DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14089

Wierzbnik Memorial Book

Sefer Ṿirzbniḳ-Sṭarakhovits

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer Virzbnik-Starakhovits / [ha-ʼorekh, M. Shutsman].
IMPRINT	880-03 Tel-Aviv : ha-Vaʻad ha-tsiburi shel yotsʻe Virzbnik-Starakhovits, 1973.
DESCRIPT	606 p. in various pagings : ill. ; 31 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Wierzbnik.
	Wierzbnik (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Wierzbnik.
ADD'L NAME	Schutzman, M.
ADD'L TITLE	Wierzbnik-Starachowitz memorial book

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר וירזבניק-סטרכוביץ

ספר

וירזבניק - סטרכוביץ

מפעל הועד הציבורי

של יוצאי וירזבניק־סטרכוביץ בארץ ובתפוצות

אלול תשל״ג   תל־אביב   אוגוסט 1973

הועד למען „ספר הזכרון" ויירזבניק והסביבה

קאָמיטעט פארן „יזכור בוך" וויערזבניק און אומגעגנט

ישראל

שמחה מינצברג

משה קרבל (סלי)

צבי פייגנבוים

רומק זינגר

אברהם שיינר

ישעיהו דרקסלר (דקל)

מלכה ויסבלום

ראובן ליס (שועלי)

פנחס הוכמיץ

קנדה

לוי ברוטבקר

חנה זילברשטין

אברהם צוקרמן

הרשל טננבוים

גרשון רוזנוולד

אמריקה

צבי מורגנשטרן

יעקב כץ

לייביש הרבלום

אמיל ניימן

יצחק גוטרמן

וענעזועלא

יוסף קליינר

עקוואדאָר

מרדכי מסלוביץ

ברזיל

יעקב מנלה

גרמניה

דוד כהן

ה מ ע ר כ ת

שמחה מינצברג, משה סלי, צבי פייגנבאום, ירחמיאל (רומק) זינגר

העורך: **מ. שוצמן**

דפוס „מופת", י. ריזמן, תל־אביב, רח' עין־הקורא 6 טל. 32968, בהוצאת „מנורה"

ספר הזכרון

של קהילת

וירזבניק-
סטרכובייץ

יזכור־בוך

וויערזבניק - סטאראכאוויץ

צום אנדענק פון דער יידישער
קהילה וואס איז חרוב געווארן

ארויסגעגעבן דורך דער „שארית הפליטה"
פון שטעטל אין ישראל און אין דער וועלט

תוכן הענינים

שער: חיי דת ומסורת

שער: חברה וציבור

שער: זכרונות

שער: דמויות

שער: בעת השואה

שער: **התנגדות ומרי**

שער: **בלוחמה פעילה**

שער: **אחרי המלחמה**

שער: **לזכר נעדרים**

פאָרוואָרט

צום אייביקן אנדענק

גאָר ווייניק זיינען מיר געבליבן פון דעם גיהנומדיקן פייער, וואָס די נאַצישע טייוולאָנים האָבן צעפלאַקערט איבער דער יידישער וועלט און עס זיינען פאַראַרעמט געוואָרן אונדזערע שעפערישע קוואַלן, כדי צו דערציילן דער וועלט און די קומענדיקע דורות, וואָס מיר האָבן אַלץ

אָבער אונדז איז דאָך איבערגעלאָזט געוואָרן די הייליקע צוואה פון די אומגעקומענע: צו געדענקען וואָס עס האָט אונדז אָנגעטון דער בייטייטיקער עמלק און איבערצוגעבן די קומענדיקע דורות אַן אָפּשפּיגלונג פון די געפילן, פון דעם טרויער און פאַריתומדיקייט, פון

אַן אלגעמיינער בליק אויפן „רינעק" אין ריכטונג פון קאָשציעלנא גאַס

פאַרמאָגט און פאַרלוירן. אויך די שפּאַרונעס פון דער צייט ווירקן פעסט אויף דעם גייסט און קערפּער פון די איבערגעבליבענע רעשטלעך, און פון יאָר צו יאָר וואַקסט דאָס מוראדיקע געפיל, אַז אָט־אָט וועט פאַרבייגיין די צייט און אַלץ וועט אַנטרינען און איינזינקען אין דער טיפער פאַרגעסנהייט.

די גרויזאַמקייטן און שרעקלעכע געשעענישן, מיט וועלכע אונדזער דור איז געפּרוווט געוואָרן.

אַזויאַרום, האָבן מיר די איבערגעבליבענע שארית הפליטה פון שטעטל ווירזבניק געפונען פאַר אונדזער היילקע פליכט, אַרויפנעמען אויף זיך די חשובע אויפגאַבע צו פאַראייביקן דעם זכרון פון אונדזער קהילה

און די קדושים פון שטעטל, וועלכע האָבן דאָרט געלעבט און געשאַפן ביז זיי זיינען פאַרשניטן געוואָרן דורך די נאַצישע מערדער און זייער טמאדיקע העלפערס.

די קהילה ווירזבניק־סטאַראַכאָוויעץ האָט זיך נישט געצויגן אין די הויכע ספערן, זי האָט נישט פּרעטענדירט צו דערגרייכן די געהויבענע שפּיצן פון דער געשיכטע. אָבער זי איז געווען באַפעלקערט מיט אַ גוטמוטיקן יידישן ציבור, באַשיידן און שטאָלץ, פּשוט און ערלעך — צו גאָט און צו לייט.

אויב מיר וועלן איבערטראָגן אונדזער בליק אויף די ווייטע יאָרן און טעג, ווען דאָס יידישע ווירזבניק האָט נאָך געהאַט זיין קיום, וועלן מיר זען ווי עס טויכט אויף פאַר די אויגן דאָס פילפאַרביקע יידישע לעבן, וואָס הויבט זיך אָן פון פריען מאָרגן, ווען די צענדליקער יידן איילן צום בית־המדרש, און שפּעטער צו די אַרבעטס־פּלעצער אין אַלע עקן פון שטאָט; וועלן מיר זען די מאַסע האָרעפּאַשניקעס פון איין זייט און די אינטעליגענץ פון דער אַנדערער זייט; רבנים און למדנים און סתם „עמך", יעדער מיט זיין וועג און זיין לעבנסשטייגער; יעדער מיט זיינע אויפפאַסונגען, זיין געדאַנקענגאַנג און זיין וועלטאַנשויאונג.

✶

אין פאַרלויף פון דורות לאַנג, זייט עס האָט זיך באַזעצט דער יידישער יישוב אין ווירזבניק, האָבן אונדזערע אבות אבותנו געוועבט אַ נעץ פון זייער לעבן און עקזיסטענץ מיט אַ פאָדעם פון טיפן גלויבן און ערלעכן דאַווענען; פון צדקה און יושר, לערנען תורה און יגיעת כפיים, גאַטספאַרכטקייט און ליבע צו מענטשן.

ווי עס פלעג נאָר קומען שבת, אָדער אַ יום־טוב, האָבן די גאַסן פון שטעטל געשוויבלט און געגריבלט פון המון יידן, וואָס איילן זיך צו שטיבלעך און בתי־מדרשים, פון וועלכע עס טראָגן זיך די קלאַנגען פון געבעט פאַר געזונט און פרנסה און פאַר אַ פרידלעכן לעבן.

און אין די איבעריקע טעג פון דער וואָך, האָט זיך געטראָגן איבער די גאַסן פון שטעטל און געשוועבט אין דער לופט דער קלאַנג פון די העמערלעך ביי דער אַרבעט און דער ווידערקול פון קאַמף פאַר דער טאָג־טעגלעכער עקזיסטענץ; דער גערויש פון די סוחרים, דער גערודער פון הענדלער און דער רעש פון די טרעגערס און בעלי־עגלות אויפן „רינעק", וועלכער איז אין די גוטע צייטן געווען אַ צענטרום פון שפּרודלדיקן פילפאַרביקן יידישן לעבן — און אין די פינצטערע טעג פון דער נאַצישער אָקופּאַציע — די בלוטיקע סטאַציע פון טראַנספּאָרטירטע יידישן מאַסן צום אומקום און פאַרטיליקונג.

און אַרום און אַרום דעם מאַטעריעלן לעבן, האָט זיך אויך געהערט דער טאָן פון גייסטיקער און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, און באַזונדער, דער קלאַנג פון נאַציאָנאַלער דערוועקונג פון דער יידישער יוגנט, וועלכע גלידערט זיך איין אין די פאַרשיידענע שטראָמען פון דער גרויסער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג און שטעלט זיך מיט אייפער אין די רייען פון פאַרשיידענע ציוניסטישע באַוועגונגען, וועלכע חלומען פאַר אַן אויסלייזונג פון מענטש און פאָלק, און גרייטן זיך צו פאַרווירקלעכן דעם גרויסן חלום פון צוריקקער קיין ציון און בויען אַ ניי פאָטערלאַנד פאַר דעם געפּלאָגטן יידישן פאָלק.

און צווישן טרוים און האָפענונג, ציט זיך אַ רייכע פילפאַרביקע ווירקלעכקייט פון אַ וואָכער, לעבהאַפטער און שפּרודלדיקער טעטיקייט אין אַלע געביטן פון לעבן:

די ווירזבניקער יידן ווידמען און לייסטן זייער אַ וויכטיקן טייל צו דער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט, אין עקאָנאָמישער, אינדוסטריעלער, קאָמערציעלער און אַנדערע היגזיכטן. זיי באַווייזן איניציאַטיוו, ענערגיע און קענטעניש און באַטייליקן זיך העפטיק ביים בויען פון פאַבריקן און ווערק, און טראָגן־ביי אַ סך צום פונדאַמענטירן...

דעם אמת געזאָגט, די ווירזבניקער יידן האָבן זיך קיינמאָל נישט הויך פאַרמאָסטן, נישט אַלע זיינען געווען „גבירים אדירים", אָבער פרנסה איז געווען פאַראַן אין יעדער יידישער שטוב. עס האָט חלילה קיינעם נישט געפעלט אויף שבת, און אויב עס האָט זיך גענויטיקט — האָט מען געהאָלפן ווו מען דאַרף.

✶

לאַנגע יאָרן האָבן די ווירזבניקער יידן געוווינט אין אַ שטילער, בעל־הביתישער אַטמאָספער און געפירט לאַנגזאַם זייער לעבנסגאַנג; געאַרבעט, געשטרעבט, געחלומט — יעדער איינער זיין טרוים און ווונטש. פּלוצלינג האָבן אָנגעהויבן צו בלאָזן בייזע ווינטן. דער הימל איז באַדעקט געוואָרן מיט שוואַרצע וואָלקנס! עס איז אַריין דער שטן, ווי אַ דונער און האָט אַלץ מיט אַ מאָל איבערגעריסן. אַנשטאָט דעם פרידלעכן לעבן און שטרעבן, איז געקומען אַ שטורמישע גרויזאַמע כוואַליע פון בלוט און טרערן, וואָס האָט אָנגעטראָגן אַ פאַרניכטונג־מבול איבער די יידישע שטעט און שטעטלעך פון אייראָפּע. עס איז געקומען אַ שרעקלעכע קאַטאַסטראָפע, וואָס קיין

גלייכע צו איר איז נישט געווען אין דער מענטשלעכער געשיכטע, אַפילו נישט אין דער טרויעריק-באַרימטער יידישער מאַרטיראָלאָגיע.

דאָס ליכט פון דעם טאָג איז פאַרדעקט געוואָרן מיט טונקעלע כמאַרעס און דער מלאך המוות איז אַריין אין די רייען און האָט געשניטן אָן רחמנות.

וויאַזוי איז אויסגעהאַקט געוואָרן דער גרויסער וואַלד מיט מענטשן, ווי זיינען אָפּגעריסן געוואָרן די גלי־דער פון דעם יידישן קערפּער, וויאַזוי זיינען געפּלאָגט, געיאָגט, געשענדעט, פאַרמוטשעט און פאַרטיליקט גע־וואָרן אונדזערע טאַטעס, מאַמעס, ברידער און שוועס־טער, קרובים, חברים, טויזנטער און אָבער טויזנטער, מיליאָנען יידן; וועלכע זיבן מדורי גיהנום זיי האָבן געהאָט אויסצושטיין, זייט עס זיינען געפאַלן די ערשטע באָמבעס אין סטראַכאָוויץ — דורך דעם קאַשמאַר פון דער „אויסזידלונג" אויפן „רינעק", און ביז צו דעם לעצטן וועג אין די טויטן-לאַגערס און קרעמאַטאָריעס פון אויש־וויץ, טרעבלינקע, ראַווענסבריק און אַנדערע „פיליאַלן" פון גיהנום, ווערט דערציילט דורך די איבערגעבליבע־נע — על פי נס — רעשטלעך פון דער שארית הפליטה און פאַרשריבן מיט בלוט און טרערן אין דעם דאָזיקן ספר הזכרונות.

עס איז דאָ אויך אויסגעקריצט מיט פייערדיקע אותיות די רומפולע עפּאָפּעיע פון קאַמף און ווידער־שטאַנד פון די יעניקע פון אונדזערע ווירזבניקער לאַנדסלייט, וועלכע האָבן זיך נישט אונטערגעגעבן דער ריזן פאַרניכטונגס-מאַשין פון נאַצישן שטן, וואָס האָט פּראָקלאַמירט דעם אונטערגאַנג פון דעם גאַנצן יידישן פאָלק. זיי האָבן געוואָגט זיך אַנטקעגנצושטעלן און גע־קעמפט מיט וואָס זיי האָבן נאָר געקענט אין אָט די דאָזיקע אוממענטשלעכע באַדינגונגען.

די מערהייט פון זיי האָט טאַקע באַצאָלט מיטן לעבן, פאַר יעדן שפּור, פאַר יעדן ווינק פון נישט-אונטערגעבן זיך די רוצחישע פּלענער פון שונא, אָפּגערעדט שוין פון אַקטיוון קאַמף. אָבער זייערע העראָישע טאַטן און זייער אָפּפערוויליקייט צו ראַטעווען דעם כבוד פון פאָלק, וועלן אויף אייביק בלייבן איינגעקריצט אין זכרון.

✶

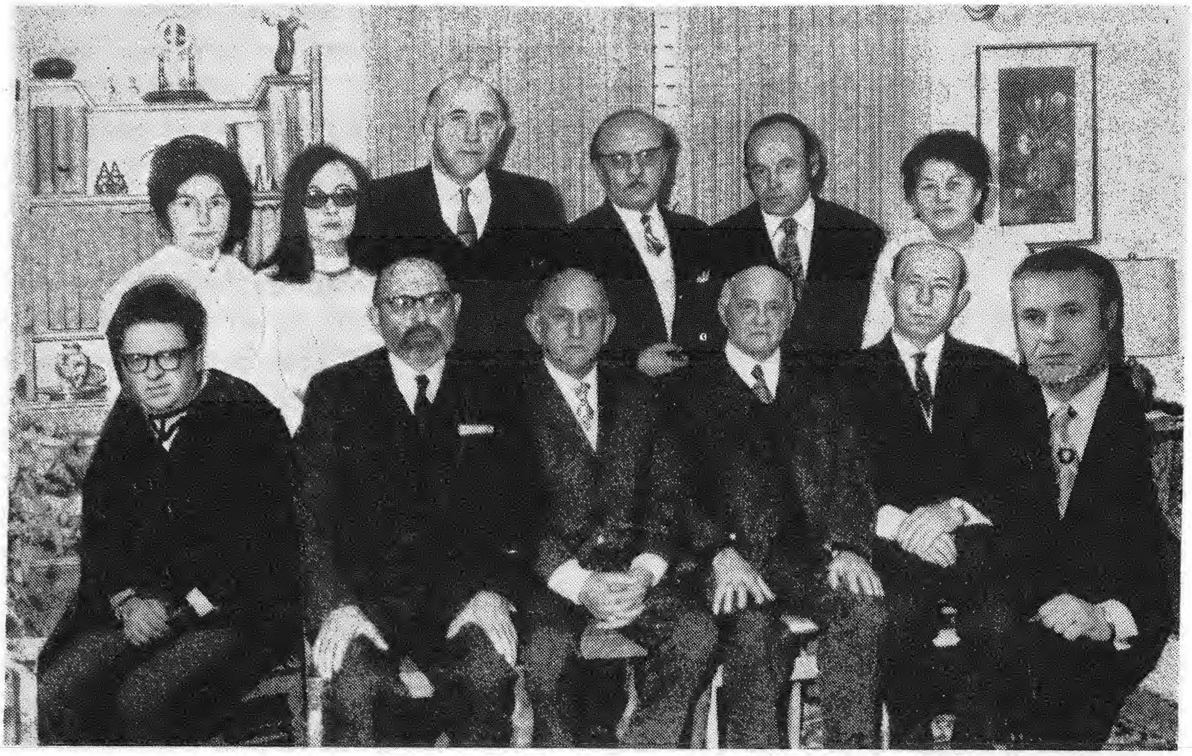
עס זיינען פאַרביי די פינצטערע טעג, די וועלט האָט אָנגעהויבן זיך אָפּצוטרייסלען פון דעם קאַשמאַר, וואָס האָט געשוועבט איבער איר. די פעלקער האָבן זיך אַ נעם געטון צו פאַריכטן, רעקאָנסטרואירן און בויען אויפדאָסניי וואָס עס איז צעשמעטערט געוואָרן אין דער צייט פון קריג און אָקופּאַציע; מען האָט אָנגעהויבן מאַכן אָנשטרענגונגען צו פאַרהיילן די וווּנדן פון קריג. בלויז איין פאָלק האָט נישט געקענט זיך אַמאָל אויפ־הויבן פון דעם טיפן אָפּגרונט, אין וועלכן מען האָט אים אַריינגעוואָרפן; ער איז נישט געווען בכוח זיך אויפצו־הויבן פון אונטער די הויפנס, ווייל דער חורבן איז גע־ווען טאָטאַל.

בלויז עטלעכע, איינצלנע, עלנטע רעשטלעך, אָפּגע־ראַטעוועטע פון דער שרפה האָבן אַריינגעאָטעמט אַ ביסל לופט אין דער ברוסט, כדי זיך אויפשטעלן אויף די פיס, זייענדיק גאַנץ דערשלאָגן, דערדריקט, פאַרווונדעט, אינ־וואַלידן — פיזיש און גייסטיק. און צווישן דער שארית הפליטה, די רעשטלעך פון דעם איבערבלייבן — דאָס בינטל יידן פון ווירזבניק — צעזייט און צעשפּרייט אי־בער דער גאָרער וועלט.

ניין, אויף די ברעגן פון דער קאַמיענאַ וועט זיך מער נישט הילכן דער ווידערקול פון יידישן לעבן, מען וועט מער נישט הערן דעם קלאַנג פון דער יידישער שפּראַך, נישט דעם יידישן ניגון, נישט דעם יידישן זיפץ און קרעכץ, ווייל אַלץ איז געוואָרן פאַרשטומט, פאַרניכ־טעט, פאַרשניטן.

✶

טראָץ דעם גרויזאַמען גורל פון אונדזער טרויעריקער געשיכטע, נישט קוקנדיק אויף די שרעקלעכע ליידן, רדיפות און פּאָגראָמען, וועלכע אונדזער פאָלק האָט גע־האָט אויסצושטיין אין פאַרלויף פון צענדליקער דורות, טראָץ דער שרעקלעכער קאַטאַסטראָפע, וואָס האָט אויס־געריסן אַ דריטן חלק פון דעם פאָלק, און כאָטש מיר האָבן אַפילו זוכה געווען צו דעם גיגאַנטישן נס פון אַנטשטיין פון דער יידישער מדינה, איז אונדזער פאָלק נאָך נישט געקומען צו זיין מנוחה. די איניציאַטיוו פאַר דעם דאָזיקן יזכור-בוך, זיין צוגרייטן און אַרויסגעבן זיי־נען פאָרגעקומען דאָ אין ישראל, אין אַ צייט און אין באַדינגונגען, ווען אונדזער פאָלק פירט אַ פאַרביטערטן קאַמף פאַר זיין פרייהייט, אומאָפּהענגיקייט און פּשוטער פיזישער עקזיסטענץ, קעגן בלוטיקע שונאים, וועלכע איבערשטייגן אונדז צענדליקער מאָל. עס איז אַן איראָ־ניע פון גורל, אָבער פונקט אַזויווי אין די פינצטערע צייטן פון די נאַציס, שטייען מיר אויך היינט פאַר אַ בייזווי־ליקן פּלאַן פון די אַראַבישע שכנותדיקע מדינות צו אַן „ענדלעזונג" פון יידישן פּראָבלעם...

מפעילי ועדת הספר בישראל, עומדים מימין: מלכה וייסבלום, פנחס הוכמיץ, ראובן ליס־שועלי ישעיה דקל־דר קסלר חנה טנצר, רבקה גריןברג (מינצברג)
יושבים מימין לשמאל: מנחם מינצברג, משה סלי, שמחה מינצברג, ירחמיאל זינגר, מנחם פייגנבאום צבי אונגר

אַבער ווי פאַרשידן איז אונדזער לאַגע דעמאָלט און היינט, און ווי ווייט האָט זיך געענדערט דער מצב אַצינד אין פאַרגלייך מיט דעמאָלט, ווען מיר האָבן געשוועבט אין דער פאַרסמטער לופט פון דעם פרעמדן באָדן, בשעת מיר שטייען היינט פעסט אין אַן אייגענער מדינה און טרעטן אויפן מאַסיוון באָדן פון אונדזער פאָטערלאַנד. מיט אַן אויסגעגלייכטן רוקן, שטאָלץ און שטאַרק, קעמפן מיר מיט גבורה און פאַרטיידיקן אונדזער לעבן, אונדזער לאַנד, אונדזער האָב און גוטס.

אויך כדי בולט צו שילדערן דעם גרויסן אונטערשיד און די גרונטזעצלעכע געשיכטלעכע ענדערונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין יידישן פאָלק, אין זיינע מעגלעכקייטן זיך קעגנשטעלן זיינע שונאים און באַקעמפן זיי מיט דערפאָלג, איז עס א מצווה און אַ פליכט צו דערציילן דער יונגער גענעראַציע און די קומענדיקע דורות — וויאַזוי עס האָט אַמאָל אויסגעזען אונדזער ווענזי און פרצוף אין דעם פינצטערן ווייטן גלות.

עס איז אַ וויכטיקער חוב צו דערציילן ווי ביליק עס איז געווען דאָס יידישע לעבן און דאָס יידישע בלוט, ווען די אַנטיסעמיטישע רוצחים האָבן געבושעוועט אויף דער יידישער גאַס, ווי מען האָט אונדז געשענדעט און געטרעטן מיט פיס.

עס איז נויטווענדיק, אַז די יידישע יוגנט אין דער גאַרער וועלט זאָל וויסן און אַז דער ישראלדיקער קעמ־פער אויף די פראָנטן פון לאַנד זאָל פילן און שעפן זיין מוטיקייט און גרייטקייט — נישט נאָר פון דעם טיפן קוואַל פון ליבע צום פאָטערלאַנד, נאָר אויך פון דער שווערער טרויעריקער פאַרגאַנגענהייט, כדי זי זאָל זיך מער נישט איבערחזרן, אַז אַ צווייט אוישוויץ זאָל מער נישט פאַסירן.

דאָס — צו אַלע לעבנגעבליבענע, און צו די, וואָס האָבן נישט זוכה געווען: צו די טויזנטער וויערזבניקער יידן, וואָס זיינען אומגעקומען פון די רוצחישע נאַצישע הענט, — זאָלן די ברענענדיקע אותיות אין דעם דאָזיקן יזכור־בוך זיין אַ בעכער פול מיט טרערן, וואָס גיסן זיך פון פאַרווייטע הערצער און פאַרביטערטע געמיטער פון די איבערגעבליבענע שארית הפליטה.

זאָלן די שורות זיין ווי בלימעלעך אויף אומבאַקאַנטע קברים איבער דער ערד, וואָס האָט איינגעזאַפּט אין זיך ימען פון יידישן בלוט.

לזכור לנצח

מתי-מעט נותרנו מאש התופת הנאצית שהקיפה את כל אירופה ונבצר מאתנו לגולל בפני עם ועולם ולספר לדורות הבאים על כל שהיה ואבד לנו.

גם שר השכחה ומלתעות הזמן מכרסמים בגוף ובנפש של השרידים המעטים שניצלו כאודים מוצלים מאש — ומדי שנה גוברת ההרגשה האופפת אותנו, כי הנה עוד מעט תכלה תקופה, יחלוף הדור ועמו ירד הכל לתהום הנשייה.

והלא מוטל עלינו הציווי הקדוש — לזכור מה שעשה לנו העמלק החדש ולהנחיל לדורות הבאים את תחושת הקשר ההיסטורי לאותה מורשת השכול והיתמות שנתנסה בה הדור שלנו, על כל מוראותיה ומאורעותיה הנוראים.

אשר על כן, ניגשנו — אנו שרידי העיירה וירזבניק, בדחילו ורחימו להנציח את זכרה של קהילתנו ואת קדושי עירנו, שחיו ופעלו בה ונכחדו מהעולם ע״י הצורר הנאצי ועוזריו הנפשעים.

קהילת וירזבניק — סטרכוביץ, לא חוללה גדולות ונצורות, בניה לא הרקיעו שחקים ולא טיפסו בגרם המעלות של ההיסטוריה אלי פיסגות רמות ונשגבות. אולם היה שם ציבור יהודי טוב, צנוע ובעל הכרה, אנשים ישרי-לב ותמימי דרך, שלמים עם בוראם ועצמם.

ככל שנעתיק את מבטינו לאותם ימים רחוקים, כאשר העיירה היהודית וירזבניק עמדה עדיין על תילה, נראה בעיני רוחנו וניזכר באותם החיים הקהילתיים התוססים, ביהודיה המשכימים לקום לעבודת הבורא, וליום עבודה מפרך, אנשי עמל — מזה, ובני תורה מאידך; משכילים ופשוטי עם, רבנים ולמדנים וסתם עמך — איש, איש ודרכו, איש-איש והשקפת עולמו.

✶

במשך דורות, מאז שהתמקם היישוב היהודי בעיירת וירזבניק, טוו שם אבותינו את רקמת החיים היהודיים בחוט של אמונה כנה ותפילה זכה, במידה טובה של תורה ועבודה, צדקה ויושר, יראת שמים ואהבת הבריות. ויהי בימי שבת ומועד — ורחובות העיירה המו מקולות עמך ישראל הנוהר לבתי כנסת, ומבתי המדרש בוקעת רנה ותפילה, לחיים של אושר וכבוד, חיים של פרנסה ושלום. ובכל ימות השבוע — התמזגו בחללה של העיירה קולות של העמל, והעבודה, והמאבק על הקיום היום-יומי; שאון החנוונים והסוחרים, והסבלים, ובעלי המלאכה, והעגלונים בכיכר ה„רינק״, אותה הכיכר, אשר בימים כתיקנם היתה מוקד של חיים מפכים, רועשים ותוססים, ובימיו הקודרים של הכיבוש הנאצי — הפכה להיות כיכר הדמים, משם הובלו המוני היהודים אל הקרונות שהסיעום להשמדה.

ועל יד ההווי של החיים החומריים, נשמעו גם צלילי ההתעוררות של הנוער היהודי, שהשליך את עצמו לתוך הזרמים השונים של נהר התחיה הלאומית, משתלב במפלגות וארגונים ציוניים החולמים על גאולת עם ואדם — ומכשיר את עצמו להגשמת החזון הגדול של שיבת ציון ובניין מולדת לעם היהודי הנרדף. ובין חזון לתקוה, משתרעת מציאות ססגונית ערה ופעילה בכל תחומי החיים. יהודי וירזבניק — סטרכוביץ תורמים את חלקם כי רב בהתפתחותה הכללית — הכלכלית, התעשייתית והמסחרית של עיירתם, יוזמים ובונים בתי חרושת לתפארת, ונושאים לקראתה שגשוג ופריחה. העיירה הולכת וגדלה, הולכת

ומתפתחת, ואף יהודיה מתערים בה ונוטלים חלק פעיל בכל שטחי החיים, בכל ענפי היצירה והמלאכה, כאשר הייחוד הלאומי מעצב את אופיו המיוחד ומטביע את חותמו על אורח חייהם, שיחם ושיגם. אכן, וירזבניק לא התבלטה באופן מיוחד בעושרה החומרני, אך הפרנסה היתה מצויה בכל בית, והעזרה ההדדית אף היא היתה ניכרת בכל.

*

דורות רבים ישבו יהודי וירזבניק — סטרכוביץ שלווים ושקטים, כאשר שירת חייהם מתנהלת על מי מנוחות; עוסקים במשלח ידם, בונים את עתידם, הוגים את הגיגיהם וחולמים — איש איש על מילוי משאת לבו. ואולם השקט והשלווה הוחרדו ברעם מחריד, ופינו את מקומם לסופת דמים שכמותה עוד לא היתה בתולדות האדם, ואף לא בקורותיו העקובים מדם של העם היהודי למוד הסבל. במקום השאיפות, והמשאלות, והמעשים הטובים, באו — הרס וחורבן, באה שואה איומה. השמים כוסו עננים שחורים והמשחית חדר לתוך השורות וקצר בהן ללא רחם. כיצד נגדע הענף הגדול הזה מעץ החיים, היאך דוכאו, הושפלו ועונו יהודי וירזבניק—סטרכוביץ, באלו שבעה מדורי גיהינום נתייסרו, מאז שנפלו הפצצות הראשונות סביב מפעלי התחמושת בעיר — איך נדחפו באכזריות בדרך הגירוש אל ה„רינק", ועד השילוחים למחנות המוות, מסופר כאן מפיהם של השרידים הבודדים אשר ניצלו בדרך נס, ונרשם בדם לבם של הכותבים בספר הזכרון והקינה אשר לפנינו. כמו כן נחרתו בו באותיות של אש — פרקי העזה והתנגדות כנגד כוחו האלים של המשחית; דפי גבורה נוראי הוד של יחידים וקבוצות, שלא השלימו ולא נכנעו למכונת ההשמד האדירה של המפלצת הנאצית, אשר גזרה כרת על כל נפש יהודית, הרהיבו עוז והתריסו כנגדה, ככל אשר ניתן היה בתנאים האיומים ההם. רובם־ככולם שילמו בחייהם בעד כל גילוי, כל שמץ, של אי־השלמה עם המציאות שכפה אותה האויב האכזר וכל שכן — על מעשי התנגדות ולוחמה פעילה. אולם ייעוד מעשיהם הנועזים ורוח ההקרבה שלהם, כדי להציל את כבודו של עמנו המושפל עד דכא — יחיה בזכרונה של האומה לעדי עד.

*

חלפו הימים הקודרים והעולם החל להתאושש מהמבול ששטף כל חלקה טובה; העמים החלו לשקם ולבנות מחדש את עריהם וכפריהם ועושים מאמצים כדי להגליד את הפצעים שנותרו בגופם. רק עם אחד לא יכל להתרומם מתוך התהום העמוקה שלתוכה הושלך, לא נותר בו הכוח לקום מהריסותיו, מפני שהשכול, ההרס והחורבן היו מוחלטים. ולא זו בלבד, אלא שהסביבה הגויית היתה כל כך עויינת, עד שלא נותר לשרידים הבודדים, אלא לקחת את מקל הנדודים ולחפש להם פינה ומקלט. ובתוך שארית הפליטה — מתי מעט מאנשי קהילת וירזבניק — המעט שבמעט.

לא, על חופי הקמיננה לא יישמע עוד שאון החיים היהודיים, לא יישמע עוד קול יעקב, לא קול של רינה — ואף לא קול של אנחה יהודית, כי הכל נאלם, נדם, נכרת ונעקר.

אף על פי כן, ולמרות הכל, חרף כל ההיסטוריה העקובה מדם, ועל כולם — השואה האיומה מכל, שהכחידה את יהודות אירופה ואיימה לעקרנו ולהכחידנו מעל פני האדמה — עם ישראל חי וקים! השרידים שנותרו — אחד מעיר ושניים במשפחה — גמרו אומר להתלכד, להיאבק ולקומם הריסות בית ישראל בארץ היעודה והמובטחת בברית בין הבתרים. ואם כי טרם באנו אל המנוחה והנחלה והשלום עדיין מאיתנו והלאה, לא עוד עם חסר אונים אנו, המשמש טרף ושעיר לעזאזל לכל אויב חורש מזימות, אלא עם לוחם ללא חת, המחזיר מנה אחת אפיים למתנכלים לו והממשיך להגן בתושיה ועוז על מולדתו היקרה.

ספר זכרון זה — מקור השראתו, יזמתו והכנתו — במדינת ישראל, בזמן ובנסיבות, כאשר עמנו לוחם על חרותו, עצמאותו וקיומו הפיזי ממש, נגד אויביו הרבים, הצרים עליו מכל צד. והנה, כאן, כן עתה — עומדים אנו

ווינטער אין שטעטל

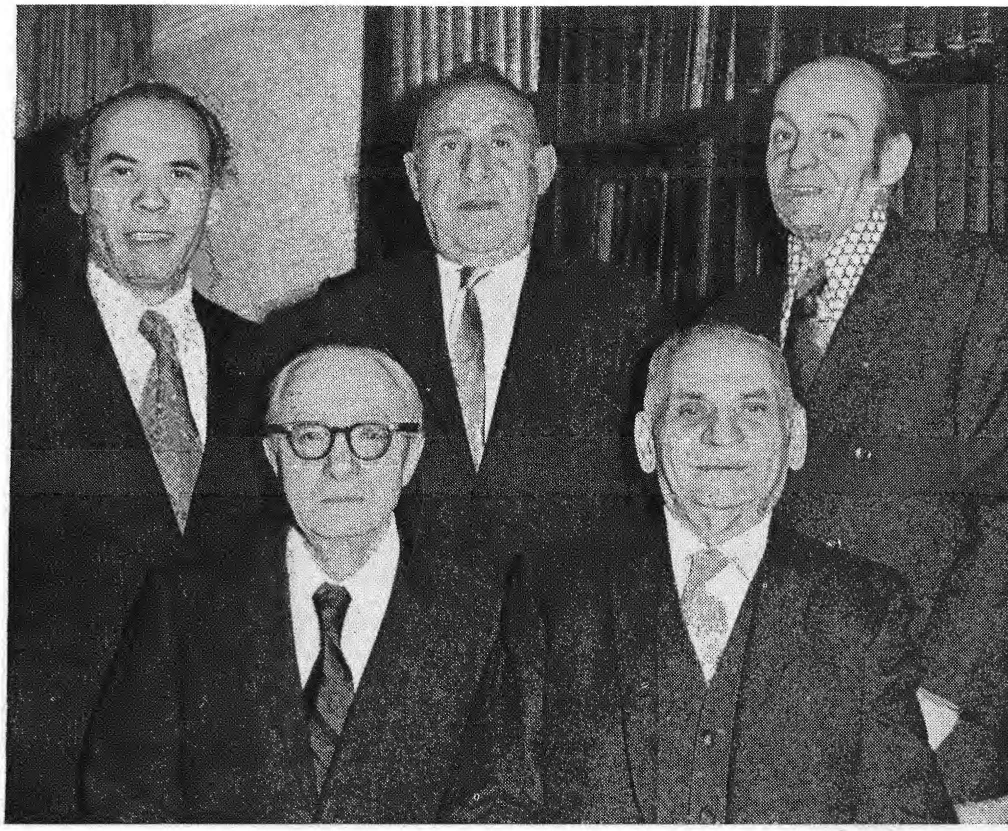
חברי וועדת הספר בטורונטו (קנדה)
עומדים מימין: **ב. צוקרמן, ג. רוזנולד, א. צוקרמן, לייבל רבינוביץ׳ הערשל טננבאום מקס ניימאן**
יושבות מימין: **חנה ניימן, טובה וולפוביץ, אסתר צוקרמן**

בפני מזימות רשע של השמדה להכחידנו מגוי. אולם מה שונה מעמדנו כיום, לעומת השנים הקודרות של השואה. לא עוד אבק־אדם מפוזר ומפורר בתוך סביבה עוינת, אלא עם מושרש בקרקע המוצקה של המולדת, חזק ברוח וכוח, הלוחם בעוז ובתושיה ועומד בגבורה על נפשו.

כדי להמחיש ביתר שאת את השוני הרב והתמורה הגדולה שהתחוללו בעם היהודי וביכולתו לעמוד ולהילחם כנגד מבקשי נפשו, מצוה וחובה היא כאחת, לשנן ולספר קבל עם ועולם, לדור הצעיר ולדורות הבאים מה היו פני העבר העגום. לגולל ולתאר באיזה שוויון נפש התיחס העולם ה„נאור" למאורעות הדמים, אשר לא מצא לנכון לנקוף אצבע כדי לעמוד בפרץ, וכן כדי ללמוד ולהפיק את הלקח הנכון מהתפתחות אימים זו, שלא להיות יותר כעלה נידף לכל רוח. חובה קדושה היא לתאר ולספר עד כמה נטולי ערך היו חייו של היהודי בגולה בעיני הגויים, ובאיזו מידה נשתרשה בתודעת הצוררים תלישותו ואפסותו, עד שדימוהו לכעין מיפלצת נחותת דרגה, למין רמש שניתן לטרף ואשר יד כל בו. וישמע הנוער היהודי הגאה, כי לא אלמן ישראל, כי מורשת ועטרת הגבורה של החשמונאים והמכבים מתחדשת וחוזרת ליושנה כבימי קדם, והיא משמשת כמעין המתגבר וכמקור שממנו שואבים ויונקים בחורינו הלוחמים כאריות בחזיתות הארץ והמקריבים את עצמם למען הגנת העם והמולדת. למען ידעו ויכירו לדעת את קורות עמנו בצוק העתים, תלאותיו ויסורי השאול שלו בימים החשוכים של ליקוי המאורות, שלא ישובו עוד לעולם.

הררי דמעות על קברות לא נודעו

ועדת הספר בארה"ב
עומדים מימין לשמאל: מאָטל הילף יעקב כץ, ירחמיאל ניימאן
יושבים מימין: לייביש הרבלום וצבי מורגנשטרן

*

וזאת לתעודה ולזכרון עולם — למען יהודי וירזבניק— סטרכוביץ, הקדושים והטהורים שנספו ונרצחו בכל מיני מיתות ע"י החיות הנאציות צמאות הדם, הגרמנים הארורים ועוזריהם הנפשעים, ואשר לא זכו להגיע עד הלום ולראות במפלת הצורר הנאצי והקמת מדינת ישראל העצמאית, ששעריה פתוחים לבניה השבים לגבולם.

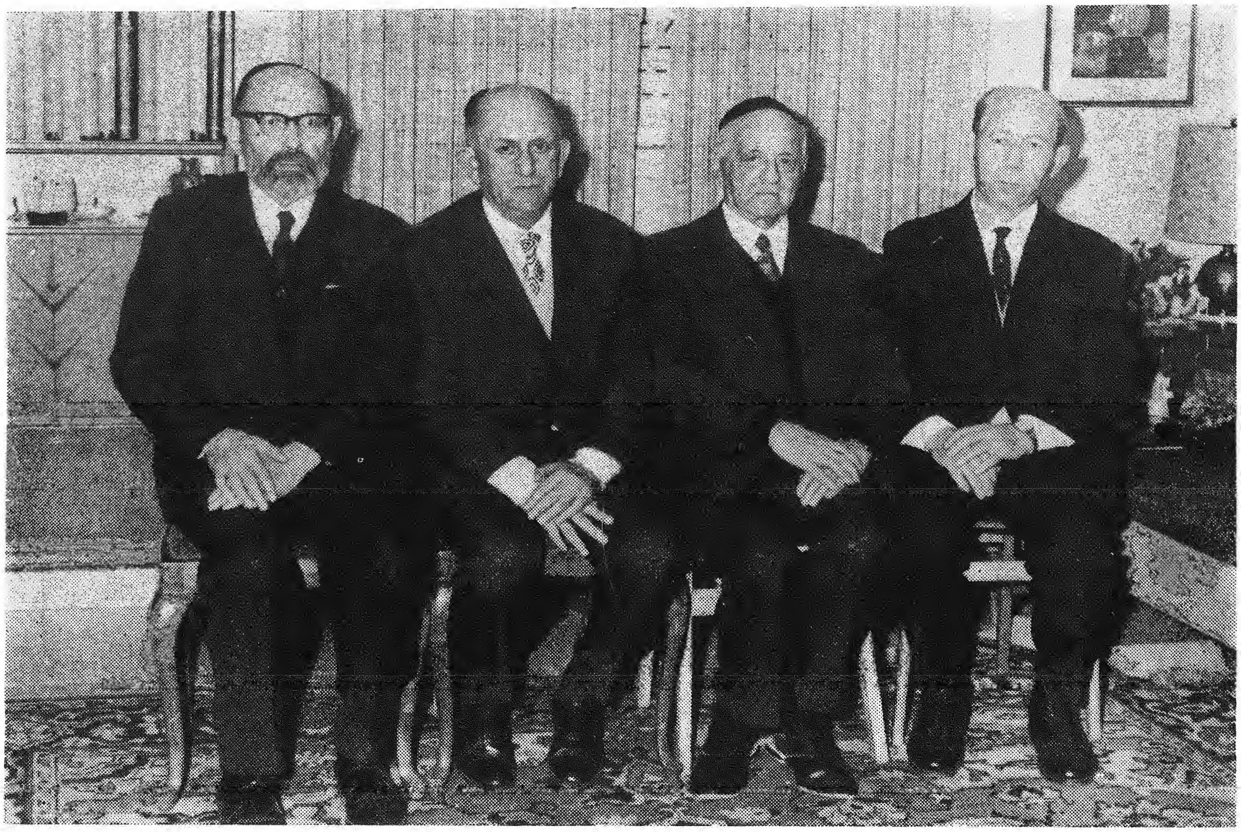
יהיו נא אותיות חרותות אלה, שנכתבו בדם לבם של השרידים שנותרו לפליטה, הררי דמעות על קברות לא נודעו וניטפי נוחם צרי ומזור על היגון והשכול שלא יישכחו לעולם.

עם הופעת הספר

קשיים עצומים עמדו לנגד עינינו בבואנו ליזום את הכנתו והוצאתו לאור של ספר הזכרון דקהילת וירזבניק — סטרכוביץ. מלבד קשיים כספיים, חזינו גם והתלבטנו קשות בבעית איסוף חומר עובדתי על קורותיה של קהילתנו, באין לנו מקורות תיעודיים, ספריות או ארכיונים. לא פעם חשבנו שהמשימה היא מעל יכולתנו הדלה, אך הודות להתמדתם הבלתי נלאית של היוזמים והעושים במלאכה, גברנו על הקשיים והמכשולים המרובים וזכינו סוף־סוף לברך על המוגמר.

עם זאת, אין אנו מתיימרים לגרוס, כי המלאכה היא מושלמת. מטבע הדברים, שיימצאו בספר מקומות ונושאים הלקויים בחסר, פה ושם אי־דיוקים וכו'. תופעות כגון אלה הן בלתי נמנעות, בשים לב לכל המגבלות שנתקלנו בהן והמצויות בדרך כלל בהכנת ספר כזה.

אף על פי כן, היה מנוי וגמור עמנו לעשות כל מאמץ אפשרי כדי לדלות כל פרט, כל מימצא, כל זכר — על מנת למצות את הניתן למיצוי, מתוך מגמה לשקף נאמנה את כל מה שהיה, וידוע, ונודע בזכרונם של הבריות וכן למצוא את האיזון בהשקפות ודעות על אירועים והתרחשויות, ולהעניק לתוכנו של הספר ערך שווה לכל נפש. מן הראוי גם להדגיש, כי על אף המאמצים הגדולים שנעשו ע"י היוז־מים והפעילים בהכנת הספר, ובמיוחד, חברי ועדת המערכת, באיסוף החומר וריכוזו, לא נוכל שלא לראות את המגבלות המתחייבות מהנסיבות הקיימות.

ועדת המערכת
מימין לשמאל: משה סלי־קרבל, שמחה מינצברג, ירחמיאל זינגר, צבי פייגנבאום

עצם העובדה, שנשארו רק קומץ קטן מיהודי ויר־זבניק, אשר יכלו להיות המקור היחידי והבלעדי לתיאור המקומות, האירועים והמאורעות, מצמצמת ממילא את היקף המידע והידיעות. למותר לציין, כי חומר תיעודי לא היה בנמצא מאף תחום מתחומי החיים היהודיים בעיירה שלנו, וכל מה שהועלה על הכתב — התבסס אך ורק על פי הזכרון של המעטים מבין שארית הפליטה. ואולם, טבעי הוא, שאדם חי בתחום מצומצם בלבד — וביכולתו לדעת ולמסור יותר על מחיצתו הקרובה, ולדעת פחות או שלא לדעת בכלל, על דברים המרוחקים יותר ממנו. מכאן, שבדין יתקפחו דברים ומצבים שאין להם עדים, בצד התופעות הידועות באופן מקרי למדי.

יתכן ,שנסיבות אלה עלולות לגרום גם לחוסר איזון או לפרופורציות אחרות, מכפי שהיו במציאות. אכן, גם כאן נעשה הכל כדי למעט בעיוותים, ואף מעבר לזה.

הספר הזה אינו פרי מצוות אנשי מלומדה, אלא יצירה קולקטיבית של ציבור שלם, חדור רצון ומלא מסירות, אשר התייחד עם עבודת קודש זו וליקט פרט לפרט, כדי לשחזר את העבר המפואר והנוגה, תוך **נאמנות לאמת ולחסד של אמת.**

לבסוף, הננו מודים לכל בני קהילתנו בארץ ובחוץ־לארץ שעזרו לנו בחומר וברוח בהוצאתו לאור של הספר הזה — יבואו נא כולם על מלוא ההערכה וההרגשה של מילוי חובה קדושה.

יהא זכר עיירתנו וקדושיה צרור בזכרונם של בניה באשר הם שם, וזכרונם חרות תמיד בלבנו. ותחזינה עינינו בבניינה ושגשוגה של מדינת ישראל, במאבקה הגורלי על קיומה ונצחונותיה בשדות המערכה, נחמה פורתא על כל האסונות והמוראות שפקדונו בדור הזה ומקור של תקוה ועידוד לקראת העתיד — לאחינו ואחיותינו בכל אתר ואתר.

ועדת הספר

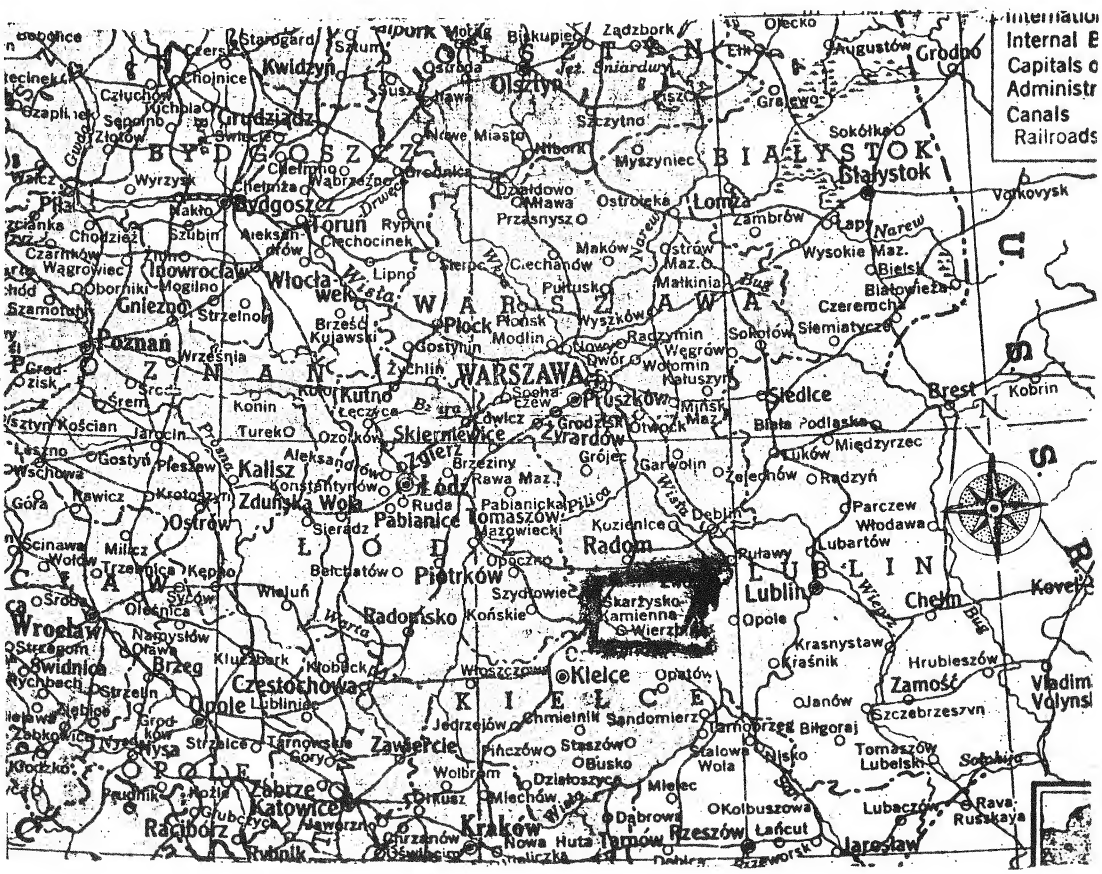
משה סלי־קערבעל

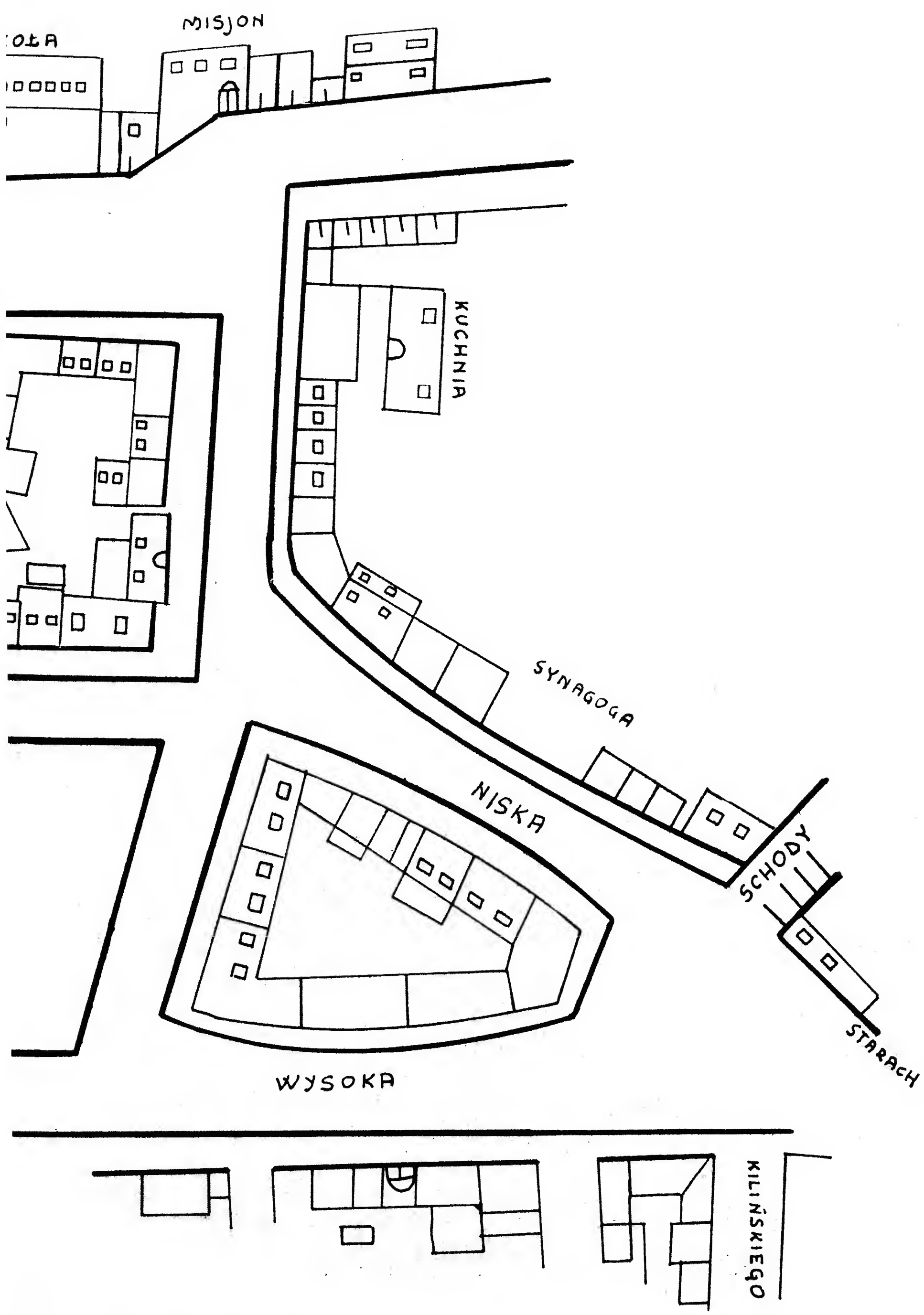
פאַרוואָרט

אין אַ טיפֿער באַגייסטערונג און מיט גרויסן יראת־הכבוד זענען מיר — די איבערגעבליבענע רעשטלעך פון דער ווירזבניקער קהילה — צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן אַ „יזכור"־בוך, וועלכער זאָל פאַראייביקן דאָס פילפאַרבי־קע, ברויזנדיקע ייִדישע לעבן אין שטעטל און זיין טראַ־גישן אונטערגאַנג.

די ייִדישע קהילה, אין וועלכער מיר זענען דערצויגן געוואָרן, געשאַפן, געשטרעבט און געוועבט די צוקונפט, איז פאַרשניטן געוואָרן דורך דעם בלוטיקן שונא — און זי עקזיסטירט נישט מער.

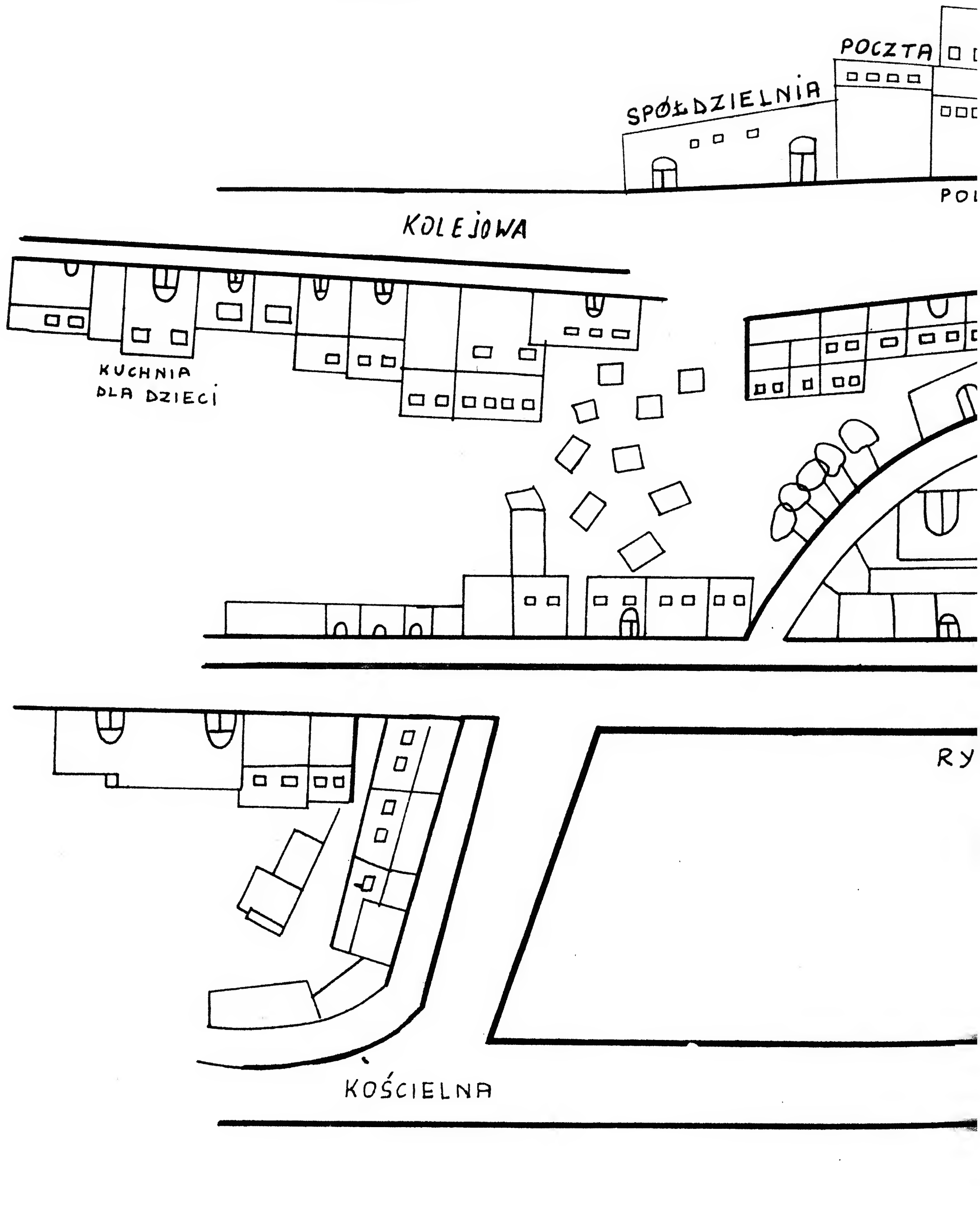
דער געדאַנק פון אַרויסגעבן אַ „יזכור"־בוך, איז גע־בוירן געוואָרן אַלס געפיל און באַדערפעניש צו שטעלן אַ דענקמאָל אין פאָרם פון אַ „יזכור"־בוך, וועלכער זאָל פאַראייביקן און דערציילן די געשיכטע פון דער שטאָט. די ייִדישע פאַרצווייגטע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אויף אַלע אירע פּאָליטישע און קולטורעלע שטרעמונגען, און אויך שילדערן דעם קאַמף און פּערמאַנענטן געראַנגל פאַר גלייכבאַרעכטיקונג און עקזיסטענץ; פריידן און ליידן אין די פּשוטע וואָכעדיקע טעג, ווי אויך אין די דערהויבענע טעג פון שבתים און יום־טובים. און נאָכהער, איבערגעבן די איבערלעבונגען און די טראַגישע טעג, מאַנאַטן און יאָרן פון דערנידערונג, פּיין, ליידן, הונגער און פּאַרטי־

MISJON
KUCHNIA
SYNAGOGA
NISKA
SCHODY
STARACH
WYSOKA
KILIŃSKIEGO

רחובות הגיטו

קילינסקיגו, ניסקה, וויסוקה, רינק — המדרכה — מקצה רח' וויסוקה עד לקצה רח' ניסקה; רח' קרוטקה, קוליובה, רדושבסקי, עד לבית העלמין, סימטת המעבר מרח' קוליובה עד לביתו של מרמל דרקסלר; רח' אילז'צקה (דרילזשער), רח' בודזינה, עד לבית החרושת ללבידים.

הוכן ע״י
שרה פוסטבסקי שטיינהרט

ליקוגג פון אונדזערע נאָענטע, ביז זייער טראַגישן אומקום דורך די בלוט־דורשטיקע נאַצי־בעסטיעס און זייערע בייהעלפּער.

אין דעם "יזכור"־בוך ווילן מיר פאַרצייכענען שטריכן, מעמוארן און דערינערונגען פון אונדזער געוועזענער היים מיט איר רייכער פאַרגאַנגענהייט, פאַר אונדז און דאָס הויפּט — פאַר די קומענדיקע דורות, און אָפּשפּיגלען דעם ווערטפולן יידישן אינהאַלט, וועלכער האָט געווירבלט און געשפּרודלט אין דער יידישער גאַס — פון דער רענעסאַנס־עפּאָכע ביז איר פאַרניכטונג.

מאַנאַטן און יאָרן זענען פאַרביי, זינט עס זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן די ערשטע צירקולאַרן פון ישראל צו אַלע לאַנדסלייט וועגן דער הייליקער פליכט. אָבער צום באַדויערן, האָבן זיי נישט געהאַט דעם געהעריקן אָפּקלאַנג און נישט געבראַכט קיין שום רעזולטאַטן, וועלכע זאָלן דערמעגלעכן צו רעאַליזירן די הייליקע אויפגאַבע. דער ייאוש און די אַנטוישונג זענען געווען אַזוי גרויס, אַז די פּאַסיווקייט און גלייכגילטיקייט האָבן באַדראָט די רעאַליזירונג פון אָט דעם חשובן געדאַנק.

אַ נייע ווענדונג

אויף איינער פון די יערלעכע טרויער־אַקאַדעמיעס, געווידמעט דער „שואה" האָט זיך פרייווויליק געמאָלדן דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות און גענומען אויף זיך די סעקרעטאַרישע אַרבעט. ס'האָט זיך דאַן אָנגעהויבן אַ נייע תקופה פון רעגולערער, אינטענסיווער אַרבעט, און די גאַנצע טעטיקייט פאַרן בוך האָט באַקומען אַ נייעם פּאָזיטיוון כאַראַקטער און אַ מער דינאַמישן שוווּנג. עס זענען פונאַנדערגעשיקט געוואָרן צירקולאַרן, פּראָספּעקטן און הונדערטער בריוו צו אַלע לאַנדסלייט אין לאַנד און אין אויסלאַנד, ווו ס'איז באַטאָנט געוואָרן די היסטאָרישע באַדייטונג פון אַזאַ ווערק פאַר די לעבנגעבליבענע און פאַר די קומענדיקע דורות, די פאַראייביקונג פון אונדזערע קדושים.

אַזוי האָט זיך אַנטוויקלט אַן ענגער בריוו־קאָנטאַקט מיט אַ סך לאַנדסלייט אין ישראל, אין ניו־יאָרק און אין טאָראָנטאָ, וועלכע האָבן זיך וואַרעם אָפּגערופן אויף אונדזער אַפּעל. עס האָבן זיך געשאַפן „יזכור"־בוך־קאָמיטעטן, און ס'האָבן זיך געפונען „יחידי סגולה", וועלכע האָבן זיך אַריינגעוואָרפן אין דער הייליקער אַרבעט מיטן פולן ברען און מסירות־נפש.

אָט אַזוי צו ביסלעך, האָט אָנגעהויבן צו פליסן אַ שטראָם מאַטעריאַלן, שריפטן און אויך געלט־מיטלען, און דער אינטערעס וועגן דעם „יזכור"־בוך איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג. די וואַרעמע באַציאונג און די פּאָזיטיווע שטעלונג פון לאַנדסלייט איז געוואָרן די טרייב־קראַפט וועלכע האָט אונדז געמוטיקט און געשטאַרקט אינטענסיוו פאָרצוזעצן דאָס וויכטיקע ווערק.

ווי געזאָגט, האָבן מיר זיך באַמיט אין דעם "יזכור"־בוך אָפּצושפּיגלען אַלע זייטן פונעם יידישן פולסירנדיקן לעבנס־שטייגער און ברענגען צום אויסדרוק אַלע זיינע פּאָליטישע, קולטורעלע, רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע ניואַנסן און קאָלירן. אָבער דער הויפּט־טייל פונעם בוך איז געווידמעט דעם טראַגישן גורל פון אונדזערע טייערע און ליבסטע און זייער וועג צום אומקום. דער טייל איז געשריבן אינגאַנצן דורך די געראַטעוועטע און אַנטרונענע פונעם נאַצישן גיהנום, וועלכע ברענגען אין זייערע שילדערונגען צום אויסדרוק זייערע שרעקלעכע איבערלעבונגען, זייער ווייטיק, זייער ווײ־געשריי און ביטערן צאַרן, איבער די טראַגישע פּאַסירונגען, וועלכע זענען דורכגעווייקט מיט בלוט און טרערן.

אַ סך שוועריקייטן און שטערונגען זענען פאָרגעקומען אין גאַנג פון דער אַרבעט, און נישט איינמאָל האָט זיך געדאַכט, אַז מיר וועלן מוזן רעזיגנירן פונעם גאַנצן פּלאַן, צוליב מאַנגל אין געהעריקע און פּעאיקע כוחות, וועלכע זאָלן זיין אימשטאַנד אַזאַ שווערע און קאָמפּליצירטע אַרבעט דורכצופירן.

אויסער דעם, איז געווען זייער שווער צו באַקומען וועלכע ס'איז דאָקומענטן אָדער מאַטעריאַלן וועגן דער געשיכטע פון דער שטאָט, איר אַנטשטייאונג און איר טעטיקייט. עס זענען כמעט נישט פאַראַן געווען קיין קוואַלן פון וואַנען מיר זאָלן שעפּן ידיעות און אָנגאַבן וועגן דער קהילה, נישט אין די ביבליאָטעקן און אויך נישט אין די אַרכיוון. אַזוי אַרום, האָבן מיר אַן געהעריקע פינאַנסיעלע מיטלען, אָן אַרבעטס־כוחות, וועלכע זאָלן זיין בייהילפיק געטראָגן דעם יאָך און פאָרגעזעצט די אַרבעט, געוועקט דעם עולם און אים גערופן צו דערפילן זיין פליכט אויף ביידע געביטן: פינאַנסיעל און שריפטלעך, און ס'הויפּט — צו פאַראייביקן זייערע אומפאַרגעסלעכע פאַמיליעס און געשוויסטער.

איצט האָבן מיר ענדלעך זוכה געווען צום רעאַליזירן דעם פּלאַן, און צו זען די רעזולטאַטן פון דער פרוכטבאַרער, שווערער אַרבעט, וועלכע איז פאַרגעוויס אַ קוואַל פון שטאָלץ און כבוד פאַר אונדזערע אַלע לאַנדסלייט אומעטום.

ריכטיק איז, אַז טראָץ די אַלע באַמיאונגען, וועלכע זענען געטון געוואָרן אויסצומיידן טעותן און האַלטן זיך אין געוויסע ראַמען, וועלכע זאָלן באַערן דעם אָנדענק פון די קדושים, אָן פערזענלעכע חשבונות און מחלוקתן, איז אונדז זיכער נישט געלונגען צו באַהערשן אַלץ, און

אַ סך זאַכן זענען מיר פאַרגעוויס נישט פאַרפולקאָמט, אַזוי אַז ס'פעלן אַ סך וויכטיקע פרטים פון געשעענישן פון ספעציפישע מאָמענטן, און אויך אַפשאַצונגען און פאַראייביקונגען פון פאַמיליעס און ספעציעל אַזעלכע, וואָס האָבן קיינעם נישט איבערגעלאָזן. אָבער מיינע טייערע, ביי אַזאַ קאַלאָסאַלן און גרויסן פאַרנעם זענען תמיד פעלערן אומפאַרמיידלעך, און מיר האָפן אַז אונדזערע לאַנרסלייט וועלן אונדז דאָס מוחל זיין.

מיר האָבן געטון אַלץ וואָס ס'איז נאָר מעגלעך געווען אין די אומשטענדן פון פאַרוואַנדלען „עמך"־מענטשן אין שרייבער, און ברענגען צום אויסדרוק, די אַלע דערשיינונגען און שילדערונגען, אַזוי ווי זיי זענען דערציילט געוואָרן דורך די געליטענע שארית הפליטה, כדי דער „יזכור"־בוך זאָל זיין אַ בוך פאַר אַלע לאַנדסלייט, און וועלכער זאָל זיין געשריבן דורך אַלע. דורך די יעניקע, וועלכע האָבן געפונען פאַר נויטיק צוצולייגן אַ ציגל, צו דעם היסטאָרישן מאָנומענט.

ביי דער געלעגנהייט דאַנקען מיר אַלע לאַנדסלייט, וועלכע האָבן אונדז צוגעשיקט שריפטן, מעמואַרן, דערינערונגען און בילדער. אַ דאַנק די אַלע, וועלכע האָבן אונדז צוגעגעבן מוט און ווילן, און ספעציעל דער רעדאַקציע־קאָלעגיע, וועלכע האָט געווידמעט אַ סך טעג און נעכט, צייט און מי, כדי צו ברענגען די אַרבעט ביזן סוף.

מיר זאָגן אויך אַ יישר־כח די אַלע, וועלכע האָבן זיך באַטייליקט פינאַנסיעל און געזאַמלט תרומות לטובת דעם הייליקן צוועק, און ספעציעל זאָלן זיין געבענטשט און געלויבט די געציילטע קאָמיטעט־מיטגלידער פונעם „יזכור"־בוך אין טאָראָנטאָ און אין ניו־יאָרק, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט ביים אונטערשטיצן און געבן די גרעסטע פינאַנסיעלע באַשטייערונג, וועלכע האָבן דערמעגלעכט דאָס דערשיינען פונעם בוך.

זאָל דאָס חשובע ווערק, דער „יזכור־בוך, וועלכער איז דערשינען אין ישראל, דאָס לאַנד פון אונדזערע אבות, זיין אַן ערן־אָנדענק נאָך אונדזער געוועזענער היים און אונדזערע קדושים. אין דעם „נס־ התקומה" פון דער יידישער מדינה זאָלן מיר געפינען אַ טרייסט און האָפענונג אַז מער וועלן מיר נישט זיין „כצאן לטבח יובל" און זאָל דאָס דינען אַלס קוואַל פון מוט און שעפערישער אַרבעט פאַר די לאַנדסלייט און זייערע פאַמיליעס, צו שעפן נייע כוחות, כדי צו שמידן און שפינען וויטער די צוקונפט פון דער „גאָלדענער קייט" לדורי דורות, כי „עוד לא נותקה השלשלת" והיא נמשכת עדי עד.

משה סלי (קרבל)

פתח דבר

בדחילו ורחימו וברטט של קדושה נגשנו שרידי העיר וירזבניק (מחוז קילצה), להוציא ספר „יזכור" לקהילתנו, ספר החיים והכליון.

קהילה זו שבתוכה גדלנו, חונכנו וטופחנו — יד הכורת עלתה עליה ואינה קיימת עוד.

הרעיון להוצאת ספר יזכור ליוצאי עירנו והסביבה נולד לרגל הצורך והתחושה להעמיד ציון־עד, בצורת ספר שבו יסופר על תולדות העיר וקורותיה, ארגוניה ומוסדותיה, על הנוף האנושי של חיי הקהילה התוססת, שטחי הפעילות של תושביה ומאבקי החברה, וכן ההווי המיוחד בימי תוגה

בספר זכרון זה חפצים אנו להנציח ולהעלות מנבכי העבר והנשיה, למעננו ולמען הדורות הבאים — לא רק את יסוריהם ועינוייהם של יקירינו נקיי הכפיים וברי הלבב, שנשאו בגבורה עילאית את סבלותיהם ועינוייהם, אלא גם לספר על מסכת חייהם עשירי התוכן וספוגת תודעה יהודית עמוקה של בני־תורה, אנשי מעשה ועמל, פשוטי

באזכרה לזכר קדושי עירנו, שנערכה בתל־אביב. יושבים מימין לשמאל: צבי פייגנבאום, הרשל ווייזר, משה סלי, שמחה מינצברג, י. דרקסלר־דקל, מלכה וייסבלום ואברהם שייבר

כבימי חג ומועד. ומאידך — יעלה בו תיאור תקופת השואה, גבורתם ועמידתם של אבותינו ואמהותינו אחינו ואחיותינו, קרובינו וידידינו שנפלו טרף לחיות הנאציות צמאי הדם.

עם ושוחרי השכלה ודעת, מימי זוהרה של קהילתנו זו, ועד שקיעתה הטרגית.

מספר שנים חלפו מאז צץ הרעיון של הנצחת עירנו מעל דפי ספר זכרון. יוזמי הרעיון הראשונים נחלו

אכזבות קשות בשל אדישות בני־עירנו בארץ ובתפוצות. הפניות המעטות שראו אור לפני שנים לא עוררו את ההד הדרוש בקרב יוצאי העיר ולא הביאו אתם כל פעילות למימושו של הרעיון הנשגב שמקונן אי־שם בלבבות.

רק לפני שלוש שנים בערך, עם הצטרפותו לעבודת הקודש של כותב השורות הללו, חל מפנה רדיקלי בפעולה והחלה עבודה סדירה ואינטנסיבית לקראת הגשמת הרעיון. נשלחו עשרות חוזרים ופרוספקטים ומאות מכתבי הסבר על חשיבות המפעל. הוקם קשר הדוק עם בני עירנו בארץ ובחו״ל והצלחנו לעורר עניין ואף התלהבות בין יוצאי העיר בטורנטו ובניו־יורק ונמצאו ה„משוגעים לדבר" שנרתמו לפעולה זו בלב ונפש. הוקמו ועדים מיוחדים ובמרוצת השנים התחלנו לקבל סכומים נכבדים למימון הפעולה. גישה חיובית זו, היא אשר עודדה ונתנה לנו את הדחיפה להמשיך בעבודה, ביתר שאת.

קשיים עצומים נערמו ונתעוררו בעת ביצוע המשימה ולא פעם חשבנו שלא נוכל לעמוד בה מחוסר עזרה מספקת לתפקיד נעלה זה של איסוף החומר וריכוז אמצעים כספיים.

מלבד זאת, היה קשה לרכז חומר עובדתי מוסמך על תולדות הקהילה, כי דלים היו המקורות שמהם יכולנו לשאוב משהו על חיי העיר, לא בספריות ולא בארכיונים. הנה כן, ניגשנו באמצעים מעטים ואנשים ספורים אל המלאכה, ביודענו מה דלים כוחותינו למלא המשימה.

עתה, סוף־סוף זכינו לברך על המוגמר והספר מופיע בצורה הנותנת כבוד ליוצאי עירנו. אמנם יודעים אנו, כי המלאכה אינה שלמה ומושלמת, ובוודאי ישנם פה ושם ליקויים וחסרים פרטים רבים על תקופות, אישים ומוסדות. אך, עלינו לקבל את העבודה כפי שהיא, מאחר וחברי המערכת, ביחד עם ועדת הספר עשו למעלה מכוחם למען

הגשר על פני נהר ה„קמיננה"

בדפי ספר אלה השתדלנו להקיף את כל גווני הקשת של החברה והציבור, ולתת ביטוי לכל ההשקפות הפוליטיות שרווחו ברחוב היהודי בוירזבניק. החלק העיקרי של הספר מתמקד ומוקדש לשואה הנוראה שהביאה כליה על יהודי העיר. מדור זה נכתב רובו ככולו ע״י שרידי עירנו, אודים מוצלים, שנתנו בכך ביטוי־מה לזעקתם, חרונם, כאבם ולחוויותיהם הנוראות.

השגת חומר, לדובב אנשים ולהעלות על הנייר לזכרון עולם, כל מה שניתן היה על פי הזכרונות שנשתמרו אצל בני עירנו הפזורים בארץ ובתפוצות.

אנו מודים לכל אלה שהמציאו מאמרים, רשימות ותמונות, לכל אלה שעזרו, סייעו תמכו ועודדו, וביחוד לחברי המערכת אשר לא חסכו טרחה ועמל ועשו יומם ולילה למען הכנתו של הספר והוצאתו לאור.

בעצרת זכרון המוקדשת להוצאת הספר

מימין לשמאל: צבי פייגנבאום, משה סלי (נואם), הרב איידלמן, שמחה מינצברג וירחמיאל (רומק) זינגר

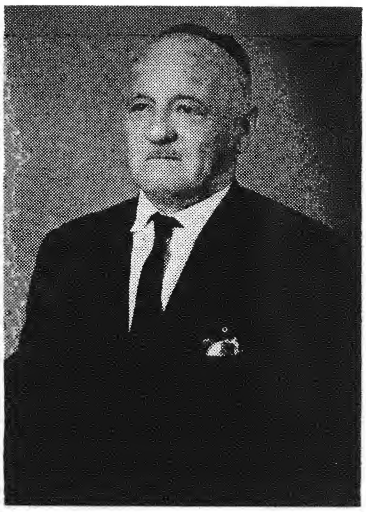
כן מודים אנו לכל אנשי העיר באשר הם שם, על העזרה הכספית שהושיטו לנו ושהודות לה נתאפשרה הוצאת הספר. במיוחד, יעמדו על התודה והברכה פעילי ועדת הספר בטורונטו ובניו־יורק שהצטיינו בגיוס הכספים למימון הוצאה נכבדה זו.

יהא זכר עיירתנו וקדושיה צרור בצרור חיינו החדשים במדינת ישראל המחדשת נעוריה, בה נראה נחמה פורתא על אסוננו הגדול ומקור של תקוה ועידוד לכל אחינו ואחיותנו בכל אתר ואתר, לעתיד לבוא.

שמחה מינצברג

בימים כתיקונם

בבואי לוירזבניק בפעם הראשונה, לפני מלחמת ה־עולם הראשונה, היתה זו עיירה שלווה, פסטורלית ו־מתפתחת, ולא עלה על דעתי כי כל חיי בעתיד יהיו שזורים ושלובים בגורלה של קהילה זו ויהודיה, מצמיח־תה ועד שקיעתה הטראגית. ברם מה שלא נראה היה לי בשנים ההן, הפך להיות מציאות ברבות הימים.

נזדמנתי אז לוירזבניק כבן לוויה לאבי ע״ה שהיה סוחר עצים ובעל מנסרה בעיר קונוב. מגמת נסיעתו של אבי היתה בעיסקת עצים עם ה„פירמה״ הידועה „הלר״. בעלי חברה זו הטביעו את חותמם על כלכלת העיר ועשו רבות להתפתחותה. בראש המפעל עמד יהודי יליד גרמניה בשם נאכי (נח) הלר, שהיה בין גדולי סוחרי העצים בזמנו

רח׳ קוליובה בווירזבניק

ורכש בסביבת עירנו שטחים נרחבים של **יערות, כדי לעבדם במנסרה המיוחדת שהוקמה לצורך זה ולהפיק מהם את התועלת הדרושה**. במנסרה זו היה מועסק סגל שלם של עובדים ופקידים, מומחים ובעלי ידע רב בשטחים הנדר־שים וכמובן יהודים, ובמיוחד יהודים בעלי גאוה לאומית.

כמנהל אחראי על ניהול העסקים שימש יהודי ממוצא רוסי, אישיות דגולה, משכמו ומעלה בשם מנדל רובין, שסימל את הדמות של משכיל יהודי־לאומי של יהדות רוסיה. מוצאו מהעיירה סטויבץ, מקום הולדתו של נשיא מדינת ישראל מר זלמן שזר, אשר בין יתר הדמויות בעירו מזכיר גם את דיוקנו בספרו „כוכבי בוקר״. מנהל המפעל רובין בחר לעצמו צוות עובדים מבני העיר, כ־60 איש בערך, וביניהם מאנשי העילית של העיר, כמו, אברהם מרדכי רוטברד, הניך קז׳מירסקי, משה ברנשטיין, נחומובס־קי, גנדלר, אייכלער, טענצער ואחרים.

מפעל זה היה כממלכה בפני עצמה, ומלבד זה שסיפק פרנסה לחלקים גדולים של העיר ונתן דחיפה כלכלית תעשייתית להתפתחות העיר ולרווחתה, האציל גם והשפיע לא מעט על השרשתו והפצתו של הרעיון הציוני בין יהודי העיר.

להעמקת ערכים אלה ולקידומם של בני הקהילה הוסיפה רבות הפירמה של „האחים ליכטנשטיין״ שהקימו בעיר וירזבניק שסביבתה היתה משופעת יערות, בית־חרושת לעיבוד לבידים, ואשר היו בין החלוצים הראשונים שפיתחו תעשייה זו ברחבי פולין. התחיל בעשייה זו אביהם של האחים ליכטנשטיין, ר׳ מאיר זיינוול ע״ה שבנה עוד קודם לכן מנסרה גדולה בדרך המובילה לסטרכוביצה, ואשר עם התפתחות הסביבה קראו לרחוב הראשי בשם רחוב סטרכוביצה.

הבעלים של ביהח״ר ללבידים היו 4 האחים ליכטנשטיין והם: משה פנחס, יוסף ראובן, אברהם ודניאל. כל אחד מהאחים היתה אישיות בזכות עצמה בגין אופיים, מקוריותם והתנהגותם הרוחנית־תרבותית שהביאו אתם מהכרך הגדול לודז׳, ועל־ידי אורח חייהם היהודיים־שרשיים שעוררו אצל בני העיר הערכה וכבוד לגביהם. הוסיפו לכך גם עובדות החיים כי הרבה יהודים מקומיים מצאו במפעל תעסוקה, וכן זכורים לטוב תרומותיהם ביד נדיבה לכל צרכי צדקה ועזרה לנצרכים או למגביות וקרנות למיניהם.

ראוי לכן לציין אי אלו קוים אופייניים בחיי ארבעת האחים שתרומתם החיובית היתה כל־כך בולטת ומכרעת:

בית־החרושת ללבידים של האחים ליכטנשטיין

האח דניאל — היה המפעיל העיקרי בהקמת בית־החרושת **וביחד** עם זוגתו **הלציה**, היו שניהם בעלי השכלה גבוהה ונטלו חלק פעיל בשנים הסוערות של 1905, שנות המרד והמרי נגד המשטר הצארי, בסערות הפוליטיות ששטפו את המדינה. מסיבה זו היו נאלצים בראשית המאה, לאחר שהמרד נכשל, לעזוב את המדינה ולהשאיר את ניהול בית־החרושת בידי יתר האחים. כמהפכנים יהודיים בעלי זהות לאומית, הם כמובן בחרו לעצמם את ארץ־

דניאל ליכטנשטיין

ישראל, כדי להגשים כאן את שאיפותיהם הלאומיות. בישראל הם היו בין מייסדי אם המושבות פתח־תקוה. בימי מלחמת העולם הראשונה נצטוו ע״י ממשלת תורכיה ששלטה אז בארץ, כל הנתינים הרוסיים לגירוש ולגלות, ביניהם היה גם דניאל ורעיתו. מגלות זו לא חזרו עוד.

משה פנחס — יהודי בר־אוריין אשר בקלסתר פניו ובהתנהגותו, באו לידי ביטוי קוי אצילותו, השתתף באופן

משה פנחס ליכטנשטיין

פעיל בחיים החברתיים של הקהילה בעיר והיה ממייסדי התלמוד־תורה וממנהליה. קולו הערב הוסיף טעם של ניגון לבית התפילה שע״י ה„תלמוד־תורה", וביחד עם נוסחת התפילה שנאמרה בבה״רות ובניגון המעורר התפעלות, כבש את לב המתפללים והגדיל את אוהדיה.

נוסף לכך, היה גם מבאי בתי־התפילה (שטיבל) של חסידי גור, בהיותו חסיד של הרבי מגור משנים, היה פוקד אותם לעתים מזומנות. הוא תמך בכל מוסד ומקום תורה, והכל תוך התנדבות ונאמנות. כאשר התגורר עוד במרכז העיר (בביתו של לסקובסקי), היה כבר ביתו — בית ועד לחכמים, שהתאספו בו מרבית חשובי העסקנים והבעלי־בתים בעיר. באופן אישי היתה לי הזכות להיות בשנת 1913 במסיבת פורים ביתית, שהוזמנתי אליה כחתנו לעתיד. מסיבת פורים זו בנוכחות אורחים חשובים מבני העיר היתה מרשימה וכבשה אותי כליל, אם כי בבית אבי הייתי רגיל למעמדים מפוארים מעין אלו.

הלציה

יוסף ראובן — אדם בעל אופי מיוחד, איש אשכולות. מצד אחד, היה בקי בסחר העצים ומאידך — תלמיד־חכם ומשכיל עם זכרון אדיר ונדיר. התכונות האינטלקטואליות שלו ביחד עם סבר הפנים לכל אחד, שמשו מוקד וכח־משיכה לכל הלומדים והמשכילים, צעירים כזקנים. הוא עמד גם בקשרי מכתבים עם הגאון מרוגטשוב שהיה גם קרוב משפחתו. בשנותיו האחרונות קהו עיניו מראות והוא שינן בעל־פה משניות ופסוקים.

אברהם — היה מומחה בענף העצים וכיהן כנציג חוץ של בית־החרושת, דבר שלא הפריע לו להיות פעיל בעניינים צבוריים גם בוירזבניק וגם בלודז' בה התגורר עד עלותו ארצה.

מכאן, שמשפחת ליכטנשטיין הוסיפה נדבך חשוב לפעילות הפוריה של החיים החברתיים והציבוריים בעיר,

ולהשפעתה נודע ערך חיובי רב מאוד. לא יפלא איפוא, כי הבן הערשל ליכטנשטיין ז״ל, בנו של משה פנחס, היה מן הציונים הצעירים הפעילים בעיר עוד לפני שנוסדה בה ההסתדרות הציונית על מוסדותיה.

יוסף ראובן ליכטנשטיין

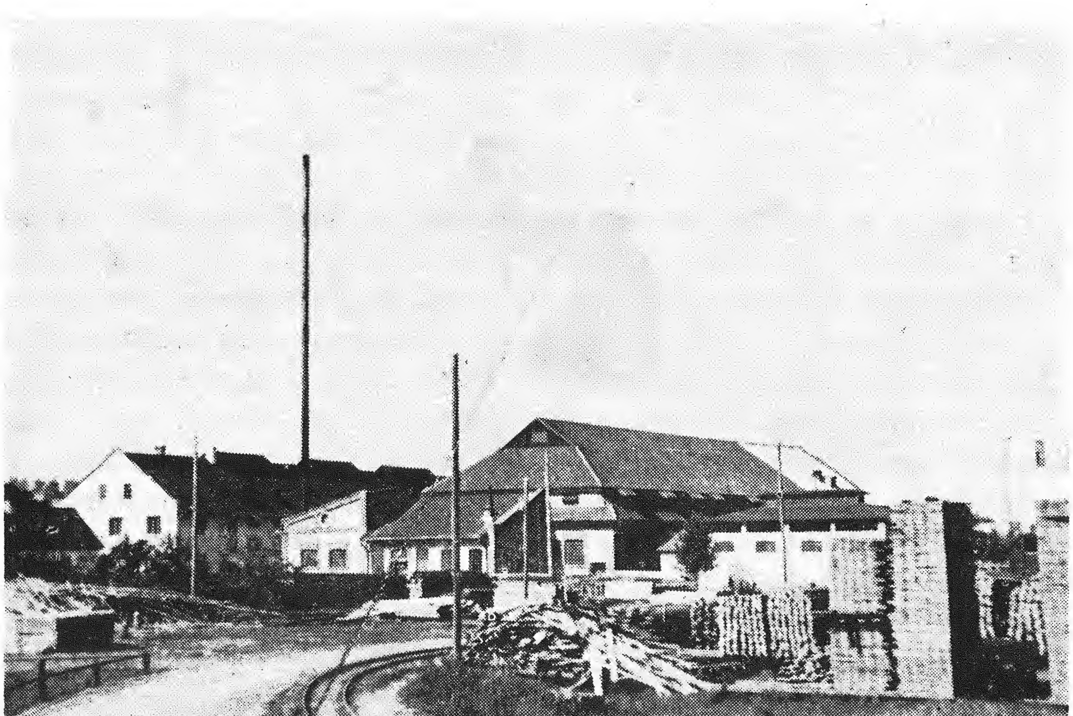
בעצם, עוד לפני שהתחתנתי עם בת וירזבניק, עסקתי בעיר מגורי אוסטרובצה בפעילות חברתית שהיתה כבר קשורה עם וירזבניק. כזכור, כיהן אז כרב דמתא של הקהילה, רבי יעקב אהרון רגנשברג, אשר בין אנשי שלומו ותומכיו נמנו סגל העובדים של מפעל „הלר״ וכן האחים ליכטנשטיין. כן היה גם גיסי גרשון ז״ל שעלה לאחר מכן לישראל, אחד מתלמידיו המובהקים.

לאחר מאורעות הדמים בשנת 1918 בעיר למברג, נקראו יהודי אוסטרובצה להתאסף בהמוניהם לבית המדרש העירוני, כדי להספיד את קרבנות הדמים. על־פי יוזמתי, הוזמן הרב מוירזבניק, רבי יעקב אהרן לשאת את ההספד

אברהם ליכטנשטיין

באותו מעמד מרגש. בהיותי מעורה בציבור ופעיל בכל מיני שטחים, ובהכירי היטב את תכונותיו ויכולתו של הרב מוירזבניק, פעלתי כדי לקבל רשות מאת עסקני הציבור וגבאי בית־הכנסת, ובעיקר, את הסכמתו הבלעדית של

ה„טארטק״ (מנסרה)

רח׳ פילסודסקיגו בוירזבניק

הגאון מאוסטרובצה זצ״ל. ואמנם, היתה זו בחירה מוצלחת, באשר דברי ההספד של הרב היו מזעזעים והשאירו רושם בל יימחה על כל הנוכחים.

במשך הזמן, היו לי הרבה הזדמנויות לבוא במגע ולקשור קשרים עם משפחות רבות שהיו להם קשרים עם חמי. בדרך זו התידדתי עם משפחת פישל מנשהס (פישל נימן) חתנו — השוחט ישראל שרפהרץ, משפחות הגוטר־מנים, דרקסלר, טננבוים, קורנווסר, ברודבקר, הרבלום, פרימרמן, זינגר, קליינר, ואחרים.

עוד בטרם בואי לוירזבניק, היתה מצוייה בה אוירה של פעילות ציונית וכאשר באתי, היה מאחורי רקע לא מבוטל של חיים חברתיים וציבוריים, כך שבהיפגשי עם העסקנים הפעילים למען הרעיון הציוני, הכרתי את החברים — יוסף דרקסלר, משה בירנצויג, משה פלדמן, לייבלה טננבוים, אברהם זילברברג, יצחק לקס, יוסף טנצר, איטשע זינגר, יוסף אונגר ואחרים, וכמובן ביניהם — את גיסי הערשל ליכטנשטיין. עשינו תכניות וריכזנו את תשומת לבנו כדי להרחיב ולהגביר את הפעילות הציונית. ואמנם, הצלחנו להרחיב את המסגרות, להכניס בהן תוכן ציוני ולהחדיר את הציונות ליותר ויותר רבדים ושכבות מבני העיר. הודות ליוזמה ברוכה זו ושיתוף הפעולה, קם בית־הספר העברי „תרבות" שהיה אבן פינה ובית היוצר להפצת השפה העברית ולהקניית ערכים יהודיים ולאומיים, ביחוד, לדור הצעיר.

בהיותי ממשפחה יהודית אדוקה ושומרת מסורת, השת־דלתי כי הפעילות הציונית לא תהיה בניגוד לערכי המסורת, אלא תאפיין ותשקף את מירב גווני הקשת של כל הזרמים בציונות. הקמנו „מניין" ציוני בתוך כתלי ההסתדרות הציו־נית, דבר שנתקבל בעין יפה אצל רבים שנמנו על מבקריו ואוהדיו. תוכן מיוחד, בעל משקל רב היה ל„מנין" זה בימים טובים, שזימנו פעילות בשטח ההתרמה לקרנות, קק"ל, קרן־היסוד, ואחרים. בימים הנוראים היו מכבדים אותי לעבור בפני התיבה כשליח צבור וגם חברנו מרדכי ליפשטיין הצטיין באצטלא זו ותפילותיו לווו ע"י המקהלה הציונית בראשותו של הח׳ יוסף אונגר. כך הסתעפה והתרחבה הפעילות הציונית עד שהפכה למורה־דרך ולסמל לכל עיירות הסביבה.

בהיותי יו"ר ההסתדרות התוססת הזו ברוב שנות שיגשוגה עד כליונה הטראגי, החזקתי תמיד את היד על הדופק של הפעילות הזו, ועשיתי כמיטב יכולתי כדי לפעול, להפעיל וליצור תאים ותנועות נוער ציוניות שיקבלו הדרכה, תמיכה ויניקה מהגזע הציוני על כל שלוחותיו.

אבל התעניינותי לא הצטמצמה בתחום הפוליטי בלבד. היינו ערים גם לצד הכלכלי־פיננסי של רוב שכבות הציבור, והיה זה באמת הישג מרשים — להקים בנק יהודי בעיר, בהנהלתי, שבמרוצת הזמן המועט רכש את אימונם של בעלי המלאכה שנזדקקו להלוואות, ולא היו תלויים עוד בחסדי הגויים.

בהיותי פעיל גם בשטח הציבורי ובתחום הכלכלי כאחד, קשרתי קשרים עם שכבות רחבות של הציבור היהודי וכן באתי במגע מתמיד עם נציגי הציבור הפולני ומוסדות הרשות.

לימים, נתקיימו בחירות לעיריה, בה לקחו חלק גם התושבים היהודיים שבחרו כנציגיהם בעיריה את בעלי־הבתים: יוסף דרקסלר, שמואל איסר, פרץ טרופר, שמשון פרימרמן, יצחק זינגר, חיים ברודבקר ואותי שהיה לי הכבוד להיבחר כיו״ר הקבוצה היהודית וכרכז ה„קולו״.

עם השתתפותנו בישיבות העיריה, היה על נציגינו להגן על הזכויות של היישוב היהודי, לדחות או להקהות את חודן של הגזירות וההצעות הפולניות, שהיה בהן כדי להצר ולהטיל מגבלות על היישוב היהודי בכל מיני תחומים.

3 פעמים נבחרתי כחבר העיריה, ופעם אחת גם כחבר בהנהלת העיריה. במשך הזמן הזה רכשתי לי גישה לכל הרשויות המקומיות והיה ביכולתי להתערב ולהשפיע בעת הצורך. לא פעם הופעתי בפומבי על במות שונות לרגל אירועים מיוחדים במשותף עם נציגי הציבור הפולני, ומיותר להסביר עד כמה הופעות אלו הוסיפו כבוד והרימו את קרננו בין הגויים. בהזדמנות זו, ברצוני להדגיש, כי היה לי שותף נאמן לפעילות ענפה זו, אדם בעל שעור קומה, חדור תודעה ציונית, חברי יוסף דרקסלר ז״ל, שהצטיין במסירותו וביזמתו הברוכה. וזכור לטובה, ידידי וחברי אברהמ״לה זילברברג שלמרות היותו יהודי אדוק ושומר מסורת, היה מסור בלב ונפש לרעיון הציוני, והירבה להקדיש מזמנו ומרצו למטרה זו.

בטרם התארגנותה של הקהילה, ניהל את הפעילות הקהילתית שהתיחסה לעניינים דתיים וכלליים של הציבור היהודי, הפרנס־הממונה שמואל איסר. לאחר מכן, נתקיימו בחירות והוקמה קהילה מאורגנת, שבראשה עמד שמואל איסר וגם אני נבחרתי להימנות על חבריה. במרוצת הזמן, התחלפו הנציגים ובראש הקהילה עמד העסקן החשוב מוונחוצק מר גלבטוך. אחריו מילא את התפקיד של יו״ר הקהילה הבעל־הבית הוותיק והנכבד ר׳ אברהם מרדכי רוטברד, שעשה רבות לחיזוק מסגרות הקהילה ולהפיח בה רוח חיים.

בשנתיים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, ניהל את הקהילה — האישיות האצילה והמשכילה, מר שמואל פוחצ׳בסקי שהשקיע הרבה מרץ ועמל כדי להפוך את בית־הכנסת להיכל תפילה, מקום נעים וראוי להתייחדות עם הבורא, ומשימה זו הושגה בעת כהונתו.

לצערנו ולדאבון לבנו, הסתערו מיד עם פרוץ המלחמה הקלגסים על מקום קדוש זה שרפוהו והחריבוהו עד היסוד. היה זה הסימן הראשון כי הולכים וקרבים ימים אפורים, וכי השלשלת המיוחדת של ערכים יהודיים ומקודשים וכן של פיתוח פעילות יהודית ציבורית עצמאית מצטמצמת מיום ליום ונעשית כמעט בלתי־אפשרית. כאמור, כמו שהייתי עד להתפתחות ולצמיחת ניצני הפעילות בעיר וגורלי היה מעורב והשתלב בכל, כך גם הייתי עד ראיה לכליון, לשיעבוד, לסתימת כל ניצוץ של יזמה או עצמאות יהודית, של חילול כבוד האדם וצלם אלוהים.

★

שמחה מינצברג

ווירזבניק — פאַרן מבול

פאַר דעם ערשטן וועלט־קריג, ווען איך בין געקומען דאָס ערשטע מאָל, קיין ווירזבניק, אַ קליין שטעטל מיט אַ פּאַסטאָראַלן אויסדרוק, האָט מיר נישט געקאָנט קומען אויפן געדאַנק, אַז מיין גאַנצע צוקונפט וועט זיין ממש צונויפגעפלאָכטן מיט אָט דעם שטעטל און זיין קהילה מיט זיינע יידן, זיין בליען און אַנטוויקלונג — ביז צו זיין טראַגישן אונטערגאַנג. אָט דאָס וואָס ס׳האָט דעמאָלט נישט געקאָנט קומען אויפן געדאַנק איז אָבער פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ווירקלעכקייט.

געקומען בין איך דעמאָלט אין באַגלייטונג פון מיין פאָטער ע״ה, אַ גרויסער וואַלד־סוחר און אַן אייגנטימער פון אַ טאַרטאַק אין נאָענטן שטעטל קינעוו. דער ציל פון מיין פאָטערס רייזע איז געווען אַ האָלץ־טראַנזאַקציע ביי דער באַקאַנטער פירמע „ה ע ל ע ר״.

די פירמע העלער האָט אַרויפגעלייגט איר חותם אויף דער אַנטוויקלונג פון שטעטל. דער אייגנטימער פון אָט דער פירמע, אַ דייטשער ייד מיטן נאָמען נח־נאַכי העלער, איינער פון די אָנגעזעענסטע וואַלד־סוחרים אין יענער צייט, האָט דאָן געקויפט אין דער אומגעגנט פון ווירזבניק גרויסע וואַלד־שטחים, צום צוועק פון עקספּלאָאַטאַציע פאַר דעם טאַרטאַק, וואָס ער האָט אויפגעבויט, און אין וועלכן עס זענען געווען באַשעפטיקט אַ גרויסער שטאַב מיט באַאַמטע און זאַך־קענער, כמעט אַלע פון העכערן סטאַזש אויף פאַרשידענע געביטן און ספּעציעל יידן מיט נאַציאָנאַלן שטאַלץ.

אַלס הויפּט־דירעקטאָר פון דער אונטערנעמונג איז געווען אַ רוסישער ייד, אַ פּערזענלעכקייט, וואָס האָט סימבאָליזירט אַ טיפּ פון די רוסישע יידישע נאַציאָנאַלע אינטעליגענץ־שיכטן, מיטן נאָמען מענדל רובין.

געשטאַמט האָט ער פון שטעטל סטויבץ, דאָס געבורט־שטעטל פון אונדזער חשובן מדינה־פּרעזידענט פון ישראל, מר זלמן שזר, וועלכער דערמאָנט אים צווישן די געשטאַלטן אין זיין בוך „כוכבי בוקר״.

דירעקטאָר רובין האָט אונטער זיך געהאַט אַ שטאַב פון אַן ערך 60 מענטשן, באַאַמטע און אַרבעטער, צווישן וועלכע עס זענען געווען וויכטיקע פּערזענלעכקייטן, ווי למשל: אברהם־מרדכי ראַטבאַרד, העניך קאַזימיערסקי, משה בערנשטיין, נאַחומאַווסקי, גענדלער, אייכלער, יוסף טענצער, און נאָך אַנדערע. די אונטערנעמונג איז געווען ווי אַ מלוכה פאַר זיך, וועלכע האָט געגעבן פּרנסה פאַר אַ גרויסן טייל פון שטעטל און דערמיט אויך פאַרסירט די ווירטשאַפטלעכע אַנטוויקלונג פון שטעטל און אויסגעאיבט אַ גייסטיקע השפּעה אויף דער קהילה, מחמת דער גרעסטער טייל פון זיי זענען געווען באַוווסטזיניקע נאַציאָנאַל־ציוניסטיש געשטימטע יידן.

צו דעם ווירטשאַפטלעכן און גייסטיקן פאַרשריט פון דער קהילה האָט אויך אַ סך בייגעשטייערט די פירמע „געברידער ליכטנשטיין״. אַלס פּיאָנערן פון דער פאַפּיר־אינדוסטריע האָבן די ברידער ליכטנשטיין אויפגעבויט אין ווירזבניק איינע פון די ערשטע פאַפּיר־פאַבריקן אין פּוילן. אָנגעהויבן די אינוועסטיציעס אין ווירזבניק האָט נאָך דער פאָטער פון די געברידער ליכטנשטיין, ר׳ מאיר זיינוול ע״ה, וועלכער האָט אויפגעבויט אַ גרויסן טאַרטאַק אויף דעם וועג, וואָס פירט קיין סטאַראַכאָוויץ, וועלכע האָט מיט דער בוי און אַנטוויקלונג באַקומען דעם נאָמען „סטאַראַכאָוויצער גאַס״.

די אייגנטימער פון דער פאַפּיר־פאַבריק זענען געווען די פיר ברידער: משה־פּנחס, יוסף־ראובן, אברהם און דניאל. יעדער איינער פון די ברידער איז געווען אַ פּערזענלעכקייט אין זכות פון זיינע אייגנשאַפטן און כאַראַקטער. קומענדיק פון דער גרויסער שטאָט לאָדזש און פירנדיק אַ גרויסשטעטישן לעבנס־שטייגער, האָבן זיי נאַטירלעך דערוועקט ביי די שטעטלדיקע יידן אַ געפיל פון רעספּעקט אין באַצוג צו די ברידער ליכטנשטיין. דאָס געפיל איז נאָך פאַרשטאַרקט געוואָרן צוליב דעם, וואָס זיי האָבן באַשעפטיקט אין גרעסטן טייל יידי־

שע אַנגעשטעלטע און אַרבעטער און האָבן געווידמעט אַ גרויסע באַשטייערונג פֿאַר צרכי צדקה וחסד פֿון דער קהילה מיט אַ ברייטער האַנט.

עס איז כדאי צו דערמאָנען אייניקע שטריכן פֿון דער כאַראַקטעריסטיק און לעבן פֿון די פֿיר ברידער, וועמענסביישטייער צו דער קהילה איז געווען אַזוי פּאָזיטיוו און בולט:

א) דניאל, דער הויפּט־גרינדער פֿון דער פֿאַבריק, איר דינאַמאָ־כוח, און זיין פֿרוי העלציאַ, ביידע הויך־אינטעליגענטע מענטשן, האָבן אין די דעמאָלטיקע שטורמישע יאָרן פֿון 1905, בעת דעם פּוילישן אויפֿשטאַנד קעגן רוסישן צאַר, זיך אויך באַטייליקט אין פּאָליטישער טעטיקייט. דאָס איז געווען די סיבה וואָס נאָכן דורכפֿאַל פֿון דער רעוואָלוציע, האָבן זיי געמוזט פֿאַרלאָזן פּוילן און איבערלאָזן די פֿאַבריק ביי די דריי געבליבענע ברידער. מוזנדיק פֿאַרלאָזן פּוילן, האָבן זיי אַלס זייער ניי לאַנד אויסגעוויילט אונדזער אַלט לאַנד — ישראל. דאָ אין לאַנד, זענען דניאל און זיין פֿרוי געווען פֿון די מיט־גרינדער פֿון דער „אם המושבות" — פּתח־תקוה. אין דער צייט פֿון ערשטן וועלט־קריג האָט די טערקישע מאַכט פֿאַרטריבן פֿון לאַנד אַלע רוסישע בירגער, צווישן זיי, אויך דניאל מיט זיין פֿרוי, וועלכע זענען פֿון דער פֿאַרשיקונג מער נישט צוריקגעקומען.

ב) משה־פּנחס, אַ ייד אַ בר־אוריין, וואָס אין זיין פֿיזיאָנאָמיע און אויפֿפֿירן, זענען געקומען צום אויסדרוק זיינע נאַטירלעכע אַדעל־שטריכן. דערצו האָט ער אויך גענומען אַן אַנטייל אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן אין שטעטל. געווען אַ מיטגרינדער פֿון „תלמוד־תורה" און איז געווען איינער פֿון דער פֿירערשאַפֿט פֿון דעם וויכטיקן מוסד. אויך זיין הוניגשער טאַלאַנט, האָט ביי̇געשטייערט פֿאַר דעם בית־התפילה ביי דער תלמוד־תורה. זיין זיסע שטימע צוזאַמען מיטן שיינעם נוסח, פֿלעגן צוציען אַ סך מתפּללים פֿאַר דעם מנין. ער איז פֿאַרשטענדלעך געווען אויך אַ ביישטייער פֿאַר דער פֿאַרשטאַרקונג פֿון די וויכטיקע אינסטיטוציעס פֿון כּלל. עס איז איבעריק צוצוגעבן, אַז דאָס אַלץ האָט ר' משה־פּנחס געלייסטעט בהתנדבות. אויך אין גערער שטיבל האָט ער פֿאַרנומען אַן אָנגעזעענעם אָרט, אַלס גערער חסיד פֿון דורות און דאָרט זענען זיינע תפילות געווען ווי אַ גייסטיקער גענוס פֿאַר די מתפּללים. נאָך ווינענדיק אין צענטער פֿון שטאָט (אין הויז פֿון לאַסקאָווסקי), איז זיין הויז געווען אַ בית־וועד ווו עס פֿלעגן זיך צוזאַמענקומען די אָנגעזעענסטע בעלי־בתים פֿון שטאָט. איך פֿערזענלעך, האָב געהאַט די מעגלעכקייט ביי̇צוּוווינען אַ צוזאַמענטרעף נאָך אין יאָר 1913, אין פּורים. איך בין דאָן איינגעלאַדן געוואָרן אַלס חתן אויף פּורים. דער פּורים־אָוונט, אין וועלכן עס האָבן אָנטיילגענומען די וויכטיקסטע בעלי־בתים, האָט אויף מיר איבערגעלאָזט אַ טיפֿן איינדרוק, טראָץ דעם וואָס אונדזער הויז איז געווען אַ בית־וועד לחכמים.

ג) יוסף־ראובן, איז געווען זייער אַ כאַראַקטעריסטישער טיפּ אַן „איש אשכולות". פֿון איין זייט איז ער געווען אַ פֿאַכמאַן אין דער האָלץ־אינדוסטריע, און פֿון דער אַנדערער זייט — אַ תּלמיד־חכם און משכּיל מיט אַ פֿענאָמענאַלן זכּרון. מיט זיינע אינטעלעקטועלע אייגנשאַפֿטן, וועלכע זענען געווען דורכגעפּלאָכטן מיט פֿריינטלעכקייט צו מענטשן, איז ער אויך געווען אַ צוציאונגס־פּונקט פֿאַר אַלע אָרט לימודים און אינטעליגענץ, יונג און אַלט. ער איז אויך געשטאַנען אין בריפֿלעכן קאָנטאַקט מיטן ראַגאַטשאָווער גאון, וועלכער איז אַגב אויך געווען זיינס אַ קרוב. אין די עלטערע יאָרן, ווען ער האָט פֿאַרלוירן די זע־קראַפֿט, האָט ער געלערנט אויסנווייניק משניות מיט מפרשים.

ד) אברהם ליכטנשטיין, וועלכער איז געווען אַ ספּעציאַליסט אין דער האָלץ־אינדוסטריע, האָט זיך אויך נישט באַגרענעצט בלויז מיט מסחר, נאָר ער איז אויך געווען טעטיק געזעלשאַפֿטלעך, אָבער נישט אין ווירזבניק אַליין, נאָר אין לאַדזש, ווו ער האָט דערליידיקט די אויסערלעכע ענינים פֿון דער פֿאַבריק. ער האָט אַהין איבערגעטראָגן זיין וווינונג און פֿון דאָרט עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

די פֿאַמיליע ליכטנשטיין איז אין אַלגעמיין געווען ציוניסטיש געשטימט און האָט אַ סך ביי̇געשטייערט צום פֿאָרשריט פֿון דער ציוניסטישער טעטיקייט אין שטעטל. הערשל ליכטנשטיין, דער זון פֿון משה־פּנחס, איז געווען איינער פֿון די ציוניסטישע עסקנים נאָך פֿאַר דער גרינדונג פֿון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און אירע אָנשטאַלטן אין שטאָט.

אָבער נאָך פֿאַר מיין חתונה, אין אָסטראָוועצע, האָב איך שוין אַלס „הקדמה" צו מיין געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט אין ווירזבניק, געמאַכט דעם ערשטן שריט אין דער דאָזיקער ריכטונג. נעמלעך: אין ווירזבניק איז דאָן געווען דער רב פֿון דער קהילה, הרב רבי יעקב־אהרון רעגענשבערג, וועמענס הויפּט־אָנהענגער און שטיצער

זענען געווען, צוזאַמען מיט דעם באַאַמטן־שטאַב פון דער פירמע „העללער" און די ברידער ליכטנשטיין, אויך מיין שוואָגער גרשון, וואָס איז שפּעטער עולה געווען קיין ארץ־ישראל, און איז אויך געווען זיין תלמיד מובהק.

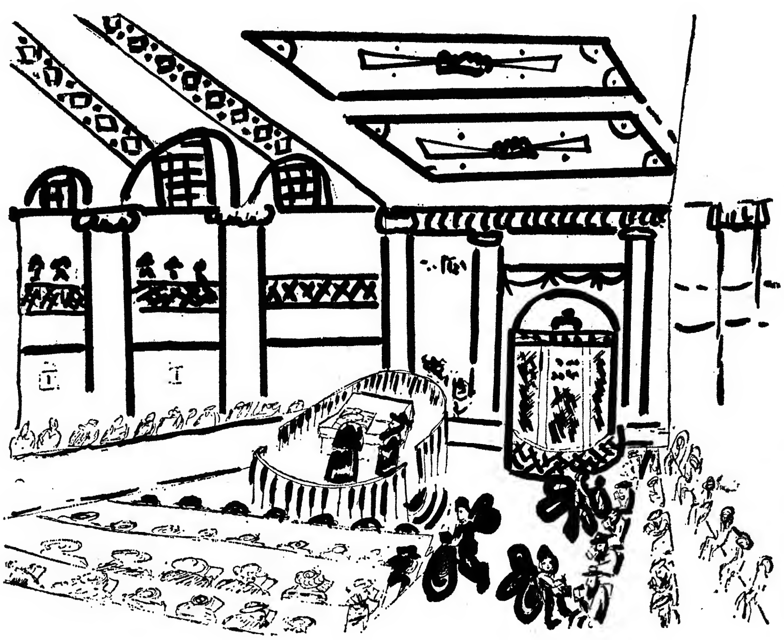
נאָך דעם פּאָגראָם אין לעמבערג, אין 1918, איז אויך אין אָסטראָווצע פאָרגעקומען אַ מאַסן־הספד אין שול, לזכר די קרבנות פון פּאָגראָם. צו האַלטן דעם הספד האָט מען איינגעלאַדן דעם וויערזבניקער רב, רבי יעקב־אהרון. דערויף האָט געמוזט זיין דער רשות פון מרא דאתרא, דעם אָסטראָווצער גאון זצ"ל. זייענדיק שוין דאַן אַן עסקן ציבורי, און פון דער צווייטער זייט, גוט באַקאַנט מיטן וווירזבניקער רב, האָב איך דאָס באַקומען דעם רשות פאַר דעם הספד אין שול, וועלכע איז געווען פול־געפאַקט מיט טויזנטער מענטשן, און די דרשה פון וויערזבניקער רב האָט טאַקע איבערגעלאָזט אַן אויסערגעוויינלעכן רושם. אין פאַרלויף פון דער צייט, האָב איך באַוויזן צו זיין אין קאָנטאַקט מיט אַ סך אַנגעזעענע פאַמיליעס, וועלכע האָבן געהאַט באַציאונגען מיט מיין שווער. צווישן אַנדערע, בין איך געווען באַפריינדעט מיט די פאַמיליעס פישל ניימאַן (פישל מנשהס), מיט זיין איידעם — ישראל שאַרפהאַרץ דער שוחט, די גוטערמאַנס, די דרעקסלערס, קאַרנוואַסערס, טענענבוימס, בראַדבעקערס, הערבלומס, פרימערמאַנס, זינגערס, קליינערס, און אַנדערע.

נאָך פאַר מיין קומען קיין ווירזבניק איז שוין געווען אַנטוויקלט אַ ברייטע ציוניסטישע פּראָפּאַגאַנדע־טעטיקייט, און צווישן די עסקנים פון דער ערשטער ריי, וואָס איך האָב באַקענט ביי דער ציוניסטישער אַרבעט, זענען געווען מיין שוואָגער — הערשל ליכטנשטיין, יוסף דרעקסלער און אויך משה פעלדמאַן, לייבעלע טענענבוים, אברהמ'לה זילבערבערג, יצחק לאַקס, יוסף טענצער, איטשע זינגער א. אַ. וו.

קומענדיק קיין ווירזבניק, האָב איך שוין געהאַט אונטער זיך אַ סטאַזש פון געזעלשאַפטלעכער אַרבעט אין אַסטראָווצע, און איך בין דעריבער באַלד צוגעטרעטן מיט די אויבנדערמאַנטע ציוניסטישע טוער, צו אַנטוויקלען, פאַרטיפן און פאַרברייטערן די ציוניסטישע אַרבעט.

אַ דאַנק אונדזער געמיינזאַמער איניציאַטיוו איז געשאַפן געוואָרן דער באַזיס פון דער „תרבות־שול", וועלכע איז מיט דער צייט געוואָרן דער פונדאַמענט, דער בית־יוצר פון פאַרשפּרייטן, פאַרטיפן, און אַריינדרינגען דעם ציוניסטישן גייסט און געדאַנק אין די ברייטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקרונג אין שטאָט.

שטאַמענדיק פון אַ שטאַרק רעליגיעזער, טראַדיציאַנעלער פאַמיליע, האָב איך זיך באַמיט אַ סך צו ווירקן, אַז די ציוניסטישע אַרבעט זאָל נישט געטון ווערן אין קעגנזאַץ צו רעליגיעזע אַנשויאונגען, נאָר זאָל קאָנען

אז די ציוניסטישע ארבעט זאל נישט געטון
ווערן אין קעגנזאץ צו רעליגיעזע אנשויאונגען

כאַראַקטעריזירן און ברענגען צום אויסדרוק אַלע עלע־
מענטן און פיל־פאַרביקע שטרעמונגען אין ציוניזם. מיר
האָבן געשאַפן אַ ציוניסטישן „מנין", וועלכער איז גע־
ווען זייער וואַרעם באַזוכט דורך די מיטגלידער פון דער
ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און אויך דורך פאַרשידענע
סימפּאַטיקער. אַ ספּעציעלן כאַראַקטער האָבן געהאַט די
יום־טובים, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זאַמ־
לונגען פאַר די קרנות קק"ל, קרן־היסוד און אַנדערע
געלט־אַקציעס.

אין די ימים־נוראים פלעגט מען מיך ספּעציעל מכבד
זיין מיטן דאַווענען פאַרן עמוד אַלס שליח־ציבור. אויך
דער חבר מרדכי ליפשטיין, וועלכער האָט זיך אויסגע־
צייכנט אויף דעם געביט, זענען זיינע תפילות באַגלייט
געוואָרן דורך דעם מקהלה־כאָר אין דער שפּיץ מיט יוסף
אונגער. אַזוי האָט זיך צעוואַקסן און פונאַנדערגעשפּרייט
די ציוניסטישע אַרבעט, וועלכע האָט געדינט אַלס אַ
ביישפּיל פאַר דער גאַנצער פּראָווינץ און אומגעגנט. זיי־
ענדיק דער פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַ־
ציע אַלע יאָרן, ביזן טראַגישן אונטערגאַנג, האָב איך
תמיד געהאַלטן דעם דופק אין דער האַנט און געוועקט
פאַרצוועצן און פאַרשטאַרקן די אַרבעט, שאַפן ציוניס־
טישע יוגנט־קעמערלעך, וועלכע זאָלן ציען זייער יניקה
פונעם ציוניסטישן שטאַם.

אָבער נישט בלויז פּאָליטישע פּראָבלעמען האָבן אונדז
באַרירט, מיר האָבן אויך געווידמעט די אויפמערקזאַמ־
קייט אויף דער עקאָנאָמישער זייט פון די יידישע מאַסן
אין שטאָט.

אַ ספּעציעלע דערשיינונג איז געווען, די אַנטשטיי־
אונג פון אַ יידישער באַנק אונטער מיין אָנפירונג, וועלכע
האָט געוווּנען באַלד דעם צוטרוי פון די יידישע סוחרים
און בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן זיך מער נישט גע־
נויטיקט אָנצוקומען נאָך הלוואות אין די גויישע בענק.
זייענדיק אין די ראַמען פון דער ציוניסטישער אַרבעט
און אויך געזעלשאַפטלעך און עקאָנאָמיש טעטיק, האָב
איך באַוויזן צו קומען אין באַציאונגען מיט ברייטערע
שיכטן פון די יידישע מאַסן און כ'האָב געשאַפן אַן ענגן
קאָנטאַקט מיט די פאָרשטייער פון דער קריסטלעכער באַ־
פעלקערונג.

מיט דער צייט זענען פאָרגעקומען וואַלן צום שטאָט־
ראַט, אין וועלכע די יידישע באַפעלקערונג האָט אויך
אָנטיילגענומען, און ס'האָט זיך געשאַפן אין שטאָט־ראַט
אַ יידישער קרייז („קאָלאָ"), אין וועלכן איך האָב זיך
באַטייליקט צוזאַמען מיט די פאָלגנדע בעלי־בתים: יוסף
דרעקסלער, שמואל־איסער, פּרץ טראַפּער, שמשון פּרי־

טראַדיציע און נאַציאָנאַלער גייסט־זענען
געווען די יסודות פון לעבן

מערמאַן, יצחק זינגער, חיים בראָדבעקער, אין וועלכן
איך בין אויסגעוויילט געוואָרן אַלס פאָרזיצער פון יידישן
קרייז.

זייענדיק באַטייליקט אין שטאָט־ראַט, האָבן די יידי־
שע פאָרשטייער געהאַט אַ פּערמאַנענטע פליכט צו פאַר־
טיידיקן די אינטערעסן פון דעם יידישן ישוב, אַקעגן די
אַנטיסעמיטישע פאַרשלאָגן און שטרעבונגען צו באַ־
שרענקען די יידישע רעכט, באַלאַסטן און באַגרענעצן זיי
עקאָנאָמיש.

דריי קאַדענצן בין איך געוויילט געוואָרן אַלס מיט־
גליד אין שטאָט־ראַט, און בעת איין קאַדענץ בין איך
אויסגעקליבן געוואָרן אַלס מיטגליד אין דער שטאָט־פאַר־
וואַלטונג.

אַ דאַנק מיין אומדערמידלעכער געזעלשאַפטלעכער
אַרבעט האָב איך געהאַט אַ צוגאַנג צו אַלע מלוכהשע אַמטן
און געקאָנט אינטערווענירן ווען עס איז געווען נויטיק.

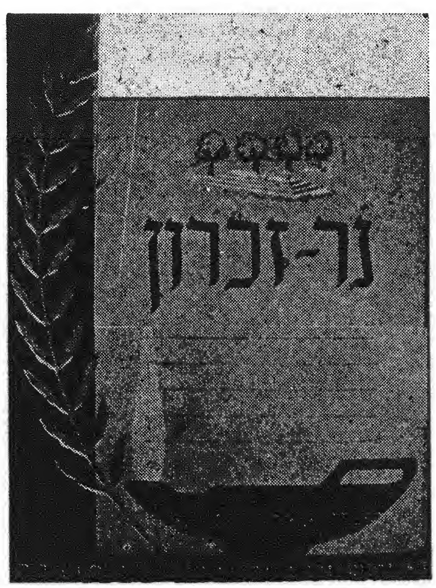
עס זענען באקאנט געווען מיינע עפנטלעכע ארויסטרעטונגען אויף פארשידענע ארענעס און פייערונגען און פארן פוילישן פובליקום, וועלכע האבן געבראכט א סך כבוד דער יידישער באפעלקערונג.

ביי דער געלעגנהייט וויל איך באטאנען, אז איינער פון די אנגעזעענסטע פיגורן אין דער ציוניסטישער געזעלשאפטלעכער ארבעט איז געווען מיין נאענטער חבר יוסף דרעקסלער, וועלכער איז געווען זייער אקטיוו און האט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין מסירות־נפש און טעמפעראמענט אויף אלע געביטן. אזוי אויך מיין פריינד אברהמלע זילבערבערג, וועלכער איז געווען א נאציאנאלער ייד, שומר מצוות ומסורת און האט א סך געלייסטעט פאר ציוניסטיש־קולטורעלע צוועקן.

פארן אנטשטיין פון דער קהילה, האט אנגעפירט די געזעלשאפטלעכע טעטיקייט ר׳ שמואל־איסר. מיט דער צייט, האבן זיך געביטן די פארשטייער, וועלכע האבן אנגעפירט מיט דער קהילה. א געוויסע צייט איז געשטאנען אין דער שפיץ דער חשובער עסקן געלבטוך פון וואנכאצק, און נאכדעם האט פארנומען דעם פאסטן דער באגאבטער, אנגעזעענער כלל־טוער ר׳ אברהם־מרדכי ראטבארד, וועלכער האט א סך געלייסטעט פאר די וווילטעטיקע צוועקן פון דער יידישער געמיינדע. די לעצטע צוויי יאר פארן אויסברוך פון דער מלחמה האט אנגעפירט מיט דער ארבעט פון דער יידישער קהילה, דער טיכטיקער, ענערגישער שמואל פוכאטשעווסקי, וועלכער האט געווידמעט א סך ענערגיע און מי צו פארשענערן אלס א ווו ס׳זאל זיין אנגענעם צו דאווענען און צו לערנען אין אים — און ס׳איז אים געלונגען צו דערגרייכן דעם ציל.

אבער לײדער, צום באדויערן, מיטן אויסברוך פונעם קריג איז דאס ערשטע חרוב געווארן די שול און פארברענט געווארן ביזן יסוד. דאס איז געווען דער ערשטער אנזאג אז עס דערנענטערן זיך גרויע טעג, און אז די קייט פון די ספעציפישע יידישע קולטורעלע ווערטן און געזעלשאפטלעכע טעטיקייט ווערט באגרענעצט און אפגעשניטן. אזוי ווי מיין גורל איז געווען ענג פארבונדן מיט דער אנטוויקלונג פון דער שטאט, אזוי בין איך אויך געווען אן עדות פון איר אונטערגאנג.

*

יהודים בגיטאות פולין

מתפרץ גרמני אל ביתך
כרוח כרוח סוערה
יורה הוא באשה וממית
הוי ילד פעוט מי יחננו
בארון הוא נחבא, השאר בארון
ואל תבכה נא.
מן הכיכר נשמע קול בכי מעונים
כבדו הלבבות כבדו כאבנים
צועקים ילדים בקול מתפרץ
אמא אבדנו, הקיץ עלינו הקץ.
שלחו גם את אבי

ואני נשארתי רק עם עצמי בדד
בלי בית, נא ונד
בודד כאבן בשדה.
כואב הלב כל כך
הולכים לשם יהודים בסך
אחים אחיות אם ואב
אל הקבר המשותף
מדוע זה, למה ולמה
את בטח יודעת —
הגידי מדוע.

קלרה ווייסבלום

*

מבני ווירזבניק בימות החורף, לפני בוא הפורענות

בנות יעקב

יעקב כץ

עם ישראל חי

בדחילו ורחימו, בנפש הומיה, בלב דואב וברטט של קדושה ברצוני לשתף את עצמי במתן ביטוי־מה על הצורך והמשמעות של הוצאת ספר ה„יזכור" לקהילת „וירזשב־ניק—סטרכוביץ".

קהילה מפוארת זו עמוקת תודעה ושורשיות יהודית, בה טווינו את רקמת חיינו ועתידנו; בה הונחו נדבכי מסורת וספגנו תורת חיים של בתי תפילה ותלמוד תורה, נמחתה כליל ע"י חיות הטרף הנאציות צמאי הדם — ואינה קיימת יותר. רק שרידים מועטים נותרו אי־פה אי־שם לפליטה.

אשר על כן, נולד הרעיון ונוצרה התחושה והצורך להעמיד ציון עד, מצבה חיה בצורת „ספר זכרון" שגויליו יספרו על שנות החיים והכליון של קהילה תוססת זו שבצלה חסנו וחשנו המלחמות, ההתלבטויות והמאבקים לקיומה, ולהמשך השרשרת של „נצח ישראל לא ישקר".

חובה קדושה היא, איפוא, על כל אחד ואחד מאתנו, לתת יד ולהטות שכם לעוסקים בעבודת קודש זו, ולהיות להם לאחיעזר ואחיסמך, בכל מאמץ אשר יידרש לכך, ככתוב בתורה (שמות פרק י"ז, פסוק י"ד) „כתוב זאת זכרון בספר".

בספר „יזכור" זה שומה עלינו להעלות מנבכי העבר והנשיה, וכן להנציח ולהעלות בכתובים, בחרט אנוש, לא רק יסוריהם ועינוייהם של יקירינו נקיי הכפיים וברי הלבב שנשאו בגבורה עילאית את סבלותיהם ומכאוביהם, אלא גם לספר על מסכת חייהם עשירי התוכן וספוגי תודעה עמוקה של בני תורה ויראת־שמים, אנשי מעשה ועמל, פשוטי עם ושוחרי השכלה ודעת, מימי זוהרה של קהילתינו ועד לשקיעתה. וזאת, למען אלה שלא זכו לראות במפלת הצורר ובנחמת ציון וירושלים; למען יקירנו שהועלו למוקד על קידוש השם ושנפחו נשמותיהם הטהורות על מזבח היותם יהודים, בנים לעם נבחר וקשה עורף, השומר על גחלת היהדות בכל הזמנים והעתים; למעננו — אודים מוצלים מאש, שארית הפליטה שזכו לצאת מעבדות לחרות, מהשעבוד לאתחלתא דגאולה, ולמען הדורות הבאים.

קהילת וירזבניק היתה ענף פורח ומשגשג באילן המפואר ורב השורשים של יהדות פולין, חולית פאר בשר־שרת, חוטר פורה ומניב מגזע ישי. אך כאשר הניף התליין הגרמני את הגרזן, על אילן רב פארות זה, נגדע וניכרת גם הזלזל הרך והמרהיב של קהילת וירזבניק שהיה בדמי ימיו ובעיצום פריחתו.

28 שנים עברו מאז שלח האויב את חציו המורעלים כלפי בית־ישראל בערמה וכחש, באכזריות ומעשי מרמה, בתכסיסים ובכלי השמד שהאנושיות לא ידעה עד כה.

נהיינו, כדברי הנביא: „כדומן על פני השדה — היינו, וכעמיר מאחרי הקוצר דמינו, ואין מאסף".

אנו שרידי ואבלי קהילתנו, לעולם לא נשכח את אשר שיכלנו, את גודל שברנו את יקירינו שנפלו חלל על במתי עולם, על לא עוול בכפם. מי יתן והמצפון האנושי של העולם הנאור יקיץ סוף־סוף ויתעורר כדי לראות נכוחה וללמוד את הלקח הדרוש מהשואה שלא היתה כמוה, למען לעמוד בפרץ בפני אנשי בליעל החותרים ל„ג'נוסייד" חדש והזוממים שוב להתנכל לנו ולעקרנו מן השורש, מארץ אבותינו, מולדתנו הנצחית שהובטחה לנו בברית בין הבת־רים.

מצווים אנו לכן, מכל הבחינות להעלות נר־תמיד לזכרון אבותינו ומשפחותינו וקרובינו, כדי שאש יוקדת זו תאיר לנו לנצח נצחים, וכדי לקדש את שמותיהם ברבים, בין כל קדושי עם ישראל.

זכות היא לנו וחובה קדושה כאחת, להנציח את תולדות העיירה, קורותיה, ארגוניה ומוסדותיה הציבוריים, אישיה וחייה החברתיים והרוחניים; לתת מושג־מה על תקופת השואה, גבורתם ועמידתם הגאה של אבותינו ואמהותינו,

אחינו ואחיותינו, שאר בשרנו וידידינו שהועלו לעקדה כששפתותיהם רוטטות ודובבות נקם.

קשיים עצומים התעוררו בזמן ההוצאה לפועל של משימה נכבדה וקשה זו, והיוזמים שהעמיסו על שכמם עבודת קודש זו, שלא על מנת לקבל פרס, נתקלו בבעיות לאין־ספור, מהן כספיות, חברתיות, ובעיקר עבודת נמלים של איסוף החומר, צירוף קו לקו ותג לתג, עיבוד החומר והכנתו לדפוס.

ולא פעם התגנב הספק בלב, אם אכן קבוצת היוזמים מישראל ומהתפוצות יעמוד להם כוחם להתגבר על כל הקשיים והמכשולים הכרוכים במפעל תרבותי רב־ערך זה.

הפיצול הרב של יוצאי העיר ברחבי תבל שהוא רב־פנים ומגוון, בעל יחס וזיקה שונה לקדושי האומה, וכן היעדר חומר עובדתי מוסמך על הקורות של יהדות קהילה זו, הכבידה גם לא במעט על העוסקים בהוצאת ספר הזכרון.

אולם, בטחוננו הרב בצור ישראל, ואמונתנו כי „לא אלמן ישראל" הפיחו בנו תקוה רבה כי בכוחות משותפים. נצליח „לגול את האבן מעל פי הבאר", ויכול נוכל למ־שימה. ואכן, נדמה לי כי משאלתנו ותפילתנו זו נתרצו. עתה, לאחר עבודה מרובה ומייגעת, הופיע הספר בצורה הנותנת כבוד ליוצאי העיר והסביבה.

אני מוצא לנכון בהזדמנות נאותה זו, לברך כל אלה שעשו במלאכת הקודש, וסייעו בחומר וברוח, ובייחוד, לקומץ היוזמים אשר לא חסכו טרחה ועמל למען להוציא לאור את ספר הזכרון הראוי להערכה. עלינו להודות לכל הפעילים והמשתתפים בהתנדבות שטרחו באיסוף חומר ובהתרמה כספית למען מטרה נשגבה זו. יבואו כולם על הברכה.

וכל אלה שלא זכו להגיע עד הלום — תעמוד זכותם לכלל ישראל, למדינת ישראל ולכל בית ישראל, להגן על כל ישראל מפני שונאינו ואויבנו העטים עלינו, לכלותנו בכל הדורות.

ויהא נא זכר עיירתנו וקדושיה צרורים בצרור החיים של מדינת ישראל המחדשת נעוריה, בה נראה כולנו נחמא פורתא על אסוננו הגדול, ומקור תקוה ועידוד לכל אחינו ואחיותינו באשר הם שם, בכל אתר ואתר, כדי לחזק את החוליות הרופפות ביהדות, וכדי לחשל ולעצב את המשך השרשרת המפוארת של ערכי היהדות, תורתה ומורשת נביאיה.

אמן, כן יהי רצון...

„עוד אבנך ונבנית — בתולת ישראל"

✡

וירזבניק — העיר, מיקומה והתפתחותה

וירזבניק — הינה יישוב עירוני, מקודם — עיירה, כלולה במחוז אילז'ה, רשות מקומית ואזורית.

המקום משתרע על פני המישור הליסגורסקי, בגדה השמאלית של הנהר „קמיננה", המשתפך כארבעה קילומט־רים מהעיירה — ויוצר אגם גדול (ליד מיכאלוב).

היישוב ממוקם בעמק שהתהווה בפרשת הדרכים של כמה וכמה פלגים, המקבצים את מימיהם משטחים נרחבים ומיוערים. החשוב מבין הפלגים האלה, הוא „לוביאנקה", המסתעף מהחוף המזרחי של ה„קמיננה". מעבר לגדה השניה — ממוקמת סטרוכוביצה.

וירזבניק מרוחקת כארבע ויורסטב מזרחה מוונכוצק ועשרים ויורסטב דרומה לאילז'ה. בעיירה נמצאת כנסיה נוצרית—קטולית, בנויה אבן, בית־ספר יסודי, בית משפט עירוני—אזורי, סוג ב', משרד מוניציפלי, תחנת רכבת בקו מסילת הברזל דומברוביץ, בנתיב: בנדזין—אוסטרוביץ, כ־17 ויורסטב מבז'ין ו־15 ויורסטב מקונוב.

מדי יום שישי מתקיימים ימי השוק ופעם בשנה — יריד.

המנזר „סוינטוקשיסקי", שחלש על שטחי קרקע נרח־בים ומיוערים ליד חופי ה„קמיננה", הגובלים עם אחוזו־תיהם של הציסטרים מוונכוצק, הביא לידי שיתוף פעולה ביניהם על אודות ניצולם היעיל של המרחבים האלה.

יש להניח, כי מתוך המניעים האלה, החליט הנסיך רדושבסקי, המזכיר המלכותי והחשמן של קיוב — לאחר השגת הזיכיון מאת המלך הפולני זיגמונד ה־3, לייסד בשנת 1624 את היישוב וירזבניק במרחק של שישה ויור־סטב מוונכוצק, ממול סטרכוביץ. המלך העניק למקום את החוק המגדבורגי, אישר את ימי השוק השבועיים ושלושה ירידים בשנה. הציסטרים מחו נגד זה, בטענם, כי השטח שעליו נבנתה העיירה, שייך לרשות המוניציפלית של וונכוצק והמחלוקת בעניין זה נמשכה כמאה שנים...

הנסיך אופטובסקי הקים בוירזבניק כנסיה במבנה של אבן והעניק לעיר זכיונות. בשנת 1674 נרשמו 167 משלמי מס גולגולת, ובאותה שנה נמשכת עדיין הפרשה המשפטית עם הציסטרים בבית המשפט בראדום. לבסוף, הוחלט על דעת שני הצדדים לתחם את השטחים. לפי מניין האוכ־לוסין, היו בשנה זו בסך הכל במחוז אילז'ה 9,887 נפשות, ביניהן — 651 יהודים. מחוז זה כלל אז את הישובים: ברודי, דזיורוב, הרקולס (מיכרות), יבלוננה, קוצ'וב, קשיז'ובה־וולה, מיכאלוב, רודה, סטיקוב, סבירטה, וונציה, רזדובה, קסינז'ה סטרכוביצה ווירזבניק.

(מתוך מילון גיאוגרפי,
כרך 13 ווארשה, 1893)

*

WIERZBNIK

Osada miejska, przedtem miasteczko, pow. Ilżecki, gm. i par. Wierzbnik. Leży na płn. stokach pasma Łysogórskiego, na lewym brzegu rz. Kamienny, która o 2 w. poniżej rozlewa się w wielki staw (pod Michałowem, odl. 4 w.). Osada leży w dolinie wytworzonej przez zbieg kilku strumieni, uprowadzających wody rozległych obszarów leśnych. Ze strumieni tych najważniejszym jest ŁUBIANKA (praw. dopł. Kamienny). Na przeciwnym brzegu Kamienny wprost W. leżą Starachowice. W. odl. jest 6w. na wschód od Wachocka, a 20 w. na płd. od Iłży.

משה סלי־קרבל

נופצה פנינה יקרה

היה היתה קהילת וירזבניק ואיננה עוד. ביד רוצחים צמאי דם נגזרה מעץ רב ענפים של יהדות פולין ונכחדה משורש. זכרה יפעם ויחיה בלבותיהם של מאות השרידים המפוזרים בתפוצות ובמדינת ישראל.

ישוב יהודי אחד זה מני רבים, שהשתרש והתערה בתוך הסביבה והגיע לפני חורבנה וכליונה לשיא התסיסה הלאומית והציבורית, על כל האור והחוויות שבו, על כל החיוב והנשגב שנתגלמו במאמץ הזה — לחיים יהודיים עצמאיים בגולה. וירזבניק — העיירה הרדומה והשקטה לכאורה, היתה כעין תא ער וחי בגוף הגדול של יהדות פולין, בו השתקפו כל גילויי המאבק של חיי היהודים בפולין לפני השואה.

מהזרם הכביר של כל התנועות הלאומיות, החברתיות והמדיניות של יהדות פולין זרמו בוירז׳בניק פלגים וזרמים לכל הכיוונים. אמנם, בשביל מאות הילדים ובני הנוער היו הבית המסורתי, ה,,חדר״ והמלמד — המקור המרכזי להשכלתם — אולם, בהשפעת ארגוני הנוער והתנועה הציונית במקום, הלכה וגברה השאיפה לציונות פעילה, וארץ ישראל — היתה לנושא בפי כל.

בסערת העתים הזאת, קמה התעוררות והכל הואר באור חדש. הנוער היהודי נוכח לדעת, שאין לו מוצא ממצוקת הגולה מן השיגרה, באשר להמשך הקיים, מפני שלא היה בין כל אלה מענה לתביעות הזמן, לגעגועים ולכיסופי הגאולה שהיו חבויים בנבכי נפשו. הנה כי כן, בא הנוער לידי מסקנה שהוא תועה בדרכי החיים והתחיל לחתור לשינוי, ליציאה. וכשם שהתנועה הציונית שימשה כבית היוצר וכמסד לרוח הציונית ולשפה העברית, כן שימש ,,החלוץ״ ויתר תנועות הנוער — הסדן שעליו חוש־לה הציונות המגשימה.

מתוך מאמצים לא קטנים, נתגבשו ערכים מוסריים שהפכו לנחלת הפרט והכלל. ממקבלים וממושפעים, הפכנו לנותנים ולמשפיעים — וברחוב היהודי נתחולל תהליך של שינוי ערכים תרבותיים כאשר רבים החלו לרקום את חייהם במסגרת התנועה בהתלהבות ותוך אמונה עזה.

אחד, אחד, עוברים לנגד עיני טיפוסים ודמויות של אנשי העיירה, כעין פסיפס מגוון בשלל צבעיו; ציבור ויחיד, כלל ופרט, הם וחייהם, שיחם ושיגם, אורחם ומעשיהם בימות החולין וימים טובים. הגלריה המופלאה הזו של דמויות ומוסדות, שצמחו מן הרקע הססגוני של כל השכ־בות: מדלת העם, בעלי מלאכה, חנוונים, סוחרים, בעלי בתים, בעלי מקצוע, חובשי בית המדרש וסתם יהודים, אלה היו החיים המקופלים בתוך העיירה התוססת והעורגת לגאולה אנושית ולאומית, אחת מני רבות שנחרבה עם שאר הקהילות הקדושות. כמותן — כניפוץ הפנינים היקרות מהמחרוזת שפיארה את העם היהודי.

כבה האור, דעכה אש ההתלהבות, יבש המעיין המת־גבר של המרץ, היוזמה והמעוף היהודי.

★

ירחמיאל זינגר

מתולדות העיר ויהודיה

על חופי הנהר קמיננה שהוא אחד הפלגים של הנהר „ויסלה", במרכזה של ארץ פולין, התמקם יישוב קטן — וירזבניק, אשר הלך וגדל במרוצת השנים לעיירה ערה ותוססת. תושבי המקום, במידה שהדבר זכור לי, ידעו לספר, כי שמה של העיירה בא לה בשל עושרה בעצי הערבה (בפולנית — „וירזבה"), הגם שהדבר לא ניתן להוכחה, באשר המציאות בימינו היתה הפוכה, היינו, כל הסביבה שופעת דווקא עצי מחטים, ואילו הערבה שייכת ל„עצי־עלים", ולא „מחטים"...

את העיירה שהשתרעה בתוך עמק, סובבו גבעות. מצד אחד — רכסי הונאציה, ומאידך — גבעות סטרכוביצה. מהעיר נשתלחו שתי דרכים ומסילות ברזל, האחת „ויה ונחוצק" — המובילה לעיר התעשייתית סקרז׳יסקו, והשניה — „ויה קונוב" — אל העיר אוסטרוביץ. ועוד דרך אחת היתה, זו המובילה לעיר אילזה.

בעת שלטונה של רוסיה הטרום־מהפכנית, עד למלחמת העולם הראשונה, נכללה העיירה במחוז רדום, ואילו לאחר שנת 1918 — במחוז קילצה, אזור אילז׳ה. והגם ששמו של האזור נישא על עיר אחרת, הרי בשל מציאותה של מסילת הברזל, נקבע מושבו בוירזבניק.

כאמור, היתה סביבתה של העיירה יערות ואדמתה עשירה במירבצי ברזל, בעלי איכות גבוהה, הגם שלא נוצלו כדבעי. מלבד זה מצויה במקום, בין וירזבניק לוונכוצק, בסביבות פרשוב, שכבות עמוקות של חימר סביל נגד אש, וכל אלה — תרמו להתפתחות התעשיה בתוך העיירה גופה ובסביבתה. ראשית כל — בענף המתכת. מתחילה, נהגו להמס את הברזל הגולמי במקום הימצאו בשיטות פרימיטיביות, דבר שמנע ניצול מירבי. ברם, מהמחצית השניה של המאה ה־19, הקימו בסטרכוביץ הגובלת עם וירזבניק, תנור יציקה. בהקשר זה, מן הראוי להזכיר דבר שאינו ידוע אולי לרבים, כי זכות ראשונים בהקמת התעשיה המתכתית, שמקורה במירבצי הברזל — שייכת למשפחת רוטונד, אחת המשפחות היהודיות המכובדות ביותר בפולין, אשר הקימה את המפעל המתכתי הגדול, שכונה „מפעלי סטרכוביץ". משפחה זו נטלה בכלל חלק חשוב בבניין הכלכלה הפולנית. כמו כן הוקמה המכללה הטכנית הגבוהה בווארשה ע"י משפחה זו ומשפחת וולברג. המפעלים שהזכרתי קודם לכן, הורחבו עוד בתקופת השלטון הרוסי וגם מפעלי הפלדה הידועים בכינויים „סטלובניה", בהם יצרו את הפלדה לפי שיטת „מרטין", אף הם נחלת התקופה הזאת.

בשנים 1920 — 1922 חל מפנה במדיניות הרכש המלחמתית של פולין והממשלה החליטה, בין היתר, להקים תעשיה צבאית בסטרכוביץ. בעקבות המגמה הזאת, הועברו כל המפעלים הקיימים שעבדו למען הייצור המלחמתי — לידי הממשלה. כתוצאה מכך, ירשה הממשלה גם את המפעלים אשר 51% מהם היו בבעלותה של משפחת רוטונד, אלא שבמרוצת השנים הלך ונשכח השם הזה, הגם שבעליו נמנה על מייסדיו ובוניו של המפעל. יתר על כן, המפעלים האלה אשר התרחבו והתפתחו עד כדי העסקת 20 אלף פועלים — לא נמצא בהם אף יהודי אחד. רק עם תחילת הכיבוש הגרמני, כאשר החלו להעביד שם יהודים בעבודות כפיה, ניתן להם להציץ לנבכי הענק הזה, אשר היה עד כה לגביהם „מחוץ לתחום".

מן הראוי עוד לציין, כי המפעל הזה היה שייך באופן פורמאלי לגוף מאורגן, שבתרגומו הפולני משמעו — ראשי־התיבות של „ארגון התעשיה המרכזי", אשר חלש גם על המפעלים בערים — ניסקו אוסטרוביץ, סקרז׳יסקו, רדום, בליז׳ין ופיונקי.

בעיירתנו היה גם בית־חרושת בשם „רוגלין", לייבוש לבנים וייצור תוצרת קרמיקה.

תעשיית העץ

במיוחד ראוי להזכיר כאן את תעשיית העץ, בה היה בולט חלקם של היהודים. ומכיוון שמשפחתנו עסקה והיתה

בית החרושת ללבידים של משפחת ליכטנשטיין

מעורה בענף זה, ארשה לעצמי להתעכב עליו בפירוט-מה.

אבי-זקני, יידל מישליבורסקי, הקים בשעתו בסביבות העיר ספלה, מפעל להפקת טרפנטין וקלפניום שהיו נחוצים לייצור חומרים חימיים. הפקת הטרפנטין נעשתה ע"י תהליך של שריפת זפת מעצי מחט, שיערות הסביבה היו משופעים בהם.

זוכרני אגדה, כפי שסיפר אותה סבי, אודות הצאר הרוסי ורעייתו ששהו בארמונם בספלה, והנה, כאשר יצאו פעם רכובים על סוסיהם לטייל בסביבה, הריחה המלכה עשן השריפה — ותשאל לפשרה. כאשר הסבירו לה שהדבר נובע משריפת הזפת, חיוותה את דעתה, כי הדבר עשוי בודאי להזיק לצפרים ביער... כידוע, היה משקל רב לדעתה של המלכה, והכפופים למרותה ציוו מיד להעביר את המפעל מהסביבה — והוא התמקם אז ב,,מרצולה" בדרך לאילז'ה, ולאחר מלחמת העולם הראשונה העתיק את מקומו לסטרכוביץ ליד ביתה של משפחת אייזנברג.

אולם, בעת מהפכת 1905, היה זה מסוכן לגור בקרבת המפעל, ששכן ביער, מפני ההתנפלויות התכופות של שודדים וביקורי ה,,אוכרנה" של הצאר הרוסי. לכן, החליט סבי להעתיק את מקום מגוריו לוירזבניק. ר' חיים זייפמן, שהתגורר ברח' סטרכוביץ יעץ לו לרכוש קרקע מול מקום מושבו וסבי שמע בקולו ובנה את ה,,חצר" הנודעת מישליבורסקי הויף", שהפכה במרוצת הימים לכעין עיירה בפני עצמה.

הבתים הראשונים ומבני ציבור

ועוד פרט שראוי להזכירו: כאשר סבי רכש את המגרש, עמדו כבר ליד הדרך סטרכוביץ הבתים של משפחות: ר' קלמן ווינוגרד (גולדזיאק), הורי מנדל בינשטוק, פסח אייזנברג, וליד סטרכוביץ התחתית, ביתם של משפחת מורה. כפי שידוע לי, היתה משפחתו של יעקב מאור, (כיום בארה"ב), אחת הוותיקות בעיר וביתו של ישעיהו גוטרמן — אחד הבתים הראשונים. סגנון הבניה שלו היה מיוחד במינו, בעיקר, הכניסה והמרתף שהזכירו במראם לבירינטים במבצרים. הבעל הבית עצמו לא היה מקומי, אך רעייתו — זלדה — מבית מאור — היתה ילידת וירזיבניק. עם התפתחותה של העיר, נעשה מיקומו וחזותו של הבית הזה מרכזי מאוד ואף כונה בשם ,,רוטהויז". בשעתו התגוררו בו כ־20—25 משפחות יהודיות. אף על פי כן, נפל הוא ,,קרבן" לתכניות העיור ונהרס סמוך לפרוץ מלחמת העולם השניה. גורל דומה, פקד את הבית העתיק ברחוב ניסקה, אשר היה שייך ליעקב (יענקל), קורנווסר. היתה זו אחת המשפחות המכובדות בעיר, כמו מש-

פחות: ברוטבקר, דרקסלר, הרבלום, טננבאום, מאור, ווי־נוגרד, בינשטוק, ועוד, אשר היו מן הראשונים בעיירה ובתחילת התיישבותם עסקו באפיית לחם לפועלי מכרות ובתי־החרושת של הסביבה.

זוכרני, את בית הכנסת ברח׳ ניסקה, אשר עבר בזמנו שיפוצים מופלגים. יש גורסים שהוא נבנה בסוף המאה הקודמת. אשר למקוה, הרי שנשרפה כליל בעת מלחמת העולם הראשונה ושוקמה מחדש בעזרת הג׳וינט וארגונים פילנטרופיים אחרים.

עם זאת עלי לציין, כי האוכלוסיה היהודית של הע־יירה — רוב מניינה ובניינה — מוצאם מיישובי הסביבה והכפרים הסמוכים, אשר זרמו אליה ישירות או באמצעות קשרי נישואין. עדות לכך יכולים לשמש גם שמות האנשים שניתנו להם לפי מוצאם, כגון: יעקב (יענקל) רזפינר, אברמ׳לה לוביאנקר, בז׳יז׳ר לייבוש פרנדוצינר, שמרל מלינקר ואחרים. אשר למשפחת הקצבים הענפה — הרב־לום ורובינשטיין — לא ברור אם מוצאם הישיר היה מויר־ז׳בניק, ואילו אנשים כמו: משפחת רוטמנוביץ׳ (הורי אברם־בובה), וחנה׳לה די בקרין, אשתו של שמואל־איסר, נמנו — קרוב לודאי — על התושבים ה„שורשיים״ של העיירה.

הבסיס הכלכלי של יהודי וירזבניק

תעשיית העץ שימשה כמקור חשוב לתעסוקתם של יהודי וירזבניק. יערות הסביבה, כאמור, סיפקו עצים לבניית בתים ולצרכים תעשייתיים, וכן לתמוכות במכרות. לויר־זבניק היו מגיעים סוחרים מאזורי הכיבוש הרוסי והגרמני, אשר קנו את העצים ובאורח הדרגתי התפתח המסחר של קוני העצים, אשר זכה אפילו לכינוי מיוחד — „ברקז׳ה״. את העצים הקנויים היו מעמיסים על קרונות משא — תוך העסקת הרבה סבלים יהודיים, ובעלי מלאכה שונים שעסקו מסביב לפעולה הזאת, כגון חישוק עצים ועוד.

לימים, התארגנה קבוצה מבני הסוחר הנודע, ר׳ מאיר זנול ליכטנשטיין ואחרים, אשר יזמו את הקמתו של בית־החרושת ללבידים. על מייסדיו של המפעל נמנו: ר׳ יוסף ראובן, משה פנחס, דניאל ואברהמ׳לה ליכטנשטיין. בית־החרושת הזה הוקם ליד הכביש המוביל לעיר אילז׳ה, סמוך לאגם, בו הושקעו העצים, כדי שאפשר יהיה בדיעבד לקלף מהם את השכבות המיועדות לתעשיית הלבוד והר־היטים.

ליד המפעל הוקם גם סניף לייבוש העצים, והמבנים האלה שינו את המראה הארכיטקטוני של כל הרובע, אשר דימה קודם לסביבה כפרית וקיבל עתה צביון עירוני מוב־הק. גם העובדה שבמקום הזה הועסקו הרבה פועלים ובעלי מקצוע, בין היתר, גם פקידים שהגיעו לכאן מהערים הגדו־לות — וורשה ולודז׳ — שיוו לו חשיבות כמרכז ציבורי פעיל ותוסס. נראה, כי היה זה בכלל בית־החרושת הראשון מסוגו שייצר חלקים לתעשיית הרהיטים, דבר שהיקנה לו מוניטין מעבר לתחומי העיירה — וסוחרים חשובים מכל קצות המדינה נהרו לכאן לקנות סחורה.

במניין המפעלים ששייכותם לענף העץ, יש למנות, גם את המנסרה במגרש שליד רח׳ סטרכוביץ, שהיתה בניהולם של האחים ליכטנשטיין. ואם המדובר הוא במש־פחה הזאת, שחלקה היה רב בבניינה והתפתחותה של העיר, מן הראוי להזכיר שממנה יצאו העולים הראשונים מוירזבניק לארץ־ישראל.

אגב, אשתו של דניאל, הגב׳ הלציה ליכטנשטיין, היתה מאוד אקטיבית במפלגה הסוציאליסטית. מפה לאוזן סופר, כי נהגה „לארוב״ לפועלים ליד בתי החרושת, לאחר גמר העבודה, ונואמת בפניהם, בעומדה על חבית...

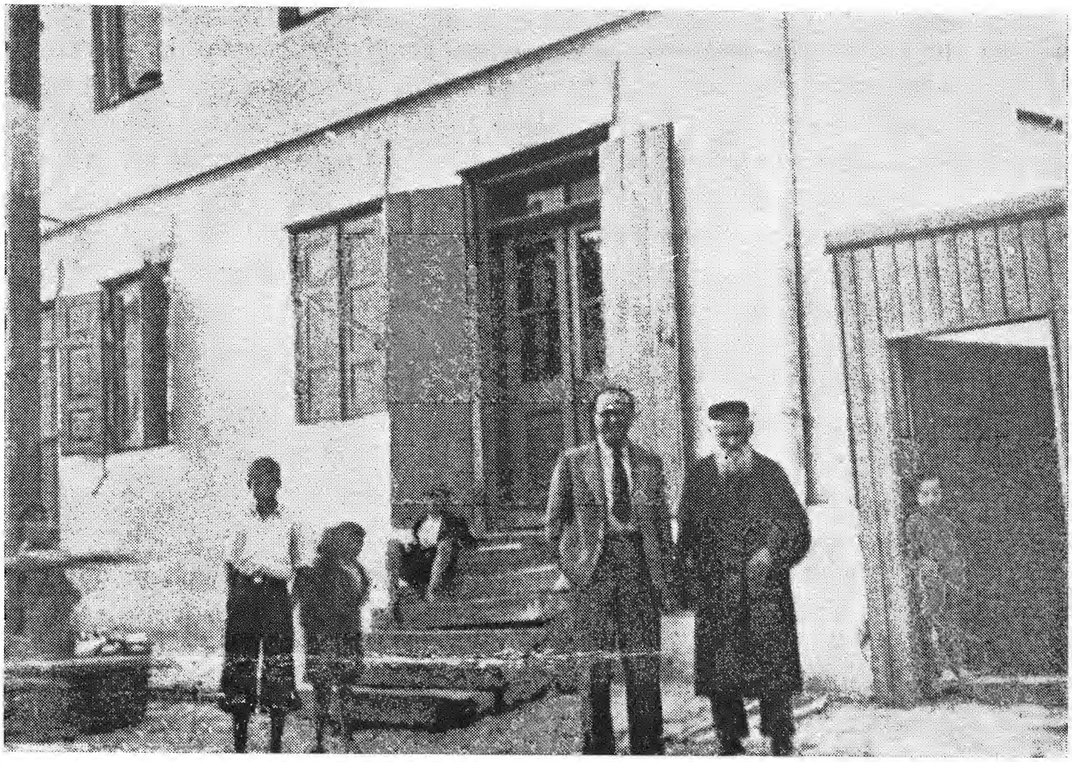
נאומיה היו חוצבי להבות אש וקראו את הפועלים להתקומם נגד השלטון. ואולם ה„אוכרנה״ של הצאר הרוסי עלתה חיש מהר על עקבותיה והחלה לרדוף אותה. לנוכח המצב הזה והודות לכך שבני משפחתה נמנו על „חובבי ציון״, החליטו כולם לעלות ארצה.

בבואם לכאן, התיישבו רובם־ככולם בפתח־תקוה וכל הבאים אחריהם — התמקמו גם הם באם המושבות.

מלבד האחים ליכטנשטיין שרב היה חלקם ביסודות הכלכלה של יהודי וירזבניק, התבלטה גם בציבוריות היהו־דית בוירזבניק משפחת הלר, שמוצאה מרוסיה ואשר גידלה ופיתחה במרוצת השנים מפעל ענק שסניפיו נשתלחו לרוס־יה, פולין ואמריקה הדרומית. המייסד של הקונצרן הגדול הזה היה הרשקה הלר, הלא הוא חתנו של המיליונר היהודי הנודע — ויסוצקי. שמו של המפעל שונה לאחר שנים ל„הורצי״, ע״ש של המייסד הנזכר לעיל. הפירמה הזאת היתה פעילה גם במזרחה של פולין, ב„קרסי״, במיק־שביץ — אזור לונינץ, בסולץ, בסביבות בידגושץ וכן בוירזבניק.

לאחר הקמתה של מדינת פולין העצמאית, נבנתה ע״י בעלי הקונצרן הזה מנסרה, בשטח הגובל עם נהר הקמיננה, ובשנים שלאחר מכן — בית חרושת מודרני לעץ לבוד. להקמת המפעלים האלה, לאחר מלחמת העולם הראשונה, נודעת חשיבות עצומה מבחינת ביסוסה של האוכלוסיה היהודית, יצירת מקורות תעסוקה, הגשת עזרה חומרית לשכבות החלשות בציבור ומתן סיוע לארגונים ומוסדות חברתיים, תרבותיים ופוליטיים.

כדי לעמוד בדרישות תהליכי הייצור משכו המפעלים האלה אנשים שבאו מרוסיה לאחר המהפיכה והשתקעו

בית יהודי טיפוסי בוירזבניק
מרדכי שטרקמן (מיכלובר) ע״י ביתו

בפולין. אנשים אלה נמנו על „חובבי ציון״, לרוב בעלי רמה אינטלקטואלית גבוהה, אשר הרגליהם ודרכיהם החברתיים והתרבותיים נתנו תנופה רבתי להתעוררות לארץ ישראל.

בשנים 22 — 1921 התארגנו קבוצות נוער, אשר השתלבו בעבודה גופנית בבתי החרושת, כדי להכשיר את עצמם לקראת העלייה. הם הובילו, בין היתר, קרוניות אל בית החרושת בהשמיעם תוך כדי העבודה שירים בשפה העברית „יא חלילי עמלי״, ואחרים. הרוח החיה בקבוצה הזאת היה הוכבליט, אחי אביגיל, אשתו של ר׳ משה ברנשטיין. ר׳ יעקב גולדגרוב הביא מהעיר קילצה מורה לעברית, בשם זילוני, אשר בנוסף לשיעורי העברית, לימד את הנערים תרגילי־סדר צבאיים ושירים עבריים.

בין המשתתפים בקבוצות אלה זכורים: אברהם ושמואל אונגר, אורי הלשטיין, משה בירנצוייג, בניו של שמרל ואפרים פרצובניק, שני האחים מנלה, עובדיה גולדברג, שלמה גולדברג, ואיש בשם בר, שהיה היחידי שזכה אמנם מכל הקבוצה הזאת לעלות ארצה.

מפעלי הלר

בהיותי תקופת מה מועסק במפעלי משפחת הלר, של יהודי וירזבניק, זכורים לי היטב התנאים ויחסי־העבודה המצויינים ששררו במקום הזה, אשר העסיק הרבה מאוד יהודים, בין הבולטים: מנהל בית החרושת, מר רובין, אדם בעל יכולת ויזמה שעל מעלליו הגדולים סיפרו אגדות ממש, גינזבורג, האחים — רוזנשיין, גצקו, משה ברנשטיין, בנימין הלשטיין, ברל אידל רוזנברג, יצחק מנדל קרבל, אברהם גולדשטיין, ובשנים האחרונות, כבר סמוך לפרוץ המלחמה — יעקב שיינר.

כאמור, העסיקה החברה הרבה יהודים והיתה מקור רב אנפין לחיי הכלכלה של האוכלוסיה היהודית בוירזבניק.

ויהי לקראת החגים — היתה הקהילה היהודית מק־בלת מאת החברה סכומי כסף ועצים שנותרו כעודף — לחלוקה בין העניים.

לאחר מותו של בעל המפעל, הנציחה משפחתו את שמו, ע״י הקמת גדר לבנים מסביב לבית העלמין.

בעת מלחה״ע הראשונה

בעת מלחמת העולם הראשונה, היו כידוע תנודות

תכופות של צבאות המדינות הלוחמות ובהתקרב החזית לוירזבניק, ציוו השלטונות הרוסיים על פינוי המקום מאוכלוסין ונדידה לכיוון העיר אילזה.

פקודה זו ירדה על יהודי העיר כרעם משמים, באשר רובם ככולם — לא היו מוכנים לצעד כה מרחיק לכת שבא עוד באופן כל כך פתאומי.

אי נכונות זו התבטאה כמובן בקצב הפעולה והרוסים נקטו בשיטות דרסטיות להחשת קצב הפינוי בגרשם את האנשים בשאגות וצריחות „דאוויי דאוואיי".

לא יפלא איפוא, שכולם היו אחוזים התרגשות ורוח של אימה ופחד שררה בכל. אנשים יצאו בבהלה ובחיפזון

אולצת במקום הזה במשך כחודשיים, היתה כרוכה במחסור ובסבל רב, למרות שרבים שוכנו אצל משפחות יהודיות מקומיות. משפחתנו שוכנה אצל בעלת בית ידועה בעיר בשם מלכה'לה קורמן.

למזלנו, חלו שוב תנודות בחזית והודות להן יכולנו לשוב לבתינו בוירזבניק. הימים חלפו, מאורעות היס־טוריים התחוללו בעולם הגדול ורישומם ניכר היה בכל וגם על עיירתנו לא פסחו. פה ושם, החלו להתגבש מסגרות ודפוסים חדשים במישורי החיים הישנים :בתחומי החברה במיוחד, כאשר יהודי העיר משולבים בכל הת־הליכים האלה ולוקחים בהם חלק פעיל.

ולא הספיקו לקחת עמם, אלא את הדברים הנחוצים ביותר והלבוש שעל גופם בלבד. היה זה מחזה מעציב ומדכא, לראות את כל ההמון הזה של פליטים, נסים על נפשם עם צרורות מטלטליהם והתינוקות על זרועותיהם, כאשר כיוון הליכתם היא העיר הקרובה — אילזה. בתום לבם סברו האנשים, כי בהגיעם לעיר, יוכלו לפוש קמעה ואולי גם לדאוג לצרכי המזון, אך הרוסים לא הירשו לקיים אתנחתא והם נאלצו להמשיך בדרכם לעיר רדום, אף כי כוחותיהם תשו והם היו סחוטים לעייפה. עם בואם לרדום, מצאו כאן פליטים נוספים אחרים והשהייה המ־

בראש העדה עלה בימים אלה, חנוך קוזימירסקי, חתנו של ר' אלי קלמנזון, שנודע כאפוטרופוס הבלתי מוכתר של יהודי וירזבניק. היה זה איש משכיל, אינ־טלגנטי, בעל תבונה רבה ולב יהודי חם. בתכונותיו הת־רומיות רכש לו עמדה מכובדת וגישה לשלטונות, אשר סייעו בידו לפעול רבות למען קהילתו.

לאחר המלחמה השיגו כמה משפחות יהודיות רשיונות מאת השלטונות, לסחור במצרכי מזון, כגון: סוכר מלח, נפט, ודברים אחרים. הסדר זה היה דרוש לנוכח הקיצוב על המצרכים האלה שהונהג כצורך השעה.

הפעילות הציונית

התקופה הזאת עוברת גם בסימן התעוררותו של הנוער היהודי, לחיפוש תכלית בחיים ועיצוב דרכו העתידה. רבים פונים למעגלי העבודה היוצרת ואחדים נתפסים בהתלהבות לאידיאל של הרעיון הציוני, אשר בעקבותיו מופיעות הסנוניות הראשוניות להגשמתו: שני תושבי העיר — עובדיה גולדברג, שהינו כיום תושב בנימינה ושלמה גולדגרוב — עולים ארצה.

מצויים גם תושבים אחרים שאינם רואים את עתידם במדינת פולין, אף כי מסקנותיהם נושאים אותם לכיוונים אחרים — והם מהגרים לברזיל, ארה"ב וקנדה. לברזיל נסעו: אנשל גרוסמן, האחים מנלה מרח' קרוטקה, בנו של פינציה מנלה, בניו של שמרל ואפרים פרצובניק, בניו של איציק מנדל קרבל; ואילו לארצות הברית וקנדה נסעו: בניו של הבורסיקאי הרשל קליינברג, אוריש, יוסף והבנות — שיינדל ומניה. תופעה אחרת, המיוחדת לתקופה זו ואשר ראויה לציון, היא שרבים מבין חובשי הספסלים בבית המדרש, אשר למדו שנים תורה לשמה, נטשו את כתלי בית המדרש, שינו את אורחם ולבושם ופנו לתנועות חילוניות.

על אותם אברכי הישיבה נמנו: ליבעלע טננבאום, משה בירנצוייג, משה פלדמן, יעקב קייזר — טננבאום, בנו של פינציה מנלה ואחרים.

באותה תקופה בערך החל בפעילותו הציבורית, מר שמחה מינצברג, חתנו של ר' משה פנחס ליכטנשטיין. כבר בעיר מוצאו — אוסטרוביץ הוא נודע בשל פעילותו למען הכלל, אולם בבואו לעיירתנו, פיתח פעולה ענפה בעזרת קבוצת אנשים שעבדו במפעלים של האחים ליכטנשטיין ומשפחת הלר.

מישורי הפעולה שלהם היו שניים: האחד מכוון ל־הגביר ולהרחיב את הרעיון הציוני, ייסוד ארגונים תנו־עתיים, חינוך הנוער ברוח ההגשמה הציונית, לימוד השפה העברית, וכדומה. ומאידך — מכוונת הפעילות למען הב־טחת קיומו ושלומו של הציבור היהודי, המתבטאת בעיקר, במאבק עם השלטונות והמינהל העירוני להגנה על הזכויות של כל אזרח ותושב יהודי. על חבר הפעילים שהתרכזו

„ברית החיל" בוירזבניק בשנת 1938: גודל קדישביץ', שלמה דריינודל, נח פריד, גרשון רוזנוולד, מרדכי מסלוביץ', ליאו זולצר, אברהם ניסקער

סביב אישיותו של שמחה מינצברג נמנו: יוסף דרקסלר, הרשל ליכטנשטיין, יוסף טנצר, משה פלדמן, משה ביר־נצוויג, יוסף אונגר, ליבל טננבאום, יחזקאל מורגנשטרן, מאיר באומשטיין, יצחק רוזנברג, האחים רוזנולד, ישעיה — יונה שרפהרץ, אברהם פרימרמן, בריש גוטרמן, אבי, ואחרים.

כמו כן היו פעילים במישור זה שמשון פרימרמן, שמואל איסר ושמואל כהן.

תופעה אופיינית לאותם הימים, היו בתי התפילה המיוחדים ששימשו כעין תחליף לאורחם ומינהגם של אגב, שני אחים ממשפחה זו, בצלאל ושמואל, היו במרוצת השנים לחזנים.

במוצאי יום כפור שרו זמירות, בליווי נגינתם של מור־טלה אייזנמן ומשה לוסטיג — והאווירה היתה ספוגת רגש של חמימות והתרוממות רוח.

בראש השנה היו תהלוכות ל„תשליך", מאורגנות ע"י ההסתדרות הציונית, ובני הנוער צעדו בשני כיווני הדרך בהשמיעם שירי לכת בעברית. לימים, רכשה התנועה מועדונים משלה. תחילה היה זה בביתם של משפחת טאובמן, אח"כ אצל משפחת דריינודל, וכן אצל יחזקאל שטרנקרנץ.

בנות „אגודת ישראל". עומדות מימין לשמאל:
וויזר, כהן, שיינדל הרבלום, טובה כהן, דינה רבינוביץ', רבקה פשיטיצקה, קומץ, דבורה טננבוים. יושבות מימין: רבינוביץ', מלכה קורנווסר, המורה (באמצע) לאה וויינטרויב.

אותם הפעילים שעזבו את בית המדרש, ה„שטיבלעך" למיניהם, ופנו לרעיון התחיה הלאומית. בהיותם זקוקים ל„דבק" רוחני, ארגנו הפעילים הללו תפילה בציבור, קבו־צות־קבוצות־בצוותא וקיימו אותם בבתים פרטיים. מקום אחד בו נערכו התפילות במשך שנים אחדות, היה בית המלון של זייפמן. אברהמ'לה זילברברג, מרדכי ליפשטיין ואבי, עברו דרך קבע לפני התיבה, בעוד שמחה מינצברג היה „הבעל קורא". קטעי תפילה, כמו „אל אדון" הושרו ע"י מקהילה, בה בלטו האחים אונגר בעלי הקול הערב.

תוך כך, הלכה וגברה הפעילות התנועתית והרחיבה את תחומיה משנה לשנה. בין היתר, ראוי להזכיר את בית הספר „תרבות". כפרי עמלה של התנועה. תקופה מסוימת, ובמיוחד בשלבה ההתחלתי, פעלה התנועה הציונית בויר־זבניק כגוף אחיד, אולם בעקבות אירועים מרכזיים והת־פצלויות, חלו התפתחויות דומות גם אצלנו. עם הקמת תנועת „ביתר" עברו אי אלה פעילים לארגון החדש שכוחו היה די ניכר, וכן התארגנו במסגרת נפרדת הציונים הדתיים, בהנהגתו של שמואל טננבאום. ראשית — דרכם,

היה להתרכז בקומת הקרקע של ה„תלמוד תורה", אחר כך עברו לרח' אילוצקה ואף הקימו בית ספר משלהם. בעיירתנו לא התקיימו התנועות הידועות ברחבי פולין — „בונד" ו„השומר הצעיר", אולם פעלה במקום קבוצה שכינוייה היה „ברית שיעורי ערב", אשר כפי שהסתבר בדיעבד, היתה לה זיקה אמיצה ל„פועלי ציון שמאל" מיסודו של יעקב זרובבל. בראש הקבוצה הזאת עמדו — שמעון (שימעלע) משכיל, בעל תודעה פועלית עמוקה, חיים בינשטוק, יעקב וויגדורוביץ' ומרמל פורמן. מסביב לקבוצה הזאת התרכזו הנוער הפועלי, אשר לחם לתנאים יותר טובים במקומות עבודתם, ארגנו שיעורי ערב לפועלים — חסרי אמצעים כדי שיקבלו השכלה סדירה, ואף הקימו ספריה ומועדון ספורטיבי, אשר כלל קבוצת כדורגל „גביזדה". הם החלו את פעילותם ע"י הרצאות פומביות בבית אברמ'לה זילברמן ובמרוצת הימים הפכו לתנועה שמאלית מובהקת. עם שובו של זרובבל להסתדרות הציונית, שינו אף הם את יחסם לתנועה וגילו נכונות לשיתוף פעולה במקום, אך המלחמה שפרצה בשנת 1939 שמה קץ לכל התכניות היפות והשאיפות הרמות.

בנות ציון

מלבד זה, הוקם ארגון נשים בשם „בנות ציון" אשר מועדונן היה בעלית הגג של בית פסח איזנברג. בין הפעילות של הארגון הזה התבלטו: פולה לקס, דודתי — גוציה טנצר, מחציה ליכטנשטיין־מינצברג, אסתר גוטמן, פרניה אונגר, מניה זילבר, מבין הפקידות — הילי‍ה רוזנשיין, ברנשטיין, גינצבורג, אשתו של שמואל הלר ואחרות.

החלקה ליד תחנת הרכבת

מלבד העיסוק באיסוף תרומות למטרות ציוניות, פעלו נשי הארגון גם במישור התרבותי, הן ארגנו אירועים חגיגיים, הצגות, וכו'. אירוע כזה, מיוחד במינו, נחרת בזכרוני אף כי את שמה של ההצגה איני זוכר עוד. הן קיימו אותה במגרש של מכבי אש, ברח' קוליובה, עליו נבנה לאחר מכן בית ספר עממי. זכור לי, שדודתי, הגב' טנצר מילאה את התפקיד של „רבקה" וכן לקחו בה חלק פולה ואיזק לקס. הלבוש התיאטרלי הושאל ע"י הרבנית, אשתו של הרב יעקב רגנסברג. היתה זו ההצגה הראשונה שראיתי בימי חלדי ורישומה היה עלי כשל איזה חזיון מסתורי מופלא...

אירוע נוסף מאותם הימים, העובר לעיני רוחי, היתה הצגה בשם „אחשוורוש", שהוצגה לקראת פורים בבניין הקולנוע העירוני. „פשיגודי", בה לקחו חבל, בין היתר, הוכבליט, בתור ויזתה והצלם אוסטריאן מרדום, שיחק את התפקיד של אחשוורוש. ועוד זכור לי מערכון שהוצג במגרש מכבי האש, בו שיחק הרשל ליכטנשטיין אדם שיכור וזימר את השיר הידוע „גייט זיך א ייד אין שענקל אריין".

כדוגמת הנשים ולאור הצלחת פעילותן, התארגנה גם תזמורת — לרוב מורכבת מנגני כינור ומקצת כלי נשיפה — אשר היו מארגנים מופעים פומביים בתוך עירנו ולעתים גם בעיירות הסמוכות. באותה העת היה בעירנו כנר מעולה בשם משה לוסטיג (אחר היגר לארצות הברית), ואיש אחר, בשם אייזמן, קלרניסט ממדרגה ראשונה, אשר עלה לגדולה ולימים תפס את המקום הראשון בתזמורת העירונית של לודז'. מבין המשתתפים האחרים של התזמורת העירונית בוירזבניק זכורים לי עוד: ה„כלי־זמר" המוכשר — יוסף פלייצה, גרשון ליכטנשטיין, משה בירנצוייג, שיינה גולדשטיין, מקס הניק, יצחק וייגנשפרג, ואחרים. כל אלה היו בני נוער חדורי חדוות העשייה והפעילות האמנותית הרבגוונית, אשר נשאה בחובה מפעל תרבותי לתפארת.

הכיוון הפוליטי

אשר לגיוון השקפותיהם של פעילי התנועה הציונית, הרי חלקם המכריע נמנו עם חסידי הקבוצה „על־המשמר" בראשותם של יצחק גרינבאום ומשה קליינבאום (סנה).

בהקשר זה רצוני לציין, כי בעת שיצחק גרינבאום אירגן את העלייה של המעמד הבינוני (אצלנו התלוצצו — „מיטלשטאנד — שטאנד אונה מיטל...") כדי ליישב את אדמות וואדי חוורית — כיום עמק חפר, היו רבים שהתלהבו לרעיון הזה, אך בסופו של דבר נסעו רק שניים — דב פרידמן, הנמצא כיום בכפר ינאי, ושאול וייסבלום — תושב כפר ויתקין.

על שדרות הציבור המאורגנות יותר נמנו גם בעלי המלאכה והיה להם אפילו מועדון משלהם ברח׳ וויסוקה, בביתם של הורי עובדיה גולדברג. ראשי קבוצה זו היו: ר׳ יעקב קופף, יחזקאל שטרנקרנץ, אברהמ׳לה רובינשטיין ואפרים לוסטיגר. עיקר תפקידם היה — להשיג את הרשיונות המתאימים מאת השלטונות, כדי שבעלי המלאכה יוכלו לעסוק במקצועותיהם באין מפריע, להסדיר את עניין תשלום המסים למיניהם, וכו׳. מאידך — הם לא נתנו את דעתם על בעיות פוליטיות, אף כי בבחירות לועד הקהילה או „למגיסטרט", תמכו במועמדותו של שמואל איסר.

סכסוכי רבנים

במשך תקופה ממושכת נודעה וירזבניק מסכסוכי רבנים שהיו פורצים פרקים לבקרים. לפני מלחמת העולם הראשונה היו אלה צאצאי הרבנים מליפסק, אשר טענו לזכות ה„חזקה" על כהונת הרב של וירזבניק ונתמכו ע״י משפחת גוטרמן הענפה. עם זאת, היו זמנים שהשלטונות הרוסיים מינו רב, ביניהם הרב הנודע — ר׳ יחיאל קסטנברג מרדום. ואולם בשנים 1920 — 1923 כיהן בעיירתנו כרב ר׳ יעקב רגנסברג, בנו של הרב מזמברוב. חותנו של ר׳ יעקב, היה יהודי אמיד מאוד, בעל אחוזות, מסביבות וונכוצק. על הרב רגנסברג סיפרו שהיה אדם בעל סבר טוב, אהוד על הבריות, אם כי היתה קבוצה ניכרת של תושבים שניהלה מאבק נגדו. הוא נפטר בגיל צעיר מאוד.

אחריו נבחר לכהונת הרב העירוני איש בודזנטין, שנתמך ע״י קבוצת שמואל־איסר, אבל לאחר שנים מספר הוא היגר לקנדה, בהורישו את הכהונה לחתנו — ר׳ רבינוביץ, שהיה הרב האחרון בקהילת וירזבניק, עד אשר עלה עליה ידו של הכורת. הרב רבינוביץ ניספה בטרבלינקה והשאיר שלוש בנות הגרות כיום בקנדה. (ראה גם מאמר מפורט „רבני הקהילה", מאת צ. פייגנבאום).

דיוקנאות

בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם הראשונה היה בעיירה יהודי אחד שעיסוקו היה לקיים את הקשר בין האוכלוסיה היהודית לבין שלטונות הגויים, ושמו — עזריאל ניימן. היתה זו דמות ססגונית ומעניינת, שמסביבה נרקמו סיפורים ואגדות לרוב. על אף גילו המופלג היה עזריאל מכתת את רגליו ממשרד למשרד ומפקיד לפקיד, כדי להסדיר בעיות שונות שיהודי העיר הפקידו בידיו. מאידך, היה מביא להם הודעות ואגרות מאת השלטונות, ואף גלויות דואר שנשלחו אל אנשי וירזבניק מקרוביהם ומכריהם. את הגלויות היה מחלק בבית הכנסת בין מנחה למעריב. היות, ובמשך כל היום היה לעתים נדון לבטלה, הרי מצא את סיפוקו בקריאת תוכן הגלויות, כך שבבואו לבית הכנסת ידע כבר את כל הגלויות „בעל פה„... בהקשר זה אף היו מיחסים לו כל מיני „תעלולים", כגון: אחת שפנתה אליו לקבל ממנו גלויה שידעה על משלוחה — השיב לה: „הציעו לך שידוך, בחור תלמיד חכם, אבל לך יש הרי גם כן בחור — אז קרעתי את הגלוייה עוד בדרך..." או למשל — „הציעו לך עסק עם ברזלים, אבל מה לך ולברזלים, הרי אתה סוחר עצים... אז הבנתי שזו טעות — וזרקתי את הגלוייה לפח האשפה..." וכן הלאה, וכן הלאה.

החיים המוניציפליים

במרוצת השנים, כאשר הלכו והתגבשו צורות של התארגנות מסגרות חברתיות, עוצבו דפוסי החיים הציבוריים, הוקמו מוסדות, החלה גם האוכלוסיה היהודית להשתלב בחיים הציבוריים ובחרה מדי פעם את נציגיה ל„מגיסטרט" (רשות מוניציפלית), אשר יצגו בפני השלטונות את האינטרסים המיוחדים של שולחיהם. בכל הקדנציות של הרשות המקומית היה גם חבר יהודי קבוע הנמנה עם הנהלת ה„מגיסטרט".

מבין אלה הזכורים לי, נמנו על חברי הרשות המקומית או הפקידות הבכירה: ה״ה יוסף דרקסלר, שמחה מינצברג, יצחק זינגר, שמואל־איסר, שמשון פרימרמן, ולתקופת מעבר — משה ברנשטיין. אמנה גם את ראשי הרשות המקומית שכיהנו בעיירתנו בתקופות שונות, הזכורים לי: גורלצ׳יק, סוקול, מירניק — וכאן ראוי אולי לציין את סוקול כ„בורמישץ" הנוח ביותר, דייג במקצועו, אשר עזב את כהונתו מרצונו עם תחילת הכיבוש הנאצי. לזכותו תיזקף גם העובדה, כי בעת שהגרמנים הציתו במוצאי יום הכיפורים 1939 את בית הכנסת, סבר לתומו שהדליקה פרצה באורח מקרי וקרא לתושבי הסביבה לכבות את השריפה ולהציל את הבניין הקדוש.

לאחר האיחוד בין וירזבניק וסטרכוביץ, קטנה השפעתם של היהודים על הנהלת הרשות המקומית.

ועד הקהילה

קשה לשחזור עתה את ההרכבים השונים של המוסד שעמד בראש הציבוריות היהודית לתקופותיו. זכורים לי אחדים מבין חברי ועד הקהילה, ביניהם — ר׳ יונה בייזיצינר, שמילא במשך שנים רבות את התפקיד של מזכיר ועד הקהילה („גמינה") ו„הוריש" לאחר מכן את התפקיד לחתנו, המורה — מרדכי ליס.

זכורה לי גם דמותו של ר׳ שמואל איסר שעמד בראש ועד הקהילה, ואחריו — ר׳ אברהם מרדכי רוטברט, וכן, ר׳ שמואל פוחצ׳בסקי. עוד נזכר אני, כי במשך תקופה קצרה כיהן בתור ראש ה„גמינה" — מר ווילי גלבטוך שהתגורר דרך קבע בוונכוצק, וכן, העו"ד שטרמר.

כדי להבהיר את הנסיבות הבלתי רגילות האלה, עלי להעיר, כי בתחילת שנות ה־30 היוו שתי העיירות — וירזבניק ווונכוצק רשות מוניציפלית אחת, ועל כן בחרו תושבי שני המקומות האלה את נציגיהם לרשות המקומית במשותף.

וגוסטב דרובנר אשר שינו את מהלך העניינים באופן יסודי. בין הפעולות הראשונות שקיבלו דחיפה ע"י הועד החדש, היה שיקום בית הכנסת שהתיישן מכבר. אולם, חשובה מכך — העובדה כי עם התחלת פעילותם, הורגשה בעליל התעוררות כללית בחיים הקהילתיים של העיירה.

ר׳ שמואל פוחצבסקי שעמד בראש הועד החדש, היה גם בעל מנסרה ושותף לתחנת הקמח של ר׳ אלי קלמנסון, והוא רקם תכניות נרחבות לייזום והקמת מוסדות יהודיים, אלא שפרוץ מלחמת העולם שמה קץ לכל מחשבותיו הנעלות.

כתה של בית־הספר היסודי בוירזבניק עם המורה

מלבד הפעולות השוטפות, ניהל ועד הקהילה באופן מתמיד את ה"תלמוד תורה", שהחזקתה מומנה ע"י ה„ג׳וינט" האמריקאי. מתקציב זה היו מחלקים גם לילדים כל בוקר לחמניה וכוס חלב.

במאמר מוסגר ייאמר גם, כי הפעולות הכספיות, גביית מסים וביצוע תשלומים ע"י ועד הקהילה לא עמדו ברמה הדרושה וכל אלה שפרנסתם היתה על משכורת מטעם ה„גמינה", סבלו לעתים קרובות מהלנת שכר, וכדומה.

אולם, בשנת 1937 חל מפנה בהרכב המוסד הזה ונבחרו אליו אנשים בעלי מעוף ותושיה, בראשותם של שמואל פוחצ׳בסקי, יוסף טנצר, שמחה מינצברג, משה בירנצוויג

לימוד תורה

ישיבות ממש לא היו בוירזבניק, הזכרתי, כבר את ה„תלמוד תורה", אך היו חדרים לרוב, וכן בבתי מדרשים ואף בבתים פרטיים למדו תורה לשמה ויוזכרו כאן שמותיהם של מלמדים שהשקיעו ראשם ורובם, לא חסכו מזמנם ומרצם, כדי להקנות תורה ודעת לילדי ישראל; ר׳ סני גרין, ר׳ ישעיהו׳לה, ר׳ זליג, ר׳ ירמיהו, ר׳ מלך ור׳ שלמה׳לה. אולם, מקום כבוד בכותל המזרח מבין אלה שעשו למען ידעו ילדי ישראל שפת עבר, שמור למורה הדגול, ר׳ מרדכי ליס. לימים הוקם גם בית ספר „תרבות", בית ספר „מזרחי" ו„בית יעקב" לבנות.

בפולין שלאחר מלחמת העולם הראשונה, היה בית ספר עממי — בבחינת חינוך חובה, אולם במשך שנים אחדות למדו בו רק ילדות יהודיות, בעוד שמהבנים נמנע הדבר. אבל כעבור שנים אחדות, החלו גם ילדים ללמוד שם. בית ספר תיכון לא היה בוירזבניק במשך שנים רבות, אך הורים יהודיים לא חסכו כל מאמץ כדי שילדיהם ימשיכו ללמוד ושלחו אותם לגימנזיות בערים אחרות.

והרי אי־אלה דוגמאות של אותה מסירות נפש ודאגה עמוקה אצל הורים יהודיים ששלחו בנים למרחקים לקנות דעת.

סלקה ויוסף קליינר וכן אסציה ברנשטיין למדו בגימנזיום היהודי בעיר קילצה; אחותי — פולה גמרה את הגימנזיום בעיר לודז' ואנוכי עם אחותי גוציה היינו בוגרי הגימנזיום היהודי „שוחרי דעת" ברדום. בבית הספר הזה למד גם הלל פרימרמן. בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה היו כבר בוירזבניק עשרות בוגרי גימנזיום, שלמדו ברדום, פיוטרקוב וסטרכוביץ.

היחסים עם הנוצרים

לרגל אופייה המיוחד של העיירה, על מפעלי התעשייה המרובים שבה, נמנתה רובה של האוכלוסיה הנוצרית על השכבות הפרולטריות, אשר מבחינת השקפתה ושייכותה הפוליטית היתה מקורבת למפלגות הסוציאליסטיות, וזה קבע גם במידה ניכרת את יחסה הסובלני לגבי האוכלוסיה היהודית. החתך התעסוקתי קבע גם עובדה אחרת, היינו, שהעיירה היוותה מרכז שיווק לתוצרת של בתי החרושת והמלאכה, להמוני הכפריים שנהרו אליה, כדי למכור את התוצרת החקלאית ולקנות את המוצרים התעשייתיים.

בנסיבות האלה, היה מצבם הכלכלי של תושבי העיירה בכללם והתושבים היהודים בפרט — טוב למדי, וגם יחסי השכנות הושפעו לא מעט הודות לתנאים האלה.

הנה כי כן, כאשר פרץ המשבר הכלכלי המפורסם, בשנת 1929, הוא פסח על העיירה וכמעט שלא ניכר בה.

תופעה אחרת שראוי בהקשר זה להזכירה, היה „הגל העכור" שעבר על מדינת פולין, בעקבות הכרזתו הנודעת של ראש הממשלה הפולני — סקלדקובסקי „ללחוץ מבחינה כלכלית — אדרבא" („אובשם"), ואשר רישומו בוירזבניק היה אפסי, על אף מאמצי האנטישמיים מבחוץ לארגן „חרם" משמרות, וכו'. כל הנסיונות האלה עלו בתוהו, לנוכח אדישות תושביה הפולנים של וירזבניק, אשר שמרו על יחסים לויאליים עם האוכלוסיה היהודית.

היו גם מקרים אופייניים ברקמת היחסים בין היהודים לפולנים בוירזבניק, כמו השמועה שעשתה לה כנפים בין הגויים, כי „האל של היהודים" הגיע, כפי שכינו את הרופא.

באותם הימים הקודרים הפכו הרבה פולנים את עורם ונעשו למשתפי פעולה ומשרתי השטן. ולא עוד, אלא שבגמר המלחמה לאחר תבוסת הנאצים, כאשר קומץ היהודים שנותרו לפליטה חזרו לבתיהם, קמו עליהם בחמת רצח ובהתנפלות בוגדנית. רצחו 11 יהודים — גברים, נשים וטף. השאר מלטו נפשם בבריחה, כל עוד נשמתם באפם.

התנהגותם הנפשעת של הרוצחים הפולניים האלה — כבר לאחר השואה הנוראה — ששפכו דמי נקיים בימי שלום, תיזכר לדראון עולם והקרבנות שנפלו בידי זדים ייזכרו לעד — הי"ד.

✶

משה סלי (קרבל)

מיין שטעטעלע וויערזבניק

מיט אַ מוראַדיקן ציטער און מיט אַ טיפער זעלישער שרעק גיי איך צו, איך — העני ממעש נרעש ונפחד — אַרויסצוברענגען אויפן פּאַפּיר בלויז עטוואָס פון מיינע זכרונות וועגן מיין שטעטעלע וויערזבניק פון מיינע פריעסטע יוגנט־יאָרן, וואָס זיינען איינגעקריצט און אָפּ־געהיט געוואָרן אין מיין זכרון ביז צום היינטיקן טאָג.

כ׳בין אַלט געווען 16 יאָר, ווען כ׳האָב פאַרלאָזן דאָס שטעטל. אַלס חלוץ בין איך דאַן אַרויסגעפאָרן אויף הכשרה אין אַ קיבוץ, צו פאַרווירקלעכן מיין לעבנס־אידעאַל. צו 19 יאָר בין איך שוין עולה געווען אין לאַנד און געווען פאַקטיש דאָס ערשטע פייגעלע פון מיינע בני־עיר, וואָס האָט געוואַגט צו פאַרמעסטן זיך מיט אַלע שוועריקייטן, דורכצורייסן ווענט און טויערן און עולה זיין אין לאַנד. אין יענע טעג, זיינען דער רוב פון די ציוניסטן בלויז „יוצא געווען" זייער פליכט דורך אַן אַרטיקער ציוניסטישער אַקטיוויטעט, דורך זאַמלען געל־טער פאַר די נאַציאָנאַלע פאָנדן, און דאָס באַקומען אַ סערטיפיקאַט איז געווען שווער ווי קריעת ים־סוף.

אַ גרויסער זכות איז געווען פאַר מיר און פאַר מיינס גלייכן, וואָס האָבן זוכה געווען זיך צו ראַנגלען, צו קעמפן און צו באַטייליקן זיך אין די צוגרייטונגעןביים לייגן די ווינקל־שטיינער, אויף וועלכע ס׳איז אויפ־געשטעלט געוואָרן די פרייע און זעלבשטענדיקע יידישע מדינה. עס איז אַ חוב צו דערציילן פאַר דער עפנט־לעכקייט וועגן לעבן פון די יידן אין אונדזער שטעטל „וויערזבניק", וואָס איז געווען ברויזנדיק און פול מיט לעבנס־לוסט און די יידישע מאַסן, וואָס האָבן אַרויפגע־בראַכט ציון בראש פון אַלע זייערע שמחות, מיט דביקות, בענקעניש און מיט אַ תפילה, „ותחזינה עינינו בשובך לציון", און ווער מיט אַ ברייטפאַרצווייגטער ציוניסטי־שער אַקטיוויטעט. שבת־יום־טובדיקע יידן, וואָס די לי־בע צום יידנטום און צום ציוניזם האָט אויסגעפּילט זיי־ערע הערצער, שוין פון געבוירן אָן, מענטשן וואָס זיי־נען געווען פאַרדבקעט אין די קוואַלן פון יידישקייט, און וואָס האָבן געוועבט די פעדעם פון גאולה וישועה אויך אין די פינצטערע בונקערס, אין די טויט־לאַגערן און אין די שווידערלעכע יאָרן פון אונטערדריקונג, גזירות און אומקום.

אונדזער שטעטל איז נישט געבענטשט געוואָרן מיט פיל פרנסה־קוואַלן. דאָס רוב יידן האָט זיך באַשעפטיקט מיט מסחר, האַלץ שפּייז־קלייטן, מאַנופאַקטור, שיך, פאַיאַנס, גאַלאַנטעריע און אַ טייל פון זיי זיינען אויך געווען בעל־מלאכות און האַרעפאַשניקעס. די קלייטן און די בעלי־מלאכות האָבן הויפּטזעכלעך באַדינט די גרויסע קריסטלעכע באַפעלקערונג פון שטעטל און פון די אַרו־מיקע דערפער. ווער געדענקט נישט דעם מאַרק („רי־נעק"), וואָס איז אינגאַנצן געווען אַ יידישער און די גויים פלעגן זיך פאַרזאַמלען יעדן דאָנערשטיק צו די מאַרק־טעג, אויסער די גרויסע ירידן אין ספּעציעלע חגא־טעג. די טויזנטער פּוילישע אַרבעטער, וואָס האָבן געאַרבעט אין די רעגירונגס־פאַבריקן פאַר אייזן־גוס אין „סטאַראַכאָוויץ", זיינען געווען די הויפּט־קאָנסו־מענטן אין די יידישע קלייטן פונעם שטעטל. ס׳איז טאַקע געווען אַן אָרעם שטעטל און אירע איינוווינער האָבן גע־לעבט זייער ווייט פון אַ לוקסוס־לעבן, דאָך האָבן אַלע געהאַט פרנסה בשפע און ווער בדוחק, אָבער הונגעריקע נאָך אַ שטיקל ברויט — זיינען כמעט נישט געווען.

צענדליקער און אפשר הונדערטער יאָרן האָט דער דאָזיקער יידישער ישוב געלעבט אַ לעבהאַפטיק־זעלב־שטענדיק יידיש לעבן, ער האָט זיך פאַרגרעסערט און אַנטוויקלט ,געשאַפן און אויסגעפאָרעמט ראַמען און לעבנס־פאָרמען פון אַ קולטורעלן, געזעלשאַפטלעכן לעבן,

פול מיט אינהאַלט. אַלע שטראָמען פונעם יידנטום האָבן
באַקומען זייער אויסדרוק אין דער דאָזיקער פּילפאַרביקער
מאָזאַיִק. פון איין זייט — אַ דביקות און אַ התלהבות פון
חסידים יראי־שמים, אַ פאַרצווייגטע נעץ פון שטיבלעך,
חסידים, וואָס זיינען געווען געקניפּט און געבונדן בלב
ונפש מיט די „הויפן" פון די באַרימטע אדמור"ים, פון
די פּוילישע שטעט (גער, אַלעקסאַנדער, אַמשינאָוו, ראַ־
דזין און אַנד.), פון דער אַנדערער זייט — טיפע געפילן
פון דער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג און אַ ברויזנדיקע
גאולה־בענקשאַפט, וואָס איז אַרויסגעוואַקסן פון דעם
דאָזיקן עקשנותדיק־טאַפּפערן יידנטום, וועמענס וואָרצ־
לען ס'זענען געווען טיפע און ברייט־פאַרצווייגטע.

דאָס טייערע יידנטום, וואָס האָט געזויגן זיין וויזיע
פון די גאולה־סיפּורים, פון ספר־הספרים און פון תנ"ך,
פון דער גרענעצלאָזער אמונה אינעם „נצח ישראל לא
ישקר", פון די בילו"ים־געשיכטעס, וואָס האָט זיך גע־
שפּייזט פון דער חיבת־ציון־תקופה, און פון השכלה־
דור און פון דער ציוניסטישער עמאַנציפּאַציע, וואָס זיי־
נען געטראָגן געוואָרן איבער די כוואַליעס פון יענעם
דור. זי האָט מצליח געווען צו געבן דעם ציוניסטישן גע־
דאַנק אַ גאַנץ באַזונדערן, אייגנאַרטיקן געשטאַלט, און
צו פאַרוואַנדלען אים אין אַ נחלת הכלל, אין אַ מעכטי־
קער, ברייט־פאַרמאַסטענער פאָלקס־באַוועגונג.

כ'געדענק נאָך זייער גוט די פּרעכטיקע אויפמאַרשן,
די גרויסע פּראָפּאַגאַנדע און די אַקטיוויטעט, אין וואָרט
און אין שריפט, די גרויסע מעשים, כדי אַריינצודרינגען
דעם ציוניסטישן געדאַנק אין יעדן פלאַץ און אין יעדן
ווינקעלע, אין די הערצער און אין די מוחות פון יעדן
איינעם — צו שאַפן אַ פאָטערלאַנד אין ציון, פאַר אונ־
דזער געיאָגטן און געפּלאָגטן פאָלק, וואָס איז נע־ונד
אָן אַן אייגענער היים. די ל"ג־בעומר־אַקאַדעמיעס, די
אויסשטעלונגען, די מערק פאַרן קרן־קימת־לישראל, די
דעפילאַדעס — דאָס אַלץ האָט אויסגעפילט אונדזערע
הערצער מיט ליכט און פרייד, האָט אויסגעגלייכט אונ־
דזער רוקן־ביין, און זייערע כוואַליעס האָבן מיטגעריסן
מיט זיך די איבערוויגנדיקע מערהייט פון דער יידישער
באַפעלקערונג אין שטעטל און די סאַמע בעסטע פון דער
לערנענדיקער און פון דער אַרבעטנדיקער יוגנט.

גאַנץ באַזונדערס ברויזנד איז געווען דאָס קולטור־
רעלע און געזעלשאַפטלעכע לעבן פון די ציוניסטישע
קרייזן אינעם שטעטל, יעדע אָרגאַניזאַציע, יעדער שיכט,
אַלע „כחוטר מגזע ישי" האָבן געשטאַרקט און פאַר־
צווייגט דעם מעכטיקן בוים פון „ציוניזם". און דאָס זיי־
נען דאָך געווען די ציוניסטן פון „על המשמר", „עת
לבנות", מזרחי, הפועל־המזרחי, אָדער צעירי מזרחי,
רעוויזיאָניסטן, יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, חלוצים, רעליגיע־
זע, פּועלי־ציון, הכשרה־קיבוצים, שולן, תרבות און
אָוונט־שולן פאַר עברית, רעפעראַטן, רעציטאַציע־אָוונטן,
ביבליאָטעקן, חברים־שמועסן און נאָך און נאָך.

גלייכצייטיק און פּאַראַלעל צו דעם אַלעמען, האָט
אויך דאָס רעליגיעזע יידנטום געפירט אַ ברייט־פאַר־
צווייגטע געזעלשאַפטלעך־אָרגאַניזאַציאָנעלע אַקטיווי־
טעט לויט איר וועג, און האָט אויסגעשפּרייט אַ נעץ פון
אגודת ישראל, צעירי אגודת ישראל, און זייערע „בית־
יעקב"־שולן. אָבער די סאַמע קרוין פון דער יידיש־נאַ־
ציאָנאַלער אַרבעט אין שטעטל — איז געווען די ציוניס־
טישע אַקטיוויטעט, וואָס האָט פאַרגעשטעלט מיט זיך
דעם פונדאַמענט פון דער געזעלשאַפטלעכער עסקנות
אויפן פּלאַץ. זיי האָבן נישט מינדערגעשעצט קיין קליי־
ניקייטן, זיי האָבן געטאָן יעדע אַרבעט און יעדן דינסט:
געזאַמלט אַ פּרוטה צו אַ פּרוטה און זיך באַשעפטיקט מיט
דעם און מיט יענעם. אַלץ פאַר דער גרויסער לעבנס־
שטרעבונג — צוצוגרייטן די באַדינגונגען און די הער־
צער מיט געטריישאַפט און איבערגעגעבנקייט, און מיט
אַ פּערמאַנענטער פלעגע אין משך פון לאַנגע יאָרן צו־
זאַמען מיטן פאַרווירקלעכונגס־ציוניזם פון די חלוצישע
יוגנט־באַוועגונגען — וואָס פיל יוגנטלעכע פון אונדזער
שטעטל האָבן זיך געגרייט פאַר ציון, צו וועלכן זיי האָבן
געטראָגן זייערע אויגן און בליקן טאָג און נאַכט און גע־
חלומט וועגן מדינת ישראל. ליידער, האָבן זיי נישט
זוכה געווען צו זיין מיט אונדז, ווייל זייערע ריינע, אומ־
שולדיקע לעבנס זיינען פאַרשניטן געוואָרן דורך בלוט־
דורשטיקע נאַצישע חיות.

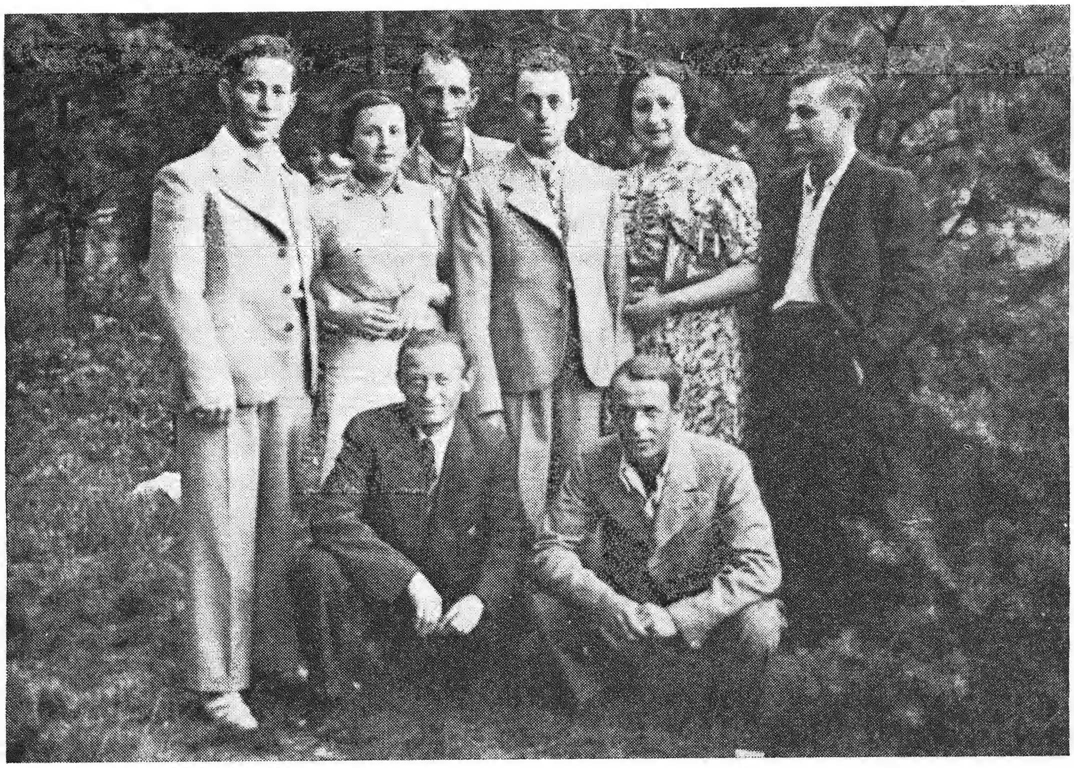
אייגנטלעך איז דאָס לעבן אין שטעטל געווען מאָ־
נאָטאָן און גרוי, אָבער עס האָט געהערשט אַ האָפענונג
אין די הערצער פון יעדן איינעם פון אונדז, אַז ס'דער־
וואַרטן אים נאָך טעג פון גרויסע און וויכטיקע מעשים,
אַז ס'וועט קומען דער דאָזיקער טאָג און די האָפענונג
פון טויזנטער יאָרן וועט פאַרווירקלעכט ווערן אינעם
פרייען יידישן לאַנד פון אונדזערע חלומות.

די ציוניסטישע באַוועגונג און אירע יוגנט־באַווע־
גונגען אויף אַלע שטרעמונגען, האָבן מצליח געווען
פאַרשיידנפאַרביק צו באַפּוצן דאָס גרויע לעבן און
אַריינצובלאָזן אין אים אַ גייסט פון האָפענונג, פון אינ־
טערעס און אַקטיוויטעט. איצט, ווען מיר וואַרפן אַ בליק
אויף צוריק, זעען מיר וואָס פאַר אַ רייכער אינהאַלט,
ס'אַרא הימלישע באַשיידנקייט און לעבנס־פרייד ס'האָט
אַנטהאַלטן דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן אין אונדזער

שטעטל. אין יעדער אינסטיטוציע און אין יעדער אָרגאַניזאַציע האָבן זיך שטענדיק געפונען די „פאַנאַטיקער”, וואָס האָבן געשפּענדעט זייער צייט, זייער ענערגיע און זייער נשמה פאַר אַקטיוויטעט, כדי נאָך מער צו פאַרשטאַרקן און אויסברייטערן די אַרבעט פאַר ציון.

ווי געזאָגט, איז די ייִדישע געזעלשאַפטלעכקייט אין אונדזער שטעטל געווען, אויב נישט פאַנאַטיש־פרום, איז זי אָבער געווען מיט אַ רעליגיעז־טראַדיציאָנעלער באַפאַרבונג, דורכגעזאַפּט מיט אַלע סימנים פון אַן עכט ייִדיש־הויז, מיט זיינע סימבאָלן און באַזונדערע ימים־

איינמאָל איז אויסגעבראָכן אַ קריגעריי און אַ מחלוקת צווישן טיילן און שיכטן פונעם ציבור איבער די וועגן און דעם מאַכט־סיסטעם אין דער קהילה, וועגן דער פאַרטרעטונג פון דער קהילה כלפּי די מאַכט־אָרגאַנען, וועגן דער הערשונג איבער פאַרמעגנס פון ציבור. אָבער, אויך די דאָזיקע אין פלוג גענומען, נעגאַטיווע דערשיינונגען, זיינען געווען אַ רעזולטאַט פון אַן אַקטיוון געזעלשאַפטלעכן לעבן, וואָס האָט געגעבן אַ טעם און אַ זין פאַרן לעבן אין שטעטל. כאָטש די דאגת־הפרנסה און די זאָרג פאַרן קיום פון דער פאַמיליע האָט אַלעמען באַשעפטיקט,

נוער חלוצי בוירזבניק, בש:ת 1938, בעת ביקורו של משה סלי (קרבל) — עומד ראשון משמאל.

טובים, וואָס זענען געווען פול מיט אַ ייִדישן אינהאַלט. אויך די „חדרים” און די תלמוד־תורה׳ס האָבן פאַרשפּרייט דעם גייסט פון „ישראל סבא”, דעם גייסט פון דער שורשדיקער ייִדישער טראַדיציע.

כ׳וועל נישט פאַרלייקענען און זאָגן, אַז שטענדיק האָט געהערשט אַן אידילישע שלום־ושלווה ביי אונדז אין שטעטל. דאָס עיקרדיקע לעבן האָט זיך, ווי געוויינלעך, קאָנצענטרירט אַרום דער ייִדישער קהילה און אירע פרנסים, אַרום דעם בית־הכנסת און זיינע גבאים און נישט

האָבן זיי דאָך אויך געפונען צייט, כדי אַקטיוו אָנטיילצונעמען אינעם גוטן און אינעם שלעכטן, און גלויבנדיק אין גאָטס געבאָטן האָבן זיי אַלץ מקבל באהבה געווען, נישט נאָכטראַכטנדיק נאָכן ווילן פון הקדוש ברוך הוא.

דער דאָזיקער קליינער ייִדישער ישוב, וואָס האָט, ווי געזאָגט, נישט געהאַט קיין צו גרויסן שפע פון „אשלי דרברבי”, פון שרייבער, קינסטלער, דענקער, זשורנאַליסטן און איז אויך נישט געבענטשט געוואָרן מיט אויסערגע־

ווייַנלעך טאַלאַנטירטע עסקנים; פונדעסטוועגן, איז דאָס געווען אַ ישוב, וואָס האָט ממש געאָטעמט מיט אַ גוט־אָרגאַניזירטן געזעלשאַפטלעכן יידישן לעבן, מיט גרויסע, ברייט־פאַרמאָסטענע יידישע אינסטיטוציעס.

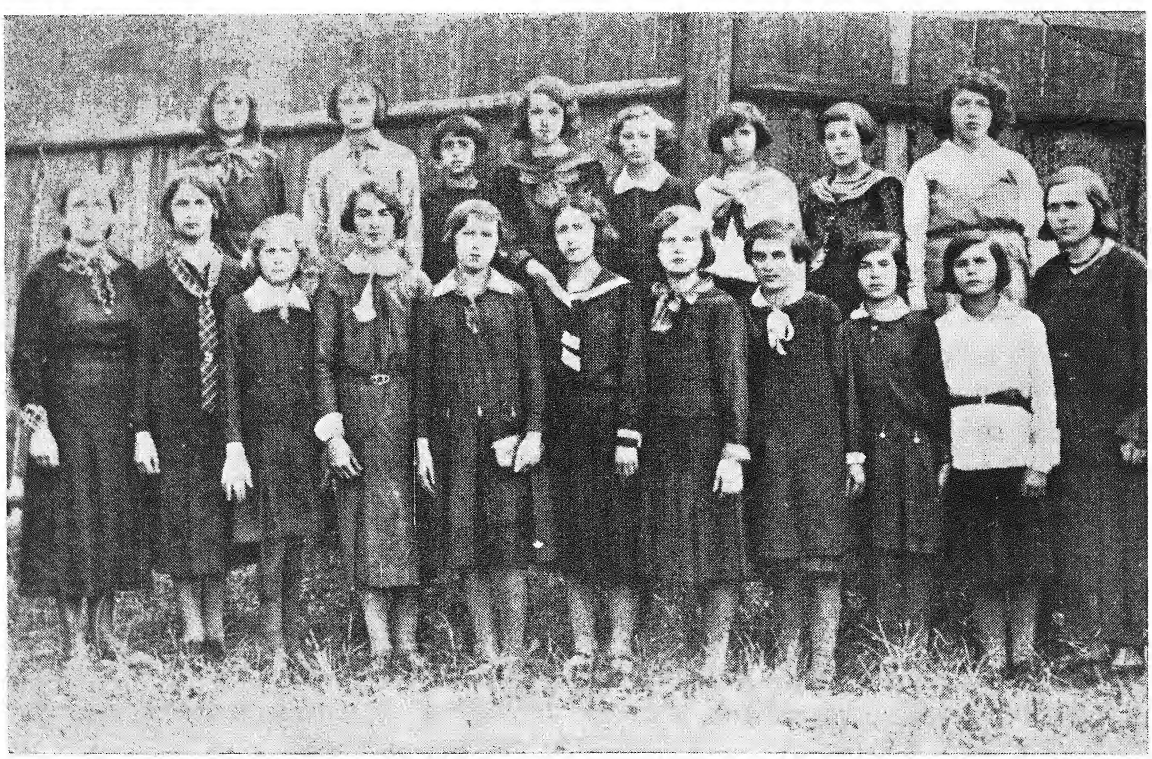
אין אַלגעמיין גענומען, האָט זיך אונדזער שטעטל אויסגעצייכנט מיט זיין פאַרשיידנפאַרביקייט און לעב־האַפטיקייט, ס'איז געווען אַ טיף־פאַרוואָרצלט יידנטום, מיט זיינע אַלערליי שיכטן: האַרעפאַשניקעס און אַר־בעטס־מענטשן, סוחרים און קרעמער, משכילים און „עמך", וואָס האָבן געלעבט אַ באַשיידן לעבן און וואָס האָבן זיך שווער געראַנגלט פאַר זייער עקאָנאָמישער עק־זיסטענץ.

דאָס אַלץ איז חרוב און אויסגעריסן געוואָרן מיטן וואָרצל. אין פייער און אין וואַסער, דורך הרג וחנק, און דורך אַלע מיתות משונות, זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אונדזערע טייערע, אומפאַרגעסלעכע טאַטעס און מאַ־מעס, ברידער און שוועסטער. אויך ווען זיי זיינען גע־פירט געוואָרן אין די טויט־לאַגערן, און אין די גאַז־קאַ־מערן, זיינען זיי פאַרבליבן פעסט אין זייער אמונה, אין יידנטום.

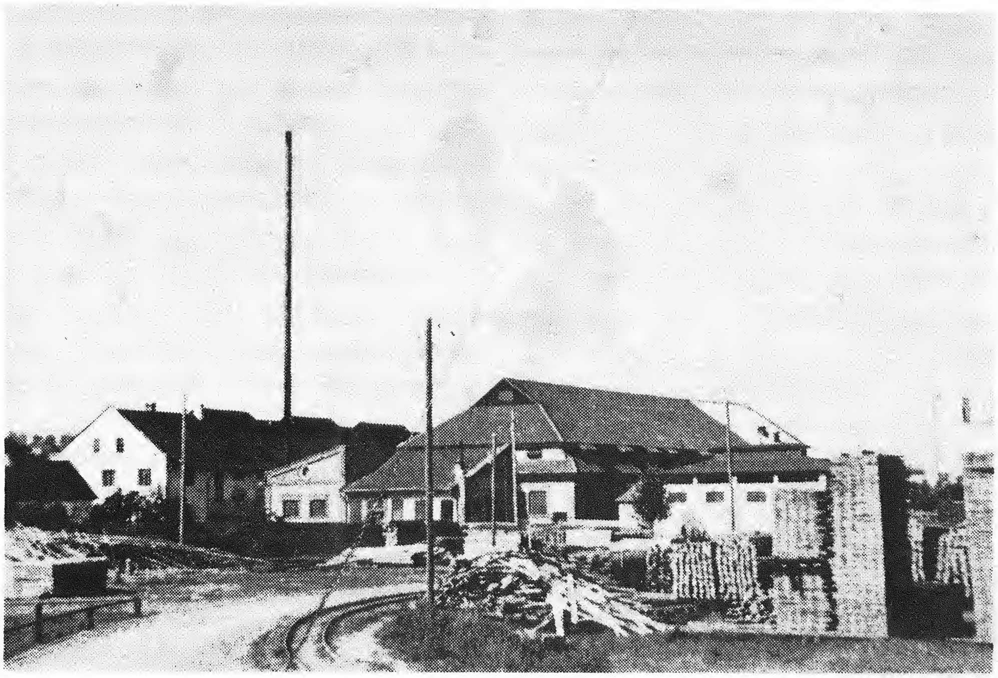
כ'געדענק, אַז די יידישע קהילה אין איר גלאַנץ־עפּאָכע איז געווען אַרומגענומען מיט ליכט־שטראַלן פון אַ געזעלשאַפטלעכן לעבן, מיט קולטור, פאַרשריט, קעמ־פערישקייט און גאולה־שטרעבונגען; פאַר אַן אומדער־מידלעכן געראַנגל פאַר לעבן און עקזיסטענץ — אַ לעבן פון יושר, וואָס זאָל זיין באַזירט אויף יסודות פון גליק און גערעכטיקייט.

אָט, וועגן דעם אַלעמען, וואָלט איך וועלן דערציילן, כדי אויסצוקריצן מיט אַ מענטשלעכער פען זכרונות פאַר אַן אייביקן מאָנומענט פון אונדזערע טייערע קדושים. ווי אַ נר־תמיד, וועמענס ליכט ס'זאָל באַלייכטן די אַלע, וואָס וועלן אַרייַנקוקן און מישן די דאָזיקע בלעטער, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן דורך קרובים, קינדער און קינדס־קינדער פון די קדושים וטהורים, וועמענס אָנדענק עס וועט קיינמאָל נישט אַרויסגעריסן ווערן פון אונדזערע הערצער.

צום שלוס, אַלס דערצויגענער אין „החלוץ" — די פאַרווירקלעכונגס, ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע — אַדאַנק וועלכער איך האָב געפונען דעם וועג עולה צו זיין, אין יענע יאָרן, — אַן עליה, וואָס איז געווען פאַר־בונדן מיט קאָלאָסאַלע שוועריקייטן, מיט פּראָבלעמען און תרי"ג מצוות, וויל איך ווידמען אייניקע שורות פאַר דער אַקטיוויטעט אין דער דאָזיקער יוגנט־באַוועגונג, וואָס האָט בראש פון אַלע אירע שטרעבונגען געשטעלט דעם

תלמידות בית-הספר העממי בוירזבניק („פובשכנה")

המ:סרה („טארטק”)

ציל צו פאַרווירקלעכן דעם ציוניזם אינעם גייסט פון אַרבעטנדיקן פאָלק.

די „באַלעבאַטישע” שיכטן פון די יידן, זייערע זין און טעכטער האָבן זיך צוגעקוקט מיט ביטול און מיט בושה צו די קינדער פון די אַרבעטנדיקע און האָרעפּאַשניקעס, וואָס האָבן אויסגעזען אין זייערע אויגן ווי מינדערווערטיקע. דאָס איז געווען, פאַרשטייט זיך, דער רעזולטאַט פון אַ דערציאונג אין משך פון דורות. און אָט איז ווי אַן אויפמונטערנדיקער ווינט דערשינען ביי אונדז אין שטעטל דער „החלוץ”, וועלכער האָט מיט אַ מעכטיקן פאַרנעם איינגעוואָרפן מחיצות, וואָס האָבן עקזיסטירט זיבט יאָרן צווישן די פאַרשיידענע שיכ̇טן פון דער יוגנט אין שטעטל, און ווי מיט אַ צויבער־שטעקעלע, איז געקומען אַ קאַרדינאַלע ענדערונג אין דער באַציאונג און אינעם צוגאַנג, אַזוי אַז בעת פאַרזאַמלונגען און קרייזן האָט מען אָנגעהויבן צו זען יוגנטלעכע אַרבעטער, סוחרים, באַלעבאַטים, אָרעמע און רייכע — אַלע, אַלע, צוזאַמען.

דער רוב פון דער יוגנט האָט זיך געצויגן צו אַ באַנייאונג און צו אַ וועזנטלעכער ענדערונג, וואָס איז געווען געריכטעט צו איין ציל: גרייטן זיך און אָנשליסן זיך צו די מיטגלידער פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל.

אין די אָוונטן האָט דער קלוב ממש גערוישט פון יוגנטלעכע, בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן געלערנט, אויסגעפורעמט און געוועבט דעם אויסזען פון זייער צוקונפט, אָן מחיצות און יחוס־אבות. ס'זיינען געווען קווענקלענישן און פּראָבלעמען, מיר האָבן אָבער אַלץ בייגעקומען. מיר זיינען געווען די ערשטע, וואָס זיינען אַרויסגעפאָרן אויף הכשרה, ווייט פון דער היים. מיר האָבן געאַרבעט ביי זייער אַ שווערער אַרבעט אין די טאַרטאַקן, אין די וועלדער, ביי האַקן האָלץ — כדי צופּאַסן זיך און צוגעווינען זיך צו יעדער שווערער אַרבעט און צו די שווערסטע באַדינגונגען. די בריוו און די אָפּקלאַנגען, וואָס זיינען אָנגעקומען אַהיים, פון די, וואָס האָבן זוכה געווען אַרויסצופאָרן צו דער פאַרווירקלעכונג — זיינען געווען פול מיט התפעלות איבער דעם אַזוי אינטערעסאַנטן און געוואַגטן לעבן צוזאַמען (בחורים און מיידלעך), אַ זאַך, וואָס איז דאַן געווען נישט אָנגענומען, צוליב די פאָראורטיילן, וואָס האָבן געהערשט דאַן אינעם לעבן פון יידישן שטעטל.

ווער געדענקט נישט די שטורעמדיקע האָראַ־טענץ, וואָס האָבן אָנגעפילט די הערצער מיט פרייד און גליק, און וואָס פלעגן מיטרייסן אין קאָרעהאָד די צושויער פון קליין ביז גרויס. אינעם זכות פון דער דאָזיקער פאַרווירקלעכנדיקער יוגנט און פון די אַנדערע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, איז די יידישע יוגנט אַרויסגעראַ־

טעוועט געוואָרן פון דער פוסטקייט און דאָס לעבן אירס איז אָנגעפילט געוואָרן מיט אַ טיפן באַוועגונגס־אינהאַלט. די יוגנט האָט געלערנט און האָט געוווּסט, אַז ארץ־ישראל נויטיקט זיך אין אַרבעטער מיט אַ באַוווּסטזיין, און יעדן אָוונט פלעגן פאַרקומען קרייזן פאַר פאַרשיידענע לימודים, ווי עברית, יידישע און אַלגעמיינע געשיכטע, לאַנד־וויסנשאַפט, יידישע און ציוניסטישע ליטעראַטור. ס'זיינען אויך געפירט געוואָרן אַקטיווע אַקציעס פאַר די נאַציאָנאַלע פאָנדן און ס'זיינען געפירט געוואָרן שטורעמדיקע וויכוחים איבער די טעמעס, וואָס זיינען דאַן געשטאַנען אויף דער טאָג־אָרדענונג.

נישט איינמאָל זיינען פאָרגעקומען אָוונטן און מסיבות אין קלוב, וואָס האָט זיכער געשטערט די רו פון די שכנים, זיי האָבן אָבער שטענדיק מוחל געווען און נישט באַקלאָגט זיך, ווייסנדיק, אַז דאָס איז דער פונק, וואָס גיט אַ טעם און אַ זין פאַרן לעבן פון זייערע זין און טעכטער. אונדזערע הענט זיינען געווען פול מיט אַרבעט און אַקטיוויטעט, ווי געזאָגט, אַז די יוגנט זאָל דערווערבן וואָס מער ידיעות אין דער העברעאישער שפּראַך, מיר האָבן געלייענט און צוזאַמען געלערנט וועגן ד"ר הערצל, טרומפעלדאָר, וועגן די געשעענישן פון תל־חי, וועגן ח. ברענער און א. ד. גאָרדאָן, און אַ פלאַם איז אָנגעצונדן געוואָרן אין אונדזערע הערצער. מיר האָבן דערצויגן די יוגנט אַרויסצוגיין פון צווישן די מויערן פון הויז און פון געטאָ, צו די ברייטע פעלדער, בערג און טאָלן, צו שפּאַצירן, צו אַ בשותפותדיק לעבן, צו אָטעמען לופט פון לאָנקעס, פון טייכן און וועלדער.

די דאָזיקע אַלע זאַכן האָבן אונדז געשטאַרקט און האָבן באַפעסטיקט אונדזער כאַראַקטער. טיילמאָל איז דאָס טאַקע געווען גאַרנישט קיין לייכטע מלחמה, און אַן אינערלעכע קווענקלעניש פון דער יוגנט מיט זיך אַליין, אָבער, צום שלוס האָבן מיר אַלץ בייגעקומען און מיר זיינען אַרויס געפעסטיקטע און געשטאַרקטע, ווען מיר האָבן פאַר אונדז אַן איינציקן קלאָרן וועג.

אַ ברויזנדיק, שפּרודלדיק און קולטורעל־ שעפעריש לעבן האָבן געלעבט די חברים פון „החלוץ" און פון די איבעריקע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, אַ געזעלשאַפטלעך לעבן, וואָס איז געווען דורכגעדרונגען מיט דער שטרעבונג צו פאַרוואַנדלען אַפּהענטיקייט און בטלנות — אין אַ שיינעם זעלבשטענדיקן לעבן פון פאַרווירקלעכונג.

און דאָס אַזוי פילפאַרביקע לעבן איז אינמיטן איבערגעריסן געוואָרן. ס'איז געקומען אַ שטורעם און האָט אַרויסגעריסן דעם פאַרצווייגטן און טיף פאַרוואָרצלטן בוים פון ציוניזם און ער האָט אים אַרויסגעריסן מיט די וואָרצלען און מיטן שטאַם, מיט די צווייגן און בלעטער.

דעריבער זאָלן די דאָזיקע זכרון־בלעטער זיין ווי אַ טרייסט און אַ קוואַל פון לעבן און וויסן, פון וועלכע עס וועלן שעפּן די, ביי וועלכע דער אָנדענק פון די קדושים איז טייערער פון אַלץ.

חיי דת ומסורת

צבי פייגנבוים

רבני הקהילה

העיר וויערזבניק, שבסוף ימיה הוסב שמה ל„סטאראַ־כאוויצה", היתה בה קהילה צעירה לשנים, שמתחילת ניבו־טה עד לקימולה הטרגי, לא עברו אלא מאה שנים בלבד, דבר אשר כלל לא העלו על דעתם אלו שראו אותה לאח־רונה, בימי הדרה ותפארתה, כאחת הקהילות המפותחות והמבוססות במדינת פולין.

כקהילה צעירה, בלי „וותק" היסטורי, לא ניהלו בתוכה „פנקס", כדרך שהיה נהוג בקהילות ישראל עתיקות יומין, לרשום רבניה, מפעליה ומאורעותיה. מסיבה זו לא נשאר לנו, בגשתנו לעבודה קדושה זו, אלא לשאוב את הנתונים מנבכי הזכרונות ומה שנקלט בנו בימים עברו, מפי זקנים, כגירסא דינקותא.

והרי מגילת הרבנות והרבנים בקהילת וירזבניק, לפי סדר כרונולוגי:

הרב הראשון של קהילתנו היה „ה ר ב ה ז ק ן" (דער „אלטער רב") — כך היה מכונה בפי כל בנימת חיבה והערצה כאחת. הגם שהכינוי הזה בא לו כדי שלא להחליפו בבנו ר' דוד, הרב הצעיר, אשר כיהן לאחר זמן כרב בקהי־לת ליפסק. על מידת האהדה שרחשו לו צאן מרעיתו תעיד העובדה ששם משפחתו — רוטפלד — כמעט ונשתכח, באשר כולם הכירוהו לפי כינוי החיבה שלו.

ממה ששמענו עליו: הוא היה תלמיד־חכם וירא אלו־קים, כדרך הרבנים המצויינים בדורו. וכאב רוחני, סעד את עדתו והינחה במעגלי צדק ועל מי־מנוחות.

נתונים אלה הגיעו אלי בגלל קרבת המשפחה. כשהייתי ילד קטן והיטיתי את אזני לשיחן של האמא ואחיותיה הדודות, אשר התאספו בבית אימן, הסבתא — הצדקנית רבקה זיסל ע"ה, והיו משוחחות ביניהן על הסבתא שלהן „די באבע ליבאלע" ע"ה ועל אחיה „דער אלטער רב".

היתה לו גם משפחה ענפה בעיירה: אחותו, הסבתא ליבאלע, שעל שמה נקראו הנכדות, היתה אימא גם לר' שלמה קרוזמן ע"ה. יוצא, כי משפחת קרוזמן, משפחת הסבא ר' דוד יהושע ברויטבקר ע"ה, בעלה של הסבתא רבקה זיסל, משפחות ר' יעקב ורחל בירנצוויג ור' לייבל פורמן — כולם היו מיוצאי חלציה. גם משפחת ניימן הענפה: ר' פישל ואחיו צבי (שנפטר בטורונטו), ואחותו צאטיל — אשת ר' חיים מרדכי, וכן ר' בנימין פישל ואחיו ר' אייזיק ניימן וצאצאיהם — כולם מיוצאי בית־אב אציל זה, זכר כולם לברכה.

*

הבא אחריו בשרשרת הזהב של המשמשים בקודש, היה הרב, רבי דוד רוטפלד, הרב מליפסק (דער ליפסקר רב), כינוי שבא לו על שום מקום כהונתו הקודם ברבנות, במשך שנים רבות.

אחרי פטירת „הרב הזקן", עמדו קרוביו וידידיו על־כך שהוא כבן הראוי לאותה איצטלא, ימלא מקום אביו כרב הקהילה. נגדם יצאו משפחת טננבוים והנלוים אליהם ודרשו, למנות לרב העיר, את רבי מנחם מנדל טננבוים, שהיה גדול בתורה, אך נמנע ממנו להציג מועמדותו במקומות אחרים ויותר גדולים בגלל סיבה טבעית. המחלוקת הגיעה לכדי דין־תורה. הושיבו בית־דין של תלמידי חכמים ה„מרבים שלום בעולם", אך בסופו של דבר, בא הכתוב השלישי והכ־ריע ביניהם: כרב נתמנה הרב מורגנשטרן, בעוד שרבי מנחם מנדל טננבוים נתמנה כמו"ץ, ואילו ר' דוד עבר לליפסק, שם כיהן ברבנות עד הסוף.

אחד מבניו של ר׳ דוד — הרב רבי אלימלך רוטפלד, גיסו של הרב דקהילת ראדום, רבי יחיאל קסטנברג (הי״ד), כיהן כרב בקהילת פודמביץ. נוסף ללמדנותו היה גם נואם מצוין, ידע פרק בנימוסין ובקי ביחסי ציבור. הוא נחשב גם ל„שר החוץ" של חצר אלכסנדר, בגלל אישיותו הנעלה. האב והבן ניספו בשואה ביחד עם משפחותיהם ובני קהילותיהם הי״ד.

הרב רבי יעקב אריה מורגנשטרן, שהיה מכונה בין אנשי ווירזבניק „דער ווישקאווער רב" (הרב מווישקוב). אישיות רבת־רושם, למדן, חכם וגדול היחס, נכד קוצקאי ובנו של האדמו״ר רבי צבי מלאמז זצ״ל. ומצד שני — חתן לאדמו״ר רבי מנחם מאמשינוב זצ״ל, זכותו זו גם עמדה לו להתקבל כרב בווירזבניק, היות ובעיירתנו היה קיים „שטיבל" של חסידי אמשינוב, אשר עליה נמנו מחשובי הבעלי־בתים של המקום.

מובן, שאישיותו הדינמית רבת האופקים, לא ראתה את קהילתנו, הקטנה יחסית (לפני ששים שנה), כתחנה סופית בדרכו הרבנית. משאת נפשו היתה קהילה יותר גדו־לה, בה יוכל לפתח את כשרונותיו ומאווייו בשדה הרבנות. ואמנם, לא ארכו הימים עד שהוזמן לקהילת ווישקוב, שם הוכתר כרב אב״ד ומרא דאתרא דקהילה חשובה זו. ולא זו בלבד, אלא שעם פטירת אביו האדמו״ר, הוכתר ע״י חסידי לאמאז לאדמו״ר כממלא מקום אביו הצדיק זצ״ל. מוכתר בשני הכתרים, נהג ברמה את צאן מרעיתו באוטווצק, עיר הקייט של ווארשה — בירת פולין, עד שעלה עליהם הכורת ונספה יחד עם כל יהודי פולין — עם קדושים.

בניו: הבכור, רבי ישראל יצחק, רב דקהילת סרוצק; רבי ירחמיאל, חתנו של האדמו״ר — רבי מרדכי, רב דקהילת סקז׳יסקו הסמוכה (חתנו של התעשיין הנודע, ר׳ מנדל פלדמן ז״ל). רבי דב־בריש, חתן האדמו״ר מוולומין זצ״ל; רבי בנימין, חתן האדמו״ר מסוקולוב זצ״ל; רבי דוד שלמה, רב דקהילת ווישקוב, כממלא מקום אביו האדמו״ר זצ״ל; רבי משה, חתן האדמו״ר מגרוכוב זצ״ל; ר׳ יהודה־אלימלך, חתן האדמו״ר ר׳ יוסף (יוסלה). כל המשפחה האצילה „ענפי עץ אבות", נספתה בשואה במות קדושים וטהורים הי״ד. נותרה רק הבת היחידה, הרבנית — איטה טובה שתחי׳, ביחד עם אשה — האדמו״ר מאמשינוב, רבי מאיר׳ל שליט״א, שהצליחו להחלץ מעמק הבכא הפולני ונסעו דרך יפן לארה״ב. כעת רועה האדמו״ר את עדת מרעיתו, קהל חסידי אמישנוב ממקום משכנו — שכונת „בית־וגן" בירושלים, שם הקים גם את הישיבה „שם עולם", על שם אביו המנוח, האדמו״ר מאמשינוב — אוטווצק, רבי שמעון זצ״ל. בישיבה זו מכהן כראשה — חתנו של האדמו״ר, הרב חיים ווילקובסקי שליט״א.

הרב, רבי יחיאל קסטנברג, בנו של הדיין והמו״ץ דקהילת רדום, רבי מנדל סקרשיוור זצ״ל. אחרי עזיבתו של הרב מווישקוב, נתקבל הרב קסטנברג לכהונה של רב הקהילה, כשעודנו צעיר לימים, אך ברוך כשרון. הוא הספיק לכהן על כס הרבנות בוירזבניק זמן מועט. מאחר שבעת ההיא התפנתה כהונת הרבנות בעיר רדום (רבה של העיר עבר לכהן כרב בלודז׳), חזר הרב קסטנברג לרדום, שם יצא שמו לתהילה — וכיהן בה עד לשואה בה ניספה ביחד עם בני עדתו מות קדושים — רובם במחנה טרבלינקה הי״ד.

הרב רבי מנחם מנדל טננבוים, דיין ומו״ץ (מורה צדק) של הקהילה. למדנותו המופלגת היתה מפור־סמת מעבר לתחומי קהילתנו. מהרבה מקומות פנו אליו בשאלות מסובכות וכן בסכסוכים של דיני ממונות. הוא גם זכה להערצה כללית עד פטירתו הפתאומית בדרילדז׳, יום לפני הפלישה הגרמנית למקום, שם הובא לקבורה, באורח פלא, ברגע האחרון לפני פתיחת החזית המלחמתית, ויהי לנס. זכרונו לברכה.

מצאצאיו: בנו הגאון, רבי דוד זצ״ל, אשר כיהן כרב בעיירה קינוב הסמוכה. בגלל אישיותו ולמדנותו כי רבה, ראוי היה לרבנות בעיר גדולה, וסביר שהיה גם מגיע לכך, לולא פטירתו ללא עת, ממחלת הטיפוס. ברם גם בשבתו על כסא הרבנות בקינוב הקטנה, מצודת תורתו, היתה פרושה גם בעיר אסטראווצה המעטירה בתחומי פועלו, כי האדמו״ר הקדוש והמרא דאתרא, רבי יחזקאל׳ע הי״ד, הזמין אותו לביתו להורות ולדון. וכך המשיך ר׳ דוד עד מחלתו, ממנה נפטר בדמי ימיו. הוא הובא לקבורה בווירזב־ניק, כשכל תושבי הקהילה מבכים אותו והולקים לו את הכבוד האחרון בבכי ועצב.

בתו הבכירה, הרבנית מרת קילה ע״ה, נישאה בארה״ב להרב, רבי משה יחיאל הלוי אפשטיין, האדמו״ר מאזשירוב שליט״א. הרבי מאזשירוב עלה לפני שנים אח־דות לישראל וממשיך כאן לנהל את עדתו בדרך התורה והחסידות. במיוחד מצטיין הרבי בחיבור בספריו הרבים — „אש דת" ו„באר משה" ועוד. כן מקדיש הרבי מזמנו לבעיות הכלל, במובן הנעלה ביותר של המושג הזה ומכהן כיו״ר של „מועצת גדולי התורה".

בתו הצעירה, מרת מינקה, עלתה לישראל לפני מלחמת העולם השנייה, כחברה בתנועת נוער חלוצי ונישאה כאן למר משה בגנו, ששימש בתפקידים ציבוריים שונים, ביני־הם, מזכיר מפד״ל בבני־ברק, חבר מועצת העיריה ואח״כ — גם ראש העיריה. הם בנו בית משפחה לתפארה, לאורך ימים.

אחרי עזיבתו של הרב מווישקוב התגלעו חילוקי דעות ביחס למינוי רב לקהילה. שני רבנים טענו טענת „דין קדימה". לשניהם היו תומכים ושניהם נתקבלו — כ״א ע״י תומכין רבים, שכן שניהם היו ראויים לאיצטלא רמה זו. האופייני הוא, כי דרך שניהם גם יחד הובילה מוואנ־כוצק לוירזבניק.

✶

הרה״צ רבי יוסף אליעזר רבינוביץ, אשר כיהן לפני זה כרב ואדמו״ר בוואנכוצק, ייחוסו משלשלת „היהודי הקדוש" מפשיסחא. אביו היה הרבי ר׳ פנחס מקינצק וחותנו — הרבי המפורסם, רבי שרגא יאיר מבי־אלובזשג, זכר כולם לברכה. היו לו הרבה מעריצים, גם בגלל יחוסו וגם בגלל למדנותו וצדקתו. הוא נהג ברבנות ואדמוריות בעירנו בצורה המשווה כבוד והדר לכל הקהילה עד חג השבועות תרע״ה. בעת מלחמת העולם הראשונה נקלעה העיירה המוקפת הרים בין שתי החזיתות, של צב־אות רוסיה וגרמניה. בליל שישי, כעבור שלושה שבועות של סבל, נכנסו חיילים רוסיים בחסות חשכת הליל לתוך העיירה, ופקדו על היהודים לעזוב מיד את המקום. אגב היה זה בהתאם לקו־הפיקוד העליון של הצבא הרוסי, לגרש את היהודים ממקומות מוקד מלחמתי בגלל „אי נאמנותם" לצאר. כלי רכב לא היה לרשות היהודים, שנאל־צו לעזוב את המקום „במשך שעה". הלכנו ברגל וכל הרכוש נשאר הפקר לביזה.

עם כניסת השבת הגענו כפליטים לרדום. היינו שם עד יום „תשעה באב", יום כניסת הגרמנים לעיר. בשוב היהו־דים לעירם, היתה מחציתה למאכולת אש והמחצית השניה בזוזה ע״י השכנים הגויים. כולם היו צריכים להתחיל הכל מחדש. במצב זה ביקשו מעריציו של הרבי בראדום, שיקבע מושבו אצלם, בהעמידם לרשותו דירה מרווחת ברחוב לובל־סקה 23. טבעי הוא שהרבי נענה לבקשתם והתיישב שם בקביעות. משם גם נענה לכל דורש עצה ותושיה, עד הסוף המר של יהדות פולין — ובתוכם העיר והאם בישראל, קהילת ראדום. הי״ד.

הרב רבי יעקב אהרן רגנשברג, בנו של הרב המפורסם בגלילות ליטא, הגאון רבי מנחם־דב זצ״ל, אב״ד דקהילת זאמבראווע. חותנו היה הנכבד והעשיר מר יענקלבסקי, בעל עסקים מליטא שמקום מגוריו היה בוואנ־כוצק. בן הרב מזאמבראווע, חתנו, היה סמוך על שולחן חותנו ועסק בתורה. אלה שהכירוהו בלמדנותו ובמידותיו התרומיות העריכוהו. ברגע שהתפנתה משרת הרבנות בק־הילתנו הסמוכה, הציעוהו כמועמד — נראה שהרוב הצביע בעדו, כי גם מטעם השלטון אושר רבי יעקב אהרן כרב דקהילת וויערזבניק. אבל היות והצד השני לא נאות לוותר, נתברכה הקהילה בשני רבנים. כל אחד מקובל על תומכיו. אולם בשובם של הפליטים מראדום חזר איתם ר׳ י״א לבד. מאז נשאר רבי יעקב אהרון — רבה היחידי של הקהילה.

בסופו של דבר, הכירו הכל גם מתנגדיו, ביושרו האישי, במידותיו הנעלות ובלמדנותו הרחבה, השלימו איתו והוא ניהל את הקהילה על שכבותיה, בימים הסוערים של מלחמת העולם הראשונה. כדאי לציין מאורע מתקופה זו — שנחרת בזכרוני: ביום ראשון (או שני) של פסח הגיע העירה גדוד חיילים אוסטריים, ביניהם — 200 חיילים יהודיים. כולם היו נזהרים מלאכול חמץ והיה צריך להכין בשבילם מצות, שהיו בצמצום לתושבים עצמם. הרב, ואחריו ראשי הקהילה, נכנסו למחסן קמח רגיל (שלא הוכן לפסח) ולפי הוראתו של הרב הוציאו קמח מתוך שקים נקיים ויבשים וכולם הלכו למאפיות (של מצות) ועזרו במו ידיהם לאפות בעצם החג מצות בשביל החיילים־האורחים.

אולם למגינת לב כולם, לא ארכו ימי שבתו על כסא הרבנות. בימים ההם פרצה מגיפת הטיפוס (בהרות) בפולין, אשר לא דילגה גם על עירנו. רבים ניספו — ואיתם הרב האהוב והנערץ, רבי יעקב אהרון רגנשברג זכרונו לברכה.

נשארה הרבנית — האלמנה, עם ארבעת ילדיה היתו־מים, שתי בנות ושני בנים. הבת הצעירה, נישאה לר׳ גציל קאצענעלענבויגן, מחסידי גור, ממשפחה מיוחסת בשידלוב־צה. אדם הגון, נבון ומכובד על כל מכריו. אולם פרט לבן, דוד, שהגיע לארה״ב, הובלו כולם ביום המר לטרבלינקה ושם ניספו על קידוש השם. הי״ד.

הרב, רבי שמואל צבי הירש זילברשטיין, „דערביידזי׳נער" רב (הרב מביידזי׳ין). לסוף מלחמת העולם הראשונה, פרצה דליקה בעיירה הקרובה ביידזי׳ן. הדליקה אכלה באש כמעט את כל הבתים של יהודי העיירה. מטבע הדברים, ערכו מגבית בערים הקרובות, בתוכם, בין יהודי וירזבניק. יוזם המגבית היה רבה של הקהילה, הרב זילבר־שטיין, אשר ביקר בערים שונות, כולל ווירזבניק.

הרב זילברשטיין נשא את כתר הרבנות „ברמה". הגיד גם שיעורים בתורה לתלמידים מצטיינים וידע לייצג את הקהילה בצורה מכובדת. אחד ממפעליו היה — הקמת בית המרחץ היהודי החדש, במקום הישן והמטה ליפול. כל זה ללא הטלת שום עול כספי על הקהילה עצמה. מארה״ב הגיעו לפולין משלחות של ארגוני עזרה במטרה לשקם את יהדות מזרח אירופה מפגעי המלחמה ומהריסותיה. עיקר פעילותם היתה בשטח התזונה, הבריאות והסניטריות. הרב זילברשטיין מצא מיד שדה פעולה התואם את רוחו ומזגו. יוזמתו גם הצליחה: הוא אסף כמויות מצרכי מזון

לנצרכי הקהילה וגם תוכנית לבית מרחץ ומקווה טהרה וכן מימון הקמתה.

ברם לאופקיו הרחבים של הרב זילברשטיין — היתה מסגרת קהילתנו צרה מדי — וכעבור שנים אחדות, נסע לביקור באמריקה. הביקור הזמני נהפך לקבע, כי נתקבל לרב בקהילת טורונטו שבקאנאדה. לא עברו ימים רבים עד שגם משפחתו הצטרפה אליו. אבל עם עזיבתו, חשך לקהילתנו את הדאגה של חיפוש אחרי רב, הואיל והשאיר כממלא מקום את חתנו.

ראוי להוסיף, כי הרב זילברשטיין היה גם „ספרא רבא" וחיבר שורה של ספרים תורניים. בקשר לכך, נביא כאן פרט מעניין: כותב הרשימה ביקר אחרי עלותו לישראל במירון, ליד הציון של רשב"י זי"ע. בעת הסתכלותו מסביב, בתוך בית הכנסת שעל הציון, לספוג רשמים כרגיל, שבה את עינו ספר אחד מתוך הספרים שעל הספסל. כששם מבטו בשער הספר, נרגש כולו. היה זה ספר „זבחי שמואל" להרב אברהם שמואל צבי הירש זילברשטיין, רב בטורונטו שמל־פנים היה רב בקהילות ביידצ'ין ו... וירזבניק!! בעמוד שלאחר השער, נזכרה לשבח ולזכרון טוב, אשתו הרבנית וצאצאיו — ובראשם בתו, מרת גוטעלע, הרבנית ובעלה...

הרב רבי בן־ציון רבינוביץ, האב"ד האחרון דקהילת וירזבניק, בה היה צעדו הראשון בשדה הרבנות. הגורמים לכך היו שלושה: א) היותו בנו להרה"צ רבי יוסף אליעזר, רב העיר לשעבר, ב) חסידי קינצק־ביאלובזשג — ואנכאצק, אשר תמכו בו כחוטר מגזע „היהודי הקדוש" זצ"ל והעיקר הגורם השלישי: היותו חתנו של הרב זילברשטיין, אשר עם יציאתו לביקור לאמריקה השאיר אותו כמ"מ זמני. וכמו הביקור כן המ"מ נהפך מזמני לקבע. הבחירות שהתקיימו אח"כ אשרוהו כרב הקהילה גם להלכה, מה שהיה עד כה למעשה. וכך הנהיג את עדתו, כשזכות אבותיו הקדושים מסייעתו. מאידך, אשתו הרבנית, כאשת חיל, היתה כל הזמן לעזר כנגדו במילא דעלמא של הקהילה. עמד לה בזה הנסיון של בית אבא הרב, וגם התבונה שנתברכה בה.

הרב רבינוביץ מילא תפקידו כרב הקהילה, עד סופה הטראגי, כשעליו היה למצות את כוס הפורענויות של השואה, יחד עם בני קהילתו היקרים. שביום ט"ז מרחשון תש"ב, הרי הוא היום המר והנמהר, בו פשטו הצוררים על קהילתנו הקדושה החריבוה והובילו את יהודיה, אנשים, נשים וטף, עם הרב בראשם, לתאי הגזים והמות שבטרב־לינקה ושמה ניספו כולם על קדושת השם הי"ד. ארץ אל תכסי דמם.

זכו הרב והרבנית, ששלוש מבנותיהם ראצאלה, דינה'לה וחאשיה נשארו בין החיים — יוצאי המחנות. סבם הדגול, שחי בקאנאדה, דאג להעבירן מיד לאמריקה, שם נישאו, הקימו בתי משפחה לתפארת וממשיכות לטוות חוט הזהב של בית ישראל.

*

הרבי ר' משה גולדברג ז"ל, אשר איוה לשבת בווירזבניק, מטעמי „חזקה", כי היה מבני ביתו של הליפס־קער רבי זצ"ל המכונה („דער ווארשאווער רבי"), שישב בעירנו עד גלות היהודים ע"י הצבא הרוסי לראדום. אין בידי נתונים לתארו כערכו. גם שמו לא ידוע לי. בילדותי ראיתיו כאיש נשוא פנים ועַנה למבקשי פניו בעצה ותפילה. הרבי גולדברג הצטיין באצילותו וקיבל את האדם בפנים מאירות. היה בין הנשארים במחנה. סבל הרבה, אבל החזיק מעמד ונשאר בחיים בין יוצאי המחנות. עם השחרור קבע משכנו בצרפת, שם כיהן כרב בבית הכנסת ע"ש פליישמן ב„פלציל" שבפריז.

לפני כעשר שנים, הגיע לביקור בישראל והתאכסן במלון „מאה שערים" בירושלים. בהיותו במלון, פתחו הירדנים באש ארטילרית על שכונה זו ורסיס של פגז פגע בראשו. הוא נלקח לבית חולים, שם שכב ללא הכרה שבוע ימים עד שנפטר והובא לקבורה בהר המנוחות בירושלים. הי"ד.

מגילה זו נרשמה מהזכרון, ללא חומר עזר — ומטרתה — להעלות את זכרם של רבני העיר, גם אם לא היה בידינו למצות את שבחיהם ופועלם כי רבים המה — ואתם הסליחה. יהי זכרם ברוך.

צבי פייגנבאום

בתי הכנסת בוירזבניק

למען הדיוק, יש צורך לציין מראש, כי „בית כנסת" במובן המקובל (שול), טרם הוקם בעירנו.

כידוע, בקהילות ותיקות היו שני סוגים של בתי־תפילה; „בית כנסת", המיועד לתפילה ולימוד תורה בלבד ו„בית המדרש", המיועד ללימוד תורה, לתפילה, וכן לשימושי מצווה אחרים, כגון: לפקח על עסקי צבור, ועוד. כיוון שכך, היו בו גם דברים הנחוצים בעת לימוד תורה כמו, עישון, שתיה כדי לרוות צמאון ואף טעימה קלה, לסעוד את הלב.

בוירזבניק, כקהילה צעירה יחסית שטרם יצאה משלבי ההתהוות, טרם הגיעו להקמת „בית כנסת" קהילתי. יתכן גם, כי העובדה שרוב רובם של אנשי ההנהגה בקהילה, השתייכו לתנועת החסידים, אשר ה„שטיבל" או ה„קלויז" נתפש בתודעתם כערך חברתי־חינוכי להתעלות האדם בישראל (האומה), לא ראו את ענין הקמת בית כנסת כעדיפות ראשונה. מסיבות האמורות, נשאר הדבר בגדר תכנית וחזון לעתיד לבוא, שלצערנו לא בא...

למעשה, קיים היה בית תפילה מרכזי אחד „לכל דכפין", וזה — „בית המדרש".

ל„בית מדרש" זה ולשאר בתי התפילה בעיר, וכן לבאים בתוכם להתפלל וללמוד תורה, מוקדשים איפוא דברי הזכרונות הבאים, עד כמה שביכולתי להעלות על דל עטי.

*

„בית המדרש" הגדול, הבנוי על המגרש הקהילתי רחב הידים, ברחוב ניזקה, היה השני במספר, בדברי ימיה הקצרים של הקהילה. קדם לו „בית המדרש הישן", שממדיו היו יותר מצומצמים.

לפני מאה שנים בערך, עם תחילת התבססותה של הקהילה היהודית במושבה (הסטטוס של המקום בימים ההם), היתה ראשית פעולתם של המייסדים — לקנות מגרש במרכז העיירה ולהקים עליו בית מדרש כבית תפילה לכל אנשי הקהילה. היה זה מבנה־עץ בממדים מתאימים למספר בני הקהילה דאז ואף לעתיד הנראה לעין.

לימים, כשאוכלוסיית הקהילה גדלה ובית המדרש נעשה קטן מהכיל את המתפללים המתרבים והולכים, החליטו ראשי הקהילה, בהדרכת הרב, „מרא דאתרא", לפרק את בית המדרש הישן ולבנות במקומו בית מדרש רב־מידות, בניין אבנים, כפי שהיה קיים עד מוצאי יום הכפורים, הת"ש, כשנכנסו בו זרים ויחללוהו, כשהצוררים הנאצים (ימ"ש) העלוהו באש.

בראשית היווסדו של „מקדש מעט" זה, היה הוא היחידי בעיר, הן לתפילה והן ללימוד תורה. גם אחרי שנוסדו בתי תפילה חסידיים ל„אנשי שלומנו", למדו אך ורק בבית המדרש הגדול, על פי נוהג שנמשך עד אחרי מלחמת העולם הראשונה.

אולם, בתקופה זו הגיעו למקום אברכים חסידיים־למדנים שהעתיקו את מקום לימודם לשטיבל החסידי, בגרסם, כי „הצניעות יפה גם ללימוד תורה". והיה, כאשר בית המדרש עמד על תילו — בקע קול תורה מתוך כתליו, משעות הבוקר עד לשעות הקטנות של הלילה. למדו „אברכי משי" הסמוכים על שולחנות החותנים, למדו בחורי־המד חובשי בית המדרש, למדו סתם בעלי־בתים בני תורה, וכן התקיימו „שעורין כסדרם" בשביל פשוטי עם, ע"י מגידי שעור.

מבין הלמדנים שהעניקו שעורים ברמה גבוהה באזני בחורים ואברכים שוחרי תורה, מן הראוי לציין את רבי יצחק מאיר קניגסברג שו"ב (חותני) ז"ל, אשר העמיד תלמידים הרבה ונפטר ביום ב' של חג הסוכות, תרצ"א, וכן, את דודי רבי יוסף ברויטבקר, שהיה שו"ב בקהילת סטובניץ עד לסופה המר של הקהילה (הי"ד), הוא היה תלמיד חכם מובהק, בעל מידות תרומיות ורבים שחרו לפתחו כדי לשמוע תורה מפיו.

כל זאת בנוסף לציבור מתפללים גדול, שהקיף את כל אנשי הקהילה, אשר הופיעו ערב בוקר וצהרים להתפלל ולומר בדחילו ורחימו תהילים ומעמדות.

הבאים להתפלל, לא נבדלו במעמדם, באו עניים ועשי־רים; סוחרים, בעלי מלאכה ופועלים. כולם באו לבקר בהיכל ד', בבוקר לפני התחלת העבודה, ובערב — אחרי לימוד הגמרא.

בית המדרש היה למרכז החיים של הקהילה במלוא מובנה של המילה. יהודים תמימים אלה ידעו להעריך את חשיבותה של לימוד התורה, ומיד לאחר שסיימו את התפילה, שחררו את השולחנות לחובשי הספסלים, לומדי התורה למיניהם.

עזרת נשים

טבעי בהחלט, כי הדרשות שהשמיעו הרבנים במועדים המיוחדים, „שבת הגדול", „שבת תשובה" — ועוד, או לרגל מאורע מסויים, נישאו מבמת בית המדרש. גם הדרשנים הנודדים ה„בעל־דרשה'ס", השמיעו דבריהם בתוך כותלי בית המדרש. והרי דרשנים שונים פקדו את העיר מזמן לזמן. בהקשר זה כדאי להזכיר: כשדרשה מצאה חן בעיני המקשיבים מפשוטי העם, נעמד איש מידות, הקצב שמואל רובינשטיין, ליד הדלת — ואסף את ה„נתינות" למען הדורש. אז היה הסכום כפול ומשולש, כי מי יעיז למדוד ל„דוד" שמואל, (כך כינו אותו), במידה זעומה, העלולה לעורר את זעמו, דבר שאיש לא היה מעוניין בו.

עד כאן תפסו הגברים כמחצית שטחו של ביהמ"ד, ואילו במחציתו השניה — היתה „עזרת נשים" מקום תפילתן של הנשים התמימות והצנועות. בשבת בבוקר היו מופיעות אלה שלא היו להן פעוטות ופעוטים בבית. ב„שבת מברכין" — היתה עזרת הנשים כמעט מלאה. יותר מזה — בחגים. בראש השנה ויום הכפורים, היה האולם צר מהכיל את המוני המתפללות.

זכורני, כשהייתי ילד בן 4, הרגשתי צורך להיכנס לאמי ע"ה, לעזרת הנשים. בקושי רב הגעתי אליה ובמאמצים גדולים עלה בידי להיחלץ משם, בגלל הצפיפות הרבה ששררה במקום.

נוסף ליעודה העיקרי, היינו, לתפילה, שימשה „עזרת הנשים" למטרות נוספות: מלמדי תינוקות שלא היתה להם דירה מתאימה בקירוב מקום לתינוקות של בית רבן, באו לכאן על תלמידיהם הקטנים להרביץ להם תורה. כן שימש אולם זה כבית מקלט לשעת חירום. פליטים, עניים, ניצולי דליקה, שיטפון וכל צרה שלא תבוא — ראשית דרכם, היתה ל„עזרת הנשים". אכן, ביהמ"ד היה לא רק רב מידות אלא גם רב תוכן ומטרה לרב פעלים.

בעידן החדש, עם גמר מלחמת העולם הראשונה, נוסף מימד חדש לפעילות הציבורית בתוך כתלי ביהמ"ד. החלו להתקיים בתוכו כנסי־עם שאורגנו בדרך כלל על־ידי מפלגות, שם השמיעו דברים ברוב עם, בקשר לאירועים ציבוריים אחרים. בימים ההם, החלו אברכים לומדי תורה לעבור ל„שטיבלעך" החסידיים, כפי שיתוארו בפרק הבא.

חסידים שטיבלעך

בית החסידים **אמשינוב**, (אמשינובער שטיבל), היה הראשון במעלה מבחינת הזמן. כמה וכמה מבעלי הבתים החשובים, מהדור הקודם, הסתופפו בצל אדמו"רי אמשינוב: ר' משה'ל טננבוים ר' שלמה קרוזמן, בניו של רבי הירש ז"ל המפורסם: ר' יצחק ור' יעקב ברויטבקר, ר' שלמה ברויטבקר, ר' פישל דרקסלר, ר' מרדכי דוד קורנווסר, ר' שמחה בוכבינדר, רבי יצחק מאיר שו"ב, כולם, בהם אנשי צורה, נמנו על חסידי אמשינוב. כן השתייכו לחסידות זו האחים — ר' יעקב, ר' ראובן ור' יחזקאל הרבלום. בכור האחים ר' יעקב, כחשוך בנים, הקדיש בביתו מעון מיוחד לשכן את בית החסידים, עובדה אשר הוסיפה משקל לשטיבל, שבו התרכזו משמנה וסלתה של החסידים הוירזבניקאיים של התקופה האמורה. זכר כולם לברכה.

גם הדור השני, בניהם וחתניהם של הנזכרים לעיל, התנהגו בדרך חסידות אמשינוב, שאפשר להגדירה כ„טוב לשמים ונוח לבריות". נזכיר כאן את המו"ץ רבי מנחם טננבוים, ר' יחיאל פשיטיצקי וגיסו — ר' מנדל ברויטבקר; האחים ר' נח ור' נטע קורנווסר; ר' גרשון הרבלום ואחיו הנשאר לפליטה לאורך ימים, ר' לייבוש הרבלום. אף בדור השלישי, התרכזה בביהח"ס זה, קבוצה של אברכים חסידיים, שבראשם התבלטו: ר' תנחום לייטאייזן, ור' שמחה טייבלום ויבדל לחיים הנשאר לפליטה באמריקה, ר' שמואל אברהם אייזנשטאט.

העובדה כי מיקומו של השטיבל היה באתר „איסטר־טגי", כלומר, בחצר סגורה, איפשרו להמשיך בו את התפילות בציבור ולימוד התורה עד הרגע האחרון. גם תחת הכיבוש הנאצי, בימי הגיטו וההסגר, שימש מקום זה לתורה ולתפילה ולשבת אחים — ממש עד היום המר והנמהר, י"ז מרחשון תש"ב.

ה' ינקום דמי הקדושים ות. נ. צ. ב. ה.

✶

בית החסידים **גור**, שלאחרונה ראוהו כחשוב ביותר, לא בא להתבלטותו היתירה בזכות הוותק שלו. כי לא הרי כחסידי אמשינוב — תושבי המקום מאז ומקדם, הרי חסידי גור שכולם מקרוב באו. ממקומות שונים הגיעו לכאן: יש מהם — לרגלי עסקים, כגון, רבי חנוך בידרמן

ור׳ משה פנחס ליכטנשטיין, ויש שנבחרו ע״י הבעלי־בתים כחתנים לבנותיהם, כמו: ר׳ ישעיה גוטרמן, ר׳ הניך קויפמן, ר׳ זליג שטרן ור׳ משה דוד רויטשילד. השטיבל הלך וגדל, עד כי הגיעו אפילו לשיכון עצמי. אבל עיקר מעלתו של בית החסידים הגורי היה בחומר האנושי שבו. רובם אנשי צורה שדגלו בחסידות של תורה ודעת. גם בנים של חסידים אחרים הצטרפו אליהם, כמו ר׳ חיים הרבלום מבית חסידי אמשינוב.

כותב השורות הללו, נשאר לפליטה, נמנה גם הוא על המצטרפים לחסידי גור.

עם גמר מלחמת העולם הראשונה, הגיע זרם חדש לבית חסידים זה. מתוך הגל הסוחרי יש לציין את ר׳ שמואל כהן, ר׳ ישראל יצחק שפייזר, ר׳ אברהם׳לע ברוטבקר, ר׳ גצל קאצנלבויגן, ר׳ שמעון אורבאך ועוד. וזה נוסף למקומיים, ר׳ ישראל יעקב ור׳ יוסף, בניו של ר׳ ישעיהו גוטרמן ועוד.

הגדיל לעשות הגל הבא, השלישי, האחרון. בראש גל זה עמד האברך, רבי יצחק גולדקנופף. הוא הגיע מווארשה, כחתן, לוקח בתו של ר׳ משה דוד רויטשילד. רבי יצחק היה למדן המצטיין בידיעות רחבות בכל מקצועות התורה, בעל מידות טובות ותכונות נעלות, איש תבונה הבקי גם במילי דעלמא. היה כוח משיכה להרבה בחורים שנפשם חשקה בתורה ואשר למדו מפיו תורה והליכות יושר. על־ידו הסתופפו האברכים, ר׳ פנחס וויגדורוביץ הלמדן ר׳ טעביל ליכטיגר, ר׳ משה יצחק רוזנבלום, (חתנו של ר׳ צבי שטיינרט שו״ב ז״ל, ר׳ שמואל זוברמן, (חתן רבי יצחק מאיר ז״ל), ר׳ בערעלע הרציג ועוד. מתלמידיו, שומעי לקחו נשארו לפליטה לאורך ימים, (בישראל), ר׳ זיסמן ציטרינבוים ור׳ יחיאל ברויטבקר (בחו״ל), ר׳ דוד קאהאן.

הדמויות שהוזכרו, ראויות כל אחת מהן להערכה אישית מיוחדת. אולם מקוצר היריעה אין לנו אלא לאמר, **חבל על דאבדין דלא משתכחין. הי״ד.**

✶

בית החסידים **סוקולוב**, גם ביח״ס זה וותקו עמו. וזה בעקבות שני אישים אשר האצילו מהודם לקהילת וירזבניק. האחד, הרב מוונגרוב רבי שמואל מורגנשטרן, בנו של האדמו״ר מסוקולוב, שהיה סמוך על שולחן חותנו, ר׳ משה׳ל טננבוים. והשני ר׳ **יוסף** דוב מורגנשטרן, מצאצאיו של האדמו״ר מקוצק זצ״ל, שבגלל עסקיו איוה למושב לו בוירזבניק. שניהם ריכזו סביבותם חסידים בני תורה ויסדו במקום בית חסידים בנוסח וגוון קוצקאי. למגינת לב רבים, נפרדו שניהם מן המקום בענין רע. ר׳ יוסף דוב ניספה בדליקה בשנת 1905, בעת ששלטונות הצאר הרוסי העלו באש את היין־שרף שב„מונופול״. הוא קפץ, לשם הצלה, לדירת קרובתו שנאחזה באש ונלחץ בתוך הלהבות ללא יכולת להיחלץ. לעיני אשתו דבורה׳לע וחמשת ילדיה הקטנים עלה בלהבות והוא עודנו צעיר לימים. ביחד עם שאיריו בכו כל אנשי העיר את השריפה הנוראה הזאת. גם הרב מוונגרוב מתה עליו אשתו בעודה בדמי ימיה. הוא נאלץ איפוא, לחזור לבית אביו האדמו״ר מסוקולוב זצ״ל, ולעזוב את העיר.

כאמור, יציאת שניהם את העיר עשתה רושם. זה הלך לעולמו וזה הלך לדרכו בחיים, בגלל פטירת אשתו. הם יצאו ולא חזרו. אבל יגיעם לא היה לריק. בית החסידים התקיים גם אחרי עזבם. על קבוצה חסידית זו נמנו: ר׳ יוסיל ליטוואק, (ברוטבקר), ר׳ יואל סטארכוביצר, (שענער) ר׳ יואל קויפמן, ר׳ נתן ברויטבקר, ר׳ אברהם משה ווינטרויב ועוד. לאחרונה, שב ר׳ לייבוש מורגנשטרן, בנו של ר׳ יוסף דוב מאוסטרובצה, מקום מגוריו לוירזבניק. כבר־אוריין ובן־אבהן, הכניס רוח התחדשות לתוך בית החסידים. בניו המצויינים הוסיפו גם הם לווית חן לבית החסידים דסוקולוב, שזכה גם מעידודו של האח הצעיר ר׳ צבי מורגנשטרן, שנשאר לפליטה לאורך ימים, בהיותו בארה״ב. הם התכנסו מדי שבת במעונו של ר׳ אברהם משה ווינטרויב, לתורה ולתפילה, עד שבא הצורר ושלח ידו בשלומי אמוני ישראל. הי״ד.

✶

בית החסידים **וואנכאצק,** שברובו היה מורכב מבעלי־מלאכה ויגיעי־כפיים. ה„מנין״ הקבוע שלהם לתפילה בשבתות ובחגים, התכנס בבית הרב, האב״ד, רבי בנציון רבינוביץ, בנו של האדמו״ר מוואנכאצק, אשר מלפנים היה משכנו בוירזבניק ובסוף ימיו איוה למושב לו בעיר המחוז, ראדום.

הנלווים אל הרבי מוואנכאצק, לא התבלטו אמנם בלמדנות אבל היו יהודים תמימי דרך. משכימים ומעריבים לבית המדרש לתפילה, עושים מלאכתם באמונה ונהנים מיגיעי כפיהם. כשיש להם בעיות משפחתיות או בעניניים שונים, פונים לרבי הנענה להם בעצה ותושיה, בברכה והדרכה. כך הם מתנהלים בתום וביושר כדרך פשוטי־עם ישרי דרך.

מתוך קבוצה זו נציין את הבולטים ביניהם: ר׳ חיים זייפמן, (ע״ה), בעל צדקה ומכניס אורחים. בימי חורפו עסק גם בצורכי צבור. כמשרת את הצבור באמונה, נבחר

לתקופה מסויימת כאחד מפרנסי הקהילה. כחסוך־בנים, גידל יתומים והשתדל להשיא אותן לבעלים הגונים. גם אשתו היתה טובת־לב ורודפת צדקה וחסד. הם כתבו ספר תורה לבית המדרש. אחד מ„חתניו" היה ר' משה שיינר שנשא לאשה את קרובתם היתומה, שגידלוה בביתם והיתה להם כבת. האחים אברהם ויעקב שיינר, שנשארו לפליטה והם בישראל לאורך ימים, נחשבים כנכדיהם.

ר' יוסף אברמוביץ, בעל איטליז לעופות, (בביתו), כל יום עשה כברת הדרך מסוף אילז'צקה עד לבית־המדרש לתפילה. בשבתות, דיבר אך ורק בלשון הקודש. שני בניו, יוסף הירש ופנחס, היגרו לפני המלחמה לארגנטינה, שם הקימו בית משפחה.

ר' אברהם'לע רבינשטיין, חייט, גם הוא נמנה זמן מה כפרנס הקהילה. כקודמיו, התנהג ביושר, משתתף בכל מיני מגביות של צדקה וחסד, מכבד כל אדם ומכובד על הבריות.

ר' מנדיל ראטקוביצער קוגוט סנדלר, מפשוטי עם אשר לא הלכו בגדולות, היתה לו חזקה להתפלל לפני התיבה בבית המדרש, כשליח צבור בתפילת מנחה בשבתות וחגים.

ר' אברהם ראטקאביצר גוטליב, (חתנו), יהודי כפרי המעורר כבוד לעצמו בהדרת פניו, זקנו הנאה שיורד לו על פי מדותיו ודיבורו בנחת עם כל אדם. היה מכניס אורחים ומקבלם בספ"י. בגלל תכונות אלו כינו אותו ההמונים: „אברהם אבינו".

בתו ובעלה פנחס הלשטיין, נשארו לפליטה וכוננו ביתם בקרית מוצקין.

ר' משה'ל עניסמן, חייט, ראש לחברת אומרי תהלים. חבר ב„חברה קדישא". תפר תכריכים ללא תשלום לבני הקהילה שנפטרו לעולמם.

ר' אלעזר רולניצקי ור' מאטיל (מרדכי) רוזנוואלד, שניהם מעיירה סלופיה הקרובה. שניהם ספקים של מוצרי מאכל בהכשר. זה מוצרי בשר, (עופות), וזה מוצרי חלב. רושם הזכרונות, בהיותו ילד, עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, היה עליו לחכות כל ערב שבת (בחורף), כשעה וחצי לקידוש. אבא ז"ל נשאר בבית המדרש, אחרי שהצבור הלך הביתה לסעודה. בשעה זו למד שיעור במדרש רבה. שומעי לקחו היו שנים, שני יהודים תמימים, אשר, אחרי שבוע של עבודה מפרכת, לא מיהרו הביתה מיד עם סיום התפילה כדי לאכול סעודת שבת לתיאבון ולהתענג על שלחנם, אלא תחילה התיישבו ליהנות ממנת ה„מדרש".

עם גמרם את חוק לימודם הלכו השלושה, כל אחד לביתו לפקוד את בני־ביתו ב„שבת שלום ומבורך", לקבל את פני ה„מלאכים המלווים את האדם מבית הכנסת לביתו בערב שבת", ב„שלום עליכם..." לקדש על היין ולהתענג עם בני הבית בתענוגי שבת על־יד השולחן הערוך כדת היום. השלושה היו: אבא, ר' משה ברוך ז"ל והמקשיבים המשתתפים בשיעור — ר' אליעזר רולניצקי (הי"ד) ור' מאטיל רוזנוואלד (ע"ה). בנו מר גרשון רוזנוואלד, ניצל מתוך השואה ונמצא בטורונטו שבקנדה, שם הוא פעיל למען ספר זכרון זה.

ר' שמואל איסר, בעל בית מסחר לעורות, היה מחונן בקול ערב וידע פרק בשירה וזמירות, התפלל לפני התיבה כשליח־צבור בשבתות והגים, בעיקר בוואנכאצקער שטיבל, שהתפללו בדירת הרב האב"ד, רבי בנציון רבינוביץ. שם גם היו מתכנסים לסעודה שלישית, באוירת „רעוא דרעוין" כשהרב השמיע דברי תורה. ר' שמואל איסר כבעל מנגן, נטל חלק בראש משמיעי הזמירות ל„שלוש סעודות". הוא ידע גם את סוד הארגון, לרכז אנשים ולהפכם לכוח צבורי מלוכד. הודות לסגולתו זו, הצליח להיבחר כראש הקהל, פעם אחרי פעם ולהתגבר על מתנגדיו־מתחריו המלומדים. הודות לעמדתו זו, הוא הכריע שלרב הקהילה יתמנה וייבחר, הרב בנציון רבינוביץ', בנו של בן הרבי מוואנכאצק. הרב יוסף אליעזר רבינוביץ', שהוא גם חתנו של הרב הקודם הרב שמואל צבי זילברשטיין, (ראה מאמר רבני הקהילה), ועמד לימינו עד הסוף. זכר כולם לטוב וה' י' ד'.

✶

בית החסידים **טשמעלוב-אוזשארוב,** מקומו, לתפילה בשבתות וחגים, היה בבית ר' יחיאל לרמן. התבלטו ביניהם חסידים ואנשי־מעשה: ר' געציל ניינודל, ר' צבי שטיינ־הארט (שו"ב הקהילה), ר' יעקב מנדלזיס ור' צבי (הערשע־לע) פרוימן זכורים לטוב והי"ד. פרשת בית חסידים זה, אנשיו ופעולותיהם, הלא המה כתובים ברשימתה של שרה שטיינהארט-פוסטובסקי, בתו של ר' צבי שו"ב ז"ל, שנשארה לפליטה וזכתה להקים בישראל (בני ברק), בית ברוך בנים לאורך ימים.

נוסף לבית המדרש והקלויזים שהוזכרו לעיל, היו בעירנו עוד מספר בתי־תפילה מאד חשובים בכמות ובאיכות, והם: א) ב„תלמוד תורה" ב) ב„בית יעקב" ג) ב„המזרחי" ד) הציונים הכלליים ה) הציונים הרביזיוניס־טים. מאחר שלמוסדות אלה, עם בתי התפילה המסונפים, הוקדשו בספר מאמרי זכרון מיוחדים, אשר בהם כלולים דברי הערכה לאישים שעמדו בראש המוסדות ובהנהלת בתי התפילה, יבקשם הקורא משם כי שם מקומם.

בעירנו גרו כמו כן, חסידים לשושלות חסידיות שלא צויינו בטורים דלעיל. היו אמנם בתוכם גם אנשי צורה, אולם לכלל מנין מיוחד (של עשרה מתפללים), לא הגיעו. הם שמרו על ייחודם אבל כבודדים. לתפילה ולשעורי תורה הצטרפו לשטיבלעך הנמצאים במקום. נרשום כאן לזכרון את ר׳ שמואל קליינר, מחסידי ראדומסק; את ר׳ פישל ניימן, ר׳ אלי ווילנטשיק שו״ב ור׳ יצחק מאיר מאנעלע וכן את ר׳ לייבוש קרבל, ר׳ מיכל גוטהולץ ור׳ ישראל שארפהרץ שו״ב של הקהילה, מחסידי אלכסנדר; ומחסידי ווארקא — את אבי מורי, ר׳ משה ברוך פייגנבוים (ז״ל), ואת ר׳ יוסף שטארקמן, שאגב, נימנה בזמנו על עשרת החסידים אשר ליוו את האדמו״ר רבי שמחה בונים מווארקא זצ״ל עד עלייתו על הספינה באודסה, (רוסיה), והפלגתו לארץ־ישראל, ואשר חי בעיה״ק טבריה ושם מנוחתו עדן, זי״ע.

לחסידי ווארקא שייך גם ר׳ צבי ווייזער, אשר זכה לעלות לישראל עוד לפני שירדה פורענות השואה. כאן נטע אהלו ובנה ביתו לאורך ימים. (על אישיותו — ראה אישים ודמויות). הנפטרים — זכרם לברכה. הנספים בשואה — הי״ד. הנשארים יבדלו לחיים ארוכים וזכר הנעדרים יעלה על זכרונם תמיד.

בית כנסת עתיק שנחרב בשואה

צבי פייגנבוים

חדרים ומלמדים

„לא על הלחם לבדו יחיה האדם". היהודים אשר חיו בקהילת וירזבניק, הגם שפרנסתם היתה מצוייה בדרך כלל, לא בעבודות קלות הרויחו את לחמם ולא ע"י עבודות חלקיות חטופות של יום שוק, אלא שבכל ימות השבוע עמלו והיו טרודים על מחייתם וכלכלתם.

עם זאת, לא חיו על הלחם לבדו. כייעוד ראשון במעלה, ראו לעצמם — את הצורך לחנך את בניהם לתורה ולתעודה. כידוע, לא היה בימים ההם חינוך ממלכתי יהודי, והשכלתם היסודית של ילדי ישראל הופקדה בידי ה„חדר", בו ניצחו על המלאכה החשובה יהודים בני תורה, שהוטל עליהם התפקיד ללמד את בני ישראל תורה, אף כי לא תמיד זכו להערכה נכונה.

בנוסף לעובדה זו, הרי לא היה במקצוע זה בנסיבות ההן, כדי לפרנס את בעליו במידה מספיקה — ורובם חיו חיי עוני ומחסור. אף־על־פי־כן, מלאו את תפקידם באמונה, כל אחד בהתאם לתכונותיו החינוכיות הפדגוגיות וכשרונו להסביר וללמד. ואלה הם האנשים שנתנו מחלבם ולשדם כדי לטפח, לגדל ולעצב דורות יהודיים של תורה ותפילה. כיוון שכך, ראויים המה להיזכר ע"י שארית פליטי הקהילה ולהיכתב בספר זכרון זה ברשימה מיוחדת, כמרביצי תורה לילדי ישראל.

בית־הספר „מזרחי" בשנת 1932 עומדים משמאל לימין: המורה — ליפסקי, משה שייַנר, יוסל ז'בנר, קורנווסר, שמואל ווייסבלום, שמואל טננבאום, מהתלמידים: ארליכמן, טננבאום, י. שיינר, מ. ניימן, רוטברד, ליפשטיין, י. קרבל, פישמן קרויזמן, ח. טננבאום, ז. ניימן, ו. קילמן, דריינודל, ש. ווייסבלום.

בשורות אלו נשתדל למלא את המשימה, עד כמה שיד הזכרון מגעת ועם אלה שלא באו כאן בכתובים או שלא הוערכו כערכם — עמם הסליחה.

ר׳ זעליג שטרן

יהודי למדן, חריף ופיקח, מדוברי חסידי גור (במקום) ו„אגודת ישראל״. כיתת תלמידיו היתה מצומצמת (8—12), בעיקר תלמידים מצטיינים שהוא לימדם גמרא ומפרשים. מעיירת מוצאו שידלובצה, הגיע לוירזבניק כלוקח בתו של אחד מחשובי הבעל בתים, ר׳ דוד לייב דרקסלר ע״ה. כשע־סקיו לא עלו יפה, פנה להרבצת תורה כי היה מחונן ביכולת פדגוגית והסברתית. התלמידים שלמדו תורה אצל ר׳ זליג, היו כולם בני תורה.

ר׳ ירמיה שטיינהארט

גיסו הבכור של ר׳ זליג הנ״ל, ר׳ ירמיהו, אשר בא מאוסטרובצה הסמוכה, כחתנו של ר׳ דוד ליב דרקסלר. היה תלמיד חכם מחסידי גור, ראה מלכתחילה את יעודו כמלמד, הואיל ומימיו לא היה מעורה בעולם המסחר. גם אֶצלו נתקבלו תלמידים מתקדמים שהגיעו כבר ללימודי גמרא ותוספות. דירתו הקבועה (כנראה שנרכשה בדמי הנ־דוניה שקיבל) היתה ב„ראט־הויז״, מול ה„מגיסטראט״ וה־כיתה למדה בדירה, אשר שימשה חלקית כמאפיה לדברי מאפה קלים שהרבנית „זלדה״ נהגה למכור, כדי לסייע בפר־נסה.

ר׳ ישעיה מילראד (דרילזשער)

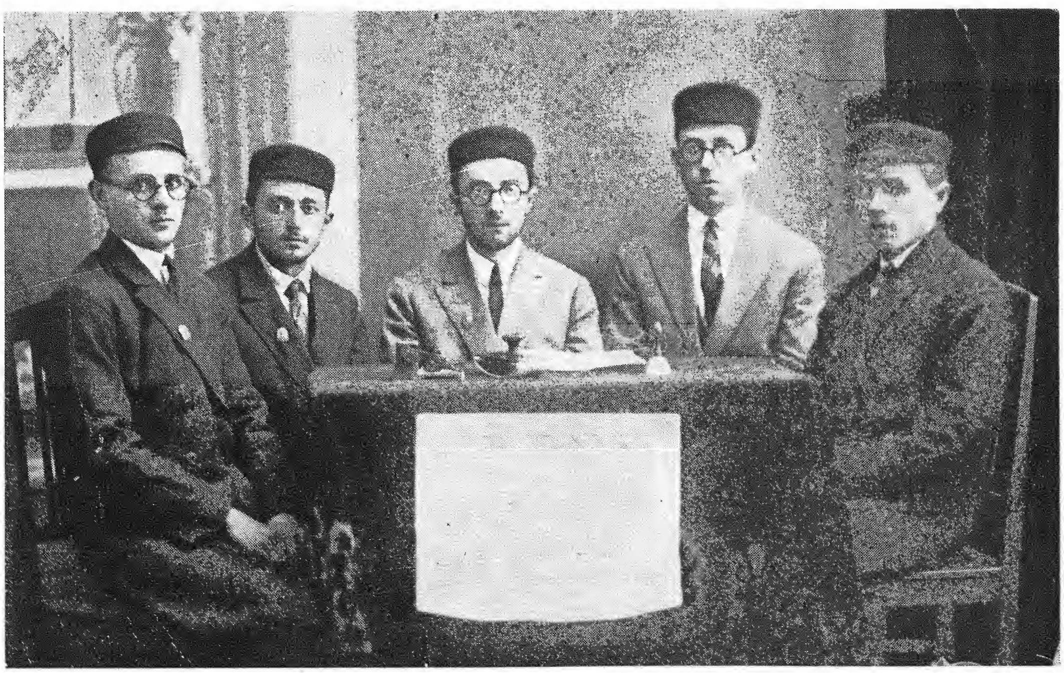
ר׳ ישעיה היה מהמלמדים בדור הקודם ומחשובי חסידי אמשינוב. אציל רוח, דיבורו — כדברי חכמים — בנחת נשמעים, בעל סבר טוב ולבוש בקפידה, לימד חומש, רש״י והתחלת גמרא. תלמידיו התייחסו אליו בדרך ארץ וגם בתוך המשפחה שררו יחסי כבוד, אשר הטביעו את חותמם גם על התלמידים. לר׳ ישעיה מילראד היה גם קול ערב לתפילה והוא נהג לעבור לפני התיבה באמשינער שטיבל, כאשר תפילתו הצטיינה בנעימות של קצב, טעם ורגש.

ר׳ שלמה׳לה טייכמן שענער

הגיע לוירזבניק מעיירה שעננא, כ„לוקח״ של בעל תחנת קמח בכפר מלינק, ר׳ שמעריל, אשר היה יהודי ירא שמים ובקי בהלכות תורת החסידות. ר׳ שלמה היה מלמד בכל יישותו וניהל בביתו חדר גדול, במשמעת חזקה ובשיטה משלו. הוא השקיע הרבה מחשבה ועבודה במלמדות שלו, כדי שתלמידיו ידעו את ה„פרשה״, חומש רש״י והתחלת גמרא ויעמדו בשעת הבחינה בשבת.

ר׳ יואל קויפמן

מוצאו כמו כן מאותה עיירה שעננא, מחסידי סוקולוב ונראה שבעצתם עבר לגור לסטראכוביצה. כבר אוריין

ועד צעירי „אגודת ישראל״. מימין לשמאל: לייביש בר׳ שלמה מורגנשטרן, לייביל רבינוביץ׳, צבי מורגנשטרן, אבא קמץ, מרדכי זאב ברודבקר.

הנהלת התנועה „צעירי אגודת ישראל"
מימין לשמאל: משה קורנווסר, זיסמן ציטרינבוים, צבי מורגנשטרן, שמואל ויזר, משה נימן, ושלמה שטרן.

וחסיד, הרביץ תורה לתלמידיו בדירתו הפרטית, כמו שאר המלמדים, מחמת דחקות אבל עשה את מלאכתו באמונה, והעמיד תלמידים הרבה.

לפני המלחמה נפטר פתאום. יהי זכרו ברוך.

ר' שלמה זלמן ויצ'ניק (שידלובר מלמד)

יהודי, בעל אישיות אשר מלמדותו אומנותו. הוא הגיע לוירזבניק מהעיירה שידלוב בשנות השלושים, ארגן והנהיג כיתה של כעשרים תלמידים בדירתו, שברחוב וויסוקא ברמה של חומש וקצת גמרא. עשה מלאכתו באמונה ושקידה רבה, בהעמידו תלמידים רבים.

אבות ובנים

בקרב מלמדי התינוקות של בית רבן היו גם כאלה אשר מקצוע המלמדות עבר אצלם מדור לדור. נזכיר שניים מבתי אבות אלה: ר' משה דן גוטרמן (מחסידי אמשינוב) חסיד ובטלן גם יחד. ב„חדר" למד עם ילדים עברית וקצת חומש, אבל נוסף לכך, ובעיקר לאחר שקמה ה„תלמוד תורה", היה גם לשמש בית הדין ומילא את תפקידיו בדבקות.

הוא כיהן לפעמים בטכסי חופה וקדושין, אך מרוב דבקות ומחשבתו בעניינים של מעלה, קרה לעתים שהחליף את היוצרות: במקום להכריז כי „הרב... מכובד בסידור קידושין", הכריז „מכובד בסנדקאות..." מובן, שהדבר שימש כעילה לכך שהקהל יתבדח, אך איש לא התייחס לכך, כי כולם ידעו שזה נעשה בתום לב.

לעומת זאת, היה בנו, ר' שמחה גוטרמן, אדם מאד שקול בדעתו, גם כן מחסידי אמשינוב ובר אוריין. אחרי שניסה לשלוח ידו במסחר ולא הצליח, חזר למקצוע אביו והתמסר כולו להרבצת תורה לילדי ישראל.

ר' שמילקה גרובר ובנו אלימלך

קראו לו „שמילקע מלמד" והוא היה מחסידי קינצק ביאליבזג. ה„חדר" שלו היה בדירתו ברחוב וויסוקה, בו הרביץ את ה„א. ב." ותורת דרדקי לילדי ישראל בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה. תלמידיו בשנים שלפני השואה, היו לאנשים חשובים ותפסו עמדות מכובדות בציבור. מעטים מהם ניצלו, רובם ניספו בשואה, ביניהם גם בנו של ר' מלך מלמד. ר' אלימלך ראה את עצמו כמלמד דרדקי מלידה ומילא משימה זו בכל ליבו. הוא ידע להתחבב על הפעוטים המשה'לך והשלמה'לך והסביר להם: קמץ, א' וכו'...

ר' שלמה (שידלובצר) גדנסקי

גם הוא ראה את ייעודו במעשה המלומדות. כי לא היה די פיקוח בענייני משא ומתן אבל להסביר לתלמידיו הילדים, פסוקים בחומש עברי ופרקי־אבות ידע על נכון, אך ניהל את ה„חדר" שלו זמן רב מלפני מלחמת העולם הראשונה עד הסוף.

בין הדרדקים היה ר' אפרים מלמד (רענדיל), שהיה קודם כשמש בית־הכנסת במבנה מיוחד בחצר של בית הכנסת. הרביץ דרדקאות לפעוטים „אלף בית" שנים רבות עד שנספה בעת מגיפת הטיפוס במלחמת העולם הראשונה (1917).

ר' שמעלקה בוקסבאום (קינוער)

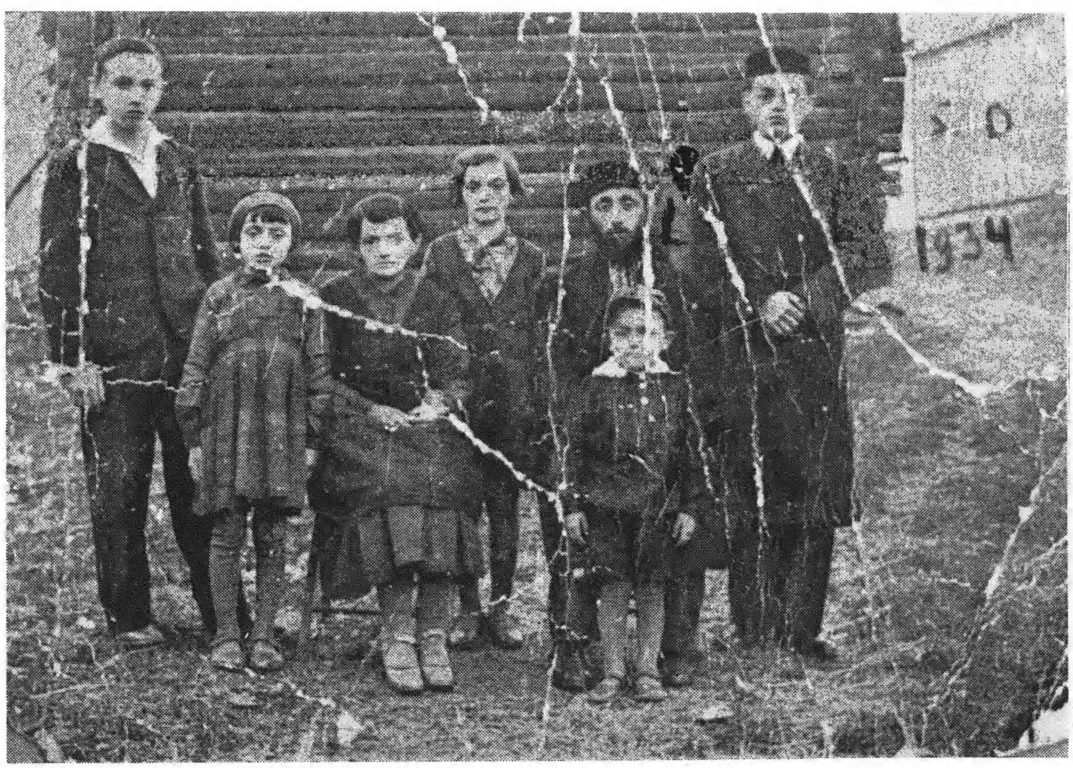
דירתו היתה מול בית הכנסת. ה„חדר" שלו היה מסודר להפליא. לימד במיתודה מיוחדת חומש, רשי, תנ"ך וגמרא. בשקט ובסיגנון היה גם חזן בבית הכנסת.

ר' יוסיל (ליטוואק) ברוטבקר

אחד ממשפחת ברוטבקער הענפה. נסע ללמוד בישיבות שבליטה, שם למד תורה וגם נשא אשה והקים משפחה. אבל כדי לענות לשאלה: ואם תאמר מה נאכל? חזר אל אחוזת אבותיו כלמדן וחסיד לבית סוקולוב, והתחיל בהרבצת תורה לילדי ישראל. מקום ה„חדר" לתלמידיו היה בבית ירושתו שב„רינק' שם לימד את תלמידיו בשלב מתקדם שנים רבות עד ששבק חיים בשלהי מלחמת העולם הראשונה.

ישיבת בית יוסף

ראוי לציין כי בשנות השלושים נפתחה בוירזבניק ישיבה שפעלה משך שנתיים. זה היה בזמן שראשי ישיבת בית־יוסף נובורדוק הצליחו לצאת מרוסיה האדומה והחליטו להחדיר תורתם במדינת פולין. אז יסדו ישיבות בכמה וכמה ערים ועיירות. אנשי הקהילה תמכו במפעל זה גם בכסף וגם בהארחת תלמידים לסעוד על שולחנם כנהוג בימים ההם. עם זאת הישיבה לא האריכה ימים וזה בגלל ההתחרות של הקהילות אוסטרובצה וקונצק הסמוכות. הישיבות בערים הנ"ל משכו יותר תלמידים ונוצרו כאן קשיים בהשלמת התקן וזה גרם לסגירת הישיבה למרות הסברת פנים יפות של בני הקהילה.

אלימלך מלמד ובני ביתו

ראובן ליכטנשטיין*

מעשה בספר תורה

„הכל תלוי במזל ואפילו ספר תורה שבהיכל". תמיד חשבתי שאימרה זו אינה בלתי אם משל, מה לענין מזל אצל ספר תורה? עד שלא קרני המקרה שיסופר בו להלן, ואז נוכחתי כי כנים דברי המאמר פשוטם כמשמעם.

בשלהי הקיץ של שנת 1938 העליתי ארצה ספר־תורה מהעיירה וירזבניק שבפולין והוא נמצא כיום בביהכנ"ס הגדול שבעירי ואילו קהילת וירזבניק נחרבה כליל ובית־הכנסת שממנו הצלתי את ספר־התורה נשרף עד היסוד על ספריו וכתבי הקודש שבו במוצאי יום הכפורים ת"ש והיה לעפר ואפר, כמנהגם של הנאצים ימ"ש בארצות הכיבוש.

ספר־תורה זה מסרו הורי ז"ל לבית־הכנסת בוירזבניק לפני יותר מ־40 שנה. „עצי החיים" שלו מצופים בריקועי כסף ועליהם חרותים באותיות זהב שמם של סבי וסבתי ז"ל. אנכי לא ידעתי מכל זה שמץ דבר, הורי שבאו ארצה בעליה השניה נפטרו בשנות המלחמה העולמית, ואני אז כמעט נער. משעמדתי על דעתי חדשתי את הקשר עם משפחתנו הענפה בפולניה, דודים ודודות, ואחד הדודים הוא שכתב לי על ספר־התורה הנמצא בבית־הכנסת של הציונים בוירזבניק ויעץ לי לתבוע את הספר שישלחוהו אלי. פניתי בכתב לגבאים דהתם, אך ללא הועיל. המה דחו אותי בטענות שונות. הוצאתי ממשרד הרבנות כאן „מעשה בית דין" לחיזוק תביעתי, אך גם זה לא הועיל. כשלש שנים נמשך המו"מ עם הגבאים, עד שבקיץ 1938 ביקרתי את משפחתנו שבפולניה ומובן שסרתי לוירזבניק לבקר את שני הדודים שגרו שם ואחד מהם הוא שהמריצני בענין קבלת ספר התורה. שניהם נורו אח"כ ע"י הנאצים במרכז העיר כשסרבו לצאת עם קרונות המות.

בבואי לוירזבניק פתחתי מיד — עפ"י המלצת דודי — במו"מ עם הגבאי הראשי ר' שמחה. הטענה נגדי היתה טענת „חזקה" על הס"ת שנמצא אצלם יותר מ־30 שנה. אך לאחר מו"מ ממושך והתיעצויות בין הגבאים הוסכם, כנראה, למסור לי את ספר־התורה. ר' שמחה בישר לי את הבשורה והועידני לסור אליו ביום ו' בבוקר אל משרד הבנק שבו הוא עובד ומשם ילך עמי לביהכנ"ס למסור לי את ספר התורה. שמחתי על הבשורה ברגשות מעורבים, כי עדיין לא נראה לי הדבר ודאי והרגשתי שהמה מבטיחים לא בלב חפץ ולפיכך פקפקתי.

ביום השישי בבוקר באתי למשרד הבנק. בבואי הציע לי ר' שמחה לשבת ולשוחח. אני מאיץ בו ללכת עמי לבית הכנסת והוא אומר לי: שב נא, נשוחח, אך סירבתי. חששתי פן ידחה הדבר שוב. „מה נדבר עוד ולא דיברנו", שאלתי. והנה נכנס לחדר בעל הבנק, יהודי בעל צורה עם עינים מאירות, שזקנו יורד לו על פי מדותיו. הוא הקבילני בסבר פנים יפות ומכיון שגם הכיר את הורי ז"ל שמח בי (מיד היינו כמודעים משכבר הימים). כמובן שענין „הסכסוך" על־דבר הס"ת היה ידוע לו מכבר. פניתי אליו כמתלונן על ר' שמחה שהועיד לי היום לתת את הס"ת ואילו עכשיו רוצה הוא שוב להתחיל בדבורים שכבר הוגיעוני. בעת מתן תורה — אמרתי — מקובלני להקדים נעשה לנשמע, לפיכך דורש אני ממנו שימסור לי הספר תחילה ואחרי כן נדבר. הרצאת טענתי קלעה אל המטרה. הזקן לא הסתיר את שביעות רצונו ממשמע אזניו, כסבור היה תחילה שהצעירים בארץ־ישראל רחוקים מתורה ודרך־ארץ. מיד פנה אל ר' שמחה בקול פוסק שנעימת צווי נשמעה בו: „ר' שמחה! יהודי זה צודק. במטותא ממך, לך נא עמו לבית המדרש ומסור הס"ת תחילה כדרישתו.

באנו לבית־הכנסת. ר' שמחה בקשני להמתין קמעא בפתח. לא קל היה מצבו: מצד אחד היה הוא קרובי (נשוי במשפחתנו) ורצה למלא את רצוני ולא יכול לעמוד בפני הלחץ של המשפחה. אך מצד שני נאלץ להתחשב עם זקני המתפללים הגבאים שלא נטו להחזיר את הס"ת כלל וטענו שבשעתו נמסר בתורת מתנה לביהכנ"ס. יתר על כן, לס"ת זה יצאו מוניטין בכתבו מאיר העינים שהיו רגילים לקרוא בו לעתים תכופות ביותר וקשה היתה הפרידה מעליו, אחרי שהסכינו עמו במשך שלושים שנה. לא עברו רגעים מעטים ור' שמחה חזר, כשפניו מפיקים שביעת־רצון, ובקשני להכנס פנימה.

היה זה בשעות הבוקר המאוחרות. ליד שולחן ארוך ב„מזרח" ישבו כשנים שלושה מנינים יהודים בטליתות, שעמדו לסיים את ה„שעור". מיד הבחנתי כי נתנו בי את עינם לא לטובה, על שבאתי לקחת מהם את הס"ת. רבים מהם בודאי הכירו את הורי וזכרו אותם בחיבה רבה, אך עתה הם זקנים ו„יורדים" העומדים על שלהם ביתר קנאות וקפדנות. קבוצה זו שגילתה קוצר־רוח ורוגז עצור עוררה בי רגשות של השתתפות בצער וחמלה. משום מה חשתי, כאילו רואה אני בהם בבואה של יהדות פולין כולה, שהגי־עה אז עד משבר של אזלת־יד ואפס־תקוה.

לבסוף קבלתי את הס"ת כשהוא עטוף טלית, מוכן לדרך. הריהו בין ידי, ואני — כולי רטט. רציתי להקל קצת מן האוירה המעיקה שעמדה בחלל. פתחתי ואמרתי: רבותי, ברצוני לומר לכם שלשה דברים: א) מצוה גדולה היא להעלות ס"ת מן הגולה לארץ הקודש וכבוד גדול לתורה; ב) אתם הכרתם את אבי המנוח. הוא נפטר בשלהי המלחמה הגדולה בדמשק ואין יודע את קברו. ספר זה נועד לבית־הכנסת בעירי וישמש מעין מצבה לזכרו; ג) כשם שישראל בעלותם ממצרים ארצה ישראל הלך לפניהם ארון הקודש, כן יהא ס"ת זה בבחינת „ארון קודש" הולך לפניהם ותזכו אתם ובניכם לעלות ארצה במהרה.

עד שסיימתי את דברי הרגשתי התעוררות בקרב השומעים. כאילו נדלק ניצוץ והצית משהו בקרבם, כי נשתנו מן הקצה אל הקצה. רוח אחרת עברה בהם. נשקו את הספר ורבים נשקו גם אותי, ברכוני לדרך צלחה ובק־שוני שאתפלל בעדם; מי שבקש שאסע ירושלימה להתפלל בעדו לפני ה„כותל" ומי שבקשני להתפלל לפני „קבר רחל".

אותה שעה לא ידעתי כי רחל שוב תצטרך למרר בנהי ובכי תמרורים על אותם הבנים שאינם.

ועוד מקרה אחד לענין המזל והמקרה העיור: שנים אחדות לאחר מכן לאחר שקהילת וירזבניק נחרבה ובתי הכנסת נשרפו ללא שיור, נתגלה במשפחתי פח ונמסר לידי צרור מכתבים של הורי שכתבו לחו"ל בראשית שבתם בארץ. באחד המכתבים שכתבה אמי בשנת 1910 לגיסה בחו"ל, שעמד לבקר אז בארץ, נמצא הקטע הבא: „אם

אמנם תבוא (ארצה) ברצוני לבקש מידך טובה גדולה. בבית הכנסת בוירזבניק נמצא ספר התורה שלי, כלומר של אבי המנוח, אשר אבקשך להביאו עמך. ביפו אסדר אני כל הדרוש שלא לגרום לך שום קושי. אסירת תודה אהיה לך על זאת. זוהי המזכרת מאבי היקר הקדושה לי ביותר" (הוא לא בא אז).

ככה נתגלגלה לידי הזכות להציל ס"ת בשעה אחרונה כמעט מידי המרצחים ולקיים את בקשת אמי שבקשה עשרים ושמונה שנה לפני כן מבלי שידעתי זאת כלל.

עפ"י קורותיו של הס"ת והאנשים שנזכרו בספור המעשה הזה, משמש הוא בה בעת גם מעין „נר נשמה" הבוער תמיד לזכרן של הרבה נשמות יקרות שמצאו מנוחה על כנפי השכינה.

* מחבר המאמר, ראובן בן דניאל ליכטנשטיין־בן־אור, חקלאי במקצועו, מבוני פתח־תקוה ומראשי התאחדות האכרים, היִנו יליד וירזבניק, עלה לארץ עם הוריו בגיל צעיר — ומאז עלייתו, הינו גר באם המושבות.

הביא לדפוס: ירחמיאל (רומק) זינגר.

שרה פוסטבסקי

מתוך ההווי המסורתי

אין זה מן הדברים הקלים לאשה — לזכור ולסקור את החיים החרדיים ואורחות החסידים ומנהגיהם בעירנו, שכן הנושאים בראש ומעורים בהם, בעיקר הגברים. אולם כאשר נתבקשתי לגולל בספר הזכרונות של קהי־לתנו את צביונם ומהותם של החיים החרדיים בימים ההם, הריני מקבלת עלי את התפקיד הזה בדחילו ורחימו ומתפללת שאהיה ראויה למילוי החובה הקדושה.

בתי תפילה

אתחיל אולי מבית המדרש, שהיה נאה במראהו החיצוני ומרהיב עין בפנימיותו ובאור הגנוז בתוך כתליו. היה זה בניין רב מידות, בנוי לתלפיות, שעמד במרכזה של העיר, בינות הרחובות היהודיים המובהקים ובתוך תוככי משכנותיהם. אין זאת, כי אם שימש ההיכל הנאה הזה כקורת־גג נשגבת לאהלה של תורה ותפילה, ומי שראה במו עיניו את יהודי העיר נוהרים בהשכמת הבוקר לעבודת הבורא, והעיף מבט על משכן השכינה, יכול היה ביספוק רב להתפעל ולהתרומם בהדרת הקודש של „מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל". אולם, אם היה בסיפוק רב להתפעל ולהתרומם בהדרת הקודש של די בעירנו, הרי סובבהו וקישטו־עטרו אותו בתי־כנסת של חצרות חסידיים כפנינים בכתר מלכות הקודש. היו אלה ה„שטיבלעך" שנמצאו כמעט בכל רחוב, בו נמצא רוב מניין ובניין של אחינו בני ישראל.

זכור לי היטב ה„מניין" שהיה בבית הספר „בית יעקב", ברחוב אילז׳יצקה, או כפי שקראוהו ביידיש „דרילז׳ר־גאַס". לא הרחק ממנו, היה ה„שטיבל" של חסידי הרבי מאמשינוב, בתוך חצרו של ר׳ לייבוש הרבלום. מול ה„שטיבל" הזה, היה „שטיבל" אחר, של חסידי „גור". בית כנסת זה שהיה אחד הגדולים, ממנו בקע למרומים קול הרינה והתפילה שהרטיט לבבות, היה מורכב משני חדרים והתפללו בו חסידי הרבי מגור, יהו־דים, בעלי הדרת פנים, שפירקם נאה ולמדנותם מופלגת ובקיאותם מרקיעה שחקים. ועל ידם — אברכי משי, יקירי קרתא, בעלי מידות תרומיות ותלמידי חכמים, אשר מרבים שלום בעולם. אחדים מהם — עומדים לי לעיני רוחי, ואלה אזכור: ר׳ ישעיהו גוטרמן, שני בניו וילדיהם; ר׳ שמואל כהן, ר׳ שמואל זוברמן, ר׳ יצחק גולדנקנופף, גיסי — ר׳ משה רוזנבלום שו״ב; ר׳ דב (ברל) הרציג, ועוד רבים אחרים, שרק דיוקנם בזכרוני, אך שמותיהם נשתכחו בעטיין של מלתעות הזמן.

שטיבלך

וכמו בתוך צבעי הקשת, היו גם כאן גווני גוונים, ולסוגיה הזו ראוי לשייך את בית הכנסת שהיה לו אופי מיוחד במינו. מטעמי צניעות או שמא מתוך „עינא בישא" הוא נקרא רק בראשי התיבות שלו.

ה„שטיבל" הזה, וכן „שטיבל" נוסף, שקראו לו „וונכוצקר", שכנו ברחוב קילינסקי, אחד מהם — אצל ר׳ אברהם משה ויינטרויב, והשני — אצל הרב הוירז־בניקאי. מלבד ה„שטיבלך" שמניתי לעיל, היו גם בתי כנסת שהתפללו בהם רק בשבתות או בחגים. אחדים מהם שכנו במבנים בני שתי קומות, דבר שהבדילם בדרך כלל מאופקי הבנייה הכללית בעיר.

בית כנסת צ׳מלובר

ובית כנסת שזכור לי במיוחד, הלא הוא בית הכנסת של חסידי צ׳מלוב, אשר שכן בבניין של ועד הקהילה והיה לו קיר משותף שהפריד בין ועד הקהילה, לבין „עזרת נשים" של בית הכנסת. התפללו בו רק בשבתות ובחגים, ואילו בכל ימות השבוע שימש כ„תלמוד תורה", שהתנהלה לפי שיטות מודרניות. לאולפן לימודים זה נתקבלו רק תלמידים שלמדו קודם לכן בישיבות ולימדו בו שני מורים שסיימו את הסמינר של מורי דת בוארשה.

על מתפלליו של בית כנסת זה נמנו בין השאר: ר׳ גצל דריינודל, הרשל פרומן, יעקב (יעקלע) מנדלזיס, שמואל טננבאום, יחיאל לרמן, יחיאל הרינג, אחי אברהם, שהיה שו״ב בכפרים ליד וירזבניק, ואבי — מורי,

ר׳ הרשל שו״ב, יעקל צוקרמן, ראובן רולניצקי ובניו, יהושע ויעקב הנמצאים בארה״ב, כולם — זכרונם לברכה, ויבדל לחיים — ר׳ יעקב כץ.

בכל מוצאי שבת קודש היו מתכנסים אנשים אלה בביתנו לסעודת „מלוה מלכה", כאשר כל אחד מביא עמו דבר מה כדי לתרום לסעודה: זה מביא חלה, ואחר — שכר, השני מביא פירות, והשלישי — קטניות, וכהנה, וכהנה. וכה היו מבלים בצוותא שעות ארוכות, בזמירות ואמרות שפר, אגדות וסיפורים משל רביים ומופתים של צדיקים על עולם ומלואו. היה ביניהם איש צעיר לימים, שאת שמו איני זוכרת כבר, אשר ידע לנגן יפה על בקבוק ריק — ואיש לא היה מסוגל לחקותו.

היתה זו לא רק שעתם של המבוגרים, אלא שגם אנחנו הצעירים בבית, נגרפנו בהתלהבות של האוירה החגיגית. היות, ולמחרת לא היה צורך ללכת לבית הספר (בימי ראשון של השבוע, הלא הוא חג הנוצרים — היו בתי הספר סגורים), הייתי ערה עד שעה מאוחרת בלילה ועוקבת אחר מהלכה של הסעודה. עודני זוכרת את התלהבותם של המסובים, שעיניהם ברקו מרוב אושר ושמחה, וכיצד היו תוקעים לעתים מבט מהורהר אי שם בעולמות העליונים, כאשר הדברים היו מגיעים לספרות העליונות. ואולם יותר מכל התרשמתי מגודש ריכוזם בעת השמעת דברי תורה משל חכמים, סיפורים על נסים ונפלאות של צדיקים, דברים ששתו אותם בצמא, כאשר המתח עולה לעילא ולעילא. ובין דברי תורה ומעשי מופתים, עלה גם הנושא של שיבת ציון והכמיהה לארץ ישראל, במיוחד, כאשר עלתה ארצה משפחת ציטרינבאום — ואחריה משפחת ווייזר. רבים, רבים רצו ללכת בעקבותיהם, אך הדבר נבצר היה מהם, מפני ששערי הארץ היו נעולים.

תהלוכת התורה

בשנת 1935 הביא ר׳ יחיאל לרמן הי״ד ספר תורה ל„שטיבל". בעת ההיא שירת אחי — אברהם — בצבא הפולני בעיר רדום וטרחנו רבות אצל מפקד המשטרה, שיעניק לו רשיון הביתה, כדי שיוכל להשתתף בשמחת הבאת הספר. ואמנם, השתדלויותינו הוכתרו בהצלחה — ואין לתאר את השמחה הגדולה כאשר אחי הגיע לחופשה, בדיוק ביום שנועד לתהלוכת ספר התורה. כולם השתאו ל„פלא הגדול" — בתור חייל — רוקד עם התורה ועם כל הקהל והשמחה עולה על גדותיה.

לאחר מכן התקיימה סעודה בביתנו, ואמי ע״ה ביחד עם אחותי רבקה כיבדו את האורחים בחמיצת סלק, עם תפוחי אדמה, מעים וטחול ממולא, כיאה וכנאה למשפחת שו״ב. מסביב לשולחן הערוך והמכוסה מפות צחורות, ישבו הרבה אנשים עם הרבי מצ׳מלוב — בראש, והחגיגות נמשכו עד אור הבוקר.

לימים, הוכנס עוד ספר תורה ל„שטיבל" ע״י ר׳ גצל ואשתו — שרה ניינודל — למשפחה הזאת לא היו ילדים — ושוב התקיימה תהלוכה מפוארת בהשתתפות הרב. לאחר פטירת אבי, עבר ה„שטיבל" של צ׳מלוב לביתנו ובחדר שאבי נהג להתפלל וללמוד, קיימו מניין קבוע, אשר נמשך עד לפרוץ המלחמה.

✡

חברה וציבור

יצחק קרבל

תנועות הנוער בוירזבניק

הרכב תנועות הנוער בעירנו לא היה שונה מאשר בערים אחרות בפולין המרכזית, החל מתנועות קיצוניות שמאליות וכלה בבית״ר, אשר נחשבה כתנועה ימנית.

למרות ריחוקה ממרכזים גדולים, תססה עירנו פעל־

החצרות עם גרזנים ומשורים, בחיפוש אחרי עבודות בבי־קוע עצים להסקה לימי החורף הקשים.

הילה של רומנטיקה היתה נסוכה על הקבוצניקים האלו.

למרות דחקותם הכלכלית, הסתכלנו — אנו הצעירים —

קבוצת פעילים בקרב הנוער הוירזבניקאי
מוניק צוקרמן, חנן רובינשטיין, עקיבא בינשטוק, ראובן ליס, משה פרימרמן, ואחרים.

תנות ציונית ענפה, והנוער גילה התעניינות בכל שטחי החיים היהודיים, היה ער לבעיות השעה ונכון להתמודד עמן למען עתיד האומה.

לא נפקד גם מקומנו כאכסניה לקיבוצי הכשרה שונים, אשר מזמן לזמן פקדו את העיר. חלקם עבדו במנסרה הגדולה „הטרטק״, ובחלקם — היו מסתובבים בעיר בין

עליהם כעל „נסיכים״ ובדרך ארץ וקנאה, באשר הם־הם המועמדים לנסיעה במהרה לארץ ישראל.

רחוקים הימים והרבה נשכח כבר מאז, אבל אין ספק בלבי שהנוער שלנו, היה נוער בריא ברוחו ואינני יכול להיזכר לא בבריונות ולא בהתפרקות עול, אלא כל אחד וחוגו, אם זה בקן בית״ר, ב„החלוץ״, בנוער הציוני, בנוער

הדתי, באיגודים המקצועיים של החייטים, הנגרים, או בת־נועות של „הכוכב" (גביזדה) או של „מכבי" ועוד. אין גם לשכוח את בתי האולפנא של צעירי אגודת ישראל ופר־חי אגודת ישראל שהיה לי הכבוד לשנות לא פעם במדרשם פרק גמרא או משניות.

למעשה, התחלק חינוך הנוער בעירנו כדלקמן: —

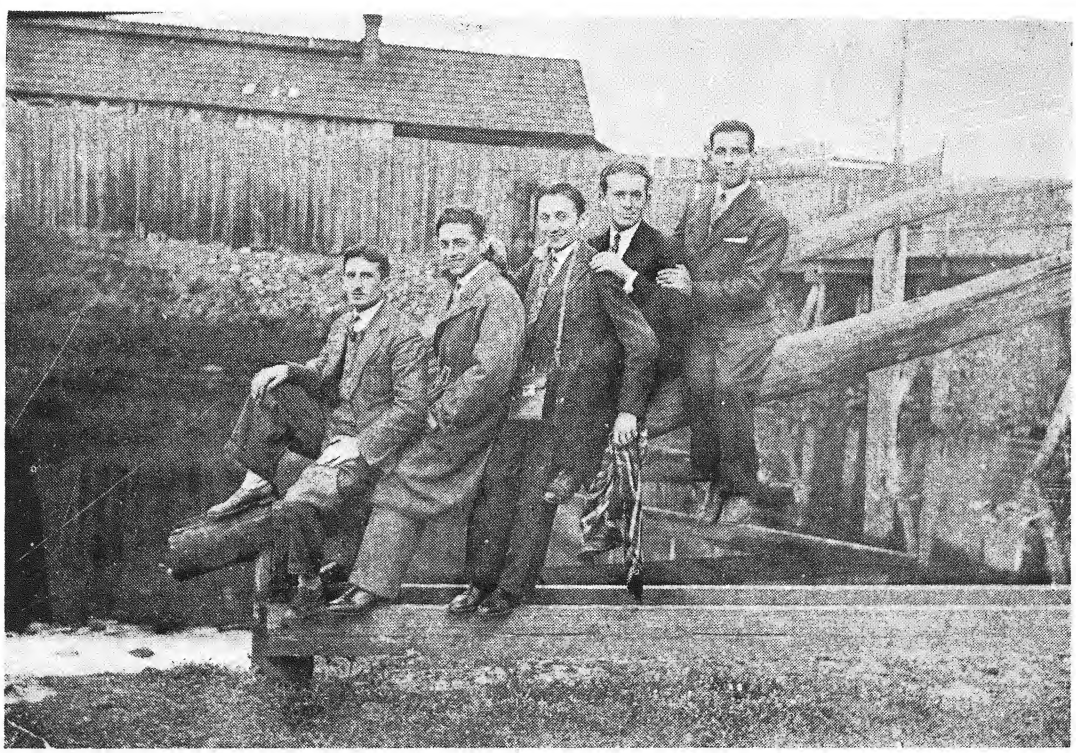
מגיל 4 (בערך) — אצל מלך המלמד, לאחר זה — רבי יואל; הלאה, שלמה׳לה „שנגר" שידוע היה כיהודי ירא שמים אבל רגזן מאין כמוהו, ובזה נגמר פרק האידש־קייט של מרבית הנוער בעירנו.

מהפכה זוטא התרחשה, בחינוך הנוער, עם יסוד בית הספר העברי הראשון „תרבות" בראשותו של המחנך הד־גול לופטה ז"ל מזה, ובית הספר של „מזרחי", בראשותם של המורה ליפסקי ז"ל מאופטוב ויעקב טננבאום ז"ל, בנו של הדיין ומורה ההוראה מוירזבניק — מאידך. מורה זה היה יותר מוכר כיענקל „הצהוב" מאשר בשמו — טננבאום.

ברור, שבהשכלה הכללית לא נפקד מקומם של בתי הספר הפולניים, אשר במרבית השנים — עד לשואה הנא־צית התיחסו לתלמידיהם היהודיים בסבלנות ובאובייקטי־ביות, מה גם שרוב התלמידים היהודיים היו בין המצטיינים בכל המקצועות ובכל השנים. אם זכרוני אינו מטעה, לא היו הרבה בוגרי „גימנסיות" בעירנו והדבר מוסבר מריחוק העיירה הקטנה שלנו ממרכזים גדולים והפחד של ההורים לשלוח את ילדיהם למרחקים, לבל יתקלקלו ויצאו לתרבות רעה. מבעלי ה„מטורה" (הבגרות) נזכור את שרה׳לה קליי־נר ואחיה יוסף, אשר חיים כיום בקרקס שבוונזואלה. בעלה של שרה׳לה, ד"ר ויזנפלד, משמש כראש הקהילה היהודית בקרקס וגם נשיא ההסתדרות הציונית שם.

היו אולי עוד מספר מועט של בוגרי בתי ספר תיכו־ניים ומקצועיים ששמותיהם נשמטו מזכרוני, אך אחד בר־צוני להזכיר כאן והוא שמואל גלברד ז"ל, אשר נפל במל־חמת השחרור בהפצצה המצרית בחולון.

ואולם, למרות שלא היינו עשירים בבעלי תעודות רשמיות, לא חסרו בינינו בעלי השכלה רחבה כללית ויהו־דית, ואפילו למדנים מובהקים. הספריות של ארגון החייטים או של ההסתדרות הציונית היו תמיד מלאות צמאי־דעת מבין צעירינו — והיה זה תענוג לראות בשבתות את השיי־רות לאין־סוף של הנוער ההולכות ליער, עד למעין, או עד לאבן הגדולה שעל ההר, ליד הפלז׳ה, עם ספרים תחת בית־שחיים, בעוד קבוצות ישבו והתווכחו שעות רבות על בעיות שעמדו ברומו של עולם.

קבוצת נוער בוירזבניק לפני המלחמה

בטיול מחוץ לתחומי העיירה
מנדל שיף, נחה בינשטוק ואברהם צוקרמן

היו גם קשרים הדוקים עם העיירות בסביבה וקבוצות נוער ביקרו לא פעם אצלנו ואנו אצלם, בעיירות הסמוכות, כגון: סקרז׳יסקו, אופטוב, אוסטרוביץ, שידלוביץ ועוד.

מי לא יזכור את ציר הטיולים של הנוער, החל ממס־באתו של בריש גוטרמן שבפינת הרחוב סטרחוביצקה (מר־שלקובסקה) וכלה ליד ביהח״ר למרצפות.

עדרים, עדרים היינו פוסעים הלוך וחזור על הטיילת היחידה הזו, לפעמים עוצרים קצת ליד החצר הגדולה והציו־רית של מישלבורסקי או בצידו השני של הרחוב, ליד המס־פרה של ויגדורוביטש, או ליד הקולנוע של פשיגודה.

צרורות, צרורות, של זכרונות מתרוצצים במוחי, אבל ברור לי שלא אוכל להעלות את כולם. ניסיתי לשרטט בקווים כלליים את חיי הנוער בעירנו על חלומותיו, על הווי שהיה ונגוז לעולמים.

יהיו זכרונות אלה, נר נשמה לכל אותו הנוער שלא זכה לימות השיחרור ולתקומת מדינת ישראל המשוחררת.

✶

משה קרבל

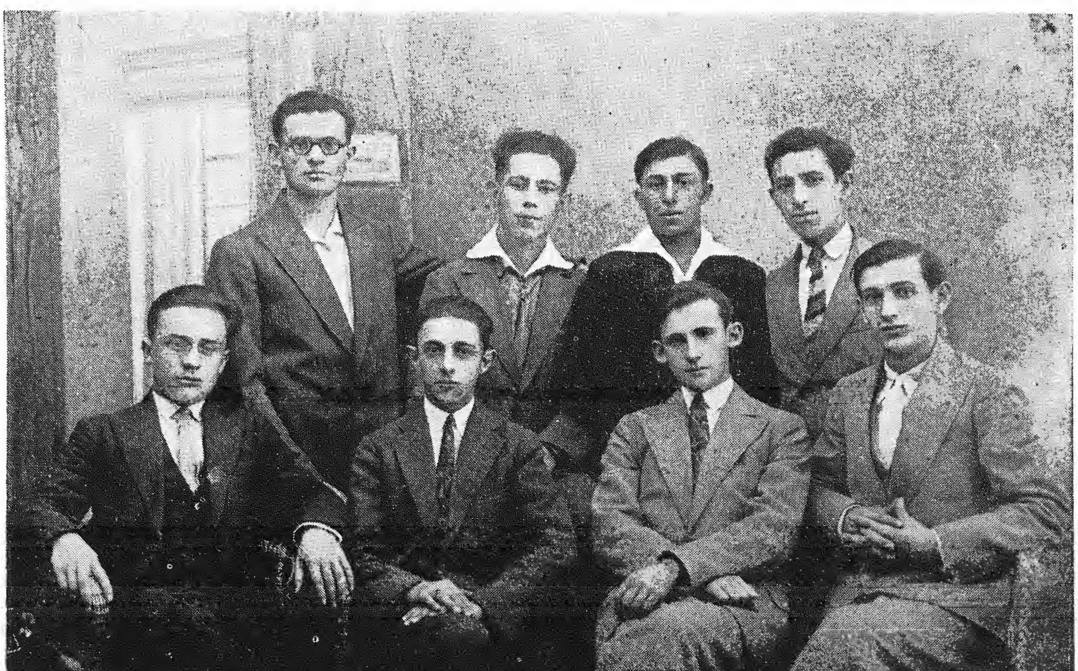
„החלוץ הצעיר" בוירזבניק

עם פרוץ מאורעות הדמים בישראל בשנת 1929, קמה התעוררות בשורות הנוער בתפוצות וגבר הרצון להקים בכל עיר ועיירה במרחבי פולין, סניפי „החלוץ" וקיבוצי הכשרה, כדי להכשיר את הנוער לעבודה פיזית ולחיי חברה, לקראת עלייתם לארץ־ישראל. מגמה זו מצאה את ביטויה גם בעירנו.

וכך הונח היסוד לסניף „החלוץ הצעיר" בוירזבניק.

אמנם, מתי־מספר היינו בהתחלה, אולם לא עברו ימים רבים ומספרנו הלך וגדל בהתמדה, באשר הנוער חיפש תמורה ואתגר בחיים, והידיעות שהגיעו מהארץ היו בכוחן לחולל שינוי ערכין זה. כן, קסמו לנוער החוגים השונים שנוצרו בקן, להיסטוריה כללית ויהודית, ללימוד עברית ולילות ההווי והחברה.

במרוצת הימים, נודע לנו על קיום קיבוצי הכשרה בגרוכוב, קלוסוב, שחריה ועוד. והגם שלא היה לנו עדיין מושג ברור על מהות קיבוצי הכשרה אלה, ידוע ידענו כי לא מספיק להיות נאה דורש, אלא צריך גם לקיים, זאת אומרת, לא די להיות פעיל בסניף, לדבר ולהטיף לעליה והגשמה, אלא יש צורך לעשות צעדים נוספים, להכשיר את עצמנו ע"י הכשרה גופנית ומקצועית ליום בו נצטרך להימנות בין העולים והמגשימים במולדת הנכספת, והכמהה לידיים עובדות.

ועד „החלוץ הצעיר"
עומדים מימין לשמאל: הרצקה קליינמן, מאָטל רייזמן, משהקה קרבל, מנדל ריבק
יושבים: אברהם גולדשטיין שמואל מאיר ריבק, הרשל הרשמן, ראובן ליס

מאחר שרוב החברים לא טעמו מימיהם טעם עבודה פיזית, התחילו אחדים מאתנו ללמוד כשוליות את מלאכת הנגרות, הבנין, הפחחות וכו׳. אולם עד מהרה הוברר לנו, כי בדרך זו לא נרחיק לכת, וכי יש צורך לצאת ולחיות במסגרת חיי קיבוץ, כדי להתכונן לקראת צורת חיים זו. מכאן הצורך לחיפוש מקומות מתאימים, לשם ארגון קיבוצי הכשרה. לא קל היה הדבר, בגלל התנגדות רוב ההורים, שראו בצורת חיים זו הרפתקה בלתי מכובדת...

ואילם, ביום בהיר אחד נפלה ההכרעה — ושלושה מטובי החברים בסניף ומראשיה הח״ח מאיר רולניצקי ומרדכי

אבל החלטתנו היתה נחושה להתגבר ולעמוד במבחן הזה על כל קשריו ולבטיו.

בבואנו לקילצה ביקשנו מיד פגישה עם חבר הפעילים של הארגונים הציוניים ותנועות הנוער, ושיטחנו בפניהם את משימתנו. אכן, יש להודות, כי הם נפעמו מכוח העשיה והבטיחו לנו את עזרתם בכל המובנים, גם בענייני דיור וכן במציאת מקומות עבודה.

יחד עם זה, זכורני, כי בהופיענו בפעם הראשונה בפני הסוחר והתעשיין רוטנברג או בפני בעלי המנסרה (טרטק) האחים גולומביובסקי, כדי להתקבל לעבודה כפועלים פשו־

סניף „החלוץ הצעיר״ בוירזבניק בשנת 1932
כותב הטורים עומד השני, בצד ימין (בחולצה סגורה רקומה)

רייזמן זכרונם לברכה, ואני עבדכם כותב טורים אלה, החליטו לפרוץ פרץ בחומה זו, ולשמש בעצמנו מופת ודוגמה לרבים, שכה הרבה שקדנו להקנות להם תורה זו של חיי הגשמה.

יצאנו, איפוא, בהמלצת מרכז „החלוץ״ בוורשה לקיבוץ „בורכוב״ בסוכדניוב כדי להכיר לראשונה צורת חיים זו ולאחר מכן פנינו לעיר הנפה קילצה, כדי להכות בה שורש ולייסד בה קיבוץ לצעירים מלאי חזון ציוני אשר יכשיר את עצמו לעליה. ואמנם, גמרנו אומר ותקענו בה יתד. אכן, המלאכה לא היתה קלה, היה עלינו להיאבק קשות כדי להתגבר על כל מיני מכשולים שנערמו לנו בדרך,

טים, העמידו פני תמהים וקבלו אותנו בסלחנות אבל לא ברצינות וניסו בכל מיני דרכים לדבר על לבנו ולהניא אותנו ממשימה קשה זו, כל זאת, על אף היותם ציונים מסורים ופעילים. היות, ואנו צעירים בני טובים, שחלב האם עדיין ניכר על שפתותינו, כדבריהם, היאך נוכל לעמוד בתחרות עם גויים חסונים שהורגלו בעבודה קשה זו מדורי דורות?

ברם, בראותם כי אנו עם קשה־עורף וקשה להזיז אותנו מעמדתנו, ולא זו בלבד, אלא שניגשים אנו לעניין זה בדחילו ורחימו, ובלהט רב, הסכימו לקבל אותנו לעבודה בנסיון.

הסברנו להם, כי אין אנו מבקשים חסד ולא רווחים, וכי כל רצוננו הוא להכשיר את עצמנו לעבודה גופנית ולקיים את עצמנו במסגרת חיים משותפת, הדומה לחיי הקיבוץ בארץ־ישראל. לשמחתנו לא היה גבול, כשבעזרת הנוער המקומי מצאנו איזו דירה קטנה ומלוכלכת, ששכר־נוה ונקינו אותה ניקוי יסודי. סידרנו מערכת רהיטים מיני־מלית, מקרשים בלתי מהוקצעים, דרגשי שינה (בשתי קומות זו על גבי זו) שולחן אוכל ופינת מטבח.

בתחילה היינו עשרה איש, בתוך זה שתי בנות, בנות חייל ממש, וכך התחלנו לכלכל ולנהל את המשק ויתר העניינים.

היום הראשון בו הופענו לעבודה במנסרת האחים גולומביובסקי, היה לנו אמנם יום נצחון, אך גם לא בלי אכזבה. מנהל העבודה לא סידר אותנו יחד עם יתר הפו־עלים בעבודות קשות, אלא העסיקנו בעבודות קלות יותר, כגון: סידור קרשים, נסירת עצים וכו׳ ואנו ראינו את עצ־מנו נעלבים כלפי חבריו לעבודה — הנוצרים, ביחוד, כלפי אלה שצחקו על „הידיים העדינות והלבנות" שלנו. אולם, יחס זה חלף לאט־לאט, ולאחר זמן קצר נוכחה והשתכנעה הנהלת העבודה בכושר יכולתנו, בתפיסתנו המהירה, ובבי־צוע תקין של כל עבודה על הצד הטוב ביותר, בדומה לכל הפועלים הנוצרים האמונים על עבודה זו מימים ימימה.

לימים, מסרה לנו ההנהלה את רוב העבודות הקשות על אחריותנו: בסבלות, בטעינה ופריקה בהגשת בולי עץ למכונות הניסור ובכל עבודות שהן. שמו של הקיבוץ הלך לפניו, התפשט והגיע לכל הסביבה. הביקוש אחרינו הלך וגדל, אולם יכולתנו לקבל חברים היתה מוגבלת בשל חוסר תנאי שיכון נאותים. במשך הזמן, כשעברנו לדירה גדולה קלטנו כמה עשרות חברים וחברות שנשלחו אלינו ע״י מרכז „החלוץ" בוורשה. חדרנו גם לעבודות פריקה וטעינה ברכבת וכן במחצבות הגיר שבסביבה, ועם ריבוי העבודה קלטנו שוב חברים נוספים, עד שנהיינו בימים ההם לאחד מבתי הקיבול הגדולים ביותר בפולניה הקונגרסאית לנוער חלוצי.

ואז נולד הרעיון לא לקפוא על השמרים, כלומר, לא להסתפק במה שיש, אלא לחתור למרחבים, לפרוץ אופקים חדשים ולתור אחרי כיבוש מקומות נוספים, כדי לזרוע בהם גרעינים של קיבוצי הכשרה שיהיו מסונפים לקיבוץ האם של קילצה.

הפור שוב נפל עלי ועל עוד שני חברים פעילים בעלי יכולת. לקחנו את מקל הנדודים ופנינו לעיירות פולין הקונ־גרסאית, כדי לבדוק ולמצוא את התנאים המתאימים שיוכ־לו לשמש כנקודות הכשרה. ואכן, לאחר חרישה של שתי־וערב ברוב עיירות פולין הקונגרסאית, עלה בידינו להכות שורשים ולהניח יסודות איתנים לכמה קיבוצי הכשרה ב„רדום", „בנדין", „דומברובה גורניצ׳ה" ועוד.

אי־אפשר שלא להזכיר כאן, את התלהבותם של החב־רים בלכתם ובשובם לעבודה וממנה. יהודים כגויים התפל־או והתפעלו לראות, כיצד ה„פלשטינצים" עוברים בשירה

חלוצי וירזבניק בהכשרה
מאיר רולניצקי ז״ל, מאטיל רייזמן ז״ל,
משה קרבל יבל״א (עומד מימין)

וזמרה לעבודה ומהעבודה — לביתם, קרועי־לבוש לפעמים, אבל תמיד מלאי מרץ שמחה ורעננות. לא תמיד היו תנאי המגורים והתזונה משביעי רצון, אבל תמיד שררה רוח טובה, והשירה והריקודים לא פסקו יומם ולילה, לאור המטרה שקרצה, רמזה והדליקה אש יוקדת בעצמותנו, הנה, משום כך, קיבלנו באהבה את כל חבלי הקליטה וההכשרה.

העובדה כשלעצמה, כי לא בודדים אנחנו, והננו חלק בלתי נפרד מתנועה מגשימה וחלוצית, היא־היא שהוסיפה לנו אומץ להמשיך בעבודה ובחיים אלו ביתר שאת ומרץ.

תנאי העבודה בחורף היו כמובן יותר קשים, אך גם לכך התרגלנו, מתוך החלטה נחושה ורצון חזק. החברות שמספרן גדל, היו עסוקות מלבד במשק־בית ובמתפרה, גם

נוער וירזבניקאי בחיק הטבע

בעבודות קשות שכם אחד עם הגברים, במנסרה או במח־צבות הגיר והסיד. המשטר בקיבוץ היה מופתי, סדר העבו־דה היום־יומי — הופיע לפי תכנית קבועה מראש.

העבודה בקיבוץ, כאמור, היתה לא רק אמצעי לקיום חומרי, אלא מטרה כשלעצמה, אשר יעודה היה לשנות משהו באדם. הערך החינוכי התבטא בכך, שהאדם חדל להיות את אשר היה קודם, והתחיל להגשים את משאת נפשו הוא חולל את המהפכה של עצמו, ואינו נסוג אחורנית, אינו שב הביתה, למרות הקריאות, הבקשות והפיתויים של ההורים.

אמנם אי־פה אי־שם נשרו חברים בדרך, אולם הרוב החזיק מעמד והמשיך ללכת בדרך זו שהוליכה לקראת התגשמות מחוז חפצו, העליה לארץ־ישראל.

וכאן אני רוצה לציין במיוחד ולהעלות זכרם של שני החלוצים מאיר רולניצקי ומרדכי רייזמן, שצורפו בכור־ההיתוך של ההכשרה ושיחד עמי עברו כברת דרך קשה ומעניינת, אולם לרוע המזל, חלומם ושאיפת חייהם עלתה בתוהו. יד האשמדאי הדביקם והם נרצחו בדמי ימיהם, מבלי שזכו להגיע למולדת הנכספת, עליה ערגו וחלמו שנים רבות.

תהיה נא, איפוא, רשימה זו נר נשמה וציון לפעלם, כבוד ויקר לזכרם.

*

ראובן ליס שועלי

תנועת „גורדוניה" והליגה לנוער „א"י העובדת"

מיגוון הפעילות של הנוער היהודי בוירזבניק היה רב אנפין וכיוון את שלוחותיו למישור החברתי-ציבורי, לתחום הספורט על ענפיו השונים, לשטח התרבותי, דתי-לאומי, ועוד.

התנועות החברתיות שצמחו ברחוב היהודי ברחבי פולין כולה, על מאות עריה ועיירותיה מצאו בצורה זו או אחרת את משענתן גם בקרב הנוער היהודי בוירזבניק, אשר היה בבואה נאמנה הן לתהליכי ההתארגנות והן לפעילות וללהט העשייה שהיו אופייניים לגבי הנוער היהודי בכל הארצות.

הנה משום כך, מוצאים אנו בוירזבניק דפוסים ומסג־רות, תנועות והסתדרויות שהוקמו ועוצבו במשך שנים רבות וטופחו ביד מסורה ואוהבת בשקדנות מרובה ובנאמ־נות ללא גבול.

היו אלה ההסתדרויות הציוניות על גווניהן — „פועלי ציון ימין" ו„פועלי ציון שמאל", ה„חלוץ", „גורדוניה", „הפועל המזרחי" ומקביל להן, אך שונה בהשקפתה הפולי־טית — „אגודת ישראל" מזה וקבוצות המקורבות ל„שמאל" מזה, כל אחת נאמנה לדרכה ואמונתה, מקדישה מזמנה מכוחה ומאונה למען המטרה הנשגבת שהיא משאת נפשה.

בדרך כלל התלבטו כולם בקשיים כספיים ובקושי היו מסוגלים לכלכל מבחינה חומרית את הפעילות הנרחבת, שלא עמדה בשום יחס לקנה המידה התקציבי, אולם את החסר השלימו בדרך כלל במידה גדושה של מסירות והקרבה.

ועל יד הפעילות החברתית-ציבורית, היו גם אירגונים ספורטיביים, קבוצות כדורגל פינג-פונג, והחוג לטניס, אשר משכו אליהם ציבורי נוער, שוחר תרבות הגוף, ומילאו לבם גאווה על כל הישג שהושג, על כל הצלחה שהוכתרו בה.

כולם היו זקוקים בפרקי זמן שונים לסיוע חומרי ואף ציפו לו מטעם הגוף, אשר צריך לאחד את כל שדרות הציבור, היינו, ועד הקהילה המוכר. אולם המוסד הזה — לא היה בכוחו לספק את המשאלות האלה, הן בשל אמצעיו הדלים והן בגלל קוצר סמכותו — לפרוש את חסותו על כלל הציבור לתנועותיו.

הליגה למען א"י העובדת

בשנת 1933 הוקם ע"י קבוצת „גורדוניה" גרעין שכונה „הליגה למען ארץ ישראל העובדת", אשר שמה לה למטרה — להקנות לבני נוער יהודי, מקרב השורות של תנועת פועלי ציון (ימין), ידיעות וביסוס רעיוני על שיבת ציון ועתיד עמנו בארץ ישראל. בהקשר זה, ניהל כותב שורות אלה סידרה של שעורים והרצאות בפני קבוצות נוער מאורגן על תולדות העם היהודי, לפי ספרי גרץ ולימוד עברית. כמו-כן קיימתי עמם שיחות רעים ואף עשיתי למען יצירת ערכים חברתיים שיש בהם משום הכנה נפשית לקראת עתיד ארצישראלי, ע"י ריקודים חלוציים וערבי הוויי במועדונים.

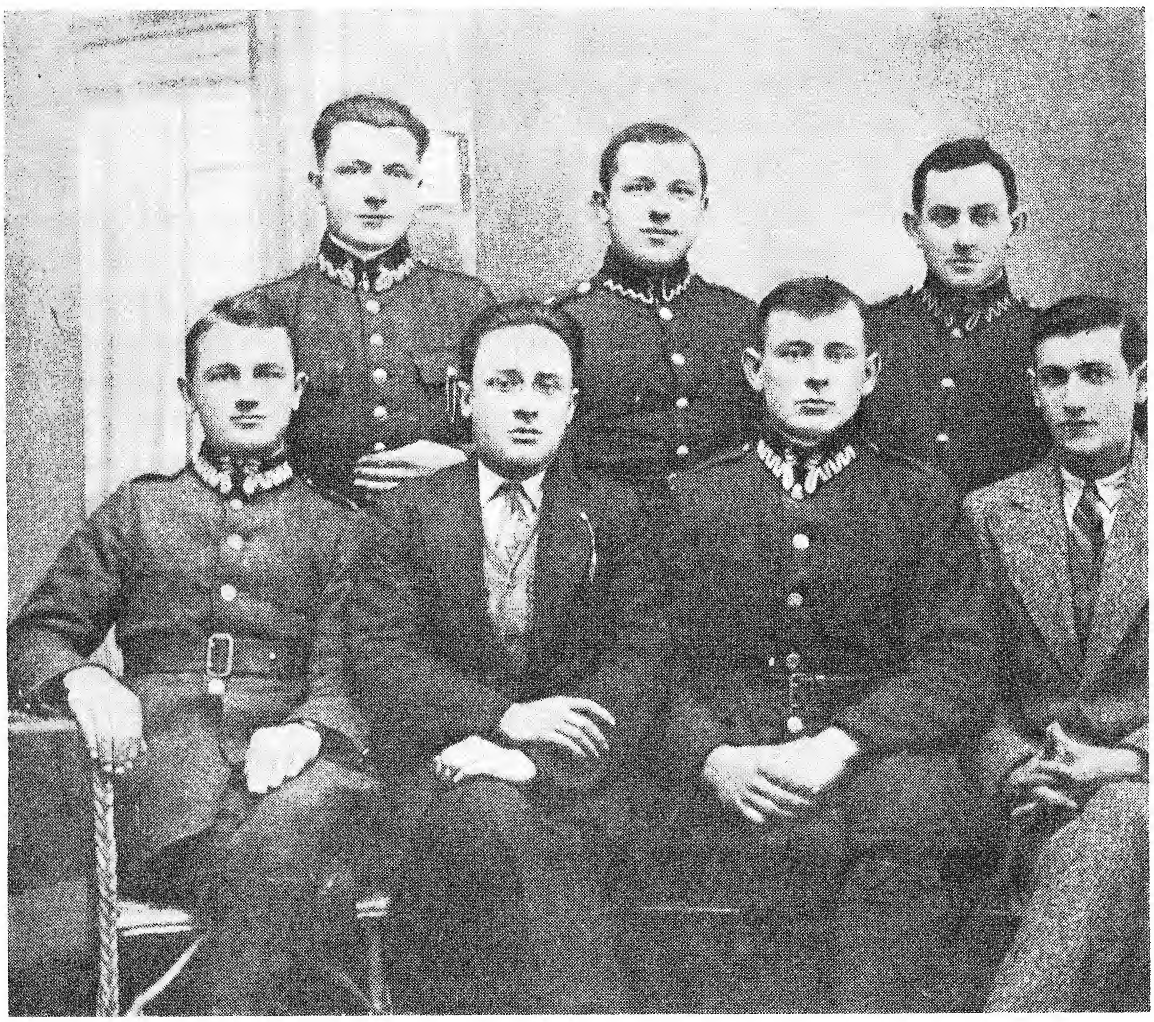
בהרצאותי בפני הנוער היהודי בוירזבניק, הבעתי תכופות תמיכה ברעיון מנהיגי התנועה — זאב ז'בוטינסקי ז"ל ויצחק גרינבאום יבל"א לפינוי יהודי פולין, לפי „תכ־נית האווקואציה „לנוכח הסכנה הצפוייה, אותה חזו בחושם הפוליטי המרחיק ראות.

למען האמת, היו תימוכין לגירסה הזאת שההתפתחות ההיסטורית אינה לטובתנו, אך ככל שהיו אנשים ובמיוחד בני נוער, אשר רצו להסיק את המסקנה ההגיונית מהמצב ולעלות ארצה, עמדו בפני מחסום בלתי חדיר. כידוע, היה צורך בסרטיפיקטים ואלה ניתנו ביד קמוצה — טיפין־טיפין. עדות חיה למצוקה הזאת, היו אותם עשרות הבחו־רים שהגיעו לעיירתנו ל„הכשרה" וציפו בכליון עיניים לסרטיפיקטים המובטחים, אך חיכו עד בוש ואת מבוקשם לא השיגו.

והגם שמהלך העניינים כפי שתואר לעיל לא יכול היה להוסיף עידוד, לא נואש הרחוב היהודי בדביקותו ואמונתו בשיבת ציון והקמת בית לאומי, כפי שהדבר מצא את הגדרתו בימים הללו והחיים הרעיוניים זרמו באפיקים גדושי ענין ומעש.

זכור לי מאותם הימים סימפוזיון ער שנערך בין נציגי הנוער הדתי עם אבי, מרדכי ליס ז"ל בראשם, ויו"ר ועד הקהילה המקומית, שמואל איסר ז"ל, לביני, כאשר דרשתי שישנו את הצביון הדתי של הקהילה ויעשוהו יותר עממי; שיקדישו מאמצים ואמצעים להשכלה עממית רחבה, להק־

דרישתי זו הופנתה גם בהזדמנויות אחרות על כתובתה של ההסתדרות הציונית במקום, אולם האמת ניתנת להי־אמר, כי חסרה אז באופן כליל התודעה בצורך של תכנית פוליטית וחברתית כוללת, שתדע לשלב את המצי־אות היהודית בגולה עם עתידנו בארץ ישראל.

חיילים יהודיים מבני וירזבניק. ביניהם: אברהם גולדשטיין ז"ל וראובן ליס (שועלי) יבל"א.

ניית ידע ויכולת מקצועית לשדרות הרחבות של הציבור וידאגו לעניינים הלאומיים והסוציאליים של האוכלוסיה היהודית. העליתי בפניהם את הצורך בהגברת רשת החינוך של בתי אולפנה עצמיים, בהרחבת מפעלי תרבות וספורט, להעביר את נקודת הכובד מפתיחת חדרים דרדקיים — להקמת גני ילדים, וכו'.

עיקר המאוויים, המשאבים ותשומת הלב כוונו ליציאה מן המיצר, לעזיבת פולניה, ועשו זאת בכל הדרכים — מי כתייר ומי כקפיטליסט או ספורטאי הנוסע למכביה או סתם עולה. ואולם, חרף כל ההכוונה והחתירה למטרה הזאת, יכלו רק מעטים להגיע אליה ולהימנות על המאושרים.

רבקה גרינברג (מינצברג)
רחל לאור (דרקסלר)

תנועת הנוער הציוני

היתה לנו ילדות נפלאה. היינו מלאי התלהבות וחדוות נעורים. רוב מניין ורוב בניין של הנוער בעיירתנו נגרף לתוך זרם הפעילות התנועתית. חברי „החלוץ" — מזה, ואנשי בית"ר מזה; מזרחי ואגודת ישראל בקצה אחד של המחנה וסוציאליסטים בקצהו השני; וגם בתווך היו אירגונים ותנועות מפוארות — „עקיבא", „הנוער הציוני" ו„ארץ ישראל העובדת" — ומה לא? אגודות הספורט של הגברים — מכבי וגביאזדה וארגוני הנשים — ויצו, בנות־יעקב, ועוד. לא היו כמעט שוליים בזרם האדיר הזה של פעלתנות תוססת רבת השראה וגדושת להט העשייה. הכל בכל מקום — בתוך היורה הרותחת של כינוסים ומפגשים. ומסיבות, ואסיפות, שירים וריקודים „עד אור הבוקר!"

ועל־יד הבילויים — פעילות ערה, מלאת להט ורצינות למען הרעיון, למען המטרה. ומי לא יזכור את הקופסה הכחולה בידי הנערים והנערות הפוקדים את בתי היהודים ואוספים את התרומות. אגדות נרקמו סביב „מבצעים" כאלה אפופים אוירה של רצינות ודביקות במטרה, פעמים עם הילה של רומנטיקה ופעמים במצבים מוזרים ובליוויית מילתא דבדיחותא, ללא טיפוס לפסגות רמות.

מוקד הפעילות

הנוער של וירזבניק לא הלך בגדולות ונצורות, לא הרקיע שחקים, לא פילס דרכו לטרקלינים ואולמות־פאר. במקום זאת — הקים בניין —בית ועד לחכמים שהענווה והצניעות מכל פינה דיברו, אך תוכן היה בו לעילא ולעילא. הכל היה מרוכז בתוך הבית הזה; החל מגן־ילדים, דרך בית הספר „תרבות", וגם תנועת „הנוער הציוני" וארגון „ויצו" ו„החלוץ", ועוד. הכל היה שזור ומשולב והשלים אהדדי איש את רעהו. הציבור היה מועט וכאשר הסתיימו שני מחזורים של הגן, עלו לשלב גבוה יותר של בית ספר. מי לא זוכר את הגננת — הנקה גלושניידר, אותה אשה נפלאה אשר עשתה כה רבות כדי להקנות לחניכיה הקטנים את מיטב ההרגלים והערכים.

אולם, הפעילות בתוך כותלי הבית לא הוגבלה ב־ד' אמותיו בלבד. גם האוירה מסביב טופחה ביד דואגת של אנשים בעלי תודעה לאומית, אשר לא השתייכו אמנם רשמית לשום מסגרת ארגונית, אך כל מהותם וכל עצמותיהם תאמרנה — עין לציון צופיה — אותה רצו להקנות לדור הצעיר שיעמיס על שכמו את עול ההגשמה.

ההשראה באה לעתים גם מעבר לגבולות הציבור המקומי. ל„בית ועד" הזה של התנועות הציבוריות היו מגיעים שליחים ומרצים מערים גדולות ואפילו מעיר הבירה — ווארשה.

מספרת רחל:

ביקור רב־רושם נחרת בזכרוננו עד לעצם ימינו אלה, עת הגיעו של המנהיג הציוני הדגול, יצחק גרינבאום, לעיירתנו. לקראת בואו — הוטל עלי לברכו ולהגיש לו זר פרחים. מובן שהייתי כולי נרגשת לקראת בואו של האורח החשוב. והנה, בא היום המיוחל, האורח רם המעלה הגיע, הכל שרויים באווירה של התרוממות הרוח, ואני כולי נרגשת, ניגשתי לברכו — והכל התנהל לפי ה„תכנית". אולם לפתע, התרחש משהו שלא נלקח בחשבון מראש, וכמעט שנגרמה תקלה. בגמר ברכתי אחז גרינבאום בידי ורצה לנשק על לחיי, אולם לגבי דידי היה זה משהו „חריג" ביותר ומתוך רתיעה דחיתיו מעל פני...

הקהל קיבל את „ההפתעה" בהשלמה והמנהיג הציוני הגיב בחיוך. לימים, כאשר עליתי ארצה, לאחר עשרות שנים של תלאות, נפגשתי באקראי עם י. גרינבאום והזכרתי לו את האירוע... ואז השיב לי בדרך האופיינית לו: אם נכשלתי אז, הריני מוכן, לחזור על כך כעת, שמא תאיר לי עכשיו ההצלחה פנים יותר?

ופעם אחרת, ביקר אצלנו ד"ר ליאון יוריס מוואַרשה משם התנהל הפיקוח הישיר על בתי־הספר „תרבות" בכל רחבי פולין.

מי היה היהודי הראשון

לימים, בא המפקח האזורי בשם ברנשטיין לבית ספרנו, דומני, שהיה זה בשנת 1932, במסגרת סיוריו בתחומי אחריותו. היה זה איש צנום וקרח, בגיל העמידה ובעל ארשת פנים רצינית. כל הורי התלמידים הוזמנו לכנס משותף — ובמעמד זה הציג המפקח שאלות והתלמידות השיבו. זכורה לי השאלה שהציג לי, אשר תשובתי עליה עוררה ספיחים לא נעימים ביותר. הוא שאל אותי — „מי היה היהודי הראשון ?" ואני מרוב בטחון עצמי השיבותי „כמובן" — משה רבנו ! אולם, לנוכח הבעת ארשת הספקנות שהשתפכה על פניו, התחלקה הכתה לשניים, כאשר חלק אחד מצדד בדברי תשובתי, ואילו החלק האחר — עומד על כך שדווקא „אברהם אבינו היה היהודי הראשון". עצם העובדה שרבים כל כך העיזו לחלוק על דעתי, עוררה גם בי פקפוק מסויים, אותו ביקשתי להפיג ע"י הפניית מבטי לעבר אבי, שגם הוא היה בין הנוכחים. אולם, מה גדולה היתה מבוכתי, כאשר ראיתי את אבי, עליו השלום, סופק כפיו מרוב אכזבה... רוצה לומר „בושתי ונכלמתי"...

הבומבונירה שלי

פרק חשוב בחיי בית הספר „תרבות", היוו הפעולות התרבותיות — וכאן ניתן כר נרחב לגילוי יוזמות, כשרונות והוויי מיוחד במינו, שהטביע את חותמו מעבר למסגרת הפדגוגית של בילוי בצוותא. לרבים היה זה כעין אורח חיים, אשר מילא את כל חדרי לבם וגרף אותם בתנופה לפעילות הענפה, במלוא הכשרון והמרץ האופייניים כל כך לבני הנעורים.

להד נרחב זכו במיוחד ההצגות שלנו, שיצאו להן מוניטין בכל שכבות העיירה, ואשר התנהלו על טהרת העברית. זכורה לי מאותם הימים הצגה, בשם „יעקב ועשיו", בה נתכבדתי לשחק אחד התפקידים המרכזיים. אשר על כן, שיקעתי את עצמי כולי ימים ולילות בשינון התפקיד שלי וציפיתי ל„תמורה נאותה" בצורת מחיאות כפיים סוערות מקהל הצופים. אולם כדי להגביר את התלהבות הקהל — כנהוג בימים ההם — נדברתי בבית שיזרקו לי בונבונירה.

והנה, קרה „תקר" מסביב לעניין הזה, אשר הפך לשיחת היום בעיירה. ההצגה התנהלה כסדרה והקהל אמנם התלהב, אך ברגע שהגעתי לגולת הכותרת של התפקיד שלי, וציפיתי ל„העפת" הבונבונייירה, השתבשו הסדרים. כדי לשוות למהלך העניין אופי, „אוטנטי", נמסרה הבונבונייירה לאדם „ניטרלי" אשר לא היה מחונן בחוש תיאטרלי מיוחד, ובמקום לזרוק את החבילה כאשר הייתי יחידה על הבמה, זרק אותה בעת שעמדתי יחד עם חברתי הנקה לקס — ודווקא סמוך לרגליה... באופן טבעי, היא התכופפה להרים את הבונבונייירה, אך אני לא יכולתי להחריש לנוכח ה„עוול" המתרחש לנגד עיני וזעקתי בכל כוחי „זה שלי!..."

הנקה הספיקה עוד להשיב — „מנין לך שהיא שלך ?" אך בינתיים יצא המרצע מהשק...

מספרת רבקה :

חינוך ציוני

גם בתחומי ההוראה, אך בעיקר בהווי של בית־הספר היתה כל האוירה ספוגה בזיקה אמיצה ונלהבת לארץ ישראל, שרנו משירי הארץ, והזדהינו בלב ונפש עם הרעיון של שיבת ציון. חלק נכבד לעיצוב הלכי רוח אלה תרמו המחנכים, ביניהם, המורה לופטה מלוניניץ והמורה הורוביץ, רבת התושיה והמרץ, אשר החדירו בתלמידיהם את האהבה לארץ ישראל וכל אשר בה. ומאידך, גילו התלמידים משיכה רבה לנושאים ופעולות, שירים וריקודים שקירבו אותם לארץ והמשיכו בהם גם מחוץ לכותלי בית־הספר. אגב, הלימודים האלה ב„תרבות" היו בבחינת „משמרת שניה", באשר במשמרת הראשונה של היום, כלומר עד לצהרים, למדו ילדי וירזבניק היהודיים — בבית הספר הפולני.

הבוגרים ל„הנוער הציוני"

בית הספר היווה גם העתודה הטבעית לתנועות הציוניות המאורגנות.

בגמר בית הספר „תרבות", היו הבוגרים מצטרפים לתנועה ומשליכים את עצמם בפעילות מסועפת, אשר כללה אימונים ותרגילי סדר, נסיעה למושבות (עם כל הייחוד של ההרפתקנות הרומנטית), פעילות תרבותית, ובגיל יותר מבוגר — הכשרה עצמית למען העלייה לארץ ישראל ותחום נוסף אשר העסיק בכל מיני צורות את כל השכבות — היתה הפעילות סביב ההתרמות לקרן הקימת.

לשיטות ההפעלה לאיסוף כספים למען הקרן הקיימת, התגבשו אפילו דפוסים מסורתיים, כמו הליכה עם קופסה, או הרקת קופסאות בבתים ; מגביות בבתי־כנסת ומוסדות ציבור, בשמחות, בכינוסים, וכו'.

מבצעי איסוף תרומות עם הקופסה הכחולה הפכו ל„שם דבר", והיו לא פעם אפופים להט נעורים ונשזרו בהם אגדות ועלילות מרתקות למכביר.

בית־הספר „תרבות" בוירזבניק

מועדים לשמחה

אם יש תוכן למלות הברכה — „מועדים לשמחה, חגים וזמנים לששון", הרי בקן הנוער הציוני הוא מצא את ביטויו המובהק, כי בימים אלה היו כולם מבקרים בקן, או שמקיימים טכסים מיוחדים. כך לגבי ימים של קדושה ומסו־צבאי, אשר כלל גם הכרת כלי נשק ולימוד מעשי לשימוש בו. אימונים אלה התקיימו אמנם על פי כל כללי הקונספי־רציה, אך בידיעת השלטונות הפולניים, אשר העדיפו שגם זו תישאר בגדר החשאיות.

בשנת 1939 נשלחתי אף אנוכי ביחד עם עוד מספר חברי בית"ר מוירזבניק לקורס כזה מטעם האצ"ל, בסביבות קילציה, שם הוקם מחנה מיוחד למטרה זו. מתוך המועמדים שהגיעו מוירזבניק נופו אחדים ונשארנו רק שניים: פרץ נודלמן וכותב השורות הללו.

הקורס התקיים סמוך לפרוץ המלחמה וקוצר בעטייה ביומים, עקב המאורעות המלחמתיים שהחלו להתרחש.

בשובי מהקורס הזה הספקתי עוד להיפרד מעם אבי שגויס לצבא הפולני — וכעבור זמן חילקתי עמו ועם אחי אברהם גורל דומה, עליו מסופר במקום אחר בספר זה.

✶

משה סלי-קרבל

וירזבניק — עיר ואם בציונות

בחרדת קודש וברטט נפשי עמוק, ניגש אני — כאותו ש״צ — „הענִי ממעש נרעש ונפחד״ להעלות על הנייר שמץ מזכרונותי על עיירתי וירזבניק מימי השחרית שלי, שנחרתו ושנשתמרו עמי עד היום. אודה על האמת, קטונתי, צעיר לימים — רק בן 16 — הייתי כאשר יצאתי מטעם „החלוץ״ לקבוץ הכשרה, לחיי הגשמה, והרבה לא אוכל לדלות מנבכי העבר. כבן 19 עליתי ארצה והייתי, בעצם, הסנונית הראשונה מיוצאי עירנו, שהעיזה להסיר קשיים ומחסומים, לפרוץ גדרות ושערים ולהעפיל ארצה בימים ההם, כשרוב הציונים יצאו ידי חובתם בפעילות מקומית גרידא ובאיסוף כספים למען הקרנות, בעוד שקבלת סרטי־פיקט היתה קשה כקריעת ים סוף...

זכות גדולה נתגלגלה לידינו — לי ולשכמותי שזכינו לעמול ולהיאבק, ללחום ולהשתתף בהנחת נדבכים ליסודות שעליהם הוקמה מדינת ישראל ריבונית ועצמאית. ואולם חובה היא להדגיש כי זכות גדולה זו שאבה את השראתה וינקה ממעינות החיים היהודיים בעיירתנו „ויז׳בניק״ שהיו תוססים ומלאי חיים, והעלו תמיד את ציון על ראש שמחתם — מי בערגה ומי בתפילה, „ותחזינה עינינו בשובך לציון״, ומי בפעילות ציונית ענפה. היו אלה אנשים, שהיהדות והציונות ירדו אצלם לעולם כרוכים יחדיו, יהודים טובים שדבקו במקור מחצבתם והמשיכו לטוות את חוט הגאולה והישועה בכל מקום, אפילו בגיא־צלמות, במחנות, בשנות הדיכוי, הגזירה והכליון.

עיירתנו לא נתברכה במקורות פרנסה מרובים, רוב היהודים עסקו במסחר; עצים, מכולת, בדים, נעלים, כלי בית, דברי סדקית וחלקם היו בעלי מלאכה שעמלו והת־פרנסו מיגיעת כפיים. בעיקר שמשו החנויות ובעלי המלאכה את האוכלוסיה הנוצרית הגדולה בעיירה וכפריה, הסמוכים לה.

מי לא זוכר את השוק (הרינק) שהיה כולו יהודי והגויים היו מתאספים מדי יום חמישי בשבוע לימי שוק, מחוץ לירידים הגדולים בימי גנוסיה מיוחדים. אלפי הפו־עלים הפולנים שעבדו בסטרכוביץ, בבתי החרושת הממשל־תיים ליציקת ברזל, הם הם שהיוו הצרכנים העקריים של חנווני העיר היהודיים ובעלי המלאכה שלה. אמנם, דלה היתה העיירה ורחוקה מחיי מותרות, אולם הפרנסה היתה מצויה בכל מקום, אצל אחדים בשפע ואחרים — בדוחק, אך אנשים שרעבו לחם — כמעט שלא היו.

עשרות, ואולי מאות בשנים חי ישוב יהודי זה, כשהוא שוקק חיים, גדל ומתפתח, יוצר ומעצב דפוסים ומסגרות של חיי חברה ותרבות מלאי תוכן, וכל זרמי היהדות משתז־רים במירקם החיים התוסס והמגוון הזה. משך שנים רבות קם ונוצר פסיפס מופלא של יחידים ורבים, להשקפותיהם, תחושותיהם ואורח חייהם. מצד אחד — דבקות והתלהבות של חסידים ויראי שמים, רשת ענפה של אהלי תורה (שטיב־לעך) חסידים שהיו קשורים בלב ונפש עם חצרות האד־מו״רים המפורסמים של ערי פולין (גור, אלכסנדר, אמשי־נוב, רדזין וכו׳), ומאידך — רגשות ונימים של תחיה לאו־מית, כיסופי גאולה ופעמיה הגועשים שעלו וצמחו מתוך יהדות אמיצה זו ואשר שרשיה העמיקו והסתעפו עד למאוד. יהדות יקרה זו שינקה את חזונה מסיפורי הגאולה, מספר הספרים — התנ״ך, מהאמונה ללא גבול ב„נצח ישראל לא ישקר״, מסיפורי הבילויים, שניזונה מתקופת חיבת ציון ודור ההשכלה והאמנציפציה הציונית שנשאו על גלי הדור ההוא, הצליחה לתת צורה וגוון מיוחדים לרעיון הציוני הנשגב לקרבו להמונים ולהפכו לנחלת הכלל, לתנועה עממית כבירה ורבת ממדים.

עדיין שמורים היטב בזכרוני, המיפגנים המרהיבים, התעמולה הגדולה והפעילות בע״פ ובכתב, העשיה המרובה להחדרת הרעיון הציוני לכל פינה ומקום, לכל אתר ואתר, למען שיבת ציון ובנין לעמנו הנרדף. עצרות הל״ג בעומר, התערוכות והשווקים למען הקק״ל, התהלוכות — כולם נסכו אור רב בתוכנו, זקפו את קומתנו וגליהם סחפו אחריהם את מרבית האוכלוסיה היהודית בעיירה ואת מיטב הנוער העובד והלומד.

תוססים במיוחד היו חיי החברה והתרבות של החוגים הציונים בעזרה: כל ארגון, כל רובד, כל שכבה, כולם כחוטר

מגזע ישי, כן רבו, גדלו התעצמו והסתעפו השלוחות הרבות מסביב לעץ הענף ששמו „ציונות". הלא הן, התנועות — „על המשמר", „עת לבנות", „מזרחי", „הפועל המזרחי", „צעירי מזרחי", רביזיוניסטים, „פועלי ציון" ועוד. קיבוצי „הכשרה", בתי־ספר „תרבות" ושעורי ערב לעברית; אסי־פות, הרצאות, נשפי קריאה, ספריות, שיחות רעים וכהנה וכהנה.

ובמקביל לכך, טוותה היהדות הדתית לפי דרכה והבנתה את רשת סניפיה ומפעליה של „אגודת ישראל", „צעירי אגודת ישראל" ובתי הספר לבנות „בית יעקב". אולם גולת הכותרת של הפעילות היהודית בעיירה, היוותה התנועה

היו צופיות למדינת ישראל, שכה הרבה טרחו ועשו למענה, לא זכו להיות עמנו ונכרתו על לא עוול בכפם בידי בני עוולה וצמאי דם.

לכאורה, היו החיים בעיירה חדגוניים, אולם התקוה קיננה בלב כל אחד כי עדיין נתכנו לו עלילות גדולות, כי יבוא יום וה„תקוה שנות אלפים" תתגשם בארץ הצבי ותקרין עור וגידים.

התנועה הציונית ותנועות הנוער שלה על כל זרמיהם הצליחו לגוון את החיים האפורים ולהפיח בהם רוח חיים ותקוה, ענין ופעילות. עתה כשאנו צופים לאחור, אנו רואים כמה תוכן, חום מצוות חיים היו גנוזים באורחות החיים של

„החלוץ הצעיר" בוירזבניק

הציונית לגווניה השונים, אשר היתה לוז השידרה לפעילות הצבורית במקום.

הם לא בזו לקטנות, עשו כל עבודה נשאו בכל שרות, צרפו פרוטה לפרוטה, הוסיפו מעשה למעשה — הכל למען משאת הנפש הגדולה, הגשמת הרעיון הנעלה. הכשרת התנ־אים והלבבות, שנעשתה במשך שנים ביד עמלים ללא לאות, וכן הרתמותן של תנועות הנוער החלוציות לציונות מגשי־מה — הן הן שהביאונו עד הלום. הנה כי כן, מר הכאב כלענה, נוקב עד תהומות הנפש, מה שרבים מבין יוצאי עיירתנו שבכל מאודם הכשירו את עצמם למען ציון ועיניהם

בני העיירה שלנו — בכל מוסד, בכל ארגון, תמיד נמצאו „המשוגעים לדבר" שמסרו את זמנם, מרצם ונשמתם הציבו־רית כדי להאדיר ולהגביר את העבודה למען ציון.

כאמור, החברה היהודית בעיירתנו היתה לרוב, אם לא דתית אדוקה, הרי בעלת צביון ומסורת דתיים, שבה גלומים ובאים לידי ביטוי — תחושת הבית היהודי, על סממניו, סמליו, המשפחה היהודית המסורתית וחגיה המיוחדים מלאי תוכן יהודי רב. רוחו של ההווי הזה היתה פרושה על פני כל השטח ו„החדרים" ובתי „תלמוד תורה" הפיצו וחינכו ברוח המסורת והיהדות השורשית.

לא אכחד ואגיד, כי תמיד ישבו יהודי העיירה על מי־מנוחות והשלום והשלוה היו שרויים תדיר במעונם. החיים התרכזו כרגיל מסביב לקהילה היהודית ופרנסיה, בית הכנסת וגבאיו, ולא פעם פרצו ריב ומחלוקת בין חלקים ושכבות הציבור על הדרכים וצורת השלטון בקהילה; על ייצוג הקהילה כלפי השלטונות, על השררה בקניני הציבור וכו׳. ברם, גם אלה היו תוצאה של חיי חברה פעילים שנתנו טעם חיים ליהודי העיירה, אשר למרות היותם נתונים בדאגת הפרנסה לקיום משפחתם, מצאו זמן וטעם לקחת חלק בטוב וברע בחיי הקהילה, וכיהודים הדבקים בדתם, קיבלו הכל באהבה, מבלי להרהר אחרי רצונו של הקדוש־ברוך־הוא.

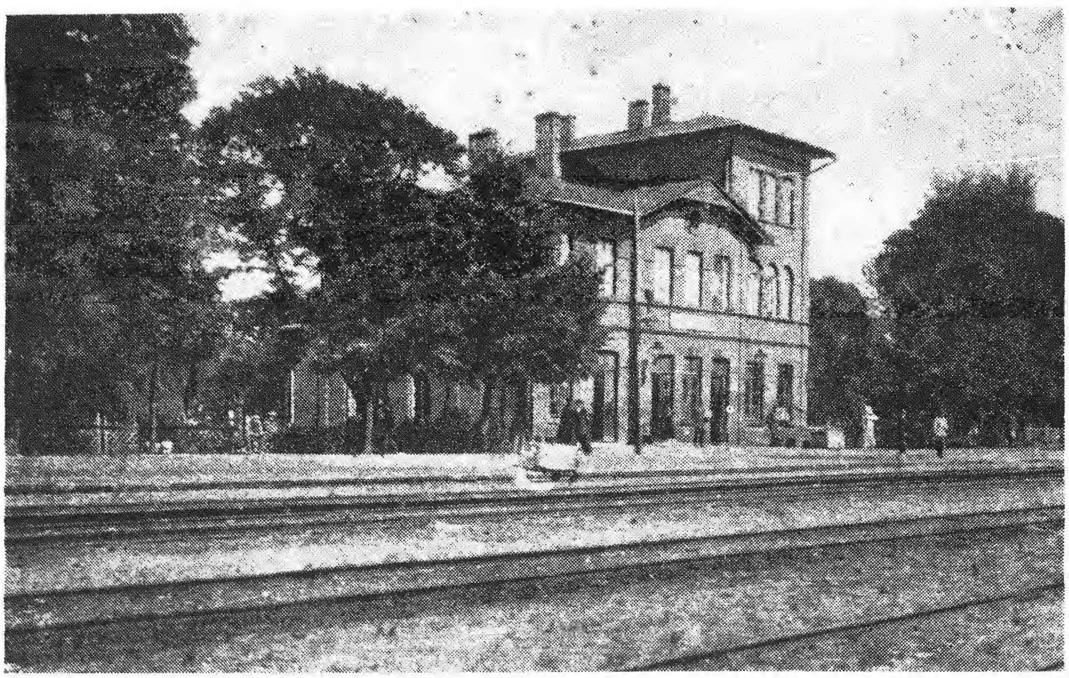
הישוב היהודי הזעיר הזה, שלא היה משופע כאמור ב,,אשלי רברבי" של גאוני עולם אדירי דעת, ולא נתברך גם במנהיגים מפלסי מסילות ומורי דרך, היה בכל זאת ישוב יהודי ער, מפכה חיים, תוסס ועשיר־מעש בדמותם של יחי־דים ורבים, אשר פעילותם למען הכלל נעשתה בדביקות, בשקידה ונאמנות ללא גבול. יהדות זו, שרוב אנשיה, כאמור, היו עמלים ועובדי כפיים, סוחרים וחנוונים מרודים אשר חיו בצנע וצמצום רב ונאבקו יום יום על קיומם הכלכלי, היו גם ערים לענייני הכלל והיו מוכנים להירתם בעול הציבורי ולעשות למענו בכל מאודם.

כל זה חרב ונעקר עד היסוד, באש ובמים, בהרג ובחנק ובכל מיתות משונות בהן נספו בני העיירה ועלו על המוקד כשהם דבקים באמונתם וביהדותם.

זכורני, כי הקהילה היהודית בימי זוהרה היתה טבועה באלומות אור של חיי ציבור בעל תרבות, שוחרי קידמה וכמהה לכיסופי גאולה. המאבק הבלתי נלאה לחיים ולקיום, חיי יושר וכמיהה לחברה על אדני יושר וצדק, כל אלה הם ממידותיהם הטרומיות של בני קהילתנו, אותם רציתי לייחד בדפי זכרון אלה, שיהיו בבחינת יד ומצבה לזכר קדושינו, נר תמיד שאורו יבהיק ויאיר לאלה שיעיינו וידפדפו בדפים אלה שנכתבו ע"י קרוביהם ובני משפחו־תיהם של הקדושים והטהורים אשר זכרם לא ימוש מלבנו לעולם.

דרכו של ,,החלוץ"

כחניך ,,החלוץ", תנועת נוער ציונית מגשימה, שהודות לה מצאתי מסילות לעלייתי ארצה בשנים ההן, כשהעליה ארצה היתה כרוכה בקשיים, ותלאות לאין־ספור, ברצוני להקדיש מספר שורות לתנועת־נוער זו ששמה בראש מאווייה את הגשמת הציונות ברוח העם העובד. השכבות ה,,בעלי בתיות" של היהודים, בניהם ובנותיהם, הסתכלו בביטול ובבושה על בני עובדים ועמלי כפיים שהיו בעיניהם — משום מה — נחותי דרגה (זה היה כמובן פרי חינוך דו־רות). והנה, כמשב רוח רעננה הופיע ,,החלוץ" בעיירתנו והפיל בתנופה רבה את המחיצות שהיו קיימות מאז בין שכבות הנוער בעיירה, וכמו במטה קסם, נהפך הסדר על כנו ונשתנתה הגישה: באסיפות ובחוגים החלו לראות בני

תחנת הרכבת בוירזבניק

נוער, עובדים, סוחרים, בעלי בתים, עניים ועשירים — יחדיו.

רוב הנוער נמשך לחידוש ולשינוי מהותי זה, שהיה מכוון למטרה אחת: לעבור „הכשרה" ולהצטרף לבני ארץ ישראל העובדת.

בערבים המה המועדון צעירים וצעירות שלמדו, עצבו וטוו את פני העתיד שלהם בלי מחיצות של יחוס אבות, היו לבטים ובעיות, אולם התגברנו על הכל. יצאנו ראשונים להכשרה — רחוק מהבית; עבדנו בעבודה מפרכת במנ־סרות, ביערות ובכל עבודה קשה (חטיבת עצים), כדי לסגל את עצמנו לכל סוגי עבודה ולתנאים קשים. אולם על אף הקשיים, היו המכתבים וההדים שנשלחו הביתה מלאי הת־להבות על החיים המעניינים והנועזים בצוותא (בנים ובנות — בצוותא) דבר שלא היה מקובל אז, בשל הדעות הקדומות. מי לא זוכר את ריקודי ההורה הסוערים, נוסכי רוח של שמחה וגיל וסוחפים למעגל את צופיהם — מקטן ועד גדול. בזכותו של נוער מגשים זה ושל ארגוני נוער ציוניים אחרים ניצל הנוער היהודי מן הריקנות וחייו נמלאו תוכן תנועתי עמוק. הנוער למד לדעת שבארץ־ישראל דרושים פועלים בעלי הכרה, וערב ערב התקיימו חוגים ללימודים שונים, עברית, היסטוריה יהודית וכללית, ידיעת הארץ, ספרות יהודית וציונית. נעשו פעולות למען הקרנות הלאומיות והתנהלו ויכוחים סוערים בנושאים שעמדו אז על הפרק.

לא פעם נערכו נשפים ומסיבות במועדון שהפריעו לעתים לשכנים, אבל הם סלחו תמיד ולא הגיבו בידעם, כי זאת היא הגחלת הנותנת טעם חיים לבניהם ולבנותיהם.

ידינו היו מלאות עבודה ופעילות; דאגנו כאמור, להק־נות לנוער ידיעה בשפה העברית, קראנו ולמדנו ביחד על הרצל, טרומפלדור, מאורעות תל־חי, על ברנר ועל א. ד. גורדון — ואש ניצתה בלבבות. חינכנו את הנוער לצאת מחומות הבית למרחבי אויר, לטיולים, לחיי צוותא, לבלות בחיק הטבע, לחצות הרים, נהרות ויערות. דברים אלה חיזקו אותנו וגיבשו את אופיינו. היתה זו אמנם לעתים מלחמה לא קלה והתלבטות פנימית של הנוער עם עצמו, אבל בסופו של דבר התגברנו על הכל ויצאנו מחושלים ואיתנים לדרך שלפנינו. חיים תוססים, ערים ותרבותיים — היו מנת חלקם של חברי „החלוץ" ויתר תנועות הנוער, חיי חברה שיש עמם שאיפה להפוך חלום למציאות.

חיים אלה — רבי השראה ומעש נפסקו בעיצומם, כאשר בא הכורת וכרת כל החי והצומח — ובתוכו — את אילן הציונות, על גזעו, ענפיו ובדיו הרכים.

ישמשו נא דפי זכרון אלו דמעה לחה על חיים שנכחדו — לידיעה ולקח לכל הדורות.

חברי „החלוץ־הצעיר" ביחד עם חברי הקיבוץ „המעפיל" שעשו את הכשרתם בעירנו
עומדים מימין לשמאל: ליבע קרויזמן, גולדשטיין, הרמן, לייבל גרובר, יחיאל מור, אברהם גולדשטיין, ראובן ליס, מאיר רולניצקי
יושבים באמצע: יעקב רולניצקי, קיצוני משמאל מאטל רייזמן יושבים על הרצפה: הקיצוני משמאל: אברהם מגלה

יעקב כץ

בשבילנו היה זה עולם ומלואו

חסד עשו לעם גדולי הקלסיקנים שלנו בתחילת שנות ה־20 שהירבו לצייר את החיים היהודיים בעיירה של מרחבי פולין ורוסיה. בדמיונם הרחוק לא תיארו לעצמם שיצירות אלה יהיו גם „שירת הברבור" של העיירה היהודית. אחרי השואה של מלחמת העולם השניה 1939 — 1945 היתה יצירתם האוטנטית, גם המצבה של העיירה היהודית בגלות אירופה.

כותבי ההיסטוריה שלנו במשך כל שנות גלותנו בתפוצות, ידעו להנציח גבורים ומעשי גבורה שהתגלו בעם בעת פורענות, מגירוש בבל דרך מלחמות המכבים ועד ימינו אלה.

עד היום, 30 שנה ומעלה מתחילת מלחמת העולם השניה, טרם קם משורר האומה שיקיף את גודל השואה ואימת החורבן הגדול כאכזרית שבמלחמות, שהעולם ידע עד כה.

כבד מדי המשא להיסטוריון שירצה לגלות מחורבות העיירות והגיטאות את גבורת האלמונים, כי רבים הם.

רבים הם הדמויות שנתנסו ביסורי שאול לפני שנפחו את נשמתם בכבשני הנאצים שלא הותירו שריד למשפחה, ורק מתי מעט נותרו בכל עיירה, כנאמר: שניים מעיר ואחד ממשפחה.

זכור ואל תשכח

לכן חובה קדושה מוטלת על הנותרים להנציח את שמות הקדושים והטהורים לבל יישכח זכרם לעד.

בספר שמות, פרשת בשלח (יד) נאמר, ויאמר ה' אל משה „כתוב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע, כי מחה אמחה את זכר עמלק". לכאורה, אפשר היה להסתפק בלי המלה **זאת**, אלא מלה זו באה לרמוז על ראשי־תיבות **זכור אל תשכח**.

גם בספר דברים, פרשת כי תצא (יט) מוצאים אנו „זכור את אשר עשה לך עמלק וכו'", תמחה את זכר עמלק מתחת השמים, לא **תשכח**. גם המלה לא תשכח מרמזת לא **תש־כח**. ז"א אל תתעיף מלזכור. מכאן אנו לומדים כי **חובת הזכירה ואיסור השכחה הוא צו עליון** המוטל על כל אחד מאתנו, „למען תספר באזני בנך ובן בנך", אנו דור אחרון לשעבוד וראשון לגאולה, מצווים ומחוייבים להעלות פרקי זכרון אלה למעננו ולמען הדורות הבאים, כדי שיהיו גאים על מקור מחצבתם ושידעו וייוכחו לדעת כי עמים וגויים רבים נדברו ונכחדו מהתבל, ברם „עם ישראל חי וקיים", ו„נצח ישראל לא ישקר". אלה לא אמרות כנף בעלמא, אלא אמיתות שנצרפו בכור ההיתוך של ההיסטוריה, שהוכחו ושאותיותיהן חרותות בדם ואש של קדושינו שהועלו על המוקד על לא עוול בכפם.

העיירה **וירזבניק־סטרכוביץ**, בהתייחס למפת פולין הגדולה היתה זו אולי נקודה קטנה לא חשובה, אולם בשבילי בשנות ה־30 היא היתה עולם ומלואו. עיירה קטנה מוקפת יערות, שדות, כרי מרעה אגמים ונחלים. אמנם כבישי אספלט לא היו בה וכן לא בתי מדות גדולים, אולם בתוך בתי־העץ והמבנים הקטנים המיושנים ללא סדורי חשמל ומים, ללא סדורים סניטריים מינימליים, היה נקיון להפליא והתנהלו חיים יהודיים ערים ותוססים של ישראל סבא מדורי דורות. אין, איפוא, פלא שסופרינו הגדולים כמו שלום עליכם, מנדלי מו"ס, י. ל. פרץ ואחרים, ראו צורך להנציח את יהודי העיירה כמו שהם. את בני „עמך" של כל ימות השנה, שהיו משכימים קום באשמורת השלישית לעבודת הבורא והיו משרכים דרכם בחושך או לאור פנסים, למניין הראשון בבית המדרש, ומשם לעיסוקם היום־יומי, מי לחנות, למלאכה זעירה ומי למרכולתו. אמנם היתה זו עיירה ללא ברק ופרסומת, אולם למדנים, תלמידי חכמים, הוגי תורה, תמימי דרך ועוסקים בקודש לא חסרו בה.

בית המדרש היה לא רק מקום תפילה ללימוד דף גמרא, אלא גם מקום מפגש לכל פעולה צבורית בעיירה. כאן הפרלמנט ועיצוב דעת הקהל לכל מאורע מקומי וצבורי. כאן נאבקו העסקנים על ההשפעה בכל הכלים שעמדו לרשותם. לכאן הגיעו מדי פעם בפעם עסקנים,

מגידים מפורסמים ושליחי צבור לשאת דברם, וכך התנהלו החיים היהודיים על מי מנוחות זה שנים.

מאז עלה היטלר לשלטון בגרמניה, הלכו ורבו הזעזועים שפקדו את העולם, ובפרט את העולם היהודי. האנטישמיות שהיתה תמיד מושרשת וקיימת אלא היתה מוצנעת ומוסוית, התחילה אט אט להרים ראש וגילתה טפה מקלפיה. התגברה הרגשת אי־בטחון כלכלי, והנוער היהודי התחיל לחפש דרכו, ולתהות על עתידו.

וכמו על גלי סערה עזה, הופיעה מלת הקסם „ארץ ישראל". בקרב כל עיירה יהודית קם נחשול של תנועות נוער יהודי, דתיות וחילוניות בכל עיר ועיירה שחרתו על דגלם ולוח לבם את „שיבת ציון". נוצרו מועדונים שנתנו פורקן למרץ שהצטבר בקרב הנוער. לא בנקל קבלו ההורים תופעה מרדנית זו, אולם רבים מההורים השלימו בדיעבד, מתוך מחשבה שברבות הימים יפלסו להם הנוער דרך לעצמם.

הנוער פשוט גילה את עצמו ומצא ייעוד בחיים.

וירזבניק

וירזבניק התברכה במספר לא מועט של עסקנים שהקדישו מזמנם ומרצם לעבודת קודש זו, ונתנו תמיכתם וחסותם לעבודה מבורכת זו. התנועה שימשה כור היתוך חשוב ושרשי, וחינכה את הנוער לערכי אדם וחברה, לרכישת השכלה וידע, להרחבת אפיקי תורה מחשבה ודעת.

מאידך, נתגבשו מסגרות נוער שדבקו במורשת העם, במעיינות התורה של ישראל סבא, העמיקו ניר בשדות הגמרא והפוסקים, ניזונו בכל מאודם ובהתפעלות לאין שעור ממעמקי הדרש והפשט וממרחבי הפלפול והאגדה, והתבשמו מסיפורי התנ"ך אודות חמדת האבות וארץ הצבי.

וירזבניק סטרכוביץ היא גם פרק רווי דם ודמעות, כי הצוררים הפולניים עשו יד אחת עם הנוגש הנאצי, כדי להכחידנו מכל וכל.

לא נבכה על חורבנה, רק על חלול כבוד האדם, על החיים שקופחו ונקטפו באיבם, על היקרים שקדשו את שמם.

נשנן זאת, ונזכור עד דור אחרון.

זכור! את אשר עשה לך עמלק הנאצי ימח שמו וזכרו לנצח נצחים.

*

בנות אגודת־ישראל

נאכדעם ווי עס האט זיך געגרינדעט אין 1928 יאר די „בית־יעקב"־שול אין וויערזבניק, איז זי אין א קור־צער צייט אויך פארוואנדלט געווארן אין א צענטער פון יידישער קולטורעלער שעפערישער טעטיקייט פאר מייד־לעך פון רעליגיעזע היימען. די איניציאטיוו צו גרינדן די שול איז ארויסגעקומען פון חיה קארנוואסער, יוסף ברוטבעקער ז"ל און פישל הערצאג יבל"א (וועלכער לעבט היינט אין ישראל — בני־ברק). זיי האבן אויך געזארגט ווייטער, אז די וויסנשאפטלעך־קולטורעלע אנ־שטאלט זאל האבן א קיום און זאל קענען דערפאלגרייך אויספילן אירע אויפגאבן.

אין שול האבן געלערנט מיידלעך אין עלטער — פון דער ערשטער ביז צו דער זעקסטער קלאס — און דאס איז צו יענער צייט געווען א גרויסער אויפטו און א וויכטיקע דערגרייכונג פון רעליגיעזן יידנטום אין וויערזבניק.

פאר די דערוואקסענע מיידלעך אין שול האט זיך געגרינדעט א קרייז מיטן נאמען „בנות אגודת־ישראל", וועלכער האט זיך געשטעלט פאר א ציל צו דערמעגלעכן זיינע מיטגלידער אויך געזעלשאפטלעך טעטיק צו זיין. די מיידלעך פלעגן זיך צוזאמענקומען אין די אוונטן און לערנען יידישע געשיכטע, תורה און דינים.

די עלטערע מיידלעך האבן אויך געפילט אלס חוב זיך אפצוגעבן מיט די יינגערע קינדער און זיי ארויס־העלפן ביים לערנען. לײדער, האט די נאצישע קאטא־סטראפע אלץ איבערגעריסן. זאלן די דאזיקע ווערטער זיין ווי בלימעלעך אויף די אומבאקאנטע קברים פון די אומגעקומענע יונגע נשמהלעך. ת.נ.צ.ב.ה.

פערעלע ברודבעקער־אונגער

שרה ברודבעקער־רובין

זהבה זיטלנה

בית הספר לבנות „בית־יעקב"

בשלהי חודש דצמבר 1932 הגעתי לוירזבניק לשמש בתפקיד מורה ומחנכת בבית הספר לבנות „בית יעקב" בבואי למקום, מצאתי עיירה יהודית־פולנית טיפוסית, אשר תושביה היהודיים רובם עוסקים במסחר, אבל חייהם טבועים וספוגים חיי דת ומסורת והליכותיהם נשמרים לפי דיני התורה, השבתות, החגים והצניעות. הוזמנתי להתארח אצל משפחת ר' משה דוד רוטשילד ז"ל, אשר קבלני בסבר פנים יפות. את בית הספר היה צריך לארגן מהתחלה וליצור יש מאין. הואיל וכל אחד היה עסוק בטרדותיו, הייתי צריכה בעצמי לתכנן ולעבד כיצד להניח את הנדבכים הראשונים לבית ספר זה, שבכל אופן היה בעיירה זו בחינת חידוש. זוכרת אני, ששבוע ימים ישבתי ללא פעולה ממשית וזו היתה בעיני כשנה שלמה... לאחר שבוע ימים של תהיה, התאספו נכבדי העיירה והקימו ועד למען ביה"ס לבנות „בית יעקב". על המייסדים נמנו: נתן קורנווסר, יוסף, ברודבקר ופישל הרצוג. כגרעין ראשון להתחלה קיבלתי 7 ילדות מכל מיני גילים וכתות והתחלתי את עבודתי החינוכית. לשמחתי הגדולה נתווספו מדי יום ביומו ילדות נוספות, ולאט לאט הצלחתי לארגן שלוש כיתות עם תכנית לימודים מסודרת. בערבי שבתות, לאחר הדלקת הנרות — התקיימה תפילת „קבלת שבת" בצוותא והילדות — לבושות בבגדי שבת נקיים ובמאור פנים קיבלו את פני שבת מלכתא. הכל היה משוך בחוט של חן ורגש מיוחד; היה זה מעין „עולם הבא".

אחת הכיתות של „בית־יעקב" עם המחנכת

בחדר הסמוך, היו הגברים מתפללים בנוסח חסידי גור, פרוש הדבר, שהיתה הפסקה בין מנחה לקבלת שבת. כחניכת הסמינר, הייתי רגילה בכל ערב שבת לאמר פרקי שיר השירים ולכן בקשתי מהילדים לפתוח בדף של שיר השירים. קראתי לפניהם את מלותיו של החכם מכל אדם והם הקשיבו. קרה ושבת אחת הייתי נאלצת להיעדר מבית הספר וביקשתי מאחת הבנות המצטיינות של משפחת פייגה וייזר, לאמר במקומי את „שיר השירים", כדי לשמור על רציפות הסדר המקובל. ואכן, יש לציין, כי היא מלאה את תפקידה בהצלחה. בשובי לבית הספר ספרו לי, כי רוב הגברים מבית התפילה הסמוך באו לשמוע איך ילדה קטנה אומרת „שיר השירים" בלי אף שגיאה וכאילו היא מבינה את פרוש המלים. באותו ליל שישי התחילו הרבה אבות לבחון את בניהם הלומדים בחדר, אם הם

כיתה ה' של „בית־יעקב"

יודעים להגיד את שיר השירים בלי שגיאות, והבנות כמובן שמחו מאוד על עליונותן על הבנים וכן נוצרה התחרות עיונית, מעין „קנאת סופרים — תרבה חכמה".

פרק מיוחד מהווה פעילות „בנות אגודת ישראל". בנות אלו מגיל 16 עד 20 בערך, התאספו כל ערב לפעולה עיונית וגם מעשית. כל אחת קיבלה תפקיד להרצות בליל שבת על תוכן פרשת השבוע. היה זה תפקיד לא קל לגמרי, משום שלרובן היו אך ידיעות קלושות בתורה, אך כדי להקל עליהן את התפקיד, קיבלו הודעה מוקדמת על איזו פרשה יהא עליהן להרצות, כדי להכין את עצמן למשימה מבעוד מועד. ואמנם, היה זה מחזה מרהיב עין לראות כיצד הן התכוננו במשך חודשים ברצינות לעבודה זו ואיך הורים, אבות ואחים עזרו להן ברצון רב בהכנות הללו. היתה זו מין עבודת קודש, עיונית משפחתית.

אחרי ההרצאות, המשכנו לשיר בצוותא עד שעה מאוחרת ובשעות המאוחרות ליווינו את כל אחת מהן לביתה.

המתים רוקדים...

אגדה מעניינת היתה רווחת אז בין הבנות: היו ביניהן שהוריהן גרו לא רחוק מבית הקברות הנוצרי ובתחילה נמנעו בנות אלו מלבוא בלילות שבת לפעולה. כששאלתי לפשר הדבר, נאמר לי כי הן מפחדות לחזור הביתה בשעה מאוחרת, משום שבאותו זמן רוקדים המתים בבית הקברות ובסמוך לו... ביקשתי מהן לבוא והבטחתי להן כי נלווה אותן ראשונות הביתה ונראה ביחד את המתים הרוקדים... ואמנם, הן הופיעו ואנו מלאנו את הבטחתנו וליווינו אותן הביתה. היות והמתים לא רקדו, הרי שמאותו יום ואילך,

רשימת תלמידות בית־יעקב בוירזבניק

המורה והמנהל, ר' הערשל מורגנשטרן

לצערנו הגדול, רובן נספו בשואה

כתה א'

פייגנבוים פייגאלע
שפייזר מרים
צוקרמן חנה
זיסאפסי אסתר
קויפמן גאלדע
טננבאום מלכה
גראובער חנה'טשע
ויזר באלטשע
וינטראוב חנה'טשע
וילנשטיק לינדיע
בלומנפלד חיה
קאפף רחל
קומעץ פעסא
רבינוביץ' חשא
קרבל מלכה
קרלניק גיטל
קורנווסר לאה
מנלה רבקה
ורשבסקה טשארנע
ווייסברג פייגע
ווייסברג שרה

כתה ב'

דרקסלר אסתר
פישמן רחל
וויינטראוב בשע
גרבר שרה
קציאלא חנה
איסר מלכה
רבינוביץ' רבקה
רוטברט פיגע
טננבאום מרים
שטרקמן פיגע
וויינטראוב לאה'טשע
ויזר לאה'טשע
שפייזר רחל
ברודבקר אסתר
הערבלום לינדל
צימרמן גלע
ברודבקר רבקה
הערציג רבקה
בורובקא פערל
בריט יהודית
וינוגרד יטע

כתה ב' קורס שני

ארנשטין ריזל
ברודבקר פרל
ציטרינבוים אסתר
מקרוביץ גאָלדע
קאהאן מלכה
קורנוסר חנה
רבינוביץ פיגע
ציטרין רבקה
וויינטרויב ליבע
ויזר פיגע
ריכצייג פסע
פשיטיצקה רבקה
רוטמנוביץ רחל
זלצר מאטל
זלצר רחל
ברודבקר פיגע
רוזנברג יוכבד
קופף טויבע
ורשוסקא שרה
דרקסלר יוכבד
מנלה אסתר
וייסברג לאהצע

קורס שלישי

דרקסלר מלכה
רבינוביץ' דינה
שטרן חנה
וינטרויב רבקה
ויזר אסתר
קאהאן טויבע
שטרן אסתר
קומץ שרה
שטרקמן גיטל
הערבלום שינדל
וויינברג שפרינצע
נודלמן שיינדל
מנלה אסתר
גוטרמן פייגע
פינקלשטין חיה
רובינשטין חיה
פרוימן רבקה

קורס רביעי

מנדלזיס צביה
הערבלום פייגע
קומץ חנה
ברודבקר רבקה
וויינטראוב הענע
איסר ציפע
וויינברג פעסא
שטרקמן ברכה
איסר חיה

הופיעו בנות אלו בקביעות במועדון והיו משתתפות בלילות שבת.

עסקנו גם בעבודות סוציאליות. מדי שנה ביקשתי מכולן לאסוף בבית בגדים מיותרים וחמים לילדים נצרכים לקראת החורף הפולני הקשה. נוסף לזה שילמה כל אחת מס חודשי — והכספים הללו שימשו לתיקון נעלים קרועות

כ־תה של בנות בוגרות ב„בית־יעקב" עם סגל המורות
מימין לשמאל: פרל הרצוג, הניה וויינטרויב, קרולניק, מסלוב־ץ׳, פס־ה וויינברג, רבקה פרומן, קמץ, וו־ינברג.
יושבות: אסתר שטרן, רייזל מורגנשטרן, אימה גרשנקורן (—), במרכז — המורה.

שהיו מיועדות לילדים נצרכים. בערבי חול התאספנו לשם תעסוקה עיונית וגם מעשית. חלק מהבנות קיבלו תפקיד — להכין קטעים מהעיתונות המעניינים את קבוצתנו, ידיעות שוטפות או פרק מספר מענין ומתאים. בו בעת, עסקו יתר הבנות בתיקון גרביים, וכו׳.

הכל כאמור, להכנה למסירת בגדים מתוקנים וראויים לשימוש לכל נצרך. עבודה זו הסבה לנו סיפוק רב, כי כולם הרגישו בתועלת הממשית של מעשיהם.

ענין מיוחד מצאו הבנות בהפצת ירחון „בית יעקב" בין כולן. הזמנתי מהמערכות מספר ירחונים, לפי מספר הבנות, ובלי היסוסים נתתי לכל אחת מהן ירחון תמורת תשלום של זהוב אחד (זלוטי) לחודש. היתה זו תקופה מעניינת ורבת זהר, כשהבנות היו כמהות לעיין בספרי קריאה וירחונים בשפת יידיש, כדי לרכוש דעת.

בשנת 1935 עזבתי — לרגל עלייתי ארצה את עבודתי, ומאז נזכרת אני בתקופה זו כאחת התקופות היפות ביותר בחיי, והלב דואב על תפארת יהדות זו שנפלה קרבן בידי פריצי חיות הטרף של הנציזם.

חוה פייגנבאום-שרגא

„בתיה פארבאנד"

על פעילות החוג מספרת הגב' שרגא, הנמצאת כיום בארץ ואשר היתה בנעוריה משתתפת בתנועה הזאת:

ליד בית-הספר „בית יעקב" היה מתרכז כעין חוג של בנות צעירות, בגיל שלפני הגיען לבית הספר עצמו, וכן בכיתות הראשוניות, בדרך כלל, בגילים 9 — 8 — 6.

יובן כי המחנכים מצאו לנכון, להקנות לילדות האלה משחר ילדותן את הערכים החשובים בחייהם — ובראש וראשונה — הכרת תפילות ואמירתן. לעתים קרובות היו הצעירות קוראות שם בצוותא את „ברכו נפשי" או שרות ביחד שירים מהתפילות.

בתצלום: מלכה ליאופולד (כהן), מלכה קורנווסר, רבקה ציטרין, בלה ווייזר, מקרוביץ' גולדה ואסתר ציטרינבאום.

במידה מסויימת אפשר היה לראות את המסגרת הזאת כחוג החברתי לתלמידות של „בית יעקב", בו היו מבלות את הזמן הפנוי מהלימודים. המושג „בילוי" הוא שונה כמובן אצל השכבות החרדיות, מזה המקובל אצל החילוניים ובאותם הימים היה ההבדל עוד יותר בולט. אשר על כן,

יחד עם זאת, היו משלבים בתכניות גם יסודות של הברות, ע"י טיולים משותפים לסביבות העיירה, לשהייה בחיק הטבע, או שהיו מספרים להן אגדות מהתלמוד וסיפורים מעניינים מהתנ"ך.

כמדריכות בחוג שימשו התלמידות הבכירות של

,,בית יעקב", אשר ראו בעבודתן החברתית הזאת — מילוי ייעוד נעלה והקדישו את מיטב זמנן ומירצן, כדי להגשימו על הצד הטוב ביותר. הן עשו את מלאכתן בשקידה ומסירות רבה ובוודאי שלא על מנת לקבל פרס. והגם שדמותן החיובית והפעלתנות של המדריכות האלה חיה בזכרוני, לא אוכל לציין את שמותיהן מפאת התקופה הארוכה והקשה שהשכיחה אותם. רק שמה של אחת המדריכות האלה נחרת בזכרוני עד היום הזה, הריהי שרה קומץ.

יעקב קורנווסר

ייסוד „בית-יעקב" בעירנו

חינוך הנוער, בנים ובנות היתה בימים ההם בעיה נכבדה וקשה, ביחוד החריף המצב עם סגירת המוסד המצויין ,,תלמוד תורה". אמנם, לחינוך הבנים נמצאו פתרונות ארעיים, נפתחו ,,חדרים" בדירות פרטיות, שבכל אחד מהם הרביץ ה,,רבי" תורה לחניכיו. צעירים אחרים שמסגרת זו כבר לא סיפקה אותם נדדו למרחקים לשאוב תורה ודעת. בן עירנו שמואל וייזר נ"י הגיע לשדליץ הרחוקה כשהוא רק בן אחת-עשרה, אחריו נסעו לישיבת הרבי מסוקולוב כמו משה סלי-קרבל נ"י, ואני עצמי למדתי באוסטרובצה אצל הרב, ר' ישראל מאיר ז"ל.

ברם לבעיה היסודית של חינוך הבנות לא היה כל פתרון. אמנם רוב הבנות נשלחו לביה"ס העממי העירוני-הממשלתי, אך שם לא קיבלו כל חינוך יהודי.

זכה הדור וזרחה אז שמשה של המחנכת הדגולה שרה שנירר ע"ה בעיר קרקוב, בהניחה יסודות לסמינר למורות ,,בית-יעקב".

באחד הערבים התכנסו ראשי צעירי אגודת ישראל בעירנו, ר' הרשל מורגנשטרן נ"י (כעת חי בניו-יורק) ר' לייבוש מורגנשטרן הי"ד, עם דוד, ר' צבי ווייזר נ"י ואבי ז"ל והחליטו לייסד בי"ס ,,בית-יעקב", ולהתקשר לשם כך עם מרכז הסמינר בקרקוב שישלחו מורה מתאימה.

למרות טרדותיו הרבות ועיסוקיו היום-יומיים שבעטיים היה אבי ז"ל נאלץ להתרחק מפעילות ציבורית, הצליחו להשפיע עליו, והוא נרתם בכל מרצו ואונו כדי להביא לידי מימוש הרעשן, וכך נוצר וקם בי"ס לבנות בשם ,,בית-יעקב".

בתמונה: מימין — מורה ב„בית יעקב" משמאל — אחותה.

ראובן שועלי (ליס)

אגודת „מכבי"

היתה לי הזכות הגדולה לעמוד ליד עריסתה של אגודת „מכבי" בוירזבניק, אותו מוקד ומרכז משיכה לבני הנוער היהודי בעיירתנו, לפורקן המרץ ולהט הנעורים שלו. הצ־טרפתי לאגודה בשנת 1932 והייתי למעשה בין המייסדים שלה.

לכאורה, היתה מעין סתירה בין דרכי אל „מכבי" לבין השתייכותי ל„ליגה למען א"י העובדת", מיסודה של תנו־עת „גורדוניה". אולם הנסיבות המיוחדות של המקום — הן, שקבעו את העובדה הזאת, באשר אגודת „מכבי" היו־תה באותם הימים לאתגר בעיני הנוער היהודי בוירזב־ניק, — גם לאותן השכבות שנמנו על המעמד הפועלי — שלא מצאו את שדה התענינותם במסגרות פעילותם והש־תייכותם הציבורית. מלבד זה, הבשילו התנאים כדי להעמיד מול הפעילות הספורטיבית של הגויים את זו של היהודים, ובדמותה של אגודת „מכבי" נמצא ה„משקל שכנגד" במ־גמה הזאת.

כל התחלה קשה

התחלנו מקטנות, גם בשל חוסר אמצעים, והן מפני שהיינו עדיין חסרי נסיון. תחילה עסקנו באיסוף כספים לרכישת תלבושת לקבוצת הכדורגל, כיוון שסממן חיצוני זה המחיש במידה רבה את היותה של האגודה לגוף של ממש. לימים, שכרנו חדר אצל הסבא של האחים שיינר

קבוצת הכדורגל של „מכבי" בוירזבניק

קבוצת נוער בתחרות ספורטיבית על אופניים — התצלום נעשה לפני קיום התחרות.

קבוצת כדורגל „מכבי". אחד המחזורים המעולים

קבוצת כדורגל של מכבי.

נשף פורים שאורגן ע"י פעילי „מכבי" בשנת 1933.

(הנמצאים כעת בארץ), אשר הפך למעין מועדון ספורטיבי ותרבותי כאחד.

תנועת היהודי בוירזבניק ראה במועדון הזה „בית ועד" והיו מתכנסים בו בערבים, כדי לבלות את שעות הפנאי שלהם. כאמור, התרכזו במועדון לא רק פעולות ספורטי־ביות, אלא גם חברתיות. היה מצוי בו שולחן פינג־פונג ורבים היו משחקים ומתאמנים על השולחן הזה, הגם שלכלל התחרויות בענף זה לא הגענו.

ובמישור התרבותי — היו חברי המועדון נוטלים חבל פעיל במבצעים צבוריים שונים, שאורגנו על־ידי ההסתדרות הציונית, כגון: „יום הסרט", שהכנסתו היא קודש לקרן־הקיימת. הוא הדין במסיבות חגיגיות, נשפים וכו'.

מבין המייסדים האחרים של האגודה, זכורים לי: אברהם גולדשטיין, חנן רובינשטיין, אליהו ארליכזון, שהיה גם הקפטן של קבוצת הכדורגל ועקיבא בינשטוק.

הכדורגל בראש

כמובן, שגולת הכותרת של כל הפעילות הענפה, היתה הקמת קבוצת הכדורגל, אשר נהנתה מהתעניינות ואהדה מרובה מקרב הציבוריות היהודית בעיירה — וגילתה שהיא גם ראויה לכך.

עם התקדמותה בשדה הישגיה המקצועיים של חבריה, הלכה הקבוצה מחיל לחיל והחלה לקיים תחרויות עם קבו־צות יהודיות מעיירות הסביבה. בשלב יותר מאוחר הגיעה לשיא כושרה עם קביעת התחרות בינה לבין הקבוצה המ־קומית של הגויים — „טור".

זכורני את המשחק הזה, על כל התכונה שנתלוותה אליו, ההתרגשות הכללית שאחזה ביהודי העיירה זמן רב עוד לפני התחרות. וביום התחרות עצמה — נהרו כמובן כולם אל המגרש ועמדו בצפיה מתוחה לתוצאות המשחק. המשחק הזה הסתיים אמנם בהפסדה של קבוצת „מכבי", אבל כפי שזכור לי, היה זה „הפסד בכבוד", אשר לא הו־תיר אחריו הרגשת תסכול או מרירות.

במרוצת הימים התארגנה קבוצת כדורגל נוספת בעיי־רתנו בשם „גביזדה", מיסודם של חוגים שמאליים של פועלי ציון (שמאל), אשר הועידו לה להיות כעין גורם מאזן בתחום הפעילות הספורטיבית מבחינת הגוון הפוליטי. מכאן ואילך, הלכו והחריפו היחסים בין שתי הקבוצות האלה וקהל אוהדיהם. כל אחת משתי הקבוצות ניסתה להתעלות על רעותה ולפעמים נוצר אפילו מתח חריף בשל נסיונות „להעביר" שחקנים מקבוצה אחת לשניה.

המכביה

בשנת 1935 עלתה וצפה על פני השטח הבעיה של שיגור נציגים ל„מכביה". הנושא עורר ויכוחים פנימיים וחיצוניים כאחת. ראשית — היה עלינו להסכים על המוע־מדים שישלחו מטעמנו — ושנית, היינו צריכים להיאבק על מקומנו, בשל מגבלות ייצוגיות. כידוע, נקבע מודד מסויים לפי משקלם של מספר חברים המאורגנים באגודה, לצורך שיגור שליחים או משלחות. ואולם, כאשר הדיון נסב על עיירתנו, הסתבר שאין לנו מספיק חברים ואוה־דים — ביחד, כדי לקבל „מנדט" אחד אפילו. מאחר שמספר חברינו הגיע רק לכדי 50 איש, מספר שהיה רחוק מהמודד שנקבע, קיבלנו תשובה שלילית לפניי־תנו. בהיותי מזכיר האגודה, הייתי מאד פעיל בענין שיגור הנציג ל„מכביה" ולמרות כל מאמצי הייתי בוודאי מעלה חרס בידי; אולם עזרי בא מעם מקום נוסף עליו בניתי את שידולי המרובים. מלבד פעילותי באגודת „מכבי" עסקתי גם באורח פעיל בתנועת „הליגה למען א"י העו־בדת" וכעת ניסיתי לשלב את שני המישורים יחד, כדי להגיע לתוצאה המיוחלת. פניתי לאנשל רייס, ממנהיגי התנועה „הליגה למען א"י העובדת" בוורשה — ולאחר השתדלויות מרובות מצידו נקבע לי המעמד של „משקיף" במכביה מטעם שני המוסדות ביחד. על סמך החלטה זו, אם כי לא בלי תלאות ומכשולים לרוב, עליתי ארצה. כדרך המדיניות והמנהג באותם הימים — הפכתי את מעמדי מ„משקיף" ל„עולה חדש" במדינה שבדרך.

פנחס הוכמיץ

צעירי מכבי

היות ותודעת ההתעניינות בענפי הספורט למיניהם או בפעילות ספורטיבית בכללה, לא היתה בימים שבין שתי המלחמות לנחלת כולם, הרי מפאת מספרה הלא גדול יחסית של האוכלוסיה היהודית בוירזבניק, חלה כעין הפוגה במישור זה, אשר נבעה מסיבות דמוגרפיות בעיקר. הדור הצעיר שנגרף אל ההתעניינות הספורטיבית ונשא על כתפיו את הדאגה למסגרות ארגוניות ואחרות — שורותיו הלכו והתדלדלו עם התבגרות הגילים מעבר לתחום הזיקה הספורטיבית, ואילו הדור החדש — שיבוא תחתיו, טרם הגיע לפרקו. כיוון שכך, השתררה אווירה של סחף ארגוני וציבורי, אשר איים בהתפוררות סופית. סימני התהליך הזה באו לידי ביטוי באזלת התנאים היסודיים לקיום מכנה משותף לכולם. בעוד אשר בתחילת שנת 1937, בעת היכנסך למועדון ה„מכבי" ברח׳ פילסודסקיגו אפשר היה עוד לראות באנשים המתכנסים בו ומבלים שם את שעותיהם הפנויות ליד הסיסמאות העבריות על הקירות, הרי בשלהי שנה זו החלו להתדלדל השורות. פחות ופחות אנשים באו למועדון, ההתעניינות פגה, השורות נתדלדלו, המקורות הכספיים אזלו ולבסוף נסגר המועדון לחלוטין.

עתודה טבעית

ברם, נמצאו אי־אלה צעירים, אשר היוו את העתודה הטבעית והם־הם שהרימו את האתגר להמשך המסורת המפוארת, בל תיכבה הגחלת. צעירים אלה, עליהם נמנו, בין היתר: שלמק וייסבלום, מקס ניימן, האחים שיינר, יאש, אריה ניימן, בינשטוק, ליפשטיין הצעיר, קבוצת נוער מרחוב פילסודסקיגו ואחרים שלא היה בכוחם לבנות מחדש את האכסניה הקבועה בצורת מועדון, אך הם השכילו בכל זאת לגלות תושיה בתחום זה. כיוון שביתנו היה סמוך לתחנת קמח בסמוך לו היתה חצר גדולה, הפכו את המקום ל„בית ועד" לעיסוקיהם הספורטיביים. כאן היו משאירים גם את תלבושתם ונוטלים אותה לעת המפגשים והתחרויות.

לימים, עלו הצעירים הללו ברמתם וגילו יכולת להתמודד עם קבוצות כדורגל אחרות, ביניהן קבוצות של גויים, דבר שנחשב באותם הימים לרמה „נועזת".

זכורה לי תחרות אחת, אשר עוררה בזמנה התעניינות רבה בציבוריות כולה, כאשר „צעירי מכבי" שיחקו בתור „משחק מוקדם" נגד קבוצת הכדורגל „ס.ק.ס. (הצעירים), שקדם לתחרות של קבוצת „ס.ק.ס. סטרכוביצה" הבוגרים — נגד קבוצת הכדורגל המהוללת „קרקוביה" (מראשי הליגה הלאומית בפולניה).

ההתעניינות למשחק הצעירים של „מכבי" החלה ברחוב היהודי זמן רב לפני המועד והיא הלכה וגברה ככל שהתקרב היום הזה. אולם תוצאות המשחק עצמם היו לסנסציה ונישאו בפי כל, כאשר היהודים ניצחו את הגויים והעניין הכה הדים למרחקים בתחומי הזמן והמקום, מעבר למצופה.

כרגיל, נתלוו להרגשה הטובה, בעקבות הנצחון, גם טיפה מרה, מפח־נפש וצער, אשר היו כבר מנת חלקם של היהודים בכל מקרה של תחרות עם הגויים. בסיום המשחק היו הגויים תמיד מפליאים את מכותיהם ביהודים בלי שים לב לתוצאות המשחק. כאשר היו מפסידים, הרי כילו את חרון אפם וזעמם ביהודים. והיה אם נצחו הגויים, היו משתכרים ומשתוללים מרוב הצלחה וכמו כן נותנים ביטוי לכך בדרך המיוחדת של הכאת יהודים.

כשלעצמי, זכור לי, הייתי כבר למוד נסיון מר, ולפני גמר המשחק הסתלקתי מהאצטדיון, כדי לחסוך לעצמי חבלות גופניות.

✶

שמואל נודלמן

אגודה ספורטיבית „גביאזדה"

בצעירותי הצטרפתי לקבוצה הספורטיבית „גביאזדה" ועל נסיבות הצטרפותי לקבוצה הזאת ישנו רקע קוריוזי במקצת. למעשה, שאפתי תמיד להצטרף לקבוצת „מכבי", באשר מבחינה פוליטית הייתי מוגדר כאוהד בית"ר, והלא „מכבי" היתה יותר מקורבת לחוגים אלה, מאשר „גביא־זדה", שהסתופפה בצילם של חוגים יותר שמאליים, מקרב תנועת העבודה. אולם כאשר הגשתי את בקשתי להצטרף ל„מכבי", היה גילי הצעיר בעוכרי — והם סירבו לקבלני. כיוון שכך, נמלאתי צער ורוגז והלכתי לקבוצת „גביאזדה" שם קיבלו אותי בסבר פנים ובזרועות פתוחות. לא ארכו הימים והתחלתי לשחק בקבוצה הייצוגית של הבוגרים, בתפקיד של „מקשר שמאלי" וכפי שקורא תדיר במגרשי כדורגל — נדבק לי ע"י מאן דהו כינוי חיבה (?) „פילה" אשר רבים מבין קהל הצופים כה התרגלו אליו, אשר שכחו אפילו את שמי האמיתי — ועד היום הזה יש שמכי־רים אותי בעיקר לפי הכינוי הזה.

לאיגוד גביאזדה היה אולם גדול, בו התרכזה כל הפעילות הארגונית של קבוצת הכדורגל וגם החלק החב־רתי־ציבורי מצא בו את מקומו הנאות. כאן היו באים לשחק פינג־פונג, להשתתף בחזרות של החוג הדרמטי, או סתם לבלות ערב נעים בחברת ידידים ומכרים. קבוצת הכדורגל של גביאזדה היתה מסונפת לליגה המחוזית ובמסגרת זו היו מתקיימות תחרויות — בינה, לבין קבוצות מעיירות סמוכות. אולם, להתעניינות הגדולה ביותר זכו

קבוצת הכדורגל של „גביאזדה", עם עסקניה המרכזיים

משחקי קבוצת „גביאזדה" עם המתחרה המקומית שלה — קבוצת „מכבי", מה שקרוי בלע"ז „דרבי".

מהמגרש לבית החולים

למשחק הזה היתה כבר מסורת לעמוד במרכז התעניי־נות של הציבוריות שוחרת הספורט, וככל שקרבו הימים לתאריך התחרות, הלך המתח והתעצם. אף על פי כן, שמרו שני הצדדים על „משחק הוגן" ומלבד האמביציות והשאי־פות לא חרגו הדברים. לעומת זה, היתה זו תופעה שכיחה שמשחק עם הגויים, היה כרוך תדיר במעשי אלימות.

זכור לי במיוחד אירוע עצוב מאותם הימים, כאשר קבוצתנו שיחקה עם קבוצת גויים, הידועה בסביבה בשם פ. ק. ס., שהיתה מורכבת משוטרים. רצה הגורל שהמשחק התנהל בסימן המזל שלנו והגויים הפסידו את התחרות בתוצאה של 3:0. הם חרקו שן וזממו להתנקם בנו בעד הצלחתנו.

בראותם שהמשחק קרב לסיומו, מבלי שיהיה להם סיכוי כלשהו לשנות את התוצאה, עברו למעשי אלימות בריש גלי. כיוון שהתבלטתי במיוחד במשחק האמור, באשר הצלחתי להבקיע את השער שלהם בזה אחר זה — שלוש פעמים, יצא קצפם העיקרי עלי והם שמו אותי „על הכוונת". ברגע מסויים מבלי שתהיה עילה לכך, מפני שהכדור לא היה אצלי כלל, התקרב אלי אחד השחקנים שלהם, איש רחב גרם ובעל קומה גבוהה, נתן לי דחיפה עזה עד כי הפיל אותי ארצה, ואחר דרך בכל כוחו על הרגל שלי ושבר אותה... כל הצבור היהודי נסער ונפעם ממעשה האלימות וללא הבדל השתייכות, „מכבי" או „גביאזדה" גילו את מלוא הסולידריות והנכונות לעזור לי.

נלקחתי מיד על אלונקה מהמגרש ולאחר הגשת עזרה ראשונה, נשלחתי לבית החולים. בהיותי כאן זמן ממושך, לא עבר יום אחד מבלי שמישהו יבקרני — עשרות חברים וידידים, מלבד קרובים ובני משפחתי. אולם אהדת בני עירי באה לידי ביטוי מיוחד בכך ששלחו גם את ויגדורוביץ שינגן על כינורו לפני, כדי להפיג את השיעמום שלי. אכן, אחוה וסולידריות היו למופת.

גביאזדה לפני כס המשפט

לימים התרחש משהו בלתי צפוי בתוך חיי האגוד „גביאזדה". מבלי שאיש ידע פרטים, באה יום אחד המשטרה לביתו של יו"ר האגוד — מר ויגדורוביץ' ואסרה אותו. כמו כן, אסרו את מרכז האיגוד — שמשון ברובקה (אף אני חרדתי פן אאסר, מפני שמלאתי תקופה מסויימת את התפקיד של מזכיר האגוד, אולם בי לא נגעו). לאחר מעצרם, העבירו את השניים לכלא המחוזי בעיר רדום. הדבר נפל כרעם ביום בהיר והטיל תדהמה בעיר. ובעוד שכל האנשים תוהים ובוהים על סיבת המעצר, האשימו השלטונות את שני האסירים באחריות להתגלות מחתרת קומוניסטית בתוך שורות האגודה. היות והם לא הצליחו לתפוס את אנשי המחתרת עצמם, אשר התחמקו בעוד מועד (מאיר פרצובניק — ברח לרוסיה; ישראל קרבל — יצא לצרפת, והשלישי — ששמו לא זכור לי עוד — נעלם ללא עקבות), הרי שהעמידו את המנהיגים של האיגוד למשפט — במקומם... המשפט עצמו התנהל בעיר המחוזית רדום וריכז המון רב של יהודים שהיו חרדים לגורלם של העצורים. למרבה המזל, הם לא המשיכו במלאכת הכזב והתחבולות, ובאין הוכחות — זוכו האשמים המדומים.

✶

יעקב שניר

תנועת בית"ר

היות ואבי היה במשך שנים פעיל בתנועה הרוויזיוניסטית והבית היה ספוג אוירה ברוח ההשקפות והרעיונות של תנועה זו, הרי היה זה אך טבעי שגם אני אמצא את דרכי אליה ביום מן הימים. ואמנם, לאחר השתייכות קצרה לתנועות נוער כמו „עקיבא" ו„הנוער הציוני", הצטרפתי לבית"ר והשתלבתי בחיי התנועה באופן פעיל למדי.

ה„קן" שלנו היה ליד ביתו של יהודי בשם גולדשטיין ושם היינו נפגשים לעתים קרובות בערבים, שרים בצוותא, שומעים הרצאות, לומדים את השפה העברית, „פלשטינוגרפיה", (ידע על ארץ-ישראל), ועוד.

מאחר שההרכב המכריע של החברים היו בני-נוער, ייחסו חשיבות גדולה למגע עם הטבע, ולכן ערכנו מדי פעם טיולים לשדות ויערות הסביבה, על כל הסממנים של כללי שדאות, משולבים בקבלת שיעורים של תרגילי-סדר, במתכונת הכשרה טרום-צבאית. כמו כן, היינו מבקרים בקני בית"ר בערים אחרות, כדי להחליף לקח ונסיון בפעולות וליצירת קשרים חברותיים.

לעתים מזומנות היינו מנהלים וויכוחים אידיאולוגיים עם חברי מפלגות אחרות — על דרך ההגשמה של הרעיון הציוני, תוך הדגשת העקרונות של השקפותינו.

ביקור ז'בוטינסקי

הפעילות בשורות התנועה היתה אינטנסיבית, אך מפאת מרחק השנים זכורים רק מאורעות ואירועים מרכזיים שהותירו אחריהם רושם מיוחד. במיוחד, נחרת בזכרוני ביקורו של מנהיג התנועה זאב ז'בוטינסקי ז"ל, בעיר הסמוכה — אוסטרוביץ. למאורע עצמו קדמה תכונה גדולה והתעוררות כללית בשורות החברים. רבים התכוננו לנסוע לכנס ואני בכללם.

באותם הימים לא היתה עדיין תחבורה מפותחת, ובמידה שהיו כלי-תחבורה מודרניים, הרי שהשימוש בהם עלה ביוקר והיה רחוק מהישג ידם של הצעירים. לכן, התארגנו מספר צעירים והשגנו עגלה בה נסענו לשמוע את הרצאתו של זאב ז'בוטינסקי.

הדרך היתה קשה ומייגעת ואך בקושי הגענו למקום חפצנו במועד הנכון. אולם, מפאת עייפותנו הרבה, נבצר היה מאתנו להתרכז בדברי הנואם, על אף כשרונו הריטורי המזהיר.

הוא פתח את נאומו בשפה העברית, אך לאחר משפטים אחדים עבר ליידיש.

האולם בו התקיימה ההרצאה היה מלא מפה לפה, ועוד עמדו ההמונים בחוץ, מפני שבאו אלפי אנשים מכל עיירות הסביבה ורק חלק מהם יכול היה להיכנס פנימה. האווירה היתה מרוממת והקהל שתה בצמא את דברי הנואם שקוטעו מדי פעם בתשואות רמות.

אבל דב גרונר הי"ד

מנהג מקודש היה בחיי התנועה — לקיים עצרות-אבל בימי הזיכרון של אבות הציונות, כגון יום מותו של חוזה המדינה, ד"ר ב. ז. הרצל, או מקס נורדאו, ועוד. ברם אירוע מסויים מסוג זה שנחרת במיוחד בזכרוני, היתה אסיפת אבל לזכרו של דב גרונר הי"ד כאשר הועלה לגרדום ע"י השלטונות הבריטיים.

זוכר אני את העצבות והיגון שאפפו את כולנו, והביטוי המיוחד במינו שניתן להרגשת האבל הכללית.

בתוך הקן הוצב ארון מתים סמלי ועליו דגלי הלאום עם מגן דוד, אשר לשני צידיו עמדו במשמר כבוד, שני בית"רים וההתייחדות עם המאורע עשה רושם עז על כל באי התנועה.

יציאה לקורס אצ"ל

מתוך דביקות בדרכי ההגשמה, שמה לה התנועה למטרה להדריך את חניכיה ולהשכילם בידע צבאי כדי שיעמוד להם בעת הכרעה ומבחן.

אי-לכך, התקיימו באורח קבע קורסים להענקת אימון

צבאי, אשר כלל גם הכרת כלי נשק ולימוד מעשי לשימוש בו. אימונים אלה התקיימו אמנם על פי כל כללי הקונספי־רציה, אך בידיעת השלטונות הפולניים, אשר העדיפו שגם זו תישאר בגדר החשאיות.

בשנת 1939 נשלחתי אף אנוכי ביחד עם עוד מספר חברי בית״ר מוירזבניק לקורס כזה מטעם האצ״ל, בסביבות קילצה, שם הוקם מחנה מיוחד למטרה זו. מתוך המועמדים שהגיעו מוירזבניק נופו אחדים ונשארנו רק שניים: פרץ נודלמן וכותב השורות הללו.

הקורס התקיים סמוך לפרוץ המלחמה וקוצר בעטייה ביומיים, עקב המאורעות המלחמתיים שהחלו להתרחש.

בשובי מהקורס הזה הספקתי עוד להיפרד מעם אבי שגוייס לצבא הפולני — וכעבור זמן חילקתי עמו ועם אחי אברהם גורל דומה, עליו מסופר במקום אחר בספר זה.

ג ר ש ו ן ר אָ ז ע נ װ אַ ל ד

די רעוויזיאָניסטישע באַוועגונג אין וויערזבניק

אונדזער שטאָט האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע ספּעציעלע ציוניסטישע טעטיקייטן און אַקטיוויטעטן. רייך און פילפאַרביק איז געווען די קולטור־אַרבעט ביים פאַרשפּרייטן און אַריינדרינגען דעם ציוניסטישן גייסט אין די הערצער פון דער יוגנט, וואָס האָט געזוכט אַן אידעאַל צו זיינע שטרעמונגען און געפילן, צו פאַר־שטאַרקן די באַזע פון זיין עקזיסטענץ און פאַרצווייגן צו היטן ספּעציעלע ווערטן פונעם יידישן פאָלק.

אין יעדער זאַמלונג און איניציאַטיוו, וועלכע זענען געווען פאַרבונדן מיט ציון, זיינען די רעוויזיאָניסטן גע־ווען די וואָרט־זאָגער און טאָן־געבער. דאָס מוטיקע וואָרט פון ערלעכן ציוניסטישן עסקן איז תמיד געזאָגט געוואָרן דורך אונדז מיטן גרעסטן פּאַטאָס, און יושר. דערפאַר זיינען זיי געווען שטענדיק ווירקזאַמע און איבערצייגנ־דיקע, אַז אפילו די שאַרפסטע קעגנער זיינען מיטגעריסן געוואָרן מיטן ענטוזיאַזם און האָבן אונטערשטיצט אונ־דזערע פאַרשלאַגן. די ווירקונג פון אונדזער פּאָליטישער אַרבעט האָט זיך געלאָזט פילן נישט בלויז אין די יידי־שע קרייזן, נאָר אויך די קריסטלעכע גאַס האָט זיך באַ־צויגן צו אונדז מיט דרך־ארץ. און דעריבער, זיינען אויך אונדזערע עפנטלעכע אויפטריטן און פאַרזאַמלונגען אַזוי צאָלרייך באַזוכט געוואָרן.

נאָך אין 1930, ווען דער ציוניסטישער לאָקאַל האָט זיך געפונען אינעם הויז פון **ח י י ם ד ר י י נ ו ־ ד ע ל**, שוין דעמלט איז אַנטשטאַנען דאָס קומענדיקע קערנדל פון בית״ר־אָפּטיילונג אינערהאַלב דער ציוניס־טישער אָרגאַניזאַציע, און אינעם ציוניסטישן אַלגעמיינעם קאָמיטעט, זיינען מיר געווען פאַרטראָטן מיט צוויי מיט־גלידער. צו יענער צייט האָבן אין דער לייטונג פון בית״ר פּרעטענדירט די חברים בעניעק שלעזינגער, ישעיה־יונה שאַרפהאַרץ און איך, דער שרייבער פון די שורות.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין וויערזבניק האָט אַרויסגעוויזן אויסערגעוויינלעכע איניציאַטיוו און ענער־גיע ביים זאַמלען געלט פאַר די ישראל־פאָנדן, און ביים שאַפן נייע אינסטיטוציעס. עס איז ממש געווען אַ תענוג צו זען ווי ס׳האָבן שטענדיק צוזאַמען געאַרבעט די אַלטע אַנגעזעענע שיינע יידן פון שטאָט מיט די יונגע, הגם צווישן זיי זענען תמיד געווען מיינונגס־פאַרשידנהייטן. פאַר די אויגן איז תמיד געשטאַנען דער ציל, וואָס האָט אַלעמען געאייניקט. אַ דאַנק דעם זיינען די אומפאַר־שטענדעניש צווישן די ציוניסטישע גרופּירונגען געווען קליינע און פאַרבייגייענדיקע און נישט אַנגענומען קיין ערנסטן כאַראַקטער, ווייל אַלע האָבן פאַרשטאַנען דעם ווילן פון די יונגע, וועלכע זיינען תמיד געווען פול מיט התפעלות און איבערגעגעבנקייט פאַר דער אַרבעט. אַזוי אויך האָבן די יונגע חברים געוווּסט אָפּצושאַצן די אַר־בעט פון די עלטערע חברים אין די ציוניסטישע גרופּי־רונגען, און שטענדיק זיך צוגעהערט צו זייער וואָרט און צו זייער עצה. אַזוי צוזאַמען, אַקסל ביי אַקסל האָבן געאַרבעט עלטערע און יינגערע ביי די זאַמלונגען פון קרן־קיימת, שקלים־אַקציע, תרבות אאַ״וו.

מיט דער צייט האָט זיך די רעוויזיאָניסטישע אַרבעט פאַרצווייגט און פאַרברייטערט, עס זיינען געשאַפן גע־וואָרן נייע קעמערלעך פון טעטיקייט, ווי אַ הכשרה־קיבוץ פון בית״ר, ס׳איז אַנטשטאַנען דער „ברית־החייל״ אונ־טער דער לייטונג פון שלמה דריינודעל, ס׳האָט זיך גע־שאַפן דער „ברית־ישורון״, וועלכער האָט אַנטוויקלט אַ זייער ברייטע טעטיקייט אין די רעליגיעזע שיכטן, און

קבוצת פעילי בית״ר בשיט על פני נהר הקמיננה.
ביניהם: מאניעק צוקרמן, לאה׳טשע רוזנברג, מנדל שיף (—).

די אַנטשטייונג פון הצה״ר, וואָס אין דער שפּיץ פון אים איז געשטאַנען דער פאַרדינסטפולער ציוניסטישער עסקן און משכיל יעקב קליינער. אַזוי האָט זיך געשמידט די קייט פון שפּעטערישע ציוניסטיש־רעוויזיאַניסטישע אָפּטיילונגען, וועלכע האָבן זיך פאַרשטאַרקט פון טאָג צו טאָג, און געוווּנען די סימפּאַטיע פון דער יוגנט און די ברייטע מאַסן.

אַזוי איז אויך געעפנט געוואָרן פייערלעך די אַגראָנאָם־שול אין באַדזשענטין, כדי צוצוגרייטן די רעוויזיאַניסטישע יוגנט צו ווירטשאַפטלעכער און אַגראַר־אַרבעט פאַר דער עליה. ביי דער דערעפענונג האָבן זיך באַטייליקט דעלעגאַטן פון קעלצער קרייז און אַנדערע, ווי אברהם ליכטענשטיין, דוד מאַנדעלבוים, מנחם כאַדאַראַווסקי (שפּעטער סבידור) און דער שרייבער פון די שורות. אַזוי פיל איך פאַר נויטיק צו דערמאַנען דעם פאַקט, מיט 30 יאָר צוריק, ווען אין ישראל איז דערשאָסן געוואָרן חיים אַרלאָזאָראָוו פרייטיק ביינאַכט, און די פּרעסע האָט געבראַכט די נייעס זונטיק, האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די רעוויזיאַניסטן זיינען פאַרמישט אין דעם מאָרד. און אָט געדענק איך, האָט דעם זעלבן זונטיק אָוונט געזאָלט אויפטרעטן דער ראש פונעם בית״ר זאב זשאַבאָטינסקי אין גרעסטן זאַל אין אָסטראָוויעץ, וואָס איז געווען 25 קילאָמעטער ווייט פון אונדזער שטאָט. טויזנטער מענטשן פון דער גאַנצער געגנט האָבן זיך געגרייט צו פאָרן הערן דעם גרויסן קעמפער און פירער. די לופט האָט געאָטעמט מיט נערוועזיטעט און שפּאַנונג. די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג איז געווען אויפגעברויזט און אין אַ שלעכטער שטימונג. ענדלעך — ס׳איז געקומען ביינאַכט, דער זאַל איז געווען פול געפּאַקט, און די לופט איז געווען אָנגעשטרענגט. עס האָט געשמעקט מיט פולווער, מען האָט זיך געריכט, אַז שטיל וועט דער אָוונט ניט אַדורך. און אָט האָט דער טריבון זשאַבאָטינסקי אָנגעהויבן זיין רעפעראַט, און באַלד ביים אָנפאַנג האָט זיך דערהערט אַ הויכער געשריי, אַן אויסרוף „נידער מיט די רעוויזיאַניסטישע מערדער״. דער שרייער איז געווען צדוק טענענבוים פון אונדזער שטאָט. באַלד איז געוואָרן אַ טומל און אַ רעש און דער גרויסער עולם האָט געוואָלט שטאַרק רעאַגירן, אָבער דער ראש בית״ר האָט מיט זיין דונערדיקער שטימע אַ שריי געטון: שטיל און רואיק זאָל זיין, איך בין מסכים מיט דעם רוף „נידער מיט די מערדער״, זאָל די האַנט פון שיסער אָפּגענומען ווערן. נאָך ביים אָנהייב האָט זשאַבאָטינסקי געפאָדערט פון אַלע בית״רים אַ קאָנטראָלירטע אויפפירונג אין זאַל, כדי נישט צו דערמעגלעכן דעם אויפרייס פון דעם אָוונט. און אַזוי טאַקע האָט ווייטער באַהערשט אַ פולע שטילקייט דעם גרויסן זאַל און דער רעפערענט האָט פאַרגעזעצט זיין רעפעראַט אָן שטערונגען.

אַזוי שטייט פאַר מיינע אויגן זשאַבאָטינסקיס לעצטער אויפטריט, קורץ פאַרן מלחמה־אויסברוך אין פילהאַרמאָניע־טעאַטער אין לאָדזש, ווו ער האָט פונאַנדערגעוויקלט דעם עוואַקואַציע־פּלאַן, געשילדערט די טרויעריקע צוקונפט, וואָס דערוואַרט דאָס יידנטום און גערופן מאַסנווייז צו פאַרלאָזן פוילן. אין פּרעזידיום זענען דאַן געזעסן גרויסע און רייכע פּערזענלעכקייטן און זשאַבאָטינסקי האָט געוואָרנט, אַז די כמאַרעס פון דעם שטורעם דערנענטערן זיך און ער האָט געשריגן: לאָזט איבער אייערע מאַיאָנטקעס, נעמט מיט זיך דאָס נויטיקסטע, ראַטעוועט זיך און פאָרט קיין ישראל. יידן, איך האָב אייך ליב, און דעריבער נעמט אָן מיין עצה. אָבער צום באַדויערן זיינען זיינע ווערטער געווען ווי אַ נבואה.

און אָט איז אָנגעקומען די היטלער־כוואַליע, וואָס האָט פאַרפינצטערט דעם גאַנצן ליכטיקן האָריזאָנט, און פאַרשניטן די אַלע שפּראָצונגען פון מסירת־נפש און גלויבן, די קוואַלן פון האָפענונג און שטרעבונגען, און צוזאַמען מיטן שטאַם אויסגעריסן אַלץ מיטן וואָרצל, און געבראַכט חורבן, פאַרניכטונג אויף אַלץ, וואָס האָט נאָר געאָטעמט מיט יידישער לופט.

נידער מיט די הונען און קאַניבאַלן פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט!

צום שאַנד־וואַנט זאָל געשטעלט ווערן דאָס הערן־פאָלק, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַזעלכע ווילדע חיות און נידערטרעכטיקע מעדער!

יעקב כץ

מירושלים מימי קדם – ל„ירושלים של זהב"

כשם שראוי לה, לבירתנו הנצחית, להעלותה על ראש שמחותינו, כן יעלה ויבוא רישומה כאן בספר זכרון זה המוקדש לקדושי עירנו, כי מאז ומתמיד היתה ירושלים חבוייה בלב כל יהודי ויהודי, נִשְׁמָתָהּ אבן שואבת וסמל לכיסופי האומה לגאולה ולעצמאות.

משך אלפיים שנה לא חדלו היהודים, מכל קצוות העולם, מלקוות לשוב לארצם, ארץ-ישראל, לבנות את ירושלים ולכוננה כעיר שחוברה לה יחדיו, כבירת ישראל, ולעטרה בעטרת תפארת כפי שהיתה בימי קדם. בזמן שבית המקדש, היה קיים, היו כל בני ישראל עולים לרגל שלוש פעמים בשנה לירושלים לבית המקדש, לשמוח לפני ה', להודות ולהלל על הארץ, יבוליה ופירותיה ולהתפלל על הברכה וההצלחה, והשמחה היתה גדולה.

רבה היתה התכונה בכל מקום לקראת העליה לרגל. איש איש ובני ביתו היו יוצאים מכל פינות הארץ ופניהם מועדות ירושלימה. השבילים והדרכים המו מרוב עם העולים לרגל.

גם בירושלים הבירה רבה היתה התכונה לקבלת פני העולים. האורות הבהיקו והאירו מסביב, הכוהנים היו יוצאים לקבל פני הבאים, הלוויים היו מנגנים ושרים וכל בעלי האומנויות היו עומדים ושואלים לשלומם של הבאים, והכל שרויים בשמחה ובהתרוממות רוח.

כשחרבה ירושלים ובית המקדש הפך למאכולת אש וישראל גלה מארצו, נותר הכותל המערבי למזכרת לגדולתה של ירושלים, תפארתה וקדושתה.

ואמנם במשך קרוב לאלפיים שנה לא חדלה האומה מלהתגעגע על ירושלים ומלבכות על חורבנה. „בכה תבכה בלילה" — שתי בכיות מקונן ירמיהו הנביא, על חורבן בית ראשון ועל בית שני. שתי חורבנות בלילה אחד של תשעה באב. „עיני עיני ירדו מיים" כפל לשון זה מראה על בכיה וזליגת דמעות ללא הפוגות.

בלילה זה מדי שנה בשנה „ישבו לארץ, וידמו זקני בת-ציון", חגרו שקים העלו עפר על ראשם וישבו לארץ דוממים ובוכים על תפארת ישראל שחוללה. לא רק ביום ט' באב יום החורבן, אלא כל ימות השנה היו היהודים מעלים את ירושלים על ראש שמחתם „אם אשכחך ירושלים, תשכח ימיני". מה גם בתפילתם ערב ובוקר וצהרים הלכו ונשנו ברכות „תפילה מיוחדות" „בונה ירושלים" „ותחזינה עינינו בשובך לציון" „המחזיר שכינתו לציון".

חסידים ואנשי מעשה ערכו כל לילה תיקון חצות בקוננם על חורבן בית מקדשנו והתפללו על הגאולה שתבוא במהרה.

בכל התפילות מאז גלות בבל בהתפללם, היו היהודים מכוונים פניהם „נגד ירושלים" (דניאל ו' יא'), בית חיינו, אשר הכותל המערבי כגולת כותרת שהוסרה מראשה, כשורש אילן רב פארות שנגדע, ועלה ויצמח ויניב פירות מחדש לגאון ולתפארת.

כותל זה, הוא לא רק כותל דמעות בלבד, אלא יסוד ומסד לבנין המקדש במהרה בימינו. כי גם בחורבנו „לא זזה השכינה ממקום קדוש זה", כדברי חז"ל : „הכותל" לא נעזב ע"י עם ישראל גם בגלותו. אלפי יהודים באו לכאן לקונן ולהתאבל על החורבן ועל הגלות, להתפלל ולשפוך תחנונים על הגאולה והישועה ש„כונן ירושלים" ירחם ציון ויכוננה, ויקבץ בניה לתוכה בשמחה.

גם כשהכותל היה בשבי המתנכלים הירדנים והגישה לכותל היתה בבחינת סכנת נפשות, חרפו יהודים נפשם בכפם, ניגשו לכותל ביום הכפורים יום הדין ותקעו בשופר מדי שנה בשנה. גם מארצות רחוקות באו יהודים לחונן עפר ארץ הקודש, לבנותה בחייהם ולהיקבר בה במותם. אף אלו מבין היהודים שלא זכו לראות את הארץ ולנשום את אוירה, הרגישו בלבם אהבת ירושלים, טהרת הנפש. והתפילה הפופולרית היתה „לשנה הבאה בירושלים".

המשורר המאירי, המחיש את הגעגועים והשתפכות הנפש בשירו הידוע :

„מעל פסגת הר הצופים,
שלום לך ירושלים.
מעל פסגת הר הצופים,
אשתחווה לך אפיים.

מאה דורות חלמתי עליך,
לזכות, לראות, באור פניך".

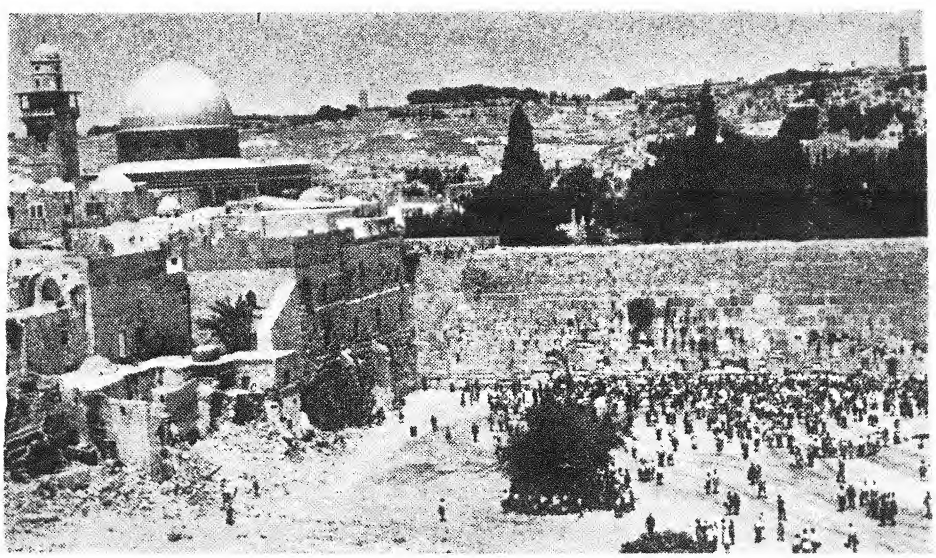
והנה סוף־סוף „תם עוונך בת־ציון, לא יוסיפו להגלותך", קמה מדינת ישראל, התקוה הפכה למציאות, הוחזרה עטרת ירושלים ליושנה והיא בירת מדינתנו, עם נשיא, כנסת וכל המוסדות המפוארים של תורה וחכמה. הוחזרה האבידה לבעליה ומילות המשורר התגשמו וקרמו עור וגידים לעינינו לאמור:

„נודד תהיה במלוא תבל, אך מולדתך אחת, זאת אל תשכח עד רדתך שחת, אם גם יאחר יום הגאולה, אל תואש. אסיר תקוה וצעד שעל שעל, אך בוא יבוא ועוד שמשנו יעל, ישוב יפרח אז גם עמי, ובארץ יקום דור ברזל כבליו יוסר מגו".

כיסופי נפש של דורות ומאוויים כמוסים של אלפי שנה הגיעו להתגשמותם, „שמחו את ירושלים בת־עמי וגילו בה כל אוהביה, „מאה דורות חלמתי עליך לזכות לראות באור פניך", אשרינו שזכינו לכך, התגשמות התקוה שנות אלפיים, לארץ ציון וירושלים.

ביראת כבוד, באהבה ובגעגועים.

*

נותר הכותל המערבי למזכרת לגדולתה של ירושלים, תפארתה וקדושתה

ז כ ר ו נ ו ת

ראובן שועלי (ליס)

זכרונות

וירזבניק־סטראכוביצה מכורתי — עיירה קטנה בפלך קילץ שבפולניה, שוקעת בשפלה של שדרות בר, מוקפת הרים ויערות.

כאן היו יהודים עמלים, ופועלי חרושת לייצור תחמושת ופלדה בסביבה אשר גרו בנפרד, ממשכנות היהודים. אנשים פשוטים היו רוב היהודים, וידם רבה להם במלאכה ובמסחר. לא גדשו בה, בוירזבניק, תלמידי חכמים ואף לא עשירים מופלגים, אך בעלים בעמם היו, בוטחים בעצמם ובאלוהים. דורות חיו כאן ועברו מן העולם, ודורות באו אחריהם וכולם קיימו את היהדות ברמ״ח אבריהם ובתרי״ג מצוותיהם, בתפילתם ובעיסוקם היום־יומי, בהגיגיהם ובמעשיהם, בדאגותיהם לצורכי המשפחה והפרט ובפעילותם הענפה למען הכלל — איש איש לפי דרכו והשקפתו — עד שעלתה על כולם יד הכורת.

האוכלוסיה

כעשרת אלפים יהודים שכנו כאן יחדיו בימי ילדותי. והעיירה עצמה — מסביב לה כחגורה רחבה השתטחו ההרים, מקום מגורם העיקרי של הנוצרים (כמה אלפים במספר) וחלקם — בסטראכוביצה, בשכונים ע״י מבני התעשיה הכבדה. בעיירה גופא היו בתי עסק אחדים של הגויים, והכנסיה הנוצרית היחידה אשר בכל יום ראשון נהרו אליה מאות נוצרים עם משפחותיהם.

האכרים

עבודת האכרים בשדה היתה עבודת כפים בעיקר, חרישה בסוס וזריעה ביד מתוך תרמיל צד וגדול התלוי על הכתף הימנית. וקציר בחרמש, בערמיה במגרפת יד, העמסה בקילשון והובלת התבואות אל חצרות בעגלות גבוהות מספר קומות, הנסחבות בסוסים. את התבואה דשו במקלות. גם בנות האכרים עבדו בשדה והעמיסו עמרים בקלשונים. נאות היו הבתולות עם מטפחות צבעוניות על ראשיהן, כשצמותיהן הקלועות מציצות מבעד למטפחות.

השוק

במרכזה של העיירה היה השוק על יד הכיכר של הבתים, אשר בצד האחד התגורר ירמיה המלמד ובקצה השני — שלמה קופף. הבניה היתה מעץ והשוק היה מוקף חנויות של חנוונים יהודיים: מכלת אריגים, גלנטריה, כובעים, ברזל, משק בית, ועוד. מאות משפחות התפרנסו מחנויות אלה, ובמקום הזה היה מקום כנוס לאכרים ביום השוק, יום ה׳ בשבוע. ביום זה היו הכפריים מהסביבה באים לעיירה למכור תוצרתם ולקנות את מצרכיהם, והעיירה מלאה וגדושה המון עם, עם יבול אדמתם פרי שדותיהם וגינותיהם. שורות של עגלות עמוסות שקי תפוחים, אגסים ושזיפים, תפוחי אדמה, גזר וסלק גדשו את השוק.

בית הכנסת, בתי תפילה למיניהם

בית הכנסת הגדול היה מקום תפילתם של המוני העם, הקצבים, בעלי המלאכה והעגלונים, ובכלל — לכל אדם מישראל. זה היה בית התפילה הראשון והקדוש שבעיירה. הגם ששימש כמקום תפילה לדלת העם, היה גם מקום כינוס עיקרי לכל העיירה. דרשנים גדולים וחזנים בעלי שם, אשר ציפו לקהל שומעים רב, היו מתפללים בו. כמו כן, נהו גם רבים ממתפללי ה„שטיבלעך״, אשר בשבת אחה״צ היו מתכנסים כאן לשמוע דרשה, כאן בין העם הפשוט, בהמון, שחיו חיי עמל ודחקות, פה היתה אוזן קשבת ביותר.

תלמוד תורה

ילדי ישראל בוירזבניק קנו רוב תורתם מפי מלמדים. הם למדו עברית וחומש ורש״י מפי מלמדים עד גיל בר־מצוה ויצאו לאור עולם לחפש מזונות. רק מעטים, שנפשם חשקה בתורה רבה, נדדו לישיבות בערים אחרות, ואחרים — שהתאוו להשכלה גבוהה, נדדו לגימנסיות שבערים אחרות. במרוצת הימים החלו ילדי ישראל ללמוד את שפת המדינה. לא בקלות הונהג מנהג זה, כי זמן רב התנגדו לכך הזקנים וראו בו מעשה שמד... אולם לאט, לאט, נשתנו הזמנים והתחילו להופיע כמה מורים לשיעורים, וביניהם — גם אבי מרדכי

ליס, אשר הביא הביתה כמה תלמידים ל„שעות" אחדות. אח"כ נוסדו כמה בתי ספר: „תרבות", „בית יעקב לבנות". אך כולם כאחד ראו דרכים חדשות לתרבות ישראל, מהם היו ציונים ומהם שנתפשו לאידישיזם.

התלמוד תורה היה מקדמת דנא, מקום לימודים של ילדי עניים והוא היה מוחזק מתרומות בעלי בתים, אשר שלחו את ילדיהם לחדרים ולמלמדים פרטיים, אך דאגו גם להש־כלתם של המונים חסרי אמצעים.

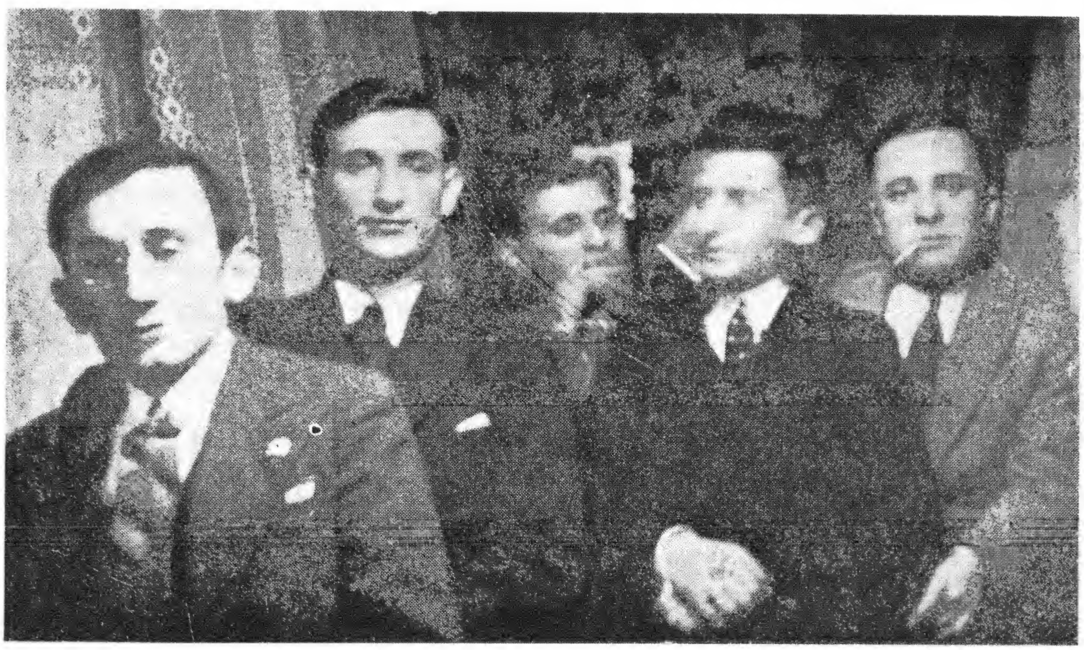
מעשי ילדות

שמחת ילדי ישראל היתה מועטה בוירזבניק כי החדר בלע את רוב זמנם והשאיר רק מעט פנאי לילדותם, למש־חקיהם, ולשמחתם. הם לחמו על כל רגע של שמחה ואושר

תמונות חורף

שמחות אחדות היו לילדים בחורף. לכשירד שלג שכיסה במעטה לבן את כל העיירה וסביבותיה; וענפי העצים כוסו כפור תחת עלים; מעל כל הגגות נתלו בוכני קרח מנוצצים כשמש; וכל השמשות שבחלונות העלו פרחים מפרחים שו־נים מעשי יד מצח אמן — יוצאים ילדי ישראל בלילה מן החדר לאור פנסי ניר משוחים בשמן, הולכים ושרים בצוותא, מתפתלים בשלג, זורקים כדורי שלג, ומתחלקים על גבי השלג והקרח. מי שידו משגת, קנה לו מחליקים עשויים פלדה נוצצת, ומחליקים בהם על הקרח ברעש ובהעוויות שונות עד לשפך הנהר על יד היער.

בונים גררות מארגזים ישנים ומחליקים בהם על פני השלג. מקימים דחלילים משלג, גדולים ורחבים, ענקיים

קבוצת פעילים בתנועה הציונית

מימין לשמאל: ראובן ליס־שועלי, מא:יעק צוקרמן, שמואליק גלברד, אברהם גולדשטיין, עקיבא בינשטוק.

ילדותי ומה שלא ניתן להם בהיתר וברשות, לקחו לעצמם באיסור ובהתפרצות בכל עת מצוא.

משחקים יהודיים

עיקר משחקיהם של ילדי החדר היו: משחק האגוזים — בערבי פסח וסוכות, משחק הסביבונים בחנוכה וה„קויטלך", היינו, קלפים „עבריים" המסומנים באותיות אלף בית. בפו־רים — שיחקו ברעשני המן וכן „משחק חרבות עץ" וזריקת אטבים וקוצים במתפללים בתשעה באב.

ממש; תוקעים להם עיניים ושפמי פחם, מדביקים להם אף גדול, וזנבות לשעת הצורך, ויוצקים עליהם מים, למען יקפאו ויהפכו גוש קרח, מוצק ובר קיימא.

מעשי צדקה

וכמה מפעלי צדקה היו להם לאנשי וירזבניק:

קופה של ר' מאיר בעל הנס יכולת למצוא תלויה בכל בית ובית, ועם ערבי שבתות משלשלות דרות הבית את תרומתן לתוכה, כשעיניהן דומעות ואנחה פורצת מלבן, אגב

אזכור האבות והאמהות הקדושות. „משולחים" באים ממר־חקים בשליחות נעלה, מארץ הקודש ומישיבות שבגולה, ובעלי בתים מהלכים עמהם מבית לבית ואוספים תרומות למטרה החשובה. תוך כדי מילוי המשימה, קולחת שיחה ערה על ענייני דיומא והשליח מבשר בשורות ישועות ונחמות. נשמעים גם סיפורי חסידים, מעשי „נסים ונפלאות" — ומעל לכל — מופתים הנמסרים מניה וביה מפה לאוזן ומוצאים את דרכם לשדרות הרחבות של הצבור.

וכיצד לא להזכיר את המנהג של קערת ערב יום כפור המונחת כבוד במרכז השולחן של בית הכנסת וכל יהודי רואה לעצמו לחובה לטמון בה את תרומתו המסורתית.

אווירה מיוחדת במינה שררה באותם רגעים נשגבים, נוראי הוד של ערב כניסת היום הקדוש על כל התכונה וההתרגשות מסביב, כאשר כל הדרך מהבית אל בית הכנסת הינה „מרופדת" במעשי צדקה לנצרכים לפי כוחו ויכולתו של התורם.

הקרן הקיימת

ברם, אם בקרנות עסקינן, הרי המקום המרכזי שייך בוודאי לקרן הלאומית, אשר היקפה והפופולריות שלה עלו על כל המפעלים מסוג זה. הקרן הקיימת חדרה אל השכבות הרחבות של הצבור ואצל רבים היתה לכעין פולחן שהאמינו והקדישו לו מזמנם ומירצם. זה התחיל מגילי הגן, והמשיך בבית הספר, בתנועות ובמועדונים, בבתי ציבור ובדירות פרטיות. נערים ונערות הילכו מבית לבית לרוקן את הקופ־סאות או לאסוף תרומות לתוך הקופסה שברשותם; היו מפיצים בולים ומוכרים תמונות, ועוד כל מיני צורות והמצאות כדי להרבות באיסוף התרומות אשר נועדו לגאול את אדמת ארץ ישראל. והנוער עשה בדביקות ובמסירות למען גיוס הכספים והיה גם שכר לפעולתם.

קרנות לשעה

ולבסוף כדאי עוד להזכיר את הפעולות המסורתיות של איסוף תרומות ל„מבצעים" חד־פעמיים בכוח המסורת של „הכנסת כלה" או לשקם מישהו שנזקק לעזרה דחופה. ומלבד כל אלה התרומה שאין מרבים לדבר בה ואשר צורתה המ־יוחדת היא „מתן בסתר" — גם לתורם וגם לנתרם. כל אלה היו פסיפס מגוון ועשיר של פעילות נעלה למען הכלל שעיי־רתנו נתברכה בה במשך כל השנים, עד לבוא התקופה הנוראה, בה היו זקוקים כולם לחסד ורחמים — ובעת ההיא דווקא — נפקד מקומם ואיש לא יכירם.

✶

מ. בן־יהודה

ביום השוק

ערש ילדותי האהובה וירזבניק, לא ניחנה בסגולות חמדה ויופי מיוחדים שציינו ערים וקהילות יהודיות בגלות פולין, אולם זכית לאהבת תושביך והוקרת כל באי שעריך, בשל יערות, נהרות ואגמים שעטרו והקיפו אותך, בשל החיים התוססים של עבודה ומלאכה, ייצור ומסחר, תורה ודעת. היה בך שפע של חיות ועליצות נעורים, רוח ציונית וחלוצית נשבה מכל צדדיך והכמיהה לציון היתה נסוכה על פני כל יהודי העיירה. יהדות עממית, ענוות רוח, תורנית אולם. גם לוחמת ונאבקת על פת לחם וזכויות אנוש. ספוגת ערגה וחלומות לימים יבואו, יהדות שורשית ובריאה החרדה לקנייניה הרוחניים.

רחובותיך וסימטאותיך — לא תואר ולא הדר היו להם ומשכנות תושביך העידו על מעמדם הכלכלי של אזרחיך — אבל יקרת לנו כפי שהיית. היית כולה יוזמת תושביך־בוניך, סימלת את היוניותם וחכמת חייהם של יהודי העיירה שהיוו מרכז החיים בעיירה. במשך דורות חיו היהודים בתוכך, בנו משפחות, גידלו בנים ונלחמו לקיומם בכל התנאים והנסיבות.

לבי הומה בי לזכרך, חביבים ונערצים עלי דמויות יהודיך בשל פשטותם, צניעותם ותמימותם בשל צורת חייהם השקטה והטהורה, שיחם ושיגם, שהצטיינו בהרמוניה נפלאה של אצילות נפש ואהבת ישראל עמוקה ללא גבול וללא סוף.

אונטערוועגנס

בדרך

דער שוסטער

הסנדלר

עיירה שהיתה מכניסת אורחים בלב רחב ופתוח. בכל מקרה של זרם פליטים שהגיעו לעיר בעת השואה ובשעות של דחק, ידעה גם ידעה לקבל פני אחים פליטי חרב ומשטמת המשטר, ועל כולם פרשת את סוכת שלומך, לכל־כלם, להקל סבלם, להגליד פצעיהם ואף איש לא אמר „צר לי המקום".

מרכז העיירה היה מיושב יהודים. הכיכר המרכזית — השוק וכל הרחובות הסמוכים, ורק בפרברי העיר המרוחקים ובירכתיה התגוררה מרבית האוכלוסיה הפולנית.

רובם של תושבי הכפרים בסביבה, היו עובדי אדמה והתפרנסו מעבודה חקלאית, פועלים ועמלי כפיים, ואילו רוב בתי המסחר בעיירה ובעלי המלאכה — יהודים היו (סוחרי בקר, עגלונים, חייטים סנדלרים רפדים כובענים נפחים נגרים וכו'). סביב העיר היו כמה מנסרות (טרטקים) עצים ולבידים שרובם השתייכו אף הם ליהודים, וכן בתי יציקה לברזל, נחושת וכלי נשק — מפעלים ממשלתיים, שעהסיקו אלפי עובדים פולנים, רובם נוצרים.

נזכר אני ביום השוק בעיירה, שהיה פשוט יום חג ושמחה ליהודים משום ששימש מקור לא אכזב לפרנסתם ולרווחתם של יהודי העיירה. לימי שוק אלה, שהתקיימו בכל ימי חמישי בשבוע, היו נוהרים תושבי העיר, פרבריה וכפריה הסמוכים, מי ברגל ומי ברכב. משעות הבוקר המוקדמות והלילה, השתרעו ונעו שיירות שלמות שפניהן מועדות

לשוק המרכזי, הרינק. מצד אחד הסתדרו דוכנים וביתנים של חייטים, סנדלרים, כובענים מוכרי סידקית, חוכרי בוס־תנים ותוצרתם, ובמקביל להם, סוכות, עגלות ומדפים מלאי תוצרת ירקות, פירות, חלב ותוצרת חלב. עגלות עמוסות תרנגולות שקירקורן נשמע למרחוק, ושקים עמוסים תפוחי אדמה, כאשר כולם מתפרשים לאורך ולרוחב השוק. הכיכר הומה מרוב מבקרים וקונים, והפדיון עלה כפורחת.

במיוחד נהנו מכך החנויות בשוק ובבתי המרזח שהש־תייכו רובם ליהודים ושהיו מלאי מבקרים, שקנו מכל הבא ביד. בירכתי הרחובות, ע"י הנפחיות ובעלי המלאכה, גבר הפדיון וקולות המקח וממכר בקעו למרחקים. מי שקנה נפט או עצים, מי שהצטייד בדברי סדקית או מכולת, לבוש או מאכל ומשקה. העיקר היה, כי יום זה נתן ליהודי העיירה מרחב — מחיה ופרנסה. רק בשעות הערב המאוחרות, דהרו שוב העגלות ברחובות העיירה והאיכרים מיהרו וחז־רו — איש איש למקומו. הכיכר־השוק התרוקן מאלפי מבקריו, ויהודי העיירה בירכו בנחת „ברוך ה' יום יום".

כל זה נמוג ואיננו. הכיכר בטח קיימת, לבשה צורה ופשטה צורה, אולם המיית המסחר היהודי נדמה ואינה נשמעת עוד, כי ירשוה רוצחים פולניים ועל זה מקונן הנביא „הרצחת וגם ירשת?" על אף הכול ולמרות זאת, אי־אפשר לעקור מן השורש את זכר תקופת הנעורים שבילינו בעיירה עד בוא השואה שהפכה את החיים לגיהנום באין פודה ומציל.

בנימין וייסבלום

לחג חילקו דבש ודגים

קצת זכרונות מהעיר וירזבניק בה ביליתי את נעורי ואת השנים הכי יפות בחיי.

לעיר וירזבניק באנו מאופטוב, בעברנו ממקום שהיינו מושרשים בחברה, במשפחה, ובכלכלה. בהתחלה חשבתי שקשה יהיה לנו להתאקלם במקום החדש, אבל חיש מהר נתבדו כל חששותי. מצאנו בעיר וירזבניק אנשים מאוד חביבים וחברותיים, אשר תמיד היו מוכנים לעזור לזולת. אבי היה סוחר־סיטונאי ועסק כל השנים בתחנות קמח. אחרי מות הסבא, מכר אבי (והסבתא) את התחנה מהכפר ביעקשולנק וקנה בשיתוף עם משפחתו את תחנת־הקמח בוירזבניק. העסקים היו לא רעים. את הקמח היו מספקים לאופים בעיר ולסביבה. ליד התחנה היתה בריכת דגים קטנה, כמה כוורות וקצת עצי פרי. זה הכל שימש לצורך עצמי ולחלוקת מתנות. אבי היה מומחה לכוורות וזה היה התחביב שלו. אני זוכר שלכל חג היינו מחלקים דבש ודגים למכרים. אמו ז"ל מבית שטיינהרט, היתה עקרת בית נאמנה והיתה דואגת לצרכנו. כל מוצאי שבת היו מתאספים אצלנו חברים של אבי: בורשטיין, פרצובניק, יוסל אונגר ועוד — ואמי היתה מכינה להם מטעמים (למלווה מלכה) וכך היו מבלים עד חצות. אחותי רבקה — אחרי מות בעלה — יוסף הוכמיץ, עברה לגור אלינו מאופטוב עם בנה פנחס והוא אז בן 3. אחי שאול, אחותי חביבה ואנוכי — הצלחנו לעלות ארצה לפני המלחמה. אחותי אסתר ופנחס נצלו מהשואה והצליחו להגיע ארצה אחרי המלחמה, ואילו שני האחים — לייביש ושלמה, אחותי רבקה וההורים — נספו בשואה הי"ד.

בוירזבניק היו הרבה תנועות נוער. אני השתייכתי ל„החלוץ הצעיר" ויותר מאוחד ל„הפועל המזרחי". הכמיהה לעליה היתה גדולה מאוד. הנוער בילה את השנים הכי־יפות בחייו, בלי שום מטרה לעתידו. אני התחלתי לחפש כל מיני דרכים איך לעלות ארצה, לבסוף השיג אבי רשיון בהזדמנות — וכך עליתי ארצה. לאבי היתה תכנית לשלוח קודם את הבנים ארצה ואחרי כן יעלה בעצמו. אולם הגורל האכזר שם קץ לכל התקוות והשאיפות — וכך התייתמנו ושיכלנו את יקירינו שנספו בשואה עם כל ציבור הקדושים והטהורים. הי"ד.

אורי שטרמר

צרור זכרונות

הכרתי לראשונה ווירזבניק בשנת 1937, כאשר פתחתי שם את משרדי כעו״ד מתחיל. בהמשך דרכי המקצועית וחיי היום יומיים היתה לי אפשרות נרחבת להכיר את יסודותיה, בסיסה ומבנה הכלכלי־חברתי.

העיירה וירזבניק היתה מחוברת עם סטראכוביץ וקיומה הכלכלי נשען בעיקר על ייצור כלי נשק בבית החרושת הגדול בסטראכוביץ, וכן על מכרות פחם שהיו בסביבתה ומעט חקלאות. ואולם ליהודים לא היה חלק ונחלה בתשתית הכלכלה של העיירה, הם לא עבדו בבתי החרושת לנשק מפני שבעליהם היו אנטישמיים ולא אווו לקבל יהודים לעבודה במפעלם; הם לא נמצאו גם במכרות הפחם ואף לא בחקלאות, מסיבות של נישול היסטורי ממושך כאשר לא הותר ליהודים לעסוק בכל עיסוק, אלא במסחר ותיווך. הנה כי כן, התאפיינו חיי הכלכלה של היהודים בווירזבניק כמו בשאר עיירות הסביבה, היינו, במסחר זעיר ומעט מלאכה.

היהודים בווירזבניק היו מרוחקים מחייה הציבוריים של העיר בכללה והם הסתגרו בתוך ד׳ אמות של החיים הקהילתיים שלהם, על מוסדותיהם ומפעליהם, וכן בנושאים לאומיים שהעסיקו את הציבור היהודי — ובראש וראשונה בתנועת התחייה הלאומית. רובו של הנוער והציבור בגיל הבינוני השתייכו לתנועות ומפלגות ציוניות, בעוד שהמבוגרים יותר מצאו זיקה ל„אגודת ישראל״.

הנוער היה חדור הכרה לאומית והשתלב בלב ונפש בפעילות למען הגשמת הרעיון הציוני. ברחובה של העיירה התבלטו בעיקר התנועות הציוניות של „המזרחי״, ציונים סוציאליסטים ורביזיוניסטים. עם בואי לווירזבניק, הצטרפתי ל„אגודת הרצל״ והייתי פעיל באותה סיעה שהיתה קרובה לי מבחינת השקפותי. צעדי הראשונים בשדה המקצועי כעורך דין מתחיל בווירזבניק לא היו סוגים בשושנים, כיוון שהחברה הפולנית היתה חדורה רוח אנטישמית וכל המגעים עם הרשויות נתקלו ביחס של איבה ושלילה, דבר שמנע כל אפשרות של פעילות תקינה. מבחינה ציבורית היתה המפלגה הלאומית־דמוקרטית („נ. ד.״) הידועה לשימצה, הכוח הפוליטי העיקרי בעיירה ועובדה זו נתנה את אותותיה בכל אשר פניתי. הם התנכלו לעורך דין יהודי והערימו קשיים ומכשולים לרוב. היו ימים שהעמידו אפילו „זקיפים״ ליד משרדי והסיתו פולנים שרצו להזדקק לשרותי. השתדלתי בכל כוחי להתגבר על התנכלויותיהם, כיוון שרציתי להתבסס במקום ואט אט עלה הדבר בידי הודות לעזרתם הנאמנה והמסורה של ראשי הציבור במקום, ובעיקר, ה׳ה שמחה מינצברג, שמואל פוחצ׳בסקי ז״ל, יוסף גרינהאוט ז״ל, יצחק זינגר ז״ל, אשר לא חסכו זמן וטרחה, כדי לעמוד לימיני ולעזור לי בראשית צעדי. בית זינגר וגרינהאוט, הפכו להיות כמו בית שלי וכאן מצאתי עזרה ותושיה בכל שביקשתי. רומק זינגר ואחיותיו היו ידידי האישיים, אשר עודדוני מבחינה חברתית.

בשנת 1938 הורה מושל המחוז (סטרוסטה) לפזר את הנהלת הקהילה בוירזבניק־סטרכוביץ ומינה אותי כמפקח ההנהלה. המניע לצעד המינהלי היה נעוץ בכך כי ההנהלה הקודמת לא דאגה במידה הדרושה לצרכים השוטפים של המקום, לא גבתה את המיסים, הקופה היתה ריקה ולא היו אמצעים כדי לממן הוצאות חיוניות.

בעצת ראשי התנועה הציונית בעיירה ופעיליה המרכזיים, קיבלתי את המינוי ומיד לאחר זאת העמדתי בפני עצמי את המשימות הבאות:

א. להסדיר את הבעיות הכספיות של הקהילה;

ב. לשקם את בתי הכנסת ולשפצם;

ג. להכריז בהקדם האפשרי על בחירות חדשות לועד הקהילה.

הודות לעזרתו הנדיבה של ר׳ שמחה מינצברג שפעל איתי יחד במשך חודשים מספר, הצלחנו „לנקות את השטח״ ולהשתית את חלוקת העול הכספי על הציבור בהנהגת מיסוי צודק למען הצרכים השוטפים של הקהילה.

בווירזבניק היה בית־כנסת ישן נושן שנבנה בסגנון עתיק ומהודר. אווירה של הדרת קודש שררה בבית־כנסת עתיק זה ורטט של קדושה אחז בבאי שעריו להתייחד עם קונם.

ואולם, במרוצת השנים הועם זיוו החיצוני של המקום הקדוש הזה בשל מלתעות הזמן והיה צורך חיוני לשפצו ולחדשו.

הנה כי כן, יזמתי ביחד עם ה׳ה שמחה מינצברג, גרינהאוט ושמואל טננבאום לערוך מגבית ליצירת קרן שתשמש כמקור מימון לעבודות השיפוץ. הציבור היהודי שהבין את חשיבות המשימה נענה בעין יפה ואיפשר לנו לפעול למען האדרת כבודו ואפיו של בית הכנסת ההיס־טורי העתיק.

לצערנו הרב, לא ארכו הימים ובפרוץ מלחמת העולם השנייה באו הקלגסים הנאציים וחיללו את המקדש — מעט, שרפוהו והפכוהו לתילי חורבות.

לאחר השלמת השיפוצים של בית הכנסת, ניגשתי למשימה הבאה, היינו, לערוך בחירות חדשות. לא אכחד כי עז היה רצוני שהתנועות הציוניות יעלו על ראש התור של העסקנות הציבורית ולא חוגי ה„אגודה״ החרדיים או המתבוללים שהתנכרו לעמם ודתם, וקיבלו ללא עוררין את תכתיביו של ה„סטרוסטה״. אכן, הציבור בעל התו־דעה הלאומית בווירזבניק עמד על הרמה הדרושה והעריך אל נכון מהו צוו השעה. על פי בקשתי נטלו שמחה מינצ־ברג, שמואל טננבאום ויוסף טנצר את היוזמה בידיהם והשקיעו עמל רב כדי להדריך ולשכנע את הציבור בכיוון הנכון. ואמנם היה שכר לפעולתנו, כאשר כל הזרמים הציוניים התאחדו והעלו רשימה ציונית אחידה בבחירות לועד הקהילה. הודות לכך, נבחר בפעם הראשונה בבחירות כאלה נציג ציוני כיו״ר ועד הקהילה — היה זה פוחצ׳בסקי.

בפרוץ מלחמת העולם השנייה, נפרדתי מעם ווירזב־ניק, כאשר נאלצתי לנוס מפני הקלגסים הגרמניים המת־קדמים — ומאז לא שבתי עוד אליה. לאחר המלחמה לא היה לי העוז לבוא לשם ולראות במו עיני את העובדה הנוראה כי כל הציבור הזה שאליו רחשתי חיבה וידידות, והייתי קשור עמו בקשרי אחווה ורעות, נכחד בצורה כה טראגית.

עברו כשלושים שנה מאז שעזבתי את ווירזבניק, אך בנשמתי חרותים היטב דיוקנאותיהם של צעירי העיירה התוססים והפעלתניים, של אנשי העמל והמלאכה, האנ־

קבוצת צעירים

במדים — יושב, יוסף ציטרינבוים; עומדים משמאל לימין: פישל הירשהורן, בן ר׳ שלמה סלופיה; יואל קומץ, בן ר׳ משה; צבי הרבלום, בן ר׳ גרשון וצפורה — (עליו מסופר בספר זה בפרק „התנגדות ומרי״ על־ידי צבי פייגנבאום)

שים המשכילים ופשוטי העם, אשר התפללו יום יום כי „תחזינה עינינו בשובך לציון״, שחלמו לחיות בארץ אבותיהם ואשר לא זכו לדאבון לבנו — לחיות ביחד עימנו ולבנות את מולדתנו החדשה־נושנה — מדינת ישראל.

יוסף קאַרנוואַסער

מיט א פיפציק יאר צוריק

עס זעט זיך מיר אויס ווי אַ חלום, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבן נאָך אין 1920 יאָר.

אונדזער אַרומיקע געגנט און די נאַטור אַרום מיין געבורטס־שטעטל וויערזבניק, איז געווען זייער שיין, אָבער דער באָדן האָט געברענט אונטער די פיס און יעדער טאָג איז מיר געוואָרן איבעריק. שוין אַ לענגערע צייט ווי איך טראָג זיך אַרום מיט דעם געדאַנק צו פאָרן קיין ארץ־ישראל, נאָר דער געדאַנק צו פאַרלאָזן די טייערסטע און ליבסטע טאַטע־מאַמע, שוועסטער און ברידער, ווי אויך קרובים, פריינד, האָט געהאַמעוועט אַ שנעלן באַשלוס. פונדעסטוועגן, איז געקומען דער טאָג, ווען איך האָב זיך דעצידירט אויף דעם דרייסטן שריט און בין אָוועקגעפאָרן קיין סאָסנאָוויעץ, וועלכע איז געווען נאָענט צו דער דייטש־פּוילישער גרענעץ, ווייל ווי מען האָט מיך אינפאָרמירט, זיינען דאָרט פאַראַן געווען מעגלעכקייטן צו שוואַרצן די גרענעץ.

איז טאַקע אָנקומענדיק אַהין, האָב איך זיך גלייך געווענדט צו דעם אַדרעס פון דעם שווערצער, וועלכע מען האָט מיר אָנגעגעבן נאָך אין וויערזבניק.

נאָך אַ סך מי און הארץ־קלאַפּעניש, האָב איך באַוויזן אויסצוגעפינען דעם דאָזיקן שמוגלער און קומענדיק צו אים אין שטוב אַריין, בין איך איבערראַשט געוואָרן טרעפנדיק דאָ נאָך דריי ייִדן פון וויערזבניק, וועלכע זיינען אַהערגעקומען צו דעם זעלבן ציל וואָס איך. מיר האָבן זיך באַלד אַלע דערפרייט, וואָס מען האָט זיך געטראָפן אַ פּאָר „היימישע" מענטשן, און מען האָט אפילו אָנגעהויבן צו פּלאַנירן אונדזער געמיינזאַמע צוקונפט. אָבער אונדזער פרייד האָט נישט לאַנג געדויערט, ווייל דער שמוגלער האָט אונדז מודיע געווען, אַז ער קען אונדז ליידער נישט אַריבערפירן, ווייל פאַר אַ פּאָר טעג האָט מען געכאַפּט ביים איבערשוואַרצן אַ פּאָר ייִדישע יונגעלייט און מען האָט זיי אַרעסטירט. וואָס עס וועט מיט זיי פּאַסירן — ווייסט מען נאָך נישט, אָבער דערווייל איז די וואַך זייער פאַרשטאַרקט געוואָרן און עס איז אַ גרויסע סכנה זיך איינצושטעלן. נישט האָבנדיק קיין אויסוועג, בין איך מיט אַ טיפן שמערץ און צאָרן פון דאָרטן אומגעקערט קיין וויערזבניק.

זינט דענצמאָל האָב איך אָבער קיין מנוחה נישט געפונען און דער געדאַנק פון עולה זיין קיין ארץ־ישראל האָט מיר שטענדיק געבויערט אין קאָפּ און מיך נישט אָפּגעלאָזט.

מיטאמאָל, האָב איך זיך דערוווּסט, אַז אין דער הויפּטשטאָט וואַרשע האָט זיך געגרינדעט אַן ארץ־ישראל — פּלשתינה־אַמט, וועלכער באַשעפטיקט זיך מיט דער פראַגע פון שיקן חלוצים קיין ארץ־ישראל. אַזוי ווי איך האָב שוין וועגן דעם געוווּסט, האָב איך קיין סך נישט געוואַרט, און זיך גלייך געלאָזט קיין וואַרשע צו פּרוּוון רעאַליזירן מיין גרויסן חלום. דאָס מאָל האָט עס אויסגעזען, אַז די אויסזיכט אויף צו דערליידיקן דעם פּראָבלעם האַלט נישט שלעכט און מען האָט געפאָדערט, איך זאָל איינצאָלן די רייזע־שפּעזן קיין ארץ־ישראל און דאָס האָט מיר געגעבן אַ האָפענונג, אַז איך וועל מצליח זיין. נאָך אַ פּאָר חדשים פון וואַרטן אין גרויסער שפּאַנונג, האָב איך ענדלעך באַקומען די דערלויבעניש צו פאָרן קיין ארץ־ישראל אויף אַ לעגאַלן אופן. קיינער איז מיין גליקן נישט געווען, פון גרויס פרייד און ענטוזיאַזם, וואָס האָבן מיך באַהערשט, בעת איך האָב זיך דערוווּסט דערפון.

ויהי היום, און עס איז אָנגעקומען די גליקלעכע שעה, ווען איך בין אַוועקגעפאָרן פון וויערזבניק קיין וואַרשע און זיך אָנגעגעבן אויף דער גרויסער סטאַנציע פון דער הויפּטשטאָט. דאָ האָב איך געדאַרפט וואַרטן אַ היפּש ביסל צייט, ביז איך האָב געקענט אָפּפאָרן קיין עסטרייך. אין דער באַן האָב איך געטראָפן נאָך אַנדערע ייִדן, וועלכע האָבן זיך געקליבן צו מאַכן דעם זעלבן וועג וואָס איך. אין ווין זיינען מיר אַראָפּ פון דעם צוג און זיך אָפּגעגעבן צום „פּלשתינה־אַמט". פון דאָרט האָט מען אונדז ווייטער געשיקט קיין טריעסט, אַז פון דאַנען אַן, זאָלן מיר מיט אַ שיף דורכמאַכן דעם וועג קיין ארץ־

ישראל. צו אונדזער פרייד איז נישט געווען קיין גרע־נעץ, נאָר לײדער האָט אונדז דאָ דערוואַרט אַן אַנטוי־שונג. מיר האָבן נישט געקענט אַרויף אויפן שיף, ווייל עס איז אָנגעקומען אַ באַריכט, אַז אין לאַנד קומען פאָר אומרוען פון זייטנס די אַראַבער און מען מוז וואַרטן, ווייל עס איז זייער געפערלעך.

פיר חברים אין אַ צעלט

קיין סך האָט עס אָבער נישט געדויערט און מיר האָבן זיך אין אַ שיינעם ריינעם טאָג אויפגעזעצט אויף דעם לאַסט־שיף „קאַמפּידואָגלאָ" און נאָך דרייצן טעג זיינען מיר אָנגעקומען צו די ברעגן פון פּאַטערלאַנד.

מיט גרויס באַגייסטערונג איז מיר פאַרגעקומען דער צוזאַמענטרעף מיט מיין פאַרווירקלעכטן חלום, און איך האָב אַלץ אָנגענומען פאַר ליב. אומפאַרהאָפט, האָב איך באַלד געטראָפן אַ וויערזבניקער חבר, וועלכער איז אָנ־געקומען אַהער נאָך פאַר מיר. דאָס איז געווען צבי ענים־מאַן. איך האָב זיך טאַקע אָנגעשלאָסן אין זיין גרופּע און באַקומען גלייך אַ דאַך איבערן קאָפּ. דאָס איז געווען אַ געצעלט (אהל), אין וועלכן מיר זיינען געשלאָפן פיר חברים. אַרבעט האָט דעמלט פּונקט נישט געפעלט, נאָר צו עסן איז געווען זייער קנאַפּ. פונדעסטוועגן איז געווען פריילעך אויפן האַרץ. מען האָט גאַרנישט געהאַט און מען האָט גאַרנישט געדאַרפט. אַלץ איז געווען דורכגעדרונ־גען מיט האָפענונג און לעבנסלוסט, ביז עס זיינען אָנ־געקומען די טרויעריקע ידיעות וועגן דעם נאַציסטן קאַש־מאַר און דעם טראַגישן גורל פון אונדזערע טייערסטע, וועלכע זיינען אומגעקומען צוזאַמען מיט די מיליאָנען יידן אין אייראָפּע — הי״ד.

י ע ק ב   ק ו ר נ ו ו ס ר

נס עלילת הדם

(כפי שסופר ע״י דודתי זקנתי הגב׳ רבקה וייזר תח״י)

הורי סבתי שרה אשת ר׳ מרדכי דוד קורנווסר ז״ל, ר׳ נטע קריסטל * ומשפחתו ז״ל היו בעלי חוות מלינק ע״י ברודס והיו ידועים כמכניסי אורחים. רבים התארחו וקיבלו ארוחות ביד רחבה ומקום לינה, וכן גם מתנת־יד כצידה לדרך.

בליל פסח אחד כשהמשפחה וכמה עשרות אורחים הסבו לליל הסדר והסבתא ניגשה לשדה (קיפעט בלע״ז) להוציא ה„קיטל" שחסידים ויחידי סגולה היו נוהגים ללבוש בליל הסדר חשכו עיניה. בתוך השדה הייתה מונחת גוויית פגר של שייגץ, צעיר. בחוץ הורגשה תכונה רבה והמתח בבית עלה לאין שיעור. הסבתא מיהרה להראות זאת לסבא והוא ציווה להחזיק סוד ולא לספר לא לבני הבית ולא לאורחים כדי למנוע בהלה. בחשאי ובמהירות ניגשו להסתיר את הפגר. אך כיצד מסתירים כשבכל רגע עלולים להופיע שונאי ישראל ולדפוק בדלת.

ובכן, ללא שהיות הכניסו את הפגר לתוך סיר גדול בו בישלו דלעת עבור האורחים הרבים והסבא והסבתא התיישבו ליד השולחן הערוך. אולם, הסבא ציווה, כי אם ידפקו על הדלת לא לפתוח אותה. וכך קידשו על היין ובשמחה רבה ובקול רם אמרו את ההגדה וסיפרו על נס יציאת מצרים.

באמצע אמירת ההגדה נשמעו דפיקות חזקות בדלת, אבל כולם המשיכו באמירת ההגדה בקול והתעלמו כליל מהדפיקות. לאחר שהדפיקות גברו נשמעו לפתע קריאות ודפיקות חזקות ולכשנפתחה הדלת פרצו פנימה אנשי המשטרה עם מלוויהם והתחילו לערוך חיפוש. חיפשו בכל הדירה עד שהגיעו לשדה האמורה איפה שפיללו למצוא את קרבן העלילה שלהם. אולם, השדה היתה ריקה והם נשארו עומדים ונדהמים ופעורי פה, וכך יצאו בבושת פנים, לאחר שנכשלה מזימתם זו, וגם ביקשו את סליחתם על שהפריעו להם בעריכת הסדר בליל הפסח.

* נכדיהם נמצאים כעת בארה״ב. מר שמואל קריסטל ואחותו.

משה (מיכאל) סמט

די טייכן פון דער ווייסל

דערמאָנענדיק זיך אָן שטעטל וויערזבניק, באַגרייפט מיך אַ טיפע זאָרג און שנאה אין טיפן האַרצן, וועלכע איז פאַרבליבן ביי מיר אויף אייביק.

עס איז שווער צו פאַרשטיין, ווי אַזוי קען אַ מענטש זיך אַזוי אויסדריקן ווי איך דריק זיך אויס וועגן מיין שטעטל, אין וועלכן איך בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן, ווו איך האָב פאַרבראַכט מיינע שענסטע און פריילעכסטע קינדער־יאָרן. אָבער איך גלויב, אַז מיינע שטאָטישע באַקאַנטע, וועלכע זיינען אויפגעוואַקסן מיט מיר צוזאַמען, וועלן מיר אַנטשולדיקן, ווייל איך בין זיכער, אַז נישט ביי איינעם פון אונדז זיינען אויך פאַרבליבן אין האַרצן — אויף לאַנגע יאָרן — די זעלבע געפילן ווי ביי מיר.

מיט 37 יאָר צוריק, ווען איך בין געווען אַ יינגל פון 12 יאָר, אַ תלמיד פון 5־טן קלאַס, האָט פּאַסירט אַ מעשה: דאָס איז געווען אויף אַ לעקציע פון געאָגראַפיע, ווען הינטער מיר אויף דער באַנק איז געזעסן אַ פּאָליאַק מיטן נאָמען וואָיציעכאָווסקי. בעת דער לעקציע פון דעם פאַרביסענעם אַנטיסעמיטישן לערער קוזבינסקי איז דאָס געשען. פּלוצלינג רופט דער לערער אויס מיין נאָמען און פאָדערט פון מיר איך זאָל אים ענטפערן אויף אַ פראַגע: ווי רופט זיך דאָס אָרט פון וואַנען עס שווימט אַרויס די ווייסל?

איך בין אויפגעשטאַנען און געענטפערט, אַז די ווייסל שווימט אַרויס פון באַביאַ־גוראַ אין די פּיענינען־טאַטרען.

די צווייטע פראַגע איז געווען: וואָס פאַר אַ טייכן האָבן מיר, וועלכע פאַלן אַריין אין דער ווייסל? אויף דערויף הויב איך אָן אויסצורעכענען, אַז מיר האָבן פאָלגנדע טייכן: ביאַלאַ, סקאַוואַ, ראַוואַ, בוג א. א. וו. פּלוצלינג האָקט מיר איבער מיין שכן, וועלכער זיצט הינטער מיר און וועלכער הייסט וואָיציעכאָווסקי און שרייט אויס אויף דעם הויכן קול צו מיר מיט פאָלגנדע ווערטער: „העי זשידזיע" (ייד) מיט וואָס פאַר אַ רעכט רעכנסט דו אויס די טייכן, וועלכע געהערן צו אונדז פּאָליאַקן מיטן נאָמען „מיר האָבן", דו דאַרפסט זאָגן, אַז „זיי האָבן"...

איך געדענק דאָס גלייך ווי דאָס בילד וואָלט מיר געשטאַנען אַציגד פאַר מיינע אויגן. דאָס בלוט האָט זיך אין מיר אויפגעברויזט, איך האָב זיך בליצשנעל צו אים אויסגעדרייט און פאַרמאָסטן אים אַ פּאַטש גלייך אין זיין פּנים אַריין מיט מיין גאַנצער קראַפט. ווען דאָס בלוט האָט אים געגעבן אַ שפּריץ פון דער נאָז, האָב איך פאַרשטאַנען, אַז גוט וועט עס פאַר מיר זיך נישט ענדיקן. און ווי געוויס האָב איך באַקומען זאָפאָרט אויף דעם פּלאַץ פינף לינייקעס אין מיין רעכטער האַנט פון מיין לערער קאָזבינסקי און ער האָט מיך געשיקט צום דירעקטאָר פון דער שול, וועלכער האָט מיך זעלבסטפאַרשטענדלעך גלייך אַהיים געשיקט מיט אַ דראָונג, אַז ער וועט מער מיך אין שול נישט האַלטן.

איך האָב געפּרוּווט אים איבערצייגן און געוואָלט דערציילן וואָס עס האָט פּאַסירט און אַז איך פיל זיך דער זעלבער בירגער ווי אַנדערע פּוילישע קינדער, אָבער ליידער, צום באַדויערן, איך האָב זיך אָנגעשטויסן אויף דעם זעלבן אַנטיסעמיט, וועלכער האָט אַפילו נישט געוואָלט מיך אויסהערן.

איך בין אַרויס פון זיין צימער מיט מיין טאַש ביכער, וועלכן איך האָב געטראָגן אין דער לינקער האַנט. דאַן האָב איך ערשט דערזען מיין פאַרשוואָלענע האַנט — גאַנץ רויט ביז בלוט, אָבער קיין ווייטיק האָב איך נישט געפילט. פונדעסטוועגן, האָט אין מיר געקאָכט און געברויזט, אָבער אינערלעך טיף אין האַרצן האָב איך געפילט אַ באַפרידיקונג און סאַטיספאַקציע, וואָס איך האָב פאַרטיידיקט מיין אייגענעם איך. איך האָב געפּרוּווט אַליין זיך באַרעכטיקן. און אַזוי טראַכטנדיק דעם גאַנצן וועג, האָב איך געעפנט די טיר פון מיין שטוב.

די מאַמעשע ז"ל, איז געבליבן שטיין און בלאַס ווי קאַלך; דער טאַטעשי ז"ל, האָט געעפנט אַ פּאַר ברייטע

אויגן שטארק פארוואונדערט, וואס פלוצעם איך האב זיך אין די אנפאנגס־שעהן פון לערנען אהיים אומגעקערט ?! און אזוי קוקנדיק אויף מיינע פארזארגטע עלטערן, האב איך שוין אנגעהויבן צו באדויערן אויף מיין שריט, וואס איך האב דא אפגעארבעט. דאך האב איך זיך באהערשט און אנגעהויבן צו דערציילן דעם טרויעריקן אמת, פון אנהויב ביז צום סוף.

דיינע צוקונפטיקע קינדער. אויף דעם קענען מיר זיך גארנישט העלפן, ווייל מיר געפינען זיך אין גלות".

מיר האט זיך דאן געדאכט, אז איך האב זייער גוט פארשטאנען דעם מאמענט, כאטש איך בין נאך נישט געווען קיין דערוואקסענער מענטש.

שפעטער, א דאנק דעם, וואס מיין פאטער ז"ל האט געהאט א סך באקאנטשאפטן אין די פוילישע קרייזן

בית־הספר העממי־הכללי בוירזבניק (ממשלתי)

איך קוק, מיין מאמעשי ז"ל האט שטילערהייט אין זיך געוויינט און מיין טאטעשי ז"ל האט זיך צוזאמען געפלאטערט דאס בלוט אין זיין פנים, און עס דאכט זיך מיר אין דעם מאמענט, אז אט־אט, וועט ער זיך ארויפ־ווארפן אויף מיר מיט זיין גאנצן כעס, אבער דאס איז נישט געשען. ער האט שטילערהייט גערעדט צו זיך אליין די פאלגנדע ווערטער: „אט דאס איז דער גורל פון אונ־דזער יידישן פאלק, וועלכעס געפינט זיך צעשפליטערט און צעזייט אויף דער גאנצער וועלט". ווענדנדיק זיך צו מיר זאגט ער ווייטער: „אזוי האט דיין זיידע ז"ל גע־ליטן, אזוי האב איך געליטן און אזוי וועסט דו ליידן און

און אינסטיטוציעס, האט ער נאך שווערער מי און לוי־פעניש באוויזן איינצובעטן דעם דירעקטאר פון דער שול, ער זאל מיר דערלויבן צו באזוכן די שול.

די טרויעריקע עפיזאדע פון מיין קינדהייט האט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון און האט אין מיר דערוועקט די פיינטשאפט צו דעם פוילישן פאלק און צו מיין גע־בורט־שטאט, אין וועלכער איך האב פארבראכט ביזן אריינמארשירן פון די נאצישע חילות. נאך א קורצער צייט, מיטמאכנדיק די אקופאציע פון די מערדערישע און בארבארישע דייטשן, בין איך אנטלאפן קיין ראטן־פארבאנד.

לוי בראַדבעקער

געבאַקן מצות אום פּסח

פיל געשעענישן און וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע טאַטן און פאַקטן קומען מיר אויפן זכרון, ווען איך טראַכט וועגן ספּעציפישע דערינערונגען פון אונדזער שטעטל וויערזבניק.

צוליב דעם אַפּלויף פון דער צייט, איז מיר שווער צו קאַנצענטרירן די געדאַנקען און צוגעבן אַן איבערבליק איבער דער געשיכטע פון דער יידישער באַפעלקערונג, דאָך האַלט איך עס פאַר נויטיק צו דערמאַנען און אונטערשטרייכן צוויי וויכטיקע גוטע טאַטן פון פאַרשיידענע פעריאָדן, וועלכע האָבן אַ כאַראַקטעריסטישע אַלגעמיינע באַדייטונג, און גיבן אַ ספּעציעלע אָפּשפּיגלונג פון דער ברייטער זעלישער גוטהאַרציקייט, און די גרויסע הילפס-געפילן, וועלכע זיינען געוועזן איינגעוואָרצלט ביי גרויסע שיכטן פון די וויערזבניקער יידן.

אַ היתר צו באַקן אום פּסח

אין יאָר 1917, אין דער ערשטער וועלט-מלחמה, האָט ביי אונדז געדינט אַלס רב, דעם דאָמבראָווער רבס אַ זון, רבי יעקב-אהרן רעגענסבערג זצ״ל, וועלכער איז געוועזן אַ גרויסער למדן און תלמיד-חכם, און האָט געוווסט ביי געוויסע אומשטענדן צו נעמען אויף זיך די פאַראַנטוואָרטלעכקייט און אויך דעם געהעריקן באַשלוס.

ס'איז געוועזן פּסח-צייט, געדענק איך, ווען ס'איז פּלוצעם אָנגעקומען אַ באַן מיט יידישע זעלנער פון עסטרייך, און אַזוי ווי ס'האָט געדראָט, אַז צוליב מאַנגל אין מצות וועלן די יידישע זעלנער דאַרפן חלילה עסן חמץ, האָט ער געגעבן אַ היתר צו באַקן מצות אין פּסח. די יידישע באַפעלקערונג האָט ד אָס אָנגענומען מיט גרויסער אָנערקענונג און מיט פיל פרייד איז זי צוגעטרעטן צו דער אַרבעט, אַזוי אַז די יידישע זעלנער האָבן געפייערט דעם יום-טוב כדת-וכדין.

אַ וואָגאָן מיט קוילן

אין יאָר 1928, איז אין פּוילן געוועזן אַ שווערער ווינטער און די פרעסט זיינען דערגאַנגען צו אַ גאָר הויכן גראַד, אַזוי אַז פיל פאַמיליעס האָט געדראָט צו פרירן פון קעלט, נישט האָבנדיק קיין מיטלען צו באַקומען האָלץ אָדער קוילן צו דערוואָרעמען זייערע וווינונגען.

דערפאַר האָבן אַ גרופּע חסידים פון אַמשינאָוו און אַנדערע, אָרגאַניזירט אַן אַקציע צו ברענגען אַ וואַגאָן קוילן און צו צעטיילן דאָס צווישן די אָרעמע שיכטן. אין שפּיץ פון דער איניציאַטיוו צו דער וווילטעטיקייטס-אַקציע זיינען געשטאַנען: חיים ברויטבעקער, שלמה ברויטבעקער, פישל ניימאַן (וועלכער איז געוועזן באַקאַנט אַלס פישל מנשהס), מיין פאָטער ע״ה און אַנדערע.

איך ברענג די צוויי עפּיזאָדן, כדי צו באַטאָנען, און דערמאָנען אונדז אַלעמען, פון וואָס פאַר אַ שטאָם מיר זיינען, און מיט וועלכע הומאַניטאַרע ווערטן, גוטע מידות און לעבנס-שטייגער אונדזערע עלטערן האָבן אונדז דערצויגן.

זאָלן אונדז זייערע געזעלשאַפטלעכע און אינדיווידועלע טאַטן פאַר אַ ביישפּיל דינען און זייער וועג פאַר אַ מוסטער אויף אַן ערלעכן און יושרדיקן לעבנס-וועג, זייענדיק די ערנפולסטע פאַראייביקונג פון זייער הייליקן אָנדענק.

✶

צ. פ.

המילדות העבריות

האשה מטיל קניגסברג או כפי שכולם קראו לה, „די אלטע שוחטין", היתה מהדמויות הנדירות, לא רק בקרב נשי העיירה, אלא גם מחוץ לתחומי הקהילה.

מטיל קניגסברג — המיילדת

כאשה בעלת נסיון רב בחיים, שניחונה בפיקחות ובת־בונת כפיים, התייחסה לכולם ביחס אמהי, ובנות המקום — רבות מהן פנו אליה לבקש עצה ותושיה — והיא כדרכה — לא השיבה את פניהן ריקם.

מטיל באה לוירזבניק מאוסטרובצה, כאשר נישאה לר' מרדכי (מאטיל) שו"ב ז"ל, אחר שנתאלמן מאשתו הרא־שונה. הודות למידותיה הטובות, והדרת פניה, זכתה ליחס של כבוד והערכה בקרב החוג המעולה של בנות העיירה. בימים ההם טרם ידעו על מוסד כמו „בית יולדות". היילוד הרך ראה מיד עם יציאתו לאוויר העולם, את פני ביתו ודירתו והמילדת היא שהושיטה את ידה לסעדו, כאשר הגיע הרגע המכריע שהחליט בו כי הינו ראוי כבר לדירה יותר מרווחת ולחיים יותר חפשיים...

בקהילתנו היו שתי מילדות עבריות: אחת, שקראו לה הריש חיים'טע (אשת הרש חיים) והשניה, „די אלטע שוח־טין". שתיהן עשו את מלאכתן באמונה ובמסירות. עם זאת, בלטה דמותה של „די אלטע שוחטין" בגלל אישיותה ומעמדה כרעית השו"ב. בהיותה ידועה בשער בת־רבים, כאשה נאצלת רבת פעלים, היתה יוצאת ובאה בבתי העשי־רים כמו, בבית ליכטנשטיין, בית מישליבורסקי, זינגר, ועוד, באשר הגברות מהמשפחות המיוחסות לא עשו צעד מבלי להתייעץ עמה תחילה בכל הנוגע לאימהות ולגידול בנים.

נוסף לעניינים הכרוכים במקצועה כמילדת, פנו למ־טיל לשם קבלת עזרה דחופה ע"י חילוץ עצמות במקרים שנתפרקו אבריו של ילד, שנקעה ידו, וכדומה. הנכנסים בצער ומכאובים יצאו מסודרים במשובה ונחת. כן ידעה ללחוש לחשים נגד „עין הרע" (או לשושנה) וכל הפונים עצבניים ובמצב רוח מדוכדך, יצאו מאצלה שמחים.

היא זכתה לאריכות ימים וגם לעת זקנתה, כשהיתה אצל בנה — הרב יצחק מאיר שו"ב ז"ל, לא נס ליחה ובגיל 90 עוד קיבלה כמיילדת את פני שלישיה ללא עזרת רופא.

מטיל המיילדת נפטרה בגיל 93 בשיבה טובה ובשם טוב, כשהעיר מלאה ילדים שזכו לסעדן של ידיה המסורות.

יהא זכרה ברוך.

משה (מיכאל) סמט

החוג הדראמטי

גודלה של העיירה, וכן מיעוט אוכלוסייתה, לא יכלו בשום אופן לזכות את תושביה בתיאטרון משלה. כך לגבי היישוב כולו, כל שכן, לגבי היהודים, שמניינם לא עלה על שלושת אלפים נפש. אולם, פעילות תרבותית היתה ברחוב היהודי ומקומה לא נפקד גם בתחום הדרמאַטורגיה.

רצה הגורל, שזכרוני על הפעילות הזאת שהזכרתי לעיל, כלומר, קיומו ופעולתו של החוג הדראמטי תהא קשו־רה באירוע דרמטי וטראגי מאוד.

לבנה על הראש

מגיל צעיר נמשכתי לחוג הזה ועם התבגרותי — התחלתי לקחת בו חבל פעיל. לחוג היה מדריך קבוע, איש חביב, נעים הליכות, אשר נתן את מיטב זמנו ומרצו לעניין הציבורי ועשה זאת שלא על מנת לקבל פרס. היה מקדים לבוא לחזרות, מכין את עצמו לפני הופעתם של החברים ואף יוצא אחרון מהמועדון, בהיותו מסכם רשמים והערות שהשכיל לצבור במשך זמן החזרה.

והנה, יום אחד בלכתו מהמועדון הביתה, כאשר עבר את הרח׳ פילסודסקיגו, הוטלה מלמעלה לבנה על ראשו ופגעה בו פגיעה קטלנית. כל המאמצים להצילו — עלו בתוהו והאיש נפטר.

מעשה הרצח המתועב, שתוכנן בזדון ע״י פורעים אנטישמיים, עורר זעם ברחוב היהודי, ואילו השלטונות

החוג הדראמטי

עומדים — משמאל לימין: (—), גוצ׳ה סנצר, מיאטק וויגשפרג; יושבים — משמאל לימין: רבקה לייבנשטט (מבית־מילמן), חנה סנצר, משה צירינסקה, מונדק הלשטיין, סלה שרפהרץ, יז׳ק זיסקינד וחיים־יוסף מילמן

יצאו ידי-חובתם בטענה שאי-אפשר להעמיד אדם לדין, יען כי אין הוכחות שהדבר נעשה בכוונה תחילה.

כוכבים נודדים

המועדון של החוג הדרמטי התמקם בחצרה של משפחת אונגר (פולה אונגר), בו היינו מתכנסים בערבים — כ־15—20 בחורים ובחורות בגילים שונים. ההתלהבות היתה גדולה וגם התוצאות מבורכות. מדי חודשים מספר היינו מעלים הצגה באולם של „מכבי אש" (סמוך לבניין המש־טרה), שהיה תמיד מלא על גדותיו, הן בשל הסקרנות לראות את ה„שחקנים" שהיו מוכרים לאנשים מחיי יום־יום, והן בגלל ההצגה עצמה.

מבין ההצגות הרבות שהעלינו זכורות לי: „המכשפה מקשטיליה", מאת שלום אש, ובמיוחד — „כוכבים נודדים" מאת שלום עליכם, אשר קצרה הצלחה ניכרת.

המועדון שהיינו מקיימים בו את החזרות של החוג הדרמטי, הכיל גם ספריה — ומי שהקדים לבוא, יכול היה בנחת להתייחד עם ספר, או לקרוא עיתון ולבלות את זמנו בצורה תרבותית. עם פרוץ המלחמה והעכרת האווירה, פסקה כמובן הפעילות של החוג והכל ירד תהומה. נשאר רק הזכרון.

*

ו. ה.

קופת חולים

אין זאת, כי אם המוסד המעניק עזרה רפואית לנזקקים, בא לו ממקורות לועזיים, כדוגמת ה„קרנקן־קסה" בגרמנית או „קסה כוריך" — בפולנית, אחרת היה צריך להיקרא „אגודה לעזרה רפואית", וכדומה.

כך — לגבי צורתו, ואילו ביחס לתוכנו ומהותו — ראוי להזכיר, כי למרות הפער הגדול שהיה קיים בין האוכלוסיה היהודית, לבין זו של הנוצרים, על כל ההש־לכות והזיקה למוסדות שונים, הרי קופת חולים היתה מן המוסדות הבודדים שהשיתוף בו בין שני העמים היה ללא דופי.

בעיירתנו — וירזבניק, נוסף אפילו איזה נופך מיוחד במינו למוסד הזה, באשר הוא שכן בבית שהיה שייך ליהודי, היינו, לפנחס הלשטיין, כאשר בקומה התחתונה היתה חנות גדולה, ובקומה העליונה — התגוררה משפחת הלשטיין, ועל ידה — המשרד של ה„קססה כוריך".

כפי שמספר בעל הבית, החי עמנו כיום בישראל, נהרו ל„קססה כוריך" יהודים בכל ימות השנה, הגם שרוב הלקו־.ות היו מקרב הנוצרים, מאותה סיבה פשוטה, שהם היו מאורגנים כפועלים בבתי־החרושת לנשק ותחמושת, שהיו מצויים לרוב בסטראכוביצה, החלק התעשייתי של העיירה.

רופאים יהודיים — לא היו ב„קססה כוריך" של וירזב־ניק, אבל הרופאים הפולניים התיחסו בהגינות לאוכלוסיה היהודית, דבר הראוי לציון מיוחד, על רקע יחסה העויין — בדרך כלל — של האוכלוסיה הפולנית — כלפי יהודי העיר, כמו בערים האחרות בממלכת פולין.

במיוחד ייזכר לטובה, רופא אחד בשם בורקובסקי, שאפשר אפילו לשייך אותו להגדרה של „חסיד אומות העולם". רופא זה, שהיה כירורג במקצועו, ניחן בסגולות תרומיות, בעל סבר טוב, נועם הליכות ונכון לעזור אפילו תוך סיכון מעמדו החברתי, אם לא יותר מזה.

אחרי המלחמה הוא הציל בחורה יהודיה, בתו של שלמה אניסמן, אשר נורתה על־ידי פרטיזנים פולנים — מרצחים מיסודם של כנופיות ה„א.ק.", אשר התיימרו כביכול להילחם נגד הגרמנים, אך יותר מכל עסקו ברצח יהודים. הבחורה נורתה „למוות" ע"י הפושעים מ„א.ק.", אשר חשבוה למתה, כנראה, ונטשוה לנפשה. והגם שנותרה בה עדיין רוח חיים, היתה פצועה אנושות, ורק בדרך נס ניצלה ע"י כפריים שהבחינו בה. אלה אספוה והביאו אותה אל הרופא בורקובבסקי, אשר טיפל בה במסירות נפש ממש.

הוא קיבל במשך זמן טיפולו בבחורה הפצועה, מכתבי איום מה„א.ק.", אך לא שעה לדבריהם, עד אשר ריפא אותה כליל.

משה סלי (קרבל)

מוירזבניק לארץ דרך ה„פאווייאק"

מדינת ישראל — היתה בימים ההם רק בגדר חלום, ואילו — על חוק „השבות", כפי שהוחק במדינת ישראל העצמאית, לפיו יכול כל יהודי לעלות ארצה ולהתאזרח בה — לא חזינו אפילו בחלומותינו הוורודים ביותר. המצי־אות דאז היתה הרבה יותר „פרוזאית", אפורה מאוד, קשה וזרועת אבני נגף ומכשולים לרוב. לזכות בסרטיפיקט ולע־לות ארצה, היה קשה כקריעת ים־סוף. לבטים אלה היו גם מנת חלקי, מאז שהתחלתי לשאוף ולעשות למען עלייתי ארצה — ועד שזכיתי להגיע למצב שממנו אפשר לראות כבר את השער פתוח לפני, היה עלי לעבור הרבה תלאות וצרות.

לאחר מאורעות 1929 גברה התשוקה לעליה ותנועות הנוער החלוציות וקיבוצי ההכשרה תססו והמו מרוב נוער הכמה להצטרף לשורות הלוחמים והבונים בארץ־ישראל. אולם, הממשלה הבריטית סגרה את שער הארץ והקצתה רק מספר זעום של סרטיפיקטים לעליה, וקבלת סרטיפיקט היתה נחשבת כזכיה גדולה שלא תסולא בפז.

לא ייפלא איפוא, כי כפעיל תנועת הנוער וכסנונית ראשונה בעירנו, נתבשרתי כי אושרתי לעליה בגפי (ללא כל הדבקת אשה ,פיקטיבית' שהיתה נהוגה בימים ההם) ומה ראיתי את עצמי מאושר, כאשר סוף־סוף, נותר לי רק לגשת למשרד הארצ־ישראלי בווארשה — בירת פולין, כדי להסדיר את הדברים הפורמליים בקשר לנסיעה העתידה.

אולם, כשטן בדרך נעמדה ביני לבין המטרה הנכספת חוויה עגומה למדי, אשר בהיזכרי בה אפילו כיום — עוברת צמרמורת בעצמותי.

יום קיץ רגיל; התכונה בעיר הבירה סואנת — כתמיד, המון בני אדם משרכים רגליהם למקום חפצם, הרחוב מלא שאון מנועים וצהלת סוסים רתומים למרכבות („פיאקרים); החנויות מלאות כל טוב, חלונות הראווה נוצצים — ואני כדרך החלוצים באותה תקופה, צועד לי בחוצות ווארשה ב„רובשקה" שלי, רקומה בצבעי הלאום — תכלת לבן, שם את פעמי לכיוון המשרד הארצ־ישראלי. והגם שכל מעיינותי נתונים לנקודת המפנה בדרך חיי ולעניין שאני עומד בפניו, לא נמנעה ממני הסקרנות הטבעית להתבונן במתרחש מסביבי בכרך הגדול, שהביקור בו היה בשבילי מן ההזדמנו־יות הנדירות. והנה, כאילו שהדבר זומן בפני אורחים וסק־רנים, נקלעתי תוך כדי פסיעתי ברחוב בהפגנה רבתי של שמאלניים וקומוניסטים שקראו להם בעת ההיא — „3 למדים", בשל הזדהותם עם מנהיגים ששמותיהם מתחילים ב„ל", לאמור: ליבקנכט, לוקסמבורג — לנין.

בהתקרב ההפגנה, ניצבתי על המדרכה והסתכלתי במפגינים: אכן, לא אכחד, היה מה לראות וגם לשמוע... המפגינים הקימו רעש, זעקו סיסמאות מהפכניות, פה ושם שרו שירים במקוטע, ושוב שאגות והכרזות קולניות, תוך כדי צעידה בסך עם סיסמאות ודגלים, בעוד שמשני צידי הרחוב עומדים הרבה אוהדים וסתם סקרנים — עוברי אורח כמוני.

לפתע הגיחה המשטרה והתנפלה על המפגינים בנסותה לפזרם לכל רוח. התפתחו קטטות והשוטרים נקטו בשיטות מעורבות — פה היכו, שם עצרו. קמה מערבולת, כולם התערבו בכולם, אלה שצעדו ברחוב ואלה שעמדו על המד־רכות הפכו לתמיסה אחת. השוטרים חטפו את כל הבא ליד ותוך כדי כך תפסו אותי...

ב„דפנזיווה" למעצר

והנה, אני מובל „תוך כבוד" אל הרכב המנועי המוכר בכינויו „דפנזיווה", וביחד עם שותפים אחרים לגורל מסיעים אותנו לבית כלא ידוע בעיר — לחקירה.

בהגיענו למקום, הסתבר לנו, כי המדובר הוא ב„יבול" דשן מאוד, אותו קצרה המשטרה בלא אבחנה. מאות אנשים הצטופפו בחצר הבניין והדבר נתן את אותותיו בהמתנה ממושכת של שעות רבות, עד שהואילו בכלל להגיע אלינו. לבסוף, כאשר סבלנותנו נמתחה כבר עד לקצה היכולת, החלו לקרוא לנו אחד אחד לחדר החקירה בקומה השלישית של הבית.

עליתי במדרגות בהרגשה מוזרה, כאחד שנקלע באקראי ל„שמחה" של אחרים. בהיכנסי פנימה — ניצבתי בפני

שולחן מלבני גדול שמאחוריו ישבו פקידי משטרה בכי־רים, בעוד שהזרקורים מכוונים את אלומות האור שלהם הישר לתוך פני — ומסנוורים את עיני, עד שבקושי הנני מחזיק מעמד. החלה החקירה, והשאלה הראשונה שהופנתה אלי, התיחסה להימצאי במקום ההפגנה. עניתי להם שעבר־תי במקום בתום לב וכנראה שמתוך אי־הבנה גרידא הובא־תי לכאן. כדי לחזק את טיעוני עוד הוספתי שאני חבר בתנועת „החלוץ", מתעתד לעלות ארצה, באתי לכאן כדי להסדיר את העניינים הקשורים בעלייתי — והרי המסמכים שבידי, המוכיחים את נכונות דברי, אמרתי, בהוציאי את הניירות מתיקי ובהניחי אותם על השולחן.

אולם, לריע מזלי, נפלו דברי על אוזניים אטומות. לא זו בלבד שמיאנו לשמוע בכלל את אשר בפי, אלא שהשוט־רים שעמדו מסביבי עם מגלבים מוכנים „לפעולה", החלו מפליאים בי את מכותיהם, חרף כל טענותי.

הם המטירו עלי את השאלות — כולם בבת אחת, בלבלו אותי וכל אחד דרש תוך איומים שאענה לשאלתו — ואם עניתי לאחד, התרעם השני, וכך מצאו להם תואנה כדי להכותני שוב ושוב.

תוך כדי כך חטפו את התיק והחלו לפשפש בהתלהבות רבה בניירותי, בהשמיעם מדי פעם הערות התפלאות בנימה של שביעות רצון כגון: „מצאנו צפור לא קטנה", או „תפסנו דג שמן..."

ואני, במבוכתי כי רבה, בראותי את יחסם האכזר, חרדתי מפני הבאות.

תלוי עם הראש למטה

בראותי את התלהבות השוטרים לנוכח ה„גילוי" המדומה שלהם — מחד, ובחזותי כבר על בשרי את נחת זרועם של השוטרים הגסים האלה, הרחיקני מבטי חזיונות מחרידים. ניסיתי להתגבר על הרגשתי המדכאת, אך בקושי הצלחתי בכך, בלי משים החלו הדמעות לבצבץ בזויות עיני.

בראותם זאת, נקטו השוטרים בטקטיקה אחרת. במקום מקל החובלין, בא תורם של דברי כיבושין — הם כאילו רצו להרגיע אותי. אולם, בהיווכחם שהתאוששתי קמעה, „חזרו לסורם" ותבעו שוב „שאספר את האמת", באיימם שיתנכלו בי יותר ויותר.

ואמנם, את אשר יגורתי — בא. הם משכו אותי לחדר אחר ובלי הרבה דין ודברים תלו אותי עם הראש למטה והרגליים למעלה...

נראה שלא הייתי שרוי זמן רב במצב הזה, מפני שלאחר 10 דקות איבדתי את הכרתי.

אף על פי כן, טרם נתמלאה כובעת התרעלה ואפילו שפרפרתי בין החיים והמות, לא פסקו השוטרים להכותני גם כאשר הייתי תלוי ללא הכרה. אולי חשבו בדרך זו להפיח בי רוח חיים, אבל בראותם שאמצעיהם הפראיים אינם מביאים להם את התוצאה המבוקשת, הורידו אותי מן החבל ושפכו עלי דלי מים... ברם, גם דרך זו לא הועי־לה. דרישתם, שאספר להם את כל האמת הושבה ריקם, מפני שלא יכולתי סתם לשקר להם.

נראה שנסיונות דומים היו גם מנת חלקם של אנשים אחרים שהובאו לכאן, בהיותם חפים מכל פשע. לכן, החליטו השוטרים לבסוף להעבירני מכאן. נצטווינו לצאת לחצר, שם עמדה כבר מכונית ומחכה שנעלה וניכנס לתוכה. אולם, להיכנס למכונית סתם ככה לדידם של השוטרים הבלתי אנושיים, היה פשוט מדי, והם דוחפים את העצירים ומורי־דים מגלבים על ימין ושמאל, מנחיתים מהלומות על ראשים, פוצעים חלקי גוף שונים, וכל ה„תהליך" הזה נמשך במשך כל הזמן — עד שהמכונית זזה.

לאן? — אומרים: לבית הסוהר הנודע לשימצה, לפא־וויאק.

הפעם בלי שהיות מיותרות, הוכנסנו לתוך תא אפלולי בו נמצאו כבר אסירים אחרים. מראהו של התא על כל התיאורים המוכרים: מידותיו הקטנות — 2 × 2 מ"ר ומספר האסירים שהוכנסו לתוכו, כ־12 איש, גרמו לצפיפות בל תשוער. אי־אפשר היה להתכופף אפילו, שלא לדבר על ישיבה. רק לעמוד.

בחלק העליון של הקיר, סמוך לתקרה היה אשנב קטן, ממנו חדרה קרן אור קלושה, אשר הודות לה ניתן היה בכלל להבחין באנשים. היו אלה אסירים „וותיקים", רובם ככולם פושעים פליליים, אנשי העולם התחתון, אשר פרצופיהם ומבעם העידו כמאה עדים על „מעמדם" בחברה.

מרוב תלאות היום ותשישות, עייפתי מלעמוד ובאין האפשרות להתיישב, חיפשתי באופן טבעי איזו משענת, אך לקיר לא יכולתי להגיע, מפאת הדוחק האנושי שחסם בפני את הדרך.

לפתע התחילו לדבר איתי בפולנית וגם ביידיש. שאלו אותי — „על שום מה הביאוך לכאן", אך כאשר סיפרתי להם את ההשתלשלות שקרתה לי — סירבו להאמין. — „פה אל תשקר!" הרעימו עלי, ברמזם, כי „בין גנבים" ישנם „כללי משחק" שיש לכבדם. אולם כאשר חזרתי על אמיתותי חזור ונשנה, נשתכנעו באמיתות דברי והניחו לי.

מילה במילה, התחלנו איכשהו להסתגל למצב, ואז שאל־תי אותם — על מה הם „יושבים" כאן. בתשובה, קיבלתי רשימה מפורטת של פשעים פליליים שכיחים, כגון: רצח, הריגה, אונס וכדומה, תוך הצמדת תקופות המאסר — 10, 15, 20 שנה, וכו'.

אורקה נחלניק עזר

אשר לי, הם התעניינו בעיקר לדעת אם יש לי כסף. עניתי — שאין לי, הגם שהסתרתי בסנדלים שלי כמה זהובים, למקרה חרום. ביודעם שאני בא „מבחוץ" — לא הירפו ממני ואז גיליתי להם את הסוד באמרי שיש לי רק בשביל סיגריות. אולם הצהרתי הכנה לא הרשימה אותם כלל והם לקחו ממני עד הפרוטה האחרונה — ואחד מהם עוד הוסיף לי מכות בו במקום. מרוב מפח נפש התחלתי לבכות, ואז ניגש אלי אחד האסירים היהודיים ולחש לי שאתייצב בפני „ראש התא" ואתלונן בפניו. עשיתי כמצ־ וותו והתייצבתי בפני אסיר שנראה בגיל העמידה וניתן לזהותו בנקל כ„מורם מעם" באשר הוא היה היחידי שהיה לו מזרון... מלבד זה, פנו אליו כולם בתואר „דוקטור". לא ידעתי אם בא לו כינויו זה בשל למדנותו המופלגת או ביקורו בפקולטות, אך יתכן, שמתן התואר נבע מסיבות שדבר אין להן עם השכלה בכלל. מכל מקום, פניתי אליו כפי שכולם עשו זאת וסיפרתי הכל מא׳ עד ת׳. האיש הקשיב קשב רב מבלי להפריעני ואחר קרא לאסיר שסטר על לחיי והוא גזר את משפטו במקום — „אומר ועושה": הרביץ לגוי מכות הגונות בהוכיחו על מעשהו, לאמור: „זה חבר שלנו ואסור להרביץ לו".

אשר לכסף שנלקח — הריהו נהפך לנכס הכלל... בדבר אחד התחשבו בלבד. היות ואמרתי להם קודם שיש לי כמה זהובים לסיגריות, הריהם הועידו את הכסף לקניית סיגריות אשר סופקו לראש התא וזה חילקם בין האסירים.

מכל ההתפתחות הזאת למדתי לפחות שחיי אינם הפקר לגמרי ויש מי שסוכך עלי מפני שרירות לבם של האסירים האנטישמיים. בדיעבד הוברר לי שהיה זה אורקה נחלניק הנודע.

שיגרת הכלא

בינתיים הלך יומי וטבע בשיגרת המשטר והאווירה של בית הכלא. התחלתי להתבונן סביבי ולהבחין בסממנים האופייניים לבית סוהר. ראיתי את הניוון והלחץ שהאנשים נתונים בהם, הרחתי את הסרחון האיום מהאסלה הפנימית של התא, שמעתי את שפת הסתר של האסירים שנקשו אותה משני צידי הקיר והשתלבתי בלית ברירה במעגל ההוויה של חיי הכלא. היה זה מעגל — תרתי משמע.

פתגם עממי אומר שכל אדם משתטה בצורה המיוחדת לו, ולכל חברה הרגלים משלה, הכוללים מינהגים, מסורת, משחקים וכדומה. גם לאסירים בכלא ישנם מנהגים מסור־ תיים ומשחקים אופייניים. משחק אחד כזה שאולצתי לקחת בו חלק — נקרא „המעגל". כולם יוצרים מעגל אחד ואחד האסירים חייב לעבור בו, כאשר כל אסיר רואה מחובתו... לבעוט בו. איך אדם יוצא ממין משחק כזה נקל לשער, בייחוד כשמדובר באחד „טירון" כמוני שאינו יודע כיצד להתגונן ולכסות על המקומות הרגישים ביותר, אך לא היתה לי כל ברירה. אילמלא הייתי משתתף במשחק, היו מתנקמים בי על כל צעד ושעל. אחר כך נודע לי שהמשחק הזה היה בבחינת „טבילת אש" שכל אסיר חדש צריך לעבור אותו והוא הופעל במיוחד בשבילי...

בימים שבאו לאחר מכן, הכניסו לתוך „המעגל" מדי פעם אסיר חדש, בעוד שאני נמנה כבר על אנשי ה„תקן" ומשתתף במשחק באורח פעיל (ולא באורח „סביל" כמקו־ דם).

יצחק גרינבאום ואנשל רייס משחררים

כל אותה עת שנעדרתי מהבית ומהעיירה שלי חיפשו אותי בכל מיני מקומות, באשר ידעו — לאן פניתי ולאיזו מטרה, עד שהצליחו לאתר אותי. תוך כדי כך הסתבר שיחד עמי נעלמו גם אנשים אחרים ש„נבלעו" בכרך בעת ההפ־ גנה, כלומר, נתפסו כמוני ונכלאו.

הנה כי כן, פנו נציגי התנועה למנהיגים — יצחק גרינבאום ז"ל ואנשל רייס — יבל"א, שיתערבו אצל השל־ טונות ויבקשו את שחרורנו. נראה, כי השפעתם היתה גדו־ לה, מפני שלא עברו 48 שעות מאותה שעה שהם נקטו ביוזמתם — והשחרור הנכסף הגיע.

לפנות בוקר נכנס סוהר לתאי וקרא בשמי. כאשר עני־ תיו, אמר לי להתכונן ללכת איתו. לשמע הדברים שאלו האסירים — „האם יחזור עוד ?" והוא השיב להם שאחזור, אחרת היו מרביצים לי — לפי המנהג הקיים — לכן, אמר להם שאני מובל לחקירה...

יצאתי עמו דרך פרוזדורים ארוכים לחדר שהיו בו תאים עם מלבושי האסירים, שם החזיר לי את הבגדים שלי. בדקתי את הכל וחסרו לי אי אלה דברים, אך לא ראיתי כל טעם לעמוד על כך. נכנסנו לאולם גדול ושם חיכו לנו ה"ה יצחק גרינבאום ז"ל ואנשל רייס יבל"א, אשר לקחו אותנו למשרד הארצי־ישראלי, ובו במקום סידרו את הנ־ יירות. אחרי יומיים עליתי ארצה.

יוסף ציטרינבוים

לקט זכרונות מוירזבניק

בעודי ילד קטן, העתיקה משפחתי את מקום מגוריה מהכרך התעשייתי הסואן — לודז׳ — לעיירה השקטה וירזבניק. תחילה הוכנסתי „לחדר״ של ר׳ משה דן ולאחר מכן עברתי ללמוד תחת הנהלתו של ר׳ זליקל, שהיה ידוע בימים ההם כמנהיג ומאמץ שיטות לימוד מודרניות, כמו לימוד עצמי. הוא היה מצמיד 2 תלמידים ללמוד בצוותא, אחד מתקדם והשני חלש, ומעניק להם יד חופשית „לדלות״ מכל מיני מקורות ומפרשים, כמו: מהרש״א, צל״ח, מהר״ם וכו׳ (קושיות, פילפולים ותירוצים). כמעט שלא התערב בלימודים ורק השגיח בעין פקוחה על הלומדים. בתוך כך, היה עובר מכיתה לכיתה, מקשיב, מתבונן ונוהג לשפשף ידיו מרוב סיפוק, כשהיה מרוצה מתשובה נכונה של תל־מיד.

יום חמישי היה יום הבחינות ובשבילנו יום הדין, באשר ביום זה ראו הבוחנים „צו פארהערן״, לבחון מה שלמדנו כל השבוע. בין הבוחנים, היו אברכים לומדים מופלגים וחריפים, ביניהם חתנו של ר׳ מרדכי רוטנברג ע״ה — ר׳ וועלוויל (שכולנו רעדנו ממנו), ר׳ איטשע מאיר שוחט, ר׳ יחיאל פשיטיצקי, ר׳ יענקעלי מנדלזיס זכרונם לברכה ור׳ צבי ווייזר יבל״א.

גדולה היתה שמחתנו, כשהנהיגו — בהשפעת הנדבן הידוע — הלר, שעורים בלימודי חול. בא המורה ר׳ יצחק מאיר מלמאן מאפטא ולימד אותנו לראשונה עברית ופו־לנית. המורה, יהודי בעל הדרת פנים, שזקנו יורד על מדותיו — היה ותיק במקצועו. הוא ארגן בחנוכה — ערב בחינות פומבי בבית המדרש הגדול שהיה מלא מפה לפה. היתה זו, שיטת בחינות בשרשרת: תלמיד אחד שאל את הקושיה, ושני השיב את התשובה. הבחינה החלה בקטן — בכיתה א׳ — ועלתה עד לכיתה שלנו הגדולה ביותר. עם גמר הבחינות, קיבלנו פרסים מידי ר׳ נטע קורנגוסר ע״ה, ראש הוועד והעסקן הפעיל ביותר.

חברה ומימסד

והעיר וירזבניק, הלכה והתפתחה, גדלה והתרחבה, בעקבות גידולה ושיגשוגה של תעשיית סטרחוביץ שהש־פיעה על גידולה של העיר.

קמו לה מוסדות־תרבות שונים; נוסד הבנק היהודי הראשון והיחידי בעיר, בהנהלת ר׳ שמחה מינצברג, שפעל רבות לתועלת סוחרי העיר; נבנו בתים חדשים, בעיקר בכיוון רח׳ סטרחוביצקה. התעשיה, שהיתה אחת התעשיות הגדולות שיצרו בשביל ענף הברזל בפולין (עם התנור הגדול STALOWNIA — למן חומר הגלם ועד לעיבודו למוצרים גמורים; תעשיית נשק כבד; בית חרושת לאבק שריפה — ״PROCHOWNIA„ כל אלה העסיקו עשרות אלפי פועלים בשתי משמרות ללא הפסק והשפיעו כמובן על התפתחותה המהירה של העיר. עם זאת גדלה גם האוכ־לוסיה והדבר נתן אותותיו בהתפתחות החיים התרבותיים והחברתיים: נוסד בית הספר „תרבות״, עם המורה המצויין מוילנה לופטה. גדלו הארגונים הפוליטיים, עם נוער ער ותוסס; הוקמו — ההסתדרות הציונית, צעירי „מזרחי״, „החלוץ״, „האגודה״, „בית־יעקב״ ואחר־כך „פא״י״, ארגון בעלי מלאכה, ארגוני ספורט, „מכבי״ ו„הפועל״, שהיו פעילים בענפי ספורט שונים, והעזו אפילו להתמודד עם ארגוני ספורט פולניים.

בבית ההסתדרות הציונית, אורגנו — ביוזמת היושב־ראש, משה בירנצויג, ערבי שאלות ותשובות („קעסטעל אוונד״), בהם השתתפו בוויכוחים האידיאולוגיים והספ־רותיים, חברי אגודות פוליטיות שונות: הנוער הציוני, הבונדיסטי, ארגוני שמאל קיצוניים והכל בצורה תרבותית.

וירזבניק, היתה מיוצגת בכל גווני הקשת של החסי־דים — שטיבלעך. היהודים השתתפו גם בניהול עניני העיר. היו חברים לא רק במועצת העיר אלא גם בהנהלה. ר׳ יוסף דרקסלר ע״ה ויבל״א ר׳ שמחה מינצברג היו בה כמעט נציגים קבועים, שם ייצגו בצורה מכובדת וגאה את יהדות וירזבניק והגנו על ענייניהם המיוחדים.

ימים קודרים

אולם, באו והגיעו גם ימי תוגה לעירנו.

המקרה שקרה — היה זה בערב חג הסוכות. ירדה עלינו כהלם הבשורה, שאסרו את עסקני ארגון הסוחרים המכובדים. ר' נטע קורנווסר, ר' חיים זייפמן הישיש, ר' יעקב קורנווסר, ר' שמואל-איסר ואתם גם מזכיר הקהילה, ר' מרדכי ליס ע"ה. למרות כל הבקשות וההשתדלויות אצל שלטונות העיר, הובילו אותם כבולים בראש חוצות ביום הראשון של חג הסוכות לתחנת הרכבת, כדי לשלחם לרדום לבית הסוהר. היתה זאת תוצאה של פרובוקציה של אחד מפקידי לשכת המחוז — שהעליל עליהם.

מהמהלומה הקשה הזו, לא התאוששה העיר זמן רב.

ציונות ועלייה

כך גדלה והתפתחה העיר וגדל נוער צמא דעת. היו שיצאו לערים הגדולות ללמוד בבתי-ספר גבוהים או בישיבות, וכן „להכשרה", לקראת עליה ארצה. הנוער שלא ראה עתידו בחיי הגולה חיכה שנים רבות לאפשרות של עליה. חלמו והתכוננו ליום המקווה. אבל — לדאבוננו, רבים לא זכו להגשים את חלום חייהם. היו שהשלימו — אולי זמנית — עם המצב, והסתדרו בינתיים בוירזבניק, בהמתינם לשעת כושר כי תבוא ויזכו גם הם לעלות.

ברצוני להזכיר כאן, אחד הבחורים הנפלאים שהיו בוירזבניק, כוונתי לחברנו הטוב, יואל קמץ ע"ה. הוא הצטרף לחבורה שלנו — וידידי נפשי, פישל הירשהורן והרשל"ה הרבלום ע"ה, שנקרא „הסגול הנצחי".

תלמיד חכם היה יואל, עלוי, חריף ומהיר תפיסה אבל צנוע, מבית צנוע. מלא וגדוש בתורה — והוא עודנו צעיר. ימים ולילות נהג לקרוא, כי צמא דעת היה, מלא חיים, ער ותוסס. עיניו, יוקדות זיקי חכמה ורצון חיים. הוא למד במהירות פולנית ועברית והיתה לו שפה עשירה שינקה כמובן ממקורות התנ"ך והתלמוד.

המכתבים שכתב לי — בהיותי בצבא הפולני (מקצתם עדיין שמורים אתי), הם זכר מעט לעושרו הרוחני הרב שניחן בו ועתיד היה עוד להתפתח ולהתגלות. אבל כפי שדרך כוכבו, כך גם דעך מהר. הוא נסע לקיבוץ סובקוב לעבור הכשרה לקראת אפשרות של עליה, אולם כאמור, נקטף באיבו ולא זכה להגשים משאת נפשו וחלומו. באותה תקופה, היינו, בתחילת שנות השלושים, קמו — כמתוך דחף פנימי — אחדים מתושבי העיר, ובתוכם הורי היקרים, והגשימו חלומם הנכסף לעלות לארץ-ישראל. הם חיסלו את עסקיהם ויחד עם משפחותיהם עלו ארצה. רבים קנאו בהם על שהיה בהם האומץ והעוז לעשות את הצעד הנועז הזה, אבל היו גם רבים שלא הבינו אותם ונדו להם ראש.

אנטישמיות ופרעות

המצב בפולניה בשנים ההן היה קשה מבחינה כלכלית וגם מבחינה בטחונית. ברחבי פולין התחיל אז גל של השתוללות הפורעים האנטישמיים, כשבראשם הגב'-ד"ר פריסטור הידועה לשימצה. האוירה התכערה, התרחשו פרעות בפשיטיק, פשיסחה וכו', אבל תושבי וירזבניק חשבו ש„כאן — לא יכול לקרות דבר"... הן עיירתנו היא עיירה של פועלים מתקדמים, אשר לא ירשו שדבר כזה יקרה אצלנו. אבל למרבה הצער, כל זוועות השואה התרחשו גם בעיירתנו והקהילה על יהודיה — נחרבה ונכחדה. וירזבניק זו ששימשה אבן שואבת ליהודים מכל הסביבה הקרובה והרחוקה נשארה ללא יהודים, נאלמה ונעלמה עיר זו שהיתה ספוגה יהדות שרשית עסיסית. רק מתי מספר נשארו, יחידים ממשפחה, רק שארית הפליטה.

הנני נזכר באי-אלו צדיקים וישרי לב שהתהלכו בתוכנו: ר' הניך בידרמן, איש חסיד נפלא, שדבק יומם ולילה באהלי תורה, צנוע ענו ואציל רוח; ר' ישעיהו גוטרמן, ר' משהל טננבוים והרב הלמדן המופלג ר' מנדל טננבוים, ר' משה פנחס ליכטנשטיין מנכבדי העיר, נדיב-לב ואציל הרוח — כולם ממשפחות לומדים, סוחרים, בעלי בתים נשואי פנים.

כל הכיכר המרכזית (ה„רינק") היתה מרכז מסחרי תוסס וכולו מוקף חנויות ובתי-עסקים יהודיים. מי לא זוכר את החצר הגדולה של מישלובורסקי שגרו בה נכבדי העיר, כמו ר' איטשע זינגר, ר' שמואל קליינר, ומשפחות קורנווסר, דרקסלר, ברוטבקר, דריינודל, רובינשטין, ליס, צוקרמן ופרימרמן, כולם מעמודי התווך של העיר.

אני רוצה גם להזכיר את משפחת רבינוביץ' שבנם הצעיר היה הקרבן הראשון שנורה בתוך חנותו ע"י פורע אנטישמי.

יהודי וירזבניק היקרים, מי יגלה עפר מעיניכם. נאלמים דום על לא עוול בכפם. ה' ינקום דמכם. זכרכם לא ימוש מלבנו.

יצחק קרבל

הקרוסלה

חוויה גדולה, ממש חג, היה לעיר — בואה של הקרו־סלה, אשר התמקמה ברחבה שליד בית הספר הישן, מול ביתם של משפחת הפחחים — ברנק.

הקרוסלה נהפכה למרכז החיים וההתענינות של היל־דים, הנוער ואפילו המבוגרים. לא היתה זו הקרוסלה המשוכללת, המונעת בכוח החשמל, כפי שהיא מצוייה כיום, אלא שהיה צורך לטפס למעלה בסולם, להגיע — ולדחוף בסיבוב את הקורות הלוך וסובב, הלוך וסובב. 10 ילדים היו צריכים להניעה ובעד 5 סיבובים קיבלו פרס — נסיעה חד־פעמית בקרוסלה.

מועמדים מקרב הילדים לא חסרו, והבעיה היתה רק איך להשתמט מהחדר „לעבודת קודש" זו. המעשה שהיה כך היה:

היינו חבורת תלמידים אצל שלמה „שנגר", ונדברנו בינינו, שיום אחד נברח בזמן ההפסקה ונעלה למעלה לעבודת הדחיפה ואחר כך לקבלת הפרס לנסיעה חינם.

ברם, איתרע מזלנו ומזימתנו נתגלתה ברבים, עד שהדבר נודע למלמד שלנו „הכעסן" והוא ערך עם מקלו המיוחד ביקור בקרוסלה.

רק הספקנו להתיישב — מי על הסוס ומי בעגלה — כשהקרוסלה מתחילה לזוז, צץ המלמד שלנו כאילו מהאדמה וטרך!!! מרים את המקל ומוריד אותו כל פעם בחילופין על כל אחד שעובר לידו בסיבוב בקרוסלה ולך תקפוץ ממנה, כאשר היא מסתובבת כל פעם ביתר שאת.

בשר חזיר

הדבר היה בבית הספר העממי. באחת ההפסקות ניגש אלי השגץ יוזף סוביסצ'ינסקי, בנו של הקצב ומוכר החזיר, ודחף לי חתיכת בשר חזיר לתוך הפה. למיותר לציין את הרגשתי כילד יהודי מבית דתי אשר כה הושפל ובפומבי לנוכחות עשרות ילדים פולניים ויהודים. נער חזק במיוחד לא הייתי, אבל חמתי בערה בי ונבצר ממני עד היום להבין מאיפה באו אלי הכוחות שיכולתי להפיל ארצה שגץ כזה חזק כמו שור ולהרביץ לו מכות נאמנות עד זוב דם.

ברור שהדבר הגיע לאזניו של המנהל טוז'ניק, אשר היה אנטישמי מובהק, ולא פעם העיר הערות מעליבות אודות יהודים.

קראו לשנינו למשרדו לבירור, אבל במקום בירור, היפנה אלי את שאלתו הארסית: „מה, יהודים כבר מכים פולנים בפולין?"

בכך נגמר הבירור, ולא הועילו כל טענותי. נגזר עלי לקבל עונש מלקות, אותן הרגשתי היטב ימים רבים.

אבל מאז, לא העיז אף שיגץ לנגוע ביהודי בבית־הספר, וברור שבעיני התלמידים היהודים נהפכתי לגבור.

*

משה סאלי-קערבעל

זכרונות פון מיין היים

די ווייטקייט פון דער צייט און דער באַלאַסט פון די לאַנגע יאָרן, זינט כ'האָב פאַרלאָזן מיין היים, האָבן פאַרטושט און פאַרנעפּלט נישט ווייניק פון די איבערלעבונגען און געשעענישן פון די קינדער- און יוגנט-יאָרן. פיל פון זיי זיינען בכלל פאַרגעסן געוואָרן. טראָץ דעם, האָב איך פּעסט באַשלאָסן צו טאָן אַלץ וואָס מעגלעך צונויפצוזאַמלען און אויסשעפּן יעדן קערנדל פון די פאַרגאַנגענהייטס-זכרונות, וואָס קען באַשיינען דאָס לעבן אין מיין עלטערן-הויז, פון וועלכן איך האָב געזויגט מיינע גלוסטונגען און בענקענישן צום לאַנד פון אונדזערע אבות.

געווען איז דאָס אַ הויז מיט טיפע וואָרצלען און אַ רייכער טראַדיציע, אַ יסודותדיק יידיש הויז מיט אַ שפע פון ליכט, אמונה און וואָרעמקייט.

דער פאָטער — אַ ייד אַ למדן און בר-אורין, מיט אַ שאַרפן שכל, אַן איידעלע פעדער און אַ קוואַל פון וויסן. איז ער טאַקע געווען אַ פּוסק און אַ בורר, אַ „פאַרגלייכער" פון סכסוכים צווישן שותפים און קאָנקורענטן, אין האַנדלס- און געלט-ענינים. זייער פיל פלעגן קומען צו אים פרעגן אַן עצה, בעטן אַ ראַט. ער איז געווען זייער אָנגענומען און געשעצט ביי אַלעמען. זיין פּקחות און אַנאַליזירונגס-פעאיקייט האָבן אים אויסגעטראָטן אַ וועג צו שטיין בראש פון די קרייזן, מיט וועלכע ער איז געקומען אין פאַרבינדונגען. זיין דערשיינונג צווישן גויים, איז געווען ווי פון אַ שטאָלצן ייד מיט אַן אויסגעגלייכטן רוקן, צי דאָס איז געווען אין ענינים פון שטייערן אָדער אין האַנדלס-אַנגעלעגנהייטן. ער איז געווען אַן אויסגעשפּראָכענער חובב-ספר און דער „ספר-הספרים" איז נישט אַרויס פון זיין האַנט, ער פלעגט אין אים אַריינבליקן ביי יעדער געלעגנהייט. תורה און חסידות איז געווען זיין לעבנס-אינהאַלט. גאַנץ באַזונדערס האָט ער ליב געהאַט „לשון-קודש" און ער האָט זיך באַמיט, אַז אויך מיר זאָלן אָנגעשטעקט ווערן מיט דער דאָזיקער ליבע צו איר. ער איז געווען אָנגעזאָפּט מיט די בעסטע קולטור- און השכלה-ווערטן, אַ באַשיידענער אין טאָג-טעגלעכן לעבן, מיט שיינע זיטן און מנהגים. דער תנ"ך און דער ש"ס, ספרים פון חסידות און דער מורה-נבוכים, דער „כוזרי" און די העברעאישע צייטונג „הצפירה", דער מאָנאַט-זשורנאַל „העולם" און די פאַרגעלטע פון אַלטקייט „השילוח"-זייטן — זיי אַלע האָבן געפונען זייער אָרט אונטער א י י ן ד א ך, און זיינען געלעגן איינער נעבן צווייטן.

נישט איינמאָל, ווען ס'איז אים געווען נישט גוט אויפן האַרצן, פלעגט זיך אַרויסרייסן פון זיין מויל אַ מין „השתפכות הנפש", פון ספק געזאַנג, ספק אונטערברומען זיך פון „הכניסני תחת כנפיך", אָדער פון „על אם הדרך שושנה מתגלגלת". פון די דאָזיקע קוואַלן האָב איך ווי אַ דורשטיקער געטרונקען און האָב איינגעזאַפּט אין זיך די אייביקייטס-ווערטן פון דעם גײַסטיקן און געפלאָגטן יידישן פאָלק.

כ'געדענק, ווי אין די שבתים נאָך מיטאָג פלעגן קומען צו אונדז אין הויז תלמידים פון די שולן, כדי צו לאָזן הערן פאַר מיין פאָטער זייערע קענטענישן אין תנ"ך אָדער אין גמרא, כדי צו באַקומען אַן אָנערקענונגס-צייכן פון אַ בקי און אַ בר-סמכא, פון אַ מענטש פון ספר און לערע, וואָס איז אויך קלאָר אין הוויות-העולם.

נישט ווייניק יסורים האָט ער דורכגעמאַכט, ווען ס'איז געקומען די שווידערלעכע תקופה פון אומקום, ער האָט אָבער אויסגעטראָגן די יסורים מיט אַן איבער-מענטשלעכער דערהאָבענער גבורה, און ער האָט שטענדיק געוווּסט ווי אַזוי זיך צופּאַסן צו די באַדינגונגען און צו די באַגרענעצונגען פון דער צייט. ער האָט אַרויסגערופן באַוווּנדערונג מיט זיין לעבהאַפטיקייט און ער האָט זיך געראַנגלט מיטן ביטערן גורל. ער האָט אויסגעטראָגן דעם גורל מיט אַ סטאָאישער רואיקייט און מיט אמונה מיט אַ פולן באַוווּסטזיין אַן איינרעדעניש, וואָס ס'איז נגזר געוואָרן און וואָס ס'איז צו דערוואַרטן.

די מ ו ט ע ר — זי איז געווען די נשמה פון הויז און זיין האַרץ. זי האָט אַרויסגעהויכט מיט וואַרעמקייט, געפיל, ליבע און צניעות. אַ שפע פון ווייכקייט און איידלקייט האָט אַרויסגעשיינט פון איר גאַנצן וועזן. באַשיידן און צניעותדיק איז זי געווען אין אַלע אירע גענג. די משפחה־ראָש האָט אויסגעפילט איר גאַנץ לעבן. גרענעצלאָזע געטריישאַפט, אַ זעלטענע ליבע צו די קינדער, צום הויז — דאָס זיינען געווען אירע אייגנשאַפטן. אַלע האַרץ־ווייטיקן, אַלע קרענקען האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט אין איר געזיכט. זי איז געווען אַן עכטע „יידישע מאַמע”, אין דעם דערהאַבנסטן זין פון דעם דאַזיקן וואָרט. טראָץ דער ווייטקייט צווישן עלטערן און קינדער, האָט זי אונדז פאַרשטאַנען און זייער ליב געהאַט — און מיר, די קינדער — האָבן איר אָפּגעצאָלט מיט דער זעלבער מטבע — מיט אַ גרענעצלאָזער ליבע.

זי איז געווען אַן „אשת חייל” און אירע הענט זיינען שטענדיק געווען פול מיט אַרבעט. זי האָט נישט געוווּסט, וואָס ס׳איז אַזוינס אָפּרו, פריי זיין אָדער צו מאַכן אַן איבעררייס אין דער אַרבעט. פון פאַרטאָג ביז נאָך האַלבער נאַכט האָט זי געוואַשן און געראַמט, געקאָכט, גענייט און געדרייט זיך — זי איז געווען אַ האַרציק־טייערע מאַמע און אַ וווּנדערלעכע בעל־הביתטע. ס׳איז גאַרנישט אַזוי פשוט געווען צו האָדעווען קינדער און צו פירן אַ הויז־ווירטשאַפט אין אַ ברייטן פאַרנעם — און אַלץ מיט די אייגענע כוחות, צו זאָרגן וועגן אַלץ און אַלעם פאַר קליין און גרויס. זי האָט זיך אָבער קיינמאָל נישט באַקלאָגט, אַפילו אין די שווערסטע צייט; זי האָט געוווּסט ווי צו פאַרדעקן דעם צער טיף אין איר האַרצן און שטילערהייט ליידן. דאָס שיינענדיקע פּנים פון אונדזער טייערער און ליבער מאַמען, אין די שבתים און יום־טובים, ווען אַלץ האָט געפינקלט פון ריינקייט און פון שיינקייט, און אַלעמענס הערצער זיינען געווען איבערפולט מיט גליק — דאָס אַלץ איז געווען ווי אַ גענעזונג פאַר אירע טיפע מאַמישע געפילן און פאַר איר נשמה.

כאָטש דער לעבנס־וואָרצל פון די עלטערן איז געווען אין גלות, האָבן זיי ליב געהאַט „ארץ־ישראל” פון דער וווּנדערלעכער פאַרגאַנגענהייט, דאָס הייליקע לאַנד, דאָס לאַנד פון די אבות און אמהות, דאָס לאַנד פון בענקשאַפט, פון דער „מערת־המכפלה”, קבר „רחל אמנו” און פון דעם „כותל המערבי”, — גענוי ווי ס׳ווערט דערציילט איר די לעגענדע־געשיכטעס און אין תנ״ך.

דער לעבנס־שטייגער פון דעם יידנטום און דער לעבנס־שטייגער פון דער משפחה האָבן געפונען זייער פולסטן אויסדרוק אין די שבתים און אין די יידישע יום־טובים. ווי אָנגענעם און דערהויבן ס׳זיינען געווען די דאָזיקע יום־טובים אינעם שויס פון דער משפחה. וויפיל שיינקייט, וואַרעמקייט און גליק ס׳האָט אין זיינע פליגלען געבראַכט יעדע וואָך — דער שבת. אַלע צוגרייטונגען אין די אַלע זיבן טעג פון דער וואָך, זיינען געווען ווי אַ קאָרידאָר, כדי מקבל־פּנים צו זיין דער ש ב ת־מ ל כ ת א. און ער, דער שבת האָט זיך אויסגעסטראָיעט אין אַ הילע פון ליכט און פון אַ הימלישער פייערלעכקייט, וואָס לאָזט זיך ממש נישט שילדערן אין ווערטער — אַ מין קולט פון קדושה. ס׳איז געווען אַ געפיל פון באַנייאונג, אַלע לאָמפּן זיינען געווען אָנגעצונדן און די ליכט אין די זילבערנע לייכטער האָבן פאַרשפּרייט אַ שטראַלנדיק ליכט איבערן גאַנצן הויז. דאָס גיין צו תפילה און דאָס זאָגן „שלום־עליכם” און „אשת חייל מי ימצא” מיט אַזאַ זיס־אָנגענעמען ניגון, און איצט דער „קידוש” און דאָס זיצן אַרום דעם שיין־געדעקטן טיש, מיט די ספּעציעלע שבתדיקע מאכלים אין די שיינע כלים פון עכטן פּאָרצעלאַן. אַלע האָבן מיר זיך געפילט ווי „בני מלכים”, ווי בני־חורין — באַפרייטע פון אַלע זאָרגן. און אויף צו מאָרגנס שבת — דאָס אָפּריכטן „שלוש־סעודות”, און די זמירות און דאָס אַריינבליקן אין די ספרי־קודש — און דאַן איז געקומען דער „המבדיל”־צערעמאָניאַל, וואָס האָט אָפּגעטיילט דעם קודש פון חול און די סעודה „מלווה מלכה” צוזאַמען מיט די חסידים פון אַלעקסאַנדרער רבין. — דאָס אַלץ האָט געטראָגן אין זיך אַזאַ וווּנדערלעכע שלימות און אמונה אין דער השגחה העליונה, און אין דער מיסיע פון „עם סגולה” — פון אויסדערוויילטן פאָלק.

מיט א גאנץ באַזונדערער שיינקייט האָט זיך אויסגעצייכנט דער פסח־יום־טוב. די צוגרייטונגען צו דעם דאַזיקן יום־טוב האָבן זיך געצויגן פיל וואָכן, דאָס הויז איז ממש איבערגעדרייט געוואָרן; מ׳האָט געקאַלכט, געכשרט די כלים מיט הייס־קאָכעדיק וואַסער, מ׳האָט געבאַקן מצות, און דאַן דער „בדיקת חמץ” ביים שיין פון אַ ליכט, זיין אויסרוימען און זיין פאַרקויפונג און דאַן איז געקומען דער הויך־פּונקט: ד י ס ד ר־נ אַ כ ט. די קערה מיט חרוסת און מרור מיטן זרוע, אליהו הנביאס כוס, דאָס זאָגן צוזאַמען די הגדה מיטן נאָגענדיקן ניגון, די פיר קשיות, וואָס ס׳האָט געפרעגט דער יינגסטער זון, דאָס עפענען די טיר פאַר „שפוך חמתך”. און דער טיש, וואָס איז געווען צוגעגרייט „כהלכתו” איז איבערפולט געווען מיט די באַטעמטע פסחדיקע מאכלים, מיט די קניידלעך בראש — און ביז שפּעט אין דער נאַכט האָט

מען דערציילט די ווונדערלעכע געשיכטעס פון יציאת־מצרים...

און אַזוי אויך די אַלע אַנדערע יום־טובים — ל״ג בעומר — פייל און בויגן, שבועות־גרינסן און נאָר מאכלים פון מילך, שמחת־תורה־הקפות, יעדעס קינד מיט זיין פאָן, און מיט פיל פרייד אין די הערצער, און געשיכטעס פון דער גבורה פון די מכבייער; אין חנוכה — לאַטקעס, דריידל־שפּילערייען פורים — ווונדערלעכע מאַסקעס, „משלוח־מנות״, המן־טאַשן, דער רויש פון די המן־גרעגערס און דאָס לייענען די „מגילת־אסתר״. אין סוכות — דאָס עצם באַטייליקן זיך אינעם בוי פון דער סוכה, דאָס שלעפּן סכך און באַפּוצונגען, לענטעס און פאַרבנרייכע לאַמטערנס, דאָס דערווערבן אַ שיינעם אתרוג און אַ לולב כשר למהדרין, און דאָס אויספלעכטן דאָס זעקעלע פאַר ערבות און הדסים. — ס׳איז ממש נישט צום שילדערן די טיפע גערירטקייט און די זעלישע צוגרייטונג צו ראש־השנה און יום־הכיפורים (יום־הדין) — דאָס אויסקלייבן די „כפרות״ — אַ ווייסן האָן פאַרן ראש־המשפחה און ווייסע הענער פאַר די פרויען. דער ציטער פאַר די „עשרת ימי־תשובה״ און דאָס פאָרן צום רבין אין אַלעקסאַנדער אָדער צום אָסטראָווצער רבין — און דאָס אַלץ מיט אַזאַ טיפער, אויפריכטיקער אמונה, מיט אַזויפיל לעבנס־פרייד. יעדער יום־טוב און יעדער שבת זיינען געווען ווי אַ ניי געשעעניש, אָן און פאַר זיך, וואָס האָבן ביי אונדז קינדער ארויסגערופן אַן אויסערגעוויינלעכע דערוועקונג און אויפמונטערונג.

ווער קען אַלץ דערציילן און שילדערן, די רייכקייט פון די אומפאַרגעסלעכע איבערלעבונגען אין די יידישע שבתים און יום־טובים — ווי זיי פלעגן אָפּגעריכט ווערן מיט אַזאַ פּראַכט און גלאַנץ, מיט אַזאַ טיפן אינהאַלט, מיט אַזאַ פרייד און יוגנטלעכער התלהבות. די פאַרגאַנגענהייטס־זכרונות, די מעשים פון דער קעגנוואַרט און די האָפענונגען פון דער צוקונפט אין דער טראַדיציע פון מיין היים — האָבן אויסגעפילט אונדזערע נשמות,, און זייער טיפע דערציערישע השפעה אויף אונדז איז געווען אַן אויסערגעוויינלעכע.

אין מיין געדאַנק, און מיין זעלישן געפיל טראָג איך דעם זכרון פון דעם דאָזיקן לעבן אין הויז פון מיינע עלטערן. זייער שטייגער איז איינגעוועבט אויך אין מיר. אין שעהן פון גלוסטעניש און בענקשאַפט ציען זיך די פעדעם פון מיין נשמה צו זיי, און מיט אַלע מיינע געדאַנקען און געפילן פאַראייניק איך זיך מיט די דאָזיקע טייערע געשטאַלטן, לאָזנדיק דערביי אַ טרער... ביז ס׳איז געקומען דער דאָזיקער שוידערלעכער שטורעם, וואָס האָט באַדראָט צו פאַרטיליקן אַלץ, און ער האָט אויפגטרייסלט דעם דאָזיקן פרעכטיקן בוים, געטראָפן אין זיין שטאַם און אים אויסגעריסן מיטן וואָרצל.

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים — אייביק זאָל אַרויסשיינען זייער אָנדענק ביים יידישן פאָלק, וואָס באַנייט זיין לעבן אין דעם אייגענעם, אייביקן פאָטערלאַנד.

אויב די פּריאָריטעט פון דעם מענטש קעגן אומקום, איז דער אָנדענק — לאָמיר־זשע אָנזאַמלען זייערע געשטאַלטן און לאָמיר זיי אַרויסברענגען אין די דאָזיקע אָנדענק־זייטן, לאָמיר פאַרקערפּערן און פאַראייביקן דעם באַזונדערן קלאַנג זייערן, וואָס איז פאַרשטומט געוואָרן, אויף אַזאַ טראַגישן און אכזריותדיקן אופן — פון אונדזער לעבנס־סימפאָניע, דורך מענטשן־חיות, וואָס האָבן זיך געגרויסט צו זיין „מענטשן פון דער העכערער ראַסע״, ימח שמם וזכרם.

דמויות

צבי פייגנבאום

פני העיר (דמויות)

גם כשכל העדה — כולם קדושים, נמצאים בתוכם אנשים בולטים, שבסגולותיהם האישיות, מתעלים מתוך הקהל, אם בתורה וחכמה, אם בעושר ותבונה, אם ביחש אבות ומידות נעלות או בתכונות מנהיגות ובעבודה ציבו־רית. הם המייצגים את הציבור המתברך בהם, ועיני העדה נשואות אליהם בעת צרה (שלא תבוא), ולהבדיל — בזמני שמחה וששון, הם האישים הדגולים בעם, הם הם פני הדור.

אכן, גם קהילת וירזבניק נתברכה באישים מצויינים, אנשי סגולה, אשר כולם ראו אותם כ„פני העיר". ביראת כבוד וברגש של הוקרה עמוקה, אנסה כאן לשרטט ולרשום אי־אלה קוים לזכרון הדמויות שהיוו את ה„פני" של קהילתנו וירזבניק מלפני סערת השואה — דמויות אחדות, לא כולן, כיוון שאי־אפשר לפרטם כי רבים הם. הראויים לבוא במנין זה ולא באו בכתובים — כבודם במקומם ואתם הסליחה.

רבי חנוך העניך בידרמן

איש מורם מעם, אשר ישב יומם ולילה על התורה ועל העבודה ולא פסק פומיה מגירסא. גם בעת קבלת פני אורחים שבאו לביתו לחלות פניו ולקבל עצה טובה, לא מש הספר מתוך ידיו. רבי חנוך חיבר גם ספר בתורת הנסתר (קבלה), שלא הספיק לעלות על מכבש הדפוס. היתה לו דעה משלו, ואף עמד על דעתו, כשהיה צורך לשחות נגד הזרם. לא „בטלה דעתו אצל כל אדם". נציין שני פרטים, המאפיינים את תכונתו זו, עמידה על דעתו:

דעת יחיד

בימי מלחמת העולם הראשונה ראו מרבית היהודים בעיירה, (כמו רובם שהיו תחת שלטון הצאר ברוסיה), את ישועת ישראל בנצחון הגרמנים. התפללו לנצחונם, כי לדעתם „זה יהיה טוב ליהודים". רבי העניך היה היחידי אשר התנגד לדעת הרבים ואמר כי ליהודים טוב שהצאר הרוסי ינצח במלחמה נגד הגרמנים הנאורים. אז ראו את דעתו כיוצאת דופן וכ„איפכא מסתברא". כעת ניתן לנו כבר להוותנו, לעמוד על הטובות ליהודים מנצחונות גרמניים וכן את „הרווח וההצלה" שציפו מ„כוחות המחר", אשר הדבירו את הצאר...

בתחילת מלחמת העולם השניה, כשכל אנשי העיר, פרט לצעירים אחדים, עזבו את המקום בגלל ההפצצות, היו רבי העניך ורעייתו רבקה'לה, היחידים שנשארו במקום. כולם הביטו עליו בתמיה, כעל בן אדם המכניס עצמו בסכנה מדעתו... אולם בדיעבד הוכיחה המציאות כי הצדק היה דווקא אתו. לעיר לא קרה שום נזק, אך כל אלה שנהגו לפי ההיגיון ה„בריא" וקיימו בנפשם את ה„ויברח יעקב", היו נתונים לסכנות מרובות ואך אחרי תלאות רבות עלה בידיהם, (לא כולם), לחזור לבתיהם...

סימן־היכר מדוד המלך

פרנסתו היתה על קיום סוכנות של בית־חרושת לבירה בשידלובצה. אשתו, רבקה'לה בידרמן, אשה נבונה, אשר דוק של אצילות היה נסוך על פניה, היתה לעזר כנגדו. היא ניהלה את הסוכנות של השכר, (בירה), ואפשרה לבעלה לעסוק במילי דשמיא. שניהם היו מכובדים על כל אנשי העיר, לרבות שאינם מבני ברית. אמנם פרנסתם היתה בריווח, אבל הם עצמם חיו חיי צנע, בו בזמן שסייעו לנצרכים ביד רחבה.

רבי העניך היה גם מרום היחש. לפי מסורת שבידי אבות אבותיו, היה מוצאם מצאצאי דוד מלך ישראל. כמו לאביו, רבי משה'ל בידרמן (משידלובצה) ז"ל, נראה סביב לראשו כעין חריץ, אשר לפי מסורת אגדה שבידם, נתהווה אצל דוד המלך מכתר המלכות שנשא על ראשו, וסימן־היכר זה עבר כאילו בירושה לצאצאיו אחריו. רבי העניך, כאבות אבותיו, ידעו להעריך את מעמדם זה ושמרו על כבודו.

רבי ישעיה גוטרמן

מצאצאי רבי יעקב אריה גוטרמן זצ"ל, ראש שושלת האדמו"רים מרדזימין — היה נשוא פנים, שדיבורו עם

הבריות קולח בנחת, והוא עצמו — כולו אומר אצילות המעוררת כבוד אצל כולם.

ר׳ ישעי׳ נמנה על עשירי העיר עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה. מרת זלדה היתה ידועה כאשת-חיל, אשר ניהלה את בית המסחר שלהם למוצרי טבק בסיטונות.

בשנת 1919/20, בימי פלישת הצבא הבולשביקי לפולין, כשהממשלה הפולנית הכריזה על גיוס כללי להדפת הפולשים, נעצר האברך ר׳ בריש בלומנפלד, באשמת עריקה מהצבא והיה צפוי להישפט בפני בית-דין צבאי מהיר, הכרוך בסכנת עונש מוות. ר׳ יוסף טאבמן ע״ה, הצליח להניע (בשלמונים) את השופט-החוקר, שישחררוהו בערבות גבוהה, עד להעמדתו לדין. הכוונה היתה לא להתייצב בשום פנים למשפט אשר יכול לחרוץ אך ורק דין-מוות. מי יערוב ?... פנו לר׳ ישעיה גוטרמן, והוא לא היסס רגע, אלא קם בזריזות, הלך לבית המשפט ובחתימת ידו הרהין את בית החומה שלו בפינת רינק-אילז׳צקה, כערבות להופעתו של המשוחרר לפני בית הדין, בידעו שהכוונה הברורה היא שלא יופיע...

ר׳ ישעיה חזר לביתו, שבעלותו עליו הפכה מורכבת מאד, בשמחה הנובעת מתוך ההרגשה כי אמנם סיכן את רכושו אבל הציל נפש מישראל.

גם בניו — ר׳ ישראל יעקב ור׳ יוסף (הי״ד) דמו לו. הם היו ישרי דרך, הצטיינו במידות נעלות ונמנו על מכובדי העיר.

מצאצאיו שניצלו: בנו בעריש ואשתו אסתר, אשר נפטרו בארה״ב, אולם לפני שהלכו לעולמם עוד זכו להוליך לחופה את בניהם יצחק, (איציק) ומשה (מוניק), החיים כיום בארה״ב.

בתו — חיה גוטסמן, אשר גם היא בנתה ביתה מחדש בארץ זו, ליבטשה, (בת ר׳ יוסף) נכדתו, אשר נישאה ג״כ ורואה חיים במרכז היהודי הגדול בניו-יורק.

רבי אברהם מרדכי רוטברד

תלמיד-חכם ואיש תבונות, אשר הגיע לוירזבניק מוולין, כאחד מצוות הפקידים הבכירים של הפירמה „הללר״ שניהלו את עסקי היערות והמנסרות, בסביבות העיר. היה מכובד על הבריות, אשר הכירו בעליונותו בענייני רוח וצרכי ציבור, כיהן גם כראש הקהילה.

נמנה בין המייסדים של ה„תלמוד תורה״ וה„בית יעקב״. בית ספר לבנות זה, שזכה להערכה ולאהדה מצד כל שכבות העיר, שכן בבית חומה שלו שברחוב אילז׳צקה. לאחרונה ניהל את ה„בנק קופיצקי״ הקואופרטיבי היהודי בשיתוף עם מר שמחה מינצברג, שיבדל לחיים ארוכים.

גם מוסד זה נתמקם בביתו הנ״ל. ב-1941 חלה, נזקק לעזרה רפואית מיוחדת שלא היתה בהישג-ידו, לקה בהרעלת דם ונפטר לבית עולמו. זכרונו לברכה.

מחתניו לוקחי בנותיו, הכרנו את הרב רבי וולויל ור׳ יצחק שלמה, אשר בתו יהודית ניצלה מתוך השואה, התחתנה בישראל ורואה חיים עם משפחתה בתל-אביב, לאורך ימים.

האחים רבי משה פנחס ורבי יוסף ראובן ליכטנשטיין

שניהם מבית של „תורה וגדולה״. הגיעו מלודז׳ והקימו בוירזבניק בית-חרושת ללבידים. הם נחנו בסגולות רבות. ר יוסף-ראובן היה למדן גדול, וכן ר משה-פנחס שהיה בר-אוריין, אבל הצטיין בשטח של ניהול וסחר. ידע גם פרק בשיר ומחונן בקול ערב. כשעבר בשבתות וחגים לפני ה-תיבה, גרם תענוג רוחני לצבור המתפללים. בשעתם נטלו חלק בראש כל מפעלי צדקה וחסד וצרכי הקהילה. ביתם היה בית-ועד לחכמים וכל התנהגותם היתה מעוררת כבוד. שניהם נפלו במות קדושים מכדורים של הצורר, ביום המר והנמהר, כאשר לא עצרו כח לצאת לרינק שם אספו את יהודי קהילתנו, אלה לשלחם לכבשני טרבלינקה ואלה לעבודת פרך ולעינויים במחנות, אשר גם מהם נשארו אך מעטים.

מצאצאיהם שניצלו וחיים בישראל: רבי שמחה מינצברג (חתן ר׳ משה פנחס), עם בנו מנחם ובתו רבקה, שניהם הקימו משפחות.

נכדי ר׳ יוסף ראובן — חוה קילמן-זינגר (אשת ירחמיאל זינגר), אחותה רניה פרימרמן (בארה״ב) ואחיה זאב, כולם הקימו בתי משפחה ורואים חיים עם משפחותי-הם לאורך ימים. בנו של זאב — יוסף ז״ל נפל במות גבורים בהגנה על העם והמדינה במלחמת ששת הימים. יהי זכרו ברוך.

רבי שמואל כהן

כחוטר מגזע משפחה אצילית, הגיע לוירזבניק מוורשא, בתום מלחמת העולם הראשונה, כשנשא לאשה את יוכבד לבית רבי מרדכי דוד קורנווסר, ע״ה. היה מאנשי סגולה, בר-אוריין, ספרא רבא, יודע שפות, בקי בהוויות העולם ואידיאליסטן, המאמין באנשים והמתייחס אליהם באימון. ניהל בית מסחר בסיטונות, כשעזרו לידו רעייתו מרת יוכבד ויבדלו לחיים, בנותיו טובה ומלכה. הצטיין בהליכות יושר והיה מכובד על הבריות. נבחר גם (בקדנציה אחת) לכהונת חבר במועצת העיר. תחת הכיבוש הנאצי נתמנה כחבר בועד הקהילה, אשר עיקר עיסוקו היה במישור הסעד והתמיכה ביהודים נצרכים וזקוקים לעזרה.

ביתו היה בית ועד לעסקי ציבור ולצרכיו, ביחוד בגיטו. בדירתו היו מתאספים לתפילת שחרית וערבית ולאמירת קדיש, וכן לטכס עצות וחיפוש דרכי הצלה אפשריים בתוך המצור. בתקופת השואה והחורבן.

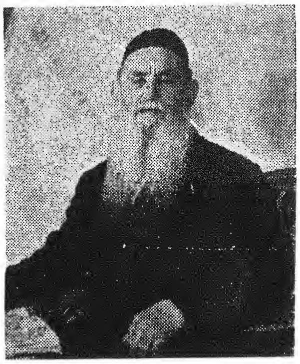
עבר כל התלאות במחנות. טולטל ממחנה למחנה. הועבד בעבודת פרך וסבל מרעב. תקוותו להשאר בחיים נכזבה קשה. כשבועיים לפני השחרור, כשל כוחו לסבול עוד ויצאה נשמתו במחנה הריכוז פלוסנבורג שבגרמניה, בהצטרפו לקדושי משפחתו אשר ניספו קודם לכן, בזמנים שונים ובנסיבות שונות: אשתו ובן הזקונים שלו — בטרבלינקה. חתנו ר׳ יוסף (יושה) — נורה לעינינו בצעדה מהרינק ל„שצ׳לניצה" ונכדו הפעוט — גם הוא נרצח לעינינו בגיטו שידלובצה. הי״ד.

ניצלו ונשארו בחיים: הבנות טובה ומלכה והבן ר׳ דוד כהן. כולם הקימו בתי משפחה לתפארת, בהתאם למסורת משפחתם האצילה, לאורך ימים.

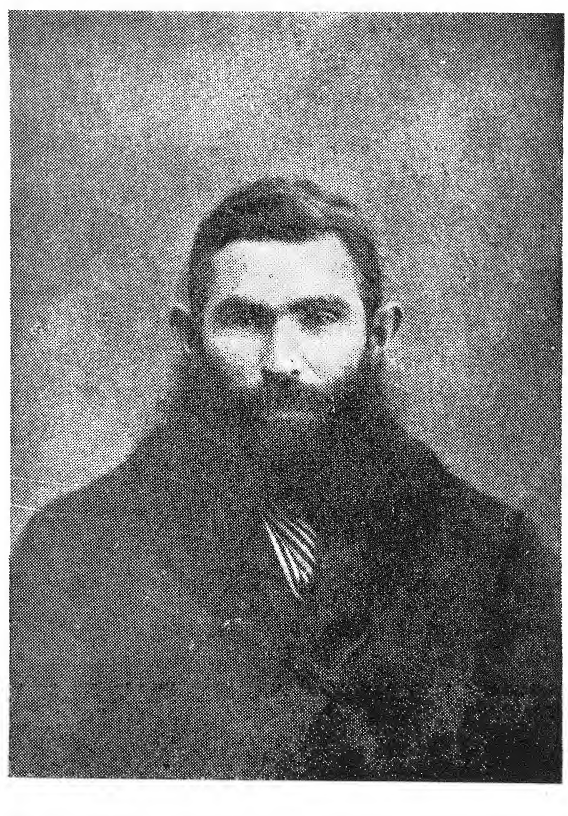
רבי יחיאל פשיטיצקי

אם כי לא היה מעשירי העם, כי כל ימיו סבל ממחסור, היה מקומו בכותל המזרח. וזה בגלל סגולותיו האישיות: בר־אוריין המתנהג בחסידות ומהדר במצוות. עוסק בצרכי צבור. שנים רבות כיהן כ„ראש" לחברה קדישא, ניהלה באורח מופתי, בשמירה על כבוד המתים ועל יקרת החיים. היה מחונן בקול ערב ובהרגשה עדינה. הצטיין כשליח צבור בעברו לפני התיבה בחגים, בימים הנוראים וכן בשלוש הרגלים.

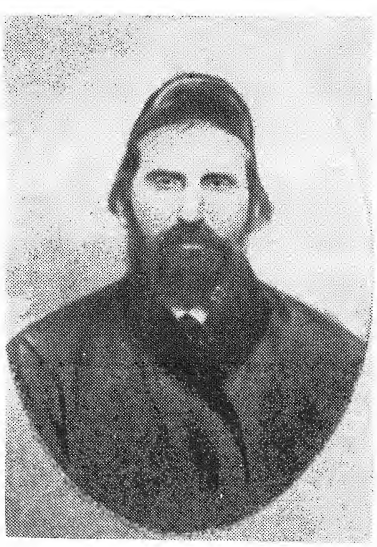
בתו חנה׳צ׳ה עם בעלה משה ניימן וילדיהם, הובלו יחד עם ר׳ יחיאל ואשתו רחל, בתוך שאר קדושי העיר, לכבשני טרבלינקה, כשם שבנם צבי — נאסף בדרך דומה בין יהודי שידלובצה. לעומתם, הבת רבקה, אשר יצאה חיים ממשרפות הנאצים, רצחוה רשעים פולנים, אחרי המלחמה, בעיר גדיניה, עם העלמה מרים, בת ר׳ אברהם זילברברג, הי״ד.

ר׳ לייבוש טננבאום
מחסידי גור, היגר לארה״ב, היה שם שוחט
נפטר בישראל

ר׳ שמואל איסר, מדמויותיה הבולטות של וירזבניק בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. שימש גם תקופה כראש הקהילה נספה בשואה

הרב רגנסברג זצ״ל

ר׳ יוסף דרקסלר

יוסף דרקסלר היה עסקן ציבורי מובהק, בעל משפחה ענפה בוירזבניק. כפי שמציינים, הרי כמעט כל משפחה שניה בעיירה היתה בצורה זו או אחרת מקורבת למשפחתי.

בתור מועסק במשרד האוצר המקומי, היו לו מהלכין בין הפקידות הבכירה במוסדות השלטון המקומי והוא ניצל תדיר את קשריו, כדי לעזור לבני העיר אשר נזקקו בבעיותיהם היום־יומיות למשרד הזה.

ר׳ יוסף דרקסלר

את השכלתו רבת האופקים רכש ר׳ יוסף באופן עצמאי והיה מצוי בכל נושא. כל ערב היו מבקרים אצלו ידידים ומכרים וביתו היה לבית ועד לחכמים. אנשים היו מתכנסים כדי לקרוא את ה„היינט״ או לשוחח על נושאים פוליטיים עד שעה מאוחרת בלילה. והוא כשלעצמו — מחונן במידות תרומיות, מגלה אורך רוח ושלווה בלתי מצויה, אפילו כאשר הרגשות סוערים מסביב.

מספרת בתו הגב׳ רחל לאור (דרקסלר): „זכור לי מקרה, כאשר אשה אחת באה פעם לאבי לתנות את צרותיה בקשר לבעיות המסים והגם שלפי דבריה הבנתי, שטענותיה אינן מוצדקות כל צרכה, נמנע אבי להטיח בפניה את משגותיה. אולם מסקנתה היתה הפוכה ממה שניתן היה לצפות. היא גילתה כפיות טובה מוחלטת ועוד נתנה את קולה בגערות וקללות. כשלעצמי — נדהמתי כיצד אבי מתיחס במין שלווה סטואית שכזאת לעומת קולניותה של האשה. אולם הוא הרגיעה לבסוף ואף הבטיח לעזור. כאשר יצאה, שאלתיו לפשר התנהגותו שחרגה מכל שגרה של מוסכמות — והוא השבי לי: „אל תדון את חברך עד שלא תגיע למקומו״ האשה נמצאת בצרה... ולכן יש לגלות כלפיה מידה גדושה של סובלנות והבנה״.

יוסף דרקסלר נמנה על האנשים האמידים בעיירה,

אולם מעמדו החומרי לא גרם לו רגשי התנשאות, אלא שימש כדרך לביטוי תכונותיו הנעלות, באשר היה נוהג לעזור לאנשים מבחינה חומרית ע״י מתן בסתר ומלבד בני ביתו הקרובים ביותר לא ידע איש על הליכותיו אלה. הוא היה מחונן במעלות שהשלימו אחת את רעותה. היה מתון, מאופק, שוקל בדעתו בטרם יחליט דבר, ועם זאת עומד בתוקף על עקרונות שהאמין בהם. על המקורבים אליו ביותר נמנו שמחה מינצברג, יוסף אונגר, משה בירנצווייג אברהמ׳לה זילברברג ויוסף טנצר. הם היו חבורה קבועה אשר מצאו ביניהם הרבה מן המשותף, מקיימים ידידות רבת שנים — ומהווים למעשה את המנהיגות הציבורית של יהודי העיירה בדרום.

עם פרוץ המלחמה עזב את וירזבניק עם משפחתו והגיע לרוסיה, שם עבד ביערות העד של הצפון בסביבת ארכנגלסק, עד ששוחרר בעקבות ההסכם בין הגנרל הפולני שיקורסקי לבין הרוסים, לפיו שחררו את כל אזרחי פולין לשעבר״

ידע להפסיד בכבוד

קדמונינו ידעו עוד את סוד הגבורה שבהתאפקות, בכליאת היצר והכנעתו לחוקי ההיגיון והתבונה, והם ביטאו את גירסתם בפשטות מפליאה: „איזהו גיבור הכובש את יצרו״. נראה, כי ר׳ יוסף דרקסלר היה מחונן בסגולה הזאת של כיבוש היצר אפילו במצבים המביאים בדרך כלל לעידנא דריתחא.

נזכרת בתו, רחל באירוע אופייני, כאשר אביה הזמין פעם הרבה קרונות קמח ותוך כך חלה ירידה תלולה במחירים, אשר עלולה היתה לגרום לו הפסד ניכר. כיוון שהסחורה טרם נתקבלה מהספק, יעצו לו השותפים לוותר על הקניה. יעצו — זו לא המלה, התחננו, הפצירו, לחצו קשה, אך הוא עמד בדביקות על דברתו. „כיוון שאמרתי מלה, השיב להם, עלי לשמור עליה ויהא מה!״. השותפים לא אמרו נואש והמשיכו בהפצרותיהם. לפעמים הגיע הדבר לדין ודברים קשה מאוד, עד שהשותפים מעבר לקו הטלפוני יכלו לשמוע היטב את טריקת המכשיר שנשמט מידיו הרוטטות של ר׳ יוסף דרקסלר. הוא היה איש עקרונות וקשה היה להזיזו מהשקפות שדגל והאמין בהן.

במשך כל השנים דגל דרקסלר ברעיון הציוני ועשה רבות למען הגשמת המטרה של שיבת ציון. אפילו ברגעיו

הקשים, בעת היותו בטייגה הרוסית, בתנאי רעב וקור של כ־50 מעלות מתחת לאפס, לא חדל להאמין שעוד יגיע לארץ ישראל.
ואמנם, חלומו התגשם. לאחר השחרור מהמחנה בסיביר, נסע עם משפחתו לאוזבקיסטן, ומשם דרך פרס לארץ ישראל.
כאן זכה לראות בהקמתה של מדינת ישראל. נפטר בארץ בשנת 1967.

✶

פולה לקס - הדמות הנאצלת

פולה לקס, מבית טננבלום, נולדה בסנדומיר ולאחר שסיימה את הגימנסיה הרוסית, הקדישה את עתותיה לפעילות ציבורית ענפה וברוכת מעשים. בהיותה חדורה רצון עז לעזור לזולת, כיוונה את מאמציה הן במישור הכלל־הציבורי, והן בגישתה האישית הבלתי אמצעית.

כאשר החלו להגיע בשנות 1937 — 1936 הפליטים הראשונים מגרמניה, התיסרה בלב ונפש כדי להגיש להם את העזרה החיונית, ועל אחת כמה וכמה בתקופת מלחמת העולם השניה כשהפורענויות ירדו על העם בקצב הולך וגובר.

היא היתה ציונית מסורה ומפעיליה המרכזיות של התנועה בעיירה, עמדה בראש ההסתדרות המקומית של „ויצו" והקימה את הסניף המקומי של „ויצו הצעירה".

הודות למידותיה התרומיות ותכונותיה הנעלות, רכשה לה אהדה נרחבת בקרב הציבור הוירזבניקאי וזכתה לעמדות ייצוגיות, כגון חברת הועד הארגוני של בית־הספר „תרבות", וכן כיהנה כחברה יחידה מקרב האוכלוסיה היהודית בועדה המייעצת של הגימנסיה הממלכתית בסטרכוביץ.

פולה עמלה רבות ואף תרמה חלק נכבד להעלאת רמתה התרבותית של האוכלוסיה היהודית בעיירה ודאגה באופן מתמיד לשיפור תנאי חייהם של היהודים בעיר. בעלה, יצחק לקס, שהיה יליד סוסנוביץ והשתקע לאחר מכן בוירזבניק היה לה שותף נאמן בדרכה הציבורית והיה כמוה פעיל מאוד בשורות התנועה במקום.

פולה ניספתה בעת מלח"ה השנייה, בחודש אוקטובר 1941, בעת הגירוש, ואילו בעלה ניספה באושוויץ בשנת 1944.

פועלה המבורך ואישיותה הנאצלת חרותים על לוח לבם של יוצאי עירנו וזכרה יישמר לעד.

✶

מ. סאַלי־קערבעל

דאָס הויז פון ר׳ שמואל קליינער

דאָס הויז פון ר׳ שמואל קליינער איז געווען באַוווסט און באַרימט אין דער גאַנצער שטאָט, אַלס אַ הויז פון גאַסטפריינדשאַפט, וואָס איז שטענדיק אָפן פאַר יעדן איינעם, און יעדער מענטש, וועלכער איז געווען אַנגעווייטיקט, פאַרביטערט און מיט אַ שווער האַרץ, וואָס האָט זיך גענויטיקט אין אַ מאַראַלישער אָדער מאַטעריעלער הילף, האָבן זיי דאָס געפונען אין דעם פאַטריאַרכאַלן הויז, ביי דעם טייערן ייד, וועלכער איז געווען דורכגעווייקט מיט געפיל פאַר יענעם, ר׳ שמואל קליינער און זיין פאַמיליע.

עפּעס אַ באַזונדערער און ספּעציעלער חן איז געווען אויסגעגאָסן אויף דעם הויז. שטענדיק האָט געהערשט אַ פריילעכע אַטמאָספער און אַ רואיקייט, פול מיט סימפּאַטיע. עס האָט זיך געפילט אויף יעדן טריט און שריט די איידלקייט, די קולטורעלע, נאַציאָנאַלע, טראַדיציאָנעלע דערציאונגס־מעטאָדן, אַזוי אַז פיל וויערזבניקער פאַמיליעס האָבן געשטוינט און געקוקט מיט קנאה אויף אַזאַ שיין יידיש הויז.

דער **ראש המשפחה ר׳ שמואל קליינער** ז״ל האָט ווי געזאָגט, געפירט אַ פאַטריאַרכאַליש יידיש הויז, וועלכעס איז געווען דורכגעדרונגען און איינגעוואָרצלט אין די טראַדיציאָנעלע יידישע נאַציאָנאַלע ווערטן. ער אַליין איז געווען הויך געבויט און תמיד געווען געקליידט באַשיידן און ציכטיק, מיט דער גרעסטער עלעגאַנץ און געשמאַק. ער איז געווען אַ גרויסער נדבן אויף פילאַנטראָפּישע צוועקן, און אויך אַקטיוו באַטייליקט אין „מזרחי", ביי געלט־זאַמלונגען פאַר ארץ־ישראל און ספּעציעל פאַרן קרן־היסוד. מיט איין וואָרט, דאָס איז געווען אַ הויז פון תורה און סחורה. אַ הויז אין וועלכן די יידישע ספּעציפישע ביכער פון דער אַלטער היים האָבן זיך אויסגעמישט מיט די נייע אַלוועלטלעכע שריפטן און ביכער, און געשאַפן אַ נייעם דור, וועלכער גייט פאָרויס, און זיינע בליקן דערגרייכן ווייטע האָריזאָנטן *).

זיין גנעדיקע **פרוי שיינדעלע** ז״ל איז געווען אַ ריכטיקע, כאַראַקטעריסטישע „יידישע מאַמע". מיט גרויסע צניעות, און איבערגעגעבנקייט האָט זי געפירט די ווירטשאַפט, געזאָרגט וועגן יעדער קלייניקייט, און דאָס הויז האָט געשיינט פון ליכט און זויבערקייט. אַ גוט־האַרציקע און דורכגעווייקט מיט ליבשאַפט צו יעדן אָן אַ גרענעץ, האָט זי געהאַט אַן אַנזען ביי אַלעמען. די קינדער האָבן, פאַרשטייט זיך, ביי אַזעלכע געבענטשטע עלטערן באַקומען די געהעריקע דערציאונג, און זיי האָבן זיך אַנטוויקלט און אונטערגעוואַקסן, און זיינען געווען אַ קוואַל פון נחת פאַר די עלטערן. דאָס גאַנצע הויז האָט געשפּרודלט און געשיינט מיט מאָדערניזם, מיט לוסטיקייט, מיט לעבן און שאַפונגס־געפילן.

דער עלטסטער זון **פישל** ז״ל איז געווען אַ יונגערמאַן ביי וועלכן די בילדונג האָט געשטראַלט פון זיין געזיכט, אַן עדעלמאַן, אַ געשעפטסמאַן און גלייכצייטיק אַ גרויסער קענער און בקי אין די „קליינע בוכשטאַבן" ווי מען זאָגט. ער איז געווען באַוווּסט אַלס יונגערמאַן, וועלכער פאַרקערפערט אין זיך יידישע היסטאָריע, וויסנשאפט און גלייכצייטיק וועלט־קולטור, מיט איין וואָרט: „תורה און חכמה" **).

דער צווייטער **זון יעקב** ז״ל ***) איז געווען אַ שיינער יונגערמאַן מיט אַ געזיכט פון אַ „תלמיד־חכם", מיט אַן אָפענעם קאָפּ, און אָפן האַרץ, באַוווּסטזיניק און שאַרף, און פעאיק אויף אַלע געביטן, אין האַנדלס־אָנגעלעגנהייטן אָדער אַנטוויקלונגס־פּראָבלעמען, אויסער דעם, איז ער געווען טעטיק פּאָליטיש אין די ראַמען פון דער ציוניסטישער באַוועגונג, און שפּעטער געווען איינער פון די גרינדער פון דער רעוויזיאָניסטישער אָרגאַניזאַציע אין שטאָט.

אַזוי האָט די פאַמיליע געלעבט אַ האַרמאָניש, שיין לעבן, און דאָס הויז איז געווען פּשוט אַן אידיליע, און די קינדער האָבן געהאַט דעם גרעסטן רעספּעקט און כבוד צו די עלטערן. מיט דער צייט האָבן פישל מיט יעקב

געפירט מיט גרויס הצלחה צוזאַמען מיטן פֿאָטער די גע־שעפֿטן אין דער האָלץ־בראַנזשע.

שפּעטער האָבן זיי געהייראַט און אָנגעפֿאַנגען יע־דער באַזונדער — פֿאַר זיך, מיט דער הילף פֿון דער פֿאַמיליע, צו בויען זייער אייגענע פֿאַמיליע־נעסט. אָבער שטענדיק האָבן זיי געהאַט אַ גרויסן „יראת־כבוד" פֿאַר זייערע עלטערן, זייער וואַרעמער היים, קומענדיק אָפֿט באַזוכן ביי די עלטערן.

מיט דער צייט, איז דער ראש משפּחה ר׳ שמואל קליינער נפֿטר געוואָרן, און נאָכדעם אויך זיין פֿרוי שיינדל. נאָכדעם האָט דער ביטערער גורל אויסגעגאָסן זיין גרויזאַמען צאָרן אויף פּישל מיט זיין פֿאַמיליע און זיי זיינען אומגעקומען אָלע דורך דער נאַצישער בעס־טיע. אַזוי איז אויך געווען דער גורל פֿון דעם פּרעכטיקן יונגנמאַן יעקב, אין זיינע בעסטע יאָרן. די פֿרוי יעקבס מיט זיין איין איינציקער טאָכטער זיינען געראַטעוועט געוואָרן און געפֿינען זיך היינט אין ישראל.

די טאָכטער שרהלע (סאַלאַ) וועלכע האָט געהייראַט מיטן באַקאַנטן אַדוואָקאַט לעאָן וויזענפֿעלד פֿון טאַרנאָ־בזשעג, האָט אויך אַדורכגעמאַכט דעם בלוטיקן וועג פֿון דעם היטלער־רעזשים, און היינט צו טאָג געפֿינען זיי זיך אין קראָקאָס.

דער זון יאָסל, וועלכער האָט דורכגעמאַכט אויף זיי־נע יונגע פּלייצעס דעם גאַנצן יסורים־וועג פֿון די קאָנ־צענטראַציע־לאַגערס ,האָט געהייראַט מיט רוזשקע קער־בעל פֿון וויערזבניק. אויך זיי געפֿינען זיך היינט צו טאָג אין קראָקאָס — ווענעזועלע. ביידע האָבן זיי אויפֿגע־שטעלט שיינע פֿאַמיליעס, וועלכע קענען דינען ווי אַ ביישפּיל פֿאַר אַנדערע, וואָס ענערגיע, אויסדויער, שווע־רע מי, אַ שטאַרקער כאַראַקטער און גרויסער ווילן, קע־נען דערגרייכן.

דאָס זענען צווייי הייזער פֿון יידישקייט, פֿילאַנטראָ־פּיע און מעשים־טובים, מיט אַ טיפֿן טראַדיציאָנעל־נאַ־ציאָנאַלן דראַנג צו דערציִען די קינדער אין דער דאָזיקער ריכטונג.

די יונגע צווייגעלעך, וועלכע זיינען איבערגעבליבן פֿון דעם גרויסן פֿאַרצווייגטן בוים פֿונעם „קליינער־הויז", וועלכער איז אַזוי טראַגיש אונטערגעהאַקט גע־וואָרן דורך די רוצחים־וואַנדאַלן, האָבן זיך געשטאַרקט און פֿאַרצווייגט, און גענומען אויף זיך די הייליקע צוואה פֿון פֿאַרזעצן דאָס לעבן אין דעם גייסט, וועלכן זיי האָבן איינגעזאַפּט אין זיך אין זייער עלטערן־היים.

די דאָזיקע וואַרצלען האָבן געגעבן די קראַפֿט און דעם ווילן איבערצוגעבן די קינדער די קולטור־ווערטן, די גוטע פֿירונג און נייגונגען ,די שיינע טראַדיציאָנעלע מענטאַליטעט פֿון דער אַלטער היים.

אָט דאָס איז די גרויסע טרייסט פֿאַר דער פֿאַמיליע. זאָלן זייערע הייליקע און טייערע נשמות פֿאַרבלייבן שטענדיק אין אונדזער האַרץ און זיין אויסגעקריצט אין זכּרון אויף אייביק.

---

*) אין אָנבליק פֿון די גרויזאַמע פֿינצטערע טעג פֿון דער נאַצישער אָקופּאַציע, האָט זיך ר׳ שמואל קליי־נער שטאַרק איבערגענומען מיט די אכזריותן — און באַזאַלט דערפֿאַר מיט זיין לעבן און איז פּלוצלונג גע־שטאָרבן אין יאָר 1940. זיין פֿרוי שיינדל איז אומגע־בראַכט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים.

**) איז בעת דער דייטשער אָקופּאַציע אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין פֿרוי גאָלדעלע, דער טאָכטער ריווטשע, און זיין זון בערעק הי״ד.

***) יעקב איז אויף אַ שרעקלעכן אופֿן דורך די דייטשן דערמאָרדעט געוואָרן, נאָר די פֿרוי מיט זייער איין איינציק טעכטערל האָבן זיך געראַטעוועט און גע־פֿינען זיך היינט אין ישראל.

✶

שרה פוסטבסקי־שטיינהארט

הרב רבי אלטר דוד הלוי אפשטיין (הי״ד) האדמו״ר מצ׳מלוב

הרבי מצ׳מלוב היה כחלק מהנוף הרוחני של עיירתנו בגלל קהל חסידיו שרבו אצלנו וביקוריו בוירזבניק היוו תמיד אירוע ציבורי רב אנפין.

האדמו״ר מצ׳מלוב היה בנו של הרבי מאוזשרוב, האדמו״ר, ר׳ אריה לייביש זצוק״ל, אשר כיהן לפני התישבותו באוזשרוב כרב מרא דאתרא בקהילות טארלא, אפאלע וחמילניק. נוסף ללמדנותו המופלגת, נודע הרבי גם כאיש קדוש אשר מצודת השפעתו היתה פרושה עד למרחוק.

השושלת של אדמו״ריות אוזשרוב נמנית מרבי לייבוש אפאלער זצ״ל, שהיה אחד מחבר סגולה של גדולי תלמידיו של ה„חוזה״ מלובלין זצ״ל. הרבי מצ׳מלוב בנו של רבי לייביש, המשיך איפוא, בדרך הקודש אשר התוו אבותיו הקדושים, נשמותיהם עדן.

בגלל אישיותו הקורנת (היה משכמו ומעלה), למדנותו המופלגת ומידותיו התרומיות, היה קהל החסידים החפצים להסתופף בצלו רב והולך. טבעי הדבר, שהיו לו „שטיבלעך״ (בתי חסידים), בהרבה קהילות. בעיר הבירה ווארשה היה קהל חסידי צ׳מלוב גדול במיוחד.

בעירנו וירזבניק היו חסידיו, באי ה„שטיבל״ ניכרים ומצויינים, הן בכמות (חמישה מנינים), והן באיכות אישית. בקרב צבור חסידים זה היתה שוררת אהבה, אחוה ומסירות איש לרעהו. הידידות הזאת קבלה את השראתה מדרכו בקודש של הרבי עצמו, אשר היה אוהב שלום ורודף שלום במובן הנעלה של המילים האלה ואשר גורלו של כל אחד ואחד היה נוגע לליבו ממש.

אבי זצ״ל, אשר מלפנים שימש בכהונת שו״ב הקהילה בטארלא, נתמנה בשנת תרצ״ה (1934), לשו״ב בוירזבניק. מיד עם בואנו התאקלמנו במקום החדש ובחברה החדשה, ללא ימי מעבר, ממש כאילו שם נולדנו. תרם לזה היחס החם של חסידי צ׳מלוב במקום. גם אני, כמו אחי ואחיותי, מצאנו מיד את מקומנו בחברה ובבית הספר.

ביקוריו של הרבי, שהיה מכבד את קהילתנו, תרמו רבות לחיזוק העדה ולהתרוממות הרוח. כרגיל היו מלווים

האדמו״ר מצ׳מלוב בליוויית חסידיו

את הרבי מזקני החסידים, ניכר בתוכם משמשו הותיק, ר׳ מאירל ניסלס (הי״ד), אשר היה לפנים חותנו של בן עירנו החשוב, כמו כן מחסידי צ׳מלוב, ר׳ הערשעלע פרומאן (הי״ד).

כמה מרשימים היו „קבלות־פנים" על יד בית הנתיבות עם בוא הרבי לחון את פני עירנו וכמה יפים ושמחים היו השבתות האלה. הודו והדרו היו נרגשים בכל מקום שהיינו פונים.

אכסנייתו הקבועה של הרבי היתה אצל חסידו ר' יחיאל לרמן (הי"ד). במשך ימות השבוע היה הבית כמרקחה שהמה מרוב נכנסים ויוצאים לקבל ולהנות מעצה וברכה. יותר מזה, לכבוד שבת נערך בבית ר' יחיאל לרמאן ממש שידוד מערכות, חנותו הפכה לאולם גדול המאכלס מתפללים רבים, אשר במרכזו נמצא שולחן ארוך מקצה האולם לקצהו.

לסעודה (צום „טיש"), בליל־שבת וביום השבת היו באים המונים מכל חוגי החסידים, שהסבו לשולחן ליד הרבי ומסביב לשולחן — זקני החסידים, בעוד השאר עמדו מסביב שורות, שורות. בין החשובים שמקומם היה ניכר ליד השולחן ואשר הם בתוכינו לאורך ימים, היו רבי צבי וויזער, שכיבד את המעמד בניגוניו המתוקים ובקולו הערב והחזק וכן ר' שמחה מינצברג קרוב משפחתו של הרבי, בן־דודו מצד אמו ע"ה.

על קידוש השם

אבי זצ"ל, במיוחד, היה מתמלא שמחה של התרוממות הרוח, בימים אלה שהרבי היה אורחה של קהילתנו. עוד מימי שבתו של הרבי בטרלא שררו בינו לאבי — קשרי ידידות, גם כשהרבי עבר לטרלא ואבי — לוירזבניק.

הרבי מצ'מלוב, האדמו"ר הרב אלתר ישראל דוד הלוי, הלך לבוש ב„קיטל" ועטוף בטלית ותפילין בזרועו, בראש עדת צ'מלוב, בדרך קידוש השם — לטרבלינקה, שם הושמדו ביחד עם המוני בית ישראל הי"ד.

*

משה (סלי) קרבל

זכרונות לבית אבא

אדיר רצוני ועז חפצי להעלות בכתובים, אי אלו קוים או קטעי־חיים, שאפיינו את בית הורי. אמנם, מרחק הזמן ונטל השנים הרבות, מאז שעזבתי את הבית, טישטשו לא במעט את החוויות והאירועים מימי הילדות והנעורים, ורבים מהם אף נשתכחו מזכרוני או רישומם דהה ועומעם. אעפ״כ, גמרתי אומר להשתדל כמיטב יכולתי לאסוף ולדלות מנבכי העבר כל קורט וגרגיר של זכרון, העשוי להקרין אלומת אור על החיים השרשיים בבית־ההורים, שמהם ינקתי את כמיהתי וערגתי לארץ האבות.

היה זה בית, בעל שרשים עמוקים ומסורת עשירה, בית יהודי ביסודו, שופע אמונה וחמימות.

אבא — היה למדן ובר־אוריין, חריף שכל, שנון עט ודעת. ולא בכדי, שימש בורר ופוסק, מיישר הדורים בין שותפים ויריבים, בעסקי מסחר וממון. רבים שחרו לפתחו לבקש ממנו עצה ותושיה. מקובל ומכובד על הכול. פקחותו וכושר ניתוחו פילסו לו את הדרך להיות תמיד בראש החוגים עמם היה בא בקשרים. הופעתו בין הגויים, היתה כיהודי גאה וזקוף קומה, אם זה היה בענייני מסים וארנונות או בעסקי מסחר ופרקמטיה. היה חובב ספר ו„ספר־הספרים״ כמעט ולא מש מידו, בו היה הוגה בכל עת מצוא. תורה וחסידות היו לתוכן חייו. כן אהב במיוחד את „לשון הקודש״ והשתדל לחבבה עלינו. ספוג היה מיטב התרבות וההשכלה, מצניע לכת ונעים הליכות. התנ״ך והש״ס, ספרי החסידות ומורה הנבוכים „הכוזרי״ ועתון „הצפירה״, ירחון „העולם״ ודפי „השלוח״ הצהובים מיושן, כל אלה דרו בכפיפה אחת והיו מונחים זה בצד זה.

לא פעם, בהיות רוחו עגומה עליו, היתה פורצת מפיו השתפכות — של ספק שירה ספק פיוטם — „הכניסני תחת כנפיך״ או „על אם הדרך שושנה מתגוללת״. ממעיינות אלה שתיתי בצמא וספגתי לתוכי את ערכי הנצח של העם הדווי והנרדף.

זכורני, כיצד בשבתות אחה״צ היו מגיעים אלינו הביתה תלמידים מבית רבן, כדי להשמיע בפני אבא את משנתם

ר׳ לייבוש קרבל

בתנ״ך או בגמרא, על מנת לקבל ציון טוב ע״י בקי ובר־סמכא, איש הספר והעיון, וגם בקי בהויות העולם.

לא מעט יסורים עברו עליו בבוא השואה, הוא נשא בצוק העתים, את יסוריו בגבורה עילאית ועל אנושית, וידע תמיד להתאים עצמו לתנאים ולמגבלות הזמן. הפליא בחיור־ניותו ונשא את גורלו בשקט ובאמונה, תוך הכרה מלאה ומאבק פנימי, אך ללא אשליות לגבי הצפוי והנגזר, וכך נסגר מעגל חייו.

אמא — היתה נשמת הבית ולבבו. הרבה חום, רגש, חמימות ואהבה האצילה מרוחה. שפע של עדנה ורוך קרנו מכל יישותה והווייתה. צנועה וענווה היתה בכל הליכות ביתה .כל חייה נסובו בתוך המעגל המשפחתי. מסירות ללא סייג, חרדת אמת לילדים, לבית — אלה היו תכונותיה. כל מדווי הלב והתלאות השתקפו בפניה. היא היתה ה„אידישע מאמע״ במלוא המובן של המלה הזו. למרות המרחק בין אבות ובנים, הבינה ואהבה אותנו — ואנו אהבנוה.

אמי היתה אשת חייל וכפיה היו תמיד מלאות עבודה. היא לא ידעה מנוחה, חופש או הפוגה בעמל. משחר יום עד חצות הליל, עמלה וטרחה כאמא וכעקרת בית למופת.

לא פשוט היה לגדל ילדים רבים ולטפל בכוחות עצמיים במשק הבית; בדאגה לנקיון, לשטיפת הרצפות, לבשל, לטגן, לכבס ולרחוץ לתפור ולהטליא בגד, לתקן גרביים ולהכין אוכל ולדאוג לכל פריט ופריט מקטן ועד גדול. אך אף פעם לא התלוננה, אפילו בזמנים הקשים ביותר, ידעה להסתיר צער בלבה ולסבול בדומיה. פניה הקורנות של אמא בשבתות וחגים כאשר הכול בוהק מסביב, נסכו אור יהל ואושר על כל בני הבית, והם שימשו כסם-מרפא לנפשה ולתחושתה האמהית העמוקה.

אע״פ ששורש חייהם של ההורים היה בגולה, הם אהבו את „ארץ-ישראל" של העבר המופלא, הארץ הקדושה, ארץ האבות והאמהות, ארץ הכיסופים של „מערת המכפלה", „קבר רחל" אמנו וה„כותל המערבי", על פי סיפורי האגדה והתנ״ך.

חוויית היהדות וחוויית המשפחה מצאו את מיטב בי־טויים בשבתות וחגי ישראל. מה נעימים ומרוממים היו החגים בחיק המשפחה. כמה יופי, חמימות ואושר, הביאה בכנפיה השבת. התכונה הרבה בששת ימי השבוע שימשה כאילו פרוזדור לקבלת פני **שבת מלכתא**, והיא לבשה הילה של אור וחגיגיות בלתי ניתנים לתיאור, מעין פולחן של קדושה. היתה הרגשה של התחדשות, כל מנורות הבית ופמוטי הכסף של הנרות, דלקו והפיצו נהרה ואור על פני כל הבית. ההליכה לתפילת השבת ב„שטיבל", השיבה מהת־פילה ואמירת „שלום עליכם" ו„אשת חייל מי ימצא" בניגון משתפך וערב לאוזן, הקידוש על היין וההסבה מסביב לשולחן ערוך כל טוב, מאכלי שבת מיוחדים בכלים ממור־קים, נסכו בכולם את ההרגשה כבני מלכים, כבני-חורין.

ולמחרת השבת, עריכת ה„שלש סעודות", הזמירות, העיון בכתבי הקודש, ולאחר מכן — טכס „המבדיל" בין קודש לחול, סעודת ה„מלווה מלכה" בצוותא עם חסידי הרבי מאלכסנדר, כל זה נשא בחובו וקיפל בתוכו, משום שלמות ואמונה בהשגחה העליונה ובייעוד של „עם סגולה".

בהוד ובהדר מיוחד הצטיין חג הפסח. ההכנות לחג נמשכו שבועות רבים, הפיכת הבית על פניו, סידוו, הכשרת הכלים ברותחין, אפיית המצות, בדיקת החמץ לאור הנר, ביעורו ומכירתו — וגולת הכותרת — „ליל הסדר". הקערה על סממניה המיוחדים (כולל ה„חרוסת והמרור"), כוסו של אליהו הנביא, אמירת „ההגדה" בצוותא ובזמרה, 4 הקושיות שנשאלו ע״י הצעיר שבבנים, פתיחת הדלת ל„שפוך חמתך", השולחן הערוך כהלכתו בשפע מעדנים ערבים לחיך, עם **הכופתאות** בראשם, וסיפורי יציאת מצרים שקלחו בשטף עד לשעה מאוחרת.

וכך ביתר החגים, **בל״ג בעומר** — חץ וקשת, **בשבו־עות** — שיחי גומא, ירק ומאכלי חלב, **בשמחת תורה** — הקפות, כל ילד על דגלו, ועם הרבה שמחה בלב, **בחנוכה** — לביבות מטוגנות, משחקי סביבון וסיפורים נפלאים על גבורת המכבים-החשמונאים, **בפורים** — תחפושות „משלוח מנות", אזני המן, טרטור רעשנים וקריאת „מגילת אסתר". **בסוכות** — עצם ההשתתפות בבניית הסוכה, סחיבת הסכך וקישוט פנים הסוכה בסרטים ופנסים צבעוניים, רכישת „אתרוג" הדור בצרוף לולב" כשר למהדרין, וקליעת בית־אחיזה להחזקת ערבות והדסים, מקנה-סוף.

אין לשער את ההתרגשות ואת ההכנה הנפשית לקראת ראש-השנה ויום הכפורים (יום הדין) בחירת „הכפרות" תרנגול לבן לראש המשפחה ותרנגולות לנשים, הרטט לק־ראת **עשרת ימי התשובה** והנסיעה לרבי מאלכסנדר או לרבי מאוסטרוביץ, בכל זה היה משום תום, אמונה וטעם חיים. כך כל חג וחג וכל שבת ושבת היו בבחינת מאורע חדש ומיוחד שהכניסו בנו הילדים התעוררות והווי חיים מיוחד.

מי ימלל, עושר החוויות של חגי ישראל ומועדיו, כפי שנערכו בבית ברוב פאר, שהיו רבי תוכן, שמחה, עליצות ושובבות נעורים. זכרונות העבר, מעשי ההווה ומאווי העתיד במסורת הבית, שימשו בערבוביה, והשפעתם עלינו היתה מחנכת ועמוקה.

בדמיוני, ובעיני רוחי, אני זוכר את רקמת החיים הללו שנטוו ונארגו בבית הורי. הווייתם שזורה בי, כל נימי נפשי נמתחים אליהם בשעות ערגה וגעגועים, וכל הרהורי לבי מתייחדים עם דמויותיהם היקרות והחביבות, תוך זליגת דמעה... עד שבאה הסערה האיומה לכלות את הכל, זיעזעה את אילן היחס, פגעה בגזעו ועקרה אותו משרשו.

תהיה נשמתם צרורה בצרור החיים, וזכרם ינון לעד בלב עם ישראל המחדש נעוריו במולדתו הנצחית.

אם יתרונו של האדם מול החדלון, הוא הזכרון — נאגור נא את דמויותיהם בזכרוננו ונעלה בדפי זכרון אלה, את הצליל המיוחד במינו שנדם בצורה כה טרגית ואכזרית, ונעקר מחיינו ע״י אנשי בלייעל וחורשי טרף, שהתיימרו להיות בני הגזע העליון, ימח שמם וזכרם לעד.

✱

מניה ראָזנקראַנץ־באגנאַ (מינקה)

זכרונות פון אונזער היים

כדי אָפּצושפּיגלען דאָס יידישע לעבן אין אונדזער שטעטל, אין זיין פולן פאַרנעם, איז נויטיק צו כאַראַקטעריזירן נישט בלויז דעם קאָלעקטיוון סך־הכל, נאָר מען דאַרף אויך געבן אַ טיפערן בליק אין „רשות היחיד״; מיר מיינען אין דעם יסודותדיקן קעמערל פון לעבן — אין דעם וועזן און לעבנסשטייגער פון אַ וויערזבניקער יידישער משפחה.

און אַזויווי די זאַך פאָדערט צו זיין בקי אין איינצלהייטן, פּרטים און דיקדוקים פון פאַמיליע־לעבן, וועלין מיר דאָ אַרויסברענגען די זכרונות פון אונזערע אייגענער היים.

ר׳ מענדל טאַנענבאַום

אַ ספּעציעלער דף איז דאָ געווידמעט דעם עלטסטן זון פון מנחם־מענדל טענענבאַום, ז״ל, וועלכער איז געווען אַ גרויסער למדן און אַ באַקאַנטער תלמודיסט.

מער ווי 50 יאָר איז ער געווען מורה־הוראה אין דער שטאָט, דאָס הייסט, אַז ביז צום אומקומען פון דער קהילה פון די מערדערישע נאַצישע הענט — האָט ער זיין אַמט מיט כבוד אויסגעפירט. דער מענטש האָט זיך קיינמאָל נישט געשיידט פון דער תורה. אין דעם בלאַט גמרא האָט ער געפונען זיין וועלט, דאָרט האָט ער געזוכט און אויך געטראָפן טרייסט צו פאַרגעסן פון זיין גרויסן אומגליק, וועלכן ער האָט מיטגעמאַכט.

דער מורה־הוראה ר׳ מענדל טאַנענבאַום איז געווען פאַרהייראַטעט מיט שרה ז״ל — די טאָכטער פון טשמיעלאָווער רב. זי איז לײדער אין אַ ייִנגערן עלטער געשטאָרבן און איבערגעלאָזט 7 קינדער — יתומים. זיין עלטסטער זון — דוד ז״ל איז געווען דער קינעווער רב, אַ גרויסער עילוי און תלמיד פון אָסטראָוויצער רבין. ער איז געווען אָנגעזאַפּט מיט תורה און וויסנשאַפט, און אין קינעוו האָט מען אים געהאַלטן פאַר אַ צדיק ממש.

פרום און ערלעך, האָט ער געמאַטערט זיין קערפּער לשם־שמים. פאַר זיין פאָטער איז ער געווען דאָס גרעסטע נחת. ליידער, האָט ער קיין סך יאָרן נישט געהאַט.

נאָך אַ שווערער און קורצער קראַנקהייט איז ער געשטאָרבן. זיין טויט האָבן באַוויינט הונדערטער מענטשן און ער האָט אַרויסגערופן אַן אַלגעמיינעם טרויער.

דער צווייטער זון, יעקב (יענקל) טאַנענבאַום ז״ל, האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין שאַרפן קאָפּ פון אַן עילוי. ער האָט געלערנט אין דער סאָקאָלאָווער ישיבה און שפּעטער אין דער אָסטראָוויצער ישיבה. אין זייער אַ יונגן עלטער האָט ער באַקומען היתר־הוראה פון אָסטראָווצער רבין בכבודו ובעצמו.

יענקל טאַנענבאַום ז״ל האָט זיך נישט באַגנוגנט מיט דער בילדונג פון ישיבות, עס האָט אים אויך געצויגן צו אַלגעמיינער בילדונג, אַלגעמיינער ליטעראַטור, מאַטעמאַטיק א. אַ. וו. ער האָט די אַלגעמיינע בילדונג דערגרייכט אין געהיימעניש פאַר זיין שטרענג פרומען פאָטער — אַליין געלערנט, באַקעמפט אַלע שוועריקייטן. ער איז געווען אַן אויטאָדידאַקט און אַן „עילוי״ אין אַלע הינזיכטן, און פול מיט בילדונג און וויסנשאַפט.

אין געזעלשאַפטלעכן לעבן איז ער באַקאַנט געווען ביי דער יוגנט פון זיין מיטבאַטייליקן זיך אין שאַרפע דיסקוסיעס אויף פאַרשיידענע וועלט־פּראָבלעמען.

דער דריטער זון, צדוק ז״ל, איז אין דעם אַנטיסעמיטישן און ענדעקישן פוילן אומגעקומען ביים מיליטער.

די עלטסטע טאָכטער פון ר׳ מענדל טאַנענבאַום, קיילע ז״ל, איז געווען פאַרהייראַט מיט דעם אוזעווורער רבין און שפּעטערדיקן גראַנד־רבין אין ניו־יאָרק, הרב שליט״א עפּשטיין. ער איז באַקאַנט געווען אַלס גרויסער תלמודיסט ווי אויך אַלס מחבר פון אַ סך ספרים און האָט אויך לעצטנס אין ישראל באַקומען די אויסצייכענונג פון הרב קוקס אינסטיטוט פאַר זיינע תלמודישע אַרבעטן.

די צווייטע טאָכטער, חנה ז״ל איז פאַרהייראַט געווען מיט יוסף אורבאַך ז״ל, דעם באַקאַנטן לערער פון דער תרבות־שול אין קאָוועל. ער האָט זיך אויסגעצייכנט בשעת דעם צווייטן וועלט־קריג, רופנדיק די יידן צום אויפשטאַנד און נישט לאָזן זיך אויסשעכטן ווי די שעפּסן

דורך די דייטשן. ביי דעם אויסרוף האָט מען אים געשאָסן אין די אויגן פון אַלע פאַרזאַמלטע קאָוועלער יידן ביי דער אויסזידלונג.

פון אַלע זיינע קינדער איז ביים לעבן געבליבן נאָר די יינגסטע טאָכטער מינקאַ, וועלכע לעבט אין ישראל און איז פאַרהייראַט מיט משה באַגנאַ, אַ באַוווּסטן כלל־טוער און געזעלשאַפטלעכן עסקן אין לאַנד. במשך לאַנגע יאָרן האָט ער געהאַט דעם גרויסן כבוד צו זיין ראש העיריה אין דער שטאָט בני־ברק. די לעצטע יאָרן האָט ער זיך אַרויסגעצויגן פון דער פּאָליטישער און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט צוליב זיין שלעכטן געזונט־צושטאַנד.

ר' שמואל טאַנענבאַום

שמואל טאַנענבאַום איז געווען זייער באַקאַנט אין די סוחרישע קרייזן פון וויערזבניק, ער האָט געפירט אַ גרויס געשעפט אין מאַרק זינט 1924. אָבער ער איז אין דער שטאָט באַקאַנט געווען נישט נאָר אַלס דער רייכער סוחר, נאָר אויך אַלס איינער פון די הויפּט־גרינדער פון „מזרחי", און אַלס אַזעלכער איז ער געווען אַן אָנהענגער פון דער אידיי, וואָס האָט פּראָקלאַמירט — „תורה ועבודה", „תורה וציונות".

ש.ט. איז אויך געווען אַ גרויסער כלל־טוער, נישט נאָר בלויז געזאַמלט אַ סך געלט פאַר „קרן־קימת" — נאָר אויך געווען איינער פון די גרעסטע פונדאַטאָרן פאַר ציוניסטישע צוועקן. ער האָט אַפילו געהאַט דאַנק־בריוו פון פאַרשיידענע ציוניסטישע פירער, ווי אויך אַ בריוו פון מנחם אוסישקין — אַליין.

זיין גרעסטער טרוים איז געווען עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. ער האָט שוין אַפילו געהאַט אין 1939 יאָר סערטיפיקאַטן, אָבער דער קריג־אויסברוך האָט געשטערט צו פאַרווירקלעכן זיינע טיפסטע חלומות.

באַלד אין אָנפאַנג קריג, איז שמואל טאַנענבאַום, פאַרשאַקירט מיט די קלעפּ, וואָס פאַלן אויף זיין קאָפּ. דער מאַן פון זיין איינציקער טאָכטער רויזע, פאַלט אין קריג אין פּוילישן מיליטער און לאָזט איבער זיין פרוי שוואַנגער. דאָס געשעפט ווערט דורך די נאַציישע רויבערס דעמאָלירט און זיין ווייב קומט אום נאָך אַ קורצער צייט דערנאָך.

זיין טאָכטער האָט דאָס קינד געבוירן אין 1940 און שפּעטער איז זי אויך פון די נאַציישע הענט אומגעקומען.

דאָס קליינע מיידעלע, זיין אייניקל, פאַלט שמואל טאַנענבאַום צו לאַסט. די ערד ברענט אונטער די פיס, עס קומען די צייטן, ווען אַלע יידישע קינדער ווערן אויף טויט פאַראורטיילט און שמואל טאַנענבאַום מיט זיין רעאַלן בליק האָט דאָס פאַרגעזען. אין דער לעצטער מינוט געלינגט אים מיט הילף פון אַ פּוילישער פרוי אונטערצוּוואַרפן דאָס קינד אין וואַלד אין דער נאָענט פון יתומים־הויז, וואָס די גלחים האָבן געפירט.

שמואל טאַנענבאַום
מיט זיין אייניקל לוצי

די קריסטין איז אַריין אין קלויסטער און האָט דערקלערט, אַז אין וואַלד ליגט אַ קינד און וויינט. די גלחים האָבן דאָס 2־יאָריקע מיידעלע אַריינגענומען און געפרעגט זי ווער עס איז איר פאָטער? דאָס קינד איז דאָך אַלס יתום געבוירן און האָט איבערהויפּט נישט געקענט איר פאָטער. זי האָט אויך נישט געוווּסט ווי איר מוטער הייסט. איינס האָט זי געוווּסט — ווי זי הייסט. אין דעם רעגיסטער־בוך האָט מען איינגעשריבן דעם טאָג, ווען דאָס קינד איז געפונען געוואָרן, דאָס אָרט ווו מען האָט דאָס קינד געפונען און איר נאָמען.

די דאָזיקע איינצלהייטן האָט שמואל טאַנענבאַום איינגעקריצט מיט בלוט אין זיין זכרון און אין זיין האַרץ.

נאָכדעם קומט נאָך אַן אומגליק — דאָס איז דער טויט פון זיין זון משה. דער פאַקט אַז ער האָט דאָס קליינע מיידעלע אַוועקגעגעבן — גיט אים כוח איבערצולעבן די שווערסטע צייטן אין די לאַגערן. ער מוז דאָך לעבן פאַר יעדן פּרייז — ווען נישט, וואָס וועט זיין מיט דעם קינד, און ווער וועט דאָס קינד ראַטעווען פון די קאַטוילישע הענט.

ער האָט די לאַגערן איבערגעלעבט, און דער גורל האָט אים געוואָרפן קיין רוים. עס קומען דאַרט אַן

ידיעות, אַז די פּוילישע אַנטיסעמיטן מאַכן פּאָגראָמען אויף יידן און דווקא אין וויערזבניק זיינען דערמאָרדעט געוואָרן די איינציקע יידן, וואָס זיינען קוים אַרויס פון די גיהנומדיקע לאַגערן און זיינען צוריקגעקומען קיין וויערזבניק — צו זייער אַלטער היים. נישט קוקנדיק אויף דעם, קומט שמואל טאַנענבאַום קיין פּוילן צו ראַטעווען דאָס איינציקע קינד פון זיין איינציק געליבטער טאָכטער. עס איז נישט געווען אַזוי לייכט. נאָך שווערער מי און אַ סך געלט — געלינגט אים דאָס קינד אַרויסצובאַקומען.

היינט איז דאָס מיידעלע שוין לאַנג אין ישראל, זי האָט געהייראַט מיט ד״ר מרדכי פּז, וועלכער אַרבעט אין בית חולים דג׳ני אין יפו — און איז שוין אַליין אַ מאַמע פון צוויי זיסע קינדער.

שמואל טאַנענבאַום האָט ליידער דאָס נחת נישט דערלעבט. ער איז געשטאָרבן אין רוים אין יאָר 1958 און האָט איבערגעלאָזט אַ צוואה זיין עלטסטן זון חיים, וועלכער וווינט אין בריסל, מען זאָל אים ברענגען קיין ישראל און באַגראָבן אין דער הייליקער שטאָט ירושלים. זיין צוואה איז געוואָרן אויסגעפירט.

דער יינגסטער זון פון שמואל טאַנענבאַום, ירחמיאל („מוניא״) לעבט אין רוים, און פירט דאָרט דעם באַווסטן איינציקן כשרן האָטעל פון זיין פאָטער ז״ל.

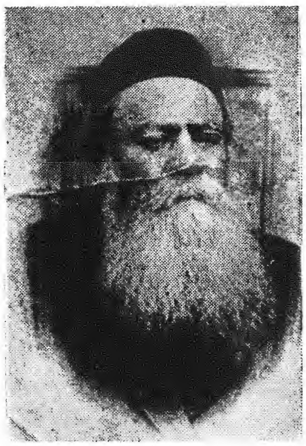
ער זעצט פאָר דעם לעבנסוועג אין גייסט פון זיין פאָטער ז״ל, פירנדיק אַן עכט ייִדיש רעליגיעז הויז. זיינע צוויי זין לערנען אין ישיבות און זיינען ממשיך זייערע סטודיעס אין ישראל.

די משפּחה פון ר׳ משה טאַנענבאַום ז״ל

איינע פון די עלטסטע און חשובסטע משפּחות אין וויערזבניק איז געווען די משפּחה טאַנענבאַום. דער „פּאַטריאַרך״ פון דער משפּחה, ר׳ משה טאַנענבאַום, דער זון פון דוד טאַנענבאַום, איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1843. ער איז געווען אַ גרויסע פּערזענלעכקייט, באַקאַנט אין שטאָט ווי אויך אין אַנדערע שטעט אין דער סביבה, — ווו מען האָט אים גערופן „משה׳ל וויערזבניקער״.

מ׳דערציילט, אַז אַמאָל האָבן זיך חסידים און למדנים געקליבן צו פאָרן קיין וויערזבניק, צו דעם גביר רב „משה׳ל״, כדי צו באַקומען תרומות אויף פאַרשיידענע צוועקן — פאַר ישיבות, פאַר רביים און סתם נדבות פאַר אָרעמע לייט. דער נאָמען וויערזבניק איז פאַר זיי געווען שווער אַרויסצוזאָגן — האָבן זיי אָנגעהויבן צו טראַכטן: פאַרוואָס הייסט עפּעס וויערזבניק — וויערזבניק? ביז זיי זיינען געקומען צום אויספיר, אַז וויערזבניק הייסט וויערזבניק דערפאַר, ווייל „משה׳ל וויערזבניקער וווינט אין וויערזבניק״.

עס הערט זיך ווי אַ וויץ, אָבער פאַקטיש איז אין יענע צייטן — דאָס איז, מיט מער ווי הונדערט יאָר

ר׳ משה טאַנענבאַום

צוריק, איז וויערזבניק געווען אַ קליין אומבאַקאַנט שטעטל און יידישע און חסידישע קרייזן אין פּוילן האָבן עס געקענט נאָר דערפאַר, ווייל רב׳ משה׳ל טאַנענבוים האָט דאָרט געוווינט.

איצט איז די פראַגע, מיט וואָס האָט זיך פאַרדינט דער מענטש אויף אַזאַ פּאָפּולאַריטעט? עס איז נישט סתם. זיין גאַנץ לעבן (געלעבט 81 יאָר — געשטאָרבן 1924), האָט ער אָוועקגעגעבן פאַר טובת־הכלל. זיין לעבן איז פאַר אים קיין מאָל נישט געווען טייער ווען עס האָט זיך געהאַנדלט אין ראַטעווען דאָס לעבן פון אַנדערע מענטשן.

אין דעם ערשטן וועלט־קריג האָט ער געראַטעוועט אַ סך יידן פון טויט — צווישן זיי איינעם פון דער משפּחה קאַרנוואַסער. נישט איינמאָל האָט ער זיין לעבן איינגעשטעלט און געפאָרן קיין ראַדאָם אַרויסצונעמען פון דער תפיסה יידן, וועלכע זיינען דורך די רוסן פאַראורטיילט געוואָרן. ער האָט זיי אויסגעלייזט מיט זיין אייגן געלט. זיין פּאַטריאַרכאַלישער אויסזען, מיט דער שיינער באָרד, האָבן אַרויסגערופן רעספּעקט און געעפנט פאַר אים די טירן אין אַלע קרייזן.

ספּעציעלע פאַרדינסטן האָט ר׳ משה׳ל טאַנענבאַום אין דעם אויפבויען פון אַ יידישער קהילה אין וויערזבניק. ער איז דער מענטש, וועלכער האָט אויפגעבויט די אַלטע שול אין שטאָט. ער האָט געשענקט דעם באָדן פאַר

דעם יידישן בית־הקברות, ווי אויך פאַר אַנדערע „ריטו־עלע" צוועקן.

ר' משה'ל טאַנענבאַום האָט געפירט אַ גרויס געשעפט. ער איז געווען דער ערשטער ייד, וואָס האָט פאַרבונדן גרויסע האַנדלס־באַציאונגען מיט די קריסטן.

ער האָט געפירט אַ „סמאַלאַרניע", געהאַט אַ גרויסע שטיינברוכערייַ („קאַמיעניאַלאַם"), וועלכע האָט פאַרנומען אַ געוואַלדיקן שטח. דאָרט האָט ער באַשעפטיקט אַ סך צענדליקער פּאָלאַקן ביי דער אַרבעט.

די גאַסטפרייַנדלעכקייט אין דער שטוב איז געווען באַקאַנט איבעראַל, און אַ סך רבנים זייַנען דאָרט אייַנגעשטאַנען. ווער עס האָט געזוכט תורה, חכמה אָדער פּשוט אַ ביסל וואַרעם עסן האָט דאָס אַלץ געקענט דאָרט באַקומען.

ווען זייַן פרוי פריידל ז"ל (געבוירן אין ווירזבניק, פון דער היים — איידלמאַן) האָט זיך פאַרקלאָגט, אַז זי איז טראַץ די משרתים מיד פון אויפנעמען אַזוי פיל מענטשן — האָט ר' משה'ל געזאָגט: הכנסת אורחים איז איינע פון די גרעסטע מצוות, און אַזעלכע אַרגומענטן זייַנען געווען פאַר איר צו זייַן אייַנשטימיק מיט איר אָנגעזעענעם מאַן.

פון משה'ל טאַנענבאַום אַנטוויקלט זיך אַ גרויסע גענעראַציע אין ווירזבניק. זייַנע 7 קינדער האָבן זיך געשדכנט מיט יחוסנישע שידוכים פון רבנישער און אָנגעזעענער יידישער אַריסטאָקראַטישער וועלט.

ר' משה'ל טאַנענבאַום האָט זיך משדך געווען מיט דעם טשמיעלעווער רב, צוויי מאָל מיט דעם קאָצקער הויף (מיט מענדל טאָמאַן און מאַרגענשטערן), מיט דעם סאָקאָלאָווער רבין מאַרגענשטערן, מיט דעם קאָוולער רב, ר' שפּירא, מיט דעם סולצער רבי ר' טרופּה, ווי אויך מיט דעם קעלצער רב ר' ראַפּאַפּאָרט.

די אַלע קינדער האָבן פאַרלייגט זייערע היימען אין ווירזבניק און אַריינגעבראַכט אַ פרישן גייסט אין דער שטאָט. שוין ביים לעבן, האָט רב משה'ל טאַנענבאַום געהאַט מער ווי הונדערט אייניקלעך און אוראייניקלעך.

אין דער צייט פון דער היטלעריסטישער קאַטאַסטראָפע זייַנען אַ סך פון דער דאָזיקער פאַמיליע אומגעקומען, אָבער נאָר אַ טייל פון זיי האָט באַוויזן זיך צו ראַטעווען פון נאַצישן גיהנום. צווישן זיי זייַנען פאַראַן גרויסע געלערנטע: דאָקטוירים, אינזשעניערן, פּראָפעסאָרן אין אוניווערסיטעט א. אַ.

אַ סך פון די ווירזבניקער יידן אין אַמעריקע האָבן געלייענט אין דער פּרעסע די בולטע ידיעות וועגן „אַ נייַער דערפינדונג", „נייַער כוח אין עלעקטראָניק!", „די סענסאַציאָנעלע דערפינדונג פון אַ ישראלדיקן דאָקטאָר יהודה פּערל" — און האָבן אוודאי נישט געוווּסט, אַז דאָס איז אַ ווירזבניקער אוראייניקל פון משה'ל טאַנענבאַום, אַן אייניקל פון רבי מענדל טאָמאַן פון ווירזבניק, און אַ זון פון זייַן טאָכטער טובה. אויך ווען די אַמעריקאַנער יידן פון ווירזבניק הערן פון דעם גרויסן דאָקטאָר מאַרגענשטערן — ווייסן זיי נישט, אַז דאָס איז אַ ווירזבניקער אייניקל פון ר' משה'ל טאַנענבאַום און פון ווענגראָווער רב ז"ל.

אַזעלכע זייַנען פאַראַן נאָך אַנדערע וויכטיקע פּערזענלעכקייטן, ווי יצחק — דער זון פון ר' משה באַגנאַ און מינקאַ (די טאָכטער פון מורה־הוראה מענדל טאַנענבאַום ז"ל), א. אַ.

אין ישראל לעבן איצט צוויי טעכטער פון רב מענדל טאָמאַן ז"ל, וועלכע זייַנען אייניקלעך פון משה'ל טאַנענבאַום און אייניקלעך פון קאָצק:

✶ טובה — איר מאַן, אליעזר פּערל, איז שוין לאַנגע יאָרן דער מזכיר פון עירית בני־ברק.

און מרים, איר מאַן, יחיאל ראָזנקראַנץ, איז דער שטאָטישער אינזשעניער אין בני־ברק.

✶ אין ישראל לעבן אויך 4 קינדער פון יוסף טאַנענבאַום ז"ל: רחל מייזליץ, גאָלדע, יעקב טאַנענבאַום, און בנימין טאַנענבאַום, ווי אויך צוויי טעכטער און אַ שנור פון רב יעקב טאַנענבאַום ז"ל, וועלכער איז געווען פאַרהייראַט מיט דער טאָכטער פון קעלצער רב, ר' ראַפּאַפּאָרט ז"ל.

פּרץ טרופּה ז"ל

יעדער ווירזבניקער, וואָס וויל זיך דערמאָנען ווי זייַן שטעטל האָט אַמאָל אויסגעזען, זעט פאַר זיך נישט נאָר בלויז די גאַסן, דעם מאַרק, דאָס ראַטהויז, אָדער, למשל, די שול — ווו ער האָט געלערנט, אָדער די שול ווו ער האָט געדאַווענט, נאָר אין צוזאַמענהאַנג מיט די מענטשן, וועלכע האָבן מיט דעם אַ שייכות געהאַט.

מען קען זיך נישט בלויז דערמאָנען וועגן דער שול, אַז מען זאָל באַלד נישט זען דאָס געשעפט „ציגאַרעטן און שרייב־מאַטעריאַלן" פון פּרץ טרופּה, וועלכעס האָט זיך געפונען קעגנאיבער דער שול. עס איזווירקלעך נישט געווען קיין מענטש אָדער קיין קינד, וואָס זאָל נישט קענען דאָס געשעפט.

פּרץ טרופּה האָט צוערשט זייַן געשעפט געהאַט אויף וויסאָקאַ־גאַס און דערנאָך בשעת לאַנגע — לאַנגע יאָרן אויף ניסקאַ־גאַס, ביים עק קאָלעיאָווע, קעגנאיבער דער שול.

כמעט 50 יאָר האָט ער געפירט זיין געשעפט, דאָס הייסט פון דער צייט, וואָס ער האָט געהייראַט מיט שרה־ביילע, דער טאָכטער פון ר׳ משה׳ל טאַנענבאַום ז״ל.

אינטערעסאַנט איז די געשטאַלט פון דעם מענטש. ער איז אַ זון פון סולצער רב, און האָט זיינע יונגע יאָרן פאַרבראַכט אין ישיבות, אויסגעצייכנט זיך אַלס תלמודיסט. נאָך דער חתונה האָט דאָס רעאַלע לעבן פאַרלאַנגט פון אים צו זיין אין געשעפט, בשעת זיין גייסט און נשמה דרינגען טיף אין למודי תורה. ער האָט אַן אינערלעכן קאַמף צווישן די בײדע געפילן. צוליב דעם, שטרעבט ער, אַז זיין פרוי און קינדער זאָלן פירן דאָס געשעפט. ער מאַכט פון זיין יינגסטער טאָכטער ברכהלע אַ „פייעריקע סוחרטע״ שוין אין עלטער פון 9—10 יאָר.

ווען זיי געפינען זיך אין געשעפט, אָדער אַז ס׳איז דאָ קונים אין געשעפט, רוקט ער זיך קינסטלעך אַרויס צו דער גמרא, וועלכע איז תמיד געלעגן אויף זיין טיש אין צימער. יעדן טאָג האָט ער געלערנט, חוץ דאָנערשטיק, ווייל אין דעם טאָג איז געווען דער יאַריד, און די פויערים פון די שכנותדיקע דערפער האָבן פאַרפולט דאָס געשעפט ביז אין דער שפּעטער נאַכט. דאָס פאַרגעניגן פון לערנען תורה קומט אים גאַנץ שווער אָן, ווייל ער האָט נישט קיין פּאַסיקע באַדינגונגען דערצו.

„מיר האָבן שוין געוווינט אין קעלץ, אָבער איך פלעג קומען אָפט אויף באַזוך צו מיין פעטער טרופה, ספּעציעל צו מיין קוזינע ברכהלע, וואָס איז געווען נישט נאָר אַ קוזינע, נאָר אויך אַ גוטע חברטע. דאָס איז געווען אין אַ קאַלטן ווינטער־טאָג, אַרום זעקס אינדערפרי. אַ פראָסט האָט געברענט אין דרויסן און האָט זיך אויך געפילט אין דער שטוב, די פענצטער זיינען שטאַרק פאַרפרוירן און איך מיט ברכהלען זיינען מיר געשלאָפן אין קוך, וועלכע האָט אויך געדינט אַלס עס־צימער און ביי נאַכט אַלס קינדער־צימער.

אין צווייטן צימער איז געשלאָפן דער פעטער מיט דער מומען. אין דעם הער איך, אַז דער פעטער הייבט זיך שטיל אויף, מאַכט פייער און זעצט זיך אַוועק שטיל צום לערנען. אָבער ווי קען מען דאָס לערנען און נישט באַגלייטן עס מיט אַ ניגונדל? דעמאָלט הער איך ווידער אַז די מומע שטייט אויף און מאַכט אים אַ פאַרוווּרף: „פאַרוואָס לאָזט דו נישט דאָס מיידל שלאָפן?״ דאָס האָט זי מיך — דעם גאַסט געמיינט. „היינט איז דאָך חגא״.

איך האָב זיך אָנגערופן, אַז דאָס שטערט מיר נישט, דאָס איז פאַר מיר אַ וויג־ליד. די מומע האָט אים אָבער אַריינגענומען אין זייער שלאָף־צימער און געמאַכט פאַר אים אַ פּלאַץ צום לערנען. עס געדויערט נישט לאַנג, און מען קלאַפּט אין דער טיר. עס איז אַריינגעקומען די אייגנטימערין פון הויז — אַ שוואַרצע אויסגעדאַרטע גויע — וועלכע האָט געהייסן דראַזדאָוואַ. זי האָט זיך געבייזערט, וואָס מ׳„שרייט״ אויפן קול אין טאָג ווען זייער גאָט איז געבוירן...

ווייזט זיך אַרויס, אַז די רעליגיעזע געפילן פון מיין מומע זיינען געווען שטאַרק געטראָפן, און נישט קוקנדיק, וואָס די גויע שטייט אין שטוב, ווענדעט זי זיך צו מיר אויף יידיש:

„נו, וואָס זאָגסטו נישט צו דעם חמור־קאָפּ, זי מיינט אַז מיין פּרץ לערנט דערפאַר, ווייל איר גאָט איז היינט געבוירן! דו זעסט שוין מיט וועמען איך ווין אונטער אַ שותּפותדיקער וואַנט?״.

איך מיט ברכהלען, מיר האָבן זיך ביידע פאַרשטעקט אונטער דער פערינע פון לאַכן. די דראַזדאָוואַ איז אַרויסגעגאַנגען, דער פעטער האָט זיך ווידער איבערגעזעצט, ער איז שוין געווען אויפגערעגט, געטרונקען הייסע טיי און זיך פאַרטיפט אין די קליינע אותיות, נאָר איך האָב מורא, אַז ער האָט שוין נישט געהאַט קיין פאַרגעניגן פונעם לערנען.

✶

שרה מרים ריבק

והעת לא הגיעה... (זכרונות מבית ריבק)

אבי היקר אברהם משה ריבק מת בדמי ימיו, בעודני ילדה קטנה. והגם שחלף זמן כה רב מאז עזב אותנו, מלווה אותי תמיד דמותו הנערצת, תנועותיו ואור עיניו.

הדברים שאני כותבת כאן מורכבים מזכרונות שלי וממה שסיפרו על אבי בני דורו, קרובים ורעים שידעוהו והעריצו את זכרו.

אבי היה ידוע כאיש אמיץ, בעל לב רגיש, שלא היסס לסכן שלומו הוא, כדי לעזור לאחרים. הרבה פעמים שימש כמליץ יושר אצל אנשי השלטון העויין, אשר אך שמחו להעניש יהודי שנפל לידיהם — בכל חומר הדין. ואמנם, הצליח אבי הרבה פעמים עקב הופעתו המרשימה, הדרת פניו, האינטליגנציה שלו וכושר התבטאות בשפתם של הגויים (אגב, שפות, מלבד יידיש ופולנית — השגורות בבית — שלט אבי בעברית, רוסית וגרמנית, והכל מלימוד עצמי).

בימים עסק אבי במסחר, בנסיעות ארוכות וקצרות, לשם קניה ומכירה — ובלילות למד, קרא וכתב. כ"כ למד תורה, וחקר בספרי חכמי העולם העתיק והחדש, וכתב על מה שראו עיניו החודרות: על תופעות נדירות, על המופלא שבקיום ועל הכמיהה הגדולה לבלתי נודע.

בערבים היה אבי פורש לחדרו, לשולחנו, ואם התעוררתי משנתי בלילה או בשעות הקטנות, עוד ראיתי אור בוקע מפינתו. נוהג היה לכתוב על גליונות צחורים, כתב יד עגול, נקי ללא רבב, מספר על כל דף, גמר ונעל בארון. לימים, נערמו כתבי־היד ומילאו אצטבאות הארון, אך אבי לא פסק ללמוד ולכתוב עד יומו האחרון. וכאן מעט מסיפורי דודי היקר יוסף דרקסלר ע"ה אשר נפטר בארץ — **ועוד זכרו חי עמנו.**

„היתה לי הזכות לקרוא בכתבי גיסי אברהם משה ע"ה ומצאתי בהם אוצר בלום של גאוניות וחכמה, והכל מוקרן מנפשו הזכה והתמימה.

קראתי גם פרקים מכעין יומן „פון מיין שטעטעלע וויערזבניק" ומצאתי תאורים, פרקי הווי, טיפוסים וקוריוזים מהעיירה, שכרגיל אדם עובר על פניהם מבלי להרגיש. ורק האמן, בעל העין והלב, דולה מהם את המעניין, את הנוגע ללב או את המגוחך, והוא גיסי ראה את הדברים ותיאר אותם מנקודת מבט של אהבה ורחמים.

אמרתי לו — יש לך מה לספר לעולם, הבה נוציא כתביך בספר! אך הוא היסס באומרו: „עוד לא הגיעה העת!"

והעת לא הגיעה! אבי נקטף — והוא במיטב שנותיו — והכתובים? — מה עלה בגורלם? אין זאת, כי אם אבדו בדרך היסורים הארוכה שמשפחתי עברה ביחד עם כל בני עיירתנו בשואה.

בעת השואה

בכל דרך ומסילה נעמוד עדה שוממת
נחריש נחרישה כעשב דממה
אילמים נתיצב ונשאל שאלה אילמת
מדוע הרגתם אותנו ועל מה?

יצחק קצנלסון

(„אבוי לך")

ג. ה.

שואת יהודי אירופה

לָמָּה?

ההיסטוריה של העם היהודי רוויה סבל, דמעות ודם במשך שנות קיומו — החל מפרעה מלך מצרים, שהפך את היהודים לעבדים, נגש בהם ועינה אותם, ואף ציווה להשליך את בניהם ליאור; דרך המן הרשע שזמם להרגם ולאבדם; האינקוויזציה הספרדית שהעלתה אלפים על המוקד; הפורעים האוקראינים — חמלניצקי ופטלורה; והערבים עם המופתי חאג' אמין אל חוסייני בראש, אשר ערכו פוגרומים, שדדו רכוש ורצחו נפש יהודיים.

אולם בכל נתיב היסורים הזה, העקוב מדם, לא הגיעו הרדיפות והרצח, הן מבחינת ממדיהם והן לפי מידת אכזריותם של המבצעים, לתקדים כה נפשע, כפי שעוללו אותם המשטר הנאצי.

לא היה כדבר בתולדות המרטירולוגיה של העם היהודי ואף לא בהיסטוריה של כל עמי העולם, שרצח עם יתוכנן ויבוצע בדם קר ובשיטות טכניות משוכללות ומחושבות עד כדי פרטי פרטים. רק בדורנו אירע, כי מנגנון מדינה גדולה קם על אוכלוסיה שלווה, חסרת מגן — על גברים, נשים, ישישים, ילדים, עוללים וטף — להשמידם בכל מיני מיתות משונות: ברעב ביריות, תליות, הריגות, בשריפה ובחנק — וכל זאת בשיטתיות מחרידה עד כלה, כאשר יתר המדינות מחרישות ועומדות על הדם. בארצות אירופה שנכבשו ע"י הנאצים חיו לפני מלחמת העולם השניה 8.25 מיליון יהודים. שישה מליונים מהם נרצחו ע"י הנאצים ועוזריהם בזמן השואה. עם ישראל שמנה בשנת 1939 — 18 מליון נפש, מונה כיום רק 12.5 מליון. התקדים הנפשע הוא גם בכך, שהרצח ההמוני הזה שאין לו אח ודוגמה בדברי ימי העולם לא נעשה עקב התלקחות יצרים ספונטנית, לא על פי מזימת יחידים, אלא בשותפות פושעת, בה לקחו חלק אלפים ורבבות, במדים ובלי מדים, וכן ארגונים ויחידות שכל תכליתם ומטרת קיומם נועדה למילוי משימת הפשע.

ירחמיאל זינגר

ימים של שקיעה וחורבן (חורבן וירזבניק)

עם גבור הידיעות התכופות, היום־יומיות כמעט, כי המלחמה הולכת וקרבה, התקדרו השמים מעל מדינת פולין ועננים כבדים החלו לרחף מעל לערים והעיירות המאוכ־לסות יהודים לרוב. כל ידיעה שהצביעה על החמרת המצב, כל רץ שהביא צו־גיוס, עוררו אי־שקט ופחד בקרב השדרות הרחבות של הציבור.

עצם העובדה שבעיירה מצויים מפעלים לייצור נשק ותחמושת, די היה בה כדי לעורר אצל האנשים מחשבות נוגות למה שצפוי למקום הזה למקרה של התפרצות מעשי האיבה מצד האויב הגרמני. הבריות סברו, וכפי שהוכח בדיעבד — בצדק — שהימצאותם של בתי־חרושת אלה תמשוך את האוירונים הגרמניים להטיל את מטענם ההרסני על השטחים הגובלים והמאוכלסים בצפיפות.

את הנסיבות האלה ידעו לנצל יפה כל מיני סוכנים ומשתפי פעולה סמויים שהפיצו שמועות, כי הגרמנים אמנם יפציצו את העיירה — כל זאת כדי לגרום לבהלה בקרב הציבור ולהקשות על השלטונות והצבא הפולני.

בינתיים החלו הפולנים עצמם לפרק את מפעלי הנשק, כדי להכינם להעברה למקומות יותר בטוחים (אמרו — לקובל), דבר שחיזק עוד יותר את החרדה בתוך האוכלוסיה מפני צפונות העתיד. כיוון שכך, החלו הסוחרים אט־אט לרוקן את חנויותיהם, ואנשים עשו הכנות לברוח אל העיירות והכפרים הסמוכים, אשר נראו להם להיות יותר בטוחים מפני הסכנה של פעולות מלחמתיות. תוך כך, התארגנה ביזמת השלטונות — הגנה אזרחית ובין המאר־גנים היו גם יהודים: איזק לקס, יוסף אונגר, יצחק זינגר, ואחרים.

„כולנו בסירה אחת"

זוכרני, יום אחד בא אלי שכן, שהיה מוכר בסביבה כבעל בית הקפה והציג עצמו בפני כאחראי על כל אזור מגורינו מבחינת ההגנה האזרחית. האיש ביקש מתנדבים ליחידתו מבין אנשים שהגיוס לצבא לא חל עליהם, או שטרם הגיע זמנם. נעניתי לפנייתו :הוא הועיד אותי לשמי־רה על תחום מסויים — ביום ובלילה, מאחר שההאפלה היתה כבר בתוקפה.

היה זה בערך, כשבוע ימים לפני פרוץ המלחמה, כאשר מתפללי בית הכנסת הגדול בוירזבניק הופתעו בעת תפילת „קבלת השבת" בליל שישי — לראות את המפקח המחוזי של המשטרה, בכבודו ובעצמו, אשר הופעתו במקום הק־דוש בימים טרופים אלה שיווה למעמד הזה נופך דרמטי למדי. האיש פסח על כל גינונים של טכס ופתח בדברים לעניין. הוא הודיע שהינו אחראי על כל המחוז גם מבחינת ההגנה האזרחית וביקש מתנדבים לחפירת שוחות ותעלות קשר בכל העיר. לחיזוק הרושם, הוא הדגיש בדבריו שהי־הודים והפולנים קשורים עתה בגורל משותף, כלשונו — „כולנו בסירה אחת", ואין כמו נימת דבריו אשר שיכנעה את באי בית הכנסת, ודרכם — את הציבור בכללו, כי אמנם עומדים אנו על סף המלחמה.

כפועל יוצא מכאן, התגייסו כבר למחרת — וזאת למרות קדושת השבת — רבים מאוד לחפירת השוחות בחלקי עיר שונים, כמובן פולנים ויהודים כאחת.

אולם, בדרך כלל מתבלטים בכל מבצע התנדבותי „נחשונים" וראוי כאן להזכיר את הפר' גודל יאניסיביץ, העסקן של ארגון בעלי המלאכה, שהיה ראש וראשון להי־חלצות לפעולה הזאת.

והנה, את אשר יגורנו — בא! בראשון לספטמבר 1939 נפלה הפצצה הראשונה בוירזבניק ופגעה בשטח הסמוך לבית החרושת ללבידים של האחים ליכטנשטיין. בו ביום אחר הצהרים נפלה פצצה שניה ע"י ביתו של ר' חיים ברודבקר. ואף על פי שהפצצות אלה היו צפויות מראש, הרי שהתרחשותן ממש זיעזעה את הציבור — והא־נשים שקעו יותר ויותר בחרדה לכל מה שעלול לקרות מכאן ואילך.

למחרת חלפה הרגשה זו ופינתה את מקומה להתעוררות כללית בשל הידיעות המשמחות שאנגליה וצרפת הכריזו מלחמה על גרמניה.

עם זאת, החלה העיר להתרוקן מתושביה היהודיים. בזה אחר זה ננטשו הבתים ברחובות „היהודיים" של העיר ונותרו רק אלה שלא היתה להם כל אפשרות לשכור עגלה כדי להעמיס עליה את החפצים, או אנשים שמילאו תפקידים בהתגוננות האזרחית. בכל החצר הגדולה של משליבורסקי נשארנו רק — בן־דודי, יוסף אונגר, אבי, אחיותי ואנוכי. בכל זאת, בא ההרהור השני, ובליל ה־5 בספטמבר גבר אצלנו הפחד מלהישאר במקום, מאחר שנודע לנו — שכל מוסדות הממשלה והרשות המקומית עברו כבר לעיר המחוזית — אילז׳ה. נאמר לנו גם שראש העיר מייעץ לאנשים לנטוש את העיר ולפנות לכיוון אילז׳ה. לאור המצב הזה, החלטנו לעזוב את הבית ככל ההקדם, ויהי אפילו ברגל, מפני שלא היה לנו כבר שום סיכוי להשיג כל כלי תחבורה שהוא. נמצאו עוד אנשים שהחליטו „ברגע האחרון" לנטוש את העיר, ביניהם, קרובי משפחתנו, ומכיוון שהם פנו לכיוון וסניוב, הצטרפנו אליהם.

טנקים גרמניים חצו את הכפר

אך יצאנו מהבית, נזכרתי בשני ידידי — ד"ר יעקב קרמז׳ ופרופ׳ לאון קורטה שהיו שוהים אותה עת בבית־המרחץ העירוני כרופאים תורניים, כדי לגשת אליהם ולהעמידם על המצב.

בהגיעי אליהם, מצאתי אותם ישנים. ואז הערתי אותם בזהירות ולחשתי על אוזנם שאנחנו עוזבים את המקום, בהציעי להם להצטרף אלינו. תחילה היססו, פחדו, אולם לאחר שכנועי הנמרץ הסכימו. הם חמקו בשקט בלי שאיש ירגיש בהם והלכו בעקבותי.

יצאנו ביחד ובמשך הליכה של לילה שלם בקצב רגיל לא קרה מאום שיהא בו כדי לעורר את תשומת הלב. רק לפנות בוקר חל שינוי במצב, כאשר פגשנו במפקד המשטרה המקומי, סמל אופילה, אותו הכרנו משכבר הימים, אשר סיפר כי שלושה טנקים גרמניים חצו את הכפר שלפנינו.

קשה לתאר במלים עד כמה שהידיעה הזאת זעזעה אותנו. מתוך איזה דחף פנימי בלתי מודע הגברנו את קצב ההליכה שלנו יותר ויותר, עד שהתחלנו ממש לרוץ... כך המשכנו לסירוגין — הולכים הרבה, נחים קמעה ושוב הולכים — עד שלפנות ערב, הגענו לעיירה ווסניוב. היתה זו עיירה יהודית טיפוסית, ולא ייפלא שמצאנו אותה במצב של התרוקנות ובריחה. כיוון שכך, החלטנו להמשיך במסענו, אולם בינתיים עייפנו עד כדי תשישות הכוחות ונאלצנו לעשות אתנחתא למשך שעות מספר.

לאחר ההפסקה יצאה כל הקבוצה שלנו, מלבד אונגר, ופנינו לכיוון העיר אוסטרוביץ. ההליכה כשלעצמה היתה קשה, אולם הוסיפו עליה כהנה וכהנה הצליפות של האווירונים הגרמניים שחגו מעלינו בטיסה נמוכה והפילו קרבנות לרוב.

לשעת הצהרים הגענו לעיר אוסטרוביץ ומצאנו שם הרבה פליטים מהעיירה שלנו, ביניהם, ידיד משפחתנו — ר׳ מרדכי ליפשטיין. עייפים ויגעים מהמסע, התיישבנו לפוש קמעה. לפתע התרוקנו כל הרחובות והצבא הגרמני נכנס לתוך העיר.

כניסת הגרמנים

הרושם הראשון שהתקבל אצל האוכלוסיה היהודית היה עגום מאוד, כולם חרדו מפני הבאות. ואמנם הפורענות לא בוששה לבוא. הגרמנים הכריזו מיד לאחר כניסתם לעיר על עוצר, לפיו אסור היה לצאת מהבתים מהערב עד 6 בבוקר. תוך כדי כך נרצחו כמה יהודים ע"י המשמר הגרמני, אשר הלכו להתפלל „מנחה־מעריב".

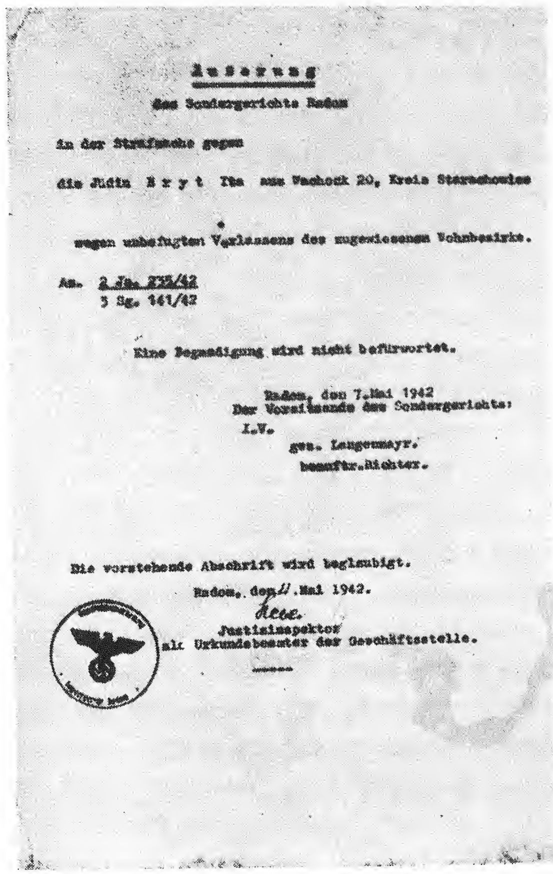
במשך ימים מספר התארחנו אצל משפחת ידידים בשם קליימן, וכעבור שבוע, כאשר ראינו שאפשר לחזור לעיירה, החלטנו לשוב. שכרנו עגלה והגענו לוירזבניק. המצב שנגלה לעינינו, היה בו כדי להדהים: האוכלוסיה בעיר היתה מעוטה, ראינו את החנויות פרוצות, דבר שהעיד על כך שהן נשדדו בהעדרנו. את דירתנו מצאנו כפי שהשארנו אותה, וכן כמות המזון שהכינונו עוד בטרם מלחמה.

בעלי המאפיה נצטוו ע"י השלטונות הגרמניים להפעיל אותן והאנשים כולל היהודים נעמדו בתור ללחם. אולם, כעבור יומיים הצביעו הפולנים שעמדו בתור על יהודים — והם סולקו בכוח ע"י המשמר הגרמני. יום־יום נחטפו יהודים לכל מיני עבודות, כגון: ניקוי מכוניות צבאיות, פינוי מבנים ציבוריים מחומרים ורהיטים, פריקה, טעינה, וכו׳. העבודה התנהלה תוך מכות והתעללויות. גם כאן שרר עוצר לילה, לפי המתכונת שתוארה קודם.

במוצאי יום כפור הרגשנו ריח שריפה עולה באפנו. עלינו על הגג כדי לאתר את מקום השריפה, אך לשוא. ואולם למחרת, נגלתה לנו תמונה מחרידה. הסתבר שבית הכנסת ברח׳ ניסקה, וכן הבנין של תלמוד תורה הסמוך לו, נשרפו כליל, על ספרי התורה, תשמישי הקדושה, הרהיטים וגם משרדי ועד הקהילה. (ראה מאמר נפרד על שריפת בית הכנסת, מאת צ. פ.). מובן שהיתה בכך ידם הזדונית של הגרמנים. ולא זו בלבד. כפי שהסתבר בדיעבד, היתה יד מכוונת במלאכת הרשע הזאת, כי באותו לילה נשרפו הרבה בתי כנסת בפולין. הגרמנים התכוונו אמנם להצית את השריפות בליל יום כפור, אך הם טעו בלוח הזמנים. המאורע הזה הישרה אבל כבד על יהודי העיר.

גזירות

לאחר זאת באו גזירות פרקים לבקרים ולא היה זמן אפילו לבכות זמן־רב את האבדה הגדולה. יום־יום התפרסמו גזירות, צווים כלליים ופקודות נגד יהודים, כמו: החזרת כל מטבע קשה, תכשיטים, כסף, מתכת, כלי מתכת עדינה, זהב וכו׳; צווים בענייני תנועה; אסור היה לנוע בלי רשיון ברכבות, או כל רכב ציבורי, נגד הפקעת מחירים, קצוב מזונות, הסדרת מסים, וכדומה. המתח הלך

Äusserung
des Sondergerichts Radom

in der Strafsache gegen

die Jüdin B r y t Ita aus Wachock 20, Kreis Starachowice

wegen unbefugten Verlassens des zugewiesenen Wohnbezirks.

Az. 2 Js. [illegible]/42
5 Sg. 141/42

Eine Begnadigung wird nicht befürwortet.

Radom, den 7.Mai 1942
Der Vorsitzende des Sondergerichts:
I.V.
gez. Langenmayr.
beauftr.Richter.

Die vorstehende Abschrift wird beglaubigt.
Radom, den 11.Mai 1942.
[signature]
Justizinspektor
als Urkundsbeamter der Geschäftsstelle.

גזירות חדשות לבקרים — כל יום גזירות חדשות נגד יהודים.

וגבר מיום ליום. היו מקרים אשר פולנים שכונו „פולקס־דויטשה״, הלשינו על סוחרים יהודיים שהחביאו סחורות, והגרמנים ערכו חיפושים תכופים בשיטות אכזריות למדי. כל יום התרוששו כמה משפחות. אצל יעקב גוטרמן הוצאו מהמרתפים בדים בכמויות עצומות. כן רוקנו את החנויות של שמואל כהן, יוסף דרקסלר ויהודים אחרים. השלטון הגרמני הפקיע מנסרות ומחסני־עץ של מרדכי ליפשטיין, יצחק רוזנברג, אורי הלשטיין, מאיר שטיינבאום, משה טנצר, שמואל ויעקב קליינר, וייצמן, חתנו של יעקב צוקרמן. כ״כ הוציאו צווי הפקעה על בית־החרושת של שמואל פוחצ׳בסקי והמנסרה שלו, וכן על בית־החרושת ללבידים של הורצי. מקרה מזעזע קרה באותם הימים, כאשר באו ובישרו לשמואל קלינר שהפקיעו את מחסן העצים שלו, הוא קיבל שבץ לב ומת במקום.

אות הקלון

הנגישות והחטיפות התכופות של היהודים שיתקו את חיי האוכלוסיה היהודית לחלוטין. פה ושם ניסו יהודים לנוע ברכבות, אך גם לכך בא קץ עם הפעלת הגזירה החדשה, הקשה מכל מה שהתנסו עד כה, והיא — נשיאת הטלאי הצהוב.

הצו הזה הטיל אותנו למבוכה נוראה, כל אחד הרגיש כאילו אות קלון נחרת בבשרו והבריות התחילו להתבייש מפני הסביבה. לא ייפלא איפוא, שבימים הראשונים לאחר הטלת הצו נמנענו רובנו כמעט כולנו מלצאת מפתח ביתנו, אולם החיים דרשו את שלהם ובלית ברירה התחילו אנשים לצאת בשעת ההכרח.

למרבית הצרה פגשו אותנו מכרים, וכן עוברים ושבים נוצריים ברחוב, בהבעה של חיוך על שפתותיהם, המבטא סיפוק של שמחה לאיד. בנפשם הטמאה סברו כנראה שכל הזעם והאיבה של השלטון הגרמני יופנה בעיקר כלפי היהודים, ואילו הם יהיו „מחוץ למעגל״ וייהנו מזכויות יתר. ואילו לגבי הגרמנים היווה הטלאי סימן ואות לחטוף את האיש הנושא את האות לעבודת פרך.

גזירה אחרת, שהיתה בבחינת צעד נוסף לכיוון ההשפלה־ההכנעה דרשה — להוריד את הכובע בפני כל גרמני במדים...

כעבור חודש, התארגנה הרשות המקומית ע״י פקידים גרמניים ובראשה הועמד פולקס־דויטש (פולני שהצהיר על השתייכותו לעם הגרמני). תוך כך יזמו הגרמנים הקמת מוסדות קהילתיים של האוכלוסיה היהודית ודרשו מהיהודים לשלם קונטריבוציה לצורך ארגון המוסדות האלה. תוך 24 שעות הוכרחו האנשים לאסוף סכום ניכר. לאחר הקמת המוסדות הקהילתיים, פסקו החטיפות והקהילה סיפקה כוח עבודה על פי דרישות הגרמנים. בתקופה זו התגבשו מסגרות של פועלים, אשר יצאו לעבודות שונות מחד, ואחרים אשר שילמו כופר נפש — מאידך.

הקהילה הוכרחה לערוך רישום כל הגברים מגיל 14 עד 65 ואלה היוו למעשה את כוח־העבודה. לפי פקודות הגרמנים עברו כל היהודים בדיקה רפואית. כל בדיקה כזאת נראתה כפרסה, כאשר הרופאים לא קיבלו כל הוראות — מה ואיך לבדוק ולאיזה צורך. הם רשמו רק תלונות שהאנ־

שים הודיעו עליהם, וכדומה. כולם ידעו שהדבר נעשה רק כדי יציאת ידי חובה וכך התיחסו לעניין. גם המשומדים הוכרחו להיכלל ברשימות אלה ולעבור את „הבדיקות".

מותו של המהנדס הידוקביץ

בתחילת שנת 1940 נרצח המהנדס הפולני הידוקביץ ע"י פטריוטים פולניים, מפני שחשדו ששיתף פעולה עם הגרמנים בהפעלת בית־החרושת לתחמושת. בעקבות המעשה, נאסרו מאות פולנים ואח"כ גם 22 יהודים. הם נאסרו ללא אבחנה, באופן סתמי, מכל אות של האלפבית, לשם „איזון המצב". אף על פי שהגרמנים ידעו בוודאות שיד היהודים לא היתה בפעולה הזאת, עצרו אנשים לפי השיטה

ופולניים — מלודז'. יהודי המקום קיבלו את הפליטים בחמימות ובסבר פנים, סידרו אותם בבתים ודאגו להם ככל יכולתם. ברם חלק מהפליטים, בעיקר אלה שהיו להם קרובים ומכרים, עזבו את המקום ופנו לווארשה.

זמן־מה לאחר מכן הגיעה שוב רכבת עם פליטים יהודיים מפלוצק. היות והעיירה קלטה כבר פליטים רבים עוד קודם לכן, לא נותר שוב מקום לאותה קבלת פנים רחבת הלב כבעת הפגישה עם הפליטים הראשוניים.

פליטים

עם ריבוי הפליטים השתררו מצוקה ומחסור, ומשום כך, נוצר ההכרח להקים מטבח ציבורי שסיפק להם

הגזירה הקשה מכל מה שהתנסו עד כה — נשיאת הטלאי הצהוב על השרוול

הנזכרת והחזיקו אותם במשך חודש ימים במעצר כבד בבית הכלא המרכזי בראדום, שם עמדו בחקירות קשות. בין העצורים היו ד"ר ליאון קורטה, צבי פייגנבאום, אברהם שמואל אייזנשטט, בני צוקרמן ואביו, יוסף פבלובר ובנו, מאיר ומשה ברודבקר, יוסף גוטרמן ואחרים. מאחר שלא מצאו את המתנקש, שיחררו את העצורים — וזאת לאחר שהקהילה היהודית שילמה סכום הגון בתורת „קונטריבוציה" למען שחרורם.

בינתיים החלו להגיע לוירזבניק פליטים פולניים מהאזור פומרן, בתוקף העברות אוכלוסיה שבוצעו ע"י הגרמנים, והם שוכנו בעיר בכל מיני מקומות. באחד הימים של חודש מרץ הגיעה גם רכבת מלאה פליטים־יהודים

מזון עיקרי. המטבח מומן ע"י ועד הקהילה וגם ע"י אנשים שעשו זאת בהתנדבות. מספר רב של עקרות בית היו פעילות במטבח, אולם לציון מיוחד ראויים יחיאל שכמן ואשתו, הגב' אויזה מילמן־הרלינג, הגב' פולה לקס, גוציה טנצר, הגב' רחל שטיינבאום, הגב' הוכמיץ, ישעיהו יונה שרפהרץ, חיה ברנק־וייסבלום, יחזקאל מורגנשטרן ומשה פלדמן.

רוב הפליטים — מוצאם היה משכבות האינטליגנציה היהודית ולא קל היה להם להסתגל לתנאים החדשים ולתבשילי המטבח הציבורי.

באותה תקופה אירגנו תזונה נוספת לילדי עניים. בכל יום שישי אספו פרוסות לחם בשביל הילדים האלה ובשבת

אירחו אותם בסעודה משותפת אצל משפחת שטיינבאום, תוך שירה בצוותא. במסגרת הפעולה הזאת אירגנה אחותי גוציה טנצר הצגת ילדים — ,,משפחה של בת טובים". צה בקרבם. הקהילה אירגנה בית־חולים באחד הבתים ברח' אילז'יצקה, אשר מרוב דחקות והגבלות שררו בו תנאים קשים מאד.

תוך שלושה ימים היה על היהודים לפנות את מקומות מגוריהם ולעבור למקומות ריכוז

בהצגה זו לקחו חבל: נטשה צרינסקה, שרה (סלוסיה) שרפהרץ, רבקה (רג'י) מילמן ואחיה, חנה טנצר, יז'י זיס־קינד, מיטק וויגנשפרך, מונדק הלשטמן, ורחל מילמן.

הילדים מילאו את תפקידיהם בכשרון רב, וכל האירוע היה בבחינת משב רוח רענן בחשכת הימים. בין הפליטים היו גם הרבה חולים שנפגעו ממגיפת טיפוס מעיים שפר־

הקמת הגיטו

אם איני טועה, הוקם הגיטו, כמו בשאר ערי ,,הגנרל גוברנמנט" באמצע אפריל 1940. יום אחד הודיע מושל המחוז למועצת היהודים על הקמת הגיטו ועד למועד מסויים היה על היהודים (כ־3 ימים) לפנות רחובות מסו־יימים ולעבור למקומות שאותרו במסגרת הגיטו. תחומי־

כרזות שאותרו במסגרת הגיטו (ראה במפה שבתחילת הספר את רחובות הגיטו)

הגיטו נקבעו כדלקמן: הרחובות — קילינסקיגו, ניסקה, ויסוקה, חלק קטן של הרינק, היינו, המדרכה — מפינת ויסוקה עד לפינת ניסקה בלבד; קרוטקה, קוליובה, ידו־שבסקיגו — עד לבית הקברות היהודי; סימטת מעבר מרח׳ קוליובה, עד לביתה של מרים דרקסלר, אילז׳צקה, עד לבית החרושת ללבידים של האחים ליכטנשטיין.

עם כל הדחקות של הגיטו, היה בוירזבניק משהו אופייני, אשר כפי שהסתבר בדיעבד, לא ניכר מקומו בערים אחרות, היינו, שמיקום הגיטו לא היה בבחינת מחנה סגור ומסוגר שאין יוצא ואין בא, אלא שהיה מעבר חופשי בין הרובעים האחרים לבין הגיטו היהודי. את פשרה של התופעה המיוחדת הזאת יש לזקוף כנראה לזכותם של פרנסי

באותה עת הוצאו חלק מפליטי פלוצ׳ק ע״י הגרמנים לעיירה הסמוכה בודזנטין.

נגישות והתעללויות

כאן החלו הנגישות והגזירות — רודפות אחת את רעותה. יום אחר יום הופיעו צווים ופקודות מאת השלטון הכובש, שירד לחייהם של יהודי העיירה: תחילה הוגבל המסחר ע״י חיוב האנשים בהוצאת רשיונות מיוחדים לכל עיסקה ומסחר. מתן הרשיונות היה כרוך בתלאות ותשלומים שקשה היה לעמוד בהם; בינתיים, נושלו רבים מפרנסתם עקב הקמת הגיטו והם נאלצו לחפש את מקור מחייתם בתחומים אחרים.

נגישות והתעללויות סדיסטיות

הקהילה שהצליחו להשפיע על השלטונות ולשדלם לכך שיתחמו את רחובות הגיטו כמתואר לעיל. כתוצאה מכך, יכלו הפולנים להיכנס לתחומי הגיטו ולנוע בו ללא הגבלה, דבר שהקל במידה ניכרת את החיים בתוככי הגיטו, הן מבחינת השגת המזונות החיוניים ביותר, והן מבחינת הקשר עם העולם החיצון. גם הפליטים שהגיעו לוירזבניק מלודז׳ ומפלוצק עוד קודם לכן, חוייבו לעבור לגיטו ולימים נוצרה צפיפות רבה, אשר העיקה על תנאי המגורים וגרמה להתפשטות מחלת הטיפוס.

היות ולריפוי המחלה ומניעת התפשטותה לעבר שכבות אוכלוסיה נוספות, היה צורך לבודד את החולים, הרי שתנאי הצפיפות הכבידו עוד יותר על כלל התושבים.

עד חודש מאי 1940 היו רבים מתושבי העיר מועסקים ע״י הגרמנים בעבודות שרותים כגון: חטיבת עצים, ניקוי בתים ומשרדים, פריקה וטעינה, ניקוי כבישים, הסרת שלגים, ועוד. אולם באחת השבתות של חודש מאי, אותה שנה, הוצאו מהבתים מאות אנשים והובאו למכרה אל מרבצי ברזל, במרחק של כ־12 קילומטר מהעיירה, שם נאלצו לעבוד בעבודה מפרכת. מן העניין להעיר, שהיהודים לא היו מורגלים לעבודות מסוג זה והדבר היכה את כולם בהלם.

כעבור ימים מספר מאז התחלת המבצע הזה, הופיעו לפתע בעיירה פלוגות ס״ס שכינויין „גולגלות המוות". הם פשטו בבתי המגורים של היהודים בגיטו, היכו באכזריות

על שמאל וימין ואילצו את כולם להתרכז ברחובות העיר ולצעוד משם לכיוון בתי־החרושת למתכת שהיוו חלק ממפעל סטרכוביצה.

באותו יום הייתי במשרד מועצת היהודים ביחד עם משה פלדמן, אברהם גולדשטיין, המורה — לפס ועוד כ־20 איש, באשר גוייסנו לעבודות משרדיות שונות, ועוד בטרם החילונו לעבוד, חדרו לתוך הבנין כמה מאנשי הס״ס המוז־כרים והתחילו להכות את הנוכחים בקתות הרובים. ניסינו להתחמק מידיהם ע״י בריחה לחדרים אחרים שבתוך הבנ־ן הזה, אולם הם היו בעקבותנו והשיגונו שם. היכו בנו קשות, גם בדיירי הבית הזה גברים ונשים. קיבלתי מכות בראשי ורצתי משם הביתה זב דם. לאחר זאת הייתי חולה כששה שבועות.

בערך, בימי אירועי הדמים האלה, החלו הגרמנים להעסיק יהודים בבית־החרושת „סטרכוביצה" בארגנם „פלוגות עבודה" קבועות, אשר עבדו ב־3 משמרות.

עד לאותה תקופה יכלו אנשים להתחמק מהעבודה המפרכת ע״י תשלום „כופר נפש", אולם מאז בטל המנהג הזה וכולם הלכו לעבודה.

קיצוב מזון

כבר עם כניסת הגרמנים לוירזבניק הנהיגו קיצוב מזון, אשר חולק במנות זעירות לפי כרטיסים, ועם התחלת העבודה בבית־החרושת, החלו לחלק לפועלים מנות מזון נוספות, אשר כללו: קצת לחם, ריבה, דגים וכמות קטנה של סוכר. לשם ארגון החלוקה אותר בגיטו מקום מיוחד, שבו חילקו את מנות המזון לפועלים לפי ברטיסי העבודה. האוכל שהאנשים קיבלו לא הספיק לקיום והם נאלצו בכל מיני דרכים להשיג דברים נוספים תוך סיכון חמור. מי שנתפס בעסקי „שוק שחור" — כפי שהדבר כונה — היה צפוי לעונשים כבדים לעתים — אפילו עונש מוות.

עבודת פרך

על אף העסקתם של היהודים בצורה מסודרת במפעל חיוני, גוייסו ביום קיץ אחד כל הגברים למקום מסויים בבית־החרושת ותוך עלבונות והכאות הועמסו על קרונות רכבת והוסעו לאזור לובלין, לעבוד בביצורים בגבול גרמנ־יה־רוסיה. הידיעות שהגיעו משם היו מחרידות. נאמר בהן שהאנשים עובדים בתנאים קשים מנשוא, בוססים במים

עומדים בתור ללחם ליד ה„ספולדיזלניה"

וחופרים, ואילו הממונים עליהם מתעמרים ונוגשים בהם. מרבית האנשים האלה היו בעלי משפחות, אשר נשארו בבית ללא אמצעי קיום מינמליים. החטיפה היתה ביום ה׳, ט׳ באב, כאשר נשים עמדו ברחובות ומיררו בבכי על גורלן האכזרי. ממועצת היהודים נעשו מאמצים מרובים כדי לשחרר את האנשים וכעבור 4 שבועות שוחררו הנשואים ובתום עבודת הביצורים גם הרווקים.

תליות ורציחות

בימי הקיץ של 1940 ירו מאחד הבתים בקצה העיר על משמר גרמני שעבר ברחוב, ובעקבות המעשה נאסרו כל דיירי הבית, יהודים ונוצרים, מפני שמיקומו היה על

מבצע פרוות

בתחילת 1941 יצאה הגזירה למסירת הפרוות שהיו אצל היהודים לידי הגרמנים. כולם נצטוו להביא את מעילי הפרווה וכדומה, למשטרה היהודית, כמובן מבלי לקבל בעדם כל תמורה שהיא. לאחר זאת עוד נערכו חיפושים בבתי היהודים, באשר הגרמנים חשדו שלא הכל נמסר לידיהם. מקרה מוזר קרא באחד הבתים, כאשר שוטר גרמני נכנס לביתו של הרשל פייגנבאום כדי לערוך חיפוש אחר פרוות מוסתרות כביכול. כאשר שאל את האנשים בבית — היכן הפלץ־? החרישו כולם, רק ילדה קטנה, בסברה בתמימותה שהמדובר הוא בשמנת על פני החלב, אשר כינוייה ביידיש (כמוה כפרווה) ,פלץ׳, ענתה, ש,,החתולה אכלה אותה...״

כל האוכלוסיה הוכרחה לבוא למקום ההוצאה להורג ולראות בתלייתם של העצורים

הגבול של הגיטו. נערכה כנראה חקירה שדרכה הגיעו הגרמנים למסקנה שיד היהודים אינה בדבר והיהודים שנאסרו שוחררו, בעוד שהפולנים הושארו במאסר. לאחר ימים מספר, הקימו גרדום במרכז הרינק וכל האוכלוסיה הלא־יהודית הוכרחה לבוא למקום ההוצאה לפועל ולראות בתלייתם של העצורים. בין הנידונים למוות היתה אשה זקנה למעלה מ־70 שנה, וגם תינוקת.

בשלהי שנת 1940 יצא אחד מנכבדי העיר, יצחק רוזנברג, מבית־החרושת ונרצח ע״י השוטר האוקראיני, בתואנה שלא נענה לקריאתו — ,,עצור״. מקרה זה הישרה אבל כבד על כל בני העיר, ובמיוחד על פועלי בית־החרושת שעבדו עמו. האיש היה לפני המלחמה אחד הפעילים בתנועה הציונית בעיירה, ועשה רבות למען הקרנות הלאומיות, בהיותו עצמו גם התורם הגדול ביותר.

למרבה המזל פטר השוטר את כל העניין בחיוך ועזב את הדירה מבלי להמשיך בחיפושים.

פעולות מחתרת

על אף האיומים והדיכוי האכזרי שהגרמנים השליטו בגיטו, לא השלימו אי־אלה אנשים עם המציאות ועשו נסיונות עילאיים כדי לפרוץ סדק בחומה החשוכה. התארגנה קבוצה של פעילים ביניהם שמואל כהן, שלמה׳לה בן זליג מלמד, צבי פייגנבאום, הרשל הרבלום, ואחרים, אשר השיגו מקלט רדיו, הצפינו אותו באחד המרתפים, והיו מתאספים לעתים מזומנות, כדי להאזין לחדשות של רדיו לונדון.

את הידיעות שקלטו הפיצו ברבים בשיטה מחתרתית ,,מפה לאוזן״, אשר הפיחו ברבים תקוה ועידוד להתגבר על

הקשיים הנוראים. מובן שפעולתם היתה כרוכה בסכנת נפשות, אך הם עמדו בכך תקופה ממושכת ומדי שבוע היו מתאספים בביתו של סב אשתי, יוסף ראובן ליכטנשטיין, שהיה יודע שפות ומקובל על הבריות, ועורכים שם וויכו־חים נוקבים על המצב הפוליטי בעולם ועושים הערכות על מאזן הכוחות במהלך המלחמה.

הם השיגו גם בדרכים מחתרתיות עיתונים גרמניים ולמדו לקרוא בין השיטין, כדי לדלות את האמת, ע״י עימות בין הכתוב בעיתונים הגרמניים, לבין הידיעות שקל־טו מתחנת רדיו לונדון.

לימים קרה את אשר יגורנו: נאסרו — שלמה׳לה בן זליג מלמד, שהיה הרוח החיה בתוך הקבוצה הזו ויצחק טרופה, חתנו של לייבוש בינשטוק, כיוון שחשדו בהם שהם עוסקים בפעילות מחתרתית. סיבת המעצר לא נודעה לאי־שורה, אך סיפרו שהיו הלשנות ובעת חיפוש נמצא אצלם עלון פולני מחתרתי.

עם מעצרם התעורר חשש שבעטיים של עינויים שלא יוכלו לעמוד, עלולים הם למסור את כל הידוע להם וכן שמות יתר אנשי הקבוצה. הילכך, תחבלו היהודים תחבולה, שתמנע את הפורענות. בעזרת מועצת היהודים נעצר ע״י המשטרה היהודית הרשל הרבלום, שאף הוא נמנה על הקבוצה הזאת, בגין אי־תשלום מסים כביכול והובל למ־אסר, שם הצליח למצוא קשר אל העצורים הקודמים. תוך כך, ביקש ממנו שלמה׳לה למסור לאנשים „בחוץ״ כי בעד כל מחיר בעולם, כולל מחיר חייו — לא ימסור את שמות חבריו לקבוצת המחתרת. הואיל ודבריו נאמרו לאחר שורה של עינויים שכבר עמד בהם (כולל מכות קשות), היתה בכך משום ערובה סבירה, כי אמנם יעמוד גם להבא באומץ נגד מעניו ולא ימסור את חבריו.

מבית הסוהר הועברו השנים למחנה ריכוז ועל גורלם נודע במרוצת הימים, כי שלמה׳לה נספה במחנה סמוך לבואו שם (אשתו קיבלה הודעה על כך), ואילו יצחק טרופה, כפי שסיפר אחיו — היום בפתח־תקוה, החזיק מעמד במחנות עד יום אחד לפני סיום המלחמה ונפל בעת הפצצה.

„ריקוד השדים״ סביב כרטיסי עבודה

שנת 1942 היתה השנה הקשה והמרה ביותר בשביל יהדות פולין. בליל הסדר הגיעה אלינו קרובתו של שמחה מינצברג מאופולה, אשר שהתה בלובלין, הצליחה לחמוק משם בעת הגירוש ולהגיע לוירזבניק. הבחורה הזו בשם ביאנקה, סיפרה על זוועות שהתרחשו בלובלין, ובעיקר על כך שכל האוכלוסיה היהודית גורשה מהעיר לכיוון בלתי נודע. בעת ובעונה אחת, החלו להגיע ידיעות על ריכוז כל היהודים מהעיירות הסמוכות לווארשה וגם על גירושים. הפולנים הפיצו שמועות שבמקומות מסויימים באיזור לובלין מובילים הגרמנים קרונות עם מגורשים והקרונות חוזרים ריקים. כן סיפרו, שבמקום מסויים מוחל־פים נהגי הקטרים הפולנים ע״י גרמנים ומאז לא נודע להם יותר, אלא שמהסביבה הזאת נודף ריח של גוויות... ועוד נודע כי הפולנים הגרים בסביבה מקבלים את מחלת הצהבת. לדאבוננו הרב, לא נתנו רבים אמון בכל הסיפורים האלה בחשבם שאלה סיפורים דמיוניים, כי איך אפשר סתם ככה להשמיד אנשים ללא כל סיבה?!...

אולם, מדי יום ביומו גברו השמועות הללו, והשתררה חרדה מפני הבאות. הגרמנים היו אז בשיא הצלחתם בחזית והמצב הפוליטי הוסיף מישקע נוסף על נפש היהודים. הסביבה הפולנית היתה עויינת ועל אף הפניות לפולנים שהיו אקטיביים כנגד הגרמנים, סירבו לצרף יהודים לשו־רותיהם. היה לי מכר משכבר הימים בשם ינקובסקי וכאשר פניתי אליו בשיחה על הנושא הזה, אמר לי שהדבר הוא בלתי אפשרי, מבלי לפרט.

במגיסטרט מצאתי פקיד נוצרי שלמדתי איתו יחד בגימנסיה בקונסקה, והוא המציא לי ללא תמורה תעודות זהות על שמות אריים בשביל האחיות שלי, אשתי אידה בירנצווייג ורות בלוק־בירנצווייג. שתי האחרונות הסתתרו בעזרת הניירות האלה אצל פולנים והודות לכך נותרו בחיים.

בתחילת הקיץ 1942 התחילו הגירושים בסביבה הקרו־בה שלנו, באוסטרוביץ, סקרז׳יסקו, ראדום, קילצה ומקו־מות אחרים — ואלה שהצליחו להימלט הגיעו אלינו וסיפרו על המתרחש.

עובדות אלה המחישו סופית לאנשים שהסכנה היא קרובה. עם זאת, נודע גם, כי אנשים העוסקים בעבודות חיוניות מוגנים כביכול מפני הגירוש. לכן, החל „ריקוד השדים״ מסביב להשגת כרטיס העבודה. על רקע זה צמחו כל מיני „מכרים״ שסיפקו כרטיסים כאלה תמורת סכומי כסף ניכרים. הכרטיסים היו פיקטיביים והיו נחוצים במיוחד לאנשים מבוגרים — בבחינת שאלה של חיים ומוות, ולכן היו נכונים לשלם עבורם כל מחיר. היו גם כאלה שבעד שארית ממונם היו קונים כרטיסים של כמה מפעלים, והמפ־עלים שאושרו לצורך זה היו: סטרכוביצה, חברת חשמל „זאורג״ והמנסרה של הלר.

היות והיתה זרימה בלתי פוסקת של פליטים ממקומות אחרים, הלכה וגדלה הדרישה של פליטים ממקומות אחרים לכרטיסים והמחירים האמירו מעלה, מעלה.

כחודש לפני הגירוש הקימו הגרמנים מחנה עבודה בצורת צריפים, באזור ה„מיובקה״ וכל אלה שעבדו במפעל

סטרכוביצה, שלא מבני המקום, יכלו להתגורר בתוך מחנה הצריפים הזה. האנשים האלה השתכנו ברצון בתוך הצרי־פים, כדי להבטיח לעצמם מקום עבודה קבוע שהיקנה ביטחון מסויים להישאר לפי שעה „על פני השטח".

במפעל היו שני חלקים — עליון ותחתון והמחנה במיובקה נועד לאנשים שעבדו בחלק התחתון של המפעל, בעוד שהמחנה שכונה „שטשלניצה" נועד לחלק העליון של בית־החרושת.

סמוך לחודש אוקטובר 1942 היו מבקרים אנשי הגיס־טאפו והז'נדרמריה הגרמנית בבתי יהודים שהיו פעם אמי־דים ושדדו מכל הבא ליד, ובעיקר, דברי ערך. גם אצלנו בבית הופיעו יום אחד בבוקר, כאשר עוד ישנתי במיטה, ובלי אומר ודברים ניגשו לארונות והוציאו את כל תכנם.

בראות היהודים שמעט הרכוש שנותר עוד אחרי כל סימן נוסף, שהוביל להשערה אודות הגירוש המתקרב, שימשה העובדה כי הגרמנים אשר הזמינו בגדים או נעלים אצל בעלי מלאכה יהודיים — חייטים, סנדלרים וכו' — באו באופן פתאומי לדרוש את הזמנתם — ללא כל מניע סביר מבחינת העיתוי, ויותר מזה, הם באו גם כאשר ההזמנה היתה מוכנה רק בחלקה (חליפה בלתי גמורה, וכו), דבר שהעיד על נסיבות מיוחדות.

מובן שתופעות אלה הגבירו את חששותיהם של היהו־דים והעלו מרה שחורה בבתי האוכלוסיה היהודית.

תוך כדי המבוכה שהשתררה בין כולם, היה חלקם של האנשים המבוגרים והקשישים קשה שבעתיים, מפני שלא היו להם כרטיסי עבודה והלא בנסיבות שנוצרו היה זה אך טבעי שיראו עצמם בשורה הראשונה של הנדונים לגירוש, עם כל הכרוך בכך.

כולם — ללא יוצא מהכלל נדרשו ע"י הגרמנים לצאת מן הבתים ולהתאסף במקום אחד

מעשי השוד והביזה הקודמים נשדד מהם ע"י הגרמנים, השתדלו למכור מה שאפשר לגויי המקום בכדי לאסוף מעט כסף. מובן, שלא כל חפץ ניתן למכירה, ועל כן מסרו היהודים לעתים דברים לשכניהם חינם והיו גם משאירים להצפנה.

לימים, החלו לבלוט סימנים ראשונים למגמתם הזדו־נית של הגרמנים לגירוש האוכלוסיה היהודית מהמקום. אנשים שהגיעו אלינו ממקומות אחרים, כמו וונכוצק, שיד־לוביץ סוכדניוב ואחרים, סיפרו על קורות היהודים בעיירות אלה וגורלם המר, באשר גורשו משם למקום בלתי נודע — לפי גולגולת — באופן מוחלט — גברים נשים וטף.

האנשים שיערו על פי הגיונם, שאם אמנם יבוצעו גירושים, הרי יחולו על האנשים שבתוך הבתים בגיטו, ואילו הפועלים שיימצאו בעת הגירוש בעבודה, בתוך בית־החרושת — לא יגעו בהם. בדיעבד הסתבר שההשערה הזאת היה לה על מה להסתמך. ואולם על פי הניחוש הזה, השתדלו אנשים מסויימים לעבוד שתי משמרות רצופות כדי להישאר בבית־החרושת ובדרך זו להינצל.

הגירוש

ב־27.10.42 — ותאריך זה ייחרת לשימצה — נכנסו עם שחר שוטרים יהודיים לתוך חצרות היהודים והודיעו

בעצב רב שהאנשים — כולם ללא יוצא מן הכלל — נדר־שים ע״י הגרמנים לצאת מהבתים ולהיאסף בתוך המגרש של הרינק. והואיל והשמועות והסימנים על הצפוי קדמו כבר להודעת השוטרים, הרי ידעו כבר כולם במה המדובר והאנשים יצאו עם צרורות ומטלטלים שהכינו עוד קודם לכן.

הייתי בין הראשונים שיצאו עם משפחותיהם לכיכר המרכזית ובהגיענו לשם, מצאנו כבר במקום פלוגות אנשי ס״ס, ז׳נדרמריה גרמנית ובפעם הראשונה ראינו גם את מבצעי הגירושים — היו אלה יחידות לוטישים (מלטביה). הם ציוו עלינו להסתדר בחמישיות ויצא לי לעמוד מול הרחוב קרוטקה.

הפרדת משפחות

לאחר שהות קצרה, ניגשו הלוטישים אל השורות ודרשו למסור להם כסף ודברי ערך. הם שדדו ובזזו מה שהיה לאנשים, תוך כדי מכות ועלבונות. כעבור שעה־שעתיים הכריזו שבעלי כרטיסי עבודה יצאו מהשורות ויתרכזו בנפרד. צעד זה גרם בו במקום לפירוד משפחות, באשר רק חלקים מבני המשפחה היו מצויידים בכרטיסי עבודה, ואילו אחרים — חסרו אותם. במקום התרחשו מחזות אימים קורעי לב. היו אנשים, שלמרות היותם בעלי כרטי־סים שהקנו להם את הסיכוי להנצל מהגירוש, ויתרו מרצו־נם על היתרון הזה ובלבד שלא ייפרדו מיקיריהם. ואולם, בהיות ההודעה של הגרמנים בבחינת חובה ולא זכות, הרי שרבים מהאנשים שרצו לוותר על יתרונם — לא הורשו לעשות כן ואף נלקחו בכח ואלימות לקבוצות המיוחדות.

עם השלמת ההיערכות לקבוצות, ניתנה פקודה לבעלי הכרטיסים לצעוד לכיוון המחנה „שצ׳לניצה" בסטרכוביץ, בליווי האוקראינים שכונו „וורקשוץ".

המרחק מהרינק למחנה היה כ־7 קילומטר, אותו היו צריכים לעבור בריצה, ועוד במעלה ההר, כאשר המלווים מתעמרים בנו, יורים לתוך השורות ואף מפילים קרבנות, ביניהם חתנו של שמואל כהן — יוסף. מקרה זה זכור לי במיוחד, באשר התרחש לידי והאיש נמנה גם על ידידי הקרובים.

עייפים וסחוטים באנו למקום ונצטווינו להניח על ערי־מה אחת את התרמילים והמטלטלים שהיו עמנו.

לאחר זאת הוכנסנו למין תעלה, כאשר משני צידיה, מעלינו, עמדו אוקראינים וגרמנים חמושים בתת־מקלעים ורובים ומצווים למסור: כסף, דברי ערך, כל סוגי מטבע, וכו׳. תוך כך ניגשו ליעקב רובינשטיין בכדי לקחתו למטבח ובמעמד זה שאלו אותו אם יש לו אי־אלה דברי ערך. כאשר ענה בשלילה, ערכו אצלו חפוש ומצאו כסף. על כן רצו להרוג אותו במקום. הוא התחיל תוך אימת מוות לבקש רחמים ולהתחנן על נפשו — ובקושי ניצל. ואולם מקרה זה השפיע על האחרים, אשר החלו לגרד בכיסים ומקומות סתר והוציאו כל מה שנותר להם עוד לאחר מעשי השוד הקודמים.

תוך כך התרחש משהו בלתי צפוי, כאשר בחור אחד החל פתאום בקול רם לקלל את הגרמנים ובתגובה לכך נרצח בו במקום ע״י המפקד אלטהוף.

משם הוכנסנו לצריפים בתוך המחנה, מאחורי גדר תיל ושמירה מעולה, ואילו האנשים שנותרו במגרש של הרינק חולקו לשנים: חלק נלקח לעבודה למנסרה או לחברת החש־מל והנותרים הועמסו על קרונות והובלו לטרבלינקה.

כפי שנודע לאחר מכן, נרצחו בו ביום כ־42 איש — חולים, זקנים ואחרים שלא יכלו או שלא רצו לצאת לרינק, בתוכם סב אשתי — ר׳ יוסף ראובן ליכטנשטיין ואשתו גיטל. גרמנים עברו בבתים ואת מי שמצאו רצחו במקום, ביניהם — בחורה צעירה בשם מנלה, בתו של פנחס מנלה.

*

צבי פייגנבוים

„אתחלתא דפורענותא" - דרילדז'

ביום פרוץ המלחמה, בראשון בספטמבר 1939 (שחל אז בשישי בשבת), הייתי בעיר הבירה הפולנית — ווארשה. הגעתי לשם ביחד עם גיסתי רבקה זובערמאן (כיום, בבני־ברק), והיינו כמלווים לגיסי ר' שמואל זובערמאן (הי"ד), אשר הרופאים ציוו לנתחו במכון הסטאמאטולוגי בווארשה. שהיתי שם מיום שישי בבוקר עד יום ראשון. העדרותי ללא ידיעת אשתי וילדי עוררה דאגה בלבם, כי לא ידעו היכן נמצאתי ומה קרה אתי.

עוד בלילה נמסר לי על ההפצצות התדירות של האוירייה הגרמנית שהתחילו מיד ביום שישי. כן מסרו לי, כי התושבים עוזבים את המקום. ההגיון מחייב שכדאי למצוא מקלט, עד יעבור זעם, במקומות בלתי איסטרטגיים, מרוחקים ממפעלי חרושת ורכבת שהנם מטרה ראשונה להפצצה.

בבוקר, כשהאיר היום, יצאתי החוצה, לשוחח עם שכנים, לתהות על המצב, והנה רובם ככולם יצאו את העיר. ניגשתי לבית המדרש להתפלל ושם פגשתי עוד שלושה אנשים (אחד מהם, שנשאר בזכרוני, היה ר' עקיבא שטעלא, הי"ד) שסיפרו שכולם עוזבים וכי גם הם ילכו בעקבותיהם עוד היום. האנשים הולכים לכיוונים שונים אבל רובם — לדרילדז'.

נעמדתי להתפלל. טרם שיערתי שזאת היא התפילה האחרונה בבית כנסת זה.

בגמר תפילתי נשמע זמזום מטוסים — ומיד התפוצציות חזקות שבעקבותיהן נתכסתה כל הסביבה בענן אבק שהחשיך את היום. רצתי הביתה והבחנתי במקום נפילת פצצה אחת, שרסיסיה הגיעו עד לחצרי. מתוך סקרנות לקחתי רסיס לידי, דבר שלא ראיתי מימי... ואולם הרסיס הזה שיכנע אותי עד מהרה כי לא עת להתמהמה ויצאתי מיד לשכור כלי רכב (עגלה עם סוסים) בכדי לצאת עם משפחתי לדרילדז' (אילז'ה).

לאחר טילטולים הגענו למקום בערב והיה שקט מוחלט, החיים התנהלו באין מפריע. הדבר יישמע אולי כקוריוז, אך האמת ניתנת להיאמר כי גרמו לפרוספריטי מסויים. אנשים השכירו חדרים, מכרו מצרכים שונים — והפרוטה היתה מצויה. גם אני שכרתי חדר בשביל משפחתי, כמובן, והתחלתי להסתדר...

לתומנו, חשבנו כולנו, כי זה ענין לשבועות מספר, משום כך התניתי שזכותי להאריך את השכירות של החדר, נוסף לחודש ששילמתי בעדו, עוד לחודשיים. הכל אמר, כך הרגשנו, שאנו נוהגים לפי השכל הפשוט וההגיון הבריא. פרט לאחד... והאחד הזה, היוצא מן הכלל, היה האיש המצויין והמכובד ר' חנוך (הענעך) בידערמאן ואשתו המכובדת — רבקה'לה הי"ד. אמנם נשארו כמה צעירים אמיצים לשמור על רכוש, אבל מן האנשים הרציניים — הוא היה היחידי שלא זז, הוא לא שעה לעצות. הוא גם לא יעץ לאחרים מה לעשות. אבל הוא לא רצה לנסוע לדרילדז'.

יום שלישי, גם יום רביעי עד הצהרים עבר „כרגיל"... האזנו לרדיו. היינו ערים לכל ידיעה. כן היינו מקבלים מן השליחים, צעירים שעשו הדרך חזור ושוב דרילדז'—וירזבניק, ידיעות על הנעשה והנשמע בעיירה עצמה.

יום רביעי בצהרים... הרדיו נדם! אין יותר חדשות... תיארנו לעצמנו שהתחנה בווארשה נפגעה מפצצה. והנה, הגיעו השליחים... קבוצת טנקים גרמניים שחדרו עד למבואות וירזבניק! 42 ה„זניטים" (תותחי נ"מ) שהקיפו את ה„פאבריקים" (בתי החרושת) פתחו עליהם באש. שלושה נפגעו, השאר נעלמו והשאירו את הטנקים הנפגעים...

חיש מהר נוכחנו לדעת, כי לא הרדיו נפגע, אלא גם כל ההגנה הפולנית נשברה. כבר ידוע מה ילד יום, אבל גם קרב הטנקים אישר לנו שטוב עשינו שהגענו לדרילדז'.

יום חמישי: ידיעות רודפות ידיעות. הגרמנים מתקדמים בכל החזיתות, גם קילצה נכבשה, וגם סלופיה הקרובה. חלק מסויים של וירזבניקאים נמלטו לסלופיה. יושביה התמימים לא יכלו לתאר לעצמם כי הגרמנים יכולים להגיע כל כך מהר. ה„ידענים" החליטו שזה צבא צרפתי ממוכן, שבא לעזרת הצבא הפולני. כולם קיבלו את פניהם בעוגות ובפרחים... תודות לטעותם הזאת ניצלו מפרעות (ופליטי

וירזבניק בתוכם). פרטים אלו, היה בהם כדי לשעשע אילולא היו כה טרגיים, טרם ידענו מה טומן בחובו העתיד. מה שכן ידענו, ושהיה כבר ברור, ללא כל ספק, שזה רק ענין של יומים-שלושה וגם אנחנו נהיה בתוך הלוע של החיה הרעה הגרמנית, כי אין הגיון שהתקדמותם תיעצר רק בשערי דרילדז'.

תפילה אחת היתה בלבנו: שהמעבר יהיה בלי תקריות והעובדה שאנו נמצאים בדרילדז', מקום צדדי מוזנח, נותן לנו יסוד לקוות שהמקום יעבור מיד ליד בצורה יבשה, באשר סברנו שלערכו הצבאי או האסטרטגי של המקום יש משקל מכריע. אבל לא כך חשבה המפקדה של הצבא הפולני. הם הועידו את קו הגנתו של קטע זה דווקא בדרילדז'...

קבורה בחזית

בין הפליטים הוירזבניקאים בדרילדז' היו גם שני הרבנים של קהילתנו, הרב האב"ד, רבי בנציון רבינוביץ (הי"ד) והרב המו"ץ רבי מנחם טננבוים (ז"ל). המו"ץ, כאיש בא בימים וחלש — השפיעו עליו הטלטולים ופחדים וחולשתו גברה. ביום חמישי בערב, הגיע אלי שליח והודיע על פטירתו הפתאומית. ניגשתי מיד לדירתו ומצאתי שם גם את ר' לייביש הרבלום (כעת בארה"ב). היה שם גם חתנו (בעלה של בתו רחל), ר' עקיבא שעפלא הי"ד, וכן ר' שמואל טננבוים ז"ל, שנפטר ברומה והובא לקבורה בירושלים. מיד התקשרנו עם החברה קדישא של המקום ותוך התייעצות החלטנו על מקום הקבר ועל הקבורה שתתקיים מיד בבוקר.

המצב הכללי היה כבר מתוח למדי ובקושי ריכזנו 10 איש להלוויה, ביניהם 4 בני קהילת וירזבניק: ר' עקיבא טשעפלא, אחד שלא שמור בזכרוני, ונבדל לחיים ארוכים ר' לייביש הרבלום וכותב השורות הללו. בית העלמין שנמצא כרגיל, מחוץ לעיר, השתרע על הגבעה. בדרכנו נתקלנו בקווי החזית של הצבא הפולני. בקוו הקדמי מתחת לגבעה, בחפירות, ישבו חיילים עם מכונות יריה, עמדו סוסים ונפרשו קווי טלפון. לפני שהגענו לקבר הפתוח שמעתי שהמשקיף מטלפן: „הלו פלוטונובי, צ'ולגי יאדון ז לעווי סטרוני!"... החיילים הפולניים לא עשו שום קשיים, אך התברר לי, כי אנו נמצאים בין הקווים ממש וההתנגשות קרובה ביותר. אמרתי: עלינו לעשות את המוטל עלינו בכל המהירות, כי כל רגע קובע. הקבר היה באמצע הכריה והשתדלנו לגמור עד למינימום הדרוש. הורדנו את הנפטר, שמנו את „הגולל והדופק", כיסינו את העפר וביקשנו מחילה כנהוג. אח"כ שמנו את פעמינו לעיירה. אמרתי שוב: רבותי, עלינו להגיע חזרה העירה בכל המהירות — ואפילו בריצה. לא בכביש בו נעים הטנקים, אלא בשבילים צדדיים.

צעדי הראשון היה ריכוז משפחתי, האשה והילדים. צעד שני ,חיפוש בית שיש לו תקרת בטון. לא מצאתי כזה, אלא בבניין המרחץ (המקווה) ובלית-ברירה — נכנסנו לשם. לאלה שהיו בתוך העיר, לא היה כל מושג על מה שעומד להתרחש, אמרתי שעל כל אחד לחפש לו מחסה, ומיד. תוך כך נתמלא בית-המרחץ אנשים ומיד התחילו היריות. תחילה — מנשק קל, אח"כ נשק כבד. בתחילה מכונות יריה, אח"כ — ארטילריה קלה. יותר כבדה ועוד יותר... הפגזים נופלים בינות הבתים! ההתפוצצויות הולכות וגוברות. „זה כבר לא צחוק", קובעים האנשים. אבל פתאום... בוער ודולק מסביב... בנין המרחץ אורה... אבל גם להתחמם... אנו מרגישים שאם לא נעזוב מיד את הבנין — לא נצא יותר... פרצנו החוצה. הכדורים שורקים מעל לראש. בתי פייגאלע (הי"ד) קיבלה סריטה קלה מכדור עף. קפצנו לתוך התעלה של הנהר העובר בתוככי העיר. רצנו במים עד שהגענו לבין הבתים. הבחנתי בבית של אבנים ופרצתי לתוכו. הבית מלא וירזבניקאים והרב האב"ד בתוכם. קיבלו אותנו בזרועות פתוחות. אבל היריות נמשכות והולכות. פתאום התחוור לי כי בתי הבכירה חוה לא נמצאת אתנו. חרדה לשלומה לא נותנת לי מנוח. אחרי שעתיים הופיע מישהו המוסר על מקום הימצאה. ברחוב אחר. ניצלתי הפסקה קטנה ביריות ורצתי אליה. בינתיים קידש היום. אנו נמצאים בחדר חשוך אצל יהודי בשם הולץ. חייל ממלחמה היפנית. הוא צחק מההתפוצצויות שגברו והלכו. דלקות פרצו בבתים שבסביבה. אני עמדתי תחת משקוף ואחר כל נפץ של פגז הוצאתי את ראשי לבחון את מצבנו. חיילים פולנים עומדים ברחוב על ידינו תחת הקירות ויורים. יצאתי אליהם. שוחחתי איתם. בין יריה ליריה. כך זה נמשך עד אור הבוקר. כנראה הבחינו הגרמנים שיורים מכאן וכיוונו אש לקטע זה. ברחנו, אני ובתי והגענו שוב לבית משם יצאתי לחפש את בתי. כולנו שוב ביחד. גילה ברעדה...

בעשר בבוקר, עמד הצבא הפולני מלירות. שקט. אבל רק לשעה מועטה... וזמזום אוירונים מחריש את אזנינו. הם טסים גלים גלים. פורקים מטענם של פצצות על בתי דרילדז' ואנו בתוכם... גל חדש הפורק פצצותיו ברחוב שלנו. ממש על ידינו נרעשים הבתים. גם הבית נזדעזע חוזר ושוב. הנאספים פורצים בקריאות: שמע ישראל! כולם נרעשים ונפחדים ודרוכים. הרב פונה אלי בשאלה: אולי לרוץ החוצה? אבל עוד לפני שאני מספיק לחשוב מה לענות, באה התשובה „מלמעלה"... פצצה נופלת על קיר הבית... כולם פורצים החוצה...

ברחוב — מבוכה. אנשים רצים, מכל הכיוונים. שוב

גל מטוסים יורים לתוך ההמון ממכונות יריה. היריות מכוונות ישר אלינו. אנו נדחקים ומסתופפים מתחת לקירות. הפסקה. נעלמים. אנו רצים שוב. אל מעבר לבתים. מגיעים לחורשה קטנה. שוכבים על הקרקע בינות לעצים. מסביב בתים בוערים. שוב נשמעים תכופות טרטור של מכונות יריה. כנראה, אנו שוב קרובים לחזית... לפנות ערב לאחר ההרעשות היו גם קרבנות בנפש. מבין הוירזבניקאים — ר׳ מיכאל גוטהולץ, בתו של ר׳ נח גוטוויל עם החתן שלה בנו של ר׳ שמואל וועקסלמן מליפיע הי״ד.

החייל והוא שחרר אותי. אבל אני לא תפסתי את זה. עד שהיושבים בכרכרה אמרו לי: חזור!...

בבית. אנו מופתעים. ב״ה, הכל על תילו. לא חלו שינויים בשום דבר. התברר כ לא ידענו, ולא יכולנו לדעת את הטקטיקה שלהם. הם היו מעוניינים לקבל לידיהם את מפעלי החרושת, שלמים. בהפצצותיהם רצו להפחיד וליצור רושם של פאניקה. להבטיח שלא יוציאו את המכונות, גם באוכלוסיה לא נגעו, אולי יש ביניהם מהנדסים ובעלי מקצוע, החיוניים למפעלים אלו. לכן לא פגעו בעירנו,

עננים קודרים התעבו מעל העיירה היהודית

ביום ראשון בבוקר. טרם ראינו חייל גרמני. עוד לא העיזו להכנס לתוך העיר הזאת. אבל שרר שקט. כלי רכב עם פליטי וירזבניק, ובראשונה — האמיצים התחילו לחזור לביתם. ר׳ יעקב קורנוואסער (הי״ד) שכר דראשקע (כרכרה) הצטרפתי גם אני. ביער מארצולי פגשנו שני אנשים מחברה קדישא של וו. ר׳ פנחס מאנעלא ור׳ קלמן לייבמאן (הי״ד), שבאו ברשיון שלטונות הגרמניים לקבור חיילים יהודיים שנפלו בחזית. עברו טנקים למאות. אף אחד לא פנה אלינו. רק בלוביען, בפרשת הדרכים, עמד משמר, שפקד עלינו לרדת. ערכו חיפוש — חיפשו נשק. אצלי מצאו חלף, סכין שחיטה של עופות. לקח אותי הצידה... כולם אמרו כבר נואש. גם אני... שאל אותי: מה זה? ב״ה הצלחתי להגיד כמה מילים שנתקבלו על דעתו של

שכולנו ברחנו ממנה. פרט... לר׳ העניך בידרמאן. התברר שהוא צדק. האינטואיציה שלו היתה הנכונה...

חזרנו, ב״ה, אבל לא כולם. אלה שיצאו את דרילדז׳ אחר הצהרים, כמאה איש מהם נעצרו, הוכו והובהלו למחנה בקעלץ. הם הוחזקו שם שלושה ימים בלי אוכל ומים. עברו עינויים קשים. רק ביום הרביעי ניתן להם לחזור הביתה גם הם.

לאט־לאט התחלנו להתרגל להווי החדש, למשטר הגרמני (שצעדו הראשון היה שריפת בית־הכנסת וע״ז מסופר בנפרד), לתקופה של „בערב תאמר מי יתן בוקר ובבוקר תאמר מי יתן ערב". ולמרות שהצרות האחרונות משכחות את הראשונות, לא יכולנו לשכוח את האתחלתא דפורענותא, את דרילדז׳...

פנחס נודלמן

במחנות „ליתקון האדם"

כחודש אחרי כניסת הגרמנים יצאה מהם הפקודה, שכל הצעירים צריכים „להירשם". שיערנו שהדבר כרוך ביציאה לעבודת כפייה ומאחר שלא רציתי לעבוד בשביל הנאצים החלטתי לברוח לצד הרוסי. נדברנו עם חברים — שני האחים דריינודל והרש ליפשטיין (חיים כיום בקנדה) — ונסענו ברכבת עד לפשמישל. במקום סמוך לגבול ירדנו מהרכבת והלכנו לכתובת של מבריח, אותה השגנו עוד בוירזבניק. מצאנו אותו לפי התיאור שקיבלנו ושילמנו לו כסף, כדי שיסייע בידינו לחצות את הגבולות.

בלילה הוא העביר אותנו אל המשמר הגרמני ,אשר שותף בעיסקת השוחד והם כאילו בדקו אותנו, שדדו כמה חפצים ואיפשרו לנו לחצות את הגבול, בליווית הערה לעגנית „בבקשה — לכו לכם לגן העדן".

חצינו נהר והמשכנו ללכת בטריטוריה הרוסית עד שהגענו ברכבת לעיר לבוב, שם ציפתה לנו הפתעה נעימה. פעם בעת ארוחת הצהרים במסעדה, מצאנו מספר רב של אנשי ווירזבניק שאף הם הגיעו לשם בזמנים וממקומות שונים. היתה התלבטות כללית — אם לחזור לצד הגרמני או להישאר כאן, מפני שהתנאים היו קשים מאד. המצב היה מדכא — ולצערנו הרב, חזרו רבים לגר־מנים וניספו לאחר מכן.

לימים, נעצרתי יחד עם אנשים אחרים שבאו מהצד הגרמני והוכנסתי לבית סוהר בלבוב, שם שהיתי תשעה חודשים בתנאים קשים מנשוא. היינו כ־100 איש בתוך תא קטן וסבלנו מצפיפות וחוסר מזון. מקץ התקופה האמורה, העבירו אותנו משם — לבית כלא בחרסון והתנאים שופרו קצת. אולם לא הארכנו פה ימים רבים כאשר בישרו לנו את פסק־הדין, שזו פרשה בפני עצמה. לא נערכו די חקירות, לא שמעתי כל האשמות ואף לא התנהלו שום דיונים משפטיים. לא קטיגור ולא סניגור, רק ביום בהיר אחד נקראתי לחדר המשרד ושם ווידאו את הפריטים האישיים שלי, כמו: שם, שם המשפחה, הגיל וכו', והציגו לי מסמכים לחתימה. לפליאתי, שאלתי

— על מה אני חותם ואז „הסבירו" שהיה לי משפט במוסקבה וה„טרויקה" פסקה לי 8 שנות מחנה עבודה. שאלתי בתמימותי — מה יקרה אם לא אחתום על המסמך, הרי לא היה לי משפט, אז המנהל השיב לי ספק בלעג, ספק בנימת ביטול — "אם לא תחתום אז אני אחתום". צחקתי יחד איתו וחתמתי...

אחר זאת העבירו אותנו בקרונות רכבת דרך חרקוב לסביבות ארכנגלסק בירכתי הצפון, שם הכפור מגיע עד 50 מעלות ויותר. הנסיעה ארכה כשמונה־עשר יום, כאשר הקרונות סגורים ושמורים ע"י חיילים מזויינים.

בהגיענו למקום, הובילו אותנו לצריפים ואמרו שמכאן ואילך זה יהיה „ביתנו"...

הרכב האסירים היה ברובו מבין אוזבקים, אשר הוגלו לשם עוד בשנת 1936 בהמונים, ממש כפרים שלמים. רבים מהם מתו שם מקור ואלה שנשארו בחיים התרגלו כבר איכשהו לתנאים הקשוחים. בשיחה איתם הסתבר שמאר־ריכים להם מדי פעם את פסק־הדין והם השלימו עם גורלם שלא יצאו עוד לעולם ממחשכי העבודות המשעבדת הזאת. לימים, חילקו אותנו לקבוצות ומדי בוקר היינו יוצאים בליווית שומרים מזויינים וכלבים לעבוד ביערות. חטבנו עצים, סללנו מסילות רכבת ועשינו גם עבודות אחרות. לכל אחד נקבעה מכסה גבוהה למדי והמזון ניתן לפי הספק העבודה. רבים לא יכלו לעמוד בתנאים האכזריים של האקלים, העבודה, הקור, המחלות וחוסר התזונה המתאימה — ונפלו. היתה שם מחלה נפוצה בשם „צינגה" הנגרמת ע"י חוסר וויטמינים, כאשר החניכיים מתנפחות והשיניים נופלות. אף אנוכי לא הייתי מסוגל להחזיק מעמד, אך באותה עת קשה היה לי מזל מסוים שהתידדתי עם אסיר פולני מבוגר וזה הציל אותי: היינו במחיצה אחת וכשקבלנו טבק מחורקה לעישון, הייתי מוסר לו את המנה שלי מפני שלא עישנתי. אחרים עשו מזה עסק ואילו אני נתתי לו בלי כל תמורה. כך מצאתי חן בעיניו ואחר כך הסתבר שהוא ממקצועו רופא חירורג ולימים

נתמנה לתפקיד של מנהל בית החולים בתוך המחנה. בתפקיד זה היו לו הזדמנויות לעזור לי ע"י כך שהחזיק אותי בבית חולים, נתן לי אוכל וכו'.

ד"ש מפרצובניק

לאחר תקופה ממושכת העבירו אותי יחד עם עוד קבוצת אסירים למחנה אחר, הסמוך לתחנת הרכבת, מפני שבינתיים נערך הסכם בין הגנרל שיקורסקי לבין הרוסים אודות שחרורם של האזרחים הפולניים. במחנה זה פגשתי באחד הימים יהודי נכה עם רגל קטועה, שתוך כדי שיחה הסתבר שהינו מעיירה שכנה — שידלוביץ — והוא ברח עם בן עירנו, מאיר פרצובניק, לרוסיה. איכשהו התגלגלו העניינים עד כי שניהם הגיעו לאותו מחנה עבודה. יום אחד קרתה לו תאונה קשה מאוד, כאשר עץ שכרת ביער נפל על הרגל שלו ובבית החולים היו נאלצים לקטוע אותה. לשאלתי — היכן מאיר פרצובניק? השיב, שלפי מיטב ידיעתו אינו בחיים באשר ראהו תשוש כוחות ובמצב בריאותי קשה מאוד.

לאחר השחרור, הגעתי לעיר סמרקנד ופגשתי שם את משפחת דרקסלר מבני עירנו. הם סיפרו לי שנמצא במקום איש וירזבניק שלמה ליפשטיין — וכי מצבו הבריאותי רע מאוד והוא זקוק לעזרה. לצערי, לא מצאתיו, אך פגשתי בן עיר אחר, בשם הלל פרימרמן, שגם הוא הזכיר לי את ליפשטיין ועוד מסר 500 רובלים עבורו, אך לא עלה בידי למצוא את האיש. מאידך, נודע לי לאחר ימים מספר שהלל פרימרמן טבע בעת רחיצה בנהר המקומי. עוד פגשתי שם בעיר קרמינה, בה עמדה הדיביזיה השביעית, את בת עירנו מלכה ווייסברג, שהיתה אותה עת חולה ושכבה עם חום גבוה.

עם האניה האחרונה

למחרת נלקחתי לתחנה ורציתי להיכנס לתוך הרכבת המובילה לקרסנובודסק, כדי להמשיך בדרך ולחצות משם את הים הכספי בכיוון לארץ ישראל. למזלי, נמצא שם מכר אשר הכניס אותי לקרון של קצינים, עמו הגעתי עד לעיר הנמל. פתאום ראיתי אניה ואנשים עולים עליה, כאשר שוטרים רוסיים בודקים את התעודות. היו אלה הפולנים שנסעו מעבר לגבול בתוקף ההסכם עם הגנרל שיקורסקי. רציתי כמו כן לעלות, אך נדחפתי אחורה ע"י הרוסים כיוון שלא היו לי הניירות הדרושים. איתי היה עוד יהודי אחד וחיפשנו תחבולה כיצד לעלות על האניה. לאחר סיורים וגישושים מרובים עלינו על החבל המקשר את האניה עם החוץ, טיפסנו עליו וקפצנו לתוך האניה. לתדהמתנו, מצאתי בה גם את משפחת דרקסלר — ומעתה נסענו כבר יחד.

לאחר נסיעה קצרה יחסית ,הגענו לפרס, אך באין תעודות, אסרו אותנו והובילו לכלא, שם מצאנו עוד כ־30 יהודים. השלטונות המקומיים רצו להחזיר אותנו לידי הרוסים, אולם אנחנו טענו שאנו אזרחים פולנים ולמזלנו לא רצו הרוסים לקבלנו. בינתיים בא שליח מהארץ והבטיח לטפל בנו. כעבור ימים מספר גויסו כל האסירים ואני בתוכם — לצבא הפולני, שם פגשתי גם את בני עירנו — יוסף בירנצווייג ויהודה ריבק. הפולנים הביאו אותנו לטהרן ומשם — דרך עירק הגענו ארצה.

✶

לייבוש הרבלום

יום השואה וחיסול עירנו - ט"ז מר חשון תש"ג - 1942

היה זה יום שחור משחור בעיירתנו ווירזבניק־סטרכוביץ, כאשר באותו בוקר בשעה 5 בערך, נשמעו לפתע הצריחות והשאגות של חיות הס"ס: יהודים לצאת! לצאת!

בחרדה גדולה ובלב דואב עזב כל אחד מיהודי העיר את ביתו והלך בכיוון השוק, במקום שחיות הטרף הנאציות ימ"ש חיכו לנו כבר והעמידו אותנו בשורות של חמישיות, כלומר, חמישה איש בשורה. מזמן לזמן הלכו ותכפו היריות מכיוון בתי היהודים, כהד־דמים לרציחת אותם היהודים שלא הספיקו לצאת מביתם במהירות „מספקת".

כל עולמי חרב

כה עמדנו עד השעה המאוחרת של אחרי הצהרים, כאשר לפתע נשמעו צעקות מחרידות — להסתדר! להסתדר! ומיד לאחר מכן, הוכרחנו לצעוד קדימה — בדרך האבדון. ברוח נכאים, ובלב שותת דם צעדנו בכיוון לתחנת הרכבת. תוך כדי הליכה זו ניגשו אלי הנוגשים והוציאוני מתוך השורה, בכדי לשרת ביחידת הפינוי („ראום־קומאנדו"). בו ברגע הוכיתי בהלם ולא ידעתי את נפשי. נשארתי תוהה ובוהה — מה הלאה? מה עלי לעשות? האם זו פרידתי האחרונה ממשפחתי וידידי היקרים?

שאלתי את עצמי — במה זכיתי אני, לייבוש הרבלום להימנות ולשרת בעבודת קודש זו?

כנראה, שזכיתי בשל כך, שבעבר שימשתי בערך 30 שנה ב„חברה קדישא" בלב ובנפש, והיא שעמדה לי לשמש בקודש לעת שואה זו, להביא את קדושינו לקבר ישראל.

אכן, מבט אחרון לעבר הקדושים והיקרים שעמדו להישלח בדרכם האחרונה, אשתי, ילדי, קרובי וידידי. כל עולמי חרב עלי ודמעות דם ירדו מעיני, גלשו והרטיבו את הדרך אל המות, ובמוחי תפילה חרישית: „רבונו של עולם! נקום נקמת דם עבדים השפוך, דמם של טהורים וישרים!"

יחידת הפינוי (ראום־קומאנדו) שמנתה כ־20 איש ואני בתוכם, נצטוינו לצעוד לעבר בית העלמין היהודי של העיירה. בבואנו לשם, הוכינו בתדהמה והיינו עדים למחזות זוועה שאין לתארם. כל מספר דקות הגיע משלוח חדש של טבוחים מבני עירנו, ממש עקידת קדושים — 48 גופות, ביניהם 22 נשים ו־26 גברים נמצאו פזורים על פני השטח. נצטווינו לקבור את הנרצחים והתחלנו לחפור שני קברים גדולים, אחד עבור נשים ואחד עבור גברים. בינתיים, תוך כדי העבודה, שבר אחד מיחידת הפינוי, בחור צעיר בשם אליהו שפיר מעיר בודזנטין, את רגלו והתפתל ביסוריו. ראו זאת הרוצחים וירו בו במקום. הכדור חלף ועבר דרך פיו, כשהוא כולו מפרפר וזב דם. ובעוד הוא עדיין — במלוא ההכרה ציוו הגרמנים לקברו חי. ברגע זה ביקשנו שהאדמה תפצה את פיה ותבלע את כולנו עם כל היקום! איך אפשר לקבור אדם חי ונושם? ברגע האחרון איך שהוא באה הוראה להעבירו לצריף המגורים, אולם גם שם לא עמד לו מזלו, ולמחרת הבוקר רצחוהו נפש — שנית.

ביראת כבוד וברגשי קדושה הבאתי לראשונה לקבר ישראל את הנשים הקדושות, ז"ל: דבורה'לה מורגנשטרן, מרים קופמן, פריינדל אשת פישל מנשה, ובין ה־26 גברים שנרצחו ע"י הקלגסים נמצאו: יוסף ראובן ליכטנשטיין, משה פנחס ליכטנשטיין, העניק קופמן, פישל דרקסלער, משה'לה קאמץ, משה קרויזמן, שלמה מלמד זכרונם לברכה. לשלושה מהם היו טליתות לכסות את הגופות. עשיתי כל מה שהיה באפשרותי ומעל לכוחותי לקשרם בכבוד, לכבודם ולזכרם הקדוש והיקר לנו. וכך נפלה לעינינו עטרת עירנו, הי"ד.

כשחזרתי מבית הקברות, חיכו לי שוב שני אנשי ס״ס ימ״ש ואמרו לי ללכת בעקבותיהם לחדר המשטרה בעיירה, שם מצאתי שרועות שתי גופות שנורו קודם לכן. היו אלה האחים — אהרון ונח זילברברג, בניהם של אברהם זילברברג. בצאתי מחדר המשטרה, מצאתי עוד גופת ילד, בשם מרדכי דוד קורנוסר. איך שהוא השגתי עגלה, העמסתי את הגופות והבאתים לקבר ישראל.

למטה ולהביאו לקבר ישראל, היתה זו גופתו של משה׳לה נפתליס ז״ל.

אין באפשרותי, ספק אם יש ביכולתו של כל בן אנוש, לתאר ולפרט לו במעט את מעשי הזוועה והרצח שאנו היינו עדים להם במסגרת יחידת הפינוי שנמניתי עליה. ה׳ ינקום את דמם, וינחמנו בגאולה שלמה במהרה בימינו.

עצרת ליד אנ־רטה המסמלת כבשן האש במחנה המוות

בבוקרו של יום ששי, שהיה היום השלישי להשתוללות הרצח המטורפת, הובלתי שוב ע״י מרצח ס״ס למקום ונדרשתי לקבור 2 ילדים צעירים. היו אלה הילדים של רויזה בת שמואל איסרס. בלב שותת דם ובשארית כוחותי הבאתי גם קדושים רכים אלה לקבר ישראל. בחזרי לצריף, מלווה הסיוט הכבד של הגיהנום הזה, נקראתי שוב ע״י רוצח נאצי לקבור גופת צעירה שהיתה מונחת לפני הצריף, ומיד לאחר מכן נקראתי להוציא קרבן חדש מתחת

אלה העובדות המחרידות שנמסרו לי ע״י אחד מחשובי עירנו משרידי הפליטה, רב הפעלים, מר לייבוש הרבלום נ״י שסיכן את חייו בכל רגע ורגע תוך מילוי תפקידו הקדוש לקיים מצוות של חסד ואמת ולהביא את קדושי העיירה לקבר ישראל. ראוי יהודי יקר זה, לציון מיוחד בספר זכרון זה, על אומץ לבו ומסירות הנפש שגילה בימי ייאוש ואימה אלה.

נמסר לדפוס ע״י יעקב כץ (ניו־יורק)

✶

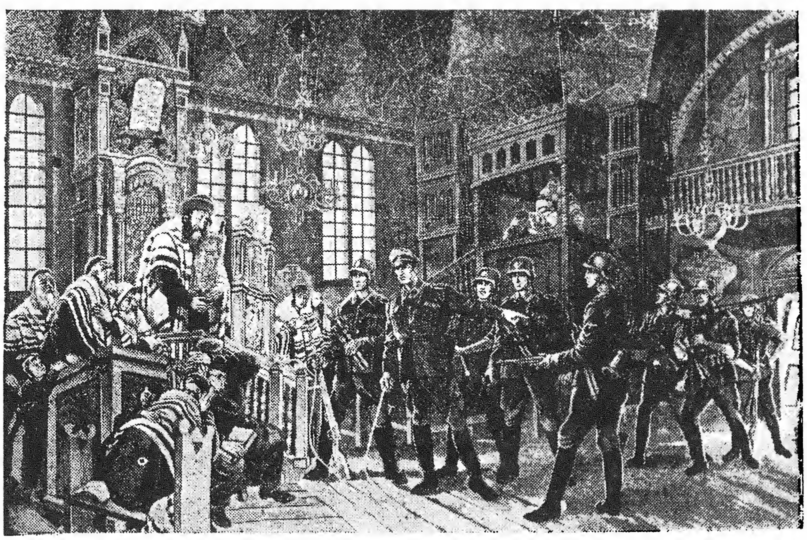
צבי פייגנבוים

בית הכנסת בוער...

העיירה בוערת („דאס שטעטל ברענט"), כך הגדיר מקונן השואה את חורבנה של יהדות אירופה. ראשית צעדיו של הצורר בחורבן וירזבניק היתה שריפת בית אלוקינו. בית־הכנסת המרכזי של הקהילה, המקום הקדוש לכל יהודי העיר הוצת ועלה באש במוצאי יום הכיפורים שנת ת"ש, הווה אומר — בשנה, בה תש כוחם של היהודים לעמוד על נפשם נגד צורריהם הצרים עליהם ומשפילים לארץ את תפארת ישראל.

מנים, מיד עם בואם, את בתי העיירה, ואילו בוירזבניק — שרר שקט יחסי.

על ראש העיר הפולני, מר סוקול, הוטל להמשיך בני־הול ענייני העיר ולדאוג לצורכי אספקה של התושבים. הסוחרים נצטוו לפתוח את חנויותיהם ולמכור סחורות לכל מאן דבעי. הקצבים קיבלו תעודות, לפיהן הורשו לחזור על הכפרים, לקנות בקר, להובילם לבית המטבחיים לשחיטה ולמכור את הבשר באטליזיהם. גם השו"בים נלוו אליהם

אֱלֹהִים בָּאוּ גוֹיִם בְּנַחֲלָתֶךָ טִמְּאוּ אֶת הֵיכַל קָדְשֶׁךָ

בהשוואה למקומות אחרים, לא הכבידו הגרמנים את עולם על יהודי וירזבניק בימים הראשונים. לדוגמה: בליפסק, הציתו את הבתים על היהודים שבהם וירו על המנסים להימלט, ביניהם, אחד מוירזבניק, הישיש בן השמו־נים, ר' אפרים צימרמן (הקצב); באוסטרובצה, נורה והומת האברך, ר' בעראלע הרצוג; בקאזאנוב השכנה, הוציאו הגר־מנים מאה ושמונים יהודים והרגום ביריה, ביניהם, אחיו של מכובדנו ר' צבי ויזר. בוואנכאצק הסמוכה, הציתו הגר־

ועשו את השחיטה כדת וכדין והאוכלוסיה היהודית לא סבלה מנקיון שיניים. ואם כי מזמן לזמן חטפו אי־אלה יהודים, ואותי בכללם, לעשות עבודות מסויימות לא מכו־בדות ביותר, אפשר היה בכל־זאת להסתדר איכשהו ולהת־קיים. פרט לדבר אחד: בית הכנסת היה סגור והתקהלויות אסורות. מאידך, לא ראינו כנבון בעידנא צרותא לעורר את הזאב מן היער...

והימים — „ימי סליחות" — הפעם נאמרו ביחידות,

כל אחד בביתו. גם בראש השנה ואפילו ביום כיפור היה בית הכנסת ריק מיהודים. כתחליף סודרו „מניינים" בבתים פרטיים בשכונות שונות, התכנסו השכנים להתפלל למען „להעביר ממשלת זדון מן הארץ" במהרה בימינו. כי מי זה יכול היה להעלות על דעתו שכבר נחתם גזר־דין לחורבן היהדות של אירופה, שאנו כבר בתהליך של שקיעה וחיד־לון ?

גם כעבור שנתיים טרם היינו מסוגלים להאמין כי זה אפשרי. מה שכן הרגשנו, הרי הוא שאנו זקוקים לרחמי שמים. התפילות נאמרו בחיפזון אבל מעומק הלב, באנחות מלוות בכיות אבל בלחש מפחד אזנא בישא. לשם זה הוצבו משקיפים בתצפיות. אם היה רק חשד להופעתו של גרמני, התרוקן מיד הבית ממתפלליו ומקומם לא היה ניכר בחדר. חזקו עלינו צווי האפלה של חיל הכיבוש. עם כיבויים של הנרות הקטנים שהדלקנו, הלכנו לישון בהרגשה כי יום קדוש זה הוא עניינו הפנימי ואין לזרים בו שום מחשבת זדון.

גם ביום הכיפורים בבוקר שרר שקט ברחוב שנמשך עד גמר תפילת שחרית. אולם, בצהריים, עם תפילת מוסף, נתברר לנו כי הם לא שכחו את התאריך היהודי. הידיעה על הופעתם התפשטה חיש מהר וה„מניינים" התרוקנו. אבל „מניין" אחד עלה בידם להפתיע. זה היה ברחוב אילז'צקה, בבית ר' אברהם מרדכי רוטברד. המתפללים עמדו באמצע תפילת „מוסף", כאשר חדרו הגרמנים לבית הכנסת. מול היהודים הרועדים מפחד עמדה קבוצת „שקצים" עם מפקדם השחצני בראש. הפקודה נופלת : לעבודה ! והיהודים עטופי טליתות הולכים תחת ליווי מזויין כשיות נאלמות בראשים מורכנים. מלכות הזדון מושלת...

לפנות ערב נגמרת פריקת הפחם מן הקרונות שעל מסילת הברזל. העבודה נעשתה כפקודה. במהירות ובעטי־פת טליתות. אבל תאוות רשעתם טרם באה על סיפוקה. יודעים הם כי יום זה קדוש הוא ליהודים והם רוצים לדכאם עד עפר. אחרי העבודה קצת תרגילים, אומר המפקד. פיקו־דיו יודעים את נפשו הרצחנית. תרגילים בטליתות ! פול, קום ! פול, קום ! להתגלגל בבוץ עם הטליתות ! על הגב ! עם הפנים למעלה ! ככה !

לאחר שנחה דעתם מההתקלסות בנו אמרו : כעת, כשקיימתם את ה„פערזענונגסטאג" כראוי, הינכם יכולים ללכת הביתה.

הידיעה על ההתעללות הזאת התפשטה חיש מהר בכל השכונות. „אם הם מסוגלים לזה, אין כבר גבול למעשה רשע. ואם כן אנה אנו באים ?" דאגה זו התחילה לכרסם גם בלב האופטימיסטים ביותר.

ויהי בחצות הלילה... כולנו מתעוררים בפחד ובבהלה. אירע משהו נורא. דליקה. דליקה עצומה בסביבה הקרובה ביותר, אשר מאירה את כל השטח — החצרות והבתים. האור הזה, המהבהב מרחוק נכנס דרך החלונות לדירתי...

כעבור רגעים ספורים, היינו כולנו — הגדולים והק־טנים מלובשים. אם הדליקה תתקרב, נצטרך להתרחק ואולי גם להציל משהו. הדאגה הזאת פינתה מקומה לדאגה יותר חמורה. השכן הגוי מבשר לנו : בית־הכנסת בוער, הציתו בו את האש...

שמע ישראל !

חשכו עינינו ! השטן עלה על עצמו... „בשנה 365 ימים. השטן עולה בגימטריה 364 (שס"ד), כי ביום אחד בשנה אין לו רשות לקטרג וזה יום הכיפורים". והנה עלה בידו, בעוונותינו הרבים, להשתלט גם על היום הזה. חשב־נו כי היום הקדוש נסתיים בתפילת נעילה שלנו, אשר נאמרה בלב שבור וברוח נכאה „סתם תפילתי". תפילת ישראל לא נתקבלה. השטן שולט. הוא סיים את היום בשרי־פת המקום הקדוש. יהודים אמרו „המבדיל" וברכת „בורא מאורי אש" על אבוקה של שני נרות מאירים, אבל הוא השטן הצורר הבדיל בשרפה גדולה ההופכת עטרת תפארת ישראל — לאפר...

עם זאת, אני מרגיש צורך לעשות משהו. בית הכנסת על ספרי התורה וארונות הספרים עולים באש. הרואים

מחוייבים ב„קריעה". קריעה תחת קריאה. אבל אז היה נדמה לי כי אנו עומדים עדיין בעיצומו של יום הכיפורים. ניגשתי איפוא לארון הספרים, הוצאתי את התהילים, הת־קרבתי לחלון, פתחתי בפרק ע"ט, בו אסף המשורר נושא קינתו על שריפת בית המקדש. התחלתי לחזור על פסוקיו המרטיטים גם בזמן רגיל. ברם כעת, לאור שריפת בית המקדש מעט, אינני מרגיש שום מרחק לא זמני ולא מקומי, נדמה היה לי כי מקדש מעט זה הוא לשכה אחת מלשכות העזרה בירושלים והמציתים עומדים שלובי זרוע עם חייליהם של נבוכדנצר וטיטוס... איה הכוהנים שיעלו על הגג עם מפתחות מקדש מעט זה ויושיטום למעלה לשמים, לצרפם אל צרור המפתחות של בית המקדש ?... ושוב באחזי את התהי־לים יש לי מעין הרגשה כאילו אוחזות ידי בקצה כנפי מעילו של אסף המקריא את המילים ואני הדל עונה אחריו „אלוקים! באו גויים בנחלתיך, טמאו את היכל קדשך... היינו חרפה לשכנינו, לעג וקלס לסביבותינו... שפוך חמתך על הגויים אשר בשמך לא קראו... למה יאמרו הגויים איה אלוקיהם... תבוא לפניך אנקת אסיר..."

מבלי משים מוצא אני מפלט בעולם המחשבות שאין להן גבול — לא בתחום הגיאוגרפי ולא בתחומי הזמן... וכך נוח לי. אבל מיד אני מוחזר למציאות הטראגית: גרמני בחצר... הוא מתקדם לעבר דירתי. נעמדתי מוכן. את העצות להיחבא לא קיבלתי. הוא פותח את הדלת ופונה ישר אלי. „קום" (בא) ! אני צועד אחריו. יוצאים מן החצר. בחוץ אור וחושך משמשים בערבוביה. אש ותמרות עשן בוקעים מבנין בית הכנסת וה„תלמוד תורה". קבוצה של חיילים ומכבי אש מקומי עוסקים בהתזת מים על הבתים הסמוכים לבית הכנסת לשם איתור הדליקה וקבוצה אחרת של גרמנים טורחים בעיקר שבית הכנסת ישרף כליל. גם אני מצווה להשתלב במבצע. הועמדתי ליד הבאר, להניע את הגלגל הדולה את המים מהבאר, בכיכר שבהצטלבות הרחובות: ניזקה, (בה שכן ביהכ"נ), ויסוקה, קילינסקיגא וסטראכאוויצקה. אני עם עוד מספר אנשים מניעים את הגלגלים, מעלים ומגישים את הדליים למכבים, מוחלפים ע"י אחרים, וחוזר חלילה. ואני כשלעצמי, — לא ידעתי נפשי... רק שפתי רחשו מלמלו: „שפוך חמתך על הגויים אשר לא ידעוך"...

הדליקה אותרה. על ריצפת ביהכ"נ לוחשות גחלים. החייל שוב ניגש אלי ומצווה: „גענוג" (הביתה) !

בלי משים, אני חוטף עוד מבט אחד לצד ביהכ"נ השרוף וצועד לביתי. בנגעי בכפות המנעול של דלת ביתי הרגשתי כי הוחזרתי למציאות חדשה, שעד כה לא יכולנו אפילו לשערה.

מה הלאה ? מה מחכה לנו עוד בעתיד ? האם האויב כילה כל חמתו בעצים ובאבנים, או שזו רק התחלה וסימן לבאות ?... הרהרתי בלבי: אומרים „שפוך חמתך" כשבבית אורה — ליל שמורים, ליל חג הגאולה חג החרות. אבל כשיש צורך להגיד „שפוך חמתך" בזמן שבבית שורר חו־שך — הרי הוא ליל תשעה באב, ליל של חורבן ושיעבוד...

ויהי ממחרת... כאשר הבריות מברכים איש את רעהו — „גמר חתימה טובה", הרי יוצאת הברכה מהולה בדאגה. ועל כל שפתיים: מה נשמע ? מה יהיה הלאה ? מה דעתך ? חרדה. ידיעה רודפת ידיעה. גרמנים הופיעו בסביבת בית־הכנסת השרוף, נכנסים לבית יהודי שממול — בית ר' שמואל־איסר ודורשים שהשכנים יאשרו להם כי הדליקה נגרמה ע"י היהודים עצמם, אשר הדליקו כמנהגם נרות בליל יום הכיפורים בבית הכנסת...

והנה, לפני שהספקנו לעכל את העלילה המזועזעת הזו, הופתענו בשמועה מחרידה שיש בה סימן רע.

בשעה 10 לפני הצהריים באו שני קציני גסטאפו בבי־תו של הרב ר' בן־ציון ראבינוביץ', רב הקהילה, ודורשים רשימה של „זקני" הקהילה היהודית, רוצים להקים „יודנ־ראט". הרב מזכיר אנשים אחדים היודעים ומוכשרים לייצג את הקהילה גם בשעת סכנה, ובראשם אנשי ציבור מנו־סים, אשר מבלי שים לב לסכנה הופיעו בפניהם. ההוראה היתה ברורה: לכונן מועצה של „זקני" היהודים (יודנ־ראט). ליד היודנראט, שוטרים יהודים (ארדנוגסדינסט) במדים. בזה התחילה התקופה של קהילה מאורגנת כביכול תחת משטרו של הכובש הנאצי.

מובן, כי אירוע זה היה מיד לענין הראוי לענות בו. האופטימיסטים ואני בתוכם, רצו לראות בזה פתח תקווה לעיצוב יחסים תקינים בין חיל־הכיבוש לבין הקהילה היהו־דית. אולי, בכל זאת יסתדרו העניינים בצורה שנוכל להחזיק מעמד עד עבור זעם.

ואולם, בצד האופטמיזם הקלוש, מעיקים על המחשבה ומכרסמים בלב ומנקרים במוח המונחים החדשים־ישנים, מתקופת שיעבוד מצרים: נוגשים, זקנים שוטרים...

לימים, מתברר, כי יש כאן תוכנית שטנית, מחושבת לפרטי־פרטים, היונקת מהתנכלויות כל רשעי עולם: פרעה, נבוכדנצר, טיטוס (ישתחקו עצמותיהם), אשר עלו בדמיוני, במוצאי יום הכיפורים שלובי זרוע עם המציתים על יד בית הכנסת הבוער.

משה סלי (קרבל)

אויסגעטרוקנט א קוואל פון לעבן

געוועזן איז אַ יידישע קהילה — וויערזבניק, אַז אַך און וויי — זי איז מער נישטאָ. די הענט פון בלוטדורשטיקע רוצחים האָבן זי פאַרטיליקט און אַראָפּגעריסן פון דעם טיף־פאַרוואָרצלטן און ברייט־ פאַרצווייגטן בוים פון דעם פוילישן יידנטום. איר אויסגעקריצטער אָנדענק אין די הערצער פון די הונדערטער רעשטלעך געראַטעוועטע, וואָס זיינען צעזייט און צעשפּרייט אין אַלע תפוצות ישראל און מדינת ישראל, וועט לעבן אייביק.

אַ יידישער ישוב, איינער פון פילע, אַן איינגעזעסענער און איינגעוואָרצלטער אין דער סביבה, וואָס האָט אין דער פאַר־חורבן־תקופה דערגרייכט די העכסטע הויכן פון נאַציאָנאַל־געזעלשאַפטלעכער אויפפאַסונג, מיט אַלע ליכט־ און שאָטן־זייטן, מיטן פּאָזיטיוון און נעגאַטיוון, וואָס איז פאַרקערפּערט געוואָרן אין דעם דאָזיקן געראַנגל פאַר אַ זעלבשטענדיק יידיש לעבן אין גלות און אין דער פרעמד. דאָס יידישע שטעטל, וואָס איז אייגנטלעך געוועזן ווי איינגעדרימלט און פאַרגליווערט — איז דאָך געוועזן אַ לעבעדיק און זייער פילבאַר קעמערל אינעם גרויסן קערפּער פון פוילישן יידנטום און ס'האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט אין אים אַלע לעבנס־ראַנגלענישן פון די יידן אין פוילן פאַר דעם חורבן.

פונעם מעכטיקן שטראָם פון אַלע נאַציאָנאַלע, געזעלשאַפטלעכע און פּאָליטישע באַוועגונגען פון פוילישן יידנטום, האָבן געשטראָמט אין וויערזבניק אָפּצווייגונגען פון אַלע פאַרטייען און באַוועגונגען. פאַר די הונדערטער יידישע קינדער און יוגנטלעכע איז די פאַרוואָרצלטע יידישע היים געוועזן דער יסוד, און דער „חדר" און דער מלמד איז געוועזן די הויפּט־קוואַל פון זייער דערציאונג און גייסטיקער יניקה. אָבער, אונטער דער השפּעה פון די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס און פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אויפן פּלאַץ, איז אַלץ שטאַרקער געוואָרן די שטרעבונג צו אַן אַקטיוון ציוניזם, און ארץ־ישראל איז געוועזן די טעמע, וואָס איז געטראָגן געוואָרן אויף די ליפּן פון אַלעמען. אינעם שטורעם פון די דאָזיקע צייטן, איז אַנטשטאַנען אַן אינערלעכע דערוועקונג און אַלץ איז באַשיינט געוואָרן מיט אַ ניי ליכט. די יידישע יוגנט האָט זיך איבערצייגט, אַז זי האָט נישט קיין אויסוועג פון מאַטעריעלן און מאָראַלישן פּיין. קומענדיק צו דער מסקנה, אַז זי בלאָנדזשעט אין די פאַרוויקלטע לעבנס־וועגן, האָט זי אָנגעהויבן מיט אַן אַקטיווער שטרעבונג צו אַן ענדערונג, אַרויסצוגיין פון

רעגולער טאָג־טעגלעכן שטייגער, ווייל דער המשך פון עקזיסטירנדיקן מצב, האָט נישט געגעבן קיין ענטפער אויף די פאָדערונגען פון דער צייט און באַזונדער צו די בענקשאַפטן און גאולה־גלוסטענשין, וואָס זיינען געוועזן

באַהאַלטן טיף אין זייערע נשמות. און געגנוי ווי די ציוניסטישע באַוועגונג האָט געדינט אַלס דאָס שאַפונגס־הויז און דער יסוד פאַרן ציוניסטישן גייסט און פאַר דער העברעאישער שפּראַך, אַזוי האָט אויך דער „החלוץ" און די איבעריקע יוגנט־באַוועגונגען געדינט ווי אַ קאַוואַדלע, אויף וועלכער ס'איז אויסגעשמידט געוואָרן דער פאַרווירקלעכנדיקער אַרבעטס־ציוניזם. מיט נישט קיין קליינע אַנשטרענגונגען זיינען קאָנצענטרירט און באַפעסטיקט געוואָרן מאָראַלישע ווערטן, וואָס זיינען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער נחלה פונעם פּרט און כלל. פון אַזעלכע, וואָס נעמען און וואָס באַקומען השפעה, זיינען מיר פאַרוואַנדלט געוואָרן אין געבער און אין די, וואָס איבן אויס זייער השפעה, און אין דער יידישער גאַס איז געשאַפן געוואָרן אַ גאַנג פון וועזנטלעכע ענדערונגען, פון קולטור־ווערטן און פיל האָבן אָנגעהויבן צו וועבן זייער לעבן אין דער באַוועגונגס־ראַם, פול מיט התלהבות און מיט אַ מעכטיקן גלויבן.

איינער נאָכן צווייטן, גייען פאַרביי פאַר מיינע אויגן טיפּן און געשטאַלטן פון די יידן אין שטעטל, דער ציבור און יחיד, זיי און זייער לעבן, זייערע געשפּרעכן, שמועסן און לעבנס־אויפפאַסונגען, זייערע מעשים, דערגרייכונגען און דורכפאַלן, די וואָכן־טעג און די שבתים. די דאָזיקע ווונדערלעכע גאַלעריע פון געשטאַלטן און אינסטיטוציעס אויפן פילפאַרביקן הינטערגרונט פון אַלע שיכטן פון דער פאָלקס־אָרעמקייט, בעלי־מלאכה, קרעמער סוחרים, בעלי־בתים, פאַכלייט, און מתמידים אין בית־המדרש און סתם יידן. אָט דאָס אַלץ האָט אַרומגענומען דאָס לעבן אין שטעטל, וואָס האָט געברויזט און וואָס האָט געשטרעבט צו אַן אַלמענטשלעכער און נאַציאָנאַלער גאולה — אַ שטעטל, וואָס איז חרוב געוואָרן מיט די אַנדערע קהילות קדושות. אַזוי איז צעבראָכן און אויפגעריסן געוואָרן די פּרעכטיקע פּערל־שנור, וואָס האָט באַשיינט און באַקרוינט דאָס יידישע פאָלק. דאָס ליכט איז אויסגעלאָשן געוואָרן, דאָס התלהבות־פייער האָט זיך פאַרטוקט, ס'איז אויסגעטרוקנט געוואָרן דער כסדר פליסנדיקער קוואַל פון ענערגיע, פון איניציאַטיוו און פון דעם יידישן מעכטיקן פאַרנעם. הלוואי און מיר זאָלן קענען אַרויסברענגען כאָטש עטוואָס פון די פאַרגאַנגענע טעג, כדי צו טאָן אַ „חסד של אמת" פאַר די טרוקענע ביינער, צו דערמאָנען און צו באַוויינען די קדושים־העלדן, וואָס נאָר אַ שריד ופּליט איז פאַרבליבן דאָ און דאָרט צו אָנדענק.

שרה פוסטבסקי (שטיינהרט)

בתור ללחם

מדי עברי ברחוב נצבט לבי בראותי כיצד הלחם מתגלגל ליד פחי הזבל. בנוסף לצער הרגיל מעצם התופעה הנלוזה, מעיק עוד זכר הימים הקודרים מתקופת השואה. כבר בחודשים הראשונים לכניסת הקלגסים הגרמניים לווירזבניק התחלנו להרגיש במחסורו של הלחם ומצב זה הלך והחמיר מיום ליום. אמנם הנהיגו שיטה של תלושים שלפיהם היו צריכים לחלק לנו מצרכים במנות קצובות, אך גם התלושים לא הועילו. רע ומר היה גורלן של אותן המשפחות שלא היה להן אלא לסמוך על חלוקת הלחם לפי התלושים. הדרך להשגתו היתה זרועה סבל ותלאות בל ישוערו ועד שהיינו מגיעים למנה המיזערה ספגנו קללות ומכות די והותר. לפי „הסדר" שקבעו השלטונות הגרמניים התקיימה חלוקת הלחם אך ורק במקום אחד (בצרכניה) ב„ספולדז'לניה" הפולנית ונקל לתאר את התורים הארוכים שהשתלשלו משני צידי הפתח של החנות לאורך כל הרחוב כמעט.

יהודים נזרקו מהתור

היות והעמידה בתור כשלעצמה היתה כרוכה בקשיים פיזיים יצאו בדרך כלל צעירים שכוח עמידתם בכל אלה גדול משל מבוגרים וקשישים. בגלל הלחץ והמצוקה נמתחו גם העצבים וכל תנועה בלתי נתפסת מיד גררה אחריה דין ודברים וסכסוכים מרים כלענה. נמצאו גם יחידים שלא שעו למשמעת הפנימית ונדחקו על חשבון הזולת. ואולם גרועים מכל וקשים ללא נשוא היו הנגישות של שונאי ישראל שלא פעם היו גורמים לגירוש יהודים מה־תור — וזאת לאחר שעות עמידה ממושכות.

את הלחם אפשר היה לקבל רק פעם בשבוע ובין הכמות שעמדה לחלוקה, לבין הצריכה המעשית היה מרחק עצום. לא ייפלא איפוא שכולם היו אחוזים חרדה, שלא יגיעו כלל לקבלת חלקם. אשר על כן, קמו אנשים בדמי הליל והיו יוצאים החל מהשעות הקטנות של הלילה לעמוד בתור, כדי שיזכו בבוקר להגיע למטרה הנכספת.

מכיוון שלמשפחתי לא היו מקורות כלשהם שבעזרתם נוכל להשיג משהו מחוץ לחלוקה הרשמית, נאלצתי בתורת הצעירה מכולן להשכים קום ולהתייצב בתור ללחם. בהגיעי בשעה 3 לפנות בוקר, מצאתי כבר שורה של אנשים עומדים ונוקשים בשיניהם מפאת צינת השחר. נעמדתי אף אני בתור אשר הלך והתארך מרגע לרגע. הזמן זחל בעצלתיים והמועקה שבלב הכבידה אף היא על הרגשתי הקשה. אף על פי כן, מצאתי עידוד ונוחם בתקוה שלאחר עמדי בסבל ובתלאות של התור הארוך הזה אוכל להביא לחם למשפחתי ויהיה שכר לטרחתי. והנה, מה קשה היתה אכזבתי והרגשתי המדכאת, כאשר זמן קצר לפני פתיחת החנות הופיעו אנטישמיים מקומיים, הקימו בזדון מהומה, אשר כתוצאה ממנה גורשו כל היהודים מהתור. לא נותר לי אלא לפסוע חזרה הביתה בידים שמוטות, רוח נכאה, מליאת מרירות וייאוש.

הא לחמא עניה

מרוב לחץ וייסורים שהשגת הלחם היתה כרוכה בהם כמעט שלא שמו לב לפרטים השוליים שגרמו אף הם לא מעט צרות ועגמת־נפש. הממונים על חלוקת הלחם כפו במתכוון את הסידורים המינהליים בארגון החלוקה בצורה כזאת שהיה בה מן ההתעמרות וההתעללות בנצרכים. כולם נצטוו להקפיד על הסדר המדוייק — מהיכן להיכנס ומאיפה לצאת ואויה למי שמעד ב„תרגילי הסדר" האלה.

התור עמד כמובן בכל תנאי מזג האוויר ואם ירד גשם אז נגזר על האנשים להירטב עד לשד עצמותיהם. ועל כולם, לאחר שהצליחו כבר להימנות על המאושרים ולזכות במנת הלחם, הרי טעמו ומראהו היו יכולים לעורר צמרמורת בתנאים כתיקונם. צבעו היה שחור כמו זפת, שרוף ומוצק מבחוץ ובלתי אפוי לחלוטין — מבפנים, לשון אחרת — בצק ממש.

היהודים אשמים במלחמה

נזכרת אני בעגמימות, במסע כזה ארוך לתוך הלילה, כאשר עמדתי שעות ארוכות בתור ללחם לראות במו עיני

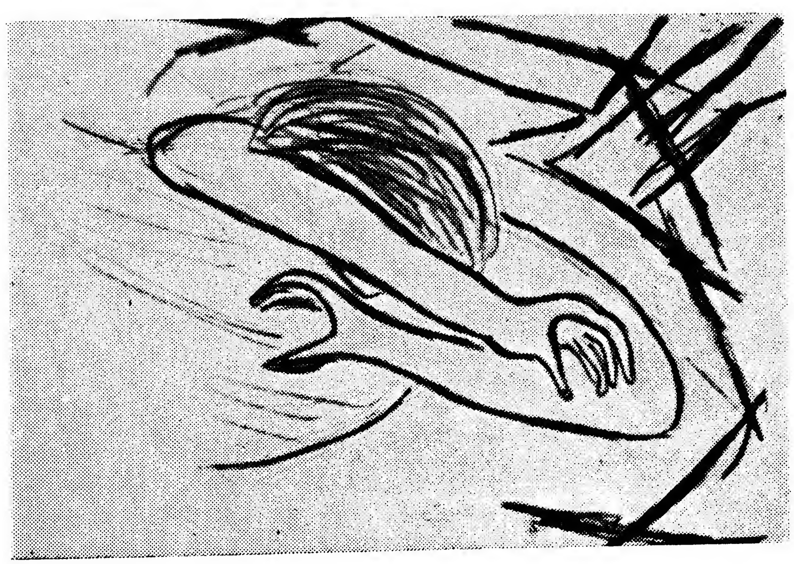
איך החנות נפתחת בשעה שמונה בבוקר ומתחילים לחלק סוף סוף את הלחם. אני עומדת אחוזת מתח פנימי עצום, כאשר כל מעינותי נתונים לסימן השאלה הגדול: היספיק הלחם עד הגיעו לסף?! הרגשתי משתנה חליפות כל אימת שהתור לפני מתקצר ואני מתקדמת אל עבר פתח החנות. פעם מעודדת אותי התקווה ופעם תוקפת אותי הרגשה פסימית והנה נוטה אני לחרדה.

בינתיים שוטף הזמן, השעה היא תשע וחצי; בשעה עשר באה אחותי רבקה הי"ד, לראות מה אירע עמי, מפני שהיה זה מקרה יוצא דופן. בדרך כלל היו גומרים את החלוקה בסביבות השעה תשע. אולם, בראותה שהנני קרובה כבר לפתח החנות, לא זו בלבד שהמצב נעשה לה נהיר, אלא שהתעודדה „מההישג" שלי העומד כה מהר להתממש. אף אני, בראותי את אחותי נעשיתי יותר אופטי־מית, החלפנו מבטים רוויי תקוה ואוצרים בלבנו את הרגע המיוחל ללא מלים. אחותי עומדת במרחק מה מן התור, מפני שאסור היה לפי פקודת הממונים להתקרב, פן יחולו שיבושים... וקרני השמש העולה למרכז השמים משפיעים על כולנו מעט חמימות וזוהר. עוד מספר דקות, ונותרו מטרים ספורים בלבד. עוד אחד מתקדם, עוד אשה לפני — והנה אני בתוך החנות! הגיע הרגע הגדול! זה הרגע — קיווינו לו! זה הרגע — ייחלנו לו! אך לא. הגורל האכזר מצר ומתעתע... כמו מתוך האדמה הופיע איזה שונא ישראל והחל להשתולל ולהציף אותנו בשצף קצף של קללות ועל כולם — שהיהודים אשמים במלחמה. קמה מהומה, מים עכורים וכל האנטישמיים הרימו ראש כדי „לדוג דגים" במים העכורים. התחוללה אנדרלמוסיה שאורגנה בכוונה תחילה ואשר בסופה גורשו כל היהודים מהתור. את עלבוני ודכדוכי לא קשה לשער. הייתי כולי שבורה ומיואשת עד דכה. כל היום בכיתי ולא יכולתי להירגע מרוב צער ועגמת נפש.

* * *

לימים עברה החלוקה לידים יהודיות ובכמה נקודות בגיטו. מבחינת השיטה הוקל המצב, אך קמו צרות חדשות שהקודמות החווירו לעומתן...

*

שרה פוסטבסקי

הרצח הראשון

חוק שבטבע הוא כי מעשי בראשית ייחרתו בזכרון. כך לגבי תופעות ואירועים שיש בהם כדי להרנין לב אדם, וכל שכן דברים שטבוע בהם דוק של עצב ודמעות. במשך שנות השואה ידענו מוראות רוויי דם, סבל ותלאות שאין דומים להם בדברי ימי האנושות ואף לא בהיסטוריה הטרגית של העם היהודי למוד הסבל. ואולם הרצח הראשון ע״י הנאצי הארור בעיירתנו נחרת עמוק בנשמתי וזכור לי כאילו זה היה תמול-שלשום.

קראו לו „נייזל״, אולי על שום אפו המיוחד, הכפוף כלפי מעלה ומרחיב את נחיריו בצורה בלתי רגילה, אולם, „פרסומו״ לא בא לו בשל סימני ההיכר האנטרופולוגיים, אלא בשל תכונותיו הזוואולוגיות-רצחניות, שלא ידעו שובע. תחביבו המיוחד של ארכי פושע זה היה — לשוטט ברחובות העיירה הסמוכים לגיטו היהודי ולתור אחרי קרבן שיוכל לכלות בו את צמאון הדמים שלו.

הימים היו תחילת הקמת הגיטו, כאשר היהודים נצטוו לא לחרוג מגבולותיו תחת איום בעונש המוות נגד מי שיעיז להפר את הפקודה הזאת. אולם, הסכנה טרם חדרה לתודעתם של כל יושבי הגיטו, ופה ושם, נמצאו בודדים שניסו לצאת — ונפלו טרף למבקשי נפשם. השעה היתה שעת הצהריים, כאשר ירדתי לתוך חצר ביתנו ומבעד לגדר אני רואה איך ש„נייזל״ מוביל בחור יהודי צעיר ברחוב הסמוך לגיטו. כיוון ש„מוניטין״ הסדיסטי של הנאצי נפוץ כבר ברבים, נמלאתי חרדה לגורלו של הבחור, הגם שלפי אופי הליכתם המשותפת, סיגם ושיחם בדרך, קשה היה להעלות חשד בכוונותיו המזוועות. לימים נחשפה אף התנהגותו הערמומית של הרוצח, שנהג „להרדים״ את הקרבן במתק שפתיים, לפני שביצע בו את זממו.

בהמשך הדרך ראיתי כיצד הם הגיעו לבניין המשטרה ונכנסו לתוכו. עמדתי עוד שעה ארוכה בחצר וראיתי איך ש„נייזל״ יצא יחידי מבניין המשטרה והבנתי שהבחור נכלא שם. עקבתי אחרי הנאצי, איך שהמשיך לשוטט ברחובות, עד שנעלם מעיני. למחרת, הוא יצא שוב ל„ציד״ וגם הפעם עלה בידו לספק את תאוותו הרצחנית. שלושה בחורים יהודיים שהלכו מהעיר יילז׳ה לסטרכוביץ נתקלו בו במבואות העיירה, ונעצרו על ידיו. תחילה העמיד פנים שלמען הסדר הטוב הם צריכים להילוות אליו, מפני שהם זרים בעיירה ולאורך כל הדרך הלכו ושוחחו ביניהם בחופשיות גמורה, כעין „שיחת רעים״ שאין בה דופי, כדרך שיטות העורמה של התליין. הוא הביא אותם לבניין המשט־רה, ובעוד הם מחכים שם, הוציא את הבחור שנכלא יום קודם לכן, ומכאן הוביל את ארבעתם — שוב, ללא תכונה מיוחדת — דרך רחוב קוליובה לכיוון היער. במקרה, יצאתי שוב לחצר ולעיני נגלה החיזיון שהיה דומה לזה של יום האתמול: ה„נייזל״ הולך עם ארבע בחורים יהודיים ברחוב מחוץ לגיטו, משוחח עמם — „שיחה עניינית״ כביכול, מבלי לעורר אצלם כל חשד. בהגיעם לנחל, העלה אותם על הגשרון וירה בכולם. לאחר הרצח הבוגדני הוא ניגש למשטרת הגיטו וציווה על השוטרים שילכו לקחת את הגופות.

כפי שנודע לאחר-מכן, גילה הנאצי הזה יחס אכזרי ביותר גם כלפי הפולנים, והם גמלו לו על כך. לימים — הציבו לו מארב והרגו אותו.

*

עדויות

מלכה כהן (ליאופולד)

וירזבניק — אושוויץ — ברגן־בלזן

ביום פרוץ המלחמה היתה לנו איזו הרגשה מוזרה: התכוננו כל הזמן למלחמת גזים ממושכת — (אבא הכין אפילו מסכות גז), והנה התרחש הדבר כחתף. חשבנו שיהיו קרבות ממושכים, היות, ובמקום היו מפעלי תחמושת, חששנו שתהיינה גם הפצצות מהאויר. לכן, הופתענו כשהגרמנים נכנסו פתאום לעירנו.

היינו 7 נפשות במשפחה. אחר, נישאה אחותי ועזבה את הבית, אבל לימים הטרופים שבה יחד עם בעלה ועם תינוקה אלינו. באותו לילה ברחנו לאוסטרוביץ, להורי גיסי, להתייעץ עמם כציד לנהוג, לאן לברוח.

היתה לנו חנות סיטונית למוצרי מזון, מהגדולים בעיר, וקשה היה להשלים ברגע הראשון עם המחשבה, שאפשר פתאום לזנוח את הכל. לכן, ברחו רק הנשים ואילו הגברים נשארו במקום — לעשות בעסק. באוסטרוביץ נשארנו כשבועיים וכעבור תקופה זו, התייצב המצב כלשהו ואני פניתי לוירזבניק — הביתה, להיוודע מה מתרחש שם. כאשר באתי — נעשה לי חושך בעינים! אבי לא היה, גיסי גם לא, הם היו מוסתרים אצל יהודים אחרים בכל מיני מחבואים ומקומות סתר שונים מפני חשש לספוג מכות מהגרמנים, דבר שנעשה לתופעה יום יומית כמעט. אותה עת „נזדמן" לי לראשונה לבוא במגע עם הגרמנים. החנות שלנו היתה עם פתח לחזית וגם בפרוזדור היתה כניסה „אחורית", כמנהג החנויות, כדי שאפשר להוריד מטען מבלי להפריע למהלכה התקין של העבודה. כאשר נכנסתי לאותו חלק, בו אוחסנו הסחורות — נשבר לבי. הכל היה הפוך, הסחורות נשדדו ע"י גרמנים וגויים מהסביבה, אשר השתוללו במעשי הביזה במשך שבועיים. ובעודי נדהמת כולי מצער על החורבן הזה, הופיעו לפתע מאחורי כמה גרמנים ודרשו למסור להם כמויות של קפה. התחלחלתי למראם. הפטרתי לעומתם, שהנה אני הולכת להביא, אך למעשה רציתי להתחמק. ברחתי וראיתי מרחוק כיצד הם ממשיכים לסחוב סחורות. היינו חסרי אונים כנגד הכוח האלים. מרוב ייאוש הייתי כבר אדישה. באותה עת עמד בחוץ גוי צעיר־אנטישמי וכל מכונית גרמנית שעברה — אותת לה שיש כאן מה לשדוד... בינתיים נודע לי מקום המחבוא של אבי וגיסי ועשיתי מאמצים כדי שנוכל להיפגש.

במרוצת הזמן החמיר המצב מיום ליום — והרעב החל להציק לנו יותר ויותר. הכל היה בצמצום ובקיצוב. זוכרני, הלכתי אז לעמוד בתור בכדי לקבל חתיכת לחם. החלוקה היתה לפי מנות מזעירות. לשבת היה לנו רק דג מלוח... השודדים הגרמנים לא ידעו שובע, הסחורה בחנות אזלה כמעט, והם המשיכו לבוא לערוך חיפושים אכזריים, לגזול ולשדוד מכל הבא ליד. היינו כולנו מפוחדים. ומכיוון שהתגוררנו במחיצה אחת, (באותו הבנין), „הגמינה" ועד הקהילה היהודית, באו שם הרבה גרמנים ואנו הרגשנו את הנגישות שלהם אולי יותר מכל אחר.

הילדה עם האגוזים

ברגשות מעורבים אני נזכרת היום באיזו חוויה מאוד מדכאת, כאשר ילדה צעירה ותמימה שימשה בידי הצוררים כאמצעי תרמית להערים עלינו ולתפוס אותנו „בקלקלתנו", כדי שיוכלו אחר־כך לכלות בנו את זעמם הרצחני.

העורמה והכזב שימשו זה מכבר בידי החיות הנאציות כאחת השיטות הבדוקות לתכנון מלאכת ההשמדה. ואם כך בקנה מידה כללי, הרי מצאו השיטות האלה את תרגומן גם בזעיר אנפין בכל מיני מקומות. כאמור, נמשך השוד והגזילה זה שבועות מספר והם הוציאו רוב מניין ורוב בניין של כל המלאי שהיה בחנותנו הגדולה.

אף־על־פי־כן, הצלחנו להחביא בכמה פינות סתר אי־אלה דברים חיוניים שיהיו לנו ליום סגריר. ואילו הגרמנים חשדו בכל צל של דבר והיו להוטים לסחוט עד הטיפה האחרונה. בתבעם עוד, ועוד, נתקלו בפעם המי יודע כמה בתשובתנו — שאין עוד מה לתת. על כן, החליטו להשתמש בתחבולה: הם שלחו ילדה יהודיה תמימה ורעבה, נתנו לה אפילו כסף, כדי שתבוא לקנות אצלנו אגוזים.

בהופיעה בחנות שלנו, נתפתינו למכור לה אגוזים קמעה, אך הגרמנים היו בעקבותיה — וכמובן שהתוצאות

לא איחרו לבוא. הם באו מיד התנפלו עלינו בחמת זעם והנחיתו על כולנו מהלומות אכזריות.

בשנת 1940 בא אלינו מלודז' משלוח של כ־1,000 יהודים, הם באו בלילה ופוזרו בבתי היהודים של העיירה. אחריהם בא משלוח מהעיר פלוצק. הראשונים זכו להסתדר בצורה משביעת־רצון, אולם לפלוצקאים כבר לא נשארו מקומות ומצב הדיור והפרנסה היו בכי רע.

הקמת הגיטו

מעת לעת הגיעונו כל מיני שמועות מעיירות יהודיות אחרות, שמענו על רדיפות אכזריות, גזירות ונגישות. ואצלנו הונהג עוצר משעה 6 בבוקר עד 5 בערב, וכולנו נצטווינו לשאת על השרוול את אות הקלון. מפה לשם החלו להגיע שמועות שינהיגו אצלנו חילופי אוכלוסין, העברת מגורים, וכו'. לימים, יצאה הפקודה שיהודים צריכים לעבור לגור ברחובות מסויימים. משפחתנו לא היתה צריכה, במקרה, להעתיק את מקום מגוריה, מפני שהתגוררנו ברובע שהועד להיות בין רחובות הגיטו, אך כל התנודות והצפיפות שהשתררה ממילא הטביעו את חותמם המדכא על תנאי הדיור וכל אורח החיים.

הגירוש

בשנת 1942 היינו כבר בלי חפצים וסחורות. עם זאת, הצלחנו להסתיר אי־אלה דברי־ערך, שיהיו לנו ל„שעה שחורה". הכרנו מזמן איזה פולני שהיה שנים רבות אצלנו קונה קבוע, אדם סימפטי מעורר קצת אימון ומסרנו לו דברי ערך — קישוטים, עדיים, וכו', כדי שיספק לנו ידיעות ואולי יוכל גם להושיט עזרה. בלילה שלפני הגירוש הוא הופיע בדירתנו ומכיוון שהיה שיכור, אי־אפשר היה באותו מעמד, להוציא מפיו ידיעה כלשהי על העומד להתרחש.

למחרת התנפלו הגרמנים על הבתים וגירשו את כל היהודים למגרש המרכזי בעיר — שנקרא „רינק". היינו נאלצים לרוץ כה מהר כפי שהאופנועים שעקבו אחרינו היו מסוגלים לנסוע... ומי שכשל — מרה היתה אחריתו. כאשר נפגשתי במחנה עם אבי, נודע לי שגיסי מעד בעת הריצה ומכיוון שלא הספיק לקום במהירות — נורה למוות. אשתו, היינו, אחותי, לא ידעה כלל על האסון והלכה עם תינוקה להסתתר אצל הגויים שקיבלו את דברי הערך.

לימים, קשתה ידם של המרצחים הגרמניים ומשרתיהם והם איימו בעונש מוות על כל מי שיחביא יהודים. כמובן שהאיום נתן את אותותיו... המשפחה שהחביאה את אחותי פחדה וסירבה להחזיק אותה יותר. לכן, נאלצה אחותי לילה אחד ליטול את תינוקה ולברוח לעיירה וולברום, אך גם שם לא מצאה משענת, מפני שהמצב במקום היה דומה לוירזבניק. בלית ברירה, חזרה לסטרכוביץ מסרה שם את הילד ל„בית מיסיונרים" ובעצמה התחילה לעבוד במנסרה.

בתום לב מסרה את הילד, בתקוה שבדרך זו תציל את נפשו, אך המציאות היתה טראגית. לאחר שהצליחה פעמים מספר להתראות עם הילד, בא האסון כחתף, כאשר הגרמנים הוציאו משם את כל ילדי היהודים לשידלוביץ ושם רצחו אותם בצורה אכזרית ביותר.

הנחת זר על קבר אחים של 18 אלף קרבנות בעיר „ילניה גורה" (פוליו)

במחנה עבדתי במטבח בכל מיני עבודות עזר. תוך כך קיבלנו מדי פעם בפעם בהסתר חבילות מאותו הגוי שהפקדנו אצלו את התכשיטים.

בשנת 1944 שלחו את כולנו לאושויץ, כך נפרדנו מאבי ואחי, ואני הייתי יחד עם אחותי במחנה הנשים. נכנסנו למחנה בהרגשת נכאים, היינו בטוחות שהביאו אותנו לכאן אך ורק כדי לרצוח אותנו. הלכנו בשורות דוממות ועיניים דומעות, אף אחת לא החליפה מילה עם רעותה. נצטווינו להוריד את הבגדים והם גזזו את שערות־ראשינו. בינתיים הסתובבו שם יהודים שאמרו כי הטרנס־פורט לא נועד למוות. נתנו לנו מלבושי מחנה מיספרו את כולנו ולקחו אותנו לבלוקים, שם שכבנו על דרגשים בכמה קומות. סדר היום במחנה היה קבוע. ב־3 בלילה — השכמה, עם יציאה למסדר בחוץ, בו קראו את מספרה של כל אחת, ומשם הלכנו דרך ארוכה מאוד לעבודה. היתה זו סתם עבודה פיזית קשה ללא כל תועלת. סבלנו גם מקור ורטיבות, לפעמים נרטבנו עד לשד עצמותינו ונשאנו את בגדינו הרטובים עד שהתייבשו עלינו.

הלכנו בשורות דוממות ובעיניים דומעות, אף אחת לא החליפה מלה עם רעותה
היה זה „מצעד המוות"

יום אחד נרדמתי בצריף ולא יצאתי. הממונה הגרמנית על הבלוק סחבה אותי בכוח ותוך כדי הסחיבה מעדתי נפלתי ונחבלתי קשה.

שחרור מברגן בלזן

למחרת, היה הגירוש לברגן בלזן וכולנו נלקחנו למחנה חדש, שהיה עוד יותר גרוע מהקודם. בתחילה לא עבדנו, אח"כ העסיקו אותנו בדברים קטנים. המשטר היה בערך כמו במחנה הקודם, אך התקוה קיננה בלב כל אחת, באשר ניתן היה לחוש שקיצם של הגרמנים הולך וקרב. התפללתי רק שנוכל להחזיק מעמד. ואמנם התקוה התגשמה. מקץ שנה לשהותנו במחנה ברגן בלזן, שוחררנו ע"י האנגלים, ב־15.4.45.

*

שרה ברודבקר

ביום הזה יבכיון

נולדתי בסטרכוביץ וחייתי בה עד ליום הגירוש. הייתי עוד צעירה לימים ומעט מאד זכור לי מהתקופה הטרום־

לעולם יילוו אותי דבריה הנבואיים של אמי היקרה, אשר חזתה מראש את הפורענות האיומה הרובצת לפתחנו.

מלחמתית, אך המאורעות הטרגיים שהתרחשו עלינו בעת השואה נחרתו עמוק בתודעתי ואף הותירו חריץ בל יימחה בנשמתי.

בעת שרוב רובו של הציבור היהודי הישלה את עצמו בכך שהסערה איכשהו תפסח עליו ולא תפס עדיין את גודל האסון המתקרב בצעדי ענק, עמדה אמי מיד על טיבם של

הרוצחים והבינה לקראת מה הם חותרים. ביום כניסת הגרמנים לעיירתנו, אמרה אמא: „ילדים שומעת אני בכיית ,איכה ישבה' של כל משפחות ישראל" ומשמעות הדברים האלה כוונה להקבלה של יום התשעה־באב, יום הקינה של נביא ישראל — מבכה החורבן שהתרחש על העם. והיא צדקה. דבריה התאמתו בצורה אכזרית. הבכי השכול וה־דמע — היו לנו ללחם חוקנו היום־יומי, תחילה התבטא הזרם העכור בתביעות כספיות, תשלומי קונטריבוציה וכו־פר נפש, ואחר כך בחטיפות לעבודות כפיה, וכך הלך והתהדק החבל מסביב לצווארנו משנה לשנה ומחודש לחודש.

בפרוס הנגישות הראשוניות בצורת הקונטריבוציות, שרבים חשבו עדיין כי בכך יצאו ידי חובה, אמרה אמי: „הלוואי וזה יהיה הסוף", מפני שהבינה במבטה המרחיק ראות, שזו רק ההתחלה... ומכיוון שהרגישה שנכונים לנו עוד תלאות וטרגדיות ללא ספור, רצתה לחזקנו ולחסננו מבחינה נפשית, כדי שנוכל לעמוד במבחן החמור. בצאת הפקודה מאת הצורר הנאצי — לשאת את אות הקלון, אמרה לי: „אמנם את קטנה עדיין, אך עליך לשאת את הטלאי הצהוב בגאון, כי להיות יהודי טוב אינו פשע".

אכן, מאורעות הימים הקודרים הללו אין למדוד אותם באמות מידה של יחסי אנוש רגילים ונתלוו לתקופה האיו־מה הזאת ספיחים ותופעות חברתיות שראיתי במו עיני ואשר העיקו עלי קשות ועוררו בי מדי פעם את השאלה הנוקבת: מה קרה לעם היהודי הגאה?

את התשובה קיבלתי רק כעבור שנים רבות במדינת ישראל העצמאית, בה חי העם היהודי ולוחם בעוז על הגנת המולדת ומיטב הערכים הלאומיים והאנושיים.

✶

וסופם — כלייה ואבדון

מנחם מינצברג

בין מלתעות הגורל

לאחר כל הגלגולים וההשתלשלויות שעברו על הק־הילה, נקלעתי לתוך המחנה ועבדתי בחלק העליון של בית החרושת לנשק ותחמושת („מיליטרישה וואך אבנהמה"). בדרך כלל עבדתי לפעמים 8 שעות, ולפעמים 12 שעות לפי משמרות, בביקורת פגזים של 152 מ"מ. קודם בדקנו את הפגזים על השולחן, ואח"כ היינו מערימים אותם על ערי־מות ומטביעים מספרים, כסימן שהפגז עבר את הביקורת. בלילה האמור עבדתי 12 שעות. בערב באו השוטרים מהמ־חנה בליווי הממונה על המחלקה שלי, איש בשם וויינברג, אשר רמז לי בצורה מיוחדת, כדי שהאחרים לא יבינו, הוא דיבר תוך תנועות ידיים בהצביעו כאילו על הערימות וסינן מבין שיניו את הדברים הנחוצים, כי המחנה מוקף גרמנים ואין לי מה לצאת אל מחנה המגורים בשטח המפ־על. היות ועבדתי עם עוד בחור יהודי מבודזנטין, בשם שכטר, מסרתי לו על הידיעה שזה עתה קיבלתי. בינתיים אמרו לנו השוטרים לרדת למטה, למגרש ע"י חדר המשמר, ולאחר שמסרו זאת, פנו לדרכם. ברגע זה אמר חברי: בוא אתי, למחלקה „מלה קוזניה" מפני ששם עובד אחיו ואיתו נטכס יחד עצה — מה לעשות.

לא נשתהינו יותר אלא עברנו מיד אל האח ושלשתנו החלטנו לברוח מכאן ויהא מה!

החלטתנו זו באה מפני שידענו מה צפוי לנו, לאור כל ההתרחשויות שהיו עד כה בעיירתנו וכן בעיירות אחרות בסביבה שעליהם שמענו עוד קודם לכן. תכנית מוגדרת לא היתה לנו, אולם כדבר ראשון היה מנוי וגמור עמנו לצאת קודם כל מלוע החיה הנאצית. יצאנו מתוך הדלת הראשית, היות ולפי תנאי העבודה מותר היה לנו להסתובב במפעל ופנינו ישר לכיוון הגדר, קפצנו מעליה ונמצאנו מחוץ למפעל.

כאשר חצינו את הגדר רצו אחרינו עוד שניים: אחד, בשם דער „געלער מאיר" והשני — אלי זבולינר.

סמוך לגדר, במרחק של מטרים ספורים עברה דרך עירונית, חצינו את הדרך והמשכנו ללכת. ברם, הסתבר שחצינו אותה דווקא סמוך לאחד השערים של המפעל שהיה שמור היטב — ובעת חציית הכביש הבחין בנו שוטר אוקראיני ופתח עלינו באש. רק הודות למעטה החשכה לא יכול היה לכוון נגדנו אש יעילה, וכך ניצלנו.

לאחר שהתרחקנו כברת דרך, אותה עשינו בריצה, התאוששנו קמעה וניצלנו גם את הסביבה שהיתה משופעת שיחים, עצרנו, חטפנו נשימה, אט, אט, באנו אל נפשינו והחילונו לדבר בינינו. התיעצנו — מה הלאה? מה לע־שות? אמרו האחים שכטר: הבה, נלך לכפר המרוחק מכאן 20 קילומטר, ע"י העיר בודזנטין ושם יש לנו מכרים — משפחת פולנית, אנשים כפריים ויש תקוה שהם יסכימו לאכסן אותנו „עד יעבור זעם". התקופה היתה 1944, כאשר החזית הרוסית—גרמנית התקרבה לשטחנו ועזה היתה תקותנו שאם נצליח לעבור את הפורענות, עשויים להינצל.

לא רצינו לבזבז זמן, אלא לנצל את הלילה כדי להמ־שיך ללכת. אוכל לא היה לנו, אך לעת עתה לא הרגשנו בחסרונו. חצינו את הנהר קמיננה, עברנו שטח מאוכלס, אבל ידענו את הכיוון לכפר (סטרה). בלית ברירה, פנינו לאחד הבתים ונקשנו בחלון. לשאלה „מי שם?" השבנו שאנו פרטיזנים. כאשר פתחו לנו, שאלנו לדרך. היתה רק אשה והיא הצביעה לנו על הכיוון. מכאן ואילך המשכנו כבר ללכת בדרך המלך. לפתע שמענו מרחוק קריאות „הלט"! בשמע הקריאה הזאת, סטינו מהכביש לתוך השדה — ומיד נשמעו יריות. ראינו שאסור להמשיך בדרך, אז ברחנו לתוך היער והעמקנו בו. בינתיים הפציע השחר, אשר מנע בעדנו להמשיך, לכן נשארנו למשך כל היום ביער ועם רדת החשכה המשכנו לצעוד. הלכנו כל הלילה, נעשינו רעבים ונכנסנו לאיכר אשר נתן לנו קצת לחם. האחים־שכטרים הכירו כבר את הסביבה ועם בוקר הגענו לכפר היעוד. תחילה נכנסנו לתוך בית הקברות והסתתרנו בתוך קבר פתוח. אחד השכטרים ניגש אל המ־כרים ואנחנו חיכינו לתוצאות הסיור. אחרי הידברות קצרה עם בעלת הבית הוא שב אלינו ושלושתנו הלכנו אל הבית והבטחנו לאשה שנשלם לה אחרי השחרור בעד הטובה

במחנה העבודה שצ׳לניצה, שכינויו — „קונסום"

שהיא עושה לנו. התמקמנו בעלית הגג של הרפת, שם סודר לנו מסתור ביחד עם עוד בחור יהודי שהיה אצלה מקודם.

האשה התיחסה אלינו טוב והיתה מביאה לנו מדי פעם אוכל ושתיה. אולם, בינתיים התארכו הימים והשחרור בושש לבוא. האשה ציפתה שתוך ימים ספורים יגיעו הרוסים והענין ייגמר בכי טוב, אבל עברו כבר שלושה שבועות, והשחרור המיוחל טרם בא. האשה החלה לחרוד ורמזה שאינה מוכנה להמשיך ב„משחק". גם השכטרים החלו ביניהם לטכס עצה — מה לעשות והסבירו שהם מוכנים לפנות לאיזה מקום כדי להשיג כסף. הם הלכו ואני נשארתי עם הבחור. אח"כ באה אלי בעלת הבית ובלי כל היסוסים אמרה לי שאינה יכולה להחזיק אותנו יותר, אלא, אם אני מוכן, אז יש בור מתחת הגורן, שהוא מרוחק מהבית — ושם אני יכול להתחבא, כיוון שהסיכון אינו נופל עליה... בלית-ברירה עברנו לבור.

שכבנו יום, שכבנו לילה, בינתיים נעשינו רעבים. כסף לא היה לנו, רק שעון. נתתי לאשה את השעון, שתמכור אותו ותביא לי קצת אוכל — והיא אמנם עשתה כן, אבל גם זה נגמר. אז החלטתי לצאת מכאן ולפנות לוירזבניק, שם היו לי גויים-מכרים. אחר יום הגעתי למקום ונכנסתי לגוי בשם ז׳ורביץ, אשר הבטיח לי לעזור, נתן לי סכום כסף וחזרתי לאשה שהסתתרתי אצלה קודם.

הלכתי למקום שנדברנו להיפגש עם הבחור, בתוך השיחים, אך לא מצאתי אותו. ניגשתי לבור וראיתי שהוא סתום. הדבר החריד אותי. אמרתי לאשה שאני רוצה לדבר אתה. היא גילתה הבנה, אך התחננה שנעזוב את המקום, כי בלילה הקודם היו פה פרטיזנים ורצחו את הבחור וגם אחד מהאחים שכטר שהספיק לחזור ולהסתתר אצלה. כמובן שהסתלקתי והיא נתנה לי עוד פרוסת לחם כצדה לדרך. לא רציתי ללכת ביום, אז הסתתרתי בינתיים בתוך אלומת קש בשדה ועם רדת הלילה הסתלקתי וחזרתי שוב לוירזבניק אל המכר שלי, ממנו קיבלתי עזרה ועידוד קודם לכן. לאחר תלאות מרובות, הצלחתי לפלס לי את דרכי אליו — והוא אמנם לא הכזיב.

היו לו קשרים אמיצים עם המחתרת והוא „ארגן" בשבילי תעודת זהות (קנקרטה), אלא מה, היה חסר תצלום, אשר בלעדיו אין ערך לתעודה. בלית ברירה, הלכתי בצהרי יום לצלם בתוך העיר, כאילו אני נוצרי וביקשתי להצטלם. הוא הסכים וצילם אותי, מפני שלא ידע שאני יהודי. בגמר הפעולה, אמר לי לבוא כעבור יומיים, אבל ראיתי לפי

מבטו שהוא חושד בי. השארתי לו כסף ואמרתי שאבוא בזמן לקבל את התמונות. מובן, שבזאת רציתי רק להטעותו, כדי שלא ילשין עלי. לאמיתו של דבר — נכנסתי לצלם אחר, אמרתי שאני צריך תמונה באופן דחוף והוא עשה לי במקום. כשיצאתי מהחנות של הצלם, היה עלי לעבור את הרינק, שם עמדו פרחחים מוכרי עתונים. בראותם אותי, החלו לצעוק אחרי „יודה!" „יודה!"

הם צעקו מפני שבמרחק מסוים עמדו שני ז'נדרמים. למזלי, לא היו הז'נדרמים בתפקיד, והם היו בלתי מזויינים. נבהלתי ואיבדתי את העשתונות. נעמדתי במקום, ואז בא לקראתי גוי מכר וקרא לעומתי: תברח! בדחפו אותי קדימה. התחלתי לרוץ, עברתי מסילת ברזל עד שהגעתי אחר דרך קפנדריה ארוכה ומפותלת חזרה למכר שלי. הוא סידר לי את התעודה ובהיותי מצוייד בה, הלכתי לחפש מקום עבודה בתור פולני. התרחקתי מהעיר ונכנסתי לכפר בסביבות אילז'ה. נכנסתי לבית כפרי, והצגתי את עצמי כפליט ממחוז פוזנן, מחפש עבודה. האיכר קיבל אותי לעבודה, מפני שעזב אותו קודם לכן עובד אחר והתחלתי לעבוד. אולם, לרוע מזלי, חזר כעבור ימים מספר העובד הקודם ולכן הוא פיטר אותי, ומסר לי כתובת היכן שצריכים פועל בתוך העיר אילז'ה.

פניתי לשם לפי המלצותיו. היה זה בעת הקציר, תקופה שדרושים פועלים מעל למכסה, וכאשר ניגשתי לשם קיבלו אותי מיד לעבודה. עבדתי שם בשדה בכל מיני עבודות, כולל הטיפול בסוסים, פרות וכו'. איש לא ידע כמובן שאני יהודי. המשפחה שעבדתי אצלה, היתה מורכבת מזוג זקנים ובן, שהיה פעם פקיד בכיר במנהלת המחוז, אך בעת המל־חמה חזר לכפר. הם היו אנטישמיים נמרצים ונגזר עלי לא פעם לשמוע דברים רעים על יהודים. נזכר אני כיצד הזקנה אמרה פעם בעת ארוחת הבוקר: „אדון מיכלסקי (זה היה הכינוי שלי), אתה חי כמו יהודי בלי תפילת אשכבה ובלי ביקור בכנסיה". בשומעי זאת, נעשה לי רע על הנשמה. חששתי פן מתחילים לחשוד בי. לא ידעתי אם דבריה של הזקנה מבוססים על השערות או סתם בעלמא, ליתר ביטחון, התחלתי למחרת בבוקר להצטלב ומלמלתי משהו... אתי עבד עוד פועל נוצרי ונאלצתי ביום ראשון הקרוב להצטרף להליכה לכנסיה. כשחזרנו משם, אורו עיני הזקנה וקרנו מאושר, והיחס אלי השתפר לאין שיעור.

מעשה בחבילת קש

באותה עת חל גם חג המולד, החלו הכנות לחג, עם האשוח, וכו', ועם זאת — באה פורענות חדשה, שכמעט והמיטה אסון עלי. היה זה מנהג — מימים ימימה — לקחת ערימת קש ולשים אותה על השולחן לזכר המאורע, שישו נולד על קש... ולכן אמרו לי להביא את הקש ואני נבוכותי, כי לא ידעתי בדיוק מה הולך כאן. התלבטתי מה לעשות. אם להביא מעט או הרבה?! מכל השיקולים נטיתי להביא הרבה קש... כי אפשר איכשהו לצמק אותו, אם יתברר שטעיתי. הקש היה מעל הרפת בעלית הגג. כאמור, חשבתי שכדאי להביא הרבה. הייתי נופל בפח, מפני שצריכים רק משהו סמלי... אולם, לאחר שלא הייתי בטוח, לא סילקתי את הסולם, ופניתי לבית שכן, שם היה בחור צעיר שהת־ידדתי אתו ואמרתי לו: „ראה, אין לי סולם, תעלה נא על הכתפיים שלי ותוריד קש בשביל המסורת". למזלי, לא חשד במאום, עלה על כתפי והוריד אמנם רק קצת קש — וכך ניצלתי מחורבן גדול...

על יד הבאר

למשפחה הזאת היו גם סוסים והם נצטוו מדי פעם להסיע פקידים בכירים או גרמנים לכל מיני מקומות. כמה פעמים התחמקתי מהענין, אך נוצרו נסיבות כאלה שלא יכולתי עוד להיחלץ מכך, ואז הוטל עלי להסיע שני פקי־דים בכירים. יצאתי אתם דוקא לוירזבניק... מובן שפחדתי נורא שלא יכירו אותי כאן, ואת אשר יגורתי — בא. הם ירדו מהעגלה, נכנסו למשרד — ואני נשארתי עם הסוסים. בינתיים ניגשתי להשקות אותם מן הבאר הסמוכה. באותו רגע, ניגש אלי תושב העיר שהיכרני היטב והתחיל לדבר אתי... אבל הבטיח שישתוק. בין כה וכה חזרו הפקידים ואנחנו המשכנו לנסוע לסטרכוביצה. כאשר עברנו את בית המשמר של האוקראינים, יצא אחד השוטרים האוקראינים בשם פשקביץ, עצר את העגלה ושאל אותם לאן הם נוסעים. אמרו לו: למפקדת המחוז והוא רצה „טרמפ" והתיישב בסמוך על ידי. לבי החל לפעום כמו טרקטור, אך לפני שהגענו למקום — ירד. למזלי, שלא החליף אתי דברים.

הם ירדו עוד פעם מהעגלה והלכו למשרד על יד הגס־טפו, בעוד שאני חיכיתי על יד הסוסים עד שחזרו. תוך כך עבר ברחוב המכר שסידר לי את תעודת הזיהוי ונופף לי לשלום. חששתי להשיב לו, פן אתפס ב„קלקלתי", והוא הבין למניע שתיקתי והתעלם ממני.

אחרי כל ההרפתקאות האלה חזרנו בשלום „הביתה". במשך כל הדרך ניקרה במוחי השאלה הנוקבת: היאך לא הכירו אותי? בעיר בה נולדתי וגדלתי, הלא רבים המה הגויים המכרים, ובכל זאת לא נתגליתי... אחרי המלחמה הסתבר שרבים הכירו אותי, אך שתקו.

מסיע קציני ס"ס

ליד מקום שבתי היתה אחוזה „פקוסלב", אשר נמסרה בעת המלחמה ל„נאמן" גרמני. בחג המולד הוזמנו יחידות

ס"ס שחנו במקום ובעל הבית שלי נצטווה להעמיד לרשותם את הסוסים והעגלות להסעת הגרמנים. והנה נפל דווקא בחלקי להסיע שני מפקדים של יחידות ס"ס... הגעתי למקום שאמרו לי וחיכיתי. בינתיים נשמעה מתוך הבית קריאה בגרמנית: „היכן העגלון?" כאשר עליתי אליהם יצא מפקד הגסטפו ואמר לי לעלות אליו לחדר. הוא היה כבר לבוש, אך בלי חולצה עליונה. כשנכנסתי, הוציא כוסית וודקה מזג לי ולעצמו, וקרא גם לקצין השני ושלשתנו שתינו... מיד אחרי זה ירדנו והסעתי אותם לאחוזה. בדרך הצטרפו עוד עגלות עם יותר אנשי פלוגת ס"ס. רבונו של עולם! הרהרתי בלבי, עד מה השטן חומד לצון, לשלוח אותי בשליחות כזו שאני אהיה המוביל לפלוגת ס"ס, שכל אחד מהם יכול להרגני 3 פעמים בשנייה... היה שם אולם והם ערכו חינגה גדולה. תוך כדי כך, כאשר כולם היו כבר שתויים, יצא המפקד לחפש אותי וקרא: היכן העגלון — תנו לו לאכול! בדרך חזרה היו שתויים והשתוללו כל הדרך.

לימים, נשמעו יריות תותחים, פגזים מתפוצצים, התקרבה החזית וכולם הסתתרו בתוך מרתפים. אחר כך נפסקו היריות והרוסים כבשו את העיירה. בשומעי זאת, העזתי לצאת למרכז העיירה. הייתי עוד כמה ימים אצל המשפחה הזאת, עד שנודע לי שכל הסביבה נכבשה ואז פניתי לוירזבניק. בהגיעי לשם, מצאתי עוד כמה יהודים שהצליחו לעבור את כל מדורי הגיהנום, בסך הכל כ־5—6 איש.

*

עובדי כפייה בוירזבניק על־יד „התנור הגדול", בבית החרושת לייצור מוצרי ברזל, נשק ותחמושת

מ. מגן

דיאספורה

המאורעות המלחמתיים שבאו בעקבות פרוץ מלחמת גרמניה—פולין 1939 הניעו את יהודי וירזבניק—סטרכוביץ, בגלל תנאי המקום המיוחדים (מפעלי נשק ותחמושת), לנדוד למקומות סמוכים לעיירה, ועם תהפוכות השלטון וכיבוש כל החבל ע״י הצבא הגרמני, החלו האנשים שעזבו קודם את העיירה לחזור לוירזבניק, בין אם מתוך חוסר תכלית להשאר בנכר ובין אם מתוך השלמה עם המציאות.

אולם, עם גבור הרדיפות, הדיכוי, הגזירות והרציחות ה„ספונטניות" מצד הקלגסים הגרמניים ועוזריהם הטמאים, החלו אנשי וירזבניק בהרהורים — כיצד לתכנן את היחלצותם מעניבת החנק ההולכת ומתהדקת מסביב לצווארם. דא עקא, שמחשבה זו היתה לנחלת מעטים, בדרך כלל אנשים מרחיקי ראות שטביעת העין החדה איפשרה להם לראות את הנולד או כאלה שהיו בבחינת „אין חכמים כבעלי נסיון", אשר עקב נסיבות מיוחדות (היו קודם לכן במחוזות אחרים, שם הקדימו הנאצים בעזרת שונאי ישראל המקומיים לבצע את זממם באוכלוסיה היהודית), ידעו מה צופן העתיד והסיקו מסקנות בעוד מועד.

כאמור, היו אלה רק מעטים בתורת בודדים או קבוצות קטנות, אשר הסיקו מסקנה מרחיקת לכת, נטלו לידיהם את מקל הנדודים ויצאו בדרך לא דרך, לחפש מפלט ומקלט תחת שמי ה׳. אלה פילסו את שביליהם בדרך עקלתון, אם למקום מסתור בתחומי העיירה, בהיחבא אצל גויים, בבונקרים, בעליות גג, במרתפים, אחרים לתוך מסתורי היערות של הסביבה או מעבר לגבול הרוסי — ושם עוד המשיכו לנדוד ולנדוד, כאשר חזית המלחמה וקלגסי האויב בעקבותיהם.

אולם, למרבה הצער — רוב מניין ורוב בניין של יהודי וירזבניק — לא השכילו להעלות על הדעת בשלבים הראשונים של הכיבוש הנאצי, כי זוועה כזאת כפי שהגרמנים תכננו וזממו לבצע, תיתכן בכלל. כרובו המכריע של העם היהודי בארצות אירופה שנכבשו ע״י הנאצים, כן יהודי וירזבניק הישרים והתמימים לא יכלו בכלל לשער כי במאה ה־20 יכולים לקחת סתם בני אדם — אנשים נשים וטף — חפים מכל חטא ולרצוח אותם נפש. וכאשר החלו להבין במידה מסויימת את המתרחש סביבם, היה כבר מאוחר, כי בינתיים הצטמצמו אפשרויות הפריצה מתוך המיצר עד שנאטמו כליל.

מכאן ואילך היו רק פריצות נועזות של יחידים מתוך המעגל הסגור של הגיטו, הנשמר מכל משמר, קפיצות מרכבות המוות ונדודים אין קץ ממקום למקום ומעיירה לעיירה, עד אשר הם משתלבים מחדש בתוך הזרם הגדול של השילוחים למחנות.

לאחרים צלחה הדרך יותר אם עלה בידיהם לחצות את השטח שבין המחנה ליער, לעבור בין טיפות גשמי העופרת של הרודפים הגרמניים ולחדור למעבה היער.

גם בשלבים המאוחרים יותר נכונו להם הרפתקאות וסכנות למכביר, בהיתקלות עם שליחי השטן בצורת „וולאסובצים" או אוקראינים, לוטישים ואחרים מבין חילות ה„קוויסלינגים" למיניהם. ולא פחות מזה — בהיתקלם בפרטיזנים פולניים שאף שילחו ידם במעל ורצחו יהודים בהמונים.

ולבסוף — השלב הסופי של ה„דיאספורה", שהגרמנים כינוהו בלשון המירמה השטנית — „הפתרון הסופי" — יהודי וירזבניק בדרכם האחרונה לאבדון בפזורת המוות של המחנות — אושוויץ — בירקנאו, טרבלינקה, רבנסברוך — ברגן־בלזן ואחרים — זה השלב הסופי בטרגדיה הנוראה. בפרקים הבאים מתוארים ע״י הניצולים הבודדים כל אותם כיווני „דיאספורה" (הפזורה) לתקופותיהם וקורותיהם, על אופיים ונסיבותיהם המיוחדים.

*

מנחם אפרתי

בדרך לטרבלינקה

הרכבת שבה הובילו הגרמנים לטרבלינקה את אחרוני היהודים שבגיטאות מחוז ראדום, יצאה ב־13 לינואר 43 משידלוווצה.

בין חמשת אלפי היהודים שמילאו את חמישים קרונות המשא של הרכבת, הייתי גם אני ובתי חוה (אז בת 17). אחרי שמונה שעות של נסיעה קפצנו שנינו מן הרכבת הדוהרת. מפי הפולני הראשון שפגשנו נודע לנו, כי נמצאים אנו בסביבת לוקוב. ועוד נודע לנו — מפולני אחר, שבגיטו לוקוב נמצאים יהודים. לשמע זאת, שמנו פעמים רבות את נפשינו בכפינו עד שעלה בידינו להגיע לתוך הגיטו המסוגר ולהצטרף לשארית יהודי לוקוב והסביבה.

ברחוב יאטקובה שבקצה העיר, נמצאה קבוצת בתי עץ שכורעים מזוקן. גגותיהם נקובים ככברה, קירותיהם מרופ־טות ומחלונותיהם נשקפת תוגה איומה. לפנים, בשנים כתיקונן, שכנו בתוכם כמאתיים דיירים ועתה — אלפיים ושמונה מאות. הצפיפות גדלה עד כדי כך שבשעות היום נאלצים היהודים, שוכני הגיטו, לחפש להם מרחב נשימה בין הבקתות ובין גדר התיל המקיף אותן. בכל זאת, אין איש מתאונן שצר לו המקום, כי כל המחשבות נעות לנקודה אחת ויחידה: מה עלול להתרחש כשהגסטאפו תגיע... ואימתי תגיע ?...

היום, יום כ״ז בניסן תש״ג (2.5.43), השעה 4 לפנות בוקר — והם כבר פה! זה הביע הכל. הכל תפסו בין רגע את כל המשמעות האכזרית שבידיעה זו. את אשר יגורנו — בא. טרבלינקה כבר לא היתה אז בגדר סוד, במיוחד בשביל גיטו לוקוב. ראשית, רוב הטרנספורטים לטרבלינקה עברו דרך לוקוב. שנית, המרחק הוא קטן, בסך הכל כמאה קילומטר ונוסף לכך היה לנו גם „דואר חי״. יהודים שטרם הוכנסו לתאי הגז, נצטוו להטעין את הבגדים של הקרבנות שכבר נשרפו. היו מהם שהצליחו להתחבא בקרון מתחת לערימות הבגדים, וכאשר חזרה הרכבת עם המטען לגרמניה, קפצו מן הקרונות וכדי למצוא מחסה זמני התגנבו לגיטו לוקוב.

ולכן, פסק הדיין ר׳ פתחיה, שהכל חייבים באמירת קדיש, דבר שבגיטאות אחרים היה עדיין מוטל בספק. לעולם לא אוכל לשכוח את הרושם: בשבת נמצאנו עומדים כמאה מתפללים צפופים בחדר נמוך וכולם — כולם בלי יוצא מן הכלל — אומרים „קדיש״ — כל אחד — לזכר המשפחות או תושבי עיירות שלימות.

אכן, טרבלינקה לא היתה כבר בגדר סוד. גם הגיסטאפו ידעו שהיהודים „הם בתמונה״ — והיא נקטה בכל האמצ־עים שאף אחד מ־2,800 הנצורים לא ייחלץ מן המלכודת. כעבור רגע כבר כולנו על רגלינו. חלק קטן, בעיקר תושבי לוקוב הותיקים, הכינו להם „בונקרים״ מתחת לפני האדמה והם נחפזו לרדת לתוכם. ברם, השאר — הרוב הגדול, ובתוכם אני ובתי יצאנו „החוצה״ בהתאם לפקודה.

הגיטו מוקף ע״י הגיסטאפו. עוזרי ה„איינזאצטרופען״ המורכבים מלטביים וליטאיים, מזוינים מכף רגל ועד ראש, נכנסים לגיטו בפיקודם של ה־ס.ס. הם מרכזים אותנו על המגרש הגדול שבגיטו, ופוקדים עלינו לשבת על הקרקע. ובעוד אנו יישובים בציפייה מתוחה לקראת הבאות, נשמעות יריות מכל העברים — מעשי־ידי המרצחים המכלים את תאוותם הזדונית בקרבנותיהם החפים מכל חטא. ובעוד אנו יושבים על הקרקע, מצווים עלינו לקום ומסדרים אותנו בטורים של חמשה, חמשה אנשים לקראת המצעד האחרון.

בליווי משמרות מזויינים צועדים יהודי הגיטו ברחובו־תיה הנרחבים של לוקוב העיר. אצל הגרמנים יש דייקנות וסדר עד הסוף... והם מקפידים שלא תהיינה חריגות מהחמישיות. אנו הצועדים בהרגשה כי כולנו גוף אחד, ה„נושא את עצמו״ בהלווייתו הוא... וצועד במו רגליו לבית עולמו...

פתאום תקפתני הסקרנות לראות, להסתכל ולהתבונן בעצמי, בכל ה„תהלוכה״ של יהודים הצועדים לאיטם בראשים מורכנים כמלווים את עצמם בדרכם האחרונה; אני מתבונן ב„מתעסקים״ שלנו, אני מביט בסתם חיילים גרמניים העומדים על המדרכות וצופים בסקרנות על

התמונה המוזרה, מסתכל באזרחים הפולניים הניצבים בצדי המדרכות ליד הבתים, אותם הבתים שחלק גדול מהצועדים התגוררו בתוכם...

והנה... צצה לפני עיני תמונת חיסולו של גיטו שידלוווצה, שם החרישו את האזניים בקולות ובצריחות שהתערבבו בנפצי היריות הבלתי פוסקות.

הוי! אף יריה אחת לא החטיאה את המטרה... בערך להפליא. אין עננה אפילו ככף יד. האם זה בשבילנו, שלא להכביד עלינו את דרכנו האחרונה... או אולי... לא להפריע לשמש... שגם היא תוכל לראות היטב מה שנעשה „לעיני השמש הזאת"!...

את חוט מחשבותי מפסיק קול אשה הצועדת לידי: „השיקסות התגנדרו לראות בשברנו"... אחרי הליכה של כברת דרך ארוכה למדי הגענו לתחנת. הרכבת. יהודים,

בדרכם האחרונה — לטרבלינקה

שש מאות יהודים, גברים ונשים, נפלו לעינינו ונשארו מתבוססים בדמם...

ברם כאן, התמונה שונה לגמרי: אף יריה לא נשמעת. המצעד מתקדם בצורה „נורמלית" ושקטה, כתהלוכה חגיגית...

הזקיפים — לבושים כולם מדים חדשים. החפתים בצבעים בהירים מצויירים בציצים ופרחים. הרובים נראים כקישוט מכלי הריגה. מסביב שקט. כולם מסתכלים ומהרהרים חרישית. האויר בהיר וזך.

לו יכולנו להעלות אבר כנשרים... השמים בהירים תושבי לוקוב — המתמצאים בסביבה, קובעים שהקרונות טרם הגיעו. בינתיים נצטווינו „לשבת!"

אנו יושבים על האדמה ומחכים. כעבור שעה עובר רחש: „הרכבת באה", אני מפנה את מבטי לעבר פסי הרכבת. הקטר מתקרב בשאון. לארובת הקיטור צמוד עץ־ליבנה ירוק ורך. אנשי „המשמר" של צוות הקטר מסתכלים בנו. גם אנחנו בהם: בני־אדם! בנים לאימהות, בעלים לנשים ואבות לבנים! היאומן ?...

הקרונות — עטופי ירק עוברים ביעף, אך מהאשנבים המסורגים שלהם נשקפות עינים מיואשות של יהודים. שוב

עובר רחש: „מזריטש. גיטו מזריטש. שני הגיטאות האחרו־נים בפולין".

הקרונות מתגלשים הלאה. אלו כבר ריקים. דלתותיהם פתוחות. הם בשבילנו... מיד ניתכות עלינו הצווחות מכל צד. „לקום, לצעוד, אחד אחד, 60 לכל קרון". (אין כבר הרבה יהודים...).

דאגה חדשה מנקרת במוחי: מי יתן ומספר השישים לא יסתיים בי ובתי לא תהיה השישים ואחת... אם יפרידו בינינו, הרי כל תכניותי הן לריק...

תורי לקרון מתקרב, איש ה־ס.ס. המונה את האסירים, מצליף בשוט שבידו על גבי ומלועו הרצחני יוצא המספר „51", ולבתי — „52". סכנת ההפרדה חלפה. שנינו בקרון אחד...

הרכבת זזה. הגלגלים מסתובבים בקצב מהיר, אבל אני הייתי כמו הלום. אינני מאזין לאנחות הגברים ולא רואה נשים המורטות שערות ראשן וזועקות מרה. אינני מרגיש אפילו בבתי הנצמדת לזרועי בשתי ידיה. אך עם התפזר ערפילי ההלם שתקפוני — עלתה במוחי השאלה: „מה מתרחש כאן?"...

והנה, פתאום, כזרם חשמלי העובר בי, מזדקרות לפני המילים ששמעתי בשבתנו על הארץ לפני העליה לרכבת: „מזריטש. שני הגיטאות האחרונים"...

הכל כבר מובן לי, זהו סיומו החגיגי של השטן — נצחון ההשמדה. הסטרא־אחרא חוגגת את נצחונה על שלושה מיליון יהודי פולין שגילמו בהווייתם את כל ההישגים של חמישים דורות. ועתה הכל — „עפר ואפר!..."

קופצים בלי הרף

מטר יריות מזכיר לי שאנו בדרך לגיהנום. מכל הגגות יורקים אש מרובים ומקלעים. עכשיו הוברר לי כי הציות, השקט שבו הגיבו יהודי לוקוב לפקודות הגיסטאפו, לא נבע מיאוש. להיפך, כל אחד התכונן לפעולה. אך יצאה הרכבת משטחה של העיירה, התחילה הקפיצה. בקרונות שהזדמנו להם „נושאי כלים", פתחו את הדלתות בקלות, ואילו בקרונות בלי „כלים" — והקרון שלי בתוכם — קפצו האנשים דרך האשנבים, אותם אפשר היה לפתוח גם בידיים ריקות ובלב מלא אומץ...

הרכבת דוהרת והאנשים קופצים אף־על־פי שהמשמר הליטאי ממטיר אש בלי הרף. המשחק הוא גלוי: היהודים יודעים כבר לאן הם מובלים, וגם הרוצחים יודעים שאנחנו יודעים... מכאן ההסתכנות וההעזה, הגובלת בייאוש.

עוברים את תחנת שדליץ, אחריה סוקולוב וקוסוב, רק 7 קילומטרים נשארו עוד עד לפתחו של הגיהינום והם נבלעים במהרה ע"י הרכבת. החלטתי נחושה, לא להיכנס לכבשני טרבלינקה ויהי מה! עד כה נתקלתי בקשיים, כנראה שהוטל עלי ללוות את אחרוני יהודי הגיטאות, בדרכם האחרונה, עד לשערי טרבלינקה ממש...

נותרו עוד 4 קילומטרים — 4 דקות מהכבשן. ידיים יהודיות מרימות אותי, (אחר כך את בתי), עד לאשנב. זו פעולתם האחרונה — הצלת נפשות — לפני שיעלו בקרבן עולה...

קפצתי ונפלתי! מכת „קבלת הפנים" מהאדמה עוברת דרך חוט השדרה למוחי, והיא מדהימה כל כך, עד שאני מרגיש כאילו נתרסקתי למיליון רסיסים. אינסטינקטיבית מפנה אני את ראשי לעבר הרכבת — והנה היא אצה ואני יושב שלם! התגלגלתי לתעלה שליד המסילה ונצמדתי בחוזקה לאדמה... בחלוף הרכבת התרוממתי ממקומי והתחלתי לרוץ בכיוון הרכבת. אני מוכרח להיפגש, ומיד עם בתי, כי הלוא ככה נדברנו: אני ארוץ בכיוון הרכבת והיא בכיוון הנגדי. המשכתי לרוץ וכל רגע נראה לי כנצח. לפתע הבחנתי בדמות הרצה לקראתי, אני מאיץ את קצב ריצתי. כן... זאת היא... חוה'צ'ה! חוה'צ'ה! קורא אני. „אבא, אבא!" עונה היא לעומתי. ב"ה, שנינו שלמים ובריאים. אנחנו מתקרבים בריצה עוד 50 מטר. עוד 30... עוד 20... מושיטים את ידינו לחיבוק... אבל פתאום: „עמוד!"... גוי פולני כבר מחזיק אותי בצווארון וחבר שלו אוחז בבתי. הם מורידים אותנו מהמסילה ולוקחים אותנו הצידה. במקום מצויים עוד שניים מה„חוטפים", המחזיקים בשני יהודים ובאשה אחת. אני תופס את המצב ומבין כי רק רגעים מספר לרשותנו לפעולה, כי אם יבואו הג'נדרמים, הגרמנים, יהיה מאוחר מדי...

פניתי אל החוטפים, במילים קצרות אבל לוהטות. לא בתחנונים דיברתי אליהם, אלא בגאון. השתדלתי לעורר בהם את ה„רספקט" מפני הנערה הצעירה והאשה אשר בצעו מעשה גבורה כזה. „פולנים אמיתיים יודעים להעריך זאת", אמרתי להם — והרגשתי שדברי משפיעים במיוחד, על אחד מהם. אני פונה ליהודים: אם יש למישהו כסף, תנו לי, והם נותנים. אחר, מצרף אני את כל כספי, (29 זלוטי), לכספם, ומוסר את הכסף לידי האיכר שנתרשם יותר מהאחרים מדברי.

אנו מתחילים לרוץ — לאן? בערך חצי ק"מ מכאן, משתרעת חורשה קטנה. „אנו מוכרחים לרוץ מהר" — אמרתי לבתי, כשאני מחזיק בידה בלי הרף. „כעת הם עוסקים בחלוקת הכסף אולם זה פחות מדי, שיהיו מרוצים. יתכן שידלקו אחרינו"... אנו רצים בשיא המהירות שביכול־תנו, אנחנו כבר בחצי הדרך לחורשה. והנה שוב „עמוד!" אני מסב את ראשי אחורה — והנה אחד מן ה„חוטפים"

בחלוק לבן דולק אחרינו. איננו נענים לפקודות ה,,האלט!" שלו, החוזרות ונשנות, וממשיכים בריצה הדרמטית. כמובן, ריצתו יותר מהירה משלנו והוא מתקרב אלינו יותר ויותר... פתאום נדמו הקולות ונעלם גם נותן הפקודות. תחילה נדהמנו מכך, אך צרורות כדורים הניתכים עלינו ממקלעים גרמניים מבהירים את המצב: הג'נדרמיה מקוסוב הגיעה.

מיד עברנו לזחילה, ובפיתולים אנו מגיעים סוף־סוף לחורשה.

הם מתקיפים גם ביער, אך העצים הנדיבים מחפים עלינו ומעניקים לנו מחסה ומגן. הקרב הוא עקשני, עד שמגיעה התגבורת המיוחלת.... החשכה יורדת והגרמנים נסוגים.

בדרכנו הקשה, מטרבלינקה עד המחנה שערקתי ממנו, מצאנו זו הפעם הראשונה מקלט נגד חיית־האדם — בינות לעצי החורשה שלפני טרבלינקה. עצים אלה היו העדים האילמים לאלפי רכבות שעברו מלאות יהודים וחזרו ריקם, בתוכם הרכבת עם אחרוני היהודים מלוקוב ומעזריטש, ביום כ"ז בניסן תש"ג.

*

סיומו של השטן

רבקה גרינברג

נדודי בגי הצלמוות

ביום שהתחילה המלחמה היינו כולנו בבית — ההורים שני אחים, הסבא מצד האמא ואנוכי. הקשבנו לרדיו ושמענו את ההודעה מטעם השלטון הפולני שפרצה מלחמה. בידיעה זו שהיכתה את כולם בתדהמה, נאמר עוד שהגרמנים פלשו, אך הצבא הפולני הודף אותם ואף מתקדם לעבר גרמניה.

תחילה נתנו אמון בהודעות האלה, אולם לאחר שראינו כי המטוסים הגרמניים טסים מעל שמי עירנו ומטילים

למחרת שמענו שהגרמנים מתקרבים לכפר, אז התחלנו שוב לנסוע בעגלה עד לאוסטרוביץ. בהגיענו לשם, היו כבר הגרמנים ואנחנו פנינו לדודה שלנו.

בינתיים נודע לנו שהיהודים ממשיכים לנוס לכיוון הנהר ויסלה. היות והיה לנו סבא זקן, לא יכולנו לחשוב על דרך ארוכה, בעוד שלהשאיר אותו לא רצינו, אז החלטנו להישאר באוסטרוביץ, עד שהגרמנים יצאו...

היו גם מקרים שפקדו על אנשים לרקוד „מה יפית"

פצצות על העיירה, מבלי שאיש יפריע להם, הגענו לידי מסקנה שההודעות מטעם השלטון הפולני הן כוזבות ומיד החלה בהלה, מלווה בבריחה המונית אל הכפרים הסמוכים.

גם אנחנו יצאנו — כל המשפחה — ברגל, לכיוון אוסטרוביץ מפני שהיו לנו שם קרובים והתכוונו להמשיך משם לכיוון המזרח.

בדרך הצלחנו להשיג עגלה וכל המשפחה המשיכה לנסוע עד לכפר אדמוב, שם לנו אצל גויים תמורת תשלום.

בינתיים הגיעו שמועות מעיירות הסביבה שהגרמנים מתנכלים ליהודים, חוטפים לעבודות, מגלחים זקנים וכו', בעוד שבוירזבניק — שורר שקט. אי לכך, החלטנו כעבור שבועיים לחזור הביתה.

ימים מספר לאחר שובנו הביתה, מצאנו את הדירה פרוצה ושדודה ע"י הגויים המקומיים. עוד אנו מזועזעים ממראה עינינו, כאשר התרחש אסון חדש. לאחר ימים אחדים לשבתנו בבית, לקחו הגרמנים 20 בני ערובה ודרשו

קונטריבוציה — 20 אלף זהובים, אחרת יוציאו להורג את בני הערובה.

היות ואבי היה מוכר בתור עסקן ציבורי־ציוני, אז באו אליו קרובי האנשים שנעצרו כבני ערובה, וביקשוהו שילך להשתדל אצל הגרמנים שישחררו את העצורים תמורת תשלום הקונטריבוציה.

אבי אמנם הלך והתחנן על נפשם של העצורים, אלא שהגרמנים דרשו בתוקף את הכסף. לא נותרה איפוא ברירה אלא להתחיל באיסוף כספים, כי חשבנו לתומנו, שבכך ייגמר האסון. הכסף גוייס במהרה, ונמסר לשלטונות, אח"כ שוחררו בני הערובה. אולם עם זאת לא פסקו הרדי־פות, אלא להיפך, הם עוד הלכו וגברו.

לימים, הוציאו מהבתים אנשים, זקנים וצעירים לעבו־דות פרך, תוך התעמרות, התעללויות והשפלות. פעם לשעה קצרה, מפני שהגרמנים ערכו חיפושים והוציאו את כל המסתתרים תוך מכות אכזריות.

כל יום הביא עמו גזרות חדשות, נוצרה אנדרלמוסיה, השתרר תוהו ובוהו. שוב פנו אנשים לאבא שהיו לו מהלכין ברשות המקומית („מגיסטרט"), אך כאשר הלך לשם — העמידו כל הפקידים — המכרים לשעבר, פנים כאילו שאינם מכירים אותו ואפילו שמחו לאידם של היהודים...

בינתיים צצו כמו פטריות אחרי הגשם כל מיני „פולקס־דויטשה", וכפי שהסתבר היו ביניהם הרבה מרגלים עוד מלפני שנים שנשתלו בתוך בתי החרושת לנשק ותחמושת בעיירתנו.

היות, והגזרות הכבידו עולם והעיקו על האנשים עד כי לא יכלו עוד לעמוד בכל התלאות האלה, פנו שוב לאבא שיפעל למען איזו התארגנות עצמית שאולי תוכל

נגישות, התעללויות על כל צעד ושעל

לקחו אנשים — בתוכם גם את אחי למקום הסמוך לתחנת הרכבת וציוו עליהם לסחוב קרשים גדולים, גזעי עץ, תוך התנכלויות סדיסטיות. אמרו להם לשכב על הארץ ומי שיתרומם — יירה. היו גם כמה מקרים שרצחו מספר אנשים ופקדו על אחרים לרקוד „מה יפית".

בראש השנה התחילו היהודים להתארגן בבתים לתפילת החג. ברח' קוליובה היה מנין אצל משפחת רובינשטיין. ובעוד האנשים מתיחדים עם אלוהיהם, באו הגרמנים והוציאו את כל המתפללים החוצה, היכו אותם ושלחום בטליתות לעבודה ע"י הרכבת. לעבדקנים גילחו את הזקנים עד זוב דם. אחדים הצליחו להתחבא, אולם גם זאת רק לפעול ולהשתדל למענם. מובן, שהרבה לא יכלו להואיל מפני שלגרמנים היו כבר תכניות מפורטות מראש, והם כיוונו את כל מהלך החיים למטרה שהועידו להם, תוך הערמה, ותחבולות נפשעות. תחילה חשבו היהודים שהמל־חמה תסתיים מהר והכל יחלוף, אבל היתה זו תקוות שווא. נהפוך הוא, המצב התדרדר מיום ליום והלך מדחי אל דחי.

רעב מחלות

בינתיים הקימו את הגיטו וציוו על האנשים לעבור לתחום מוגדר. השתררה צפיפות, דוחק, מחלות ורעב. בחורף נוספו עוד פגעי הטבע שהפעם הורגשו ביתר שאת.

הקור חדר לעצמות וגרם סבל רב, מאין לאנשים כל אפשרות להשיג חומרי הסקה (עצים או פחם).

כעבור תקופה קצרה לאחר הקמת הגיטו, פרצה מגיפת טיפוס ולפיכך יועדו 2 חדרים שנלקחו ממשפחה אחת, לאישפוז חולים ואני עבדתי בתור אחות מתנדבת. למרות שלא היה לי כל נסיון קודם במקצוע הזה, נרתמתי בכל כוחי לעבודה החשובה וביחד עם הגב׳ חוה זינגר ארגננו אוכל חם שאמי בישלה (קצת דייסה ומרק חם), והגשנו לחולים ששכבו ב„איזולטוריום", כפי שקראו למקום הזה.

רוב החולים היו פליטים מפלוצק, שבאו אלינו עוד קודם לכן.

המצב הסניטרי במקום הזה היה מחריד, האנשים שכבו על דרגשים חשופים. אספנו כמה שמיכות וכיסינו את החולים. עזרה רפואית היתה נדירה, תרופות לא היו, רק אספירין. תוך סכנת נפשות רחצתי את החולים, שמתי להם קרח על הראש, הסרתי את הכינים ששרצו בכל מקום ועשיתי כל מה שיכולתי בעוד אני ילדה, כאשר כל הטיפול הזה נעשה בהיחבא, מפני שפחדנו מפני הגרמנים.

מלבד המחלות, העיק בצורה קשה מאוד הרעב. להשיג מעט מזון היה בבחינת מבצע נועז — כרוך בסכנות רבות ומעט סיכויים. במקום שהיה לנו בית החרושת לעץ־לבוד הקימו הגרמנים מחנה צבאי ונשארנו ללא אמצעי מחיה. באותה עת הפסקתי ללמוד בבית הספר אך בביתנו התארגנה קבוצת ילדים ללמוד ביחד וכך המשכנו עד כמה שיכולנו.

למזלנו היו בעיירה בתי חרושת לתחמושת והגרמנים נזקקו לכח עבודה זול, לכן לקחו יהודים לעבודה ושילמו להם שכר זעום, אשר איפשר איכשהו להחזיק את הראש „מעל פני המים".

בקיץ 1941 נראו הסימנים הראשונים למלחמת רוסיה גרמניה, היות ומחנות הצבא היו סמוכים למקום מגורנו והורגשה התעוררות בקרבם, תנועות מוגברות ונשק דרוך. המאורע הזה לא סימן לנו כל הטבה, ואולי גם הרעה. מצבם של הגרמנים היה ברום המעלה בשל נצחונותיהם בחזית ועובדה זו כשלעצמה השפיעה לרעה על המורל של היהודים.

הגירוש

בחודש אוקטובר 1942 גברו המשלוחים של פליטים יהודיים מהעיירות הסמוכות לעיירתנו והגיעו גם שמועות על מחנות ההשמדה. הווה אומר, הרגשנו בעליל שהקץ שלנו מתקרב, אבל היינו חסרי אונים, מפני שלא היה לאן לברוח. כל הסביבה היתה עוינת, ואי־אפשר היה אפילו לקוות למציאת מקלט. כולם התפללו שיקרה נס, אך הנס לא בא.

במקום זאת, בא היום השחור. ב־27.9.42, הזכור לדראון עולם, התרחש האסון. כבר לפנות בוקר הרגשנו בתנועה מוגברת סביב הגיטו. מול ביתנו ראינו חיילים לטביים חמושים וחובשים כובעי פלדה מתייצבים מסביב לגיטו. עם עלות השחר שמענו צעקות מחרישות אזנים — „יודן ראוס!" (יהודים — החוצה!).

האנשים החלו לעזוב בחיפזון את הבתים ולרוץ עם מטלטלין לרינק, כפי שנצטוו. באותו בוקר נכנס לביתנו מפקד המשטרה הפולנית חמילצקי, בליווי שני ז׳נדרמים ופקדו על האבא ללכת העירה, בעוד שעלינו ציוו לעזוב במהירות את הבית. האב יצא והשאיר אותנו בחושבו שיוכל לעשות משהו.

נשארנו לבדנו עם סבא חולה ששכב במיטתו, והאם החליטה לא לצאת מהבית כדי לא לעזבו לנפשו. ראינו דרך חלונות גם את הקרובים שלנו — משפחת ליכטנשטיין ובעברם על ידינו שאלנו — „לאן?"

אנחנו הילדים — גם רצינו ללכת אבל האם לא התירה לזוז ממיטת חוליו של הסבא, ואילו הסב הביט סביבו ומעיניו זלגו הדמעות. ניגשתי אליו, נישקתיו ומשכתי בכח את אמי החוצה.

מכאן ואילך — השתלבנו בתוך הזרם של בני עירנו. שרכנו את רגלינו תוך דחיפות, איומים וצעקות, עד הגיענו לרינק, שם נצטוו כולם לעמוד בשורות — מסודרים לפי חמישיות, חמישיות.

השוטרים הלטביים, הז׳נדרמריה הפולנית ואנשי ס"ס פעלו והקפידו על סידור השורות. הילדים אחזו מבוהלים בידי הוריהם, כאשר הייאוש והפחד הטביע את חותמם על פני כולם. מכל פינה פלחו יריות את האויר ומשני צידי הכביש, נראו בתוך השערים ובסימטאות גוויות אנשים, נשמעו אנקות ואנחות.

עוד בדרכנו לרינק, ראינו את חנוך בידרמן יוצא מביתו עטוף טלית והולך לבדו. בעת שרוכזו כבר מרבית האנשים על המגרש שאלו הממונים — למי יש תעודה והעמידו אותו בשורה נפרדת.

האנשים שעמדו בשורה עם התעודות נלקחו לאחר מכן לעבודה בבית החרושת, בעוד שהאחרים הובלו לרח׳ קוליובה. את שני אחי שלחו לבית החרושת ואילו אמי ואנוכי נשארנו בינתיים במגרש הרינק. אתנו נשארו עוד כ־60 איש והגרמנים התלבטו מה לעשות אתנו, אח"כ שלחו גם אותנו למחנה של בית החרושת.

תחילה היתה כל משפחתנו במחנה „שטשלניצה". ואח"כ הפרידו בינינו. אני ואחי נשלחנו „למיובקה" וההורים נשארו בשטשלניצה.

באומשלגפלץ

לאושוויץ

בלילה שלפני ה־29.7.44 הקיפו גרמנים ואוקראינים את המחנה והאנשים הרגישו שמשהו עומד להתרחש. ביודעם שאין עוד מה להפסיד — נחלצו למעשה ייאוש, הטומן בו אולי שמץ של סיכוי. כ־200 איש פרצו את הגדר של המחנה כדי לברוח אל היערות, הגם שלא ידעו בדיוק לאן ללכת, אך השוטרים על המשמר פתחו עליהם באש מקלעים והפילו חללים לרוב. אלה שהצליחו בכל זאת לברוח, נכנסו לתוך היערות והצטרפו שם לפרטיזנים.

למחרת ציוו הגרמנים לצאת מהמחנה ולהיכנס לקרונות שעמדו על המסילה ליד בית החרושת. חשבנו שמסיעים אותנו לטרבלינקה, אבל בדרך שעברנו ראינו שלטים — „קטוביץ, צ׳נסטחוב", אשר הבהירו לנו שהכיוון הוא אחר. אחרי 3 ימי נסיעה ללא מים ומזון הגענו לאושוויץ.

ההתרשמות הראשונה ממראה עינינו היתה איומה. לפנות בוקר ציוו עלינו לצאת מהקרונות, שוב סידרו אותנו

ביום 18.1.45, הפרידו ביני לבין אמא, אותי שלחו למחנה רבנסבריק ואמי נשארה באושוויץ, אח"כ שלחו גם אותה לרבנסבריק ומאז לא נפגשנו עוד.

מהמחנה הזה שלחו אותנו לאחר 3 שבועות לנוישטט גליווה שנקרא „קראפירונגס לאגר". היו שם כ־5,000 נשים, מהן נשארו בחיים רק כ־600. במחנה הזה היה רק יעוד אחד ויחיד: לא עשו בו שום דבר, שום עבודה, אלא חיכו למוות איטי ואיום, מוות מתוך רעב.

בימים הקודרים האלה היתה לי גם חווייה מזעזעת כאשר שיכלתי את חברתי שהיתה לי כמו אחות, טופציה טנצר, אשר חלתה בדיזנטריה ומתה ממש על ידי.

יום אחד היינו עדות למרד של אסירות רוסיות. בתוך התא שלי היו 40 נשים רובן רוסיות, כאשר אני הייתי היהודיה היחידה ביניהן. הן הביאו איתן מוטות ברזל החדירום לתוך התא והסתירו אותם במזרונים. הבחנתי שהן

המשלוח לא הוכנס למשריפות, אלא נשלח למחנה נשים בבירקנאו

בחמישיות והצעידונו למרחצאות, שם הפרידו בין גברים ונשים ופקדו למסור כסף ותכשיטים. למזלנו, לא הוכנס המשלוח שלנו למשרפות, אלא נשלח למחנה נשים בירקנאו. את אחי הקטן ראיתי מרחוק, הוא ניפנף אלי בידו — וכה ראיתיו בפעם האחרונה בחיי.

באושוויץ, עבדתי יחד עם האמא שלי באותו קומנדו והיה עלינו לבצע כל מיני עבודות קשות, דחיפת מריצות עם אבנים, בעבודות בניין, בבוץ, בקור, בתנאים איומים. באושוויץ היינו עד לינואר 1945.

מארגנות משהו, ואף על פי שלא הבנתי „מה הולך כאן" ציוו עלי לשתוק.

הן הניעו במוטות את הסורגים עד ששחררו אותן וחיכו לשעת כושר. וכאשר הבחינו שהסוהרות הגרמניות פושטות את המדים שלהן והדי החזית מתקרבים, פרצו האסירות הרוסיות החוצה והחלה בריחה מהמחנה. אני נשארתי לשבת על הריצפה כי לא יכולתי לזוז. אח"כ באו אסירים־גברים ובישרו את החופש.

חנה טנצר

על פי התהום

למחרת פרוץ המלחמה נפלה פצצה בעיירה. הלימודים בביה"ס הופסקו, ולכן המשכנו ללמוד באופן פרטי. כיוון שהיה אצלנו בית חרושת לתחמושת, פחדנו שיפציצו אותנו. הנה כן, החלו כולם לברוח, כמעט כולם, לעיירה הסמוכה — אילז'ה. גם משפחתנו — אבא, אמא, אחות ואני — ברחנו. לקחנו איתנו רק דברים אישיים, כלי כסף, עדיים, וכדומה. זכור לי עוד, שבאו פולנים וביקשו לתרום כל מיני קישוטים וחפצי ערך „בשביל אוירונים".

באילז'ה שהינו שבועיים, אצל ידידים, משפחת זילבר־שטיין. היתה להם מכולת והם אירחו אותנו.

כדי למלט את נפשותינו, הלכנו ביחד עם משפחת זילברשטיין לבניין אחד, סמוך לבית העיריה, אשר היה בנוי בצורה יותר מוצקת. שהינו שם שעות ספורות; אנשים התפללו, הדליקו נרות, פתאום נפל פגז בתוך הבניין! קמה בהלה ואנשים החלו לרוץ החוצה, היו יריות, נפלו הרבה אנשים — ביניהם — הרבי של העיירה. נאבדנו איש מרעהו, לבסוף מצאו אותי ההורים. נשארנו במקום הזה עוד כמה שעות וחזרנו למשפחת זילברשטיין, עד שנכנסו לשם הגרמנים. עם בואם, פשטה השמועה שצריכים לברוח לרוסיה והנוער החל לנהור לכיוון המזרח. פנו גם לאבא שלי ואמרו לו: „בוא איתנו". הרעיון נראה לו והוא החליט להצטרף. כיוון שהיה מסורתי, נטל לידיו — קודם כל טלית ותפילין, אחר זאת, החל להיפרד מאתנו. אולם החלטתו עוררה בנו התרגשות עזה, התייפחנו בבכי, והוא החליט שלא ילך... לפיכך, נשארנו זמן מה באילז'ה עם הגרמנים. אח"כ לקחנו עגלה וחזרנו לוירזבניק. בינתיים היה צורך לדאוג לפרנסה, לגלות כושר הסתגלות ותושיה. האנשים נסעו לעיר הגדולה לודז' והביאו משם מוצרים שונים. זכור לי, כי היה מחסור חמור בשמרים (זה היה המצרך ב־ה' הידיעה), לא היה גם לחם. על ידינו היתה מאפיה שבעלה כונה בשם „קיעלצער בעקער", וכולנו היינו עומדים בתור, כדי לזכות בקצת לחם. כך נמשך הענין חודשים מספר, החיים נכנסו למסלול „רגיל", עד שיום אחד יצאה פקודה — לענוד על השרוול את „אות הקלון". כחודשיים לאחר מכן, סיווגו את הרחובות ואסור היה ליהודים להימצא בחלק מהם. משפחות שלמות החלו לנדוד מפה לשם, והיות ודירתנו היתה מרווחת, אז התקבצו אצלנו כל מיני קרובים ומכרים.

לימים, הקימו בוירזבניק מחנה עבודה, ליד בתי החרושת לתחמושת והעסיקו בהם יהודים שנשלחו לכאן מכל מיני מקומות. מהם נודע לנו שאחרים לא זכו לכך, אלא נשלחו למחנות ריכוז. חשבנו תחילה, שאצלנו זה לא יקרה. לבסוף, הרגשנו שהפורענות לא תפסח גם עלינו. כל אחד הכין חבילות, אנשים תפרו מטבעות זהב במקומות סתר, בתוך הבגדים, שיהיו להם לקרן הצלה בעת צרה. המתח הלך וגבר מיום ליום.

בבית מסוים מצאו חייל גרמני הרוג, אז התנקמו בכל האנשים שהתגוררו בבית הזה, (כולם פולנים). הגרמנים דרשו מה„גמינה", (המועצה המקומית), שתספק חבלים וגייסו את כל הקצבים של העיר שיהיו תליינים. למחרת בבוקר, לקחו את כל אלה שהתגוררו בבית הזה, את כולם — הגברים והנשים — הובילו אותם למרכז העיירה ותלו אותם שיהיו לראוה במשך כל היום, (היה זה ביום ראשון בשבוע, שבו הירבו הפולנים לצאת לכנסיה).

לא עברו הימים, והשואה החלה להתדפק על שערי עיירתנו בכל מוראותיה. תוך רעש והמולה באו גרמנים, גיסטאפו ו־ס.ס. וגירשו את כל היהודים — גברים, נשים וטף למרכז המסחרי של העיירה, (רינק). לאחר שהות קצרה, הובלו רוב האנשים לתחנת הרכבת ונדחסו לתוך קרונות מוכנים, אשר נשלחו למחנה טרבלינקה. רק חלק מהם הוחזר למחנה שטשעלניצה בתוך סטרכוביץ, ואחרים — „נה מיובקה". משפחתנו — אבי, אמי ואני, נשלחנו לשצ'לניצה, ואחותי — למיובקה.

הלכנו כ־4 שעות — עייפים ומיוזעים. בלית ברירה — נאלצנו לזרוק בדרך הרבה דברים, כאשר הגויים עומדים בצידי הדרך, שמחים לאידנו, ומלקטים את הכל הבא ליד. בהגיענו למקום, אמרו שכולם צריכים למסור את כל הזהב שברשותם ולהשליכו על הערימה. אחדים הסתירו בכל

מיני מקומות סתר את דבריהם ואילו אנחנו — בתמימותנו כי רבה, מסרנו את כל מה שהיה לנו. מהמקום הזה כיוונו אותנו למקומות „מגורינו החדשים". התמקמנו בתוך צריפים והתחיל אורח־חיים „חדש": אבי עבד בתוך המחנה ביחד עם אחרים בכל מיני עבודות פיזיות. אמי ואנוכי — עבדנו במטבח.

צרינסקה לחמה כלביאה

מעשה שהיה מאותם הימים כך היה:

אשה בשם צרינסקה, רופאה במקצועה, שהגיעה אלינו לפני המלחמה, התגוררה עם אם זקנה ובת בשם נטשה.

ומפרכת. העבודה השכיחה — היתה ליד תנורים בבתי חרושת לתחמושת. עבודה קשה מאוד. האנשים עבדו בשלוש משמרות. כך נמשכו העניינים, בערך, שנה וחצי, עד שיום אחד נשמעה צריחת גלגלי הקרונות על פני מסילת הרכבת, בסמוך לבית החרושת, אשר זיעזעה את כולנו. איכשהו — ניבא לבנו, שהקרונות האלה מיועדים לנו. התחילה בריחה, על אף שהמקום היה מגודר ושמור בקפדנות ע"י שומרים אוקראיניים מסביב. בלילה פרצו האנשים את הגדרות וברחו. חלק מהם הגיע לרוסיה וניצלו בדרך זו, ואחרים — נפלו מיריות המשמר. בבוקר מצאנו במגרש הרוגים ופצועים, שזעקו למים, אך הגרמנים לא נתנו לגשת אליהם.

במחנה וירזבניק — יוצאים לעבודה

בזמן הגירוש במרכז העיירה רצו לקחת ממנה את בתה, ואילו אותה — להשאיר. אבל היא לא הסכימה בשום פנים ואופן. היא החזיקה בכוח איתנים את בתה נטשה, ולחמה בעבורה כמו לביאה, עד כי הגרמנים לא יכלו להפריד בין האם לבת. לבסוף נואשו מנסיונם וצירפו גם את האם למשלוח...

לימים, העבירו אותנו משני המקומות — שטשלניצה ומיובקה — למחנה אחד, הסמוך לבית החרושת — והאנשים המשיכו לעבוד בייצור התחמושת, בעבודה קשה

מתוך חשש שלא ננסה שוב לברוח, לקחו מכולם את הנעליים.

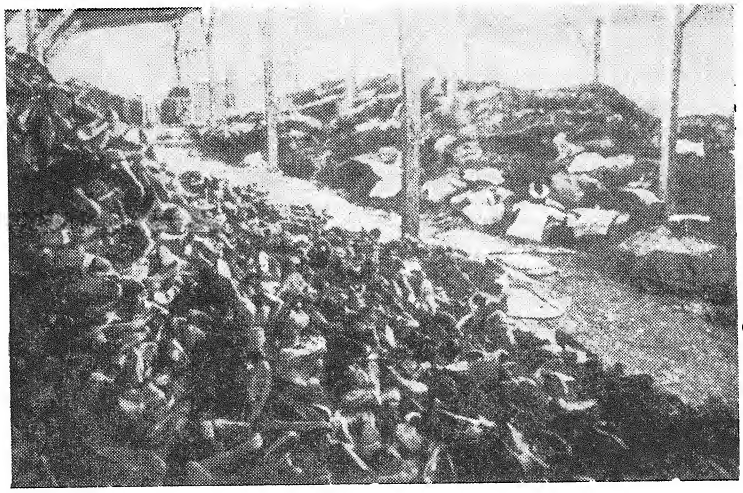
בינתיים חלה אבי בשיתוק חלקי. למרבה הצער, לא היו תרופות ושילמנו הרבה כסף לאוקראיני אחד, אשר הביא עלוקות. תחילה, נראה לנו שזה עוזר, הבחנו בהטבה כלשהי ושמחנו שהוטב לו, אך כעבור כמה ימים, הורע מצבו והוא קיבל שיתוק מוחלט. אמי נאלצה להאכיל אותו תוך קשיים מרובים וכך נמשכו הייסורים עד שנפטר. כיסו אותו במעיל עליון וקברו אותו תחת עץ במחנה שטשלניצה.

למחרת, ציוו הגרמנים על האנשים ללכת לכיוון הקרו־נות, אולם, כאשר מספר ניכר מהאנשים נכנסו כבר לקרו־נות, החליטו הגרמנים — משום מה — להחזירם. כעבור ימים מספר גירשו שוב פעם אנשים לקרונות, גברים לחוד ונשים לחוד. הפעם — נקלעה גם משפחתנו לתוך הזרם העכור. בתוך הקרונות היה כה צפוף שאי אפשר היה להכניס סיכה. במשך כל הנסיעה לא קבלנו אוכל ואף לא שתיה, בעוד שמהקרונות נשמעו זעקות נוראות במשך כל הדרך. בהדרגה נדמו הקולות והשתתק הכל. לפנות בוקר הגיעה הרכבת לתחנה שנקראה „אושוויץ". מבחוץ פתחו את הקרונות, אמרו לרדת ולעמוד ליד הקרונות. עמדנו יחד — אמי, אני ואחותי. כאשר פתחו את יתר הקרונות, במיוחד אלה של הגברים, ראינו שבקרון אחד היו רק מתים, אשר נחנקו בדרך מחוסר אויר וצפיפות.

אותנו בכותנות ושמלה — „מדי מחנה", ונעלי עץ, (קבק־בים), על השמלה הופיע כבר מספר הקעקע שעל היד.

כל התהליך הזה זיעזע אותנו, כאשר לא ידענו — מה הולך כאן לפנינו. הם הוציאו אותנו החוצה ושם פגשנו את הגברים. בדומה לנו, היו אף הם לבושים כך, שאיש לא הכיר את רעהו, אפילו בעל לא הכיר את אשתו — ומרוב גיחוך, היה זה אולי הרגע היחידי במחנה שאדם העלה חיוך על פניו...

מכאן לקחו את כל הנשים למחנה בירקנאו ומיקמו אותנו (בבלוק) צריף גדול שמספרו היה — 25. שכבנו על דרגשים שהיו צמודים לקיר בתוך שקעים מיוחדים, בנויים שתי קומות. על כל דרגש שכבו 10 נשים, ומפאת הצפיפות הרבה — ישנו — „ראש לרגליים". המקום שלתוכו הוכנסנו היה נחשב כ„קרנטין", סגור ומסוגר שאין נכנס ויוצא

התבוננו מסביבנו ונחרדנו

התבוננו מסביבנו ונחרדנו למראה עינינו. ראינו גדרות תיל מחושמלים ומאחוריהם — אנשים כמו שלדים. חשבנו שזה בית משוגעים, מכל צד נשמע בליל שפות ולא הבנו ממנו אף מלה.

לבית המרחץ

עמדנו במקום הזה כשעה לערך, ואחר לקחו את כל המשלוח שלנו ברגל למחנה בז'זינקי אל „בית המרחץ" („סאונה"). לפני הכניסה לסאונה היה מרובע חפור בתוך האדמה בגודל של 50 ס"מ, מלא מים, וכל אחד חייב היה להיכנס עם הנעליים לתוך המרובע הזה, אשר הסיבה לכך לא ידועה לי עד היום. משם עברנו לתוך אולם גדול, בו הסתובבו גברים אחדים והם ציוו עלינו להתפשט. לאחר מכן, גילחו לנו את השערות, קיעקעו מספר על היד והלבישו

ממנו. שם ישבנו שעות על שעות עם ברכיים מקופלות, באפס מעשה, רק לפעמים הוציאו אותנו החוצה לשעות מספר.

בבוקר נערך מפקד על המגרש לפני הצריף וכפי שעמדנו בשורות, היו מחלקים מרק מתוך קערה אחת לשורה שלמה, כאשר הקערה עוברת מפה לפה. לא היה מה לכבס, כי היתה רק שמלה אחת, אך הנשים ניצלו כל טיפת מים לכביסה ומחוסר בגדים אחרים הסתובבנו לבושים „בבגדים" הרטובים — עד שהתיבשו.

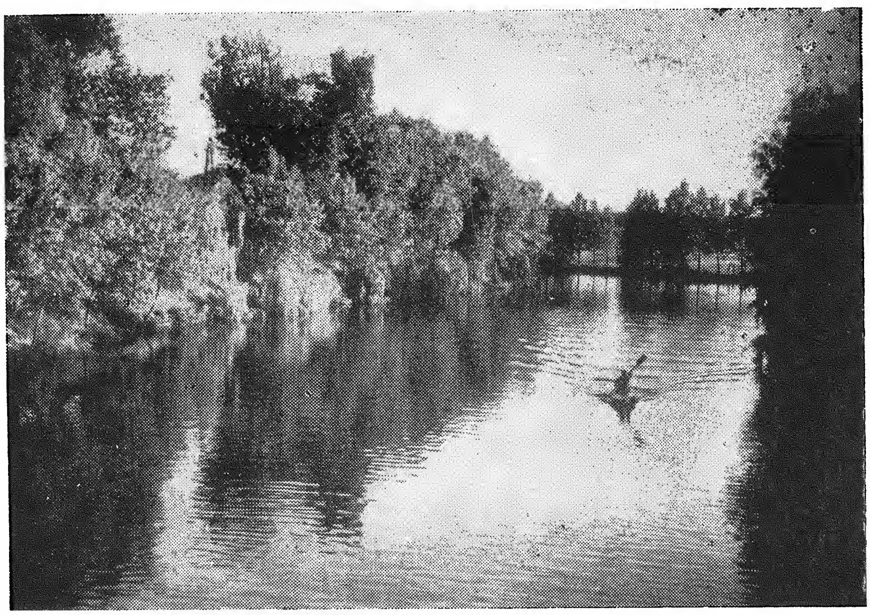
בלילה הגיע הסיוט לשיאו, כאשר ראינו מרחוק את המשרפות.

בגמר הקרנטינה, לקחו אותנו לעבודה בהעמסת אבנים על קרוניות. היתה זו עבודה קשה מאוד לגברים אפילו, כל־שכן לנשים מורעבות ותשושות, אך הסבל גבר עוד

יותר כאשר קרונית ירדה מהפסים והיה צורך להחזירה שוב למסלול שלה. הדבר היה ללא נשוא.

וייסלקומנדו

עבודה אחרת היתה ליד נהר, שאת שמו איני זוכרת כבר, כאשר בתקופת החורף הקר היה עלינו להכין פחם מעץ המכונה „טורף", ואילו קבוצה נוספת היתה יוצאת מחוץ למחנה, לעבוד בקנה סוף. הנשים היו מתחלפות בין שלוש הקבוצות. זכור לי, כאשר עבדנו בקבוצת „החוץ", שיצאה לקנה סוף, היינו עוברים ליד מקום שבו ניגנה התזמורת — תמיד את אותו השיר — „רוזה מונדה". מרחק כי כל שינוי בתנאינו אנו, מילא אותנו חרדה, מה עוד, כשסיפרנו על כך לאחראית על הגוש (בלוק), וזו אמרה לנו שזה לא טוב... ממילא, היינו כבר שרויות בהרגשה שהעניין אינו מבשר טובות, אך דברי האחראית על הבלוק ממש הימםו אותנו. חיינו במתח וחיכינו כבר ליום המיוחד, בבחינת יהא אשר יהא. בהגיע היום הארור, נפרדתי מאמי ואחותי והלכה למרפאה עם יתר הנשים שנצטוו לכך. בבואנו לשם, שלחו אותנו עם ליווי למחנה אושויץ בתוך העיר ושם הכניסונו לבנין גדול ששימש כבית חולים. בהיכנסנו פנימה, ראינו אנשים מסתובבים בחלוקים לבנים. מחדר ההמתנה עברנו לאולם שהיה כולו מלא אלונקות

מכשול טבעי מסביב למחנה המוות

ההליכה נמשך כ־4 שעות — ומי שפיגר בהליכה — הוכה באכזריות. הרגשתי העיקה עלי במיוחד, כיוון שהייתי בחמישיה האחרונה, ואחרינו צעדו אנשי הס"ס עם כלבים... אי אלה נשים ניצלו את ההזדמנות להתקין מקני הסוף מטאטא, אותו היו מביאים בהיחבא למחנה, ומחליפים על קצת מזון. אף אני רציתי להכין פעם מטאטא כזה, אך לא הצלחתי להסתירו. הגרמנים שעמדו בשער תפסו אותי והיכוני קשה.

„מחקרים"

יום אחד בעמדנו לפני הבלוק „שלנו", ניגשו אלינו 2 אסירים שעבדו במרפאה, רשמו את המספרים שלנו ואמרו לנו, כי ביום ראשון עלינו להתיצב במרפאה. למיותר לציין, מכוסות סדינים לבנים. בידענו כבר שהגרמנים מבצעים כל מיני ניסויים על האסירים, סבורים היינו שגם לנו מצפים הי"סורים האלה והיינו שבורות ומיואשות. לא ארך הזמן ומישהו כיוון אותנו — כל אחת לחוד — תוך כדי ישיבה על כסא גלגלים — לחדר מיוחד. נראה, שהכל היה מוכן מראש, כיוון שעל המשענת של הכסא היה גם מספר הקעקע שעל היד... אולם, לתמיהתי כמעט, לא ערכו בי שום ניסויים, אלא צילמו את ראשי מכל הזוויות, וכך עשו עם כולן.

על פישרה של הפעולה הזאת לא נודע לנו אף פעם, אך יש לשער שהדבר היה אולי נחוץ להם למחקרים השגעוניים שלהם על ענייני גזע, וכו'...

לאחר הצילומים המוזרים הוחזרנו לבלוק „שלנו" והמצב נמשך לפי השיגרה כתמול שלשום.

סלקציה

והנה, יום אחד נשמעה שריקה צורמת ולאחריה הפקודה: „כל הבלוק 25 להסתדר בשורות! הולכים לסאונה". הסתדרנו בחמישיות והתחלנו לצעוד בכיוון „בית המרחץ". ליד הבנין שררה מהומה גדולה. הפחד והייאוש מתערבבים לסירוגין. מפה לאוזן עוברת הלחישה: „לגירוש או לתא הגזים... הכל נגמר... אין מפלט!"

ובעוד שכולנו אחוזות אימת המוות הרובץ לפתחנו, מתקרבים מרחוק המדים המצוחצחים של ד"ר מנגלה, „הרופא" — התלין שרצח מיליוני אנשים חפים מפשע. הוא בא „בכבודו ובעצמו" להמשיך במלאכתו הרצחנית. קומתו תמירה, הבעת שלטון מרצדת בעיניו, וכולו שופע גאווה והרגשת עליונות פרוסית, מול קבוצה עלובה של נשים ערומות ללא חסות ומגן...

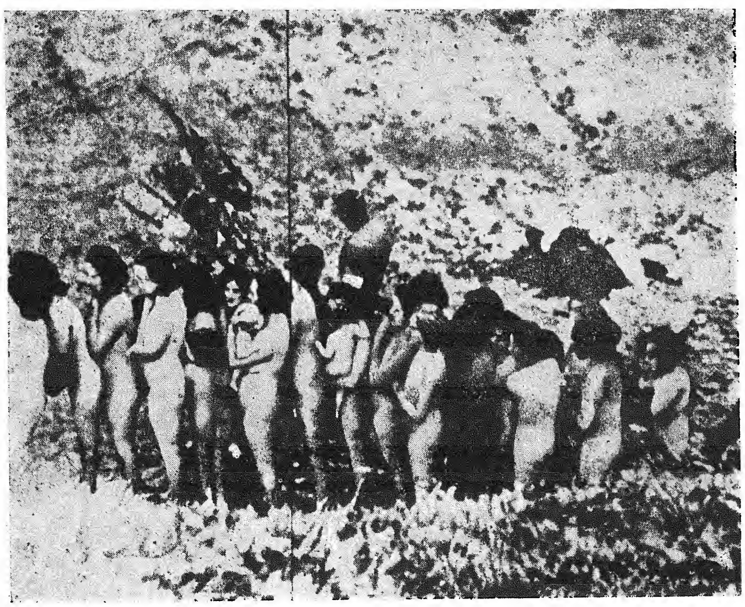
בשניה זו אבדה כל משמעות חיי.

ובינתיים הגיע תורי, עיני איבדו כבר את כוח החיות שלהן. האור שהבהב בהן רק לפני רגע — כבה לחלוטין. התבוננתי באדישות גמורה בתנועת ידו של הרוצח, אולם למרבה הפליאה — הפעם „אמרה" האצבע — גירוש.

איני יכולה להשלים עם גורלי המר — להיפרד מעם אמי. החלטתי נחושה: הכל נגמר! אין שיבה לחיים. אם נחרץ גורל אמי למות — אמות עמה יחד! זזתי ממקומי...

הסדיסט הבחין בהיסוסי. מבטו מדד אותי מכף רגל ועד ראש וקולו המשועמם הדהד באזני: „בת כמה את?"

איני זוכרת עוד את תשובתי, אך כנראה שאמרתי לו פחות מכפי ארבע עשרה שנות חיי שמלאו לי אז. לשמע תשובתי, עלה חיוך קל על פניו, הוא הוציא משרוקית מכיסו, שרק שריקה קצרה, שמשמעה — לצרף אותי לאמי!

על פי התהום

ובעוד שפניו מגלות ללא שמץ של בושה את סיפוקו הסדיסטי ממילוי התפקיד השטני, מתרוממת ידו הלבושה כפפה אלגנטית אט, אט ומורה בתנועת אצבע קלילה — מי לחיים ומי למוות. מי לתא הגזים, ומי — לגירוש.

תורה של אמי מתקרב. אלוהים אדירים, מלמלתי חרישית, רחם עליה! הגן עליה! אל תתן לה למות! עוד שנייה — ולבי הולם בחוזקה. צמרמורת אחזה בי. נשימתי נעצרה! אני רוצה לעצום את עיני... אך הן ממאנות להישמע... היד עם הכפפה מתרוממת באדישות ומצביעה לעבר תאי הגז... אבוי לעינים שכך רואות!!!

הוכיתי בהלם, ראשי סחרחר עלי...

נשמתי לרווחה. גורלי־שלי, אינו חשוב עוד בעיני, העיקר שהצלחתי להכשיל נסיון להפריד ביני לבין אמי.

כתום הסלקציה, המריצו אותנו משגיחות ה־ס.ס. בצליפות שוטיהן — להתלבש מהר! כהרף עין באה האחראית וקראה את המספרים האישיים שלנו. לאחר כל תשובה — מחקה את שמותינו מרשימה שהיתה ברשותה — הכל לפי הסדר הגרמני הקפדני. לדידה — נמחקנו מ„ספר החיים".

בגמר הקריאה והמחיקות, נצטווינו להסתדר בשורות ישרות ולצעוד לעבר תאי הגז; גז! בשמע המלה הזאת, עבר רעד בגופינו. במשך שלוש שנים התחמקנו מלשמוע

אותה, והנה עתה מובילים אותנו כמו כבשים לטבח. היאוש והזעם מתחלפים זה בזה. אך! לו רק יכולתי להתנפל על הסדיסט, הפושע, השטן הזה! הרהרתי בלבי, לו יכולתי לתקוע את צפורני בעיניו!

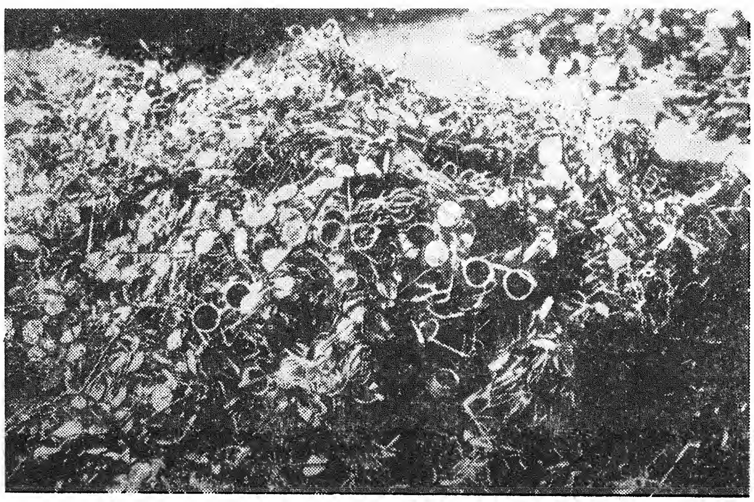
אך מה יכולתי אני — ילדה חלשה, חסרת מגן לרקום ולהעיז!?

גם הזמן הוא נגדנו, הכל מתנהל בקצב מסחרר. הם דוחקים את הקץ, אינם מותירים פנאי למחשבות. עזבנו את שטח הסאונה, התקרבנו לגדר ועברנו דרכו לחצר שנייה.

נשי ה־ס. ס. מובילות אותנו לתאי הגז. זוהי ההזדמנות האחרונה לברוח! אך לאן?!...

מלאת מסמרים, על התקרה, באמצע, השתלשל חבל עבה שהזכיר תא גרדום, פה ושם — ערימות סמרטוטים ושערות, עליהן יישובות „גוויות חיות". **היתה זו הדרגה האחרונה לפני התופת, על סף הגיהינום! לכאן מגיעות מכוניות סגורות, כדי לטעון עליהן את הנידונים למוות ולהעבירם לתאי הגז.**

ישבתי לצד אמי וחיבקתיה. ניסינו לנחם אחת את רעותה, אך לפתע כעסה עלי אמי, על שבחרתי במוות מרצוני הטוב. „למה עשית זאת, שאלה אותי. „חנה, מיררה בבכי, הרי את כה צעירה וכל חייך לפניך?" נראה, שברצותה להקל עלי, הוסיפה: „החיים בעולם הזה הם רק

החפצים נערמו לפי „סדר גרמני"

הגענו לבניין אחר ונעמדנו בתור ארוך לפני הדלת. נצטווינו להיכנס לתוך הבית, דמוי הקסרקטין והמשגיחות דחפו אותנו פנימה — בלוויית מכות וקללות, אחת אחרי השניה — סך הכל 120 נשים.

איני יודעת מאין בא לי לפתע הרעיון, כי עלי לסייע לנשים האחרות שנמצאות אתי יחד. הפתח היה צר, לכן ניסיתי להרים את הדלת מציריה, אך לשוא.

בהיכנסנו פנימה — אבדה כבר כל תקוה, כמו אומר: כלו כל הקיצין, והייאוש המוחלט השתרר בכל. ולפתע, כאילו זיק של תקווה, גיליתי מאוורר בקיר. מיד צצה במוחי תוכנית — לשבור בלילה את המאוורר הזה, לצאת דרך הפירצה, לזחול למחנה „א" ולהגיע לבלוק 25. כמובן, שהיתה זו תקות שוא, מין אשליה מתוקה, שכל כולה — רק פרי דמיוני. חלושה ורצוצה נפלתי ארצה. לא יכולתי עוד לבכות. כל מעינות עיני ייבשו, לבי התאבן. הפחד בפני הצפוי לא נתן מנוח. מדי פעם נעורתי כאילו מתרדמת החידלון. מבטי מדד את האולם ובאפלה הבחנתי בקורה

פרוזדור. החיים האמיתיים מתחילים בעולם הבא. שם נפגוש את האבא". אולם, חרף דבריה הבוטים, שמחתי שלא הפקרתי את אמי. הייתי שלמה עם מצפוני.

לפתע נפתחה הדלת ודמי קפא בעורקי לשמע צעדי השטן. על הסף הופיעה משגיחת ה־ס.ס. הצמידה את ידיה למותניה, הסיטה ראשה לאחור — בהבעה שתלטנית, ושאלה בהרמת קול: „נו! מי מכן מוכנה לקבל את תפקיד האחראית? מי רוצה להיות קפו?" אולם בראותה את מבוכתנו ונאמנה למדיניות ההטעייה, הוסיפה: „תמיינו את הסמרטוטים, ואחרי שתגמרו את העבודה הזאת, תלכנה למחנה ג' והסמרטוטים יובאו למשריפה". אולם, מה שאמרה היה בדיוק ההיפך, ממה שהתכוונה. למעשה התכוונה לכך — שהסמרטוטים יועברו למחנה ג', ואנו — למשריפה. היא יצאה מהאולם לא מבלי שזיכתה את אמי ואותי במכות.

בלית ברירה, נאחזנו בכל סדק שניבט ממנו איזה אור קלוש, קמנו והתחלנו „לעבוד". השלינו את עצמנו — שמא זה יעזור לנו, אך בעומק לבנו הרגשנו שזה לפני

הסוף. מבחוץ חדרו אלינו פקודות — צעקות — קללות — ואני קנאתי באלה שבחוץ, שנגזר עליהם „רק" לספוג מכות... פתאום כבה האור והמאוורר שבאולם חדל לפעול. נפתחה הדלת ושני אנשי ס. ס. חבושים במסכות גז נכנסו לאולם.

אחד מהם זרק לתוך האולם קופסה פתוחה, מלאת אבקה לבנה ובעוד שאנו מתרחקות באופן אינסטינקטיבי מהקופסה הזאת, עזבו השניים את האולם בהתריסם מאחוריהם את הדלתות. ישבנו בשקט וציפינו למוות באדישות. הייתי בטוחה שזה הרגע האחרון... כל דרך חיי הקצרים עברה לנגד עיני. אולם, לאמיתו של דבר לא אירע מאום. כנראה ששוב מתחו את עצבינו. מאחורי הדלתות נשמע צחוק רם והשיר „רוזה מונדה".

כעבור שעה קלה חזר החיזיון המר על עצמו. אותם הסדיסטים נכנסו שוב אלינו עם אקדחים שלופים בידיהם.

— „האם אתן עוד חיות ?" לעגו בבוז ושאלו : „היכן האקדח ?" בהצביעם על הרצפה. לא הבנו מה הם רוצים מחיינו העלובים, אך הם נתנו לנו שהות של 5 דקות „למצוא את האקדח"... אם לא נמצא אותו, איימו שיירו בנו. אח"כ התברר שהם התכוונו לקופסא שקודם זרקו לתוך האולם. וכך זה נמשך 48 שעות ללא טיפת מים וללא לחם.

בינתיים התאוששנו קמעה. כאשר הביאו אותנו לתוך האולם, חשבנו שנמות מיד, אך דחיית הביצוע עוררה שמץ של תקווה בלבותינו. האם אפשרי שנחיה עוד, בעת שכל יקירנו בטוחים שאיננו עוד בחיים ? ! אל אלהים ! ! ! האמנם האיר לנו מזלנו יותר מאשר למליוני אחינו ואחיותינו שנגזר עליהם למות בתאי הגזים ? !

לפתע נשמעה שריקה : „מסדר" ! הדלתות נפתחו — האחראי על הבלוק הופיע ובקול בלתי רגיל צווח : „החוצה" ! זה קרה ב־2 בנובמבר 1944.

עייפים וחלשים עזבנו את המקום אחרי שהות של 48 שעות ברעב ופחד. תחילה הבטתי בחשד אם לא ממתינות מכונות שיובילו אותנו למשרפה. אך לא, האחראית על בלוק 4 הודיעה לנו קצרות : „אתן חופשיות".

כולנו היקפנוה, חיבקנו ונישקנו אותה ממש. אחר כך העבירו אותנו לבלוק „ההבראה". לימים, התבררה חידת הישארותינו בחיים : הסתבר, כי קרבות החזית שהלכו וקרבו אלינו, אילצו את המרצחים להרוס את המשרפות ולפנות את האסירים.

✶

רחל לאור (דרקסלר)

עד למרחבי הטייגה

אנחנו לא נמלטנו מהעיר מחמת הסכנה של פעילות מלחמתית, עקב הימצאותם של מפעלי הזיון בתחומי סטאראכוביץ, הגם שרבים מבני העיר עשו כן. איני יודעת אם זה נבע מרגשות של בטחון עצמי או פטליזם המשלים עם הגורל, אולם העובדה היא, כי במשך שלושת החדשים הראשונים מאז כניסת הגרמנים לעיירתנו — לא זזנו מהמקום, על אף כל התהפוכות.

הלוויה המונית

רק מקץ התקופה הזאת, באו הורי לידי מסקנה כי השהייה במקום, עשוייה לחרוץ את גורלנו ללא כל סיכוי בעתיד להחלץ ממנו. אשר על כן, הוחלט שנעקור מעבר לוויסלה, שם התמקם „עולם" אחר, היינו לצד הרוסים.

אבי שכר עגלה ובבוקר יצאנו בליווית המוני יהודים שראו במעשינו כעין אירוע ציבורי ובהיותם קשורים עם אבי באלפי נימים, מצאו לנכון ללוותנו כברת דרך.

לא היינו בודדים בתחילת מסענו מהעיירה, אף כי בדיעבד יש להצטער צער רב שרק כ־20 איש, רובם בני נוער, בחורים ובחורות הלכו איתנו, בו בעת שרוב מניין ורוב בניין של יהדות העיירה נותרו במקום.

הדרך היתה קשה ורבת תלאות. מלבד מה שלא הורגלנו לאורח חיים שכזה „על גלגלים", על כל הסבל הפיזי הכרוך בכך, היה עלינו להתנסות גם מפגעי „בני־אדם" שונאי ישראל מהסביבה שלא החמיצו שום הזדמנות כדי להציק לנו.

את הגבול בין רוסיה לגרמניה, כלומר השטחים ששתיהן חטפו מפולניה, סימן נהר בוג, שהווה יעדנו הקרוב. אולם לפני הגיענו אליו, היינו צריכים לחצות נהר יותר גדול, הלא הוא הנהר הלאומי של פולניה ה„ויסלה". המכשול הטבעי הזה גרם לנו לא מעט „כאב ראש", באשר הימים היו בלתי רגילים ואף אנחנו לא היינו סתם אזרחים שכל הדרכים פנויות לפניהם, אלא יהודים, משמע, אזרחים ממדרגה שנייה וכאן ניצבנו בפני הבלתי נודע. אם לעבור גשר הריהו בודאי שמור ע"י חילות גרמניים —ומי לידנו יתקע, שיאפשרו לנו לעבור. מאידך, לא היה ברור אם ניתן יהיה לעבור בדרך אחרת. אולם הפעם שיחק לנו המזל ובהגיענו לנהר מצאנו דוברה ובאמצעותה עברנו.

איך לא תבושי

עתה הוקל לנו במידת מה. לאחר שהצלחנו להתגבר על המכשול הראשון, המשכנו לנוע מזרחה בכיוון לנהר הבוג. לפנינו נסעה עגלה ועליה משפחה יהודית, משפחת פליטים, ביניהן שתי בנות צעירות. ממולן התקדם לאיטו פטרול גרמני, אשר נעצר ליד העגלה וציווה על הבנות לרדת ממנה. ולא זו בלבד, אלא שציוו על הבנות להתפשט...

נקל להבין את החרדה הגדולה שאחזה בכולם, כאשר הגרמנים הובילו את הבנות העירומות לתוך איזו חצר וחזרו לכביש בלעדיהן. עתה בא תורה של עגלתנו להת־קדם לעברם והורי פחדו שלא יעוללו גם לי כפי שהתנכלו לקודמינו. אשר לי, היה מנוי וגמור עמי להתנגד בכוח ויהא מה! ברם, למזלי ואושרם של בני משפחתי לא הגיעו הדברים עד כדי כך. בהתקרב העגלה שלנו אליהם, אמנם עצרו אותנו, ולשמע את כיוון נסיעתנו, החלו לקלל בשצף קצף הלמאי אנו נוסעים אל „החזירים הרוסיים". אחר הפנו את מבטם אלי — ספק בהבעה של שאלה, ספק בפיקפוק וישאלו: „והיא מה עושה כאן אתכם? והנה, כאן באה תושייתו של אבא, שידע ברגעי מתח לשקול את צעדיו בקור רוח ותבונה, אשר השיב להם בלי כל היסוס ש„אספו אותי בדרך". בהתשובה הזאת התבקשה כמו מאליה המסקנה שאיני יהודיה וכמו אישור להנחה הזאת, בא חרון אפם של הגרמנים אשר ביטאוהו בגערה כלפי: „הכיצד לא תבושי לנסוע עם היהודים האלה?!" עשיתי את עצמי שאיני מבינה גרמנית וממילא פטר אותי המצב מלתת להם תשובה.

החלוץ — לפני המחנה

אחרי חילופי „המחמאות" נתנו לנו לעבור ואט אט הגענו לנהר בוג. כאן החליטו משום מה, שעלי לעבור ראשונה לגדר השנייה, כעין חלוץ ההולך לפני המחנה ולגשש מה צפוי לנו שם.

תוך כך פגשתי ע"י הגשר בחורה מווירזבניק בשם יהודית פישמן (כיום — לנדאו, חיה בארץ). היא היתה בודדה והצטרפה אלי ומכאן ואילך המשכנו שתינו בדרכנו לעבר השני של נהר הבוג, בעוד שהורי נשארו מעבר לזה של הנהר — מחכים לסימן ואות ממני.

הפעם האיר לנו המזל פנים, ואיש לא עכב בעדנו את המעבר — לא מעבר לזה של הגשר ולא מעברו השני. לאחר שראינו כי טוב, המשכנו ללכת, כאשר מטרת פנינו היא העיר לוצק, שם קיווינו למצוא נקודת אחיזה ואולי גם משענת במסענו המייגע ורב התלאות. בעיר הזאת היו טחנות קמח ולאבי היו קשרים מסחריים עם בעלי הטחנות. ועוד אמר לי אבי בצאתי לדרך הזאת, כי הרב של העיר — הוא קרוב משפחתנו וכדאי איפוא שאכוון את פעמי לביתו — אם לא יהיה בכוחו לעזור לנו, הרי ידע בודאי לעוץ עצה נכונה. גם לחברתי — יהודית היה „מלאי" של כתובות, ולכן נפרדו דרכנו — כל אחת לכתובת שלה.

את דרכי לביתו של הרב מצאתי, בקלות — וכי מי לא יודע היכן גר הרב — אבל במקום למצוא עצה ומשענת, נכונה לי אכזבה רבה. הבית היה נעול, הכל מסביב ריק ושומם, אין קול ואין עונה. את ההסבר מצאתי על הדלת החיצונית בצורת מודעה בזו הלשון: „כאן התגורר „קלאק" (בעל אחוזות"), ושלחנו אותו לסיביר".

הדמויות בחלון הראווה

לא נזקקתי לביאורים נוספים, הכל היה נהיר וברור. אולם הדרך הארוכה שעברתי והאכזבה שנחלתי זה עתה נתנו את אותותיהם ברפיון גופי, לא הייתי עוד מסוגלת להמשיך רגלי וניגשתי לשכור כרכרה שתסיע אותי לכתובת השנייה שבידי.

ובעוד אני נוסעת ברחובות העיר לוצק נפל מבטי לצד המדרכה אשר מעבר לה עמדו שני אנשים — גבר ואשה ליד חלון ראווה ומתבוננים בו. לבי כמו קפץ ממקומו באורח אינסטינקטיבי. הדמויות שלפני חלון הראווה היו מוכרות לי כל כך, עד כי אפילו מצד עורפם יכולתי להבחין בזהותם. עוד שנייה, לא, שבריר של שנייה — וכל ספק נעלם כלא היה! אכן, לא אחרים מאשר אחי וגיסתי הם העומדים כאן במרכז העיר לוצק. ומתבוננים בניחותא אל תוך חלון הראווה.

בתנועה נמרצת הנני עוצרת את הכרכרה וקופצת אל תוך זרועותיהם של בני משפחתי.

איך?! מה?! כיצד התגלגלנו לכאן פתע פתאום?! לרגע קט עוצרים את הנשימה, שואפים אויר מלוא הראות והתעלומה מסתברת חיש מהר: כמוני כמוהם היו מצויידים בכתובתו של הרב הלכו לכיוון ביתו ובהתקלם במודעה על הדלת שהוזכרה לעיל, חזרו על עקבותיהם ומתכוננים ללכת — שוב לראות כתובת המצוייה בידי... בינתיים מתבוננים בחלונות ראווה.

כיוון שכך, הרי ממשיכים כבר יחד ובדרך מספר אחי שכל אנשי ווירזבניק, כ־20 איש פנו לכתובתו של הרב והם מצויים איפוא מפוזרים בתוך רחובות העיירה.

ועוד הסתבר, שלאנשים מעבר השני של נהר הבוג נמאס כבר לחכות כל כך הרבה זמן לתוצאות הסיור שלי והם החליטו להסתכן ולעבור „על אחריותם".

עברו עוד כ־3 ימים — וגם הורי עברו, כמעט האחרונים את הגבול, ועתה נמצאנו כל אנשי ווירזבניק מרוכזים בעיר לוצק ומתכננים כיצד לכלכל הלאה את צעדינו הבאים.

הולכים לסיביר

הפור נפל על העיירה לוניניץ. על שום מה? מפני שהיתה לנו „נקודת אחיזה" בדמותו של מורה בית הספר „תרבות". האיש היה אהוד אצלנו ונחשב כדמות מרכזית בעיירה, ולעת כזאת היו אלה „נתונים" מספיקים כדי שאדם ירחש תקוות. הנה כי כן, פנתה כל הקבוצה של הווירזבניקאים לכיוון לוניניץ אל ביתו של המורה לופטה. אכן, התקוות התאמתו. המורה קבל אותנו בסבר פנים ונכונות מלאה לעזור ככל יכולתו!

התמקמנו בעיירה והתחלנו אט אט להתערות במקומנו החדש. גם הרוסים ראו בנו ציבור שיש להגדירו והגישו למילוי שאלונים, בהם היה בין יתר השאלות השגרתיות — סעיף רב משמעות — לאן רוצים לנסוע: לגרמניה, לרוסיה, או ל„פלשתינה?!

היות, והמדובר היה ביחסים עם שלטון חדש שעל טיבו טרם הספקנו לעמוד ובראותנו את ההבדל בין הגרמנים המתנכלים וזוממים להרגנו, לבין הרוסים שאליהם ברחנו להיחלץ מהנאצים, התיחסנו במלוא האמון ולא העלינו כל חשד ביחס לכוונותיהם. לכן, החליט האבא שלי לציין במשבצת הטופס, בה צויינה השאלה „לאן?" את המלה — „לפלשתינה".

אולם האכזבה לא איחרה לבוא. ימים מספר לאחר שהמצאנו חזרה את הטפסים, בא אלי רוסי שהיה כנראה בעל מעמד רם והודיע באופן בלתי רשמי שההורים שלי צפויים לגירוש לסיביר והציע לי להתחבא במקום סתר, כדי שאוכל להשאר. מובן שסירבתי והוא הלך כלעומת שבא. למחרת בלילה אמנם באו שוטרים ולקחו את מש־פחתנו לתחנת הרכבת. במקום הופתענו לראות גם יוצאי ווירזבניק אחרים, ביניהם: סולה קליינר, ווייזנפלד — בעלה לעתיד ואחרים. הכניסו אותנו לתוך קרונות משא והנסיעה נמשכה זמן רב, עד שהגענו לתחנה בסביבות העיר ארכנגלסק, סמוך ליערות עד, שם ציוו עלינו לרדת. לאחר שהייה קצרה ובדיקת מספרים הובילונו לתוך היער והודיעו קצרות את המילה הרוסית המפורסמת: "סטרויטס", אשר פירושה הוא כי מכאן ואילך עלינו „להסתדר", כלומר לגור ולחיות ולעבוד כאן.

כולנו על הסוס

בתוך היער היו כבר צריפים מוכנים „לקלוט" אותנו והאנשים אוכלסו — 50 איש לכל צריף. התנאים שם לא היו תנאי מעצר, אנחנו היינו חופשיים, אך האפשרויות לצאת מהמקום היו אפסיים, מפני שהיו אסורים עלינו מבחינת החוק וגם באופן מעשי היה זה מן הנמנע בתנאים הגיאוגרפיים והאקלימיים ששררו שם.

הכפור היה מגיע עד ל־50 מעלות מתחת לאפס ויותר מזה, מסביב מרחבי הטייגה הפראיים, והמזון שקבלנו היה מזער, באשר כל כולו התבטא בחתיכת לחם ליום ותו לא.

אף על פי כן, היה אבי אופטימי. עוד בדרך לארכנ־גלסק היה לו כעין חזון נבואי, אשר עשוי היה להתגשם במרוצת הימים.

בעוד שכולנו היינו מדוכאים בשל העובדה שאנו נוסעים לסיביר, טען אבי בתוקף שאנו „נוסעים לארץ ישראל". נדהמנו למשמע אזנינו, הכיצד, תהינו? אולם הוא חזר וטען בדביקות שסוף הדרך שלנו — להגיע לארץ ישראל. הוא הטיף לנו להיאזר בסבלנות, הדרך אמר, תהיה רבת פיתולים, אך בסופו של דבר נגיע לירושלים.

בינתיים התחלנו גם לעבוד, כי גם את חתיכת הלחם לא רצו לתת ללא תמורה. עבדנו ביער בחטיבת עצים. בתקופה יותר מאוחרת קיבלו אחי ואבי עגלות ותפקידם היה להוביל עצים. אף אני קבלתי סוס וכל משפחת דרקסלר הפכה לעגלונים. הרעב הציק לנו ולכן נאלצנו לחפש בכל מיני דרכים איזו תוספת מזון לקיום הנפש. היינו מגיעים לקולחוזים בסביבה ותמורת חפצים מבקשים קצת אוכל.

היות והצטיינתי בעבודה, העבירוני לתפקיד אחר, היינו בתור מקשר קבוצות העבודה ואז שופרו מעט התנאים.

לימים נערך הסכם בין הגנרל הפולני שיקורסקי לבין הממשלה הסוביטית ואנו שוחררנו בתוקף ההסכם הזה ביחד עם רבבות פולנים ויהודים שהיתה להם לפני המל־חמה אזרחות פולנית.

לאחר השחרור נסענו לאסיה התיכונית, חצינו במאורגן את הגבול לפרס ומשם לארץ ישראל. אין זאת, כי א ם הגשמת נבואתו של אבי ז"ל שחזה אותה עוד בימים הקודרים.

חוה שרגא

נוסעים לפלשתינה

לא די היה להם לרוצחים הנאציים שהכינו את השמדת היהודים בשיטתיות ובנוהלים מחושבים ומפורטים, גם לא הספיקו להם עוזריהם הנפשעים, האנטישמיים הארסיים מקרב האוכלוסיה המקומית, אשר היו מוכנים בנפש חפצה לסייע בידיהם במלאכת הרצח ההמוני.

נוסף לכל אלה, נזקקו הגרמנים גם לשקרים מתועבים, למזימות שטניות, לתחבולות ועורמה, כדי להסיח את הדעת מן הסכנה האיומה האורבת מאחורי הכותל.

האוכלוסיה הרגילה, אלא שארית הפליטה מכל מיני מקומות שלא הספיקו להרוג אותם או לשלוח למחנות המוות. הואיל והתהליך הזה התרחש כבר בנסיבות שהרצח ההמוני לא היה עוד בבחינת סוד, חששו הנאצים מהפתעות והחליטו מכאן ואילך להסוות את צעדיהם. אי־לזאת, קראו למקום הריכוז בשידלובצה „יודנשטט", היינו מדינת היהודים, כדי לרמוז להם כביכול שביסוד ההעברה והריכוז יש איזו תכנית „מתקבלת על הדעת".

גירושים והעברות באמתלאות שונות, שכולן הובילו להשמדה

בידעם, מה גדולה זיקת היהודים לארץ ישראל ועד כמה חרותה ציון בלבם, („כל עוד בלבב פנימה נפש יהודי הומיה — ולפאתי מזרח קדימה — עין לציון צופיה"), החליטו בצורה שפלה לנצל גם את הזיקה העמוקה הזאת לתכניות ההשמד שלהם.

לתחבולה הזאת היו שני שלבים: תחילה החלו לרכז בשידלוביץ יהודים מכל עיירות הסביבה. לא היתה זו

השלב הבא היה עוד יותר ערמומי ושפל: לפתע הופיעו בחוצות העיירה פלקטים, המודיעים שמארגנים „נסיעה קולקטיבית של יהודים לפלשתינה", ומי שרוצה להשתתף בה — יבוא ויירשם.

השלג היה אדום

בדרך תחבולתית זו הצליחו להערים על האנשים,

ולמשוך לרשתם גם כאלה שמצאו להם בכל מיני דרכים מחסה ומסתור, ולהוציאם יום אחד אל המגרש הסמוך לתחנת הרכבת.

בבואנו לשם, הוחוורה לכולם המשמעות הטרגית של „המבצע" על כל מוראותיו. במקום הזה התרחשו מאורעות מזוועים שהמוח האנושי ממאן לתפוס אותם. ראשית כל, העמידו אותנו במשך ימים שלמים ללא מזון ומים והיו נוהגים להוציא מדי פעם מישהו מתוך השורות, סתם ככה, ללא כל סיבה ולרצחו בו במקום.

האכזריות גברה עוד ביתר שאת לגבי ילדים, עוללים ויונקים. הגרמנים השליכו יונקים אל הקירות של הבתים ובדרך זו היו הורגים אותם. לעולם לא אשכח את הזוועה הזאת.

הימים היו ימי חורף — ומעטה השלג שכיסה את הסביבה היה אדום מדמם של הקרבנות. בין הנרצחים היו גם אנשי וירזבניק — יחיאל ויינטרויב ואשתו, בלומנפלד, יעקב קורנוואסר עם אשתו ובתו.

בתום 6 ימים נוראים אלה באה פקודה „לצעוד" ולאחר הליכה של כשני קילומטר הגענו אל מסילת הרכבת, שם חיכו לנו כבר קרונות מוכנים ל„קליטה".

לתחנה הזאת הביאו גם בעת ובעונה אחת שלוש משאיות עם נגררות, מלאות יהודים, לבושים סחבות ושקים מנייר, כולם תשושים, חצי מתים, צהובים בפניהם. את המשלוח הזה של המשאיות רצחו במקום, כמעט את כולם בעוד שאותנו העמיסו לתוך הקרונות והרכבת זזה לכיוון המחנה טרבלינקי.

היהרגו אנשים בריאים?

לאבי היתה ידיעה מקיפה על תכניות הגרמנים ממגעיו הקודמים עם התנועה המחתרתית והוא ידע שאנו נדונים למוות וודאי. לכן, התחיל מראשית כניסתנו לקרון לתכנן את הבריחה. הוא הסביר לכולם במה מדובר ולימד אותם כיצד לקפוץ מהרכבת. אולם, למרבה הצער, נתקל באי הבנה מצד האנשים שלא יכלו ולא אבו לשמוע. הם פשוט לא האמינו ולא הבינו שמובילים את כולם לשחיטה.

זכור לי זוג אחד בקרון „שלנו", בשם הרשמן, כאשר האשה הפטירה לעומת דברי השיכנוע של אבי „אני לא מאמינה שיקחו אנשים בריאים וחזקים כמונו ויהרגו אותם, אני לא מאמינה ואיני רוצה לקפוץ".

בראותו את חוסר התועלת שבדבר, חדל אבי ממאמציו והתרכז בהדרכת אותם אנשים שגילו הבנה, וכן לימד אותי כיצד לקפוץ מהרכבת.

לאחר שעברנו כברת דרך, אכן, קפץ אבי מהקרון ואני מיד אחריו, ולפי שעה ניצלנו.

*

מינקובסקי אברהם (משה)

בצפורני קלגסי המוות

הכל התרחש באופן פתאומי. אמנם, היתה כבר תכונה רבה וגם מתח הורגש באויר, אבל אנשים מיאנו להאמין שאכן זה עלול לקרות כל כך מהר. והנה נפלו פצצות. בעיירה שלנו היתה תעשיית תחמושת, לכן חששנו מהפ־צצות נוספות. משום כך, ברחנו — אני ואחי אברהם, לסליפיה, עיירה שקטה ללא תעשייה, שם היה לנו דוד. פנינו אליו והוא קיבלנו יפה, שהינו שם כ־10 ימים. כל אותו הזמן היינו מנותקים מהעיירה שלנו ולא ידענו מה שמתרחש שם, הגם שהרגשנו את המלחמה, כי ראינו תנועות צבא. היה בסליפיה בית סוהר לאסירים פוליטיים שנדונו למאסר עולם ובאותם הימים פינו אותם בליווי משטרתי למקום אחר. למחרת פינוי האסירים, נכנסו הגר־מנים, צבא סדיר ממוכן. היינו ברחובות וראינו לדאבוננו כיצד הגויים קיבלו אותם בפרחים. חרף זאת, החלו הגרמנים להתעלל באוכלוסיה בלי אבחנה, ושרפו בתים גם של הנוצרים.

נשארתי עוד כמה ימים אצל הדוד, אח״כ חזרתי לסטרכוביץ כיוון שממילא נקלעתי לשטח הכבוש ע״י הגרמנים.

בבואי הביתה, שמעתי שהגרמנים לקחו אנשים נשואי פנים לעבודות כפייה פיזיות — לרוב סבלות. אחרי כן החלו לחטוף יהודים — סתם עוברי אורח והביאום לעבודות עזר „שחורות" ברכבת. אבי היה כל השנים סוכן של חברת „זינגר" למכונות תפירה, אך עם תחילת הכיבוש הנאצי נאלץ להפסיק בעיסוקו, מפני שהגויים לא רצו לשלם. במרוצת הזמן אורגנה עבודה ואבי יצא ביחד איתי ועם אחי אהרון לעבודה אצל הגרמנים לחטוב עצים בחצרות להסקה. כ״כ נסענו ליער עם מכוניות משא גרמניות לחטוב עצים ולהביא לעיירה. בתמורה קיבלנו תלושים למעט אוכל אשר היה צריך להספיק בשביל כל המשפחה. אורח חיים זה נמשך, פחות או יותר, עד לשנת 1941. באותה תקופה יצאה מאת הגרמנים פקודה לשאת אות הקלון על השרוול. עד לתאריך האמור עבדנו במאפיה, אמנם עבודה קשה מאוד — עד שעה מאוחרת בלילה, אולם עם הטלת הצו לשאת את אות הקלון נמנע מאתנו להמשיך בכך, מפני שליהודים אסור היה להסתובב מאוחר. מצידנו אנו — היינו מעוניינים לעבוד שעות ארוכות, בכדי לקבל יותר לחם. ולנוכח המצב הדחוק הגענו למסקנה שכדאי להסתכן, ולא לשאת את אות הקלון, ובלבד לזכות במעט המזון. למזלנו, לא נעצרנו ולא ביקרו אותנו אף פעם. עם זאת, היו מקרים אחרים, שאנשים לא נשאו את התלאי וכאשר נתפסו „בקלקלתם", — קיבלו עונשים חמורים: מכות, התעללות, וכדומה.

לימים היטילו הגרמנים עוצר של גבולות הזמן שליהודים מותר היה להימצא מחוץ לבית.

בשנת 1942 הקימו מחנה בבית־חרושת לתחמושת „מפעלי כריה סטאראכוביצה" והעבירו לשם הרבה יהודים לעבודת פרך, אך אנחנו נשארנו בינתיים במקומותינו.

בינתיים גבר הטרור הגרמני מיום ליום. זכור לי מקרה שתלו שנים עשר אנשים — זקנים וצעירים — במרכז העיירה, מפני שירו בגרמני. אחר־כך ציוו עלינו הגרמנים להוריד את החלויים מהגרדום. המקרה הזה נחרת במיוחד בזכרוני: כאשר הגענו למקום, השכיבו את כל הנדונים על האדמה — כבולים בידיהם אחורנית, תשושים ומוכים ומיואשים. כמובן שבמצב הזה — לא גילה אף אחד מהם התנגדות. כאשר ציוו עלינו להוריד אותם מהחבל, ניגשתי למקום וראיתי ביניהם אנשים שהכרתי אותם קודם ועובדה זו העיקה עלי עוד שבעתיים. אח״כ לקחו את אבי ואותי למחנה ושם עבדנו במחסן הראשי, בכל מיני עבודות־עזר, בעוד שיתר בני המשפ־חה נשלחו למחנה המוות טרבלינקה — ומאז לא נודע גורלם. במחנה זה נשארנו עד שאבי חלה ונפטר. לאחר מכן הוסעתי ביחד עם אסירים אחרים לאושוויץ.

גירוש לאושוויץ

בהגיענו לאושוויץ, כיוונו אותנו ל„ציגיינר לאגר". בו במקום עברתי סלקציה, תחת „ניצוחו" של ד״ר מנגלה י״ש ואחר כך העבירו אותי למפעלי „בונה", שם עבדתי

בבניין, בקומנדו 105 — עד ל־18 בינואר 1944, בו חוסל המחנה, עקב קירובה של החזית. הגרמנים לא אבו להסתכן בהשארותנו במקום ובקור החורפי העז הצעידו אותנו ב„מצעד המוות" הנודע לשימצה, עד כי האנשים נפלו כזבובים והשלג האדים מרציחות מלוויי הס"ס. תחילה הלכנו לגליוויץ ועבדנו שם במשרפת לבנים, אח"כ העמיסו אותנו על רכבות, אך חיש מהר התברר שהרכבות לא נוסעות, אז הורידו אותנו והתחלנו שוב ללכת ברגל. הלכנו דרך יער והמרצנו את צעדנו מתוך החשד שפה רוצים להרוג אותנו. פתאום נשמעה יריה והשתררה בהלה. התחלנו לברוח והם פתחו עלינו באש. אחרי כמה רגעים בא קצין ואמר — „מי שחי — שיקום, לא יקרה לו מאו־מה". כאשר קמנו, ראינו שרבים נהרגו ביריות. לפי פקו־דתם — הסתדרנו בשורות והמשכנו ללכת במשך חודש מים. האוכל שקבלנו, היה — קצת לחם וקפה. במשך כל המסע נשארנו ללון במבני מוסדות, עד שהגענו לעיר לאנדהוט. כאן לא היה היכן ללון והם הכניסו אותנו למינהרה גדולה מאוד, בה היתה רק כניסה אחת. לאחר שהות קצרה, התברר שאין אויר במינהרה, על אף שהיה אור. התחילה בהלה, כולם נדחפו לפתח, אנשים נחנקו, נדרסו, היו גם כאלה שהתאבדו (הספרים, שהיו להם כלי גילוח). בבוקר, כאשר הוציאו אותנו מהמינהרה, התברר שהיו עשרות הרוגים. בעקבות התרחשות הדמים הזאת, באה חקירה מהירה והם החליטו בתור פיצוי לתת לנו לנוח יומיים. אח"כ הכניסו אותנו לצריפים של שבויים צרפתיים שפינו את המקום והודיעו שבעוד יומיים נזוז מכאן. אך היות ולא רחשתי כל אמון לגרמנים, החלטתי לברוח.

בריחה

היינו 5 איש שהתחברנו יחד לקבוצה מלוכדת. יום אחד סיפרתי להם על רעיון הבריחה שלי. הם עודדו אותי, מפני שכוחותי תשו ולא היה לי כל סיכוי להמשיך בתל־אות. עם ערב, כשקבלנו את האוכל בחצר, נכנסתי עם הכלים לצריף ובניתי לי בתוכו מחבוא מעצים ע"י החלון שישמש גם ככניסה לצריף. החברים הערימו עלי עצים ושכבתי שם עד שעה 6 בבוקר.

בשעה זו הודיעו שיש לצאת למיסדר, אך אני לא יצאתי. הס"ס ערכה ביקורת ומי שלא יכול היה ללכת הובילו אותו לצריף אחר והרגו אותו. בזמן הביקורת נכנס איש ס"ס לצריף שלנו ונעמד על העצים ששכבתי מתחתם. לא נשמתי, כדי שלא ישגיחו בי, אך פחדתי פחד מוות מהכלבים שלא יריחו אותי.

אחרי חצי שעה זזו כולם ואני נשארתי שעות מספר תחת העצים, אח"כ יצאתי משם וראיתי שאין אף אחד. היית לבוש בגדי מחנה, בהם היה מסוכן להיראות. אולם, היתה לי שמיכה, אז קרעתי אותה וכיסיתי בה את המכ־נסיים. את הכובע הפכתי על הצד השני וכה הלכתי. כ־200 מ"ר מהמקום היה מוסך של עגלות בו עמדה חבית זפת. לקחתי מן החומר, מרחתי על בגד האסירים, כדי להסוות את זהותי. הבחנתי מרחוק צריף ונכנסתי לתוכו. ראיתי שהוא ריק וחיכיתי עד רדת החשכה. הייתי רעב והסתננתי לבית של גויים, הורדתי את הכובע ואז הבחינו שאני אסיר בורח. אמרתי שאני רעב וקיבלתי מהם קצת אוכל.

בלילה שמעתי ניפוץ פגזי תותחים והבנתי כי החזית מתקרבת. הסקתי מכך שלא כדאי לי להרחיק לכת מהמקום הזה, אלא לחכות „עד עבור זעם". התארגנתי להחזיק מעמד: מצאתי מחסן מלט, בניתי לי כעין מינהרה, אספתי מעט אוכל שלקחתי בבתים הגרמניים. לימים, פגשתי אשה גרמניה אשר שאלה: אתה רוצה בגדים?

אמרתי כן, ועליתי על עץ גבוה כי חששתי — פן „תסדר" אותי. למזלי — התאכזבתי לטובה, האשה הביאה חבילת בגדים ומסרה לי אותם. עתה הייתי מלובש כמו פועל כפייה צרפתי ויצאתי „לאור העולם". האנשים נתנו לי אוכל, אבל הפצירו שאסתלק, כי הסכנה עדיין אורבת במקום. לצערי, לא עלה בידי לשעות לעצתם וחיש מהר הוברר, כי אמנם צדקו. יום אחד בא איכר ולקח מיטה מהצריף ואחריו באו 4 אנשי ס"ס ובראותם אותי שאלו: „מה אתה עושה כאן?" — קולע לחם, אמרתי. הם לא קיבלו את תשובתי והתייעצו מה לעשות איתי. בינתיים העמידו אותי בין הגדרות ואחר כך החליטו לרתום אותי בתור סוס לעגלה שאסחוב משא עד שאפול... משם הובילו אותי לחקירה, היכוני ודרשו להגיד להם — „היכן הזהב" ושוב רתמו אותי לעגלה — וציוו עלי לסחוב.

הגיע הערב כאשר היו צריכים לזוז, אך לא באה כל פקודה. ברם, הממונים על הבלוקים רצו לדעת מה מתרחש „בחוץ", אז „לחמו" עלי שאשאר אצלם. נכנסתי לבלוק וקיבלתי קצת אוכל. למחרת, רתמו אותי שוב לעגלה וכך נמשכה ההצגה 4 ימים.

אח"כ באה פקודה לצאת לחפירות האנטי־טנקיות. כולם יצאו ואילו עלי אסורה היציאה ואני נשאר בצריף תחת שמירה מיוחדת. פה המשכתי לשבת עד ל־6 למאי 1945, בו נכנסו הרוסים ושחררו אותנו.

אחר המלחמה חזרתי לוירזבניק, אך לא נשארתי שם זמן רב ב„עמק הבכא". עברתי את הגבול ועליתי דרך צ'כיה. הגעתי ארצה באניה „אלטלנה" וזו היתה כאילו „השלמה" לקורותי הדראמטיים במשך כל שנות המלחמה.

פ. הוכמיץ

לאחר ייאוש

לאחר מצעד המוות לאושוויץ הגעתי למחנה מטהאוזן ולאחר ימים מספר למחנה אבנזה, באוסטריה, אשר נגלה כאחד הגרועים ביותר שנתנסינו בזה. עבדנו שם עבודה מפרכת במחצבות אבן וחפרנו מנהרות בשביל תעשיית הנשק הגרמנית.

מצבי היה קשה מאוד, בין היתר עבדתי גם בהסרת שלג מהכבישים וגשרים בדרכים הסמוכות למחנה, והגפיים פירושה חיסול וודאי, ויתרתי על „זכותי" הזאת. אולם בו במקום, קיבלתי בעת ביקור במרפאה עצה מרופא יוגוסלבי שאשפשף את האצבעות בשלג או אחזיק את הרגלים במים קרים במשך זמן מה.

עוד המשכתי לנהוג כתמול שלשום ונהגתי לשים כעין תחבושות (סמרטוטים), על אצבעות רגלי, בכדי שלא יתחממו, אך כל זה לא הועיל לי. לילה אחד, כאשר החום

והעתיד הקודר המצפה כאן לכל אחד

שלי קפאו מקור וגרמו לי סבל בל ישוער. בלילות שמתי תחבושות של מים קרים על הרגלים, כדי שלא יתחממו, כי במצב הזה נגרמו לי כאבים חריפים כמו דקירות ממחטים. בבוקר נעזרתי ע"י ידידים שסייעו בידי לצעוד את צעדי הראשונים ואט אט, יכולתי להמשיך במלאכה. המחזה הזה חזר ונשנה מדי יום ביומו, וגרם לי סבל בל יתואר. לימים פניתי למרפאה והם רצו להכניס אותי לבית חולים. אולם בהיותי למוד נסיון כי שהייה בבית חולים אצל הנאצים — בצריף גאה יותר מהרגיל והכאבים גברו ללא נשוא, התפתלתי במכאובי והגעתי למצב מיואש. ואז עלתה בי מחשבת ייאוש להיגמל פעם אחת ולתמיד מהצרה שפקדה אותי ע"י בריחה לאין ולאפס. עוד הוסיפה עלי מועקת המצב הכללי, המלחמה והתלאות, והעתיד הקודר המצפה כאן לכל אחד מאתנו ואז החלטתי לשים קץ לקיומי העלוב: ברגע זה נעמדו בעיני המחזות של האנשים התלויים על גדר התיל המחושמלת וגמלה בי המחשבה ללכת בעקבו-

תיהם... להשלמת התמונה אזכיר עוד את גזר הדין ל־25 מלקות שהיה תלוי ועומד מעלי כחרב דמוקלס. ממילא לא היה לי עוד מה להפסיד, כי הרגשתי שהמלקות במצבי אני, יגמרו אותי לבטח. לכן, יצאתי בשארית כוחותי מהצריף, וכיוונתי את פעמי אל הגדר. אמנם ביוצאי מהצריף לא ראיתי את הגדר, כיוון שהיתה מרוחקת כברת דרך, אך הלכתי לפי חוש ההתמצאות. עברתי מרחק מה, עד כי יכולתי כבר להבחין בגדר. הלילה היה ליל חורפי קר, כאשר מעטה שלג מכסה את פני השטח וממשיך לרדת — ואז

תוך כך הזכיר גם את ההרשמה שנערכה בזמנה עוד במחנה סטרכוביצה לנסיעה לארץ ישראל, וכדבריו: „הרי שם מחכים לנו אחינו", זאת כיוון שהיו לו בארץ 2 אחים ואחות. דבריו שכנעו אותי וחזרנו שנינו יחד לצריף כאשר אני מבטיח לו לקבל את דבריו כהווייתם.

בהגיענו לצריף, ולאחר שהתאוששתי מן ההתרחשות האחרונה, שאלתיו איך הגיע אלי שם בשדה, ואז הוא סיפר שבשוכבו על הדרגש נרדם וחלם שאני צועד מרוב ייאוש לכיוון הגדר המחושמלת ואז הוא ניעור משנתו, ובראותו

לאחר ייאוש

הידיד שהציל

ברגע מסויים אחז בי מישהו מאחור באורח בלתי צפוי וקורא בקול נרגש בשמי באומרו: „אני יודע לאן אתה הולך ומבין למניעים שלך, אך תבטיח לי שלא תמשיך עוד ולא תחזור על הנסיון הזה. אני משביעך — בל תעשה זאת שנית, אחרת אעשה כמוך — ואז לא ישאר שום זכר ממשפחתנו ולא יהיה אפילו מי שיספר מה התרחש עם כולנו". היה זה דודי — שלמק ווייסבלום שהיינו עמו ביחד במשך כל הזמן.

הוא הוסיף ואמר: המלחמה מוכרחה פעם להסתיים ואם החזקנו מעמד עד עכשיו, אין טעם שנתייאש ברגע האחרון ממש, הניתן כבר למישוש לפי כל מיני סימנים.

שאיני לידו, קפץ על רגליו, רץ החוצה והבחין בעקבות רגלי על השלג ורץ כל עוד כוחו עמו, עד שהבחין בי.

למחרת, פניתי למרפאה המקומית ובינתיים נפרדנו לתקופת מה, אחר נפגשנו שנית באותה מרפאה, כאשר הוא תשוש כוחות ובמצב קשה מאוד.

הוא סבל גם ממחלה נוראה של פצעים בפה ולא היה מסוגל עוד לאכול, דבר שהחמיר עוד יותר את מצבו. פניתי למכר שלנו — פלדשר — ובקשתי שיעזור לדודי — אך כל המאמצים עלו בתוהו, והוא נפטר בזרועותי בדיוק יום לפני השחרור.

מלכה (ביתן) וייסבלום

צעדת המוות מאושוויץ

החורף היה בעיצומו, הקור חודר לעצמות היבשות והמצומקות, ונגעץ כקוץ בבשר החי של אסירי המחנה התשושים. רק אי־שם בפינה חבוייה בלב, התנצנץ שביב של תקווה: אולי יתרחש הנס? שמא נזכה ליום המיוחל!

בימים שקדמו לא היתה עולה כלל מחשבה כזאת — לעבור את מערבולת הדמים בגיהינום של אושוויץ ולהינצל. אולם עתה, כאשר הדי הפגזים של החזית מגיעים כבר בבירור לאזני הכלואים ומבשרים כי שעת הגאולה קרבה, מתעורר גם משהו בלב.

מאידך, מתחדדת בעת ובעונה אחת תחושת הסכנה: כלום ישלימו הזאבים? הלוא יבקשו בכל מירצם השטני למחוק את עקבות פשעיהם המחרידים ולא להשאיר עדים חיים...

ואמנם החששות האלה התאמתו חיש מהר בצורה אימתנית. ללא שהיות ולבטים, החליטו הגרמנים להוציא את שוכני המחנה ה„מוזולמנים" ולהעבירם פנימה לתוך גרמניה. ומכיוון שאין להם כבר רכבות, ילכו השלדים ברגל, הגם שהם בקושי מסוגלים להניע אבר. רובם בודאי יפלו בדרך — אולם אין זו מגרעת לגבי דידם, אלא להיפך, כי מטרתם הסופית היא בלאו הכי — להיפטר מהיהודים הללו...

מכל יוצאי וירזבניק באושוויץ נשארו רק מעטים, ביניהם: הגב' פולה וייזר, גוציה זינגר, אסתר ורגינה וייסבלום, לאה ויוכבד רוזנברג, פולציה אונגר, חנה טננבוים, מניה גולדשטיין ועוד אחדים. לא הועילו שום תחנונים, האנשים נצטוו לצעוד בקור, בשלג, בסחבות בלויים וקרועים רעבים וצמאים ועוד נאלצו להגביר את קצב הליכתם בעקבות איומי הגרמנים. כמובן שרובם נפלו מאפיסת כוחות, ואלה שהחזיקו מעמד המשיכו, עד שהגענו לאיזו תחנה ושם עמדו קרונות על המסילה. הם העמיסו אותנו לתוך הקרונות האלה בלי לשים לב לכוח קיבולם. לכל קרון שתפוסתו הרגילה מגיעה אולי ל־35 איש, דחסו יותר ממאה אנשים וכה נסענו בצפיפות שאין לתאר אותה במלים. את התוצאות אפשר היה לשער מראש, והן אמנם התגלו במלוא אכזריותן, כאשר הגענו למחנה ברגן־בלזן, שהיתה התחנה האחרונה בדרך.

רבים נחנקו למוות וכאשר נפתחו דלתות הקרון, נפלו מתוכו כל הגוויות החוצה. המעטים שנותרו בחיים נצטוו להכנס לתוך צריף רעוע ורטוב ולהתמקם על דרגשיו המלוכלכים.

מות הלנה היפה

בין שוכני הצריף התבלטה בחורה אחת — ושמה הלנה טננבוים שהיתה יפהפיה נודעת בעיירה. עתה, לא נותר הרבה מיופיה, אך נשאר לה עדיין הקול הערב ועל־אף המצב הלחוץ, נתנה את קולה בשיר והפיחה תקוות חיים אצל יתר האסירים, כדי שיאמצו את כוחותיהם האחרו־נים להחזיק מעמד ולא ליפול ביאושם כי רב. כך נהגה לפזר את האווירה הקודרת שעמדה בחלל ה„בלוק" — מקום משכנם של הכלואים, מדי יום ביומו.

יום אחד לא נשמע קולה של הלנה למגינת לבם של בנות הצריף וכאשר ניגשו לדרגש שלה, להיווכח אם לא קרה לה משהו, מצאוה שוכבת ללא רוח חיים. בדיקה שטחית ורגעית גילתה שגוועה מרעב.

מותה עורר עצב רב אפילו בין אנשים שהמוות הביט להם יום יום ושעה שעה בעיניים והיה „בן־ביתם" הקרוב...

את גופתה של הלנה היפה הוציאו מן הצריף והעבירוה לערימת המתים אשר בחצר. אחר באו מכוניות ו„ניקו" את השטח.

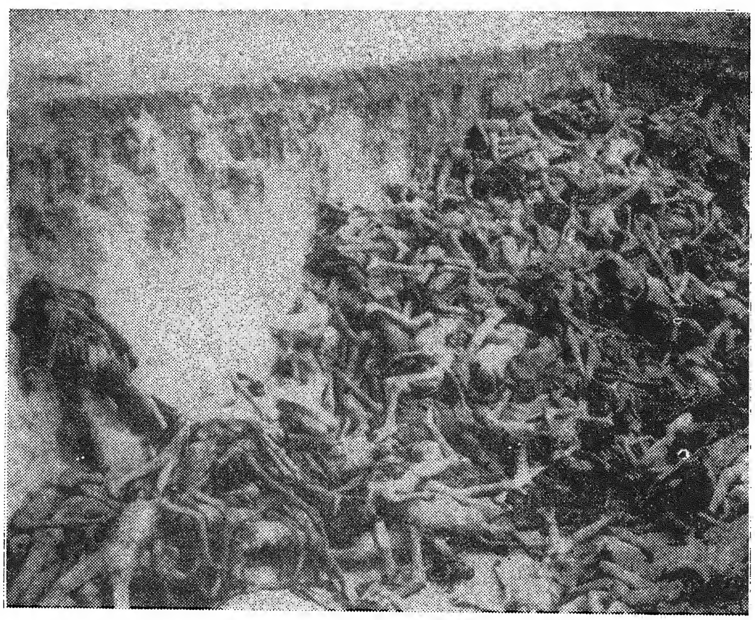
למרבה היגון והצער, היה קרבנה זמן מועט לפני השחרור, אולם לא היה זה הקרבן היחיד. גורל דומה העולה באכזריותו על כל מה שניתן לשער פקד אלפי נשים — ואחותי ללה ביניהן — שהגרמנים מנעו מהן מים ומזון והחזיקו אותן בהסגר מפלצתי עד שהוציאו את נשמתן.

גרשון ראָזענוואַלד

א בארק טויטע אין קאַרנרוואסערס הויף

דאָס גאַנצע בילד שטייט מיר נאָך פאַר די אויגן מיט אַלע זיינע גרוילקייטן, און איך פרעג זיך אַליין: האָב איך דאָס אַלץ געקענט דורכמאַכן? ווו האָט זיך דעמלט גענומען דער כוח דאָס איבערצוטראָגן. ד אָ ס י אָ ר קומט עס אויס אין אַ דינסטיק ט״ז חשון. מיט 28 יאָר צוריק אין אַ דינסטיק 1942, דעמלט — „דער פינצטערער דינסטיק" אין אונדזער גאַנצן לעבן. דאָס לעצטע מאָל האָבן מיר דעמלט געזען אונדזערע נאָענטסטע. די וויערזבניקער שארית הפליטה געדענקט עס אַז טראָץ אַלע פאַרזיכערונגען פון יודנראַט אַז וויערזבניק וועט אויסמיידן די אויסזידלונג, ווייל וויערזבניקער יידן זיינען געווען נוצלעכע יידן, געאַרבעט אין הערמאַן-גערינג-ווערקע ימח שמו.

יידן פון אנדערע שטעט זיינען געקומען און געצאָלט אַלע געלטער און ווערט-זאַכן, בכדי צו באַקומען אַן אַרבעטס-קאַרטע און דער יודנראַט האָט פאַרזיכערט די גילטיקייט. האָט זיך דעם פינצטערן דינסטיק אַרויסגעוויזן אַלס פאַלש. פאַרטאָג זיינען די מענטשן אין געטאָ אויפגעוועקט געוואָרן פון זייער טויט-מידן שלאָף פון אַ גאַנצן טאָג שווערע אַרבעט, דורך שיסן און געשרייען שנעל צו לויפן אין מאַרק. דאָס שרעקלעכע, אין וועלכן מען האָט נישט געוואָלט גלויבן, איז געקומען. די שטאָט איז אַרומגערינגלט מיט דייטשן, ליטווינער און אַנדערע מערדער, אַנגעטרונקען, מען האָט פאַר זיי צוגעגרייט צו טרינקען אַ גאַנצע נאַכט, ווען דאָס שטעטל האָט גאַרנישט געוווּסט וואָס עס גייט געשען. קינדערישע געוויינען, געשרייען, אויסגעמישט מיט שיסערייען האָבן צעבראָכן די הערצער, אַלץ איז שנעל צום מאַרק געלאָפן. 9 אַזייגער, איז דער מאַרק-פּלאַץ פול געווען מיט יידן. די עלטערע, וועלכע האָבן נישט

א בארג טויטע — קרבנית פון די נאצישע רוצחים

געקענט שנעל לויפן, זענען דערשאָסן געוואָרן. גלייך זע איך ווי אין קאַרנוואָסערס הויף ליגן שוין אַ באַרג מיט טויטע מענטשן. קינדער לויפן הפקר. קינדער וועלכע די עלטערן האָבן מיט טעג פריער אָוועקגעגעבן צו די גוטע פּאָליאַקן פאַר גרויסע סומעס, האָבן זיי אין דעם אינדערפרי זיי געלאָזט הפקר אין מאַרק. דער טאָג איז דעמלט געווען אַ שיינער האַרבסט־טאָג, די זון האָט געוואַרעמט, אָבער אין אונדזערע אויגן איז געווען פינצטער. יידיש בלוט איז גערונען ווי וואַסער אין מיטן מאַרק.

די פּאָלאַקן זיינען זיך געגאַנגען פון דער אַרבעט און מיט אַ שמייכל צוגעקוקט ווי מיט איין מאָל איז יידיש לעבן געוואָרן אין גאַנצן הפקר און די וועלט האָט געשוויגן.

מען האָט אַרויסגענומען פון די רייען (וועלכע האָבן געמוזט זיין 5 אין אַ ריי) די געזונטע אין דער זייט און עלטערן, וועלכע האָבן געהאַלטן זייערע קינדער, האָבן די מערדער דערלויבט צו בלייבן צווישן די אַלע, וועלכע זיינען געווען צום טראַנספּאָרט. איך גלויב, אַז קיינער פון די געבליבענע האָט נישט פאַרגעסן דאָס שלאָגן פון די ליטווינער איבער די קעפּ און אַלע געדענקען ווי די אַרויסגענומענע צו דער אַרבעט האָבן געקוקט צו די געבליבענע מיט אַ רחמנות־געפיל און די פאַרטיילטע צום טראַנספּאָרט האָבן נאָר מיט טרערן זיי באַגלייט. די מאַמעס־טאַטעס האָבן נאָר געבענטשט זייערע קינדער, וועלכע זיינען געשטאַנען אין דער זייט צו דער אַרבעט אין זייערע בליקן האָט מען געקענט לייענען די ווערטער „אפשר וועט איר בלייבן לעבן” און קענען נקמה נעמען און דערציילן דער וועלט וואָס די מערדערס האָבן אונדז געטאָן...

דער וועג פון די געבליבענע צו אַרבעט איז געווען אַ שרעקלעכער. הונגער־קראַנקהייט, עפּידעמיעס. אויך איך בין געווען צווישן די געבליבענע און האָב נאָך געהאַט אויסצושטיין קאַלט און וואַרעמס.

*

יידיש לעבן — געוואָרן אין־גאַנצן הפקר

נתן־נטע געלבאַרט

געגעסן גראָז און קוילן

צום אָנדענק פון מיין אומפאַרגעסלעכן
ברודער — שמואל געלבאַרט ז"ל

שמואליק איז פון זיינע פריעסטע יאָרן געווען טעטיק אין ספּאָרט־וועזן (פוטבאָל, פינג־פּאָנג, א. אַ.) און האָט זיך דערביי זייער אויסגעצייכנט. תמיד — אַ גוט־מוטיקער, פריילעכער, ליב געהאַט צו דערציילן אַ פּיינעם וויץ, איז ער טאַקע געווען באַליבט ביי אַלע זיינע חברים און פריינט. אויך די קריסטלעכע יוגנט האָט זיך מיט אים גערעכנט, ווייל זיי האָבן געוווּסט, אַז ער וועט רעאַגירן אויף יעדער באַליידיקונג — און עס „לוינט" זיך נישט מיט אים צו טשעפּען...

זאָרגלאָז איז געפלאָסן די צייט פון זיין בליענדער יוגנט. אַ יאָר פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט שמואליק געהייראַט מיט מאַניאַ קאָזשימיערסקאַ. מיטן אויסברוך פון קריג איז שמואליק ווי אַ סך אַנדערע יוגנטלעכע, אויך גערופן געוואָרן אין די רייען פון קאַמף קעגן היטלער־דייטשלאַנד. ער האָט אַנטייל גענומען אין אַ סך שלאַכטן און האָט פיל מיטגעמאַכט, נאָר דאָך איז ער אַהיימגעקומען אַ גאַנצער.

נאָך דעם ווי דאָס פּוילישע פּאַרטיידיקונגס־סיסטעם איז איינגעבראָכן געוואָרן און דאָס היטלער־דייטשלאַנד האָט פאַרפלייצט גאַנץ פּוילן, האָבן זיך באַלד אָנגעהויבן די רדיפות קעגן יידן. קאָנטריבוציעס, רויב, צוואַנגס־אַרבעט, א. אַ. וו. עס האָט אַרומגעכאַפּט אַ שרעק און פּאַניק, נישט וויסנדיק וואָס דער מאָרגנדיקער טאָג וועט ברענגען. באַלד זיינען אַ סך יוגנטלעכע פאַרשלעפּט געוואָרן אויף צוואַנגס־אַרבעט קיין לובלין. אויפן טרויעריק־באַרימטן פּלאַץ פון ליפּאָווע 17, צווישן וועלכע עס איז אויך געווען שמואליק, אברהם גאָלדשטיין ז"ל און דער שרייבער פון די שורות האָט געהערשט אַ שווערע שטימונג, באַדינגונגען, שלעכטע דערנערונג, ווו מיר זיינען געווען צוויי וואָכן. אַ דאַנק דער אינטערווענץ פון „יודנראַט" אין ווירזבניק איז מען באַפרייט געוואָרן, אָבער די צוואַנגס־אַרבעט האָט נישט אויפגעהערט. לויט די אָנווייזונגען פון דער געסטאַפּאָ איז אויפגעמאַכט געוואָרן אַן אַרבעטס־אַמט, וועלכער האָט אויפגעפּאָדערט צו גיין אויף פאַרשיידענע אַרבעטן. יעדן מאָרגן האָבן זיך געצויגן גרופּן יוגנטלעכע אין לאַנגע קאָלאָנען, אין דער באַגלייטונג פון די אָרדענונגס־דינסט פּאָליציאַנטן צו פאַרשיידענע אַרבעטן. שמואליק און דער שרייבער פון די שורות זיינען געגאַנגען צו דער אַרבעט אויפן „וויעלקי פּיעץ". אַזוי איז די יוגנט געוואָרן פיזיש אויסגעמאַטערט און נידערגעשלאָגן. די שלעכטע דערנערונג פון איין זייט, און די פאַרלוירנקייט פון דער אַנדערער זייט, דאָס לעבן אָן אַן אויסזיכט, האָבן יעדן טאָג פאַרערגערט די לאַגע, סיי מאַטעריעל און סיי מאָראַליש.

אין יאָר 1942 האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען ידיעות אַז אין פאַרשיידענע שטעט קומען פאָר אויסזידלונגען ווו די יידישע באַפעלקערונג ווערט פאַרשיקט קיין טרעבלינקע, מאַידאַנעק און אוישוויץ, און אַז דאָרט ווערן מענער, פרויען און קינדער פאַרגאַזט און פאַרברענט אין די קרעמאַטאָריעס. אָבער, קיינער פון אונדז האָט נישט געוואָלט גלויבן אין דעם. מען האָט נישט דערלאָזט דעם געדאַנק, אַז אַזאַ זאַך איז איבערהויפּט מעגלעך.

צום אומשלאַג־פּלאַץ

דאָס קנאַלן פון געווער האָט זיך שוין געהערט גאַנץ פרי. עס האָבן זיך געצויגן מענער, פרויען און קינדער מיט פּעקלעך און זעקלעך, לעבנס־מיטל, אַ ביסל וועש א. אַ. וו. צום אומשלאַג־פּלאַץ. אויף די גאַסן זיינען שוין געלעגן דערשאָסענע יידן און דער טויט האָט יעדן אַריינגעקוקט אין פּנים. די געסטאַפּאָ־מערדער זיינען אַרומגע־

לאָפן מיט אויטאָמאַטיש געווער און מיט רעוואָלווערן — גלייך צו מאָרדן ווען עס האָט זיך זיי געוואָלט. געלט און צירונג האָט מען צוגערויבט אונטערן דראָונג דערשאָסן צו ווערן. פולע זעק מיט געלט און צירונג האָבן די געסטאַפּאָ־לייט אָוועקגעפירט פונעם „אומשלאַג־פּלאַץ״. די אַרבעטס־פעאיקע מענטשן האָט מען אָוועקגעפירט אויף די אַרבעטס־שטעלן, אָבער דער גרעסטער טייל פון מענער, פרויען און קינדער, האָט מען אויפגעלאָדן אויף וואַגאָנען און אָוועקגעפירט אויף אַ פּלאַץ פון וואַנען קיינער איז מער נישט צוריקגעקומען... דאָס שרעקלעכסטע בילד האָט זיך געשטעלט פאַר די אויגן, ווען יעדער איינער פון דער גרויסער מאַסע מענטשן — האָט מיט אַ טויט דערשראָקן פּנים געזוכט אַ מעגלעכקייט אַרויסצורייסן זיך פון פאַרשיקט צו ווערן מיט די „טויט־וואַגאָנען״. דאָס איז געווען אַ קאָשמאַר, וועלכן איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן. אין יולי 1944 האָט זיך אָנגעהויבן די עוואַקואַציע פון די וויערזבניקער יידן, וועלכע זיינען אַריינגעשטויסן געוואָרן אין פראַכט־וואַגאָנען אָוועקגעפירט צו ווערן אין די טויט־לאַגערן. די, וועלכע האָבן מורא געהאַט פאַרן לאַנגזאַמען טויט פון הונגער און דאָרשט, האָבן זיך פאַרגיפטעט. עס זיינען אויך געווען אַזעלכע, וואָס זיינען געשפּרונגען פון די וואַגאָנען און געהרגעט געוואָרן אויפן אָרט. אין קאָנצענטראַציע־לאַגער בירקענאַו, זיינען די וואַגאָנען אָנגעקומען מיט פיל טויטע, פאַרגיפטעטע, פאַרהונגערטע, דערשטיקטע, און די געבליבענעביים לעבן זיינען געווען פאַרשעמטע, גלייכגילטיקע, רעזיגנירטע. וועגן סעלעקציעס און קרעמאַטאָריעס אין בירקענאַו איז שוין אַ סך געשריבן געוואָרן און ווייניק ווער האָט געקענט דאָרט אויסהאַלטן, גאָר אַ דאַנק מיין ברודער שמואליק ז״ל, וועלכער האָט מיט גרויסן ריזיקירן אָרגאַניזירט און געטיילט זיך מיט מיר מיט יעדן ביסן, האָב איך געקענט איבערהאַלטן טראָץ די שווערסטע פיזישע אַרבעטן אין קאָנצענטראַציע־לאַגער בירקענאַו.

אין יאַנואַר 1945 האָבן די לאַגער־פירערס פון בירקענאַו אויפגעריסן און צעשטערט די קרעמאַטאָריעס און עס האָט זיך אָנגעהויבן די עוואַקואַציע פון לאַגער. די העפטלינגע זיינען אָנגעפאַלן אויף די לעבנסמיטל־מאַגאַזינען, כדי זיך צו באַזאָרגן מיט אַ ביסל עסן אויף דעם אומבאַקאַנטן מאַרש. אויך מיין ברודער שמואליק ז״ל האָט באַוויזן צו אָרגאַניזירן אַ ביסל פאַרפלעגונג, מיט וועלכער מיר האָבן זיך דערנערט אויפן טויטן־מאַרש. אויפן וועג פון בירקענאַו ביז ברעסלאַו זיינען געלעגן דערשאָסענע און מ׳האָט געזען גרויסע בלוט־פלעקן אויפן ווייסן שניי. די, וואָס האָבן זיך נישט געהאַלטן אין מאַרש, זיינען דורך די ס״ס קאַלטבלוטיק דערשאָסן געוואָרן. קיין מאַוטהאַוזען איז דער גרעסטער טייל העפטלינגע אָנגעקומען פאַרפרוירענע, צו טויט דערשטיקטע און פאַרהונגערטע. די לעבנגעבליבענע האָט מען געשיקט נאַקעט צום קאַלטן באָד, ווען אַלץ אַרום איז געווען געפרוירן און אַ רואיקער שניי איז געפאַלן אַזוי ווי אַלץ אַרום אין דער נאַטור וואָלט געווען פאַסטאָראַליש און עס האָט זיך גאָרנישט געענדערט... מיין ברודער שמואליק ז״ל, איידער מען האָט אים געיאָגט צום באָדן, האָט נאָך באַוויזן צו פאַרשטעקן אַ גאָלדענעם 20־קער דאָלאַר־שטיק, כדי צו קאָנען מיט אים אַמאָל אַ שטיקל ברויט קויפן. ליידער, האָבן די ס״ס־רעוויזאָרן ביי אים דאָס געפונען — און אַלס שטראָף אַ גראָבן שטעקן אויף זיין רוקן צעבראָכן...

פון מאַטוהאַוזען האָט מען אונדז נאָך אַ פּאָר טעג געשיקט מיט אַ טראַנספּאָרט קיין מעלק, אַרבעטן אין שטאָלן ביי שווערע פיזישע אָנשטרענגונגען. נאָך אַ קורצער צייט, האָבן אונדז די כוחות לאַנגזאַם פאַרלאָזט און פון טאָג צו טאָג איז מען געוואָרן שוואַכער און שוואַכער.

אין אַפּריל 1945 יאָר, האָט מען אונדז אָפּטראַנספּאָרטירט אין קראַפּירונגס־לאַגער „עבענזע״, מיט אַ טעגלעכער אַפּראָוויזאַציע־פּאָרציע פון 40 גראַם ברויט מיט זאַמד געמישט, שאָלן פון קאַרטאָפל־זופּע און אַ ביסל שוואַרצע קאַווע. נישט קיין מענטשן האָבן זיך אַרומגעדרייט אין לאַגער „עבענזע״, נאָר שאָטנס. אַלע לעבנסקוואַלן האָבן זיך אויסגעשעפּט. מיט די אויגן האָט מען געזוכט צו געפינען עפּעס צו עסן, נאָר מ׳האָט גאָרנישט געפונען. מען האָט דערציילט, אַז עס זיינען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן אָפּגעשניטן פון טויטע קערפּערס שטיקער מענטשן־פלייש, אָפּגעשניטן און געגעסן...

דער שרייבער פון די שורות האָט געגעסן גראָז און האָלץ־קוילן!... ביי אַזעלכע באַדינגונגען האָט מען אונדז נאָך געיאָגט צו דער אַרבעט קיין אונאַך־פּיכהיים צו פאַריכטן צעשטערונגען נאָך די באָמבאַרדירונגען פון אַמעריקאַנער מיליטער...

איינמאָל, צוריקגייענדיק פון דער אַרבעט, האָבן מיך אַלע כוחות פאַרלאָזט, כ׳בין אומגעפאַלן און נישט געקאָנט מער אויפשטיין. מיין ברודער שמואליק ז״ל מיט נאָך חברים האָבן מיך אַזוי אַריינגעטראָגן אין לאַגער און אָוועקגעלייגט אין אַ ווינקל. כ׳האָב געפילט, אַז איך בין אַ פאַרטיקער קאַנדידאַט אין קרעמאַטאָריע....

מיט אַ טאָג שפּעטער, איז שמואליק ז״ל געקומען צו לויפן מיט אַ צעשטראַלט פּנים פון גרויסער אומדערוואַר־

טער פרייד, אַז עס איז אַרויסגעהאַנגען געוואָרן אַ ווייסע פאַן אויפן לאַגער!... די דייטשן האָבן קאַפּיטולירט און מיר זיינען באַפרייט!

די פרייד־אויסגעשרייען פון די העפטלינגע זיינען געווען ווילד און אומפאַרשטענדלעך, אַלע לעבנס־קוואַלן זיינען געווען אויסגעטרוקנט, נאָר די קראַפט צו בלייבן לעבן האָט דערהאַלטן ביי די כוחות.

דאָס איז געווען דער 5.5.1945, ווען די אַמעריקאַנער אַרמיי האָט אַריינמאַרשירט אין עבענזע־לאַגער און האָט אונדז באַפרייט. דאָס איז געווען דער טאָג פון ווידערגעבורט, פאַר מיליאָנען אויסגעמאַטערטע, פאַרקנעכטע, פאַרשמאַכטע און אויסגעשעפּטע לעבנס. בעסערע דערנערונג, וואָס מען האָט נאָך דער באַפרייאונג באַקומען, האָט אַ סך מענטשן געשאַדט, זיי האָבן באַקומען אַבווייכן, פון וועלכן פיל זיינען געשטאָרבן...

נאָך דריי מאָנאַטן, זיינען מיר געקומען צו ביסלעך צו די כוחות און מיר האָבן באַשלאָסן צו פאָרן קיין פוילן, כדי עפּעס אַרויסצובאַקומען פון די פאַלאַקן. מיר האָבן געגלויבט, אַז מיר וועלן עפּעס אָפּנעמען, וואָס מיר האָבן ביי זיי איבערגעלאָזט. די באַגריסונג פון די פאַלאַקן איז געווען זייער אַ קאַלטע און מ׳האָט אונדז געוואָרנט זאָפאָרט דאָס שטעטל, וויערזביניק צו פאַרלאָזן, ווייל די יידן, וואָס קומען צוריק פון די לאַגערס ווערן דערשאָסן, בכן, עס הערשט מאָרד און טעראָר. דערפאַר זיינען מיר נאָך דעם זעלבן טאָג צוריקגעפאָרן קיין לאָדזש.

סוף 1945 יאָר האָבן מיר פאַרלאָזט פוילן אויף שטענדיק.

אין יאָר 1948, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע עליה פון דייטשלאַנד קיין ישראל, איז שמואליק מיט זיין פאַמיליע געווען אין ערשטן טראַנספּאָרט. קומענדיק אַהער, איז נאָך אַ קורצער צייט אויסגעבראָכן די באַפרייאונגס־מלחמה. זייענדיק אַן אויסגעשולטער שלאָסערמעכאַניקער, האָט שמואליק געאַרבעט ערגעץ־ווו ביי פאַרטיידיקונגס־מכשירים. אין דער זעלבער צייט איז תל־אביב באַמבאַרדירט געוואָרן דורך די מצרים און אַז ער איז אַרויס פון אַרבעטס־פּלאַץ, כדי זיך ערגעץ צו פאַרשטעקן, האָט לעם אים אַ שראַפּנעל אויפגעריסן און צוגערויבט זיין יונג, בליענד לעבן...

ער איז געפאַלן אויף זיין פּאָסטן — אַלט זייענדיק 31 יאָר. זיינע לעצטע ווערטער זיינען געווען: מיין פרוי, מיין קינד...

אין אַ גסיסה־צושטאַנד אין מאָמענט פון דער באַפרייאונג

משה ווײַנטראָוב

נאָר קברים זײַנען געבליבן

עס זײַנען אַנטלאָפן די יאָרן זינט 1939, ווען איך בין אַוועק פון דער היים. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דעם טאָג, ווען די נאַציס האָבן אַרײַנמאַרשירט צו אונדז אין שטעטל. מײַנע עלטערן, מײַנע ברידער און שוועסטער, ווי אויך אַלע באַקאַנטע אין דער גאַנצער משפּחה זײַנען געווען דערשראָקן און צעטומלט, ווײַל מיר האָבן געוווּסט, אַז די ייִדן וועלן לײַדן אַמערסטן.

אַ פּאָר וואָכן נאָך דעם ווי די דײַטשן זײַנען אַרײַן צו אונדז אין שטאָט אַרײַן, האָבן זיי באַלד געפאָדערט, אַז ייִדן זאָלן גיין אַרבעטן פאַר זיי און איך בין געווען צווישן די ערשטע, וואָס זײַנען געוואָרן אויסגעקליבן דערצו. דאָס האָט פּאַסירט פונקט ווען איך האָב זיך אָפּגעשמועסט מיט בינע מאַרקאָוויטש, וועלכע איז געווען מײַן פרײַנדין, אַז מיר זאָלן אַנטלויפן פון די דײַטשן. מיר האָבן זיך אָפּגערעדט, אַז מיר וועלן זיך טרעפן אין מאַרק און דאָרט פאַרטראַכטן אַ פּלאַן ווּהין צו אַנטלויפן. עס איז אונדז אָבער נישט געלונגען, ווײַל בשעת מיר האָבן זיך געטראָפן, זײַנען אָנגעקומען דײַטשע סאָלדאַטן און האָבן אונדז גענומען צו דער אַרבעט. בינע האָט מען אַוועקגעשלעפּט מיט נאָך מיידלעך און מיך האָבן זיי גענומען צו אַרבעטן אין אַ בעקערײַ ווו מען האָט מיר געהייסן לאָדעווען קוישן מיט ברויט אויף טראַקס.

קיין גרויסער העלד בין איך נישט געווען און די קוישן ברויט האָבן געוויגן מער פון מיר, אַזוי אַז עס האָט איינמאָל פּאַסירט, ווען איך האָב אויפגעהויבן אַ קויש מיט ברויט, בין איך אומגעפאַלן און אויסגעשיט די ברויטן אויף דער גאַס. ווען דער נאַצי, וואָס האָט מיך געהיטן האָט געזען וואָס ס'האָט פּאַסירט, האָט ער מיך קודם געשלאָגן און דערנאָך אַרויסגענומען זײַן באַגנעט און מיר צעשניטן מײַן לינקע האַנט, אין וועלכער איך האָב נאָך געהאַלטן דעם ליידיקן קויש. דאָס בלוט האָט זיך געגאָסן און מײַן האַרץ איז געוואָרן אָנגעפילט מיט האַס צו די מערדער. ווען דאָס בלוט האָט נישט אויפגעהערט צו גיין, האָט ער מיך גענומען אין סטאַראַכאָוויצער שפּיטאָל ווו מען האָט מיר געמאַכט אַ באַנדאַזש און געהייסן אַהיים גיין. דער שרעק איז געווען זייער גרויס. ביז איך בין אַהיים געקומען אויף דער דרילזשער־גאַס, האָבן מיך ווייטער געטראָפן אַ פּאָר נאַציס, וועלכע האָבן געהיטן די גאַסן און זיי האָבן מיך ווייטער צעשלאָגן און מיר געהייסן איך זאָל שנעל אַנטלויפן, זיי האָבן מיר נאָכגעשאָסן אין דער הויך, אַז איך זאָל זיך נאָך מער דערשרעקן.

ווען איך בין קוים אַרײַן אין הויז אַ האַלב טויטער פון שרעק און בלוט־פאַרלוסט — האָב איך געטראָפן מײַנע עלטערן און מײַן שוועסטער לאה אויך אין גרויסן שרעק, ווײַל זיי האָבן מורא געהאַט — צי זיי וועלן מיך נאָך אַמאָל זען אַ לעבעדיקן אין זייער לעבן.

מײַן ברודער יאָסל, וועלכער איז אַרויסגעגאַנגען מיט אַ פּאָר טעג פריער קויפן אַ ברויט, האָבן זיי מער טאָקע נישט געזען; מײַן ברודער שלמה האָט מען גענומען אין דער אַרמיי, ווען די מלחמה האָט נאָך אויסגעבראָכן; מײַן ברודער מענדל, איז ווידער מיט זײַן פרוי, איר פאָטער און פאַמיליע אַנטלאָפן קיין ליפּסק, אָבער דאָרטן האָט זיי דער טראַגישער גורל געטראָפן. ווען די דײַטשע באַנדיטן האָבן אונטערגעצונדן דאָס הויז און אַרײַנגעשאָסן אינעווייניק, האָט מען דערבײַ אויך געהרגעט מײַן ברודער. אַ טייל פון דער משפּחה איז געלונגען זיך צו ראַטעווען און זיי זײַנען אַנטלאָפן אין די וועלדער, אָבער אַז מײַן ברודער מענדל האָט געוואָלט אַרויסשפּרינגען פון פענצטער, האָבן די דײַטשן אים דערשאָסן.

אַוועק קיין רוסלאַנד

שפּעטער האָבן די פּויערים פון ליפּסק צוגענומען דאָס האַלב פאַרברענטע הויז. איך האָב דאָס מער נישט געקענט איבערטראָגן, זעענדיק אַז פּאָר אונדז ייִדן איז נישטאָ מער קיין האָפענונג אונטער די נאַציס. איך האָב באַשלאָסן זיך צו ראַטעווען פון די דײַטשן דורך אַנטלויפן.

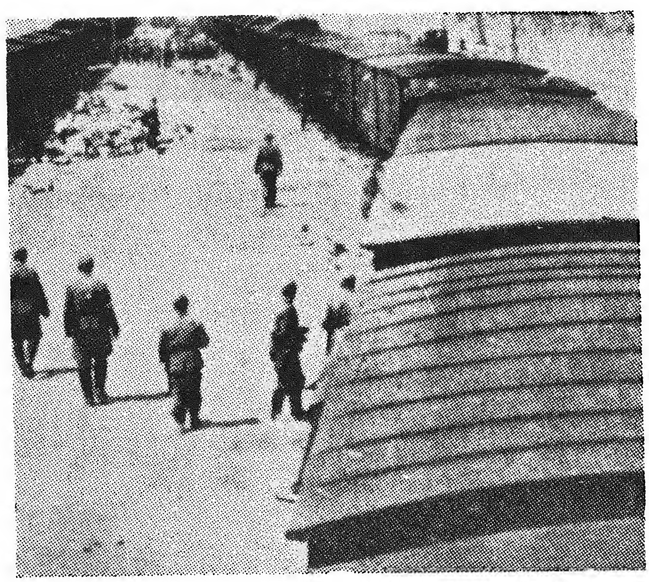
כ׳בין אַוועקגעפאָרן קיין לעמבערג און זיך אַריבערגע־שמוגלט די גרענעץ איבער די רוסישע זייט. אין לעמ־בערג האָב איך באַגעגנט אַ סך ווירזבניקער און מ׳האָט אַ סך מיטגעמאַכט — נישט געהאַט וואָס צו עסן, אויך נישט ווּ צו שלאָפן. דערפאַר האָב איך זיך פאַרשריבן צו פאָרן טיף אין רוסלאַנד צו אַרבעטן ביי שוואַרצע אַרבעטן. דאָ האָב איך באַגעגנט שלמה דעם מלמדס זון און נחום, דעם מולערס זון. עס איז געווען אין ווינטער און מיר האָבן נישט געהאַט קיין וואַרעם אָנגעטועכץ, טראָץ דעם, וואָס די קעלטן אין רוסלאַנד זיינען געווען זייער שאַרף, און ס׳איז נישט מעגלעך געווען איבערצו־טראָגן. מיר האָבן געאַרבעט אין דרויסן, געהאַקט שטיי־נער ווי אַרעסטאַנטן.

שלמה און נחום זיינען צוריק אַנטלאָפן קיין וויערז־בניק, ווייל איך האָב געקריגן אַ בריוו פון מיינע על־טערן אַז זיי זיינען צוריק אַהיים, און די לאַגע איז צומ־דערליידן; מיין ברודער יאָסל לעבט, און ער אַרבעט ביי די דייטשן; מיין ברודער שלמה לעבט און ער וווינט אין ראַטליץ מיט זיין פרוי. איך האָב געקריגן אַ האָפע־נונג, אַז איך וועל זיך אפשר נאָך אַמאָל טרעפן מיט מיין פאַמיליע און איך האָב זיך פאַרשריבן אין דער ניי גע־גרינדעטער אַרמיי פון פוילשיע איינהייטן, וואָס זיינען געווען אין רוסלאַנד.

נאָך אַלע צרות, הונגער און ליידן, ווען דער קריג האָט זיך געענדיקט, בין איך צוריק געקומען קיין פוילן און די פאָלאַקן האָבן מיר געזאָגט, אַז איך זאָל נישט צוריקפאָרן, ווייל קיינער איז נישט געבליבן לעבן און איך וועל נאָר געפינען קברים און נישט קיין יידן, און אַז די פאָלאַקן וועלן מיך דערהרגענען, ווייל זיי וועלן מיינען, אַז איך בין געקומען נאָך דער ירושה...

נישט איינמאָל האָב איך זיך אויסגעוויינט פאַר דעם פינצטערן גורל, אַז מיינע עלטערן האָבן צוזאַמען מיט מיליאָנען יידן געליטן זייער גאַנץ לעבן אין פוילן און געלעבט תמיד מיט שרעק פאַר די פאָלאַקן, קעמפנדיק זייער שווער פאַר דער עקזיסטענץ, דערצו האָבן זיי נאָך געדאַרפט פאַרברענט ווערן פון די דייטשן אין קרעמאַ־טאָריע אָן אַ פאַרוואָס און אָן אַ פאַרוועןְ...

*

פול געפאקטע וואגאָנען פירן יידן אין די קאצעטן

אברהם צוקערמאַן

ווו קיין פויגל איז נישט געפלויגן

מיין פאַמיליע איז געווען אַ פאַרצווייגטע, פונקט ווי אַ סך הונדערטער אַנדערע פאַמיליעס אין וויערזבניק, אָבער פון זיבן קינדער בין איך נאָר איינער געבליבן לעבן. מיין מוטער ע״ה האָט געשטאַמט פון ראַדאָם און זי געדענק איך אַבסאָלוט נישט, ווייל זי איז אַוועק צו איר אייביקער רו, אַז איך בין נאָך געווען צו יונג צו פאַרשטיין וואָס עס קומט פאַר מיט איר.

מיין פאָטער ע״ה פאַרבלייבנדיק אַרומגערינגלט מיט קליינע קינדער, האָט ווידער געהייראָט צו הדסה, דער טאָכטער פון יחיאל־מאיר בלושטיין פון סלופּיע. ער איז געווען אַ גאַלאַנטעריע־סוחר און האָט גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין יידישן לעבן, צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע וויערזבניקער סוחרים. ער איז אויך געווען אַ געוויסע צייט אַ ,,ראַדניק” אין מאַגיסטראַט. איך געדענק אַלס קינד, ווען מיין פאָטער פלעגט אָפּט גיין אין ,,מאַגיסטראַט”, לעבן וועלכן מיר האָבן געוווינט, עדות זאָגן פאַר יידן. ווער געדענקט דען נישט ווי מען האָט באַדאַרפט ביי די פּוילישע בעלי־בתים האָבן עדות אויף יעדן טריט און שריט. קיינמאָל האָט נישט עקזיסטירט, אַז ער זאָל זיך ,,אויסדרייען”, אַז ער האָט איצט נישט קיין צייט. אַזעלכע זיינען געווען די וויערזבניקער יידן, איינער איז שטענדיק גרייט געווען אַ טובה צו טון דעם צווייטן. איך געדענק גוט ווי עס האָבן אויסגעזען די קעגנזייטיקע גמילת־חסדים. מען האָט נישט באַדאַרפט גיין בעטן און שטיין ווי אַן ,,עני בפתח”, נאָר מען האָט בלויז באַדאַרפט שיקן אַ קינד און עס האָט שוין געבראַכט — וואָס מען האָט געדאַרפט — אָן אונטערשריפט, אָדער וועלכע עס איז צווייטע פאַרזיכערונג. דאָס זעלבע, ווען מען האָט געדאַרפט צוריקגעבן — איז אויך גענוג געווען נאָר אַ קינד צו שיקן. ליידער, קען איך נישט וועגן די גוטע מדות פון די וויערזבניקער יידן אַ סך איבערגעבן, ווייל איך האָב ווייניק יאָרן פאַרבראַכט אין שטעטל. אַהיימקומענדיק אויף יעדן יום־טוב, פלעג איך זיך אָבער אָנטרעפן אויף אַ צאָל פאַקטן, וועלכע האָבן קלאָר אָפּ־

געשפּיגלט דאָס קאָלירפולע לעבן פון דער וויערזבניקער יידישער באַפעלקערונג מיט אירע פאַרשיידענע אָרגאַניזאַציעס און זייער טעטיקייט. אין יאָר 1937—38 האָב איך געדינט אין פּוילישן מיליטער — אין וואַרשע און דאָ האָב איך זיך אָנגעשטויסן אין דער העפטיקער שנאה צו יידן, וועלכע האָט אַרויסגעשפּראָצט פון די פּוילישע אַנטיסעמיטן. די יידישע זעלנער זיינען געווען צו שפּאָט אין די אויגן פון די פּוילישע אויסוואורפן, וועלכע זיינען שפּעטער געוואָרן די געטרייע און ציכטיקע אויסהעלפער פון די נאַציס, זייענדיק שוין לאַנג בקי אין דעם יידן־האַס און נישט געפילט זיך פרעמד אין דער היטלער־רציחה.

אין יאָר 1939 ווען עס האָט אויסגעבראָכן דער קריג, האָב איך זיך באַדאַרפט צושטעלן קיין פּשעמישל, דאָרט מאָביליזירט צו ווערן. אַלע אָנגעהעריקע פון מיין פאַמיליע האָבן זיך שוין געגרייט צו פאָרן אין קלענערע ערטער, גלויבנדיק, אַז אַזוי וועט מען אויסמיידן די באָמבאַרדירונג, איבערלאָזנדיק אַלץ אויף הפקר, אַבי צו זיין זיכער מיטן לעבן. איך בין דעריבער געגאַנגען צום צוג אין באַגלייטונג פון עטלעכע נאָענטע און חברים. אַזויווי ס׳האָט געהאַלטן ביים גיין אויף דעם פראָנט, האָב איך מיר געטראַכט — ווער ווייסט צי איך וועל נאָך אַ מאָל קומען צוריק אַהיים? עס האָט זיך מיר אָבער אָפילו נישט אויף אַ סעקונדע פאַרגנבעט דעם מינדסטער געדאַנק, אַז עס קען אַמאָל זיין פאַרקערט, אַז איך זאָל אַהיימקומען און חלילה מער קיינעם נישט טרעפן... עס איז נישט מעגלעך געווען, אַז עס זאָל עפּעס ענלעכס איינפאַלן, ווייל דאָס איז דאָך געווען אויסער יעדער לאָגיק. אָבער צום גרויסן ווייטיק, איז עס געשען. אַלע מיינע נאָענטע און דער גאַנצער וויערזבניקער יידישער באַפעלקערונג, האָט פּאַסירט ווי מיט די זעקס מיליאָן פאַרשניטענע און פאַרברעכעריש דערמאָרדעטע קרבנות. יאָ, אויף אַזאַ שרעקלעכן בלוט־מבול פאַלט נישט

קיין שום לאָגיק און קיין נאָרמאַלער פאַרשטאַנד וועט דאָס קיינמאָל נישט באַגרייפן.

פאַרשיקט קיין אַרכאַנגעלסק

פאַרנדיק אין דעם צוג קיין פשעמישל, האָבן מיר זיך שפּעטער צוזאַמענגעטראָפן אַ פּאָר וויערזבניקער: הערשל גאָלדבערג, פנחס קריס, איך און מילמאַן. נאָך דעם ווי סטאַלין מיט היטלער האָבן זיך צעטיילט מיט דער פוילישער ערד, בין איך געבליבן שטעקן אין לעמבערג און פון דאָרטן דורך די „סטאַליניסטישע אויסלייזער" אין קורצן פאַרשיקט געוואָרן אין אַ לאַגער קיין אַרכענגעלסק, ווייט אַוועק „מעבר להרי החושך" ווו די קלענסטע שפּורן פון אַ מענטשלעכן טריט האָבן זיך נישט געלאָזט באַמערקן, שוין אָפּגערעדט פון געוויסע קען-צייכנס פון אַ מענטשלעכער קולטור. דאָרט, אונטער דער כסדרדיקער וואַך פון דער נ.ק.וו.ד. מיט זייערע אויסגעשטרעקטע ביקסן און מיט גוט אויסגעשולטע הינט, בין איך אין די אורוועלדער געוואָרן גאַנץ שנעל אַ האָלץ-ספּעציאַליסט, אויף אַזוי ווייט, אַז איך האָב שוין געוווּסט וווּהין מען דאַרף לויפן, אַז ס'פאַלט אַן אַרונטערגעשניטענער בוים. אָפט האָט זיך געטראָפן, אַז צוליב דעם עם-הארץ'ישקייט, איז עמעצער צוגעדעקט געוואָרן דורך דעם פאַלנדיקן בוים, ווייל ער איז געלאָפן אין דער פאַרקערטער ריכטונג.

אַרבעטנדיק פון גאַנץ פרי ביז שפּעט ביי נאַכט אין די טיפע און געדיכטע וועלדער, און מיטמאַכנדיק אַזוי פיל, האָב איך געטראַכט אַז אויב איך וועל נאָר אַמאָל אַרויס פון דאַנען און אַהיימקומען, וועל איך האָבן אַ סך צו דערציילן וועגן די שווערע באַדינגונגען, אויף וועלכע איך בין געווען אויסגעשטעלט דורך דער צייט פון מיין בחינמדיקער און אומשולדיקער פאַרשיקונג. אַפילו אין סיביר, אויסער דעם פחד, איז דאָך די געגנט דאָרט שוין געווען קולטיווירט און נישט אַזוי אומבאַגרייפלעך פּרימיטיוו, אַן אַ שום קולטורעלער אַנטוויקלונג ווי דאָ אין אַרכענגעלסק. אַ חוץ וועלדער, האָב איך דאָ די גאַנצע צייט אַפילו קיין פויגל נישט באַמערקט. דאָ אין די ווייטע וועלדער און וויסטענישן, האָבן מיר פאַרשיקטע געדאַרפט מיט אונדזערע הענט פאַרטרעטן — נישט נאָר די אַרבעט פון מאַשינען, נאָר אויך פון פערד און אָקסן. אַ חוץ וואָס דער קערפּער האָט זיך איינגעבראָכן ביי טאָג פון שווערער אַרבעט, הונגער און קעלט, האָט אויך דער מוח געעקבערט ביי נאַכט. ליגנדיק אויף די ליידיקע (פּריטשע) ברעטער, האָט מען זיך געבראָכן דעם קאָפּ מיט דער פראַגע: „פאַרוואָס"?

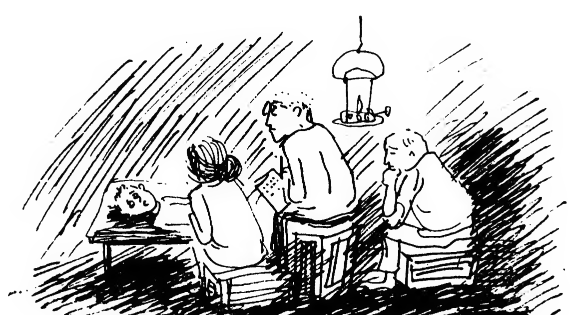
נישט וויסנדיק אַז עס קען זיין נאָך ערגער, אַז דער טייוול קען זיין נאָך אַ סך געפערלעכער און קען אָננעמען גרויזאַמע פאָרמען, האָבן די געדאַנקען וועגן מאַנגל גערעכטיקייט געמאַטערט אָן אָן אויפהער, און צעבראָכן דעם גייסט, ווירקנדיק אויף דעם אַלגעמיינעם געזונט-צושטאַנד, מער ווי די שווערע פיזישע אַרבעט. אויב האָט מען אַמאָל געהערט עמעצן פרעדיקן וועגן מענטשן-גלייכבאַרעכטיקונג, האָט מען דאַן פאַרשטאַנען, אַז יענער זאָגט דאָס אויפן סמך ווי עס איז אין דעם „גן-עדן" רוסלאַנד, אָבער אין דער ווירקלעכקייט איז עס געווען פונקט פאַרקערט! טאָ ווו איז דער אמת? דאָס טראַכטן וועגן דעם, האָט אַפילו צוגערויבט אַ סך שעהן פון דעם שטאַרק נויטיקן שלאָף, אָבער צו קיין אויספיר איז מען מיט דעם אַריינקלערן נישט דערגאַנגען. קומענדיק אָבער צוריק קיין פוילן, ווו איך בין אַריבער די געוועזענע רוסיש-פוילישע גרענעץ און באַלד דערזען דעם גרויסן חורבן, איז שוין נישט געווען וואָס און וועמען צו דערציילן וועגן די אַלע איבערלעבענישן. איך האָב באַלד איינגעזען, אַז אויך ליידן און פּיין האָבן נישט קיין שיעור, און אַלץ וואָס איך האָב מיטגעמאַכט, איז מיט-אַמאָל געווען ווי אַ „קינדער-שפּיל" אין פאַרגלייך מיט די שרעקלעכע פיזישע יסורים און גייסטיקער דערנידעריקונג, וועלכע מיינע נאָענטע האָבן געמוזט דורכגיין ביז די לעצטע מינוטן — ביז זיי האָבן אויסגעהויכט זייערע נשמות.

קיינער נישט געראַטעוועט

עס איז מיר געווען שווער צו באַגרייפן די שרעקלעכקייט און איך האָב דערויף רעאַגירט מיט דער פאַמעלעכקייט, פונקט ווי דאָס אויג מוז האָבן עטוואָס צייט אויף צוצוגעוווינען זיך צו דער פינצטערניש, ווען איך האָב אָנגעטראָפן אויף אַ טייל פון דעם היטלער-גיהנום נצול געוואָרענע און געהערט אַז נאָר גאָר אַ נישטיקער פּראָצענט פון דעם גרויסן פוילישן יידנטום האָט זיך אָפּגעראַטעוועט, האָב איך ביי זיך געטראַכט, אַז אויב עס איז נאָר עפּעס אַזעלכעס מעגלעך געווען, מוזן צווישן זיי זיין אַזעלכע געשיקטע און פּעאיקע ווי מיין ברודער (מאָניעק) מרדכי-פסח ע"ה. עס האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט און מיין אַרט דענקען האָט זיך אַרויסגעוויזן ווי אַ גרויסע נאַיִוויטעט און מיין איינרעדעניש איז זיך גלייך צערונען. דער היטלער — מלאך-המות האָט זיך נישט גערעכנט מיט עמעצנס לייטישקייט, נישט געשראָקן זיך פאַר קיין גרויסע און הייליקע צדיקים, נישט געשאַנעוועט קיין קראַנקע און אַפילו נישט קיין אומשולדיקע קינדער-

לעך. אויב ס'איז נאָר פאַרבליבן עפּעס אַ סימן פון אַ ייד, אַ זכר פון דעם גאַנצן אייראָפּעאישן יידנטום, וועלכע האָבן אויסגעמיטן די טויטלעכע לאַפּע פון די סאַדיסטישע מערדער, איז עס געווען נאָר על־פּי אַ טרוקענעם צופאַל און נישט אַלס רעזולטאַט פון לייטישקייט אָדער פּעאיקייט. די ספּעציעל אויסגעשולטע און אויסטרענירטע מערדער זיינען געווען געשיקטער, ווי אַלץ וואָס דער מענטשלעכער גייסט האָט געקענט צוטראַכטן, כדי אויסצומיידן זייער כיטרע פאַרגיין. מיין געוואַלדיקע האָפענונג אַז אפשר האָט זיך פאַרט עמעצער פון מיין פאַמיליע געראַטעוועט, האָט זיך אויסגעלאָזט ווי אַ פּוסטער חלום און ווי אַ הוילע פאַנטאַזיע. איך בין אַבסאָלוט נישט אימשטאַנד אויסצודריקן זיך אין ווערטער ווי פּיינטלעך עס איז געווען פאַר מיר דאָס אויסגעפינען און איינשטימען מיטן גורל, אַז קיין איינציקער פון מיין גאַנצער פאַמיליע האָט זיך טאַקע נישט געראַטעוועט. אַלע זיינען זיי אַוועק אין שרעקלעכן אומקום. אַפילו מיין שוועסטער גיטשע ע"ה, וועלכע האָט זיך פּונקט געפונען אין פּוילן אויף אַ לוסטרייזע פון ארץ־ישראל, האָט אויך דער ביטערער גורל געוואָלט, אַז זי זאָל נישט באַוויזן צוריק צו פאָרן און איז אויך אומשולדיק אומגעקומען. עס איז שוין פאַר מיר קיין צווייפל נישט געווען, אַז איך האָב נישט מער וואָס צו טון אויף דער פּוילישער ערד. איך בין געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז מיטן טראַגישן פאַרשווינדן פון מיינע אַלע נאָענטע און טייערע, איז איבערגעריסן געוואָרן יעדער פאָדעם, וועלכער האָט מיך שטאַרק געבונדן מיט מיין אומפאַרגעסלעכער היים און איך האָב באַשלאָסן צו פאַרלאָזן פּוילן אויף אייביק.

*

ווו קיין פויגל איז נישט געפלויגן

פנחס הלשטיין

אבא — אני הולך למשרפה

כל עת שהותנו בעמק הבכא, כאשר חיינו נתונים בכף הקלע רווינו סבל ותלאות עד כי לשונם של בני אדם דלה מכדי לתאר אפילו חלק קטן מהם. דיה טיפה אחת מאוקיאנוס הדם והדמעות שחיינו הוטבעו בהם, בשביל להעביר צמרמורת בעצמות.

והגם שהרגל להלך בגיא הצלמוות, כאשר סכנת החידלון אורבת על כל צעד ושעל, הפך כמעט ל„טבע", היו רגעים שהאפילו על ימים ושנים ונחרתו בזכרון לעולמים.

✶

לאחר „מצעד המוות" הגענו, שרידי המחנה הגדול שיצא לדרך היסורים, לבוכנוולד. כאן התחיל „ריקוד השדים" מחדש, כאילו כל שבעה מדורי הגיהנום שעברנו אותם עד כאן — לא היו מעולם וצריך להתחיל מסדרי בראשית. וכמנהגם של הנאצים — מתחילים את סדר היום עם ה„סלקציה". לפי מצבנו לאחר המסע הממית ובהתאם למושגים של רופאי הס"ס היינו יכולים להיות כולנו מועמדים לכלייה, אבל מעל לכל הם „אוהבי סדר" ותהליך ההשמדה מוכרח להיגזר לפי „כללי המשחק" שהם קבעו מראש. לכן תהיה סלקציה ובה יחתכו גורלות, מי לחיים ומי למוות — מתוך התשושים, והמורעבים, והעומדים עוד בקושי על רגליהם — לפי קנה מידה שיקבעו התליינים. תקופה ארוכה הצלחתי לחלק את גורלי ביחד עם בני. במר גורלנו היה זה זיק התקוה היחידה שהיינו יחד והוא נסך בנו את הרצון להתגבר על המכאובים והתלאות שנתנסינו בהם לאורך נתיב היסורים שלנו. והנה, לא מכבר הפרידו בינינו, ומעתה דרוכה מחשבתי בכל עת תמיד להתחקות אחר צעדיו ושעותיו. במישרין ובעקיפין עקבתי אחר בני בחרדה לגורלו, ועתה, את אשר יגורתי בא.

בהישמע בשורת האיוב על הסלקציה הממשמשת ובאה, רצתי תמיד מתוך הצריף, לוודא אם בני לא נקלע חלילה לתוך מערבולת האימים שמורדותיה מובילות אלי תהום. משום מה סברתי שיעלה בידי לדחות מעליו את רוע הגזירה. גם הפעם לחש לבי, כי צעדיו של מלאך המוות הולכים וקרבים. כמו רוח תזזית נישאת, קפצתי מהדרגש אל המעבר ומיד החוצה ומפלס את דרכי בטירוף חושים אל מגרש הסלקציה. הדרך זרועה מכשולים, העובר על האיסור — אחת דינו מוות, כי במחנה המוות אין עונש אחר. ובינתיים כילה השטן את מלאכתו, השורות סדורות כבר — מי חזרה לצריף, ומי לקרמטוריום. אכן, לבי לא טעה, המקום והנסיבות, הכל אומר שבני בתוך הקלחת ובשרי עשוי חידודין חידודין, דעתי נטרפת, הסיוט מעלה אגלי זיעה על מצחי, השורה מתחילה לצעוד, הטור הנועד לחזור מתפזר, השני ממשיך לצעוד, אני מחפש את בני בין החוזרים ואיני מזהה אותו, השעה היא שעת דמדומים וראייתי כהתה מלראות, אני מתאמץ בכל כוחי, אני מבחין בו והוא רואה גם אותי, אבוי לעיניים שכך רואות! הטור מתרחק ואני הלום ממראה עיני, כאשר קולו של בני מהדהד ממרחקים — „אבא! אני הולך לקרמטוריום!"

היה זה הרגע המחריד ביותר בימי חלדי.

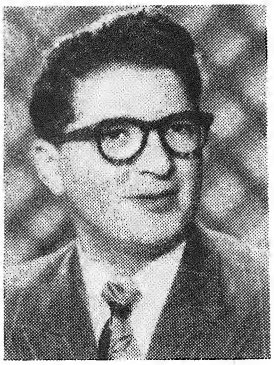
✶

חיש מהר רצתי אל הרופא של המחנה והצעתי לו את שארית כספי שיציל את חיי בני. קרוב לוודאי שהיה דוחה אותי בשצף קצף, אך המזל האיר לי פנים ומיד אחרי נכנס בן עירו, שקרובו נועד דרך הסלקציה, אף הוא למשרפות, והתחנן על נפשו. איני יודע מה היתה מידת הקרבה של בן-העיר הלז, אך התליין בחלוק הלבן התרצה ובזכותו הלך ומחק שני שמות — את המכר של בן עירו ואת בני.

✶

לדאבון כולנו, לאחר שבני ניצל בדרך נס מן השואה, נתנו בו השנים האיומות את אותותיהם. בריאותו נתרופפה, הוא חלה לאחר השחרור במחלה אנושה ועל אף כל מאמצינו כילה את ימיו.

נזכור אותו תמיד באהבה אין קץ.

אונגר צבי (הרש)

מוירזבניק עד מטהאוזן

ביום פרוץ המלחמה הופיעו בשמי עירנו אוירונים גרמניים ואנחנו זיהינו אותם, אך הייתי ילד — ולא ידעתי עוד מה זאת מלחמה. רצתי לראות את התותחים האנטי־אויריים שהתמקמו ע״י בית חרושת לפלדה ומיד נשמעה אזעקה — ואחריה יריות מתותחים. אח״כ נפלו פצצות אחדות ליד המפעל. נראה, שהגרמנים לא התכוונו לגרום נזקים כבדים לתעשייה, באשר היו בטוחים שיירשו אותם. לאחר זאת רצתי הביתה ומצאתי כבר את כולם מקיימים התעייצות כיצד לנהוג. לבסוף, הוחלט לערוק לכפר וואשניוב, כ־30 קילומטר מאיתנו, מפני ששם היו לנו קרובים.

בהגיענו לכפר, מצאנו מצב רגוע, הקרובים קיבלו אותנו והתחלקו איתנו במגוריהם, אף שכרו לנו חדר, מפני שהם עצמם היוו משפחה ענפה שמנתה כ־13 איש. בינתיים הגיעו לשם עוד פליטים מהעיירה שלנו וממקומות אחרים.

„וויווה לה פרנס"

לאחר 3 ימים שהייה במקום, נכנסו לכפר גרמנים וכאן קרה מקרה מוזר. התושבים סברו משום מה שאלה הם צרפתים, וברחשם אהדה לצרפת, קיבלו את החיילים הגרמניים בסבר פנים יפות, בפרחים, אף הריעו להם בקריאות „ויווה לה פרנס". ברגע מסוים עצר אופנוע גרמני מהיחידה הקדמית וצעק בקול רם: „הלאה!" („פורווערטס").

נבהלתי וסיפרתי לקרובים שהחיילים אשר נכנסו לכפר הם גרמנים. לשמע זאת, פונו חיש מהר רחובות הכפר מהאנשים וכולם הסתגרו בבתיהם. לנוכח המצב הזה, גמר אומר אחי בלבו להסתלק מהמקום לכיוון הגבול הרוסי, באשר חש את הסכנה המתקרבת — ועזב את המקום ביחד עם קבוצת חברים מבני העיר ווירזבניק. בהגיעם לאוסטרוביץ, מצאו שם שוב גרמנים, וכיוון שכך, לא ראו עוד כל טעם בהמשך הדרך והחליטו לחזור אלינו.

אבי ואחותי פולציה החליטו לחזור לוירזבניק לראות את המצב, ואילו יתר בני המשפחה נשארו בינתיים בכפר. לאחר שבועיים בא אבי מוירזבניק לקחת את כולנו הביתה ואמנם חזרנו.

בשובנו, מצאנו בחצר הבית (היתה זו חצר גדולה מאוד שנודעה בכינוייה „משליבורסקי" — וכל שורת הבתים ברחוב הזה היתה שייכת לדודתי בשם זה) גרמנים, שהתמקמו שם במערך הצבאי שלהם, בעוד שמקום מגוריהם היה בבנין של בית המשפט העירוני. באותה עת יצא חוק מאת שלטונות הכיבוש על עוצר מ־8 בערב עד 6 בבוקר, אבל בהיות החצר גדולה ,אפשר היה להסתובב דרכה בין הבתים. לימים אסרו הגרמנים גם דרך זו ליציאה. התעוררו קשיים, מפני שאי אפשר היה להשיג מים, לכן היינו משטחים מדי פעם את בקשותינו בפני הגרמנים שירשו לקחת קצת מים. פעם נענו, פעם לא — לרוב לא נענו. במיוחד קשה היה הדבר לגבי השרותים, מפני שמים אפשר לצבור, אך לשרותים נזקקים מדי פעם — והדבר הערים בפנינו קשיים עצומים. כשלעצמי, בהיותי נער, הצלחתי להתקרב לאי אלה חיילים וכך זכיתי להעדפה מסויימת ויכולתי לעזור לאנשים, בין היתר, נתאפשר גם להתפלל אצלנו בבית. לפני ראש השנה 1941 ידעו כבר שאי אפשר יהיה להתפלל בבית הכנסת, מפני שהגרמנים אסרו זאת, אז הביאו ספר תורה אלינו וארגנו מניין — כל זאת ברשותו של סמל גרמני אחד במחיר אי אלה הטבות קטנות.

באותם הימים התאכסן אצלנו בן דוד מיוגוסלביה, בשם שמואל אונגר, שהיה חזן והוא אשר עבר לפני התיבה בימים הנוראים.

בערב יוב הכיפורים התפללו שוב אצלנו והגרמני שאישר לנו להתפלל נכנס באמצע תפילת כל־נדרי וביקש שנתפלל בשקט, מפני שהדבר מסוכן מאוד. מלכתחילה לא הבנו את פשרה של בקשתו, אך למחרת שרפו את בית הכנסת הגדול. מה שנחרת בזכרוני כנער באותם הימים, היא התפילה קורעת הלב שנשמעה תוך התרגשות רבה ושברון לב.

שינוי באורח החיים

בינתיים החל משטר הכיבוש לתת את אותותיו בכל תחומי החיים ובמיוחד בחיי העבודה והפרנסה. ההגבלות והגזרות שהלכו ותכפו אילצו רבים לשנות את משלח־ידם ועיסוקם הקבוע. אנשים החלו לחיות „מן המוכן", מכרו חפצים לגויים, עסקו ב„שוק שחור", הלכו לכפריים תוך סיכון נפשם ומכרו חפצים יקרי ערך תמורת מזון. ואולם, עם תחילת החטיפות של אנשים לעבודות כפייה, רובן עבודות בזויות ובלתי נחוצות — פסקה גם האפשרות להשיג משהו בכפר. התחיל לשרור רעב שהלך והחמיר מדי חודש בחודשו.

אנשים ניסו תחילה להתחמק מהחטיפות לעבודת כפייה בבתי החרושת, אך הרעב הציק קשה והם נאלצו בעצמם לפנות למקומות העבודה האלה, אשר היו מקור יחידי להשיג קצת מזון לקיים את הגוף.

מועצת היהודים

לימים, נודע לנו שהגרמנים מינו מועצה מורכבת מנשואי פנים, עסקנים ידועים בציבור והם נצטוו לספק אנשים למקומות עבודה שונים, כמו מכרה ברזל „צ׳רוונקה", ועוד. הם התקשו לארגן את המכסה הנדרש, מפני שאנשים לא צייתו להם, ולכן שלחו הגרמנים יחידות מחץ אשר התנפלו על המועצה ואת מי שמצאו היכו מכות רצח, ביניהם היה קרובי — רומק זינגר, אשר זב דם מראשו מהרבה חבלות וחבורות ועוד ציוו עליו להראות היכן גרים יהודים. הגרמנים לא הירשו לו אפילו לחבוש את ראשו ולנקות את הדם. בתור ילד, רצתי לקראתו עם קערית מים ומטלית וכאשר הגרמנים פנו לבית מסויים, ניצלתי את הרגע וניגבתי לו את הפנים והראש.

אחר־כך אילצו את שנינו להראות כל בית יהודי. מרוב התרגשות ופחד ניגשנו אפילו לבית שלנו. הם הוציאו מהבתים קבוצה גדולה של יהודים ואיימו כי מי שלא יצא לעבודה, ייראה כמו זינגר. אח"כ החלו החיים לקבל צביון קצת יותר מסודר. הוקמו מוסדות כמו משרד עבודה, והגרמנים ראו בהם מקור לסחיבת כספים. מכאן ואילך, נשלחו יהודים לעבוד במפעלים שונים. כל גבר מגיל 17 — 45 היה חייב להיות רשום במשרד העבודה, אשר היה מפנה את האנשים לעיסוקם.

בחודש אפריל 1940, הופיעו לראשונה אנשי גסטאפו עם מפקד שלהם — בקר — בראש. הם ערכו חיפוש, חיפשו בעקבות הלשנה בדים, אך לא מצאו שום דבר.

הקמת הגיטו

לימים יצאה פקודה שכל היהודים חייבים לגור במקומות ובבתים מסוימים שהועידו להם. המקומות שהוקצבו היו: רחוב אחד ב„רינק", הרחובות — „קרוטקה", „ניסקה", „ויסוקה", „רדישבסקה". רחובות אלו היו סמוכים זה לזה והקלו על המזימה לסגור את התושבים היהודיים באזור מסוים.

משפחתנו עברה לגור לרח׳ „קרוטקה" פינת „רינק", בדירה יחסית לא רעה, כי עלה בידינו להתחלף עם גוי אחד. בדירה זו גרנו 7 נפשות.

יום אחד, דומני שזה היה בשבת, כאשר ירדתי לרחוב, ראיתי שפתאום נעצרה ליד ביתנו מכונית עם אנשי גסטאפו, ביניהם המפקד בקר, אשר ניגשו אלי ושאלו: יהודי? היהודים הוכרחו כבר באותה עת לשאת את אות הקלון, אך בתור צעיר לא הייתי חייב בכך — השיבותי שאיני מבין. אחד מהם דיבר צ׳כית ושאל אותי בפולנית אם אני יהודי, אמרתי לו — לאו. על כן, המשיך לשאול אם אני גר כאן? אמרתי כן.. והוא המשיך הלאה: — היכן גרים יהודים? הראיתי לו את הבית שגרו בו נוצרים דווקא, כדי להרוויח זמן ולהודיע ליהודים על המצב. ניסיתי להתחמק מהם, אך לא הצלחתי. בינתיים ירדה הנוצריה והם שאלו אותה עלי, אם אני יהודי והיא השיבה שכן. אז הרים בקר את המקל שלו והנחית מהלומה על ראשי. התחלתי לברוח ופחדתי שרודפים אחרי, לכן רצתי לרינק והתחבאתי בחצר אחת. ראשי החל להתנפח, ואך בקושי הגעתי לקרובתי גוציה זינגר, שהתגוררה ברינק וחבשה את ראשי. ואילו אנשי הגסטאפו מצאו להם במקום פרוצה ונשארו אצלה.

בגבור הסכנות, התארגנו אי אלה אנשים לבריחה ופנו מזרחה. אחדים מהם הצליחו לעבור את המלחמה ונותרו בחיים. בינתיים הלך המצב והחמיר, במיוחד בשטח הדיור באשר זרמו אלינו פליטים ומגורשים ממקומות אחרים והגרמנים החלו במלאכת הגירוש. בוקר אחד בשנת 1942, השכם בבוקר פרצו הגרמנים לבתי היהודים וגירשו את האנשים לכיוון הרינק. אף משפחתנו היתה בין המגורשים. היו לנו אמנם תעודות שאנו עובדים בבית חרושת וחשבנו שהדבר מקנה לנו זכויות כלשהן, אך לדאבוננו נכזבו כל התקוות. בהגיענו, לא ידע איש מה צפוי לנו, כי סברנו שזה גירוש למקום עבודה כלשהו. תוך כך בחרו הגרמנים אנשים לעבודה, מבלי לשים לב כלל לתעודות. אחי נעדר מהמקום והיינו רק אמא, אבא, האחיות ואנוכי. בעת שחיפשו אותנו הייתי ילד וכאשר הועמדתי בפני הגרמנים לבדיקה — שאלו אותי לגיל ולתומי הוספתי לי מספר שנים, אמרתי שאני בן 18. אחד מהם רצה לגרש אותי לכיוון המגורשים, והשני העיר שיש לי לחיים וורודות והנני יכול עוד לעבוד והסתבר אח"כ שמכל המשפחה — רק אבי ואחותי פולה הועדו

לעבודה ואילו אמי ואחיותי — לוטקה ורוז'קה הועמדו בנפרד וכוונו לקבוצת המגורשים אשר נשלחו בדיעבד למחנה טרבלינקה.

מהמקום הזה הריצו אותנו רגלי לשטשלניצה, שם היה מחנה עבודה מגודר עם זקיפים. בהגיענו למחנה הזה, החרימו לנו כל מה שהיה עמנו, השאירונו ערום ועריה ושיכנו אותנו בצריפים. היו שם דרגשים ב־3 קומות צפופים מאוד ומלוכלכים. עבדנו בבתי חרושת לתחמושת במשך 12 שעות ביום, כאשר כל מזוננו היתה פרוסת לחם וכף מרק. המשטר במחנה היה חמור מאוד, על כל ניסיון של בריחה היו צפויים לעונש מוות. עוד בדרך הליכתנו למחנה היה מתרוצץ גרמני לאורך השורות ומאיים: מי שיצעד צעד אחד הצידה — יירה מיד, ובכדי לחזק את האיום — ירו לתוך הקהל והמיתו כמה אנשים, ביניהם איש בשם רוזנברג, שנפל, בצעדו שורה לפני. אחרי תקו־פה קצרה החלה מגיפת טיפוס, אשר הפילה חללים. אף אחותי היתה בין הראשונים שחלו ובכדי לארגן לה קצת אוכל, גנבתי מהמטבח קמח, אך תפסו אותי עם הקמח ולקחוני לחדר המשמר, שם ספגתי מכות, כ־70 מלקות. אחר המכות חליתי וחשדו שיש לי טיפוס. לחולים הועידו צריף מיוחד — מס' 5. — לא רציתי ללכת לשם ביודעי שאין לי טיפוס, אך אנשים שהיו חולים התעקשו לא ללכת אם גם אני לא אפנה לשם.

ניצלתי ממוות בטוח

הממונה על משטרת המחנה היה אדם קשה מאוד ואכזרי, אך לי שמר חסד מסוים, אולי בזכות זה שהייתי חבר בנו ומנע ממני את ההליכה לצריף חולי הטיפוס. למחרת התרחשה הזוועה, כאשר אנשי הגיסטאפו נכנסו לתוך הצריף הזה וירו בכל החולים. לימים, עשו אקציה בתוך המחנה והוציאו אנשים, ביניהם אנשים חולים וחלשים. הייתי אז אחרי המכות, נחלש בגופי, נמניתי גם על אותה הקבוצה. ברגע מסוים קרץ לי אחד הגרמנים לגשת אליו. ניגשתי כולי חיל ורעדה. לשאלתו למה אני רועד כל כך, עניתי שקר לי. הוא ציווה להלביש אותי ואז חזרתי לשורה. אח"כ פקדו עלי האנשים לרוץ ומי שלא עמד בכך הוציאו אותו. פתאום נפל מישהו שלפני ואני מעדתי ונפלתי עליו. במקום היה גרמני שציווה עלי להתרחק מהמקום ולגשת למכונית ולעלות עליה. עשיתי כמצוותו, עליתי וירדתי מהצד השני, אח"כ התחבאתי במחסן של תפודים ושהיתי שם כשעה וחצי. אחרי שלקחו את כל החולים במכוניות המשא — ביניהם בן דודי — אפרים, הסיעו אותם לנהר בוג ורחצו את כולם. חזרתי למחנה והמשכתי בתלאות. בשנת 1943 חיסלו את המחנה בשטשלניצה והעבירו את האנשים למחנה אחר „מיובקה", אזור שומם על פני סלע. במחנה החדש שרר גם כן משטר קשה על אותן החומרות ונגישות.

שוב נערכה סלקציה וחלק מהאנשים שלחו לפירלה, אזור ע"י רדום ורצחו אותם. אנחנו נשארנו במחנה מיובקה עד לשנת 1944, עד שחיסלו את המחנה והעבירו את האנשים למחנה של בית־החרושת ממש. במקום הזה החלו האנשים להתארגן לבריחה. היו שני נסיונות כאלה. אחד בלילה: קבוצת אנשים פרצה גדר קרשים ועברו אותה, אך התגלו ע"י גרמנים אשר זרקו אחריהם רימונים והרגו אחדים. אחרים הצליחו להימלט מהמקום, מבלי שנודע על גורלם העתיד. למחרת, החרימו לנו — בתור עונש על הבריחה — את הנעליים וערכו מסדר. כעבור תקופה קצרה נעשה שוב נסיון לבריחה. חלק מהאנשים הצליחו להימלט מבלי להיתפס, הגם שהם נגלו ע"י הגר־מנים, ואילו חלק נהרג בעת שנגלה. למחרת הבריחה השנייה, העמיסו אותנו על קרונות והוסענו כ־1,500 קי־לומטר, עד למחנה המוות אושוויץ. בדרך לאושוויץ ניסה אחי לברוח מהקרון, נפרץ החלון והוא השליך את עצמו יחד עם עוד כמה אנשים, אך הגרמנים הבחינו בהם והרגום.

באושוויץ עשו שוב סעלקציה — מי לעבודה ומי לתאי הגזים. את אבי לקחו לעבודה, ואנוכי הוצאתי ע"י ד"ר מנגלה להשמדה.

באותו יום עמדתי בשורה וכאשר הבנתי לאן שמו־עידים אותי, הצלחתי לברוח ולהתחבא בבית שימוש. אחר, שמעתי קריאות שמחפשים כל מיני בעלי מלאכה. הייתי כבר אדיש לחיים והחלטתי להסתכן. עמד שם גרמני אחד בלבוש אזרחי ואני התייצבתי לפניו. אמרתי לו שאני מסגר מכני והלז העיר באירוניה, הרי בפולניה לא היו כלל מסגרים מכניים... — בן כמה אתה, שאל. עניתי שאני בן 20. לשמע התשובה, לקח אותי. עובדה זו קבעה אז את גורלי ,אחרת היו לוקחים אותי לקרמטו־ריום. משם נלקחתי לעיירה שווינטוכוביצה ליד קטוביץ והתנאים היו לא רעים. עבדנו במפעל לייצור תותחים. שם היינו עד ינואר 1945. אח"כ העבירו אותנו למחנה מאטהאוזן — וכאן שוב הורעו התנאים.

במרץ 1945 לקחו אותנו שוב לגנזנקירכן באוסטריה. היה זה מחנה מוות מוחלט, בלי עבודה, בלי אוכל, רק לגווע. אנשים מתו שם כמו זבובים. 14 איש על כיכר לחם. היו אנשים שאפילו לא זכו לקבל את הפרוסה... שם היינו עד שהגיעו האמריקאים ושחררו אותנו.

יפה ברקאי־ראָזענוואַלד

א גרויזאמעווירקלעכקייט

עלף יאָר בין איך אַלט געווען, ווען דער פינצטערער קאַשמאַר פון די גרויזאַמע בלוטיקע טעג האָט ווי אַ גע־שפּענסט זיך פאַרשפּרייט און צוגעדעקט דעם ליכטיקן האָריזאָנט פון מיינע יונגע יאָרן און פאַרוואָלקנט די קעגנוואָרט און די צוקונפט פון מיין ליבער פאַמיליע, פאָטער, מוטער און יינגערן ברודער מרדכילע.

צו יונג בין איך געווען און איך האָב דעמלט ווייניק וואָס פאַרשטאַנען, אָבער זעענדיק די זאָרג און די שרעק פון מיינע ליבע עלטערן, הערנדיק די איוב־בשורות וועגן כאַפּן יידן צו צוואַנגס־אַרבעט, און אַנדערע גזירות מיט שיקאַנעס, האָב איך פאַרשטאַנען, אַז מיר שטייען פאַר ביטערע צייטן.

פון טאָג צו טאָג איז די לאַגע ערגער געוואָרן, נישט גענוג וואָס מען איז געבליבן אָן פּרנסות, אָן געשעפטן, וועלכע זיינען אָוועקגערויבט געוואָרן, איז דאָס גאַנצע האָב און גו׳טס, און אויך דאָס לעבן אַליין געוואָרן הפקר. אַזוי האָבן מיר געמוזט אין קורצן פאַרלאָזן די וווינונג און איבערגיין אין ענג געפּאַקטן געטאָ.

איך דערמאָן זיך, אַז אַט אין די שווערע טעג, האָבן מיר באַקומען אַ ידיעה פון מיין מוטערס שוועסטער, שרה גאָלדפאַרב פון זוואָלין, אַז זיי זיינען אָפּגעברענט געוואָרן און טראָץ אַלע שוועריקייטן האָט מיין ליבער גאָטזעליקער פאָטער באַוויזן איבערצושיקן זיי קישנס און בעטגעוואַנט. דאָס טיילן זיך מיטן לעצטן ביסן, דאָס איז געווען טיף איינגעוואָרצלט ביי אונדז אין דער פאַ־מיליע.

אָבער די נאַציס האָבן זיך ניט באַגנוגנט מיטן באַ־גרענעצן די רעכט פון די יידן און זיי דערנידעריקן ביז גאָר, נאָר זייערע טייוולאָנישע פּלענער זיינען געווען פאַרטראַכט אויף אַן „ענדלעזונג״ פון דער יידן־פראַגע און זיי זיינען געווען בלוטדורשטיק און געפּאָדערט דעם אומקום פון די יידן. אַזוי בין איך אין די בליענדסטע יאָרן געווען אָפּגעריסן פון די מעגלעכקייטן צו געניסן פון פרידן און לערע, פון אַנטוויקלונג און פרייהייט. מיינע אויגן האָבן נאָר געזען פּיין און גרויל, און מיין גאַנצע לערע און וויסן איז באַשטאַנען צו שעפּן פון כוחות און אויסדויער פון די פאַמיליע־קוואַלן, וועלכע זיינען געווען דורכגעדרונגען מיט אַזוי פיל ליבע צו דער מענטשהייט.

פיל האָב איך דורכגעמאַכט ביז איך האָב זיך גע־ראַטעוועט פון דעם גיהנום און איך בין פּשוט נישט אימשטאַנד צוזאַמענצופּאַסן די געדאַנקען און שילדערן די גרויזאַמע ווירקלעכקייט פון יאוש, אַפּאַטיע און געפאַר, ביז צו דער מפּלה פון׳עם שונא. און אַזוי ווי דער נביא יחזקאל זאָגט (קאַפּיטל 16, נומער 6) „וארא מתבוססת בדמייך, ואומר לך: בדמייך חיי!״ — איך וועל פאַרביי־גיין פאַר דיר און זען דיך פאַרטונקען אין ים פון בלוט, און פון דעם בלוט דאַרפסטו שעפּן די לוסט און די כוחות, צו בויען און אויפשטעלן אַ ניי לעבן, און געבן זיי אַ נייעם אינהאַלט.

אַזוי זעצן מיר פאָר און שמידן פון דאָס ניי די קייט פון אונדזערע ליבע עלטערן אין אייגענעם פאָטערלאַנד, אַז אַזאַ קאַטאַסטראָפע זאָל זיך מער ניט קענען איבער־חזרן, אַז מיר זאָלן נישט זיין מער אומבאַהאָלפן און אומבאַשיצט. און דאָס איז אונדזער נקמה אָן אַלע אונ־דזערע שונאים אין דער גאַנצער וועלט.

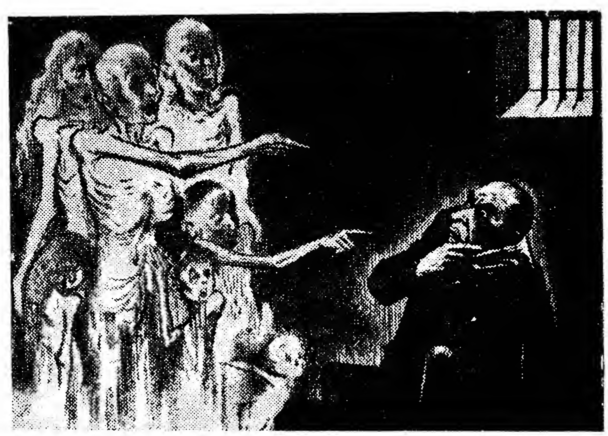
✶

אסתר צוקערמאַן־זילבערמאַן

טרויעריקע באגעגענישן

גאַנץ קורץ נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה אין 1939, ווען די דייטשישע מערדער האָבן זיך גוט פאַרפעסטיקט אין אונדזער שטעטל וויערזבניק, האָבן מיר שוין געקענט געַנוי זען וואָס פאַראַ טרויעריקע צייטן עס רוקן זיך אונטער פאַר אונדזער יידישער באַפעלקערונג.

די לאַגע איז געוואָרן פון טאָג צו טאָג אומדערטרעגלעכער. מענטשן האָבן געזוכט פאַרשיידענע וועגן ווי אַזוי זיך צו העלפן און אויב מען קען נישט ראַטעווען די גאַנצע פאַמיליע, טאָ זאָל מען כאָטש עפּעס אַ קינד אָפּראַטעווען. ווער עס האָט נאָר געהאַט עפּעס אַ באַקאַנטן קריסט, צו וועלכן עס האָט זיך בלויז געדאַכט, אַז מען קאָן אים אַנפאַרטרויען, האָט מען צו אים אַוועקגעטראָגן אַלץ וואָס ס'איז געווען אין פאַרמעגן און אַנגעכאַפּט זיך אין אַ האָפענונג, פונקט ווי אַ דערטראַנקענער כאַפּט זיך אַן אין אַ שטרוי...

מיר באשולדיקן!

מיין ברודער פינטשע זילבערמאַן, האָט אין זיינע יוגנט־יאָרן, נאָך איידער ער האָט פאַרלאָזט פוילן און איז אַוועק קיין פאַריז, זיך גוט פאַרהאַלטן מיט דעם קריסט קזשיזשאַנאָווסקי, וועלכער איז אגב געווען באַוווּסט ביי אונדז אין וויערזבניק אַלס אַ פערזאָן מיט ליבעראַלע אַנשויאונגען און איז סתם געווען אַ מענטש מיט אַ וועלטלעכן בליק אויפן לעבן, אין קעגנזאַץ צו דעם מערסטן טייל פון די פוילישע אַנטיסעמיטן. צו דעם קריסט האָט מיין ברודער פינטשע און מיין שוועגערין מאַניע (פון דער היים שיף) אַנפאַרטרויט דאָס לעבן פון זייער קינד, גלויבנדיק אין דעם געוויסן פון זייער גוטן קריסטלעכן פריינד און האָפנדיק גלייכצייטיק אויף אַ גרויסן נס.

דער קריסט האָט דאָס קינד זייערס איבערגעשיקט צו זיינער אַ שוועסטער ערגעץ אין גאַליציע, ווייל דאָרט וואָלט דער חשד און די ריזיק פון אויסבאַהאַלטן אַ יידיש קינד געווען פיל קלענער. פאַר זיך און זיין פרוי מאַניע, האָט מיין ברודער געהאַט דערליידיקט מיט די קריסטן מאַזוראָווע אויפן מיכאַלאָווער וועג, ווען זיי האָבן גוט באַצאָלט, אַז אין פאַל פון נויטווענדיקייט זאָלן זיי זיך קענען דאָרט אויסבאַהאַלטן. דאָס איז געווען דער פלאַץ ווו איך מיט מיין געוועזענעם מאַן, בעניעק, האָבן געהאַט אויסגעקליבן פאַר דער רעטונג פון אונדזערע צוויי יונגע אומשולדיקע שוועבעלעך, פאַר וועלכע די קריסטן האָט באַקומען אַ גאַנץ הויכן לוין.

פאָלאַקן האָבן פאַרראַטן

אין דעם פינצטערן טאָג פון דער אויסזידלונג, בשעת די האַרצרייסנדיקע געוויינען און דער גרויסער אַנטשטאַנענער בהלה, האָבן זיך מיין ברודער און שוועגעריַן פאַרלוירן איינער פונעם צווייטן. נישט קענענדיק געפינען זיין פרוי אין דעם געפערלעכן געפילדער, איז מיין ברודער אַהינגעלאָפן צו דער מאַזוראָווע און זיך באַהאַלטן אויף דעם בוידעם, גלויבנדיק, אַז אויך זיין פרוי וועט אַהין קומען צו לויפן. זיין וואַרטן איז אַבער געווען אומזיסט, ער האָט זיין פרוי מער נישט געזען, ווייל זי איז גלייך אַוועק מיט דער גאַנצער אויסזידלונג אין דעם לעצטן שוידערלעכן וועג.

נאָך אַ פּאָר טעג אָפּזיצנדיק אויף דעם בוידעם, האָט די קריסטין אויך מיין ברודער געהייסן גיין און נישט

געוואָלט מער געדענקען וועגן דער גרויסער באַלוינונג וואָס זי האָט דערפאַר באַקומען. גלייך אין די ערשטע קריטישע מאָמענטן האָט זיך אַרויסגעוויזן די פאַררעטערישע פאַלשקייט פון די קריסטן, כאָטש מ׳האָט איר גוט באַצאָלט.

זיצנדיק פאַרשטעקט אויף דעם בוידעם, האָט מיין ברודער פינטשע דייטלעך געהערט ווי די קריסטין האָט מיין קינד מייאשין (מאיר) נישט מער צו זיך אַריינגעלאָזט, נאָר אים גלייך צוריק אהיים געשיקט, ווו עס האָט

רציחות און ברוטאַליטעטן אין נאַצישן קאָשמאַר

אויף איבּ געוואַרט דער גורל פון אויסזידלונג און אומקום. עס איז לייכט זיך פאַרצושטעלן דעם גרויסן צער און שטאַרקן האַרץ־ווייטיק פון מיין ברודער פינטשע, אַז זייענדיק אַליין פאַרשטעקט, האָט ער נישט געקענט אַרויסטרעטן מיטן קלענסטן פּראָטעסט קעגן דעם ברוטאַלן האַנדלען פון דער האַרצלאָזער קריסטין, קעגן איר אוממענטשלעכקייט און פאַלשקייט.

פון דאָרטן האָט זיך מיין ברודער אונטער דער באַשיצונג פון דער געדיכטער פינצטערניש פון דער נאַכט אַריבערגעשמוגלט צו דעם קריסט קזשיזשאַנאָווסקי.

איך האָב אָבער פון דעם אַלעמען נישט געוווּסט און נישט געהאַט די קלענסטע אַנונג ווו מיין ברודער איז אַהינגעקומען.

וועלנדיק אויסגעפינען ווו ער איז פאַרשוווּנדן, האָב איך זיך אָנגעהויבן נאָכצופרעגן און נישט קוקנדיק אויף דער גרויסער געפאַר, וועלכע איז דערמיט פאַרבונדן, האָב איך נאָכגעפרעגט ביי פאַרשיידענע קריסטן, אָבער ליידער — אָן רעזולטאַט. איך בין אויך געגאַנגען צו דעם קריסט קזשיזשאַנאָווסקי, אַז אפשר וועל איך פון אים עפּעס געוווויר ווערן. כדי אָנצוקומען צו אים, האָב איך ביי דעם כמעט איינגעשטעלט מיין לעבן, ווייל איך פלעג זיך אַרויסנאַרן פון דער קאָמאַנדע ווען מ׳האָט אונדז געפירט צו דער אַרבעט, און שפּעטער זיך צוריק אַריינגעדרייט אין דער זעלבער גרופּע, ווען זי איז געגאַנגען צוריק אין לאַגער אַריין. מיט ביטערע טרערן האָב איך געבעטן דעם קריסט קזשיזשאַנאָווסקי, ער זאָל מיר זאָגן אויב ער ווייסט עפּעס וועגן מיין ברודער פינטשע. איך האָב גערעדט צו זיין געוויסן, דערציילט אים, אַז איך בין שוין פאַרבליבן איינע אַליין פון מיין גאַנצער משפּחה און אַז איצט איז מיין איינציקע טרייסט און האָפענונג, אַז מיין ברודער פינטשע געפינט זיך נאָך אפשר צווישן די לעבעדיקע, וועלכן איך וואָלט וועלן אַזוי שטאַרק אויסגעפינען. איך האָב דעם קריסט אויך אויפגעקלערט, אַז דער טאָג איז מער נישט זיכער און איך ווייס נישט וואָס עס קען מיט מיר אַליין יעדע שעה געשען. טאָג־טעגלעך ווערן יידן אין לאַגער געשאָסן און געמאַרדעט אָן אַ פאַרוואָס און אָן אַ פאַרוועון. איך האָב אים געהאַלטן אין איין בעטן רחמים, און געגעבן צו פאַרשטיין, אַז אונדזער גאַנץ האָב און גוטס איז צעשפּרייט און צעזייט צווישן פאַרשיידענע קריסטן און אויב מיין ברודער פינטשע לעבט, וואָלט ער זיך געקענט דערמיט

העלפן. (אין יענער צייט האָט דאָס פאַרמעגן, וואָס מיר האָבן אַוועקגעגעבן צו פוילישע „פריינד", געהאַט אַ גאַנץ גרויסן ווערט). איך האָב אַלץ נאָך געהאָפט און געגלויבט, אַז אויב ער ווייסט יאָ עפּעס, וועט ער מיר פאָרט העלפן, ווייל מיר זיינען דאָך געווען אין זייער פריינטלעכע באַציאונגען אַזוי פיל יאָרן, און ספּעציעל איז מיין ברודער פינטשע אין די יונגע יאָרן געווען מיט אים ווי נאָענטע חברים.

אַ „וואַרעמער" קריסט

ערשט ביים אַוועקגיין, האָט מיין שטאַרקע פאַרצווייפלונג און פיל בעטן ווי גערירט זיין מענטשלעכע נאַטור, כאָטש אויף אַזוי פיל, אַז ער האָט מיר געזאָגט נאָר אַ פאָר געציילטע ווערטער: „זאָרג נישט וועגן דיין ברודער פינטשע, ער געפינט זיך אויף אַ געהעריקן פלאַץ, ער האָט צו עסן און שלאָפט אין אַ ריין וואַרעם הויז".

דער קריסט האָט אונטערגעשטראָכן דאָס וואָרט „וואַרעם", ווייל דאָס איז געווען אַ שאַרפער ווינטער און די קעלט איז געווען זייער גרויס.

מער ווי די פאָר ווערטער האָט ער נישט געוואָלט זאָגן. אויך דאָס ווייניקע רעדן, די פאָר שטאַרק באַגרענעצטע ווערטער, האָב איך ווי דערקענט אויף אים, אַז עס קומט אים אָן מיט אָנשטרענגונג. גערירט פון מיינע ליידן און פאַרביטערטקייט, האָט ער מיר נישט געוואָלט אַוועקלאָזן אינגאַנצן מיט גאָרנישט און מיך געוואָלט באַרואיקן. אויסהערנדיק זיינע פאָר ווערטער, האָב איך ווי אַ האַלב־געטרייסטע פאַרלאָזט דאָס הויז פון דעם קריסט און זיך געטראַכט, אַז אפשר איז דאָס טאַקע אמת און געפילט אין זיינע ווערטער פונקען פון מענטשלעכקייט.

נאָך אַ פאָר מאָנאַטן האָט זיך מיין ברודער פינטשע פלוצעם באַוויזן אין לאַגער, אין וועלכן ער האָט זיך אַריינגעשמוגלט מיט דער קאָמאַנדע אַרבעטער. ערשט דאַן בין איך געוויר געוואָרן פון אים, אַז אין יענער צייט ווען איך בין געווען ביי קזשיזשאַנאָווסקין אין הויז, האָט ער זיך געפונען אין דעם זעלביקן צימער, באַהאַלטן אונטערן טיש און אויסגעהערט אַלץ וואָס איך האָב גערעדט.

צוהערנדיק זיך צום טרויעריקן באַריכט וועגן מיין — און זיין גורל, האָט ער זיך געשטיקט מיט זיינע טרערן, אָבער נעבעך נישט געטאָרט זיך אָנרופן און לאָזן וויסן וועגן זיין אָנוועזנהייט, ווייל עס האָט געמוזט זיין אַ גענצלעכער סוד אַפילו פאַר אַן אייגענער שוועסטער.

מיין ביטערע לאַגע האָט אים אַזוי צעבראָכן פיזיש און מאָראַליש, אַז ער איז געבליבן ווי פאַרחלשט אונטערן טיש און נישט געהערט אַפילו ווען איך האָב פאַרלאָזט דעם קריסטס הויז.

מיין ברודער האָט מיר אויך דערציילט, אַז נאָך מיין אַוועקגיין, ווען ער איז געקומען צוריק צום באַוווסטזיין, האָט זיך פאַר אים דער קריסט קזשיזשאַנאָווסקי פאַרענטפערט, אַז ער האָט נישט געקענט אַנדערש האַנדלען, כאָטש ער האָט מיטגעפילט אונדזער געמיינזאַמען צער. ער האָט מורא געהאַט, אַז אפשר וועל איך זיך אַנפאַרטרויען פאַר עמעצן און עס וועט פאַלן אַ וואָרט, וואָס קען ברענגען אַ סכנה סיי פאַר מיין ברודער און סיי פאַר אים אַליין.

געפינענדיק זיך איצט אין לאַגער, איז מיין ברודער פינטשע אויך ביטער געווען. מען האָט אים געיאָגט און געפּלאָגט פון אַלע זייטן, ווייל ער איז נישט געווען איינגעמאָלדן און האָט זיך דאָרט געפונען אומלעגאַל. ספּעציעל האָט זיך דאָס אויסגעווירקט ביי דער ציילונג. די ציפער פון די שקלאַפן האָט געמוזט שטימען פינקטלעך — נישט מער און נישט ווייניקער. טאָמער האָט חלילה איינער געפעלט, האָט מען גלייך דעם נאָענטן פון פעלנדיקן געהאַלטן פאַראַנטוואָרטלעך און עס האָט אים געדראָט דערשאָסן צו ווערן. אויך האָט נישט געטויגט, אַז די ציפער איז געווען גרעסער. דעריבער איז מיין ברודער כסדר געוואָרן געפּלאָגט.

פון דער אַנדערער זייט, האָט דאָס נישט איינמעלדן געהאַט אויך גוטע זייטן, ווייל מיין ברודער האָט געקענט אַריין און אַרויס פון לאַגער ווען עס האָט זיך נאָר געשאַפן אַ מעגלעכקייט און אַזוי אַרום האָט ער זיך געקענט פרייער באַוועגן. נישט איין מאָל האָט די מ׳שטיינסגעזאָגטע פרייהייט זיינע, אַרויסגערופן אַ געוויסע קנאה ביי אַ טייל מענטשן, וועלכע האָבן אָן אַ שום לאָגיק געהאַלטן פאַר אַן עוולה — פאַרוואָס ער גייט און קומט ווען ער וויל און האָט אַ צוטריט צו דער מ׳כלומרשטער פרייער וועלט. מיין ברודער איז איין מאָל אַריינגעקומען אין לאַגער קראַנק אויף טיפוס און דאָס איז געווען אַ באַזונדערע געפאַר, ווייל אַ הוץ דער געפערלעכער קרענק איז ער נאָך געווען איינגעשטעלט, אַז אויב וואָלט איינער פון די צוויי גרויסע מערדער — שראָט אָדער בעקער אַריין און געפרעגט ווער עס ליגט דאָרט, וואָלט ער גלייך דערשאָסן געוואָרן. דאָ דערמאָן איך די צוויי בלוט־דורשטיקע נאַצישע מערדער, די צוויי קאַלטע סאַדיסטן, וועלכע געפינען זיך איצט אויף דער באַשולדיקונגס־באַנק אין דייטשלאַנד פאַר זייער גאָר וויכטי־

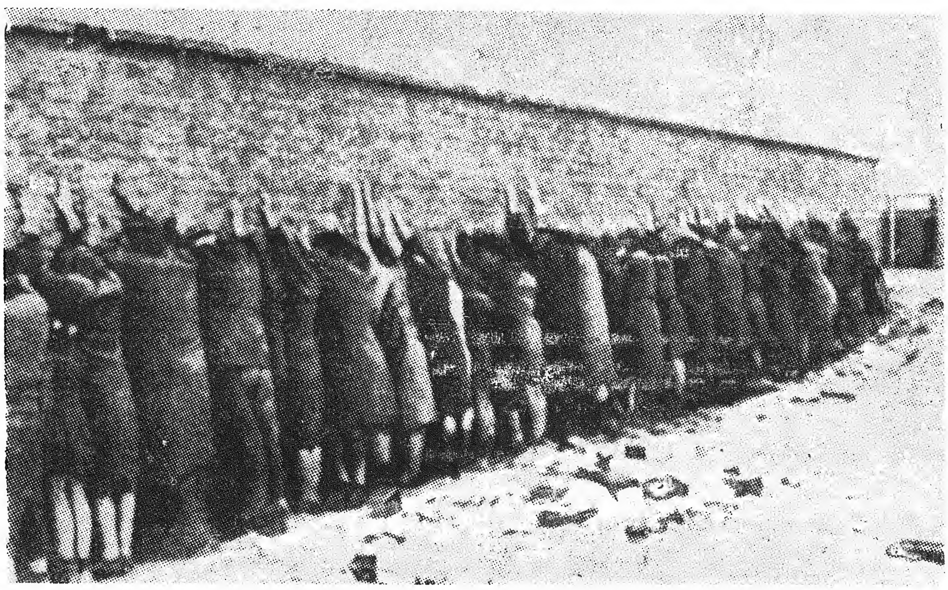
קער ראַל אין די פּאַרפּייניקונג פון אונדזערע נאָענטע, און האָבן איצט די גרויסע חוצפּה צו לייקענען אין אַלע זייערע שווידערלעכע מעשים. מיין ברודער איז אָבער דאָן ניצול געוואָרן פון די מערדערישע לאַפּעס און איז דורך זיי נישט באַמערקט געוואָרן.

אַזוי ווי אין גיהנום

אַזוי שנעל ווי עס איז אים בעסער געוואָרן, איז ער צוריק אַרויס פון לאַגער און אַ לענגערע צייט האָב איך ווידער נישט געוווּסט פון אים. אין דער זעלבער צייט בין איך אויך גראָד אַרויס פון לאַגער, אָבער דאָס געוויסן האָט מיך געפּייניקט, אַז פאַר דעם וועט מען אפשר עמעצן מאַכן פאַראַנטוואָרטלעך און איך האָב זיך דאַן

און כאָטש קיינער האָט נישט געוווּסט גענוי וואָס עס דערוואַרט אים, דאָך האָט מען געפילט, אַז דער באָדן ברענט אונטער די פיס... אָבער אויך נישט וויסנדיק פאַרוואָס און ווען איז ווי מיט אַ מאָל פּלוצעם שטיל געוואָרן און אַלץ איז צוריק צום אַזוי גערופענעם „נאָרמאַלן" לאַגער־לעבן זיך אומגעקערט און דער קלאַנג. אַז מען וועט אונדז אַרויסשיקן איז ווי פאַרשוווּנדן.

איך האָב ווידער געוואָלט אָנשליסן דעם קאָנטאַקט מיט מיין ברודער פּינטשע, וועלכער האָט זיך געפונען ערגעץ אין אַ באַהעלטעניש. אין אַ געוויסן טאָג דערהער איך ווי שרה שטיינהאַרט (פּאַסטאַווסקי — איצט אין ישראל) רעדט מיט אַן אוקראַאינישן היטער, ער זאָל זי דורכלאָזן און זי זאָגט אים צו דערפאַר עפּעס צוריקצו־

אין די הענט פון צעיושעטן מערדער

געהאַלטן צוזאַמען מיט מיינע צוויי קוזינקעס — טאַבטשע וואָלפאָוויטש (קאַפּ), (וווינט אַצינד אין קאַנאַדע און איר שוועסטער רחל ליפּמאַן (קאַפּ) — וווינט אין ישראל). ווען איך בין צוריק אַריינגעקומען, איז פייגאַלע ראַבינאָוויטש געווען זייער אַנטוישט, ווייל זי האָט אויך געזאָלט נאָכקומען אויף דעם זעלביקן פּלאַץ. גלייך ווי זי וואָלט צו מיר שרייען: „זעסט נישט וואָס עס טוט זיך — מען האַלט אונדז ביי אַרויספירן!"

אין לאַגער האָט עס ריכטיק אויסגעזען ווי אַ גיהנום. מענטשן זיינען געלאָפן ווי אָפּגעסמט, די צעטראָגנקייט איז געווען זייער שטאַרק ביי יעדן איינעם, עס האָט זיך געפילט אין דער לופט, אַז דער מאָרגן ברענגט מיט זיך שלעכטס.

ברענגען. דערהערנדיק דאָס, לויף איך אויך צו און בין צוזאַמען מיט איר אַרויס. (זי האָט אויך געהאָט פיל זאַכן ביי פאַרשיידענע פּאָלאַקן). דאָס איז געווען אין אָוונט. שוין נאָך דער אַרבעט, מיר האָבן זיך אָפּגעשמועסט צו טרעפן אויף אַ געוויסן פּונקט, נאָך דעם ווי מיר וועלן זיין גרייט צוריקצוגיין, און ווער עס וועט זיין פריער, זאָל וואַרטן איינער אויפן צווייטן. מיר האָבן זיך פונאַנדערגעשיידט, גייענדיק יעדע צו אַ באַזונדערן פּוילישן פריינד, כדי עפּעס פון דאָרט אָפּצונעמען פון אונדזערע מאַיאָנטקעס. שרה שטיינהאַרט איז פריער פאַרטיק געוואָרן און נישט זעענדיק מיך אויף דעם אָפּגעשטימטן פּלאַץ, איז זי מיך געגאַנגען זוכן. עס האָט נישט לאַנג געדויערט און מיר האָבן זיך צוריק געטראָפן.

דערציילנדיק וועגן די קעגנזייטיקע „גליקן", וואָס האָבן אונדז געטראָפן, האָט שרה — צווישן אַנדערן — מיך אַ פרעג געטאָן אויב איך האָב געזען מיין ברודער פינטשע. איך האָב געזאָגט, אַז ניין, און אַז אומעטום ווו כ'בין נאָר געווען, האָב איך וועגן אים געפרעגט, אָבער קיינער האָט מיר נישט געוווסט עפּעס צו זאָגן וועגן אים. דאָ האָב איך באַמערקט אויף שרה שטיינהאַרט, אַז זי איז מיך חושד וועגן דעם, אַז איך זאָג איר נישט דעם אמת. איך האָב אַפילו געקענט באַמערקן, אַז עס פאַרדריסט זי אויף מיר, ווייל ווען נישט זי, וואָלט איך דאָך די גאַנצע מגלעכקייט נישט געהאַט, אָבער ווען איך האָב זי פאַרזיכערט, אַז איך באַהאַלט פאַר איר גאָרנישט אויס, און אַז איך האָב טאַקע קיין אַנונג נישט ווו מיין ברודער פינטשע געפינט זיך, האָט זי מיך אַנגעכאַפּט ביי דער האַנט און אַ זאָג געטון: „קום איך וועל דיר ווייזן ווו דיין ברודער איז", און זי דערציילט מיר, אַז גייענדיק מיך זוכן האָט זי געדענקט, אַז איך געפין זיך ביי דעם קריסט קזשיזשאַנאָווסקי און דאָרטן האָט זי דורך אַ צופאַל באַמערקט מיין ברודער פינטשע פון דערווייטנס. זייער אַן אַנגעשרעקטע, מיט אַ קלאַפּעדיק האַרץ, בין איך צוריק געגאַנגען מיט איר און ווי מיר האָבן זיך נאָר דערנענטערט צום הויז פון דעם קריסט, בין איך ווי פאַרשטיינערט און פאַרגליווערט געוואָרן און נישט געקענט זיך פשוט פון אָרט רירן. מיר האָבן באַמערקט ווי עס הויבט זיך אויף לאַנגזאַם אַ טיר־צודעק פון אַ קעלער און פון דאָרט קריכט אַרויס זייער פאַרזיכטיק מיין ברודער. פאַרצאַפּלט און גענצלעך צעשרויפט, בין איך געשטאַנען דערביי, ביז ער איז פון דאָרט אַרויס. איך האָב אים כמעט ווי נישט דערקענט. אַ מוראדיק און אַנגעשראָקן געזיכט, באַוואַקסן מיט גרויסע וואָנסעס, ווי אַ טייל פּאַלאַקן פלעגן טראָגן. די אויסערלעכקייט פון זיין געזיכט האָט גענוי אָפּגעשפּיגלט די טרויעריקע און שווערע באַדינגונגען, מיט וועלכע מיין ברודער האָט זיך געראַנגלט טאָג־איין — טאָג־אויס. זיין געזיכט, ווי אויך די אַנגעשראָקענע אויגן, האָבן פשוט ווי גערעדט וועגן זיין געשפּאַנט ציטערנדיק און אומגעזיכערט לעבן. מיר זיינען שנעל אַלע צוריק אַרונטער אין קעלער, אַז קיינער זאָל אונדז נישט באַמערקן. כ'האָב זיך נאָך אַלץ געפילט ווי אַ צעטומלטע, נישט וויסנדיק וואָס דאָ קומט פאָר. ערשט ווי איך בין דאָ געווען און מען האָט מיר געזאָגט, אַז קיינער ווייסט גאָרנישט וועגן מיין ברודער, און דאָ פּלוצעם שטייען מיר פנים־אל־פנים. אויפן מאָמענט בין איך געשטאַנען און געטראַכט צי איז דאָס די ווירקלעכקייט אָדער גאָר אַ חלום?

ווען איך בין שוין צו מיר געקומען, און אַ ביסל זיך באַרואיקט, האָט מיין ברודער אויפגעקלערט, אַז דער קריסט טאָר נישט וויסן, אַז עס איז אונדז באַקאַנט דאָס אָרט פון באַהעלטעניש, ווייל אַנדערש וואָלט ער געהייסן מאָמענטאַל פאַרלאָזן זיין קעלער־קוואַרטיר.

מיר האָבן לאַנג נישט געקענט זיין צוזאַמען, ווייל מ'האָט נישט געוואָלט אַנקומען צו שפּעט אין אָוונט צוריק אין לאַגער אַריין. כ'האָב זיך אָבער אָפּגעשמועסט מיט מיין ברודער, אַז אויב עס וועט נאָר מעגלעך זיין, וועל איך קומען צו אים צומאָרגנס. און טאַקע אויף צומאָרגנס פאַרטאָג, ווען איך בין געגאַנגען מיט דעם „קאָמאַנדאָ" צו דער אַרבעט, האָב איך זיך אָוועקגעדרייט פון דער ריי און בין גלייך אַוועק צו מיין ברודער אין קעלער, ווו מיר האָבן פאַרבראַכט אַ גאַנצן טאָג צוזאַמען, ווייל איך האָב געוווסט ווען די מענטשן און דאָס „קאָמאַנדאָ" דאַרפן צוריקגיין אין לאַגער אַריין. עס איז מיר שווער צו שילדערן די צייט, וואָס מיר זיינען געווען צוזאַמען. מ'האָט געמוזט שווייגן און אין זיך דריקן דעם גרויסן ווייטיק פון אונדזער פינצטערן גורל, נישט טאָרנדיק זיך אויסגעבן אַפילו מיטן קלענסטן קרעכץ.

ווען די פאָר שעה זיינען אַדורך, און איך האָב געמוזט פאַרלאָזן דעם קעלער, האָבן מיר זיך געזעגנט מיט טרערן אין די אויגן און מ'האָט זיך נישט געקאָנט דערלויבן דעם לוקסוס פון צעוויינען זיך אויפן קול און האָבן אונדזערע בליקן מיט ווייטיק און צער געווענדט איינער צום צווייטן מיט אַ גרויסן פראַגע־צייכן, אַז ווער ווייסט וואָס עס וועט ווייטער זיין.

אין די הענט פון צעיושעטן מערדער

אונדזער צעשיידן זיך, כאָטש אָן אַ הילכיקן געוויין, האָט אין זיך געהאַט אַזוי פיל טראַגעדיע, אַז מיט ווערטער קען איך דאָס נישט באַצייכענען. נאָך אַ קורצער צייט ווי איך בין געווען ביי מיין ברודער, האָט דער קריסט געקראָגן אַ פאַראָרדענונג צו פאַרלאָזן די וווינונג און זיין הויז איז געוואָרן רעקוויזירט פאַר די דייטשישע נאַציס. מוזנדיק פאַרלאָזן זיין קעלער־באַהעלטעניש, איז מיין ברודער ווידער אַריינגעקומען אין לאַגער אַריין און דאָס מאָל האָט אים דער לאַגער־ראַט איינגעמאָלדן. ער איז דאַן אַזוי שטאַרק צעשלאָגן געוואָרן פון דעם נאַצישן מערדער שראַט, אַז ער איז פון די קלעפּ שטאַרק קראַנק געוואָרן.

ווי עס איז אים נאָר בעסער געוואָרן, און ער האָט געקענט גיין אויף די פיס, איז מיין ברודער אַרויס פון לאַגער. אַז די נאַצישע מערדער און זייערע ביי־

העלפער זיינען דערפון געוווּיר געוואָרן, האָט מען מיך גלייך אַרעסטירט. דער אויסוווּרף שראָט האָט מיך שטאַרק צעשלאָגן, אָנגעהעצט אויף מיר זיין בייזן הונט, וועלכער האָט פון מיר אַלץ אַרונטערגעריסן. ער האָט מיך געפּייניקט, איך זאָל אים זאָגן וווּהין מיין ברודער איז אַוועק. מיט דעם שרעקלעכן מאַטערן האָט ער געוואָלט פון מיר אויספּרעסן דעם פּלאַץ וווּ מיין ברודער באַהאַלט זיך אויס. ווען נישט, האָט ער מיר געדראָט, וועל איך דערשאָסן ווערן. איך האָב אָבער געהאַלטן אין איין שרייען, אַז איך האָב נישט די מינדסטע אַנונג. כ'האָב זיך מיט אַלע מיינע כוחות אָנגעשטרענגט אויסצושטיין דעם נסיון און טראָץ די גרויסע פּייניקונגען איז מיר געלונגען נישט צו צעברעכן זיך אונטער די בעסטיאַלישע לאַפּעס פון דעם צעיושעטן מערדער. איך בין ניצול געוואָרן און דורך אַ נס אויסגעמיטן אַ זיכערן טויט. פון דעמאָלט אָן, האָב איך מיין ברודער פּינטשע מער פאַר מיינע אויגן נישט געזען און נישט געוווּסט וווּ ער איז אַהינגעקומען. איך האָב מער נישט געהאַט קיין געלעגנהייט אָנצושליסן מיט אים אַ וועלכן ס איז קאָנטאַקט, ווייל אַ קורצע צייט נאָך דעם האָט מען אונדז אַוועקגעפירט קיין אוישוויץ.

נאָך דעם קריג בין איך געווען אין ווירזבניק, און כ'האָב זיך געזען מיט דעם קריסט קזשיזשאַנאָווסקי, וועלכער האָט מיר דערציילט, אַז ווען די דייטשן האָבן ביי אים רעקווירירט זיין הויז, איז מיין ברודער פּינטשע אַרויס פון דעם קעלער און זיך געלאָזט אויף די וואַנאַציע, וווּ עס האָבן געוווינט אַ טייל באַקאַנטע מכלומרשט — „גוטע" פּאָליאַקן. ער האָט זיך מיט אים דאָרט איין מאָל געזען און פון דעמלט אָן, האָט ער פאַרלוירן מיט אים דעם קאָנטאַקט. אויך האָט ער געוווּסט, אַז פון דאָרט איז מיין ברודער אַוועק קיין מיעטעליצק. דער קריסט האָט מיר אַפילו געראָטן נישט אַרומצוגיין אים זוכן, דערמאָנענדיק די שחיטה, וועלכע עס האָבן דורכגעפירט די פּוילישע אַנטיסעמיטן — די געטרייע משרתים פון די נאַציס און דער קריסט האָט אויך געראָטן, אַז איך זאָל בעסער וואָס שנעלער אַוועק אין אַ גרעסערער שטאָט.

איך האָב אָבער זיין עצה נישט אָנגענומען, נאָר בין יאָ אַוועק אַרומפרעגן אויף דער וואַנאַציע. אין אַ געוויסן הויז האָב איך אַפילו דערקענט אַ סך הויז־זאַכן פון ברודער און מיין שוועגערין מאַניע. אָבער וועגן פאַרשווינדן פון מיין ברודער האָט מיר קיינער נישט געהאַט וואָס צו זאָגן.

אויף דעם וועג וואַנאַציע האָב איך פון דערוווייטנס באַמערקט רוסישע מיליטערלייט. ווען מיר האָבן זיך קעגנזייטיק דערנענטערט בין איך ראַפּטעם אַ פּאַרגליווערטע שטיין געבליבן און מיינע אייגענע אויגן נישט געוואָלט גלייבן. אין איינעם פון זיי האָב איך דערקענט מיין קוזין יעקב שיינער (וועלכער איז אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד און געקעמפט אין דער רויטער אַרמיי — וווינט איצט אין ישראל).

מינדל בינשטאָק (וווינט איצט אין טאָראָנטאָ — קאַנאַדע), האָט מיר דערציילט ,אַז בעת זי איז געווען אויסבאַהאַלטן ביי דעם קריסט פלאָסע, האָט זי אַמאָל דערהערט דעם קול פון מיין ברודער פּינטשע ווי ער האָט זיך געבעטן רחמים ביי די גויים, אַז מען זאָל אים אַריינלאָזן, אָבער זיין הייס געבעט האָט אַנגעטראָפן אויף טויבע אויערן. ווייזט אויס, אַז ער איז געפאַלן פון די רוצחישע הענט פון פּוילישע מערדער. זיין שטענדיקע וואַכזאַמקייט, די געוואַגטע דרייסטקייט און געשיקטע שנעלקייט — האָבן אים געהאָלפן ראַטעווען זיך פון די נאַצישע לאַפּעס, אָבער דאָס איז נישט גענוג געווען פאַר דער כיטרעקייט פון די פּוילישע פאַרביסענע אַנטיסעמיטן. קוים האָבן זיך געפונען אייניקע קריסטן מיט אַ פונק פון מענטשלעכקייט, מאַראַל און אים געוואָלט העלפן, זיינען אָבער געווען זייער פיל פּוילישע מערדער — משרתים פון די נאַציס, וועלכע האָבן אים כסדר פאַרפאָלגט, ביז מיין ברודער פּינטשע האָט דורך זייערע בעסטיאַלישע לאַפּעס אויסגעהויכט זיין נשמה און מען ווייסט אַפילו נישט וווּ זיין געביין ליגט.

אייביק וועט דער טרויער נאָך אים פאַרבלייבן אין די הערצער פון זיינע נאָענטסטע — דער ברודער אַנטשל, זון קלאָוד און זיין שוועסטער, וואָס צייכנט די דאָזיקע שורות.

מ. אלמוני

קינת ויערזבניק

ווען כ׳נעם די פעדער אין דער האַנט צו פאַרצייכע־נען יענע גרויזאַמע תקופה, נעמט מיך דורך אַ ציטער און אַ גרויל. איך געפין נישט קיין ווערטער, וואָס זאָלן קענען אויסדריקן און באַשרייבן די טרויעריקע און טראַגישע צייט. צו גרויס איז דער פאַרנעם פון דער טראַגע־דיע, אַז מען זאָל אימשטאַנד זיין צו שילדערן די שרעק־לעכע ליידן, וואָס דער יחיד האָט איבערגעלעבט אין דעם עמק־הבכא. אפשר וועט זיך מיט דער צייט שאַפן דאָס אַלגעמיינע בילד פון חורבן, וועלכעס וועט אויסוואַקסן אין אַ מאָנומענטאַל ווערק, וואָס וועט איבערגעבן וועגן די שרעקלעכע באַגרענעצונגען פונעם מענטש און זיין קולטור.

צווישן די הונדערטער שטעט און שטעטלעך אין פוילן, איז אויך אין אונדזער שטעטל וויערזבניק באַ־שטאַנען די יידישע באַפעלקערונג פון קליינהענדלער, סוחרים, בעלי־מלאכות א. אַ. וו. די מערהייט יידן זיי־נען געווען רעליגיעזע, גלויביקע, אַזעלכע וואָס פלעגן יעדן טאָג גיין דאַווענען בציבור, אין די „שטיבלעך" און בית־המדרש. יידן מיט בערד און פאות, געקליידטע אין לאַנגע קאַפּאָטעס מיט יידישע קיילעכיקע קאַסקעטן־היט־לען אויפן קאָפּ. די יוגנט דאַקעגן, איז מערסטנטייל גע־ווען פאַרגעשריטן און האָט געטראָגן אייראָפּעאישע קליי־דונג. ס׳זיינען אויך געווען אַ טייל יוגנטלעכע, וועלכע זיינען געווען רעליגיעז און האָבן געלערנט אין בית־המדרש. דער ספּעציפישער גמרא־ניגון האָט זיך געהערט פונדערווייטנס און האָט געהילכט אַ גאַנצן טאָג ביז שפּעט אין די אָוונט־שעהן.

אַזוי האָט זיך אַלץ געפירט ביזן סוף יאָר 1939, וועלכעס עס וועט פאַרצייכנט ווערן, אַלס דאָס יאָר, וואָס האָט דערגרייכט דעם קולמינאַציע־פּונקט אין דער ווירט־שאַפטלעכער לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג.

דער אַנטיסעמיטישער עקאָנאָמישער קאַמף קעגן יידן איז געפירט געוואָרן אין אַלע וועגן און מיט אַלע מיטלען. צוליב אָט די אומשטענדן איז די יידישע יוגנט אַריינגע־צויגן געוואָרן פרי אין עול פון פרנסה, כדי צו שאַפן זיך אַ באַזיס פון עקזיסטענץ אויף דער צוקונפט. אָבער נישט געקוקט אויף די דאגות פון פרנסה, איז די יידישע יוגנט אין וויערזבניק נישט געבליבן הינטערשטעליק אין איר נאַציאָנאַלער דערציאונג, און שטרעבונגען. דאָס אַלץ איז געקומען צום אויסדרוק אין דער אַקטיווער ציוניס־טישער אַרבעט, און דאָס הויפט — ביי די זאַמלונגען פאַר די פאָנדן פון קק״ל און קרן־היסוד.

אַ טרויעריקע דאַטע

די דאַטע פונעם 1־טן סעפּטעמבער 1939 יאָר וועט פאַרבלייבן אין דער אַלגעמיינער מענטשלעכער געשיכ־טע ווי אַ דראַמאַטיש געשעעניש, אָבער ביי די יידן וועט זי בלייבן אין זכרון אויף אייביק ווי אַ גרויזאַמער גע־שפּענסט, וואָס טוט אַ דראַזשע יעדעס יידישע האַרץ. נאָך די שוידערלעכע פאַקטן האָבן מיר ערשט דערזען דעם גרויסן אומגליק שפּעטער. דאָס יידנטום האָט דערזען וואָס פאַר אַ שוואַכן פּאָליטישן חוש מיר האָבן פאַרמאָגט, ווי אָרעם איז געווען אונדזער פּאָליטישע אָריענטאַציע. מיר זיינען געווען פאַרזונקען אין אַ הו־האַ פון טאָג־טעגלעכן לעבן, אין מסחר און געשעפטן. מיר האָבן גע־דינט דעם „עגל־הזהב" און אַנדערע אָפּגעטער, מיר האָבן אָבער נישט געוואָלט זען די ווירקלעכקייט, און דעריבער האָבן מיר טאַקע נישט פאַרויסגעזען די טרויעריקע צו־קונפט.

דאָס איז געווען פרייטיק דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939 : אַ ציטערניש האָט אַרומגענומען דאָס גאַנצע שטעטל, עפּעס אַ מאָדנע נערוועזיטעט האָט אַלעמען אַרומגענומען. די שפּאַנונג איז געוואַקסן, אויסגעמישט מיט פחד און מורא. מענטשן זיינען צעטראָגענע געלאָפן איינער צום צווייטן, געוואָלט לויפן, נישט וויסנדיק וווּ־הין. די געשעענישן האָבן נישט לאַנג געלאָזט אויף זיך וואַרטן. אַלץ איז געקומען בליץ שנעל. די הימלען און

די ערד, אַלץ האָט געשפּיגן מיט פייער, עס איז געוואָרן אַ געלויף, אַ פּאַניק. וואָס טוט מען?

ביינאַכט איז די אימה געוואָרן נאָך גרעסער. די האַרמאַטן, באָמבעס און קוילן האָבן געשניטן די לופט און אויף דער נשמה איז געוועזן שווער און אין האַרצן אַזוי טריב. ווי אויף להכעיס, האָט דער פרימאָרגן גע־רייצט מיט זיין שיין און ליכטיקייט, נאָר די פייגעלעך האָבן געזונגען טרויעריק, גלייך ווי זיי וואָלטן באַוויינט דעם ביטערן גורל פון אונדזער אומגליקלעך שטעטל. די באַוועגונג אין שטעטל איז געוואָרן אַ פיבערהאַפטע, איי־נער האָט געקוקט אויף דעם צווייטן מיט פרעגנדיקע בליקן, וואָס הערט זיך?

גאָר שנעל האָט מען זיך דערוווּסט, אַז דאָס פּויליש־שע מיליטער האַלט נישט אויס דעם דרוק פון דער דייטשער אַנגרייפנדיקער אַרמיי און עס רוקט זיך שנעל אויף צוריק. דאָס אָפּטרעטנדיקע מיליטער האָט נאָך מער פאַרשטאַרקט די פּאַניק, די נערוועזיטעט און שפּאַנונג איז געוואַקסן. דער ווילן צו לויפן האָט באַהערשט אַלע־מען. מען האָט גענומען די זאַכן, דער פּסיכאָז פון לויפן האָט אַרומגענומען דאָס גאַנצע שטעטל און מענטשן זיינען געלאָפן ווי וואַנזיניקע, נישט וויסנדיק וווּהין, אָן אַ באַשטימטן ציל. דאָס בהלהדיקע לויפן האָט זיך פאַרגע־שטעלט ווי אַ טרויעריק בילד. דערשראָקענע מענער, פרוי־ען און קינדער זיינען געלאָפן אָן אַ ציל. אין עטלעכע טעג אַרום האָבן אַלע איינגעזען, אַז דאָס לויפן האָט נישט קיין זין. די דייטשע בעסטיע, וועלכע איז געווען מאָטאָריזירט, האָט אַלעמען דעריאָגט און געזייט חורבן און טויט אויף יעדן טריט און שריט. אָבער ס'האָט לאַנג נישט געדויערט, און די בלוטיקע טעג האָבן אָנגעוואָרפן אַ שרעקלעכן פּחד. יעדער איז געבליבן ביי זיך אין דער היים. מענער האָבן זיך בכלל נישט באַוויזן אין דער גאַס, און ביי נאַכט האָט מען זיך נישט אויסגעטון צום שלאָפן. גרעסערע גרופּן פאַמיליעס האָבן זיך פאַרזאַמלט צוזאַמען.

ווי נעמט מען נקמה

אַזוי האָבן זיך געצויגן די שלאָפלאָזע נעכט און טעג, פול מיט גרויל און שרעק. אַלע זיינען געזעסן אין די שטובן, נישט וואַגנדיק אַרויסצושטעקן דעם קאָפּ און אין דרויסן האָט געשיינט אַ פּרעכטיקע זון. די וועלט איז געווען ליכטיק אָבער פאַר די יידן איז געווען פינצטער און ביטער. פון אונטער דער ערד זיינען אויסגעוואַקסן אַ סך פּאַלאַקן, וועלכע האָבן באַלד מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן. דער שונא האָט גענומען דערנידעריקן דעם ייד, פאַרוואַנדלען אים אין אַ חיה, אָוועקנעמען ביי אים די מענטשלעכע ווירדע און די פּאָלאַקן האָבן געלאַכט, שעפּנדיק נחת פון יידישן פּיין.

אַז מען פאַרטראַכט זיך איבער די ווילדע מעשים פון די נאַצישע מערדער, ווערט דאָס בלוט אין די אָדערן פאַרגליווערט, דאָס האַרץ פּלאַצט פון פאַרדרוס און בלויז איין פאַרלאַנג נעמט אַרום דעם מענטש, ווי נעמט מען נקמה.

אונדזער גאַנצע צוויי טויזנט־יאָריקע מאַרטירער־געשיכטע, וואָס יעדער בלאַט אירער איז פול מיט גרויל און שרעק, בלוט און טרערן, ווערט בלאַס קעגן דעם, וואָס די היטלער־קאַניבאַלן האָבן געטון און אויסגעטראַכט. די וועלט־געשיכטע ווייסט צו דערציילן וועגן ווילדע הונען, גרויזאַמע טאַטאַרן, רוימישע אימפּעראַטאָרן, טאָרקוועמאַדאַ־אינקוויזיציעס, אָבער דאָס וואָס דאָס „הערן־פאָלק" האָט אַרויסגעוויזן אין 20־סטן יאָרהונדערט, שטייגט אי־בער אַלץ...

אויסגערעכנט און פּלאַנירט מיט פאַרשיידענע „טריקן" און אָפּגענאַרעריי, האָבן זיי צעבראָכן דאָס יידי־שע לעבן אויף אַלע געביטן: גייסטיק, מאָראַליש און פי־זיש, באַגלייט מיט נויט און שיקאַנעס, הונגער און קעלט, נאַקעט און באָרוועס, מכות־רצח און אומענטשלעכע באַדינגונגען, דורך שענדונג און סאַדיזם, וועלכע זיינען געוואַקסן פון טאָג צו טאָג.

אַזוי האָבן זיך געפּייניקט די ווירזבניקער יידן גלייך מיט אַלע יידן אין אַנדערע פּלעצער און שטעט, ביז דעם יאָר 1942, וואָס האָט געבראַכט מיט זיך דעם גרויזאַמען טאָטאַלן אומקום פון דער גאַנצער יידישער קהילה. דאָס לעבן ווערט אַלץ מער הפקר, דאָס מאָרדן יידן ווערט אַ „נאָרמאַלע" טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. אַלץ ווערט קאָנ־פיסקירט און צוגענומען; די מאָרדן נעמען אָן אַ מאַסן־כאַראַקטער; די געטאָס ווערן אַרומגענומען מיט פּחד און עס פילט זיך, אַז עס רוקן זיך אונטער שוואַרצע וואָלקנס.

פאַרניכטונג

די איצטיקע אויסזידלונגען האָבן אין זיך אַ כאַראַק־טער פון אַבסאָלוטער אויסראָטונג און פאַרניכטונג. פון גאַנץ פּוילן דערגייען שרעקלעכע ידיעות וועגן פייער און בלוט און אויף אַלעמען פאַלט אַ שרעק, אַז דער מאַסן־מאָרד דערנענטערט זיך אַלץ מער און מער.

דאָס יידישע האָב און גוטס ווערט צוגערויבט און געפּלינדערט — מ'נעמט צו הייזער, געלט, צירונג, מעבל,

וועש, אַלץ ווערט צונויפגעזאַמלט דורך די דייטשן און זייערע בייהעלפערס, אַפילו די האָר פון די יידישע מו־טערס און טעכטער, די בערד און פּיאות — פון די פרומע יידן ווערן געזאַמלט. די קריסטלעכע פּאָלאַקן העלפן די נאַצישע מערדער ביים אומברענגען די יידן, זיי פירן אויף די שפּורן פון יעדן באַהעלטעניש און בונקער, טראָץ דעם וואָס זיי אַליין זיינען געווען אַן אָביעקט פון דייטשער שנאה, און האַס. אַזוי אַז דער עלנט און פּיין פון דער יידישער באַפעלקערונג איז פאַרגרעסערט געוואָרן פיל־פאַכיק. אומעטום האָט געהערשט טויט און שרעק.

איר האָט געשאַפן מוסטערן פון העכסטער פּאָעזיע, הימלישע קלאַנגען פון מוזיק און געזאַנג, וואָס היילט הערצער און נשמות, און די בעסטיעס האָבן געשאַפן קאָמפּאָזיציעס פון בלוט, טרערן, פּיין, נויט און ליידן. זייער קולטור — איז שאָוויענטשים, סאָביבאָר, טרעבלינ־קע און מיידאַנעק! זייער פּאָעטישע שאַפונג — איז דאָס „האָרסט וועסעל־ליד" („ווען דאָס יודען־בלוט פון מע־סער שפּריצט"), מיט איינמאָל האָט מען פאַרברענט די אַלע קולטור־ווערטן און דערגרייכונגען פון הונדערטער יאָרן!

אומעטום האָט עהערשט טויט און שרעק

די פינצטערקייט אין די יידישע הערצער האָט נישט קיין גרענעץ, יעדער איינער איז דורכגענומען מיט שרעק, און די לופט איז אָנגעזאַפּט מיט בלוטיקע טרערן, קרעכצן און פאַרצווייפלונג.

די בלוטיקע דראַמע איז אַזוי גרויס, אַז ס'איז כמעט אוממעגלעך דאָס צו באַגרייפן. יאָ, שריפטשטעלער, מוזי־קער און קאָמפּאָזיטאָרן, פאַרשטייער פון דער נשמה־שפּראַך, שעפער און דענקער פון דער מענטשלעכער קול־טור — שילער, געטע, העגעל, קאַנט, באַך, מאָצאַרט, בעטהאָווען — זעט ווי נידעריק אייער פאָלק איז גע־פאַלן! זיי האָבן איבערגעשטיגן די קאַניבאַלן, די באַר־באַרן און די ווילדע הונען.

אַזוי האָט זיך געענדיקט די נייע מאַרטיראָלאָגיע־גע־שיכטע פון דעם יידישן קיבוץ, וואָס האָט געפירט אַ פאַר־ביטערטן קאַמף און געראַנגל פאַרן לעבן.

אַזוי האָט אויסגעזען דער קאַמף פון הונדערטער טויזנטער יידן, וועלכע האָבן מיט אַלע כוחות זיך גע־קלאַמערט אינעם קיום פון עפּעס אַן עקזיסטענץ: ווען מיר דערמאָנען זיך אין דעם אַלעם, וויינט אין אונדז די נשמה און אַן אייביקער טרויער איז געבליבן אין אונ־דזערע הערצער, פון וועלכן מיר קענען זיך קיינמאָל נישט באַפרייען.

שטענדיק וועלן מיר געדענקען אונדזער שטעטל, אייביק וועלן בלייבן אין אונדזער זכרון אונדזערע טאַ־

טעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער ,אונדזערע טײ־ערסטע, וואָס זיינען אומגעבראַכט געוואָרן נאָר דערפאַר, ווייל זיי זיינען געווען יידן.

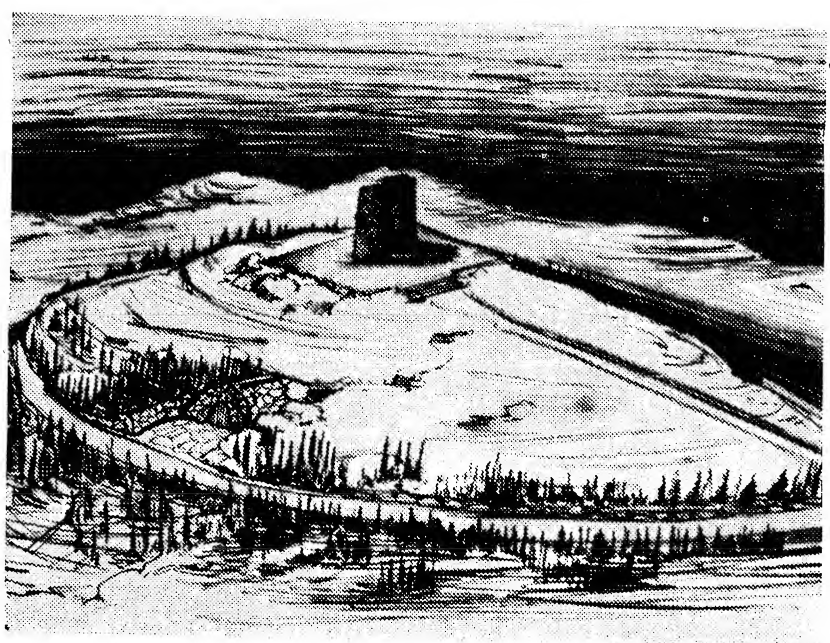
איך דערמאָן זיך אָן דיר מיין שטעטעלע וויערזבניק, איך זע די שפּורן פון דעם אַמאָליקן לעבן, וועלכעס איז אויסגעלאָשן געוואָרן פון דעם יידישן וועזן, וואָס האָט געברויזט אין דיר.

עס הערט זיך מער נישט דער געלעכטער פון די יידישע קינדערלעך, פאַרשטומט איז געוואָרן דער גמרא־ניגון, וואָס האָט זיך געטראָגן פון בית־המדרש און די שטיבלעך; מען הערט נישט מער דאָס קול פון די מתפּל־לים אין די שולן און שטיבלעך; אַלץ איז פאַרשווונדן אויף תמיד! עס איז איבערגעריסן געוואָרן דאָס ליד פון האָפענונג און בענקשאַפט פון דער אַמאָליקער יידישער יוגנט, דאָס „התקוה"־ליד, דאָס ליד פון ציון און גאולה — זיי געטרייסט מיין שטעטל. אַלע לעבן־פאַרבליבענע, וועלן אויף אייביק טראָגן אין זייערע הערצער דיין אָנ־דענק. דו ביסט אויך געפאַלן אַ קרבן צוזאַמען מיט אַלע. דו האָסט אויך געגעבן דיין טייל, צו דעם ביטערן סך־הכל פון זעקס מיליאָן יידן.

יאָ, דאָס הייפעלע פון די לעבנגעבליבענע, זיינען דער טראַגישער דור אין דער יידישער מאַרטירער־גע־שיכטע. זיי האָבן געטרונקען דעם ביטערן טרערן־בע־כער ביזן סוף און אויף זייערע פּלייצעס האָבן זיי אויס־געטראָגן דעם גאַנצן גרויל פון חורבן און אומקום. אָבער גלייכצייטיק געהערן זיי צו די גליקלעכסטע דורות, וואָס האָבן געחלומט און געבענקט נאָך גאולה און פרייהייט, וועלכע האָבן זייערע שטרעבונגען און האָפענונגען תמיד געווענדעט צו דעם ווידערגעבורט און אויסבויאונג פון יידישן פאָלק אין זיין היסטאָרישן אַלט נײ־לאַנד.

זיי זיינען עדות פון חורבן און פאַרניכטונג אָבער אויך לעבעדיקע עדות פון „תחית־המתים". דעם שונא איז נישט געלונגען אונדז צו פאַרניכטן און אויף די חורבות פון אייראָפּע אַנטשטייט אַ פריי פאָלק און אַ פריי לאַנד — מדינת־ישראל.

✶

א מצבה נאָך דעם טראגישן אומקום און חורבן פון אייראָפּעאישן יידנטום

מ. ק.

נר נשמה

דומם אעמוד בפני המצבה הכתובה, מצבת־עד לזכר עיירתנו וירזבניק שנחרבה ואיננה עוד. הלב רוטט וכואב, העיניים מקור דמעה ומלים אין בפי. דלו שפתי אנוש מלמצות את כל עומק הכאב והצער.

בידיים רועדות ובחרדת קודש הנני מעלה בזה נר־תמיד לזכר עריסת ילדותי על אדמת נכר, מעיין אהבת הבריות, מקור חיים תוססים שנחרב ונדם לנצח.

לזכר הורינו היקרים והמסורים שעונו באכזריות איומה בארץ טומאת העמים והשיבו נפשם אל על בקדושה ובטהרה.

לזכר אחינו ואחיותינו, הקדושים והטהורים תמימי דרך וישרי לב, עדיני נפש, ששתו מכוס התרעלה עד תומה, אשר ניספו בגיא ההריגה, האילנות רבי הפאר שנגדעו ונעקרו משרשם בעמק הבכא.

נישא את זכרם הקדוש באהבה בלבנו הדווי ולא נשכחם לנצח.

יהיו נא דברים אלה לנר תמיד ודמעות עדה שכולה על קברות לא נודעו.

יתגדל ויתקדש...

*

מלכה ווייסבלום

בר מצווה ביער

לאן אתה רץ? צעקה הנערה לאחיה הבורח לכיוון היער.

— מוטב למות, ענה האח.

מה יעשה ילד כזה לבדו ביער, חשבה האחות, והתחילה לרוץ אחריו. תוך כדי הריצה הגורלית שמעו שניהם איך שהרוצחים רודפים אחריהם. היה זה מאמץ עילאי. אחרי רדיפה דראמטית והרת סכנות, הצליחו להגיע היערה, ואחרי שהרוצחים נעלמו מעיניהם הרגישו את העייפות הנוראה ואת רגליהם הפצועים כאשר היער סוכך עליהם.

הם נפלו סחוטים והיער השקט שר להם שיר ערש, שלמנגינתו נרדמו וישנו שעות על שעות.

אחרי זמן, התחילו ימים של סבל, רעב, פחד וקור. בא החורף וכיסה את היער בפרווה לבנה. האח והאחות בנו בונקר בתוך האדמה וישבו שם ימים רבים. מזמן לזמן היו נפרדים בכדי להשיג מזון ושוב חזרו והיו ביחד. פתאום שמעו איזו תזוזה בין הענפים! שמא, חשבו, הרוצחים?

אולם, אחרי שניות של צפיה התברר שאיזו חיה עברה והפרה את שלוות היער, אך חיש מהר השתרר שוב שקט ודומיה. התקרב חג ה„חנוכה" וצריך לחוג את הבר־מצוה של האח. תמר השיגה נר וחילקה אותו לארבע חתיכות, כי ביום הרביעי לחנוכה נולד האח. היא הדליקה ארבעה נרות ולאורם הם ישבו והעלו זכרונות.

פנחס הוכמיץ

עשרה אחים היינו

לא אחד היה מפזם לבטח את השיר היהודי־העממי: „צען ברידער זענען מיר געוועזן" (עשרה אחים היינו), אשר צורתו המבדחת עמדה בניגוד חריף כל כך לתוכנו הטרגי, כאשר מכל עשרה האחים נותר — לאחר גילגולים שונים — רק אחד...

ברם, בעוד שבשיר האמור התחלקו המשמעויות בין הצורה והתוכן, הרי הסיפור שלנו — הוא חד־משמעי וכולו צער ותהומות ממעמקים. תחילתו בעצב וסופו מר כלענה:

לאחר הגירושים ממחנה העבודה בוירזבניק, נשארנו רק מתי מעט מקרובי המשפחה וטבעי שהיינו צמודים וכרוכים איש אחר רעהו. מכל משפחתנו הענפה נשארנו רק שלשה: שלמק וייסבלום, אחותו אסתר (נמצאת בארץ) ואנוכי. לאחר שהעמיסו את כולנו בתוך קרונות המשא בצפיפות איומה, הגענו לאחר יומים של תלאות למחנה אושוויץ. את המשמעות המדוייקת של מצבנו החדש לא ידענו עדיין, אך בעובדה שהמקום הזה אינו מבשר לנו טובות, איש לא פיקפק כבר. כיוון שכך, שאפנו בכל מאודנו להיות קרובים ככל האפשר איש, איש אל אחיו, אל קרובי משפחתו, ידידיו, מכריו ובני עירו. קרובים מדרגה ראשונה, כגון הורים, אחים, אחיות לא היו לי כבר ולאחר שהפרידו כאן בין נשים וגברים, היו גם אחרים מבני עיירתנו במצב דומה, ולכן עלתה בנו, בעשרה אנשי וירזבניק, המחשבה — להפוך את עצמנו לקרובים וכולנו על שם זהה — וייסבלום... כל זאת, כדי שנהיה כולנו מסווגים תחת אות אחת של האלפבית (האות ו') ובצורה זו יעלה בידינו להימצא במחיצה אחת. כה אמרנו ועשינו — ואמנם התאמתו השערותינו להפליא, ולפי שעה זכינו להיכלל בקבוצה אחת.

הנחיתה בבירקנאו

התפנית במושגים על המציאות האופפת את האדם היתה כה חדה ומדהימה, עד שיכולנו להגיד כי בהגיענו למחנה אושוויץ ובהתרשמותנו הראשונה מהמחזות שהתרחשו כאן, היתה הרגשתי כאילו נחתנו באיזה כוכב־לכת אחר.

היתה זו שעת דימדומי בוקר ומבעד לערפילי השחר ראינו לנגד עינינו חלקות שדה, משבצות, משבצות, הכל מגודר בתיל דוקרני בשתי שורות, עם עמודים מכופפים כלפי מעלה. ומעבר לגדרות — התהלכו אנשים צנומים למראה, לבושי „מדים" מפוספסים כמו פיג'מות, צועדים אנה ואנה בקצב צבאי ולצלילי תזמורת, כאשר מסביב נשמעות צווחות ובליל שפות. כל זאת התערבב בעירבוביה של חיזיון — שלא מן עלמא הדין. לרגע דמיתי שאנו בתוך איזה בית משוגעים אדיר ממדים. אך הצריחות והפקודות החזירו אותנו למציאות המדכאת שלתוכה נקלענו ולא היה לנו גם פנאי לשהיות ולתהיות, כי מסדרים אותנו בשורות ומצווים לצעוד קדימה.

אנו עוברים בין מחנות, כאשר משני הצדדים — גדרות תיל דוקרני. אחרי הליכה קצרה הגענו לבנין ששימש כבית מרחץ ואשר כונה בפי אנשי המחנה „סאונה". בהינתן הפקודה — להיכנס למרחץ, נתקפו רבים מאתנו חרדה והיססו לקרב לפתח. את פחדנו הגבירו ביתר שאת השלטים שעל הקיר — „לרחיצה", מפני שעוד בהיותנו במחנה העבודה שמענו על השמדת היהודים במחנות, על כל תהליכי העורמה וההסוואה, והנה עתה בראותנו את השלטים האלה זיהינו בהם פרטים מתוך הסיפורים ששמענו. אולם, אנשי הקומנדו שנקראו בשם „קנדה" ניגשו אלינו והחלו להרגיע ולשכנע. כדי לאמת את דבריהם, הובילו את האנשים שעמדו בשורות הקדמיות, לעבר השני של הסאונה, שם היה פתח היציאה והראו להם איך האנשים יוצאים מכאן בגמר הרחיצה. לאחר זאת, התחלנו להיכנס לתוך הבנין, הגם שהיסוסינו לא נעלמו כליל, מפני שהיינו חדורי פחדים וחשדות. בפנים ציוו עלינו להתפשט ולהשאיר כל דבר ערך. ברגע זה הופיעו אסירים ששימשו פה כספרים והחלו לספר כל מקום שעיר בגוף. עבודה זו נעשתה בכלים מיושנים,

חלודים ובצורה חפוזה ומחוספסת, שגרמה לצריבות וכאבים. כל זה נעשה בכעין אולם המתנה ובגמר ה„תספורת" נדחפנו קבוצות, קבוצות, אל תוך בית המרחץ עצמו, שם התיזו בקושי קצת מים קרים ומיד האיצו בנו לצאת מהפתח השני אל אולם אחר. בפתח היציאה עמדו שני אסירים עם מברשת סיידים ספוגה ליזול ומרחו בה את כל הגוף של היוצאים. הנוזל הזה היה חריף מאד וצרב את עינינו שעה ארוכה, מבלי יכולת להיפטר מזה. את המלבושים שלנו לא החזירו לנו יותר, אלא הביאונו לערימת בגדי אסירים וחילקו לנו את ה„פיג'מות" המפוספסות. למרבה הצער, קיבלנו מלבושים לא מתאימים, אדם גבה קומה — קיבל דווקא מכנסים קצרים, ולהיפך...

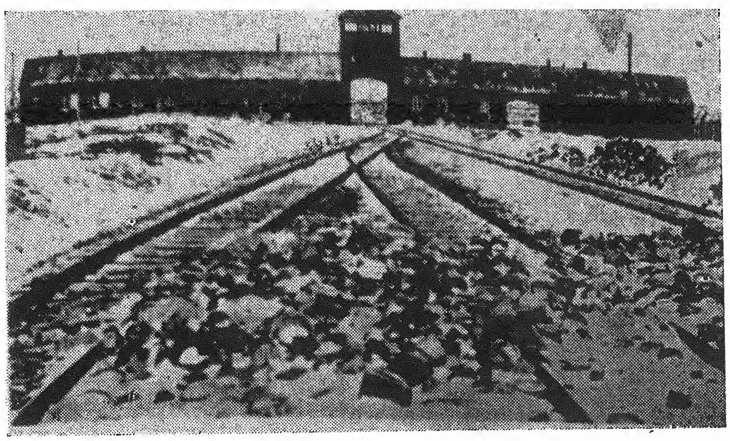
עריכת חשבונות

תוך כדי קבלת מלבושי האסירים, בעוד אנו מתלבשים בהם, ניגשו אלינו אחדים מהקומנדו „קנדה" ושאלו אותנו מישהו מבני משפחתו, אך משקרב אל הגברתן, החל הלז להפליא במכותיו ולא חדל, עד אשר סיפק את תאוותו החולנית. התרחשות זו, אף היא תרמה לא מעט להעכרת רוחנו, בנוסף לכל מה שראינו וספגנו עד כה.

לאחר שהתלבשנו, הובילו אותנו שוב בסך אל מחנה צריפים, מגודר בגדר תיל, אשר היה ידוע בכינויו „ציגיינר לגר", היינו, מחנה הצוענים.

עשרה אחים וייסבלום

כאן נצטווינו לעמוד בשורה עורפית והחל תהליך הרי־שום, שקיבל אופי מיוחד במינו, באשר הפכו אותנו מבני־אדם, בעלי צורה וסממנים אנושיים, עם שמות משפחה ושמות פרטיים, לייצורים מכניים שסימני ההיכר שלהם — מספרים. כל התהליך הזה התנהל כמו טקס צרמוניאלי: עמד שם שולחן הרשמה, שכל אחד היה עובר לפניו ואחר שרשמו בניירות מה שרשמו, עבר האסיר לידי מומחה

הכניסה למחנה הריכוז אושוויץ

— מי היו מנהיגים או שוטרים בגיטו. לא הבנו תחילה — מה פשרה של התעניינות זו, אך בדיעבד הסתבר שאנשים אלה להוטים לערוך „חשבונות" עם מיני אסירים שמילאו בעבר תפקידים, שיש בהם משום שיתוף פעולה עם הקלגסים הנאציים, אף כי הם עצמם טבלו פה ראשם ורובם בתוך הטומאה הזאת. איכשהו נמצאו אנשים שהצביעו על בן עיירתנו אשר שימש כקפו ושמו לנגלבן — ואז ניגש אחד מאנשי „קנדה" ששאלו קודם את השאלות האלה, גברתן שכזה, גבה קומה ורחב גרם, אשר חזותו כשלעצמה עשויה בנסיבות אלה להפחיד, ובארשת של צביעות והערמה הכריז בקול רם: „שמעתי שנמצא כאן ביניכם דודי בשם לנגלבן, היכן הוא?" בשמע הדברים האלה, אורו פניו של האיש, שהתכוון אליו, אשר סבר לתומו כי הנה נמצא לקיעקוע, אשר בעזרת מחט ונוזל מיוחדים היה „חורט" על זרועו השמאלית של האסיר את המספר האישי שלו. כפי שנוכחנו לדעת בדיעבד, היתה למספר הזה משמעות מרחיקת לכת. היא איפשרה לממונים לאתר את האסירים ביתר קלות והכבידה על האסירים את אפשרויות הבריחה מהמחנה. לימים, נודע למספר הזיהוי שעל הזרוע גם „ערך" מיוחד במינו, באשר לפי גודל המספר, אפשר היה להבחין בוותק של האסיר, דבר אשר היקנה לפעמים יתרונות מסויימים.

ואולם לגבי דידי, כפי שיסתבר להלן, היתה במספר האישי שקיעקעו על זרועי, משמעות מרחיקת לכת, באשר הודות לה הצלתי את חיי בנסיבות שגזר דיני נחרץ למוות באופן מוחלט.

בעמדנו בשורה לפני התהליך של המספור, נדברנו

עשרה איש מבין יוצאי וירזבניק, כי נמסור כולנו את שמותנו בצורה זהה, היינו בשם ווייסבלום, שהמספור שלנו יהיה דומה וכפי שחשבנו בתומנו, יסייע הדבר בידינו להמצא — לפחות פרק זמן מסויים — במחיצה קרובה. מכאן ואילך נעשה הדבר לשיגרה, כל אחד ניגש לשולחן והוטבע במספר האישי שלו וכאשר הגיע תורי, עשיתי איזה מעשה, אשר נתן את אותותיו במרוצת הימים. לאחר שקיע־קעו על זרועי את המספר 19866 א, התרחקתי כמה צעדים מהמקום, סובבתי את גבי וניסיתי, לגרד עם האצבע אחת האותיות. כדי להיווכח, אם נוכל אי־פעם, כאשר נזכה לחופש, להיגמל מהמספר הזה. במקרה יצא הגורל שהתחל־תי את הספרה 6 שלפני האחרונה וכאשר נוכחתי לדעת שהנסיון עלה בהצלחה, חדלתי מזה. אולם בגלל הגירוד שלי נשתבשה קמעה הספרה הזאת ולפי מבט שטחי ניתן

הנאצים ואם קרה שמישהו לא התייצב בגלל רפיונו הגופני או שמת וטרם ידעו על כך, היו צריכים לעמוד כל הזמן, עד שמצאו את האבידה.

אחרי האפל התחיל השלב הבא של העינויים שהתבטא בתרגילי סדר צבאיים, לימדו אותנו לצעוד בסך לפי חמישיות והצמדת הידיים לירכיים, כך שתישמע תנועה אחידה. את התורה הזאת הרביצו בנו — תרתי משמע — במכות נמרצות, באלות ובמקלות. ועוד המצ־או תרגיל של מתן כבוד לממונים על־ידי הסרת הכובע, וגם זה היה צריך להתבצע בנוסח צבאי ובקצב אחיד. העינוי של הסרת הכובע וחבישתו על הראש נמשך כל העת עד שביצעו אותו לשביעות רצונם של הנאצים. אם התרשל מישהו בתרגיל הזה, היה סופג מכות בו במקום ועוד „שמו עליו עין״ לעתיד.

במיסדר „אפל״ על מגרש המחנה

היה לקרוא אותה כ„אפס״ ורק ע״י הצצה יותר מעמיקה אפשר היה לזהותה כספרה 6. אני כשלעצמי לא הבחנתי בדבר, אלא בנסיבות מיוחדות, אשר עוד אתאר אותן להלן.

שהייה בקרנטינה

בגמר תהליכי הקיעקוע העבירו אותנו לצריפי הקרנ־טינה. עתה התחלנו להרגיש את מועקת חיי הגיהנום במלוא מובן המלה. בשעה 4 לפנות בוקר היו מעירות אותנו הצווחות של הממונים למיניהם והיה עלינו לרדת במהירות מהדרגשים שלא היה עליהם שום דבר מלבד מזרון משק ממולא בקצת קש — ואחרי שקבלנו קבוצת אסירים קערה של מרק דליל ודלוח, נצטווינו להתייצב על מגרש ה־„אפל״. העמידה במקום הזה בצינת השחר היתה לסיוט בפני עצמו. הדיווח היה מוכרח להתאים לרישומים של

פרק נוסף בנגישות והתעללויות היו שעות ה„ספורט״, אז נאלצו האסירים לרוץ יחפים על פני המגרש המכוסה הצץ או לקפוץ כשהידיים מורמות כלפי מעלה ועוד כל מיני תעלולים שהיו מוציאים את הנשמה מהאסירים.

בצהריים ערכו שוב אפל ולאחר שחילקו את המרק שהיווה את ארוחת הצהריים הריצו אותנו שוב בתרגילי ספורט שונים ופקדו לשיר שירים גרמניים. לפעמים היו מעמידים בתור עונש על המגרש והאנשים היו צריכים לעמוד עם ידיים מורמות — ואם מישהו נתפס ב„קלקלתו״ כאשר הוריד יד אחת, הוכה בלי רחמים.

במשך השבועיים שהיינו בקרנטינה, לא יצאנו ולא עשינו שום עבודות וכל יום חזר על עצמו בשיגרת הסדר שלו, על העינויים הסבל והתלאות.

במחנה הצוענים

מקץ שבועיים העבירו אותנו מהקרנטינה למחנה הצו־ענים. עצם ההעברה נתרחשה לא בלי עגמת נפש ודיכדוך. במו עינינו ראינו כיצד פונו את הצריפים מדייריהם הקוד־מים, כלומר הצוענים והובילו אותם להשמדה בתאי הגז בשטח המשרפות. הריח של בשר חרוך ולשונות האש שנראו בלילה לא הותירו כל ספק בגורלם הסופי של האנשים במקום הזה, והעובדה שאנו באים תחתם המחישה ביתר שאת מה צפוי לנו בעתיד.

הכניסו אותנו לתוך צריפים בהם עמדו צמודים לקיר דרגשי עץ בשלוש קומות, כאשר המעבר בין שתי שורות הדרגשים הוא ברוחב של מטר וחצי. בצריף לא היו חלו־נות כלל, מפני שהוא נועד מלכתחילה, כפי שסיפרו, לאור־וות סוסים, רק למעלה מעל לגג ראו בליטה עם כמה אשנבים. גם רצפה לא היתה בצריף, רק אדמה לחה עם שקעים, וכאשר חדר גשם לתוכו אז היו גם שלוליות. מסביב לבלוקים, בחוץ היה בוץ טובעני והליכה בנעלי העץ שנתנו לנו היתה קשה ומייגעת. עם זאת, שרר מחסור חריף במי שתיה, היו רק ברזים מעטים והרבה אנשים ותמיד היה דוחק לידם. לפעמים היו מופיעים במקום אנשי ס״ס ובראותם כיצד אסירים מסתופפים סביב ברז מים, מצאו הזדמנות להכות בהם בחמת זעם.

יציאה לעבודה

מהמחנה הזה ההלו להוציא אותנו לעבודות אשר הת־חלקו באופן כללי לשני סוגים: היו קבוצות שעבדו בעבו־דות חוץ, במפעלים, בבנין, בסלילת כבישים, ייבוש ביצות, פירוק אוירונים, חפירת תעלות ועוד. חלק אחר, לעומת זה, עבד בעבודות „פנים״, כמו: במטבח, מחסנים, מכבסה וכו׳.

אני, „עשרת האחים״ ועוד מספר אנשי וירזבניק עבדנו בחוץ, בפירוק חלקי אוירונים. היחידה שהועידו לה מקום עבודה מוגדר כונתה בשם „קומנדו״, אשר התחלקה לקבו־צות — כל אחת בת מאה אסירים.

כל בוקר, חצי שעה אחרי אות הקימה היינו צריכים לעמוד בחושך, ובסיומו היו מרכיבים את הקומנדו ליציאה לעבודה. בשורות של חמישיות היינו יוצאים בדרך לכיוון השער ועוצרים על ידו לשם ביקורת. כאן היו סופרים מכל צד את השורות והכל היה מוכרח להיות מתאים לרישומים שבידי הנאצים. כל אותו הזמן שיוצאים דרך השער לעבודה, היתה מנגנת התזמורת מנגינות לכת והאסירים מצווים לצעוד לפי קצב המנגינה ולהסיר את הכובעים עד שהגענו מעבר לזה של השער. בימים, שהשחר היה עוטה ערפל על פני הסביבה, היו מחזיקים את הקומנדו ליד השער, עד שהערפל יתפזר, כדי שמישהו מאתנו לא ינצל את המצב לבריחה. יום העבודה נמשך 12 שעות ובצירוף מרחק ההלי־כה למקום העבודה וחזרה למחנה, הרי נמשך יום העבודה בקיץ למעשה — מחושך לחושך. העבודה היתה קשה ותחת פיקוח קפדני, כאשר במשך כל היום יש רק הפסקה קצרה לארוחת צהריים, אשר כל כולה היתה רק צלחת מרק דליל. בכל קבוצה היה מזכיר „שרייבר״ אשר נהג להופיע במקום העבודה מדי חצי שעה וה„פוראבייטר״ האחראי על 10 אנשים חייב היה לחתום על כל הנוכחים. אם חסר מישהו, היה עליו להודיע על כך מיד לקפו.

כאמור, היו תנאי העבודה קשים מאד, ועם זאת מצאנו נחמה פורתה בכך שזו הפעם הראשונה ניתנת לנו הזדמנות לעשות משהו גם נגד הנאצים. בהיותנו מועסקים בפירוק חלקים מאוירונים שנפגעו בקרבות, היינו „דואגים״ לכך שהחלקים האלה יצאו מכלל שימוש באורח מוחלט. מובן מאליו, שכל פעולת חבלה כזאת אילו היתה מתגלית, הרי תוצאותיה אינן נתונות בספק... לכן, נזהרנו מאד, וכל אחד עשה לפי יזמתו וכמיטב הבנתו, מבלי שנכרוך זאת באיזה אירגון קבוצתי או יוזמה משותפת. כל אחד הרגיש והבין מה עליו לעשות והדבר היה מעודד אותנו ונותן איזה טעם לכל סבלותינו.

ר ע ב

כל הזמן היינו רעבים, כי מנת האוכל שקיבלנו היתה אפסית ובעבודה שעשינו לא היתה כל הזדמנות להשיג משהו נוסף. תמיד חשבנו על האוכל, מפני שאף פעם לא אכלנו לשובע, הרעב הציק לנו ודחה מאתנו לא פעם כל מיני מחשבות אחרות. המועקה היתה כפולה. הסבל כשלעצמו הנגרם לאדם מרעב תמידי המכרסם בגופו יומם ולילה והעוב־דה שחוסר תזונה מינימלי ממוטט בהתמדה את הכושר הפיזי שלו לעמוד בכל התלאות והסבל ואשר התוצאה הסופית שלו מובילה לגוויעה וודאית.

להלכה היינו צריכים לקבל לפי ההוראות של מפקדת המחנה 350 גרם לחם ליום, אך למעשה היינו מקבלים רק 250 גרם לחם וקצת ריבה או חתיכת גבינה, כי בדרך היו גונבים כל מיני „מאכרים״ שבמחנה קראו להם „פרומיננ־טים״. הגניבות והשוד של מזון האסירים נעשה בידיעת אנשי הס״ס וקיבלו את הגיבוי שלהם, אם מישהו העיז להתלונן, היה בעצמו נופל קרבן. את הלחם היו מחלקים לנו בערב עם שובנו מעבודה, כאשר הרעב מגיע לשיאו ורוב האנשים בולעים היו את המנה במקום ואחר כך סובלים מרעב משך כל הזמן עד החלוקה הבאה. הרעב גרם גם לכל מיני מחלות ועם הזמן רבו האנשים — ביניהם יוצאי וירזבניק — שגופם לא עמד במבחן התלאות והרעב

והם הפכו ל„מוזולמנים", אשר היו מועמדים לחיסול בסלקציה הקרובה.

המספר שהציל

מדי פעם בפעם היו עורכים סלקציות במחנה וזה היה הסיוט הגרוע מכל אשר רדף אותנו באופן קבוע. הפורענות היתה מופיעה באופן מפתיע כמו איזה רעם משמים. בין סלקציה לסלקציה היו גם שמועות על התאריך הקרב וכך היינו מוחזקים במתח נורא. לפתע פתאום היתה נשמעת הפקודה „בלוקשפרה" ואז יוצאים כולם לסלקציה ו„מוזולמנים" הם הראשונים בתור לפסילה.

מאז הגיעי לבירקנאו נגזרו עלינו כמה וכמה פעמים סלקציות, אך לי עצמי שיחק המזל שידעתי איכשהו להיחלץ מהן, אך הפעם הזאת שאני בא לתאר כאן, בגד בי מזלי הטוב ונגזר עלי לעמוד במבחן הזה של חיים ומוות. למרבה הצער, היות ועבדתי כבר תקופת מה בעבודה הקשה ולנוכח הרעב התמידי, תשו כוחותי לחלוטין והייתי עתה מועמד ודאי להישלח לאבדון. ואמנם, בעברי לפני המשחית הגוזר את גזר דינו של כל אסיר, הצביע עלי ללא כל היסוס לצד הנדונים למוות. ניסיתי לדחות את רוע הגזירה, התחננתי לפני מלאך המוות, טענתי שאני מספיק חזק ומסוגל עוד הרבה זמן לעבוד, הראיתי לו אפילו את השרירים הדלים שלי, אך ללא הועיל. ה„מזכיר" דרש שאגיש את ידי כדי לראות את המספר וכאשר הרמתי אותה, הקלתי עליו את המלאכה בקוראי, את המספר הבלתי נכון... האפשרות כשלעצמה לעשות כן הוחוורה לי עוד קודם לכן, כאשר ביום מן הימים קיבלתי הטבה בעד עבודה מאומצת בתורת קופסת סיגריות ובעת מתן הפרס נרשם מספרי בצורה הלא נכונה. כיוון שכך, ניצלתי את ההזדמנות להתייצב שנית בתור ולקבל שוב קופסת סיגריות — לפי מספרי הנכון... עתה, היתה זו שניה אחת שהבזיקה במוחי ואשר היתה לה משמעות מכרעת לגבי גורלי העתיד. חז"ל אמרו שהאדם קונה עולמו בשעה אחת, אני קניתי את חיי בשניה אחת ואולי בשבריר של שניה.

כנהוג היה, אחרי רישום מסוג זה, לא איחרה לבוא ההוצאה להורג עוד באותו לילה.

ואמנם באותו לילה, כאשר שכבנו על הדרגשים, הופיעה מכונית המשא לפני הצריף והבלוק אלטסטה נכנס בליווי אנשי ס"ס לתוך החדר והקריאו את מספר האסירים שנגזר עליהם דין מוות בעת הסלקציה. בהקרא מספרו של האסיר, היה עליו לקחת את השמיכה ולעלות על המכונית. בהגיע תורי, לא קמתי ממקומי הואיל והם קראו את המספר הבלתי נכון כמוסבר לעיל. הם חזרו על המספר פעמיים ושלוש וכאשר לא באה תגובה הכריז אחד מהם: „יהא היום אחד פחות". שמעתי את הדברים הללו כמו נתון בערפל, באשר חרדתי היתה גדולה. בהסתלקם מהמקום, לא האמנתי למראה עיני כי אני עצמי בתוך הצריף, מיששתי את אברי גופי ופתאום נתקפתי בצחוק ובכי לסירוגין ואז אחז בי דודי — שלמק ווייסבלום וסתם בכף ידו את פי בהתפרצות הקולנית וכך הסתיים העניין.

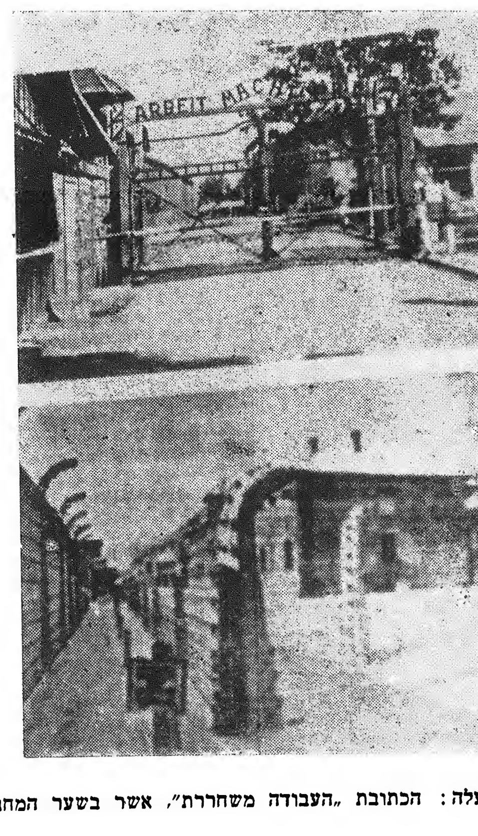
אושוויץ: תרגילי־סדר במגרש העינויים

מלכה ווייסבלום

התרמית – „העבודה משחררת"

וירזבניק עירי שהיתה פעם קהילה פורחת והושמדה כליל. הדפים מועתקים אל תקופת האבדון והזעם — בצל הכבשנים, אל שלדי אדם שהיו רועדים מקור ורעבים ללחם. רבים מוירזבניק מצאו את מותם באושוויץ, ברגן־בלזן, טרבלינקה מאידנאק ועוד.

למעלה: הכתובת „העבודה משחררת", אשר בשער המחנה

יוכבד עם עוד חברים מוירזבניק שנשארו דרך נס בחיים מתארים את החיים במחנה בראשית ימיו:

מפקד המחנה הריץ אותם יחפים על אדמה שכיסו את השכבה העליונה בשברי אבנים של חצץ שעות תמימות מסביב למגרש. לרגע לא פסקו הצווחות והמכות שניתכו על הראש והבטן הן באגרופים והן במקלות, במטיל־ברזל ובאלות־גומי. במחנה הנשים המפקדות היו נשים גרמניות, זונות ופושעות פליליות.

מחנות ההשמדה היו מוקפים גדר תיל כפולה, טעונה זרם חשמלי, שגובהה ארבעה מטרים. כל מאה מטרים הוצב מגדל שמירה מצוייד במכונות יריה וזרקורים להאיר את האפלה. לשמירה על השטח היו כלבי גישוש. מעל לשער המחנה היתה כתובת באותיות גדולות: „העבודה משחררת"... אסירים בבואם לראשונה היו נאחזים באשליה: אולי יש שמץ של אמת בכתובת הזאת? אולם, עד מהרה נוכחו, שרק המוות משחרר מאושוויץ. הצריפים היו כמו אורוות סוסים. בצריף לא היו חלונות. מי־הגשם חדרו פנימה. לא היתה רצפה, לרוב היו שלוליות מים שהפכו לבוץ. האסירים ישנו על דרגשים שהיו סדורים בשלוש קומות. לוחות הקומה התחתונה הונחו על פני האדמה החשופה, כאשר גובה כל הקומות הגיע לשני מטרים. בחוץ היו אנשי ס"ס מזויינים, שקיבלו את האסירים בצעקות גידופים ומכות. לכשהתחילה הסלקציה — אדם שעבר עליו מיון כזה לא ישכח את התמונה לעולם. הדמות הקרה המאובנת שגזרה את גורלך בניע יד: ימין או שמאל — חיים או מוות. האסירים למדו להסתדר בחמישיות ולצעוד במצב של שפיפה, לקפוץ ולרקוד כשהידיים מורמות למעלה או לרוץ יחפים סביב למגרש המכוסה חצץ. לרבים אזלו כוחותיהם, ואז היה איש הס"ס מוציא את הנחלשים מתוך השורה והורגם ביריה. מלבד זה לימדו לשיר שירים גרמניים. מי שלא שר, נענש לעמוד בכיכר מערב עד למחרת בצהריים במצב דום, עם ידיים צמודות לעורף. אם התעלפו, שפכו עליהם מים צוננים ובמכות ניסו להחזירם לחיים. האסירים במחנה היו רעבים תמיד. הרעב הציק לפני ואחרי הארוחה בכל שעות היום והלילה. כל תאי הגוף זעקו למזון. המחשבה על האוכל העסיקה תמיד את האסירים, שחיטטו

בהסתר באשפה וחיפשו אחרי קליפות. כל איש היה נגוע בפצעים שהיו מתרפים בקושי. הפציעות היו מרובות, הן נגרמו מהמכות והליכת מרחקים בנעלי עץ. הגוף סבל תדיר ממחזור דם ולא מצא כוח להתגבר על הפצע. חולי־קדחת נשלחים לגאז. במחנה לא היה עניין בילדים. כל ילד רך־שהגיע עם משלוח — נידון מראש למוות. חבר שה־גיע כילד למחנה סיפר לי, איך הוכנס לתוכו: הטראנספורט מחיי המבוגר. הילד היה חייב לעבוד. גופו הרך נתייסר בקור, במכות בזוהמה ובעיקר ברעב.

נפילת מחנות לידי הצבא האדום

מסרו העובדים של הרכבת שהצבא האדום מתקרב, ובכל זאת לא העז הלב להאמין. הידיעה עשתה לה מיד כנפיים ומאות אנשים יצאו לרחובות. נפרצו והוצאו כמו־

רק המוות משחרר מאושוויץ

שלו כלל רק ילדים וכולם הופנו לגאז. הילד ניצל שעת כושר לחמוק מן התורים, ובשעה שקיבלו פקודה לזוז הוסתר בין הגדולים. ילדי הגיטאות והמחנות בגרו במהירות מיסורים. בני 8 נראו כמבוגרים קטנים המסתכלים בעיניים של חיה נרדפת. מעולם לא אכלו לשובע, לא ידעו מרחב שדה יער וריח פרחים, לא טעמו טעם משחק חופשי. חייהם נדחסו בין הצריפים האפורים הצפופים וגדר התיל. הם לא הבינו מה אשמתם. אחת ידעו — יהודים הם וקם עליהם רשע גדול הרודף אותם. חיי ילד קשים היו שבעתיים יות מזון ובגדים. במחסן סתר נמצא אוכל רב לאחר אלפי ימים של רעב. הנסיון לשבור את הרעב היה אשליה. הוא רק גרם למגיפת שילשולים ומות אלפים מאכילה מופרזת. הגוף לא יכול היה לקלוט את השמנים שדחסו לתוכו. כלי העיכול המצומקים לא הורגלו לפעולה מאומצת ואלפים שילמו בחייהם. ואולם המאורעות שימחו את הלב: ראו — גרמנים בורחים! היה כדאי לסבול ולהגיע לרגע זה. נכנסו חלוצי הצבא האדום. החיילים הביטו בשלדי אדם מעוקמים. ואולי יותר מכל הבינו, את טעם המלחמה הזאת.

*

יוסף הוניגסברג

הדים מעמק הבכא

מוצא משפחתי — מצד האב (הוניגסברג), מקלף וענפי המשפחה פזורים היו בערי פולניה־רדום, אוסטרוביץ ועוד... לסבי, ישראל שלמה ואשתו גיטל, היו שלושה בנים ובת. שם הבת רייזל, והבנים — מלך, בער ויוסף.

מצד האם (משפחת דיזנהויס) זכרוני מעורפל. לאמי אם חורגת, ואח חורג שהתגורר בקרבתנו בווירזבניק, שמו ברל דיזנהויס. לאחר נשואי הורי, רייזל ויוסף, עברו להת־גורר בעיירה לגוף, ושם בנו להם בית על שפת הנחל.

האב עסק בייצור ממתקים והחיים התנהלו על מי־מנוחות. הילדים למדו ב„חדר" הקטן... תנור גדול עשוי חימר ניצב בפינה. הילדים מסובים לשולחן מלבני מעץ גס, והרבי הטוב מרביץ תורה.

כנראה, מתוך קשיי פרנסה, במקום קטן כמו לגוף, היגרו בני משפחתי לעיירה יותר דינמית — ווירזבניק — ושם, התפרנס אבי ממקצוע הצבעות. הסביבה הפולנית היתה עויינת ואנטישמית. הקשיים בחיי היהודים באזורי מגורי הפולנים היו ללא נשוא. טבעי איפוא, שנתבקש לחפש מוצא מהמחנק, מה גם שמשפחתנו היתה קשורה קשר אמוציונלי ודתי לארץ ישראל. על כן, נרקמה המחשבה לעלות ארצה.

משפחתנו, צעירה במלוא פריחתה, השמחה שורה בכל; שלושה בנים ושלוש בנות מגיל שש עד עשר — חדוות כל רואיהן. הבת הבכירה, בלהה, צחוקה אינו מש מזכרוני. שערה שחור כפחם. שמלותיה בקפידה, חיונית מאד, בניגוד בולט לסביבה העויינת שבה נולדה. והקטנה ממנה, לאה'לה, כשמה כן היא: עדינת גוף ונפש, שתי גומות־חן מכסות את לחייה המחייכים תדיר, חיוורת, שתקנית כדרכה, מהור־הרת ויפהפיה. והקטנה, בת שש היתה, כשנספתה בת זקונים זו, שמחת המשפחה. נראה, כאילו עול הקיום היהו־די הקשה נהיר לה, ובתגובותיה השכילה להבין להיכן נקלעה. צריקה קראנוה, או צרקה'לה מתוך חיבה.

מנסיוני עם הגרמנים במשך המלחמה במחנות הריכוז, אינני יכול להשתחרר מהמחשבה והתחושה המזוועת, איך נקלעו אמי וארבעת הילדים הקטנים עמה, חסרי אונים ומגן למלתעות הגרמניות הרצחניות. בעורמה הפרידו בי־נינו; הגברים ל„מחנות עבודה" זמניים, והנשים והילדים למחנות אחרים. כל זה, אחרי הרעבה והשפלה ממושכים בטרם הגירוש, וכך נפרדה דרכנו לנצח.

אבי, אחי הגדול, משה, ואני נלקחנו למחנה ה„עבודה" בסטרכוביצה. אמי, אחי הקטן מרדכי והאחיות — לחוד. אינני יכול להשתחרר עד היום מהרגע המרטיט — איך אחי מרדכי נלחם לחייו, כיצד ליבו ניבא לו מה צפוי לו; איך בכל מאודו ביקש להצטרף לגברים... אמי ידעה ברחשי לבה, לאן מובילה ההפרדה. דבריה האחרונים נאמרו בשקט, תוך מצוקת תהום: „לכו ילדי (געץ קינדערלעך) אולי יעלה בידכם להינצל. אני כבר לא צעירה... חייתי דיי" — וסבבה את ראשה. — מה מעט הכרתיה, את אמי: אשה גאה, פשוטת הליכות ואצילה. ראתה את מותה בחייה, את הרס משפחתה.

אבי, אחי משה ואני עברנו מחנות „עבודה" והשמדה, קשורים תמיד יחד, למרות הבלתי־אפשרי. מעודדים לצאת מכאן ויהי־מה, ובאמונה, כי שוב ניפגש כל המשפחה...

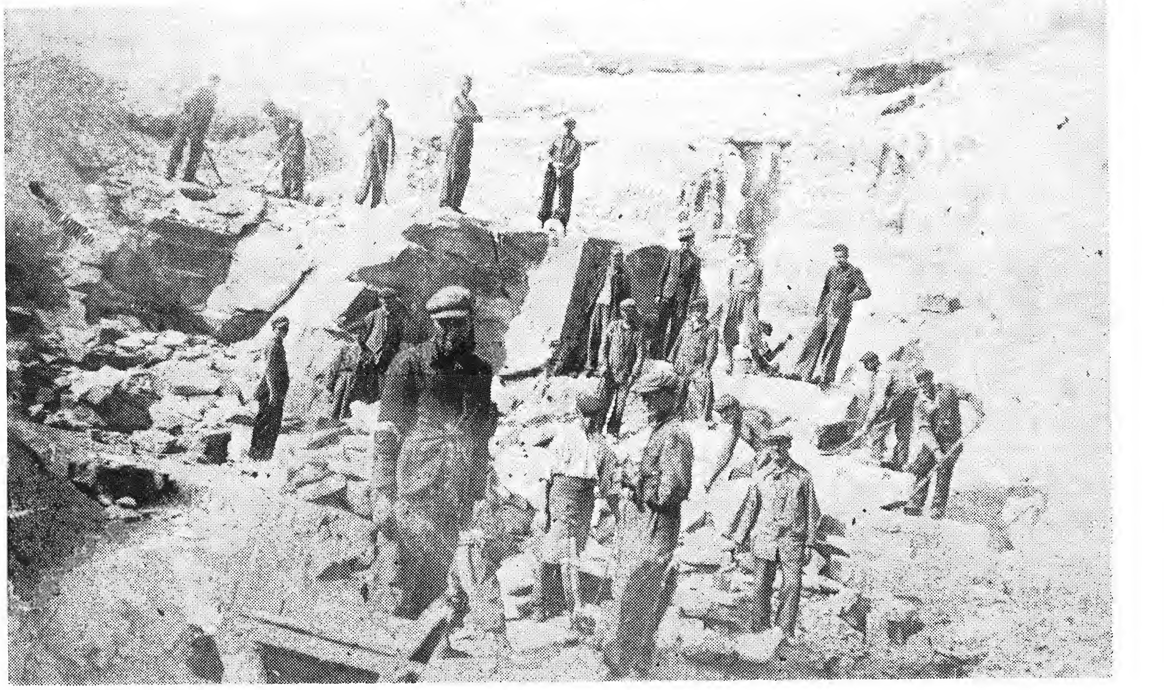
אבי — איש חסיד היה, נעים־הליכות, שמזג בתוכו את הלמדנות עם עמל כפיים, נשא כל חייו בעול כבד של קיום המשפחה הגדולה בעתות שלום וצרה ולא ראה בטוב משפחתו.

הטבעת מתהדקת

כאשר פרצה המלחמה והחלו ההפצצות מן האוויר, לא הבחינו הגרמנים בין אתר־צבאי־תעשייתי לבין מגורי האוכלוסיה. היהודים היו הראשונים שנעו ונדו לכל צידי הרוח, מבלי לדעת לאן, ומדוע לכאן ולא לאי־שם. הנוער נע מזרחה שמא יציל נפשו בכפו.

לעניי הארץ נכרתה פת לחמם הדלה. הישוב לא היה מאורגן. הקהיליה הדתית, שענתה לצרכי היום־יום של היהודי, לא ידעה להתארגן לצרכי חרום אלה.

כך נוצרה אנדרלמוסיה מאורגנת בתחום הישוב המ־צומצם שבוירזבניק. לאט־לאט וביסודיות הידקו הגרמנים

עבודות פרך במחנה העבודה של ווירזבניק

טבעת ההשמד סביב הישוב היהודי — אם בכריתת מקור הפרנסה שמחוץ ל„תחום הישוב", או בנגישות, אינטריגות והולכת שולל. בעורמה נוצלה האמונה היהודית בת הדורות: „נצח ישראל לא ישקר". המלחמה נמשכה בחזיתות — ובעורף פעלו המרצחים הנאציים בהרעבת היהודים וחיסולם השיטתי. הופצו שמועות שאין המצב בסופו של דבר כה חמור וכי יש תקווה ליציאות לעבודה ולא יקרה דבר שיסכן את הקיום הפיזי. כל זה נקלט יפה ברחוב היהודי, למרות שכבר היה ידוע ונראה בברור מה ילד יום. כך הוחמצה הצלת נפשות בדרכים שונות שלא לדבר על התנגדות כלל־ארצית בשלבי החיסול הראשונים.

בביתנו ה„חדש", שאליו נושלנו מדירתנו ברובע הפו־לני, התגוררנו שתי משפחות בחדר אחד, דחוסים שתים־עשרה נפשות. הרעב היה כבד מנשוא. זכורני איך הורי היו חסרי אונים להאכיל את הפיות הקטנים. הם התרוצצו בבית כבתוך כלוב סגור והילדים מביטים דוממים בתקווה שיימצא איזה תפוח־אדמה להשקיט בו את רעבונם.

השבת האחרונה

בבואנו הגברים (ומסתבר לאחר מכן לא מעט נשים מבעלי ההשפעה) ל„מחנה העבודה" בוירזבניק הוקפנו סביב ע"י אוקראינים צמאי דם וכסף. הם פקדו: כל מי שבידו כסף, תכשיטים וחפצי ערך שונים יערים על הערמה, אחרת דינו מיתה. ועל־מנת שיובן הדבר הדגימו בו במקום. ואני, נער רעב, הבנתי כי למי שאין אמצעים אחת דינו לגווע. כך ראיתי את המשך המאבק על הקיום ולא ייחסתי כנראה הרבה לאיום המיידי. כך אספתי אי־אלה אמצעים שאחרים רצו להיפטר מהם בכל מחיר. במשך הזמן עזרו לנו אמצעים אלה לא במעט.

במחנה זה שלטה כנראה חוקיות מסויימת: להכחיד כל כמה שאפשר יותר מהר, תוך ניצול מירבי של כח העבודה במפעלי הנשק. אחרת לא יובן, כי לא היתה אפ־שרות לחלות, כלומר להרפא. העבודה במפעלי הנשק היתה מפרכת: משמרת של 12 שעות בתוספת הליכה ושיבה לעבודה ולמחנה; תזונה לקויה; פרוסת לחם עלובה וצלחת מרק דלות. מגפות פרצו במחנה, ומי שלא היה כוחו עמו ללכת לעבודה, הרי הביא כליה על עצמו. מאיפה נלקח הכח ללכת עם 41—40 מעלות חום במחלת הטיפוס לעבודה? באחת הפעמים, ואבי חולה וחסר הכרה, נאמר לנו כי כל מי שבכוחו לצאת — ייצא, החולים יישארו בצריפים. הבנו כי כאן מכשלה. אחי ואני גררנו את אבינו החוצה. לפתע נשמעו יריות. הריצונו בין שתי שורות גרמנים ואוקראינים חמושים המכוונים לכושלים. הכושל נורה בו במקום. פתאום ראינו את עצמנו מעבר למסך היריות. אחרי ההמולה גררנו את

אבינו חזרה לדרגשו. ומה ראו עינינו ? כל הנשארים בצריפים נורו על דרגשיהם.

היו נסיונות בריחה מהמחנה, אך מעטים הצליחו לברוח. אלה אשר חמקו מעיני הגרמנים נפלו בידיהם המרצחות של הפולנים. המיעוט היהודי הקטן מצא את עצמו בתוך חיות צמאי דם ושנאה. ההסתה הגרמנית המת־מדת נגד היהודים נפלה על קרקע שוטמת, פוריה. הגרו־שים והרציחות בוצעו בלא כל מחאה או נקיפת מצפון של הסביבה הפולנית, אשר עמדה מנגד לנוכח הדם השפוך.

החיים לזמן מוגבל, שהעניקו הגרמנים ליהודים עובדי הכפיה במחנות היו לכאורה חסרי תוחלת: למלחמה לא נראה קץ; הגבול לארצות החופש היה רק חלום. עקב וילדיהם בזעקות שבר — למשרפות. רק ריח הבשר השרוף נדף מעל המחנה זמן ממושך לאחר הלקחם.

כאן החלה סדרת מיון (סלקציות) ע״י „הרופאים״ הגרמנים הידועים לשמצה. אנו, יוצאי מחנה התלאות בויר־זבניק, מצד אחד היינו מחוסנים מפני הזוועות החדשות, אך מאידך גיסא, היינו חלושים מכדי לעמוד בפני מיון קפדני ולהיות כשרים לעבודה. כאן נעזרנו לא מעט בעורמה שנרכשה בעבר בהאבקנו על קיומנו, בניגוד גמור ליהודים שהובאו זה מקרוב מהונגריה, ממציאות נורמלית.

כשלעצמי — כילד־נער צנום וחיוור — לא היתה לי כל תקווה להתחמק מהמשרפות. אך היה עמנו רצון גדול לחיים, דבר שעודד אותנו להיחלץ בעורמה ותושיה, בלתי

ליד המשרפה במחנה המוות בירקנאו

הגוויעה וההרג הלך והתמעט האבר המדולדל של העיירה שהיתה פעם וירזבניק. לימים, העבירונו למקום חדש ולמציאות חדשה. לאחר זמן, נודע לנו כי הובאנו לבירקנאו־אושוויץ.

עיקר הפתעתנו היה למצוא יהודים נוספים מארצות שונות והליכותיהם שונות. הסתבר לנו שנקלענו למקום קשה, נתונים לנגישות ולפחד מתמיד להשרף בתנורים, שארובו־תיהם הזדקרו מעל המחנה. השמירה היתה קפדנית ביותר: גדרות חשמל ותעלות עמוקות, ספירה מתמדת... כל הארגון נתון היה מבפנים בידי אסירים גרמנים שריצו את עונשם, ומבחוץ — ע״י ה־ס.ס. בבואנו למחנה לא נמצא מקום עבורנו. עד מהרה פונו משם משפחות צוענים על נשיהם רגילות, ולחמוק מספר פעמים מידיו של הרופא שפסק לנו מוות.

לאחר שבועות מספר לשהותנו במחנה המוות בירקנאו, הועברנו רגלי למחנה עבודה „בונה״. בדרך למחנה החדש הוליכונו, במתכוון או לאו, דרך מציאות חדשה לנו: מש־רפות, כמויות העצים הענקיות ובורות סיד. היה זה מפח־נפש מחריד, אך היתה משמעת פנימית, בלי זעקות... רק פה ושם תפילה חרישית לרבון העולמים. משחלפנו מעבר לכל זה היתה נשימה לרווחה והתעוררות חדשה לחיים, כי נחייה, כי נתגבר על משנאינו־מרצחינו. בכל התלאות, אשר מצאונו במחנות השונים לא ראיתי כי אדם יקפח חייו במו ידיו.

בבונה היה מחנה ממושטר לסדר הגרמני. שוב כבמחנה הקודם, המשטר הפנימי היה נתון בידי גרמנים שפוטים, ובחוץ — בידי ה־ס.ס. בעלי הכומתות השחורות עם הגולגולת. הנקיון, הסדר והמיונים התמידיים למשרפות היו שגרה רגילה. תליות פומביות היו דבר רגיל ביותר — במגרש המסדרים. מהו פשע? מקרה אחד הזכור לי היטב בו גם אנו השתתפנו: בשעת הפצצה ע״י מטוסי בנות־הברית נוצרה אנדרלמוסיה במטבח המחנה. נתפתינו ללקיחת אי־אלו ירקות. האלמוני שנתפס — נתגלה בעוד שכל המחנה הועבר בשורה עורפית ע״י הגרדום, בחינת „יראו וייראו".

בעת הזאת חשנו בהתקרב החזית אלינו. הסקנו מזה, כי נעצרה התקדמות הגרמנים מזרחה ואף נהדפים אחורה. מטוסים פקדו מדי־יום את בתי החרושת בהם עבדנו ופיצפצו אותם כדבעי. לבנו היה עמהם. לראשונה ראינו את הגרמנים חפויי־ראש. אך כמה דאבנו על כי מטוסים אלה לא הואילו להפציץ את המשרפות, את גדרות המחנות הקסרקטינים של ה־ס.ס. הכל פעל עד הרגע האחרון בלא הפרעה. אין זאת כי לא נחשבנו במשחק המלחמתי של בנות־הברית. היהודים הוצאו כנראה, מכל קטגוריה אנושית משפטית שמן הראוי להלחם עליהם.

עם התקרב החזית המזרחית פונינו מאושוויץ בדרך לבוכנוולד. כנראה נחשבנו עדיין מועילים לרייך של היטלר, אך אמצעים להוליכנו לא הוקצו. לכן צעדנו רגלי עד גבול גרמניה ביום — ובלילה „נחנו". החורף היה קשה: סופות שלג ליוונו כל הדרך. לגופנו — לבוש הפסים הידוע ללא לבנים וללא מעיל, רק נעלי עץ לרגלינו. עד שהגענו לבוכנוולד נפלו מאתנו בדרך חללי רעב וכפור לאין־ספור. המלווים הגרמנים נעזרו בידי אסירים ופושעים גרמנים; ואלה נגשו בהולכים, וביחוד בכושלים הם התעמרו עד מוות. המנוחות בלילות היו לרוב באיזורים כפריים סביב איזו סככה או אורוות. החזקים והזריזים תפסו חזקה בשטח מוגן. החלשים לנו על השלג, תחת כיפת השמים. וכך, מכווצים אחד על־יד השני, בתקווה ליום חדש עוצמים עיניים ברעב ועייפות על־מנת לאגור כח ולמרות הכל לעבור כל זה. תקוות חדשות הזינו את לבות האנשים. היו אפשרויות בריחה רבות שנוצלו רק במעט. אבי, אחי ואני שמרנו כל הזמן על קשר. הסיכוי ליחידים להינצל ולהסתתר בשטח עויין ליהודים היה גדול מאשר לחבורה כשלנו. המחשבה שהדריכה אותנו היתה: הגענו עד כאן בתלאות כה רבות, למה לא נצליח לעבור כל זה שוב ביחד, כשהקץ מתקרב בברור?

בגליביץ היתה חניה ממושכת ושוב התנהלו סלקציות. הפעם הפרידונו מאבי, אשר נחלש מאד מהמסע המפרך, הכפור והרעב. הוא נדון כנראה להשמדה. עולמי חרב עלי ולא ידעתי את נפשי. כל מעייני היו מכוונים להצלתו. ואמנם, עלה הדבר בידי במחיר של כמעט התחסלות עצמית. העיקר הוא ששוב היינו יחדיו. עכשיו המשכנו את המסע לבוכנוולד ברכבת פחם, כלומר, קרונות פתוחים דחוסים בעמידה, תחת שמירה קפדנית.

המסע הזה היה גרוע מקודמו. הכפור והשלג המשיך להציק כמקודם, אך לעומת זה לא היתה כל אפשרות לשבת וכל שכן לשכב. מזון לא נתנו ב כ ל ל במשך עשרה ימים! המוות קטל בלי רחם. הגוויות הושלכו החוצה, כך שלאט לאט התפנה מקום כלשהו לישיבה...

אחד הדברים היפים שנחרתו בזכרוני היתה ההקרבה של תושבי צ׳כסולובקיה, דרכה עברנו. אנשים עמדו על גשרים, מעל פסי הרכבת, והשליכו לנו מזון תחת יריות המלווים. נשים בכו. ראינו, זו הפעם הראשונה לאחר שנים ארוכות צ ל ם א נ ו ש.

באחת החניות בתחנת הרכבת (לאחר זמן נודע לי כי היתה זו ברטיסלבה), עשיתי מעשה אשר קבע את המשך קיומנו: חמקתי עם פחית, שהיתה שמורה תמיד עמנו, לכיוון תחנת הרכבת בה חילקו לשומרי ה־ס.ס., שעמדו בתור, אוכל מהביל מתוך דוד גדול. בחסות החשכה הצלחתי להתקרב עד למקום מבלי שיבחינו בי, ולתדהמתם של העומדים בתור, טבלתי את הפחית בדייסה חמה מלא הכלי עמי ושוב כיסתה אותי החשכה! בקרון היה מאבק על המזון (על קצת חיים).

בבוכנוולד קידמה אותנו שוב הארובה המפורסמת. ההתעניינות הראשונה היתה באם שורפים כאן... מה שמחנו לשמוע, כי רק אלה המתים נשרפים כאן. אך זוועות אחרות היו כאן: תליות ברגליים עד צאת הנשמה באמצע צריף המגורים. הפשע — תפיסה בגנבה או כדומה... כאן נודע לנו לראשונה על מאכל בשר אדם. איש אוכל את אחיו, להציל את נפשו בכפו.

בבואנו למקום, הכניסונו למרחץ חם וחיטוי: פחדו פן נדביקם בביתם בגרמניה במגיפות. לאחר המרחץ הוציאונו החוצה בכסוי עלוב על גופנו, חשופים לסערת שלג עזה. כך עמדנו במשך שעות. לאחר מכן, הכניסונו למאורה מצחינה בת ארבע קומות דרגשים מרופדים קש מרקיב. בשמחה מהולה בחשדנות לבלתי־נודע, העבירונו מבוכנוולד והפעם בקרונות רכבת סגורים הרמטית ושני גרמנים חמושים בכל קרון. באחת החניות בדרך (מפי השומרים נודע לנו, כי היתה זו פרנקפורט), הוציאו את הרכבת לשטח פתוח מחוץ לעיר, לאחר שנשמעה אזעקה. כאן התחיל טבח לא יתואר בידי מטוסי בנות־הברית: הקרונות היו סגורים ועל המטען שבתוכם לא נודע לטייסים. בקרונות שם נהרגו השומרים הגרמנים, התחילו לפרוץ את הדלתות

ולברוח לשדה הפתוח. לאחר שנגלה כנראה לטייסים מה טיבו של המטען — הרפו. המראה היה מחריד: קטועי רגליים ואברים אחרים זחלו החוצה על־מנת לברוח ממל־כודת מוות זו. עזרה ראשונה הגיעה מהסביבה הכפרית, וכאן ראינו את פרצופו של עם זה: באו נשים וילדים עם שתיה, תרופות ותחבושות עבור אנשי ה־ס. ס. — בבוז ובשאט־נפש התנפלו עלינו, ככלבי־שמירה על עדר בקר, לקבצנו פן נבקש לנו דרור בתוך אנדרלמוסיה זו. לפצועינו הם לא חלמו אפילו להגיש עזרה!

בסוף מסע זה הביאונו לגרועים שבמחנות: כאן נחפרו מנהרות בתחתיתו של הר למפעלי־חרושת. המקום נקרא לנגר שטיין בקרבת הלברשטט. הדבר שמשך את עינינו כאן לא היתה ארובה אלא דבר שלא נתקלנו בו עד כה: באמצע המחנה ההררי הזה היו ערמות ענקיות. עד מהרה הוברר, כי הן נבנו בקפידה מגופות בני־אדם קפואות עד יעבור החורף. כאן היה המוות מוחשי בכל רגע. יום־יום נפלו למאות אך הובאו אסירים חדשים באותו הקצב. העבודה היתה מפרכת. חודשים לא ראינו את אור השמש בשל עבודתנו מתחת לאדמה. הרעב היה ללא נשוא. המזון ניתן פעם אחת ביממה בחצות שכלל פרוסת לחם ומרק דלוח, המבושל מקליפות תפוחי־אדמה שאכלו הגרמנים. ממזון זה צריך היה להתקיים תוך עבודת פרך בחציבה ונשיאת סלעים. בחשכה, בשעת קבלת המזון התחיל שוד הלחם. אם לא הצלחת לבלוע בעוד מועד — נשדדת. יום־יומיים והרי הסוף ברור.

נוהג היה במחנה זה: קימה בבוקר בשלוש; עמידה במשך שעות במסדר; לאחר מכן, צעידה לעבודה של 14 שעות ללא כל מזון; ושוב צעידה חזרה; חלוקת מזון בחצות ושינה בצריפים פרוצי חלונות ודלתות. שינה על רצפה מזוהמת מבוץ ושלג. מחנה של עולם רפאים, שלדים צועדים ומתמוטטים, ללא כל תכלית. ושוב צעידה. החזית התקרבה, אך לא הרפו מאתנו. היה במחנה מחסן בצל. כל אחד קיבל כמה ראשי בצל. וכך תוך כדי צעידה, בריחה, שוד רכבת מזון ושוב תפיסה... אבד מאתנו אחי (לאחר מכן נפגשנו שוב לאחר השחרור). אבי מת יום אחד בטרם שחרור, מזה־רעב וחולי ונקבר בקבר אלמוני בבית הקברות הנוצרי בזנדרסלבן.

השחרור עצמו לא היה פחות מר מהציפיה לבואו: תוך ימים ספורים נפלו חללים לאין־שיעור. לפתע נמצא שפע של מזון, אשר סופק ע״י הצבא האמריקאי לגוויות חיות שהתהלכו אנה ואנה ללא מטרה ותכלית. לפתע לא ידעו מה לעשות עם עצמם. לאן יפנו? עברם נהרס ללא תקנה. ארץ מולדתם הקיאתם בשפלותה. עתידם לוטה בערפל. באותה מידה גם מוחם מעורפל היה. לבם קשוח כאילו אבן פועמת בחזם, כי אדם לאדם זאב... שש שנות הרג ואכזריות הפכו אותם אדישים לכל רגש אנושי. לכל קנה מידה מקובל בין אדם לחברו. המבוכה אכלה בכל פה, השמחה והעצב שלטו בערבוביה בנפשם הדוויה.

יכולת לראותם ממלאים את בתי הנתיבות, בתקווה ששם יכוונם איש. הן הורגלו זה שנים לא לחשוב, לא להחליט ולא להיות אדונים לגורלם. בחלקם חזרו לארץ מוצאם ושילמו בחייהם על כך בהאחזם באשליה, שמא יבנו את חייהם מחדש שם, שמא ימצאו מי מיקיריהם במקום מגוריהם לשעבר...

אנו, בהזכרנו בביתנו הישן, התעוררו הגעגועים היש־נים, אשר טופחו בחיק המשפחה, באהבה כה רבה לארץ השמש, התמר והגפן. בכל כוחנו חתרנו לשם. ואמנם, לאחר חודשים ספורים מאז שחרורנו, עלה בידנו להגשים משאת נפשנו לעלות לארץ־ישראל, ובהבטיחנו לעצמנו, כי רגלנו שוב לא תדרוך על אדמות ההרג ההן.

✶

שרה שטיינהרט (פוסטבסקי)

לעזרת הילדים בשואה

בתוך השואה האיומה יוהד פרק טראגי ועקוב מדם לבני הנוער היהודי, כפל כפליים מהמבוגרים — וברצוני לספר על הבנות הצעירות של וירזבניק וקורותיהן — משנת 1941 ועד הסוף המר.

עם כניסת הקלגסים הגרמניים ימח־שמם וזכרם לפו־לניה, התחילו הגירושים מהרבה ערים, וזרם הפליטים בעירנו גבר מיום ליום. עם זאת, התארגנו נשי עירנו בראשותה של הגב׳ יוכבד כהן הי״ד ואספו כל פעם מזון ובגדים בשביל האומללים האלה.

בכל יום ששי נהגו התורניות ללכת בין החברות ולא־סוף מזון או כסף. כל אחת נתנה לפי יכולתה ואפילו למעלה מזה. לא אכחד גם, שלא פעם נתתי את פרוסת לחמי האח־רונה, כי ידעתי עד כמה המטרה היא חיונית. את גודל המעשה יוכל רק להעריך מי שהכיר את התנאים ההם וידע מה פירושו להשיג חתיכת לחם...

בשבת בבוקר בשעה 7 היו ילדי הפליטים הנזקקים שנכללו ברשימה שלנו באים ומקבלים כוס קפה עם סנדביץ׳. לשמחת הילדים לא היה גבול, אך גם דמעות לא חסרו.

שבעתיים גדולה היתה מצוקתם של הילדים

ואולם, עד כמה שמצוקתם של המבוגרים היתה רבה, שבעתיים גדולה היתה מצוקתם של הילדים. לפיכך, התאר־גנו כל הבנות הצעירות של העיר, בלי הבדל מעמד חברתי או השקפות, כאשר מטרה אחת היתה לפנינו — לעזור במעט לילדים. הוקם ועד של חברות, אליו השתייכו: שיינדל הערבלום, רבקה מינצברג, מלכה כהן וכותבת השו־רות האלה. הקבוצה הזאת התגבשה בהנהלתה של אוה קלמן־זינגר. למבצע קראו „טיפת חלב״.

לא רק אוכל נתנו לילדים, שרנו ושיחקנו עמם כדי להפיג מעט את מר־לבם.

מפעם לפעם אספנו כמה מילדי העיר המוכשרים וערכנו הצגות לשעשע את הילדים. וכשהיה לבם של הילדים טוב עליהם לא פיגרו אף הם בגילוי יוזמה מבורכת, באשר היו ביניהם ילדים מוכשרים מאוד.

לא רבים ידעו על פועלנו זה, כי הכל עשינו בכוחות עצמנו בלי עזרה מהצד ובלי להתבלט. הכל התנהל בצנעה

ובענווה. למטרה הזאת שימש לנו הבית ברח׳ קוליובה 17, במקום שהיה המטבח של בית הספר היהודי בגיטו. גם אנחנו הבנות, היינו מתאספות שם בכל שבת אחרי הצהריים והתורניות היומיות דיווחו איך עבר הבוקר ומה יש לתקן להבא.

בחול המועד סוכות האחרון (של שנת 42), ערכנו אסיפה גדולה והזמנו רבים מנכבדי עירנו ופרנסיה, כי רצינו להרחיב את מפעלנו ולהגדיל את תכניות העזרה לילדים נזקקים, ובמיוחד, כדי לספק להם בגדים חמים לקראת החורף.

זכורה לי בהקשר זה אסיפה רבתי שכונסה בהשתתפות ה"ה שמחה מינצברג ו־י. זינגר, כנציגי ציבור, והצגת היל־דים המרשימה שהועלתה בהזדמנות זו. בראש האירוע עמדה כמובן אוה, שהבהירה את מצבו של ארגוננו, ומסרה דברים שלא היו ידועים עד אז.

לימים, השתפר מעט המצב, אך לצערנו הרב, דווקא כשהעתיד היה מבטיח — נחרב הכל.

הייתי אחת החברות בוועד וביקרתי בכל שבת בבוקר.

השבת האחרונה —

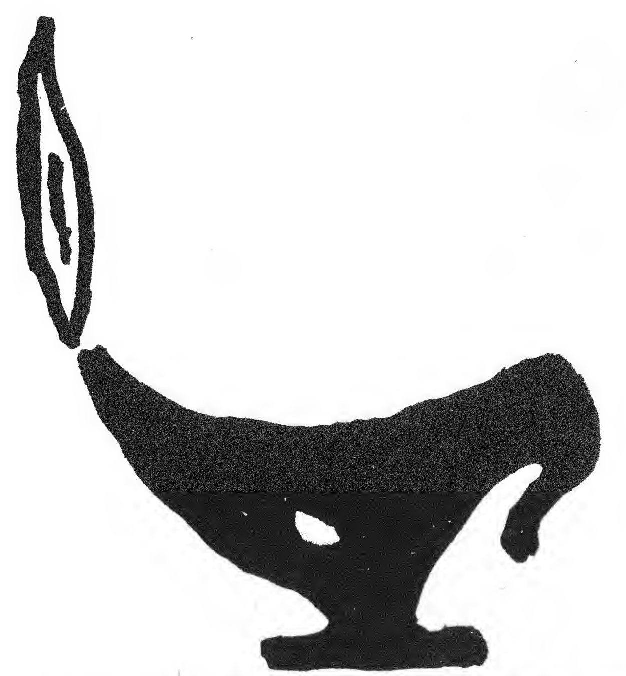
זכורה לי השבת האחרונה: מסרתי לילדה כרגיל סנד־ביץ׳ עם כוס קפה. את הקפה שתתה ואת הסנדביץ׳ החזיקה בשתי ידיה הקטנות, בעוד שמולה באה אחותה הבכירה, שלא היתה בין המאושרות ואף היא אחזה באותה שעה פרוסת לחם. הבנות היססו לנגוס בפרוסה כאשר האם מביטה בהן בפנים חיוורות ואצילות שביטאו עצבות עמוקה מני תהום. בגדיה, למרות שהיו מרופטים, העידו על זמנים טובים. האם הסתכלה על שתי הילדות וניגבה את הדמעות שזלגו מעיניה.

על ידי עמדה חנה גוטרמן הי"ד, שגם היא היתה עדה לרגע המרגש — והאשה עם הבנות, משהרגישה שאנחנו מסתכלות בה — הסתובבה ונעלמה. הדבר נגע מאוד ללבי ואמרתי לעצמי שמוכרחים לוודא — מי היא האשה הזאת, ובשבת הבאה — לצרף גם את הילדה הגדולה לקבוצת הבנות. הימים היו אז קודרים מאוד, התהלכו כבר שמועות — אחת גרועה מרעותה, ועירנו היתה כמעט בין האחרונות שעוד „עמדה על תילה".

בהביעי את משאלתי, ענתה לי חנה (בעיניים עצובות): „הלוואי שנהיה עוד כאן בשבת הבאה"...

אכן, מה שיגורנו — בא. עוד באותה שבת לפני הצה־ריים, הגיעו פליטים יהודיים מוונחוצק. האסיפה הרגילה של שבת אחרי הצהריים, לא התקיימה כבר כי ידענו שגורלנו נחרץ. היו אלה הימים האחרונים שלפני הגירוש וכל מה שהתרחש לאחר מכן.

בכל שנה, בהדליקי את נר הזכרון לכל יקירי שנספו, עומדים לנגד עיני הילדים הנחמדים והתמימים כאילו כל זה היה רק אתמול.

בהדליקי נר הזכרון — עומדים לנגד עיני הילדים הנחמדים והתמימים

אסתר צוקערמאַן־זילבערמאַן

פאַריתומטע שיכעלעך

ווען עס איז אויסגעבראָכן די מלחמה און עס זיינען אַראָפּגעפאַלן די ערשטע באָמבעס אין אונדזער שטעטל, בין איך צוזאַמען מיט מיין מאַן, בעניעק שלעזינגער, מיינע קינדער — מאיר־אברהם (מייאש), וועלכער איז דעמלט אַלט געווען 8 יאָר און אַלעקסאַנדער (אַלוש), וועלכער איז נאָך געווען אַ קליין קינד פון צוויי יאָר, אַנטלאָפן קיין מיעטעליצק, מיינענדיק אַז דערמיט וועלן מיר אויסמיידן די באָמבאַרדירונג. אויך מיין מוטער האָט זיך אָנגעשלאָסן צו אונדזערן פליכטלינגס־וועג.

זייענדיק דאָרטן, האָבן מיר געהערט די גאַנצע צייט אַ שיסעריי אין דער געגנט און ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, איז די שיסעריי פאָרגעקומען אין דרילדזש (אילזשאַ) און אין דעם גרויסן מאַסאַקער, וואָס איז דאָרט פאָרגעקומען, זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אַ סך יידן, און צווישן זיי אויך וויערזבניקער, וועלכע האָבן אַהין געפליכטעט, מיינענדיק אַז דאָרט וועלן זיי זיך קענען ראַטעווען.

נאָכדעם ווי מיר זיינען אָפּגעווען אין מיעטעליצק אַ קורצע צייט, זיינען אַריינמאַרשירט די דייטשישע חיילות און עס האָט זיך באַלד אָנגעהויבן אַ קאָשמאַרנע לעבן. זיי האָבן געכאַפּט מענטשן פון דער גאַס און זיי אַוועקגעשיקט אויף שווערע קאַטאָרזשנע אַרבעט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. אויך מיין געוועזענער מאַן — שלעזינגער — איז געכאַפּט געוואָרן און מיר זיינען געבליבן אַליין.

אַזוי ווי די גאַנצע געגנט איז שוין געווען סיי ווי סיי באַזעצט פון די דייטשע אָקופּאַנטן און לויט דער געשפּאַנטער לאַגע, האָט שוין נישט געהאַט קיין צוועק דאָרטן ווייטער צו פאַרבלייבן, האָב איך זיך צוזאַמען מיט מיין מוטער און קינדער אומגעקערט קיין וויערזבניק.

די קינדער האָבן געשטעלט פאַרשיידענע פראַגן, פאַרוואָס מען האָט זיי צוגענומען דעם פאָטער און וווּהין מ'האָט אים פאַרשיקט, אָבער איך האָב זיי געטרייסט אַז ער וועט אין גיכן צוריקקומען.

פאַקטיש, איז ער טאַקע נאָך אַ פּאָר וואָכן צוריקגעקומען און איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דעם מאָמענט פון זיין אַריינקומען אין דער דירה אַריין, ווי די קינדערלעך זיינען אויף אים אַרויפגעפאַלן און זיך אָן אים באַהאַפטן נישט וועלנדיק זיך צעשיידן, גלייך ווי זיי וואָלטן מורא געהאַט, אַז מ'וועט אים ווידער פון זיי אָפּרייסן.

אין דער ערשטער צייט פון דער נאַציִשער הערשאַפט האָט מען געמיינט, אַז די גזירה פון פאַרשיקונגען און צוואַנגס־אַרבעט וועט אויספאַלן בלויז אויף מענער. דערפאַר האָט מען געזוכט אַ וועג וויאַזוי זיי זאָלן דאָס אויסמיידן. מיין מאַן — בעניעק — איז דעריבער צוזאַמען מיט זיינע צוויי ברידער — הילעק און העניעק מיט פרוי און קינד — אַוועק אין דער ריכטונג פון דער רוסישער גרענעץ, כדי אַריבערצושוואַרצן זיך אויף דער צווייטער זייט, גלייך ווי עס האָבן דעמלט געטון אַ סך אַנדערע יידן. אָבער אין די לעצטע מינוטן האָט ער חרטה באַקומען, ווייל ער האָט נישט געוואָלט מיר איז בערלאָזן אַליין מיט די קינדער און איז צוריק אַהיימגעקומען.

ער האָט אויך געהאַט בדעה אַז מיר זאָלן אַלע צוזאַמען פּרווּון אַריבערשוואַרצן די רוסישע גרענעץ, אָבער צוליב מיין אַלטער מוטער האָב איך זיך נישט געקענט אַנטשליסן דערצו. פון מיין מאַנס צוויי ברידער, וועלכע זיינען דאַן אַנטלאָפן, האָט זיך בלויז געראַטעוועט הילעק און ער לעבט היינט מיט זיין פרוי און דריי זין אין חיפה.

מיט דער צייט, האָבן די דייטשן אַריינגעטריבן צו אונדז קיין וויערזבניק יידן־פּליטים פון אַנדערע שטעט און שטעטלעך, און די יידישע קהילה האָט אונטערגענומען אַ גרויסע הילפס־אַקציע און הויפּטזעכלעך, אַז יעדע אָרטיקע פאַמיליע זאָל אַננעמען צו זיך פון די אָנגעקומענע פליכטלינגע. אַזוי האָבן זיך די וויערזבניקער

איינוווינער געטיילט מיט זייערע וווינונגען, און מיט וואָס זיי האָבן נאָר געקענט — מיט די אָנגעקומענע יידן.

צו אונדז האָט זיך אַריינגעצויגן אַ געוויסע פאַמיליע זיסקינד, פון לאָדזש, אַ פּאָרפאָלק מיט צוויי קינדערלעך. אַז ס'האָט זיך אָנגעהויבן דאָס שול־יאָר, איז שוין געווען פאַרבאָטן אַז די יידן זאָלן שיקן זייערע קינדער אין שול אַריין. יידן האָבן אָבער געמאַכט אַלע אָנשטרענגונגען, כדי צו לערנען זייערע קינדער. מיין מייאַש האָט זיך געלערנט שרייבן און לייענען ביי רושקע לאָקס און יידישע לימודים איז ער יעדן טאָג געגאַנגען לערנען צום זון פון געוועזענעם רב רעגענסבערג.

אַוועק דאָס פּידעלע

אַז מיר האָבן באַקומען אַ באַפעל צו פאַרלאָזן אונדזער וווינונג אויף דער סטאַראָכאָוויצער גאַס, האָבן מיר זיך איבערגעצויגן צו די קעלצער בעקערין, ביי וועלכער די פאַמיליע זיסקינד האָט זיך שוין געפונען פון פריער. פון דער פאַמיליע זיסקינד איז געבליבן לעבן בלויז דער זון „יעזשיק", וועלכער איז נאָך דעם קריג אַריינגעבראַכט געוואָרן קיין קאַנאַדע אַלס יתום דורך דעם יידישן קאָנגרעס, צוזאַמען מיט אַנדערע יידישע יתומים, וועלכע זיינען על פּי נס לעבן געבליבן. ער איז אויסגעוואַקסן צו אַ גרויסן און באַוווּסטן פּראָפעסאָר פון סטאַטיסטיק און געפינט זיך איצט אין אַמעריקע, ווו ער פאַרנעמט דעם פּלאַץ פון אַן אָנגעזעענעם פּראָפעסאָר אויף דעם דאָרטיקן אוניווערסיטעט. ער איז פאַרהייראַט און האָט שוין אַליין צוויי קינדערלעך. ווער ווייסט וויפל אַזעלכע גאָונישע קעפּ עס וואָלטן אַרויסגעקומען פון דעם מיליאָן יידישע קינדערלעך, וועלכע זיינען אַזוי שווידערלעך אומגעבראַכט געוואָרן דורך די היטלערישע רוצחים.

לויט דעם באַפעל צו פאַרלאָזן אונדזער וווינונג און זיך איבערצוציען צו דער קעלצער בעקערין, האָבן מיר געהאַט אינגאַנצן 24 שעה צייט. מיר האָבן מיט זיך נישט געקענט מיטנעמען מער ווי אַ טייל זאַכן פון הויז. ערשטנס, איז נישט געווען מיט וואָס איבערצופירן און צווייטנס, איז נישט געווען גענוג פּלאַץ אין דער פרישער שוין געפּאַקטער וווינונג, ווו עס האָבן זיך איצט שוין געפונען איינצלנע פאַמיליעס .באַלד האָבן זיך מיינע קינדערלעך געמאַכט דערויף, אַז צווישן דעם איבערגעלאָזענעם מעבל און די רעשט האָב־און־גוטס, איז אויך נאָך דאָרט פאַרבליבן דאָס פּידעלע פון מייאַשן און דאָס שליטעלע פון אַלושן. גלייך צומאָרגנס, איז מייאַש מיטנעמענדיק מיט זיך אַלושן, אַוועק צו דער נעכטיקער היים, כדי אַרויסצובאַקומען פון דאָרט זייערע ווערטפולע זאַכן, אָבער צו זייער שטאַרקער דערשיטערונג, האָבן זיך שוין דאָרט געפונען פרישע בעלי־בתים און מ'האָט זיי שוין מער נישט אַריינגעלאָזט.

די קינדערלעך זיינען כמעט יעדן טאָג געגאַנגען צו די פרישע באַזיצער פון זייער היים, מיט דער גערעכטער און קלאָרער טענה — פאַרוואָס מען וויל זיי נישט אַרויסגעבן זייערע צוויי טייערע אוצרות. זיי זיינען אָבער יעדעס מאָל צוריקגעקומען מיט ליידיקע הענט און צעבראָכענע הערצלעך און נישט געקענט פאַרשטיין די אכזריותדיקייט. די טראַגעדיע איז געווען פאַר זיי אַזוי גרויס, אַז עס איז מיר גאַנץ שווער אָנגעקומען מיינע קינדערלעך צו איבערצייגן, אַז דאָס כסדרדיקע גיין און מאָנען איז אַ גרויס איינשטעלעניש. זיי האָבן נעבעך געהאַלטן אין איין וויינען און באַקלאָגן זיך, גלייך ווי זיי וואָלטן ביי מיר וועלן אויסגעפינען דעם אמת. זעענדיק אָבער, אַז עס איז נישט פאַראַן קיין שום אויסזיכט, האָבן זיי נאָך אַ צייט געפונען זיך איינפאַרשטאַנדן מיט דעם שווערן גורל. מייאַש האָט אויפגעגעבן די גרויסע האָפענונג צוריקצוקריגן דאָס פּידעלע, אויף וועלכן ער האָט זיך שוין געהאַט געלערנט שפּילן אַ פּאָר יאָר ביי יעקב ווייגדאָראָוויטש. אויך דאָס קליינע אַלושל האָט מיט זיין גאָר יונגן קינדערשן שכל שוין פאַרשטאַנען און זיך צוגעוווינט צום געדאַנק, אַז דאָס שליטעלע, וועלכעס איז געווען נישט גלאַט אַזוי צונויפגעקלאַפּט פון אַ פּאָר ברעטלעך, נאָר פון דעם פיינסטן געבויגענעם האָלץ, וועט ער שוין מער נישט זען.

מיין מוטערלעך האַרץ האָט זיך צוקוקנדיק צו דעם טיפן שמערץ פון די קינדער, אויך צעגאָסן פאַר ווייטיק, זייענדיק הילפלאָז אַקעגן דעם ברוטאַלן גורל, און עס האָט מיר אויך פאַרשאַפן דאָס גרעסטע עגמת־נפש, אַזוי ווייט, אַז איך האָב פאַרגעסן אויף אַ מאָמענט וועגן די גרעסערע פּראָבלעמען, וועלכע האָבן אונדז דערוואַרט און זיך טאָקע באַוויזן פון טאָג צו טאָג.

עס רוקט זיך אָן אַ ביטערע צייט

גאַנץ שנעל און עפּעס ווי איבערנאַכט, האָבן זיך מיינע קינדער איבערגעביטן און געוואָרן דערוואַקסענע מענטשן. זיי זיינען שנעל רייף געוואָרן און זייער גאַנצע קינדערישע נאַיווקייט איז פאַרשוווּנדן. ספּעציעל האָט מייאַש אָנגעהויבן טראַכטן און האַנדלען ווי אַ דערוואַקסענער מענטש מיט פליכטן און אויפגאַבן פאַר דעם גאַנצן הויז. ער האָט פּלוצלינג אָנגעהויבן צו לערנען דערפאַרונגען, וועלכע די באַדינגונגען פון דעם פרישן לעבנסאַרט האָבן אַרויפגעצוווּנגען. ווו מען האָט נאָר גע־

קענט קריגן עפּעס צו קויפן, איז ער איינער פון די ערשטע געשטאַנען און געוואַרט אין דער ריי. שטענדיק איז ער געקומען צו לויפן אַנזאָגן אַ גוטע בשורה, אַז ווו און וואָס, וועט פאַרקויפט ווערן אויף קאַרטן. ווי אַ דערוואַקסענער פלעגט ער זיך אָפּט אַרויסלאָזן מיט צוויי טעטשקעס אונטער די אָרעמס — קיין סטאַראַכאָוויץ און ברענגען אַהיים דאָס ביסל איינגעהאַנדלטע קוילן אָדער אַ פּאָר קאַרטאָפל.

פאַרשטייענדיק שוין, אַז עס איז נישט קיין מעלה אויסצוזען ווי אַ ייד, האָט ער שנעל געכאַפּט די פּעאַיקייט פון קענען זיך פאַרשטעלן אויסצוזען וואָס אַמווייניקסטן ווי אַ יידיש קינד.

נאָך אַ קורצער צייט האָבן מיר זיך ווידער געמוזט איבערציען און פאַרלאָזן די דירה פון דער קעלצער בעקערין. די צאָל צוגעקומענע יידן פון פרעמדע ערטער איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג און צוליב דעם גרויסן מאַנגל אין וווינונגען, האָט שוין די יידישע קהילה קיינעם נישט געקענט העלפן מיט אַ דירה און יעדער איינער האָט זיך געמוזט העלפן אַליין, ווי ער האָט נאָר געקענט. נאָך אַ סך אַרומזוכענישן, איז אונדז ענדלעך געלונגען אַריינצוקריגן זיך צו ראַטבאַרטס אַן איינציקל, ווו די גאַנצע וווינונג איז באַשטאַנען פון איין צימער מיט אַ קיך. לויט עס האָט אויסגעזען, האָבן מיר שוין געזען, אַז עס רוקן זיך אָן גאָר ביטערע צייטן און געטראַכט וואָס צו טון, כאָטש די קינדערלעך צו ראַטעווען.

אויף דעם וועג צום מיכאַלאָוואָר וואַלד האָט געוווינט אַ קריסטין מיטן נאָמען מאַזאַראָווא, צו וועלכער מיר האָבן איבערגעגעבן פיל זאַכן, האָבנדיק אין זינען, אפשר וועט מען זיך קענען אַמאָל דערמיט העלפן. קורץ נאָך דעם אַריינציען זיך צו ראַטבאַרטס איינציקל, האָבן מיר אָנגעהויבן אויף עטלעכע נעכט אַוועקשיקן מייאַשן נעכטיקן צו דער קריסטין, אַז ער זאָל זיך צוביסלעך צוגעוווינען. ביי דער זעלבער קריסטין האָט מיין ברודער פינטשע זילבערמאַן מיט זיין פרוי מאַניע (פון דער היים שיף) אויך געהאַט באַזאָרגט אַ באַהעלטעניש, כאָטש זיי האָבן געהאַט אַרבעטס־קאַרטן פאַר דעם טאַרטאַק און פאַר דער סטאַלאָווניע. נישט יעדעס מאָל האָט מיין מייאַש געהאַט חשק צו גיין נעכטיקן צו דער קריסטין, ווייל דאָרט האָט זיך געפונען אירס אַ זון, וועלכער איז שוין געווען אָנגעשטעקט מיט דעם פינצטערן אַנטיסעמיטיזם. מיין מייאַש פלעגט זיך בעטן ביי אונדז ער וואָלט וועלן זיין בעסער אַ שליח און זיין תמיד מיט אונדז, ווי איידער געשיקט צו ווערן צו דער קריסטין. דאָס יינגערע זינדעלע מיינס האָט איבערהויפּט נישט געוואָלט גיין צו דער קריסטין. ווי יונג מיין אלושל איז געווען, האָט ער שוין געוווּסט צו זאָגן, אַז באַשטימט וועט די קריסטין אויך נישט זיין בעסער ווי יענע, וועלכע האָט אויף אים געשריגן, פאַרקלאַפּט די טיר און נישט געוואָלט אים אָפּגעבן דאָס שליטעלע און צו זיין ברודער מייאַש דאָס פידעלע. דאָס האָט זיך אים איינגעקריצט אין זיין יונגן זכרון און ווייזט אויס, אַז אַלס פּראָטעסט־אויסדרוק האָט ער בשום אופן נישט געוואָלט גיין צו דער מאַזאַראָווא.

אין דעם טאָג ווען עס איז פאַרגעקומען די אויסזידלונג, צו מיין אומגליק און ביטערן מזל, איז מיין מייאַש פונקט די נאַכט אויך נישט אַוועקגעגאַנגען נעכטיקן צו דער קריסטין. גאַנץ פרי, האָט די יידישע פּאָליציי געמאָלדן, אַז אַלע מוזן אַרויס צום מאַרק און ווער עס וועט נאָך אַ שעה געפונען ווערן אין אַ שטוב, וועט אויפן אָרט דערשאָסן ווערן. מיר האָבן גלייך דעצידירט, אַז מיר מיטן יינגערן קינד אַלושל גייען אַרויס צום מאַרק און מייאַשן האָבן מיר אַרומגעהאַלדזט און מיט אַ ביטער, צעבראָכן האַרץ און שטיקנדיק זיך מיט טרערן געזעגנט שנעל און אַוועקגעשיקט צו דער קריסטין. אָבער ווי אַנטוישט זיינען מיר געוואָרן ווען מיר זיינען שוין געשטאַנען אויפן שוועל אַרויסצוגיין צום מאַרק, ווי מייאַש איז געקומען צוריק צו לויפן מיט אַ ביטער געוויין, אַז די קריסטין האָט אים מער נישט אַריינגעלאָזט צו זיך. דאָס קינד האָט זיך איצט געבעטן, אַז עס וויל זיין מיט אונדז צוזאַמען — ווו מיר וועלן גיין.

פינף אין אַ ריי

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עס האָט טאַקע נישט געהאָלפן וואָס מיר האָבן דער קריסטין — מאַזאַראָווע איבערגעגעבן פון אונדזער האָב־און־גוטס און דאָס איז נאָר געווען ווי אַנגעכאַפּט זיך אין אַ שטרוי דורך אַ דערטרונקענעם... אַזוי אַרום, זיינען מיר אַלע פיר אַרויס צום מאַרק און דאָרט האָבן מיר זיך נאָך פיל זוכן און גרויס מאַטערניש אויף דעם גהינומדיקן פּלאַץ, צוזאַמענגעטראָפן מיט מיין מוטער און שוועסטער איידיל, איר מאַן און פינף קינדערלעך. געפינענדיק זיך שוין אַלע צוזאַמען, האָט מען געהערט דאָס כסדרדיקע אויסשרייען פון די אָנפירער ,,5 אין דער ריי, קינדער רעכענען מיט!״

דאָס אַרייסרופן וועגן אָנהאַלטן די אָרדענונג און די פּינקטלעכקייט אין די רייען האָט אָנגעהאַלטן שעהןלאַנג און דאָס איז פאַרבליבן קלינגענדיק אין מיינע אויערן ביזן היינטיקן טאָג.

מיר האָבן אַלץ געוואָלט אויסקאָמבינירן, אַז מיר

זאָלן אַלע זיין צוזאַמען. מייאַש איז געשטאַנען מיטן פּאַטער, נעבן מיר, מיט אַלושן האָט זיך געפונען מיין מוטער און מיין שוועסטער אײדיל מיט איר מאַן און קינדערלעך. אַן אַדורכגייענדיקער דייטשישער מייסטער האָט דערקענט בעניעקן און אים אַרויסגענומען, זאָגנדיק „דיך דאַרף איך צו דער אַרבעט".

די געשרייען און געוויינען פון דעם גרויסן המון מענטשן, דאָס האַקן איבער די קעפּ מיט נאַהייקעס פון די אָנפירער מיט דער אויסזידלונג, האָט אַרויסגערופן אַן אומבאַשרייבלעכע פּאַניק. אין דעם גרויסן צעטומלעניש און שטאַרקער בהלה, האָבן מיר זיך פּלוצעם פאַרלוירן די רייען אין וועלכע עס האָבן זיך געמוזט געפינען נאָר צו 5, זיינען צעדרייט געוואָרן, און מיטאַמאָל זע איך ווי איך בין גאָר אין אַן אַנדערער ריי...

ווען מען האָט אָנגעהויבן טרייבן צו דער שטשעל־ניצע, האָב איך געמיינט, אַז אַלע מענטשן וועט מען טרייבן אַהין און פון דאָרט וועט מען אונדז אַלע אַוועק־שיקן אין וואַגאָנען. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אַ טייל האָט מען געיאָגט צו דער שטשעלניצע, און אַ צווייטן טייל — צו דער „מאַיוווקע". די רעשט מענטשן האָבן די מערדער אַרונטערגעטריבן צו דער סטאַציע און ווי בהמות אַריינגעלאָדן אין וואַגאָנען און אַוועקגעפירט קיין טרעבלינקע. מיט מיין מאַן האָב איך זיך נאָך אַ פּאָר טעג געטראָפן. אָבער אונדזערע קינדערלעך האָבן מיר שוין מער נישט געהאַט און אויך נישט געוווּסט וואָס מיט מיין מוטער און שוועסטער אײדיל איז געשען.

טאָג־ איין טאָג־אויס זיינען שוין פון דעמלט אָן אונדזערע הערצער געוואָרן אָנגעפּילט מיט גרויס ווייטיק. נאָך אַ שטיקל צייט איז בעניעק קראַנק געוואָרן אויף טיפוס און געשטאָרבן אין לאַגער און איך בין שוין גע־בליבן אַליין ווי אַ שאָטן, פולשטענדיק צעבראָכן מאָראַ־ליש און פיזיש.

אַ טיפער קריץ

די צוויי לעדערנע טאַשן, מיט וועלכע מייאַש פלעגט זיך אַ סך מאָל באַנוצן און באַזאָרגן דאָס הויז מיט אַ ביסל קוילן און לעבנס־פּראָדוקטן, האָבן מיר מיט אַ צייט צוריק געהאַט אַוועקגעגעבן צו אַ קריסט, אַז ער זאָל פון איינער מאַכן צוויי פּאָר שיכלעך פאַר די קינדער און די צווייטע זאָל ער נעמען אַלס באַצאָל. דער קריסט איז געווען נישט קיין שלעכטער און טאַקע געהאַלטן וואָרט ווי מיר האָבן אָפּגעשמועסט. אָבער ווען ער האָט מיר אַריינגעשיקט אין לאַגער אַריין די צוויי פּאָר שיכ־לעך, האָב איך, צו מיין אומגליק, שוין נישט געהאַט מער וועמען זיי אָנצוטון.

אין מיינע זייער אָפטע חלומות, אין וועלכע איך זע מיינע צוויי קינדערלעך, שטייט פאַר מיינע אויגן תמיד דער שרעקלעכער קאָשמאַר, אַז איך זע זיי אין אַ צושטאַנד, גלייך ווי זיי דאַרפן אַנטלויפן און מיט צעריסענע שיך... מעגלעך, אַז דאָס אַריינברענגען די צוויי פּאָר שיכלעך דורך דעם קריסט, האָט זיך טיף איינגע־קריצט אין מיין אונטערבאַוווּסטזיין, און איבערגעלאָזט אַ טרויעריק־טראַגישן חותם, וועלכער וועט מיך שוין באַ־גלייטן ביז צו די לעצטע מינוטן אין מיין לעבן.

מינדל ראָזענוואַלד־פאַרבמאַן

ווי פינצטערע וואלקנס

קיינמאָל נישט פאַרגעסן, און נישט פאַרגעבן דעם מערדער־פאָלק! עס ציטערט מיר די האַנט, ווען איך נעם די פעדער, כדי צו פאַרצייכענען עטוואָס פון מיינע דערינערונגען וועגן יענער גרויזאַם שוידערלעכער תקופה, וואָס איך האָב איבערגעלעבט אין די פינצטערע יאָרן 1939—1945. עס איז פשוט נישטאָ די שפּראַך, עס פעלן די פּאַסיקע אויסדרוקן, אַז מען זאָל קענען באַצייכענען די טראַגעדיע, וואָס מיר האָבן אַדורכגעמאַכט. אויך איצט, אין פּערספּעקטיוו פון צענדליקער יאָרן פון אַט יענע בלוטיקע טעג, דערמאָנענדיק זיך די ווילדע מעשים פון טיע. אונדזער גאַנצע צוויי טויזנט־יאָריקע גלות־געשיכטע איז דורכגעדרונגען מיט בלעטער פון גרויל און שרעק, בלוט און טרערן, אינקוויזיציעס און פאַרשיקונגען — אָבער דאָס אַלץ איז צונישט און בלאָס אַקעגן די שיקאַנעס און מערדערייען פון דעם היטלער־הומען־פאָלק. אַזוי האָט אַפילו דער פּאָעט און שריפטשטעלער אין זיין ווערק „גיהנום” נישט געקענט שילדערן אַזאַ מין ראַסן־האַס, און אַזעלכע טויט־מיטלען, וועלכע דאָס הערן־פאָלק האָט אַנטוויקלט און פאַרוואַנדלט אַקעגן די יידן, די העכסטע שטופע פון סאַדיזם.

מערדערייען דורך דעם היטלער — הונען־פאָלק

די נאַצי־מערדער, ווערט געגליוערט דאָס בלוט אין די אָדערן, דאָס האַרץ פּלאַצט פאַר ווייטיק און פאַרדרוס, דער מוח הערט אויף טראַכטן און בלויז איין פאַרלאַנג נעמט אַרום דעם מענטש: נקמה פון דער דייטשער בעס־

אין עלטער פון 18 יאָר האָט מיך געטראָפן דער אומגליק, דער אויסברוך פון היטלער־קריג. און זייענדיק אַלט 20 יאָר בין איך פאַרכאַפּט געוואָרן דורך די נאַצישע וואַנדאַלן גייענדיק אין גאַס אין מיין היים־שטעטל דרילטש

און אויך אָפּגעריסן געוואָרן פון מיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער, פון מיינע טייערע און ליבסטע.

אָן אַ פּאַרוואָס, און אָן אַ פּאַרוועןן, ווי אַ פינצטערע כמאַרע זיינען זיי באַפאַלן די גאַסן, געכאַפּט יידן און געוואָרפן זיי אויף די צוגעגרייטע לאַסט-אויטאָמאָבילן, נישט וויסנדיק ווי אַהין מען פירט זיי. ס'איז נישט צו שילדערן די מוראדיקע פּאַניק און בהלה, וואָס האָט דאַן געהערשט. דאָס יידישע האָב און גוטס, דאָס יידישע לעבן איז געוואָרן הפקר.

אַ ייד אויפן ראַנד פון קבר וואַרט אויפן טויט

יאָ, 30 יאָר זיינען שוין פאַריבער פון אָט די טראַגישע טעג, און דאָס בילד באַגלייט מיך די גאַנצע צייט. שטענדיק הילכט אין מיינע אויערן דאָס עכאָ פון דעם ביטערן געוויין, ליידן און קרעכצן פון מיינע ליבע און נאָענטע, וועלכע האָבן נישט געוווסט ווו איך בין אַהינגעקומען, און וועלכע זיינען אַזוי טראַגיש אָפּגעשיידט געוואָרן פון מיר. אַ קייט פון וואָגלענישן און שווערע איבערלעבונגען האָט זיך אָנגעהויבן פאַר מיר, און איך בין דאַן אוועקגעפירט געוואָרן אויף אַרבעט אין די אַמוניציע-פאַבריקן „האַסאַק" אין סקאַרזשיסקאָ.

אַזוי האָבן זיך געצויגן שלאָפלאָזע נעכט און טעג פון גרויל, פּיין און שרעק, פון הונגער און נויט, אָבער אין דער טיפעניש פון האַרצן האָט געטליעט די האָפענונג, די שטרעבונג, איבערצולעבן דעם קאָשמאַר און זיך צו באַהעפטן צוריק מיט מיין שטאַם, מיט מיין טייערער פאַמיליע.

ליידער, צום באַדויערן, זיינען מיינע האָפענונגען צעשוווּמען נאָך דער באַפרייונג, נישט געפינענדיק קיין שפור פון מיין ליבער און פאַרצווייגטער פאַמיליע.

און אין די מאָמענטן פון יאוש און גלייכגילטיקייט האָבן זיך באַוויזן צו מיר די צוויי מלאכים-שליחים ראָזענוואַלד און אברהם פרומערמאַן, וועלכע האָבן מיך געטרייסט און געמוטיקט, צו באַהערשן זיך און שמידן ווייטער דעם לעבנס-געראַנגל, צו בויען אַ יידישע היים, וועלכע זאָל פאַרזעצן די אַלע טראַדיציאָנעלע ווערטן, וואָס זיינען געווען אַזוי טייער ביי אונדזערע עלטערן, וועלכע זיינען געפאַלן אומשולדיק אויף קידוש השם.

יהא זכרם ברוך!

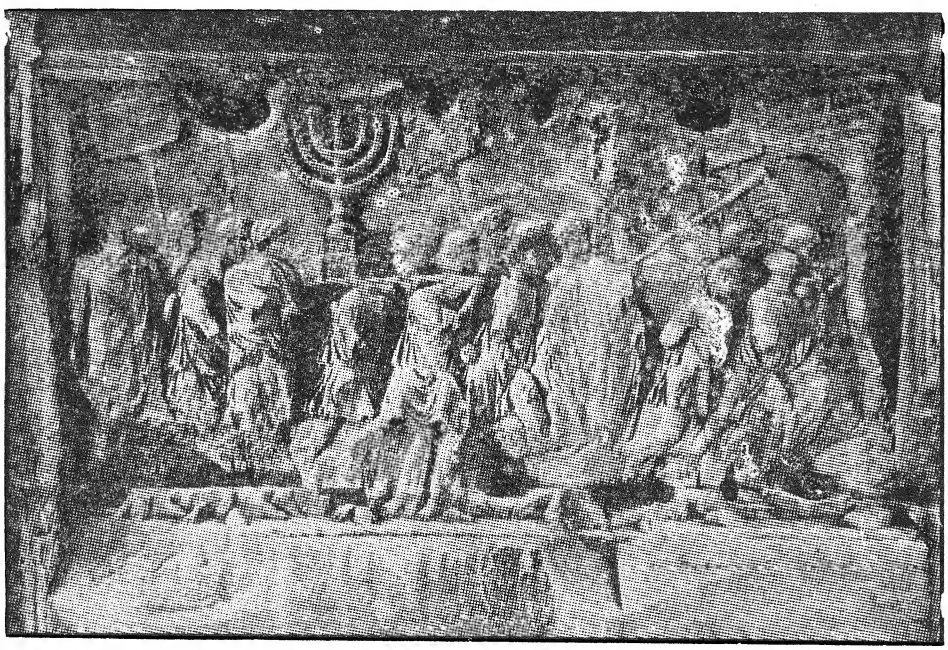
געבענטשט זאָל זיין זייער אָנדענק!

*

שמחה מינצבערג

דער אנהויב פון אונטערגאנג

מיטן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג, איז די נערוועזיטעט און שפּאַנונג געוואַקסן, און צוליב די שטאַרקע באָמבאַרדירונגען, האָבן אַלע גענומען לויפן, נישט וויסנדיק וווהין. איך מיט מיין פאַמיליע, זיינען מיר אַוועק קיין אָסטראָוועצע, און דעם ערשטן קרבן, וואָס מיר האָבן דאָרט געזען פאַלן, איז געווען בערעלע הערצאָג פון ווערזבניק. נאָענט צו די „ימים־נוראים"־טעג, אומקערנדיק זיך קיין ווערזבניק, איז אויפן וועג

טריומפאַלער מארש פון די רוימישע חילות וואָס האָבן צערטרומערט דעם בית־המקדש

אומגעקומען חיים־טוביה טענענבוים, וועלכער איז געווען אַן איידעלער ייד מיט אַ יידיש האַרץ און איינער פון מיינע בעסטע פריינד. מיר זיינען געווען זייער דערשיטערט פון דעם דאָזיקן פאַל און האָבן אים געבראַכט צו קבר־ישראל אין ווערזבניק.

דאָס בהלהדיקע לויפן אַן אַ ציל האָט געשאַפן אַ פּאַניק און געווירקט זייער טראַגיש אויף אַלעמען.

צווישן די געפליכטעטע יידן, וועלכע זיינען געלאָפן קיין דרילטש, איז געפאַלן אַ קרבן דער מורה־הוראה פון שטאָט, ר' מענדל טענענבוים.

עטלעכע טעג פאַר יום־כיפור, זיינען מיר צוריקגעקומען קיין ווערזבניק. און מיר האָבן געפילט די שטיקנדע לופט, וועלכע איז געווען באַהערשט דורך דער נאַצישער בעסטיע. באַלד דעם ערשטן יום־כיפור ביינאַכט איז אונטערגעצונדן געוואָרן די שול, און ס'האָבן זיך אַנגעהויבן שלאַפלאָזע נעכט און טעג פון גרויל און שרעק. טראָץ דעם, האָבן זיך געשאַפן געהיימע מנינים צום דאַווענען, צווישן זיי — אַ מנין ביי ר' אברהם־מרדכי ראָטבאַרט אין שטוב.

יום־כיפור, זייענדיק ביים דאַווענען אַנגעטון אין די טליתים און ווי געוויינלעך — אין הוילע זאָקן, זיינען אַריין די נאַצישע אויסוורפן, אַרומגערינגלט אַלע מתפל־

לים און אָוועקגעפירט זיי צו דער באַן־סטאַציע צווינ־גענדיק זיי אויסלאָדענען וואַגאָנעס מיט קוילן.

זייענדיק אָפּגעשוואַכט פון פאַסטן, האָבן די יידן מיט די לעצטע כוחות אויסגעפירט די צוואַנגס־אַרבעט, און דערנאָך געמוזט זיך אויסשמירן נאָך מיט שמוץ און בלאָ־טע, כדי זיי נאָך מער צו דערנידעריקן. צווישן זיי, האָט זיך געפונען אויך מיין זון מענדוש.

עטלעכע טעג נאָך יום־כיפור האָבן זיך אָנגעהויבן פינצטערע טעג פון פחד און ליידן. יידן זיינען געכאַפּט געוואָרן אין די גאַסן און מ׳האָט זיי פאַרשלעפּט אויף שווערע אַרבעט, וועלכע איז געווען באַגלייט מיט בזיו־נות. די פאַלן האָבן שווער געווירקט און האָבן פאַקטיש פאַראַליזירט דאָס גאַנצע לעבן, ווייל מען האָט זיך מער נישט געקאָנט באַווייזן אין גאַס.

דאַן האָבן זיך צו מיר געווענדט פאַרשידענע בעלי־בתים, צו זוכן אַן עצה, וויאַזוי צו באַהערשן די שווערע סיטואַציע, כדי צו קאָנען זיך באַוועגן און פאַרלייכטערן אַ ביסל דאָס שווערע לעבן. אויף דעם פאַרלאַנג פון ציבור האָב איך אונטערגענומען אַ זייער געוואַגטן שריט, כ׳האָב זיך אַרויסגעגנבעט דורך הינטער־וועגן צום מאַ־גיסטראַט, זיך געווענדט צום בירגער־מייסטער סאָקאָל, בעטנדיק ביי אים הילף, אָבער ער האָט מיר דערקלערט, אַז ער איז מאַכטלאָז און האָט נישט מער וואָס צו זאָגן.

כ׳האָב זיך דאַן אָנגענומען מיט מוט און בין אַריין צו דעם דייטשישן קאָמענדאַנט און מיט אַ פאַרביטערט האַרץ אים אויפגעקלערט די שווערע לאַגע, אין וועלכער עס געפינט זיך די יידישע באַפעלקערונג, צוליב דעם כאַפּן אויף צוואַנגס־אַרבעט. ער האָט מסכים געווען צו אָר־גאַניזירן יידישע גרופּן, וועלכע זאָלן צוגעטיילט ווערן צו דער אַרבעט אין פאַרשידענע פּלעצער. אויך האָט ער מיר צוגעטיילט אַ באַאַמטן פונעם שטאָט־ראַט, און צוזאַ־מען האָבן מיר צונויפגעשטעלט אַ ליסטע פון דער יידי־שער באַפעלקערונג, פון וועלכער מ׳האָט געהייסן מיר יעדן טאָג צוטיילן אַ געוויסע צאָל אַרבעטער. ער האָט מיר צוגעזאָגט, אַז מער וועט מען נישט כאַפּן קיין יידן צו דער אַרבעט, אויסער דער צוגעטיילטער צאָל. אַזוי איז עס געווען, יעדן טאָג איז געשיקט געוואָרן אַ גרופּע אויף אַרבעט אין פאַרשידענע ערטער, און די כאַפּעריי האָט אויפגעהערט. די יידישע באַפעלקערונג האָט גע־קאָנט סוף־סוף פרייער באַוועגן זיך אין די גאַסן און דאָס לעבן איז געוואָרן אַ ביסל לייכטער. אַזוי האָבן אויך די מענטשן, וועלכע האָבן געהאַט מיטלען, באַצאָלט די אָרעמע, וועלכע האָבן באַוויליקט צו גיין אַרבעטן אויף זייער אָרט.

אַזוי האָט זיך געפירט דער ערשטער ווינטער. איך, זייענדיק דער איניציאַטאָר פון דער דאָזיקער ענדערונג, האָב איך זיך פריי באַוועגט אין די גאַסן און האָב גע־טראָגן אויף דער האַנט אַ לענטע מיט אַן אויפשריפט אויף דייטש: „מיטגליד פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג״.

ביז אַ געוויסן טאָג, שטייענדיק אַזוי אין דער גאַס ביים אָרגאַניזירן די אַרבעט, איז פאַרביי אַ דייטשישער אָפיציר, און זעענדיק אויף מיין האַנט דעם אויפשריפט, האָט ער אַ געשריי געטון: „אַ יודע — מיטגליד פונעם שטאָט־ראַט?!״ האָט אַרונטערגעריסן די לענטע און באַ־גלייט מיך מיט עטלעכע שטאַרקע קלעפּ. איך בין אַריין זיך פאַרקלאָגן צום קאָמענדאַנט, אָבער ער האָט געזאָגט, אַז ער קאָן מיר גאָרנישט העלפן.

פליטים

עס הויבן זיך אָן שלאָפלאָזע נעכט, און טעג פון גרויל און שרעק. די פאַרפאָלגונגען ווערן שטאַרקער פון טאָג צו טאָג, און עס קומט די ערשטע גזירה וועגן דער פליכט פון אָנטון אַ מגן־דוד־לענטע.

די גרויזאַמע ווירקלעכקייט ווערט אומדערטרעגלעך און עס קומען אָן שרעקלעכע ידיעות, וועלכע דערוועקן אַ גרויסע פּאַניק.

אין אַ געוויסן טאָג, באַקומען מיר אַ ידיעה, זיך צו־צוגרייטן מקבל פּנים צו זיין אַ טראַנספּאָרט פון פליטים, לאָדזשער יידן.

באַלד האָבן מיר אָרגאַניזירט זיך און אָפּגעוואַרט דעם טראַנספּאָרט ביי דער באַן־סטאַציע.

דאָס אָנקומען פון די פליטים האָט געשאַפן אַ דער־שיטערנדיקן איינדרוק, דער פראָסט איז געווען גרויזאַם, און די יידן — צעבראָכענע, פאַרמאַטערטע פיזיש און גייסטיק, טראַגנדיק צוויי געלע לאַטעס פון פאָרנט און פון הינטן.

באַלד האָבן מיר פון זיי אַראָפּגעריסן די געלע לאַטעס. אַ טייל פון זיי זיינען איבערגעפירט געוואָרן אין די אַרומיקע שטעט אין דער געגנט, און די גרעסטע טייל איז איינגעקוואַרטירט געוואָרן דורך אונדז. ס׳האָט זיך געשאַפן אַ גרויסע אַקציע פון הילף, און ס׳זיינען גע־זאַמלט געוואָרן מלבושים, וועש, בעט־געוואַנט און אויך געלט אויף דעם צוועק, ווייל דער גרעסטער טייל איז אָנגעקומען נאַקעט און באָרוועס און דערשראָקן און אויסגעהונגערט. מען האָט געשאַפן אַ פאָלקס־קיך און אַ קליינעם שפּיטאָל פאַר קראַנקע, און געזאָרגט פאַר מעדיצינישער הילף, אַזוי אַז די לאַגע פון די פליטים איז לייכטער געוואָרן.

ס'האָט אָבער נישט לאַנג געגומען, און די גזירות און שיקאַנעס זיינען געוואָרן וואָס אַמאָל שווערער און אומדערטרעגלעכער. באַלד אין אָנהויב, ווי דער דייטשי־שער בירגערמייסטער האָט איבערגענומען די מאַכט, האָט ער באַזייטיקט אַלע שטאָט־ראָט־מיטגלידער, ווי אויך דעם בורמיסטש — דעם פּרעזעס, און די ערשטע גזירה איז געווען — צו באַצאָלן אַ קאָנטריבוציע פון צען טויזנט זלאָטעס, אין פאַרלויף פון דריי טעג, און אויב נישט — איז געווען דאָס אולטימאַטום — וועלן פאַלן אַ סך קרבנות.

אין אַ קורצער צייט שפּעטער, איז אַרויפגעלייגט געוואָרן א קאָנטריבוציע פון פערציק טויזנט זלאָטעס, באַגלייט מיט שווערע דראָונגען און רעפּרעסיעס.

צוואַנגס־אַרבעט

דערנאָך איז געקומען דער נייער באַפעל וועגן צוואַנגס־אַרבעט פון דער יידישער באַפעלקערונג — פון 14 יאָר ביז 60. אין דער זעלבער צייט קומט אָן אַ טראַנספּאָרט פון היימלאָזע יידן פון פּלאָצק. ס'איז שווער צו שילדערן די דערשיטערונג, וועלכע האָט אַרומגענומען אַלעמען; אַזאַ אָרעם שטעטל, ביי אַזעלכע שווערע באַדינגונגען און דערצו קומען נאָך צו 500 מענטשן קראַנקע, צעבראָכענע, קינדער און פרויען, שוין האַלב־דיק אויפגענומען ערשט נישט לאַנג 150 היימלאָזע פון לאָדזש.

פונדעסטוועגן, טראָץ די גרויסע שוועריקייטן, זיי־נען כמעט אין יעדער וווינונג און פאַמיליע איינגעקוואַר־טירט געוואָרן איינצלנע, אָדער גאַנצע פאַמיליעס. ס'איז פּילפּאַכיק פאַרגרעסערט געוואָרן די פאָלקס־קיך און אַזוי אַרום, איז דער גורל פון די אָרעמע און קראַנקע פּליטים געוואָרן לייכטער. אָבער אויך די לאַגע פון אונדזערע שטעטישע אַליין איז נישט געווען אַ סך בעסער, און פון טאָג צו טאָג איז דאָס לעבן געוואָרן שווערער און ער־גער. מיטאַמאָל האָט זיך אָנגערוקט אַ געשפּענסט: אין ווינטער, ווען אין דרויסן האָט געהערשט אַ גרויסע קעלט, אין טאָג פון די קריסטלעכע ווייַנאַכטן, איז געקומען אַ נייע גזירה, אַז אַלע יידן מוזן אַוועקגעבן זייערע אַלע פוטערנע און פעלץ־מלבושים.

ס'איז זיך שווער פאַרצושטעלן די שטימונג, וואָס די גזירה האָט אַרויסגערופן. מענטשן האָבן געמוזט אַוועק־געבן דאָס לעצטע פון זיך, די פּיטערס און די וואַרעמע זאַכן, אַראָפּרייסנדיק אַפילו די פוטערנע קעלנערלעך פון די קינדער.

אין פאַרלויף פון צוויי טעג האָבן זיך צונויפגעזאַמלט צוויי גרויסע אָנגערויבטע לאַסט־אויטאָס מיט פּיטערס, און מיר אַלע האָבן דאָס באַגלייט ווי אַ לוויה. צומאַרגנס, האָבן זיך ערשט געפילט די שפּורן. מענטשן זיינען אַרומ־געגאַנגען מיט צעריסענע און אָפּגעפליקטע מלבושים און יונגע קינדער האָבן געציטערט פון קעלט.

גלייכצייטיק איז דאָס כאַפּן צו אַרבעט אין די גאַסן, געוואָרן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג, און אומעטום האָבן זיך באַוויזן געסטאַפּאָ־לייט און פאַרשידענע פּאָליציי און זשאַנדאַרמעריע, וועלכע האָבן זיך זייער ברוטאַל באַצויגן צו דער יידישער באַפעלקערונג, גלייך ווי זיי וואָלטן גע־ווען הפקר.

ג ע ט אָ

אָבער איינע פון די גרעסטע גזירות איז געווען דאָס שאַפן אַ „געטאָ” פאַר יידן. ס'איז פּשוט אוממעגלעך אויפ־צופאַסן מיטן נאָרמאַלן שכל וויאַזוי מען האָט געקאָנט נעמען אַ באַפעלקערונג פון 3.500 נפשות אַרטיקע, און נאָך קנאַפּע 1.000 היימלאָזע און אַריינפּאַקן זיי אין אַזאַ קליינעם שטח פון עטלעכע שמאָלע געסלעך! מענטשן זיינען צונויפגעפּרעסט געוואָרן ווי הערינג, אָבער דער ווילן צום לעבן איז געווען אַזוי גרויס, אַז אויך ביי די דאָזיקע שרעקלעכע באַדינגונגען האָט מען ווייטער גע־מוזט שמידן די קייט פון טאָג־טעגלעכן לעבנס־גראַנגל.

כ'וויל דאָ דערמאָנען צוויי וויכטיקע עפּיזאָדן, וועל־כע זיינען פאָרגעקומען נאָך פאַר דער אַנטשטייאונג פונעם געטאָ.

איין פאַל

אין אַ געוויסן טאָג איז דורך די פּוילישע אונטער־גרונט־אויפשטענדלער דערמאָרדעט געוואָרן אַ געוויסער אינזשיניער הײדוקעוויטש. דאָס האָט גורם געווען צו אַ גרויסער אַקציע און אַרעסטן אויך ביי דער פּוילישער באַפעלקערונג, און ספּעציעל ביי דער יידישער. אַזוי האָט די געסטאַפּאָ אַרעסטירט 23 אָנגעזעענע יידן און אַוועקגעשיקט אין ראַדאָמער קרימינאַל. ס'פאַרשטייט זיך אַז די שפּאַנונג און די פאַרביטערונג איז געווען זייער גרויס, נישט וויסנדיק וואָס ס'וועט זיין מיט זיי. אָבער אַ דאַנק די אומגעהויערע שריט און אינטערווענץ פון איינצלנע מיטגלידער פון דער געמיינדע, איז אונדז גע־לונגען צו באַפרייען אַלעמען און צוריקברענגען זיי אין שטאָט אַריין.

דער צווייטער פאַל

עטלעכע טעג פאַר ראש־השנה 1940 איז אָנגעקומען אין שטאָט אַ געסטאַפּאָ־עקספּעדיציע פון ראַדאָם, וועל־

כע האָט צונויפגעטריבן אַלע יידישע מענער אויף איין פּלאַץ און נאָך שווערע קלעפּ, שלעגעריי און דערנידע־ריקונגען האָבן זיי אַרויסגענומען 120 יונגע מענטשן און זיי אַוועקגעשיקט אויף אַרבעט ערגעץ אין לובלינער געגנט. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די זעלבע אַקציע איז אַדורכגעפירט געוואָרן אויך אין אַנדערע שטעטלעך אין אונדזער ראַיאָן. ס'איז נישט פאַרצושטעלן די שרעק און די ליידן, וואָס די פאַרשיקונג האָט אַרויסגערופן ביי דער יידישער באַפעלקערונג, און ספּעציעל ביי די צעבראָ־כענע פאַמיליעס. דאַן האָב איך צוזאַמען מיט מיין פריינט יאָסל טענצער און נאָך אייניקע באַשלאָסן צו באַמיען זיך צו ראַטעווען זיי. מיר זיינען אַוועק אין צענט־ראַלן ביוראָ אין ראַדאָם, און נאָך גרויסער שתדלנות האָבן מיר באַקומען אַ בריוו פון די מאַכטהאָבער קיין לובלין. כ'דערמאָן זיך, דאָס איז געווען אַ פרייטיק, און מיר זיינען דאַן אַוועק צום וואָנכאָצקער רבי ר' יאָסעלע (דער פאָטער פון אונדזער רב ראַבינאָוויטש), וועלכער האָט אונדז מתיר געווען צו פאָרן שבת קיין לובלין און אונדז געגעבן אויך זיין ברכה.

ענדלעך, זיינען מיר אָנגעקומען קיין לובלין און געטראָפן נאָך אונדזערע מענטשן, וועלכע זיינען געווען נאָך אין איבערגאַנגס־לאַגער אויף דער באַוווסטער ליפּאָווע־גאַס 7, וועלכער האָט געהאַט אַ שוידערלעכן נאָמען.

איך בין פאַרבליבן אין לובלין ביז איבער סוכות און געזוכט פאַרשידענע וועגן וויאַזוי צו ראַטעווען אונדזערע מענטשן. איך האָב זיך דאַן אויפגעהאַלטן ביי מיין קרוב, וועלכער איז געווען אַן אָנגעזעענער טוער אין לובלין.

און פּלוצעם איז פאָרגעקומען אַן אָבלאַווע אויף יידן ביינאַכט און צווישן אַנדערע האָבן זיי גענומען מיין קוזין, מיך און יאָסל טענצער אין מיטן דער נאַכט אַרויפגעוואָרפן אויף לאַסט־אויטאָס און אַוועקגעשלעפּט אין לאַגער אויף ליפּאָווע 7. די איבערלעבונג פון דער נאַכט איז געווען אַ שרעקלעכע, די קעלט איז געווען גרויס, און מיר אַלע האָבן געמוזט ליגן אויף דער נאַ־קעטער בריק מיטן פּנים אַראָפּ, ביז ס'איז טאָג געוואָרן. פון דעם לאַגער איז פאָרגעקומען אַ סעלעקציע פון שיקן אויף פאַרשידענע אַרבעטס־פּלעצער אָבער אַדאַנק די גרויסע באַמיאונגען, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרן אין

די ערשטע גזירה — אָנטון אַ מגן־דוד באַנד

דרויסן, איז מיין קוזען באַפרייט געוואָרן צוזאַמען מיט מיר און יאָסל טענצער. זייענדיק אויף דער פריי האָבן מיר באַנייט די באַמיאונגען פאַר באַפרייען אונדזערע מענטשן, ביז מיר האָבן מצליח געווען און אַלע 120 מאַן זיינען באַפרייט געוואָרן. גייענדיק מיט זיי אין גאַס האָבן פיל געשטוינט און באַוואונדערט דעם פאַקט. ביי דער געלעגנהייט וויל איך דערמאָנען צום גוטן דעם חשובן גמינע־מיטגליד אין לובלין ר׳ דוד ווערבער ז״ל, וועלכער האָט אַ סך געהאָלפן ביים באַפרייען די 120 מאַן, און געזאָרגט וועגן דעם אַז מען האָט ספּעציעל צוגעשפּאַנט צוויי לאַסט־פּלאַטפאָרמעס צום צוג, און מיר זיינען אַלע דירעקט געפאָרן קיין ווירזבניק. די פרייד פון אַלע איז געווען זייער גרויס. לײדער האָט שפּעטער אויך די מענטשן נישט אויסגעמיטן דער ביטערער גורל פון אַלע יידן.

בעטס־לאַגער ביי דער אַמוניציע־פאַבריק, וועלכער האָט זיך גערופן, אַ קיצור פון יודען־לאַגער „יולאַג", וואָס האָט געדאַרפט אריינעמען אין זיך 2.500 יידן. דער לאַגער איז דאַן באַשטאַנען פון צוויי טיילן. איינער איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין וואַלד, דער אַזוי גערופענער „שטשעלניצע"־לאַגער, און דער צווייטער — „מאַיאַוו־קע"־לאַגער.

אומקום

דאַן האָבן זיך פאַקטיש דערנענטערט די לעצטע טעג פון אומקום פון דער קהילה, טראָץ דעם, וואָס קיינער האָט זיך נישט פאַרגעשטעלט, אַז די ליקווידאַציע איז אַזוי נאָענט. יעדער איינער האָט געזוכט אַ וועג ווי אַזוי זיך צו ראַטעווען, ווער דורך שאַפן זיך אַן אַרבעטס־פּלאַץ, און דער צווייטער דורך באַהאַלטן זיך, און אַנ־

ערשטע הילף פאַר הונגעריקע פליטים

כ׳האָב דערמאָנט נאָר די צוויי ספּעציפישע פאַקטן, כדי צו באַווייזן, אַז אויך אין די שווערסטע צייטן פון שרעק און פיין, פון אַרעסטן און שיקאַנעס, זיינען אַ דאַנק דער אינטערווענץ פון עטלעכע כלל־טוער אַ סך גזירות בטל געוואָרן, און אַ סך מאָל איז דאָס לעבן עטוואָס פאַרלייכטערט געוואָרן.

סוף זומער 1942, עטלעכע וואָכן פאַר דער אַלגע־מיינער ליקווידאַציע האָבן די דייטשן געשאַפן אַן אַר־

דערע האָבן איבערגעגעבן קליינע קינדער אין קריסט־לעכע הענט, כדי צו ראַטעווען זיי פון טויט. די שפּאַ־נונג איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג, און דעם לעצטן שבת פאַר דער ליקווידאַציע, האָבן מיר נאָך באַוויזן צונויפצוזאַמלען אַ מנין מענטשן אין דער וווינונג פון יענקל רובינשטיין מיט הענעך בידערמאַן, יענקעלע מאַנדעלזיס, יחיאל לערמאַן, לייביש רובינשטיין און אַנדערע. בעת איך האָב געלייענט די פרשה איז אַנטשטאַנען אַ פּאַניק

מיטן אָנקומען אַ ידיעה, אַז אַלע וואַנכאָצקער יידן (700 מאַן) זיינען געבראַכט געוואָרן קיין ווירזבניק. דאָס האָט געדינט אַלס צייכן, אַז די ליקווידאַציע רוקט זיך אָן.

טראָץ דעם וואָס ס'האָט זיך געפילט אין דער לופטן, אַז עס דערנענטערן זיך נייע גזירות פון רעפּרעסיע און פאַרניכטונג, אָבער טיף אין האַרצן האָט נאָך געטליעט אַ פונק פון האָפענונג, אַז ס'וועט נאָך אפשר געלינגען דורך פאַרשידענע מיטלען צו פאַרמיידן אָדער אָפּצושאַפן די פאַרניכטונגס-גזירה. איך דערמאָן זיך, אַז אַ נאַכט פאַר דער ליקווידאַציע האָב איך נאָך געמאַכט פאַרשידענע באַמיאונגען אין דער הינזיכט, אָבער ליידער אָן הצלחה, ווייל די גאַנצע שטאָט איז שוין געווען אַרומגערינגלט דורך די רוצחישע מיליטער-פאָרמאַציעס. דער בלוטיקער טאָג, ט"ז מרחשון תש"ב — 27.10.1942 איז איינגעקריצט אין מיין זכרון אַלס די פאַטאַלע דאַטע פון אכזריות און ברוטאַליטעט. באַלד דינסטיק אין דער פרי האָט געהילכט דער ציטערדיקער געשריי „אַלע יודען ראוס", און פון אַלע זייטן האָבן געשטראָמט צום מאַרק-פּלאַץ פאַרפייניקטע יידן, מענער, און פרויען, אַלטע, יונגע און קליינע קינדער צום פאַרזאַמלונגס-פונקט. אין פאַרלויף פון אַ קורצער צייט איז דער מאַרק-פּלאַץ געווען פול מיט אַ פינף טויזנט יידן, וועלכע זיינען באַשטאַנען פון דער ווירזבניקער באַפעלקערונג צוזאַמען מיט די היימלאָזע יידן פון אַנדערע ערטער.

דער גאַנצער המון מענטשן זיינען דאָרט געשטאַנען אַרומגערינגלט דורך די מלאכי-חבלה מיטן באַרימטן מערדער און ס.ד.-פירער בעקער אין דער שפּיץ, וועלכער האָט געהאַלטן אין האַנט דעם רעוואָלווער גרייט צום שיסן. צענדליקער מענער און פרויען יידישע זיינען דעם טאָג דערשאָסן געוואָרן דורך די מערדערישע הענט, און זייערע נעמען ווערן דערמאָנט און פאַראייביקט אין דעם „יזכור"-בוך. די קרבנות פון דעם בלוטיקן טאָג זיינען געבראַכט געוואָרן צו קבר-ישראל דורך אונדזער לאַנדסמאַן און פריינד ר' לייביש הערבלום. נאָכדעם איז דער רוב פון דער יידישער באַפעלקערונג געטריבן געוואָרן צו דער באַן-סטאַציע וווּ זיי זיינען אָוועקגעפירט געוואָרן זייער לעצטן וועג אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. די איבעריקע יידן, וועלכע זיינען אָפּגעטיילט געוואָרן, זיינען אָוועקגעטריבן געוואָרן אין דעם גרויסן לאַגער אין וואַלד, וועלכער האָט זיך גערופן „שטשעלניצאַ"-לאַגער. טרייבנדיק די נידערגעשלאָגענע יידן אין דעם נייעם לאַגער, איז אויפן וועג דערשאָסן געוואָרן יוסף ראָזענבערג, דער איידעם פון ר' שמואל כהן. באַלד זיינען געשלאָסן געוואָרן די טויערן פונעם לאַגער, און דער ערשטער קבלת פנים איז געווען אָפּצוגעבן אַלע פּריוואַטע, באַהאַלטענע לעצטע ווערט-זאַכן, מיט דער דראָונג פון טויט-שטראָף. גלייך זיינען צונויפגעקליבן געוואָרן אַלע מלבושים, זעקלעך און פּעקלעך, מיט די לעצטע זאַכן, און מענטשן זיינען געבליבן אַזוי ווי זיי גייען און שטייען.

און אין די שווערע אוממענטשלעכע באַדינגונגען, האָט מען ווייטער געשלעפּט דעם יאָך פון אַרבעט, הונגער און פּיין, נאָך 19 מאָנאַטן צייט ביז סוף יולי 1944.

עס איז אוממעגלעך צו שילדערן די אַלע שבעה מדורי גיהנום, וואָס יעדער פון אונדז האָט דורכגעמאַכט אין די לאַגערן, און נאָר אַ גאַנץ קליינער טייל ווערט דערציילט דאָ און דאָרט אין דעם „יזכור"-בוך, ווייל יעדער טאָג האָט געהאַט זיין בלוט-געשיכטע.

... שיקאַנעס און גרויליטאַטן

אַזוי אויך איז אין די סאַמע ווייַנאַכטן, אינמיטן דער נאַכט אָנגעקומען אַ לאַסט-וואַגן, און ס'האָט זיך דערהערט אַ געשריי „איינע מינוטע — אַלעס ראוס". דאָס האָט פּאַסירט אויף דער שטשעלניצע, און אַלע מענטשן האָבן זיך געלאָזט לויפן צו דער איינציקער טיר ווי משוגענע און ווילדע, אויך מענטשן מיט פּערציק גראַד היץ, און דאָס אַלץ אין אַ ליכטיקער לבנה-נאַכט ווי דער באַוווסער רוצח אַלטהאָף האָט באַפוילן אַלע זאָלן לויפן אין אַ רונדע אין לאַגער וואָס שנעלער. נאָכדעם האָט ער אַ געשריי געטון „איינע מינוטע — אַלעס שלאָפט". דאָס איז געווען אַזאַ „ווייַנאַכט- שפּיל", וועלכער איז געווען באַגלייט מיט טויט און מענטשן-דערנידערונג.

אַזוי האָט זיך געצויגן דאָס גרויע לעבן, פול מיט יאוש און שרעק. אויסגעמאַטערט און פאַרהונגערט זיינען די מענטשן געטריבן געוואָרן צו שווערער פיזישער אַרבעט, און נאָכדעם ליגנדיק אין די באַראַקן אויף די הוילע פּריטשעס צוגעדעקט מיט שמוציקע שמאַטעס אָן די מינימאַלסטע סאַניטאַרע מענטשלעכע באַדינגונגען, און נישט וויסנדיק וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען.

פאַרשטייט זיך, אַז ביי אַזעלכע אומשטענדן זיינען מענטשן אָפּגעשוואַכט געוואָרן און עס זיינען אויסגעבראָכן פאַרשידענע קראַנקהייטן און ספּעציעל די טיפוס-עפּידעמיע, וועלכע האָט אַרומגענומען אַ גרויסן טייל פון די מענטשן. מיט איין מאָל איז אָנגעקומען אַ באַפעל צו מאַכן אַ בונקער און דאָרט איזאָלירן די טיפוס-קראַנקע פרויען און קינדער.

אַבער די איזאָלאַציע איז נאָר געווען אַן אויסרייד, און ס'האָט נישט לאַנג געדויערט ווי אין מיטן נאַכט האָט זיך באַוויזן דער מערדער אַלטהאָף און האָט אַלע קראַנקע דערשאָסן אין בונקער, און נאָכדעם באַפוילן זיי צו באַגראָבן אין וואַלד. אָבער די טיפוס־קראַנקהייט האָט ווייטער געהערשט אין לאַגער, און ס'זענען ווייטער איזאָלירט געוואָרן קראַנקע אין אַ ספּעציעלן באַראַק. אָבער די לעבנס־קראַפט איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז טראָץ די שרעקלעכע באַדינגונגען אָן דער מינימאַלסטער מעדיצינישער הילף, זיינען דאָך אַ טייל געקומען צו זיך און געזונט געוואָרן.

דער צווייטער מאַסן־מאָרד איז פאָרגעקומען, ווען דער גרויזאַמער אַלטהאָף צוזאַמען מיט מאיר זיינען אַריין אין באַראַק, און געשאָסן אויף רעכטס און לינקס און אַזוי שוידערלעך דערמאָרדעט אַלע קראַנקע.

מאַסן־מאָרד אין בוגאַיער וואַלד

אַזוי פון איין מאַסן־מאָרד ביז צום צווייטן מאַסן־מאָרד, האָבן זיך געצויגן די גרויע טעג אין דעם קאַלטן ווינטער. און אָט זיינען נאָר אַדורך עטלעכע וואָכן, און עס איז ווידער געקומען אין לאַגער דער בלוטיקער מערדער אַלטהאָף מיט געסטאַפּאָ־לייט און באַפוילן זיך צונויפזאַמלען אין דרויסן, און אַרויסגענומען 120 מענטשן און זיי אַוועקגעפירט אין בוגאַיער וואַלד, ווו ס'זיינען שוין גרייט געווען טיפע גריבער, וועלכע זיינען פריער צוגעגרייט געוואָרן דורך יידן, וועלכע האָבן נישט געוווּסט וואָס פאַראַ ציל זיי וועלן דינען, און דאָרט זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַ בעסטיאַלישן אופן אַלע 120 יידן. דאָס איז געווען די אַזוי גערופענע „בוגאַי־אַקציע". נאָכדעם האָבן זיך דערנענטערט די פּורים־טעג און ס'האָט זיך געשאַפן אין לאַגער אַ שטיקל אַמבולאַטאָריום, ווו די קראַנקע האָבן באַקומען אין די ראַמען פון די מעגלעכקייטן געוויינלעכע סאַניטאַרע הילף, און דער עולם האָט אַ ביסל אָפּגעאָטעמט פון די שרעקלעכע אַקציעס. ווען ס'זיינען אָנגעקומען די פּסחדיקע טעג און ס'האָט זיך געפילט אַ רואיקע שטימונג, דאַן האָב איך מיט דער הילף פון מיין פריינד לייבוש הערבלום אונטערגענומען צו שאַפן די מעגלעכקייטן פון עסן מצות אין פּסח. דורך די מענטשן, וועלכע האָבן געאַרבעט אין דער פאַבריק איז אַריינגעשמוגלט געוואָרן אַ ביסל מעל, און לייביש הערבלום, זייענדיק אַ פאַכמאַן האָט צוזאַמענגעשטעלט פון ציגל און אַנדערע טיילן אַ באַק־אויוון, און זיך באַנוצנדיק מיט פלעשער אַלס וואַלגערהעלצער, האָבן די פרויען געקנעטן דאָס מעל און צוגעגרייט מצות. אַזוי אַרום איז דערמעגלעכט געוואָרן טראָץ די אַלע שווערע באַדינגונגען צו עסן מצות אין לאַגער, וואָס האָבן געדינט אַלס סימבאָל פון דערלייזונג, פון גאולה, ווייל מרור איז געווען גענוג די גאַנצע צייט.

פשעי אדום

אָבער באַלד נאָך פּסח איז דער לאַגער אויף דער „שטשעלניצאַ" ליקווידירט געוואָרן און די איבערגעבליבענע רעשטלעך זיינען איבערגעפירט געוואָרן אויף דער „מאַיוווקע", אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן דער זומער פון 1943, און ס'האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז טראָץ אַלעם, וועלן אַ סך מענטשן ווערן געראַטעוועט און דערלעבן דעם נצחון. אָבער אַנדערש האָט געדענקט די היטלער־בעסטיע, וועלכע האָט געזוכט פאַרשידענע וועגן און מיטלען וויאַזוי אומצוברענגען אַלע יידן, ביז צום לעצטן. אין אַ געוויסן טאָג, דאָס איז געווען ווען אין וואַרשעווער געטאָ איז פאָרגעקומען דער אויפשטאַנד פון די יידישע קעמפער, זיינען ווייטער די ווילדע הונען אַריין, צונויפגעטריבן אַלע צוזאַמען און ווידער אַרויסגענומען אַ צאָל מענטשן און זיי אַוועקגעפירט קיין „פּירלײ" נעבן ראַדאָם, און אַ טאָג שפּעטער איז מען געוווּיר געוואָרן, אַז

זיי זיינען אַלע דאָרטן אויף אַ ברוטאַלן אופן דערמאָרדעט געוואָרן. אַזוי איז דער לאַגער דורכגעזיפּט געוואָרן פון צייט צו צייט, דורך ברוטאַלע אַקציעס און אָפּנאַרערייען ביז צום אַוועקפירן צום טויט.

קיין ראַדאָם אין תפיסה

אין דער נאַכט פון 5טן און 6טן יוני 1944, זייענדיק אין באַראַק, מער־ווייניקער אַ מאָנאַט צייט, פאַר דער ענדגילטיקער לעצטער ליקווידאַציע, איז אַריין דער טרויעריק־באַרימטער לאַגער־קאָמענדאַנט שראָט און געמאָלדן אַז מען רופט מיך אויף דער וואַכטע־שטעלע פון דער ווערק־שוץ. פון דאַן, וואָס האָט פּאַסירט מיט מיר איז ביז היינט צו טאָג אַ רעטעניש פאַר מיר און אויך פאַר אַלע אַנדערע מענטשן פון לאַגער. איך בין אַריין אין דער ווערק־שוץ און דאָרט ג׳טראָפן צוויי געסטאַפּאָ־לייט וועלכע האָבן מיך אַרויסגעפירט פונעם לאַגער־טויער, אַריינגעפּאַקט אין אַ מאַשין, וועלכע האָט געוואַרט אין דרויסן, און מיט דער באַגלייטונג פון די געסטאַפּאָ־לייט זיינען מיר געפאָרן אין דער ריכטונג פון וואַלד. ס׳פאַרשטייט זיך, אַז אין אַזאַ מאָמענט האָב איך געטראַכט וועגן דעם ערגסטן. אָבער נאָך אַ געוויסער צייט פון פאָרן, האָב איך זיך פּלוצלינג געפונען אין דעם וויערזבניקער אַרעסט־הויז, ווו מען האָט מיך פאַרשלאָסן אין אַ באַזונדערער צעל. דער פאַקט האָט מיך שטאַרק דערשיטערט, און מיינע מחשבות זיינען געוואָרן זייער ווייטגייענדיקע און האָפענונגסלאָזע. אָבער גאַנץ פרי, ווען ס׳האָט אָנגעהויבן טאָגן, האָט אַ פּוילישער פּאָליציאַנט, וועלכער האָט מיך געקענט פון פאַר דעם קריג, אַריינגעשושקעט דורכן שליסל־לאָך, אַז מען פירט מיך אַוועק קיין ראַדאָם.

און אַזוי איז ווירקלעך געשען. 7 אַזייגער פרי, זיינען אַריין צו מיר צוויי ווערק־שוץ באַוואָפנטע, מיך אַרויסגענומען און צוגעשלאָסן מיט אַ קייט צו אַ פּוילישן פאַרברעכער, כדי אַוועקצופירן מיך קיין ראַדאָם. און אָט איז געשען אַ געוויסער פאַקט. אין דעם מאָמענט, קומט אַריין אין אַרעסט־הויז אַ יידישע פרוי געקליידט גאַנץ פיין מיט אַ וואַליזע אין האַנט. דאָס איז געווען די שוועסטער פון אברהם צוקערמאַן (קאָסאָווסקי). כ׳האָב זי געפרעגט וואָס זי טוט דאָ, האָט זי מיר קורץ געזאָגט, אַז געפינענדיק זיך אין לאַגער פון העלערס טאַרטאַק, האָט מען איר געזאָגט זיך אָנצוטון אין אירע בעסטע קליידער און מיטנעמען מיט זיך אירע זאַכן, און אַ דאַנק די באַמיאונגען, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרן פאַר איר אין אויסלאַנד, וועט זי באַפרייט מיטן ציל צו פאָרן קיין ישראל.

אַזוי גייענדיק צום וואָקזאַל, באַגלייט דורך די „היטער", האָב איך מיט איין האַנט, וועלכע איז געווען פריי, איר געהאָלפן טראָגן די וואַליזע מיט זאַכן. אַרויסגייענדיק אויפן צוג האָט מען אונדז פונאַנדערגעשיידט באַזונדער און מער האָב איך זי נישט געזען. אין ראַדאָם האָט מען מיך גלייך געפירט צום שטאָב פון דעם ס.ס.־פּאָליציי־פירער און מיך אַריינגעזעצט אין אַ פינצטערן קעלער־תפיסה, ווו עס זיינען שוין געזעסן אַ פערציק קריסטלעכע אַרעסטאַנטן. די באַדינגונגען זיינען געווען זייער שווערע, און אַ שטענדיקער שומר האָט אַכטונג געגעבן אויף אונדז. באַלד צומאָרגנס האָט מען מיך אַריינגעפירט אין אַן אַנדער צימער, ווו צוויי העכערע געסטאַפּאָ־־באַאַמטע האָבן מיך גענומען אויספאָרשן און שטעלן פאַרשידענע פראַגן, ווי למשל: וויפל יידן געפינען זיך נאָך אין לאַגער, וואָס זיי טוען, און וועלכע יידן קלערן צו אַנטלויפן פון לאַגער. כ׳האָב זיי פאַרשטענדלעך געענטפערט, אַז אויב עס טראַכט ווער וועגן אַנטלויפן, האַלט ער דאָס בסוד, נאָר פאַר זיך אַליין. אַזוי בין איך געזעסן מיט פאַרשלאָסענע הענט, און זיי האָבן געצייכנט אַלץ אין פּראָטאָקאָל, און נאָכדעם מיך צוריקגעפירט אין תפיסה. דריי טעג, פון מיטוואָך ביז פרייטיק, האָט מען מיך אַזוי געמוטשעט מיט פראַגן, און אומגעקערט אין תפיסה, און ביז היינט איז דאָס פאַר מיר אַ רעטעניש וואָס דאָס האָט באַדייט, און ווי אַזוי איך בין געבליבן לעבן.

איך גלויב דעריבער, אַז נאָר אַ דאַנק דער „השגחה עליונה" האָב איך אויסגעהאַלטן די אַלע שיקאַנעס, כדי צו בלייבן אַ שריד און עדות, וואָס האָט געזען און דורכגעמאַכט צוזאַמען מיט אַלע יידן דעם ביטערן יסורים־וועג ביז דער מפּלה פונעם שונא. ווייל אַנדערש איז דאָס נישט צו באַגרייפן מיטן שכל הישר. ס׳איז נישט פאַרצושטעלן דעם שווערן איינדרוק, וואָס האָט געמאַכט מיין פּלוצלונגדיק פאַרשווינדן ווערן פונעם לאַגער, אויף מיין גאָטזעליקער פרוי און קינדער, וועלכע זיינען געבליבן אין לאַגער. נאָכן ענדיקן די אויספאָרשונג, האָט מען מיך ווידער אַוועקגעפירט אין תפיסה אויף דער אַזוי גערופענער „וואַרשעווער גאָס", און דער באַוווסטער קאַניבאַל און מענטשן־פרעסער קאָך האָט שוין געוואַרט אויף מיר, און מיך מכבד געווען מיט אַזעלכע שרעקלעכע און פיינלעכע מיטלען, וואָס צוליבן כבוד פון יזכור־בוך, קאָן איך דאָס נישט ברענגען אויפן מויל.

דער מאָג פון באַפרייאונג

אין דעם קרימינאַל האָב איך זיך געפייניקט פינף וואָכן צייט ביז דעם עלפטן יוני 1944, ווען מען האָט מיך אַרויסגעפירט ווייטער אין לאַגער „גראָסראָזען". אָפּ־זייענדיק דאָ עטלעכע טעג, האָב איך געהערט ווי מען פרעגט, ווער פון די מענטשן איז אַ שרייבער. באַלד האָב איך זיך אָפּגערופן און מען האָט מיך אַוועקגעפירט אין אַ נייעם לאַגער פון „פינף טייכן" ווו איך האָב געאַרבעט אין דער פאַבריק. איך וויל דערמאָנען אַ יום־כיפור־נאַכט וועלכע האָט זיך טיף איינגעקריצט אין זכרון. דאָס איז געווען אַ נאַכט ווען איך מיט נאָך אַ גרופע יידן זיינען געלעגן קראַנק און אָפּגעשוואַכט, און שטילערהייט האָבן מיר געמורמלט די יום־טוב־תפילות און מיט צעבראָכענע הערצער האָבן מיר גערופן „מן המיצר קראתי יה".

און איך דערמאָן זיך אויך אין אַ חנוכה־אָוונט, ווי איך האָב זיך געפונען צוזאַמען אין איין רעוויר מיטן ספינקער רבין, און ס'איז אונדז געלונגען מקיים צו זיין די מצווה פון אָנצינדן חנוכה־ליכט אין דעם פינצטערן רעוויר. דאָס האָט פּאַסירט ממש עטלעכע וואָכן פאַר דער באַפרייאונג. פון דאַן אָן איז צווישן מיר און דעם ספינ־קער רבין, וועלכער געפינט זיך היינט אין ישראל, גע־שאַפן געוואָרן אַ פריינטלעכע נאָענטקייט.

פון דעם רעוויר בין איך באַפרייט געוואָרן דעם 23.1.1945.

איידער איך וועל פאָרזעצן מיינע ווייטערע איבער־לעבונגען נאָך דער באַפרייאונג, האַלט איך פאַר נויטיק צו דערמאָנען, אַז די פרוי קאָסאָווסקי (פון דער היים צוקערמאַן), איז ליידער קיין ארץ־ישראל, דעם לאַנד, אין וועלכן זי האָט געחלומט צו קומען, נישט זוכה געווען און זי האָט געפונען איר טויט אין דעם פאַרשאָלטענעם אויף אייביק „אוישוויץ", ווו זי האָט זיך נאָך געטראָפן מיט מיין טאָכטער רבקה, און איר דערציילט וועגן איר פּלוצעמדיקער באַגעגעניש מיט מיר אויפן וועג.

שמחה מינצברג

ימים של מצוקה וכליון

עם פרוץ המלחמה, גדלה העצבנות ורב הפחד. לנוכח ההפצצות הקשות אחז בכולם טירוף הבריחה מבלי לדעת לאן. אני עם משפחתי עקרנו אז לאוסטרוביצה והקרבן הרא־שון שנתקלנו בו בתוך העיר — היה ברלה הרציג מוירזבניק.

סמוך לימים נוראים החלטנו לחזור לוירזבניק עם עוד כמה משפחות. בדרך נלקח מאיתנו לפתע חיים־טוביה טננבוים שהיה יהודי בעל לב חם ורחום, ואחד מידידי הקרובים ביותר. מותו זיעזע אותנו מאוד ולא נותר לנו, אלא לעשות את כל המאמצים להביאו לקבר ישראל בוירזב־ניק. הבריחה הזאת המבוהלת כשלעצמה, יצרה מצב מתוח עד לטירוף דעת ולא מעט חללים יש לזקוף על חשבונה. הוא הדין לגבי הבריחה לדרילש הסמוכה, שבתוכה נפל קרבן והחזיר את נשמתו לבוראו מורה ההוראה של העיר — ר' מנדל טננבוים.

כאמור, ימים מספר לפני יום הכפור, חזרנו העירה והרגשנו היטב את האוירה הדחוסה שהשתררה עקב ה־פלישה הנאצית. מאז ליל הכפורים, בו הוצת בית הכנסת, החלו הימים והלילות של נדודי שינה, איומים ומעשי רצח שכיחים. למרות זאת, נתכנסו מניינים רבים להתפלל, וכן התאסף „מנין" בביתו של ר' אברהם מרדכי רוטברד.

ביום הכפורים, באמצע התפילה כשהנאספים עמדו עטופי טליתות ושפכו את ליבם בפני קונם, התפרצו הקלג־סים הנאציים, הוציאו את כל המתפללים והובילום לבית־הנתיבות, שם ציוו עליהם לפרוק מקרונות המשא את ה־מטענים הכבדים. בהיות המתפללים תשושים וחלושים עקב צום יום הכפורים, עשו כולם מאמצים על־אנושיים כדי להוציא לפועל עבודת כפייה זו. אולם כל זה לא הספיק לאנשי הבליעל האלה, והם נאלצו נוסף לכך להתלכלך בכוונה בבוץ וברפש, וזאת במטרה להנמיך את קומתם ולדכאם. ביניהם היה גם בני מנדוש.

מספר ימים לאחר יום הכיפורים התחילו שוב ימים של פחד וסבל. יהודים נתפסו ברחובות ונסחבו לבצע עבו־דות מפרכות שהיו כרוכות בבזיונות שאין לתארם. למקרים הללו היתה כמובן השפעה עגומה מאוד והם הביאו לידי שיתוק כללי של החיים היהודיים, משום שלא העיזו לצאת מפתח הבית וכולם היו כאילו סגורים על מנעול ובריח. באותם ימים טרופים, פנו אלי אחדים מבעלי הבתים ובקשו־ני לטכס עצה כיצד להתגבר על המצב הבלתי נסבל ואיך להקל ולאפשר להתנועע מבלי להסתכן. באין מוצא, נעניתי להפצרות ידידי ונקטתי בצעד נדיר שהיה בו משום סיכון. התגנבתי החוצה ובדרך לא דרך הגעתי לבית העיריה. במקום מצאתי אחדים מחברי העיריה עם ראש העיריה סאקאל, וכן את הקצין הבכיר הנאצי שייצג במעמד זה את השלטון. פניתי לראש העיריה, שיטחתי בפניו את המצב וביקשתי את עזרתו, אך הוא הסביר לי כי אינו יכול לעזור במאומה, וכי הוא חסר אונים ואינו שולט עוד במצב. עם קבלת תשובה זו, שמתי נפשי בכפי והתייצבתי בפני הנציג של השלטון הצבאי והסברתי לו כי חיי היהודים בעיר נעשו ללא נשוא לרגל החטיפות הפרטיזניות של יהודים ברחובות לעבודות כפיה, וכי הכול נעשה הפקר. תוך כדי השיחה הוא ניאות להצעתי לארגן קבוצות יהודיות שיחולקו ויסודרו לעבודה באזורים שונים, לפי הסדר מראש יום יום. מכאן ואילך, קבענו ביחד עם פקיד מוסמך של העיריה את רשימת המועמדים לעבודה ומתוכה הוצאנו מדי יום קבוצת יהודים לעבודה, אשר נשלחו למקומות שונים לפי סדר מסויים, והחטיפות אמנם פסקו — בהתאם להבטחת נציג השלטונות. היהודים נשמו קצת לרווחה, יהודים הופיעו שוב ברחובות, והחיים חזרו למסלולם הרגיל. יותר מזה, יהודים שהיו בעלי אמצעים כספיים יותר, שילמו לאחרים תמורה כספית על מנת שילכו לעבודה בשמם ובמקומם.

כך התנהלו לאיטם העניינים בחודשי החורף הראשו־נים. ואני בהיותי היוזם והמארגן של פעולה זו, הייתי חופשי להתנועע ברחובות, כשעל זרועי כרוכה פיסת בד בגרמנית „חבר העיריה". יום אחד עבר לידי קצין גרמני ובראותו על ידי את האותיות חבר העיריה, התחיל לגדפני בקללות, קרע לגזרים את הבד שעל ידי והפליאני כמה מכות נמרצות.

כשנכנסתי להתלונן על כך בפני נציג השלטון בעיריה, ענה לי, כי אינו יכול להתערב בכגון אלה.

ושוב התחילו לילות וימים קודרים של פחד. הנגישות תכפו ועלו מיום ליום עד שבאה הגזירה, שכל יהודי חייב לשאת את אות הקלון בצורת מגן־דוד על פיסת־בד, במקום בולט ביותר. החיים נעשו קשים יותר ויותר, והשמועות שהתחילו להגיע היו זוועתיות ועוררו חרדה גדולה בציבור. לימים, קיבלנו הודעה לעשות הכנות לקבל משלוח פליטים של יהודי לודז׳. מייד התארגנו וחיכינו לבאים ליד בית הנתיבות. בואם של הפליטים עורר בנו רושם מזעזע ומדכא מאוד, הקור והכפור היו בעיצומם, והיהודים שהגיעו, היו שבורים, רצוצים תשושים, מפוחדים שבורים גופנית ונפשית, כאשר טלאים צהובים כיסו אותם, מלפנים ומאחור.

ראשית הורדנו מהם את טלאי הקלון הצהובים ולאחר מכן חלק מהם הועבר לעיירות שבסביבה ואילו רובם מצאו את משכנם בתוכנו. הכרזנו תיכף על מבצע עזרה מקיף של מלבושים, מצעים, וכספים, משום שרוב הפליטים היו קרועים, בלואים ורעבים. הקימונו בית תמחוי עממי וכן בית־חולים זעיר כדי להגיש עזרה הדרושה לחולים, וע״י כך נהיו חיי הפליטים אנושיים יותר בתנאים ההם.

כך שטפו החיים במסלולם, כשהעיניים צופיות בדאגה נוראה לימים הבאים. בעיר שרר משטר צבאי חמור אולם רוצחי ה„גסטאפו" טרם נראו בעיר. אך לא ארכו הימים, והגזירות נתכו עלינו בזה אחר זה, טבעת החנק נתהדקה מסביבנו, והחיים נעשו קשים מנשוא. ראוי להזכיר, כי בעבור רסן השלטון בעיריה לידיו של הקצין הנאצי, הוא סילק את כל חברי העיריה הנבחרים, כולל ראש העיריה, והגזירה הראשונה היתה — הטלת מס כופר קולקטיבי על הציבור היהודי בסך עשרת אלפים זלוטי במשך שלושה ימים — ולא, נתחייב בנפשנו ויישפך דם רב.

השגת סכום כה נכבד היה רחוק מהישג ידנו בזמן ההוא, כשרוב האוכלוסיה היהודית נותרה ענייה וללא כל אמצעים כספיים. למרות זאת, עלה בידינו, לאחר מאמצים רבים לגייס סכום די ניכר מההיטל, ולדחות את רוע הגזירה.

ברם, השונא לא הסתפק בכך, ולאחר כמה שבועות שוב הוטל עלינו היטל מס נוסף בסך ארבעים אלף זלוטי. אין ספק, כי האויב ידע שהדרישה היא מופרזת, אולם כאמור הוא חיפש לעצמו עילה ותואנה לשפיכת דמים ולהרג יהודים ומשום כך נעשו מאמצים על אנושיים כדי לאסוף סכומים כאתנן, על מנת לסכל כל אמתלה מעין זו.

ברבות הימים, התפרסם צו המטיל עבודת כפיה על כל האוכלוסיה היהודית מגיל 14 עד 60 ובו בעת, מודיעים לנו על בוא משלוח של פליטים יהודיים מפלוצק. קשה לתאר את הפחד והרעדה שאחזה את הצבור היהודי במקום, כולם עניים מרודים שעליהם הוטל בתנאים מחרידים אלה לקבל 500 פליטים — ילדים ונשים, חולים וחלשים, וזאת נוסף ל־150 פליטים יהודיים שבאו לפני זמן מה מלודז׳. אף־על־פי כן ולמרות המצב הקשה, נעשו כל המאמצים האפשריים להכניס יחידים או משפחות שלמות למשפחות מקומיות ולצופף אותם יחד. הורחבה מסגרת בית התמחוי ובצורה זו נקלטו והסתדרו הפליטים חסרי־כל עם בני העיר שמצבם היה בכי רע בלאו הכי.

עבודות כפייה

כל זה התרחש בימות החורף כשבחוץ שרר קור עז, כפור, שלגים, והנה בליל חג המולד כשהקור הוא בעיצומו, באה עלינו גזירה חדשה, למסור לגרמנים את כל הפרוות וחלקי הלבוש החמים, תחת איום שאם יימצאו כאלה לאחר מכן, אצל מישהו — דינו מוות. קשה לתאר את סערת הרוחות למשמע גזירה זו. אנשים מסרו את מה שהיה להם, פרוות מכל המינים, מלבושים חמים, וכאב הלב לראות איך שהורידו צוארוני פרווה וכיסויים מילדיהם כדי למסור אותם למולך. במשך יומיים נתלקטו ונתמלאו משאיות גדולות עם מעילי פרווה חמים, וכולנו השתתפנו בהלויה זו, כאילו היתה הלויית מתים. למחרת היום, חשנו וראינו את התוצאות האיומות ממפעל מיוחד זה שהותיר את הילדים, הנשים והגברים בלי כסות חם, עטופי סמרטוטים, כשהם רועדים מקור ונוקשים שיניים.

והנה תכפו שוב החטיפות לעבודת כפיה ברחובות, ובכל מקום שרצו אנשי ה„גיסטאפו" וכל מיני נאצים במדים שהתייחסו בצורה ברוטלית לאוכלוסייה היהודית כאילו היתה הפקר. אולם לשיא הגזירות והעינויים הגענו ביצירת תחום מושב צפוף ליהודים המכונה „גטו". קשה להעלות על הדעת והשכל אינו תופס עד היום, כיצד אפשרי היה לדחוס אוכלוסיה של 3500 נפשות מקומיות בנוסף עם כאלף פליטים ממקומות אחרים, לתוך שטח צפוף של כמה סמטאות צרות ואפלות. אנשים נדחסו כמו דגים מלוחים. אבל ייצר החיים היה כל כך חזק, שגם בתנאים בלתי אנושיים אלו, עשה כל אחד מאמצים להתגבר ולהחזיק מעמד עד כמה שאפשר.

כאן חפץ אני לתאר **שני מאורעות** שהסעירו את הרוחות והולידו פחד ורעדה באוכלוסיה היהודית עוד בטרם הוקם ה„גטו".

הגזירה בוטלה

יום אחד נרצח המהנדס הפולני הידוקביץ ע״י המחתרת הפולנית ובעקבות המעשה התחיל מירדף אחרי חשודים פולנים ויהודיים, ורבים נאסרו. מבין היהודים נאסרו אז

23 בעלי בתים מחשובי העיר שנשלחו לבית־הכלא ברדום. מאסר זה הישרה אבל כבד על יהודי העיר והמרירות, הפחד והייאוש כירסמו בלבבות. אולם, הודות להשתדלויות ונקיטת כל מיני אמצעים, הצלחנו לבטל את רוע הגזירה, לשחרר את כל אנשינו מהמאסר ולהחזירם הביתה.

המקרה השני — אירע ימים ספורים לפני ראש השנה בשנת 1940, כאשר הגיעה לוירזבניק משלחת של אנשי „גסטאפו" מראדום שציוותה על כל הגברים היהודיים להתאסף יחד, ולאחר שהרעיפו עליהם מכות נמרצות וגידו־פים הוציאו מתוכם 120 צעירים ושלחו אותם למחנה העבודה במחוז לובלין. לימים נודע, כי תמונה זו חזרה ונשנתה גם בעיירות הסמוכות באזורנו. אין לתאר את הרושם העגום שמקרה זה הותיר על כולם, וביחוד את הצער הרב של המשפחות שיקיריהם נלקחו מהם בכוח.

אז נצנץ רעיון במוחי שיש לנסות לעמוד בפרץ ביחד עם ידידי יוסל טנצר וכמה ידידים נוספים החלטנו לפעול כדי להצילם. נסענו ללשכה הראשית הגלילית שהיתה ממוקמת אז בראדום ולאחר מאמצים רבים קיבלנו מכתב המלצה לשיחרור הנשלחים, מאת בעלי הסמכות הצבאית בראדום, ללשכה הצבאית במחוז לובלין. זכורני, היה זה ביום ששי בשבוע, ניגשנו אל לרבי מוונחוצק ר' יוסלה (אביו של הרב רבינוביץ' בעירנו), וביקשנו היתר לנסוע בשבת ללובלין בגין פיקוח נפש והרבי נתן את ברכתו ואף איחל לנו שנצליח במשימתנו זו.

בהגיענו ללובלין מצאנו עדיין כי כל אנשינו נמצאים במרוכז במחנה המעבר הידוע לשמצה ברחוב ליפובה 7. חיפשנו כל מיני דרכים כדי להגיע לצמרת השלטון ונשארנו במקום עד אחרי חג הסוכות. אני התאכסנתי אצל קרוב משפחה שהיה מנכבדי העיר לובלין, כאשר לילה אחד נערך מירדף אחרי יהודים ובאמצע הלילה הוציאו את קרובי, אותי ואת יוסף טנצר, העלונו על משאיות והובילו אותנו למחנה הידוע ברח' ליפובה 7. הקור היה מחריד, ההרגשה היתה נוראה, והיינו נאלצים לשכב צמודים עם הפנים לרצפה הקרה, עד אור הבוקר. במחנה זה התקיימה סלקציה ובעקבותיה נשלחו אנשים לעבודה במקומות שונים בפולין. אך הודות למאמצים והתערבויות שנעשו מבחוץ ע"י גורמים שונים שוחררנו מהמעצר — קרוב משפחתי, אנוכי וגם יוסף טנצר. בהיותנו בחוץ, חידשנו את מאמצינו לשחרר את כל אנשינו, ואמנם הצלחנו בכך. עם שחרורם, הלכנו בצוותא ברחובות העיר לובלין ואנשים ממש השתאו ולא האמינו למראה עיניהם, יען כי היתה זו להם חידה. בהזדמנות זו חובה עלי לציין את פעילותו הרבה לשחרור אנשינו, של העסקן החשוב ח' הקהילה היהודית דאז בלובלין ר' דוד ורבר ז"ל, אשר לא הסתפק בשחרור ה־120 איש, אלא דאג גם אצל השלטונות להוסיף שני קרונות־משא לרכבת המיוחדת שהובילה אותנו ישירות לוירזבניק. השמחה הגדולה שנבעה מהשחרור, הפיחה תקוות חדשות, אולם לצערנו גם אלה לא נמלטו מגורלם המר של רוב היהודים ומצאו את מותם יותר מאוחר בנסי־בות טרגיות.

הזכרתי את שני המקרים האלו בכדי להוכיח כי גם בימים הקשים הללו של נגישות, רדיפות, חטיפות וגזירות השמד, הצליחו מאמצי הפעילים של אי אלה עסקנים להעביר לא פעם את רוע הגזירה ולהביא הקלה בחיים הקודרים. יש לקחת בחשבון כי בימים אלה היה כל פרחח נאצי כמושל, והאוכלוסיה היהודית היתה לבוז, ללעג ול־הפקר.

החיסול מתקרב

סוף קיץ 1942 מספר שבועות לפני החיסול נוצר מחנה העבודה „יולאג" שהיה צריך להכיל בתוכו כ־2500 יהודים, בעלי כושר עבודה שנתפרסם והתמקם בשני מקו־מות נפרדים: אחד שהיה קרוי „סטשלניצה" והשני „מאַיאַ־ווקע". על מטרת הקמתם של שני המחנות וצריפיהם לא ידע איש, אך כשהתחיל גיוס האנשים לעבודה ורישומם, הבינונו במה העניין.

בתקופה ההיא היתה רווחת ההכרה כי קרבים והולכים ימים שכמותם טרם נודעו. וכל אחד חיפש מעין מפלט במציאת מקום עבודה „משיריין" או מיסתור להתחבא בו. אחרים, מצאו לנכון למסור תמורת בצע כסף למכרים פול־ניים את ילדיהם הקטנים לאימוץ בתקווה להצילם מהשמדה, באשר שום דרכי הצלה לא היו אפשריים בזמן הזה, והפחד מפני הבאות הלך וגבר. בשבת האחרונה לפני החיסול עלה בידינו עוד לאסוף „מנין" אנשים לתפילה בצוותא בביתו של יעקב רובינשטין, והשתתפו בה בין היתר ר' הניך בידרמן, יענקלה מנדלזיס, יחיאל לרמן, לייביש רובינשטיין ורושם השורות הללו. בעת קריאת הפרשה, (פרשת השבוע), בהטעמה מרירה ומודגשת, קמה בהלה בהיוודע לציבור כי כל 700 יהודי וונחוצק הסמוכה הובאו לוירזבניק. היה זה אות וסימן כי החיסול הטוטאלי הולך וקרב.

כך נמשכו ימים אפלים של עבודה מפרכת, מלווה בהתעללויות ועלבונות, אך בתוך הלב פנימה היה חבוי זיק של תקוה כי יעלה עוד בידינו למנוע ע"י כל מיני אמצעים ולדחות את חיסולו הגמור של הצבור היהודי שנשאר עדיין לפליטה. בלילה ההוא שלפני החיסול, נעשו מאמצים רבים כדי לדחות את רוע הגזירה, אולם ללא הצלחה, משום שכל העיר היתה כבר מוקפת חוליות חורשי מזימת הרצח.

יום דמים זה, ט"ז במרחשון תש"ב 27.10.42 נחרת בזכרוני כאמור כיום מר וחשוך, יום של אכזריות ורצח. מיד כשהפציע השחר, נשמעה הצווחה: „כל היהודים החוצה!" ומכל הצדדים נהרו יהודים מושפלים ומעונים, כושלי רגליים ונפולי פנים — גברים, נשים וטף — כולם למקום האיסוף. כעבור זמן מועט, התמלאה כל הכיכר בכ־5000 יהודים, מבני המקום ופליטים ממקומות אחרים.

המגרש היה מוקף מלאכי חבלה צמאי דם ובראש הפעולה מנהיג הס"ד — בקר ימח שמו וזכרו כשאקדח שלוף בידו. עשרות יהודים גברים ונשים נרצחו במעמד זה באותו יום ארור, ושמותיהם חרותים להנצחה בספר „יזכור" זה. קרבנות אלו הובאו לקבר ישראל ע"י בן עירנו לייבוש הרבלום. הנותרים בחיים, נצטוו — חלקם, שהוכרו כבעלי כושר עבודה לכתת רגליהם לכיוון מחנה העבודה בתוך היער המכונה „שטשלניצה", והחלק השני שהיווה את הרוב, הובל לכיוון תחנת הרכבת, משם הועמסו בקרונות המוות בדרכם האחרונה להשמדה.

בזמן הצעדה בדרך למחנה העבודה, נפל קרבן — יוסף רוזנברג — חתנו של ר' שמואל כהן. בבואנו למחנה נסגרו השערים על מנעול ובריח ונצטווינו — תחת איום של רצח — למסור מיד את כל דברי הערך וחפצים אישיים שנמצאו ברשותנו. כמובן, שחיש מהר נערמו ערימות שלימות של כל מיני חפצים ודברי לבוש אישיים, והאנשים נשארו ערומים ויחפים, פשוטו כמשמעו.

לרוץ במעגל

כך המשכנו — מלאי ייאוש וחרדה, רעבים וחסרי כל ובתנאי רעב וחוסר תנאים סניטריים, חיי מצוקה וגהינום, משך 19 חודשים, עד סוף יולי 1944. קשה לתאר ולמסור את כל מדורי הגהינום, הגזירות והפורענויות שניתכו עלינו מדי יום ביומו ע"י השטן הנאצי. ברצוני לייחד את זכרוני ולסקור קמעה את חיי השעה של היהודים בשני מחנות העבודה — כאמור ה„שטשלניצה", ששכנה בתוך היער בסטרכוביץ וה„מאַיובקה" הידועה.

באחד הלילות, היה זה באמצע ליל המולד, נשמע טרטור מכונית ומיד לאחר מכן — צעקה היסטרית „רגע אחד כולם החוצה!" היה זה ב„שטשלניצה" וכל אנשי המחנה החלו לרוץ החוצה כאחוזי טירוף, ביניהם אנשים חולים עם 40 מעלות חום. היה זה ליל ירח בהיר כשבמרכז המחנה עמד הצורר הידוע לשמצה **אלטהוף** אשר פקד שכולם ירוצו במעגל אחד מסביב למחנה במהירות שגעונית. כעבור זמן מה, צווח „רגע אחד כולם ישנים". היה זה בשבילו „משחק חג־המולד" שהיה מלווה בפחדי מוות ובהתעללות מעליבה ומשפילה עד דכא.

כך נמשכו החיים מלאי ייאוש וחרדה, רעבים וחסרי כל ומשועבדים לעבודה פיזית קשה מרבית שעות היום. בתום העבודה, שכובים היינו על דרגשי עץ עטופי סמרטוטים, ללא תנאים סניטריים אנושיים ומבלי לדעת מה צופן בחובו היום הבא. כמובן, שבתנאים כאלה של חוסר היגיינה מינימלית, וצפיפות נוראה נוצרה חממה למחלות שונות, ו־במיוחד היתה נפוצה מחלת הטיפוס שהתפשטה כמגיפה והדביקה חלקים גדולים מאנשי המחנה שהיו תשושים וחלשים מכדי להתגבר עליה.

יום אחד נתקבל צו להכין „בונקר" מיוחד לשם בידוד החולים — נשים וילדים. אבל התברר כי היתה זו רק אמתלה ותו לא. בסופי של דבר רצח רב הטבחים **אלטהוף** את כולם בתוך הבונקר וציווה לקבור את הגופות בתוך היער.

לאחר מספר ימים, רבו שוב החולים והיה צורך להקצות להם צריף מיוחד, אבל ייצר החיים היה כל כך חזק שגם בתנאים בלתי אנושיים אלה וללא כל עזרה רפואית ממשית, התגברו האנשים וחזרו לאיתנם. אולם, כעבור זמן מה, הופיעו שוב הצוררים — **אלטהוף** עם עוזרו מאיר, הם נכנסו לאחד הצריפים בו היו שרויים החולים ורצחו את כולם.

רצח בוגאי

כך נמשכו ימים של רצח וימים של הפוגה, יום רדף יום, הקור, החולי, והרצח נתנו אותותיהם בכל. והנה, באחד הימים שוב הופיע **אלטהוף** צמא הדם, בלויית כנופיית מרצחי גסטאפו וציווה על כולם להתאסף בחוץ. הוא הוציא 120 איש מתוך השורות והובילם בכיוון ליערות ה„בוגאי", שם הכינו עבורם מבעוד מועד בורות פתוחים, ע"י יהודים אחרים שלא ידעו את ייעודם. בו במקום נרצחו כולם באכזריות והוטלו לתוך הבורות.

שחיטה המונית זו קבלה את השם „מבצע בוגאי", והיא היתה מתוכננת מראש.

לקראת חג הפורים נעשה המצב רגוע קצת, ובתוך המחנה התחילו לארגן כעין אמבולטוריום קטן, מקום להגשת עזרה מינימלית לחולים במסגרת האפשרויות ה־מצומצמות וכן להקפיד יותר על המצב הסניטרי, ההגיינה והנקיון. הצבור נשם קימעה לרווחה, והמתיחות רפתה קצת.

בהגיע ימי הפסח הורגשה במחנה הקלת־מה, כך ש־נתפנינו לחשוב כיצד לקיים ולסמל את חג הפסח והמצות. אנוכי וידידי ר' לייבוש הרבלום ניגשנו למלאכת האירגון, ואכן הצליחו האנשים שעבדו בבית־החרושת מחוץ למחנה להגניב קצת קמח ור' לייביש כמנוסה במלאכת האפיה,

הכין במו ידיו מכל מיני חלקים ושברי לבנים תנור אפיה. הנשים לשו את הבצק וכמערוכים לגלגול הבצק למצות שמשו בקבוקים ריקים. הודות לתושיה זו, יכולנו למרות משטר הדיכוי והחומרות, לקיים את המצוה של אכילת מצות במחנה, שסימל לגבינו את התשוקה העזה לצאת מאפלה לאור, ומשיעבוד לגאולה.

מיד לאחר חג הפסח, חוסל המחנה „שטשלניצה" וה־נותרים הועברו למחנה העבודה „מיובקה", וכך התחיל קיץ 1943, בתקוה קלושה בלב שלמרות הכול יצלח החלק הזה להינצל מהשמדה. אולם, החיה הנאצית לא הירפתה מטרפה, והשקיעה הרבה מחשבה כיצד להחריב ולהשמיד את כולם. דווקא ביום שבגטו וארשה התחוללה ההתקוממות נגד קלגסי האויב, הופיעו כלבי הציד הנאציים במחנה שלנו, הוציאו חלק מהאנשים והובילו אותם ל„פירלי" בדרך לראַדום ושם רצחו אותם. כך התדללו מפעם לפעם השורות ובדרכים שונות זרעו מוות וחדלון בכל מקום.

בלילה אחד בין 5 ל־6 ביוני 1944 בהיותי בתוך הצריף (זה היה שבועות מספר לפני חיסול המחנה), נכנס במרוצה הרוצח־הממונה על המחנה, שרוט וציווה עלי להתייצב מיד למשמר של ה„וורק־שוץ". מאז ועד היום נשאר כחידה בעיני, כל הקורות שעברו עלי. בבואי ל„וורק־שוץ" מצאתי שם שני אנשי „גסטאפו" שהובילוני מחוץ למחנה, הכניסו אותי לתוך מכונית שחיכתה בחוץ ובלווייתם נסענו לכיוון היער. באותו רגע עלו והתרוצצו במוחי כל מיני מחשבות, דמיתי כי הנה הגיע קיצי. אבל, לאחר נסיעה ממושכת הביאוני לבית־הסוהר בוירזבניק והכניסו אותי לתוך תא בודד. הייתי מיואש ומחוסר אונים ולא ידעתי מה פשר מעצר זה. עם אור הבוקר לחש לי דרך חור המנעול, שוטר פולני שעמד שם על המשמר, שהכירני מלפני המלחמה, כי מובילים אותי מכאן לראדום. וכך הווה. בשבע בבוקר נכנסו לתאי שני חיילים חמושים, כבלו את ידי לידו של „פושע" פולני, כדי להובילני מהמקום. באותו רגע ממש, נכנסה לאולמי בית־הסוהר בחורה יהודיה לבושה בטוב טעם ובידה מזוודה קטנה. היתה זו אחותו של אברהם צוקרמן (קוסובסקי). שאלתיה מה מעשיה פה, והיא השיבה, כי בהיותה במחנה „הלר" אמרו לה להתלבש בבגדיה הכי טובים, לקחת אתה את מיטב החפצים משום שהודות להשתדלויות שנעשו בחו"ל, הותר לה לצאת את פולין כדי להגיע לארץ־ישראל. כך הלכנו ביחד לכיוון תחנת הרכבת מלווים שומרים חמושים ועם יד אחת שהיתה לי חפשית עזרתי לה לסחוב את המזוודה. ליד הרכבת הפרידו בינינו, ומאז לא ראיתיה יותר. (בדיעבד נודע לצערנו הרב שהגב' קוסובסקי — לבית צוקרמן, שכל שאיפתה ונחמתה היתה להגיע לחוף מבטחים, הביתה לישראל, רומתה, ובמקום זה הובלה לתאי הגזים של „אושוויץ". שם, בעמק הבכא היא נפגשה לפני שנפחה את נשמתה, עם בתי רבקה וסיפרה לה על מפגשה הפתאומי אתי בבית הכלא בוירזבניק).

בראדום הובילוני אל המפקד של ה־ס. ס. והכניסו אותי לתא כלא חשוך, בו ישבו כבר כ־40 אסירים פולניים. התנאים היו קשים מאוד, ושומר מיוחד הופקד לפקח עלינו. למחרת בבוקר, הוציאונו מהתא והכניסונו לחדר אחר בו ישבו שני חוקרי „גסטאפו" ששאלו אותי כל מיני שאלות, כמו: כמה יהודים נשארו עדיין במחנה? מה מעשיהם? ואיזה מהם חושבים לברוח וכו'. עניתי להם, כי ביחס לתכנון בריחה אין לי כל מושג וידיעה, משום שאם מישהו חושב על כך, הוא נזהר מלספר לשני שמא יתגלה הסוד. כך ישבתי בידיים כבולות והם רשמו פרוטוקול. לכשנגמרה החקירה החזירוני לכלא. במשך שלושה ימים חזרה ונשנתה התמונה, של חקירת שתי וערב, והוחזרתי לכלא, מיום רביעי עד יום ששי. עד היום נבצר ממני להבין מה היתה כוונתם וכיצד נחלצתי חיים ממלתעותיהם. אין זה, אלא הודות להשגחה העליונה שהצילה אותי בדרך נס כדי להיות שריד ועדות לקובעת היסורים שעברה על קהילת יהודי וירזבניק, ולראות במפלת הצורר ימח שמו וזכרו. עובדת היעלמי מהמחנה לפתע פתאום השרתה מצב קודר וביחוד נזדעזעה מכך אשתי היקרה והילדים שנשארו במחנה. לאחר גמר החקירה הוציאוני מהכלא והובילוני לבית־הכלא הידוע שהיה ברחוב „הוורשאי" והנחש הנאצי הנודע בסביבה לשמצה „קוד" חיכה לי וכיבד אותי בעינויים כאלה אשר למען כבוד הספר אינני מעלה ומפרש אותם.

כך עברו עלי חמישה שבועות של עינויים ודיכוי עד יום 11.6.44, עד שהעבירו אותי למחנה „גרוסרוזן". בהיותי שם ימים אחדים, שמעתי שמחפשים אדם מתורבת שישמש כלבלר. הצעתי את מועמדותי ונתקבלתי למלא תפקיד זה במחנה אחר („פינף טייכ'ן"), „חמש נהרות" בו היה בית־חרושת גדול לתצרוכת מלחמתית. וכשהזכרונות עולים ויורדים, אני נזכר גם בליל יום כיפור אחד שנחרת עמוק בליבי: רוב היהודים היו חולים וחלשים, ישבנו ולחשנו את תפילות החג בלבבות שבורים וקראנו „מן המיצר קראתיך יה". אולם היציאה למרחב בוששה לבוא. כן נזכר אני בליל חנוכה אחד כשנמצאתי ביחד עם הרבי מספינקה וקיימנו בצנעה את מצוות הדלקת נרות החנוכה. מאז התיידדנו ידידות של אמת (הרבי נמצא כיום בבני־ברק בישראל). דברים אלו קרו ממש שבועות מספר לפני השחרור וביום 23.1.45 בא היום שייחלנו וקיווינו לו — יום השיחרור והגאולה.

צבי אונגר

„הבטחתו" של מנגלה ימ"ש

עד כמה שחיינו היו נתונים בכף הקלע במשטר החיים והמוות שהנאצים השליטו במחנות ההסגר — יכולות לשמש, בין היתר, גם הציניות והקפריזות השונות והמשונות שהיו נקוטות בידי הממונים למיניהם על חייהם ומותם של העצירים. פעמים שימשה קפריזה כזאת כדחיפה אל האבדון, וקרה גם שהיתה לקרן הצלה...

בדידי הווה עובדה: תוך כדי צעידתי היום־יומית בשבילי הייאוש והמוות בתוך המחנה, נגלה לי פתאום שביב אור מכיוון שלא יכולתי כלל להעלות על הדעת. היה זה בימים הראשונים לשהייתי במחנה, כאשר לא הספיקו עדיין להלבישני ב„בגדי המלכות" והתהלכתי בחליפת השבת שלי היחידה שנותרה לי עוד לאחר כל הנדודים והנגישות והתלאות. יום אחד בלכתי לעבודה, עצר בעדי אוקראיני משומרי המחנה ובלי כחל ושרק תבע שאוריד את החליפה מגופי ואמסור לו אותה. התחננתי על נפשי, הרי לא אוכל להתהלך ערום, טענתי, אולם כל תחנוני עלו בתוהו והשומר נעשה יותר ויותר קשוח וחסר סבלנות. יכולתי להבחין כבר, כי הוא מחפש פתרון מהיר ו„פשוט" יותר לבעיה, כאשר ימיתני, יען כי חיי באותן הנסיבות היו זולים יותר מחיי זבוב, אשר אדם מוחץ אותו כדי להיפטר מזמזומו...

בלית ברירה, הורדתי את החליפה והמשכתי ללכת במערומי לכיוון העבודה. אולם בהגיעי לנקודת ההתיצבות הערתי מיד את תשומת לבו של הממונה הגרמני. לשאלתו שהיבעה בנימה של הפתעה — היאך הגעתי בצורה כזאת לעבודתי, סיפרתי לו מה שקרה לי בדרך. הלז לא השתהה רבות, אלא פקד להעמיד את כל אנשי המשמר האוקראיני בשורה אחת ושאלני אם אוכל לזהות את האיש שגזל ממני את הלבוש. מובן שפחדתי ממעשה זיהוי שכזה, כאשר האוקראיני או חבריו השומרים יוכלו בדיעבד להתנקם בי ולרצחני נפש.

את חששותי אלה הבעתי בפני הממונה הגרמני, באומרי שלזהות — אוכל, אך אני ירא... בשומעו על חרדתי, הבטיחני ששום דבר לא יאונה לי אם אצביע על האיש המבוקש והוא מבטיח „בדברתו הגרמנית".

בין כה וכה הייתי כבר נתון במהלך שנוצר מכל ההשתלשלות הזאת ואמרתי שאני נכון לזהות את השומר האוקראיני — ואז עברנו שנינו בפני השורה, מתבוננים בפרצופי השומרים. אולם, דא עקא; מרוב התרגשות כנראה — נשתכחו ממני תווי פניו (הם נראו לי משום מה כולם דומים זה לזה...) וניצבתי חדל אונים. אמרתי לגרמני שאיני יכול לזהות את האיש. ברם, הוא לא אמר נואש, ציווה על השומרים להביא בפניו את כל החפצים שלהם, השקים והמזוודות, וכדומה, להתייצב בשורה ולשים את החפצים האלה למרגלותיהם. אחר פקד לפתוח את השקים והמזוודות — ושנינו ערכנו חיפוש בכליהם. לפתע גילינו במזוודה אחת את החליפה שסימני ההיכר התאימו לאלה שמסרתי לגרמני תוך כדי דיווחי על המקרה. הוא נטל את החליפה והחזיר לי אותה באיימו כלפי השומרים שאם יקרה לי משהו יפול הדבר על ראשם!... נראה שהשומרים התרשמו מהאיום הזה, מפני שלא נטפלו אלי יותר.

וביטוי ציני מסוג אחר שנחרת בזכרוני מאותם ימי האימים שייך לתחומי התנהגותו החייתית של אותו ארכי־פושע שנשבע פעם שבועת אמונים — להציל בני אדם ועשה הכל כדי לאבדם ולהשמידם, כוונתי לד"ר יוסף מנגלה הנודע לשימצה.

הוא היה המנצח על הסלקציות, בהן נחרצו גורלות של אלפים ורבבות — מי לחיים ומי למוות, כאשר נטיית בוהן ידו לכאן או לכאן היווה גזן־דין סופי ומוחלט. יום אחד עמדתי ביחד עם אבי בטור הסלקציה ואצבעו של מנגלה דחפה אותי לתהום, בעוד שאת אבי זיכה בהמשכת חיי היסורים. בהיותי עוד נער תמים עשיתי צעד נועז, פסעתי קמעה הצידה ובקול רווי כמיהה לחיים התחננתי לפני מנגלה שירשה לי ללכת עם... אבא. בקשתי זו לא הניעה אותו כבמקרים רגילים להנחית עלי מכות בשל „חוצפתי", אלא העלה על פניו ארשת של חיוך ציני, כאשר שפתותיו מלחשות בקול רפה: „אל תדאג, שם תפגשו כולכם"...

בעניעק צוקערמאַן

פוילישע קאאפערציע אין יידן־פארטיליקונג

מיט געמישטע געפילן פון יראת־הכבוד און שנאה, פון ערנפורכט און פאַראַכטונג, זעץ איך מיך אַוועק שרייבן דעם דאָזיקן ביישטייער צו דער פאַראייביקונג פון אונדזער אומגעבראַכטער קהילה־קדושה וויערזבניק.

איז כאָטש עס זעט אויס פּאַראַדאָקסאַל — וואָרום ווי קען אַ מענטש האָבן אין זיך צוויי עקסטרעם קעגנזעצלעכע געפילן אין איין און דער זעלבער צייט?

איז עס דאָך דער ווירקלעכסטער אמת פון מיין געמיט־צושטאַנד, אַזוי וואָרהאַפטיק ווי עס איז תורת משה מסיני...

אַוודאי וועט עס פאַר עמעצן, וואָס איז נישט געווען אין די טעריטאָריעס פון חורבן בשעתן אומקום פון אונדזער פאָלק, זיין שווער צו פאַרשטיין אַזאַ מין עמאָציאָנעלן אויסברוך, אַזאַ מין גייסטיקע אויפגערעגטקייט, אַזאַ מין פאַרפלייצונג פון אַסאָציאַציעס און זכרונות וועגן דער מוראדיקער קאַטאַסטראָפע, וועלכע האָט געטראָפן אונדזער פאָלק.

אָבער, געטריבן פון אַן אינערלעכן אימפּולס מזכיר צו זיין אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע און גלייכצייטיק צוואָהדיק אויסצופירן זייער ווונטש — נישט צו פאַרגעסן און נישט צו פאַרגעבן — קען איך אַנדערש נישט פאַרמולירן מיינע געדאַנקען ווי מיט „יתגדל ויתקדש" פאַר זייער הייליקן אַנדענק; און מיט קללות והחרמות פאַר זייערע רציחהדיקע מערדער.

דרייסיק יאָר זיינען שוין אַריבער זינט יענעם פינצטערן ליקווידאַציע־טאָג פון 27סטן אָקטאָבער, ט"ז חשון 1942, ווען די באַנדיטישע נאַציס מיט זייערע בלוטיקע אַרויסהעלפער האָבן פאַרטיליקט אונדזער היימשטאָט. דריי צענדליק יאָר, אַ קנאַפּער דריטל יאָרהונדערט — גענוג צייט שוין פאַר היסטאָרישע פּערספּעקטיוו און אַן

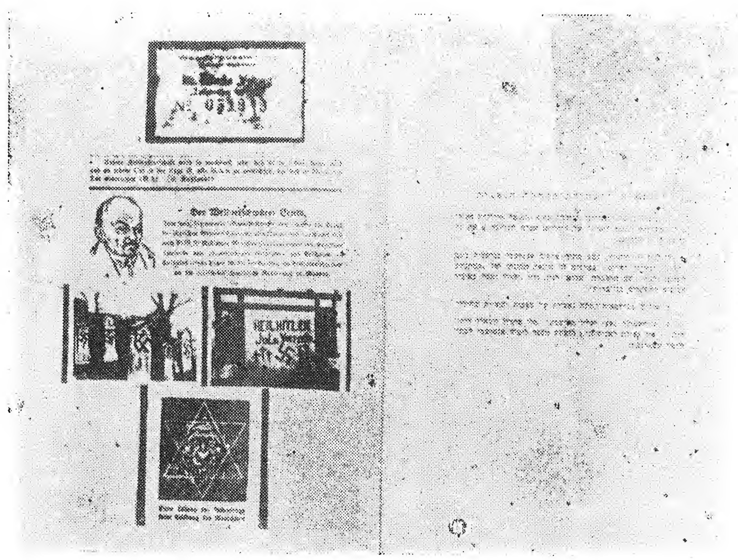
פאַר זייפן פּראָדוקציע פון יידישע קערפּערס

אָביעקטיווער אָפּשאַצונג וועגן יענעם שוידערלעכן „דזשענאָסייד" איבער אונדזער פאָלק.

איצט, אין 1972 יאָר, זעען מיר שוין באַשיינפּערלעך, אָן שום צווייפל, אַז עס איז נישט געווען קיין געאָגראַפישע צופעליקייט, וואָס דער אַרכי־טייוול אַדאָלף היטלער ימח שמו וזכרו האָט אויסגעקליבן דאָס פּוילן־לאַנד אויפצושטעלן זיינע קאָנצענטראַציע־לאַגערן און טויטן־פאַבריקן. איצט, אין 1972 יאָר, נאָכן געוואָלד־שרייענדיקן, געשיכטלעכן פאַקט, אַז דאָס קאָמוניסטישע פּוילן, אונטער וולאַדיסלאַוו גאָמולקאַ האָט פאַרענדיקט דעם יידן־אויסראָטערישן „דזשאָב", וועלכן די פאַרשיסטישע נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטן האָבן אָנגעהויבן אין „גענעראַל־גאָווערנעמענט", אונטער דער אָנפירערשאַפט פון האַנס פראַנק... — דאַרפן מיר שוין מער נישט קיין קלאָרערע באַווייזן.

דער גרעסטער טייל פּאָליאַקן וועלן פאַרבלייבן גלייכגילטיק צום ענין פון זייערע יידישע מיטבירגער־אויסראָטונג; אַ גרויסער רוב וועט זיך אַפילו מיט פרייד אַקטיוו באַטייליקן אין די פאַרניכטונגס־טעטיקייטן. און נאָר איינצלנע וועלן זיך געפינען, וועלכע וועלן באַזיצן דעם ווילן און דעם טיף־הומאַניטאַרן ווונטש צו ראַטעווען יידישע נפשות.

דעריבער איז די מיינונג פונעם שרייבער פון די דאָזיקע שורות, אַז בשעת מיר גיבן אַרויס אַזאַ מאָנומענטאַל ווערק ווי אַ יזכור־בוך נאָך אונדזער אויסגעהרגעט שטעטל, טאָר מען נישט אויסבאַהאַלטן פאַר דער געשיכטע דעם טרויעריקן אמת וועגן די יעניקע וויערזבניקער פּאָליאַקן, וועלכע האָבן אַזוי גערנוויליק קאָאָפּערירט מיט די דייטשע בעסטיעס אין ליקווידירן די פילהונדערטיעריקע, אַלטע, יידישע קהילה.

עס האָט אָנגעהויבן מיט אנטיסעמיטישער העץ קעגן יידן אין וואָרט און שריפט

יאָ! די פאַרשאָלטענע פּוילישע ערד איז דורך די היטלעריסטישע עקספּערטן בכוונה אויסגעוויילט געוואָרן אַלס דאָס צום בעסטן געאייגנטע פּלאַץ פאַר טויט־קאַנווייערס, פאַר אַש־פאַבריקאַציע, פאַר זייפן־פּראָדוקציע פון קינדערישע, יידישע קערפּערלעך...

ניין! עס איז נישט געווען קיין פּשוטע צופעליקייט, וואָס אוישוויץ איז געווען אין פּוילן, טרעבלינקע איז געווען אין פּוילן, בעלזשעץ איז געווען אין פּוילן און אַזוי אויך מיידאַנעק, סאָביבאָר און אַנדערע. די נאַציסטישע אָנפירערשאַפט האָט גוט און אויפמערקזאַם שטודירט די פּוילישע מענטאַליטעט און געקומען צום אויספיר, אַז

זאָלן די דאָזיקע פאַרברעכערישע פּאָליאַקן צוזאַמען מיט די היטלעריסטישע חיות־רעות אויך געשטעלט ווערן צום שאַנד־סלופּ פון קין׳דיקע מענטשן־מערדער, וועלכע האָבן אין געמיינזאַמער קאָנספּיראַציע, ווי כיטרע היענעס און שאַקאַלן מיט גאָווערנדיקע פּיסקעס אומגעדולדיקע געוואַרט אויף זייער מאָרודערן־רויב.

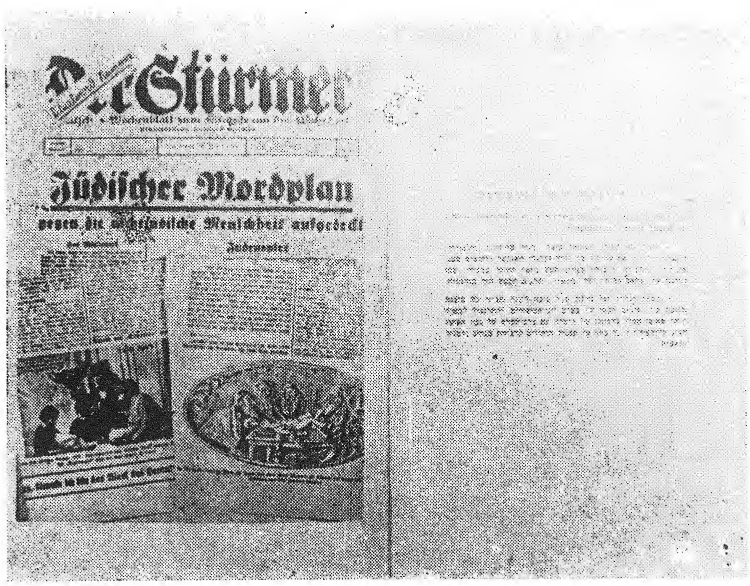
זאָל עס אויך זיין אַן עמק־הבכא־?????? אויפקלערונג פאַר די נאַיווע און טיילמאָל צינישע שאלות־פרעגער, וועלכע קאָנען בשום אופן נישט באַגרייפן פאַרוואָס מיר זיינען מכלומרשט „ווי שעפּסן געגאַנגען צו דער שחיטה".

ניין, מיינע הערשאַפטן! יידן זיינען נישט אייגנוויליק ווי שאָף געגאַנגען צו זייער אומקום! זיי זיינען פאַרעטעריש אויסגעליפערט געוואָרן צום טויט דורך פוילישע שאַנטאַזשיסטן און „שמאַלצאַווניקעס". פאַר צוויי קילאָ צוקער פער־קאָפּ, האָבן וויערזבניקער פאָליאַקן איבערגעגעבן יידישע לעבנס צו דער געסטאַפּאָ. וואָלטן יידן נאָר געהאַט צו טון מיטן אויסערלעכן דייטשן שונא, וואָלטן זיי נאָך ווי עס איז אפשר געהאַט אַ שאַנס. אָבער, קעגן אַ דאָפּלטן פראָנט פון פאָרנט און פון הינטן; פון אַ דרויסנדיקן אַקופּאַנט און אַן אינערלעכן פיינט, איז אַ ביסל שווערלעך זיך קעגנצושטעלן מיט פולשטענדיקן דערפאָלג...

קאַמפּלעטער לאָיאַליטעט פאַר די בויער פונעם „נייעם אייראָפּע".

און געטון האָט ער עס מיט הינטערליסטיקער שמחה, וואָס איצט, אונטער די פליגל פון שטענדיקן רייכס־אַדלער איז ער אייגנטלעך דער פולער באַלעבאָס איבערן לעבן און טויט פון זיינע יידישע אונטערטאַנען און קאָן מיט זיי מאַכן וואָס ער וויל נאָר.

מען האָט נאָר באַדאַרפט אָבסערווירן זיין גאַוהדיקן אריינשפּאַצירן אין די יידישע קראָמען און הייזער און זיין חוזקדיקן אויספרעגן זיך מיט כלומרשטער באַזאָרגטקייט: „יאַק טאַם נאַשע זשידקי שיען מאַיאָן"? וואָס מאַכן עפּעס אונדזערע יידעלעך — צו וויסן, אַז דער

אויסצוג פון נאַצישן „שטורמער" מיט אַ גיפטיקער אַנטי־יידישער פּראָפּאַגאַנדע

פּאָליציי־קאָמענדאַנט אין נעטרייען דינסט פון געסטאַפּאָ

דער נאָמען פון וויערזבניקער פּאָליציי־קאָמענדאַנט איז געווען כמיעלעווסקי. אַ טיפּיש פּוילישער נאָמען מיט אַ „כמיע" פון אָנפאַנג און אַ „סקי" צום סוף. אַ הויכער און אַ מגושמדיקער מיט אַן אָנגעפּרעסענעם קאַרק און גראָבן בויך, האָט ער פּערזאָניפיצירט אין זיך די לאָקאַלע „מאַכט", דעם איבערוואַקער פון געזעץ און אָרדענונג. אין דער אמתן איז ער אָבער געווען אַ קאָרומפּירטער דעגענעראַט און שוחד־נעמער, וועלכער האָט זיך אָן דעם מינדסטן וואַקלען תיכף געשטעלט צו דער דיספּאָזיציע פון דער ס. ד. (זיכערהייטס־דינסט) און געסטאַפּאָ, אינסטרוקטירנדיק זיינע אונטערגעאָרדנטע צו

דאַזיקער זולל־וסובאניק מיטן רויטן פּרצוף און די פאַרשיכורטע אייגעלעך וועט זיין דער גורם פון אַ סך יידישע צרות.

און כך הוה!

באַלד אין יאַנואַר 1940 איז ער מיט גרויס פּלייס אַרויס אויף זיין ערשטער מיסיע צונויפצוזאַמלען יידישע „זאַקלאַדניקעס" (ערובניקעס). אין דער באַגלייטונג פון זיינע גראַנאַטענע פּאָליציאַנטן איז ער מיט געמיינער ברוטאַלקייט אַריין אין די יידישע וווינונגען און אַרויסגעשלעפּט צוואַנציק מענער פון דער שמנה וסלתה פון דער יידישער באַפעלקערונג און זיי אָוועקגעשלעפּט אין זיין קאָמיסאַריאַט אַריין.

צווישן די אַרעסטירטע איז אויך געווען מיין פאָטער שמואל צוקערמאַן הי״ד, דער דענטיסט ד״ר קורטאַ, ד״ר קראַמאַזש, הערשל שוחט עמ״ש, יודל „טשאַטשקע״ און אַנדערע.

אין אָוונט, נאָכן אַהיימקומען פון מיין אַרבעט, האָב איך דאָן אַ 17־יאָריק יינגל דערפאַרן פונעם געשעענעם און אַוועק אויף דער פּאָליציי־סטאַציע געוויר צו ווערן פאַרוואָס מען האָט די אַסורים פאַרהאַלטן און וואָס מען גייט מיט זיין טון.

כמיעלעווסקי האָט מיך אויפגענומען, אָבער זיך נישט צו לאַנג צערעמאָנירט מיט מיר. סאַרקאַסטיש האָט ער מיך געפרעגט צי איך בין נישט אַמאָל צוקערמאַנס זון און באַקומענדיק מיין באַשטעטיקנדיקן ענטפער האָט ער מיך איינפאַך אָנגעכאַפּטביים קאָלנער און אַריינגעוואָרפן אין דער קאָמער צוזאַמען מיט די אַנדערע — צוגעבנדיק מיט אַ געלעכטערל: „וואָס מער איז פריילעכער״.

עטלעכע שעה שפּעטער איז געקומען די געסטאַפּאָ און כמיעלעווסקי האָט זיי איבערגעגעבן זיין פאַנג, וועלכן מען האָט אין פּראַקטיקן וועטער אָנגעהויבן פאַרלאָדן אין פאַרמאַכטע לאַסט־אויטאָס.

כמעט געפּרווירענע זיינען מיר אָנגעקומען צום ראַדאָמער געסטאַפּאָ־קרימינאַל, ווו מען האָט אונדז אויפגעמונטערט מיט ספּעציעלע ברוך הבא־איבונגען, נאָך וועלכע מיר זיינען געווען ברוין און בלוי פון די איבער אונדז געגוצטע שטעקנס.

פאַר קנאַפּע צוויי מאָנאַטן זיינען מיר אויסגעשטאַנען גרויזאַמע ענויים פון די אין שוואַרצן מונדורירטע שומרים מיט די טויטן־קעפּ־עמבלעמען אויף די היטלעך. ווי טויב־שטומע האָבן זיי מיט אונדז נישט אויסגערעדט קיין וואָרט, נישט געזאָגט אין וואָס מיר ווערן באַשולדיקט, ווי לאַנג מען וועט אונדז האַלטן אָדער וואָס עס גייט מיט אונדז ווערן. נאָר יעדע נאַכט, אין סאַמע מיטן פון טיפן שלאָף האָבן זיי אונדז אויפגעוועקט און געצווונגען צו גימנאַסטיק אין געסטאַפּאָ־סטיל בשעת וועלכער אַלע אברים זיינען צעמזיקט געוואָרן.

גליקליכערווייזע איז דער ראַדאָמער „יודענראַט״, ווי עס איז דערגאַנגען וועגן אונדזער איזאָלירטער „קוואַראַנטין״־עקזיסטענץ, און אַזויווי דאָס איז נאָך געווען פאַר דער טרויעריק באַרימטער „וואַנזע״־קאָנפערענץ וועגן דער ענדגילטיקער „יודן״־ליקווידאַציע, האָט ער זיך גלייך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט די ווירזבניקער קהילה־פירער. מיט בשותפותדיקער „פּראָטעקציע״, מי און מאַטערניש און דער עיקר אַ שווערע סומע כופר־נפשגעלט זיינען מיר דערוויל באַפרייט געוואָרן, בכדי שפּעטער נאָכאַמאָל געכאַפּט צו ווערן און צו טיילן דעם גורל פון אַלע יידישע קרבנות.

שטאַטישער סטודענט מסרט מיך פאַר דער ס. ס.

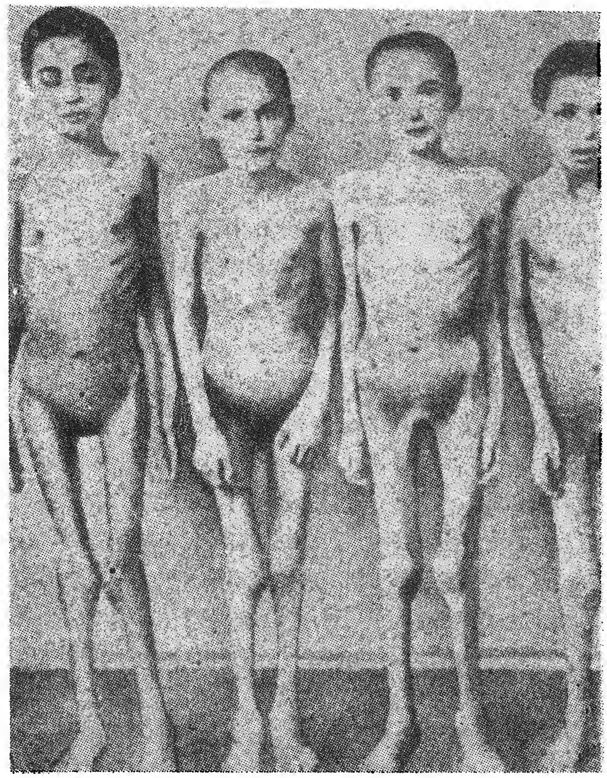
דערווייל האָט זיך די צייט גערוקט. די אַנטי־יידישע שיקאַנעס זיינען געוואָרן שאַרפער און דראָענדיקער. קאָנטריבוציעס און געלט־אויספּרעסעריי איז געוואָרן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. אַלע מאָנטיק און דאָנערשטיק האָבן די דייטשן באַדאַרפט עפּעס אַנדערש: שטיוול, מאַנופאַקטור־סחורות פאַר אַנצוגן, פוטערס, פוכענע קאָלדרעס, פאַרהאַנגען פאַר זייערע וווינונגען, מעבל, קלאַווירן, און לעדערנע וואַליזעס אַהיימצושיקן דאָס אָנגעראַבעוועטע האָב־און־גוטס.

אַ נייער „סימבאָל״ האָט זיך באַוויזן: אַ ווייסע 9־צענטימעטערדיקע לענטע מיט אַ בלויען מגן־דוד, וועלכע מען האָט געמוזט טראָגן אויף דעם רעכטן אָרעם, באַצייכענענדיק זיך אַליין אַלס יידישן „אונטערמענטש״ און הפקרדיקן קאַנדידאַט פאַר אַלע שמוציקסטע אַרבעטן אין און אַרום דער שטאָט.

כאַפּן צו דער אַרבעט איז געוואָרן אַ נייע רעאַליטעט. „יודן־יאַגד״ איז געוואָרן אַ פּאָפּולערע דייטשע פאַרווייַלונג און טאַקע אויך אַ בחינמדיקער קוואַל פון יידישע האָרעוואַניע פאַר דער הערן־ראַסע.

איז מען געגאַנגען אין גאַס מיט אָנגעשטרענגטע חושים, מיט כסדרדיקער שרעק, קוקנדיק אין אַלע זייטן צי עס לויערט ערגעץ ווו נישט די געפאַר איינגעלאָדן צו ווערן צו אומזיסטער עבודת־פרך — פאַרגיטיקט מיט פיזישע באַליידיקונגען און שלעג.

די דייטשן האָבן נאָר געוווּסט צו אידענטיפיצירן אַ ייד לויט זיין געטראָגענעם „יודן־באַנד״ און אויך אויב ער האָט געטראָגן אַ באָרד אָדער געהאַט אַ ספּעציפיש סעמיטישן אויסזען. זייענדיק אָבער אַ יונגער חברה־מאַן מיט העלע האָר און אַן אַרישער נאָז האָב איך מערסטנטיילס באַוויזן אויסצומיידן די דאָזיקע דערנידעריקנדיקע סיטואַציעס, ווען מען איז ווי אַ פוטבאָל מיט אַ קאָפּ אין הינטן אַריינגעיאָגט געוואָרן אין דער וואַרטנדיקער לאַסט־מאַשין. ביז אין איינעם אַ שפּעטן זומער־טאָג בין איך פּלוצעם אַזויווי פון אונטער דער ערד קאָנפראָנטירט געוואָרן פון אַן ס.ס.־מאַן נישט ווייט פון פּזשיטיצקיס געוועלב, אויף דער מאַגיסטראַט־זייט. פאַר אַ מינוט האָט ער מיך נישט באַמערקט, זייענדיק פאַרנומען מיט די אַנדערע געכאַפּטע צו דער אַרבעט. אָט אין דער דאָזיקער מינוט האָב איך דעצידירט אַראָפּצושלעפּן מיין „יודןבאַנד״ און אַזויווי קיינמאָל גאָרנישט פאַרגעזעצט מיין

אויסגעהונגערטע, פארמאטערטע
יידישע קינדער — לעבעדיקע שקעלעטן

גאנג אין זיין ריכטונג, אנשטעלנדיק א זארגלאז געזיכט פון אן עכטן שגץ.

„העי דו! ביסטו יודע?" — האט ער מיט צארנדיקן ריטש מיך פארהאלטן.

מיין קאפ האט אינסטינקטיוו גענומען מאכן האריזאנטאלע באוועגונגען, וועלכעס ער האט אויסגעטייטשט אלס א ניין־ענטפער און מיך געלאזן ווייטער גיין. צו מיין שלימזל אבער איז פונקט אנטקעגנגעקומען א יונגער, פוילישער סטודענט, וועלכער האט מיך זעט אויס געקענט פון מיין פאטערס מענער־קליידער־געשעפט, אדער פון דער שולע און פון פרינציפ נישט פארטראגן קיין יידישע ליגנערס. מיט באנומענע קולות האט ער אנגעהויבן שרייען צום ס.ס.־מאן, ווייזנדיק מיטן ווייזפינגער אויף מיר: „פאן"! „יודא"! „יודא"!

מלא חמה האט דער פאר כעס רויט געווארענער נאצי מיך צוריקגערופן און מיר גענומען געבן א מתנת־יד מיט די פויסטן און מיט א שפיצרוט, אז אין משך פון עטלעכע סעקונדן זיינען די מערהייט פון מיינע ציין געלעגן אויפן טראטואר. פון מיינע צעשפאלטענע ליפן, צעהאקטן גומען און מויל האט געשטראמט א מאסע בלוט צום אפענעם פארגעניגן פון מיין דענונציאטאר, וועלכער האט זיך געהאלטן ביי די זייטן פון געלעכטער.

דער ספעקטאקל איז אבער נאך נישט געווען געענדיקט. מיט א טעאטראלן זשעסט פון א מיטפילנדיקן האט דער היטלעריסטישער אויסווורף ארויסגענומען אן עפל פון קעשענע, אים ארומגעווישט פון שטויב און מיר אים העפלעך אונטערגעטראגן, הייסנדיק מיר מיט די פארבלוטיקטע יאסלעס קייען די פרוכט... דאס אלטע, אינקוויזיטארישע מיטל פון צוגעבן צו די פייניקונגען א ביסעלע גראטעסקע, קאמעדיאנטישע באפוצונג...

און מיין פוילישער, יונגער לאנדסמאן, מסתמא דערצויגן אין קריסטלעכן גייסט פון רחמנות איז געשטאנען און ממש געקוואלן פון זיין אויפטו, ווי ער האט א „פארשיוון" ייד אויסגעליפערט אין די הענט פון דייטשער גערעכטיקייט.

און איך, א געבויגענער פון שמערצן, האב אים א פארווייטיקטער אנגעקוקט און געטראכט: רבונו דעלמא כולא, דאס איז דאך נישט קיין עם־הארצישער דארפספויער, נאר א שטאטישער אינטעליגענט, וואס האסט, ווי די מערהייט אנדערע פאליאקן די פארשאלטענע גערמאנער. אבער ווען עס קומט צו דער יידן־פראגע איז ער דורכאויס א באגייסטערטער אנהענגער פון זייערע טייוולאנישע מעשים און איז גרייט מיט דער זעלבער קאניבאלישער אכזריות אקטיוו אנטיילצונעמען אין חיהשסטע, אנטי־יידישע עקסצעסן, נישט אויסשליסנדיק אפילו דעם פארלוסט פון לעבן.

שפעט ביינאכט, אהיימגייענדיק פון סטאראכאוויץ, ווו מיר האבן גערייניקט אפטריטן און געוואשן לאסטאויטאס, האב איך אויף די פאבריקס־ווענט געלייענט אונטערערדישע, רעוואלוציאנערע לאזונגען:

„פאלסקא דליא פאליאקוו, פאלעסטינא דליא אראבוו, זשידזשי נא שוביעניצע"...

„פוילן פאר פאליאקן! פאלעסטינע פאר די אראבער! יידן אויפן עשאפאט ארויף!"...

פאליקאן הויבן אן ירשנען יידיש פארמעגן

א מענטש איז שטאקער פון אייזן! א ייד איז שטארקער פון שטאט!

דאס לעבן איז ווייטער אנגעגאנגען טראץ די וואס אמאל אלץ מער פארמערנדיקע זיך נגישות און רדיפות. פוילישע קאמיסארן און אזוי גערופענע „טרויהענדלער" זיינען ארייגעזעצט געווארן אין אלע יידישע געשעפטן, אונטערנעמונגען און פאבריקלעך. אזוי ארום זיינען „פאזנאניאקעס", און „שלאנזאקעס" אן פאקן און מאזלען גע־

קומען צום גרייטן און געוואָרן די פּאַקטישע אינהאַבער פון יידישן פאַרמעגן מיט וועלכן זיי האָבן פון איצט אָן אָפיציעל פאַרוואַלטעט.

דער דאָזיקער פּיראַטן־סיסטעם איז פון די נאַציס באַטראַכט געוואָרן ווי אַ בריליאַנטענע סטראַטעגיע מיט איין שאָס צו טרעפן אין צוויי צילן. ערשטנס, צו געשטאַלטיקן ביי די פּאָליאַקן אַ דייטשן אימאַזש פון „ראַבינהודישע״ רויבער, וועלכע גזלנען טאַקע ביים ייד — אָבער גיבן עס אַוועק דעם פּאָליאַק! צווייטנס, האָט עס געדינט אַלס בפירושע און קלאָרע מודעה צו די יידן, אַז זייערע קאַריערעס אַלס קאָמערסאַנטן זיינען דעפיניטיוו אָרעמסטע. הכנסה דורכן פאַרדינגען זיך צו דער „צוואַנגס־אַרבעט״ אויפן אָרט פון די פאַרמעגלעכע, וועלכע פלעגן באַצאָלן אַ פאַרטרעטער, כדי אויסצומיידן די פיזישע אַרבעט פון האַקן שטיינער, לאַדעווען קוילן און די עווענטואַליטעט פון — ווי דער שטייגער איז — באַגלייטנדיקע קלעפּ.

פונדעסטוועגן איז נישט פאָרגעקומען קיין איין פאַל פון זעלבסטמאָרד אויס פאַרצווייפלונג. אין קעגנטייל. יידן האָבן נאָך פאַרביסענער זיך אָנגעשטרענגט איבערצוווינדן די ביטערע צייטן און אויסגענוצט כלערליי המצאות פון יידישן זשעני איבערצוקליגלען דעם דייטשן געענדיקט. צו באַקרעפטיקן די דאָזיקע הנחה, האָבן זיך אין געוויסע עקן גאַסן פון שטעטל באַוויזן שילדן, אַז יידן, מענער, פרויען און קינדער, איז פאַרבאָטן אַרויסצוגיין פון שטאָט אונטער דער דראָאונג פון טויטשטראָף.

פּרנסה איז געוואָרן אַ האַרטער טאָג־טעגלעכער געראַנגל פאַר אַ שטיקל ברויט. מיטל־קלאַס־יידן, געוועזענע סוחרים, האָבן געלעבט פון אויספאַרקויפן שטיקלעך אויסבאַהאַלטענע סחורה, ריזיקירנדיק מיט קאָנפיסקאַציע פון זייערע לעצטע ווערטפולקייטן. עמך־יידן האָבן איינפאַך געשטעלט אין קאָן דאָס לעבן גייענדיק אין די דערפער אַריין אויסצוטוישן זייערע פערזענלעכע זאַכן פאַר חיונה. אַ נייע „אינדוסטריע״ איז אַנטשטאַנען פאַר די

עדות וועגן נאַצישן רציחותדיקן באַרבאַריזם

באַרבאַריזם. מיט יידישע מילן „באַשלאַגנאָמט״ און מעל רעקוויזירט פאַרבאָטן אַרטיקל, האָבן יידן דערפונדן אַליין צוזאַמענגעשטעלטע האַנט־מילעכלעך מיט קאָרבעס און געמאָלן אין געהיים ביי זיך אין שטוב. וואָס אָן אמת איז די פּראָדוקציע נישט געווען קיין ערשטקלאַסיקע. אָבער, פון הונגער האָט מען נישט געקענט שטאַרבן מער. אין געטאָ האָט מען סיי ווי נישט דערוואַרט קיין ווייסע חלות. אַ פרישׁ שטיקל ראַזעווע ברויט איז אויך געווען מלא טעם...

די דייטשע מושלים האָבן נישט געקאָנט באַגרייפן די יידישע וויטאַליטעט און זייער מיסטעריעזן כוח זיך צוצופּאַסן צו די אוממענטשלעכסטע באַדינגונגען. נישט געקוקט אויף אַלע גזירות און פאַראָרדענונגען, סטראַ־

שונקעס פון דערשאָסן ווערן און קאָנצענטראַציע־לאַגערן, האָבן יידישע קצבים אונטער די דייטשע נעז געשמוגלט בהמות און געשאָכטן, תבואה־הענדלער האָבן — אין אַ קליינעם פאַרמאַט, פאַרשטייט זיך — פאַרקויפט צו האַלבע זעקלעך קאָרן און ווייץ. שניידער האָבן געניטשעוועט מלבושים פון רעכטס אויף לינקס, בלעכער האָבן דערפונדן נייע, ביליקע אויוונס, וואָס קאָכן און הייצן אויף טראָטשינעס.

צוזאַמען מיט דער אונטערדריקונג איז געוואַקסן די פעאיקייט צו ווידערשטאַנד און אימוניטעט צו די צרות. יידן האָבן אַפילו אָרגאַניזירט אייגענע מעדיצינישע הילף און מיט אַלע מיטלען זיך באַמיט אָפּצוראַטעווען זייערע קראַנקע. פאָלקס־קוכן זיינען אַנטשטאַנען פאַר אַ ריי געיאָגטע פליטים און פאַר די יעניקע, וועלכע זיינען מאַטעריעל מער נישט אימשטאַנד געווען צו פירן אַן אייגענע ווירטשאַפט.

און אַזוי איז דורכגעלאָפן נאָך אַ יאָר פון יידישן אויסדויער פאַרמעסט מיט דער דייטשער פאַרניכטונגס־פּאָליטיק לגבי די יידן. ביז עס באַווייזט זיך די דאַטע פון 22סטן יוני 1941 און צוזאַמען מיט איר אַן אומגליקלעכער ווענד־פּונקט צום ערגערן. די אויסגעבראָכענע מלחמה מיטן ראַטן־פאַרבאַנד איז אַ סיגנאַל פאַר די געהעריקע, צוגעגרייטע אינסטאַנצן איינמאָל פאַר אַלעמאָל ראַדיקאַל צו לייזן דאָס „פאַרפלוכטע יידן־פּראָבלעם” אין גייסט פונעם „פירערס” ווונטשן...

דאַכאַו. דייטשן זענען געצווונגען צו קוקן אין אַ גרוב מיט דערמאָרדעטע

די איבערזידלונגס־תקופה איז באַגלייט געווען מיטן אויסברוך פון בויך־ און פלעק־טיפוס. יידישע דאָרפסלייט ווערן אַריינגעיאָגט אין שטאָט אַריין. און ווי אַן עקסטרעמע צולאָג הויבן אָן אָנקומען טראַנספּאָרטן פון פּלאָצקער און לאָדזשער יידן, וועלכע מען פּאַקט אַריין בייגעוואַלט. אין די אָנגעפּראָפּטע יידישע וווינונגען. די לעבנס־באַדינגונגען און פּראָוויאַנט־באַזאָרגונגען ווערן באמת אומדערטרעגלעך.

יידן הויבן אָן אָפּשרייבן פאַרמעגנס צו פּאָליאַקן. הינטערשטאַטישע סעדער, אויסערן געטאָ, הייזער, גערטנער און לאַנד, פאַר דער בלויזער מאָראַלישער פאַרפליכטונג פון ברענגען אַ ביסל עסנוואַרג־פּראָדוקטן פון צייט צו צייט אויף צו דערהאַלטן דאָס חיות. די קריסטלעכע „גוטע־פריינט” נעמען גערן אַן דאָס אָפיציעל געשאָנקענע אייגנטום צוזאָגנדיק כל־טוב פון וועלכן ס'לאָזט זיך באַלד דערנאָך אויס אַ בוידעם. דאָס באַרימטע פּוילישע שפּריכוואָרטל פון: „קאַמיעניצע וואַשע, אַלע אוליצע נאַשע” (די הייזער זיינען אייערע, יידישע, אָבער די גאַסן זיינען אונדזערע, פּוילישע), ווערט איצט קאָרעגירט און קלינגט מיט אַ נייעם שפּאָטישן נוסח: „אוליצע נאַשע אי קאַמיעניצע טאַקזשע נאַשע”! (די גאַסן זיינען אונ־

דזערע און די הייזער זיינען אויך אונדזערע). די פּאָזע פון פולשטענדיקער יידישער עקסטערמינאַציע האָט זיך אָנגעהויבן.

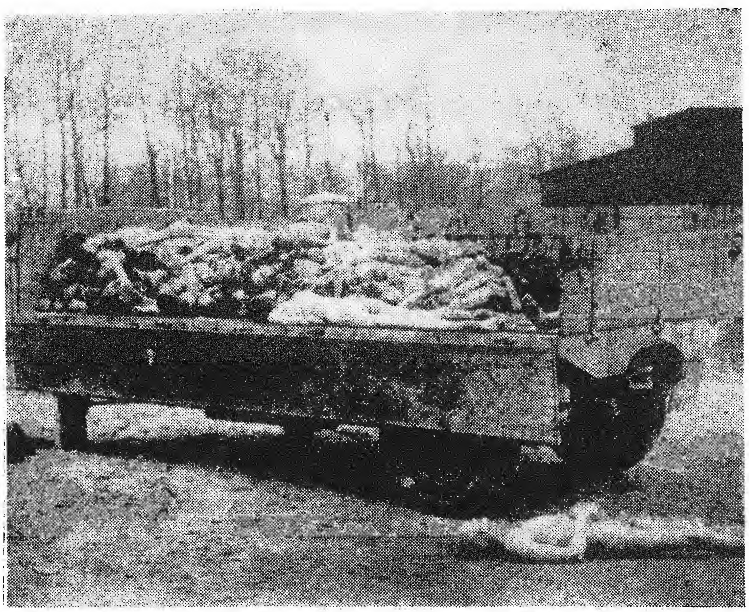
רויב־חיות אין מענטשן־געשטאַלט

פיבערהאַפטע טעג זיינען געקומען אין וויערזבניק. וואָס די נאַציס גרייטן זיך צו טון מיט דער יידישער באַפעלקערונג איז געווען אויסער יעדן צווייפל. דער מלאך־המוות האָט זיך גענומען שפּירן אין דער לופט...

פוילישע „קאַלעיאַזשעס" האָבן אָנגעהויבן דערציילן וועגן בהמות־וואַגאָנען, אין וועלכע מען פירט יידן פון גאַנץ אייראָפּע צו מאַסן־הריגה־פּלעצער. אויף די ווענט און עפנטלעכע מעלדונג־טאָוולען האָבן זיך גענומען באַווייזן העץ־קאַריקאַטורן פון געבעלסעס „פעלקישן בעאָבאַכטער" און פון שטרייכערס „שטירמער". אויף קאָלירטע פּלאַקאַטן האָט מען געזען ווי אַ יידישער קצב אין אַ קאַפּל מיט באָרד און פּאות מאַלט אַריין שטשאַרעס אין פלייש פאַר דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. אַן אַנדערער ייד מיט אַ הויקערדיקער נאָז, פאַרלייזיקט פון קאָפּ ביז פיס פאַרשפּרייט באַוווסטזיניק אָנשטעקנדיקע עפּידעמיעס. „דער ייד איז אַ שפּיָן, וואָס מען דאַרף פאַרניכטן. דער „ייד־קאָמוניסט" האָט פּראָוואָצירט דעם קריג. דער ייד איז דער שולדיקער אין אַלעם בייזן, וואָס עקזיסטירט נאָר".

אין גאַס האָט געהערשט אַ פּאָגראָם־שטימונג. עס האָט נישט אַ סך געפעלט, אַז די פּאָליאַקן אַליין זאָלן אָנהויבן אַ לינטש־געיעג נאָך יידן. אָבער דער דייטש האָט ליב אָרדענונג! און די העץ־פּראָפּאַגאַנדע האָבן נאָכגעפאָלגט געמילדערטע ביוראָקראַטישע אויפּפאָדערונגען ווי אַ שטייגער, אַז יעדער ייד מוז ביי זיך טראָגן זיין געלע „יודן־קאַרטע"; יעדער יידישער הויז־באַזיצער מוז אין טויער פון זיין הויז אויפהענגען אַ גענויע ליסטע פון אַלע יידישע לאָקאַטאָרן און סובלאָקאַטאָרן, מיט זייער געבוירן־דאַטע און באַשעפטיקונג. דער מיין פון די דאָזיקע באַפעלן איז געווען דורכזיכטיק און בולט פאַר יעדן איינעם ...די נאַציס ווילן האָבן אַ קאָנדענסירטע סטאַטיסטיק פאַר טעכנישע אורזאַכן אין פאַל, מען פירט דורך אַן אויסזידלונג אַזוי, אַז קיינער זאָל נישט קענען אַנטרינען.

פאַרווירונג און צעמישונג האָט אָנגעהויבן אַריינצודרינגען אין אַ סך פאַמיליעס. טייל האָבן געהאַלטן, אַז מען טאָר אין די ליסטעס נישט אַריינשטעלן קיין יוגנט, וועלכע וועט לויט די דייטלעכע רשימות גלייך אַוועקגעפירט ווערן. אַנדערע ווידער זיינען געווען איבערצייגט.

טויטע קערפּערס פון יידישע קרבנות — מאַסנווייז אויפגעלאָדן אויף פּלאַטפאָרמעס אויף וועקצופירן

אַז מען מוז פאַר יעדן פּרייז אויסמיידן אַנצוגעבן מענטשן איבער זעכציק יאָר אַלט. וועלכע ווערן דורך די דייטשן באַטראַכט אַלס נוצלאָזע ברויט־עסער.

א שגעון פון בויען בונקערס און באַהעלטענישן האָט אַרומגעכאַפּט דעם עולם. אונטער דער ערד, אין דאָפּלטע ווענט, פאַרמאַסקירטע קעלערס, פאַלשע דעכער און אַפילו אין נישעס פון טירן האָט מען אויף די פאַנטאַסטישסטע אופנים געבויט מלונות.

אַן אַנדערער פּסיכאָז איז געוואָרן דאָס פאַרזאָרגן זיך מיט אַ וויכטיקער אַרבעטס־„פּלאַצוווקע", וואָס האָט אָנגעהאַלטן ביז לאַנג נאָך דער געטאָ־ליקווידאַציע אַפילו.

אין די פיל־בראַנזשיקע אָפּטיילונגען פון די סטאַראַכאָוויצער אַמוניציע־פאַבריקן האָבן זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן נייע פּונקטן מיט יידישע שקלאַפן־אַרבעטער ווי: „פּראַכאָווניע", „פּאַטשיסקאָוואַניע", „פּרעס־מאַשינען", „גיסעריי", „שמידעריי", „שמעלצעריי", „שלאָסעריי". די שווערסטע קאַטאָרזשנע אַרבעט האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן צו זיין צווישן דער קאָלאָנע פון די „רודע־פירערס" צום גרויסן אויוון („גיכטאַ"). דער ערגסטער און לעבנס־געפערלעכסטער פּלאַץ צווישן די נאָכדעם קאַשאַרירטע אַרבעטער איז געווען די „סטשעלניצע" — דאָס געוויזענע שיס־איבונגס־פעלד פאַרבויט

בלוטיקע מאַסאַקרן און מערדערייען

נייע פּראָפעסיעס זיינען אַנטשטאַנען מיט שנעל דערוואָרבענע קוואַליפיקאַציעס. מיין שוועסטער חיה־שרה ניסקער (איצט לענטשיצקי) איז למשל געוואָרן אַ „פּייערלעשערין" אין דער „סטאַלאָווניע" פון די סטאַראַכאָוויצער „הערמאַן גערינג ווערקע". איר אויפגאַבע איז געווען אַכטונג צו געבן, אַז די אַרומליגנדיקע, קליינע קוילעכלעך זאָלן זיך נישט אָנצינדן. אַנדערע ווידער זיינען אויף אינדערגיך געוואָרן האַלץ־מבינים און געגאַנגען צו דער אַרבעט קיין „וואַנאַציאַ" אין העלערנס טאַרטאַק אַריין, וועלכער האָט געליפערט ברעטער און פאַרניר פאַר דער „ווערמאַכט". בעלי־מלאכות, שניידער און שוסטער זיינען אַוועק צום „קאַנסום" נייען אוניפאַרמען און מאַכן שטיוול פאַר דער מיליטערישער עליטע.

מיט וווין־באַראַקן פאַר יידישע אַרבעטער, וועלכע זיינען אַרומגערינגלט געוואָרן מיט שטאַכל־דראָט און וואַך־טורעמס — ווו דער סאַדיסטישער, דייטשער מנוול אַלטהאָף (אַבערשטורם־וואַכפירער פון „ווערק־שוץ") פלעגט אַרומגיין און סתם אַזוי זיך שיסן אויף רעכטס און לינקס — זיין פערזענלעכן אופן פון אויפהאַלטן די אַנטשפּרעכנדיקע אַרבעטס־אַטמאָספער... דער רעוואָלווער איז אַ מעדיצין פאַר אַלעמען — פלעגט ער זיך חכמהנען. עס היילט פוילקייט, עס באַזייטיקט נישט געוווּנטשענע עלעמענטן און הויפּטזעכלעך קורירט עס קראַנקע. געטריי זיין דאָזיקער „נאַגאַן־פילאָזאָפיע" איז ער איינמאָל אַריין אין דער פּאַלאַטע פון די יידישע טיפוס־קראַנקע און אַלע ביז איינעם דערשאָסן צום טויט.

דאָס קול פון עקספּלאָדירנדיקע קוילן אין יידישע גופים אַריין איז געוואָרן אַ גאָר אָפּטע דערשיינונג, אויך אין די אַרומיקע נאָך נישט אַרויסגעיאָגטע יידישע שטעט און שטעטלעך. אין אָסטראָווצע זיינען די צוויי טרויעריק באַרימטע אַרכי־מערדער „פּיטער" און „ברונאָ" אַריין אין אַ יידישן הויף אויף דער סטאָדאָלנע־גאַס און אָן אַ פּאַר־וואָס און אַ פּאַרוועך דערשאָסן אַ גרויסע צאָל יידן. אין צויזמער האָט געכוליגאַנירט און אומגעבראַכט יידישע לעבנס דער זשאַנדאַר לעשער י"ש. אומעטום זיינען גע־ווען ס.ס.־ישע מלאכי־חבלה, וועלכע האָבן אויסגעפּילט די קוואָטע פון יידישע קרבנות.

אויך פון דעם גרעסטן יידישן געטאָ, פון וואַרשע, זיינען אָנגעקומען ביטערע ידיעות וועגן אַן „אומשלאַג־פּלאַץ" אויף סטאַווקי־גאַס, פון וואַנען טויזנטער יידן ווערן יעדן טאָג אָפּטראַנספּאָרטירט אין פאַרכלאַרקעטע פראַכט־וואַגאָנען.

ווידער אַמאָל האָבן פּוילישע באַן־אַרבעטער אָנגע־הויבן ברענגען נעפּלדיקע אינפאָרמאַציעס וועגן אַ גע־היימנישפולן „טרעבלינקע" און „אָשוויענטשים" וווהין די ריזיקע יידן־טראַנספּאָרטן ווערן אַוועקגעפירט און פאַרשלונגען ווי אין אַ תהום. צוזאַגעבן זייערע ידיעות די געהעריקע פאַרלעסלעכקייט, האָבן זיי דערציילט וועגן אַ פּאַסקודנעם ריח פון געבראָטן מענטשן־פלייש און גרוי־סע, רויכערנדיקע אויוונס.

דער גזר־דין פון יידישן אונטערגאַנג האָט זיך אָנגע־הויבן דערנענטערן מיט ריזן־שריט. יעדער טאָג איז פול געווען מיט נייע איוב־בשורות וועגן יידישן חורבן. היי־מישע פּאַליאַקן הויבן אָן שמועסן תכלית און נאַרייען יידן זיי אַוועקצוגעבן זייערע מטלטלין (באַוועגלעך פאַרמעגן) אויף אויסצובאַהאַלטן, אָנביטנדיק זיך צו ווערן די שומרי־חנם פון יידישער פּראַצע. אַנדערע זיינען מער אויפריכ־טיק און זשענירן זיך אַבסאָלוט נישט מיט זייער רויבע־רישן חשק נאָך צו ירשנען ביים לעבן און אַפּעלירן צום יידנס לאָגיק: „טאַביע, מאָשעק, יוש אָפּיצערסקע בוטי ניע פּאָטשעבנע", דו מאָשקע! דיר זיינען דיינע אָפּי־צערסקע שטיוולעך שוין נישט נויטיק. גיב זיי בעסער מיר! פאַרוואָס זאָל זיי דער שוואָב צונעמען?

דעם קולמינאַציע־פּונקט פון פּוילישער געמיינקייט און עקלהאַפטן לעכצן נאָכן יידישן האָב־און־גוטס עדות איך אָבער אינעם טאָג פון דער „ווישעדלעניע" (אויס־זידלונג). נאָר אַ גרויסער פּאָעט פון ביאַליקס קאַליבער וואָלט ריכטיק געקאָנט איבערגעבן די דאָזיקע סצענע ווי אונדזער אייגענער הויזווירט ספּיטקאָווסקי — פון דער דרילזשער־גאַס ביים סטאַוו — ברעכט אויף די ברע־טער צווישן זיין דירה און אונדזערער און ווי אַ צעוויל־דעוועטע חיה, אין אונדזער אָנוועזנהייט נאָך — הויבט ער אָן כאַפּן וואָס עס לאָזט זיך נאָר.

ווי לאַנג איך וועל לעבן, וועל איך נישט פאַרגעסן דעם דאָזיקן פינף אַ זייגער פאַרטאָג פונעם 27סטן אָק־טאָבער 1942. אין דרויסן איז דאָס געטאָ אַרומגערינגלט מיט ס.ס., ליטווינער און לאָטישן, וועלכע גרייטן זיך, באַוואָפנטע פון קאָפּ ביז פיס, דורכצופירן די אַקציע. איך, מיין פאָטער און מוטער (ברײנדל יעקב בזשיזשערס — גאָלאָמביאַוסקי), מיין שוועסטער חיה־שרה מיט איר 9־יאָריקן זון יעקב, שטייען שוין אָנגעטאָנענע אין עט־לעכע פּאָר אונטערוועש, דאָפּלטע אָנצוגן און קליידלעך אין סוועטערס מיט רוקזעק אויף די פּלייצעס און ציטערן דאָך פון אויפרעגונג און שרעק. און דער באַלעבאָטישער „מיעשטשאַנין", וועלכער האָט ביי אונדז גענומען אַ פּאָר־מעגן שליסל־געלט פאַר זיין אויסגעדונגענעם צימער און קיך — ווילט מיט גזלנישער קאַלטקייט די זילבערנע לעפל, גאָפּל, ליילעכער, ציכן און טישטעכער. מיט אימ־פּעט רייסט ער אויף די שופלאָדן זוכנדיק צירונג און זאָגט זיך נישט אָפּ אפילו פון שטיקער מעבל, וועלכע ער טאַשטשעט מיט דער מיטהילף פון זיין טאָכטער אַרי־בער אויף דער אַנדערער זייט הויז!...

אַזוי האָט אין מאָמענט פון יידישן אומקום געהאַנדלט אַ פּאָליאַק, אַ תבואה־סוחר, אַ קירכע־גייער, אַ סאָלידער בריגער פון דער שטאָט ווירזבניק!...

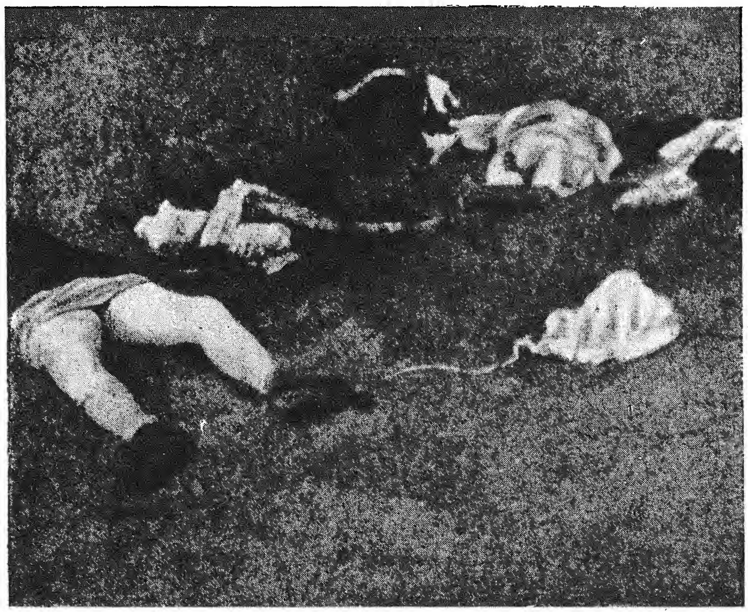
אָבער דאָס איז נאָך נישט דער העכסטער ניוואָ פון פּוילישער אומווירדיקייט און פּלינדעריי.

אין אַן אַנדערן טייל פון שטאָט שפּילט זיך אָפּ אַ פיל בלוטיקערע דראַמע וווּ דער רויבער פון יידישן פאַר־מעגן איז ווידער אַן אינטעליגענט, ציכטיק געקליידט און אַ באַאַמטער פון פאַרמלחמהדיקן, שטאָטלעכן יוסטיץ־סיסטעם.

זיין נאָמען איז: טאָמטשיק! פון באַרוף אַ געהיים־אַגענט און אַ געלערנטער מענטש. נאָר־וואָס האָט ער דריי אויסבאַהאַלטענע ביי אים יידישע קינדער אין על־טער פון 5,5, 7,5 און 8,5 יאָר אַרויסגעשיקט אין מאַרק אַריין ווו זיי ווערן דערשאָסן. רויזע מילמאַן, די בעקע־ריי־אייגנטימערין (איצט הערלינג) האָט דעם אויבנדער־מאָנטן, נידערטרעכטיקן „טאַיניאַק" אַוועקגעגעבן אַ שווער פאַרמעגן פאַר דער הבטחה אָפּצוראַטעווען איר קליינוואַרג, (מאָניעלע, חיים־יאָסעלע און ראָכע־פּעסל). דער רוצח האָט צוגענומען דאָס געלט און גאָלד און די קינדער אַוועקגעשיקט צום טויט.

די פוילישע אַנטי־יידישע באַנדיטישקייט איז אָבער נישט באַגרענעצט נאָר צו הענדלער און אינטעליגענטן. אין דער פאַבריק האָט יצחק ראָזענוואַלד זיך באַהאַלטן הינטער אַ גיסעריי־אויוון. אַ פּשוטער אַרבעטער, אַן איינ־פּאַכער פּראָלעטאַריער האָט דאָס באַמערקט און אים אויס־געליפערט צו די אוקראַינער, וועלכע האָבן אים געגעבן אַ קויל אין קאָפּ.

און, אין די אַרומיקע וועלדער האָבן פּוילישע מילי־טער־לייט אָרגאַניזירט אין דער אַ. ק. (,,אַרמיאַ קראַיאַ־

אומשולדיקע יידישע קרבנות צעזייעט איבעראל

וואַ'') געמאַכט זייער אייגענעם חשבון מיט געכאַפּטע יידן אָפּשניידנדיק די קעפּ אַזוי ווי מיט אַ גילאָטינע — איינמאָל פאַר אַלעמאָל צו באַפרייען ס'פוילישע פאָטער־לאַנד פון די ,,זשידעס''...

די דאָזיקע פּאַטריאָטיש־העלדישע טראַדיציע פון גאַרגל־שניידעריי איז אגב פון זיי פאַרגעזעצט געוואָרן אויף באַלד נאָכן קריג, ווען זיי האָבן אברהם קאַדישע־וויטשן אָפּגעהאַקט דעם קאָפּ פאַר דער יידישער חוצפּה פון פאַרקויפן אַ הויז. וואָס פאַרא אידעאַליסטישע מאָ־טיוון האָבן זיי באַוויגן בעסטיאַליש אומצוברענגען די צוויי געראַטעוועטע פרויען וואָלפאָוויטש און עיניסמאַן, דערהרגענען דריי קינדער און אַרויסצוואַרפן רבקה און מאַרמעלע סילווערמאַן פון אַ לויפנדיקן צוג, בלייבט אַ סוד און אַן עניין פאַר אַ שטודיע פון פּאַטאָלאָגישער, פּוי־לישער שנאה צום יידישן פאָלק.

זאָלן דעריבער די דאָזיקע מעשים תעתועים פון די פוילישע שאָנטאַזשיסטן, קאָלאַבאָראַטאָרן און הענקער פאַרשריבן ווערן אין אונדזער ספר־הזכרונות!... און זאָלן די צוקונפטיקע דורות וויסן, אַז בשעת דער ריזיקער עקדה פון דער ווערזבניקער יידישער קהילה, האָבן פּאָ־ליאַקן געראַצחנט און גערירשנט...

התנגדות ומרי

צבי פייגנבאום

הכצאן לטבח יובל

רבות כבר נאמר וסופר איך ניספה שליש מבני עמנו, באלו יסורים ועינויים היה עליו לעמוד וכמה מדורי גיהינום לעבור עד לשלבי ההשמדה.

ואולם לנוכח ממדי השואה המחרידה עלתה לא פעם השאלה: כיצד יכול היה להתרחש האסון הגדול הזה בממדים כה מדהימים ובפרק זמן כה קצר יחסית. ומכאן מבעבעת ומנקרת במוח המחשבה המדכאת — האין זאת כי אם העובדה שלא גילו כל התנגדות? ובמילים אחרות: הכצאן לטבח יובל?

לתופעה הזאת היו צורות שונות בכל מיני מקומות: התארגנות של קבוצות, והתנגדות של יחידים, מרידות ולו חמה; מעשית נועזים ופרקי גבורה נוראי הוד. הם היו כמעט בכל מקום, הגם שלרוב — לא נותרה להם עדות, מפני שנגנוז כל סימן והד לעלילות הגבורה האלה, נעלם ונאלם לתמיד בכוח ידו הנפשעת של הצורר הנאצי.

עדות חיה על נסיונות ומעשים שנשאו בחובם אי־השלמה עם הקיים והתנגדות פעילה ע״י אנשי וירזבניק, בתחומי וירזבניק וסביבתה, מספר מר צבי פייגנבאום:

קבוצת אברכים מוירזבניק. הקיצוני משמאל — מגדל ברודבקר, היה בפרטיזנים. (מוזכר כאן)

לשאלה הזאת נמצא המענה בשני מישורים: האחד, הן הנסיבות, התהליכים והשיטות שננקטו ע״י הגרמנים בכל אחד משלבי ההשמדה; והשני, בעובדה שאולי אינה כה בולטת בהיקפה, אך בעלת משמעות היסטורית באיכותה, מהותה, אופייה וייחודה באותם התנאים האיומים, והיא — שהיתה התנגדות! היתה אי־השלמה עם הגזירה הנוראה!

היה זה כבר בקיץ 1942, כאשר החלו להגיע אלינו השמועות על גירושי היהודים ממקומות מגוריהם והמשלוחים למחנות. קודם שמענו על לובלין ואח״כ על רדום. אשר לגבי רבים, היו אלה שמועות שמקורן לא היה ברור ואולי גם לא מהימן במידה מספקת, ואולם לגבי דידי, הרי היה לי יסוד מספיק לקבלן כעובדות שאינן מוטלות בספק.

מכבר הימים היו לי קשרים סמויים עם אנשי המחתרת

הפולנית, אשר הקשיבו בקביעות לשידורי רדיו לונדון והיו מעודכנים במצב. אולם, כדרך ההסברה, שנועדה לצייד אנשים במידע וגם לעודדם ולהעלות בהם את המורל, נהגו שידורים אלה מחוץ לארץ להגזים לפעמים במסירת הידיעות הנוגעות לפעולות מלחמתיות, מעשי האויב וכו׳. הנה משום כך באו אלי תכופות אנשי המחתרת הפולנית, עם רשימות מלאות של ידיעות שקלטו בעת ההאזנה לשידורים, כדי לקבל את חוות דעתי והערכתי עליהם, באשר נוכחו לדעת כי דברי נותנים תמונה מאוזנת והם מתאמתים תמיד בדיעבד. כשלעצמי, ניתחתי להם בפשטות את המצב על פי המידע שקיבלתי וחשפתי את האמת הצרופה מתוך כל המלל המעוטף שכבות, שכבות. נראה, שדעתי עוררה בהם אימון רב ולכן כיבדוני בביקוריהם חזור ונשנה וכך נמצאתי למד על מה שמתחולל מסביבנו בכל עת תמיד.

ביום בהיר אחד קיבלתי מהם עיתון מחתרת, בו פורטו המשלוחים של יהודים למחנות, בין היתר, ציבורים שלמים, המוני יהודים מוסעים לסוביבור, ומשם הם לא חוזרים. כאשר קשרתי ידיעה זו עם הגירושים והמשלוחים מהעיירות והערים שבסביבתנו, לא היה לי כבר כל צל של ספק אודות מהותם האיומה והטראגית של המשלוחים האלה. הרגשתי שכלו כל הקיצין ואין עוד לסמוך על הגורל העיוור, שמשמעותו היא אחת ויחידה — לצפות למלאך המוות שוודאי לא יבושש לקטול את הנפשות. ידעתי שזהו הרגע האחרון ובכדי למנוע את הגרוע ביותר חייבים לעשות משהו — ומיד!

התוודעתי לעוד צעירים שדעתם כדעתי והתחלנו לטוות מחשבות נועזות על אי־השלמה עם הקיים, של היחלצות למרד. בלבותנו גמרה המחשבה — להעיז ולפעול, להתנגד, ללחום — ולא ללכת כצאן לטבח. העלינו על הדעת להצטרף לפרטיזנים או לארגן בעצמנו קבוצות לוחמות. אולם, בחשבננו זאת, עמדנו מיד על המציאות העגומה שאנו נתונים בה. כי אם למרוד — הרי צריך איזה נשק ביד, וזה לא היה מצוי אצלנו ובאין אפילו המעט ההכרחי, היה נגזר עלינו לכלכל את צעדינו הראשונים בהסתר מוחלט, מפני שעם ההתגלות הראשונה, הרינו חסרי אונים ונידונים לחיסול מיידי. הבעיה השניה שעמדנו בפניה, נעוצה באותה מסורת מקודשת בעמנו מדורי דורות אשר ביטויה התמציתי נאמר ע״י חז״ל כי „כל ישראל ערבים זה לזה״ והיאך נברח קבוצה שלמה, ליער או למקום אחר, כאשר הדבר כרוך בסיכון כל הציבור. אין זאת, כי ודאי הוא שהגרמנים יוציאו את זעמם ויתנקמו בכל הציבור. משמע, שאם לברוח — הרי רק כיחידים.

בידענו את נפשם של משנאינו־מדכאינו, ידענו מהי הפורענות הצפויה על מקרה יוצא דופן שיש עמו סימן של התנגדות. מכאן, שהתלבטנו קשות והיגענו את מוחותינו ימים כלילות: הבריחה כשלעצמה, אין בה מטרה ותכלית, כאשר אינה מלווה בסיכוי כלשהו להתמיד במצב הזה. ומאחר, שהדבר ניתן להשגה רק בכוח הנשק, משמע — יש להשיג נשק ויהא מה, אך מנין? הנשק מצוי רק אצל הגרמנים. הווה אומר, שצריך להרוג גרמני כדי ליטול ממנו את הנשק, ואם ימצאו גרמני הרוג, יגרור המעשה אחריו רצח המוני של מאות יהודים... מה יאמר אחרי כן העם? כלום לא יאשימונו ברוב אסונם שבמו ידינו סייענו למבול הדמים הזה?!

ועוד מכשול, מסוג אחר, עמד בפנינו. תוך כדי שיחות ומגעים עם אנשים שונים על הנסיון לברוח לפרטיזנים, הסתמנה כעין הסכמה אילמת מצד הבריות, מלבד שניים, שתקף אותם פחד נורא מפני הגרמנים והיה חשש שפחדם זה עלול להעבירם על דעתם ולדחוף אותם למעשה הלשנה... אחד מהם גילה אפילו סימנים ברורים ליציבותו הרופפת וכדי להקדים תרופה למכה, היה הכרח „להסיר״ אותו מהדרך. והמשתמע מכאן, שהיינו צריכים לתת את דעתנו ומחשבותינו איך לרקום „מזימה״ ולתכנן כיצד להרוג יהודי — ואנחנו לא היינו מוכנים ומסוגלים לכך מבחינה נפשית.

לבסוף — הפחד העצמי שלנו מפני הנציגות הרשמית שהינה אחראית כלפי הגרמנים בעבור כל מה שמתרחש בין היהודים וחששם מפני מעשי נקם אכזריים, העשוי להניע גם אותם לפעול נגדנו עוד בטרם שנספיק לעשות דבר מה.

היו עוד סיבות וק״ן טעמים שמנעו מאיתנו מלהתארגן למבצע או פעולה כלשהי, והדבר נדחה מפני כל המכשולים ואבני הנגף שבדרך. ברם תוצאה אחת שאותה ניתן לרשום כפועל יוצא מכל השיחות והדיבורים מסביב להיחלצות לפעולה — נקבעה, וגם על זאת היו מוכנים לייסרני בשוטים ובעקרבים, שהעמדתי את הערכת המצב על אמיתו; הוה אומר, שגורל אחד נכון לכולנו: לכל הערים והעיירות שבהן גרים יהודי פולין, ומי שחושב שאת וירזבניק־סטרכוביץ יפלו הגרמנים לטובה, מפני שהאנשים חיוניים כאן כביכול לעבודה בבית החרושת, אינו אלא טועה ומטעה.

החוורת המציאות כפי שהיא, לא נעשתה בבחינת דיבור בעלמא, אלא שהיתה מטרה מפורשת להחדיר לתודעתם של האנשים, כי רק צעדים נמרצים עשויים להציל מפני הכליון הוודאי הרובץ בפתח. ברם, למרות כל אלה, טרם הגיע הזמן לפעול.

לפי שעה נדחו הצעדים המעשיים לקראת ההתארגנות לפעילות פרטיזנית, אך הם חזרו ועלו מחדש בפרקי זמן שונים.

היום המר

לדאבון לבנו, התאמתו כל התחזיות השחורות: ב־27 לאוקטובר 1942, כשרק הפציע השחר נשמעו הצווחות ברחוב היהודי — „ראוס! ראוס!" והגרמנים במדים בלוויית עוזריהם המקומיים מגרשים את כולם ל„רינק", שהפך להיות ל„אומשלגפלאץ" הנודע לשימצה. אנשים חולים, קשישים ואחרים שלא יכלו לצאת מיד — נורו במקום. באותו יום נרצחו בדרך זו כ־80 איש ואשה. מהפורענות הזאת ניצלו — 2000 איש, מהם אשר יצאו עוד קודם לכן למשמרת העבודה ונשארו בבית החרושת. מן הראוי להעיר, כי מכסת אנשים זו שיצאה לעבודה היתה גדולה מהרגיל, מפני שמועצת היהודים אשר הוגנב לאוזנה מה שעומד להתרחש — השתדלה ושיחדה פקידים בכירים שיסכימו להזמין יותר פועלים. תוך כך חצה הגירוש בין משפחות. כאשר הגברים נשארו בבית החרושת והנשים עם הילדים נשלחו לגירוש, או להיפך. גורל אכזרי זה פקד גם את משפחתנו. אשתי וששת הילדים היקרים שלנו — משה ברוך, חנה'לה, יצחק מאיר, צפורה, ליבאלע ושרה'לה נשלחו לטרבלינקה — ואני נשארתי עם שתי בנות, מהן נלקחה אחת לאחר מכן לבית החולים, מפני שחלתה בטיפוס ונרצחה ע"י הגיסטאפו ביחד עם עוד 140 חולים.

איך משיגים תעודה

בהגיעי למחנה סטרכוביץ נוכחתי לדעת שאין גבול לרע... לעומת מה שנגלה עתה לעיני, היה המצב הקודם משופר יחסית. קשה היה לתאר שאפשר להחזיק בני אדם בתנאים בלתי אנושיים כאלה. המחנה היה מורכב מצריפים קטנים — ובתוכם, ליד הקיר, דרגשים בשלוש קומות, בלי מזרונים רק מעט נסורת פזורה עליהם. המחנה מוקף סביב גדר־תיל עם מגדלי שמירה. במקרה או שלא במקרה, בעת הגיענו לשם, התקרב ילד בטווח קרוב לגדר התיל — ומיד נורה במקום. זוועות כאלה ודומות להן היו לאחר מכן לחם חוקו של כל מי שנקרה למחנה הזה. הרגשתי בעליל כי המטרה הסופית שהגרמנים הועידו לשוכני המחנה, היה לגווע לאט לאט עד הקץ המר והיה מנוי וגמור עמי שלא ללכת כצאן לטבח. עז היה רצוני „לעשות משהו" ומוחי פעל ללא הרף בקדחתנות — מעלה מחשבות רוקם תכניות.

„רבות מחשבות בלב איש"; בסביבה היו שני מחנות לאסירים — אחד על הגבעות, והשני — בעמק. ע"י שוחד ושלמונים קיבלו בעלי תעודות־עבודה — מהמפעלים האלה — רשיונות לצאת מהמחנה ולהצטרף לאחת השיירות ההולכות לעבודה. כשלעצמי — לא היתה לי כל תעודת השתייכות למפעל זה או אחר ולכן לא יכולתי לצאת מהמחנה.

ביום השלישי נשארו שני אנשים שרצו להסתלק, אבל לא העיזו. הם פנו אלי ושאלו אם אני מוכן להצטרף אליהם. לאחר שהסכמתי, החלטנו לפעול. שיחדנו אי־אלה מאנשי המנגנון של המחנה ובערוב היום יצאנו שלושתנו לדרך. ליד השער עצרו אותנו ושאלו — לאן אנו פונים. השבנו שאנחנו עובדים למטה והם הפקידו עלינו משמר מזויין שיובילנו. בדרך שיחדנו אותם והמשכנו תוך תלאות עד לבית החרושת שם עשינו אתנחתא קצרה ואחר פנינו שוב באמצעות שיחודים — למפעל החשמל „זאורק". אכן, כאן נתגלתה תמונה שונה מזו שהורגלנו בה במפעלים הקודמים, האנשים הורשו להביא עמם מבתיהם כלי מיטה ועוד אביזרים אחרים. היתה כעין מחלקה מיוחדת לנשים וילדים ואפשר היה איכשהו להתקיים במקום הזה. אולם לגבי, עמד מכשול בדרך, כולם היו כאן מוכרים ומשובצים כדין, ואילו אנוכי הייתי חסר תעודה, וממילא צפוי לכל מיני הפתעות בלתי נעימות.

הייתי אובד עצות אילולא האנשים במקום שיעצו לי בינתיים להסתתר, עד שפלוני, „איש הקשר" שיש לו גישה לשלטונות ישחד את מי שצריך, כדי שירשמו אותי ב„ספר החיים", כלומר במסגרת עובדי המקום המאושרים. ברם אליה וקוץ בה. המיטיב שלי טען שה„עסק" צריך לעלות 2000 זהובים ולי לא היתה אפילו פרוטה לפורטה. כל מה שהיה עמי נטלו ממני עוד ב„אומפשלגפלץ". בעומדנו שם, נדרשנו להוריק את כיסינו ובכלל — למסור לגרמנים כל דבר בעל ערך: כסף, זהב, תכשיטים וכדומה. כרגיל, אחר הדרישה בא גם האיום כי מי שלא ימסור את הכל וייתפש ב„קלקלתו" — אחת דינו — להיירות! לנוכח כל זה סברתי בנפשי — מה ערכם של החפצים בין כותלי השאול והמוות, לא על כך בכתה נפשי, אלא על יקירי שלא אראה אותם יותר — ומסרתי את כל מה שהיה עמי — עד תום. והנה, אני עומד שוב בפני העימות הנוקב: דם ודמים!

אולם, טרם כלו כל הקיצין — בתוך עמי אני נמצא וכידוע, יהודים רחמנים בני רחמנים החלו לטכס עצה, לא פחות מ־20 איש, ביניהם גם מכירי, הודיעו שינדבו 100 זהובים לצורך מימון ה„מכסה", אלא שיידרש להם זמן כדי לארגן את הסכום הדרוש ובאופק הסתמן שביב של אור.

רוצים להקים קבוצת פרטיזנים

כפי שהזכרתי עוד קודם לכן, חלחלה במוחי כמעט ללא הרף המחשבה שצריכים לעשות משהו, שיש לפעול פעולה של ממש נגד הצורר הגרמני שחרת על דגלו את השמדת עמנו ועשה בפועל למימוש התכנית השטנית שלו בכל מקום שדרכה כף רגלו. דעתי זו חזרה ועלתה בי מדי פעם לפעם, כל אימת שרק יכולתי להתאושש קמעה מן הסכנה

שארבה לנו פה ושם על כל צעד ושעל. עתה הייתי שרוי במצב של ציפיה ל,,סידור" השתייכותי למקום, כאשר הסיכוי הסביר לכך מזמן לאדם אתנחתא להרהר מסביבו. בין כה וכה, נתוודעתי עם כמה צעירים מאנשי המקום, ועם שניים מהם נרקמה ידידות הדוקה יותר. כפי שיסתבר הלאה, צמחה וידידות זו בינינו לא בלי משים, אלא שהיו בה השלכה וזיקה לטווח רחוק. אחד משניהם, שלמה דריינודל, קצין לשעבר בצבא הפולני, עבר גם אימונים ללוחמה פרטיזנית, והשני — לייבוש נוימן, היה מנהיגם של הקומוניסטים היהודים בעירנו, ובתור שכזה התמצא בבעיות קונספירציה ומחתרת, ואילו אצלי גמלה זה מכבר החלטה נחושה לפלס את הדרך לפעילות פרטיזנית. אשר על כן, מצאנו חיש מהר שפה משותפת ורקמנו תכניות כיצד ובמה להתחיל את פעולתנו. החלפנו דעות ולפי מה שידענו כבר על התנכלותם של הפרטיזנים הפולניים והאוקראיניים ליהודים, היה מנוי וגמור עמנו שלא להצטרף לקבוצות אחרות של גויים, אלא להקים קבוצה עצמית והתחלנו לעסוק בגיוס אנשים.

מובן מאליו, שהדבר חייב זהירות מירבית. מפני שכל ,,מעידה" גוררת אחריה מוות. לכן נצטווינו על סודיות מוחלטת והליכה על בהונות הרגליים, פן יפול חלילה דבר על אוזניים בלתי מהימנות. אף על פי כן, ולמרות כל מאמצינו — דלף הסוד שלנו החוצה והקיף כמעט את כל 84 שוכני המחנה. במהירות מפליאה השתררה מבוכה מהולה באימה ותרעומת. כסברתם של הבריות — הרגישו את עצמם שלווים ובטוחים יותר מאשר בכל מקום אחר, והנה בא איזה אורח אשר בתומם חשבוהו כשוחט, מוהל, איש ירא שמים שאין פניו אלא לעבודת הבורא, ומתחיל פתאום ,,לעקש דרכים" ולעסוק בכל מיני ,,מרעין בישין", אשר טומנים בחובם סכנות בל ישוערו... מכאן, שצריך בכל מחיר להיפטר ממנו — ויפה שעה אחת קודם. קמו ועשו: רמזו לפלוני, שהיה צריך להשתדל כדי להכליל אותי ברשימת אנשי המקום, שיחדול ממאמציו. כעבור זמן לא רב, בא אלי והגיד: ר' הרשלי, כפי שהם קראו לי, ,,מצטער מאד... גימגם במבוכה, אין ביכולתי לעשות דבר... אי אפשר... זה לא ניתן..." ולאחר הפסקה קלה הוסיף: ,,הא לך 1000 זהובים, שתוכל לצאת מכאן."

היות וידעתי את הסיבה למעשהו, היו כל פירושים או הסברים מיותרים ואני השלמתי עם גורלי שעלי ליטול שוב את מקל הנדודים ולעקור למקום אחר.

תחת שם בדוי

סמוך למפעל החשמלי בו ניסיתי ,,להתאזרח" — ללא הצלחה — היתה מנסרה, בה עבדו גם כן כ־60—50 יהודים בתנאים טובים יחסית. גם אלה שהיו ממונים על הפועלים היהודיים עמדו איתם בקשרים וקיבלו כספים כדי להוסיף אנשים לרשימת הפועלים, בתואנה שהם חיוניים בשביל המפעל העובד למען תעשיית המלחמה הגרמנית. באורח טבעי נמשכתי איפוא למקום הזה. בהתקרבי לגדר המפעל, הבחנתי באשה שהכרתי וביקשתיה לעזור לי להשתלב במפעל שלהם. היא לקחה ממני את תעודת הזהות שלי, כדי להסדיר את הכללתי ברשימה. בינתיים חזרתי למקום הסתר שלי ב,,זאורק" להתמקם בו, עד שאצליח לקבל את ,,הגושפנקא החוקית". אולם רק לילה אחד יכולתי לחלום על ימים יותר רגועים, כי מיד למחרת, כבר השכם בבוקר הוקף המקום במכוניות משטרה, גיסטאפו וס"ס מזויינים ומזעיפי פנים. אך ירדו מהמכוניות, המטירו מבול של פקודות, הוראות — ,,לרכז את כולם במקום אחד!"

שוב הועמדתי בפני הכרעה חדה. מיד יתחילו לבדוק ולחקור — מי רשום ומי לא רשום, ובעקבותיו — מי לחיים ומי למוות. והלא אנוכי — אינני רשום... פירוש הדבר שצריך מיד לפעול, שמא יהיה בעוד רגעים מספר מאוחר מדי... ,,התפלחתי" איפוא בכל המהירות מהמקום שנמצאתי והסתננתי למחסן סמוך, בו עמדו כל מיני גרוטאות ועגולים עמוסי כבלים עבים. הסתתרתי בין הגרוטאות האלה כדי להישאר שם עד יעבור זעם. ובעוד אני מפלס לי את מחבואי, נכנסו לשם הורים עם ילדיהם כדי להסתירם שם מפני הגרמנים — כיוון שהיו כאן ללא אישור.

ואולם, לאחר שריכזו את כל היהודים בחצר, החלו לחפש בכל מיני מקומות אם לא נשאר מישהו שלא התייצב לפי הפקודה, וכך הגיעו גם למחסן שהסתתרתי בו. גרמני אחד עמד למעלה עם אקדח שלוף וצווח: ,,ראוס! ראוס!" הילדים נבהלו ונשמעו רחשים שהעידו כי מצויים כאן אנשים. על כן קפץ השוטר על אחד העיגולים וכאשר הבחין בי, כיוון את אקדחו ישר אלי... למזלי, לא איבדתי את עשתונותי וכדי להעסיק אותו רגע קט, העברתי ילד שלא יכל לעבור חבילת קש, מעבר לזה, וניצלתי את השניות הגורליות כדי לחמוק החוצה. בכל זאת הספיק עוד השוטר לחבוט על ראשי במקלו. אולם אני כבשתי את כאבי פנימה, לא השתהיתי אלא המשכתי לרוץ עד שהצטרפתי לשאר האנשים שעמדו במקום הריכוז. תוך כך שרפתי את התעודות שהיו ברשותי, כדי לא לגלות שאיני שייך למקום.

כאן חיכינו בחרדה שעה ארוכה עד שהובילונו למגרש גדול וציוו על כולם למסור כסף, זהב, תכשיטים ושאר דברי ערך. לי לא נותר עוד חפץ כלשהו וממילא הייתי פטור מכל זה.

אחר כך החלה החקירה, ניהל אותה ראש הגיסטאפו בסטרכוביץ בשם בקר. הוא הציג שאלות למזכיר המפעל בנוסח: ,,באיזו רשות מעסיקים כאן את כל היהודים

האלה ?" והלה השיב שאינו יודע דבר, מפני שהוא רק ממלא מקום של המנהל, האדון שטרקר, ומוטל עליו לבצע את כל הפקודות שלו. לשמע זאת, ציווה מפקד הגיסטאפו להפקיד עלינו שמירה, שנישאר עומדים במקום כפי שאנחנו עומדים כאן, ואילו הוא הלך בינתיים לברר את העניין... עמדנו איפוא שעות במתח ובציפיה לעתיד המעורפל, עד שהלז חזר אחר הצהריים מצוייד בהוראה מאת הגיסטאפו של מחוז רדום, לאמור: „מי שנמצא כאן באופן ליגלי — ישאר ומי שאינו ליגלי — יירה!" בו ברגע התחשמלה האווירה מסביבי, באשר האנשים ידעו שאני כאן כי הביטו עלי כמו על מישהו שלא מן עלמא הדין — ולאחר הרהור נוסף נחשבתי כבר כמו בר־מינן...

עתה החל המירוץ עם מלאך המוות — דקה אחרי דקה, שם אחר שם, הם הקריאו שמות מן הרשימה, אחד מקרא ואחד תרגום, קוראים את השם והאיש עונה, לפי אלפבית — הסדר אצל הגרמנים חייב להיות — עונים לקריאת השם ועוברים בריצה לצד השני של המגרש, הקריאה נמשכת ועמה הנדידה, שורה אחת מידלדלת והשניה מתארכת והו־לכת, זו גדלה וזו קטנה, עוד שם, פתאום — חלל! יש קול ואין עונה! קראו בשמו של מישהו, ואין לו הד... לבי פועם בחזקה ראשי מסתחרר עלי, אסור להחמיץ את שעת הכושר, אני אוזר את כל כוחי ויישותי כדי להשיב מלה אחת ויחידה, את המלה „ישנו" ועובר מיד בריצה עזה לעבר השני של המגרש, והנה אני שוב בין היהודים וממלמל חרישית את ברכת הגומל.

בכל זאת, פטור בלא כלום אי־אפשר ותוך כך התרחש שם דבר שהעיב קשות עלי, כאשר נדמה היה שאולי יעבור הכל חלק. בין שוכני המקום היה נער בן 17, בשם אדלר, אשר שבר את רגלו בתאונת עבודה. מסיבה זו גם נבצר היה ממנו להתייצב במקום הריכוז במועד הדרוש וכאשר הגיע סוף סוף — משך אליו את תשומת הלב של מפקד הגיסטאפו בקר, שציווה להרגו במקום בגלל נכותו.

הרצח השפל דיכא את נפשותינו בעת עמדנו שם במג־רש עד לפנות ערב. בינתיים פיזרו אותנו ואיש איש שב למקומו ולעבודתו. אשר לי, הבינו כולם ואני בתוכם שאסור לי עוד להישאר במקום הזה, מפני שאי הימצאותי ברשימה שלהם מסכנת את כולם ולכן החלטתי שעם קבלת הרישום במנסרה אסתלק מכאן.

בין כה וכה הגיעה ידיעה שהמפעל, „זאורק" עובד גם במקומות אחרים, במיוחד בסביבות סקרישבב, שם מעמי־דים עמודים להתקנת מתח גבוה, ולשם זה הקימו אפילו מחנה קטן וכי דרושים כ־11—20 פועלים נוספים. הנה כי כן, כאשר התארגנה קבוצה לשם יציאה למקום הזה הצ־טרפתי אליהם — והתחלתי לעבוד במקום החדש.

הולכים לפרטיזנים

כפי שהזכרתי עוד קודם לכן, כל אימת שלוע הסכנה המיידית חלף מעל פני, חזר ופינה את מקומו לאותו זבוב שניקר במוחי חזור ושנה — לא להשלים עם המצב, למרוד, להתנגד!

במשך הזמן הקצר שעבדנו במחנה הקטן, תכפו ביקו־ריו העקובים מדם של שטרקר, שהיה שטוף תאווה חולנית לעינויים ורצח. בהופיעו במקום, נהג לשאול על פלוני, אלמוני: „מה הוא עושה, הוא עובד טוב?" וכאשר המפקח על העבודה השיב בחיוב, שלף המרצח את אקדחו וירה בקרבן. תעלולי זוועה כאלה ושכמותן — היו מעשי ידיו המגואלות בדם של שטרקר, אשר שש אליהם תמיד ביצר הסדיזם החולני שלו.

אותה עת הגיעו שמועות למחנה, כי בסביבה נמצאות קבוצות פרטיזניות פולניות ובתוכן מספר יהודים מהעיירה דרילדז' — יילז'ה. הואיל ובקרב שוכני המחנה היו גם יהו־דים מהעיירה הזאת, הרי הוקם במרוצת הימים ונתקיים הקשר בין יוצאי העיירה במחנה לבין בני עירם — היהודים אשר בפרטיזנים. תחילה, לא ידעתי על כך דבר וחצי, אך כשנודע לי, באתי אל היהודים האלה ושאלתי — למה לא אמרתם לי? הרי אני שואף בכל לבי ללכת לפרטיזנים! הרעיון — להילחם בפועל ולהצטרף ללוחמים נגד האויב הנאצי — חלחל תמיד במוחי ובער כאש בעצמותי. „חכה" — אמרו לי, — „בעוד ימים מספר צריכים לבוא הנה הנציגים של הפרטיזנים — ואז נוכל לקשר בינך לבינם — על כל מה שינבע מכך".

מאז כבר לא עצמתי עין בלילות, לא שקטתי ולא נחתי, אלא ציפיתי בכליון עיניים שיבואו כבר...

ויהי היום, יותר נכון — עם רדת החשכה באו פולנים עם קרון וסוסים ואמרו בגלוי: מי שרוצה להצטרף — יכול לבוא עמנו. לא היססתי מאום והודעתי על רצוני להצטרף אליהם. כמוני, עשו מספר אנשים, ביניהם חברי — שלמה דריינודל — ובסך הכל היינו אחד־עשר איש, רובם צעירים, שיצאו עם הפולנים.

אכזבה ליהודים

יצאנו בזהירות, תחת מעטה הלילה וצעדנו במסלול המעניק מסתור מה מפני עין עוינת, בין עצים, שיחים וחורשות. כיוון תנועתנו — לא הרחק מהעיירה שידלוביץ וסמוך לסקרישבב. לאחר צעידה של כ־15 קילומטר, הגענו לקצה יער סמוך, אך כאן נכונה לנו אפתעה בלתי מובנת: שמנו לב, שהקרון של הפולנים נעלם. ובעוד אנו תמהים על פישרה של התעלומה הזאת, אומרים לנו הפולנים שכאן הם

עוזבים אותנו וכי עלינו להיכנס ליער ושם נמצא כבר את מי שצריך...

כל השתלשלות הדברים הזאת עוררה בי חשד כבד, שפה טומנים לנו פח־יוקשים והתחלתי להתלבט כיצד לנהוג. חיש מהר הסתבר, כי התלבטויותי אלה היו גם מנת חלקם של יתר חברי הקבוצה. אולם ככל שהיינו מאוחדים כולנו בהיסוסים וספקות לגבי משמעותם של האירועים, הרי נחלקו דעותינו ביחס למסקנה שיש להוציא מהערכת המצב. הרוב צידד בכך שאם הוחלט פעם על הליכה לפרטיזנים, הרי צריכים להיות עקביים ולהמשיך עד הסוף, אפילו שכרוך הדבר בסכנות בלתי צפויות. ואילו המיעוט — ואני בתוכם — גרסו שצריכים לחזור. היתה לי מין תחושה כזאת, אשר ספק אם אפשר לזקוף אותה לתכונה של אינטואיציה, ספק כתוצאה מניתוח קר של השתלשלות העניינים, המובילה בהכרח למסקנה — שדחפו אותנו למלכודת.

בהיותי משוכנע שהרגשתי מבוססת ומוצקה, טענתי לעומת המסתייגים, כי אין ללכת שבי בכבלי השגרה. אמרתי בפשטות: כפי שדרוש אומץ לב כדי להחליט על הליכה, כן צריכים אומץ להחליט על נסיגה.

היו עוד שצידדו בי והוויכוח היה נוקב אשר הוכרע ע״י פילוג: 7 איש המשיכו ללכת לכיוון היער, וארבעה — כולל אותי — חזרו בהם מדרכם.

חזרתי וטענתי שלא ניגרר ולא נלך שולל, אלא נחתור להגשמת התכנית המקורית של הקמת קבוצה פרטיזנית משלנו. אולם דברי נפלו על אוזן אטומה. אלה שהחליטו להמשיך — לא שעו לי, ועוד ביטאו רגשי אכזבה ממני...

מובן מאליו שהתפללתי בלבי שתהא דעתי מתבדית, ובלבד שהאנשים יינצלו, אך לדאבוני הרב התאמתה תחושתי המוקדמת בצורה טרגית מאוד ובמהירות שעלתה על כל חששותי.

עם עלות השחר הגענו ארבעתנו חזרה למחנה, שבורים ורצוצים מתלאות הלילה. ולא זו בלבד, אלא שכולם הביטו בנו כמו ב„יורדים..." איש אחד בשם ישעיהו שטרן אף נתן ביטוי לרגש האכזבה והצער שאפפו את האנשים סביבנו, באומרו: „וירזבניקר שוחט, מה עוללתם לנו? אמש ראינו בך גיבור עז, צעדך חימם את ליבנו וחיזק את רוחנו. כולנו חשבנו ללכת בעקבותיכם, והנה שבתם כאנשים המדברים גבוהות וחוזרים בהם כאשר נתקלים במציאות הקשה..."

עניתי להם: הקשיבו רעי, העניין הוא לא בפחדנות כפי שאתם מדמים אולי בנפשכם. גם ההליכה וגם החזרה היו כרוכים בסכנת נפשות. אף על פי כן, היינו נלהבים לרעיון, הלכנו בהחלטה נחושה וצעדנו בטור לפי סדר צבאי. על ידי בשורה צעד בן עירי הצעיר, מנדל ברוטבקר. מצב רוחנו היה מרומם. בחוץ ירדו פטיטי שלג, אשר בנופלם מטה, התערבבו ברגבי אדמה לחים ונדבקו לסוליות נעלינו. פניתי לשכני ושאלתיו: מנדלי, היודע אתה לקרוא ב„כתב רגלים?"

מאי משמע? השיב מנדלי בשאלה כמופתע.

ראה, אמרתי לו, הבט נא על סימני רגלינו כיצד הם חשפו את טוהר האדמה מתוך לובן השלג. למה הדבר דומה, לכתב מיוחד במינו בו אנו כותבים במו רגלינו שורות כבוד לעמנו המושפל והמעונה. ואמנם, הרגשתנו היתה שאנו מורדים במציאות האכזרית, שאין אנו הולכים „כצאן ל־טבח", כפי שנתכוונו המרצחים הצוררים. אולם תקוותינו נגוזו כאשר נוכחנו לדעת בתרמיתם הנפשעת של „השות־פים" הפולניים, אשר רצו להסגירנו בידי האויב הגרמני.

שמתי לב שההסבר שלי מצא אוזניים קשובות ואז הוספתי: הלקח שהפקנו מכל מה שנתרחש, הוא שאין לנו לסמוך על אחרים ועלינו להישען רק על עצמנו. אם נצליח להרכיב קבוצת פרטיזנים יהודיים — אני הראשון!

הדברים שלי שכנעו והרעיון נתקבל בנכונות לפעול. התחלנו להתארגן והצלחנו להשיג שני אקדחים. אולם, לוח הזמנים הגרמני היה בעוכרינו והפתיע אותנו באופן בלתי צפוי.

למחרת, כאשר חזרנו מהעבודה למחנה, קיבלנו הוראה פתאומית שלא נצא עוד לעבודה, כי המחנה כולו יעבור בבוקר ל„יודנשטאט" שידלוביץ...

המצב החדש פילג אותנו לשני חלקים: היו שאמרו ללכת ליער כדי להצטרף שם לפרטיזנים ואחרים באו אלי לשאול לעצתי. אמרתי להם שאני הולך לשידלובצה.

לפני חצות הגיעו עגלות שלקחו את החפצים של ההולכים ליער להצטרף לפרטיזנים. אף כי לא צידדתי בהחלטתם, בירכתי אותם כמובן, שיצליחו בדרכם, בעוד שאני הצטרפתי לאלה שהחליטו ללכת ברגל לשידלובצה.

רוב הפרטיזנים נרצחו

לאחר תלאות ומכשולים בדרך הגענו לגיטו שידלוביץ. כעבור שלושה ימים, הגיע למקום בחור אחד שנמנה על קבוצת ה־11 שרצו ללכת לפרטיזנים ואשר נתפלגה אחר כך, כאמור לשתי קבוצות, והוא היה מאלה שהמשיכו ללכת ליער. הבחור הגיע כל עוד נשמתו באפו, שבע סכנות איומות עד כי בקושי נחלץ מציפורני מלאך המוות ובפיו הסיפור על גורלה של הקבוצה: לדבריו, הצליחו לאתר את הפרטיזנים הפולניים, אך מיד לאחר זאת נתגלתה כל התרמית. פתאום הוקף היער ע״י אנשי ס״ס וגסטאפו, מזויינים מכף רגל עד קודקוד ועוד בליווית כלבי ציד.

הפולנים — מה עשו? ביחידות ובתורת בודדים הסתננו מתוך היער ופנו כל אחד — איש איש למקום מגוריו. ואולם ליהודים, לא היה לאן לפנות והם נשארו ביער. חיש מהר השיגה אותם ידם הארוכה של המרצחים הנאציים אשר פתחו עליהם באש מכל סוגי הנשק המשוכלל שהיה ברשותם. ליהודים היו רק כ־30 רובים, אשר לא עמדו בשום יחס לעוצמת האש של הנשק הגרמני ורובם נפלו בקרב. הי"ד.

היו גם קבוצות נוספות של יהודים שפנו ליער שמנו ביחד כ־150 איש, אשר מהם נרצחו בעת כיתור היער ע"י הגרמנים 120 איש ואילו 30 הצליחו איכשהו להגיע לגיטו.

בעוד אנו עושים מאמצים לקלוט את הקבוצה הזאת ולשבצה במקום, ירדה שוב מהלומה על ראשינו. למחרת בואם, הוקף הגיטו באנשי ס"ס מזויינים וחמושים אשר החלו מיד לצווח: „יודן ראוס!" „ראוס"! כולנו נאלצנו לצאת למגרש הגדול של בית החרושת, כאשר הגרמנים מכוונים במאויים את נשקם אלינו ומסדרים אותנו בשתי שורות חזית — אחת מול השניה.

מסדר זיהוי

לאחר שהתייצבנו לפי הסדר האמור, הורידו ממכונית סמוכה בחור יהודי, אשר מיד הכרתי אותו כאחד מאלה שהלכו לפרטיזנים ולא חזרו לגיטו, אלא המשיכו לצעוד לכוון היער.

כזכור, נמניתי על המיעוט שחזר, ואילו הבחור הזה שהורידו אותו כעת היה בתוך הקבוצה השנייה. עתה הוא מובל תחת זרועותיו ע"י שני אנשי ס"ס המעבירים אותו לפני השורות שלנו, כמו במסדר זיהוי, ואומרים לו לזהות. איש מאתנו לא ידע את מי הוא צריך לזהות ובאיזה הקשר, אבל אני יכולתי לשער לפי כל העבר המשותף שלנו, כפי שתואר לעיל. והנה, הוא ניצב לפני כל איש, מתבונן בו, „מודד" ועובר הלאה. כאשר הגיע אלי, הביט בי „בעיני זגוגית" ואף אני עשיתי את עצמי כמאובן. הוא עבר מעל פני מבלי להשתהות יתר על המידה, „לא הכיר" כביכול. ואני הבנתי שהוא לא רצה להלשין. כך עבר מאיש לרעהו, עד שהגיע לסוף השורה, מבלי להעלות „תוצאות" כלשהן. ברם העניין לא נראה לגרמנים והם החלו לאיים עליו, שאם לא יכיר ולא יגלה; — יהרגו אותו. אחר, ציוו על כולם להוריד את הכובעים ומסדר הזיהוי נערך מחדש. הפעם השפיעו האיומים, הבחור „נשבר" והחל להוציא מהשורות — אחד, שניים, שלושה. שוב התקרב אלי וניצב מולי מתבונן... מרים את ידו לעומתי והדם קופא בעורקי. עוד שנייה, ועוד שנייה ואני איני מאבד את עשתונותי, ביודעי שכל תנועה קלה מצידי, חורצת את גורלי לכאן או לכאן, נשארתי עומד על מקומי ואיני זז... מחכה לראות מה יהיה הלאה. הבחור נגע בזרועי ואותת לי שאזוז הצידה, כדי שהאדם העומד מאחורי יוכל לצאת מהשורה... רק יצא האיש, שאלו הס"ס: „שמך לנגר? ממתי נעשית „בנדיט'?"

לשמע זאת, הייתי כבר בטוח שהכוונה היא לפרטיזנים, מפני שהכינוי „בנדיט" היה מקובל אצל הגרמנים לגבי הפרטיזנים. הבחור הזה היה עוד נער, כבן 16, אחיו של ידלינקר מאילז'ה אשר היה מבין הפרטיזנים היהודיים הראשונים שהירבו מעללי גבורה במלחמה נגד האויב הנאצי. עכשיו רצו הגרמנים להתנקם בכל אנשי אילז'ה, לכן הכריחוהו להצביע על אנשי אילז'ה, אותם הובילו אח"כ לבית הקברות המקומי ורצחום שם, בנוסף לאלה שנרצחו בתוך היער עצמו. כך הסתיים באופן טרגי הפרק של הפרטיזנים היהודיים שיצאו ממחנה סקרישב והגיעו ליער פולנקה.

*

חוה שרגא (פייגנבוים)

הצינוק של הגיהנום

הקיץ נטה כבר לעירובו, פה ושם החלו לנשור הקשישים בעלי השלכת ורוח קלילה בישרה את בואו הקרוב של הסתיו. השעה היא שעת בין ערבים, התעטפתי במעיל ושמתי את פעמי לעבר הרחוב השני, הסמוך לביתנו. פתאום הגיחו מאחורי אנשי הז'נדרמריה, בלוויית עוזרים מקומיים, אחזו בזרועי וציוו ללכת איתם. הבנתי שזו חטיפה לעבודת כפייה, מפני שתופעות כאלה היו נפוצות כבר מזה חודשים רבים. אותו יום נחטפו עוד כ־20 בחורות ואת כולנו הביאו למעצר. עם ערב הוציאו אותנו מהכלא והובילו למחנה לבורציה, שם חילקו את הצעירות לשתי קבוצות — אחת לעבודה באריזת התח־מושת, והשנייה — למטבח.

מכות על חבית

הציות הקבוע של המחנה היה מורכב מגרמנים אשר תפסו את העמדות הבכירות ואוקראינים הכפופים למרו־תם, אך שולטים באסירים ללא מיצרים, ובאכזריות רבה. בכל דבר מצאו אמתלה, כדי להתעלל ולהכות יהודים — ולעתים קרובות — ללא כל סיבה.

מאותם ימים קודרים נחרתה בזכרוני תמונת זוועה שאותה לא אשכח לעולם. בעת שעמדנו במסדר שהיה נהוג לקיימו כל יום — פעמיים ביום, הביאו חבית למרכז המגרש ואחר סחבו אליה יהודי בן עירנו בשם וויימאן וציוו עליו לשכב על החבית, כאשר אחד התליינים מלקה אותו בכל כוחו הרצחני. בגמר המכות נפל האיש באפיסת כוחות — ולא אדע מה עלה בגורלו מפני שנצטווינו בינ־תיים להתפזר.

ב־8.12.42 חיסלו את המחנה לבורציה והעבירו אותנו ברגל לעיירה שידלוביץ, שם כוננו הנאצים כעין מאסף של היהודים שנותרו לפליטה בכל מיני מקומות וקראו למקום הזה בלעג „יודנשטאט". התנאים ששררו כאן לא נפלו מאלה שנתנסינו בהם קודם, אך ציפתה לי פה הפ־תעה נעימה, כאשר נודע לי שאבי ואחותי חיים וזמן קצר לאחר זאת נפגשנו.

במשלוח לאשוויץ

לימים הסתבר שכל הדיבורים של הגרמנים על „יודנשטאט" וכדומה — היתה להם אך ורק מטרה אחת — להערים על היהודים ולהסתיר מהם את שלבי ההכנה ל„פתרון הסופי", היינו לשילוח אל מחנות המוות. כדרכם, תוך הכנות חשאיות באו יום אחד והוציאו אותנו משיד־לוביץ, הובילו לתחנת הרכבת ודחסו את כולם בצפיפות לתוך הקרונות. בעוד שרבים היו שרויים עדיין באי ודאות לגבי המטרה של השילוח הזה, הרי לנו לא היו כבר שום ספקות, אך טעינו בכיוון הנסיעה.

הודות לקשריו עם המחתרת, ידע אבי לאן מועדות פני המשלוחים, היינו, לכבשני טרבלינקה — לאבדון.

עוד במשלוח הקודם אירגן אבי קבוצת קופצים מהר־כבת, כאשר שנינו בתוכם. אחרי הרפתקאות עוצרות נשימה ומקפיאות דם, הגענו ל„יודנשטאט" לוקוב, וסברנו שכאן נוכל לפחות למצוא מקלט לתקופת־מה. אולם, כעבור ארבעה ירחים קפצה עלינו שוב חרדת ההשמדה והיה עלינו לחזור שוב על התרגיל הדרמאטי של הקפיצה מרכבת דוהרת לכיוון טרבלינקה, (ראה מאמרו של צ. פייגנבאום — המע׳).

לאחר הרפתקאה שנמשכה 21 לילות, הגענו סוף־סוף למחנה סטרכוביץ ושאיפתנו הראשונה היתה — לראות את אחותי פייגלע. אבל לדאבוננו הרב, נתאכזבנו מרה. נודע לנו כי ביום 5 למרץ, כ"ח באדר ב׳ תש"ג, הוציאו המרצחים הנפשעים קבוצת חולים — ואחותי ביניהם — מקרב המחנה והובילו אותם ליער בוגאי הסמוך, שם המיתום בירייות. הי"ד.

כאן, במחנה סטרכוביץ „התאקלמנו" מהר, כאשר ידידינו משתדלים לעזור לנו ככל יכולתם. נתקבלנו לעבודה במפעל „הרמן גרינג וורקה" ואף נהנינו מיחס מועדף, באשר ראו בנו „חוזרים" מפלנטה שאין ממנה מנוס...

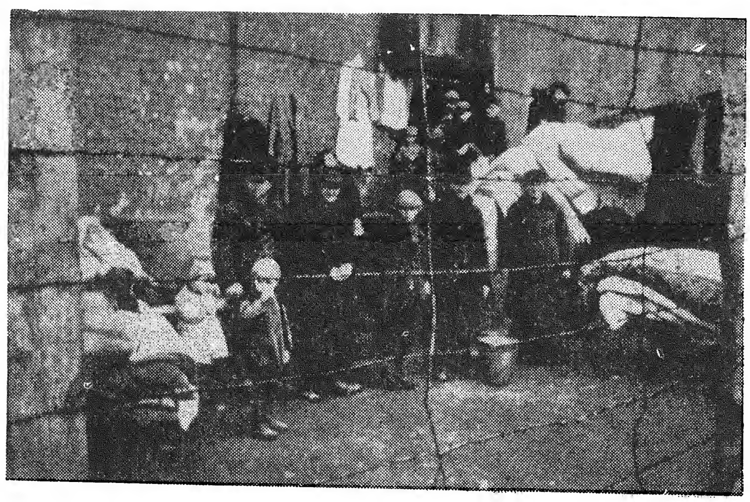
בינתיים, הלכה וקרבה אלינו החזית, כאשר הגרמנים נמצאים בנסיגה מתמדת, תחת כובד לחצם של בנות הברית המתקיפות. היה זה בשלהי שנת 1944, כשניצני מפלת

הנאצים החלו להסתמן כבר בעליל, אבל לגבינו, הנתונים בכף הקלע היתה החרב שלופה מול צווארנו בכל אימת סכנתה יום יום.

ואכן, לא ארכו הימים, וגזירת חיסול המחנה סטרכוביץ נחרצה. הקרקע בערה להם לצוררים ולכן החליטו להעתיק את המחנות ולהעמיקם הרחק מהחזית. בנסיבות אלה, נקלענו שוב ברכבת השילוחים להשמדה.

הכיוון שונה

מאחר שהיינו כבר מוכרים כ„קופצים", היינו גם ב־עצמנו חדורי נכונות לעשות זאת שוב. לתכלית זו התלבשתי כבחור, כדי שאוכל להיכנס ביחד עם אבי לקרון אחד. הדבר עלה בידינו, ומיד לאחר תזוזת הרכבת, נעשינו דרו־כים לקְראת הקפיצה. כמונו — כמוהם, רוב אנשי הקרון (הפתוח), אלא שהמשמר הנמצא בסמוך עמד לנו למכשול. אך המסדרים ותנאי הרעב העיקו עלינו קשה מאוד. יום אחד נכנס לצריף שלנו ד"ר מנגלה י"ש, בחר 84 נשים ואמר להן לצאת החוצה. מיד לקחו אותנו לבית החולים שנקרא „רויר" ועשו לכולן בדיקת דם. הסתבר בבדיקה שיש למישהי סוג הדם הדרוש להם, לקחו ממנה מנות דם ואף אני נמניתי עם אלה שלקחו מהן דם. לאחר זאת החזירו אותנו לצריפי הקווראנטננה בהן היינו כשבו־עיים ימים ולאחר מכן העבירו אותנו לבלוק מס. 24. כל אותה עת ששהינו בקוואַראַנטננה זרמו משלוחים של יהודי לודז', אשר הועברו ללא שהיות ישר לתאי הגזים ולמשרפות. עם כניסתנו לבלוק 24 חל שינוי בסדר יומנו. עד עתה היה עלינו לשאת את כל התלאות והנגישות של תנאי הכלא במחנה, ההתעללויות האכזריות, הרעב התמי־די והלחץ של התנאים המעיקים. עכשיו נוסף עליהם גם העול של עבודת פרך, בה התחילו להעביד אותנו במסגרת

תלאות, נגישות, התעללויות ונדודים

בדיעבד הסתבר, שעובדה זו דווקא הצילה אותנו. אותם אנשים שהצליחו בכל זאת לקפוץ מהרכבת הזאת, נקלעו אחר־כך לידיהם הרצחניות של „הפרטיזנים" הפולניים ששרצו בסביבה והם רצחו את היהודים כמו חיות טורפות. ייזכר להם זאת לדראון עולם!

במשלוח זה היינו כ־300 אנשים יוצאי ווירזבניק־סטאראכוביץ והדבר הראשון שזיעזע אותי עד עומק נשמתי היתה ההפרדה ביני לבין אבי. ברגע שהסרתי את הכובע הוברר להם שאני בחורה ושם הפרידו מיד בין גברים ונשים. לאחר עמידה קצרה הובילו אותנו ל„סאונה" ואחר כך לצריפי הקוורנטננה. בתקופת שהייתנו בצריפים האלה, היינו, במשך חודש ימים, לא יצאנו לשום עבודה.

ה„אַוסנקומנדו" 212. כל יום בבוקר הלכנו מרחק של כ־4 קילומטר מתחום המחנה ועבדנו בהכשרת תווי לכביש חדש. קודם היה עלינו להוציא שיחים עם השור־שים — וזאת בידים ריקות, ובשלב יותר מאוחר — להוביל קרוניות מלאות אדמה ליישור הקרקע. עבודה זו התנהלה בכל תנאי מזג האויר, בקור ובגשם, כאשר לבושנו הדל חושף אותנו בלי הרף לסבלות פגעי הטבע. לא ייפלא איפוא כי בנסיבות אלה חלו רבים — ואני בתוכם. תקופת מה הסתרתי את מכאובי, מפני שכל גילוי של מחלה היה כרוך בסכנת נפש כפולה ומכופלת, אך בגבור החום לא יכולתי להחזיק מעמד יותר ונשלחתי לכעין בית חולים שנקרא „רוויר". במקום הזה היה כל אדם

זקוק למנה גדושה של רחמי שמים, מפני שלכאן היו מגיעים התליינים פרקים לבקרים ובוחרים את הקרבנות להשמדה. איכשהו עלה בידי להיחלץ מהמיצר הזה, באשר התחיל להסתמן מפנה במדיניות הגרמנים לגבי מחנות הריכוז שהוקמו במחוזות המזרחיים של גרמניה. החזית הרוסית הלכה וקרבה והגרמנים חששו שמא יפול ה„אוצר" לידי חילות בנות הברית וכל מוראות פשעיהם יתגלו לעיני כל העולם. לפיכך החלו לפנות את האסירים מהמחנות וכן הגיע תורה של ארשוויץ. כיוון שכך, התאוששתי קמעה ממצבי הקשה וצורפתי למשלוח שיצא רגלי בכיוון לעיר גלייביץ.

הצינוק של הגיהנום

בעיר גלייביץ לא התעכבנו אלא הביאו אותנו לתחנת הרכבת העירונית וכאן העמיסו אותנו בתוך קרונות משא פתוחים והובילו עד לתחנה קטנה, בלתי ידועה. לאחר שהייה קצרה נצטווינו לרדת מהקרונות ולהסתדר בחמישיות ועם זאת החל מצעד מפרך שארך יומיים — ללא מזון ומים עד שהגענו למחנה רוונסבריק. כאן הגיע סבלנו לשיאו, באשר כוח עמידתנו בתנאים האכזריים היה כבר על סף השבירה ונמצא בנקודה שמעבר לה — החידלון והאבדון. הגענו לכאן בדמי הלילה רעבים, עייפים וסחוטים עד כלה, ועוד עלינו לעמוד שעות ארוכות בצינת הלילה. הצמא צרבה את הגרונות, עד כדי מחנק וכל גופנו תסס בקדחת החום הפנימי הלוהט. הלשונות נשתרבבו החוצה ואיש ליקק את פטיטי השלג מעל גופת רעהו כדי לרוות מה את הצמאון הממית.

גם עד כה לא היתה דרכנו מרופדת במחצלות נועם אך לעומת הזוועות שנקלענו לתוכן ברוונסבריק — מחווירים כל אירועי הגיהנום הנאצי שקדמו להן. אם היה אושוויץ בבחינת בית כלא, הרי היה רוונסבריק הצינוק שלו. הגרוע שבגרועי השאול עלי אדמות. נמצאו פה צריפי עץ בשביל אסירי המחנה, אך כולם היו תפוסים ולכן הכניסו אותנו לתוך אוהל. אלפיים נשים לתוך אוהל אחד. ליד הדפנות עמדו הדרגשים בארבע קומות ומפאת הצפיפות והדחיסות היו נאלצים לטפס אחת על גופה של רעיתה כדי להגיע למקומה. הממונות כאן היו אסירות רוסיות קשוחות ואכזריות. הן קיללו את האסירות והיכו אותן על כל צעד ושעל. את הארוחה שכל כולה רק קצת מרק מימי קיבלנו בשעה מאוחרת ואף זו נתלוותה בסיכון מיוחד במינו. הדרגשים שליד דפנות האוהל, לא זו בלבד שלא היו עליהם מזרונות, על אחדים חסרו אפילו קרשים ובגלל המחסור הזה היו גונבים קרשים, בדרך כלל כאשר מישהי נעדרה ממקומה בהיסח הדעת או שהלכה לקבל את הארוחה שלה. לכן, נאלצנו להציב שמירה תורנית על הקרשים... לא היו מי שתיה ואף להתרחץ לא יכולנו. לאחר שהייה לא ארוכה יחסית היינו במצב של גסיסה וגוויעה איטית אך בטוחה. לא הרחק מהאוהל להטו המשרפות ולועיהן כמו המתינו לנו כטרף העומד בתור. התמותה היומית היתה עצומה והרגשתנו היתה כי אף אחת לא תצא חיים מכאן. אף על פי כן, קרה מקרה שהודות לו נחלצתי מעניבת החנק הזאת, אף כי לכאורה היה בו משום החשת הקצב אלי התהום. עקב התנאים הבלתי אנושיים חליתי בדיזנטריה ועוררתי את רחמיהן של הסובבים אותי. עובדה זו נסכה בי אומץ להתגבר על פרפורי הגסיסה ולהתאושש קמעה. בינתיים הקימו את מי שהיתה עוד מסוגלת לקום על רגליה והחל „מצעד המוות" חדש לכיוון מחנה מלחוב. כאן הכניסו אותנו לתוך צריף גדול ששימש קודם לכן כתיאטרון שדה — והשכיבו אותנו על הרצפה. היות והמקום היה צר מלהכיל את כולן, הרי ששכבו כמעט אחת על השנייה. מחלתי עדיין כרסמה בי, אך נמצאה בקרבתי אשה אחת מהונגריה שטיפלה בי ועזרה לשאת בסבלי הנורא. כל יום נמצאו כמה נשים מתות מרעב וממחלות. במקום הזה היינו שלושה שבועות כמעט, עד שלקחו אותנו לעיר לייפציג. מכאן ואילך היו מסעות לכאן ולשם כדי להתרחק מהחזית המתקרבת, עד שלילה אחד נעלמו כל השוטרים והשומרים ובבוקר בא השחרור.

✡

אברהם שיינר

השוטר ירה והחטיא

בשנת 1939 עשיתי בעיירה סטניסלבוב בגליציה המז־רחית ועם פרוץ המלחמה נקלעתי למצב שלא יכולתי בנקל להיחלץ ממנו. בנסיבות אלה הייתי עד לשלבים הרא־שונים של הנגישות, הדיכוי והרציחות נגד האוכלוסיה היהודית (בסטניסלבוב עצמה ובעיירות הסביבה), הן מצד הקלגסים הגרמניים והן מצד איכרי המקום — האוקראינים האנטישמיים.

ההתנפלויות והפוגרומים נשאו כבר אז אופי המוני והיה מנוי וגמור עמי להסתלק מהמקום בכל מחיר. לאחר מאמצים מרובים ותלאות אין־ספור עלה בידי לברוח מגליצ־יה ולהגיע לעיירת מולדתי וירזבניק. והגם שהאוירה ואורח החיים שמצאתי כאן היו שונים לגמרי מהמקום שברחתי, הרי שלא היה לי כל ספק שהפורענות הזו תגיע גם אלינו במוקדם או במאוחר, כי נוכחתי לדעת שהרציחות וההת־עללויות לגבי היהודים הם לא מעשים מקריים וספונטניים, אלא פרי מדיניות מחושבת המוכתבת מלמעלה לאורך כל הדרגים ועד למטה — והיא לא תפסח על שום מקום שחיים בו יהודים.

לימים, קיבלתי מכתב מאת מכירה שלי בסטניסלבוב, אשר כתבה אלי בלשון סתר מפני חשש של „עינא בישא" והמשפט החשוב ביותר שנכלל במכתב האמור — נוסח כדלקמן: „היתה אצלנו חתונה גדולה מאוד כולם הלכו ולא חזרו ממנה".

משמעותו של המשפט הזה היתה נהירה לי מיד, לאור כל מה שראיתי במו עיני עוד בימי שבתי בגליציה וכעת הייתי כולי חרדה ומתח לקראת הבאות. כשלעצמי, נגזר עלי להסתתר כל הזמן, כדי שהשלטונות הגרמניים לא ידעו על הימצאי, מפני שהיו הורגים כל מי שהגיע מהמחוזות המזרחיים ללא אישור רשמי שלהם.

לאחר חודשיים הצליח אבי ז"ל להשיג עבורי תעודת זהות ואז התחלתי לעבוד במנסרה. עם זאת, לא נחה דעתי מפני שחזיתי את השלבים הבאים של הטרגדיה המתרחשת עלינו, וידעתי שהימים הם שעת־כושר לעשות משהו, לאר־גן, ליזום, כדי למנוע את מעללי הגזירה הממשמשים ובאים.

היו לי אי־אלה מכרים גויים משכבר הימים, שטיפחו קשרים עם פרטיזנים ומהם שמעתי לראשונה על מחנה טרבלינקה, על כל הזוועה המקופלת בו. לא היה לי קשה להאמין בסיפורים הנוראים על המתרחש במחנה הזה, מפני שראיתי כבר קודם לכן רציחות המוניות מצד הגרמנים ועוזריהם הטמאים. הילכך, ניסיתי לבוא בדברים עם עוד כמה אנשים בעבודה, להתחלק עמם בידיעות על מזימות הדמים שהגרמנים מתכננים ולטכס ביחד עצה — כיצד להשיג נשק כדי להתנגד וללחום נגד הרוצחים הנאציים ועוזריהם הנפשעים.

אולם, לצערי הרב, לא ירדו האנשים לעומקי הסכנה ולא השכילו לתפוס את גודלה הטרגי והמאיים. לכן היו תשובותיהם סתמיות, לגלגניות, לרוב — פוסחים על שתי הסעיפים, והיו גם שהשיבו ספק בתמיהה, ספק בתרעומת, „השתגעת ?"

חזרתי בפניהם שוב ושוב על הנושא תוך תאור הידיעות והסברת העובדות הידועות לי, אך האנשים גילו קוצר אמונה מדהים, וכל מאמצי עלו בתוהו. לכן, נואשתי מהם ולא יספתי עוד להעלות את הנושא בפני הזולת.

גרזן תחת המיטה

והגם שנתקלתי בחוסר היענות והבנה מצד הזולת, עד כי נואשתי מלהמשיך במאמצי בכיוון זה, לא השלמתי בתוך תוכי לגבי עצמי, לפחות, שלא להיכנע למר גורלנו, כמו שמובילים שה לבית המטבחיים. בינתיים התרחש משהו בתוך משפחתנו, היינו, שהנאצים התאכזרו לאחותי ועובדה זו חתמה סופית את יחסי כלפיהם. כאשר כלו כל הקיצין, נטלתי לידי את הגרזן והוא הפך לרעי הבלתי נפרד ממני בכל עת ובכל מקום, מתוך החלטה נחושה לעשות שימוש בו בשעת הדחק שתהא גם לשעת הכושר. נשאתי אותו עימי מוסתר מתחת מעילי גם למקום עבודתי. רק עם לכתי לישון הוצאתיו מתוך בגדי ושמתיו מתחת למיטה. ידעתי מראש שהשפעה מכרעת לא תהיה לשימוש בגרזני בבוא העת,

ביהוד שיהיה זה מעשה של יחיד, אך גמלה בי ההחלטה לא להשלים כבחינה נפשית עם כניעה מרצון.

בני ביתי ידעו על העניין, אך לא עצרו בעדי, כיוון שידעו את עמדתי ואמונתי בנידון. לימים, הייתי עד למעשי רצח מצד הקלגסים הגרמניים נגד יהודים חסרי ישע, אך לא יכולתי להבין ולהשלים עם העובדה שהאנשים לא גילו כל התנגדות אליהם ולא התמרדו כנגד מעשיהם הנפשעים.

אל ביתו של כוכז'וב

במרוצת הימים הלכו וגברו הנגישות וההתעללויות מיום ליום, אשר הגיעו לשיאם עם הגירוש הראשון של יהודי וירזבניק למחנה טרבלינקה. כשבועיים אחרי הגירוש נודע לי שאבי נמצא במחנה העבודה „שצלניצה" והאנשים סובלים שם חרפת רעב. מצבי היה יותר משופר ורציתי להעביר לו קצת מזון וכסף. בלילה התגנבתי מתוך המנסרה שעבדתי בה ונכנסתי לרחובות הגיטו. הלילה היה קר מאוד והיה בדעתי להיכנס לאיזה בית, לקחת משם שמיכות. ניגשתי לסביבה המוכרת לי היטב, סמוך לביתנו, אך בהי־כנסי לתוך הדירה — התרגשתי במידה כזאת שלא יכולתי לגעת בשום דבר. האוירה שאפפה את המקום עוררה בי הרגשה כאילו הכל „חם עדיין" הווה אומר, שהאנשים אך יצאו מכאן והיו לי מעצורים נפשיים מכדי שאוכל לקחת משהו ויצאתי כלעומת שבאתי.

מכאן ואילך תרתי אחר האפשרות להשיג דברי אוכל ולמסור לשוטר יהודי כלשהו שיעבירו לאבי, אך תוך כדי שיטוטי ברחוב, הבחנתי בז'נדרמריה הגרמנית ומיהרתי להסתתר בבניין הדואר, כדי שלא יתפשוני. בחלוף הסכנה פניתי לכיוון ביתו של שוטר פולני בשם כוכז'וב, מכר שלנו משכבר הימים, שאצלו השארנו כל מיני דברי ערך שיצ־פינם למעננו. הגעתי עד לביתו ונקשתי בחלון. לא ארכו הרגעים ובעלת הבית יצאה בבהלה ואמרה שלא אכנס לדירה מפני שיש לה אורחים. רמזה בידה שאחכה רגע קט ואז יצאה שנית עם מחצית ככר לחם גדולה ועם צידה זו חזרתי על עקבותי ופניתי שוב לכיוון המנסרה. בדרך נכנסתי לבניין של המשטרה היהודית כדי למסור את הלחם לשוטר שיביאו לאבי, אך לא מצאתי את האיש המבוקש ופניתי לכיוון המחנה „שלי".

במשך כל הדרך — הלוך וחזור — לא נתקלתי בשום מכשול, מלבד הרגע החולף של הופעת הז'נדרמריה. אולם בהגיעי חזרה למחנה, עצר אותי ליד השער שוטר ודרש שאזדהה בפניו. הושטתי לו את התעודה והוא בחן אותה לפני ולפנים ואחר שאל: „אתה יהודי?" — באומרי הן, המשיך לשאול: „אם כן, מה אתה עושה כאן", רצה לומר, הרי ידוע שאסור לך להימצא כאן בשעה זו?!

תסתובב אחורה

סיפרתי לו את האמת, שיצאתי להשיג קצת אוכל בשביל אבי הגווע מרעב והרי כיכר לחם שהשגתי אצל מכרי. קיוויתי שיבין לרוחי ויניח לי, אולם תקוותי נתבדו קשות. לא זו בלבד, שלא גילה הבנה, אלא שניכר היה עליו שהוא משפשף את ידיו לקראת איזה מאורע רב חשי־בות. על תכונתו זו יכולתי לשפוט גם מעובדה אחרת לפני המקרה עימי, כאשר עצר אזרח פולני שעבד במנסרה ואפי־לו בדק את ניירותיו. אולם, כאשר החליט „להתלבש" עלי הפטיר לעומת הפולני שהוא חופשי, החזיר לו את התעודה ורמז שיכול ללכת.

החוש השישי שלי אמר לי כבר בבירור שפה נכונה לי פורענות, אך את ממדיה לא שיערתי, עד שהלז חשף את ציפורני הטרף שלו בסגנו את מילותיו המאיימות מבין שיניו הנאלחות, לאמור! „מכאן כבר לא תצא חי!"

בראותי עם מי יש לי עניין, הבנתי שכל מילה שלי עלולה רק להחמיר את המצב ולכן לא הגבתי על דבריו. תוך כך ציווה עלי להסתובב ואני מיד ניחשתי את כוונתו. הוא היה מזויין ברובה ורצה לירות בי מאחור, כדי להמציא אליבי שברחתי כביכול והוא נאלץ לירות בי...

מובן שלא עשיתי כמצוותיו אך הוא דחק ולחץ בתוקף שאסתובב! למרות זאת, המשכתי בסירובי לציית לו והר־הרתי בלבי: האמנם כל כוונתו רק לרצוח אותי ללא כל סיבה ריגשית? הרי לא הרגזתי אותו, לא עשיתי לו מאום. שמא — עלתה בי המחשבה — הוא מבקש כסף? ומכיוון שלא היה לי ממילא מה להפסיד, אמרתי לו: „ראה, אם תשחררני — אתן לך כסף". לדאבוני היתה תגובתו עוד יותר נמרצת. „מיד אהרגך, הפטיר בחמת זעם, וכדי לתת תוקף לאיומו הוריד את הרובה מכתפיו. שמו של השוטר הזה היה וולצ'אק, צעיר לימים, יפה תואר ונודע לשימצה לרוב. ערך חיפושים אחר יהודים מסתתרים ורצח רבים בתאווה סדיסטית. מעשה רצח מזוועה שביצע בדם קר יכול לזעזע כל אדם שלב אנוש פועם בקרבו. הוא העמיד את שלושת ילדיה של רווה מילמן בצורה כזאת שהרג אותם בכדור אחד...

עכשיו, כאשר נזכרתי בפשע המתועב הזה וראיתי שהוריד את הרובה מכתפיו, לא היה לי כבר כל צל של ספק מה מוחו השטני זומם נגדי. מכאן ואילך רקמתי בקדחתנות כיצד להיחלץ ממנו. לאמיתו של דבר, אילו הייתי נכנס להתמודדות עמו, הייתי יכול להתגבר עליו. הייתי צעיר וחזק דיו כדי להיאבק עמו בהצלחה. אולם ידעתי שאת מחיר הצלחתי ישלמו עשרות יהודים ואולי אפילו כל יהודי המחנה. אשר על כן, נאלצתי לזנוח מראש

כל מחשבה על היחלצות בדרך פעילה ואלימה ולחפש את הצלתי בהתחמקות.

צללתי לתוך הנחל

התחלתי מחדש בדברי כיבושין, אך הפעם — לא לתכלית ישירה, אלא לצורך הסוואה. רציתי להקהות את הערנות שלו, להסיח את דעתו ולנצל שעת כושר לבריחה. בראותי שהוא מרים את הרובה למצב מאוזן, השתדלתי לעמוד בצורה כזאת שלא אפגע אם יחליט פתאום ללחוץ על ההדק... שוב חזרתי על הצעתי הקודמת בעניין הכסף ודיברתי אל מצפונו: „הבט, אמרתי לו, אני יהודי ואתה פולני והרי הגרמנים הם אויבנו המשותף!" לרגע קט דימיתי שדברי הזיזו איזה מיתר דק בחדרי לבבו הקשוח, אך טעיתי טעות מרה. הוא לא נתן לי לגמור את המשפט ופתח בצווחות: הסתובב! הסתובב! ועוד בלווית מכה עזה בפני. מעוצמת המכה חשבתי שפני נשטפו דם וכאשר התאוששתי קמעה הבנתי שכל שהייה נוספת אך תחמיר את המצב והתחלתי לברוח בכל כוחי. מיד נשמעה יריה, אך הוא לא פגע בי. התעודדתי והמשכתי במרוצתי מבלי להרפות את הקצב. רצתי כמו מטורף, מפני שהבנתי שגורל חיי תלוי בכך. בהמשך הדרך נעשה לי חם עד מאוד וכל „סיכה" הכבידה עלי, לכן השלכתי תחילה את מעילי ואח"כ את הלחם, אף כי השגתו גרמה לי לכל התסבוכת הזאת. כיוון שלא שמעתי עוד יריות, חשדתי שהוא רודף אחרי, וכאשר סובבתי את ראשי אחורה ראיתי שהוא אמנם בעקבותי. מכאן ואילך היתה זו התמודדות שאת תוצאותיה אפשר היה לחזות מראש. הוא היה בריא וחזק זולל וסובא, ואילו אנחנו היהודים התקיימנו על לחם עוני. לא יפלא איפוא, שהמרחק בינינו הלך וקצר מדקה לדקה. ראיתי כבר שחורות לנגד עיני, אך פתאום הבזיקה בי מחשבה שעשויה היתה להרחיק את הסכנה המיידית. רצתי בסמוך לתעלת מים ואז עלה בדעתי להיכנס לתוך המים. ירדתי לתעלה — ואילו השוטר נעצר ברדיפתו, מפני שהתעצל מלרדת לתוך התעלה והתחיל לירות בי. מימיו של הנחל היו לי למחסה והכדור לא פגע בי. אחר זאת הוצאתי מדי פעם את ראשי כדי לשאוב אוויר ושוב צללתי, אולם ה„משחק" הזה לא יכול היה להימשך זמן רב, מפני שהרגשתי שכוחותי הולכים ואוזלים. יצאתי איפוא מתוך המים, עליתי על הגדה השנייה ונפלתי באפיסת כוחות. בראותו את מצבי, החליט השוטר שאין לו כל צורך לחצות את הנחל בכדי להשיגני, ממילא נהפכתי למטרה נוחה לקליע רובהו, באשר שוכב אני על האדמה ללא ניע ואין כמו מטרה „עומדת" לקלות הפגיעה. חשב ועשה, הרים את רובהו לגובה הכתפיים והתחיל לכוון בנחת, מרים את הקנה, מסיט פעם לכאן, ופעם לכאן. אולם נראה, שהמרחק בינינו עמד לו למכשול. נשמעה יריה, אך פגיעתה — במרחק מה ממני... הוא לא השלים עם התוצאה הזאת, ניסה לתקן את הכיוון וירה שנית. גם הפעם החטיא, אך במרחק מה מהצד השני. הרשע הזה לא אמר עדיין נואש וכיוון בפעם השלישית את רובהו אלי. בינתיים, עברו מספר דקות ואני הספקתי להתאושש מה מן העלפון. אמרתי בלבי, שאם גם הפעם — ההצלחה תאיר לי פנים והוא לא יצליח לפגוע בי, אאזור עוז בנפשי ואנסה להינתק ממקומי בשארית כוחותי. אנסה שוב להיאבק על נפשי. עברו עוד כ־2—3 דקות ונשמעה שוב יריה. הוא החטיא!

ניתוק מגע

מיד אחרי היריה הזאת קפצתי ממקומי כנשוך נחש והתחלתי לרוץ בכל כוחי לכיוון המחנה. המרחק היה לא רב, אך אני בחרתי לי בכוונה תחילה דרכים עקלקלות, כדי להקשות על השטן את הרדיפה אחרי, אם יחליט להתמיד בה. תוך כדי מנוסתי המחודשת חציתי את הנהר קמינגה והצלחתי לנתק את המגע עם האויב, עד שהגעתי למקום סמוך למחנה. מרחוק הגיעו אלי הדי הצעקות של השם — כוכאז׳וב! — והיה זה שמו של השוטר שאשתו נתנה לי את מחצית כיכר הלחם. לא ידעתי מה פשרן של הצעקות, ובינתיים אזלו שוב כוחותי — ונאלצתי להשתטח על האדמה ולפוש קימעה. עברו מספר דקות ואני התחלתי אט־אט, לחדור בזחילה אל תוך המחנה. אולם, כאן תקף אותי הרהור שני: העליתי על דעתי, כי אחרי כל מה שהתרחש קודם לכן — ודאי יחפשו אותי כאן, ולכן — אסור לי לפי שעה להימצא במקום הזה. כיוון שכך, התחלתי להתרחק בהסתר, עד שיצאתי מתחומי המחנה. עוד עברו עלי הרבה תלאות, מפני שאסור היה לי להתגלות לעיני השמש. חיכיתי „עד יעבור זעם". אם עבר, זאת לא אדע לעולם, אך סבלנותי פקעה כבר מלהיות נרדף על צוואר, נע ונד, ללא קורת גג מעל ראשי, ללא מזון ובלי מים. לכן, הסתכנתי וחזרתי אל המחנה.

*

פ. הוכמיץ

חור בריצפת הקרון

יומיים לפני הגירוש האחרון הרגשנו מתח רב בתוך המחנה ומפקד המשטרה היהודי — וילצ׳ק שאג לפתע: ״חברה למה השארתם את הכלים מחוץ למחנה — הביאו אותם פנימה!״ כוונתו היתה, שאם נגזר על כולם להיות מגורשים או מועמדים לחיסול, בכל צורה שהיא, הרי באין נשק אחר, ישמשו הכלים כתחליף־מה. לשמע דבריו הבוטים של מפקד המשטרה, יצאו אנשים והביאו חיש מהר את הכלים, אשר הושמו במחנה, סמוך לצריפים.

כל הלילה היו האנשים ערים, איש לא ישן, מפני שהורגש בעליל שעומד להתרחש משהו. באותו לילה הביאו גם פועלים יהודיים מהמנסרה ויותר מאוחר היתה התפרצות ובריחת אנשים.

למחרת בבוקר היה מסדר (אפל) ובו במקום הואשם השוטר הרבלום (שנפצע מיריות תוך כדי בריחה, נתפס והוחזר) בארגון הבריחה, נדון למוות ונורה במקום על

בעת ובעונה אחת, כאשר בעת האפל הובן שזהו המק־רה האחרון, לפי התבטאותם של הממונים, הבחנתי שאי־אלה אנשים מסתודדים ליד הגדר, סמוך למחסן האוכל, ואני שיערתי שהם רוקמים איזו תכנית לבריחה. באופן אינס־טינקטיבי נמשכתי אחרי העניין ואחזתי בידי דודי שלמק וייסבלום, כדי להעיר את אוזנו על רצוני. ברם הוא הסתייג מהמגמה הזאת, מפני שחשש פן יתנקמו באחותו — אסתר וייסבלום, הנשארת במקום, כאשר אי־אפשר היה בכלל למצוא אותה ברגע זה. כיוון שכך, קיבלתי את דבריו והשלמתי עם המצב.

אכן, השערתי התאמתה למעלה מהמשוער. הקבוצה שהתגודדה ליד הגדר, פרצה דרכה והחלה בריחה המונית לאור היום. רבים הצליחו להגיע עד היער וניצלו לפי שעה. ואולם, אחרים לא צלחה דרכם, כי הגרמנים ירו אחריהם והפילו חללים לרוב, ביניהם: שטיינבאום ובנו, מוניק וליבק, השוטר קורנווסר, אשר זרק את כובעו המשטרתי למרחקים וקפץ מעל הגדר, ואחרים. בעומדם על המתרחש, פיזרו הגרמנים את המיסדר וציוו על האנשים להיכנס לצריפים, בעוד היריות מהדהדות באזנינו שעה ארוכה.

הגרמנים נקטו גם באמצעי זהירות, שלא תתחדש ברי־חה שנית, ופקדו עלינו להוריד את הנעליים, אותם ריכזו בערימה ליד הצריפים. בהירגע המצב, ניגש כל אחד ולקח את נעליו.

לפנות ערב, הגיעו הקרונות על המסילה, עד סמוך לשער המחנה, ואנחנו נצטווינו להיכנס לתוכם. להפתעתנו, לאחר שהעמיסו מספר קרונות, ציוו פתאום לרדת ובעוד שאנו תוהים על פשרו של המעשה, באה למחרת פקודה שנייה — שוב להיכנס לקרונות, כאשר המחנה הוקף בינ־תיים בשוטרים ופרשים אוקראיניים.

הפעם זזה הרכבת בדרך לא ידועה ואנחנו, כ־120 איש בכל קרון, עמדנו צפופים איש ליד רעהו. לנוכח המחנק ששרר בקרון השתדל כל אחד להיות ככל שיותר קרוב לאשנב הקטן. בהיות שנתנו את דעתנו על כך בעוד מועד, הכנסנו לתוך הקרון אי־אלה כלים ומכשירים שבעזו־רתם נוכל לפרוץ מתוך הרכבת. לי היה גרזן כבאים, לאיש אחד היה מקדח לעץ, וכו׳. דרוכים לקראת הרגע, התחלנו מיד עם תזוזת הרכבת לתכנן פעולות — והראשונה בהן — לקרוע פתח בריצפת הקרון לעשית צרכים.

עוד קיוו רבים שאם תתמזל שעתנו ונותקף בדרך ע״י הפרטיזנים או ע״י יחידות של הצבא הרוסי, שפעל לא הרחק מהסביבה, נוכל לנצל את הפתח או אפילו בצורה יותר נועזת לברוח מהרכבת. ואמנם, בלילה הזה, כאשר הרכבת עברה ליד היערות של סבינטוקשיש, נשמעו יריות תכופות שעודדו את לבנו והפיחו בנו את התקווה שהנה אנו קרו־בים להינצל, אולם תקוותנו נכזבה. בדיעבד, הסתבר שמקור היריות היה אחר לגמרי. בקרונות הסמוכים ניסו אנשים לברוח דרך האשנב, אך נורו ע״י המשמר המזויין של הגר־מנים אשר ליווה את הרכבת. היתה גם סברה שאולי היו אלה הפרטיזנים שירו על הרכבת, אך האמת לא נגלתה לנו מעולם.

למחרת בבוקר הגענו לצ׳נסטוחוב, ושם קיבלנו ידיעות, באמצעות פועל רכבת, כי הרכבת שלנו נועדה למחנה אושוויץ.

צ. פייגנבאום

קפצנו מקרון המוות

לאחר שנדחסו כמאה אנשים לכל קרון, עד כי לא נותר סדק פנוי, זזה הרכבת. כולם בעמידה, צפופים ודחוקים, בלי אויר לנשימה — יצאנו מתחנת שידלוביץ בשעה 4 אחה״צ וכעבור שעה וחצי הגענו לראדום. כאן צירפו לרכבת שלנו עוד 10 קרונות, כלומר, 1000 יהודים נוספים. על כיוון התנועה — לא היה כל ספק בלבנו, ידענו כבר שכל המשלוחים מגיעים לטרבלינקה וכי סוף הדרך — משמעה כליה. ומכיוון שכך, עלתה המחשבה „לעשות משהו״, לפעול באופן מיידי, כדי להינצל ברגע האחרון מהגורל האיום הצפוי לנו. כשלעצמי — הייתי בדעה כי תהיה התפתחות הדברים כאשר תהיה, אין אנו צריכים בשום פנים ואופן להכנס מתוך „רצון טוב״ לתוך כיבשני האש!

לאחר שקראתי במשך תקופה ארוכה את פרסומי המח־תרת, ידעתי על המתרחש מסביבנו ולא היו לי כל אשליות בדבר כוונת הגרמנים. לכן, התחלתי מיד לאחר כניסתנו לתוך הקרונות לתכנן את דרך הצלתנו ע״י בריחה מהקרון. לתכלית זו עשיתי צעדים ראשונים של היערכות לקראת המבצע הגורלי, הגם שלא היה זה מן הדברים הקלים, כבר בשלב הראשון של התכנון. אך הכנסנו אי־אלה אנשים בסוד התכנית — ומיד הוברר שלא כולם תמימי דעים עם כך. היו שפחדו, שמא ימנו הגרמנים לאחר מכן את מספר הנוסעים בקרון, והיה אם ימצאו שחסר מישהו, יצא קצפם על כל שוכני הקרון, ובמקרה כזה — אחד דינם — להרצח ע״י חיות הטרף, שאינם מחמיצים שום הזדמנות כדי להרוג ולהשמיד. אף על פי כן, עלה בידי לאחר דברי שכנוע מיגעים להשקיט את הרוחות ואף לארגן כמה וכמה שותפים לפעולה.

ראשית כל — התקרבו כל המועמדים לחלון, שלא היה אלא אשנב קטן, והתכוננו תחילה מבחינה נפשית לקראת המבצע. אחר, בחנו את הצדדים והתנועות המפ־שיות של הפריצה החוצה.

תוך התגברות על כל מיני היסוסים והרגשת הסכנה האורבת, עבר האיש הראשון דרך האשנב וקפץ מיד מתוך הרכבת. אחריו החרו החזיקו עוד שניים בהפסקות קצרות — זה מזה — ואילו האיש הרביעי נתקף בפחד היסטרי. לאחר שהצליח כבר לעבור את האשנב נעצר ולא אבה לקפוץ מהקרון. לא היתה לנו ברירה, אאל להחזירו מבחוץ חזרה לתוך הקרון, עם כל הקשיים שהיו כרוכים בדבר.

אולם, בכך לא היה סגי. אחרי האיש הכושל בא תורי. וכאשר התכוננתי לטפס אל האשנב, חסם בפני את הדרך באומרו שהוא מתחרט ורוצה שוב לנסות את מזלו. ראינו שהאיש אינו יציב לגמרי וגילינו כלפיו מידה גדושה של התחשבות. הוא טיפס שוב אל האשנב חדר דרכו החוצה — והפעם לבש עוז וקפץ! ברם מרוב התרגשות והסתבכות לא צלחה דרכו והוא נפל תוך כדי קפיצה על הארץ...

המקרה הזה דיכא אותנו, ובהיותי המועמד הבא בתור אחריו, לא זו בלבד שלא יכולתי לשאוב עידוד, אלא שהדבר עלול היה עוד לדכא את רוחי.

בינתיים נעה הרכבת והתקרבה למבואות העיר דמבלין. מתוך ידיעות קודמות וכל מיני סברות, שיערנו שהמקום הזה שורץ גרמנים ולכן אמרתי בלבי כי עכשיו לא כדאי לקפוץ, מפני שעלולים ליפול ישר לידי המרצחים. מוטב לנו, אמרתי לבתי שעמדה על ידי כל הזמן, לעבור עוד כברת דרך ואחר כך לקפוץ. תוך כך שמתי לב שאנו עוברים מקום מסויים המואר בפנסים גדולים, דבר המעיד על ישוב רבתי. האור כשלעצמו לא חדר דרך האשנב הקטן, אלא במעומעם ולסירוגין. עם זאת, הספיק כדי לבשר לנו שאנו עוברים תחנה, אף כי שמה וגודלה היו תמיד בבחינת תעלומה, באיז שום וודאות על מקום הימצאנו. בנסיבות אלה היינו בכלי־שרויים באוירה של ספקות וסימני שאלה, ועוד הוסיפו עליה המתח, הפחד וההתרגשות, עד כי ברגע מסויים חשבתי שאיחרנו כבר את... הרכבת, היינו, שהתקדמנו כבר עד כדי טווח קרוב למחנה, שאין עוד סיכוי לבריחה.

למרות זאת, הדריכה אותי המחשבה שאין ממילא מה להפסיד ועתה הוא הרגע האחרון בשבילי — אברח ויהא מה! כה הרהרתי ועשיתי: אמרתי לבתי — זה הרגע — בואי אחרי!

נפרדתי מהאנשים הסמוכים, ביקשתי שירימו אותי אל

האשנב ובתנועה זהירה השלכתי את הרגליים מעבר לזה של הקרון, אחר הטלתי את כל גופי, התפלחתי כולי החוצה ונצמדתי אל הקיר.

היה זה בעונת החורף והסביבה כולה לבשה מעטה שלג לבן וסמיך. עובדה זו הוסיפה לי עידוד רב ולאחר שעמדתי שניות מספר נשען אל קיר הקרון, קפצתי ממנו כמו אל תוך מזרון...

אכן, עמד לי חסד נעורי, בהיותי בעל נסיון בקפיצות עוד מגיל 8. עלה בקורות חיי — ובעיירה שלנו חצתה הרכבת את סביבת מגורי, בדרכה למרכז העיירה, ובעת שהיתה עוצרת לשם העלאת נוסעים, מצאו להם הילדים הזדמנות לתעלולי קפיצה על הרכבת — והימנה. לימים, רכשנו נסיון וזריזות גדולה בקפיצות, בהיותנו מתאמנים בכך במצבים שונים, לרוב כאשר הרכבת היתה בתנועה — והתמחותנו עלתה לשיעורים גבוהים למדי. אותה עת לא שיערתי באלו נסיבות תעמוד לי התמחותי זו ותתרום את חלקה להצלת חיינו.

נפגשנו במחצית הדרך

הבת שלי קפצה מיד אחרי, אך לא מצאנו איש את רעהו במחיצה הקרובה, מפני שהרכבת נעה במהירות ומרחק ניכר הפריד בינינו. עוד בטרם שקפצה נדברנו שאני אתקדם בכיוון תנועת הרכבת ואילו היא תלך בכיוון הנגדי וכך ניפגש במקום מסויים.

עתה אחז בי רצון עז להיפגש עם בתי, והתחלתי לרוץ קדימה מבלי להסב את ראשי לכאן או לכאן. כל רגע נראה לי כנצח. רצתי בכל כוחי כאחוז טירוף עד כי הבחנתי מרחוק בדמותה המתקרבת. לאחר 5 דקות ריצה נפגשנו.

לא היה זמן לשהיות והתחלנו תיכף להתרחק ממסילת הברזל, מפני שהיה מסוכן להימצא שם. הלכנו סתם לפי תחושה עיוורת, בוססים בשלג עמוק, בעוד שהכפור חודר לעצמותינו. תוך כך העלינו הרהור של ספק — שמא עלולים אנו ליפול לתוך בור או אפילו אגם, באשר הכל עוטה שכבת שלג עבה ומי יודע, מה אורב לנו מתחתה בתוך השדה הפתוח. בין כה וכה הגענו לאיזה גורן, נעצרנו על ידו וחיכינו.

בינתיים הגיעה רכבת שניה, נעצרה על המסילה מולנו וזרקורים מתוכה היפנו אלומות אור על סביבותיה. מתוך אחד הקרונות יצאו שלושה אנשי ס"ס בשירה פרועה וכאשר שמו את פעמיהם לכיוון שלנו, עברנו לצד השני של הגורן כדי שלא יבחינו בנו. כך עמדנו בכפור כל הלילה עד שהפציע השחר.

נוקשים בדלת

עם אור הבוקר התקרבנו לבית הקיצוני של הכפר ונקשנו בדלת. בהישמע הקריאה — מי שם? — אמרתי שאני עומד כאן עם הבת שלי וביקשתי שירחמו עליה ויתנו לנו קצת מים חמים. בעל הבית הפולני הבין כנראה עם מי יש לו עניין וסירב, באומרו שהוא מפחד, מפני שליד המסילה הולכים משמרות והם יתפסו אותכם ואותי. מאידך — סירבו לעזור לנו ופחדו הכנה המחיש לי שאין כבר במה להסתכן ולכן שאלתי: אולי תוכל לפחות לומר לנו — היכן אנו נמצאים ולאן כדאי ללכת?...

— „אתם נמצאים ליד לוקוב", השיב הקול מעבר לקיר והמשיך: „ממולנו ישנו כפר — תלכו לכפר הזה, שם תמצאו מחסה".

שמענו בקולו והתחלנו לצעוד לכיוון הכפר הקרוב. בהגיענו לשם לאחר שעה הליכה, ניגשנו לבית הראשון ונכנסנו לתוכו, ככה ללא שום גינוני נימוסין. רק ברכנו לשלום כאשר בעלת הבית „כיבדה" אותנו בצווחה נרגשת: „מה אתם עושים כאן?!"

ללא אומר ודברים רמזנו לה על חפצים שונים וכסף מזומן שהיה ברשותנו — והיא נתרככה. כיוון שכך, התיישבנו וביקשנו משהו חם. נראה שנתקיים פה הפסוק, „הכסף יענה הכל", כי לא ארכו הרגעים והאשה העלתה על השולחן קפה ולחם. רק גמרנו לסעוד את לבנו, הגיע הבעל ועוד לפני שהספיק להוציא הגה מפיו, הסבירה האשה את המצב ברמזה על הכסף שיש לנו... הרמז הובן על ידו וזה ניכר מהתנהגותו, באשר לא פצה פיו אפילו כדי לשאול לפשר הימצאותנו בדירתו. הכל היה מובן מאליו ונוצרה אוירה שבה יכולנו לגשת בלי כל היסוסים ל„תכלית". אנחנו היינו זקוקים לדברי הלבשה והם חמדו את הכסף שהיה ברשותנו, ועל כן קנינו אצלם דברים, בין היתר, השגתי כובע ישן של הצבא הפולני, בעל 4 קצוות, שהוציאוהו מאיזו פינה, ובשבילי היתה זו מציאה גדולה, כי בחובשי אותו יכולתי לקוות שלא יזהו אותי במהרה כיהודי. גם לבתי קניתי אצלם צעיף איכרים, כדי להחליף את צעיף המשי שעל ראשה האופייני מאד ללבוש יהודי מסורתי.

לאחר שלבושנו הוסווה מעט כדי לשוות לנו הבעה נוצרית כלשהי, שאלנו את הפולנים לגיטו הקרוב ביותר ולפי עצתם התחלנו ללכת בכיוון שהראו לנו.

הדרך היתה קשה ורבת תלאות, עם מכשולים טבעיים וצרות בלתי צפויות מראש, עד שהתגברנו על הכל והגענו סוף־סוף לגיטו לוקוב. לפי שעה — ניצלנו, אך כפי שהסתבר בדיעבד הרי הדגש היה על „לפי שעה"...

ז. ירחמיאל

אבא קומץ העיז לקלל

לאחר כל שעות החרדה, הסלקציה ומחזה האימים שהתרחשו במגרש הרינק, כאשר משפחות הופרדו — מי לשילוח למחנה, ומי — חזרה לעבודה בבית חרושת, הגיעה הקבוצה שלנו למחנה שטשלניצה ושם הוכנסנו כולנו לתוך תעלה רחבה, כאשר הקלגסים הגרמניים והאוקראיניים עומדים מעלינו עם נשק דרוך ומכוון אלינו.

מכאן ואילך עמדנו פה שעה ארוכה, ברוח נכאה ולב דואב על יקירינו שהופרדנו מהם זה עתה, ואף גורלנו שרוי בסימן שאלה. ובעוד אנו עומדים שם ומצפים לגזירה הבאה, ירדו כמה מאנשי הס״ס ששמרו עלינו, לתוך התעלה ופקדו עלינו למסור להם כל דבר ערך המצוי עמנו, כולל כסף.

פקודה זו החרידה אותנו משני טעמים: ראשית כל הורגלנו כבר שמעשי השוד והביזה מלווים בדרך כלל בפורענות נוספת והם מהווים תמיד שלב קודם לאכזריות המשמשות ובאות, כגון: גירוש, הרג, רצח, וכו׳. ושנית — שלפקודה הזאת קדמו כבר מעשי שוד קודמים והם סרקו וגרדו אותנו במסרקות של ברזל ודם בכל מיני „הזדמ־נויות״, כך שלא היה אלא זעיר פה, זעיר שם, שנותר עוד כמפלט אחרון, ורק אצל אנשים בודדים. אני כשלעצמי, נשארתי כבר ריק מכל דבר וחפץ בעל ערך.

הנה משום כך, אין תימה שפקודת הגרמנים הטילה אימה ופחד בין שורותינו ונפלה דממת מוות באותו עמק הבכא, בה נשמעה היטב רק דריכת הנשק. לפתע פלחה את האוויר שאגה נוראה שהרעידה לבבות והכתה בתדהמה את כל העומדים בתעלה, ולא פחות מהם — את השומרים המזוינים שעמדו מעלינו.

היה זה קול נרגש בלתי טבעי כמעט, שבקע מגרונו של אחד מבני עירנו, אשר הרהיב עוז והחל לקלל את הגרמנים, המנהיגים שלהם, והמדינה שלהם הטמאה, שעוללה את מרחץ הדמים עלי אדמות. מרוב התרגשות והתאמצות נבלעו דבריו האחרונים בבליל מלים בלתי מובנות, אך כל מה שהשמיע הספיק, כדי להטיל תדהמה כללית.

לרגע קט לא נראתה ולא נשמעה כל תגובה מפני שהיתה זו תופעה בלתי מציאותית, כעין חזיון שלא מן עלמא הדין, אולם הגרמנים התאוששו חיש מהר מההלם והסמיקו מרוב זעם. התגובה היתה צפויה עתה בכל שנייה, כי הרצח נראה כבר בעיניהם, וכאשר כיוונו את נשקם לעבר הבחור המטיח את הקללות, זזו באורח אינסטינקטיבי האנשים שעמדו לידו — לצדדים, ואז נשמעו היריות מאקדחו של אֲלטהוף אשר שמו קץ למחאה הקולנית הזועקת ולחיי האיש האמיץ, אבא קומץ, בנו של ר׳ משה קומץ.

★

בלוחמה פעילה

בתקופות שונות של הכיבוש הנאצי, פנו אנשי וירזבניק — כיחידים וכקבוצות — לשורות הלוחמה הפעילה נגד האויב האכזר, בצבאות ואירגונים לוחמים שהיו מוכנים לקלוט אותם, כי גם אפשרות זו לא היתה מובנת מאליה.

פעמים עלו נסיונות כאלה באכזבות ואפילו בקרבנות רבים.

יהודי וירזבניק התגייסו ליחידות הפרטיזנים ביערות הסביבה ולשורות הצבא הסובייטי או הצבא הפולני ולחמו בשורותיהם נגד האויב המשותף.

בגלל קוצר היריעה, הננו מביאים כאן את סיפורם של אחדים מהם בלבד, כל אחד מהם — לוחם פעיל באחת משלוש זרועות ההתנגדות והמאבק שנמנו לעיל — ותהא תמצית פועלם והקרבתם, ביטוי לרבים אחרים מקרב יהודי וירזבניק — סטרכוביץ, חבריהם לנשק, שאף הם חירפו נפשם ולחמו למען כבוד עמם המושפל עד דכא.

דוד סלי

ביערות וירזבניק

(בתנועה הפרטיזנית)

לאחר גילגולים מרובים עברתי לעבוד עם אחי הצעיר למנסרה, בעוד שאחותי עברה עוד קודם לכן למקום הזה. עסקתי שם בכל מיני עבודות עזר בלתי מקצועיות.

ב־6־24 באו אנשי הגיסטאפו והקיפו את המחנה משלושת צדדיו (מצד אחד היה נהר), כדי לבצע את ההעברה למחנה הגדול בסטרכוביץ ומשם לרכבת השילוח לאושוויץ.

הגרמנים באו אחר הצהריים, בעת שעבדתי במשמרת שניה. כאשר שמענו על בואם, שיערנו מהי מטרתם ולאחר התייעצות קטנה בינינו החלטנו לברוח לכיוון היער. היות, ומצד אחד של בית־החרושת — פנו חלונותיו לצד הנהר, פרצנו את הזגוגיות וקפצנו לתוך הנהר. הרעש וההמולה שנוצרה בעקבות הפריצה של כמה עשרות אנשים, הסבה את תשומת לבם של הגרמנים, אשר פתחו אחרינו באש רובים ותת־מקלעים. אנחנו השתדלנו לחצות את הנהר בכל המהירות, אף־על־פי־כן, נפגעו רבים מאש הגרמנים. הכל התרחש באורח בלתי צפוי כל־כך, וכן בגלל המהירות של השתלשלות העניינים, לא הספקתי אפילו להודיע על בריחתי לאחותי.

בדרך אל היער רצנו תוך היפרדות לקבוצות קטנטנות ויחידים, כדי לא להוות מוקד ומטרה נוחה בשביל הרודפים. בדרך היה עלינו לעבור כביש ראשי — פנים עירוני, היוצא גם החוצה לכיוון אוסטרוביץ וסקרזיסקו. עברנו אותו ללא תקלות והגענו ליער הסמוך.

בדרך התרחקנו עוד יותר איש מרעהו וכאשר הגעתי ליער, הייתי כבר יחידי. המשכתי ללכת וכעבור חצי שעת הליכה בערך, פגשתי שני מכרים מהעיר — מאיר שטרנקרנץ ומשה פינצ'בסקי שברחו באותה הזדמנות. בינתיים החשיך וביער השתררה אפלה מוחלטת. היינו רטובים עוד מחציית הנהר וסבלנו מקור. מפאת החשכה, לא המשכנו ללכת, אלא התמקמנו במקום מסויים, מבלי לדעת מה מסביבנו או לפנינו. כל הלילה ישבנו תחת העצים והחלפנו דעות ורשמים על העבר ויותר מזה, על מה שצפוי לנו וכיצד לכלכל הלאה את צעדינו. כמובן, שלא עצמנו עין במשך כל הלילה וכהחלטה ראשונה — שמנו לנו למטרה — להעמיק במעבה היער, מפני שהיינו קרובים מאד לקצהו, על כל הסכנות הכרוכות בדבר. המשכנו לצעוד איפוא, עוד מספר קילומטרים ועצרנו במקום סמיך, המקנה הסוואה יותר טובה כנגד עין בלתי רצויה.

העפנו מבטים סביבנו ורק עתה יכולנו לחוש את המפנה החד שחל באורח חיינו ותנאי קיומנו. לא עוד ציפור סגורה ומסוגרת בכלוב שבגיטו, אך גם לא ציפור דרור... חשנו בעליל, שהדרך לחופש היא עדיין ארוכה מאוד, אך מרחב המחיה והסיכוי להינצל — גדלו!

כל אותו הזמן היינו שרויים בהתרגשות של ההתרחשויות ולא הרגשנו בכל החריפות את חסרונם של צורכי המזון. אולם, לאחר יומיים שלא בא כל אוכל לפינו ועוד אחרי המאמץ הגופני של ההליכה, החל הרעב להציק לנו יותר ויותר. נוכחנו לדעת, שלא נוכל להמשיך הלאה, מבלי לדאוג לצורך החיוני של השגת מזון. תוך כך ראינו מבעד לעצי היער, כיצד הכפריים הולכים העירה ונושאים עמם צרורות של ירקות ודברי אוכל חלביים (שמנת, גבינה, וכו'), ולכן החלטנו איפוא, להתקרב אליהם ולבקש מעט אוכל. לשמחתנו, נענו לנו הגויים האלה וקיבלנו מהם דברי מזון, הגם שהם לא עשו זאת מתוך רצון, אלא מפחד, בחושבם אותנו לפרטיזנים.

יחד עם זאת, באו הכפריים האלה וסיפרו על קורות הדברים לפרטיזנים פולניים שנמצאו אותה עת בכפר, כלומר, שפגשו פרטיזנים יהודיים, אשר „שדדו" אותם בדרך. סיפוריהם מילאו את שומעיהם חימה והם יצאו לחפש אחרינו.

אחרי שסעדנו את לבנו, המשכנו להעמיק ביער ותוך כדי הליכתנו נפגשנו עם קבוצות נוספות של יהודים, אשר

ברחו מהמחנה שלנו וגם ממקומות אחרים, וביחד מנינו כבר 48 איש.

היות והיינו כבר קבוצה יותר גדולה, גבר במידת־מה בטחוננו וקבענו כעין מאהל במקום מסויים ביער. אולם בלי כלים או חומרים כלשהם, נבצר היה מאתנו להקים אוהלים, או ביתנים אחרים, ולכן התמקמנו במקום, כפי שהיינו, בעוד ששלחנו קבוצות גישוש לכיוונים שונים, לתור אחרי פרטיזנים.

בהתגבש הקבוצה שלנו, התחלנו גם לדון על תכליתנו הקרובה ובהיות שידענו כי אין באפשרותנו להישען על כוחנו הדל, חשבנו, כי מן התבונה להצטרף לאחת הקבוצות הפרטיזניות, שאינן עויינות לנו, ומכאן — החיפושים והגי־שושים לקראת מציאת עקבות אחריהם.

מפגשים עם פרטיזנים פולניים

במקביל לכך, יצאו אנשים מקרב הקבוצה שלנו בערבים אל הכפר הסמוך, רטקוביץ, כדי להשיג אוכל. נפל בגורלי, להיות ביחד עם חברי פינצ׳בסקי בראש המשלחות לכפר וזכור לי מקרה אחד של יציאה כזאת באופן מיוחד: יצאנו עם חשכה והתקרבנו בזהירות אל ביתו של ראש המועצה, מפני שהתגוררה אצלו אשה יהודיה אשר היתה כאשתו, מבלי שאנשים ידעו על זהותה הלאומית, ודרכה היינו משיגים דברי מזון. ראש הכפר עצמו ידע שאנחנו יהודים, אך התעלם מכך מפני שגם אשתו היתה יהודיה.

יום אחד הקיפו את הקבוצה שלנו אנשי אק״א (פרטי־זנים פולניים — עויינים ליהודים) מזויינים, והזהירו אותנו שלא נצא יותר לכפר ולא נבקש מהכפרים אוכל, אחרת ירצחו אותנו. שאלנו אותם — מניין נשיג אוכל כדי להת־קיים והבענו את המשאלה — להצטרף לפרטיזנים, אז השיבו: ,,בבקשה הצטרפו אלינו". החלפנו דעות בינינו והסתבר שרוב האנשים לא רצו להצטרף, מפני שחשדו באנשי אק״א שאינם כנים וצפויה מהם סכנה. אף־על־פי־כן, נמצאו ששה אנשים שהסכימו להצטרף והלכו אתם.

כעבור ארבעה ימים מצאנו את כל ששתם הרוגים בתוך הכפר.

סמוך לאירוע הזה, עברה קבוצה אחרת של פרטיזנים פולניים המסונפים למפלגת פ.פ.ס. על שרווליהם היה תג באותיות הזהות לשם מפלגתם והם עצרו על ידינו. יצאנו לקראתם ושוב הבענו בפניהם את ההצעה להצטרף אליהם. ב,,תגובה" לכך הם ציוו עלינו להתפשט — ובאין ברירה נאלצנו למלא אחר פקודתם, מפני שהיו מזויינים ואנחנו היינו חסרי כל נשק ואז הם ערכו חיפוש בבגדינו ושדדו את כל הכסף שמצאו. לאחר החיפוש והשוד פנו לדרכם, באומרם שהם מהווים רק חיל חלוץ ובעוד זמן מה תופיע כל היחידה שלהם עם המפקדים ואז אפשר יהיה לדון בבקשתנו.

למחרת, אמנם הגיעה יחידת הפרטיזנים ובהתקרבם אלינו, ניגשנו אל המפקדים וחזרנו על הצעתנו. הם הקשיבו

לנו בסבלנות ואף שמעו מאתנו על השוד שהיה ביום הקודם. על פי הוראת המפקד, רשמו לפניהם פרטים מכל אחד אודות הדברים שלקחו מאיתנו והבטיחו שיבדקו את העניין ואף יחזירו לנו את הכסף. על ההצטרפות אליהם קיבלנו תשובה שלילית, תוך הנמקה אווילית שהתבטאה במשפט „למה לא ברחתם לפני שנים מספר ?" לאחר מכן עזבו אותנו ופנו לדרכם.

בתוך קבוצת המפקדים שלהם היו אחדים שהכרנו אותם מתוך העיירה שלנו ואחד מהם היה מוכר לי במיוחד, באשר ישב בבית הסוהר בתור קומוניסט ביחד עם בן דודי. את ההיכרות הזאת ניצלתי כדי לפנות אליו ולבקשו שיעזור לי בעניין החזרת הכספים שאנשיו שדדו מאתנו ביום קודם לכן.

ואכן, כעבור ימים מספר הם חזרו אלינו והחזירו את כל הכסף. נראה לנו בדיעבד, כי על אף יחסם ההוגן אלינו בעניין החזרת השוד „התנגדו" להצטרפותנו מטעמים „עק־רוניים", יען כי היו אנטישמיים ולא רצו יהודים בשורותיהם. אשר לדרישתם, שלא לקחת דברי מזון מהכפריים, יכולנו כבר למלא אחריה, כי הצלחנו לאתר לנו מקור אחר לסיפוק דברי מזון בצורה שלא תהא קשורה עם האכרים בכפר.

עברו עוד מספר ימים ולמקום שבתנו נזדמנה שוב קבוצת פרטיזנים גדולה מאד ובהתקרבם אלינו יצאנו לקראתם וביקשנו שוב לצרף אותנו אליהם. לאחר דין ודברים, הודיע לנו אחד המפקדים שלהם, כי באופן עקרוני הם מסכימים לקבל אותנו, אך בתנאי שנעמוד במבחן הלחימה באופן מעשי, וכדבריו: „תשיגו לכם נשק ואז נקבל אותכם כקבוצה מאורגנת ונצייד בכל הנשק והציוד הדרוש ללחימה".

הוא הדריך אותנו בעצותיו, היכן וכיצד להשיג נשק אצל הגרמנים, ואז החלטנו שעלינו לעשות את הנסיון הקשה הזה, מאין ברירה אחרת. הם התרחקו מאתנו, אך נשארו ביער והודיעו את מקום הימצאם. אחר לכתם קיימנו התיי־עצות והחלטנו לפעול בצורה הבאה:

במבחן הכניסה לפרטיזנים

לפי הידיעות שהיו בידינו, נהגו הגרמנים לבוא מדי שבוע לכפר, כדי לאסוף את הקיצבה שניתנה להם בתורת מס — מזון, מספוא, בשר, תרנגולות וכו׳. הם באו תמיד חמישה איש עם עגלה ותכניתנו התבססה על כך שנתנפל על הגרמני, הנשאר תמיד בשמירה על העגלה, לחטוף ממנו את הנשק ו„להתלבש" על השאר.

למחרת, יצאנו בצהרי היום חמישה איש — פינצ׳בסקי, הסנדלר מטס הי"ד, עוד שניים שאת שמותיהם איני זוכר כבר ואנוכי וכיוונו את צעדינו אל הכפר. בהגיענו לקצה היער, עמדנו בתצפית וחיכינו שהגרמנים יגיעו לכפר. כאשר ראינו מרחוק שהם באו ולאחר שארבעה מהם נכנסו לבית הראשון, התחלנו להתקדם במהירות לעבר הבית האמור בהסתר מן השומר. ככל שהתקרבנו יותר למטרה, הגברנו את המהירות, לבסוף רצנו ממש. וכאשר הגענו סמוך לשומר במפתיע, התנפלנו עליו מאחור וחבטנו בו. פקדנו עליו לשתוק ושניים נשארו לשמור עליו. הוא הופתע במידה כזאת, שקיבל הלם ושתק מבלי להוציא הגה מפיו. אותה עת

ד. סלי במדי קצין פולני

ניגשנו אנוכי עם שני חברים אל הבית, וחבר רביעי ניגש עם הרובה, שנלקח זה עתה מהשומר הגרמני אל החלון. בעת ובעונה אחת נכנסו שניים לתוך הבית. החבר עם הרובה קרא לגרמנים להיכנע ולמסור את נשקם והשניים שחדרו בינתיים לתוך הדירה, החלו לאסוף את הנשק. לאחד הגרמנים שהיה מפקד הקבוצה, היה אקדח ולאחרים רובים. אף־על־פי־כן, הם לא התנגדו, לא דיברו מלה וצייתו בהכנעה לכל מה שציוונו עליהם. הואיל ולא רצינו להקים רעש, מפני שיחידה צבאית חנתה במקום, עזבנו בדירה את הגרמנים והתחלנו לרוץ אל היער עם הרכש היקר.

חזרנו אל הקבוצה שלנו והשמחה היתה כה רבה, שאי־אפשר לתאר אותה. אנשים יצאו ממש מגדרם, נישקו והודו לנו בהערכה על פעולתנו.

נאום מוצר: מוטב בלי ראש מאשר בלי נשק

לאחר שהתאוששנו מרושמה של הפעולה ולפי החלטת הקבוצה, ניגשנו עם הנשק אל מפקדת הפרטיזנים.

גם הם התרשמו לטובה והמפקד הודיע בו במקום שהוא מוכן לקבל את כל הקבוצה שלנו אל שורותיהם. לשמע דבריו, הלכנו להודיע על כך ליתר הקבוצה ולמחרת בבוקר קמנו כולם ועברנו למקום שמפקדת הפרטיזנים הראתה לנו, לא הרחק מהמאהל שלהם.

הקבוצה שלנו מנתה כ־37 גברים ושלוש בחורות, ביניהן זכור לי שמה של תמרה וייסבלום הי"ד. המפקדים

ובעת הנאום של מפקד המחנה הודגש שהצו העליון הוא לא להשאיר נשק בשדה הקרב (בלשונו — „מוטב לחזור בלי ראש מאשר בלי נשק") — ובו במקום חילקו לאחדים רובים ולאחרים תת־מקלעים רוסיים „פ.פ.ש.".

האיש שניהל אתנו את כל המשא והמתן, ההדרכה וההשבעה וכו׳ היה לא אחר מאשר מיצ׳יסלב מוצ׳ר, שכיהן פעם בתור סגן ראש ממשלת פולין.

לאחר מסירת הנשק שיבצו אותנו בתוך המחלקות של היחידה, ואילו אנוכי הוצבתי בתפקיד של רץ המפקדה.

מכאן ואילך היינו חלק בלתי נפרד מאותה יחידת הפרטיזנים והשתתפנו עמה יחד בפעולותיה ומבצעיה.

הקרב הראשון

בתוך הכפר הסמוך ליער, היה לנו מודיעין אשר נהג להעביר לנו מידע על תנועותיהם של הגרמנים. יום אחד קיבלנו מהם הודעה שהגרמנים מתכוננים לערוך סריקה ביער. בדרך כלל הם היו נזהרים להיכנס לתוך היער, והיו מבצעים את הסריקות שלהם בעזרת שבויים מונגוליים משל הצבא הרוסי.

בהתקבל הידיעה, נשלחתי ע״י המפקד — מיצ׳יסלב מוצ׳ר, יחד עם חברי פינצ׳בסקי שאף הוא שימש בתור רץ — לכפר, כדי לוודא אם הידיעה היא נכונה. היום קרב לעירובו וכאשר הגענו לקצה היער, שמענו כבר רעש שרשראות מחריש אוזניים. התקדמנו מעט, עברנו כמעט 100 מטרים ופתאום אנו שומעים פקודה בגרמנית „הרם ידיים!" מיד נעצרנו בשמע הצעקה כדי להבחין מניין היא באה. ראינו במרחק של כ־200 מטרים אוהל קטן והצעקה באה ממנו, אז זרקנו 2 רימונים בכיוון האוהל בכדי לבלבל אותם והתחלנו לרוץ חזרה ליער. ווידוי הידיעה היה כבר מיותר מפני שהעובדות המחישו את המצב. עם זריקת הרימונים, נפתחה עלינו אש מהכפר והכדורים שרקו ביער וננעצו בעצים.

דיווחנו על קורותינו למפקדה — וכאן החלה ההיערכות לקרב העומד לפנינו.

צורת הקרב בתוך היער היא מיוחדת במינה, לא חופרים כאן שוחות, אלא שהעצים העבים משמשים למחסה מפני אש ואנחנו התכוננו לפגוש זת הגרמנים.

כל הלילה היה שקט באופן יחסי. הגם שהדי התנועות של הגרמנים בכפר הגיעו לאוזנינו. את השורות הקדמוניות הוצאנו אל קצה היער. למחרת הגיעו „שרשראות" המונגו־לים בליווי מפקדים גרמניים לקרבת היער בצעדם במלוא קומתם תוך זעקות קרב.

הפרטיזנים נקטו בתמרון עקיפה, התחמקו מהשורות של הסורקים, ופרצו באגף שהיה חסום ע״י חלק מהכוח הגרמני. תוך קרב הצליחו לעבור אותם ולהעתיק את המאהל למקום אחר בתוך היער. היו נפגעים בהרוגים ופצו־עים. יומיים לפני הקרב הזה, נפל חבר שלנו ונפגע קשה. הביאו רופא מהעיר שטיפל בו וחבש אותו, אך הוא היה מרותק למקומו, בלי יכולת להניע אבר. בהתקרב מועד הקרב, לא יכולנו לקחת אותו עימנו והחלטנו להצפין אותו בתוך היער. נתבקשתי להישאר איתו, ואז עליתי על עץ גבוה והייתי בתצפית כל הזמן. היו עמי רימונים ונשק אישי, והיה מנוי וגמור עמי, באם אתגלה — לזרוק את הרימונים על הגרמנים ולאבד את עצמי לדעת. למזלי עברו המונגולים על ידי ממש מבלי לגלות אותי, אך את החבר גילו ולקחו אותו שבי בהעמיסם אותו על העגלה. למחרת, מצאנו אותו הרוג בירייה בתוך היער וקברנו אותו.

לאחר שהגרמנים עברו, ירדתי מהעץ והתחלתי לחפש את היחידה. תוך כדי כך פגשתי גם חברים אחרים שהתפזרו תוך כדי הקרב והלכנו יחד, עד שמצאנו את המאהל.

הסריקות האלה נמשכו לסירוגין כל כמה שבועות.

הקשר עם קיוב

מלבד אלה, היו גם פעולות יזומות ע״י יחידתנו: היחידה שלנו היתה מעורבת, היינו, מורכבת מפולנים, יהודים ורוסים שברחו מהשבי הגרמני והצטרפו אלינו, ביניהם: טטרים, גרוזינים, אזרבדז׳נים ורוסים, וקיימנו קשר אלחוטי עם מפקדת הפרטיזנים בקיוב.

לעתים היו מופיעים מעלינו, בדרך כלל בלילה אוירו־נים ומצניחים נשק ואנשים. הצנחנים היוו יחידה בפני עצמה וגם פעולותיהם נעשו בנפרד, מבלי שנהיה בסוד מעשיהם. פעם התקרבתי אל הקבוצה הזאת ולאחר שבאתי בדברים עמהם הופתעתי לשמוע דיבור ביידיש. הסתבר שהיו ביניהם גם יהודים. יום אחד יצאה קבוצה מאתנו במשימה לפוצץ רכבת נושאת נשק שיועדה היה אל החזית. לפעולה הזאת יצאו פולנים רוסים ויהודי אחד בשם ישראל רוזנברג. הפעולה הצליחה, כולם חזרו ממנה מבלי שסבלו אבידות, אבל היהודי לא חזר. בדיעבד הסתבר שהוא נרצח ע״י הפרטיזנים הפולניים שהשתתפו בפעולה הזאת. העניין נתגלה, כאשר מצאנו אותו ימים אחדים אחרי הפעולה הרוג בתוך היער. הם דיווחו למפקדם שאחד נהרג בפעולה, אולם אנחנו ידענו שזה היה דיווח כוזב, באשר הם היו אנטישמיים מושבעים והכל היה ברור כמו על כף היד. אנחנו הודענו על כך למפקד הראשי — למוצ׳ר והוא פיקד על חקירה מיידית. החקירה גילתה שני אשמים ברצח, ונגזר עליהם גזר־דין מוות, אשר הוצא לפועל ביום המהפכה 7 לנובמבר, ביחד עם מרגלים שנשתלו ע״י הגר־מנים לתוך שורת הפרטיזנים.

פעולות כאלה של פיצוץ רכבות היו לעתים תכופות ויהודים השתתפו בהן מדי פעם בפעם.

השגת אוכל

בקרבת המקום היתה אחוזה אשר לפני המלחמה היתה שייכת לפריץ פולני והגרמנים נטלו לידיהם את הרכוש הזה על כל ענפיו. הפרטיזנים שמו את הנקודה הזאת „על הכוונת" וערכו מדי פעם בפעם פריצות לעבר האחוזה, כדי להשיג מזון ליחידה. הואיל והמזון היה שמור ע"י יחידות גרמניות, היו פריצות כאלה כרוכות בקרבות.

מעשה בפרה

בעת הסריקה הגרמנית נאלצנו לעזוב את המקום ואת ארגזי המזון לא יכולנו לקחת והשארנו אותם במקום. הגרמנים באו והעמיסו את הארגזים על העגלות שלהם. כאשר חזרתי למקום ראיתי פרה קשורה לעץ. באתי וסיפרתי למפקד המחלקה, אשר שלח אנשים שאראה להם את הפרה, ואבדוק אם אין מלכודת. היו אלה ששה טטרים שלא רצו ללכת, התעצלו ופחדו. בדרך אמרו לי: אם לא תהיה הפרה, אז גם אתה לא תחזור... פחדתי שהפרה אמנם לא תהיה, מפני שיכול מישהו להקדים אותנו וזה היה מרחק רב. בהתקרבנו למקום, ראינו שם אוהלים. הבחנו ב־2 מונגולים במדים גרמניים מצויידים בנשק ואילו את הפרה לא ראינו. השתטחנו על האדמה, והטטרים שלי כיוונו את הנשק למונגולים ואמרו לי לגשת אליהם, כשהם יחפו עלי.

בינתיים הבחינו 2 המונגולים במתרחש ואותתו לי שאינם רוצים להלחם. בהתקרבי אליהם, מסרו שהם עריקים שברחו בעת הסריקה ורוצים להצטרף לפרטיזנים. לקחנו אותם, בכדי להובילם למפקדה. אולם הטטרים שלי לא הירפו מהפרה ושאלו אותי — היכן היא ? הייתי במבוכה רבה ולא ידעתי מה להשיב אך להפתעתי באה העזרה מכיוון בלתי צפוי. בשמעם את השאלה אודות הפרה, אמרו שני המונגולים שגם הם ראו את הפרה וכי לפני כחצי שעה בא איכר מהכפר ולקח אותה.

התחלנו לחזור למחלקה בדרך אחרת מזו שבאנו והטטרים שלי נהיו למורי הדרך. בהגיענו לקרחת היער ששימשה תדירות למקום הצנחת נשק ותחמושת אמרו לי — „לך ראשון". תוך כך הורידו את הנשק מהכתף. התנועה שלהם נעשתה חשודה בעיני, הרגשתי שהם זוממים להרגני ואז ניצלתי את ההזדמנות שבסביבה היו שלוליות מים, עשיתי את עצמי כאילו אני מקפץ — מדלג על פני השלוליות, רצתי בדילוגים והתחלתי פתאום לברוח בכל כוחי, בהניחי כי עד שיספיקו לכוון את הנשק, אהיה כבר די מרוחק מהם. כהוכחה שהשערתי היתה נכונה שימשו היריות שלהם אחרי שלא איחרו לבוא לאחר מנוסתי. העמקתי לחדור במעבה היער והתרחקתי מהם. הדרך למחלקה היתה עדיין

דוד סלי הקיצוני מימין כקצין בין קצינים בשורות הצבא הפולני

רחוקה ולכן החלטתי ללון בהסתר. למחרת בבוקר הגעתי סוף־סוף לקרבת המחלקה וראיתי חבר שלי יהודי הולך לקחת מים. ניגשתי אליו, סיפרתי לו את קורותי, ובקשתי שיביא לי אוכל ויודיע על כך למפקד. המפקד שלח לקרוא לי ואז הסתבר שהטטרים שלי הקדימו אותי ומסרו שהסיפור על הפרה „לא היה ולא נברא" ואני ברחתי כביכול. המפקד שמע את הסברי וציווה לערוך חקירה. את המצב הצילו 2 חמונגולים לאחר שעשו את זאת עוד קודם לכן ליד מקום הימצאה של הפרה.

לפיכך קיבלו הטטרים עונש — בתורת שמירה רצופה במשך שבוע ימים.

יום השחרור

הימים היו ימי חורף של 1944, הגרמנים היו במלוא הנסיגה, והסביבה שלנו שרצה יחידות גדולות של גרמנים. היות ועל ידי פעולות של יחידות קטנות אי־אפשר היה עוד לעזור, והחזית החלה להתקרב אלינו. ניתנה הפקודה לחצות את החזית ולעבור לצד הרוסים. החזית השתרעה במרחק של כ־60 קילומטרים מאיתנו בסביבות סנדומיר. התחלנו לצעוד ברגל, הלכנו כל הלילה לפני שהפציע השחר והגענו לקרבת החזית. בכל כפר לקחנו מורי דרך והתקדמנו תוך הדי התפוצצויות של פגזים ויריות מנשק קל.

הלכנו בשורה עורפית, כאשר אני ופינצ'בסקי הלכנו אחרונים והיה עלינו לחתוך את חוטי הקשר הטלפוני של הגרמנים. הסביבה לבשה מעטה שלג, אשר הסתיר מאתנו חוט אחד, ובלי משים הגענו לגדר התיל שלפני החפירות.

קיבלנו פקודה להסתער על התעלה שלפנינו ופתחנו באש. הגרמנים הגיבו ואנחנו המשכנו בקרב, עד שעברנו את התעלות שלהם ונמצאנו כבר בשטח ההפקר. בהתרחקנו מעט מהמקום פתחו עלינו הגרמנים באש מרגימות. היו לנו הרבה אבידות גם בעת חציית התעלה וגם מאש המרגימות. כל מורי הדרך והמפקדים נפלו ואנחנו נשארנו ללא מצפן, כי לא ידענו לאן לרוץ. האש היתה הקפית ורקיטות מכל הצדדים. חששנו גם שהרוסים העומדים לפנינו אולי בקרבת מקום, כיוון ששטח ההפקר הוא לא כל כך גדול, יפתחו עלינו באש — בלא יודעין. לכן צעקנו כל הזמן ברוסית „אנחנו פרטיזנים" כדי למנוע את הסכנה הזאת.

בדיעבד, עברנו גם את התעלות הרוסיות, הם לא הבחינו בנו ואף אנחנו לא הבחנו בהם.

בינתיים האיר כבר היום ואנחנו מצאנו את עצמנו שוב בשטח ריק כעין חלל בלתי מאוייש. שוב לא ידענו לאן לפנות. היה שקט, לא נשמעו עוד יריות ואנחנו ממשיכים לצעוד לכיוון היער עד שהבחנו על אחד העצים בשלט ועליו כתובת רוסית בזו הלשון: הפצועים — לבית חולים, עם חץ המראה את הכיוון לבית־החולים. מובן מאליו, שהלכנו בכיוון החץ, וכך נקלענו לעמדות תותחים וטנקים ששפעו במקום הזה. כאן נתקלנו לראשונה בחיילים הרוסיים והפגישה היתה נלהבת. הם ציפו לנו התחילו לדבר אתנו והביאונו למפקדה.

כאן התאוששנו מתלאות הדרך וסרקנו את שורותינו. הסתבר כי הקזנו הרבה דם. מתוך קבוצה של 320 איש שיצאה אל החזית, הגיעו רק 68. השאר נהרגו, בתוכם 5 יהודים.

כאן הסתיים הפרק של הפעילות הפרטיזנית בה נטלו חלק גם יהודי וירזבניק.

✶

יעקב שניר (שיינר)

במאבק נגד הכובש הנאצי

עם פרוץ המלחמה — בין גרמניה לפולין — לקחתי את אמי ואחיותי לאוסטרוביץ, שם התגורר דודי. ברם, כאשר חזרתי לוירזבניק, כדי לקחת גם את סבתי, וכן מספר חפצים, מן הנחוצים ביותר, נמנע הדבר ממני, כי הגרמנים חדרו בינתיים לתוך אוסטרוביץ, ולכן שיניתי את הכיוון ונסעתי עם סבתי לילז׳ה. בהגיענו לכאן, נמסרה הודעה מטעם השלטונות הפולניים, או יותר נכון — קריאה אל הנוער שיעזוב את העיר ויפנה אל מעבר לנהר הויסלה, שם ירוכז המאמץ ההגנתי כנגד הפולש הגרמני.

יוצאים לנדודים

באותם ימים טרופים ניקרה במוחי מחשבת אימים, אשר נחרתה בזכרוני מאז שאבי ז״ל הקריא פעם בחיק המשפחה מאמר מעיתון ובו נאמר, בין היתר, מפיו של היטלר ימ״ש, כי „אם תפרוץ מלחמה — ייעלמו היהודים מעל פני האדמה״. בהרהורי נצטיירה לי כל כובדה של ההכרזה המחרידה הזאת משל האשמדאי עלי אדמות, והיה מנוי וגמור עמי לברוח מפני סכנת העימות עם הגרמנים. מכאן, דירבן אותי הדחף לעקור מהסביבה העומדת להיכבש ע״י הנאצים, בפרוץ מלחמת פולין—גרמניה, והן בתחילת מלחמת רוסיה—גרמניה, בשנת 1941. אך בל נקדים מאוחר למוקדם.

ברוב תמימותינו, עשינו מאמצים מרובים, כדי לחצות את הויסלה ולהצטרף למוקדי ההתנגדות לאויב, אך בהגיענו למקום — נכונה לנו אכזבה. לא מצאנו כל קו של התנגדות, לא צבא ולא שום כוח לוחם ולא היה אפילו עם „מי לדבר״. כיוון שכך, המשכתי לנוע לכיוון לובלין ולרוע מזלי נקלעתי כאן לתוך הפצצה כבדה של ה„לופטוופה״ הגרמנית ואך בנס נחלצתי מהמצב ללא פגיעה. ראיתי שהמקום הזה הינו רחוק מלהעניק ביטחון־מה והחלטתי להמשיך בדרכי, לפי שעה, אל מחוץ לתחומי העיר הגדולה. בצאתי ממנה, פגשתי לראשונה, מאז שעזבתי את עיירת מולדתי, באנשי וירזבניק, ביניהם, האחים פרימרמן, זאב קילמן ואחרים. הישגנו אופניים ויצאנו רכובים עליהם לכיוון הגבול החדש בין ברית־המועצות לבין גרמניה, לאורך נהר הבוג. משעלינו על פני הגשר המחבר את שתי המדינות, החרימו לנו את האופניים ומכאן ואילך המשכנו רגלי עד לעיר הסמוכה, ולדימיר־וולינסקי. פה נפרדו דרכינו וכל אחד פנה לכיוון שלו בזמנים שונים. לא ארכו השעות ופגשתי שוב אנשים מוירזבניק, היו אלה משפחת עו״ד שטרמר, אשר ביקשוני שאצטרף אליהם וכי נמשיך את הנדודים יחדיו.

עם המשפחה הזאת הגעתי עד לעיר לוצק, כאשר כל הדרך מלווה בהפצצות כבדות מצד הגרמנים, בעוד שהאש של הנ.מ. הפולנית הולכת ונחלשת, הולכת ומתרופפת כליל בינתיים הילכו שמועות שנערך הסכם בין הרוסים לגרמנים, אשר נודע לימים כהסכם „מולוטוב—ריבנטרופ״, ולפיו יגיעו הרוסים כביכול עד לגבול שלפני מלחמת העולם ה־1, משמע, שעירנו — וירזבניק תיכלל בתחום הרוסי. שמועה זו עודדה אותנו ובמקום להמשיך במסענו, החלטנו לפי שעה להמתין במקום, בבחינת שב ואל תעשה. בהיותנו סבורים, כי השמועות הללו יתאמתו ויהפכו למציאות ממשית, שהינו שם כ־10 ימים והחלטנו אפילו לנקוט יוזמה, היינו לחזור...

עלינו על הרכבת הנוסעת לסביבות שלנו, אך נעצרנו בדרך, מפני שהתפרסמו בינתיים ידיעות רשמיות על קביעת הגבול בין רוסיה לגרמניה על נהר הבוג.

והימים, הם ימי סער ופרץ, סדרי עולם מתמוטטים, מדינה קורסת תחתה ונופלת שבי לרגלי הכובש הכל־יכול. ימים של דאגה וחרדה מפני הבאות. הדרכים מלאות פליטים, יחידות צבא פולניות מפורדות ומפוררות, ייאוש ואנדרלמוסיה שולטים בעירבוביה. אבי היה מגוייס בצבא הפולני ומדי פעם בפעם קיבלתי ידיעות מאנשים שראוהו. הנה כי כן, התחלתי לחפש אחריו בכל מיני מקומות, בין היתר, הגעתי לצורך זה לעיר קובל אשר בוולין — וכאן פגשתי להפתעתי, קבוצת צעירים מוירזבניק, ביניהם: האחים גולדגרוב, וילנצ׳יק, נודלמן, ואחרים. לצערי הרב, לא נסתייעו החיפושים שלי אחר אבי והיה עלי להחליט כיצד

לכלכל הלאה את צעדי הבאים. בנעורי היתה לי נטיה להשתלם בלימודי חקלאות, כדי להכשיר את עצמי לקראת העליה לארץ־ישראל. בהקשר זה רציתי פעם ללמוד בבית־ספר חקלאי במזרח אוקראינה, אך הדבר לא נסתייע. לנוכח המצב שנקלעתי לתוכו החלטתי לרדת ולנסות להתקבל לבית־הספר החקלאי בסלובודקה־לסנה. ואמנם, אחרי תלאות הדרך הצלחתי להתקבל לבית־הספר שעמד להיפתח, למרות שהייתי פליט. הלימודים והשהיה היו בתנאי פנימיה. בדצמבר 1939 נפגשתי עם אחי אברהם, לאחר שברח מוירזבניק וחצה את הגבול הרוסי—גרמני. הוא ידע על מקום הימצאי מפני שעמדתי בקשר מכתבים עם הבית. בעת לימודי עבדתי בחקלאות והייתי עוזר לבית במשלוח דברי מזון, ככל שהיה בידי להשיגם.

שמועה על פוגרום

לאחר פרוץ המלחמה, עזבו יום אחד מנהלי בית־הספר ומוריו את המקום, נטשו את התלמידים לגורלם והכל התפורר. התלמידים — בני הסביבה התפזרו לבתיהם, והאחרים נותרו במבוכה. בינתיים פשטה שמועה שעומדים לערוך פרעות ביהודים, אז התארגנו באופן ספונטני להתנגדות. התבצרנו באחד האולמות, הכנו אלות ואבנים וקבענו משמרות בלילות. בראותם ובידעם על ההתארגנות שלנו, נמנעו הפורעים לבצע את זוממם וכעבור יומיים־שלושה, נשכח העניין וכל אחד מאתנו פנה לדרכו. יום לפני כניסת הגרמנים, כאשר הדי התפוצצויות הפגזים ורעמי התותחים הגיעו לאזנינו, יצאתי עם 2 חברים מבית־הספר בסלובודקה לכיוון מזרחה לעבר הגבול הישן, על הנהר זברוץ׳. כל הדרך היינו נתונים להפצצות מן האויר וצליפות ממכונות יריה ממטוסים שהנמיכו טוס. חצינו את הגבול הרוסי והמשכנו לכיוון העיר קמיניץ־פודולסקי. היו קשיים בהשגת מזון, תכופות רעבנו, ופה ושם, מצאנו משהו בשדות כדי להקל על הרעבון שלנו. תקופה מסויימת נצמדנו ליחידה רוסית שהיתה בנסיגה וכל העת הלכנו רגלי כדי 40 קילומטר ביממה, בדרך כלל בלילות, עד שהגענו לקירובוגרד — וכאן התרחש משהו מיוחד במינו. ברגע שהחלה הפצצת העיר בלילה ע״י הגרמנים נדלקו לפתע — על אף ההאפלה — כל האורות ברחובות ובמבני ציבור ולא כבו במשך כל עת ההפצצה בהקילם את מלאכתם של הגרמנים...

מלבד זה, היו סוכנים גרמניים שחדרו מבעוד מועד לכל מיני מקומות חיוניים ובעת כזאת היו מאותתים לאוירונים ע״י רקיטות צבעוניות.

מוזאיקה בוערת

לאחר שיצאנו מהעיר ראינו חיזיון מופלא, כאשר העיר בערה בכל גווני הקשת, מאחר שהיו שם מפעלים שונים

יעקב שניר (שיינר) במדי רב־סרן של הצבא הסובייטי

עם חומרי בעירה, אשר בדליקה בערו לשונות האש בכל מיני צבעים והיה זה מחזה מרהיב עין, אילולא היה כה מחריד במהותו. בראות המתרחש, יצאנו משם בחיפזון והלכנו כל הלילה עד שהגענו לעיר ויניצה. מקום מגורים לא נמצא לנו כאן ונאלצנו ללון תחת כיפת השמים, בגנים ציבוריים, וכדומה. מזון סדיר אי־אפשר היה להשיג, אך היו נקודות של מתן עזרה במזון לפליטים. במקום הזה רציתי להתנדב לשורות הצבא האדום, ניגשתי למפקדת חיל המצב והם היפנו אותי לעיר אומן. נסעתי לעיר זו ברכבת צרה עם הרבה השהיות והפרעות, עד שהגעתי לאומן. בבואנו לשם, פניתי אליהם, אך הם דחו אותי בלך ושוב. בעקיפין נודע לי, כי מאחורי התירוצים האלה הסתתר הנימוק שלא רצו לקבל אנש״ם מהמחוזות האוקראיניים שנכבשו ב־1939 („זפדנקי״). היות ונודע לי שמארגנים במקום קבוצות מתנדבים לחבלה בעורפו של האויב, כלומר בשטחים שייכבשו על ידיו (באותה עת טרם נודע על תנועת הפרטיזנים המאורגנת), הרי פניתי אליהם שיקבלוני לשורותיהם — וגם פה דחו אותי, כנראה, מסיבה זהה. לימים, פשטה שמועה בעיר, כי הנה מתקרבים החילות הגרמניים ובפקודת השלטונות נפתחו מחסני האספקה של הצבא וחילקו לאזרחים מזון ובגדים. תוך כך התאמתו השמועות והמונים החלו

לפנות את העיר בחיפזון בדרכם מזרחה. אף אנוכי הייתי בתוך הזרם של הפליטים וכך המשכנו ללכת מרחק רב. בלכתנו ביום ובלילה עברנו ברציפות כ־128 קילומטר תוך הליכה קשה מאוד, היינו יגעים עייפים ותשושים, הלכנו ללא מזון ומים והדבר נחרת בזכרוני עד היום. הדרך המדוייקת אינה שמורה עמי עוד, אך זכור לי שעברנו את פירבומאיסק ואח״כ נכנסנו ליערות כדי לנוח קמעה, כי היינו בטוחים שבעברנו 150 קילומטר הרינו מרוחקים דיינו מהצבא הגרמני המתקדם, אך הסתבר שטעינו, ובעוד אנו יישובים בתוך היער, הגיעו אלינו הדי הפצצות והפגזות מן הצד הגרמני וכן מתגובת הרוסים, וזה סימן לנו שהחזית מדביקה אותנו. ישבנו בתוך קרחת ביער והרגשתנו היתה שאנו מכותרים, כי ההתפוצצויות נשמעו מכל עבר. אספנו את שארית כוחותינו כדי להסתלק מהמקום והתחלנו לצעוד מזרחה עם תפילה בלב שנחלץ מהכיתור.

בהתקרבנו לכפר וירזובקה, נתקלנו במסילת־הברזל ועל כן החלטתי ביחד עם חבר נוסף, יהודי בשם ישראל וורטהיים, מרווה־רוסקה, לנטוש את זרם הפליטים ולהמתין לבוא הרכבת, כדי להמשיך בדרך, כאשר הבנו שהתחרות בין הולכי רגל לבין הצבא הגרמני הממוכן, לפי מיטב שכלולי הטכניקה, הוא חסר כל תכלית. ואמנם, כעבור זמן מה באה רכבת־משא ואנחנו עלינו והמשכנו לנסוע בה עד לעיר דניפרופטרובסק. כאן התנהלו החיים עדיין פחות או יותר כתיקנם, הגם שהמלחמה נתנה את אותותיה בתחומים שונים, כגון: פינוי התעשיה, קיצוב מזונות וכמובן גיוס אנשים לצבא ולמפעלי זיון. התעכבנו במקום כשלושה ימים ואז באו הפצצות גרמניות על העיר. ניסינו לעלות לרכבת כלשהי שתעביר אותנו מעבר לנהר הדניפר, אך באותה עת היה נחוץ רשיון מיוחד לכך וזה ניתן רק למיוחסים. כיוון שכך, התגנבנו לרכבת נוסעים ובהיותנו כבר בתוך הקרונות השתמשנו בתחבולה מיוחדת. בהתקרב אלינו המשגיח, הראינו לו כרטיס של תלמידי בי״ס חקלאי ולא היה הדבר מסייע בידינו אילולא העובדה שבנו של המשגיח היה גם תלמיד בי״ס כנ״ל... המשכנו באותה רכבת עד העיר חרקוב — ובדיעבד הסתבר שזו היתה הרכבת האחרונה שעברה את הגשר, כי מיד לאחר שעברנו אותו הוא פוצץ ע״י חבלני הצבא הסובייטי.

בחרקוב ירדנו מהרכבת ופנינו למרכז הפליטים שאורגן במקום לקלוט את הפליטים הרבים מהמחוזות המערביים. קיבלנו קצת מזון בתלושים וכן מקום לינה במבני ציבור. לאחר מספר ימים פניתי למשרד החקלאות, באשר בית־הספר שלמדתי בו היה מסונף אליו. ואמנם, קיבלתי הכוונה לבית־ספר טכניון, כמאה קילומטר מהעיר מערבה, והתחלתי ללמוד שם בתנאי פנימיה.

שנאת יהודים ארסית

בבית־הספר הזה אפפה אותנו אוירה אנטישמית גלויה וארסית. התלמידים לא ידעו שאנחנו יהודים וחשבו אותנו לפולנים ואולם כל דיבוריהם ושיחותיהם נסבו על יהודים, תוך גילויי שנאה ולעג בלתי מוסתרים. למרבה הגיחוך, הרי המורה של בית־הספר היתה יהודיה בשם פניה נאומובנה, אך האנטישמיים לא ידעו על כך. עד כמה הם היו נגועים בחיידק של שנאת ישראל, תעיד העובדה, שפעם הם נסעו במיוחד לחרקוב כדי לראות כיצד יהודים חופרים תעלות וחזרו מלאי רשמים של לעג וקלס ע״ח היהודים הללו.

זמן רב לא יכולנו להמשיך בלימודים, כיוון שהגרמנים התקדמו בקצב מהיר יותר ויותר, והיה עלינו להשתלב מחדש בזרם הפליטים שנע מזרחה, אך הפעם כבר בצורה יותר מסודרת, היינו, בקרון מיוחד שהסיע את ההנהלה וחלק מהתלמידים שהחליטו לעזוב.

חסרה לנו הפרוטה

היות והיתה זו שנת יבול בלתי מצויה, נמלאו המחסנים תבואה והתפקעו מרוב סחורה. לכן היה הכרח לרוקן אותם ע״י מכירת התבואה בין התושבים. התלמידים נשלחו לכל מיני מקומות לעסוק במכירה ואנחנו בתוכם. גבינו הרבה כסף, כ־30 אלף רובלים ובערב הבאנו את הכסף למשרד, אך לא רצו לקבלו מפני שהקופה היתה סגורה. היינו נבוכים, לא ידענו מה לעשות עם הכסף. שאלנו עצה מפי הקופאית שהיתה עדיין במקום והיא אמרה לנו להניח את התיק ב„פינה" וכך עשינו. לימים, כאשר היינו ברכבת וחסר לנו מזון, ביקשנו לקנות משהו לאכול, אך הפרוטה לא היתה מצויה בכיסנו...

נסענו במשך חודש ימים, עברנו כברת דרך ארוכה דרך הרים וגאיות, ערים ועיירות, חצינו רפובליקות שלמות, עד שהגענו למבואות הרי אורל, אשר תוחמים את היבשות של אירופה ואסיה, לרפובליקה האוטונומית בשקיריה, המאוכלסת רובה ככולה אוכלוסיה מוסלמית — בשקירים וטטרים. כאן ירדנו מהקרונות והופנינו — כל התלמידים, ואנוכי עם חברי ביניהם — להמשכת הלימודים בעיר במלבי. בין כה וכה, החל כבר להסתמן החורף הרוסי הקשוח. הימים היו ימי סתיו המאוחרים, אשר בסביבה זו מתאפיינים בכפור עז, המגיע לעתים ל־25 מעלות מתחת לאפס. מחוסר הרגל, מזון ולבוש מתאים סבלנו במיוחד מהקור הזה. נזקקנו לכל מיני תחבולות כדי לקיים את הגוף ע״י השגת מנת מזון נוספת (קערת מקרוני וכו׳). למרבה הלעג, היו מופיעים בחברתנו אנשי המקום מלובשים היטב בפרוות ארוכות ובראותם שאנו רועדים מכפור, תירצו את הדבר בכך שאין אנו רגילים לכפור, לכן קר לנו...

תוך זמן קצר למדתי רוסית על בוריה והודות לכך, הצלחתי להתערות בקרב אנשי המקום ולהשיג תנאים משו־פרים יותר, כדי יכולת להתקיים. מן הראוי לציין, כי במקום הזה לא הורגשה האנטישמיות, אולי מפאת העובדה שלא חיו כאן הרבה יהודים מקודם. לאחר חודשים מספר לשהותנו בעיירה הזאת, שמענו שמארגנים יחידה התנד־בותית על מגלשים ללוחמה בעורף האויב. ובהיות שהייתי תמיד חדור רצון להשתלב בדרך כלשהי במאבק נגד הנא־צים, הלכתי ביחד עם חברי וורטהיים להירשם ליחידה הזאת. אולם, כאן נכונה לנו אכזבה מפני שלא רצו לקבל אותנו בתואנה שאיננו חברי ה„קומסומול". מאחורי הטענה הזאת הסתתרה סיבה אחרת, מאחר שהתקבלו גם מועמדים מקרב התלמידים שלא היו אף פעם ב„קומסומול".

לבית־ספר קציני תותחנים

תוך כך התערב במקום קצין אחד ממוצא אוקראיני, אשר בשומעו שאנחנו מאוקראינה, גילה עניין לעזור לנו. לדידו, לא היה כדאי ביחידת המגלשות ויעץ לנו ללכת ללמוד לבית־ספר לקצינים — ולאחר אי־אלה לבטים נשלח־נו לבית־הספר לקציני ארטילריה באורל. בבית־הספר הזה למדנו כשנה — וכאן באו לעזרי השנים שביליתי בתנועת בית"ר, שם למדנו תרגילי סדר וקיבלנו חינוך טרום־צבאי. כיוון שכך, יכולתי להצטיין בקורסים וקיבלתי ציונים טובים למדי. בגמר הלימודים נשלחתי להשתלמות נוספת ביחידת עתודה של קציני ארטילריה. כאן אירע לי מקרה כאשר פגשתי באקראי קצין רוסי בדרגת סרן שידע לדבר עברית. בהיותי שוכב על משכבי, התקרב אלי הקפטן הצעיר והחל פתאום לדבר אלי בשפת עבר. לא ידעתי כיצד לנהוג. בנסיבות ההן היה די ב„פתיחה" כזאת, כדי שאהיה נפעם ונרגש כאשר לבי הולם בחזקה ולא אדע מה לעשות. המח־שבות התרוצצו במוחי לכאן ולכאן. עז היה רצוני להשיב לו בעברית, אך חרדתי שמא זו מלכודת מטעם הבולשת הרוסית, הטומנת לי פח יוקשים... לבסוף הגעתי לידי מס־קנה שתחילה יש לנהוג בזהירות והשבתי לו שאיני מבין „מה הוא שח". הוא הסביר שהינו מדבר עברית — ובלשונו „יהודית עתיקה", אותה למד מאביו. כן הוסיף ואמר, שלמד גם תורה וגמרא בבית אביו, אשר היה ציוני נלהב ולימד את ילדיו „פלשטינוגרפיה" (ידע הארץ). וידויו הבלתי־שכיח, שיכנע אותי בכנות דבריו ואז נעניתי לו והחלה להתגלגל בינינו שיחה בעברית. היתה זו בשבילי כעין התגלות של קולות תת־קרקעיים מהיהדות המפוארת של רוסיה, אשר הניחה את היסודות לציונות המגשימה ואשר הגחלת שלה לא כובתה והיא לוחשת בעוז, ולא זו בלבד, אלא שקיים דור המשך, שבבוא היום יוועד לגדולות ונצורות.

לאחר שהייה של ששה שבועות הוצבתי ליחידה תות־חנית. התנאים במחנה היו קשים מאוד, הגבלות במזון ובגדים היו כה חריפות, עד כי האנשים שמחו לקראת משלוחם לחזית. ובגמר התארגנות קצרה, יצאנו להילחם באזור חרקוב בחזית האוקראינית הראשונה. הנסיעה היתה ברכבת עד למבואות החזית. היה זה זמן קצר לאחר התבוסה הגדולה של הגרמנים ליד סטלינגרד, שלא יכלו להתאושש ממנה והמשיכו במנוסתם לסירוגין. נסוגים מרחקים ניכרים, נעצרים קימעה, וממשיכים. מכל מקום, התנגדותם לכוחות המתקדמים היתה רפה, כיוון שלא הספיקו להיערך לקו הגנה מוצק ומאורגן. תהליך זה נמשך כמעט ללא הפוגה, עד לנהר הדניפר. את כל הדרך הזאת עשינו ברכב וברגל, לחילופין ביום ובלילה, ונעצרים מדי פעם כאשר נתקלים בהתנגדות כלשהי, כדי להתגבר עליה.

תוך כך היו גם מקומות, במיוחד ליד יישובים וערים שהגרמנים ניצלו בהם אפשרויות טבעיות להגנה. כאן התלקחו קרבות מרים, לעתים קרבות רחוב. במיוחד זכור לי הקרב לכיבוש העיר פולטבה שהוכרע ע"י טכסיס מלחמ־תי מובהק שהתבטא בהחדרת יחידות חיל הפרשים בעור־פם של הגרמנים. המערכה המוצלחת וכיבוש העיר פתחו את הדרך להמשך ההתקדמות ויחידותינו נעו לכיוון הנהר דניפר. בהגיענו אליו, נעצרנו מפאת המכשול הטבעי שנוצל ע"י הגרמנים להיערכות הגנתית מבוצרת היטב.

צליחת הדניפר

בליל שלפני ההתקפה שלנו שמטרתה להכשיר את צליחת הדניפר, הופעלו — לפי פקודה — כל הפנסים במ־כוניות והאירו במלוא אורם את הדרכים בואך דרך המדרון אל הנהר, ובהשקיפי ממקום מוגבה ראיתי תמונה רבת עוצמה מבחינת השפעתה הפסיכולוגית על האויב.

בלילה צלחו יחידות קטנות לגדה השניה, כדי לכבוש ראש־גשר. עם עלייתם על החוף, נתגלו והותקפו ע"י האויב, אך החזיקו מעמד והודות לכך הוקמו גשרים על פני הנהר — כל זאת תוך קרבות עקובים מדם, מלווים בהפגזות והפצצות מהאויר. עם התקנת הגשר הוחל בהזרמת רגלים ארטילריה וטנקים. ראש־הגשר הורחב ועוד בו ביום פתחנו ופרצנו את הקוים הגרמניים.

מכאן ואילך המשכנו בהתקדמות אל עבר הגבול הישן שבין רוסיה לפולניה. עברנו יישובים קטנים, עיירות וערים כמו קרמנצ'וג, ז'יטומיר, ברדיצ'ב, שהיו מאוכלסות ברוב יהודים, אולם בהיכנסנו לא מצאנו אף יוהדי ומפי הגויים שמענו על הקורות הטרגיים של ההשמדה. כל אותה הדרך אופיינה בגמיעת מרחקים רצופים של יישובים שלא נשאר מהם שריד ופליט, לאחר שהגרמנים נהגו בשיטה של

יעקב שניר (שיינר) בקרב חבריו הקצינים מיחידתו

השארת „אדמה חרוכה". רק הארובות הזדקרו מתוך המג־רשים שו׳היו פעם כפרים ועיירות.

בתחילת 1944 נכנסנו לתחומי רומניה ושם נעצרנו מפני שהאויב גילה התנגדות עזה. החזית שלנו הספיקה כבר להתקדם, בעוד שבעורף נשארו כוחות גרמניים גדולים — ריכוז של כ־50 — 60 אלף חיילים מכותרים. המפקדה הגר־מנית העבירה 2 דיביזיות שריון שהורדו מצרפת לחילוץ המכותרים והיה עליהם לפרוץ את קו החזית של הרוסים כדי להגיע לכוחותיהם. הם הצליחו אמנם להבקיע את החזית בשני ראשי־חץ, אולם נעצרו במרחק של כ־5 קילומטר מכוחותיהם המצפים לעזרתם, מתוך חשש שאף הם יכותרו ע״י החיל הקדומני של החזית. בהיעצרם, התקשרו באלחוט עם הכוחות הגרמניים המכותרים ודרשו מהם שגם כן יתקיפו ובדרך זו יוכלו להתחבר אתם. ביניהם חצה נהר קטן „ליסיאנקה". אני הייתי פרוס עם יחידתי בכוח, שכיתר את היחידות הגרמניות. בהגיע קריאת האלחוט של כוח העזר, פרצו הגרמנים מן הכיתור מול היחידה שלי — גלים־גלים, ים של אנשים תשושים, פצועים אשר דמו לכעין „תהלוכת ייאוש". פתחנו עליהם באש והם אמנם סבלו הרבה פגיעות, אך המשיכו בהתקדמות הייאוש. לנוכח התופעה הזאת, קיבלנו פקודה לצעוד עד לגשר, לעבור אותו, להמשיך מעבר לנהר — ולהתחפר, כאשר הנהר מהווה מחסום טבעי להגנה.

ליד הנהר היתה חורשה. לפתע הותקפנו בדרך לגשר ע״י מאות גרמנים וחלק מהאנשים שלא הספיקו להיכנס לחורשה נהרגו. אח״כ עברנו את הגשר וראינו במקום — טנקים עומדים ללא צוותות. נמצא איזה גנרל שריכז נהגי טנקים, ואילו אחרים — ואני בתוכם — הוצבנו ליד מכו־נות יריה. בהגיע הגרמנים, פתחנו עליהם באש קטלנית והם נהרגו כמעט כולם. הגרמנים ניסו גם בקצה האחר, יותר מרוחק, להיחלץ מהכיתור ע״י הבקעה, אך שם היה מארב רוסי, אשר חיסל אותם.

התחממנו לאש המרקים

תוך כדי הקרב, נפל לידינו רכב הגזברות, מלא עם מרקים גרמניים, אותם ניצלנו יפה להסקת התנורים והת־חממנו לאישם... שם, על יד הנחל הזה, נפלו כ־5000 גר־מנים. בהיותי ברומניה השתתפתי בקרבות ע״י הפרוט, ולאחר שחרור בסרביה וחלק מרומניה הגעתי עד למבואות העיר יאסי. אותה עת יצאה פקודה מטעם המפקדה הרוסית לשלוח את כל דוברי פולנית שבצבא למוסקבה, לשם הצב־תם ביחידות של הצבא הפולני. נסעתי למוסקבה ומשם נש־לחתי חזרה לצבא הרוסי, מפני שלא רציתי לשרת בצבא הפולני בגלל האנטישמיות ששררה שם.

לאחר זאת נשלחתי עם יחידה שהתארגנה במחוזות רוסיה הלבנה, אשר בשורותיה השתתפתי בקרבות על שחרור

ברנוביץ׳. אח״כ הוצמד לבריגדה הזאת — כמנהג הרוסים באותה עת — הכינוי של ברנוביץ׳. משם התקדמנו לעבר צפון־מערב, ליד הגבול הפולני—ליטאי ופרוסיה המזרחית. כאן נעצרנו להתארגנות ועמדנו כ־3 חודשים.

הפגישה עם הגנרל צ׳רניחובסקי

לאחר כיבושה של ברנוביץ׳ המשכנו לפתח את ההתקפה שלנו והתקדמנו בעקבות האויב הנסוג בקצב מהיר. ציר תנועתנו כוון לעבר פרוסיה המזרחית — מוקד המיליטריזם הגרמני. בהגיענו לעיירה, בעלת הצליל הליטאי — אידקונין, ליד הגבול הלטבי, בקרבת העיר וולקוביז׳קי, נתקלנו במכשול טבעי שנוצל ע״י הגרמנים להיערכות הגנתית. האש שנפתחה על היחידות הקדמיות, עצרה בעד המשך ההתקדמות ולפי הוראת הפיקוד שלנו, נערכו גם כוחותינו להתבצרות במקום. החל קרב עמדות, בו נודע משקל מכריע ליחידת הארטילריה שלי, בקטע החזית שנמצאתי. המצב הסטאטי נראה להתמשך וכוחותינו החלו להתחפר ולהתבצר לשהייה יותר ממושכת. נחפרו תעלות־קישור, עמדות מקלעים וארטילריה, וכן הוקמו בונקרים לנקודות תצפית ומטה. הימים נעשו דומים אחד למשנהו, כרגיל במצבים כאלה, ולא היה באירוע כלשהו כדי להפיג את החד־גווניות ושיגרת הימים. אולם, ביום אחד התרחש משהו שהוציא את האנשים במחיצתנו הקרובה מאדישותם היומיומית ועורר בהם עניין ודריכות לקראת המאורע. היתה זו הידיעה על ביקורו הקרוב של מפקד החזית (באותם ימים — התפקיד הרם ביותר, לאחר המפקד הראשי של הצבא וראש־המטה־הכללי) גנרל ארמיי צ׳רניחובסקי. אצלי עוררה השמועה התרגשות מיוחדת, באשר היה ידוע שהוא יהודי, ועוד בעל שם המעורר אסוציאציות בכל לב יהודי הומה.

ציפיתי במתח לקראת בואו ואף הכנתי את הפיקודים שלי לקראת הביקור החשוב. ואמנם הוא בא. בהיכנסו למטה יחידתנו, דיווחתי לו קצרות על המצב, כמקובל, והוא הציג לי מספר שאלות, בין היתר, על המוראל של האנשים הסרים למרותי, ואף עבר לשאלה אישית יותר, ברצותו לדעת מהיכן אני.

קומתו התמירה ודמותו המרשימה עוררו יראת כבוד אצל כל הנוכחים, מעבר לסמכות הצבאית הגבוהה (כמוהו, היו עוד 5—4 מפקדי חזיתות, כמו ז׳וקוב, קוניב, רוקוסובסקי ובהרמיאן, אשר הועלו לאחר מכן לדרגת מרשאלים). ואילו אני, הייתי כולי נרגש וחדור גאווה לאומית על שום הישגו הכביר של איש יהודי שהגיע לפיסגת הכהונה הצבאית. איני יודע אם היה זה ממינהגם של ראשי פיקוד אחרים בצבא „האדום״, אותם לא נזדמן לי לראות מקרוב, לבקר בעמדות של הקו הקדמי, אך הגנרל צ׳רניחובסקי כיוון — לאחר שהייה קצרה בבונקר המטה — את פעמיו לעבר החפירות של הקו הקדמי ועמד מקרוב על עוצמת האש ומצב חיל־הרגלים.

ניספה לאחר הביקור

ביקורו הותיר הדים בלב כל רואיו, אשר המשיכו להרהר במאורע הקרוב גם לאחר לכתו. ואולם, בעוד זכר ביקורו עדיין טרי בזכרון כולם, התרחש האסון בו נספה — ימים ספורים בלבד לאחר ביקורו ביחידתנו.

לימים, הסתבר שלא היה זה ביקור סתם, אלא גישוש שלפני הפריצה הגדולה, שנתחוללה לאחר ריכוך ארטילרי רב־עוצמה והתקפת חיל־רגלים נרחבת. קווי־האויב נבקעו וההתקדמות חודשה במלוא אונה. האויב המשיך בנסיגתו המהירה וכוחותינו התקשו מלהדביק את עקבותיו. הכל נעשה בחיפזון ובקצב מסחרר, מתוך דביקות באמת הידועה שככל שה„מירדף״ יהיה מהיר יותר, יקשה על האויב להתאושש ולארגן את שורותיו מחדש. הווה אומר, שמהירות התנועה — תחסוך קרבנות־שווא, ובמלים אחרות: „יותר זיעה — פחות דם״, ברוח האמרה הנודעת בלקסיקון הצבאי. אולם אליה וקוץ בה. ככל שהמהירות עונה על צורך אחד היא נמצאת בעוכרו של השני, והחיפזון גרם בעיירה אחת לפקק תנועה ליד מסעף דרכים.

לא הרחק מהמקום הזה נמצאו בשדה מרגמות גרמניות זנוחות, בעלות ששה קנים, ואי־אפשר שלא לראותן מפרשת הדרכים, דבר שעורר את סקרנותם של אי־אלה חיילים שעברו במקום. גם האנשים שהיו בפיקודי רצו לגשת ולראות את ה„כלי״ האיום, שאת צריחותיו המזוועות שמעו זה מכבר, אך מנעתי זאת בעדם, מסיבות שאינן זכורות לי עוד. בו ביום, אחר־הצהרים, עבר במקום הגנרל צ׳רניחובסקי עם הפמליה שלו, וגם אצלם התעוררה הסקרנות הטבעית „למשש״ במרגמות האימתניות. אולם ברגע, שמישהו מהם התקרב לכלי ונגע בו, נשמעה התפוצצות אדירה, אשר קטלה ופצעה את כל הנוכחים — ואף הגנרל היה בין הניספים. בדיעבד הסתבר, שהגרמנים מיקשו את המקום. סמיכות האסון לזמן הביקור והפגישה עמו על כל ההשלכות שלה עוררה בי עצבון ודכרוך נפשי.

הקרב על קניגסברג

הפעם — לא סוגה דרכנו בתנופת אדירים, הגרמנים ריכזו באזור הזה כוח עצום וכל שעל אדמה נכבש בקרבות עקובים מדם. בראות האויב שחילו מקיז דם מבלי שיעלה בידו להחזיק מעמד על קו ההגנה שלו, החליט, כפי שמקובל לפעמים בטקטיקה הצבאית, להפקיר את השטח ולהציל

מכאן ואילך, נמשכה ההתקדמות שלנו תוך מעצורים שכיחים

את היחידות הלוחמות ע"י הוצאתן דרך הים. אולם מבוקשו לא ניתן לו. ככל שהם התקרבו יותר לחוף הים, נלחצו אל רצועה צרה מבלי שיכלו לכוון את תהליך האירועים. עם גבור הצפיפות פתחו הרוסים באש חזקה מכל כלי הנשק על היחידות הגרמניות הממהרות לעלות על הדוברות שנועדו להוציאן מהכיתור אל חוף מבטחים.

היחידה הארטילרית שלי לקחה חבל פעיל ב„כיתוש" הכוחות הגרמניים בגיזרה הזאת — ועם חיסולם המוחלט נפתחה הדרך לעבר העיר הגדולה קניגסברג (שמה הוסב לאחר מכן לקלינינגרד). מכאן ואילך נמשכה ההתקדמות שלנו תוך מעצורים שכיחים, אך לא חורגים מהערכות משוערות מראש, עד למבואות העיר, בהם נעצרנו, כדי לשאוב כוח רענן ולהיערך לקראת הסתערות רבתי. ניתנה לנו שהות מה לפוש קמעה, אחר החל ה„ריכוך" הארטילרי ומיד אחריו — ההסתערות על גוש הבתים הראשון בקצה העיר. האויב גילה התנגדות עיקשת והסב לנו הרבה קרבנות. הוא פתח באש אינטנסיבית לעבר כוחותינו המתקיפים, והיה הכרח ללחום על כל בית, על כל חצר. בנסיבות כגון דא, כאשר הטווח בין הכוחות הלוחמים כדי „הושטת יד" נבלמת איכשהו ייעודה של הארטילריה ונגזר עליה לפלס את ד־כה בנתיב עקלתון, עד אשר נחלצים מן המבוך ויוצאים מן המיצר אל המרחב. לא יפלא איפוא, שתוך כדי קרבות הרחוב, מצאתי את עצמי לפתע מנותק מהיחידה שלי ונקלע לתוך מטר של צליפות אויב מן החלונות שבבתי הקומות. העפתי מבט כלפי מעלה — ואני רואה גרמני מכוון רובהו לעברי מתוך אחד החלונות בבית המתנשא לגובה מעבר השני של המדרכה. ידעתי שכאן נחרץ הגורל על ידי מי שיצליח ראשון ללחוץ על ההדק. כיוונתי איפוא את התת־מקלע שלי כהרף עין. נשמעה יריה ולאחריה נפל הרובה מהחלון על המדרכה. אולם בכך לא סגי. מיד לאחר שהצלחתי להתגבר על הראשון, נשמעה יריה מחלון שני ואני רואה שגם מחלון שלישי מורגשת תכונה מוזרה. הבנתי שאי־אפשר בדרך זו להתקדם והחלטתי לחצות את הכביש ולעבור לעבר השני של המדרכה. ובעודי מהרהר כיצד לחצות את הכביש השטוף אש שיטתית, נשמעה פתאום נקישת חילוץ הניצרה של רימון. אני מתבונן בחרדה סביבי ולידי צץ כמו מתוך האדמה מלח גרמני, אוחז בידו רימון ומסיט את ידו בתנופה כדי לזרוק לעברי את הרימון. שוב פעם הועמדתי בפני המקרה הקלאסי ליישום אימרת חז"ל: „הבא להרגך — השכם להרגו". משכתי בהדק והמ־לח נפל על הרימון שהחזיקו בידו ומיד נשמעה התפוצצות רבת עוצמה. כל זה נמשך אולי שניות ולפני שהתאוששתי מהפתאומיות של המאורעות, כבר נפתחה עלי שוב אש מפתחי החלונות. ואני הייתי כלוליין בקרקס המסיט את גופו במהירות הבזק לכאן ולכאן חמקתי פעם לצד זה, ופעם לצד אחר, כדי שלא להיפגע. הרגשתי בעליל, כי המקום הזה שורץ גרמנים והיחלצותי מכאן משולה להליכה בין טיפות גשם מבלי להירטב. חיפשתי מסתור כלשהו,

מחסה שאפשר לתחוב בו את הגוף ולהצפינו לפי שעה — מפני מטר האש הניתכת עלי מכל עבר. חשתי שאני פה בודד במערכה, נאבק על נפשי כאשר אני נתון בציפורני הסכנה על כל פסיעה, על כל צעד פשוטו כמשמעו. נצמדתי לקיר הבניין כאילו רציתי שיבלע אותי ולא ידעתי שבאתי אל קרבו. אני מניע את רגלי בזהירות קדימה — והנה, שוב צרור מכוון אלי. בנס לא נפגעתי. כל דקה, לא, כל שנייה — נס חדש! לאחר מאמץ עצום הגעתי לפינת הבניין ומטיל את עצמי בתנועת סיבוב מהירה של מאה ושמונים מעלות. משום מה סברתי, כי בצד השני של הבניין מצפה לי הישועה, אך טעיתי מרה. גם כאן לא פסקו היריות. בעודי מהרהר כיצד לכלכל את צעדי הבאים, השתררה דומיה רגעית. אולם לפתע נשמעו צעדים נמרצים על המדרכה. אני מפנה את ראשי אחורה, ורואה כיצד גרמני רץ לעברי. התחלתי לברוח, מפני שהבנתי כי מחפים עליו. אני רץ ליד הקירות, בינות המבנים, לפתע הבחנתי בשקע בתוך הקיר ואני נצמד אליו. הגרמני אך עבר מבלי להרגיש בי ואז כיוונתי אליו צרור מנשקי — והוא צנח. רק עכשיו שמתי לב שזה היה קצין. מצבי השתפר קמעה, אך חרדתי גדלה מפני שאולה לי בינתיים התחמושת. החלטתי שלא להישאר במקום הארור הזה והמשכתי לתמרן בין הבתים ולהתקדם לכיוון הכוחות שלנו. אולם, מרוב סיבובים ועקיפות מצאתי את עצמי לפתע בשטח פתוח ולפני גדר. אסור היה לי להתרומם מעל המכשול הזה, כי הייתי הופך מטרה אידאלית לקליעה בטוחה. חזרתי איפוא על עקבותי ובזינוק פתאומי רצתי לצד השני של הרחוב. כאן נמצאתי כבר חסין יותר מפני הפגיעות ויכולתי להמשיך כמעט באין מפריע, עד שהגעתי סוף־סוף תשוש כוחות ליחידה שלי. הגעתי בדיוק לשיא המתח ששרר אצל כוחותינו אשר עמדו על סף ההתקפה על מרכז העיר. החל ריכוך ארטילרי רב־עוצמה — ואחריו ההסתערות של חיל הרגלים. מתחילה גילו הגרמנים התנגדות נמרצת, אך בהדרגה הלך כוחם ונחלש ולאחר דחיקת רגליהם מכמה עמדות מפתח, הם נטשו את העיר ונסוגו לכיוון הים.

מטרת הפיקוד הגרמני היתה, כנראה, לשמור על הכוח ולהוציאו בדרך הים עלי דוברות, כדוגמת פינוי כוחות הברית בדונקירק, בתחילת המלחמה. אולם מבוקשם לא ניתן להם, כי לפני שהספיקו להגיע למצב המאפשר את הפינוי הם כותרו, ונדחקו יותר ויותר לחוף הים מבלי כל יכולת לארגן פינוי מסודר. ולא זו בלבד, אלא שהארטילריה — והיחידה אשר בפיקודי בכלל זה — קטלה בהם אבידות לאין־ספור. הם נקראו להיכנע ומשלא נענו חרצו במו ידיהם את גורלם, ברוח אמרתו של הסופר מקסים גורקי: „אם האויב לא נכנע — מדבירים אותו".

הגרמנים נחלו שם מפלה מוחצת, ובהיותי תורם לכך חלקי, עמד לנגד עיני כובדו הרצחני וזוממו השטני של האויב הנאצי כנגד העם היהודי ומילוי חובתי, נסכה בי הרגשה מעל ומעבר למשימתו השכיחה של החיל בשדה הקרב.

הקרב על ברלין

לאחר יומים של קרבות רחוב, טוהרה העיר קניגסברג וכוחותינו המשיכו להתקדם מערבה. תוך כך „התרפטה" היחידה שלנו במרוצת הקרבות הבלתי פוסקים והקרבנות שנשאה בהם. לא היה מנוס מלשלוח אותנו לעורף, כדי להתאושש ולמלא את השורות. בימים רגילים היה תהליך כזה נמשך כחודש ימים, אך בקצב שהשתרר באותם הימים, כאשר קיצה של החיה הנאצית נראה כממשמש ובא, לא ארכו הימים ואנו מוחזרים שוב לחזית, אך הפעם הדרמנו והגענו לעיר קוטבוס השוכנת על אם הדרך למאורה של החיה, הלא היא בירת גרמניה — ברלין. ואמנם לאחר תנועה מהירה ברכב מנועי הגענו חיש מהר למבואות העיר ברלין. כאן אפשר היה לחוש בכל רמ"ח האברים את התכונה העצומה לקראת המערכה הגורלית. משני הצדדים הלוחמים רוכזו כוחות ענקיים ולצידם כל סוגי הנשק. לא עלי כאן לתאר את הקרב ההיסטורי הזה שנרשם בדברי הימים, אך בתוך הים הכללי היתה גם טיפה משלי.

ההסתערות הגדולה החלה בלילה, כאשר אלפי זרקורים מהצד הרוסי שמו להם למטרה לסנוור את הגרמנים. כל הלילה נמשך הריכוך הארטילרי, שכלל הפעם הפצצות כבדות מן האויר.

שניים מול ארבעה

עם שחר החלה ההסתערות. לאחר שהובקעו הקוים חדרו יחידותינו לתוך הרחובות ואילו אצל הגרמנים משמש הכל בערבוביה. פה ושם — אנדרלמוסיה ובמקומות אחרים — מוקדי התנגדות. לעתים מתערבים כוחות רגלים גרמניים הנסוגים מעמדותיהם עם אוכלוסיה אזרחית המפלסת את דרכה במנוסה. בתוך המערבולת של דם ועופרת נשזרו זרמי פליטים — גברים, לרוב קשישים, נשים וטף, על מטלטליהם וצרורותיהם, אותה תופעה שכיחה של זוועות המלחמה.

התותחים שלנו מוקמו זמנית ליד בניין מידות ומכאן התחלנו להפגיז יעדים מהם מתגלית התנגדות כלשהי. המלחמה כאילו נחלקה לשניים: ממעל — אש הקרב, היריות, התותחים והתותחנים, ולמטה — בתוך המרתפים — אוכלוסיה במחבוא ובצפיה לשוך המערכה, כאשר יוכלו לצאת לאוויר העולם. מסביב לנסיבות המיוחדות האלה

נוצרו גם אי־אלה מגעים בין אזרחים לחיילי הצבא הכו־בש — וכאן התגלו תופעות אופייניות. אחד האזרחים הגרמניים בא לספר — מסיבות שהיו ידועות לו בלבד ואשר לא היה לנו זמן להתחקות אחריהן, כי בדירתו הסמו־כה ממקום הימצאנו, נמצאים קצינים גרמניים. וכמו שאנו שרויים בסערת רגשות הקרב המכריע וחדורים בטחון עצמי רב, אמרתי לנהג שלי כי יילווה אלי, ושנינו שמנו את פעמינו לעבר אותה הדירה. את הדלת מצאנו נעולה ע״י שרשרת מבפנים, ולכן צעקנו שיפתחו לנו. אולם דרישותינו נשארו ללא מענה. כיוון שכך, שלחנו את הנהג להביא מוט ברזל שנוכל בעזרתו לשבור את השרשרת. במקום הזה לא היה צורך לבזבז זמן רב בכדי למצוא גרוטאות ברזל ונהגי הביא חיש מהר את המוט, בו התחלנו למוטט את „המבצר". לפתע נשמעה יריה בודדת מבפנים הדירה. היות והיא נורתה שלא בכיוון שלנו, נעשה כל העניין אפוף מיסתורין אשר פוענח רק כאשר חדרנו לתוך הדירה. במקום מצאנו ארבעה גברים לבושים אזרחית, אך נעולי מגפים צבאיים. אשר ליריה ששמענו בעת הפריצה הסתבר שהיה זה ה„אקורד" האחרון מצד הגבר החמישי של החבורה אשר החליט להתאבד. ואולם, הנותרים דעתם היתה הפוכה ממנו ופניהם נועדו לפורענות. בפקדי עליהם „להרים ידים" — נשמע רק אחד מהם, ואילו השאר גילו תנועות חשודות. אחד רצה לקפוץ לתוך המטבח, בעומדו סמוך לפתחו. השני — תחב את ידיו לתוך הכיס, כאשר הכרת פניו מעידה על כוונות ברורות. אבל, כל ה„מעמד" הזה לא הצריך אלא שניות אחדות בלבד, כדי שאבין מה הוא צופן בקרבו, ומבלי שהיות מיותרות פתחתי באש מנשק האישי שלי על כולם. החרה החזיק אחרי הנהג שלי — והתוצאה היתה מיידית. ארבעת ה„אזרחים", שנתגלו לאחר מכן כקציני ס״ד נשכבו ללא ניע. מיד אחר זאת ערכנו חיפוש במקום וציפיותינו לא אוכזבו. מצאנו שם טלפון שדה ומלאי גדול של נשק ותחמושת (רימונים, תת־מקלעים, ועוד) מוסתרים בתוך הארגז של הספה.

מקרים כאלה של ספק צבא סדיר, ספק גרילה מהצד הגרמני הלכו ורבו. לימים, נותק הקשר של התצפית שלנו (ביחידתי) בתוככי העיר ברלין, לבין התותחים הכבדים שהתמקמו במבואותיה. שלחתי שני חיילים שייאתרו את הקרע ויחברוהו. אולם, הם בוששו לחזור — והקו עדיין בלתי תקין. בשולחי שניים אחרים תחתם, באו וסיפרו שהקודמים נרצחו ע״י גרמנים שארבו להם, ועוד גילו, שהתעללו באנשים לפני שרצחו אותם. היתה זו תופעה מזוויעה לראות את הגופות שהתעללו בהן, וגם מדהימה לנוכח המצב הקיים. הגרמנים עמדו כבר על סף האבדון וטרם נגמלו ממעשי האכזריות והקניבליזם שלהם. אין זאת, כי אם נתקיימו בהם דברי חז״ל: רשעים אפילו על פתחו של גיהינום אינם חוזרים בתשובה.

✶

משה (מיכאל) סמט

בשורות הצבא הפולני

יומיים לפני כניסת הגרמנים ברחתי לעיר הסמוכה — ילז'ה. מקריאת העתונים ומשמועות קלוטות ממקורות שונים, היתה לי כבר תמונה ברורה — מה צפוי לנו, ליהודים מצד הנאצים, ולכן היה מנוי וגמור עמי להקדים רפואה למכה ולהסתלק מוירזבניק בטרם בואם כדי למנוע כל מגע בינינו. שמעתי שהגרמנים מתנכלים ומשפילים את היהודים ומי שלא משלים עם הזוועות האלה ומגלה התנגדות כלשהי — אחת דתו — להירצח! היות, והייתי בעל כבוד עצמי, ידעתי שלא אחזיק מעמד בתנאים כאלה והגעתי למסקנה — שצריך להיעלם בכל מחיר ובמהירות.

בילז'ה הכרתי יהודי אחד אמיד, שקנה שני זוגות אופניים, אחד מהם נתן לי ושנינו יצאנו לדרך רכובים על האופניים. לאחר נסיעה של שעות מספר, כאשר חלוקת פולין ורבים מאתנו עשו מאמצים כדי להימצא באותו חלק שצריך להיכבש ע"י הסוביטים. אמרו אז כי הגבול בין שתי המדינות ייקבע על הנהר בוג, לכן, הלכתי נעצרנו לפוש קמעה, ניגשו אלינו שני חיילים פולניים במדים ודרשו את האופניים. לאחר השוד הזה, נאלצנו להמשיך את הדרך רגלי.

בהגיענו לעיירה סרנה, נקלענו לתוך הפצצה גרמנית נמרצת. קמה בהלה, אנשים חיפשו מסתור ותוך כך נפרדתי מעם חברי ולא הוספתי לראותו עוד. כעבור זמן מה, פגשתי ברחוב בחורה יהודיה שהכירה בי את הפליט והזמינתני אליה הביתה. הוריה התייחסו אלי באדיבות רבה והחזיקו אותי בביתם „עד יעבור זעם". היה לי קצת כסף ורציתי לגמול להם בעד רוחב לבם, אולם הם מיאנו לקבל.

בינתיים חלה התפתחות בלתי צפויה בחזית והגיעו אלינו שמועות אודות ההסכם — ריבנטרופ מולוטוב, על התקדמות הצבא הגרמני ללא כל התנגדות — ממערב בכיוון רוקיטנו ומשם לעיר רובנו. המצב בעיר היה כמו במזג האויר. הסתיו נמצא בעיצומו ופעמי־החורף נראו ממשמשים ובאים. מפלת הצבא הפולני היתה מוחלטת ומה שנשאר מהיחידות הסדירות נע מעבר לגבול הרומני. היו שם מחסני צבא גדולים עם מדים ומזונות — ועם צאת היחידות נשאר המאסף אשר חילק מתוך המחסנים האלה מדים בשביל כל דיכפין. אף אני הגעתי לשם וקיבלתי מלבושים צבאיים. מאחר שהייתי עדיין צעיר לימים, עברו המדים מעל למידותי.

בין כה וכה נתקלתי באופן מפתיע בקבוצת אנשים מוירזבניק שהיו עוד מקודם מגוייסים לצבא הפולני ועתה נותרו כצאן ללא רועה, ביניהם: ויגדורוביץ, טייכמן ומשה שיינר, אותו הכרתי טוב ועם שני בניו אברהם ויעקב היו לי קשרי ידידות והשתייכנו לתנועת בית"ר עוד בוירזבניק. בסך הכל מנתה הקבוצה הוירזבניקאית שמונה איש, ולאחר התייעצות קלה החליטו כולם לחזור הביתה. נצמדתי אליהם והייתי הצעיר ביותר בחבורה.

יצאנו ברגל, באין לרשותנו כל כלי תחבורה, והשירותים הציבוריים שותקו כליל. מטרת הליכתנו היתה — להתקרב למקום הגבול החדש בין רוסיה לגרמניה, כדי לחצותו ולהגיע בדרך הקצרה הביתה.

בהמשך הדרך עלה בידינו בכל זאת, להיעזר בכלי תחבורה מקריים שנסעו בכיוון שלנו. ולאחר הליכה ונסיעה — לחליפין — של שלושה ימים הגענו לעיירה זמושץ, שם עבר הגבול בין שתי המדינות. כאן הצלחנו לשכור עגלון ששימש כמבריח גבול והוא העבירנו מעבר לזה של הגבול.

בגלל החווייה הנרגשת של חציית הגבול, החלטנו מעט לנוח. הרגשנו מעין הקלה, כאילו היינו אומרים: טוב שהדבר הוא כבר מאחורינו. קמנו לאחר שעה קלה והמשכנו ללכת. כעבור כמה קילומטרים פגשנו 4 חיילים גרמניים שהלכו מולנו, הם עצרו אותנו ושאלו:

„לאן אתם הולכים?"

נראה, שהיה זה פטרול, שמתפקידו לסייר ולאבטח את הסביבה. אמרנו להם שאנו הולכים הביתה והם לא עצרו בעדנו. עברנו עוד כארבע או חמישה קילומטר ונתקלנו שוב במשמר גרמני, אולם הפעם לא האיר לנו המזל פנים. הם לא עזבו אותנו, אלא נהפוך הוא, המצב נראה כאילו קפצו עלינו כעל שלל רב — ובלי הרבה

תהיות ושהיות הם מובילים אותנו רגלי עד לעיר זמושץ׳, שם נעצרו ליד כנסיה והכניסו אותנו לתוכה.

בפנים עמדו דחוסים המון רב, אולי כ־2000 איש — שבויים מהצבא הפולני הניגף — חיילים וקצינים מכל הדרגים, וביניהם מספר לא מועט של יהודים. המחשתי לעצמי את המצב והבנתי שמכאן ואילך נתונים אנו במעמד של שבויי מלחמה. אשר לי, נראה הדבר כמיקח טעות, באשר לפי גילי, הרי לא יכולתי כלל להיות חייל, ואילו המדים שעל גופי — אך מקרה הם...

כל זאת ביקשתי להסביר לכל מי שאזנו כרויה לזעקת האמת שלי, אך לאמיתו של דבר, לא נמצא איש מבין אלה שהיתה להם עמדה כלשהיא, אשר יקבלו את דברי וכל הפצרותי ותחנוני עלו בתוהו. הוצאתי מסמכים מכיסי כדי להוכיח את גילי הצעיר, אבל לא רצו אפילו להתבונן בהם. נשארתי איפוא, בכנסיה הזאת ביחד עם כל שבויי המלחמה הפולניים, אף על פי שלא הייתי מעולם חייל.

התנאים במקום הזה היו קשים מאד. במשך כל היום נתנו רק לחם אחד לארבע איש וקצת קפה שחור. ורק לעתים רחוקות איפשרו לאנשים להתרחק מעט מהמקום, לעשות את צרכיהם.

כך זה נמשך שלושה שבועות, אשר בסיומן באו מכוניות־משא ולקחו מהכנסיה את כל החיילים הפולניים והשאירו רק חולים ויהודים, כדי להצעידם ברגל. החולים במיוחד, התקשו מאד בצעדה הזאת, אבל הגרמנים הפעילו אמצעי טרור נגד כל גילוי של אי־השלמה עם האכזרויות שלהם וההמון נאלץ להמשיך בצעידה תחת ליווי של שומרים מזויינים וכלבים.

מכל האווירה שאפפה אותנו כבר ב„כנסיית השבויים" וביתר שאת עוד מתחילת הצעדה, הבנתי שהעתיד צופן בחובו סכנות עוד יותר גדולות, ולכן החלה מנקרת במוחי מחשבה על בריחה.

סיפרתי על כך למר שיינר ז״ל, אך הוא לא יעץ לי במיוחד לעשות כן, מפני שחשב שבדרך יאונה לי רע ואני עלול לקפח את חיי.

בהיות השפעתו גדולה עלי, בשל אישיותו ומעמדו הציבורי משכבר הימים, נמלכתי בדעתי ודחיתי את מחשבת הבריחה לפי שעה. לאחר הליכה של יממה, הביאונו ליישוב כפרי ודחסו את כולם לתוך אורווה. המקום הזה לא התאים בשום יחס להמון האנשים שהוכנסו לתוכו והצפיפות הלכה וגדלה מרגע לרגע עד כי לא נותר אויר לנשימה. האנשים שיוועו לטיפת אויר, זעקו והתחננו אצל השומרים הנאציים, אך תגובתם היתה הפוכה ממה שקיוו. הם איימו שאם לא ישרור שקט מוחלט תיכף ומייד — יהרגו את כולם...

תקופת המגע עם הצבא הנאצי ושליחיו הספיקה כבר כדי לקבל את איומיהם בכל החומרה ועל אף המצב הלחוץ נשתתקו כולם וקיבלו את הסבל הנורא בדומיה „זועקת" לשמים.

האכזריות של השומרים הגרמניים הגיעה לקצה גבול היכולת של כוח הסבילות, כאשר אסרו אפילו על השבויים לצאת מהאורווה כדי לעשות את צרכיהם ובלית ברירה התרחשו מחזות שנבצר ממני להעלותם על הנייר... כך התענו השבויים במשך יממה נוספת, ולמחרת הביאו את כולנו לנהר הויסלה והעבירונו בדוברות לעבר החוף השני, ליד העיירה אוסטרוביץ, המרוחקת כ־28 קילומטר מוירזבניק. כאן הוכנסנו למחנה שבויים זמני שהכינו עבורנו וחיש מהר התפשטה שמועה שמפה יעבירו אותנו לגרמניה.

בריחה ממחנה שבויים

הואיל והמקום הזה נקבע כבר לתקופת שהייה יותר ממושכת, הונהגו בו אורח חיים במתכונת מובהקת של בית סוהר, ובין היתר, נקבעו שעות ביקור לקרובי המשפחה של השבויים.

החלו להגיע גם אנשים מוירזבניק לחפש קרובים, וביניהם פולה שיינר בליוויית איש אחד, שלא הכרתיו מקודם. קיבלתי ידיעות מהבית ורוחי התעודדה במקצת.

כשלעצמי, הייתי נתון בהתלבטות קשה. העובדה שלפי גילי, לא יכולתי להיות מגוייס בצבא העיקה עלי כל הזמן, שמא יתגלה „פשעי" והעונש הצפוי מידי הגרמנים — אי־אפשר שלא לשער את חומרתו. מאידך, שבייתי המקרית שלא עברה כל רישום ותיעוד הפיחה בי תקוה של סיכוי להימלט בנסיבות המתאימות. כעת ראיתי את המצב כ„שעת כושר" למיצוי מחשבותי. במוחי הבזיק רעיון להיפטר מהמדים הצבאיים, להתערות בין האנשים שבאו לבקר את השבויים „ולחזור" עמם יחד לוירזבניק.

סיפרתי על התכנית שלי למר שיינר שראה אותה כמוצלחת, נתן לי את ברכתו, ועוד תקע לידי סכום כסף „על כל צרה שלא תבוא". בהגיע שעת סיום הביקורים, החלו הגרמנים להאיץ במבקרים שיסיימו את הפגישות ויעזבו את המקום. קמה מהומה, האנשים מתחבקים, מתנשקים, הגרמנים צווחים ואני פניתי הצידה להוריד מעצמי בתנועת בזק את המדים, בעוד בגדי האזרחיים לבושים עלי מתחתם. עשיתי כדוגמת שאר המבקרים, התחבקתי עם המכרים וחיכיתי שהשוטר יאיץ בי לעזוב. הרגע הזה אמנם הגיע, ומלא התרגשות אני עוזב את המקום שלוב זרוע עם פולה שיינר והאיש שבא עמה.

נוסעים לדונבס

הלכנו לכיוון העיירה שלנו, לוירזבניק ובהגיענו לירכתיה נפרדו דרכנו, וכל אחד פנה לביתו. בעוד אני ממשיך

בדרכי ופוגש מכרים, עברה פתאום הידיעה שחוטפים אנשים מהרחוב לעבודת כפייה. הצעירים, שהם מועמדים בכוח לחטיפות כאלה החלו להסתתר בכל מיני מקומות ואף אני נכנסתי לבית הראשון שעמדתי לידו. היה זה בית מלאכה של סנדלר ופה שמתי לב שאני נעול עדיין במגפים צבאיים. החלפתי אותם במקום לנעלים רגילות, כדי שלא יבגדו בי ויגלו את קורותי מקרוב, ולשביעות רצונו של הסנדלר הזקן. שהיתי אצלו עוד שעה ארוכה, „עד יעבור זעם" ויצאתי לרחוב. אולם, בפסיעותי הראשונות הוחוור לי שהסכנה טרם חלפה. ראיתי מספרה ונכנסתי פנימה, להזמין תספורת. היו שם מספר אנשים שגילגלו שיחה ערה על שבוי שברח מהמחנה בעיירה הסמוכה...

מתוך צירוף המלים הבנתי שהכוונה היא אלי. הסתבר שאצל הגרמנים „סדר מוכרח להיות", והגם שלא עברתי את "הצינורות המקובלים" ולא נכללתי בשום מסגרת תעודתית, הרי הספיקו הגרמנים לרשום אצלם את המספר המדוייק של השבויים ובספירה הראשונה נתגלתה הבריחה שלי.

לימים נודע לי שהם עשו ביקורות ומפקדים לאין־ספור, כדי לקבוע אם זו בריחה או טעות בספירה...

בגמר התספורת יצאתי שוב לרחוב ולרוע מזלי נתקלתי בדרכי הביתה מדי פעם בגרמנים במדים. פעמים עצרו אותי ושאלו למטרת הליכתי, אך הצלחתי לעבור אותם בלי להיפגע. עם זאת, פטור בלא כלום אי־אפשר היה — ובכל זאת אירע מקרה שזיעזע אותי. באחד הרחובות ראיתי איך שהגרמנים עצרו מספר אנשים ושאלו על נחום מורה, שהיה ידוע כבלתי שפוי בדעתו, אם הוא משטה בהם או שהוא משוגע. הנשאלים חששו שמא יראוהו כלועג לגרמנים, דבר אשר יגרור אחריו עונש בלתי נמנע, אמרו ברוב תמימותם שהאדם הזה אמנם חולה נפש. לאחר זאת העמידוהו הגרמנים ליד קיר וירו בו.

לאחר כל אלה הגעתי סוף־סוף הביתה ולאחר רגעי ההתרגשות הטבעיים נוכחתי חיש מהר לדעת מה גדול האסון והמצב המדכא שהיהודים נקלעו לתוכו. חיי היהודים נעשו קשים מאד, הנגישות וההתעללויות הלכו וגברו. במו עיני ראיתי כיצד לקחו את הקצב מהרחוב שלנו, איש ירא שמים שזקנו עולה על מידותיו ובחרב גזזו את שערות זקנו. פעם אחרת תפסו דווקא „שקץ" שהיה דומה ליהודי, והרביצו לו מכות איומות. נוסף לכל אלה, חטפו מפעם לפעם אנשים לעבודות כפייה, וזו היתה גם מנת חלקי.

לנוכח המצב הזה, גמלה בי המחשבה לברוח מכאן לצד הרוסי. מעודד מהצלחתי הקודמת, הפצרתי בחברי הקרו־בים — יוסף וילנצ'יק ויצחק קרבל להימלט. יום אחד יצאנו לדרך, כאשר פנינו מועדות לתחנת הרכבת. הכנו לעצמנו מבעוד מועד כובעים של סטודנטים פולניים וב„תחפושת" זו עלה בידינו לעלות על הרכבת ולנסוע עד לעיר פשמיסל, בה חצה נהר בין המדינות — גרמניה ורוסיה.

בעיר זו מצאנו יהודים שכיוונו אותנו למבריחי גבול מקצועיים ובו בלילה הועברנו לצד הרוסי.

הפעם לא היו לנו כל מכשולים בדרך והמשכנו ללכת עד שנתקלנו במשמר הגבול הרוסי. הם עצרו אותנו, ולאחר שאלות ותשובות פקדו עלינו לחזור לצד הגרמני. אמרנו שלא נחזור ויהא מה! נראה, שהם נתקלו כבר קודם לכן בתופעות דומות ולא ניסו עוד ללחוץ עלינו בהיותם משוכנעים שלא נלך שוב לגרמנים, אפילו יהא הדבר כרוך בעונש החמור ביותר. הם הביאו אותנו למקום ריכוז של פליטים, וכאן נמצאו אפילו אנשים שדאגו לנו. למעשה, היינו חופשיים, ואז החלטנו לנסוע לעיר לבוב. בחיפוש מקורות לקיום, התחלנו לעסוק בכל מיני עבודות, ואחר החלטנו לנסוע לדונבס, לעבודה במכרות פחם.

לאחר שהייה של כמה חודשים בדונבס, נדדתי לכיוון המחוזות הדרומיים של רוסיה ומשם גוייסתי לצבא הפולני, בפיקודו של הגנרל ברלינג.

חלק מהצבא עבר כעבור זמן את הגבול לאירן, עם הגנרל אנדרס בראשו (הם הגיעו בדיעבד לארץ־ישראל) והחלק השני נשאר והשתלב במערכה נגד הכובש הנאצי. אני הייתי בין הלוחמים ולאחר שעברתי קורסים, קיבלתי דרגת קצונה ואף השתתפתי בקרבות ליד לנינו. שוחררתי מהצבא לאחר המלחמה.

הניה קופר (רייכציג)

געפאלן אויפן וועג צו דער פרייהייט

דער גרויזאמער גורל פון מיין משפחה האָט זיך אנגע־הויבן נאך אין אונדזער געבורט־שטאט — קראקוב, פון וועלכער מיר זיינען ארויסגעטריבן געווארן דורך די נאַ־צישע מערדער. מיר זיינען דאן אנגעקומען קיין ויערזב־ניק און געטיילט צוזאמען מיט די ארטיקע יידן די שווערע באדינגונגען פון דער קריגסצייט. מען האָט גמוזט אנהויבן אלץ אויף דאס ניי. מיין פאטער האט אנגעהויבן צו ארבע־טן אלס בריפטרעגער אויף דער פאסט, אבער נישט לאנג. וויל די לאנגע רוצחישע האנט פון דער דייטשער טייוולא־נישער מאכט האט אונדז אויך דא דערגרייכט.

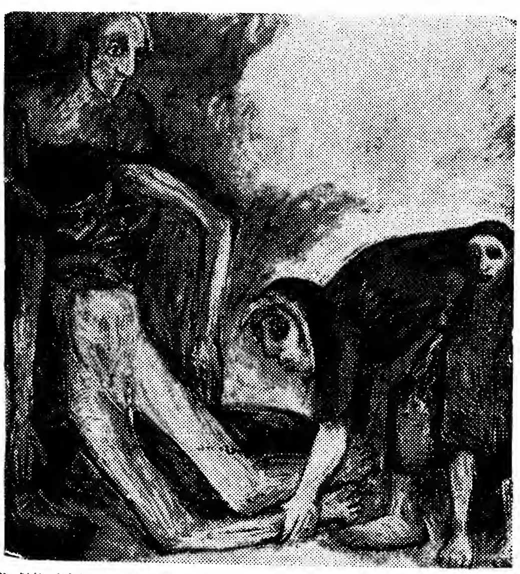
און יאר 1942, האט זיך אנגעהויבן די אלגעמיינע פארניכטונג פון די וויערזבניקער יידן דורך „ארויסזידלונג״ און טראנספארטירונגען אין די טויטן לאגערס, און אין דער דאזיקער בלוט־קאמפאניע האָבן אויך מיינע עלטערן זייער גרויזאמען טויט געפונען.

צו דער דאזיקער צייט, בין איך געווען צוזאמען מיט מיין ברודער ישראל — אין לאגער סטאראכאוויץ. ער איז געווען יונגער פון מיר און איך האב געפילט, אז פון אצינד בין איך פאראנטווארטלעך פאר אים און האב געטון אלץ וואס עס איז נאר געווען אין מיין מעגלעכקייט, כדי אים צו דערהאלטן ביים לעבן. איך האב אים אוועקגעגעבן מיין לעצטן ביסן ברויט, אלץ וואס איך האב נאר געקאנט, מען זאל צוזאמען איבערקומען דעם טאג, ווייל איך האב געהאפט, אז מען וועט אמאָל דאך דערלעבן די באפרייאונג און מען וועט נאך זוכה זיין צו לעבן אמאל ווי נארמאלע מענטשן. דאס האט מיר געגעבן די קראפט און דעם מוט צו דערהאלטן זיך מיט די לעצטע כוחות, אנהאלטן זיך מיט די נעגל אָן יעדן סימן פון לעבן, אבי דורכצוקומען און איבערלעבן דעם שרעקליכן קאשמאר.

אבער מיין ברודער האט געהאט אן אנדערע אנשויאונג, ער האט נישט געגלויבט, אז די דייטשן וועלן עמיצן לאזן לעבן, ער האט פארשטאנען אז די גזרה איז קעגן אלעמען, קעגן גאנצן יידישן פאלק. אויף דעם ארויף, האט ער גע־האלטן, אז מען טאר נישט פאסיוו דערווארטן דעם טויט, נאר מען מוז עפיס טון כדי צו אנטרינען פון שונא׳ס מערדע־רישע הענט. ווען עס האָט זיך צוזאמענגעקליבן א גרופע מענטשן, וועלכע האָבן באשלאסן דורכצושניידן די דראָטן פון ארבעטס־לאגער און אנטלויפן צו די פארטיזאנער, כדי זיך אָנשליסן אן זייערע רייען, האט ער צוזאמען מיט זיי דורכגעבראכן דעם צוים פון פארשקלאפונג.

מיט פולער דרייסטקייט און גרייטקייט האט ער זיך צוזאמען מט די איבעריקע ויערזבניקער יידן א ווארף גע־טון צו די דראָטן, כדי אדורכברעכן דעם וועג צו דער פריי־הייט, אבער לײדער, דער וועג איז פאר אים דורכן שטן פארשטעלט געווארן. א מערדערישע קויל פון אן אוקראי־נישן ז׳אנדארם האט צונישט געמאכט דעם לעצטן פונק פון האפנונג.

געבענטשט זאָל זיין, זיין אייביקער אָנדענק.

ווי א שרעקליך געשפענסט, וואָס ווארפט אָן א מורא און שרעק אויף אלעמען איז קענטיק די גרויזאמע צייט פון דער דייטשישער אקופאציע, געשילדערט דורך דעם דאָזיקן בילד

צבי פייגנבוים

שמואל דב פייגנבאום נפל על משמרתו

כאיש שקט ומצניע לכת, לא התבלט שמואל־דב במיוחד מתוך שאר חבריו בארגון „צעירי אגודת ישראל". כבר אוריין, בעל מידות טובות ונעים הליכות, היה דיבורו עם הבריות נשמע בנחת, והוא הולך תמים ומנהל מסחרו בצדק וביושר.

שמואל, (כך קראו לו, למען הקיצור), נולד בשנת תרס"ד (1908), בבית סוחרי־חסידי־למדני. מאז ילדותו לא שפר חלקו בחיים. בהיותו בן שש שנים פרצה מלחמת העולם הראשונה, רבת הסבל והתלאות. כשהמלחמה נכנסה לשנה השניה, והעיירה שלנו נמצאה בין שתי חזיתות, פשטו חיילים רוסיים באמצע הלילה על העיר ואילצו את כל היהודים לצאת את המקום בחשכת הליל ולעזוב את הונם ורכושם כשלל לבוזזים.

משך חדשיים, היינו פליטי מלחמה בעיר המחוז ראדום, עד ליום בו כבש הצבא הגרמני את המקום, או אז נודע לנו כי מחצית עירנו היתה למאכולת אש. גם דירתנו כולל החנות היתה לאפר. וכך עברו על שמואל שנות הילדות שלו.

האבא ר' משה ברוך ז"ל, אברך תלמיד־חכם ועדין־נפש, לא היה מחוסן כנגד כל התלאות שעברו עליו בעקבות המלחמה ואכזריותה, הצטנן ונפל למשכב. מחלתו נמשכה שלוש שנים ולבסוף נפטר לעולמו בהשאירו שישה יתומים, בתוכם שמואל בן השתים־עשרה.

אחרי כל אלה, לא איבדה האמא, אסתר ע"ה (בת לר' דוד יהושע ואשתו המפורסמת בצדקנותה, רבקה זיסל, זכרונם לברכה), עשתונותיה גם לאחר שנתאלמנה. כאשת חיל למופת שמה את בטחונה ב„אבי יתומים ודיין אלמנות", שלחה ידיה במסחר, פירנסה את ילדיה הרכים, גידלה וחינכה אותם כפי הנהוג בבתי ישראל המצויינים. שמואל אשר עמד לימינה ועזר לה בהנהלת בית המסחר, בהגיעו לפרקו התחתן ונשא לאשה את העלמה חוה בת ר' יהושע מורגנשטרן מהעיירה הסמוכה וואנכאצק. לשנה נולד להם בן חמוד וקראו את שמו משה כשם האבא ז"ל. הפרנסה היתה מצויה בביתם והם שמחו בחלקם. הכל הלך למישרים עד... שפרצה מלחמת העולם השנייה.

בן שלושים ואחת היה בעת גיוסו לצבא הפולני. הלך ולא חזר. כידוע, הצבא הפולני לא היה בכוחו להחזיק מעמד נגד הצבא הגרמני הפולש. התחילה הנסיגה המבוהלת, וההתפרקות. חיילים מגוייסים החלו יום־יום שבים לבתיהם, אך שמואל איננו ביניהם. כל אחד מהחוזרים יודע למסור דרישות־שלום מחברים שהם בדרך הביתה. שואלים על שמואל... שותקים... אשתו חוה, כשילדה על זרועה, מבקרת אצל החוזרים אולי תציל מפיהם איזה שמץ של ידיעה, אבל כולם שותקים...

כך עברו ימים ולילות, „בערב תאמר מי יתן בוקר ובבוקר תאמר מי יתן ערב". פתאום ראיתי מתלחשים!... אמרתי להם: תגידו מה הנכם יודעים, הרי אין זה מן התבונה להסתיר דבר כזה — האשה... הבן...

רק לאחר רגעים של „שתיקה רועמת" אמרו ללכת לירמיהו.

ירמיהו וועגמאן, רחוב פילסודסקיגו, גר בביתו של אברהם ראטקאוויצער, „לכו אליו, אמרו, הוא יגיד לכם".

קראתי לאבי הגיסה, ר' יהושע מורגנשטרן, והצעתי לו ללכת ולדרוש, ולקבל עדות ברורה ומפורשת.

הדרך היתה מאד מסוכנת. במגרש רחב המידות של המנסרה הישנה, התמקם גדוד חיילים. נכנסנו לדירה. ירמיהו מקבל את פנינו בשקט, נראה שהוא ציפה לבואנו. בידו השמאלית הצביע על שני כסאות שנשב עליהם, בעוד שאת ידו הימנית השאיר בבית חולים בלודז, וכה היה סיפורו:

,,— היינו בפולק, (גדוד אחד). בכל הטלטולים, הנדודים והנסיגות, מאז נפתחה החזית, שמרנו איש על רעהו, לא לאבד זה את זה. ביום שלישי, 5 לספטמבר, היינו בחפירה אחת, בקו הראשון של החזית. זה היה ליד העיר לאסק, לא רחוק מלודז׳. הגרמנים פתחו בהפגזה לעבר החפירות. גם לתוך החפירה שלנו ניתך פגז. שנינו נפצענו. התחלנו לחבוש את הפצעים... פתאום הופיעו מעל החפירה גרמנים. ראו שאנו פצועים והמפקד שלהם מצביע בידו לעברו של שמואל ואומר: ,,דער איסט איין יודע, טייטן״! (הלז הוא יהודי להמיתו!). מיד ירו בו צרור והרגוהו. לפני שנפח את נשמתו אמר לי: ,,תמסור לחוה ולמשה׳לע שלי שחשבתי עליהם עד נשימתי האחרונה...״

כעבור שעתיים, באו אנשי הצלב האדום ולקחו אותי כ,,פולני״ לבית־חולים בלודז׳. כעת חזרתי אבל עם יד אחת בלבד״.

שמואל נפל בחזית אמנם בשורות המאבק נגד החיה הנאצית, אך נרצח על־ידי הצוררים בצורה נפשעת — בהיותו פצוע, כיוון שהיה יהודי.

בהיוודע הבשורה המרה פרצו כולם בבכי קורע לב, על החיים הצעירים שנגדעו באיבם — הי״ד.

שמנו פנינו לדרך חזרה. אחרי שגמרנו את ה,,מכסה״ בחיתוך תבן, הגענו סוף־סוף הביתה. כולם מחכים לדעת: מה, איך, איפה, מתי. כולם בוכים. אמה, שיכלה בן יקר; חוה — אלמנה צעירה ומשה׳לה — י ת ו ם... האבא, שכל כך אהב אותו, לא יחזור עוד... אני עצמי לא בכיתי, הייתי המום כמאובן.

פניתי לאמה ורמזתי לה שתבוא אתי לביתי. דוממים שבנו הביתה, כאשר האווירה המדכאת אופפת הכל. לא מגישים כיבוד. נשארנו עומדים. אמרתי: יודעים איפה זה, ליד לאסק. אם לא נאחר, יתכן שנוכל לברר ולאתר את מקום מנוחתו ולהביאו ,,לקבר ישראל״. מישהו צריך לנסוע לשם. אין ספק כי יהודי לאסק יעזרו, אם הדבר אפשרי. אבל מי יסע? הגברים — לא יחזרו חיים. חוה אשתו לא תוכל במצבה לעזוב את משה׳לה היא לא תעצור כוח, והנסיעה כשלעצמה מסוכנת כעת לאשה צעירה לימים...

— אני נוסעת ומיד — מחר בבוקר, אמרה, האמה בהחלטיות וללא נימה של פחד. אז, רק אז, פרצתי גם אני בבכי, ובקול.

כולנו — אני, גם האמה, והגיסה, וכל בני הבית, וכל השכנים, שהתאספו להיוודע ולשמוע משהו על **שמואל,** כולם בכו בצוותא, על היקר, האציל **שמואל דב כי איננו...**

,,ראו אותו פצוע והמיתו אותו כי הוא יהודי...״

האמה מילאה תפקידה במסירות נפש, הגיעה ללאסק, חקרה ודרשה, אבל העלתה חרס. היא חזרה כלעומת שהלכה. לא נודע לנו מקום קבורתו, עד היום. אבל ידענו שהוא לא יחזור עוד. ידענו אז שהוא הקרבן היחידי... כי לא תארנו לעצמנו, לא יכולנו לתאר לעצמנו שהוא הקרבן הראשון לבאים אחריו... לא ידענו כי בעוד שלוש שנים יצטרפו אליו גם האמה, גם חוה ומשה׳לה, בעלותם על המוקד הגדול והנורא למות מות קדושים, ביחד עם כל קדושי וירזבניק, בתוך ששת המיליונים הקדושים, שנגזר עליהם למות ,,**כי הם יהודים**״...

צפורה שניר (פייגה לוסטמן)

הלה הקריבה את חייה

(לזכרה של חוה קלינברג ז״ל)

חברה היתה לי בעיר מגורי ושמה הלה. נערה יפה, פקחית ועדינה, בת נאמנה ומסורה למשפחתה, שהרבתה לעמול בביתה תוך טיפול בשלושת אחיה — שהצעיר בהם היה עדיין תינוק.

עם פרוץ המלחמה והכיבוש הנאצי, פקד אותה הגורל המר, כפי שנפל בחלקם של כל בני עמה — דיכוי, התעל־לויות והשמדה. שמורה עמי חווייה מזעזעת מאותם ימי הרת־גורל, אשר נחרתה בזכרוני וניצבת לנגד עיני כאילו זה היה אך אתמול:

באקציה הגדולה אספו את כולנו לשוק (ה„רינק״), שם נערכה הסלקציה; מי לעבודה — ולחיים, ומי למוות — למשרפות.

הלה בת השש־עשרה עמדה בשורה מקבילה לשלי, ליד אחותה הקטנה, אחיה הצעיר, והתינוק על זרועותיה. הגרמני שניצח על הסלקציה, הועיד אותה לצד הכשרים — שפירושו — לצד החיים. הוא ניסה למשכה מהשורה, אך הלה לא נעה ולא זעה. חיילים לטביים ניגשו אליה וניסו אף הם לגררה בכוח מהשורה, ואף לשכנעה במילים, בידעם שנערה צעירה זו תשמש להם כ„כח עבודה״. הם האיצו בה שתעזוב את מקום עמדה, שתצטרף לחיים. אנשי העיר שסבבוה קראו לה ועודדוה להותיר את התינוק ולהינצל, אך הלה לא נעה ולא זעה.

והנה, נוכח העובדה — שסירבה למלא את הפקודה, ניגש אליה חייל לטבי כולו מלא אכזריות וגסות; פרצופו העגול, הדשן, לחייו הוורודות, צעדיו הברוטליים — אדם שלא היה ראוי להתכנות כך, שאבד כל צלם אנוש, הוא עצר לידה ובזדון, בעוצמה רבה, חבט בפניה בקנה הרובה. הרובה פיצח את לסתה ושיסע את סנטרה לשניים. אחר שוב קרא לה לנטוש את התינוק ולהצטרף לכשירים לעבודה.

הלה עמדה זבת דם, לובה אחיה והתינוק בזרועותיה, אף הוא טובל בדמה. דמעה לא ניגרה מעיניה. רטט לא עבר בפניה המרוטשים; כולה אומרת החלטיות, עקשנות ואומץ. והיא הלכה לאן שהלכו כולם, בסרבה לנטוש את אחיה ולהציל את עורה.

עברתי את המלחמה, ראיתי תמונות איומות מאלה, אנשים הופכים לחיות נחנקים, נשרפים, נרצחים, אך לאורך כל דרך החתחתים הזו ליוותה אותי דמותה של הלה בשוק, בעת האקציה. דמות הנערה שהקריבה עצמה. ונערה זו היא שנתנה לי את הכוח להמשיך ולהילחם — תוך תקווה שעדיין נותרו ערכים אנושיים ונעלים שבעבורם כדאי המאבק. היתה זו גבורה של הקרבת חיים רעננים, צעירים ושופעי און למען אחים אהובים.

✡

ירחמיאל זינגר

גיטה בלס־וויינטרויב חטפה את האקדח

בשלהי שנת 1944 החלו להתפזר ענני העופרת מעל שמי אירופה המעונה וכף המאזנים במלחמה עם החיה הנאצית נטתה יותר ויותר לצד העמים הנאבקים נגד הכובש האכזר. צבאות בנות הברית לחצו על צבא גרמניה הפשיס־טית בתנועת מלקחים — אלה ממזרח, ואלה — ממערב בשחררם ערים וכפרים אשר נאנקו תקופה ממושכת תחת מגפו של הכובש הנסוג. העולם החופשי החל אט־אט לנשום לרווחה ואפשר היה כבר לחוש בעליל את מפלתו של היטלר ימ״ש ופעמי השחרור הממשמש ובא.

אולם, לגבי שוכני מחנות הריכוז ועבודות הכפייה היוו המאורעות האלה בבחינת חבל המתהדק מסביב לצווארו, באשר ידוע ידענו כי הגרמנים לא יהססו לעשות את הכל כדי לא להשאיר עדים חיים לפשעיהם המחרידים...

ואמנם את אשר יגורנו — בא. עם התקרב החזית למקום שבתנו, החלו הגרמנים לרכז אסירים ממקומות שונים לנקודות מרכזיות, על מנת להקל מבחינה טכנית על העברתם למקומות „יותר בטוחים״. יום אחד הוציאו את כל שוכני המחנה שליד המנסרה והביאום למחנה שלנו.

התנועות האלה הישרו דיכאון ופחד מפני צעדם הבא של הגרמנים, מפני שכולם העריכו שאינו מבשר טובות. ברם הגדילה לעשות בחורה אחת מבין האנשים שהובאו אלינו מהמחנה שליד המנסרה — ושמה גיטה (אשתו של ליאון וויינטרויב — גרה כיום בצ׳רלסטון אשר בארה״ב). לפני תפיסתה — נראה לה שמכניסים את כולם לתוך המחנה כדי להרגם במקום והיא גמרה אומר להתנגד בכל כוחה לגורל האכזרי.

ליד שער המחנה עמד המפקד הגרמני — שרוטט, אשר סקר במבטו המזווע את כל העוברים בשער, מבלי לצפות כמובן לאיזו תופעה חריגה, לאיזה מקרה בלתי צפוי. סתם ככה השתעשע בחיזיון שלפניו. ובעוד הוא מזין את עיניו בסיפוק ניכר על המתרחש על יד שער המחנה, סבבה גיטה לאחור וכחץ שלוחה התנפלה עליו בנשיכות צורבות ותוך כדי כך חטפה את האקדח מהנרתיק שהיה צמוד למדיו של הנאצי. כולם נאלמו ונדהמו ממעשה נועז ובלתי שכיח זה של הבחורה הזאת ואף הגרמני עצמו הוכה בהלם.

אולם גיטה ניצלה את המבוכה שנוצרה ובחסות עלטת הליל החלה לברוח עם האקדח ביד. לאחר רגעים מספר התאושש הגרמני והחל לרדוף אחריה, אך היא הצליחה בתמרונים שונים תוך כדי ריצתה לחמוק מידיו ולמצוא מסתור מתחת אחד הצריפים, בתוך החלל שבין הצריף לבין האדמה.

משלא הצליח לתפוס אותה, חזר הגרמני לשער המחנה בבושת פנים, מיואש ונבוך.

המקרה פגע קשות ביוקרתו, אך נראה שהתרוצצה גם מחשבה שנייה שדירבנה אותו לגלות הערכה לאומץ לבה של הבחורה היהודיה.

בין כה וכה, ביקש מהאנשים שסובבוהו שימצאו את גיטה וימסרו לה את הבטחתו — שלא יגע בה לרעה אם תחזיר לו את האקדח.

כמובן שמתוך מניעים שונים, בין היתר, בגלל תלותם בחסדו, נמצאו אנשים שהיו מוכנים לפעול בכיוון זה, ושכנעו את הבחורה שתחזיר את הנשק.

מן הראוי לציין, כי הגרמני עמד בהתחייבותו, למרות שהיה ידוע ממקרים אחרים כרוצח חסר מצפון.

★

גרשון ראָזענוואַלד

אין שאָטן פון געדיכטן וואַלד

אונדזער שטעטל וויערזבניק איז געוואָרן אָנגעגריפן באַלד אין אָנהויב פון קריג, ווייל עס זיינען דאָרט פאַראַן געווען פאַבריקן און אינדוסטריעלע מיליטער־ און אַמוניציע־ווערק. אויסער דעם, האָבן פאַרבאַהאַלטענע דייטשע שפּיאָנען און אַגענטן, וועלכע זיינען נאָך פאַרצייטנס דאָרט פאַרפלאַנצט געוואָרן, סיגנאַליזירט צו די אַעראָפּלאַנען אַלע איינצלנע פּרטים, וואָס האָבן זיי אינטערעסירט.

איך אַליין — האָב זיך געקליבן צו פאָרן קיין בראַזיליע און האָב שוין געהאַט אַפילו צוגעגרייט אַלע נויטיקע פּאַפּירן, נאָר די מלחמה האָט צעקלאַפּט אַלע מיינע פּלענער און איך בין שוין פאַרבליבן אין דער היים און האָב צוזאַמען מיט מיין מוטער און ברודער ווייטער געהאַנדלט אין דעטייל.

אַזיווי מען האָט אָנגעהויבן צו כאַפּן יידן פון דער גאַס, כדי זיי צו שיקן אויף צוואַנגס־אַרבעט, בין איך אַנטלאָפן קיין סלופּיע און כ'האָב זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן ביי אונדזערע באַקאַנטע, ווייל דאָרט זיינען די דייטשן נאָך צו יענער צייט נישט געווען.

דערווייל האָב איך געזען נאָך אַ קורצער צייט, אַז די דייטשן גייען פאָר, אַזוי אַז עס האָט נישט קיין צוועק צו זיין אין דער פרעמד, און איך האָב זיך צוריק אומגעקערט נאָך וויערזבניק.

אין צווישן, זיינען די צייטן געוואָרן אַלץ שווערער און שלעכטער און אַ סך מענטשן זיינען געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז מען האָט נישט ביי די דייטשן וואָס צו דערוואַרטן און מען דאַרף זיך ראַטעווען דורך אַנטלויפן. מענטשן האָבן גענומען אַריבערצופּעקלען זיך איבער דער גרענעץ אויף דער רוסישער זייט.

אין אַנבליק דערפון, האָב איך אויך באַשלאָסן מיט מיין ברודער משה און אברהם אונגער אַריבערצוכאַפּן זיך אויף דער רוסישער זייט און אין אַ שיינעם פרימאָרגן זיינען מיר אַרויס אויפן וועג און געגאַנגען צו דער באַנסטאַציע. קיין סך צוגרייטונגען האָט מען נישט געמאַכט, נאָר וואָס מען האָט פאַרשטעקט אַ ביסל געלט אין די זוילן פון די שיך, מען זאָל האָבן אויף אַ שוואַרצער שעה. מיר האָבן זיך אויפגעזעצט אויף דער באַן און געפאָרן ביז צו דער שטאָט פּשעמישל. ווי מען האָט אונדז נאָך פריער איבערגעגעבן, וווינט דאָ אַ געוויסע פרוי, וואָס פאַרנעמט זיך מיט שמוגלען מענטשן אויף דער רוסישער זייט, און לויט דעם אַדרעס, וואָס מיר האָבן באַקומען, האָט מען זיך געלאָזט אַהין גיין.

די צייט פאַרגייט לאַנגזאַם, יעדער איז פאַרטראַכט וועגן שווערן גורל, וואָס וואַרט אונדז אין דער פרעמד, ווייט פון די אייגענע. עס הערשט אַ באַדריקטע שטימונג, פונדעסטוועגן וואַרט מען שוין מיט אומגעדולד אויף דעם מאָמענט, וואָס מען זאָל קענען אַנטלויפן פון דייטשן גיהנום און זיך ראַטעווען מאָמענטאַן פון דער נאַצישער סכנה. און אַזוי ווי מיר זיינען טאַקע פאַרזאָרגט און פאַרטראַכט, פאַלן פּלוצלינג אַריין אַ פּאָר געסטאַפּאַלייט, מיט אויסגעשטרעקטע רעוואָלווערן און פרעגן מיט באַדראָונג צי מען האָט געלט, צירונג, ווערטזאַכן א.ד.ג.

זיי פאַדערן מען זאָל זיי די אַלע אויסדערמאָנטע זאַכן זאָפאָרט איבערגעבן און אויב זיי וועלן זוכן און טרעפן ביי עמעצן זאַכן, וואָס ער האָט פאַרלייקנט, וועט מען אים שיסן אויפן אָרט.

אונדזער חבר אברהם אונגער, האָט זיך טויט דערשראָקן און האָט זיי איבערגעגעבן, אַז ער האָט געלט אין די זוילן פון די שיך. אויף דעם אַרויף, האָט אים דער געסטאַפּאַ־מאַן געצוווּנגען ער זאָל אַרויסציען דאָס געלט פון די שיך מיט די... ציין.

דאָס איז געווען אַ שוידערלעך בילד צוצוזען, ווי אונגער האָט זיך נעבעך געפּייניקט מיט דעם דאָזיקן סאַדיסטישן איינפאַל פון נאַצישן מערדער. זיינע ציין האָבן געבלוטיקט און דער זיבעטער שווייס האָט פון אים גערונען ביז עס איז אים געלונגען אַראָפּצורייסן די זוילן פון די שיך און אַרויסציען פון זיי דאָס געלט. פון דער אַנדערער זייט אָבער, האָט די סצענע געמאַכט אַזאַ

שרעקלעכן איינדרוק אויף די איבעריקע, אַז מיר האָבן שוין מער נישט געוואָגט צו זאָגן, אַז מען האָט געלט — טראָגן דער סכנה — און מיר האָבן געשוויגן. אַזוי אַרום איז דאָס געלט געבליבן ביי אונדז.

נאָכדעם ווי זיי האָבן זיך באַפרידיקט מיטן רויב, זיינען די געסטאַפּאָ-לייט אַוועק, און אַזוי ווי ס'איז אינצווישן שוין געווען שפּעט נאַכט, האָט מען שוין לאַנג מער נישט געוואַרט, נאָר מען איז אַרויס פון הויז און אָנגעהויבן גיין צום וואַסער.

מיר זיינען צוגעקומען אַרום איינס ביינאַכט צום טייך סאַן, וועלכער האָט געטיילט אַלע יאָרן די שטאָט אויף צוויי טיילן און דאַסמאָל — צוויי לענדער און מען קען אַפילו זאָגן — צוויי וועלטן. עס האָט געהייסן, אַז דאָ זאָל מען אונדז איבערפירן מיט אַ לודקע אויף דער אַנדערער זייט און מיר האָבן דאָך דערפאַר באַצאָלט. אָבער אויסגעלאָזט האָט עס זיך אַנדערש, ווייל די פויערים, וואָס האָבן געזאָלט אונדז אַריבערשיפן, איז נישט נאָר וואָס זיי האָבן עס נישט געטון, נאָר זיי האָבן נאָך צוגענומען ביי די יידן אַלע פּעקלעך, צוגערויבט האָב און גוטס און געהייסן אונדז פאַרסירן דאָס וואַסער... צו פוס.

דער טייך איז געווען גענוג טיף, דאָס וואַסער איז טיילמאָל צוגעקומען ביז צום מויל און מיט גרויסע נסים אַז מען איז ניט דערטרונקען געוואָרן. קוים מיטן לעבן זיינען מיר צוגעקומען צום ברעג.

אויף דער רוסישער זייט

דאָ האָט מען זיך נישט אָנגעשטויסן אויף קיין שום וואַך, און נאָך אַ קורצן אָפּאָטעמען פון דעם אַלעמען, וואָס מען האָט ביז איצט מיטגעמאַכט, האָט מען זיך גענומען ווייטער ציען. צוערשט איז מען געקראָכן פאַרזיכטיק אויף אַלע פיר און דערנאָך האָט מען זיך געלאָזט גיין. נאָך דעם ווי מיר זיינען אָפּגעגאַנגען אַ פאַר הונדערט מעטער, האָט מען פּלוצעם דערהערט אַ קול אויף רוסיש: „סטוי"! מיר זיינען דערויף באַלד שטיין געבליבן און עס זיינען גלייך צו אונדז צוגעקומען אַ פּאָר רוסישע סאָלדאַטן און האָבן אונדז געבראַכט קיין פּשעמישל אין שטאָט אַריין.

נאָך אַ קורצן פאַרהער, האָט מען אונדז אַריינגעזעצט אין אַ פאַרמאַכט הויז וווּ מיר זיינען געזעסן אַ קנאַפּע פופציק מענטשן אין אַ צימער. ס'איז דאָרט געווען זייער אַ גרויס געדרענג און מיטן עסן איז געווען זייער אַ שאַרפער מאַנגל און מ'האָט גוט געהונגערט. צו דעם האָט מען נאָך מזל געהאַט, אַז נאָך 5 טעג האָט מען אונדז פרייגעלאָזט. אַרויסגייענדיק פון דעם דאָזיקן געפענגעניש, האָבן מיר געמיינט אַז מען איז שוין געהאָלפן, נאָר עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז מ'האָט געהאַט אַ גרויסן טעות. אויף דער „פריי" איז גאָרנישט געווען בעסער. דער הונגער האָט געבושעוועט אָן רחמנות. קיין לייטיש אָנגעטועכץ האָט מען אויך נישט געהאַט, כאָטש עס איז שוין אַריין דער ווינטער. מיר האָבן אַלע געציטערט, די הענט און די פיס זיינען אונדז פאַרגליווערט געוואָרן פון דער ביטערער קעלט און מען האָט דערפון שטאַרק געליטן.

צוריק קיין וויערזבניק

אין אַנבליק פון אָט די אַלע אומגעהויערע שוועריקייטן, האָט זיך אָנגעהויבן אַריינצוריסן דער געדאַנק פון חרטה האָבן, וואָס מיר זיינען אַנטלאָפן פון דער היים, ווייל מיר האָבן געזען אַז מען וועט דאָ די לאַגע נישט איבערשטייגן, אַזוי אַז עס איז נישט געווען וואָס צו פאַרלירן. פון טאָג צו טאָג האָט אונדז איבערגענומען אַ שטאַרקער ייאוש. צום סוף, האָבן מיר באַשלאָסן אומצוקערן זיך קיין וויערזבניק.

צוריק צו גיין איז אויך נישט געווען אַזוי לייכט און מיר האָבן געהאַט אויסצושטיין „קאַלט און וואַרעמס" ביז עס איז אונדז געלונגען צוריקצוקומען קיין וויערזבניק. אָבער עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז מיר זיינען אַריינגעפאַלן פון אַ קליין גרובעלע אין אַ גרויסן גרוב אַריין. מיר זיינען נאָר צוריק געקומען, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן צו רודפן די יידישע באַפעלקערונג. מען האָט זיך איזדיעקעוועט איבער מענטשן אויף אַ ברוטאַלן אופן, געיאָגט און געפּלאָגט אומזיסטיקע קרבנות.

דערווייל האָט מען דאָך געדאַרפט אויך צו זאָרגן פאַר דער מינימאַלער פרנסה, בין איך געפאָרן קיין סלופּיע, כ'זאָל עפּעס איבערשוווערצן, און פאַרדינען אַ פּאָר גראָשן.

איך האָב אָבער נישט געהאַט קיין גליק און מען האָט מיך געכאַפּט. אַ געוויסער ס"ס-מאַן, וועלכער האָט געהייסן קיזל, האָט מיך געכאַפּט, שטאַרק צעשלאָגן און צוגענומען ביי מיר די גאַנצע סחורה. אויך מיין מאַמע האָט ער, דער זעלבער פאַרברעכער, אַמאָל געכאַפּט אויף דער גאַס, ווען זי האָט געוואָלט פאַרקויפן אַ ביסל פוטער — און ער האָט זי שטאַרק צעשלאָגן און אַלץ ביי איר צוגענומען.

אין דער זעלבער צייט זיינען אָנגעקומען צו אונדז

מיינע צוויי שוועסטער פון לאָדזש און מיר האָבן געוווינט צוזאַמען.

אונטערדריקונג אויף יעדן שריט

מיט דער צייט, האָב איך אָנגעהויבן צו אַרבעטן אין דער פאַבריק אויף דער „מאַיזוּוקע" צוזאַמען מיט מיין ברודער. מיין אַרבעט איז געווען — צו זיין אַ סאַניטעטער אין באַד, דאָס הייסט, אַז איך האָב געהאַט צו טון מיט דעזינפעקציע פון קליידער. וואָס ס'איז מיר פאַרבליבן אין זכרון פון יענער צייט, איז פאַרבונדן מיט אַן עפּיזאָד, ווען מיר האָבן איבערגעקויפט דעם קאָמענדאַנט, ער זאָל מסכים זיין, מען זאָל די רעליגיעזע יידן — בשעת דער דעזינפעקציע — נישט אָפּשערן די בערד.

דאָס איז געווען אַ צייט, ווען מען האָט נאָך געהאַט אילוזיעס, אַז די לאַגע וועט זיך טוישן, אַז די באַדינגונגען וועלן זיך בעסערן, און ווער ס'וועט אַרבעטן, וועט קענען אַדורכקומען די שווערע צייט. האָבן יידן טאַקע שווער געאַרבעט, מען האָט זיך געסטאַרעט צו טון אַלץ מער ווי מען קען. עס זיינען געווען אַפילו אַ סך מענטשן, וועלכע האָבן געאַרבעט צוויי שיכטן, אָבער אין דערווירקלעכקייט איז עס געווען פונקט פאַרקערט.

געלד־שטראָפן

די לאַגע איז אַלץ געוואָרן שווערער. מען האָט אָנגעהויבן די אונטערדריקונג אויף יעדן שריט און טריט. די דייטשן האָבן דורך דעם „יודנראַט" אַרויפגעלייגט אויף דער יידישער באַפעלקערונג פאַרשיידענע קאָנטריבוציעס און געלט־שטראָפן. ווער עס האָט נישט באַצאָלט, טיילמאָל ווייל ער האָט נישט געהאַט, האָט מען געשיקט די פּאָליציי, וועלכע האָט דעם מענטש פאַרנומען אין פּאָליציי־אַמט. דערנאָך האָט מען אים פון דער אַרבעט געקינדיקט און אויף זיין פּלאַץ האָט מען אַריינגענומען אַ צווייטן, וועלכער האָט זיי גוט באַצאָלט, טיילמאָל מענטשן פון אויסער דער שטאָט, ווייל צו דער צייט זיינען געווען אין וויערזבניק אַ סך פּליטים.

געטאָ

שפּעטער האָט מען אויפגעשטעלט דאָס געטאָ. באַשטימט אַ פּאָר גאַסן און באַפוילן אַז יידן מוזן וווינען בלויז אין די דאָזיקע פּלעצער. פאַרשטייט זיך, אַז ס'איז געוואָרן זייער ענג און ביטער, עטלעכע משפחות האָבן געמוזט וווינען צוזאַמען — און די סאַניטאַרע באַדינגונגען זיינען געווען אונטער יעדער קריטיק. מיר זיינען אַריינגעגאַנגען וווינען צוזאַמען מיט דער פאַמיליע פייגענבאַום און מען האָט זיך געפייניקט פאַר ענגשאַפט.

דאָס געטאָ איז געווען אָרום און אָרום באַהיט מיט באַוואָפנטע פּאָסטנס און ווער עס האָט זיך געוואָלט אַרויסכאַפּן — האָט געשפּילט מיטן לעבן.

אויך אין דעם דאָזיקן סטאַדיום פון אונטערדריקונג און קעוועלעריי, האָט מען געמיינט, אַז מען איז שוין צוגעקומען צו דער העכסטער מדרגה פון ליידן און פּיין, האָפנדיק, אַז עס וועט אַ מאָל נעמען אַ סוף צו דעם, אָבער די ליידן האָבן אָנגעדויערט און יעדער טאָג האָט געבראַכט מיט זיך נייע גזירות און צרות.

ס'איז אַזוי ווייט צוגעקומען, אַז ווען מען האָט זיך דערוווּסט, אַז עמעצער איז געשטאָרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט, האָט מען אים מקנא געווען, אַבי ער איז נישט אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די דייטשע תלינים.

אויסזידלונג

טראָץ דעם אַלעמען, האָט מען זיך נישט פאָרגעשטעלט, אַז ס'קען נאָך זיין פיל ערגער, אַז די לאַגע קען זיך פאַרוואַנדלען אין אַזאַ טראַגעדיע, אַז דער פּשוטער שכל קען דאָס גאָרנישט פאַרנעמען. מען האָט נישט געקאָנט גלויבן, אַז אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט זאָל גאָר קענען פּאַסירן אַזאַ קאַטאַסטראָפע ווי די דייטשן האָבן פאַרויספּלאַנירט, און זיינען דערנאָך צוגעגאַנגען זי מערדעריש אויסצופירן.

עס האָט זיך אָנגעהויבן די לעצטע פאַזע פון פאַרווירקלעכן זייער רציחותדיקן פאַרניכטונגס־פּלאַן, וואָס האָט פאַרויסגעזען די פאַרטיליקונג פון דער גאַנצער באַפעלקערונג. עס האָט זיך אָנגעהויבן די טרויעריק־באַרימטע אויסזידלונג.

דעם אמת געזאָגט, האָט מען שוין געהאַט ידיעות — פון דאַ און פון דאָרט — אַז מען שיקט אַוועק טראַנספּאָרטן מיט פולגעפּאַקטע וואַגאָנען יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך, און זיי פאָרן ערגעצוווּ... מען האָט נאָר נישט געוואָלט גלויבן, אַז ס'איז פאַקטיש זייער לעצטער וועג... נאָך ווייניקער האָט מען געגלויבט, אַז דאָס וויערזבניקער יידנטום וועט מוזן דורכגיין דעם זעלבן גורל, ווייל ביי אונדז זיינען דאָך געווען מיליטער־פאַבריקן און זיי נויטיקן זיך דאָך אין אַרבעטס־כוחות.

דער דאָזיקער געדאַנק האָט זיך נאָך געשטאַרקט דערפון, אַז די דייטשן האָבן געכאַפּט אויף געוואַלד אין פאַרשיידענע שטעטלעך אַרום אונדז יידן און זיי געבראַכט קיין וויערזבניק אויף צוואַנגס־אַרבעט. אַ טייל פון די געכאַפּטע האָבן זיך דערנאָך אויסגעקויפט דורך דעם יודנראַט, אָבער דער גאַנצער פּראָצעס האָט אונטער־

געשטראָכן די וויכטיקייט פון אונדזער שטאָט אַלס אַן אַרבעטס־צענטער — און אויף דעם אַרויף האָט מען אַזויפיל געבויט...

אָבער ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, זיינען דאָס בלויז געווען אילוזיעס. מיר אַליין האָבן געוווינט נישט ווייט פון דער באַן און מ׳האָט געזען די לאָסט־וואַגאָנען, וועלכע זיינען געפאָרן פאַרמאַכט און פאַרשלאָסן, קיין טיר און קיין פענצטער — און פון דער־רינען האָבן זיך געהערט די יאָמערלעכע קרעכצן פון די צום טויט פאַראורטיילטע, אומשולדיקע קרבנות — מענער, פרויען, אַלטע לייט, קינדער און זויגלינגע, וועלכע האָבן נאָר־וואָס געזען די וועלט.

✶

ראובן שועלי (ליס)

מצבה

וירז׳בניק — סטראכוביץ, עיירה אהובה כאם

על חורבותיך לא אעמוד ;
זדים ערו בך, עד היסוד ;
רק זכרון כדופק עוד פועם.

יהודים, גברים נשים,
נערים, נערות וטף,
ארבעים עשרות שנים
בך חיו. כנהר שוטף ;
סדנאות, חנויות, שווקים,
סוחרים, אומנים, עגלונים,
רבנים, שוחטים, מלמדים,
חוטבי עצים ושואבי מים,
קהילת, עדת יהודים.

לא רבו בך תענוגות חיים,
לא מעטו בך חיי עניים,
אך חיו בך אנשי אמונים,
לתורה, למידות, לתפילה.
אבדת בימי השואה,
כרבבות מקהילות האומה,
בתפוצות הגולה כי רבה,
בספר אקים לך מצבה.

מלכה וייסבלום

למות כגיבורים רצינו

הם באים הם באים,
הגיסטאפו הארורים
צמרמורת עברה על גופנו
כי אכזרים היו כלפינו.

צעירים היינו, לחיות רצינו
כי רק 19 ו־20 אביבים מלאנו
עוד לא התחלנו לחיות
והרוצחים פסקו לנו סוף.

המון מחשבות קצרות במוחנו
איך להציל את חיינו ונפשנו
ואנחנו כי נמות מחר אחר שנה
אנוכי אמות זאת אדע נאמנה
למות כגיבורים רצינו
וכך את דרכנו ליערות עשינו.

א. שיינר

מהקיטור עלו הלהבות

לאחר גילגולים מרובים, תלאות ויסורים לאין ספור, הוצבתי לעבודה במכונת הקיטור המרכזית במנסרה. עבודתי זו היתה שגרתית, אך לא כן מוחי שלא נתן לי מנוח. מה שהמכונה עבדה ברעש ובקצב חסר עליות ומורדות היה בניגוד למחשבתי שפעלה בשקט, אך בקצב קדחתני. לא הסכנתי ולא השלמתי מעודי עם גורלי שכה התאכזרו לנו. תמיד חשבתי על אי־השלמה, על התנגדות, על מרידה בקיים, ככל אשר יהיה בהישג ידי. והנה כאן זימנו הנסיבות פינה להיאחז בה, כר לפעולה, יום יום אני עומד ליד המכונה ומתכנן, חושב ומתכנן, רוקם ומתחבל. המכונה שלי היא חלק ממכונת המלחמה הגדולה שהנאצים התניעו למען ביצוע זממם נגד עמים ומדינות. את המכונה הגדולה הם משמנים בדמם של מיליוני קרבנות ואת המכונה הקטנה שלי במנסרה צריכים לשמן — פשוטו כמשמעו — כדי שתפעל כשורה.

גם אילולא ראיתי במו עיני את תוצרתה, לא היה נסתר מדעתי, כי למען מחרחרי המלחמה היא פועלת, שכן הכל גלוי וידוע ומחוור מעל לכל ספק. המכונה מייצרת ארגזים לתחמושת, אותם כלי משחית שנועדו להרוג ולאבד כל אדם המעיז לקום ולהילחם נגד חית הטרף וגם אנשים חפים מכל חטא. מה עז רצוני להשתיק את המפלצת, להפסיק את פעולתה הזדונית, להוציא אותה מהשורה, ולו באופן זמני לפחות — כה הרהרתי בעומדי לפניה מזה ימים ימימה.

אכן, לא פשוט הדבר, אסור להתבלט, הלא החשד הראשון יפול עלי, העקבות יובילו אלי! אסור לפעול במישרין, צריך לתחבל, להסוות... אולם, יותר לא אצרתי בי כוח כדי למשוך את ההכרעה, איזה כוח טמיר ונעלם דחק בי את הקץ ולחש על אוזני: עשה זאת — ויפה שעה אחת קודם!

אולם, למען הדיוק היתה הפעם המצוה המוטלת עלי ההיפך מ„עשה" כלומר, היה עלי לנהוג בבחינת „שב ואל תעשה". כפי שנצטוויתי לנסוך כל יום למכונה שמן, כה היה עלי הפעם — להימנע מהפעולה הזאת.

ויהי היום — ואני נמנעתי מלצקת את השמן... ומחכה בנשימה עצורה לתוצאה הוודאית אשר צריכה להתרחש תוך זמן קצר. אודה על האמת, הרגעים האלה נראו לי כנצח. המתח והחרדה שימשו בערבוביה. רציתי להיווכח אם יהיה אמנם שכר לפעולתי וחרדתי פן יתפשוני ויעמידו אותי על „פשעי".

ובעוד אני מצפה בכיליון עיניים לסימן כלשהו, פרצו הלהבות מתוך המכונה ולשונותיה מגביהות קומה מעלה מעלה. קמה מהומה רבתי והבהלה אחזה בכל, מפני שחששו שכל המנסרה עלולה לעלות באש. השריפה הלכה והתפשטה ואחזה בלשונות האש שלה חלקים יותר ויותר רחבים.

לא יפלא איפוא, שכולם השליכו את עצמם במאמץ המקיף לכיבוי הדליקה, שפכו חול, זרקו סמרטוטים, וכו'. גם אנוכי נאלצתי לכבות כאילו את השריפה, כדי לא להעלות על עצמי, חשד כלשהו...

ואמנם בעיקרו של הדבר הצלחתי להסב את תשומת לבם של הגרמנים וגרוריהם המקומיים ממני והלאה, אך פטור בלא כלום גם אי־אפשר.

כרגיל במקרה של כשלון, הרי מחפשים שעיר לעזאזל ועל מי קל יותר להטיל אשמה כלשהי מאשר על יהודי חסר מגן. ואף על פי שהם לא העלו אפילו על דעתם את חלקי בשריפה, די היה להם שאני אחראי על מכונת הקיטור, כדי לראותני אשם במה שקרה, מטעמי „רשלנות" כביכול. מובן, שבמקרה זה הייתי צפוי רק לעונש מתון והעניין הסתיים במכות שספגתי מהפועלים הפולניים ובשבעה ימי צינוק שלתוכו הוכנסתי ע"י הגרמנים.

אולם הפעם היה לי קל יחסית לשאת את עונשי מפני שרוויתי סיפוק מתוצאת מעשי, אשר התבטאו בכך שהמנסרה חדלה לעבוד לגמרי במשך שבועות מספר — ובזאת ראיתי שכר לפעולתי.

*

רבקה גרינברג (מינצברג)

סכינים ליד המשרפות

רוזקה ליבסקינד היתה מוכרת לי מוירזבניק, מתוך שארגנה אצלנו את התנועה „הנוער הציוני". לעיתים קרובות היתה מזדמנת לוירזבניק ותוך כך באתי עמה בקשרים. הייתי מזכירת הקן וכן מדריכה של קבוצות, ובתור שכזאת היו לי מגעים ישירים עם ראשי התנועה, כולל דולק ליבסקינד, הנק יפה, וכן רוזקה, רעייתו של ליבסקינד, שנודע אחר כך כלוחם הפרטיזנים האמיץ בסביבות קרקוב.

היות וידעתי היטב את השפה העברית, היה באפשרותי לשוחח עם רוזקה בשפת עבר.

עם פרוץ המלחמה נותקו כל הקשרים בינינו, אך כעבור שנה, בערך בקיץ 1940, קיבלתי באופן מפתיע מכתב ומה שמחו עיני כאשר ממבט ראשון הבחנתי את כתב־ידו של לולק ליבסקינד. המכתב הגיע בדרכים נסתרות וזה היה מובן בשל תוכנו המבשר כי בוואַרשה התארגנה תנועת נוער בשם „ז'וב" (ארגון יהודי לוחם) והנוער היהודי בכל המקומות ובכל העיירות נקרא להתארגנות דומה כדי להתנגד למזימותיהם של הגרמנים שרוצים להשמידנו.

כמו כן ניתן היה להבין מהמכתב האמור מה הן תוכניותיהם של הגרמנים, והגם שמצבנו בעיירה עוד לא היה כל כך נורא, התייחסנו במלוא האמון לידיעות הכלולות בו. אולם, כאשר חשבנו על הדברים הכלולים במכתב בדבר המרד, סברנו שאלה הם דברים דמיוניים. כיצד, שאלנו את עצמנו, אפשר לארגן התנגדות פעילה נגד כח כה עצום כמו המכונה הצבאית של הגרמנים, שכבשה כמעט את כל אירופה?!

עם זאת, היה המכתב בעיני כה חשוב, ששמרתי עליו בשבע עיניים לבל יאונה לו כל רע, וחששתי שמא עלול ליפול ביום מן הימים לידיים בלתי מבוקשות..

לימים, כאשר החלו החיפושים בבתים, באמתלה לחפש פרוות ודברי ערך שונים, הסתרתי את המכתב הזה בתוך תיבה והנחתי אותה במקום ששימש פעם כאורוות סוסים בחצרנו מתחת לשכבת אדמה.

לאחר זאת שוב נותק הקשר ולא חודש עוד עד להגיעי למחנה אושוויץ.

בבואנו למחנה אושוויץ, עברנו את „המיון" לחיים או מוות, ואחר כך סידרו אותנו בחמישיות ליד ברז'ז'ינקי למשך שעות ארוכות ללא אוכל, בלי מים ובלא לדעת מה עומד לפנינו. פתאום, קרבו אלינו האסירות הוותיקות במחנה, שכינויין היה „קנדה" חבושות במטפחות אדומות ושאלו אותנו מהיכן בא המשלוח שלנו. ענינו להן והן פנו לדרכן. כעבור שעה, הופיעה שוב בחורה במטפחת אדומה בתלבושת אסירים עם שיער גזוז וממבט הראשון הכרתי בה את רוזקה. היא גם הכירה אותי, אך לא נתנה לכך ביטוי קולני, אלא סיננה בין שיניה שאלה כמעט בלחש: „מי עוד נותר בחיים מבין הבנות?" כוונתה היתה לנוער שפעל במסגרת התנועה בוירזבניק שהיא נמנתה על מארגניה. השבתי לה, שהיו אתנו כאן כ־20—30 נפש המוכרות לה. אחר זאת עזבה את המקום, אך שבה כעבור שעה והביאה לנו כמה פרוסות לחם ואמרה לחלק את זאת בין הבנות. נראה שהיו לה מהלכין בתוך המחנה, מפני שהיתה כבר מצויידת בידיעות, ובישרה לנו שאנחנו הולכות למחנה א' בלוק 25, שפירושו קודם כל שאנחנו נשארות בחיים — כמובן לפי שעה ועוד הוסיפה, כי בבואנו לשם, עלינו לפנות לבחורה בשם אלזה שהיתה ממונה על „הבלוק" (צריף גדול) ובבואנו לשם אמנם מסרתי שרוזקה הודיעה לה מה שצריך להודיע. הבחורה עצמה — כדי להסוות את פעילותה המחתרתית — הפגינה קשיחות ואפילו גסות כלפי חוץ, אך יחד עם זאת דאגה במה שיכלה כדי לעודד את האסירות, בין אם זה במעט אוכל או עזרה אחרת.

ערב יום כיפור מסרה לנו ידיעה שהגרמנים מתכוננים לסלקציה גדולה, והכניסה אותנו לתוך בלוק סגור. לפנות ערב באה רוזקה וסידרו מסדינים ומזרונים כעין שולחן והביאו תפוחי־אדמה מחוררים בצורת פמוטים הציבו בתוכן

נרות והדליקו לערב יום הכיפורים נרות נשמה וכולן שרו בשקט „כל נדרי".

היתה זו תמונה מרגשת מאד, כאשר ציבור של למעלה מ־1000 נשים שרו או יותר נכון בכו והיתה זו שירת־קינה המונית קורעת לב.

כמו כן שרו את השיר הנודע „העיירה בוערת" של מרדכי גבירטיק ושיר הפרטיזנים.

כעבור שבועות מספר הופיעה שוב רוזקה והביאה לי בסתר סכין באומרה שאם אגיע למצב נואש, כאשר יכולו כל הקיצין אתקע את הסכין בגופו של הנאצי — וכדבריה: אל תכנסי חיה לתוך הקרמטוריום, תהרגי לפחות אחד מהם.

היות והעניין היה שמור מכל משמר, מפני הסכנה הנשקפת למי שייתפש עם ה„נשק" הזה, הרי לא מסרו למי חילקו עוד סכינים כאלה אבל בטוחה אני שהיא חילקה גם לבנות אחרות. את הסכין הצפנתי בתוך הנעליים, אותן קיבלתי גם מרוזקה והלכתי בהן, על כל הכאב והסבל הכרוך בכך והצלחתי לשמור עליה עד השחרור והיום היא עדיין שמורה עמי. משום מה העניקה לי הסכין הזאת מעין ביטחון עצמי כאילו היתה נשק של ממש.

*

חשיפת שרידי קרבנות שנרצחו במחנה „מיזבקה" ואיסופם לקבר אחים. בן העיר — גרשון רוזנוולד בין העוסקים במלאכת הקודש

מלכה וייסבלום

פינקלשטיין הציל במותו

תיכף מהבוקר, התחילו הסתודדויות בין האנשים — שהגיסטאפו צריך להגיע. לברוח כמה שיותר מהר — היתה מחשבתו של כל אחד. מחנה העבודה במנסרה היה ע"י הנהר קמיננה ושם עבדו יהודים מכל הסביבה. לימים, התחילה הבריחה הגדולה ומי שהספיק, ניסה לברוח דרך הנהר כאשר הכדורים של השומרים-המרצחים רודפים אחריו.

הגרמנים הרגישו שהיהודים מתחילים לברוח, אז התחילו לרדוף אחריהם. הנהר האדים מדמם של הקרבנות. בין הבורחים היה בחור אחד אמיץ לב ונועז מהעיר פלוצק — ושמו פינקלשטיין. כשראה שהגרמנים מתקרבים וקיימת סכנה שכל הבורחים יתפשו, החליט להתריס כנגדם. הוא הכין בקבוק עם חול וזרק אותו לעבר הגרמנים ישר בעיניים! קמה מהומה ביניהם והרדיפה נפסקה לרגע קט — ועד שהגרמנים התאוששו, הספיקו יתר הבורחים בינתיים להתרחק. הוא עצמו לא הספיק לברוח ונפל קרבן בידי המרצחים. בין אלה שהספיקו לברוח ולהתחבא ביער „עד יעבור זעם" היו: מנדל ריבק, ג. רוזנוולד, ויסברג, האחים אריה וישראל רוזנברג, ואחותם תמר, ועוד בחור אחד בשם שמואל — מהכפר הסמוך.

המצב ביער היה קשה, הפרטיזנים של ה-א. ק. התנכלו ורדפו יהודים פרקו את הנשק מהפרטיזנים היהודים ואחר כך רצחו אותם. ריבק וישראל רוזנברג נרצחו באופן אכזרי ע"י ה-א. ק. ותמר אחותם, נאלצה להסתכל על אחיה שהיה מונח לרגליה כמו עוף שחוט. בידים שלה חפרה בור וקברה אותו במקום, ומאז לא יכלה עוד להתאושש. הבריחה הסתיימה באופן כללי בצורה טראגית למדי. מרבית האנשים נהרגו, ומעט מאד נשארו בחיים ונמצאים פה אתנו בארץ.

גבורתה של אסתר מנלה

נערה צעירה היתה, ממשפחה טובה ומכובדת ורק 20 אביבים מלאו לה. להוריה היתה חנות עם חומרי ברזל בעיר וירזבניק. ביום בהיר ואביבי, כשהכל בחוץ התעורר לחיים של אביב, הריצו הגרמנים הארורים אנשים לתחנת הרכבת — לדרכם האחרונה. בתוך ההמון הרב, שכלל אנשים, נשים וטף, הלכה גם הנערה אסתר מנלה — ומאחוריהם הגיסטאפו ברובים ובמקלות. בהגיעם לתחנת הרכבת, נותרו האנשים כבר בלי נשימה באפס.

בימים כתיקונם, המתה התחנה הזו באנשים רבים שציפו לכל מיני אירועים או ששמחו להקביל פני אורחים שצריכים להגיע לאיזה חג, או שמישהו נסע לארץ-ישראל. תמיד חכו בשמחה ובחדווה, אבל הפעם עמדו כאן בלב שבור ובנשימה עצורה. הלב הלם בחוזקה. פתאום נשמעה צפירה ממושכת, סימן שהרכבת מתקרבת וכל אחד נשאר קפוא במקומו, מבלי יכולת לזוז ולהוציא הגה מפיו. בבת אחת הופרע השקט ואנשי הגיסטאפו התחילו לדחוף את האנשים במקלות וברובים פנימה לתוך הקרונות. אסתר לא זזה ממקומה. השוטרים צעקו וציוו עליה להיכנס לקרון — אבל היא נעמדה זקופה, מבלי לזוז. התחילו להכות אותה אך ללא תוצאות. היא התנגדה בשארית הכוחות וצעקה: „תהרגו אותי — אני רוצה למות בעיר שלנו! בתחנה שלנו! אני לא אזוז מפה! אני לא רוצה לראות איך משמידים את יקירי, תנו לי כדור בראש, למה לי לנסוע למרחקים, אני רוצה למות פה!" „פערפלוכטר יודע", צעק איש הגיסטאפו, והמשיך: „הכדורים יותר מדי יקרים לנו יש לנו אמצעים יותר זולים להשמדה". הוא התחיל לדחוף אותה פנימה, אבל אסתר החזיקה את עצמה בכל כוחותיה ולא נתנה להכניסה. לבסוף, „באין ברירה" — ירו בה. המילים האחרונות שלה היו: „ניצחתי אותכם". היא נפלה בין פסי הרכבת. כולם הסתכלו והזילו דמעות.

אברהם שיינר

פירצה בגדר

היום ה־19 ביולי 1944 לא היה לכאורה שונה מקודמיו, כרגיל, כולם קמו בשעה היעודה והתכוננו לצאת למשמרת השניה בבית החרושת לייצור נשק ותחמושת בסטרכוביץ, אשר שמו הוסב לפי פקודת האדונים החדשים ל,,הרמן גרינג וורקה". אך הנה הפתעה! קרה דבר שלא היה מאז שהגרמ־נים פלשו לכאן, לא יאומן כי יסופר: העבודה במפעל הושבתה, הפועלים לא נצטוו כלל לצאת למשמרת השנייה והם נשארו במחנה. והגם שעצם העובדה של השבתת העבודה הפתיעה, הרי שהסיבות לכך היו נהירות למדי. הגרמנים נחלו בחזית מפלות — בזו אחר זו והחלו לסגת בחיפזון מערי פולין ועיירותיה הכבושות, תוך אנדרלמוסיה ניכרת. זאת ביקשו לנצל היהודים הכלואים במחנה, כדי להיחלץ מהכבלים בטרם פורענות, מפני שהיה חשש גדול כי בשעת הדחק ירצו הגרמנים ,,להיפטר" מהיהודים, כדי לטשטש את עקבות פשעיהם הנוראים. באותו לילה החליטו יהודים לברוח. שכני לשעבר, נער בשם שמואל, הכין לו מבעוד מועד צבת למקרה של בריחה, ועתה מצא הזדמנות נאותה לשימושה היעיל, כאשר חתך בגדר התיל שהקיף את המחנה ולאחר זאת פרצו שני קרשים בתוך הגדר. נוצרה פירצה, אשר מסביבה נקבצו מאות אנשים הנדחקים לחדור בעדה לחופש.

ואולם, כשטן בדרך ניצבו השומרים האוקראיניים אשר על המחנה, ובראותם את הציבור הרב ליד הגדר — פתחו באש מקלעים, הטילו רימונים לעבר האנשים הבורחים והפילו בהם חללים לרוב. בכל זאת, עלה בידי קבוצה קטנה להיחלץ ממטר העופרת ולהינצל — לפי שעה.

למחרת, שוב לא יצא איש לעבודה, היה כבר ברור שהגרמנים מתכוננים לעקור מהמקום. התנועה על הכביש הלכה וגברה, לכן התחזקה גם התכונה לבריחה מחד, והתחושת הסכנה המאיימת על כולנו — מאידך.

החשיבה הנמרצת בנושא, דחפה אותנו לרעיונות שתמול שלשום לא היינו מעלים אותם על הדעת. חשבנו אפילו על חטיפת נשק מידי הגרמנים, על כל צרה שלא תבוא... אולם, כאשר התקרבתי למפקד המשמר האוקראיני

אברהם שיינר — במדים של קצין פולני

בשם שרוטט, כדי להוציא מידיו את התת־מקלע הדרוך, איים עלי שלא אתקרב אליו מעבר לטווח של 4 מטרים אחרת יירה בי... הנסיון שלי לא־צלח, אולם טרם אמרתי נואש. חיפשתי איזה תחליף בצורת מוט ברזל או בדומה לזה, כדי לא למסור את חיי בזול. אגב, **מחשבה זו, שלא ללכת כשה לשחיטה, אלא לנקום ברודפי ומרצחי, בחינת ,,תמות נפשי עם פלשתים" ליוותה אותי תמיד. בכל עת** ובכל מקום חיפשתי גם איזה **מכשיר**...

בינתיים יצאה הפקודה לחפור בורות, גדולים, דבר

אשר אפשר היה ליחס לו רק משמעות אחת — והיא — ששעותינו ספורות...

לא נותר איפוא זמן לשהיות, אלא היה צריך לפעול מיד.

תחילה תכננתי לברוח דרך הפתח שנפרץ בלילה הקודם, אך נאלצתי לוותר, כי בסמוך למקום הפירצה הסתובבו שניים מהמשמר האוקראיני וחיל גרמני, אשר שמרו על הפתח פן יברחו בעדו אסירים.

סובבתי את פני בעוד מועד מבלי שהם יבחינו בי ותרתי אחרי מקום אחר שאפשר דרכו לפרוץ החוצה. כאשר הגעתי לצד האחורי של הצריפים, נגלה לי שביב של תקוה, נראה לי שיד ה׳ היתה בעזרי, כיוון שבאותם הרגעים בדיוק עמד להתחלף המשמר על המגדל אשר בפינת המחנה. אשר על כן, חיכיתי בקוצר רוח שאלה ירדו, והאחרים שבמקומם — יעלו, ובינתיים תהא תשומת הלב אלי מהם והלאה ואז אוכל להיעלם.

והנה, הגיע הרגע הגורלי, שמתי את נפשי בכפי, מלמלתי תפילה חרישית לרבון העולמים לאמור: „אדון עולם אשר מלך בטרם כל ייצור נברא"... בידו אפקיד רוחי... ה׳ לו ולא אירע. הפניתי את ראשי כה וכה, עוד ממתין רגע, אני מבחין באיזו פרצה קטנה, מכופף חוט של תיל תוחב את הראש, אחריו הגוף, ואני לפני גדר הקרשים השניה. טיפסתי עליה מבלי להיעצר, ואני בחוץ! עוד לא — מסתבר, שיש עוד מכשול, עוד אבן נגף שצריכים להסירה מן הדרך — גדר תיל מעל גדר הקרשים. טיפסתי עליה מבלי להיעצר. עליתי וזינקתי מטה. תודה ל־ה׳ יתברך, עברתי את מחסום האש. נפתחה הדרך ל סכנות היער ולנוראות הרדיפות, ועמן גם לתקוות ההצלה.

אזכרה בתל־אביב לקדושי העיירה שנספו בשואה

* * *

גרשון רוזנוולד

בסבך עצי היער

העיירה וירזבניק נפגעה כבר בראשית המלחמה, מפני שהיו שם בתי־חרושת, וסוכנים נסתרים מסרו לגרמנים כל פרט. היתה לי תכנית לנסוע לברזיל והכנתי לי כבר פס־פורט, אך המלחמה טרפה את כל התכניות ולכן נשארנו כולנו בבית, אמי אנוכי ואחי משה והמשכנו לסחור בקמ־עונאות. כאשר התחילו לחטוף לעבודות כפיה, ברחתי לסליפיע, והסתתרתי אצל מכרים, היות והגרמנים טרם הגיעו לשם. בינתיים המשיכו הגרמנים בכיבושיהם ולכן חזרתי לוירזבניק. כחודשיים לאחר מכן החלו יהודים לברוח לעבר השני של הגבול, לצד הרוסי.

יום אחד יצאנו לדרך — אברהם אונגר, אחי משה ואנוכי, הסתרנו כסף בנעליים, עלינו על הרכבת ונסענו עד לעיר פשמיסל. היתה שם אשה שעסקה בהברחת אנשים, קיבלנו את כתובתה במקום והלכנו אליה. בהגיענו לשם, מצאנו 3 חדרים מלאים אנשים ואמרו לנו לחכות ללילה. ובעוד אנו מחכים ליציאה לגבול, הגיעו פתאום בשעה 12 בלילה אנשי גיסטאפו. הם שאלו אם יש לנו כסף או תכשי־טים ואיימו שאם יגלו אצלנו דבר, שלא הודענו עליו יהרגו אותנו. אברהם אונגר נבהל והודיע שיש לו כסף בנעליים. על כך אילץ אותו הגרמני להוציא את הכסף באמצעות שיניו. בראותנו זאת — החרשנו והכסף נשאר לנו. למחרת, הלכנו בלילה לצלוח את הנהר והאיכרים לקחו את כל החפצים שלנו ואילצו אותנו לעבור את המים אשר הגיעו עד לפה כמעט. חצינו את הנהר עלינו לגדה וזחלנו עד שנתקלנו בפטרול רוסי שאסר אותנו והובילנו לפשמישל. הם הושיבו אותנו כ־50 איש בחדר אחד וכעבור 5 ימים שחררונו. אכזבתנו היתה קשה: ברחנו אמנם מתלאות וסכנות, אך פה נתקלנו ברעב, מחסור בלבוש, וקור עז. מרוב ייאוש — החלטתי לחזור לוירזבניק. בינתיים התחילו כבר הנגישות, הגרמנים החלו להתעלל באנשים. חיפשתי להרוויח קצת לפרנסה, נסעתי לסלופיה להבריח משהו, אך נכשלתי. תפס אותי איש ס"ס בשם קיזל והיכה אותי בלקחו ממני את הכל. גם את אמי תפס שמכרה קצת חמאה והיכה אותה. לימים, באו אלינו באותה עת שתי אחיות מלודז' וכולנו התגוררנו ביחד. אחר כך התחלתי לעבוד בבית־החרושת „מאיובקה" ביחד עם אחי. נתמניתי לסניטר והיה מתפקידי לעסוק בחיטוי הבגדים בבית המרחץ ובכסף שהשגנו שיחדנו את המנהל שלא יגזוז את הזקנים של היהודים.

חיינו בתקווה כי ישתנו הדברים לטובה במשך הזמן. לא חשבנו שתהיה השמדה. האמנו שהעבודה תציל אותנו מפני שכולם עבדו בבתי־חרושת, אחדים אפילו בשתי מש־מרות. הגרמנים הטילו על האנשים עונשים כספיים, ואם מישהו לא שילם מפני שלא היה לו, אז בא שוטר והוביל את האיש למשטרה, שם נהגו להכניס לעבודה אנ־שים ממקומות אחרים ששילמו להם, במקום אנשי וירזבניק שהיו נטולי אמצעים. כל בית־החרושת היה מערבולת של חומר אנושי מכל מיני מקומות, וינה, לובלין קליש, פלוצק, שהיו נשלחים לכאן לעבודת כפיה וכעבור זמן מוחלפים ע"י אחרים.

אחר כך הקימו את הגיטו ועל כן נכנסנו לגור יחד עם משפחת פייגנבאום. החיים היו מרים מאוד, היה כל כך קשה, שכאשר שמעו שמישהו מת — מוות טבעי — קינאו בו, באשר לא נפל לידי הגרמנים. בלילות השתולל הטרור, הגרמנים ופולקסדויצ'ה התרוצצו לחפש אנשים, לא היה היכן להסתתר — המצב הזה נמשך ככה עד הגירוש.

הגירוש

כאמור, קיווינו שאנשי וירזבניק יוכלו להינצל. אמנם, שמענו כבר על חיסול יהודים במקומות אחרים, אבל חשבנו שאצלנו זה לא יקרה.. אנשי הגיסטאפו היו באותה עת נוסעים לעיירות לחטוף אנשים לעבודת כפיה בסטרכוביץ והיודנראט שלנו השתדל לשחררם תמורת תשלום. במקומות שלא היו בתי־חרושת, באו אנשים אלינו להשיג כרטיס־

עבודה (מאופטוב, בודזנטין, סלופיה וונכוצק, אילז׳ה וא־חרים). במרכז העיירה עברה מסילה ואנחנו התגוררנו ע״י התחנה ושמענו כיצד רכבות עוברות מלאות אנשים ומתוך הקרונות נשמעו גניחות של אנשים. ידענו שמובילים את הכלואים בקרונות, מפני שאני ויעקב קליינר היינו קוראים עיתון מחתרתי ושם כתבו שטרבלינקה „אכלה״ כבר חצי מיליון יהודים. התגוררנו ע״י היודנראט והתחלנו לדאוג לכרטיסי עבודה, מפני ששמענו כבר על שילוחים. אחי יצחק עבד ליד התנור בבית החרושת והיה באפשרותו לספק כרטיסי עבודה לקרובים. ואולם, לילה אחד שמענו שמשהו מתרחש ברחוב. זה היה בליל 26.10.42. כשלעצמי, הבטחתי לי שני כרטיסים, אחד במפעל החשמלי „זאורג״ והכרטיס השני במנסרה. באותו לילה, אי־אפשר היה כבר לצאת מהגיטו. היה חושך ושמענו יריות. העיר הוקפה אנשי ס״ס, משטרה פולנית ואוקראינים וכן שוטרים לטביים. גיסי, קופל מסלוביץ, אב לארבעה ילדים, נשאר בעבודה במנסרה ואחי יצחק עם ילדיו היו בביהח״ר סטרכוביץ, שם מנעו מהם ללכת הביתה. פתאום הופיעו הגרמנים ועוז־ריהם הנִפשעים, פרצו דלתות וציוו על כולם לצאת העירה. אמרתי לאמא שתחביא את מעט הדולרים האחרונים, שתת־פור אותם בשמלה והסברתי לה שהולכים למקום אחר, למרות שידעתי במה המדובר...

ילדה קטנה בגילה של אחותי באה עם דמעות אלינו שאביה לא חזר הביתה. נותרו גם תאומים שלהם וכולם יצאו לרינ„ ...ם היכו בנו וגם ירו. מלבדי ומלבד אמי, עמדו — האח, ברל ניסקר ואשתו חנה שניצבו ליד אמי. העמידו את כולם בחמישיות, בעוד שכל המנגנון הרצחני, כולם — היו שתויים. עמדתי ליד אמי ואז ניגש אלי אלטהוף, המפקד הגרמני, ואמר שאם לא אצא מהשורה יהרוג אותי במקום. לא רציתי לזוז אך אמי אמרה שאצא, כדי שישאר מישהו שיוכל לספר.

לעומת זה, גיסי מסלוביץ, על אף שהיה בבית־ החרו־שת, רץ יחד עם ילדיו לרינק, מצא שם את אשתו שיינדל עם הילדים והתייצב איתם יחד. יותר לא ראיתי אותם. הייתי בין אלה שהובילו אותם לסטרכוביץ בריצה ומי שלא רץ — נורה במקום. הביאו אותנו למגרש המטווח, שם התיישבנו עם המטלטלין. אותו לילה הכניסו אותנו לצריף ואני שכבתי מעל לייבוש קרבל — וגם אחי יצחק היה שם. כפי שראיתי כיצד אנשים שוכבים שם, הצטרפתי לקבוצת אנשים שלקחו אותם לסטלובניה, בליווית אוקראי־נים. לא הרחק היתה המנסרה ואני חמקתי מהשורה והסתננ־תי למנסרה דרך הגדר, ביחד עם נח פריד ז״ל. האנשים שהובאו למנסרה החלו להירשם וגם אותי ואת פריד רשמו. לילה לאחר מכן, נזכרתי שכל הדברים שלי נשארו ב„זאורג״ מעבר לגדר. אז עברתי את הגדר ושם נעצרתי ע״י איש הגיסטאפו, אשר הכניס אותי למשרד, והמפקד הפולני הודיע שאני לא נמצא ברשימה. היות ולא הייתי ברשימה, אמרו שיבוא בקר. ויהרגו אותנו. בינתיים נודע במנסרה שרוצים להרגני כאן, אז הם השתדלו אצל פיאטק שיציל אותי. כעבור שעה ארוכה הוא הגיע וראה שחייל גרמני שומר עלי, אמר לו שהוא צריך אותי לעבודה והצליח להוציאני ממוות בטוח.

בני משה קוזניץ

נשארתי לעבוד במנסרה מספר חודשים עד שהגרמנים הכריזו על „מדינת היהודים״ בשידלוביץ. הם רצו לשלוח אותי לשם, אז הסתתרתי מתחת לעצים אח״כ מצאו אותי בכל זאת ושלחוני לבית־חרושת לתחמושת. היה שם מנהל פולני „פולקסדויטש״ בשם נובק (הם היו 2 אחים) שהתא־כזר אלי מאד.

בינתיים ברחו 3 אנשים מהמחנה. בבוקר הודיעו על כך והעמידו את כולם בשורה. בא איש ס״ס בשם בקר והודיע שקרובי המשפחה של הבורחים יעמדו בצד. מפקד היהודים היה יהודי מפלוצק בשם ד״ר בלום. מלבד המשפחות העמידו כל אדם עשירי בצד כדי להרוג אותם. הד״ר בלום עמד איתנו, ובקר עלה למעלה לצריף כדי לוודא אם לא נשאר מישהו. באותו צריף היה קיר כפול, שם הוסתרו 2 ילדים — בניו של משה קופף ועוד תינוק. האם שלהם היתה שם פועלת נקיון ואשה ילדה שם את התינוק והיא טיפלה בילדים האלה. התינוק היה של איש בשם דוד. כאשר בקר עלה מצא שם את התינוק, ושאל את ד״ר בלום מדוע השאיר את התינוק למעלה. הלז השיב לו שניתק לו את הפתיל ואז איים עליו שישלח אותו למכונה אם הוא לא מסוגל להיות רופא...

בינתיים החזירו את האנשים — כל עשירי — לשורה לאחר שהיתרו בהם. עבדתי עבודה כפולה, במנסרה ובגינה. החלו מחלות ומגפות. המנהל שלנו היה סוחט מאיתנו כל מיני דברי מזון אם כי לא הרג אנשים. למפקד היתה מזכירה בשם לוץ והיא הודיעה לגיסטאפו שיש חולים במחנה. באו הקלגסים למחנה והוציאו ארבעה אנשים: בנו של משה צוקר, אברהם גולדשטיין מגיסטר לובלינסקי והנגר אש. הם הוציאו אותם לאיזולציה ואני הייתי בין אלה שנבחרו לשאת את החולים.

האנשים האלה כמעט שהבריאו כבר, ואז אמרו להם שהם הולכים כביכול לבית־חולים. הם התלבשו יפה ולקחו אפילו כסף. בדרך אמרו לנו לא להביט אחורנית פן יהרגו אותנו. כאשר התבוננו אחורנית ראינו שהולך

אחרינו איש עם אתים. בדרך ראינו גם שלא הולכים לבית־חולים אלא לבית קברות. כאשר הגענו לשם, אמרו להוריד את האנשים על האדמה, ואז ירו בכולם. בין האנשים היה האב של צוקר. אמרו לנו לכסות אותם, ואותנו החזירו למחנה. אחד מהם נקבר כאשר היה עוד חי...

עבודתי נמשכה שם עד 1944. היה לי מגע יחד עם עוד כמה חברים (יעקב קליינר, דוד חתנו, שמואל יצחק) עם המחתרת וידענו מהם שבטרבלינקה הרגו חצי מיליון יהודים. ראינו שאין מוצא. היינו מיואשים.

בורחים ליער

בינתיים החלו הרוסים להתקדם וכשחדרו לגליציה תפסו את מכרות הגז ואז שותקו המפעלים בסטרכוביץ. הובן שלא יחזיקו את היהודים בבתי החרושת ואז חשבו כיצד לערוק מהמקום ולהתחבא. אמצעים לא היו לי אבל נודעו לי כל מיני סודות איך אפשר לברוח, וכ״כ שמענו שכמה אנשים ברחו מהמחנה. לימים, היה עלינו להביא ארגזי תחמושת לרכבת ובהזדמנות זו ראינו בתוך הקרון כתבה: „מיר די לעצטע יידן פון ווילנער געטא זיינן אומגעקומען אין טרעבלינקע — נעמט נקמה״. בינתיים התחלפנו בהובלת מריצות ורבים ראו את הכתבה הזאת.

במנסרה המשיכו האנשים לעבוד. הגרמנים הבטיחו שלא יאונה לנו כל רע, אך לא האמנו להם. יום אחד עבדתי בגינה, כאשר האחרים גמרו כבר את העבודה. למעלה מעלינו היו מייבשים לוחות עץ. בתוך זה ראיתי שהביאו מכוניות משא עם אנשי גיסטאפו עם רובים מכודנים. עליתי למעלה ל„סושרניה״ וצעקתי לאנשים שבאו לקחת אותנו. אז החלטתי לברוח. הורדתי לוח למטה והוא היה קצר. קפצתי מעל לגדר, חציתי את המים ומצאתי עוד אנשים. המשכנו לברוח. בינתיים גילו אותנו והחלו לירות אחרינו! רצנו בתוך החיטה ומצאנו עוד אנשים: מנדל ריבק, ברודבקר, ועוד. ברחתי כמו שהייתי, כאשר הגעתי ליער, מצאתי עוד 4 איש: דוד קרבל, שמואליק ברודבקר, יעקב וייסברג ואת החמישי איני זוכר כבר. נטה לדמדומים ונשארנו ללון שם. נרדמנו עם בוקר, וכאשר התעוררנו — הבחנו באיש אחד. התקרבנו אליו ושאלנו היכן אנחנו נמצ־אים והוא הסביר לנו. המשכנו ללכת, יצאנו מתוך היער, מצאנו עוד אנשים. לאחר מכן פגש אותנו גוי אחד ונתן לנו לחם. הוא ביקש שנתרחק משם. נכנסנו שוב ליער ומצאנו את השומר. הוא הדריך אותנו איך לגשת לפרטיזנים. מצאנו שם את „בולק״, מפקד הפרטיזנים אשר קיבל אותנו יפה ואמר שלא נתרוצץ ביער, הזכיר שפגש בחורה ביער. חשבתי שזו בת אחותי, אך טעיתי. זו היתה קבוצה קטנה של פולנים. אחר־כך הסתבר ששומר היער היה מלשין אך לא הרגו אותו, אלא איימו עליו שאם ימשיך בהלשנות ישרפו את הבית שלו. בולק לא יכל לקבל אותנו מפני שלא היה נשק בשבילנו. אז התרחקנו מהם. הצטרכנו לאכול ולכן התפזרנו בסביבה כדי להפש אוכל אצל אחד מהאיכרים. פעמים נתנו פעמים לא. נשארנו ביער. כאשר פגשנו פרטיזנים, אמרו לנו להסתדר בשורה. היכרתי בהם אנשים שעבדו בבית החרושת בסטרכוביץ. דרשו מאיתנו חפצים, כסף וכל מיני דברים. אח״כ אמרו אנחנו קומוניסטים ואסור שאחד יהיה עם כסף והשני בלי כסף. לקבלכם לא נוכל, כך אמרו, מפני שעבדתם אצל הגרמנים. אמרתי להם כי גם הם עבדו, אז קיבלתי שתי סטירות לחי, ומיד יצאנו שוב לכפר לחפש אוכל. בכפר אחד היו אנשי גיסטאפו שתפסו טחנת־קמח והתאכסנו בה. בכפר הזה היתה בחורה יהודיה. מדי פעם הרגו מישהו מאיתנו. פעם הייתי בקבוצה של 5 איש. פגשנו איש על אופניים שאמר: יש לי לחם בשבילכם, בואו איתי לטחנת הקמח. ידענו שזו מלכודת ואז ברחנו משם חזרה ליער. זה היה לחם חוקנו. יצאנו לשדות וקטפנו תפוחי אדמה. האיכרים חיכו לנו בלילה במארב והיכו אותנו. פעם הגענו בלילה לכפר ומצאנו הרבה פרטיזנים שעצרונו והביאו אותנו אל המטה. המפקד הודיע שאינו יכול לקבל אותנו, אבל נתן לנו רימונים להגנה עצמית, וכן בשר. כשהגענו ליער נתקלנו שוב בפרטיזנים פולנים, אחד מהם הרג את רוזנברג בשביל להוריד ממנו את החליפה. לימים פגשנו שוב קבוצה של פרטיזנים פולנים שלקחו מאיתנו את יתרת הכסף הפולני שהיה ברשותנו. הכרתי אחד מהם וסיפרתי שלקחו מאיתנו את הכסף ואז הלך המפקד, הביא את הכסף ולקח מאיתנו 3 בחורים — מנהל חשבונות, ספר ואחר. אח״כ עברו פרטיזנים על סוסים ושאלו אם היה מישהו בצבא. כמה אנשים ששירתו בצבא הלכו איתם למטה, מבלי לחוש שטמנו להם מלכודת. למחרת הרגו את כולם.

מהמחנה „מיובקה״ בא איש חסיד, אחיו של הרשל ווייזר. מראהו כשל נזיר, צנום וגבוה. כל רכושו — היה זוג תפילין, אותם הקפיד להניח בכל הנסיבות. תקופה ארוכה הסתתר תחת אלומות קש והזין את עצמו מגרעיני דגן.

איך לא נפלו העצים

אחרי ימים מספר הגיע ליער ולא אכל שם, מפני ששמר על כשרות, רק טועם תפוחי אדמה. הוא ידע את החשבון של לוח השנה וקבע בדיוק מתי יום כיפור. בהקשר זה הכין בעצמו את התפילות. בליל כל נדרי הוא עבר לפני

התיבה ואנחנו עמדנו ליד העצים והתפללנו כל נדרי בבכי תוך התיפחות מרה, שהיתה יכולה להחריד כל נפש חיה ביער. שוועתנו לרחמים יכלה לקרוע לב מאבן. שאגנו עד שכלו כוחותינו. איך לא נפלו העצים — לא אבין.

לימים, באה קבוצה חדשה של רוסים—פרטיזנים והם לימדו אותנו להשתמש ברובים. לאחר שקיבלנו הדרכה לשימוש בנשק, הלכנו איתם למקום אחר. כעבור שבועיים, בערך, היה מצור והגרמנים תפסו את איצ׳לה ואיש שהת־פוצץ לו פעם רימון בכיס והשאיר סימנים. הפרטיזנים ברחו ואנחנו מצאנו את ההרוגים שהיו חתוכים לחתיכות. לאחר ימים מספר, באה שוב קבוצה של פרטיזנים, אשר הכלילו אותנו ביחידתו של פולקובניק „פיוטר" והיינו יחד איתם. נשק לא נתנו לנו והועידו לנו תפקיד שירותי, כמו להקים אוהלים, וכו׳.

פעם נאם לפנינו המפקד פיוטר ואמר שאצלו כולם שווים וכולם חולקו לתפקידים שונים. 2 האחים גולד־ברג הלכו בלילה לכפר ומצאו אצל ראש העיריה שני גר־מנים ופירקו מהם את הנשק והביאו אותם אל היער והע־סיקו אותם קצת ואז ירו בהם. אח"כ היה מצור וכל קבוצת הפרטיזנים ברחה משם, אבל הגרמנים המשיכו במירדף ואז התפזרנו. שוב התארגנה הקבוצה מחדש. באחד הלילות אמרו שעוברים את החזית. היה קשה ללכת, כי הייתי חולה ורצו להשאיר אותי, אבל דוד קרבל לא נתן להשאיר אותי. כדי שהנעליים לא יתפוררו קשרתי אותם לחבל על צווארי, אך בדרך נאלצתי לזרוק אותם וללכת יחף. היה שם בחור אחד בשם משה׳לה שהרג את עצמו. נעצרנו ליד כפר, ונכנסנו לעלית־הגג. בינתיים נודע שהמעבר הוא צר, ולכן יהיו רבים שיאלצו לחזור. לכן התפזרנו מפני שלא רצינו לחזור. איימו עלינו שאם נחזור, יהרגו אותנו. מאידך הבטיחו לנו שאם נהיה שם ביער, יבואו אח"כ להציל אותנו.

שלמה אניסמן

היה שם בחור שרצה להיפרד מאיתנו. השאיר לנו קצת כסף והסתלק, ואנחנו נכנסנו לתוך היער למקום שאמרו לנו לחכות ליד הנחל. נכנסנו לכפר, סחבנו עור ורצינו להחליף למזון. בינתיים הבחנו בגרמנים שמניחים קוי טלפון. הם לא ראו אותנו, ולכן החלטנו לחזור והלכנו בצורה הפוכה, כדי שלא יבחינו בעקבותינו. היו לנו רימו־נים ונדברנו שאם ניפול בידי הגרמנים, אז נפוצץ את עצמנו. היה שם מצור, תפסו אחדים מאיתנו והרגו אותם. נשארתי יחידי. התחלתי ללכת ונתקלתי בגוויה, מיד הכרתי בה בחור מכר — איצ׳לה גרינברג. אחר־כך בא מפקד אחד ואסף את כולנו ואמר שהולכים לחזית. בינתיים חזר אניסמן ליער ואמר שהולך יחד איתנו. התחלנו ללכת ובלילה הש־לישי הגענו עד לחזית. אז אמר לי אניסמן: בוא, נחזור, יש לי כסף נסתדר, אך לא נעניתי לו. בדרך נעצרנו, והרא־שון נשאר לשבת ומת תחתיו. בגללו נעצרנו כולנו. אח"כ המשכנו ללכת. אמרו לנו כי כאשר נגיע לחזית אחד יתן פקודה — נצעק כולנו „אורה!" ונסתער קדימה. ואמנם כך היה. חצינו את הקווים, בינתיים זרקו רקיטות וראיתי בחפירות גרמנים. נפתחה עלינו אש. רצנו. לפני עינינו התפוצצו פגזים. רצנו כל הזמן עד שהגענו ליחידה רוסית.

א. שיינר

פרטיזנים פולנים רדפו ורצחו

השינוי המיוחל כמו עמד באויר. הגרמנים ועוזריהם המקורבים נראו עצבניים יותר ויותר. ככל שהחזית הרו־סית—גרמנית הלכה וקרבה, גבר אצלם המתח, ואילו רגשו־תינו היו מעורבים. העתיד הקרוב נראה לנו כטומן בחובו סיכוי וסיכון: מצד אחד — קוננה בלבנו התקווה לשחרור; ומאידך — החרדה, פן ירצו „ברגע האחרון" לחסל אותנו כדי לטשטש את העקבות.

הנה כי כן, החליטו רבים להקדים רפואה למכה ולהס־תלק מהמקום לפני שהגרמנים יספיקו לבצע זממם. לילה אחד פרצו כמאתיים איש את הגדר והחלו לברוח לכיוון היער. הגרמנים ירו אחריהם והפילו הרבה קרבנות, אולם חלק מסויים מן הבורחים הצליח להגיע היערה.

למחרת ציוו הגרמנים לחפור בורות. היות ולא היתה כל סיבה או מטרה לחפירת הבורות האלה, אז הבנתי שתכליתם היחידה היא — לשמש קברים המוניים ליהודים הכלואים. הרגשתי שהקרקע בוערת מתחת לרגלינו. ואם לברוח — הרי יפה שעה אחת קודם.

לאחר הכנות קצרות וסיור בשטח, בחנתי כמה דרכים ולבסוף התחמקתי מעין רואים, פרצתי את הגדר הפנימית והחיצונית והתחלתי לרוץ לכיוון היער. נראה שהגרמנים לא הבחינו במנוסתי, כי לא נשמעו כל יריות אחרי, ולאחר ריצה קצרה הגעתי למבואות היער. כאן נתקלתי ברועה פרות. עקפתי אותו מפני שלא רציתי כל מגע עם מישהו בשטח הפתוח ונכנסתי לתוך היער. רק התקדמתי כמה עש־רות מטרים, ואני מבחין במחנה צבא גרמני. כיוון שכך, לא המשכתי עוד בכיוון הזה, אלא פניתי חזרה לדרך שממנה באתי, כדי להתרחק מהסכנה שכמעט נקלעתי לתוכה.

ובעוד אני צועד ביער, סטיתי כנראה ממסלולי הקודם, עד שהגעתי לקרחה, לא הרחק מהמחנה הגרמני, ובתוכה יושבת קבוצת אנשים, אשר מרחוק קשה לתהות על קנקנם. הייתי משוכנע לפי צורת ישיבתם (בחצי הגורן) שאלה הם פרטיזנים, אולם כשהתקרבתי אליהם, הבחנתי כי אלה הם יהודים, אותם היהודים שברחו בלילה הקודם מהמחנה שלנו. חלקם היו פצועים מיריות הגרמנים שרדפו אחריהם.

סיפרתי ליהודים על המחנה הצבאי שנתקלתי בו בס־ביבה הזאת, וקראתי להם לעזוב את המקום ככל ההקדם, אך הם לא אבו לשמוע, לא רצו לזוז, עד שיחשיך לפחות.

ממילא הצטרפתי אליהם. התיישבתי לידם והתחלנו להחליף רשמים על קורות ליל הדמים שעבר, כעבור זמן קצר, בעוד אנו משוחחים או מקשיבים איש לדברי רעהו, נשמעות פתאום יריות מכיוון המחנה והקליעים פוגעים בעצי היער ומגבירים את קול הנפץ בתהודה אדירה. כולנו השתטחנו על האדמה כדי להיות מתחת למסלול התעופה של הכדורים. אך כשהרמנו ראשינו, ראינו עשרות יהודים רצים מן המחנה אל היער והגרמנים יורים אחריהם ללא הפוגה. האש נעשתה יותר ויותר סמיכה והאנשים החלו להתפזר ואחר כך לרוץ סתם ללא כיוון ומטרה — לאן שהעיניים נושאות! קמה בהלה רבתי בה רצו כולם לכל הכיוונים, מבלי דעת מה צפוי בהמשך הדרך. אף אני רצתי כל עוד כוחי בי ולאחר שגמרתי כברת דרך, ראיתי מסביבי פחות ופחות אנשים. לבסוף כאשר נעצרתי — היו לידי רק שניים — אריה לוסטגרטן והלשטוק. הם היו עייפים ממני ללא כח להמשיך, אך אני הפצרתי בהם לבל ינוחו ועודדתי אותם — להמשיך בריצה, עד שנגיע למקום בטוח יותר. הם קיבלו את דברי ולאחר שהייה קצרה המשכ־נו לרוץ וללכת — לסירוגין, עד שהגענו לסביבות העיר אילז'ה. בלילה שכבנו לישון בתוך היער ובבוקר השתדלנו להעמיק ככל היותר לתוך צמחיה סבוכה, שמקנה לנו מסתור מפני עין בלתי קרואה.

כך נשארנו תקועים בתוך היער, מבלי שנדע כיצד לכלכל את צעדינו הבאים. בינתיים נעשה מצבנו דחוק מבחינת המזון. כל מה שהיה — אזל, ואנו עומדים בפני ההכרח להשיג קצת אוכל ויהא מה. ידענו שהדבר כרוך בסכנת נפשות, אך בלית ברירה ניסינו להתקרב לכפרים סמוכים ליער. ואמנם את אשר יגורנו בא. הכפריים — לא זו בלבד שלא הסבירו לנו פנים ומיאנו למכור או לתת משהו, אלא שהיו עוד מלשינים עלינו בפני הגרמנים בכל מיני דרכי עורמה — ואז היה מתחיל מירדף אחרינו, מלווה

יריות, עד כי בקושי נחלצנו ממנו. אף־על־פי־כן, לא נואש־נו מנסיונו לחזור מדי פעם בפעם לכפר הזה כדי להשיג קצת אוכל, כי ביער היה גורלנו נחרץ לגווע מרעב.

לפעמים נתמזל לנו המזל, ובכל זאת היינו מצליחים להשיג דבר־מה להשביע את הרעבון הנורא, אך בדרך כלל היינו נכשלים בכך.

המפגש הראשון עם פרטיזנים

היות והגישה לכפר היתה כרוכה בסכנה להתגלות, השתדלנו שלא לעורר רעש מיותר. לפיכך, היינו ממעטים ללכת בקבוצות ומעדיפים את הדרך של התקרבות יחיד או שניים. יום אחד, אני עובר את היער בדרכי אל הכפר — ולפתע צץ לפני כמו מתוך האדמה פולני עם רובה מכוון כלפי ומצווה: „הרם ידיים!"

כיוון שלא היה לי כל נשק, נשמעתי לפקודתו — ואז הובילני למחנה הפרטיזנים שלו. בדיעבד נודע לי שהיתה זו יחידה של א. ק.

במקום שהגענו אליו היו עוד 6 יהודים, שכובים על הארץ, כאשר פניהם מופנים לקרקע. בהצביעו עליהם, אמר לי „המלווה" בפולנית שאשכב על האדמה כמוהם. ביקשתיו שירשה לי לפני כן לשוחח עם המפקד וכאשר הרשות ניתנה, ניגשתי אליו ואמרתי לו שאני רוצה להלחם יחד איתם נגד הגרמנים תוך הדגשה, שאני מוכן להיות הרא־שון בקרב. בשיחתי עמו התבוננתי כה וכה והבחנתי שבין הפרטיזנים ישנם גם גויים מוירזבניק, חברים מהכתה שלי בבית הספר. שילחתי אליהם מבטים רבי־משמעות, אבל הם עשו את עצמם כלא יודעים וגם המפקד פטר אותי בלא כלום. לבסוף, נאלצתי להשתטח על יד שאר היהודים ולש־כב עם הפנים כלפי מטה.

שכבנו שם בצער ועלבון מספר שעות, עד שהקימו אותנו והמפקד גער בנו על מעשינו השליליים כביכול. „יש עליכם תלונות", אמר, „מצד האוכלוסיה הכפרית, שאתם שודדים אותם וגוזלים מהם כל מיני דברים. אני מתרה בכם שאם אשמע עוד כדבר הזה — אהרוג אותכם".

ידענו שלכל הסיפור הזה אין שמץ של אמת והם מבקשים רק להתעלל בנו, לכן לא היה טעם להיכנס עמו בוויכוח.

לאחר זאת ציוו עלינו להסתלק מן המקום בריצה, וכאשר עשינו כך — ירו אחרינו עד שנסתלקנו מן המקום, וב"ה לא נפגענו.

מן הפח אל הפחת

ימים מספר לאחר המיפגש הבלתי מרנין עם הפר־טיזנים של א. ק. נתקלנו שוב פעם בקבוצה פרטיזנית אחרת — הפעם מיסודו של הארגון נ. ס. ז. לתומנו חשבנו שאלה ייטיבו עימנו יותר מקודמיהם, אבל טעינו טעות חמורה ביותר.

כפי שהסתבר, הרי ארגון זה של „פרטיזנים" כביכול, הצטיין באופן מיוחד ביחסו האכזרי אל היהודים. היה לו „קו" קבוע ביחס ליהודים וזהה למעשי הגרמנים, כמוהו־כמוהם, היה רוצח יהודים כל אימת שהיו נקלעים לידיו.

גם הפעם עמדו כבר להוציא אותנו להורג בלי כל „גינוני טקס" ורק תחבולה שעלתה במוחי ברגע האחרון ממש — מנעה את האסון. סיפרתי להם, כי בדרך אליהם הבחנו מרחוק בקבוצת „ולסובצים" (היו אלה עריקים מה־צבא הרוסי שהצטרפו לגרמנים) ולפי חישובי, הם צריכים כבר להיות קרובים למקום הזה. עתה כאשר ישמעו יריות, ודאי יאתרו אותם — ואז הוספתי „נהיה כולנו אבודים". נראה שדברי נפלו על אוזן קשבת, כי הם ברחו חיש אל כפרם כדי להעביר את נפשותיהם ואת מקניהם ליער שטרם יחשך, ואותנו עזבו לנפשנו.

לקברו של אברהם אבינו

הפגישות האלה, לא זו בלבד שעוררו בנו מועקה, אלא שדיכאו אותנו בשל האכזבה הקשה שנחלנו. כל תקוותנו ניזונה מכך שבהיחלצנו מכלאם של הגרמנים, נוכל להצטרף לפרטיזנים וללחום יחד איתם נגד האויב המשותף ולנקום את דם אחינו הנרצחים — והנה כאן צפויה עוד סכנה להירצח מידי הפרטיזנים, עובדה הממחישה בחריפות בלתי מצויה עד מה מבודדים אנו ותקועים בסביבה של איבה ומשטמה ללא מעצורים. אשר על כן, נזהרנו כבר שלא לעלות שוב על „מוקשים" מסוג זה, אלא שדרכם ביער היתה גם נסתרת, ולכן קרה שלמרות זהירותנו המירבית נתקלנו שוב בפורענות.

בעת שחצינו את הדרך בין היער לכפר, קפצו עלינו שני פרטיזנים עם רובים שלועיהם מכוונים אלינו. היתה להם עגלה עם סוסים והם ציוו עלינו לעלות על העגלה. בדרך הם החלו להציק לנו בכל מיני דברי לעג אנטי־שמיים. לפנייתנו שאנו רוצים להצטרף אליהם וללחום ביחד נגד הגרמנים — השיבו ברעמי צחוק, שחתך בנשמותינו הפצועות כמו איזמל בבשר החי. מבלי ששאלנו אותם, הודיעו לנו בלעג סרקסטי: „אנו מובילים אתכם לקברו של אברהם אבינו". כאן התחלנו לחשוש שהעניין לא יסתיים בדברי לעג בלבד, אלא שרשעותם היא הרבה יותר מרחיקת לכת. לאור הנסיונות הקודמים, היינו כבר למודים לקח מר עם הפרטיזנים הפולניים ובלבנו גמלה ההחלטה לברוח ויהא מה.

תוך כדי נסיעה הגענו לעליה תלולה, והסוסים התקשו למשוך את העגלה. כיוון שכך, ציוו עלינו לרדת מן העגלה, ולצעוד אחריה.

אולם הקב"ה האיר לנו פנים. לאחר נסיעה ארוכה בשטח מישורי הגענו למעלה של הר. כאשר עלינו כבר על הפסגה, החלה ירידה תלולה, הסוסים פתחו במרוצה ואנחנו ניצלנו את המצב הזה. במקום להמשיך בעקבותיהם, התחלנו גם אנחנו לרוץ, אלא לכיוון אחר: לצד, ימינה, כך שבמהרה הפריד בינינו מרחק ניכר ומכאן נפתחה האפשרות להיעלם מעיניהם.

לו הייתי כלב

שלוש פעמים עמדנו בפני הרג. פעמיים מידי פרטי־זנים, או. אנ. אר. ו־א. ק., ופעם אחת מצד רוצחים־שוד־דים סתם. בה"ש ,הצלחנו איכשהו כל פעם, בבריחות ובתחבולות, להתחמק מהם. לא ידענו, וגם הגויים לא ידעו כאן שהחזית קרובה מאוד. צפיפות הגרמנים בסביבה היתה בשיאה, ובמצב הזה ראה לעצמו כל גוי בהריגת יהודי — מצווה עליונה. כה היינו נרדפים עד צוואר, עד כי בראותי פעם, כלב קנאתי בו: כמה טוב לך, כלב! הוי לו הייתי כלב כמוך!

בינתיים הגיעו לאזנינו שמועות על רצח יהודים שברחו לא מכבר כמונו, ממחנות. המטרה שלי היתה אם כן, להיחלץ מן הסביבה המחניקה הזאת, שאדמתה בוערת, שבכל צעד עליה, בכל רגע, עומדים אנו לפני המוות. רציתי ללכת מזרחה, אל כיוון החזית, לחצות אותה ולהגיע אל הסובייטים. הסביבה היתה מוכרת לי, ובכלל הייתי מצוי באזור הגבול של פולין. בינתיים באו ימי גשמים דקיקים, בלתי פוסקים. לא היה לנו כל מחסה ומגן מפני הגשם שלא היה לו קץ. בלית ברירה, ישנו על האדמה הרטובה וכל גופינו היה חדור רטיבות. משפסק הגשם הייתי נפוח בחזי ובגבי עד שכל עצם לא נראתה עוד, אך בעיקר הציקו לי הנפיחות בברכיים ופצעים ברגל, בתוך הנעלים הקרועות. החבר השלישי, האַלשטוק, הצטרף לארבעה יהודים שאותם פגשנו ביער. המשכתי לשוטט עם אריה עד שלא יכולתי עוד. הרעב שבא אל גוף נחלש, שסבל מתת־תזונה במשך שנים, הגשמים והרטיבות ולא פחות מזה — הכינים שאכלו בכל פה, המאמץ של הבריחה, הפחד, ושאר החלאות, נתנו את אותותיהם. בריאותי התרופפה לגמרי, לא יכולתי עוד ללכת. מיששתי את הדופק ולפי הערכתי עבר החום מעל ל־40 מעלות. הייתי מטושטש, הכרתי כהתה ודעכה, היתה לי הרגשה שאני גוסס.

משפחת יז'ירסקי האצילה

והנה, כמו בחלום, ראיתי דמות אדם צעיר עומד על גבעה ממולי ופונה אלינו בדברי־נועם: **„יהודים אהובים, היזהרו, הכפר הסמוך (מרחק 500 מטרים מאתנו) מלא צבא גרמני, היזהרו. כשייחשך מעט, הכנסו אלינו. תוכלו לישון בגורן. הנה הוא, הצביעה הדמות, הבית הראשון** בכיוון הזה. אולי תשתו קצת בימבר?" — **הוא הראה** לנו בקבוק וודקה מתוצרת ביתית, קירב אלינו וכיבדנו. אריה לגם וקרב את פי הבקבוק אל פי. לא היה לי כוח אֲפילו להתנגד, אך לא יכולתי לשתות. לא האמנתי שעוד אזכה פעם לישון תחת קורת גג כלשהי. אפשרות זו חיזקה אותי ולפנות ערב הייתי כבר מסוגל להיסב אל חצרו של הגוי. המזמין הראשון היה בנו של בעל הבית, ברוך הבנים, אשר קיבל אותנו באהבה ממש. הם כיבדו אותנו בארוחת ערב דשנה. לעולם לא אשכח את הערב הראשון מזה שנים שבו ישבתי בבית פרטי, מבלי שסיוט הרדיפות ירחף מעל לראשי ומחוץ להשגחתם הישירה של הגרמנים.

הבעל הבית עצמו היה שרוי במצב רוח מרומם, גאה על המצווה שנזדמנה לו, אך מצבי הלחוץ העיק עליו. אשתו השגיחה במצבי הדחוק, והחלה לטפל בי. בין השאר, שמה אל גופי הנפוח עלי חזרת, שחיממו את עורי, עד שהנפיחות והחום ירדו. בימים הבאים החל אריה לעבוד בשדה, אך אני הייתי תשוש כוחות. כל היום וכל הלילה שכבתי באורווה מוסתר מפני הגרמנים. הגויים הטובים האלה כיסו אותי בפרווה שלהם, כיבסו את בגדי והרתיחום, ואט, אט, שבתי אל עצמי. רק רגלי הפצועות טרם הגלידו לחלוטין. הבנים, שהיו מבוגרים, אהבו אותנו.

פעם שילח הגוי את שנינו לאחר שהיה חשש ששני צעירים שהשגיחו בנו בביתו, ישרפו את הבית על כל אשר בו. בינתיים אבד אריה מעיני באחד הלילות. חזרתי אל הגוי וכאן מצאתי אותו. הגוי הסתיר אותנו שוב, עד שגרמנים פקדו את ביתו תכופות, אך ביקש מאריה שיסביר לי שאין באפשרותו להחזיק שניים, אולם לפני עזבי בא, התנצל, נתן די כסף לדרך, וביקש שאחזור בצר לי. אחד הבנים הדריך אותי כיצד להגיע למקשר הפרטי־זנים של א. ל. שהדריך אותי להגיע לפרטיזנים רוסיים.

אחרי המלחמה

שמחה מינצברג

לאחר השחרור

לאחר השחרור, נשארתי עוד כמה ימים במחנה, כדי להתחזק ולהחלים קצת מהחולשה שתקפה אותי בשבועות האחרונים לפני השחרור. לאחר מכן שמתי את פעמי לדרך, במגמה לשוב העירה ובתקווה למצוא את יקירי, מכירי ובני עירי. כך שרכתי את דרכי ברגל, עד שהגעתי לצ׳נסטוחוב, בה התרכזו — לפי הידיעה — הרבה פליטים ממחנות שונים.

מצ׳נסטוחוב המשכתי ללכת הלאה, עד שהגעתי ביום 16.3.45 בעירובו של היום לוירזבניק, שהיתה הפעם חרבה וגם זרה לי. עברתי בחשאי על פני כיכר ה„רינק״ ונתקלתי פתאום בבן עירנו גרשון רוזנולד, אשר בראותו אותי לא האמין למראה עיניו ותוך תדהמה הפליט „ברוך מחיה מתים״, כיוון שאף אחד לא שיער שעודני חי.

בעת ההיא נמצאו כבר בעיר כמה עשרות בתי אב שנתקבצו ממחבואי היערות ומקומות הסתר, ובעיקר אלה ששרדו ממחנות המוות, ומאחר והפחד בפני האוכלוסיה האנטישמית הפולנית היה גדול, התרכזו כולם חבורות חבורות ביחד. הרוב התגורר בביתו של לייביש ברודבקר, מפני שמרבית הבתים היהודיים היו כבר תפוסים ע״י שכניהם הפולניים והיה מסוכן אפילו לצאת לבד לרחוב.

קשה לתאר את פגישתי זו עם שארית הפליטה בעיר, בפרט שבין הניצולים בה מצאתי את בני מנדוש. פגישה זו בינו לביני אי־אפשר לתאר; הבכי והצעקות, הדמעות וה־שמחה שימשו בערבוביה וההתרגשות היתה עצומה.

אחרי כמה ימים של שהות במקום, עברתי עם בני לדירת אברהם פרומרמן, מאחר שבדירת ברודבקר היתה הצפיפות קשה. לימים, התחלנו לחפש אפשרות של אחיזה, של הנחת יסודות חדשים לחיים. אבל כשניסיתי לסקור את המצב לאור העבר הקודר העקוב מדם, באתי לידי מסקנה, כי על חורבות הקהילה היהודית שנחרבה, אי־אפשר לבנות ולהקים חיים חדשים.

לפני עזיבת המקום הרגשתי צורך פנימי לבקר את כל מקומות הקטל שבהם נפחו יקירינו הקדושים את נשמו־תיהם הטהורות. פניתי כמובן למחנות העבודה וחיפשתי בסביבה קברים יהודיים, אולם כל מאמצי אלה עלו בתוהו. שום סימני היכר לא נראו בשטח. נכנסתי פנימה לתוך הצריפים הקיימים, שהיו ספוגים צרות ואנחות יהודיים ולפתע מצאתי על גבי אחד המדפים רשימות מקוריות עם שמות כל היהודים שעברו אי־פעם את המחנות, כתובים בגרמנית ובדייקנות יקית. לקחתי אתי את הרשימות משום שהחשבתי אותן כעדות חותכת לשנות העבדות, העינויים והכיליון, מטעם התלין בעצמו והן מהוות כתב־אשמה ברור נגד כל קברניטי העולם שקשר השתיקה היה מנת חלקם, דבר שעזר ללא ספק לאשמדאי הנאצי להוציא לפועל את תכנית השטנים שלו.

כמו כן, טיפלתי באותו זמן בהבאת עשרות הקרבנות שנרצחו ביום החיסול ושנקברו באופן זמני סמוך למחנה, לקבר ישראל. היה זה תפקיד מורכב וקשה, משום שבין ההרוגים נמצאו גם פולנים. רק לאחר מאמצים רבים קיבלנו הרשאה מיוחדת לסדר שני קברי אחים, אחד בשביל הקרב־נות היהודיים והשני עבור הפולנים. הלכתי איפוא, ביחד עם ידידי לייביש הרבלום לסתת־מצבות פולני והזמנתי מצבת זכרון נאה. הדבר פורסם ברחבי העיר ולייביש הר־בלום לקח על עצמו את המשימה הקדושה של העברת עצ־מות הקדושים לקבר האחים החדש. גם הפולנים נהגו כך בחללים שלהם. בעת הטכס נתכנסה כל האוכלוסיה הפולנית, ומצדנו מתי־מעט ששרדו ונמצאו במקום ואני העני ממעש, עליתי על הבמה ונשאתי את ההספד המר, בדמע, במרירות ובחרון זעם. היתה זו סתימת הגולל על שארית היהדות המפוארת בעיר.

מדי יום ביומו היו חוזרים יחידים שכולים, יתומים, אלמנות וערירים שבורים ורצוצים בתקוה קלושה לחפש ולמצוא איזה קרוב ורע וכאמור, מתוך פחד של המציק הפולני התרכזו והתגוררו חבורות ביחד.

לילה אחד, התנפלו חברי הא. ק. על ביתו של לייביש ברודבקר, בו השתכנו אחדים מניצולי השואה. דיירי הבית בחפצם למלט את נפשם עלו על גג הבית להיחבא, ביניהם — אשתו של וולפוביץ׳ וילדיה, אשת אניסמן וילדה שניצלו

בדרך נס ממשרפות אושוויץ, אך המרצחים הפולנים הדביקו אותם, ורצחום נפש. רק הילדה הקטנה של הגב' אניסמן שכיסתה אותה עם גופה ההרוג, ניצלה בדרך זו ונמצאת כיום בישראל. מובן מאליו, כי לאחר השחיטה הנוראה הזו התחילו אנשי שארית הפליטה לעזוב במהירות את עיר הדמים שהפכה למלכודת לניצולים. אנוכי, עם בני מנדוש ועוד אחדים — נסענו לעיר לודז', בה נתקבצו כבר הרבה שרידים שנמלטו מכל קצווי פולין.

ארגון יוצאי עירנו

כל שאיפותינו ותקוותינו היו להגיע לארץ־ישראל, אם כי עצם קבלת הניירות הכרוכים בזאת הצריכה טיפולים רבים וארכה זמן ממושך, בגין הקופצים הרבים שחיכו בתור. בחודש אוגוסט 1949 עזבתי את ארץ הולדתי פולין לצמיתות, בדרכי לישראל, אולם בדרך התעכבנו עוד מספר חדשים בפריס, ורק בח' דצמבר 1949 הגענו למחוז חפצנו לישראל. לאט־לאט הסתדרנו איכשהו והתחלנו להיפגש עם שארית הפליטה מבני עירנו, ובמיוחד עם חברי לעסקנות ציונית משנים, ידידי יוסף דרקסלר שהגיע לכאן מכבר עם משפחתו מנדודיו מערבות רוסיה. לימים, חשבתי שיש לעשות משהו כדי לארגן את בני העיר במסגרת מסויימת ולפתח איזו שהיא פעילות חברותית. אולם חבלי הקליטה מצד אחד, והכרת התנאים המיוחדים שבהם יש לתכנן קוי פעולה מאידך, הם שעיכבו את התחלת הפעולה, באשר היה צורך ליצור את התשתית שעליו יהיה עלינו לפתח פעילות חברתית ארגונית. כך נולד גם הרעיון של הנצחת זכר קהילתנו היקרה על כל מישוריה ומגוון חייה. לרעיון הזה נתנו ידם בראש וראשונה ידידי וחברי יוסף דרקסלר ז"ל ויבדלו לחיים, הרשל פייגנבוים ירחמיאל זינגר, הרשל וייזר, משה קרבל ואחרים, והרעיון הפך לנושא שהתחיל לכבוש לבבות רבים משארית הפליטה. הצעדים הראשונים שנתבקשנו לעשות, היו ליצור מסגרת של ארגון בני העיר, להקים קשר איתם ובעיקר החילונו לערוך עצרות אזכרה שנתיות בהן העלינו זכרון קדושינו. בצורה זו נהפך יום טז' במרחשון ליום אזכרה ומפגש של שארית הפליטה, ומדי שנה בשנה אנו מעלים זכרונות על קהילתנו החרבה ויקירינו הקדושים שנספו בשואה הנוראה. באחת מהאזכרות השנתיות הללו צץ הרעיון של הוצאת ספר ה„יזכור" לזכר החורבן, בו תסופר מסכת החיים מלאת התוכן מימי הזוהר של קהילתנו עד חיסולה הטרגי והנמהר.

לשם מימוש הרעיון, באנו בדברים עם שארית הפליטה בארץ ובחו"ל. הפצנו חוזרים ובהם הודענו על חשיבותה של יצירה זו לדורות. בהתחלה עזרו לידי החברים יוסף דרקסלר, הרשל פייגנבוים, ירחמיאל זינגר, אברהם שיינר ואחרים. אבל למרות קריאתנו זו לשיתוף פעולה של ציבור יוצאי עירנו היה הד קלוש לקריאתנו. האדישות וחוסר העניין נמשכו הלאה, ושום תזוזה ממשית לא נראתה באופק.

ספר זכרון

עד שלמזלנו, לפני שלוש שנים בערך השתתף באזכרה השנתית מיודענו משנים, בן עירנו החשוב משה קרבל־סלי שהצטרף לועדת הספר וקיבל על עצמו את ניהול המזכירות. ואמנם היזמה והלהט שלו לעניין חוללו גדולות, והרעיון התחיל לרקום עור וגידים. פעילותו התבטאה בקשר מתמיד והסבר משכנע על חשיבות המפעל ומאות מכתבים ופניות בנושא זה יצאו לכל בני העיר במקומותיהם שעוררו אותם משאננותם ושכנעו רבים מהם בצורך החיוני להוצאת הספר. לימים, נוצרה מערכת מצומצמת למען הספר מורכבת מהחברים משה סלי, ירחמיאל זינגר, הרשל פייגנבוים ואנוכי והעבודה התחילה במלוא היקפה. התוצאות לא איחרו לבוא והתחילו להגיע הזכרונות הראשונים, כתבות, רשימות, תמונות, וכן תרומות כספיות ניכרות. במיוחד הצטיינו בריכוז כספים למען הספר הועד שהוקם למטרה זו בטורונטו ובניו־יורק. הקשרים התהדקו בינינו לבין בני עירנו בתפוצות, והעניין בהוצאת ספר זכרון התחיל להקיף שכבות רחבות יותר של בני עירנו בכל אתר ואתר.

כך נמשכת הפעילות כבר שנים מספר, והיא מצריכה עבודה יום יומית מסועפת ומורכבת, דורשת הרבה מאמצים, כוחות, עירנות, יזמה ואורך־רוח ללא גבול, והעיקר האמונה בביצוע ובהגשמת המטרה ולהחדיר תודעה זו בלבבות אחרים, ולזכות באימונם. מזמן לזמן נפגש הועד המורחב לישיבה ולדיון בבעיות השעה ומקבל דיווח על הנעשה. כיו"ר הארגון, הנני עומד בקשר יום־יומי עם הח' משה סלי, שהינו הרוח החיה במפעל, ואנו נפגשים פעם או פעמיים בשבוע, מתייעצים וקובעים את קוי הפעולה להבא, מדריכים ומנחים את המערכת, ושומרים על קשר מכתבים הדוק עם שארית הפליטה.

מלבד זאת, מזומנות לעתים קרובות פגישות רעים של בני העיר בבית בתי רבקה גרינברג־מינצברג, שהפך להיות בית ועדת הספר, וכן מקום מפגש לכל בני עירנו מחוץ לארץ, המבקרים בישראל.

עתה, אנו רואים בעליל. כי הודות למסירות נפש של יחידים בישראל ובתפוצות, יעלה בידנו בקרוב להגשים את יעדנו הנכסף, היינו הופעת ספר „יזכור" לתפארת קהילתנו הבלתי נשכחת וירזבניק־סטרכוביץ, שינציח את זכר קדושינו ומעוני עירנו שנפחו את נשמותיהם בקדוש"ה ובטהרה.

ה' ינקום דמם.

שמחה מינצבערג

נאָך דער באַפרייאונג

נאָך דער באַפרייאונג בין איך נאָך פאַרבליבן עטלעכע טעג אין לאַגער, כדי צו קומען צו זיך און זיך אַ ביסל שטאַרקן נאָך דער גרויסער אָפּשוואַכונג אין די לעצטע טעג פאַר דער באַפרייאונג.

דערנאָך האָב איך צוזאַמען מיט אַנדערע זיך געלאָזט אין וועג אַריין, מיטן ציל אומצוקערן זיך אין שטאָט, אויסצוגעפינען וועלכע ס׳איז נאָענטע, באַקאַנטע אָדער שטעטישע. אַזוי האָב איך זיך דערשלעפּט צו פוס ביז טשענסטאָכאָוו, וווּ עס האָבן זיך שוין געפונען פיל היימלאָזע יידן פון פאַרשידענע לאַגערן.

פון טשענסטאָכאָוו האָב איך זיך ווייטער גענומען אין וועג אַריין, און דעם 16טן מערץ 1945 פאַרנאַכט בין איך אָנגעקומען אין מיין געוועזענעם שטעטל־היים, וועלכעס איז מיר געווען פרעמד און חרוב.

שטילערהייט האָב איך זיך דורכגעשאַרט דורך דעם מאַרק־פּלאַץ, און זיך צופעליק באַגעגנט מיט גרשון ראָזנוואַלד, וועלכער זעענדיק מיך האָט אַ געשריי געטון „ברוך מחייה מתים”, ווייל ווי כ׳האָב שוין דערמאָנט, האָט קיינער נישט געוווּסט, וואָס ס׳האָט פּאַסירט מיט מיר.

דאָן האָבן זיך געפונען אין וויערזבניק עטלעכע צענדליק פאַמיליעס, וועלכע האָבן זיך צונויפגעזאַמלט פון די וועלדער און פון די לאַגערן, און מורא האָבנדיק פאַר דער אַנטיסעמיטישער פּוילישער באַפעלקערונג, האָבן זיך אַלע געהאַלטן צוזאַמען. דער רוב איז אָנגעשטאַנען ביי לייביש בראַדבעקער אין הויז, ווייל אַלע אַנדערע יידישע הייזער זיינען שוין געווען באַזעצט דורך נייע בעלי־בתים, און ס׳איז געווען אַ פּחד צו באַוועגן זיך אַליין אין דער גאַס.

ס׳איז זיך שווער פאַרצושטעלן מיין באַגעגעניש מיט דער שארית־הפליטה אין שטאָט, ווייל ס׳האָט קיינער נישט געגלויבט, אַז איך זאָל זיין צווישן די געראַטעוועטע פונעם גיהנום. דאָ האָב איך אויך געטראָפן מיין זון מענדוש, וועלכער איז אויך געווען צווישן די באַפרייטע, וואָס האָבן זיך אומגעקערט אין שטאָט, און אונדזער צוזאַמענטרעף איז געווען באַגלייט מיט ספּאַזמען, געוויין, טרערן און פרייד — אַלץ צוזאַמען.

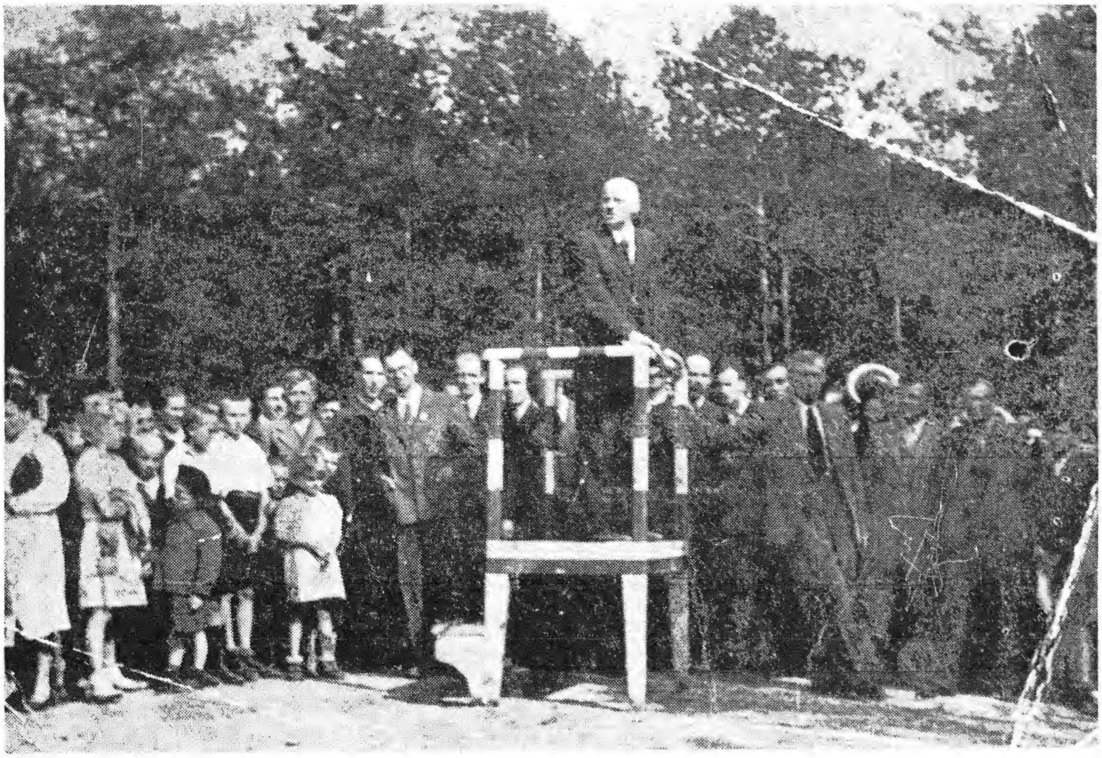
עס איז געווען די צייט — פאַר פּסח, און די וווינונג פון בראַדבעקער איז געווען צו ענג, בין איך מיט מיין זון אַריבער וווינען צו אברהם פרימערמאַן. מיר האָבן געזוכט מעגלעכקייטן און געטראַכט וויאַזוי הויבט מען אָן צו בויען דאָס לעבן פונדאָסניי.

אָבער נעמענדיק אין באַטראַכט אַלע אומשטענדן, בין איך געקומען צום באַשלוס, אַז דאָ אויף די חורבות פון דער יידישער קהילה, איז אוממעגלעך דאָס צו טון, און מען קען מער נישט טראַכטן וועגן אַ צוקונפט פאַר יידן אויף דער דאָזיקער ערד, וואָס איז אָנגעזאַפּט מיט יידיש בלוט.

אַן עדות פון קנעכטשאַפט

פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב געפילט פאַר אַ חוב צו באַזוכן די אַלע בלוטיקע ערטער ווו אַלע אונדזערע טייערע און נאָענטע האָבן אויסגעהויכט זייערע נשמות. אַזוי בין איך אַוועק אין די באַראַקן פונעם לאַגער. מיטאַמאָל, האָב איך אַריינגייענדיק אין איינעם פון די באַראַקן, באַמערקט אויף אַ פּאַליצע אַ נאָמענטלעכע גענויע ליסטע פון אַלע יידן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין די לאַגערן און אַרבעטס־פּלעצער אין שטאָט. איך האָב געהאַלטן, אַז דער דאָקומענט, וועלכער איז אַן אויטענטישער עדות פון יענער פיינפולער צייט פון קנעכטשאַפט, איז זייער אַ וויכטיקע זאַך, און האָב אים, פאַרשטייט זיך, מיטגענומען מיט זיך.

אַלס ערשטער און הייליקער חוב האָבן מיר געמאַכט באַמיאונגען צו ברענגען צו קבר־ישראל די צענדליקער קרבנות, וועלכע זיינען דערשאָסן געוואָרן אין טאָג פון דער ליקווידאַציע, און וועלכע זיינען באַגראָבן געוואָרן צייטווייליק נעבן דעם לאַגער. דאָס איז נישט געווען קיין לייכטע זאַך, ווייל צווישן די הרוגים זיינען געווען אויך

נאָך דער באפרייאונג האָט מען אויפגעשטעלט א דענקמאָל
שמחה מינצבערג האָלט א רעפעראט

אויף א פארזאמלונג באלד נאָך דער באפרייאונג

אַ סך פאַליאַקן. נאָך גרויסער מי האָבן מיר באַקומען אַ דערלויבעניש צו מאַכן צוויי ברודער־קברים, איינעם פאַר דער יידישער באַפעלקערונג און איינעם פאַר דער קריסטלעכער.

דערנאָך בין איך מיט לייביש הערבלום אַוועק צו אַ קריסטלעכן מצבה־קריצער, און באַשטעלט אַ גרויסן מאָנומענט. שפּעטער איז די זאַך פּראָקלאַמירט געוואָרן אין שטאָט, און לייביש הערבלום זייענדיק אַ מיטגליד פון דער חברה־קדישא, האָט גענומען אויף זיך די הייליקע פליכט צונויפצונעמען די ביינער פון די קדושים און זיי אַריינלייגן אין דעם אַלגעמיינעם ברודער־קבר. אַזוי האָבן אויך געטון די פאַליאַקן באַזונדער. אויפן פּלאַץ האָט זיך פאַרזאַמלט די גאַנצע פּוילישע באַפעלקערונג און ליידער פון אונדז — אַ קליין הייפעלע יידן פון דער שארית־הפליטה. איך בין דאַן אַרויף אויף דער טריבונע און געהאַלטן מיין טרויעריקן הספד, וועלכער איז געווען רירנדיק, האַרצרייסנדיק און פול מיט צאַרן, ביטערקייט און טרערן. דאָס איז געווען אייגנטלעך די „סתימת הגולל" אויף דער יידישער קהילה אין וויערזבניק.

טאָג־איין, טאָג־אויס, פלעגן נאָך צוקומען יחידים, צעבראָכענע שאַרבנס, וועלכע זיינען געקומען זוכן, אפשר וועלן זיי נאָך געפינען וועמען פון זייערע נאָענטע. אַ געוויסן אָוונט זיינען אָנגעפאַלן פּוילישע מערדער, די אַזוי גערופענע אַ. ק. אויף דער וווינונג פון לייביש בראַדבעקער. וועלנדיק זיך ראַטעווען פון די מערדערס הענט, זיינען פיל אַרויף אויפן דאַך, צווישן אַנדערע זיינען געווען דאָרט שלמה עניסמאַנס פרוי מיט אַ קינד און ירחמיאל וואָלפאָוויטשעס פרוי מיט צוויי קינדער, וועלכע זיינען ניצול געוואָרן פון אוישוויץ. זיינען אָבער די ברוטאַלע מערדער אַרויף אויפן דאַך און אַרונטערגענומען די מענטשן און זיי דערמאָרדעט. נאָר די קליינע טאָכטער פון עניסמאַן, וועלכע איז אַרונטערגעפאַלן אונטער דעם קערפּער פון דער מוטער, האָט זיך געראַטעוועט, און זי געפינט זיך היינט אין ישראל.

נאַטירלעך, נאָך אַזאַ מין שחיטה, האָבן זיך אַלע איבערגעבליבענע אָנגעהויבן פונאַנדערצולויפן. איך מיט מיין זון און נאָך עטלעכע רעשטלעך, זיינען דאַן אַוועק קיין לאָדזש, ווו עס האָבן זיך שוין צונויפגעקליבן איבערגעבליבענע רעשטלעך פון גאַנץ פּוילן, און מיר האָבן געלעבט מיט דער האָפענונג און שטרעבונג צו קומען קיין ארץ־ישראל, אָבער דאָס באַקומען פּאַפּירן צו פאָרן קיין ארץ־ישראל, איז געווען קאָמפּליצירט און האָט געפאָדערט פיל צייט.

ענדלעך, האָב איך אין אויגוסט 1949 פאַרלאָזט אויף אייביק די פּוילישע טעריטאָריע, וועלכע איז געווען איצט ביי מיר אַ בית־קברות פאַר דעם פּוילישן יידנטום, מיטן צוועק אָנצוקומען קיין ארץ־ישראל. אויפן וועג האָב איך זיך נאָך פאַרהאַלטן עטלעכע מאָנאַטן אין פּאַריז, צוליב פאָרמעלע שוועריקייטן. אין דעצעמבער 1949 בין איך אָנגעקומען אין לאַנד אַריין.

טרעפנדיק זיך דאָ מיט די צונויפגעקליבענע עצמות־יבשות פון דער שארית־הפליטה, און ספּעציעל מיט מיין געוועזענעם חבר און פריינד אין דער ציוניסטישער אַרבעט, יוסף דרעקסלער ז"ל מיט זיין פאַמיליע, האָב איך באַלד געטראַכט וועגן דער נויטווענדיקייט צונויפנעמען די שארית־הפליטה פון שטאָט, כדי צו שאַפן די געהעריקע באַזע פאַר אַ לאַנדסמאַנשאַפטלעכער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. אַזוי קומענדיק אין באַרירונג מיט מיין פריינד יוסף דרעקסלער ז"ל, און אויך אַנדערע שטעטישע, איז אויפגעשווומען דער געדאַנק פון פאַראייביקן דעם אָנדענק פון אונדזער אַמאָליקער רייכשעפערישער יידישער קהילה. צו דעם געדאַנק זיינען שפּעטער צוגעשטאַנען הערשל פייגענבוים, ירחמיאל זינגער, הערשל ווייזער, משה קערבעל און זיינע ברידער — יצחק און דוד. לאַנגזאַם האָט דער געדאַנק פון פאַראייביקן די קהילה אָנגעהויבן צו באַקומען אַ ממשותדיקע באַדייטונג.

די ערשטע טריט זיינען געווען, וויאַזוי צוזאַמען צו גלידערן די שארית־הפליטה אין איין אָרגאַניזאַציע, אין איין ראַם, שאַפן אַ קאָנטאַקט צווישן זיי, און דאָס וויכטיקסטע — צו ברענגען צום אויסדרוק און איינאָרדענען די יערלעכע אָוונטן (אזכרות) צום אָנדענק פון די הייליקע קרבנות. אַזוי איז טאַקע דער טאָג ט"ז מרחשון פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ דאַטע פון דער יידישער קהילה אין וויערזבניק. אָפּצוהאַלטן אַן אזכרה יאָר־איין, יאָר־אויס קומען זיך צונויף אונדזערע אַלע לאַנדסלייט פון גאַנץ ישראל, באַגעגענען זיך איינער מיטן צווייטן, דערמאָנען זיך דערינערונגען, שמועסן זיך דורך, און אַזוי פאַראייביקן מיר און גיבן אָפּ כבוד אַלע נאָענטע און ליבסטע, און שפּינען ווייטער דעם פאָדעם פון דער וויערזבניקער קהילה.

יזכור־בוך

מיט דער צייט האָבן מיר זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג בריפלעך מיט דער שארית־הפליטה, אין לאַנד און אין אויסלאַנד. מען האָט אַרויסגעשיקט צירקולאַרן, אין וועלכע מיר האָבן אויפגעקלערט די גרויסע באַדייטונג פון אַרויסגעבן אַ יזכור־בוך. די ערשטע צייט האָבן

אָנטיילגענומען ביי דער אַרבעט אונדזער געוועזענער ציוניסטישער עסקן יוסף דרעקסלער ז״ל, און צו לאַנגע יאָר, די חברים — הערשל פייגענבוים, ירחמיאל זינגער, אברהם שיינער און אַנדערע. אָבער טראָץ די אַלע באַמיאונגען, האָט דער געדאַנק נישט געפונען דעם געהעריקן אָפּקלאַנג ,און די שארית־הפליטה האָט נישט אַרויסגעוויזן קיין שום ספּעציעלן אינטערעס, וועלכער זאָל אונדז ברענגען פּאַרויס. ערשט אויף איינער פון די אזכרות, מיט אַ ריי יאָרן צוריק, האָט זיך פרייוויליק געמאָלדן אַלס וואָלונטיר צו ווידמען זיך דער אַרבעט, איינער פון אונדזערע חשובע לאַנדסלייט, וועלכער געפינט זיך שוין זינט יאָרן אין ישראל, אונדזער פריינד משהקע קערבעל — סלי, וועלכער האָט זיך מיטן פולן ברען און איניציאַטיוו אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט און גענומען אויף זיך די שווערע לאַסט צו געבן דעם ווערק אַ דינאַמישן שטויס, צוזאַמען מיטן יושב־ראש און אַלע אַנדערע קאָמיטעט־מיטגלידער פונעם ,,יזכור״־בוך. עס האָט זיך דאַן אָנגעהויבן אַ זייער אינטענסיווע אַרבעט פון אַרויסגעבן אַפּעל צירקוליאַרן ,און בריוו־אויסטויש צווישן דעם חבר משה סלי, וועלכער האָט אויף זיך גענומען די אויפגאַבע אַלס עקרעטאַר פונעם ,,יזכור״־בוך. מיט דער צייט איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ רעדאַקציע־קאָלעגיע פון די חברים: משה סלי, הערשל פייגנבוים, ירחמיאל זינגער און דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות. ס׳איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אַ פּראָספּעקט, וועלכער איז צעשיקט געוואָרן צו אַלע לאַנדסלייט אין ישראל און אין די תפוצות, און די אַרבעט האָט באַקומען אַ שטאַרקן שווונג. דער עולם האָט אָנגעהויבן זיך וואַרעם אָפּרופן, סיי מיט שריפטן און סיי מיט געלט־מיטלען. ספּעציעל האָט זיך אויסגעצייכנט קאַנאַדע מיטן זאַמלען די פינאַנסיעלע מיטלען אויף דעם דאָזיקן צוועק. דערוויילֿ איז וואָס אַמאָל מער ענגער געוואָרן דער קאָנטאַקט און די פאַראינטערעסירונג וועגן דעם ,,יזכור״־בוך האָט אַרומגענומען די גרעסטע צאָל פון די לאַנדסלייט, אומעטום ווו זיי געפינען זיך.

די אויפגאַבע איז געווען זייער אַ שווערע און האָט געפאָדערט אַ סך אָנשטרענגונגען. צו דעם צוועק קומט זיך צונויף דער פאַרברייטערטער קאָמיטעט צייטנווייז, צו באַהאַנדלען די פּראָבלעמען, וועלכע שווימען אויף אין דער אַרבעט. די רעדאַקציע־קאָלעגיע קומט זיך צונויף גאַנץ אָפט, און דער פאַרזיצער פונעם ארגון מיטן חבר משה סלי שטייען אין טעלעפאָנישן קאָנטאַקט טאָג־טעגלעך און צווײ מאָל אין דער וואָך, און וויניקסטנס איינמאָל טרעפן זיי זיך און באַהאַנדלען צוזאַמען די געטוענע אַרבעט און באַטראַכטן די פּראָבלעמען, כדי פאָרצוזעצן די אַרבעט.

טראָץ דעם, קומען פאָר פון צייט צו צייט פגישות רעים, חברישע באַגעגענישן צווישן די שטעטישע ביי מיין טאָכטער רבקה גרינבערג־מינצבערג אין שטוב און ספּעציעל ביים באַזוכן אין לאַנד פון אונדזערע לאַנדסלייט פון אויסלאַנד.

אַזוי, אַז נאָר מיט מסירות־נפשדיקער אַרבעט פון יחידים און מיט דער הילף פון אונדזערע לאַנדסלייט אין די תפוצות, איז געשאַפן געוואָרן אָט דאָס יזכור־בוך אַלס מאָנומענט צו פאַראייביקן די קדושים פון אונדזער קהילה וויערזבניק־סטאַראַכאָוויץ.

ירחמיאל זינגר (רומק) ויצחק קרבל ליד המצבה
לזכר הנספים במחנה ברגן־בלזן

משה סלי — קרבל

יזכור...

עד מלחמת העולם השניה, לא היו העולים נוהגים בארץ להתארגן לפי ערי המוצא שלהם. המושג „לאנדס־מאנשאפט", היה זר בארץ, מאחר שמאז ומתמיד טופח בה הרעיון של מיזוג גלויות לעם אחד. יהודים יוצאי עיירות קטנות היו נוהגים להבליע את עיירת מוצאם והיו קוראים בשם עיר ידועה במחוז שממנו באו.

המצב השתנה לחלוטין, עם פרוץ מלחמת העולם השניה, אשר להבותיה כילו את שורשיה של יהדות אירופה העסיסית ואשר פולין שימשה מעין מוקד (אוטו־דה־פה) ענקי ליהודי אירופה כולה.

פתאום, וכתוצאה מהמציאות האיומה, נעשה כל זכר של פולין היהודית יקר מפז. כל עיר וכל עיירה, כל כפר וכל ישוב בו חיו והתגוררו יהודים לפני השואה, נעשו כה קרובים אל הלב. לאחר ההשמדה, הפך כל מקום בו חיו ויצרו יהודים למעין אתר ארכיאולוגי קדוש. אין פלא, איפוא, שכל בני עיר ועיירה — ולו הקטנה ביותר, התחילו להעלות את שם העיירה ביראה, בכבוד ובגעגועי־כאב. כל אדם שחי שם, נעשה לפתע קרוב כל כך, כל דבר שנוצר בעיר, כל זכרון נעשה קדוש. מניעים אלה שימשו מנוף ודחף עצום לאי־אלה פעילים להקים מסגרת כלשהי ליוצאי העיר, להקים מצבה במרתף השואה בהר־ציון, ולקיים מדי שנה בשנה „אזכרה" ליום השנה של השואה.

מדי שנה בשנה נוהר קהל אנשים, שרידי עיירתנו ליום זכרון זה, להעלות את זכרם של קדושי עירנו, ולהת־ייחד עם העבר היקר שנכחד ונמחק בצורה כל כך טראגית. כבחוטים נעלמים הסמויים מן העין, נמשכים הם, מי מקרוב ומי מרחוק אל אותו מקום המפגש של פגישת רעים. עומדים הם קבוצות וזוגות ומתלחשים. נחשול של זכרונות מציף אותם בראותם זה את זה, ודומה המקום לכוורת.

נעים לעבור על פני קבוצות אלו, להשתהות קמעה פה ושם, להתבונן ולהטות אוזן, ומאותם קטעי דברים ומלים, ומהמבטים המצטלבים נמתחות נימים ונרקמים מראות העבר. נימי נפשי נרעדות, חמימות אופפת אותי ברגעים אלו, הלא רואה אני את הורי היקרים ואת כל עדת עיירתי הקדושה. אמנם, תשחורת השיער איננה עוד כמעט, הבלוריות השחורות דוהות או הולכות ונעלמות והשיער המכסיף תופס את מקומן, אך הזכר היקר שריר וקיים, כבאותו השיר:

הימים הולכים, שנה עוברת,
אבל המנגינה לעולם נשארת...

ושוב חוזרים אנו לאותן השנים היפות, עת היינו צעירים וחולמים. רטט עובר בלבנו בזכרנו את הימים שהלהיבו את דמיוננו והירוו את נפשותינו. התוכחנו בלהט עלומים והשכחנו את כל טרדות היום וגילויי שנאת ישראל שהעיבו אז על פני העיירה. כיסופי הגאולה הידהדו בנו וערים היינו לכל מאורע בעולם ובארץ. הפעולות למען הקרנות הלאומיות, הקופסה הכחולה, הרוח הציונית — הם הם, שנסכו בנו כח עמידה. תוגה משתפכת עלינו בראותנו כי דלונו מאוד, כל יקירינו ישרי הלב והנפש שספגו לתוכם את ערכי התנועה, שנשאו לציון מלאי מרץ והתלהבות, שעמדו ליד עריסתה, נקטפו באיבם, בטרם עת, בצורה כה טרגית ואכזרית ולא זכו לראות בהבשלת הפירות ובהגשמת יעדם ומחוז חפצם, המדינה היהודית לעם ישראל.

קשה להשלים עם המציאות ועגומה עליך נפשך. אני מתבונן בניצולי השואה, ואם כי שנות יסורים וגלגולים עברו עליהם, הרי זיק אחד מהבהב בלב כולם, והריהו הזכר הכמוס לעיירה שהיתה ואיננה.

זה דבק בזה, מי באומר ומי במבט, שקועים בזכרונות נעורים או בזכר מאורעות המלחמה, זכר שכנות, פרנסה, או עסקנות. דומיה משתררת, מורגשת איזו תכונת מסתו־רין, העיניים ניבטות לעבר נרות הזכרון הדולקים. אפופי תוגה ויגון ורכוני ראש, מתייחדים אנו עם בני עיירתנו, קולו של החזן מרטיט את הלב „אל מלא רחמים..."

הלבבות נפעמים, הנך שומע שברי אנחות, העיניים דומעות כמעיינות והלב בוכה חרישית.

„ארץ אל תכסי דמם..."

פּערעלע ברודבעקער־אונגאַר

רציחות — נאָך דער באַפרייאונג

דעם טאָג וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן. מען קאָן אים נישט פאַרגעסן.

עס איז געקומען דער גרויסער טאָג פון 8, טן מאַי 1945, דער טאָג פון באַפרייאונג. איך מיט מיין שוועסטער האָבן זיך געפונען אין לאַגער טרעזיענשטאָט. מיט דעם ערשטן מאָמענט פון דער באַפרייאונג האָט זיך ביי אונדז דערוועקט דער דראַנג צוריקצוקומען אַהיים, אפשר וועט מען דאָך עמעצן טרעפן.

מיט גרויס אַנשטרענגונג האָבן מיר זיך אַריינגעקראַגן אין צוג, וואָס איז געפאָרן קיין פוילן. דעם גאַנצן וועג האָט מען זיך געמאַכט אילוזיעס, אָבער אָנקומענדיק אויף דער סטאַראַכאָוויצער באַן־סטאַציע, האָט אונדז באַפאַלן אַ שרעק — ווי פוסט און ליידיק זי איז געווען; ווו זיינען די אַמאָליקע יידישע סוחרים, די טרעגערס, די דראָשקעס? אַלץ איז ליידיק און פאַרשטומט. מיר זיינען פאַרביי די קאָלעיאָווע־גאַס, ווו מיר האָבן געהאַט אויסגעבויט אין 1937 יאָר אַ גרויס הויז. אויך דאָ — שטיל און ליידיק. מ'האָט נישט געהערט מער די שיינע ניגונים פון העניק בידערמאַנס לערנען.

אָנקומענדיק אין מאַרק, האָבן מיר געטראָפן לייביש ברודבעקער (היינט אין קאַנאַדע), חיים ברודבעקערס ע"ה אַ זון. ער האָט אונדז איינגעלאַדן צו זיך אין הויז, זאָגנדיק, אַז „ביי מיר אין שטוב זיינען דאָ אַלע יידן פון דער שטאָט". מיר האָבן זיך דערפרייט מיט זיין איינלאַדונג א ון געלאָזט זיך גיין מיט אים.

אין זיין שטוב האָבן מיר געטראָפן אַ 25 מאַן, צווישן זיי אויך שלמה אַניסמאַנס פרוי מיט צוויי טעכטער, ירחמיאל וואָלפאָוויטש פרוי מיט צווי קינדער, די רעשט — זיינען געווען בלויז מענער.

נאָך אַ לאַנגער ווײַלע זיינען מיר אַרויס אין מאַרק, און אַרומקוקנדיק זיך אַרום און אַרום איז מען געבליבן ווי פאַרגליווערט. די שטאָט האָט אויסגעזען ווי נאָך אַ טרויער. אַלץ ליידיק, פאַרמאַכט, אַלע יידישע געשעפטן פוסט, די גאַסן אָן אַ לעבעדיקן מענטש — און שרעק האָט געבלאָזן פון אַלע ווינקלעך.

איך מיט מיין שוועסטער האָבן באַשלאָסן אַרויסצוגיין אויפן יידישן בית־עולם אָפּצוזוכן דעם קבר פון אונדזער טייערן פאַרשטאָרבענעם פאָטער, משה ברודבעקער ע"ה. אויפן וועג האָבן אונדז געטראָפן באַקאַנטע קריסטן און באַגריסט אונדז מיט גרויס פאַרוווּנדערונג: „איר לעבט?" האָבן זיי געפרעגט מיט פאַרשטוינונג, „וואָס טוט איר דאָ?", „איר ריזיקירט מיטן לעבן!" האָבן זיי ווייטער געוואָרנט.

מיר האָבן דאָס אַלץ נישט פאַרשטאַנען. אַצינד ווען מיר זיינען שוין באַפרייט פון די היטלעריסטישע נאַציס, דאַרף מען אויך מורא האָבן? איצט דראָט אונדז אויך אַ סכנה?!

דאָך האָט מען ממשיך געווען און מ'איז ווייטער געגאַנגען. אָנקומענדיק צום בית־הקברות, האָבן מיר ווידער געזען דעם גרויסן חורבן, וואָס האָט אונדז געטראָפן. אַפילו די קברים מיט די מצבות האָבן דאָס מיטגעמאַכט. צעבראָכן, צעשלעפּט, צעטראָגן — אַלע מצבות. מ'זעט נישט קיין צייכן פונעם „אהל", פון אַלטן שטאָטישן רב; קיין סימן נישט פונעם פּלויט אַרום דעם פעלד.

מיר האָבן דערקענט דעם טאַטעס קבר דורך פאַרשיידענע סימנים. מיר האָבן אים באַלייגט מיט שטיקלעך שטיינער, זיך גוט אויסגעוויינט און פאַרלאָזט.

אָנקומענדיק צוריק צו לייביש ברודבעקער אין שטוב — איז שוין געווען באַלד נאַכט. מיר האָבן זיך אַרומגעקוקט — ווו וועלן מיר זיך דאָ איינאָרדענען צו שלאָפן. דערווייל איז אָנגעקומען ביניע און זי האָט אונדז געבעטן מיר זאָלן גיין צו איר שלאָפן, ווייל זי האָט מורא געהאַט אַליין צו שלאָפן. מיר זענען באַלד מסכים געווען און זיינען מיט איר מיטגעגאַנגען. אויף דער אילזשעצקע־גאַס האָט בוניע געהאַט אַ 2 צימער־וווינונג פאַר זיך אַליין און מיר האָבן זיך דאָרטן געגרייט צו

שלאָפן. אַזוי ווי עס איז געוואָרן גאַנץ פינצטער, דער־הערט זיך אַ קלאַפּן אין דער טיר. ווידער האָט אונדז באַפאַלן אַ טויט־שרעק. מיר האָבן דערקענט, אַז דאָס איז די שטימע פון לייביש ברוידבעקער, און געעפנט די טיר. — „איר לעבט?” האָט ער מיט שרעק אויסגערופן און ווייטער געפירט, איבערגעבנדיק די שרעקלעכע ידיעה, אַז ביי אים אין דער ווינונג איז די נאַכט געווען אַ שרעקלעכע שחיטה, אויף דעם קליינעם הייפעלע יידן, וואָס זיינען דאָרט געווען. די בלוט־דורשטיקע פוילישע באַנדיטן האָבן זיי באַפאַלן, געהרגעט די פרויען מיט די קינדער, בלויז איין טאָכטער פון שלמה אַנעסמאַן איז געווען פאַרוווּנדעט (לעבט היינט אין ישראל).

פרישע פיר קרבנות אין שטעטל. ווידער איז פאַר־גאָסן געוואָרן אומשולדיק יידיש בלוט. דאָס האָט פּאַסירט 24 שעה נאָך דער באַפרייאונג.

מיר האָבן געבראַכט די קרבנות צו קבר־ישראל מיט טיפן טרויער און אַ פאַרוויינט האַרץ. באַלד האָב איך צוזאַמען מיט מיין שוועסטער פאַרלאָזט אויף אייביק אונ־דזער אַמאָליקע געבורט־שטאָט, איבערלאָזנדיק נאָך זיך נייעט מער יוי זכרונות פון אַמאָל.

✶

דער קאָמיטעט פון וויערזבניקער לאנדסלייט אין טאָראָנטע אויף איינעם פון זיינע זיצונגען, געווידמעט דעם ארויסגעבן פון יזכור־בוך

חוה שרגא (פייגנבוים)

ממשיכי דרכם של הנאצים

לאחר שהחיה הנאצית הודברה כבר והעולם יכול היה, לאחר שנים עקובות מדם, לנשום לרווחה, נמצאו עוד בר־נשים — חלאת האדם שתאוות הרצח שלהם לא שבעה עדיין והם המשיכו את מלאכתם המזוועת של הנאצים ברצח יהו־דים, בין כיחידים ובין כקבוצות מאורגנות.

לאחר שחרורי ממחנה המוות, שהיה סמוך לגמר המל־חמה, הגעתי לאחר דרך קשה ורבת תלאות לעיר מולדתי וירזבניק. כל מה שמצאתי אך המחיש לי את המצב, אותו יכולתי לשער, לפי השתלשלות האירועים הטרגיים שחזיתי על בשרי. הכל נחרב. שממה מסביב ושממה בלב.

אותה עת החלו להתקבץ השרידים הבודדים שניצלו מאש התופת ובהיותם מתי־מעט, התרכזו בשני בתים: קבוצה אחת — בדירתה של משפחת קרונגולד ברח׳ סטר־כוביצקה, וקבוצה שניה — בביתו של חיים ברודבקר ב,,רינק״.

עצובה ומדוכדכת פסעתי את פסיעותי ברחובות עיי־רתי, שם עברו עלי שנות הנעורים היפות — מחד, והימים הקודרים של תקופת השואה — מאידך. באין בני משפחה וקרובים, החלטתי לבקר משפחת מכרים שהיו פעם שכנינו, ויקרוטה, שלא מבני בריתנו, ופניתי לכיוון הרח׳ וויסוקה, בית מס׳ 16.

רצחו את כולם

הם קיבלו אותי בסבר פנים יפות ואף הביעו את צערם על כל מה שהתרחש. גילגלנו שיחה על המאורעות הטרגיים שעברו על היהודים — ואני סיפרתי על גורלי בקורות הימים הקודרים ההם. ובעוד אנו שרויים בשיחה, כאשר האשה קמה ממקומה כדי לכבד אותי, נכנס לבית הבן הצעיר של המשפחה ונתן מיד בהיכנסו ביטוי קולני לנו־כח הפגישה עמי, הבלתי צפויה כל כך. הוא שמח מאוד שנשארתי בחיים, מתלהב ומשתלהב ולרגל השמחה הוא רוצה לשתות ואף משדל אותי לשתות עמו. מיד הופיעו על השולחן משקאות אלכוהוליים והוא מוזג לי תוך הפצרות בלתי פוסקות שאשתה. אמו ראתה את מבוכתי והיא מגי־שה לי בתנועה זריזה, שהבן לא ירגיש בכך — כוס מים קרים שצבעם כצבע ה,,וודקה״ ואני שותה לשביעת רצונו של הבן. הוא עצמו מרבה לשתות וכאשר מצב רוחו החל לתת את אותותיו, נזדעק פתאום: ,,תברחי מכאן, מפני שרצחו את כולם!״ תחילה לא יכולתי להבין, למה כוונתו, אך לנוכח הודעתו בשנית ובשלישית, בתוספת הסברה של השכנה, הבנתי שמאיימת עלי סכנה, וכי יש עוד שונאי ישראל ארסיים בקרב האוכלוסיה המקומית, המתנכלים ורוצחים יהודים. הבן לא חיכה, אלא המשיך: ,,תברחי מכאן מהר, פן יהרגו את כולם!״

אחר הציע לי ללכת לאחותו שהתגוררה בסביבה יותר נידחת, שם אהיה, לדבריו, יותר בטוחה.

תוך כך, התייפחה השכנה בבכי. בהרגישה את עומק השפלות שאליה הגיעו בני עמה. אולם מעין הדמעות שלי התייבש מזמן ואני נגזר עלי במקרים כאלה להסיק מסקנה מהירה. קמתי והלכתי. הבן ליווה אותי כברת דרך שלא יאונה לי כל רע. במחצית הדרך נפרד ממני בהיותו סבור שמכאן ואילך תהא דרכי בטוחה, ואמנם הגעתי לדירת אחותו בשלום. אולם מיד לאחר הגיעי לשם שמעתי בבירור יריות, וכפי שהסתבר בדיעבד, היו אלה כדורי המוות שנשלחו מידיהם הרצחניות של אנשי ,,א.ק.״ הפולניים — ללבם של שארית הפליטה היהודיים שהתרכזו בביתה של משפחת ברודבקר. לא השתהיתי זמן רב אצל האשה, מפני שהרגשתי שהקרקע בוערת מתחת לרגלינו. רצתי אל דודתי וביחד עלינו על הרכבת הראשונה וברחנו פעם נוספת מעיירת מולדתנו, לחפש מקלט והצלה במקומות אחרים.

יצחק קרבל

המפגש במינכן

המלחמה נגמרה והשרידים שנשארו אחרי השואה התחילו לנדוד — מי בחיפוש אחרי קרובי משפחתו, ומי כדי לפנות לחיים חדשים.

באורח טבעי, נרקם אחרי התקופה האיומה הזאת אחד הפרקים המופלאים של הושטת יד ידיד ועזרה הדדית בין בני העיר באשר הם שם.

בחיפושי אחרי שרידי משפחתי הגעתי ללודז׳, לביתו של ש. מינצברג וממנו קבלתי את התדריך לכל בני העיר

בהגיעי לברלין קיבלוני בחום לבב וציידו אותי הלאה לדרך המחנה ברגן־בלזן המפורסם שלאחר השיחרור. כאן היה המפגש ממש חגיגי, ובאווירה מרגשת, יען כי לא תיארתי לי שבכל זאת נשארו מספר ניכר מבני העיר. שם נודע לי גם שבאזור האמריקאי נמצאת אחותי שרה והיו גם שמועות על אחי דוד. אם כן, נסעתי למינכן כדי להתחקות על עקבותיהם, והנה — קרה כאן הדבר הבלתי צפוי ביותר:

קבוצת חיילים יהודיים בצבא הפולני ליד קבר אחים (אחרי המלחמה) — ביניהם יצחק קרבל

שנשארו. ואכן, רק נודע להם שנשארתי חי, חפשו אחרי. כאשר מצאוני, ציידוני בכל האמצעים הדרושים לי כדי לעבור במהרה לברלין, שם התרכז גרעין גדול של בני עירנו.

לפני נסיעתי לעיר בה צריכה היתה להיות אחותי שרה, התיישבתי באחת הגינות הציבוריות של מינכן ושקעתי בהרהורים. לפתע, היה נדמה לי שעבר לידי איש בעל תווי פנים מוכרות, דומות להפליא לאחי דוד. לא הייתי בטוח,

כי עברו כחמש שנים מאז שעזבתי את הבית — והוא עדיין נער, ועתה עובר לפני גבר במדי צבא פולניים!...

איני זוכר אם עשיתי זאת במתכוון, אבל לחשתי כאילו לעצמי, „דוד!" — וראה פלא, הוא שמע אותי, הסתובב, ואכן — זה היה אחי, אשר רק יום לפני זה ברח מפולין לגרמניה, לחפש קרובים.

אין לתאר את השמחה של המפגש וכמובן, שמכאן עד לעלייתו ארצה לא נפרדנו כבר.

למחרת, לאחר פגישה עם אחותנו שאמנם מצאנוה, נסענו לברגן־בלזן ושם היה אחי מראשוני העולים מקבוצת מאה אלף ה„סרטפיקטים" שניתנו לשרידי השואה לאחר התערבותו של נשיא ארצות הברית — הארי טרומן.

*

דבורה רובינשטיין־ערליכזאָן

ס'האָט זיך אָנגעהויבן אין אַן אָסיען־טאָג

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דעם אָסיען־טאָג, ווען די נאַצישע מערדער האָבן אונדז אַרויסגעטריבן פון אונדזערע היימען, צום מאַרק־פּלאַץ. איך בין געשטאַנען צוזאַמען מיט מיינע גאָטס־הייליקע עלטערן און געוואַרט אין די רייען...

אינדעם איז צוגעקומען צו מיר מיין גאָטסהייליקער מאַן חונע רובינשטיין מיט אַ דייטש, אָנווייזנדיק אויף מיר אַז איך בין זיין פרוי. דער דייטש האָט מיר געגעבן עטלעכע שמיץ אַז איך זאָל אַרויס פון דער ריי. דאַן האָבן צו מיר מיינע עלטערן זיך געווענדט און געבעטן, גיי, לויף אַוועק און ראַטעווע זיך, דו ביסט נאָך יונג, דו וועסט זיך נאָך קענען ראַטעווען, ווייל דיין קינד איז ביי קריסטן און עס וועט דיך נאָך באַדאַרפן.

אַזוי בין איך פאַרשוווּנדן געוואָרן פון מיינע טייערע — פאָטער און מוטער, און פון דעמלט אָן מער זיי נישט געזען...

ספּעציעל אין די טראַגישע טעג פון דעם קריג האָבן מיר, די קינדער געפילט וואָס פאַר אַ טייערע און איבערגעגעבענע עלטערן מיר האָבן, אָבער לײדער, צום באַדויערן, זענען זיי שוידערלעך אַוועקגעריסן געוואָרן פון אונדז און אומגעקומען אין טרעבלינקע.

איך מיט מיינע צוויי ברידער האָבן זיך שפּעטער געטראָפן צוזאַמען אין אַרבעטס־לאַגער אויף דער „טשעלניצע" און דער יינגסטער ברודער איז אַוועק קיין רוסלאַנד.

אַזוי האָבן מיר געלעבט אין לאַגער עטלעכע יאָר, ביז עס זענען אויך דאָ פאָרגעקומען מאָרדן און שיסערייען, און איין טאָג ביי אַזאַ שיסעריי האָבן אַלע אָנגעהויבן צו לויפן ווו מען האָט נאָר געקענט. און דאַן זענען מיינע צוויי שוועסטער און מיין מאַן אַנטלאָפן און מיין קליינע שוועסטער איז געוואָרן געטראָפן פון אַ קויל און געפאַלן אויפן אָרט. ביז היינט ווייס איך נישט וואָס עס האָט פּאַסירט מיט מיר, איך געדענק נאָר אַז איך האָב פּלוצלינג דערפילט אַז עמעצער ציט מיך שטאַרק ביי די האָר, דאָס איז געווען מיין ליבער ברודער אלי.

נאָך דער באַפרײַאונג, האָב איך זיך געטראָפן מיט מיינע צוויי ברידער אין לאָדזש. דער דריטער ברודער, פישל, איז געשטאָרבן אויף מיינע הענט אין בערגען־בעלזען — צוויי טעג נאָך דער באַפרייאונג, און זיינע לעצטע ווערטער זענען געווען: גאָט זיי דאַנק, אַז דו ביסט געבליבן לעבן, און מיט די ווערטער האָט ער פאַרענדיקט זיין יונג לעבן.

מיין גאָטס־הייליקער מאַן און אויך מיין שוועסטער שיינטשע — ווייס איך נישט וויאַזוי זיי זענען אומגעקומען. נאָר די יינגסטע שוועסטער, וועלכע האָט געהאַט קוים 17 יאָר, איז געקומען צו קבר־ישראל אַדאַנק אונדזער חשובן כלל־טוער און פריינד — שמחה מינצבערג. נאָך דעם קריג איז ער געווען צווישן די, וועלכע האָבן געזאָרגט אַז די אַלע געפאַלענע זאָלן געבראַכט ווערן צו קבר־ישראל.

פון פיל דערינערונגען, וועלכע זענען דורכגעדרונגען מיט בלוט און טרערן, בין איך נישט אימשטאַנד מער צו שילדערן פון מיינע נישט פאַרגעסענע איבערלעבענישן פון די טראַגישע יאָרן פון נאַצישען קאַשמאַר, ביז דעם גליקלעכן באַפרײַאונגס־טאָג אין בערגען־בעלזען — דעם 15טן אַפּריל 1945.

יצחק אדיסאָן־ערליכסאָן

אנטלאפן און צוריק אהיימגעקומען

אין הארבסט 1939 יאָר, האָב איך פאַרלאָזט מיין היימשטאָט וויערזבניק און אין 1944 האָב איך מיך צוריק אומגעקערט. איך פּרוּוו איצט, נאָך אַזאַ שטרעקע פון יאָרן צוריקברענגען די צוויי טעג: דעם טראַגישן טאָג, ווען איך האָב באַשלאָסן צו אַנטלויפן פון אונדזער שטעטל, וואָס איז שוין געווען אָקופּירט דורך די נאַציס, און דעם מוראדיקן טאָג, ווען איך האָב מיך — נאָך תּפיסות און פאַרשיקונגען אין רוסלאַנד, אומגעקערט אין דעם טויט־שווייגנדיקן שטעטל...

★

אונדזער שטעטל וויערזבניק איז געלעגן אין אַ טאָל און איז געווען אַרומגערינגלט מיט בערג, באַדעקטע מיט סאָסנע־ביימער. דער שאַרפער און מחיהדיקער ריח פון די ביימער האָט מיך באַגלייט אַלע מיינע קינדער־יאָרן.

איבערן שטעטל איז געפלאָסן אַ קליינער טייך קאַמיעננאַ, וואָס האָט אָפּגעשפּיגלט די שטיקער הימל פון צווישן די אַרומיקע בערג. אָבער קאַמיעננאַ איז געווען נישט בלויז אַ טייכל, נאָר אויך אַ „מחיצה", וואָס האָט אָפּגעטיילט די צוויי טיילן איינוווינער פון דער שטאָט. די רעכטע זייט איז געווען באַוווינט דורך פּאָלאַקן און די לינקע — דורך יידן.

די רעכטע האָט געהייסן סטאַראַכאָוויץ און איז פול געווען מיט פאַבריקן און גרובנס. דאָס איז געווען אַן אינדוסטריע־שטאָט מיט צענדליקער פאַבריקן־קוימענס, וואָס האָבן זיך געהויבן אין הימל און צוגעדעקט די שטאָט מיט אַן אייביקן רויך.

וויערזבניק איז — ווידער געווען אַ יידיש שטעטעלע, איינס פון די יעניקע שטעטלעך, פון וועלכע עס איז באַשטאַנען דער גרויסער יידישער ישוב אין פּוילן.

אינמיטן שטעטל — האָט זיך געפונען אַ מאַרק מיט איר געוויינלעכער טומאה, וואָס האָט דער עיקר אין די חגא־טעג אָנגעוואָרפן אַן אומהיימלעכקייט אויף די יידן.

בלויז אַ קליינע צאָל הייזער פון וויערזבניק זיינען געווען געמויערטע. די איבעריקע — זיינען געווען הילצערנע אָרעמע הייזלעך, אין וועלכע עס האָבן געוווינט אַ 90 פּראָצענט פון די וויערזבניקער יידן.

אַזוי ווי אין אַלע אַנדערע אַזעלכע פּראָווינץ־שטעטלעך האָבן די וויערזבניקער יידן זיך פאַרנומען מיט מלאכות — וויערזבניקער יידן זיינען געווען שניידערס, שוסטערס, טישלערס. אַ סך יידישע קינדער האָבן אָנגעהויבן צו אַרבעטן ביי 12 יאָר. מען האָט אָפּגעגעבן קינדער אויף דער „לער". די לער־יאָרן זיינען געווען זייער שווערע און די שפּעטערדיקע אויסזיכטן צו פאַרדינען פּרנסה פונעם אויסגעלערנטן פאַך זיינען געווען גאָר קליינע. די מלוכהשע פאַבריקן אויפן צווייטן ברעג טייך זיינען פאַר יידן געווען פאַרשפּאַרט. דאָס האָבן די פּוילישע דירעקטאָרן אָפּגעהיטן פּונקט אַזוי גוט ווי די שפּעטערדיקע נאַציס.

וויערזבניק איז געווען אַרומגענומען מיט בערג באַדעקטע מיט סאָסנע־ביימער, וואָס האָבן מיט זייערע ריחות אָנגעפילט מיינע קינדער־יאָרן.

אָבער דאָס, וואָס די נאַטור האָט געגעבן מיט אַזאַ שפע, איז פאַר אונדז פאַרחתמעט געווען דורך מענטשן... פאַר אַ יידיש קינד איז דאָס ליגן אויפן זאַמד ביים טייך, אָדער דאָס שפּאַצירן אין אַ וואַלד געווען פאַרבונדן מיט סכנת־נפשות, ווייל וויערזבניק איז געווען אַ פעסטונג פון די פּוילישע „ענדעקעס". דאָס טייכל קאַמיעננאַ האָט אָפּגעטיילט נישט נאָר די יידישע טייל שטאָט פון דער פּוילישער, נאָר עס האָט אויך מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ טייך פון יידן־האַס, וואָס האָט געשאַפן אַ מחיצה צווישן די צוויי טיילן איינוווינער פון דעם זעלבן שטעטל.

עס זיינען אויך געווען ערלעכע פּאָלאַקן, וואָס האָבן זיך נישט אונטערגעגעבן דעם שמוציקן שטראָם. אויך זיינען געווען אַ צאָל אַרבעטער, וואָס האָבן געהערט צו דער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי, וועלכע האָבן זיך אַקעגנגעשטעלט דעם פינצטערן איינפלוס פון די ראַסן־פּרע־

דיקער. אָבער ווי שטענדיק — זיינען די ערלעכע עלעמענטן געווען פּאַסיוו, בעת די קעמפערישע כוליגאַנעס זיינען געווען אַקטיוו און טעטיק.

דאָס הויז, אין וועלכן איך האָב געוווינט מיט מיינע עלטערן, האָט געהאַט דעם גרעסטן הויף אין שטעטל. עס איז באַוווינט געווען דורך 39 יידישע פאַמיליעס און דער איינציקער קריסט איז געווען דער סטרוזש (שומר).

דאָס הויז האָט געהערט צו דריי בעלי־בתים, אָבער גערופן האָט מען עס יודל „מישלעבורסקעס" הויז. איינער פון די דריי בעלי־בתים איז געווען איטשע זינגער. ער האָט געהאַט דריי קינדער, וואָס האָבן אַלע געלערנט אין דער גימנאַזיע אין ראַדאָם — פאַלטשע, גוטשע און רחמיאל. פאַלטשע, וועלכע לעבט היינט אין ניו־דזשערזי און הייסט פון איר מאַן פונק, איז געווען מיין לערערין פאַר געשיכטע.

אַ צווייטער בעל־הבית פון הויז, איז געווען שמואל קליינער, וועלכער האָט געהאַט פיר קינדער. זיין טאָכטער שרהלע האָט געענדיקט מיטל־שול אין קעלץ און ער אַליין איז געווען אַ האָלץ־סוחר. מיין פאָטער האָט געאַרבעט ביי אים אין די וועלדער אַלס אַ שרייבער, פאַרברענגענדיק דערביי וואָכן־לאַנג אין די וועלדער. אַז ער פלעגט אַהיימקומען, האָט ער מיט זיך מיטגעבראַכט אין שטוב אַריין די אַראָמאַטישע לופט פון וואַלד, די פרישקייט פון די צווייגן, פון גרינע בלעטער, דעם פרעכטיקן סמאָלע־ריח פון די ביימער און דעם ברייטן פאַרנעם פון ווייטע, אומבאַקאַנטע שטחים.

די מוטער מיינע איז ווידער געווען דעם טאַטנס קעגנזאַץ — סיי אין געשטאַלט און סיי אין כאַראַקטער. זי האָט געשטאַמט פון אַ שטרענג־רעליגיעזער היים — טאָג און נאַכט געווען פאַרנומען מיט יידישקייט און יעדן שבת האָט זי פאַר אַ גרופּע ווייבער פאָרגעלייענט די „צאינה־וראינה".

אַקעגנאיבער אונדז, האָט געוווינט אַ מערקווירדיקער יידישער טיפּ — שלמה ניימאַן. ער איז נאָך געווען אַרעסטירט אין די צאַרישע צייטן פאַר סאָציאַליזם און פאַרשיקט געווען צוליב דעם קיין סיביר. שפּעטער — אין באַפרייטן פוילן, האָט ער געקראָגן אַ מלוכה־פּענסיע, ווייל ער איז געווען אַמאָל אַ נאָענטער מענטש פון יוזעף פּילסודסקי און ער האָט אויך דער ערשטער געמאָלן די פאָן פון פוילישן מאַרשאַל, „די ערשטע בריגאַדע".

מען האָט אין אונדזער הויף געקאָנט אָפּלעבן אַ גאַנץ לעבן און קיינמאָל נישט דאַרפן אַרויסגיין, ווייל צווישן די איינוווינער האָט זיך געפונען אַ שניידער, אַ שוסטער, אַ צאָן־טעכניקער, אַ דאָקטאָר און כלעריי געוועלבלעך און סוחרים. יאָ, נאָך אַ זאַך האָט זיך געפונען ביי אונדז אויפן הויף, וואָס האָט אונדז ענדגילטיק פאַרוואַנדלט אין אַ „זעלבשטענדיקער רעפּובליק": אַן אייגענער ברונעם!

די איינוווינער האָבן נישט געדאַרפט שלעפּן קיין וואַסער פון ווייטע פּלומפּן, ווייל מ'האָט עס געהאַט ביי זיך און דאָס גאַנצע שטעטל האָט אונדז דערמיט מקנא געווען. אַ קלייניקייט! „דאָס וואַסער אונטער דער נאָז..."

די מלחמה ברעכט אויס

אַז די פויליש־דייטשע מלחמה איז אויסגעבראָכן דעם ערשטן סעפּטעמבער, איז מיין מיטעלער ברודער שוין געווען אין מיליטער, שטייענדיק אין דער שטאָט סאַנאָק. מיין עלטערער ברודער איז געווען אַן אויסגעדינטער סאָלדאַט און האָט איצט אַלס אַ רעזערוויסט, געקריגן אַ מאָביליזאַציע־קאַרטע זיך צו שטעלן קיין פּשעמישל. 6 אַזייגער אין דער פרי איז געווען דער ערשטער לופט־אַלאַרם, ביים צווייטן אַלאַרם, ניין אַזייגער, איז אויפן מאַרק־פּלאַץ אַראָפּגעפאַלן די ערשטע באָמבע.

אויפן דריטן טאָג פון קריג האָט זיך אויפן בנין פון מאַגיסטראַט באַוויזן אַ פּלאַקאַט, אַז דאָס שטעטל האַלט ביים פאַלן צום שונאס הענט, און די מאַכט האָט באַפוילן דער יוגנט צו פאַרלאָזן די שטאָט און צו לאָזן זיך אויפן וועג קיין מזרח.

די פאַבריקן אין סטאַראַכאָוויץ האָבן אויפגעהערט צו אַרבעטן. מיט אַ טאָג שפּעטער האָבן די נאַציס זיך געפונען אין טשענסטאָכאָוו, 60 קילאָמעטער פון וויערזבניק. צום סוף איז געקומען דאָס לעצטע קאַפּיטל — דער אַריינמאַרש פון די דייטשן.

דער גאַנצער מאַרק איז פול געוואָרן מיט נאַצישע חיילות. מיט אַ טאָג שפּעטער האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרפאָלגונגען און יסורים פאַר יידן: דאָס כאַפּן אויף אַרבעט, מוראַדיקע קלעפּ, רויבעריי פון יידישן פאַרמעגן, און דאָס לאַכן און אָפּחוזקן פון אונדזערע „טויזנט־יעריקע שכנים" — די פּאָלאַקן.

אין יענע טעג איז אָנגעקומען די ידיעה, אַז די רוסישע אַרמייען זיינען אַריבער די גרענעץ און האָבן פאַרנומען טיילן פון מזרח־פוילן. דאָס האָט גלייך געגעבן אַ געדאַנק: אוועק פון וויערזבניק, ווו דאָס גיהנום האָט אָנגעהויבן אַנצונעמען וואָס אַמאָל מער גרויזאַמע פאָרמען און אַנטלויפן אין יענעם לעגענדאַרן לאַנד, ווו „אַלע זיינען גלייך", ווו עס הערשט גערעכטיקייט מיט יושר פאַר אַלע — אָן אונטערשייד...

איך פאַרלאָז די שטאָט

איך האָב מיך שנעל צונויפגערעדט מיטן פירער פון „החלוץ", קלמן קאַנער, וועלכער איז געווען אַן ענער־גישער בחור. אין וויערזבניק האָט ער געהאַט געוווינט בלויז צוויי יאָר, קומענדיק אין 1937 יאָר מיט זיינע על־טערן פון כמיעלניק.

טראָץ דער קורצער צייט, איז ער געוואָרן דאָס האַרץ און די נשמה פון אונדזער „החלוץ". מיר האָבן זיך שנעל אַדורכגערעדט און האָבן אָן וואַקלענישן באַשלאָסן צו פאַרלאָזן די שטאָט.

עס איז געווען באַלד אין דער פרי, ווען עס האָבן דורך די שפּאַרעס פון די לאָדנס זיך אַריינגעגנבעט די ערשטע זון־שטראַלן. נישט אויפוועקנדיק קיינעם פון שטוב, האָב איך מיך שטיל אַרויסגעשאַרט אין דרויסן אַרויס, ווו עס האָט שוין געוואַרט אויף מיר קלמן.

מיר האָבן זיך שווייגנדיק באַגריסט און גלייך גע־לאָזט גיין דורך אַ הינטערגאַס צום שאָסיי, וואָס האָט גע־פירט קיין אָסטראָוויעץ. דאָס האַרץ איז אונדז ביידע גע־ווען פאַרקלעמט און מיר האָבן נישט אַרויסגערעדט צו זיך קיין וואָרט. איך האָב מיך צום לעצטן מאָל אומגע־קוקט — וויערזבניק איז געלעגן אין אַ צעשמאָלצן גאָלד פון דער אויפגייענדיקער זון. די ליניעס פון די הייז־לעך האָבן זיך אַרויסגעשיילט פון ליכטיקן נעפּל ווי קליינע, גליענדיקע אינדזלען. כ'האָב געפּרוווט דער־שטיקן אין מיר דעם צער, אַז איך פאַרלאָז דאָס שטעטל בלויז אויף אַ קורצער צייט, אַז גאָר גיך וועל איך זיך אומקערן צוריק. אָבער ערגעץ אין אַ ווינקל פון מיין געמיט האָט געלויערט אַ שרעק, אַז אַפילו אויב דאָס וועט מקויים ווערן, וועט וויערזבניק מער נישט זיין וואָס עס איז געווען.

✶

במדור הזה מתפרסמים גם מאמרים השייכים למדורים שונים בספר, אך איחרו להגיע למערכת ולכן, נכללו כאן.

המערכת

אין דעם דאָזיקן טייל פון בוך זיינען געשריבן ארטיקלעך וועלכע געהערן צו פארשיידענע אָפּטיילונגען, נאָר זיי זיינען אָנגעקומען שפּעט און דערפאר האָט מען זיי דאָ קאָנצענטרירט

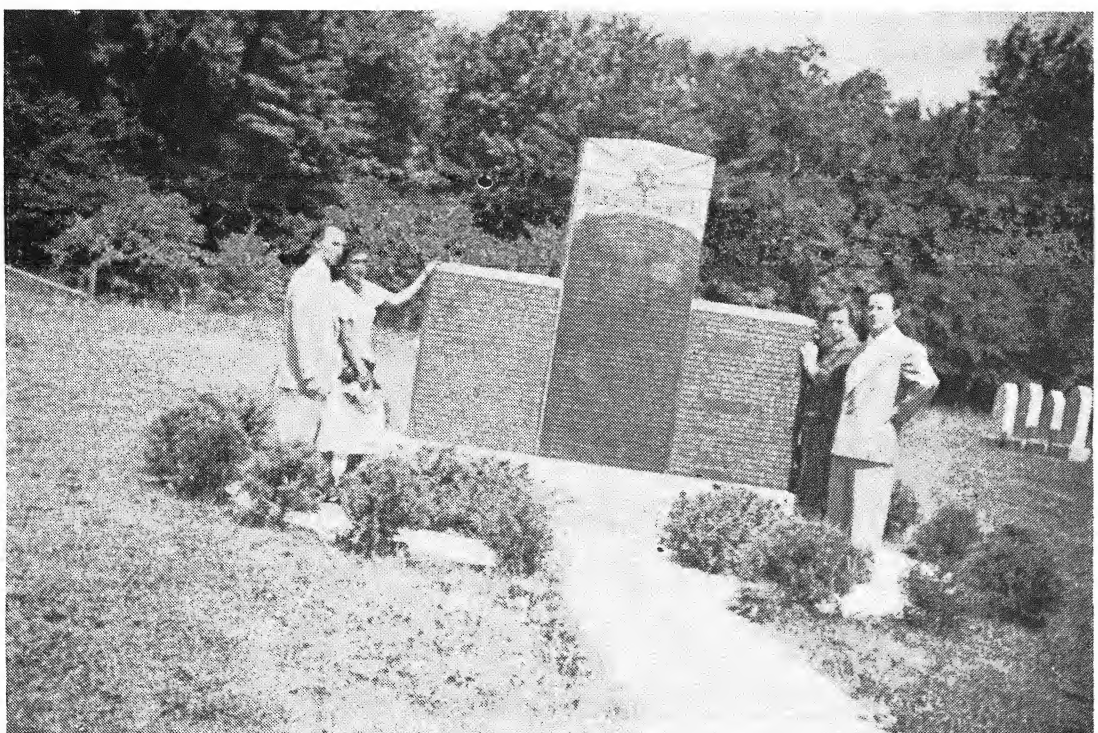
רעדאקציע

אברהם צוקערמאַן

א מצבה נאך די וויערזבניקער קדושים אין טאראנטא

ווי עס זיינען נאָר אַ טייל פון דער וויערזבניקער „שארית־הפליטה" אַנגעקומען קיין טאָראָנטאָ, האָט מען זיי אַריינגענומען אין דער „סאָסייעטי" און זיי באַקענט מיט די טעטיקייטן פון דער וויערזבניקער אָרגאַניזאַציע. מיט דער צייט האָבן מיר שוין צוזאַמען מיט די איינגעזעסענע לאַנדסלייט אין קאַנאַדע אַרומגערעדט דעם פּראָבלעם, — וואָס מ׳באַדאַרף טון, בכדי צו פאַראייביקן דעם הייליקן אָנדענק פון אונדזערע נאָענטע, די וויערזבניקער מאַרטירער, וועמענס אומשולדיק בלוט איז פאַרגאָסן געוואָרן אויף דעם באַרבאַרישסטן אופן דורך די נאַצישע הענקער.

ווער עס איז באַקאַנט מיט דער וויערזבניקער לאַנדסמאַנשאַפט, האָט גוט געקענט אונדזער זייער באַליבטן געוועזענעם פרעזידענט, יוסף ניימאַן ע״ה, וועלכער איז געווען איינער פון די גרינדער פון דער וויערזבניקער „סאָסייעטי". פאַר אים איז אַלץ, וואָס האָט נאָר געהאַט אַ שייכות מיט וויערזבניק, געווען כמעט דאָס וויכטיקסטע אין זיין טאָג־טעגלעכן לעבן און צו דער דאָזיקער טעטיקייט איז ער געווען איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן. פאַרנעמען זיך מיט ענינים, וועלכע האָבן צו טון מיטן אַמאָליקן וויערזבניק, איז ביי אים געווען נאָרמאַל און שטענדיק נויטיק. עס איז דעריבער אויך נישט

א מצבה צום אָנדענק פון די אומגעקומענע וויערזבניקער קדושים — אויפן בית־עולם פון דער וויערזבניקער קהילה אין טאָראָנטאָ

געווען קיין צופאַל, אַז דאָס הויז פון יוסף ניימאַן ע"ה, צוזאַמען מיט זיין ליבער פרוי — חנה, ביז 120, איז געווען אָפּן פאַר די פריש-געקומענע לאַנדסלייט — טאָג און נאַכט. צו אַלעם און אַלעס, וואָס האָט געהאַט די מינדסטע שייכות מיט דער אַמאָליקער היימשטאָט — וויערזבניק, האָט דער האַרציקער לאַנדסמאַן געפילט אַ באַדערפעניש, פונקט ווי אַ מענטש דאַרף האָבן דאָס אָטעמען. אַפילו זייערע קינדער, צו לאַנגע יאָרן, כאָטש זיי זיינען שוין געבוירן אין קאַנאַדע, האָבן אין זיך אַנ־געזאַפּט אַזוי פיל כסדרדיקע דערינערונגען וועגן וויערז־בניק, אַז היינט קענען זיי זיך פילן, גלייך ווי זיי וואָלטן אַליין געשטאַמט פון וויערזבניק... זעט אויס, אַז דער־פאַר איז זיי נישט שווער געווען גלייך צו געפינען אַ גע־מיינזאַמע שפּראַך מיט די פריש געקומענע. אויך פאַר זיי, פונקט ווי פאַר זייערע עלטערן, איז געווען אַ יום־טוב ווען דאָס הויז איז געווען פול מיט לאַנדסלייט, אַרום וועלכע זיי האָבן געזעלשאַפטלעך פאַרבראַכט.

יוסף ניימאַן האָט טאַקע צוגעצויגן אַ סך פריש גע־קומענע פון דער „שארית-הפליטה" צו דער סאָסייעטי־אַרבעט. מיר האָבן דאַן אויסגעפונען, אַז עס איז פאַראַן אַ פּראָיעקט אויפצושטעלן אויף דעם וויערזבניקער בית־החיים אין טאָראָנטאָ אַ מאָנומענט און אַזוי אויסצודריקן כבוד דעם אָנדענק פון אונדזערע נאָענטע, די קדושים פון וויערזבניק און אומגעגנט.

אויף פיל מיטינגען און פאַזראַמלונגען פלעגט יוסף ניימאַן אָנווייזן מיט דער גרעסטער ערנסטקייט און מיט אַ טיפן געפיל אויף דעם הייליקן חוב, וועלכער ליגט אויף אונדזערע לאַנדסלייט — אָן אויסנאַם — צו פאַר־אייביקן דעם הייליקן אָנדענק פון דער קהילה וויערז־בניק מיט אירע מאַרטירער, אונדזערע נאָענטע, וועלכע זיינען אומגעקומען על-קידוש-השם, און וועלן אויף איי־ביק פאַרבלייבן אין אונדזערע אָנגעווייטיקטע הערצער.

גאַנץ אָפטע דיסקוסיעס וועגן דער דאַטע פונעם וויערזבניקער אומקום, זיינען פאַרגעקומען מיטן באַזשע־זשינער ־רב, הרב ר' אברהם שמואל צבי זילבער־שטיין זצ"ל, וועלכער איז געווען באַוווּסט מיט זיין גאונות, און באַקאַנט אַלס גרויסער בן־תורה און צדיק־תמים. הרב זילבערשטיין זצ"ל, ביי וועלכן די אהבת־ישראל איז געווען באַקאַנט אין דער גאַנצער געגנט, איז געווען אַ שווער פון אונדזער שטאָט־רב, הרב בן ציון שלמה, בן הרב יוסף אליעזר זצ"ל. אונדזער רב, און די רביצין, הרבנית גיטל בת הרב ר' אברהם שמואל צבי ז"ל ,זיינען געשטאַנען אין דער שפּיץ פון דער וויערזבניקער קהילה, און ביידע זיינען זיי געווען בלויז מיט מדות טובות, ווי יעדע שטאָט קאָן זיך ווינטשן צו האָבן אַלס אירע וועגווייזער און גייסטלעכע פאַרשטייער. זיי האָבן געזאָרגט מער פאַר דער נויטווענדיקייט פון אַנדערע, איידער פאַרן אייגענעם ווײלטאָג, און זיינען תמיד גרייט געווען פריער יענעם צו באַזאָרגן איידער זיך אַליין. נאָך אַ סך באַראַטונגען מיטן הרב הגאון זיל־בערשטיין זצ"ל און רבי קירשענבלאַט — עד מאה ועשרים, איז באַשלאָסן געוואָרן צו דער „יאָרצייט"־דאַ־טע נאָך אונדזערע קדושים, וועלכע ווערט הייליק אָפּ־געהאַלטן דורך אַלע וויערזבניקער לאַנדסלייט אין דער גאָרער וועלט צו מאַכן אַלע אָנשטרענגונגען וועגן שאַפן אַ פּאַראייביקונגס-סימבאָל. און אַזוי ווי ס'איז באַשלאָסן געוואָרן, איז טאַקע מקיים געוואָרן. דער פּראָיעקט איז דורכגעפירט געוואָרן און מ'האָט אויפגעשטעלט אַ סימ־באָלישן דענקמאָל אויף דעם וויערזבניקער בית-עלמין אין טאָראָנטאָ.

אין סעפּטעמבער 1955, בעת אַ ספּעציעלער טרויער־פאַרזאַמלונג, אין דער אָנוועזנהייט פון דער גאַנצער לאַנדסמאַנשאַפט, ווי אויך דעלעגאַטן פון אַנדערע אָרט־שאַפטן, מיט דער באַטייליקונג פון הרב דב יהודה נ"י, רבי מ. קירשענבלאַט און חזן פעדערמאַן איז פאַרגעקו־מען די אַנטהילונג פון דעם מעמאָריאַל־שטיין.

הרב דב יהודה שאַכעט, אַ באַקאַנטער טאָראָנטער גייסטיקער מנהיג, האָט אַליין מיטגעמאַכט די שרעק־לעכע טעג פון דער היטלער־צייט, די תקופה פון אומבאַ־שרייבלעכן יידישן פּיין. אים איז גענוי און קלאָר באַ־קאַנט געווען דער ביטערער גורל פונעם גאַנצן אייראָ־פּעאישן יידנטום און ער האָט מיט אַ רירנדיקער שטימע און אַ צעבראָכן האַרץ מספּיד געווען די וויערזבניקער קדושים, הי"ד, וועלכע זיינען אומגעקומען אויף קידוש־השם, צוזאַמען מיט די זעקס מיליאָן קרבנות פון נאַצישן גיהנום.

פון דעם דאָזיקן מאָמענט אָן, איז ביי אונדז אין טאָראָנטאָ אַ חזקה, איינמאָל אין יאָר — ראש־השנה צייט צו פאַרזאַמלען זיך ביי דער סימבאָלישער מצבה, כדי אָפּצוגעבן כבוד דעם אָנדענק פון אונדזערע טייערע און אויך אויסצודריקן אונדזער פאַרשטענדלעכן ווילן נישט צו פאַרגעסן וואָס עס האָט אונדז אָנגעטון דער היינטצייטיקער עמלק, צו געדענקען און צו דערמאָנען אויך די גלייכגילטיקע וועלט, וועלכע איז געשטאַנען קאַלטבלוטיק אַקעגן דעם מאַסן פעלקער־מאָרד, צוקוקנ־דיק זיך צו אַט דעם שוידערלעכן פאַרברעכן, וועלכעס האָט קיין גלייכן נישט געהאַט אין פאַרלויף פון דער מענטשלעכער געשיכטע.

אברהם צוקערמאן

די וויערזבניקער לאנדסמאנשאפט אין טאראנטא

דאָס איז געווען אין 1943 יאָר, ווען עטלעכע וויערזבניקער לאַנדסלייט אין טאָראַנטאָ האָבן זיך פאַרזאַמלט אונטער דער אָנפירערשאַפט פון אונדזערן חשובן לאַנדסמאַן, יאָסל ניימאַן ע״ה, וועלכער האָט זיי צוזאַמענגערופן.

ביי דעם ערשטן מיטינג, וועלכער איז פאָרגעקומען דעם 14.10.1934, האָבן זיך באַטייליקט די פאָלגנדע פערזאָנען: הערשל ניימאַן, סעד קליינבערג, בעני קליינבערג, יוסף ניימאַן יאָסל לעווין, פישל בעקער, יהושע אייזענבערג, יאָסל אבסבאד, מאיר ריבא און בעני גאָלד. אויף דעם מיטינג איז באַהאַנדלט געוואָרן די פראַגע — וויאַזוי צו אָרגאַניזירן די וויערזבניקער, זיי זאָלן האָבן אַ געמיינזאַמען אינטערעס אין באַצוג פון זיין פאַרבונדן מיט דער לאַגע פון די יעניקע, וועלכע האָבן זיך געפונען אין וויערזבניק, באַזונדערס צו העלפן די, וועלכע נויטיקן זיך אין הילף. דער פּראָבלעם איז ברייט אַרומגערעדט געוואָרן: ערשטנס האָט מען באַשלאָסן צו שאַפן אַן אָרגאַניזאַציע. עס האָט זיך געגרינדעט אַ וויערזבניקער „מענס־סאָשעל״־פאַריין און אויך אַ לײדיס־אוקזילער; די אויפגאַבע פון די צוויי אָרגאַניזאַציעס איז געווען צו שאַפן פאַרשיידענע אונטערנעמונגען. ערשטנס, איז אָנגעשטעלט געוואָרן אַ יערלעכער באַנקעט, אויף וועלכן עס איז דורכגעפירט געוואָרן אַ קאַמפּיין פון געלט־זאַמלונג פאַר די יידן אין וויערזבניק, וועלכע נוי־

א גרופע וויערזבניקער אין הויז פון אברהם צוקערמאן אין טאראנטא

טיקן זיך אין הילף. אויך זיינען אַדורכגעפירט געוואָרן אַנדערע אונטערנעמונגען מיט דעם ציל פון שאַפן געלט, וואָס איז מיט דער הילף פון דער פּרויען-געזעלשאַפט געזאַמלט געוואָרן (אַ שיינע פּאָר דאָלאַר). דערנאָך האָט אויפגעטויכט די פראַגע — ווער וועט זיין באַרעכטיקט פּעסטצושטעלן — אַ פּאָרשלאָג פון די, וואָס זאָלן באַקומען שטיצע. עס איז איינגעטראָגן געוואָרן אַ פאָרשלאָג פון י. ניימאַן געשטיצט דורך פישל בעקער, צו שרייבן קיין וויערזבניק צו די, וועלכע מיר האָבן געקענט אַלס אויפריכטיקע מענטשן און זיי דערקלערן אונדזער ענין, אַז מיר זיינען גרייט מיט אַ סומע דאָלאַרן צו העלפן די, וואָס נויטיקן זיך, און זיי זאָלן דאָרטן צוזאַמענשטעלן אַ ליסטע און זי אונדז איבערשיקן.

מיר האָבן טאַקע דערהאַלטן די ליסטע מיט אַן אומגעפער 120 אָרעמע פאַמיליעס, מיט קליינע קינדער.

קיין צו גרויסע געלטער האָבן מיר נישט געהאַט, אָבער עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו שיקן וויפיל ס׳איז פאַראַן, צו יעדער פאַמיליע דירעקט.

אַזוי האָט זיך די זאַך געפירט — ביז 1939. אויך שפּעטער האָבן מיר געהאַט די יערלעכע באַנקעטן, אויף וועלכע עס איז געזאַמלט געוואָרן געלט פאַר הילף צו די יעניקע, וואָס האָבן זיך אַנגערופן אין וועלכן עס איז לאַנד.

דאָס זעלבע באַציט זיך צו דעם וויערזבניקער „לײדיס-אויקזיליער", וועלכער האָט די אויפגאַבע צו העלפן מיט וואָס עס איז נאָר מעגלעך. די ערשטע „טשער-לײדי" איז געווען די פרוי א. בעסבאַום.

זונטיק, דעם 15-טן מאַי 1935, איז געשאַפן געוואָרן דער וויערזבניקער מענער-פאַריין. ביי אַ גענעראַל-פאַרזאַמלונג איז אויסגעוויילט געוואָרן אַן אויסשוס פון די פאָלגנדע מיטגלידער: פאָרזיצער — סעם קליינבערג; וויצע-פאָרזיצער — ר. גאָלדבאָך; סעקרעטאַר — י. ניימאַן; טרעזשירער — י. דזשייקאָבס; האָספּיטעלער — ה. אייזען; טראַסט — א. קליינבערג; עקזעקוטיוו-מיטגלידער — פ. בעקער, פ. קליינבערג, ב. גאָלד, מ. ריבא, דזש. קעלמאַנסאָן.

רעליעף-קאָמיטעט: מ. מאַנהייט, י. אבסבאַם, ה. קירשנבאָלט און ס. קליינבערג. פון די ערשטע מיטגלידער זיינען אַנגעשלאָסן געוואָרן — פאָלגנדע: י. דזשייקאָבס, מ. מאַנהייט, י. גאָלדבאָך, מערי אייזען, פ. קליינבערג, י. ניימאַן, דזשי. קעלמאַנסאָן, אַריש קליינבערג, י. אייזען, ב. גאָלד, איזי איינער, ס. קליינבערג, פ. בעקער, י. אבסבאַם, מ. ריבא, חיים בינשטאָק און ה. קירשענבלאָט.

די אָרגאַניזאַציע האָט זייער טיכטיק געאַרבעט, ספּעציעל אונטער דער אָנפירערשאַפט פון יאָסל ניימאַן. אין 1939 האָט זיך געשאַפן אַן אַקציע ביי דער וויערזבניקער לאַנדסמאַנשאַפט, וועלכע האָט אַנגעפירט אַן זאַמלקאַסע, אַרויסצוהעלפן נויטבאַדערפטיקע מיטגלידער מיט הלוואות. די הויפּט-לייטערס פון דער דאָזיקער אַקציע זיינען געווען: בעני גאָלד — פּרעזידענט, איזי איינער — טרעזשירער און ה. לינזאָן — פינאַנץ-סעקרעטאַר.

אין 1938 האָט זיך פון דעם וויערזבניקער „מענס סאָשעל-פאַריין" געשאַפן אַן אָרגאַניזאַציע אונטער דעם נאָמען „וויערזבניקער פרענדלי סאָסייטי", וועלכע האָט אַריינגענומען אין אירע רייען מיטגלידער ביז 45 יאָר אַלט. די אויפגאַבע פון דער סאָסייטי איז געווען, אַז אַלע מיטגלידער זאָלן זיין פאַרזיכערט מיט אַ דאָקטאָר אין פאַל פון אַ קראַנקהייט און אויך ווען אַ מיטגליד איז חלילה קראַנק, זאָל ער זיין באַרעכטיקט צו קריגן אַ געוויסן געהאַלט אין פאַרלויף פון אַכט וואָכן. אויך האָט די „סאָסייטי" געקויפט אַ „נחלה", דאָס הייסט, אַז ווען אַ מיטגליד שטאַרבט חלילה, זאָל ער זיין באַרעכטיקט צו קומען צו „קבר-ישראל". דאָס זעלבע — אויך פאַר דער פאַמיליע פון דעם מיטגליד.

די „וויערזבניקער פרענדלי סאָסייטי" נעמט אויך אַנטייל אין אַנדערע וווילטעטיקע אונטערנעמונגען אויף דער יידישער גאַס, ווי צ. ב.: מען גיט הילף פאַר דעם יידישן שפּיטאָל, „תלמוד-תורה" און „מושב-זקנים". אַ באַזונדערע הילף ווערט געלייסטעט פאַר ישראל.

די דערוויילטע פאַרוואַלטונג אין דער „סאָסייטי" פאַר 1970 באַשטייט פון פאָלגנדע מענטשן: לוי בראָדבעקער — פאָרזיצער, וו. קירשענבלאָט — וויצע-פאָרזיצער, ה. מילנער — קאָרעספּאָנדענט און פינאַנץ-סעקרעטאַר און אריש קליינבערג — רעקאָרדינג-סעקרעטאַר.

ס. קליינמאַן
י. זאַקס
בעני צאַגערמאַן
פינאַנץ-ווען
ס. קליינבערג
י. זאַקס
האָספּיטאַלערס
אַ דיעט-קאָמיטעט
ל. בראָדבעקער
א. קליינבערג
בעני צאַגערמאַן

עקזעקוטיוו־מיטגלידער: משה ניימאַן, נ. קאַרנוואַ־סער, ה. לעפעק, ש. אייזענבערג, י. סעגילים און א. צו־קערמאַן.

געזעלשאַפטלעכער קאָמיטעט: ס. קלוונמאַן, ה. לע־פעק; דירעקציע: ל. בראַדבעקער — טשערמאַן, ס. קליינ־בערג, א. צוקערמאַן, מ. גאָטליב, ש. אייזנבערג, ס. קליינ־מאַן, ל. ווייסדאַרף און א. קליינבערג.

א צ׳.אמענטרעף פון וויערזבניקער לאנדסלייט אין טאָראָנטאָ אויף אן אזכרה אויפן בית הקברות לעבן דער מצבה נאָך די קדושים וועלכע זיינען אומגעקומען אין נאצישן גיהינום

אברהם צוקערמאַן

לעצטע איינדרוקן פון מיין היים־שטאָט

אַז איך האָב באַשלאָסן צו פאַרלאָזן דאָס טמאדיקע לאַנד פוילן — אויף אייביק, האָט מיך אַנגעפאַנגען צו מאַטערן דער געדאַנק, צי וועל איך מיר דאָס אַמאָל מוחל זיין, אויב איך וועל נישט פריער אַריינפאָרן אין מיין היימשטאָט וויערזבניק כאָטש אַ קוק צו טון ווי אַלץ זעט אויס.

טראָץ דעם וואָס כ׳האָב גאַנץ גוט געוווּסט, אַז ליידער, צום גרויסן באַדויערן, לעבט שוין קיינער נישט פון מיין גאַנצער פאַמיליע, קרובים און פריינט, וועלכע איך האָב איבערגעלאָזט ווען כ׳בין מאָביליזירט געוואָרן אין פוילישן מיליטער, נאָך פאַר דער מלחמה, און איך האָב שוין אַפילו אויפגעגעבן יעדע האָפענונג, אַז עמעצער פון מיינע נאָענטע זאָל זיך נאָך דאָרט געפינען, דאָך האָט מיך ווי אינסטינקטיוו עפּעס געצויגן — ווייניקסטנס כאַפּן אַ בליק אויף דעם פּלאַץ וווּ איך בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן.

אפשר איז דאָס געווען אַן אינערלעכער דראַנג, אָדער אַ רוף פון מיין אונטערבאַוווּסטזיין, ווייניקסטנס זיך צו געזעגענען מיט דער ערד און שטיינער אויף וועלכע מיר האָבן געטרעטן פאַר יאָרן — טאָג־איין טאָג־אויס — און איצט איז דאָס אַלץ דורכגעזאָפּט מיטן אומשילדיקן בלוט, וועלכעס וועט קיינמאָל נישט פאַרטריקענען, און דורכגעגעסן מיט אומבאַשרייבלעכן פּיין און קוועלרייען, וועלכעס די וויערזבניקער קדושים זיינען דורכגעגאַנגען ביז זייער שרעקלעכן אומקום.

איז דען נישט נאָרמאַל, אַז אַ מענטש זאָל בענקען אַפילו נאָך די טרוקענע ווערטלאָזע שטיינער, און האָלץ, פון וועלכע עס איז געווען צונויפגעשטעלט זיין הויז און היים, מיט וועלכע ער איז געווען פאַרבונדן זיין גאַנץ לעבן ?

אָט דער דאָזיקער נאָרמאַלער דראַנג האָט מיך אין אַ געוויסן מאָמענט באַהערשט.

עס האָט נישט געהאָלפן דאָס עצהן און די לאָגישע אויפקלערונג פון מיינע לאַנדסלייט, אַז איך זאָל פאַר־

געסן וועגן וויערזבניק, ווייל די שטאָט איז שוין נישט מער דאָס, וואָס ס׳איז אַמאָל געווען. און אויסער דעם, האָט מען מיר געגעבן צו פאַרשטיין, איז עס פּשוט אַ לעבנס־געפאַר אַהין אַריינצופאָרן, ווייל שוין נאָך דעם קריג האָבן דאָרט פּוילישע פאַשיסטן אויסגעהרגעט די פּאָר איבערגעבליבענע אָפּגעראַטעוועטע יידן, וועלכע עס האָט זיי געצויגן אַהיים, פּונקט ווי עס קומט צוריק אַ פאַרטריבן פייגעלע צו איר צעשטערטער נעסט.

טראָץ דעם, האָב איך ביי מיר נישט געקענט ענדערן דעם באַשלוס צו גיין קיין וויערזבניק און כאַפּן דאָרט אַ בליק צום לעצטן מאָל.

אין אַ געוויסן אָוונט, בשעת איך בין געווען אין לאָדזש, (ווו איך האָב געוווינט) בין איך אַוועק צום וואָקזאַל און זיך באַזאָרגט מיט אַ באַן־בילעט. דער צוג איז אָנגעקומען אַ פולער און איז גלייך געוואָרן קאָמפלעט אָנגעפּאַקט מיט פּוילישע פּנימער, וועלכע האָבן פּשוט אָנגעוואָרפן אַ מורא.

פון אַריינקריגן זיך אין אַ וואַגאָן, איז קיין רייד נישט געווען, איך האָב באַלד געזען אַז קיין באַקוועמע רייזע האָב איך דאָ נישט צו דערוואַרטן, נאָר צוליב דעם האָב איך זיך אַפילו אויף קיין מינוט נישט געוואַקלט, אַז די אומבאַקוועמלעכקייט זאָל מיך אָפּהאַלטן פון דערגרייכן מיין דעמלטיקן איינציקן ציל.

איך האָב זיך אַרויפגעכאַפּט אויף די טרעפּ גלייך מיט אַנדערע גוייִשע פּאַסאַזשירן — האָב מיר באַקוועם געמאַכט מיין פּאָזיציע צו שטיין, פּונקט ווי ד׳אָס וואָלט געווען איינע פון די נאָרמאַלע קלאַסן, מיט וועלפּע אַ רייזנדער באַזאָרגט זיך פון פאַרויס. לויט אַ צייכן פון קאָנדוקטאָר, רירט דער צוג און איך ווער אַ נאָרמאַלער פּאַסאַזשיר. נאָך אַ קורצער צייט שטיין ווי צוגעפּרעסט צו דעם וואַגאָן, איז מיר געוואָרן זייער קאַלט, ווייל דער ווינט האָט אָן אויפהער געשלאָגן אין פּנים, און מיינע הענט האָבן אָנגעהויבן צו פילן ווי צוגעפרוירענע צו די אייזערנע האַנט־טאַפּעס. דאָס איז אָבער אַ טייל פון די

רעכטן ,וועלכע די נאַטור האָט איבער אַ פּאַסאַזשיר, וועלכער קלויבט אויס צו פאָרן אין דער לעצטער און נידריקסטער קלאַס פון צוג. דאָס געפיל פון אומבאַקוועמלעכקייט איז אָבער גלייך געוואָרן שוואַכער, ווען איך האָב אויף אַ סעקונדע אַ טראַכט געטון, וואָס פאַר אַ באַדייט עס האָט מיין איצטיקע דחקות אין פאַרגלייך צו דעם, וויאַזוי און אויף וועלכן אופן מיינע נאָענטע זיינען פאַרשלעפּט געוואָרן אין די וואַגאָנען אויף זייער לעצטן וועג...

דער לאָקאָמאָטיוו האָט געסאָפּעט און לויפנדיק אַרויסגעלאָזט יעדע פאַר מינוט הילכיקע קולות, גלייך ווי ער וואָלט מיך וועלן דערמאָנען, אַז איך זאָל נישט כאַפּן קיין דרימל און נישט אַרונטערפאַלן פון די טרעפּ. די אויגן מיינע זיינען געווען אָנגעשטרענגט אין די טיפע פינצטערנישן, וועלכע זענען נאָר איבערגעריסן געוואָרן דורך די פליענדיקע פונקען, וועלכע דער לאָקאָמאָטיוו האָט אַרויסגעלאָזן.

נאָך אַ גאַנצער נאַכט פאָרן, דערנענטערט זיך דער צוג קיין סטאַראַכאָוויץ — די שוועסטער־שטאָט פון וויערזבניק. די געגנט איז מיר גוט באַקאַנט און אַלץ זעט אויס גענוי ווי אַמאָל. קיין שום זאַך האָט זיך נישט געטוישט, מ׳זעט נישט קיין שום ענדערונג, גלייך ווי עס וואָלט דורך דער גאַנצער צייט פון מיין אָפּוועזנהייט גאָר קיין מוראדיקס און שרעקלעך געשפּענסט נישט פּאַסירט.

מיר שטעלן זיך אָפּ אין סטאַראַכאָוויץ פאַר אַ קורצער ווילע, ווי געוויינטלעך, אויף אַ באַן־סטאַציע און גלייך רירן די רעדער ווייטער.

דער געדאַנק, אַז נאָך אין אַ 5—10 מינוט אַרום קום איך אָן קיין וויערזבניק, רופט ביי מיר אַרויס אַ שווייס און ציטער איבערן גאַנצן קערפּער. די שטימונג איז אַלץ מער אומעטיק און די פאַרצווייפלונג וואָס אַמאָל גרעסער. כ׳האָב זיך געטראַכט, ווי אַנדערש איז מיין איצטיק אַריינפאָרן קיין וויערזבניק: איך פאָר אויף „קבר־אבות״, בעסער געזאָגט — אויף „קבר־משפחה״, כאָטש איך דערוואַרט גאָרנישט אַפילו קיין סימן פון אַ קבר, ווייל איך וועגן דעם האָבן די נאַצישע רוצחים ימ״ש געזאָרגט. זיי האָבן אַלץ געטון צו פאַרווישן די שפּורן און נישט איבערצולאָזן קיין זכר נאָך זייער שוידערלעכן מאָרד־אויספיר. זייער באַרבאַרישקייט האָבן די סאַדיסטן דורכגעפירט מיט אַ גענויער פּינקטלעכקייט, אַז נאָר דער טייוול אין געשטאַלט פון מענטש האָט געקענט דאָס פאַרטראַכטן.

נאָך אַ 2 מינוט פאָרן שטעלט זיך דער צוג אָפּ פּלוצלונג אויף דעם פרייען פעלד. אַ קאַלטער שווייס באַגיסט מיך פון קאָפּ ביז פיס — וואָס זאָל דאָס באַדייטן? מען ווייסט, אַז עס געשעט גאַנץ אָפט, אַז פּוילישע פּאַשיסטן שטעלן אָפּ צוגן און שלעפּן אַרונטער יידישע פּאַסאַזשירן און ברענגען זיי אום. וואָס קען איך אָבער טון, אויסער זיך צו פאַרלאָזן אויפן גורל און בעטן דעם רבונו של עולם, אַז אויב עס דאַרף עפּעס געשען, זאָל איך באַקומען דעם מוט פון „תמות נפשי עם פלשתים״.

יעדע סעקונדע זעט מיר אויס ווי אַן אייביקייט. איך שטרענג אָן מיינע אויערן אין אַלע זייטן, אפשר וועל איך הערן פון עמעצן פון די אַרומיקע פּאַסאַזשירן די סיבה פון דעם ראַפּטאָוונעם שטעלן זיך...

אָבער מיינע אויערן זיינען ווי פאַרשטאָפּט, גלייך ווי זיי וואָלטן פאַרלוירן די פעאיקייט צו הערן. איך בין פשוט נישט אימשטאַנד קיין וואָרט אויפצוכאַפּן.

די אייביקייט פאַרשווינדט און דער צוג הויבט אָן צו פאָרן. די קורצע געשעעניש לאָזט דערווייל איבער אַ חותם אויף מיין האַרץ און עס איז אַ נס, אַז עס האָט נישט אויפגעהערט צו אַרבעטן פונקט ווי דער צוג אַליין וואָלט געווען אָנגעשטעקט מיטן גיפטיקן אַנטיסעמיטיזם און מיך גלאַט אַזוי נעוואָלט איבערשרעקן...

על פי נס אויסגעמיטן קעלצער פּאָגראָם

מיר יידן לעבן דאָך איצט סיי־ווי נאָר מיט ניסים. ווי לאַנג איז דען, אַז איך האָב נאָר דורך אַ צופאַל אויסגעמיטן דעם קעלצער פּאָגראָם? איך האָב דאָך געוווינט אין דער זעלבער געביידע ווו עס איז פאָרגעקומען די שחיטה. אַ טאָג פאַר דעם שרעקלעכן געשעעניש, האָב איך צוזאַמען מיט מיינס אַ חבר, יחיאל־דוד שפּיגל פון לאַגאָוו, פאַרלאָזט די שטאָט קעלץ אָן אַ שום סיבה און בין אַריינגעפאָרן נאָר אויף אַ טאָג־צוויי קיין לאָדזש, מיטן ציל, אַז אפשר וועט מען טרעפן עמעצן פון באַקאַנטע.

די רייזע איז נישט געווען פּלאַנירט אַפילו מיט אַ טאָג פריער, נאָר גלייך ווי מיר האָבן דאָס דעצידירט, האָבן מיר גענומען די ערשטע באַן, וועלכע איז געגאַנגען קיין לאָדזש, נישט מיטנעמענדיק מיט זיך דאָס ביסל זאַכן, וואָס מיר האָבן געהאַט אין אונדזער „מאַיאָנטעק״. האָבנדיק אין זינען באַלד צוריק צוקומען. אַזוי אַרום האָבן מיר נאָר דורך אַ צופאַל אויסגעמיטן צו זיין צווישן די קנאַפּע 100 קרבנות ע״ה, וועלכע זיינען דאַן אויסגעקוילעט געוואָרן אין מיטן העלן טאָג דורך די פּוילישע אַנטיסעמיטישע מערדער, שוין אונטער דער נאַז פון די

סטאַליניסטישע אויפזעער, וועמענס קוואַרטיר האָט זיך געפונען 5 מינוט גאַנג פון דעם בנין ווו די קרבנות האָבן זיך געראַנגלט מיט די רוצחישע אָנפאַלער אַ פּאָר שעהן לאַנג.

עס איז קיין צווייפל נישט, אַז דאָס בלויזע באַווייזן זיך פון איינעם אַפילו, פון די מכלומרשטע אויסלייזער, וואָלט צעשטערט דעם פינצטערן פּלאַן פון די מערדער. דעריבער, דאַרף זייער אַפּוועזנהייט און שוויגן אָנווייזן אויף זייער צושטימונג צו דעם גרוילעכן מאָרד־פּאָגראָם.

אַ מאָדנע פרעמדקייט

נאָך אַ פּאָר מינוט פאָרן, שטעלט זיך דער צוג אָפּ און דער קאָנדוקטאָר רופט אויס דאָס אַזוי מיר גוט באַקאַנטע וואָרט — „סטאַציאַ וויערזבניק". מיט אַ ציטער און אַ געפיל פון בענקשאַפט גיי איך אַראָפּ מיט די באַנטרעפּן און שוין בין איך אין מיין היים! — יאָ, איך זאָג „היים", ווייל וויאַזוי דען וואָלט עמעצער געקענט אָנרופן דאָס אָרט ווו ער איז געבוירן און אויפגעוואַקסן, אַ פּלאַץ ווו מיין פאַרצווייגטע פאַמיליע האָט געלעבט אַלע יאָרן, וואָס איך קען נאָר געדענקען?

אַרונטער פונעם צוג, גיי איך דורך דעם וואָקזאַל צוזאַמען מיטן גאַנצן המון פּוילישע פּאַסאַזשירן. אויף אַ מאָמענט, גיב איך אַ טראַכט — וואָס פאַר אַן אונטערשייד עס איז אַנטשטאַנען פון איצט און דעם קריג, ווען איך האָב נאָך דאָ געהאַט אַ היים!...

גלייך ווי מען איז נאָר אַרויס פונעם וואָקזאַל, פלעגט אַ געפיל פון אַן אָנגענעמער אַטמאָספער אַרומנעמען יעדן איינעם. אָבער היינט — איז דאָס נישטאָ, ווייל צוזאַמען מיט אַלע וויערזבניקער קדושים איז אויך דער זיסער געפיל פאַרשוווּנדן און מען דאַרף נישט באַזיצן קיין ספּעציעלן חוש, כדי צו קענען דאָס אָנטאַפּן. איך פיל אַ מאָדנע פרעמדקייט און שטאַרק אומבאַקוועם, מער ווי ביז איצט...

וווּהין גיי איך און צו וועמען רעדט מען אַ וואָרט? איך נעם־גיין צו אונדזער הויז, רינעק 13. איך גיי מיט דעם זעלבן וועג, וואָס איך פלעג אַמאָל גיין, איך גיי דורך דער יאַטקע־גאַס צום מאַרק. איך פיל, ווי מיין האַרץ קלאַפּט וואָס אַ מאָל שטאַרקער און שנעלער. עס ציטערט. איך האָב מורא אויסצוגעפינען מיט מיינע אייגענע אויגן די טרויעריקעווירקלעכקייט, אַז אַלץ איז ליידיק און פּוסט, אַז פון דעם יידישן וויערבניק, ווו עס האָט אַמאָל עקזיסטירט אַ שפּרודלדיק קאָלירפול לעבן, איז מער קיין זכר אַפילו נישט פאַרבליבן. הגם איך האָב גוט געוווּסט אויפן סמך פון פאַרשיידענע עדות, אַז וויערזבניק איז גאַנץ אָן יידן און איך האָב מיר מער ווייניקער פאַרגעשטעלט ווי אונדזער שטעטל זעט איצט אויס; כאָטש איך האָב מיר קיין שום אילוזיעס נישט געמאַכט, אַז איך וועל אפשר נאָך וועמען פון מיינע טייערע טרעפן, האָב איך אָבער פריער נישט געקענט באַגרייפן אין דער קלענסטער מאָס ווי אַזוי עס וועט זיין מיין פּסיכישע רעאַקציע, ווען איך וועל דאָס אַלץ מיט מיינע אייגענע אויגן זען.

איך דערגיי ביז צו דעם מאַרק און בלייב שטיין אין סאַמע ראָג, ביי יאַשטאַלס הויז לעם שענק. שטייענדיק אויף דעם דאָזיקן פּלאַץ, האָב איך זיך געפונען אַנטקעגן איבער שלאַנגס הויז ווו עס האָט געוווינט מיין שוועסטער ראַכטשע מיט איר מאַן און זייערע טייערע קינדערלעך ע"ה. די שלאַנג־געביידע האָט שוין געהאַט אַ מערדערישע געשיכטע — נאָך פון פאַר דעם קריג. דאָ איז אַ פּוילישער אַנטיסעמיט, אַ רוצח אַריין צו ירחמיאל ראַבינאָוויטש ע"ה און שוך־געשעפט און געשאָסן מיין חבר משהלע ראַבינאָוויטש הי"ד, וועמענס לעבן איז פון דער מערדערישער קויל אַזוי יונג פאַרשניטן געוואָרן. ווען זיין ברודער יעקב־יצחק ע"ה האָט דעם אַנטיסעמיט נאָכגעיאָגט, האָט ער אויך באַקומען אַ קויל און האָט זיך לאַנג געמאַטערט אַרויסצוקומען פון די ווונדן. מיינע אויגן זיינען געווענדעט אין דער ריכטונג פון דעם בנין און קענען זיך נישט אָפּרייסן, גלייך ווי איך וואָלט דערוואַרט צו זען דאָרט עמעצן פון מיין שוועסטערס הויז, אָדער פון די אַמאָליקע יידישע איינוווינער. איך האָב אָבער נישט געוואָגט צוצוגיין נענטער, כדי עס זאָל מיך נישט דערקענען עמעצער פון די פרישע באַנדיטישע יורשים.

אויסגעטרונקען דעם טרערן־קוואַל

פון דאַנען בין איך געגאַנגען אין דער ריכטונג פון אונדזער הויז. צוקומענדיק צו דעם אָרט, בין איך בלויז דורכגעגאַנגען און זיך אָוועקגעשטעלט, נאָר באַקוקט מיין היים פון אויסנווייניק און מורא געהאַט אַריינצוגיין, כדי די פרישע באַלעבאַטים זאָלן נישט אויסגעפינען ווער איך בין. וואָס איך בין נישט אימשטאַנד געווען צו זען מיט מיינע אויגן, האָט מיר מיין זכרון, ווי אויך די פאַנטאַזיע אַרויסגעהאָלפן, גלייך ווי איך וואָלט געקוקט אויף יעדן ווינקל אין הויז פון אינעווייניק. זייענדיק שוין אין מאַרק, אויף דער שוועל פון מיין הויז, איז מיט מיר געשען עפּעס אַ מאָדנע זאַך. דער כסדרדיקער פחד, וועלכער האָט מיך די גאַנצע צייט געמאַטערט, אַז ווען איך וועל קומען אין פאַקטישן קאָנטאַקט מיט דעם נאַקעטן

און שרעקלעכן אמת, דעם אמת פון דער ליגנערישער וועלט, וועל איך באַשטימט צוזאַמענברעכן און פאַרגיסן אַ טייך מיט טרערן. די ווירקלעכקייט איז אָבער געווען אַנדערש. דער פחד, אַז עס וועט מיט מיר עפּעס געשען אין די רירנדע מאָמענטן, וועלכער וואָלט באַשטימט געווען אַן אבסאָלוט נאַרמאַלע דערשיינונג, האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר פאַלש. גראַד איצט, ווען איך בין געשטאַנען פּנים־אל־פּנים מיט דער טרויעריקער און גרויזאַמער ווירקלעכקייט, דווקא איצט ווען מיין פאַרשטענדלעכע דערשיטערונג האָט דערגרייכט דעם העכסטן קולמינאַציע־פּונקט, אַצינד ווען איך קוק אויף מיין היים און יעדער קלייניקייט, וואָס איך דערזע מיט מיינע אויגן, זעט מיר אויס ווי עס וואָלט גערעדט צו מיר, אָדער אפשר פאַרקערט, אַז איך וואָלט וועלן מיט געוואַלד צו אים רעדן; גראַד איצט ווען די ווירקלעכקייט פון דער גרויסער טראַגעדיע מיינער קען שוין העכער נישט שטייגן, ווען דער אַנגעצויגענער בלאַטער האָלט שוין אָט־אָט־אָט פאַר דעם פּלאַצן — אָט אין דעם דאָזיקן אַנגעווייטיקט־געשפּאַנטן מאָמענט, געפין איך אפילו נישט קיין שפּור פון אַ טרער אין מיינע אויסגעטרוקנטע אויגן,, גלייך ווי זיי וואָלטן איבערהויפּט נישט פאַרמאָגט קיין שום פליסיקייט.

צוליב די בולטע פאַקטן שטיי איך ווי פאַרשטיינט און איך האָב אויפגעהערט צו רעאַגירן ווי עס דאַרף אַ נאָרמאַלער מענטש, און אַלס פועל יוצא דערפון, איז מיין טרערן־קוואַל ווי פאַרפרוירן געוואָרן.

אַזוי דריי איך זיך אַרום אין מיין היים־שטאָט, מיט אַ געפיל ווי אויף אַ בית־עלמין. מיינע טריט זיינען שוואַכע און נישט קיין זיכערע, גלייך ווי איך וואָלט וועלן אויסמיידן נישט אַרויפצוטרעטן אויף עפּעס אַ יידישן קבר. איך האָב טאַקע נישט צו וועמען אַ וואָרט צו רעדן, אָבער אַלץ וואָס איך גיי לעם אים פאַרביי, זעט מיר אויס ווי שטומע עדות, דריקן זיך צו דערציילן וואָס זיי האָבן זיך אַלץ צוגעזען. יעדעס הויז, יעדער פּלאַץ דערמאַנט אין עפּעס. הגם איך געפין זיך אין אַ פאַרנעפּלטן צעחושטן צושטאַנד, גייסטיק און פיזיש צעבראָכן, בין איך איבערהויפּט נישט אימשטאַנד צו טראַכטן וועגן דער אַזוי נאָענטער פאַרגאַנגענהייט. דאָך פאַרגנבעט זיך אין מיינע לויפנדיקע מחשבות אַ טייל דערינערונגען, ווען איך גיי פאַרביי די אַלע געוועזענע יידישע הייזער.

בעת מיין אַרומקריכן, שטעל איך זיך אָפּ אויף אַ ווייל און באַטראַכט מיט אַ ספּעציעלן געפיל דאָס הויז פון חיים בראַדבעקער ע"ה, און אַ ציטער גייט מיר דורך די ביינער. דאָ אין דער קאַמיעניצע האָבן די פּוילישע אַנטיסעמיטן, די פריערדיקע היטלעריסטישע צוהעלפער און איצט שוין די געטרייע יורשים פון די נאַציס ימ"ש, אויסגעקוילעט די פּאָר על פּי נס געראַטעוועטע ווירזבניקער לאַנדסלייט. עס איז שוין געווען נאָך דעם קריג, אָבער יידישע לעבנס זיינען נאָך אַלץ געווען הפקר און יידיש בלוט־פאַרגיסונג האָט נאָך אַלץ קיינעם נישט געאַרט און נישט גערירט. עס האָט נישט געהאָלפן דאָס פאַרקלאַפּן און גוט באַהאַלטן זיך פון די פּאָר שוואַכע און אויסגעמאַטערטע לאַנדסלייט, און די מערדערישע אויסוואורפן האָבן זיך אַריינגעריסן אין דער דירה, און מיט העק און געווער זיך געוואָרפן אויף די מאַכטלאָזע קדושים.

פיל מאָל האָבן זיי אויסגעמיטן דעם טויט, אָבער איצט האָט זיך דער „נס" — ניצול צו ווערן, נישט געוואָלט מער באַווייזן און זיי זיינען כמעט אַלע אויף אַ גרוילעכן אופן אומגעקומען.

דאָ האָט זיך פאַרענדיקט זייער טרויעריקער גורל און דאָס מאָל איז זיי מער נישט געלונגען אויסצודרייען זיך פון דעם מלאך־המוות'ס נעגל און ווידער לעבן בלייבן.

נישט וועלנדיק בלייבן אין ווירזבניק צו נעכטיקן, האָב איך אַנגעהויבן צו גיין צוריק צו דער באַן־סטאַציע, כדי צו נעמען דעם צוג קיין אָסטראָוועצע, ווו עס האָט זיך אויסגעדאַכט צו זיין עטוואָס זיכערער מיטן לעבן.

זייענדיק שוין אויפן וואָקזאַל, טראַכט איך איבער נאָך אַמאָל אַלץ וואָס איך האָב געזען אין ווירזבניק און דאָס מאָל האָב איך ריכטיק פאַרשטאַנען דעם טייטש פונעם מאמר „אין דומה שמיעה לראיה".

דער רויש פון דעם אַנלויפנדיקן צוג רייסט איבער מיינע מחשבות איך האָב איצט מער מזל, ווייל די וואַגאָנען זיינען נישט אַזוי געפּאַקט און איך קריג זיך גאַנץ לייכט אַריין אין צוג. ווי איך בין שוין אינעווייניק, שטעל איך זיך גלייך אַוועק ביים פענצטער, כדי צו כאַפּן אַ לעצטן בליק אויף מיין היימשטאָט ווירזבניק, וועלכע איך פאַרלאָז איצט אויף שטענדיק.

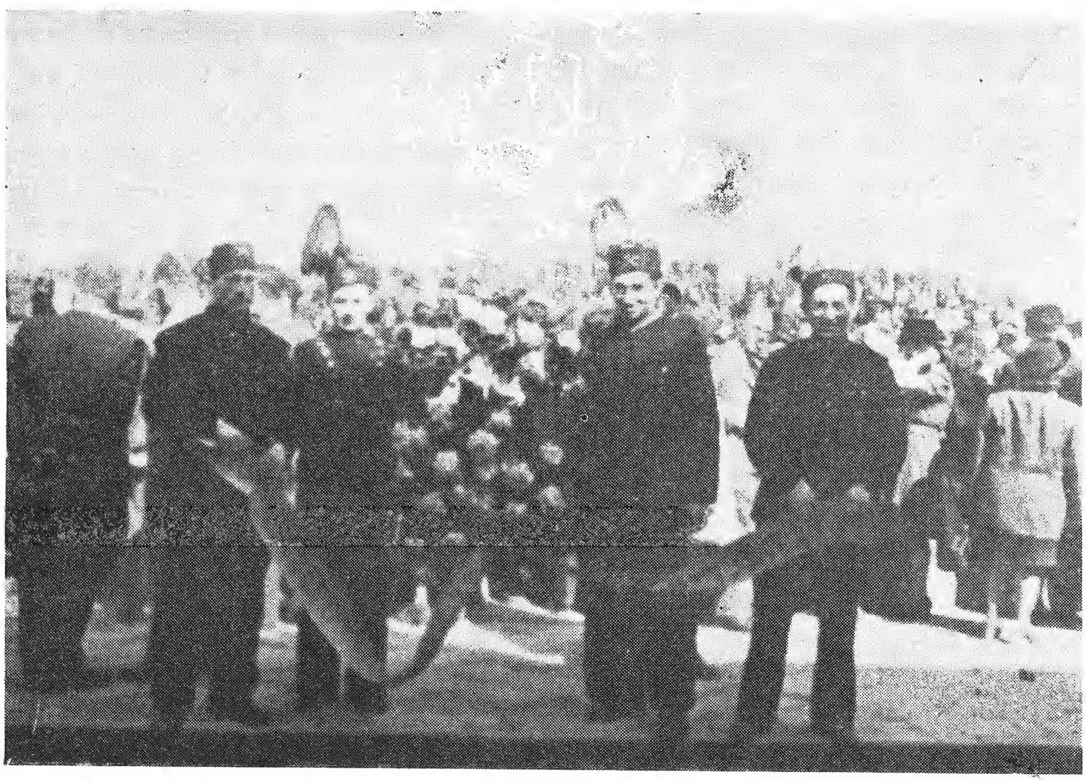
נישט רירנדיק מיינע ליפּן, נאָר מיט מיין אַנגעווייטיקט האַרץ, מורמל איך שטיל אין זיך „יתגדל ויתקדש" און גיב אָפּ כבוד דעם הייליקן אַנדענק נאָך אַלע אונדזערע נאָענטע און דער גאַנצער קהילה ווירזבניק.

דער צוג איז שוין גאַנץ ווייט פון דער סטאַציע אָפּגעפאָרן, שוין דורכגעפאָרן אפילו דעם גרויסן שטיין, וועלכער געפינט זיך ביים עק פון דעם מיכאַלעוועער וואַלד. דער שטיין וועלכן אַלע האָבן געקענט און אַזוי

פיל יידישע נעמען פון אונדזערע וויערזבניקער זיינען געווען אויף אים אויסגעקריצט.

מיר זיינען שוין אַפּגעפאָרן אַ היפּש שטיקל וועג, נאָר מיינע אויגן זיינען נאָך אַלץ געווענדעט אין דער ריכטונג פון וויערזבניק, און אין דעם מאָמענט, וואָס איך האָב שוין נישט געקענט זען מער אונדזער שטאָט דורך דעם פענצטער פון צוג, האָבן מיין האַרץ און זכרון גלייך פאַרטרעטן די אויגן און איבערגענומען דאָס בילד פון מיין היימשטאָט וויערזבניק. דאָרט וועט אַלץ פאַרבלייבן, וואָס איך האָב צום לעצטן מאָל געזען און די איינדרוקן, וואָס איך האָב געפילט, ביז די לעצטע מינוטן פון מיין לעבן.

*

ארבעטער לעגן בלומען אויף דעם קבר פון געפאלענע העלדן
אין קאמף קעגן די נאצישע בעסטיעס

שרה פוסטבסקי — שטיינהארט

קיין וויערזבניק אויף קבר־אבות

אַ פּאָר מאָנאַטן נאָך דער באַפרייאונג, ווען איך בין שוין אַ ביסל צו זיך געקומען, בין איך נאָך אַ לאַנגן און שווערן וועג געקומען פון לאַגער בערגען־בעלזען קיין לאָדזש, כדי צו טרעפן עמעצן פון מיין פאַמיליע. לײדער, האָב איך קיינעם נישט געפונען, ווייל אַלע זיינען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע מערדער, און עס איז מער נישט געבליבן ווי דער קבר פון מיין פאָטער אויפן בית־הקברות אין וויערזבניק.

צוליב דעם האָב איך באַשלאָסן צו פאָרן אַהין און אָנקומען אויף קבר־אבות צו מיין פאָטער, וועלכער איז געווען שו״ב אין דער קהילה.

געווען איז דאָס אין אַ מאָנטיק אינדערפרי, דעם אָנפאַנג פון חודש נאָוועמבער 1945 יאָר, ווען איך בין אָנגעקומען קיין וויערזבניק.

דער איינדרוק מיינער פון דעם צוזאַמענטרעפן פּנים־אל־פּנים מיטן שרעקלעכן חורבן וואָס איז דאָ פאָרגעקומען, איז געווען דערשיטערנדיק.

די גאַסן זיינען געווען די זעלבע גאַסן, די הייזער — די זעלבע, בלויז די יידן זיינען נישט געווען און אַרום און אַרום האָט געהערשט אַ ווילדע, דערדריקנדיקע פּוסטקייט...

פון דעם ייִדישן ישוב איז גאָרנישט געבליבן, אַפילו די שול איז פאַרברענט געוואָרן. בלויז דער בית־הקברות איז געבליבן. אָבער אויך דאָ — האָט זיך אַ סך געענדערט. דער אייזערנער טויער מיטן הילצערנעם פאַרקאָן — זיינען מער נישט געווען. מען האָט עס צערויבט, צעראַבעוועט, געפּלינדערט. אויך אַ סך מצבות זיינען געווען צעשטערט. דער אוהל, וואָס איז געווען נאָענט ביים אַריינגאַנג — איז פאַרשוווּנדן. נישט ווייט פון דאָנען איז געווען דער קבר פון מיין פאָטער, נאָר איך האָב אים קוים געפונען, ווייל אַלץ האָט זיך געענדערט.

דערווייל האָב איך דערפילט, אַז בייזע אויגן שפּיאָנירן מיר נאָך און כ׳האָב אָנגעהויבן מורא צו האָבן — נישט פאַר די טויטע, נאָר פאַר די לעבעדיקע צוויי־פיסידיקע חיות...

איך בין שנעל אַוועק פון דאָרט און איך האָב זיך אָפּגעגעבן צו אַמאָליקע באַקאַנטע גויים. אומעטום ווו איך בין געקומען, האָט מען מיך אויפגענומען מיט דעם „ברוך־הבא — דו לעבסט ? !״ און באַלד האָט מען מיך טאַקע גענומען פאַרשן — וועגן וואָס איך בין געקומען. ביי דער „געלעגנהייט״ האָבן זיי מיר אויך דערציילט, אַז געוויסע יידן, וועלכע זיינען אַהער געקומען אָפּנעמען פאַרמעגן, זיינען דערמאָרדעט געוואָרן דורך אָרטיקע פאַרברעכער. זייערע ווערטער האָבן מיך געשטאָכן ווי פאַרסמטע שפּיזן און האָבן ביי מיר דערוועקט דעם ווילן צו אַנטלויפן פון דאַנען — וואָס שנעלער און וואָס ווייטער !

כ׳האָב נישט געקאָנט מער אויסהאַלטן די געפּרעסטע לופט און די טמאדיקע ערד, וואָס איז אָנגעזאָפּט מיט יידיש בלוט. נאָר איין זאַך האָב איך נאָך געוואָלט מקיים זיין : אַזוי ווי איך וועל שוין מער אַהער נישט צוריקקומען, וויל איך אָפּשייד נעמען פון מיין פאַרשטאָרבענעם פאָטער...

אויף צומאָרגן אינדערפרי, האָב איך זיך ווידעראַמאָל אָפּגעגעבן אויפן בית־הקברות און צוגעגאַנגען צום קבר. אָט שטיי איך פאַר אים און טראַכט... כ׳האָב געמיינט, אַז איך וועל אַהער קומען, וועל איך מיר אויסוויינען דאָס האַרץ, כ׳וועל אויסגיסן אַ ים מיט טרערן, ווייל נישט בלויז אויף מיין פאָטערס קבר שטיי איך דאָ, נאָר אויפן קבר פון גאַנצן יידיש, וויערזבניק. אָבער עס פעלט גאָרנישט קיין טרער... דער קוואַל פון מיינע טרערן איז אויסגעטרוקנט... איך שטיי ווי פאַרשטיינערט, פאַרגליווערט און קען אַפילו קיין קרעכץ פון מיין האַלדז נישט אַרויסברענגען. איך בין גאַנץ פאַרשטומט ! אפשר איז דאָס צוליב דעם וואָס איך ווייס נישט פאַרוועמען פריער צו וויינען ?... צי פאַר מיין פאָטער, וועלכער איז געשטאָרבן „באַצייטנס״ און איז געבראַכט גע־

וואָרן צו קבר־ישראל, צי פאַר דער מוטער, שוועסטער און ברידער מיט זייערע פאַמיליעס, וועלכע זיינען דערמאָרדעט געוואָרן און מ'ווייסט אַפילו נישט ווו זייער געביין ליגט ?...

און אַזויווי איך שטיי פאַרשטאַרצט פון פיין און ווייטיק, שפּראָצט אַרויס אַזויווי פון אונטער דער ערד אַ גוי, וועלכער איז נאָכגעגאַנגען זיינע קי, וואָס האָבן זיך געפּאַשעט אין דער געגנט. די קי זיינען אַריינגעקראָכן אין בית־הקברות, און ער נאָך זיי, געדרייט זיך צווישן די קברים, און אַז ער האָט מיך פלוצעם דערזען, האָט ער זיך דערשראָקן און איבערגעצלמט... זיין דערשיינען האָט מיך אויפגעמונטערט און אָפּגעריסן דעם געדאַנקען־גאַנג איבער אַ פאַרלוירענער וועלט. כ'האָב זיך געגעבן אַ קוק אַרום און געזען אונטער מיר אַ גאַנצע סטאַדע פון קי, וואָס פּאַשען זיך אויפן בית־הקברות, און אַרום און אַרום — פּאַסטעכער, וועלכע אָבסערווירן מיך די גאַנצע צייט.

מיט אַ שווער געמיט האָב איך זיך געריסן פון אָרט און געגאַנגען צוריק אין מיין געוועזענער היימשטאָט. איך גיי איבער די גאַסן, וועלכע זיינען מיר אַזוי גוט באַקאַנט, יעדעס שטיינדל, יעדעס גראָזל זאָגט מיר עפּעס, און דאָך פיל איך זיך אַזוי איינזאַם און פרעמד.

גייענדיק אויף דער סטאַראַכאָוויצקע־גאַס, האָט מיך באַמערקט די פאָטאָגראַפיסטין, וואָס האָט געוווינט קעגנאיבער דער אַפּטייק און האָט מיך אַריינגערופן צו זיך אין שטוב אַריין. זי איז געווען פאַקטיש די איינציקע, וועלכע האָט זיך אויפגעפירט ווי אַ מענטש! טראָץ דעם, האָב איך לאַנג נישט געקאָנט פאַרבלייבן ביי איר אין הויז, עפּעס האָט מיך געטריבן פון דאָרט. עפּעס אַן אומבאַוווסטע קראַפט האָט מיך געדרענגט און געטריבן איך זאָל אַוועק וואָס שנעלער און וואָס ווייטער! און טאַקע דעם זעלבן טאָג בין איך מיט אַ צעבראָכן האַרץ אַוועק פון וויערזבניק — דאָס מאָל — אויף תמיד.

אויף אַן אזכרה פון די וויערזבניקער לאַנדסלייט אין טאָראָנטאָ (קאַנאַדע)

יצחק קרבל

ה„וויט" שיקר ביודעין

בעצם התחילה הנדידה מהעיר מיד לאחר השריפה.

זוכרני, כאשר חזרתי העירה מהכפר הסמוך, „אוסטרו־ז׳נקה" נתגלה לעיני המחזה הנורא של שריפת בית המדרש הגדול, שבסמוך למלחמת העולם השניה שופץ בטוב טעם ע״י קרן שהעמידה לרשות הקהילה משפחת הלר המפורסמת, בעלת המנסרות ובית החרושת ללבידים.

נתכנסנו מספר בחורים בסתר והחלטנו שמנוי וגמור עמנו — לא לחיות תחת עול הכיבוש של החיה הנאצית. אמרנו ועשינו: למחרת בבוקר, בחמישי לנובמבר 1939, יצאנו לכיוון הגבול המזרחי, לדרך שאף אחד מאתנו לא ידע לאן היא תוביל, ושאחדים ממנה לא יחזרו לעולמים.

בין היוצאים היו: משה סמט, יוסף וילנצ׳יק ז״ל,

בני העיר וירזבניק בברגן־בלזן 1945, ליד שער הנצחון של ב:ות הברית:
עומדים: פלד־פיצר, י. קרבל, צימרמן וארבייטסמאן

הגרמנים הקפידו על ביצוע מדוייק של הפשע, כי פרט לבית הכנסת ולבנין התלמוד־תורה הסמוך לא תיגע האש בכל הבנינים שבסביבה.

הכאב כרסם בכולנו: כמה זכרונות היו קשורים בבנינים אלו, והנה עתה הרגשת שבבת אחת נחרבה ונשמ־דה פינה יקרה מהחיים שלך.

משה בינשטוק, יצחק לוסגרטן ז״ל, אברהם מנלה ז״ל, חיים ינקעל ז״ל, הבן של „בעל העגלה" — כפי שקראו לו, בנו של הבלן הגיבן, אשר שמו נשמט מזכרוני, אבל ידוע לי שאיננו עוד בחיים ואולי עוד כמה בחורים שמרחק השנים השכיחם.

הדרך היתה מסוכנת מאד, ובעיקר, בגלל ההלשנות

של משתפי הפעולה הפולנים והיה צורך שלא להתבלט וללכת בדרכים סמויות, לעתים עשרות קילומטרים ברגל בין יערות ושדות.

הכביד עלינו גם המשא של הבגדים שכל אחד מאתנו לבש 3 — 4 חולצות ושתי חליפות — לכל הפחות.

בדרך הספקנו כבר לראות את המחנות של יהודי צ'כוסלובקיה, אשר היו פזורים החל מסנדומיז העיר והלאה. לכאורה היו אלה מחנות מעבר, אבל לאמיתו של הדבר, היו הם המחנות הראשונים המיועדים ל,,פתרון הסופי".

הגענו לרוזודוב העיר וכאן נעצרנו בגלל הלשנה ונכלאנו ע"י הגרמנים בבית הכנסת העירוני אשר נהפך ע"י הגרמנים לאורוות סוסים.

במשך שבוע ימים לא ידענו מה צפוי לנו.

התהלכו שמועות שונות על פסקי־דין מוות, על העברה דרך נהר הסן, מעבר לגבול החדש עם רוסיה, ועוד כל מיני שמועות.

אולם, לאחר שבוע ימים נלקחנו למפקדת ה־ס. ס. ותחת משמר כבד הובלנו עד לנהר ומשם העבירונו בסירות לגדה השניה של הנהר.

המעבירים היו אוקראינים, ימח שמם, שלא מנעו מאתנו התעללויות, כולל הפיכת הסירות לתוך המים, ועליהם הוסיפו עוד הגרמנים יריות מנשק אוטומטי מעל לראשנו.

זוכרני, שהגעתי לצד השני רטוב עד לשד עצמותי והייתי רק בגרביים כי הנעליים נפלו לי לתוך המים — וכך נאלצתי לרוץ קילומטרים רבים בלי נעליים, עד שלעת ערב הגענו לעיירה גורוכוב — בצד הכיבוש הרוסי.

משם עברה כבר הדרך ללא סיבוכים והרכבת הובילה אותנו לעיר המחוזית לבוב, בה התרכז מספר ניכר של בני העיר.

עם זאת, לא פסקו הנדודים. חלק מאתנו נדד הלאה לפנים רוסיה, חלק התחרט וחזר לכיבוש הגרמני, שם נספו ביחד עם הוריהם יעם יתר בני עירם.

הנדודים כללו גם מחנות בסיביר, באסיה התיכונה, במזרח הרחוק ובכל יתר חלקי רוסיה הגדולה.

הניתוק מהמולדת, מהעיר ומבני המשפחה — היה מוחלט. שום ידיעה לא הסתננה על מה שהתרחש עד לשנת 1944, יום בו שטפו גייסות הצבא הרוסי את כל המחוז ובתאריך 15 לינואר 1944 כבשו בסערה את העיירות: אוסטרוביץ, ילז'ה, וירזבניק, ונכוצק, סקרז'יסקו, קונסק, שידלוביץ, כמילניק, אוז'רוב, אופטוב, ועוד.

מכתב ממוכתר הכפר

הייתי פעם בקבוצה קטנה של חברים במחנה והקשבנו בחשאי לרדיו, והנה באה ההודעה על שחרור עירנו ע"י הרוסים. לשמע זאת התעלפתי. החברים שהקימו אותי, לא ידעו מה קרה לי, רק לאחר שהתאוששתי קצת סיפרתי להם שזאת עירי. מאי־שם הוציא מישהו בקבוק וודקה, (תוצרת מחתרת), וחגגנו את השחרור. ואולם — מאז ניקרה במוחי המחשבה: האם נשאר מי בחיים, האם אזכה עוד לראות את הורי, אחי, אחיותי?

זכרתי שהורי גרו לפני המלחמה בכפר הקרוב לעירנו ופניתי למוכתר הכפר בבקשה שיודיעני מה עלה בגורלם. לאחר כחודש ימים קבלתי את תשובתו בזו הלשון, (בתרגום מפולנית):

,,אביך לייבוש קרבל, הוסע מכאן ע"י הגרמנים בשנת 1940. מה עשו אתו הגרמנים, אין לנו מושג. בכל אופן כאן הוא לא נמצא.

מסמך זה שמור בידי עד עצם היום הזה. האמנם לא ידע המוכתר ,,מה עשו" הגרמנים עם אבי או עם כל יהודי?! והיה לו נוח יותר לשקר.

אולם, לאור ידיעה זו, לא היה לי כבר מה לחפש בעירי — ולכן, המשכתי לנדוד. ידעתי שאחותי הוצאה עם עוד קבוצת ילדים ונערות לשבדיה, אח אחד נמצא אי־שם בפרטיזנים או בצבא הפולני ויותר מזה לא ידעתי.

מאסר ע"י הרוסים

המשכתי לנדוד בכיוון מערב בתקווה שאוכל בצורה זו להגיע לארץ־ישראל. בדרך ליד הגבול הרוסי־גרמני קרתה לי תקלה, מישהו הלשין עלי — והפעם נאסרתי ע"י הרוסים. החלו חקירות מיגעות ומתישות בלילות, לפי מיטב השיטה של ה־ק. ג. ב.

החלטתי לגלות את האמת. אמרתי לחוקר שאני יהודי החפץ להגיע לארץ ישראל, הארץ היחידה בה אוכל לחיות כיהודי.

הוא נדהם מתשובתי, והחימה בערה בו להשחית. — ,,איך זה שאתה רוצה להחליף נשר, (הכוונה לרוסיה), לקוקיה", (הכוונה לפלסטינה דאז).

למרבה המזל, החליטו אצלם החלטה אחרת מכפי שהוא תיאר ונמסרה לי הבשורה: ,,לך לכל הרוחות", בתוספת ,,ספרותית": ,,אתה תנדוד לכל כך הרבה זמן עד אשר המכנסיים יפלו ממך ולארץ ישראל לעולם לא תגיע".

אבל נראה, שגורלי רצה אחרת. הנבואה המשונה של החוקר הרוסי לא נתקיימה, ואני חי כיהודי גאה וחופשי בארצי המשוחררת עד עצם היום הזה.

משה ניימאַן

געיאָגט און געפּלאָגט ביז צום פּאַרטיליקן

באַלד נאָכדעם ווי די דייטשישע האָרדעס זענען אַריינמאַרשירט אין אונדזער שטעטל אַריין, האָבן זיי גלייך אָנגעהויבן צו ראַבעווען און פּלינדערן יידיש האָב־און־גוטס. אַ נייעם „מנהג" האָבן זיי אַריינגעפירט, אַז די געשעפטן האָט מען ביי די יידן צוגענומען און אַריינגעזעצט אין זיי זייערס אַ „טרויהענדער".

אויך צו מיינע עלטערן — הערשל און חנה ניימאַן, וועלכע האָבן געפירט יאָרנלאַנג אַ געשעפט מיט רוי־לעדער, האָבן די נאַציס אַריינגעזעצט זייערס אַ הונט אין געשטאַלט פון אַ „פאָלקס־דייטש". פאַרשטייט זיך, אַז דאָס האָט באַדייט פאַר מיינע עלטערן אַ שרעקלעכן מאָראַלישן קלאַפּ, ווייל מיטאַמאָל האָבן זיי דערפילט ווי דער באָדן איז זיי אַנטרונען פון אונטער די פיס.

אָבער נישט נאָר מאָראַליש האָט די זאַך באַטריבט, נאָר אויך פיזיש האָט זיך עס אויסגעווירקט אויף אַ גאָר שאַרפן אויפן. דער אָפּצאָל, וואָס זיי האָבן באַקומען פאַר דער אַרבעט אין זייער אייגענעם געשעפט איז געווען אַזוי מינימאַל, אַז עס האָט נישט געקענט סטייען אויף צו דערנערן אַ שטוב מיט זעקס קינדער ווי אונדזער פאַמיליע האָט געציילט.

אָבער דאָס האָט די דייטשישע אונטערדריקער ווייניק וואָס אָנגעגאַנגען. זיי האָבן נאָר געטראַכט וועגן איין איינציקער זאַך — וויאַזוי אַרויסצושיקן וואָס מער לעדער קיין דייטשלאַנד.

שיקאַנעס און גרוילטאַטן

שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די אַלע דערשיינונגען פון רויב און גנבות, זענען בלויז געווען אַ „פאַרשפּיל" צו דעם וואָס האָט געפאָלגט נאָך זיי.

מיט דער צייט האָבן זיך אָנגעהויבן טאַטן פון פאַרפאָלגונג, סאַדיסטישע איזדיעקעווען זיך און אונטערדריקונג אויף יעדן טריט און שריט.

מ'האָט אָנגעהויבן צו כאַפּן מענטשן פון דער גאַס און פון די שטיבער און פאַרשיקט זיי אויף שווערע קאַטאָרזשנע אַרבעט. מיר האָבן געוווינט לעבן דער גמינע, אַזוי דער גורל האָט אָן אונדז שווער אָנגעטראָפן, ווייל מיר זענען געווען צווישן די ערשטע קרבנות און תמיד אויסגעזעצט דער געפאַר.

מיין פאָטער איז טאַקע געווען דער ערשטער וועלכן מ'האָט אָפּגעשוירן אויף כוח די באָרד. דערצו האָבן זיי דאָס געמאַכט, אויף אַ שפּאָטלעכן אופן, אַזוי אַז מ'האָט נאָר געשוירן אַ טייל און דער טאַטע האָט געמוזט דערנאָך אַרומזוכן עמעצן ער זאָל אים אינגאַנצן אָפּשערן, כדי נישט צו זיין צו שפּאָט ביי מענטשן.

פּליטים

פּלוצעם האָבן די נאַצישע מערדער אָנגעיאָגט צו אונדז מאַסנווייז פּליטים פון פּלאָצק און פון לאָדזש און מ'האָט זיי געדאַרפט אונטערברענגען די מענטשן, זיי זאָלן נישט אונטערגיין. מיר האָבן דעמלט פּרייוויליק אַריינגענומען צו אונדז אין הויז אַריין אַ פאַמיליע און זיך געטיילט מיט זיי מיט אַלעמען, כאָטש מיר האָבן שוין געליטן פון אַ גרויסער נויט. אַזויווי ס'זאָגט אַ שפּריכוואָרט, אַז „אַ פריינט דערקענט מען אין אַ נויט", האָט זיך טאַקע אַרויסגעוויזן די גאַסטפריינדשאַפט און קרבנות־וויליקייט פון די וויערזבניקער צו די אָנגעקומענע פּליטים אין באַדינגונגען פון דחקות אַלס מוסטער פון מאָראַלישע ווערטן אין זין פון אייביקן געבאָט:

ואהבת לרעך כמוך.

געכאַפּט אויף אַרבעט

דערנאָך האָט זיך אָנגערוקט אַ נייע פאַזע פון ברוטאַלן טעראָר און אונטערדריקונג. מיטאַמאָל האָבן די נאַציס אָנגעהויבן צו כאַפּן מענטשן פון דער גאַס און אויך פון די הייזער — און זיי פאַרשיקט אויף צוואַנגסאַרבעט. אויך מיין פאָטער האָט געטראָפן דער פינצטערער גורל און זיי האָבן אים געכאַפּט און אַוועקגעשיקט.

איך אַליין, האָב זיך באַצייטנס דערוווּסט וועגן די

פאַרשיקונגען און כ'האָב זיך אויסבאַהאַלטן. פונדעסטוועגן האָט מען צו וויסן געטון פון דער יידישער געמיינדע אַז אויב ס'זענען פאַראַן צווישן די פאַרשיקטע פאַרהייראַטע מענער וועלכע האָבן קינדער, קען מען זיי „אויסלייזן" — אויב מען וויל — שיקנדיק אויף זייער פּלאַץ — יונגע מענטשן, קאַוואַלירן.

מיין מוטער, וויסנדיק שוין ווו מיין פאָטער געפינט זיך, האָט מיר זאָרגפעלטיק געגרייט אַ פולן רוקזאַק מיט פאַרשידענע זאַכן און האָט מיך באַגלייט אין אומבאַקאַנטן וועג מיט אַ צעבראָכן האַרץ און פאַרוויינטע אויגן. און אַזוי בין איך אַרויסגעגאַנגען פון מיין געבוירן־שטעטל מיט אַ רוקזאַק אויף דער פּלייצע און אַ געלער לאַטע אויפן אָרעם און געלאָזט זיך אין וועג אַריין.

ווי איך בין נאָר אָנגעקומען אויף דעם באַשטימטן פּלאַץ, זענען מיך די נאַציס איבערפאַלן מיט שלעג און מיך אַזוי לאַנג געשלאָגן און געמםיתט, אַז איך האָב שוין אויפגעהערט צו פילן דעם ווייטיק פון די קלעפּ.

מיין פאָטער האָבן זיי טאַקע אַרויסגעלאָזט און מיך האָט מען איבערגעלאָזט אויף זיין אָרט. אַזוי האָבן זיי געהאַנדלט אויך מיט אַ סך אַנדערע יונגע מענטשן, וועלכע זענען געקומען אויסלייזן זייערע עלטערן.

אַוועקגעפירט קיין לובלין

נאָך אַ קורצער צייט, האָט מען מיך מיט אַ גרופּע מענטשן אַוועקגעשיקט אין דער געגנט פון לובלין, נאָענט צו די פּלעצער, וואָס זיי האָבן פאַרנומען ביי דער רוסישער גרענעץ. נאָך זעקס וואָכן איז געקומען מיין פאָטער קיין לובלין און האָט נאָך אַ לאַנגער שתדלנות און אָנשטרענגונגען באַוויזן מיך צו באַפרייען פון דעם נאַצישן יאָך, פון דער צוואַנגס־אַרבעט און מיר זענען צוזאַמען צוריקגעקומען קיין ווירזבניק. ווען עס איז פאַרגעקומען די אויסזידלונג, האָב איך געאַרבעט ביים גרויסן אויוון און מ'האָט מיך צייטווייליק נישט גענומען. דערנאָך האָב איך אָבער מיטגעמאַכט אַלע זיבן מדורי גיהנום ביז איך בין אין 1945 באַפרייט געוואָרן דורך די אַמעריקאַנער. פון מיין גאַנצער פאַמיליע איז בלויז לעבן געבליבן מיין ברודער וואָווע, וועלכע האָט באַצייטנס געפליכטעט קיין רוסלאַנד (איצט וווינט ער אין טאָראָנטאָ).

די איבעריקע — מיינע עלטערן און 4 שוועסטער זענען צוזאַמען מיט אַלע ווירזבניקער קדושים בעסטיאַליש דערמאָרדעט געוואָרן. זייער הייליקער אָנדענק וועט שטענדיק בלייבן אין מיין האַרץ.

✶

צבי מגן (הרשל פאנצער)

מעבדות לחרות

יהודי וירזבניק־סטרכוביץ, כיהודי כל העיירות בגולה עסקו במסחר קמעוני, מלאכה ותעשיות־יד. בסביבתה היו מצויים גם מנסרות (טארטאקים), וכן בית־חרושת ללבידים שבהם עבדו גם פועלים יהודים. אבי ע"ה ר' זאב־וועלוועל פנצר היה סוכן משנה אצל סוחר העורות אייזיק ניימן — ועל כך פרנסתו.

במשפחה היו ארבע אחיות ושני אחים. אבי היה יהודי אדוק ושומר מצוות ובבית קבלנו חינוך דתי קפדני. בהיותי בן 16, נעשיתי בן לוויה של ר' ראובן ליכטנשטין מנכבדי העיירה, שלעת זקנתו כהו עיניו מראות, על מנת לסייע בידו, בעת הליכותיו, נסיעותיו וביקוריו. בשעות הפנאי והמנוחה, הייתי מקריא בפניו פרקים מהתורה ומהתנ"ך, ומאידך — למדתי מיהודי נפלא זה את השפה העברית שהיתה שגורה בפיו, על היגוייה ומכמניה.

עם כניסת הגרמנים לעיירה, אסרו מיד על היהודים לסחור, החרימו את הרכוש, בזזו החנויות, קבעו תחום־מושב שמעבר לו נאסר על היהודים להימצא, וגזרו עבודת כפיה על כל בן 16 ומעלה. זה היה הגטו בשלביו הראשונים.

בתוקף צו עבודת הכפיה של הגרמנים עבדתי החל משנת 1940 בבית משרפות ללבנים. העבודה התנהלה בשתי

משמרות, כאשר יום יום היינו בשעה קבועה בבוקר מובלים תחת משמר אוקראיני למקום העבודה, ועם תום המשמרת — חזרה לגיטו.

יום העבודה נמשך 10 שעות ומעלה, והשכר היה כה נמוך שלא הספיק אפילו לרכישת לחם לשובע.

בסתו 1942 נפוצו בעיירה שמועות כי עומדים לגרש את היהודים ממקומם למחנות ריכוז, והשמועות גברו והלכו מיום ליום. והנה באחד מימי חשון תש״ג עברה שמועה מפה לאוזן כי יום הגירוש הולך וקרב. באותו יום, נזכר אני, עבדתי משמרת לילה, וכשהגיע הערב והתקרבה שעת היציאה לעבודה, קמה מהומה בבית. אמי פרצה בבכי, שכן לבה ניבא לה, כי מרחפת סכנה וזו תהיה יציאה ופרידה לעולמים. בידעי יפה מה צפוי לי אם לא אתיצב לעבודה, ניסיתי להרגיעה, וגם אבי עמד לצדי וטען כי אין להעלות על הדעת היעדרות מהעבודה, וכך יצאתי את הבית וגם אחותי אתי, אף היא לעבודה באחד מבתי החרושת שבסבי־בה. מאותו ערב זכור לי מקרה מיוחד. בלכתי לבדי בדרך פגשני קצין המשטרה היהודית ירמיה וילצ׳יק שהיה מבאי ביתנו, אשר הזמינני לבוא ולהשתתף בחתונת בתו הנערכת בערב זה. הם ידעו כבר כי העיירה עומדת לפני חיסולה וברצונם היה כי הילדים יצעדו לקראת גורלם כאיש ואשתו ולא כחתן וכלה. כמובן שעקב השתהות זו, הגעתי לבית החרושת באיחור של דקות מספר, והזקיף שע״י השער שהיה גוי אוקראיני, גידף אותי, דחף אותי לחדר המשמר והפילני ארצה, ע״י מכות נמרצות באלה הכבדה שבידיו. נהמות כאב, גניחות וצריחות פרצו מגרוני, ולשמע הצעקות הנוראות הופיע במקום מנהל בית החרושת. בראותו אותי שוכב מוכה וזב דם, פקד על הזקיף להרפות ממני, וכך ניצלתי.

כרגיל, היינו מסיימים את משמרת הלילה בשעה 6 בבוקר ומפנים את המקומות לבאי המשמרת השניה, אבל הפעם משעלה השחר, הגיע לאזנינו הד של יריות רובים. לא ידענו את פשרן, אך הלב ניבא לנו רעות, וככל שהאיר היום הלכו וגברו היריות ללא הפסק. בקוצר רוח חיכינו לבוא המשמרת השניה, אבל לתמהוננו בשעה 6 הופיע מנהל העבודה קורצינסקי והודיע שאינו יכול לשחרר אותנו, כל עוד לא הגיעה המשמרת המחליפה. לאחר־מכן עזב את האולם והלך למשרד כדי להתקשר עם הגיסטאפו. כעבור דקות מספר חזר עם פקודה, כי עלינו לחזור מיד לעבודה ולהמשיך את המשמרת השניה. הבינונו שמשהו אינו כשורה וכי איזה אסון פקד את העיירה. ובעוד אנו מדוכאים ומתרג־שים, ניכרת על פניהם של הפועלים שעבדו אתנו, שמחה ולעג לאידנו. בשעה 2 נכנסה בשער שיירה של בחורים צעירים מבני העיירה, אשר נצטוו להחליף אותנו בעבודת המשמרת. מפיהם נודע לנו, כי בשעות הבוקר המוקדמות הקיפו את הגיטו והוציאו את כל היהודים, זקנים, נשים וטף וריכזום בכיכר השוק. במקום נערכה סלקציה, בה הבדילו את הצעירים לחוד, ואת האחרים לחוד. את הצעירים לקחו מהכיכר למחנות העבודה ואת האחרים הובילו לאי־שם מחוץ לעיירה. אותנו עובדי משמרת הלילה הובילו לאחר שתי יממות של עבודה, אל מחנה מגודר בסמוך לבית החרושת וכלאו אותנו בין גדרי תייל. עבודתנו הראשונה במחנה זה היתה להתקין את גדרות התיל, ולנקות את מכלאות הסוסים שישמשו לנו מגורים. מני אז ועד יום השחרור ב־1945, לא יצאתי מעבר לגדרות של מחנה הריכוז.

מחנה מאיובקה

על גורל משפחתי לא ידעתי דבר מאז נפרדתי מהם, פרט לזאת שנלקחו ונשלחו למחנה הקרוי „טרבלינקה". לימים נודע לי שאחותי היחידה נמצאת באחד המחנות הסמוכים ועובדת עם בנות יהודיות אחרות במנסרה. באחד הערבים עם רדת החשכה, שמתי נפשי בכפי והתגנבתי החוצה מהמחנה על מנת לחפש ולמצוא את אחותי. הגעתי עד לשער המחנה והעמדתי פנים כי אני נמנה עם הפועלים הפולניים שהותרה להם היציאה והכניסה למחנה וממנו, ולמזלי אף אחד לא עיכב בעדי. אחותי נדהמה לראותני, ולא האמינה למראה עיניה, כי היא חשבה אותי כבר בין המתים. היו אלה רגעי הנחמה היחידים, במשך כל שנות נדודי במחנה הריכוז.

במחנה מאיובקה, נכלאו מאות יהודים, בין אלה רבים מהעיירות הסמוכות. מספר הכלואים עלה וירד לסירוגין. מדי פעם נערכה סלקציה, את הכושלים והחולים היו מוצי־אים ומעבירים למקומות אחרים, אבל לאחר מכן נודע לנו כי הם הוצאו להורג. סלקציה אחת זכורה לי במיוחד. נערכנו על מגרש המפקדים. לפי הנוהג חייב היה האחראי על כל בלוק להודיע על מספר הנוכחים במפקד וכן מספר הנעדרים. והנה בבלוק שעליו היה ממונה חתנו של וילצ׳יק, מצאו בחורה מסתתרת בעליית הגג. לפי פקודה — הורידו את הבחורה לעיני המפקד והוציאו להורג את שניהם, את הבחורה ואת האחראי, חתנו של וילצ׳יק שבליל הקודם לגירוש נוכחתי בחתונה שלו.

ניסיון פריצה

ביוני 19444 הודיעו כי כל הכלואים יועברו בקרוב למחנה אחר, בלתי ידוע. הודעה זו מילאה חרדה בליבות האנשים. במקביל לכך, פשטה שמועה, כי באחד הלילות תתקרב למחנה יחידת פרטיזנים, אשר תפרוץ פירצה בגדר,

וכל הרוצה למלט נפשו יוכל לעשות זאת. ואמנם באחד הלילות גילינו פירצה בגדר, ובעקבות הגילוי הזה התחילה מכל הבלוקים ריצה מבוהלת לעבר הפירצה. למרבה האסון, עוד בטרם הספיקו הבורחים לעבור, הומטרה עליהם אש תופת מכל מגדלי השמירה, וכמאתיים יהודים נפלו חלל מכדורי המרצחים.

הדרך ל„אושביץ"

למחרת היום, נצטוו כל הכלואים להתייצב במגרש המפקדים. חילקו בינינו את שארית המזון שהובאה מהמחס־נים והובילונו למסילת הרכבת, שם עמדה שורה של קרונות משא, שלתוכם הוכנסנו צפופים ודחופים באין אויר לנשימה וסגורים על מנעול ובריח.

לאחר שעות של המתנה, זזה הרכבת לכיוון בלתי ידוע ובתום מסע של 3 ימים הגענו לשער הגדול ו„המפורסם" של מחנה אושוויץ. הרכבת נעצרה ליד מחנה בלוקים צדדי והקרונות נפתחו. הזוהמה היתה ללא נשוא ולא היה קרון שלא היו בו חנוקים. מהקרונות הובילו אותנו אל צריף המקלחות. נצטווינו להשאיר את בגדינו ואת כל החפצים שהיו אתנו. העבירו אותנו דרך מזלפי מים קרים ליד מקום בו נמצאו המקעקעים ועל כל זרוע קיקעו את המספר השוטף. מאותו רגע הפכתי להיות למספר A. 19517, לבוש בגדי אושוויץ מפוספסים הנודעים לשימצה.

הצוענים

מול הצריפים בהם שהינו היו אסירים צוענים, דבר זה נודע לנו מפי הקאפו של המחנה. באמצע הלילה הורגשה תנועה חשודה בסביבה, לא היה כל ספק שדבר מה מתרחש במקום, ואמנם, כשהאיר השחר נודע לנו כי הצוענים הוצאו בחשכת הלילה והובלו למשרפות הגזים, ועלינו, על הנשא־רים בחיים להחליפם בעבודה, במחנה, ללא הגבלה של שעות העבודה. לא עבר זמן רב וגם ממחנה זה הובלתי למחנה אחר.

הפינוי והבריחה

בבוקר ה־9 באפריל 1945 נפלה פקודה שכל אלה המסוגלים ללכת ברגל, יכולים לעזוב את המחנה. היה זה מסע הפינוי, ובליווי זקיפים יצאנו לדרך. 4 ימים נמשך המסע. צמאים ורעבים, ובגשם שוטף נאלצנו לצעוד. באותו זמן גמלה בלבי החלטה לברוח ויהי מה. חיפשתי כל מיני הזדמנויות ועם רדת החשיכה, שיכנעתי את אחד מחברי שיצטרף אלי וכך יצאנו מהשיירה והתחבאנו בין השיחים העבותים שבדרך. עם עבור הטרנספורט התחלנו ללכת ולאחר שעות מספר הגענו לפרברי העיר קלן.

על פנינו חלפו גייסות צבא גרמני שנסוג בבהלה מה־עיר. פגשנו בשני גרמנים והם הובילו אותנו לבית בו התגוררו בני ארצות שונות שנקלעו לכאן, ושם נתקבלנו בסבר פנים יפות. ב־16 לאפריל 1945 נודע לנו כי חיילים אמריקאיים מתקרבים לעיר, ושעת גאולתנו מתקרבת עם בואם.

יצאתי את הבית ולפני נגלה מראה מרהיב־עין, כשעל פני חולפים טורים של חיילים אמריקאיים, אשר לקחוני אתם אל החופש.

אחרי שנות סבל ועינויים לא יתוארו, משועבד ומושפל, כעלה נידף לרוח, חזרתי לצלם האדם. הייתי משוחרר.

✶

דרכו המופלאה של ר' הרשלווייזר

ר' הרשל צבי ווייזר, נחשב לאחת הדמויות הנעלות והמכובדות בתוככי קהילת וירזבניק. לשמחתנו, הוא נמצא איתנו בישראל ומאציל מאישיותו על באי אסיפות הזכרון הנערכות מדי שנה בשנה.

ר' הרשל-צבי נולד בעיר פשיטיק. אביו ז"ל, אשר כיהן כשו"ב בעיר זו, היה מפורסם כלמדן וחריף, והיה נערץ על כל יודעיו ומכיריו; כאחד מ„בני העליה" שבחסידי וורקא הצטיין באהבת הבריות, בדביקותו בתורת ישראל ובכמיהה לארץ חמדת האבות. ברוח זו חינך את בנו ר' הרשל עד שהגיע לפרקו, לשאת אשה ולהקים משפחה. בוירזבניק הופיע ר' הרשל ווייזר כחתן לוקח בתו של ראש משפחת קורנוסר, ר' מרדכי דוד ע"ה.

לא ארכו הימים, ור' הרשל ווייזר נתגלה כאישיות דגולה בעל תכונות תרומיות וסגולות מבורכות, תומך בכל מפעלי צדקה וחסד, מקבל כל אדם בסבר פנים יפות, אדם שידו נדיבה וביתו פתוח לכל.

לוויית חן מיוחדת היתה בכך שניחן בקול ערב ונעים ובתפילותיו כשליח-צבור בשבתות וחגים, הסב עונג נפשי והתרוממות רוח לקהל מאזיניו.

זוכר אני, עת משפחתי היתה גרה בשכנות לבית משפחת ווייזר בעודני נער, שבית ווייזר היה בית יהודי חם ומלא דביקות של מסורת יהודית שרשית, ומאחר והוא היה כאמור בעל קול ערב ומנעים זמירות, הנחיל והחדיר את החוש לשירה וזמרה בתודעת משפחתו, בלי הבדל מין וגיל.

בשבתות וחגים, בשעה שכל בני המשפחה היו מסובים לשולחן הערוך, הדהדה למרחקים שירת המקהלה של הבנים והבנות יחד, והזמירות המרנינות שבקעו מבית ווייזר הפיצו הווייה יהודית מיוחדת במינה.

התפילה „יהי רצון מלפניך שתעלינו בשמחה לארצנו, ותביאנו לציון עירך ברינה ולירושלים בית מקדשך" קיבלה אצלו משמעות מיוחדת ועוררה נימים של ערגה וכיסופים לארץ האבות. הוא חלם על עליה לארץ-ישראל וראה בה משאת נפשו, מעין „מצוות עשה" שיהודי מאמין ושומר מצוות חייב בה. באורח חיים זה וברוח זו, גידל וחינך את ילדיו — לתורה ולתעודה, לאהבת ישראל ולארץ-ישראל.

כך ניהל את ספינת ביתו על מי מנוחות עד ראשית שנות השלושים כששמי יהדות פולין התחילו להתקדר בעבים. והגם שבימים הללו — טרם העלה איש על הדעת את בוא השואה, גמלה בליבו ההחלטה לעזוב את הגולה הדווייה ולעלות לארץ-ישראל, והוא היה איתן בדעתו לתרגם את ההחלטה שבלב לשפת המעשה.

חלוצים לפני המחנה

כצעד ראשון למימוש שאיפתו זו שלח את בנו בכורו שמואל ארצה, כדי להורות הדרך לפניו. לשם כך השיג למענו „סרטיפיקט" ממכסת הסרטיפיקטים הראשונה שקיבלה בימים ההם „הסתדרות צעירי אגודת ישראל" בפולניה, ושמואל היה אחד מבין פעיליה בעירנו. כדי לא לעלות בגפו, התחתן שמואל ונשא לאשה את העלמה שרה בוים מלנציץ, אשר כיהנה כמורה בבי"ס „בית יעקב" בפשיטיק, ולאחר קבלת הכשרה מתאימה הגיעו שניהם, שמואל ורעיתו הצעירה בשנת 1935 כחלוצים לפני המחנה, כדי להקים את ביתם בארץ היעודה.

בהגיעם ארצה, נתקלו במציאות קשה ואפורה, וקשיים לאין ספור עמדו בדרך למחוז חפצם. מכאן, שהמכתבים להוריו לא היו נלהבים ביותר. ואולם, כל זה לא השפיע כמלוא הנימה על אישיותו החזקה ספוגת „חזון אחרית הימים" של ר' הרשל-צבי.

ואמנם, לימים נודע, כי בהיותו אחוז כיסופים עזים לארץ-ישראל ללא גבול ושיור, נחושה החלטתו של ר' הרשל לעלות ויהי מה, אפילו בדרך לא דרך של עליה בלתי ליגלית, (עליה ב')...

הוא גם נקט בצעדים מעשיים בכיוון זה, וכשהדבר נודע למשפחה, נדהמו. הם לא יכלו להבין כיצד זה יהודי „בעל בעמיו" היושב בכבודו של עולם, ייתפס לדרך הרפתקנית זרועת סכנות?! ברם, מאחר שנוכחו לדעת כי אין בכוחם להניאו מהגשמת מטרה נעלה זו, הבהילו בחפזה את הסבא, ר' יוסף חיים ז"ל מפשיטיק שיניא את בנו מלעשות צעדים נחפזים, שסופם מי ישורם?... וכן את האדמו"ר מוורקא זצ"ל, שהוא היה מכבדו ומחסידיו הנלהבים שישפיע עליו, ובמאמצים משותפים עלה בידם לעצרו מלכת בדרך בלתי ליגלית.

ר׳ הרשל עולה ארצה

בשכר היענות זו, ברכוהו שיצליח לעלות במהרה בדרך המלך עם רשיון עליה רשמי. ואמנם, לפי בקשת חוגים דתיים נענתה ממשלת המנדט בימים ההם לאשר מכסת סרטיפיקטים לרבנים כביכול, ואחד מהם ניתן לר׳ הרשל ווייזר שעלה לארץ מלווה בברכות הרבי, האבא, המשפחה, וכל יהודי העיר.

והנה קם הדבר והיה לעובדה. ר׳ הרשל ווייזר עלה ארצה, לא נסיעה לשם בדיקת המצב, אלא עליה של ממש, על מנת להשתקע. היה זה בשנת 1936, כשהגיע ר׳ הרשל ווייזר עם ארבעה מילדיו — אסתר, מרדכי, לאה וחנה, (שנה לאחר מכן הצטרפה גם הבת רחל). אשתו רבקה שהיתה ידועה כ„אשת חייל״ והצטיינה בניהול העסק וכבעלת גישה מסחרית מובהקת, גרסה שאין לחסל כליל את הישן לפני הנביטה של החדש, והיא נשארה זמנית בוירזבניק עם שלוש הבנות והמשיכה בניהול העניינים עד בוא המועד.

וכך נמשך התהליך האיטי של חיסול הרכוש ופירוד המשפחה עד פרוץ מלחמת העולם השניה, כשהן נשארו תקועות בעמק הבכא, ונתייסרו בכל הזוועות והסבל שפקד את כל היהודים באירופה.

כל הנותר בגולה „קדוש ייאמר לו״ וכל הנותרים בירושלים לחיים נשאר, „יחי יאמר לו״... שתי בנותיו היו ל„קדושות״ בתוך קהל ה„קדושים״, לעומתן, האם רבקה והבת הינדה היו בין המעטות של שארית הפליטה שזכו להצטרף כפליטה קטנה ל„פליטה הגדולה״ של המשפחה ומצאו את החיים בירושלים.

הכל מחדש

בארץ, כמובן היו נאלצים לבנות הכל מחדש, ולא מעט קשיים כלכליים נערמו בדרך המשפחה, אך ר׳ הרשל ווייזר

לא הלך לקראת חיים קלים שבעל סגולות כמוהו יכול היה להגיע אליהם. כאז בוירזבניק, כן עתה בישראל, חפצו היה להתפרנס מיגיע כפיו והוא הגשים זאת הלכה למעשה, ועד פרישתו לפנסיה עמל קשות יחד עם בת־זוגתו רבקה ובני משפחתו, מבוקר ועד ערב, כדי לפרנס את משפחתו בכבוד. ברם, על אף דאגתו זו ועיסוקו הרב קבע לעצמו עתים לתורה ולעיון.

עם כל המאמצים להצניע לכת, לא להתבלט קבל עם ועדה, הכירוהו רבים שבאו אתו במגע ועמדו על סגולותיו האישיות.

אכן, בפנינו דמות ססגונית ופטריארכלית בעלת הדרת פנים ושלוה יהודית המקרינה אצילות רוח ומידות תרומיות מסביב.

עתה, בהגיעם, ר׳ הרשל ורעיתו רבקה לשנות השיבה והגבורות, אנו מאחלים להם הרבה שנות חיים מבורכות, בריאות ונחת מיוצאי חלציהם. אמן, כן יהי רצון.

ח. ס. צ.פ.

גרשון ראזענוואלד — טאראנטא

דערמאנען — ברמז

לויטן פארלאנג פונעם טאראנטער קאמיטעט פון דער וויערזשבניקער לאנדסמאנשאפט, גיבן מיר דא אן אויסצוג פונעם בריוו־אויסטויש צווישן אונדזער לאנדסמאן גרשון ראזענוואלד אין „טאג־מארגן זשורנאל" אין קאנאדע.

„השובע רעדאקציע, טאג־מארגן זשורנאל!

אין אייער קאלום פון ד״ר קלארמאן ווערט דערציילט וועגן יזכור־ביכער, וואס מען האט פארלאנגט פון די ארויסגעבער אז זיי זאלן אויסשטרייכן די נעמען פון די מיטגלידער פון יודנראט און אויך אנדערע יידן, וועלכע האבן מיטגעארבעט מיט דער געסטאפא.

היות ווי מיר שטייען אויך פאר אזא ענלעכן פראבלעם וויל איך פרעגן:

איך שטאם פון א קליינער שטאט אין קאנגרעס־פוילן, ווו עס האבן געלעבט 700 יידישע פאמיליעס. ווען ס'האבן זיך אנגעהויבן די פינסטערע טעג און נעכט, ווען אלע יידן זענען איינגעשפארט געווארן אין א געטא, זענען בראש דעם געטא נאמינירט געווארן יידישע פארשטייער מיט א יידישער פאליציי, וועלכע איז באשטאנען פון ארטיקע יידישע פירער און עטלעכע כלל־טוער.

איבערנעמענדיק די ארדנונג אין געטא האבן זיך לײדער מאנכע פון זיי באצויגן צו זייערע ברידער אן רחמנות. זיי האבן אליין באשטימט ווער עס זאל ארבעטן אין דער אמוניציע־פאבריק. און היות אז מען האט געטראכט אז ווער עס וועט דארט ארבעטן וועט זיך קענען ראטעווען, האט יעדער זיך געריסן צו דער ארבעט און אוועקגעגעבן פאר דער פריווילעגיע, דאס לעצטע וואס ער האט נאר פארמאגט.

פיל יארן זענען שוין פארביי זינט דער דאזיקער פינסטערער תקופה. מיר געפינען זיך, די רעשטלעך פון אונדזער שטאט אין קאנאדע, אין אמעריקע און אין ישראל. מיר זענען פאראייניקט אין א סאסייטי, און זענען טעטיק אויף אלע יידישע געביטן. אונדזער „סאסייטי" האט באשלאסן ארויסצוגעבן א „יזכור־בוך" כדי צו פאראייביקן אונדזערע חרובע היים, אונדזערע קדושים.

דערווייל זענען אנטשטאנען צווישן אונדז חילוקי דעות. א טייל פון אונדז האלטן, אז אין בוך דארפן אויך דערמאנט ווערן די נעמען פון די יידישע פארשטייער און זייערע מעשים, ווי אויך די נעמען פון די יידישע פאליציאנטן, און ווי זיי האבן זיך אכזריותדיק באצויגן צו זייערע ברידער.

אנדערע ווידער האלטן פארקערט: היות, ווי דאס בוך וועט זיין א ספר קדושים טאר מען עס נישט פאר־אומרייניקן מיט די נעמען פון די היטלער־קאלאבאראנטן, הגם זיי זענען געוועזן פאר דעם קריג שיינע יידן און אפילו כלל־טוער.

איך אליין, וואס האב צוגעשטעלט א רייכן מאטעריאל פארן „יזכור־בוך", קען ביי מיר נישט פעסטשטעלן ווי צו האנדלען. סוף־כל־סוף זענען זיי דאך געוועזן פארן קריג יידן מיט א שיינער רעפוטאציע און אפשר האבן זיי דאס געטון מיט דער האפענונג צו ראטעווען זייער אייגענע הויט, און דערצו האבן זיי דאך זייער פסק־דין באקומען.

וואלטן מיר וועלן וויסן ווי אזוי צו האנדלען, צי דארף מען דערמאנען די נעמען פון די פאררעטער, אדער דארף מען פארשווייגן?

ענטפער

חשובער הער ראזענוואלד!

ווי מיר זעען, האט איר אליין געהאלטן פאר נויטיק און נישט אנגערופן דעם נאמען פון דער שטאט, ווייל איר האט א סענטימענט צו די יעניקע וואס זענען געווארן א ווערקצייג אין די הענט פון דער געסטאפא.

לײדער, איז דאס פארגעקומען אין א סך יידישע געטאס.

קורץ פון דער זאך, אונדזער מיינונג איז, אז מען קען זיי דערמאנען ברמז, און נישט באשמוצן די הייליקע „יזכור־ביכער מיט זייערע נעמען".

ד״ר א. קלארמאן „טאג — מארגן זשורנאל" —

אברהם צוקערמאן, איינער פון די צוויי פאַרזיצערס פון דעם פאראייניקטן יידישן פאָנד ביים וויעזשבניקער פארבאנד דערלאנגט א טשעק דעם פאַרזיצער פון דעם אלגעמיינעם יידישן פאראייניקטן פאָנד, גורזון מענדלעי, בעת דער א:דערער פאַרזיצער פון פארבאנד פון פאראייניקטן פאָנד, מאקס נאלמאן, קוקט זיך צו. עס זענען אויך אָנוועזנד דער פאַרזיצער פון וויעזשבניקער פארבאנד סאם שטערן, און וויצע־פאַרזיצער ווילי קירשענ־בלאַט און אויך מיטגלידער פון דער עקזעקוטיווע

לזכר נעדרים

משה ק.

ר׳ מרדכי מענדל זילבערשטיין ז״ל

מרדכי מענדל זילבערשטיין, איז געווען איינער פון די שענסטע בעלי־בתים אין שטעטל. א ייד מיט א הדרת־פנים, וואס האט דערוועקט דרך־ארץ און אנזעען ביי יעדן. ער איז געווען באוווסט אין דער גאנצער שטאט אלס איינער פון די בעסטע מוהלן, און יעדע פאמיליע האט עס געהאלטן פאר א גרויסער זכיה, צו באקומען אים אלס מוהל צו די קינדער.

ר׳ מרדכי מענדל איז געווען א טראדיציאנעלער ייד, א רודף־צדקה וירא־שמים און האט זיך אויסגעצייכנט מיט א סך גוטע מעלות. ער איז געווען א מענטש מיט א שארפן שכל און טיפער לאגיק, און דערצו נאך א גרויסער בעל־זכרון. עס איז געווען ממש א תענוג צו כאפן מיט אים א שמועס. ער פלעגט זיך באנוצן מיט פיל משלים און הומאר.

ער איז געווען א נאציאנאלער ייד און גלייכצייטיק האט ער געהאט א פולע טאלעראנץ צום יונגן דור, און ווי געהעריק פארשטאנען זיינע שטרעבונגען און פאדערונגען.

מיט יארן צוריק געדענק איך נאך ווי יעדן יום־טוב און שבת פלעגט ר׳ מרדכי מענדל קומען דאווענען אין דער תלמוד־תורה, באגלייט דורך זיינע זין — אברהם, נח און יעקב.

א סך צייט, ענערגיע און ארבעט פלעגט ערווידמען דער „תלמוד־תורה״ און אויך אנדערע געזעלשאפטלעכע אנשטאלטן. דאס הויז איז געווען ציוניסטיש געשטימט, און זיינע זין זיינען געווען אנגעזעענע מיטגלידער אין דער ציוניסטישער ארגאניזאציע.

ר׳ מרדכי־מענדל האט געהאט א ווארעם הארץ, און ספעציעל האט ער ליב געהאט קליינע קינדער, „תינוקות ד׳בית־רבן״, אזוי אז ס׳איז באוווסט געווען, אז אין די יום־טובים געהערט די „חזקה״ פון עליה „כל הנערים״ — צו באדעקן מיטן טלית אויף אלע קינדער ביים לייענען די תורה — צו מרדכי־מענדלען.

די פרוי זיינע, רייזעלע, איז געווען א שטילע און צניעותדיקע, זי האט ליב געהאט צו געבן צדקה („מתן בסתר״), און איז געווען איבערגעגעבן ביז גאר דער שטוב און די קינדער.

די טעכטערלעך שיינדל און שרה זיינען געווען באשיידענע מיידלעך און האבן זיך פארנומען מיט דער ווירטשאפט פון דער שטוב און אויך ליב געהאט די שטילע אטמאספער פון דער היים.

דאקעגן האט די טאכטער חנה׳קע פארקערפערט אין זיך פיל ענערגיע און מוט, געזעלשאפטלעך — זייער אנטוויקלט און טעטיק אין פארשיידענע קולטור־אנשטאלטן און יוגנט־אינסטיטוציעס.

אזוי האט זיך געוועבט דאס לעבן פון דער פאטריארכאלער פאמיליע. די קינדער האבן געהייראט, די משפחה האט זיך פארגרעסערט, און אלץ האט געשטראמט אין נחת און פריידן.

ביז ס׳איז געקומען די פלוצלינגע כוואליע פון דעם היטלעריסטישן בלוט־אקעאן און האט אלץ פארשניטן — דעם שטאם מיט די צווייגעלעך. דאס איינציקע צווייגעלע פון דער משפחה, וואס איז געבליבן, איז די טאכטער חנה׳קע, וועלכע געפינט זיך אין טאראנטא שוין יארן־לאנג. זי איז געווען געהייראט מיט דעם באגאבטן וויערזבניקער טיכטיקן יונגנמאן יאסל ניימאן, וועלכער איז געשטארבן אין טאראנטא.

אבער דאס צווייגעלע, די קליינע פלאנצונג פון חנה ניימאן־זילבערשטיין האט פארטיפט ווארצלען פונדאסניי און האט פארצווייגט זיך. אלע קינדער און אייניקלעך זעצן פאר די הייליקע ווערטן פון אירע ליבע עלטערן, וועלכע האבן נישט זוכה געווען צו זען זיי ביים לעבן, און די יידישע קייט, ווערט געשמידט ווייטער.

גאט נעם נקמה!

און איר — שארית־הפליטה — איבערגעבליבענע, געראטעוועטע, געדענקט — און פארגעסט נישט!

י. קערבעל

שמואל מאַרגענשטערן ז"ל

אַ ווייטער דיסטאַנס ליגט פונאַנדערגעשפּרייט צווישן דעם שטילן, באַשיידענעם שטעטעלע ווירזבניק, וועלכעס האָט זיך אויסלאַקירט אויף די ברעגן פון דעם טייך קאַמיענגאַ, אַרומגערינגלט מיט אַלטע בערג און געדיכטע סאָסנע־וועלדער, און דער גרויסער און רוישיקער שטאָט קאַראַקאַס אין ווענעזועלאַ. און אויב מ'דאַרף אַנטפּלעקן אַ לעבנס־טראַגעדיע פון וואַנדערונגען, חלומות, וואָס זיינען צונישט געוואָרן, שטרעבונגען, וואָס זיינען נישט צושטאַנד געקומען, קען די לעבנס־ביאָגראַפיע פון שמואל מאַרגענשטערן דינען אַלס אַ בולטער פאַל פון אַזאַ מין דערשיינונג.

ער אַליין האָט זיך נישט אַרויסגערוקט אויף די פּאַדערשטע רייען פון דער געזעלשאַפטלעכער עפנטלעכקייט און זיין פאַמיליע האָט נישט געהערט צו די, וואָס זיינען געזעסן אויבן אָן ביים „כותל־המזרחי". אָבער דער פאָטער פון דער משפחה, ר' שלמה ז"ל, וועלכער איז מער געווען באַקאַנט אַלס ר' „שלמה־שמש" (וועלכער האָט געדינט דעם שטאָטישן רב און זיין בית־המדרש) איז געווען אַן ערלעכער און אויפריכטיקער מענטש, אַ תלמיד־חכם, אָנגעזען און באַליבט ביי אַלעמען, גוטהאַרציק און גרייט צו טון אַ מצווה מיט גרויס מסירת־נפש.

אויב איך האָב נישט קיין טעות, האָבן זיי געוווינט אויף אַ בודעם־שטוב, אין הויז פון דער פאַמיליע טענענבוים אין מיטן מאַרק און געצויגן חיונה פון אַ געשטעל צו פאַרקויפן גאַלאַנטעריע. דאָס דאַזיקע „געשעפטל" האָט אָנגעפירט די מוטער פון שמואלן, זייער אַ צניעותדיקע, גוטהאַרציקע פרוי וועמענס נאָמען איך געדענק נישט, אָבער כ'דערמאָן זיך, אַז מ'האָט זי גערופן „די שמשטע" — און יעדעס קינד אין שטעטל האָט זי ביי דעם נאָמען געקענט.

שמואל איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1912 און איז נאָך אין די יונגע יאָרן געקומען קיין לאָדזש, האָט דאָרט געלערנט סטאָלעריי, געאַרבעט און פאַרבראַכט דאָרט זיין יוגנט. ער האָט געהאַט צוויי ברידער און אַ שוועסטער. איין ברודער, אפרים, איז געווען אַ באַאַמטער אין דעם איין־איינציקן באַנק אין אונדזער שטעטל, און דער צווייטער — לייבוש — איז געווען איינער פון די בולטסטע יונגעלייט פון דער באַוועגונג „צעירי אגודת־ישראל".

זיין וואַנדער־וועג האָט אָנגעפאַנגען באַלד נאָך דעם ווי די דייטשן זיינען אַריין קיין ווירזבניק. צוזאַמען מיט שרה קערבעל, וועלכע ער האָט שפּעטער געהייראַט, זיינען זיי אַוועק קיין רוסלאַנד. ווי עס האָט דאָרט פּאַסירט מיט טויזנטער אַנדערע יידן, זיינען זיי דאָרט אַרעסטירט געוואָרן און פאַרשיקט אויף לאַנגע יאָרן קיין סיביריע. נאָך דעם קריג זיינען זיי באַפרייט געוואָרן פון לאַגער און אַרויסגעפאָרן קיין פּוילן, דערנאָך דורך די אומלעגאַלע וועגן פון דער „בריחה" האָבן זיי געשוואַרצט די גרענעץ קיין דייטשלאַנד, פון דאָרט קיין פראַנקרייך, און זייער לעצטע סטאַציע איז געווען קאַראַקאַס — אין ווענעזועלע.

די ערשטע טראַגעדיע האָט ביי אים פּאַסירט נאָך אין סיביריע, ווען זייער איין־איינציק טעכטערל איז געשטאָרבן. דאָס איז געווען פאַר זיי אַ שרעקלעכער קלאַפּ, פון וועלכן שמואל האָט זיך מער נישט געקענט אָפּטרייסלען, דעסטאָ מער, וואָס זינט דעמלט האָבן זיי מער קיין קינדער נישט געהאַט.

איינזאַם און אַליין האָט ער אַרומגעבלאָנדזשעט אין דער וועלט, וויל קיינער פון זיין פאַמיליע איז נישט לעבן געבליבן. ער האָט זאָגאַר געהאַט אַ ווייטן פעטער אין ישראל, אָבער בלויז אין 1964 יאָר האָט ער געהאַט

אַ מעגלעכקייט אים צו זען אויף אַ באַזוך אין לאַנד און טאַקע פון דעמלט אָן — האָבן זיך די באַציאונגען צווישן זיי פאַרשטאַרקט. ווי טראַגיש און אומפאַרשטענדלעך זיינען אָבער די וועגן פון דער נאַטור. פונקט אַ חודש נאָכדעם ווי שמואל איז געשטאָרבן, איז אויך זיין פעטער אין ישראל געשטאָרבן.

שמואל האָט געחלומט זיך צו באַזעצן אין ידישן לאַנד, ער האָט אפילו אַ צווייט מאָל באַזוכט נאָך דעם 6-טעגיקן קריג, געוועזן אין די נייע געביטן, באַזוכט די הייליקע פלעצער, געשטאַנען פאַרוואונדערט און באַגייס־טערט אין באַפרייטן ירושלים. טראָץ דעם האָט אין אים עפּעס געעקבערט, עפּעס האָט אים באַדריקט, אפשר די שווערע קראַנקהייט, און עס קען זיין, זאַכן וואָס מ׳ווייסט נישט פון זיי. ער איז געווען זייער איידל און פיין, קיינ־מאָל קיינעם נישט באַרירט, שטיל און באַשיידן. נאָך זיין טויט אין דעם קוזינס הויז אין חולון, איז געשלאָסן געוואָרן אַ גאַנצער קאַפּיטל און אָפּגעהאַקט דער צווייג פון פאַמי־ליע מאַרגענשטערן ז״ל — פון וויערזבניק.

זאָלן די דאָזיקע ציילן זיין אַלס נר־תמיד צום אָנ־דענק פאַר זיין הייליקער נשמה. ת.נ.צ.ב.ה.

ר׳ נח ציטרינבוים ז״ל

אבי, ר׳ נח ציטרינבוים היה מיזוג נפלא ונדיר של חסיד בעל אמונה עמוקה ואוהב־אהבת ארץ־ישראל בכל מאודו.

זכורתני, מדי שבת היה אבא משיבני על ברכיו ובקול רווי געגועים היה מספר לי סיפורים מופלאים על ארץ־ישראל, ארץ חלומותיו וחותמם באומרו: אנחנו עוד ניסע לארץ־ישראל.

את אהבתו זו למולדת החדיר גם בילדיו. בניו, יוסף ז״ל ווזסמן יבלח״א, התנדבו לשורות ה,,הגנה״ מיד עם בואם ארצה. כשבאה לידי אבי ז״ל הזדמנות ראשונה לעלות ארצה, (בנו זוסמן שלח סרטיפיקט), לא היסס אף לרגע, והיה בין המשפחות הראשונות בוירזבניק שארז את המטלטלין, ועלה עם אמי — גיטל תבלח״א, ועמי, בתו הצעירה. אולם פרשה עגומה העיבה על אושרו בארץ: בתו — שרה׳טשע, בעלה אברהם יצחק ובתם חנה׳לה נשארו בפולין, ונספו בשואה, הי״ד. אברהם יצחק סיים הכשרה מטעם אגודת ישראל והובטחה להם עליה מיד לאחר עלייתנו. למרבה הכאב, קידמום אחרים והם נשארו לאנחות בעמק הבכה.

יוסף ז״ל, שירת אותה עת בצבא הפולני, ומיד עם שחרורו לא חסך אבי ז״ל כל מאמץ וממון והצליח להעלותו ארצה. מנסיונו הצבאי תרם אחי יוסף ז״ל, לאחר מכן ל,,הגנה״ מתוך אהבה עמוקה למולדת, והקדיש למטרה זו, שהיתה מקודשת עבורו, הרבה מכוחו ומזמנו, והיה בין מפקדי ה,,הגנה״ המסורים.

דרכנו בארץ החדשה היתה רצופה קשיים ומכשולים, אך אבי ז״ל קיבל הכל באהבה, שכן היה תמיד מלא אמונה שה׳ יעזור. אבא, לא שאף מעולם לנכסים, הסתפק במועט ושמח בחלקו. יושרו והליכותיו התמימות ליווהו כל חייו. בוירזבניק, בשבתו בין הגויים, הרבו הלקוחות, שלא מבני־ברית להלל את הגינותו של אבי במסחר, ובארץ, היווה דוגמה אישית לרבים מתושבי עירו.

עם בואנו ביקש אבי ז״ל לעבוד בפרדס, מתוך הודיה לה׳ על שזכה לעלות. הוא רצה לעבוד במשהו המייחד את ארץ הקודש, כמו פרי־הדר. חבריו לעבודה באותם הימים, זוכרים בוודאי כיצד במרומי הסולם, היו ידיו של אבי ז״ל נוטלות באהבה את הפרי הזהוב ופיו מלא שירה. היה מלא התפעלות ושמחה מכל מה שראו עיניו בארץ. שמחה פנימית ומושלמת זו, לא הרפתה ממנו גם לאחר שכהו עיניו מראות... ומביתנו בקע תמיד קול שירה. בניו ומכריו, שאבו בעצמם עידוד מעמידתו האיתנה, והערצתנו הלכה וגדלה לדמות הנפלאה והאהובה הזו של אבי ז״ל, שהיה ויהיה לנו למופת.

מידותיו הטובות, יושרו, צניעותו, אהבתו את האלוקים, האדם והארץ — חקוקות בזכרונם של תושבי בני־ברק, העיר שכה אהב במשך 35 שנות שהותו בה, הן נחמה פורתא על אובדן אב וחבר כה יקר.

אבי ז״ל נפטר בי׳ מר־חשון תשל״א, ונטמן בחלקת פוניבז׳ בבני־ברק, בה מצא מנוחת עולמים.

ת. נ. צ. ב. ה.

בתו אסתר

יעקב כץ

הרשל פרוימן ז״ל

בין הדמויות של ענוי־עולם וישרי לב, צדיקים גמורים ויחידי סגולה, שעיירתנו נתברכה בהם, ושלצערנו נכחדו כליל, מבלי להשאיר אחריהם שריד ופליט — מזדקרת ועולה בזכרוני דמותו של הערשעלי פרוימן, הלא הוא „הערשעלע גאָט״.

זכורני, כי עתותיו היו תמיד קודש ללימודי תורה ופלפול. דביקותו וצמאונו למדרש ופוסקים, היו מעוגנים באמונה וספוגים בתשוקה עזה להעמיק ולצלול בנבכי הסוגיות ולדלות מהן פניני דעת וצדק. יומם ולילה היה גחון על הגמרא והתוספות, ואיזו נהרה ואור היו נסוכים על פניו, כאילו לא מן העלמא הדין הוא, כאילו הדאגה ממנו והלאה, כאילו נחלתו שפרה עליו.

יתר על כן, לפרקים, אהב גם לעסוק ב„מתן בסתר״, באיסוף נדבות, דברי לבוש ואוכל בין אנשי שלומנו, כדי לחלקם לנצרכים. וכל זה בצנעה ובהסתר, כדי לא להלבין חלילה, פני עניים ברבים.

אבל המציאות המרה היתה אחרת לגמרי. עני מרוד היה ופרנסת ביתו — דחוקה בצמצום ולחץ, ובעיקר, היה עול זה מוטל על שכם רעייתו. מכולת קטנה ודלה היתה לו ואשתו הצנועה — היא היא, שהתמכרה לענייני הבית והמכולת, ודאגה לפרנסת בני הבית. היתה כאילו חלוקה מוסכמת, הוא מתמסר ודואג לחיי עולם, לתורה ולמעשים טובים, והיא לפרנסה, לקיום המשפחה ולגידול הילדים.

ביתם היה קטן, ד׳ על ד׳ ואם כי משפחתו מנתה מספר נפשות, לא באו להלין על כך והילדים גדלו באוירה של צנע והסתפקות במועט, ואת הכל קיבלו באהבה וכדבר שאין עליו עוררין ותרעומת, כי הרי מעשה ידי הבורא הוא, המכלכל עולם ומלואו.

וכדי לקבל מושג מה ממידת הענווה ותום הנפש שאיפיינה את הרשלה, יעיד המעשה שבגינו הודבק לו הכינוי „הערשעלע גאָט״.

מספרים — וזה עבר מפה לאוזן, כי פעם אחת בהיותו נתון עם חובשי בית המדרש בשיחת חולין, שאל אותו מאן דהוא, ספק ברצינות ספק בהלצה: „הרשלה, מדוע אתה הנך אברך כה יפה ומוצלח, בר־אוריין — ואשתך, ,העזר כנגדך׳, היודע הנך שהיא תואמת לך ?״

והוא ענה מניה וביה: „הבלים! אשתי אמנם איננה יפת־תואר, אבל כנראה שזהו רצון ה׳, ובאידיש אמר: „גאָט זיצט אויבען און פאַרט אונטען, אויב גאָט וויל אזוי, דארף אזוי זיין, אלעס איז פון גאָט״.

מאז נודע שמו ונתפרסם ברחבי העיר כ„הערשעלע גאָט״, יותר מאשר שמו הקודם — פרוימן.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים של כל הצדיקים וענוי־העולם, ותעמוד זכותו לכל בני עירנו באשר הם שם.

אברהם צוקערמאַן

ישראל רייזלער ז״ל

ישראל רייזלער, באַקאַנט ביי די וויערזבניקער אַלס סראַלא, האָט שטאַרק איבערגעלעבט דעם שרעקלעכן קאַשמאַר, וואָס עס איז געשען אין דער היטלער־תקופה און איז געווען זייער פילבאַר אין דער באַציאונג צו דער „שארית הפליטה״, אין הינזיכט פון העלפן מיט וואָס מען קען נאָר. ער האָט נישט געשפאָרט קיין געלט און אויך נישט קיין צייט. נישט איינמאָל האָט ער אַלץ אי־בערגעלאָזט און גענומען מיך מיט זיך קיין אָטאַווא, ווו עס געפינט זיך דער קאַנאַדישער הויפט עמיגראַציע־ביור־ראָ, כדי פערזענלעך צו דערליידיקן די נויטיקע פאָרמאַ־ליטעטן אויף אַריבערצוברענגען אַ קרוב, אָדער סתם עמעצן פון די אָפּגעראַטעוועטע פון דער נאַצי־פאַרטילי־קונג.

זיין צוגאַנג צו דער הילפס־אַקציע, וועלכע ער האָט זיך געשטעלט אַלס אויפגאַבע, איז געווען מיט פולער אינטענזיווקייט און איבערגעגעבנקייט. ער האָט דערי־בער אונטערגעיאָגט דעם פּראָצעס פון דער עמיגראַציע פאַר די אַלע פון דער „שארית הפליטה״, וועלכע ער האָט אַריבערגעבאַכט קיין קאַנאַדאַ און שפּעטער אויך גע־האָלפן זיי דאַ איינצואָרדענען זיך און אַנצופאַנגען אַ ניי לעבן.

ווען נאָר עפּעס אַ וויערזבניקער האָט זיך באַוויזן אין מאָנטרעאָל, האָט זיך (סראָלאַ) רייזלער ע״ה גלייך מיט אים פאַרנומען, פּונקט ווי די אַלע לאַנדסלייט זאָלטן געווען אין פּיזישן זין אַ גרויסע איבערגעבליבענע משפּ־חה. באַזיצנדיק אַ ווייטן קוק, בנוגע דער צוקונפט אין דעם אַנטיסעמיטישן פּוילן, האָט ער פאַרלאָזט וויערזבניק נאָך אין 1921 יאָר. נאָך אַ קורצער צייט, ווי ער האָט נאָר איינגעשפּאָרט די ערשטע פאַר דאָלאַר און ווען עס

האָט נאָר געקלעקט פאַר אַ שיפסקאַרטע, האָט ער גלייך אַריבערגענומען קיין קאַנאַדע זיין יינגערן ברודער חיים ע״ה. ער האָט דאָס אין זינען געהאַט צו טון איינ־ציקווייז מיט דעם רעשט פון זיין פאַמיליע, אָבער צום באַ־דויערן, איז עס שוין געווען צו שפּעט. דער קריג האָט זיך אונטערגערוקט און אויך אַלע זיינע נאָענטע זיינען אַוועק אויף קידוש־השם. צום גרויסן באַדויערן, איז דער לאַנדס־מאַן אויף וועמענס הילף און איבערגעגעבנקייט עס איז דאַ זייער אַ סך אַנצווווייזן, האָט זייער פרי און מיט אַ פּלוצלינגדיקן טויט אַוועקגעריסן געוואָרן פון אונדז, און צום יאָר איז אויך זיין ברודער חיים ע״ה פּלוצלינג גע־שטאָרבן.ביידע האָבן זיי איבערגעלאָזט אייגענע פאַמי־ליעס אין וועמענס הערצער זיי וועלן תמיד פאַרבלייבן און די וויערזבניקער לאַנדסמאַנשאַפט אין קאַנאַדע וועט זיי שטענדיק טראָגן אין איר זכרון.

שמואל גלברט הי״ד

עוד בהיותו רך בשנים בערה בקרבו אהבה לציון. לפני פרוץ המלחמה העולמית האחרונה התכונן לעלות ארצה, לבנות ולהבנות בה. אולם עם פרוץ המלחמה נאלץ להישאר בפולין. יסורים רבים עברו עליו. בשנת 1947 הצליח לצאת מפולין ולעלות ארצה. כאן נכנס מיד לשורות ההגנה, והתמסר מאוד לתפקידיו שנמסרו לו. בהפצצה הזדונית של המצרים במלחמה נפל חלל ונפסק פתיל חייו.

מאוד חביב היה על כל מכריו. בן 31 היה במותו. השאיר אחריו אשה וילד רך בן שנה.

השם ינקום דמו.

דוד פלונסקי

משה סלי

על קברו של יוסף ציטרינבוים ז״ל

רכוני ראש ועטופי יגון עומדים אנו על קברך הרענן, שארי בשרך ומשפחתך, בני־עיר, קרובים וידידים.

עדין־נפש היית, ישר דרך ויפה־רוח. תלמיד חכם שלא נמצא רבב על בגדו; בר־אורין ומשכיל עברי נתמזגו בך. איש שיחה ורעים, נעים הליכות ובעל מידות־טובות. אהבת תורת ישראל, עם ישראל ומדינת ישראל. אפילו בצר לך, לא התאוננת וקיבלת הכל כדבר שאין להרהר אחריו.

איש משפחה מסור בלב ונפש ומאידך — תמיד פתוח ומוכן להקשיב לזולת, לעמוד לימינו ולסעדו בעת מצוקה. אפילו כשהסבל והמתח היו ניכרים על פניך, עם שהמחלה קיננה כבר בך, היית מסיח את הדעת ממצבך, והיית ער וקשוב לסבלם של האחרים.

היית מפעילי ארגוננו, יוצאי העיר וירזבניק שבפולין וכאבת את כאבה של השואה האיומה שפקדה את יהדות אירופה ובני עירך בתוכם. לאחרונה הספקת עוד במו ידיך לכתוב עבור ספר הזכרון של הקהילה, דברי הנצחה עזי בטוי לזכר קדושי העיר, חבריך מנוער שנספו בידי בני עוולה — ולפתע נלקחת מאתנו בדמי ימיך. אנו דבקים במשימת הקודש ונמשיך כמיטב יכולתנו לעשות למען החשת הופעתו של הספר, ובו דברי ההגות שלך על השואה וספיחיה.

גדול הכאב ודלה שפתי מלהביע אומר. ,,וי להאי שפרא דבלי בארעא״.

תהא נשמתך צרורה בצרור הקדושים והטהורים.

יוסף ציטרינבוים (הררי)

אבא אהב לראות ולהשתתף בחוויה באופן אישי, כי ההשתתפות הפיזית, היוותה חלק מהשקפת עולמו.

תכונות אלו הביאוהו להכרה כי הגולה אינה מקום ליהודים ולמרות ידיעות מא״י בשנות השלושים שהחיים בה קשים, העדיף לעלות ארצה, שכן האמין שמקומו של יהודי בא״י. לכן, המריץ ולחץ על הוריו שיעלו לארץ, למרות שהוא שירת באותה עת בצבא. ואמנם, עם סיימו את השרות בצבא הפולני ב־1938 עלה ארצה.

עם בואו, התנדב ל„הגנה״ והיה חבר פעיל בה עד קום המדינה, שאז התגייס לצה״ל.

החברות ב„הגנה״ היתה עבורו דבר מקודש והיה נכון להקריב את חייו בשרות זה. בשל ענוותנותו, נמנע מלספר את הקורות אותו, אך מפעם לפעם, כאשר נזדמנה שיחה על נושא דומה, היה משחזר אירועים מתקופת ה„הגנה״ שלא פעם סיכנו את חייו. מעט מקורותיו ב„הגנה״ העלה על הכתב.

השאיפה והרצון לדעת, האינטליגנציה הטבעית שבו, הם שהמריצוהו ללמוד, הגם שלכלל לימוד פורמלי לא הגיע.

בפולין למד בחדר ובישיבה — שם רכש השכלה תורנית, ומעט עברית. בסתר, ללא רשות הוריו ולמרות התנגדותם הפעילה, למד פולנית, ונעשה בקיא בספרות זו. בארץ, חרף קשיי פרנסה, השתלם בשפה האנגלית ושלט בה, שלא לדבר על עברית, שאותה ידע על בוריה, על מכמניה ואוצרותיה.

השכלה כללית רכש על־ידי קריאה. הירבה לקרוא ספרים והיה מאושר כאשר מצא עבודה בהוצאת ספרים. סופרים ומשוררים שספריהם ראו אור בהוצאה זו, נעשו ידידיו ומוקיריו, כי מצאו בו איש ספר.

אבא אהב לטייל בארץ לאורכה ולרוחבה, לסייר ברגליו בכל גבולות המדינה לפני 1967, ומיהר להכיר את השטחים המשוחררים. חביבים היו עליו טיולים וסיורים במקומות הקדושים, בירושלים, בבית־לחם ובחברון בהם ראה את הקשר עם עברו המפואר של העם היהודי. בימי מחלתו האחרונה תכנן לערוך טיול לסיני, לכשיבריא. היה איש ארץ־ישראל השלמה. והתווכח בלהט על צדקת עמדה זו.

תקופות קשות עברו בחייו אך מעודו לא התאונן ולא ביקש טובה. הוא ידע לסבול בעצמו, לשתף את חבריו בשמחותיו ולהשתתף בשמחתם.

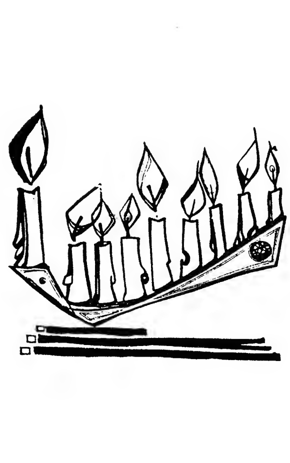
אמא ואבא ז״ל דאגו בחייהם רבות, לחינוך ילדיהם. כל אונם ומרצם השקיעו כדי לאפשר לנו, בניהם, חינוך מתאים ומבטיח את עתידנו. הורינו חנכונו להכיר כי יש לדאוג לעתיד, ועזרו לנו בכך במיטב יכולתם. צר לנו כי זכו אך למעט אושר.

אבי קיים מצוות כבוד אב ואם, במלוא המשמעות של מצוה זו. כדי לעשות רצון אביו ז״ל או אמו תבלח״א, היה מקדיש שעות רבות.

אבא נפטר בג׳ תמוז תשל״א, (26.6.71), בן ששים שנה. על מצבתו, בבית־העלמין בזכרון־מאיר בבני־ברק חרתנו לעולם:

י ושר נר לרגליו
ו צניעות סמל מדותיו
ס פרא וסייפא כרך יחדיו
פ על ב„הגנה״ לתקומת המדינה.
צ קי כפיים ובר לבב
ח נוך בניו ראש דאגותיו
ו עד עולם... יקירנו
מ עשיו וזכרו לא ימושו מקרבנו.
תהיה נשמתו צרורה בצרור החיים.

בניו — דוד ועמוס

צבי פייגנבאום

ר׳ משה־דוד רוטשילד ז״ל

אחת הדמויות המעניינות בקהילתנו, היה רבי משה דוד רוטשילד, שמוצאו מקילצה.

אביו, ר׳ יהודה חזקיה ז״ל, היה יהודי תלמיד־חכם איש אציל, מתלמידיו של האדמו״ר הגאון, רבי אברהם בורנשטיין זצ״ל מסוכטשוב.

ביתו היה למדני־חסידי במלוא המובן של המילה ובאוירה זו נתגדל והתחנך ר׳ משה־דוד. כהשלמה לחינוכו התורני־חסידי, למד גם בבית החסידים דגור בקילצה. בהקשר זה ראוי גם לציין, כי שניהם — האב והבן, היו מהחשובים שבחסידי גור.

לוירזבניק הגיע ר׳ משה־דוד כחתן „לוקח״ את ליבאלע, בתו של ר׳ מענדל צוקרמן, אחד מוותיקי הבעלי־בתים שבקהילה, אחותו של ר׳ יעקב צוקרמן וגיסה של ר׳ שמחה בוכבינדער, זכרונם לברכה.

בגמר שנות הסמיכות על שלחן חותנו, („קעסט״), כנהוג בימים שלפני מלחמת העולם הראשונה, פתחו להם חנות לברזל וחמרי בנין. בשנים הראשונות ניהלה את העסק אשתו הצעירה ליבאלע, שכבר רכשה לה נסיון והתמחות במסחר בעודה בבית אבא, ובעלה היה לעזר כנגדה. אבל עד מהרה, תפס ר׳ משה־דוד את העניינים והפך עצמו לסוחר־ברזל מומחה.

עם שיקומה של העיר מהחורבן בעת הקרבות שבמלחמת העולם הראשונה, הפכה החנות להיות עסק מוצלח מאוד. אף־על־פי כן, לא ראו ר׳ משה־דוד ורעייתו, את הצלחתם במסחר, כיתרון אישי בלבד. הם השתתפו ביד רחבה בכל מפעלי צדקה וחסד, במיוחד במה שנגע לבית החסידים דגור, שר׳ משה־דוד היה לאחד מהיושבים בראש ה„שטיבל״ ובימי חג ופגרא נערכו בביתו מסיבות חסידיות רבות משתתפים. ר׳ משה־דוד לקח גם חבל בעסקי צבור ונבחר ליו״ר „אגודת ישראל״ במקום. באחת מנסיעותיו שערך ר׳ משה־דוד מפקודה לפקודה אצל הרבי, האדמו״ר בגור זצ״ל, הוצע לו כחתן לבתו הבכירה היצי יאחיט, אחד מטובי הבחורים שבין חסידי גור בווארשה, הרב יצחק גולדקנופף. החתונה נערכה ברוב פאר בוירזבניק.

ברם, מאותו יום ואילך נתווספו ממדים חדשים לחיי התורה והחסידות בקהילת וירזבניק, כי עד מהרה בא לכלל גילוי עושרו הרוחני של ר׳ יצחק, בתורה, במוסר ובמילי דעלמא. הרבה צעירים שנפשם חשקה להתעלות בלימוד תורה, הסתופפו בצילו ושמעו לקח מפיו, שעורים כסדרם ושיחות כהלכתם. ביניהם, נשארו לפליטה: זיסמאן ציטרינבוים, יחיאל ברוטבקר, (בישראל), ודוד כהן (במינכן).

זכורני, כשהאדמו״ר הצדיק, ר׳ יחזקאל׳ע מאוסטרובצה ממתיק סוד בלימוד תורה עם ר׳ יצחק, שהיה מקובל על כולם כאיש דגול. כמובן שר׳ משה־דוד ואשתו שבעו נחת מחתנם שכולם אומרים לו כבוד. הם לא מיהרו להעמיס עליו עול פרנסה ואשתו היצי־יאחיט עמדה לימין הוריה בחנות, בעוד שיצחק הרביץ תורה ומוסר והקרין מאישיותו על תלמידיו.

באמצע שנות השלושים, היה גם ר׳ משה־דוד מן הראשונים שהבחינו בחשכת העננים המתקרבת, ושם פניו לארץ־ישראל. יחד עם ר׳ צבי וייזר, (יבלח״א), הקימו שותפות ועלו לבנות את הארץ...

אולם, בהגיעם לכאן, תר כל אחד מהם אחרי מקום פרנסה בנפרד. כשזכה לבסס את פרנסתו, חשב ר׳ משה־דוד, לתומו, שבקרוב יעלה אליו חתנו ר׳ יצחק, (שבינתיים נכנס לעסקי החנות), ובתו היצי יאחיט עם הבנות־נכדות, וכן את הבת הצעירה גוטשא (תבל״ח), ואף את אחיו, ר׳ ראובן, שהצטרף למשפחה, בקחתו את בתו של ר׳ שמחה בוכבינדר לאשה. — כך חשבו, אבל המאורעות הנוראים הקדימו את מהלך מחשבתם. פרצה המלחמה, צבאות היטלר, (ימ״ש), שטפו את פולין וקהילות ישראל נשארו בידי זרועות השטן, אשר היכם במכת חרב והרג ואבדן.

ראוי לציין, כי בימים החשוכים ההם, לפני חיסולה של הקהילה בידי המרצחים, נדמה היה שקיימת אפשרות לגברים צעירים להינצל מרוע הגזרה, ע״י רישום לעבודה במפעלי סטרכוביץ. השומעים בקול דברו של ר׳ יצחק, באו לשאול אצלו כדת מה לעשות. והוא, ר׳ יצחק הביע דעתו: „לא להיפרד מהמשפחה, לא נגיב בצעד שיש בו

מעין התאכזרות למשפחה (לאשה ולילדים) כאמצעי הגנה נגד האכזריות של האכזרים...

וכך הלך הוא בדרך הקדושים, במחשבה טהורה לקבל עליו את הדין כשגופו נשרף ונשמתו עלתה בטהרה לשמים.

ר' משה־דוד איוה, בשארית ימיו, למושב לו בירושלים, בקירוב מקום חצרו של האדמו"ר מגור, אשר ממש עד לסוף ימיו היה לבעל־קורא בתורה מעל בימת בית־הכנסת הגדול של גור בירושלים. קריאתו בתורה שהרשימה את כל שומעיה ראה כזכות גדולה, אשר ממנה שאב עידוד להחזיק מעמד בים של צרות שעברו עליו.

הרבי שליט"א קרבהו מאוד. בעת חוליו בא מפעם לפעם לבקרו. עם פטירתו — צעד הרבי בראש חסידיו אחרי מיטתו של המנוח ללוותו להר המנוחות, שם מנוחתם עדן — שלו ושל אשתו ליבאלה, ששבקו חיים לכל חי, שבעי ימים וצרות ונזכרים בשם טוב.

יהי זכרם ברוך.

שריד המשפחה שנשארה לפליטה היא בתו הצעירה גוטשה, אשר זכתה לעלות לישראל ולבנות ביתה מחדש. לאורך ימים.

*

לייבל ראבינאָוויטש

על אלה אני בוכיה

מיין פאָטער ירחמיאל ראבינאָוויטש ע"ה איז געוועזן אן אייניקל פון „היהודי הקדוש" פון פשיסכע, זי"ע.

זייט דעם יאר 1925, האָט ער געלעבט אין וויערזבניק און איז געוועזן אן אקטיווער מיטארבעטער אין דער שטאָטישער „תלמוד־תורה", ווי אויך אין „סוחרים פאריין". אין חודש סיון 1935 האָט א מערדערליכע־פוילישע האנד דערשאָסען צום טויט דעם יונגסטען ברודער משה־לה ע"ה, און שווער פארוואונדעט מיין יונגען ברודער יעקב־יצחק.

נאָך דעם טראגישן פאל, איז דאָס פרייליכקייט פון אונדזער־שמחת החיים אוועקגענומען געוואָרן, און די פינקען פון ענערגיע און האָפנונגען זיינען פארלאָשען געוואָרן.

אין אָקטאָבער 1942 איז מיין פאָטער ווי אויך מיין מוטער שיינדעל־לאה ז"ל צוזאמען מיט אנדערע קדושים אוועקגעשיקט געוואָרן צום שרעקליכן אונטערגאנג. יהא זכרם ברוך.

מיין קינד אליעזר מרדכי ע"ה, איז געבוירן אין 1938. ווען די ידיעות וועגען די אויסזידלונגען זיינען צו אנדז דערגאנגען, האט מען דאָס קינד צוגעגרייט צו באהאלטן ביי א בעקאנטן פאָלקס־דייטש, אָבער גלייך ווי דאָס זוכען פון אויסבעהאלטענע קינדער האט אנגענומען א שטארקן כאראקטער, איז דאָס קינד איבערגעגעבן געוואָרן צו די מיסיאָנערן אין וויערזבניק, וואָס האָט געזאָלט זיין א רעטונגס־אָרט פאר די אומגליקליכע קינדער. אבער אין א שיינעם פרימאָרגען איז צו אונדז אין לאגער אָנגעקומען די ידיעה אז די רוצחים האָבן גענומען די קינדער ביי די מיסיאָנערן און זיי געשיקט קיין שידלאָוויעץ אויפן זאמעל־פונקט, ווי מען האָט זיי שפעטער פון דאָרט אָרויסגעפירט אויף פארניכטונג.

מיין שוואָגער יאשע ראָזענבערג ע"ה, איז גוועזן א תלמיד פון אָסטראָוצער רבין זצ"ל און א עסקן פון די אָסטראָווצער „צעירי אגודת ישראל", און אויך א פעריאָדי־שער שרייבער אין א ווארשאווער טאָג־צייטונג. ער האָט זיך באטייליגט מיט אברייטער האנד אין אלע געזעל־שאפטליכע אינטערנעמונגען. אויף צו טון טובות מענשען, איז ביי אים קיינמאָל נישט געוועזן קיין מאנגעל אין צייט אָדער געלט.

נאָכן חורבן פון אָסטראָווצער ישוב און דעם פארלוסט פון זיין אייגען קינד טוביה־יחיאל, האט ער זיך שטארק גענומען צום הארצען און אזוי פיל מיט ייאוש איז ער געגאנגען אויפן מארק־פלאץ און פון דאָרט מארשירענדיק אויפן וועג צום סטאראכאוויצער לאגער, איז ער געפאלען דורך אן אוקראינער־היטלער מערדער.

ת.נ.צ.ב.ה.

יהושע־דזשערי־ראָלניצקי

צום אנדענק פון מיינע טייערע

מיין פאָטער ראובן און מוטער רייזל האָבן געפירט א בכבודיקע שטוב און אַ טראַדיציאָנעל באַשיידן לעבן. מיר שטאַמען פון א גרויסע פארצווייגטע משפחה און מיר אליין זיינען געוועזן 6 קינדער, צווישן זיי 5 ברידער און איין שוועסטער.

אין יאָר 1938 בין איך דער עלטסטער זון פון דער פאַמיליע אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע מיטן געדאַנק שפעטער ארויפצונעמען צו זיך די גאנצע פאמיליע, אָבער ליידער, איז אין יאָר 1939 אויסגעבראָכן דער וועלט־קריג, און צונישט געמאכט אלע מיינע פלענער און האפנונגען.

מיטן אָנפאנג פון דעם קריג, האָב איך זיך פרייוויליג מאָביליזירט אין די אַמעריקאַנער אַרמעע, און מיטגעמאַכט די שלאכטן אקעגען דעם היטלעריזם אין אייראָפּע.

פון מיין גרויסער פאַמיליע איז פאַרבליבן נאָכן היטלער־קריג נאָר איין ברודער־אהרון, וועלכער געפינט זיך היינט צו טאָג אין אמעריקע. ווען ער איז באפרייט געוואָרן אין בערגען־בעלזען, איז ער געוועזן הויט אין ביינער ממש א שקעלעט און מען האט אים געמוזט איבערפירן קיין שוועדען, כדי אים צו ראטעווען און שטעלען אויף די פיס.

היינט צו טאָג, האָבן מיר ביידע, איך און מיין ברודער אהרון גאָט זיי דאנק, אויפגעבויט נייע פאמיליעס און דערציען אונדזערע קינדער אין גייסט פון אונדזערע עלטע־רן. די זין לערנען אין די באַוווסטע ישיבות און קאָלעדזשן, און די טעכטער־אין „בית יעקב”.

איינעם פון די ערשטע בריוו וואס איך האב באקומען פון מיין ברודער אהרון נאָך דער באפרייאונג וועל איך קיינמאָל נישט פארגעסען ווייל עס איז אין אים פארקער־פערט די פיין און יסורים פון אונדזערע קדושים ביי דעם היטלער געשפענסט.

און אָט איז זיין אינהאלט: „טייערער ברודער יהושע, דיינע בריוו ווירקען אויף מיר ווי די בעסטע מעדיצין. איך האָב זיך נישט געגלויבט אז איך וועל אויסהאלטען דעם בלוטיקן קאשמאר אין נאָך זוכה זיין צו הערן פון דיר. ווען איך בין געוועזן אין טרויריקן בערגען־בעלזען, ווו הונדערטער און טויזענטער מענטשען זיינען געלעגען אין די רינשטאָקן און געפוילט לעבעדיקערהייט, אַז דער גערוך האָט זיך געפילט מיילען ווייט. פאר א שטיקל שאָלעכץ פון קארטאָפל האָט געדראָט מיט טויט. איינמאָל האָב איך זיך איינגעשטעלט און געכאַפּט אַ קאַרטאָפל, זיינען מיך די מענטשן באַפאַלן ווי ווילדע חיות, און דערנאָך איז געקומען די נאצי־פאליציי און געשאָסן אויף אונדז. נעבען מיר, זיינען געפאלען א סאך מענטשן, און איך בין על פי נס געראטעוועט געוואָרן. פאר מיינע אויגן זיינען געפאלען טויט, יעקב קאמעץ, יחיאל לערמאַן, יוסף זשאבנער, יעקב מאיר קרישטאל, קלמן קאָרנוואסער און אנדערע שטעטישע. איך קען זיך גאָר נישט גלויבן וואס איך האָב זיך צוגעזען, און ביז היינט קען איך נישט קומען צו זיך. ווען איך בין באפרייט געוואָרן, האָב איך געוויגן 35 ק״ג, מען האָט מיך געטראָגן אויף די הענט ווי א קליין קינד. אויך אין די פריערדיקע לאגערן האָבן מיר נישט געלעקט קיין האָניק. די לייז האבען אונדז געגעסן לעבעדיקערהייט, און פיל מגיפות פון טיפוס און דיזענ־טעריע זיינען אויסגעבראָכן פון צייט צו צייט.

די וועלכע זיינען נישט געשטאָרבן פון טיפוס, זיינען דערשאָסען געוואָרן דורך די ווילדע הונען־דייטשען. אזוי זיינען אויך געפאלען אונדזערע קוזינס.

איך אליין בין אויך שטארק קראנק געוועזן, אָבער דאס מזל איז געוועזן וואס מער ווי א האלבער לאגער איז געוועזן שווער קראנק אויף טיפוס און די דייטשען האָבן מורא געהאַט אַז דער טיפוס וועט זיין אַנשטעקיק, און זיי זיינען נישט מער אריין אין דעם קראנקען־באראק, און אויפגעהערט צו שיסן אויף אונדז.

ווען כ׳האָב זיך געשטעלט אויף די פיס, בין איך אַוועק אַרבעטן אין דער באַוווסטער אַמוניציע־פאַבריק. הונגע־ריק און נאקעט בין איך ארומגעגאנגען, און די ארבעט איז געוועזן קאטאָרזשנע שווער.

געראַטעוועט די סיטואַציע האָבן די רוסן, וועלכע האָבען דאן געמאכט א שטארקע אָפענזיווע ביי דער

ווייסעל. דאן האבען די דייטשן אונדז פארשיקט קיין אושוויץ. פון אושוויץ קיין עסטרייך און דערנאָך אין לאגער בערגן-בעלזן, ווו מיר האָבן זיך ענדלעך באפרייט. דיין ברודער אהרון".

איך האַלט פאַר נויטיק, צו געבן דעם דאַזיקן בריוו אין „יזכור" בוך. צו פאראייביקן דעם זכרון און צו געדענקן און איבערגעבען די טייוולאָנישע און אכזריות־דיקע מיטלען און פלענער צו פאַרניכטן דאָס יידישע פאָלק דורך די היטלער־הענקער.

נאר אזוי ווי „נצח ישראל לא ישקר", אזוי האָט אויך דער המן געהאט די מפלה אזוי ווי אלע שונאי ישראל אין דער יידישער מארטיראָלאָגיע געשיכטע, און דאָס יידישע פאָלק שמידט ווייטער זיין צוקונפט אין מדינת ישראל און אויך אין אלע תפוצות.

✶

צום אנדענק פון אונדזער פאמיליע

יחזקאל שטערנקראנץ

מיט גרויס ווייטיק און א טיפן צער פאראייביקן מיר דעם אָנדענק פון אונדזער ליבן פאטער, וועלכער איז אומגעקומען אויפן וועג קיין אושוויץ.

אונדזער פאָטער איז געווען נישט בלויז געטריי און איבערגעבן זיין פאַמיליע, נאָר ער איז אויך געווען באוווסט אלס ציוניסטישער און געזעלשאפטליכער כלל־טוער, וועלכער האָט אסאך געווידמעט דער נאציאָנאַלער אויפלעבונג און דאָס פאַרווירקלעכן פון די ציוניסטישע אידעאַלן.

שרה שטערנקראנץ

אונדזער ליבע מוטער איז געווען א שטילע באַשיידענע פרוי, אן עכטע יידישע מאמע וועלכע האָט געזאָרגט, געוויייטיקט און מיטגעמאכט דעם גאנצן בלוטיגן לעבנס־געראנגל און זי האט נאך זוכה געווען צו קומען קיין ישראל. ליידער, האבן די שפורן פון די שווערע צייטן איבערגעלאזט שווערע ווינדן אין גייסט און קערפער, וועלכע האבן גורם געווען צו איר פריצייטיקן טויט און זי איז נפטר געווארן אין יאר 1967.

עלקא שטערנקראנץ

אונדזער ליבע שוועסטער, וועלכע איז דערצויגן געוואָרן אין גייסט פון שיינע אידעאַלן, האָט אין זיך איינגע־זאפט די בעסטע מידות פון א יידיש קינד און האט געחלומט וועגן א ליכטיקער צוקונפט. ליידער, האט דער אכזריות־דיקער גורל איבערגעריסן דעם פאָדים פון לעבן און זי איז טראַגיש אומגעקומען אין קאָנצענטראַציאָנס־לאַגער אין יאָר 1942.

יענקל שטערנקראנץ

אונדזער טייערער ברודער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1932 און האט קוים וואס אנגעהויבן צו באגרייפן דאס לעבן, ווען די שרעקליכע נאַצישע קאטאסטראפע האָט זיך אָנגערוקט אויף דעם יידישן לעבן. ער איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע חיות ביי דער אויסזידלונג אין יאָר 1942.

מיר דערמאנען אויך אונדזערע קרובים און משפחה־לייט וועלכע זיינען טראגיש אומגעקומען אין נאצישן גיהינום.

כבוד זייער אָנדענק
די אין טרויער פארבליבענע
סימא, זהבה, חוה, בנימין און מאיר

בית ר' שמואל קליינר ז"ל

בית זה היה שם דבר בעירנו, שכן, היה טמון בו קסם מיוחד. הוא היווה בית פתוח לכל אדם, אשר עולמו חשך עליו והיה זקוק לסעד מוסרי וחומרי. בבית הזה הוא מצא תמיכה ומשענת.

הבית היה שרוי באוירה של שלוה ושקט, והיה אהוד על הבריות. בית ציוני שאצילות מיוחדת היתה פרושה עליו, בית של לומדי ספר ורוכשי השכלה ודעת.

ראש המשפחה — ר' שמואל

ראש המשפחה — מר שמואל קליינר, היה מושרש בערכי היהדות והמסורת, איש נעים הליכות, טוב לב, בעל קומה זקופה ותמיד לבוש בקפידה ונקי מכל רבב.

הוא היה ידוע כנדבן שביתו ולבו פתוחים לכל מפעלי צדקה ולכל נצרך. היה בין הדמויות הבולטות ב,,מזרחי" ולקח חלק פעיל בכל המבצעים למען ארץ־ישראל ובמיוחד בפעולות איסוף כספים למען קרן היסוד. בשנת 1940 שבק חיים לכל חי ונפטר באופן פתאומי, כתוצאה מרגשי פחד ואימה שתקפו אותו על מעשי הזוועה של חיות הטרף הנאציות ביהודים.

האם — מרת שיינדלה, היתה סמל של א,,יידישע מאמע". בענווה ובמסירות ללא גבול, טיפלה וטיפחה את הבית. טובת לב היתה ושופעת אהבה ללא סייג. בראש דאגותיה היתה המטרה להקנות לילדים דעת וחינוך ברוח המסורת, העם וארץ־ישראל.

ואמנם, הילדים גדלו והתפתחו לתפארת, והיוו מקור נחת להורים, והבית היה מלא חדוות־חיים ויצירה ולמרבה הצער, גם עליה לא פסחו הקלגסים הנאציים והיא נרצחה בצורה אכזרית.

הבן הבכור — פישל

הבן הבכור — פישל, היה ממש עילוי, בקי בנבכי ,,האותיות הקטנות" מעורה בעולם המסחר, מלא ידיעות כרימון וער לכל המתרחש.

לימים, בא בברית נישואין עם בת יוצאי קילצה ועבר לגור במקום מגוריה. וראה זה פלא, תוך זמן קצר היכה שורשים במקום ותפס מקום נכבד בשורה הראשונה של עסקני ,,המזרחי" והיה בין הפעילים שהצטיינו בעשייה ובפעולות חברה וצבור. אך הגורל התאכזר לו, והוא עם אשתו גולדלה בתו רבטשה ובנו ברוך, כולם נכחדו ע"י חיות הטרף הנאציות ללא כל שריד.

הבן השני — יעקב, היה עלם יפה תואר, מלא חיים, בעל לב וראש פתוחים, שכל שבילי המסחר והמקח והממכר היו נהירים לו. כל השנים היה פעיל בהסתדרות הציונית ולאחר מכן, אחד מעמודי התווך של התנועה הרביזיוניסטית בעירנו. גם הוא נרצח ע"י אנשי הבליעל ורק אשתו ובתו ניצלו אחרי נדודים רבים דרך נס והגיעו לישראל.

הבן השני — יעקב

ההרמוניה המשפחתית בבית ההורים היתה מלאה ושל־מה, שררה אוירה של כבוד הדדי וביחוד הורגשה מצות כיבוד אב ואם, ובמשך שנים היו הבנים יחד עם האבא מנהלים בהצלחה את עסקי המסחר. בינתיים כאמור, הילדים גדלו, התחתנו הקימו משפחות ועברו לגור למקומות אחרים, אבל תמיד זכרו את מקור מחצבתם ולעתים תכופות פקדו את בית אבא, עד בוא השואה.

בתום השואה ניצלו מעמק הבכא, לאחר שעברו את כל דרך הייסורים ונדודי המחנות, הבת שרלה (סלה) שנישאה לעו״ד ויזנפלד ליאון, והבן יוסף שנשא לאשה את רוזשקה קרבל, שניהם הקימו משפחות לתפארת.

נגדע אילן רב־תפארת, אולם הנצרים והענפים שצמחו מגזע איתן זה הם הם ממשיכי דרכי אבות בהקניית חינוך ציוני ואוניברסלי לילדים. מורשת בית ההורים היא ש־חישלה ונתנה כוח ורצון עז להנחיל לילדים ערכי תרבות, מסורת ודעת ובזה יש מן הנחמה.

תהיינה שמותיהם של יקירינו אלה שעלו על המוקד, צרורות בצרור החיים של הקדושים והטהורים.

יתגדל ויתקדש שמה רבא...

משהקה ק.

*

משה סלי־קערבעל

ביים ברודער קבר

מיר וועלן אייביק געדענקען און פאַרהייליקן אונדזערע שטעטישע וועלכע זיינען אזוי פיינליך אומגעקומען אויף אזא טראגישן אופן, דורך דעם גרויזאַמען קאַניבאַל און יידן־פרעסער, וואָס די היסטאָריע האָט נאָר געקענט, אין דער פינצטערער תקופה פון היטלעריזם. מיר וועלן נישט פאַרגעסען, אז פיל פון אייך האָבן נישט זוכה געווען צו קבר־ישראל, און אייערע ביינער זיינען צוזייט און צושפרייט, און זיי האָבן נישט קיין צייכן און קיין שפור.

מיר האָבן דערפאַר באַשלאָסן צו פאַראייביקן אייך אלע מארטירער אין אונדזער זכרון אין אונדזערע הערצער און אונדזערע נשמות. צו דעם צוועק, האָבען מיר מיט טרערן אין די אויגען, און מיט ציטערדיקע הענט, צונויפגעזאַמעלט אייערע הייליקע נעמען, כדי זיי זאָלן פאַרוואַנדלט ווערן אין דער צוקונפט אין אַ שריפטלעכע ווערטפולע מצבה, וועלכע זאָל זיין א סימבאָל פון אייער העראָאישן לעבענס־געראַנגעל און אומקום.

אויף דעם אופן וועלן אייערע נעמען באַקומען אַ תיקון, אַן אייביקע באַדייטונג, און אייערע נשמות וועלן אַנגעשלאָסען ווערען אין לעבענס־בונד פון די אלע נשמות, וועלכע זיינען אומגעקומען אויף „קידוש השם״ אין גלות און אויך אין מדינת־ישראל.

מיטן ארויסגעבען פון אָנדענק־בוך אין מדינת ישראל, האָבן מיר אייך סימבאָליש און זעעליש געבראַכט צו קבר־ישראל און אויפגעשטעלט אַ שריפטלעכן מאָנומענט וועלכער וועט בלייבן צום זכרון אויף דורות.

מיט אַ טיפן טרויער און צעבראָכענע הערצער שטייען מיר ביי דעם ברודער קבר און זאָגן צוזאַמען „קדיש״, יתגדל ויתקדש...

לזכרון עולם

בדומית אבל, בראש מורכן ובלב מלא צער וזעם, הננו מזכירים כאן את נשמותיהם הטהורות של בני עירנו, אשר נרצחו באכזריות ע״י פורעים פולניים כבר לאחר השואה

ואלה שמותיהם של הקרבנות הי״ד:

* **שרה וולפוביץ׳,** בנה פישל ובתה רבקה
* **רבקה אניסמן,** אשתו של שלמה אניסמן
* **מרים זילברברג,** בתו של אברהם זילברברג
* **רבקה פשיטיצקי,** בתו של יחיאל פשיטיצקי
* **נוח קורנווסר**
* **ברוניה ציפיס,** בתו של א. קלמנזון
* **חיים בינשטוק** מוינבוצק
* **אברהם קדישוויץ׳,** בנו של גודל קדישוויין
* **נח אניסמן** מבודזנטין

סוף־דבר

בני עיר יקרים,

לאחר לבטים רבים ומאמצים קשים, כספיים ואנושיים, ולאחר צפיה ממושכת, הרינו יכולים לברך על המוגמר באשר ספר ה„יזכור" לקהילת „וירזבניק" הופיע ובו כלולים עדויות וזכרונות הקרובים ללבו של כל אחד מאתנו.

שנים התלבטנו, באיזה אופן וצורה להנציח את זכר העיירה, יהודיה ואורח החיים בה. ותוך כדי הלבטים, התחילו היוזמים הבודדים במלאכת האיסוף וליקוט החומר, כשבלבם פועמת ההכרה של חובה קדושה, **לא לשכוח ולא להשכיח את זכר המעונים למוות**, ויחד עם זאת, למסור לדורות הבאים עדות נאמנה על תקופה זו רבת הזוועות. לא היתה זו משימה קלה כלל וכלל, באשר הגשת ספר „יזכור" מבצע לא רגיל הוא. הספר הזה הוא, איפוא, פרי מאמץ קולקטיבי של אנשים אשר בשביל רובם, זהו נסיונם הראשון להעלות על הנייר את הגיגי רוחם, רחשי לבם ופרי זכרונם. אולם מכאן, גם יתרונה של כתיבה זו, כנות־לב ואמת נפשית.

כל שורה, כל אות, כל שם וכל עובדה הקשורים בזכרונות ילדות ובגרות, טבעי הוא, שיעוררו רטט בלב כל אחד משרידי העיירה באשר הם שם. כל אחד מהם יחוש בכל פרטי החומר המובא בספר את אוירת הזמן והמקום, בהם נרקמו כל חוטי עברו, ואשר קשרו אותו לכל אלה אשר אינם בחיים עוד, וזכרם יקר לו כחלק מחייו הוא — היי משפחתו, קרוביו מקורביו וידידיו. ובעלעלו בדפי הספר יתהוור לו לכל אחד ערכו והיקפו. דוקא, כעת בתקופת הרס דפוסי העבר והתמוטטות האמונה באידיאלים ובערכים מוסריים נעלים, כשהדת והמסורת חדלו לשמש גורם ראשוני במעלה בהלק מחיי החברה היהודית, דוקא עתה, יש צורך חיוני להגיש לבני הנוער את האור הרוחני והמוסרי, את דרך מחשבתם של יהודי העיירה ואורח חייהם שהיה מלא דביקות בערכים מקודשים ורגשות דתיים ולאומיים עמוקים, אשר היה בכוחם לשמש משענת נפשית בכל עת צרה ושעה קשה.

יהדות זו, היא שטוותה אלפי נימים נפשיים של אהבה לארץ־ישראל, לעם ישראל ולערכיו הנצחיים. בהווי רוחני זה, אשר בצלו חסו דורי דורות, ובאוירה זו של זיקה עמוקה למורשת, לייעוד לאומי, לערכים רוחניים ומוסריים, חונכו וקמו לנו רבים מטובי הוגי הדעות של תחייתנו הלאומית. בלי כל אלה, מי יודע אם בכלל היינו מגיעים עד הלום.

טבעי הוא ואין מנוס מכך, כי פה ושם יימצא אי־דיוק בפרטים מסוימים, העדר פרט זה או אחר, או כפילות מסוֹיימת ושינוי גירסאות ברשימות השונות. אחרי הכל, הספר אינו אלא בבואה של מציאות עשירת מאורעות משכבר הימים, אשר עברה, חלפה עם רוב אנשיה — ואיננה עוד.

הננו מקוים כי מפעל זכרון זה יעמוד כנר — תמיד דולק, אל מול הנרות הדולקים של יתר קהילות ישראל, והיוצרים ביחד את השלהבת המאירה של ההוי והקיום הרוחני המיוחד של יהדות מפוארת זו.

ספר זכרון זה, שהוא נר־נשמה לנשמות הקדושים ולזכרם, ישמש גם כלפיד־אש להאיר את דרך החיים של הדור הצעיר והדורות הבאים, כי באורם נראה אור.

ועדת ספר הזכרון

✶

שלוס־וואָרט

ליבע לאנדסלייט!

נאָך פיל מי, אָנשטרענגונגען און שוועריקייטן, פינאַנסיעלע און מענטשלעכע, און נאָך אַ לאַנגער צייט פון שטרעבונג און האָפענונג, שטייען מיר סוף־סוף ביים דערשיינען פונעם „יזכור"־בוך, וועלכער איז געווידמעט אונדזער שטעטל **„ווירזבניק"**.

יאָרן־לאַנג האָבן מיר זיך געקווענקלט און געראַנגעלט מיט דער דעה, ווי אזוי צו פעראייביקן אויף אַ פּאַסנדן אופן דעם אָנדענק פון אונדזער שטעטל, זיינע יידן און זייער לעבנס־שטייגער. און אַט אַזוי ראַנגלענדיק זיך, האָבן די איינצלנע איניציאַטאָרן אָנגעפאנגען צונויפזאמלען מאטעריאלען, שריפטן, פאטאס און עקאָנאָמישע מיטלען, ווייל אין זייערע הערצער האָט געברויזט דער באַוווסטזיין און די הייליקע פליכט, ניט **צו פארגעסען**. צו דערציילען, דערמאנען און איבערגעבן דאָס פילפאַרביקע לעבן פון אונדזער אַלטער היים, און אויך די בלוטיקע עפאכע און די פינסטערע טעג פון די געפייניקטע יידן, וועלכע זיינען אַזוי טראַגיש אומגעקומען.

די אויפגאַבע איז געווען ניט קיין לייכטע, ווייל אַרויסגעבן אַ „יזכור"־בוך אין אַ געהעריקן פאַרנעם איז זייער קאָמפּליצירט און פאָדערט אויסערגעוויינלעכע כוחות און מיטלען.

דער „יזכור"־בוך איז דעריבער אַ פּראָדוקט פון קאָלעקטיווער צוזאמענארבעט פון מענטשען, וועלכעס דאס איז זייער ערשטער פּרווו פון ברענגען צום אויסדרוק אין שריפט זייערע געפילען געדאנקען און ערינערונגען. און דערפאַר האָט דאָס שרייבן אַ גאַר וויכטיקע באַדייטונג, ווייל עס איז געשריבען מיט פשוטקייט, מיט אויפריכטיקייט, און דער עיקר, אינערלעכן אמת פון יעדן איינעם, און פונעם טיפן האַרץ.

יעדע שורה, יעדעס וואָרט, יעדער נאָמען און יעדער געשעעניש וועלכער איז פארבונדען מיט די קינדער־יאָרן פון דער **אַלטער־היים**, רופן אַרויס אַ ציטער אין האַרץ פון יעדן איינעם פון די שארית הפליטה.

יעדער איינער וועט דערפאַר פילן אין יעדן קאַפּיטל, אין יעדן בלאַט, די אַטמאָספער פונעם פלאַץ און פון דער צייט, ווי עס זיינען געשפינען געוואָרן זיינע פעדים פון דער פערגאנגענהייט, וועלכע האָבן אים געבונדען און געפלאכטן צוזאמען מיט די אלע, וועלכע זיינען ניט מער ביים לעבען. זיין פאמיליע, זיינע נאָענטע, זיינע פריינד און בעקאנטע. בלעטערנדיק אין דעם „יזכור" בוך, וועט יעדן קלאָר ווערן די גרויסע באַדייטונג און די חשובע מאמענטן פון דעם וויכטיקען קאלאסאלען־קולטורעלן מאנומענט. דוקא יעצט, אין דער צייט ווען ווערטפולע זאכען פון די אמאליקע פערגאנגענהייט ווערן גרינגעשעצט, ווען די אַנטוישונג פון אידעאַלן איז גרויס, ווען דער גלויבן אין עטיק און מאָראַל געפינט זיך בשפל המדרגה, ווען די יידישע רעליגיע האָט אויפגעהערט צו זיין אַן ערשטראַנגיקער פאַקטאָר אינעם לעבן ביי אַ טייל פון דער יידישער געזעלשאַפט, ווען די יידישע טראַדיציע פאַרנעמט ניט מער דעם געהעריקן אָרט, ביי דער היינטיקער יוגנט, דווקא אין דער צייט, איז וויכטיק ביז גאָר, צו געבן דעם נייעם דור, די ריכטיקע פערספעקטיווע — ליכט און הויכע מאָראַל וועלכע האָט געהערשט אין דער אַלטער היים, אין וועלכע דאס אייראפעאישע אידענטום האט אין זיך פארקערפערט. זייער לעבענס שטייגער, געדאנק'ן־גאנג און זייער איבערגעגעבנהייט מיט לייב און לעבן, די טייערע רעליגעזע און נאציאנאלע ווערטן, וועלכע זיינען געוועזן אַזוי טיף פאַרוואָרצלט ביי זיי אין האַרץ.

אדאנק זייער שטארקן גלויבן אין די ווערטפולע אטריבוטן, האָבן זיי געהאט דעם כוח און אויסדויער, אויסצוהאַלטן די שווערסטע צרות איז שיקאַנעס, אין אַלע צייטן. דאָס יידנטום וועלכעס האָט געשפינט טויזנטער אינערלעכע פעדים, פון ליבע צו ארץ־ישראל, צום יידישן פאלק און זיינע הויכע מאראלישע ווערטן, האָט געשעפט פון טראדיציאָנאלן פאמיליען לעבן, אין וועלכן פיל דורות האָבען זיך ערצויגען אין זייער גייסט, מיט די רייכטימלעכע אַטמאָספער פון נאַציאָנאַלע שטרעמונגען און שטרעבונגען, וואָס אַ דאַנק זיי, זיינען אנטשטאַנען אויף דער יידישער גאַס די וויכטיקסטע פיגורן וועלכע האָבן אַזוי

פיל געלייסטעט פאר די ענטוויקלונג און אויפלעבונג פון די נאציאנאלע אידעאלן אין דער געשיכטע.
דער „יזכור" בוך איז דעריבער נאר א אפשפיגלונג פון דער אמאליקערווירקלעכקייט, פון דער פארגאנגענהייט וועלכע איז אוועק מיטן גאנצן דור וועלכער עקזיסטירט לײדער ניט מער.

מיר האפן, אז דאס געמיינזאמע „יזכור" ווערק, וואס איז א „נר־נשמה" פאר די קדושים פון אונדזער קהילה, צוזאמען מיט די מערערע „יזכור" ביכ'ער פון יידישע קהילות אין אייראפע, וועט אויך דינען גלייכצייטיק ווי א ברענענדיקער פאקל, וואס וועט באלויכטן דעם לעבנס־וועג פון די געבליבענע, פון די קומענדיקע דורות, ווייטער צו שפינען דעם גאלדענעם פאדים פון נצח ישראל, פון „דור לדור יביע אומר".

דער „יזכור־בוך" קאמיטעט

יזכור
לזכרון עולם בהר ציון בירושלים
לזכר נשמות קדושים וטהורים
זקנים ונערים. טף ונשים
של קהלת וירזבניק-סטרחוביץ והסביב
שהובלו לכבשוני האש בטרבלינק
ביום ט״ז מרחשון תש״ג
שהושמדו ע״י הנאצים הטמאים ועוזריה
בכל מקומות השואה
ד׳ ינקום דמם תנצב״ה

יעקב כץ

י ז כ ו ר

זכור כל נקבר, בסוד נסתר.

באין קבר להשתטח, ללא מצבה לזכרם, אין למצוא נוחם.

זכור... הבריות בתהום הגויות, עם עליתם למרום הנשמות.

נשבענו אז שמם להזכיר, ולא לשכוח עד סוף העולמות.

שמע ישראל ; השביעך מפי נחנק רוחו פורש,

אלי אלי למה עזבתנו, ומבלעדיך אין לי להוריש.

זכור נא לנו את הנשמות אשר על ידינו הן נרשמות,

אותן הנשמות הטהורות אשר על ביתך הן שוכנות.

נשמות בית ישראל הקדושים והטהורים,

אשר בנר נשמתם את אור גן־העדן מאירים.

שמעו נא הנשמות בגן־העדן, בני עם תורה לא ישבותו

בארץ רצח נשחטו, נחנקו ונשרפו, אך נרותיהם לא כבו.

גוילי הנשרפים לא נמחקו וכתב הנצח נצב כנד אמת,

שברי לוחות מרוסקים זכרו נא, יש המשך לאומה והיא קיימת.

שרידי הכבשן והפליטה, אודים מוצלים מאש, כשטף זרם דמע מבכים,

להעלות האור הגנוז ולהאיר נתיבות בגיא המחשכים.

נדבוק נא ביתר שאת בנבכי מורשת אבות אבותינו,

להבטיח את חידוש ימינו כקדם ובוא גאולתנו ופדותנו.

לזכרון נצח

הרב דקהילתנו, נצר לשושלת האדמו״רים מגזע „היהודי הקדוש״ זצ״ל

הרב רבי בנציון שלמה רבינוביץ זצ״ל

אשר ניספה יחד עם אנשי הקהילה במשרפות טרבלינקה

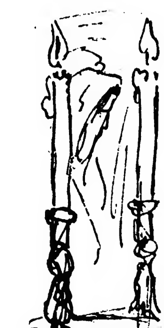

אשתו הרבנית **גיטה׳לה**, בת הרב

רבי **אברהם שמואל צבי זילברשטיין** זצ״ל,

הרב דבודזנטין, וירזבניק וטורונטו

בנותיהם: **רבקה׳לה וברכה**

שרידי קהילת וירזבניק

הבנות: ראצה, דינה, חאשיא, טורונטו

לזכרון עולם

הנני מנציחה את זכרם הקדוש של בני משפחתי היקרים:

אבי: הרב הגאון, רבי **מנחם־מנדל טננבוים**, מו"צ ודיין הקהילה

אחי: **יעקב וצדוק**

אחיותי: **חנה** ובעלה **יוסף אברך**, **הדסה**

רחל, בעלה וילדם

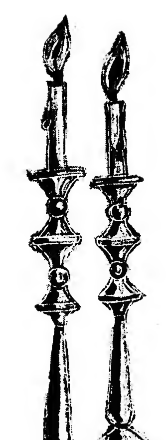

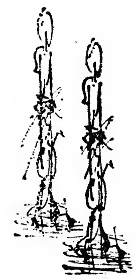

מינקה בננו טננבוים

נר נשמה

לקדושים היקרים

איש חסיד היה:

רבי **חנוך בידרמן**

נצר ממשפחת האדמו״ר מגור

גונן בחשובה אשה: **רבקה׳לע**

זכרם יזהיר לעד!

הי״ד

צבי מורגנשטרן

נר נשמה

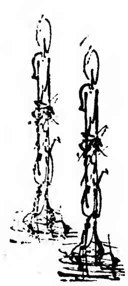
לזכרם הקדוש של בני משפחתי הקדושים

אבא: ר׳ **ישעיה גוטרמן**, נצר שושלת רדזימין

אמא: **זלדה**

אחים: **ישראל־יעקב**, אשתו ובניהם

יוסף, אשתו ובניהם: **משה ולוי־יצחק**

חיה גוטרמן
ליבמשה גוטרמן

לזכרון נצח

לזכרם הקדוש של בני משפחתי היקרים

אבי: **אונגר יוסף**

אמי: **פראניה**

אחי: **משה**

אחיותי: **לאה, רוז'ה ופולה,** שנפטרה בקפריסין והובאה לקבורה בישראל

זכרם לא ימוש מלבנו

אונגר צבי

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערע און ליבע עלטערן, געשוויסטער און קרובים

פאָטער: **פסח אייזנבערג**

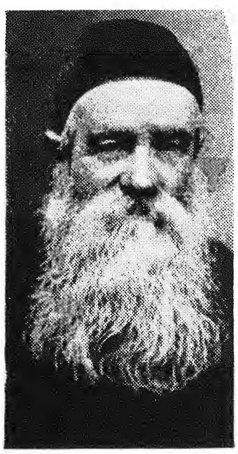
מוטער: **רבקה אייזנבערג**

ברודער: **מרדכי** און פרוי **חיה** און טאָכטער **רייזמאַן**

שוועסטער: **חיה זיסל רייזמן**

קרובים: **משה קופּרמאַן,** פרוי **טובה** און זון **שרה רובינשטיין** און זון **שמואל בראַנדמעסער** און פרוי **רייזל** און פאַמיליע

מאיר אייזנבערג
סעם אייזנבערג
זאב רייזמאַן

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: ר׳ שמואל איסער

מוטער: רבקה־יהודית

שוועסטער: שרה׳לע, ציפע, חיה

קינדער: חיים־יוסף, רחל־פסיל, מאניע

קרובים: שרה מילמאן

רויזע איסער־הערלינג

לזכרון נצח

מיט גרויס יראת הכבוד פאראייביק איך דעם אָנדענק
פון מיינע טייערסטע

פאָטער: אברהם־נתן באומשטיין

מוטער: חנה באומשטיין (ליכטמאן)

ברודער: ברוך באומשטיין (געוווינט אין פאריז)

שוועסטער: פעסל, מאן משה וואלדמאן
און צוויי קינדער

איטע, מאן זעליג זילבערמאן
און צוויי קינדער

שלמה באָמשטיין (סם שטיין)

על אלה אני בוכיה

אין טרויער און שמערץ

פאראייביקן מיר אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: **יחיאל איידעלקאָפּף**

מוטער: **אסתר**

שוועסטער: **מלכה** און **יונה ברויט** און קינדער
שרה־לאה און **יוסף ברויט** און קינדער
גאָלדע און מאַן **יאבלאָווסקי** און קינדער
רבקה

הנה קאַרעני׳וואסער־איידעלקאָפּף

מיט יראת הכבוד

פאראייביקן מיר אונדזערע טייערסטע

פאָטער: **משה באראנעק**

ברודער: **יחזקאל**

קרובים: **בן־ציון, לאה, דובה** ובעלה **אברהם**

מיכאל באראנעק

אין טיפן טרויער

און מיט אן אנגעווייטיקט הארץ פאראייביקן מיר
דעם אָנדענק פון אונדזער אומפארגעסלעכן
מאַן און פאָטער

בן־ציון באראנעק ז״ל

פרוי שרה (סאלע) באראנעק
טאָכטער נחה מארקאָוויטש (באראנעק)

לזכרון עולם

ביראת־כבוד ובתחרשת חובה קדושה הננו מנציחים
את זכרם של בני עירנו הקדושים

שמשון בורנשטיין
חנה בורנשטיין
מאיר שטיינבוים, רעייתו **רוחה שטיינבוים**
ובניהם **מוניק ולייבצ׳ה**

אשר נספו בשואה הנוראה — הי״ד

גוטה בלאס־ווינטרויב
נח בלאס ובנם משה

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע

ברודער : מאנעלא בינשטאָק

שוועסטער : רבקה־רחל

מרים בינשטאָק־שולמאן

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערע

פאָטער : לייביש בינשטאָק
מוטער : רחל
ברידער : עקיבא, אברהם
שוועסטער : דבורה, נעכע, חנה
מומע : אסתר מלכה קאצמאן
פעטער : אבא קאצמאן
קרובים : לייבל וויינמאן און קינדער
יצחק טראָפּער און טאָכטער

מינדל בינשטאָק

א מצבה

אויף די קברים פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאטער : לייביש בעקערמאשין
מוטער : הינדע
שוועסטער : מאטעלא, יענטאלע
מומע : דינה, גולדע, רחל
פעטערס : טוביה טענענבוים, מענדל רובין, ברוך רובין, לייביש רובין, שמעון ליפשיץ

ברוך בעקערמאשין

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

קרובים: פערל פורמאן
פייגע פורמאן
רחל פורמאן
רייזל ניימאן לבית רוזנצוויג
פישל ניימאן
משה ניימאן
שמואל ניימאן

לובה בר־בירענצווייג

לזכרון נצח

של הורי, אחי ואחותי היקרים

אבי: דוד בן ר' יעקב שלמה
אמי: צירל בת ר' יעקב ניסקער
אחי: מנחם
אחותי: ברכה

יוסף ברודבקר

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע קדושים

פאטער: יעקב בירנצווייג
(נפטר געווארן פארן קריג)
מוטער: רחל
ברידער: מנדל, הערשל, משה־לייב
מומע: הינדע מענדלסאן און מאן פנחס
קרובים: אברהם און משה, די קינדער פון מענדל בירנצווייג

לובה בר־בירנצווייג
אידה ברכין־בירנצווייג
פייגה וויסמאן־בירנצווייג
שרה מונטשיין־בירנצווייג
יוסף בירנצווייג

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערע קדושים

פאטער: חיים בן מענדל
מוטער: פריידע בת אברהם מאיר
ברידער: קלמן, יעקב, ליפא
שוועסטער: דבורה
מומעס: נעכע, ציפע, חיה
פעטער: יוסף שמעלקי, משה, נפתלי
קרובים: 4 קינדער פון ברודער און שוועסטער — מענדל און הערשל

לוי בראדבעקער

לזכרון עולם

צום אייביקן אנדענק
פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: **משה הכהן בראָדבעקער**
מוטער: **מלכה**
ברודער: **מענדל,** פרוי **צפורה** און זון **משה**
שוועסטער: **רבקה** און קינדער:
מנחם, פייגע, שלמה
פעטער: **אליהו בראָדבעקער** און פאַמיליע
מרים, בעריש, מיכאל לייביש
ראָזנבלום און פאַמיליע
קרובים: **רבקה** און **דבורה**

פרלה בראָדבעקער־אונגער
שרה בראָדבעקער־רובין

צום אייביקן זכרון

פון מיינע טייערסטע טראַגיש אומגעקומענע

פרוי: **שרה** בת זלמן (רוזנבוים) **בראָדבעקער**
זון: **שלמה־זלמן בראָדבעקער**
טאָכטער: **חיה־רחל בראָדבעקער**

יצחק בראָדבעקער

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע טראַגיש־אומגעקומענע

פאָטער: **יעקב גאָלדגרוב**
מוטער: **חוה**
ברידער: **פנחס**
שלמה — געשטאָרבן אין בראַזיל
שוועסטער: **מינציה**

משה און מאיר גאָלדגרוב

נר נשמה

לזכרם הקדוש של בני משפחתי היקרים

אבא: **פישל** בן ר׳ **יוסף גולדשטיין**

אמא: **חיה רחל**

אחי: **אברהם**

דב-בריש גולדשטיין
חנה פרל ויינטראוב-גולדשטיין
ישמואל ויינטראוב
מניה קויפמן-גולדשטיין

נר נשמה

לזכרם הקדוש של יקירינו הקדושים והטהורים
כזוהר הרקיע מזהירים

אבינו: **דב־בריש** בן ר׳ **ישעיהו גוטרמן**

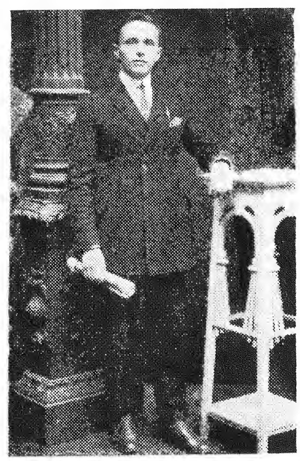
אמנו: **אסתר** בת ר׳ **יוסף גולדשטיין**
נפטרו בארצות־הברית

אחינו: **זלמן**, ואחותנו: **איטקה**
ניספו בשואה

יצחק ומשה גוטרמן

א נר תמיד

אויף די קברים פון מיינע טייערסטע

פאָטער: **ברוך גאלד**

מוטער: **גיטל**

ברודער: **שמואל**

ישראל גאָלד

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע קדושים

פאָטער: **עזריאל גלאט**
מוטער: **שפרינצה**
זון: **דב** (ברל) **הרציק**
טאָכטער: **פערל,** מאַן **אלי גינצבורג**
און קינדער
זיידע: **שלמה הירשהורן** און **באבע פייגע**
מומע: **בלימע,** מאַן **זלקה קליינמינץ**
און 4 קינדער
פעטער: **פישל**

חנה גלאט

מיט גרויס ווייטיק

פאראייביק איך דעם אָנדענק פון מיינע טייערע

פאָטער: **משה לייב גלאסער**
מוטער: **צירל**
ברידער: **אברהם** און פרוי **חיה**
אהרן און פאמיליע
ברוך יהושע ווינטרויב

לאה גלאסער

זאלן די דאזיקע שורות אין „יזכור־בוך" זיין א
מצבה אויף די אומבאוווסטע קברים פון
אונדזערע טייערסטע

פאָטער: **יעקב־אהרן געלבארד**
אומגעבראכט געווארן אין שידלאָווצע

מוטער: **לאה**, געשטאָרבן אין געטא

ברידער: **ישראל**, אומגעקומען אין אושוויץ
צבי הערשל, פרוי און צוויי קינדער
אומגעקומען אין טרעבלינקע

עדזיא (פון די האַלצמאַנס) מיטן צוויי יעריק קינד
דודו, אומגעקומען אין טרעבלינקע

ברודער: **שמואל** (שמואליק),
געפאלן אין מלחמת השחרור 1948

כבוד זייער אָנדענק!

נתן געלבארד
פרומע געלבארד־מסלוביץ

לזכרון עולם

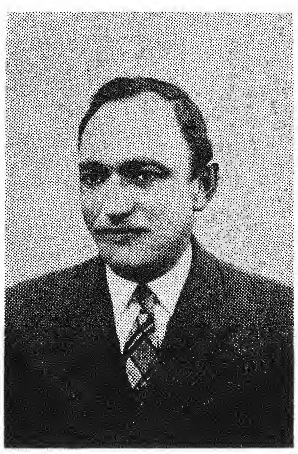
של בני משפחתנו היקרים
שניספו בעת השואה הנוראה

אבינו: **אלימלך גרובער**
אמנו: **מרים**
אחינו: **שמעון ושמעלקע**
אחיותינו: **שרה ולובע**
דודינו: **יוסף, יעקב, משה** ומשפחותיהם
סבתנו: **דינה**

אריה (לייבל) גרובער

א מצבה

אויף די אומבאַקאַנטע קברים פון אונדזער טייערן
יוסף גרינהאוט

פרוי: **אמאליא גרינהאוט**
קינדער:
טינא און זיגמונד דינפילד
פאַלא און זאב קילמאַן

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: ר׳ מאיר דאַווידאָוויטש
מוטער: רחל
ברודער: משה און זון יחזקאל
שוועסטער: שרה־רבקה, חנה־רויזע
קרובים: לאה באַראַנעק, דבורה פוטערמאַן

העלן ווייסבלום־דאַווידאָוויטש
סאַבקה רוסאַק־דאַווידאָוויטש

נר נשמה

לזכרם הקדוש של בני משפחתי היקרים

סבנו: פישל דרקסלר
סבתנו: גולדה
בניהם: שמואל, יוסף, סיני, שמחה
בנותיהם: מינדל, הנדל, רבקה ורחל

ישעיהו דקל (דרקסלר)
רחל לאור (דרקסלר)

נר נשמה

לזכרם הקדוש של בני משפחתי היקרים

אבא: חיים דריינודל
אמא: רבקה
אחים: שלמה, מנדל, יצחק, הלל
אחיות: חנה, איטה, פערל
דודים: אברהם קדישביץ, משה דריינודל

יוסף דריינודל

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: סיני דרעקסלער
מוטער: פריינדל
ברודער: חיים־אלי
שוועסטער: יוכבד

דוד דרעקסלער

לזכרון נצח

הננו מנציחים בזה בספר הזכרון של קהילת וירזבניק סטרכוביץ את זכרם הקדוש
של הורינו היקרים שנפטרו בארץ

אבינו : **יוסף דרקסלר** ז״ל
אמנו : **חנה דרקסלר** ז״ל

ת. נ. צ. ב. ה.

ישעיהו דקל (דרקסלר)
רחל לאור (דרקסלר)

לזכרון נצח

לזכר הורי, אחי ואחיותי היקרים

אבי : יוסף בן ישראל הוניגסברג
אמי : רייזל הוניגסברג (לבית דיזנהאוס)
אחי : מרדכי הוניגסברג
אחיותי : בילהה, לאה ושרה'קה הוניגסברג

זכרם לא ימוש מלבי לעד

מאיר הוניגסברג (גנוסר)

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע ליבע און טייערע

פאָטער : פישל הילף
מוטער : אסתר־מלכה
ברודער : יעקב און יצחק
שוועסטער : רחל

חיים הילף

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזער אומפארגעסלעכן זון
מונדק

וועלכער איז דורכגעגאנגען אלע שבעה מדורים פון נאצישן גיהנום, אָבער ליידער נישט געקאָנט איבערטראָגן די ווונדן פון דער טראגעדיע, און איז געפאלן שוין נאך דער באפרייאונג

עלטערן : פנחס און רחל הלשטיין

מיט גרויס צער

פאראייביקן מיר דעם אָנדענק
פון אונדזערע טייערסטע

פאָטער : גרשון הערבלום
מוטער : צפורה
ברודער : הערשל, פרוי דבורה און טאָכטער צפורה
שוועסטער : פייגעלע, מאַן תנחום לייטאייזן און קינדער גרשון און רבקה'לה

שיינדל הערבלום־בורמאַן
(טאראנטא־קאנאדע)

א מצבה

אויף די אומבאקאנטע קברים פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

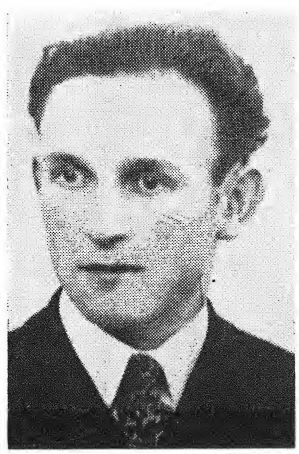

פאָטער: יוסף־לייב בן חיים ושרה הערבלום
מוטער: שיינדל בת אברהם ומרים־לאה
ברידער: שלום, אהרן־מאיר, נחום, יעקב־דוד און פאמיליע
שוועסטער: מרים־לאה
פעטער: גרשון בן אברהם
זיידע: חיים הילף פון קינעוו; באָבע: שרה

די פאמיליעס פון גרשונס טאָכטער
יהודית פון סאַליץ
לייביש הערבלום

עיני עיני יורדה מים

לזכרון נצח

הננו מנציחים את זכרם של בני משפחתנו
הקדושים והטהורים

אשתי: יוכבד בת דב־בר
הבנות: שיינדל, יהודית, חיה־רחל
הבן: דוד בער
בת אחות אשתי: חיה רייזל בת אהרן
אחותי: שרה׳קה בת יחזקאל
בעלה: אליקים געצל בן דב יעקב הכהן

לייביש הערבלום
וילדיו יעקב ומרים

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע אומפארגעסלעכע עלטערן און ברידער

פאָטער: טוביה הערלינג
מוטער: פייגע־מלכה
ברידער: שלמה, יצחק־מאיר און שמואל

משה הערלינג

צום אייביקן אָנדענק

זאָלן די דאָזיקע ווערטער זיין א קוואל פון טרערן
אויף די אומבאקאנטע קברים פון
אונדזערע טייערסטע

פאָטער: מאיר וויינבערג
מוטער: אסתר
שוועסטער: פעסי און שפרינצע מיט די קינדער
ליבע, ראצע און רחל
זיידע: אליעזר ראלניצקי
באָבע: טעמא

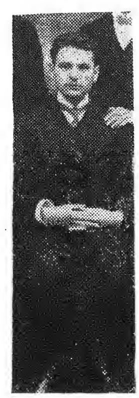
יוסף וויינבערג

לזכרון עולם

בלב דואב וברגש של יראת־כבוד
הנני מנציח את זכרם של הורי היקרים

אבי: יוסף הוכמיץ

אמי: רבקה הוכמיץ

ת. נ. צ. ב. ה.

פנחס הוכמיץ

לזכרון נצח

בלב דואב וביראת כבוד הננו מנציחים את זכר הורינו, אחינו ואחיותינו הקדושים והטהורים

אבינו: טוביה ווייסבלום
אמנו: יהודית

אחינו: לייבוש, שלמה
אחיותינו: רבקה, חביבה

ת.נ.צ.ב.ה.

שאול, בנימין ואסתר ווייסבלום

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: **יהושע וויינטרויב**

מוטער: **חיה**

ברידער: **יוסף, מענדל** און **שלמה**

שוועסטער: **לאה**

מומע: **חנה, גיטל, שרה גינענדל, אסתר**

קרובים: **מטות, ישעיה, הערשל, ישראל**

מנשה וויינטרויב, מונטריאול

א מצבה

אויף די קברים פון אונדזערע טייערסטע

פאָטער: **שמואל ווייסבלום**

מוטער: **גיטעלע,** (לבית סילווערמאַן)

רבקה שבתון
זאב ווייסבלום

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע הייליקע קדושים

פאָטער: **לייבוש ווינאגראד**

מוטער: **שרה**

ברידער: **ירחמיאל, דוד**

זיידע: **קלמן**

באָבע: **גיטל**

זהבה פראָוויזער
לאה הופפעלד

לזכרון עולם

תהא רשימתי זו כצרור פרחים על קברות לא נודעו
של הורי, אחי, אחיותי וקרובי

אבי: **קלמן ווינוגראד**

אמי: **גיטל**

אחי: **שמואל, שלמה, לייבוש ונתן**

אחיותי: **גלה ומרים**

ת.נ.צ.ב.ה.

צבי ווינוגראד

צום אייביקן אָנדענק

זאַלן די דאָזיקע שורות זיין א מצבה אויף די קברים
פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: יעקב ווילענטשיק
מוטער: רחל לאה
ברידער: יוסף, פנחס (פיניעק)
שוועסטער: שיינדל, לובה

אלי ווילענטשיק

נר נשמה

לזכרם הקדוש של בני משפחתי היקרים

אבא: שלמה זלמן, בן ר׳ יהודה אריה ויצ׳ניק משידלוב
אמא: פייגה שיינדל בת הרב ר׳ יששכר ז״ל
אחים: אברהם אלעזר בן שלמה זלמן
אחיות: חיה־שרה, רבקה־לאה

יששכר אלימלך ויצ׳ניק

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערע און ליבסטע

פאָטער: לייבקע ווייצהענדלער
מוטער: פערל־בלומע ווייצהענצלער (שטארקמאן)
ברודער: שמואל
שוועסטער: גיטל
מומע: גיטל ווייסגלאס
פעטער: פיניע ווייסגלאס

חיים ווייצהענדלער

נר נשמה

לזכרם היקר של יקירי נפשי, הנאהבים והנעימים,
הבלתי נשכחים

בעלי: ר׳ צבי שמואל זיינוויל זוברמן
בני: מרדכי, יצחק מאיר משה
בתי: הינדה גולד׳לה

רבקה זוברמן

צום אייביקן אָנדענק

מיט גרויס צער און ווייטאָג דערמאָן איך מיינע טייערסטע און ליבסטע :

פאָטער : **נתן דוד זאכצינסקי**

מוטער : **חיה טובה־אסתר**

שוועסטער : **שיינדל, רויזע, גאָלדע** און **מלכה,**

מיט זייערע קינדער

קיינמאָל נישט פארגעסן ! — קיינמאָל נישט פארגעבן !

יאיר זאכצינסקי

עיני עיני יורדה מים

ציון לנפשות היקרות

שניספו בשואה הנוראה

אבי: **אברהם מרדכי** בן **חיים דוד זילברברג**

אמי: **רייזל** בת **ראובן הערבלום**

אחיותי: **מרים ואסתר**

אחי: **חיים־דוד וישעיהו־יונה**

ה' ינקום דמם!

לאה זילברברג־רוזנטל

נר נשמה

לזכרם של בני משפחתי היקרים אשר נרצחו ע"י הצוררים הנאציים ועוזריהם הנפשעים

אבא: **משה מאיר** בן **יחזקאל זילבערבערג**

אמא: **אסתר**

אחות: **רבקה**

דוד: **יחזקאל**

בלומה אלברט־זילברברג

מיט גרויס צער

פאראייביק איך דעם אָנדענק פון מײנע טייערסטע

פאָטער: **שמחה זיסקינד**

מוטער: **דבורה**

ברודער: **דב־בערל**

קיינמאָל וועל איך אייך נישט פארגעסן!

פרופ' יוסף אביגדור זיסקינד
(יעזשיק זיסקינד)

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער : **אברהם זילבערמאן**

מוטער : **חנה־ריבה**

ברודער : **פינטשע** און פרוי **מרים**

שוועסטער : **אידל,** מאן און קינדער

דב שלעזינגער און קינדער **מאיר, אברהם** און **אלכסנדר**

אסתר צוקערמאן־שלעזינגער
אנשל זילבערמאן

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: **מרדכי מנדל זילבערשטיין**

מוטער: **רייזל**

ברידער: **אברהם**, פרוי **חנה** און קינדער
חיים, זלאטע און זון **שמואל**
יעקב, פרוי **אסתר** און טעכטער
נח, פרוי **שיינדל** און פאמיליע

שוועסטער: **שיינדל, אלי צוקער** און זון
שלמה יחיאל און פאמיליעס

חנה ניימאן-זילבערשטיין

א מצבה

אויף די קברים פון מיינע טייערע און
אומפארגעסלעכע עלטערן און ברידער

פאָטער: **יוסף זשאבנער**

מוטער: **טובה**

ברידער: **דוד, ישראל** און **חנוך**

הי״ד

אסתר זשאבנער

לזכר עולם

הננו מנציחות את יקירנו הקדושים:

אבינו: **מנדל טאומן**
אמנו: **חנה בת משה טננבאום**
אחינו: **דוד**
אחותנו: **דורקה**

מרים רוזנקרנץ־טאומן
טובה (יונה) פרל־טאומן

א נר תמיד

און טיפן צער, פאראייביקן איך דעם אָנדענק פון מיין ליבן פאָטער

שלמה טאָבמאַן

וועלכער איז אומגעקומען אין נאצישן גיהינום הי״ד

מאניא זילבערבערג־טאָבמאַן

א מצבה

אויף די אומבאקאנטע קברים פון אונדזערע טייערע

פאָטער: **אברהם חייטאַן**
מוטער: **שרה־געלע**
שוועסטער: **רחל, גאָלדע, פרידא**
מומע: **שרה, רוחמה**
פעטער: **נתן, לייבוש, שלמה, שמואל**
זיידע: **קלמן**
באָבע: **גיטל**
קרובים: **שרל, הלן קירשענבוים**

ירחמיאל חייטאַן
יעקב חייטאַן
ישראל חייטאַן

לזכרון נצח

בלב דואב וברוח נכאה הנני מנציחה
את יקירי הקדושים

אבי: **יוסף טנצר**

אמי: **גוציה**

אחותי: **טובה**

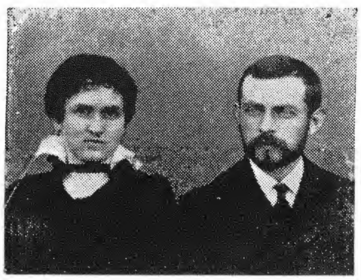

ת. נ. צ. ב. ה.

חנה טנצר

לזכרון נצח

הננו מנציחים את זכרם של יקירינו

אבינו: **אברהם־יצחק,**
שנרצח ע"י הצוררים הנאציים

אמנו: **קיילה,** שנפטרה בוירזבניק ב־12.7.1939

פולה פונק
גוציה ומשה טנצר
אוה וירחמיאל זינגר

נר נשמה

לזכרו של יקירנו הנכבד
ר׳ יוסף בן אברהם טויבמן
שנפטר בארצנו הקדושה — יהא זכרו ברוך!

אשתו — חנה טויבמן
בנותיו — מרים לובלין־טויבמן
טובה אמיר־טויבמן

לזכרון עולם

הנני מנציח את זכרם של יקירי הקדושים והטהורים
שנשמותיהם כזוהר הרקיע יאירו

אבי: **אברהם־אלימלך** ב״ר **שמואל** ז״ל
אמי: **דוברה**
אחי: **משה**
אחיותי: **אסתר, לאה וחיי־שרה**

יעקב כץ

לזכרון עולם

אלה אזכרה ואהמיה ואשפכה נפשי, עטוף אבל ויגון
לזכר משפחתי — כדברי ירמיהו הנביא,
הנותנים ביטוי עמוק לרחשי נפשי

מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה
ואבכה יומם ולילה את חללי בית־עמי
ואת אשתי השדודה

אשתי: **ברכה**, לבית טרופר
בני: **אליעזר**
חותני: **פרץ טרופר**
חותנתי: **שרה־ביילה**
גיסי: **חיים**
גיסתי: **חיה**

ת. נ. צ. ב. ה.

יעקב כץ

לזכרון עולם

הננו מנציחים את זכרם של יקירינו הקדושים והטהורים

אבינו: **שמואל** ב״ר **טוביה יחיאל הכהן**

אמנו: **יוכבד** בת ר׳ **מרדכי דוד קורנוֹוסר**

אחינו: **אברהם ואלי**

אחותנו: **אסתר**

סבנו: **טוביה יחיאל הכהן**

סבתנו: **פייגע לאה**

דודה: **שרה,** בעלה **פייבל פריכר,** בתם **טאבא** ובנם **וואווטשע**

דודה: **ליבטשע,** בעלה **דב סקורניק**

דוד: **לייבל ספירשטיין,** אשתו וילדיהם

גיס: **יוסף רוזנברג** (נהרג בדרך למחנה) ובנו **טוביה יחיאל**

טובה צוויג-כהן
מלכה ליאופולד-כהן
דוד כהן

נר נשמה

לזכר אבינו ואמנו שנפטרו בישראל

אבא: **אברהם** ב"ר **מאיר זיינוויל** ז"ל

אמא: **מניה ליכטנשטיין**

בתם: רניה לוינסון־ליכטנשטיין
" דורה כהן "
בנם: בנימין ליכטנשטיין

לזכרון נצח

של בני משפחתי היקרים

אבא: **ירחמיאל מרדכי**
בן ר' **שלמה ליפשטיין**

אמא: **רחל־רבקה** בת **משה גרוסמן**

אח: **שלמה**

אחות: **פרומעט**

קרובים: **חיים** בן **משה גרוסמן**
שרה ליפשטיין

יהא זכרם ברוך!

באשא ליפשטיין
גיטל רובינשטיין־ליפשטיין

לזכרם הקדוש

של הורינו היקרים

אבא: **צבי** (הרשל) **ליכטנשטיין**

אמא: **מרים** (מניה)

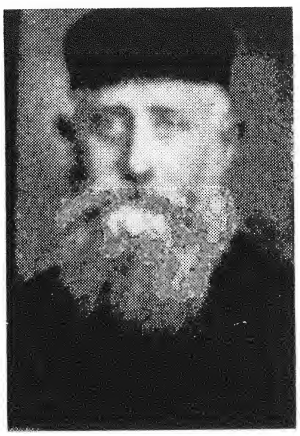

דוד ליכטנשטיין
חנה לויטה
רבקה שניר (שיינר)

לזכרון נצח

לזכר יקירינו שניספו בשואה הנוראה מידיהם של המרצחים הנאציים

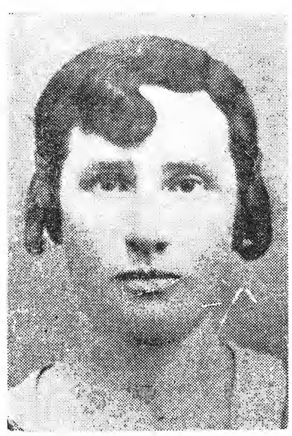
אבינו: **מרדכי ליס**

אמנו: **רייזל**

אחינו: **מענדל**, שנרצח ע״י הפארטיזאנים הפולנים

סבנו: **יונה רוזנברג**

ת. נ. צ. ב. ה.

ראובן ליס-שועלי
אליעזר ליס-שועלי
חיים ליס ז״ל

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: עקיבא טשעפלא

מוטער: שרה־גיטל

ברידער: יעקב, קאָפל, אליעזר

שוועסטער: חיה, הינדע, פריינדל

מומע: שפרינצע

פעטער: אידל

קרובים: הערשל, קאָפל און בינע גאָלדבערג

יצחק טשעפלא

צום אייביקן אָנדענק

מיט גרויס צער פאראייביקן מיר דעם אָנדענק פון אונדזערע טייערע

פאָטער: ירמיהו לוינסון

מוטער: פרידה

ברידער: פישל און דב

שוועסטערן: מרים און רחל

קרובים: מלכיאל לוסטרניק,
ישעיהו־יונה שארפהארץ
שרה־רבקה און פישל שארפהארץ
ירחמיאל שארפהארץ
רבי ישראל שארפהארץ שו"ב וזוגתו
קריינדל

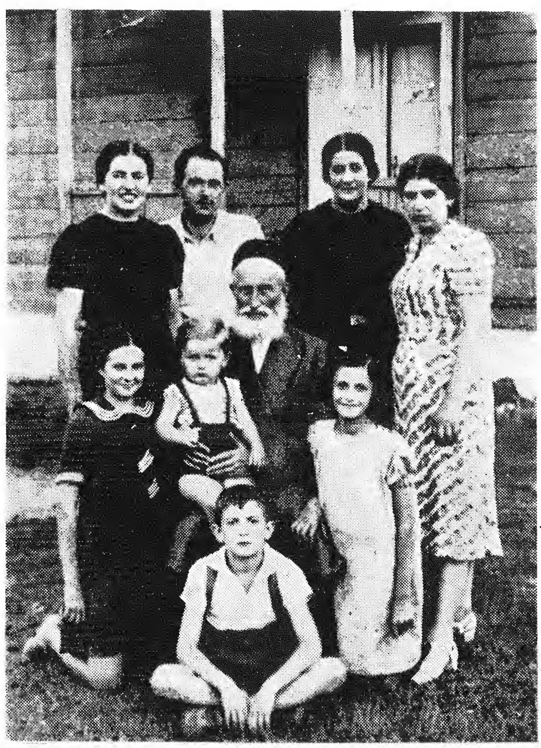
ביילע פרימערמאן

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע, וועלכע זיינען אומגעבראכט געוואָרן
דורך די נאצישע מערדער

יצחק־מאיר בן שמואל זיינוול מאנעלא
איסר־יהודה בן יצחק מאיר
פייגע בת יצחק מאיר אשת יצחק ראזענוואלד
פעסל בת יצחק מאיר אשת אברהם אונגער
שרה בת יצחק מאיר אשת יעקב גאָלדפארב ובנו
יצחק בן מאָטל ראָזענוואלד
שיינע בת אברהם אונגער
מרדכי בן יצחק ראָזענוואלד
אידל מאנעלא

דוד ורבקה מאנדלבוים

לזכרון נצח

הננו מנציחות בשורות אבילות אלה את זכרו של
בעלי ואבינו הבלתי נשכח
נתן לוסטמאן הי״ד
שנרצח על־ידי הצוררים הנאציים ימ״ש

אשתו: אסתר לוסטמן
בנותיו: צפורה שניר וטובה פגי

נר נשמה

לזכרם הקדוש של יקירי נפשי

אבי: ר׳ קלמן לייבמאן
אמי: רחל בת ר׳ דוד יהושע הכהן ברוטבקר
אחי: צבי־דב, פנחס, לייבל
אחותי: רבקה

שרה־ליבא לייבמאן כהנא

בצער ויגון

אנו מבכים את מותה ללא־עת בנכר
של אשתי ואמי היקרה

מרת **לאה ליבר־רוזנטל**
בת ר׳ **אברהם מרדכי זילברברג** מוירזבניק

יהא זכרה ברוך ותנצב״ה

בעלה: יצחק
בנה: אבי

מצבת זכרון

לנשמות בני משפחתנו שמסרו נפשם על קדושת השם בזמן השואה
ואלה שנפטרו לפני המלחמה ואחריה

חמי וסבנו היקר באדם: ר׳ **משה פנחס** בן ר׳ **מאיר זיינוול** ז״ל **ליכטנשטיין**

החמות והסבתא: **ריבה** בת ר׳ **נחמיה פוטוק** מזבירצ׳ה

אשתי ואמנו היקרה: **מחלה** בת ר׳ **משה פנחס** ז״ל

בני ואחינו: **נחמיה יהודה**, נקטף בדמי ימיו בבוכנוואלד

גיסתי ודודתנו: **שיינה** בת ר׳ **משה פנחס**

גיסי ודודנו: **גרשון** בן ר׳ **משה פנחס**

גיסתי ודודתנו: **שפרה גרפינקל** בת ר׳ **משה פנחס**

ובעלה וילדיהם — שניספו בשואה

תנצב״ה והי״ד

שמחה מינצברג
רבקה גרינברג־מינצברג
צבי מנחם מינצברג

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזער טייערסטע און ליבסטע וועלכע זיינען אומגעבראכט געוואָרן אויף א באַרבאַרישן אופן

פאָטער: **יצחק** (איסאַק) **לאַקס**

מוטער: **פאָלה**

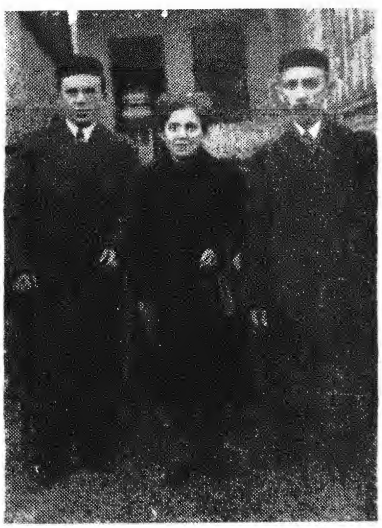
תנצב"ה

רוזשקא לאַקס לערמאַן

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע:

פאָטער: **יעקב מאַנדעלזיס**
מוטער: **שרה־גיטל**
ברידער: **מרדכי** (מאָטל)
שוועסטער: **צביה** און מאַן **אהרן מעלמאַן**
מומעס: **דינה, חיה, רחטשע**
פעטערס: **הערשל בראָדבעקער**
אליעזר יחיאל לערמאַן
יאָסל קאָרנוואסער
קרובים: **משה** און **יחיאל בראָדבעקער**

שמואל מאַנדעלזיס,
מאַנטרעאָל

לזכרון עולם

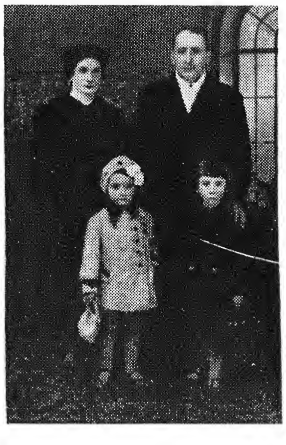
נר נשמה לנשמותיהם הטהורות של בני משפחתי שנספו בעת השואה הנוראה,
לא אשכח את יקירי:

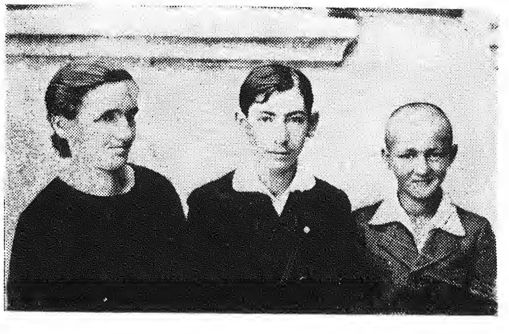

אמי: **דבורה מורגנשטרן**, לבית בידרמן
אחים ואחיות: **רייזל**, בנה **יוסף** ובתה — **ראצע**; **יהודה לייביש**, אשתו **שרה** ובניהם: **יוסף, יעקב, אלימלך, שמואל** ובנותיהם: **פריידעלע, רחל'ה, טוצ'י וגולדה**
קרובים: **ישראל־איסר, יחזקאל**, אשתו **נחמה**, ובניהם — **יוסף, יצחק, אברהם־יצחק ווקסלר, הניק** (חנוך) **ווקסלר**
דודה: **רבקה'לע**, בת ר' **שמואל פרידמן**

צבי מורגנשטרן

אייביק צו געדענקען

איך פאראייביק דעם אַנדענק פון מיינע
טייערסטע און ליבסטע

פאַטער : **יעקב־יצחק מילמאן**
ברודער : **חיים יוסף**
שוועסטערן : **רחל, פעסל, מרים, שרה**

רבקה לעווענסטאט (מילמאן)

נר נשמה

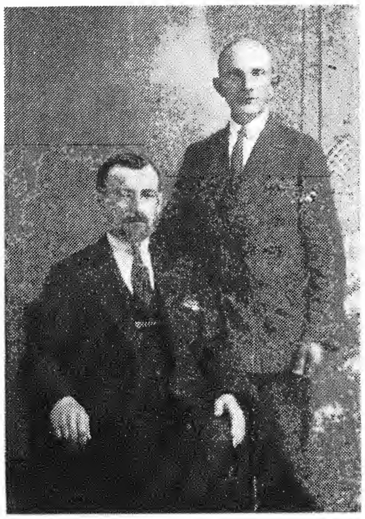
לזכרם הקדוש של בני משפחתי היקרים

אבא : **פנחס מנלה**
אמא : **חנה** מבית **זילברמן**
אח : **ברוך**
אחיות : **אסתר ושרה, רבקה** ובעלה **ירחמיאל ליברמן** ובתם **ברכה**

לאה גרייבר (מנלה)

צום אייביקן אַנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע קדושים

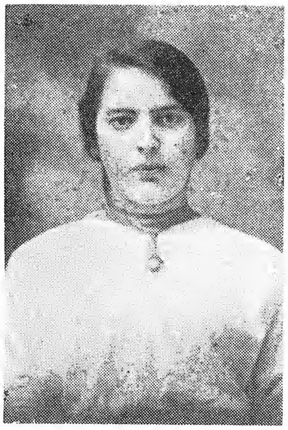

פאַטער : **נתן מינקובסקי**
מוטער : **שיינדל**
ברידער : **אהרון, ירחמיאל, מנדל**
שוועסטער : **נעמי** און **חיה**

יחיאל מינקאָווסקי
משה מינקאָווסקי

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע קדושים:

פאָטער: הערשל ניימאַן

מוטער: רייזל

שוועסטער: הינדע חנה־ליבע, אסתר

מומע: חיה גאָלדע גרין

פעטער: לייביש ניימאַן

זיידע: אייזיק

באָבע: פערל

משה (מקס) ניימאַן

וולף ניימאַן

נר נשמה

לזכרם הקדוש של בני משפחתי היקרים

אמנו: **לאה מרקביץ**
אחינו: **יחזקאל ופרץ**

אחיותינו: **בינה וציפה**

דודינו: **ברל, יודל ויוסף גולדברג** ומשפחתו
קרובינו: סבא וסבתא **גולדברג** (אילז"ה)

יוסף ואהרן מרקביץ

נר נשמה

לזכרם הקדוש של בני משפחתי היקרים

אבא: **שמשון נודלמן**

אמא: **צירל**

אחים: **סנדר, שלמה ואברהם**

אחיות: **מלכה, רויזה ורבקה**

שמואל נודלמן

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: **שלמה נודלמאַן**
מוטער: **חיה**
ברודער: **בעריש** און **הערשל**
שוועסטער: **טויבע**

פרץ נודלמאַן
אסתר — נטע'ס פרוי

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע אומפארגעסלעכע ליבע עלטערן
און שוועסטער

פאָטער: **לוי נעמעד**
מוטער: **ברכה נעמעד**
שוועסטערן: **מלכה, חיה־שרה**

ברכה נעמעד — קאדישעוויטש
(פרוי פון יחיאל קאדישעוויטש)
סלאָוויאני

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע עלטערן
פאָטער: **לעאָן נוימאן**
מוטער: **סטעפה**

פאמיליע נוימאן
אברהם נוימאן

אַ מצבה

אויף די אומבאקאנטע קברים
פון אונדזערע טייערסטע

מוטער: **חיה ניימאן**

ברודער: **יצחק** און פרוי **שיינדל**

שוועסטער: **לובה** און **חנה**

קרובים: **פנחס ניימאן** און פאמיליע
יוסף גרונער און פאמיליע
חיים ניימאן און פאמיליע
פייגל ניימאן
יעקב ניימאן און פאמיליע
פאמיליע **גרובשטיין**

ירחמיאל ניימאן, ניו־יאָרק
אליעזר ניימאן, דייטשלאנד

על אלה אני בוכיה

לזכרון עולם

הנני מנציחה את זכרם הקדוש של בני משפחתי היקרים

אבי: **שמואל סמט**, ניספה בשואה

אמי: **חיה**, נרצחה על־ידי הנאצים

בני: **שמואל**, נפל במלחמת ששת הימים

אחותי: **רבקה**, ניספתה בשואה

דודי: **משה־דוד, יעקב בירנבוים, ישראל ולאה**

דודתי: **מטילדה**, ניספתה בשואה

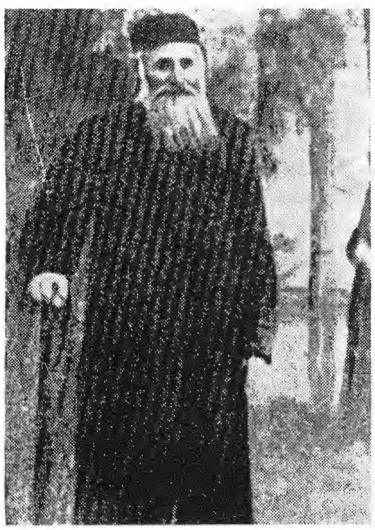
בת־דודתי: **צרנה בירנבוים**, ניספתה בשואה

משה סמט
פולה קלוגר
מרים גליק

צום אייביקן אָנדענק

זאָלן די שורות זיין אַ מצבה אויף די אומבאַקאַנטע קברים פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאַטער: **משה'ל עניסמאַן**

מוטער: **שפרה**

ברודער: **יצחק**

שוועסטער: **גיטל**

קינדער פון **פרץ גרינשפאַן** און **יאכעט עניסמאַן**

מרים גאלדבערג־עניסמאַן

צום אייביקן אָנדענק

פון מיינע טייערע און אומפארגעסלעכע עלטערן, געשוויסטער און קרובים:

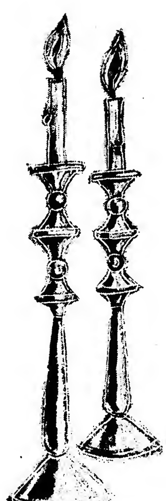
פאָטער: **דב פארבמאן**

מוטער: **גיטל**

ברידער: **יחיאל** און זיין פאמיליע; **שמערל**

שוועסטער: **איידל** און פאמיליע; **אסתר**

זיידעס און באבעס: **נחמיה, חנה** און פאמיליעס
שמערל, אסתר און פאמיליעס

מענדל ראַזנוואלד־פארבמאן (דרילדזש)

קיינמאל נישט פארגעסן

זאָלן די דאזיקע שורות זיין א מצבה
אויף די קברים פון די טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: **צבי ניימאן**

מוטער: **רבקה**

ברודער: **משה**

שוועסטער: **חנה** און קינדער:
ירחמיאל, הינדע און **גיטל**

שרה טן־ניימאן

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזער ליבן מאן און פאָטער

אברהם פונק ז״ל

פאַלא פונק־זינגער
און זון פאָול

אַ מצבה

אויף די אומבאקאנטע קברים פון אונדזערע טייערסטע

פאטער: **ישראל־משה ערליכסאָן**

מוטער: **חיה־שרה** פון הויז **גליקסמאן**

שוועסטער: **פישל**

מומע: **שיינדל** און **גיטל**

שמואל, אלי, יצחק
ודבורה ערליכסאָן

מצבת זכרון

לאמנו היקרה והבלתי נשכחת

אסתר בת ר׳ **דוד יהושע ברודבקר,**
אלמנת ר׳ **משה־ברוך פייגנבאום** ז״ל
אשר עלתה במעלות קדושים וטהורים
בגיא ההריגה בטרבלינקה

ה. י. ד.

בניה:
צבי מנחם, אהובה, שמחה
בונים, ישעיהו ומשה־ברוך

לזכרון יקירינו הקדושים

אשתו: **חוה** לבית **מורגנשטרן**

ובנם היקר: **משה ברוך**

אחינו: **שמואל דוב,** שנפל במערכה כיהודי
שעלו למוקד בטרבלינקה

צבי־מנחם פייגנבאום
חוה שרגא־פייגנבאום

נר נשמה

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו,
לרחל ושבעת ילדיה הקדושים והטהורים
אשר נספו בשואה

הרעיה־האם: **רחל,** בת ר׳ **יצחק־מאיר** (שו״ב)
קניגסברג ז״ל

הבנים והבנות
כתולדותם:

פייגא־רבקה

משה ברוך זוסמן

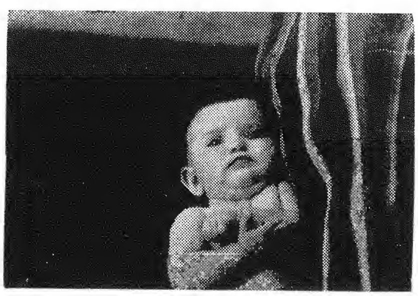
חנה מאטיל

יצחק מאיר ישראל

ציפורה

ליבאלע

זכרם לא ימחה מלבנו לעולם!

הי״ד

הבעל־האב:
צבי־מנחם פייגנבאום
הבת־האחות:
חוה שרגא־פייגנבאום

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערע און ליבע עלטערן
און שוועסטער

פאָטער: משה פאסטערנאק

מוטער:ביילע־צוועטל פאסטערנאק

שוועסטער: מרים פאסטערנאק

בינע ראזנצווייג (פאסטערנאק)

צום אייביקן אָנדענק
פון אונדזערע טייערע

פאָטער: מרדכי פינקעלשטיין
מוטער: רחל
ברידער: הערש, יוסף
שוועסטער: פאָלה, פראניה
פעטער: ישראל־הערש קאשטאן
מומע: פייגע
קוזינען: מאיר, שפרה, בעלא, משה און ישראל קאשטאן

דארא באטניק־פינקעלשטיין
זעלדע באגדאנסקי־פינקעלשטיין

לזכרון עולם

הנני מנציח את זכרם של יקירי

אשתי: רבקה בת שלמה קרויזמאן והבן,

שנרצחו ע״י הצוררים הנאציים ועוזריהם הנפשעים

דוד פינצ׳בסקי

נר נשמה

לזכרם הקדוש של בני משפחתנו היקרים

סבא: אברהם־מרדכי רוטברד
סבתא: חנה־לאה
אבא: יצחק שלמה פישמן
אמא: נחמה
אחים: ירחמיאל, יעקב ואריה
אחיות: אסתר, שרה ורחל
דודים: בן־ציון, איסר
דודות: נעמי, גולדה

יהודית לנדאו — לבית פישמן
משה פישמן

מצבת זכרון

על קברי בני משפחתי היקרים

אבי: **שמואל ישעיהו פלדמן**
אחי: **משה**, אשתו וילדיו;
אברהם ואשתו
אחיותי: **שרה־הינדה** בעלה **טוביה טננבוים**
וילדיהם: **חיה־איטה** בעלה וילדיהם:
פריידה ובעלה **ברוך־רובין**

יחזקאל פלדמן

מצבת זכרון

ליקירי נפשי שניספו בשואה

אבא: **שמואל** בן **מנחם**
אמא: **חוה** בת **שבע**
אחי: **צבי**
אחיותי: **פריידל ושרה**

היימאן פלאנצענבוים, ניו־יורק

לזכרון נצח

בצער רב וביגון קודר
הננו מנציחים את זכרם של יקירינו

ר ח ל פ ר ו כ ט מ ן
ר ו ז ה פ ר ו כ ט מ ן

י ע ק ב כ ץ ומשפחתו

משפחת קופרמן
מיכאל הערניק

מצבה

על קברם הבלתי־נודע של בני משפחתי היקרים

אבא: **מאיר** בן **יעקב מסלוביץ**

אמא: **צירל**

אחים: **קופל־בריל, פישל**

אחות: **איידל**

דוד: **יוסל מסלוביץ** ואשתו

מרדכי מסלוביץ

לזכור יקירינו

שניספו בשואה

האב: **חיים אשר הייבלום**

האם: **מלכה**

האחיות: **רבקה, שרה, צפורה**

האחים: **אפרים, יהושע**

דודים: **גדל ואידל** (מורא) עם משפחותיהם
יוסף איידלקופף עם משפחתו
שלמה מרמורק עם משפחתו

דודות: **רייזל** עם ילדיה
פינקלשטיין עם משפחתה

במעלות הקדושים והטהורים זכרם יאיר

יעקב ואלכם הייבלום

צום אייביקן אָנדענק

פון מיינע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער : שמשון פרימערמאַן
מוטער : רחל־מלכה

פעטער : נפתלי און משה
מומעס : חיה, לאה און צוועטל

טובה שטיינמאַן־פרימערמאַן

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע ליבע עלטערן
געשוויסטער און קרובים

פאָטער : יעקב אריה פרימערמאַן
מוטער : מלכה
ברידער : הלל און חיים
שוועסטער : חוה פרידמאַן, חנה, מיט איר קינד און מאַן (שטשענסליווי)
פעטער : בצלאל פרידמאַן
קרובים : יעקב און רעניע פרידמאַן, מינדל און איר זון יעקב־אריה פרימערמאַן

אברהם פרימערמאַן
משה פרימערמאַן

אייביק צו געדענקען

איך פאראייביק מיינע טייערסטע אין ליבסטע

פרוי: **מינדל** פון הויז **קאָרענוואסער**

קינדער: **אברהם, משה־יצחק, זלמן, דאָבע**

מאיר פרענקל

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: **פנחס ציטרין**

מוטער: **יוכבד**

ברידער: **צבי, מנשה** און **יוסף**

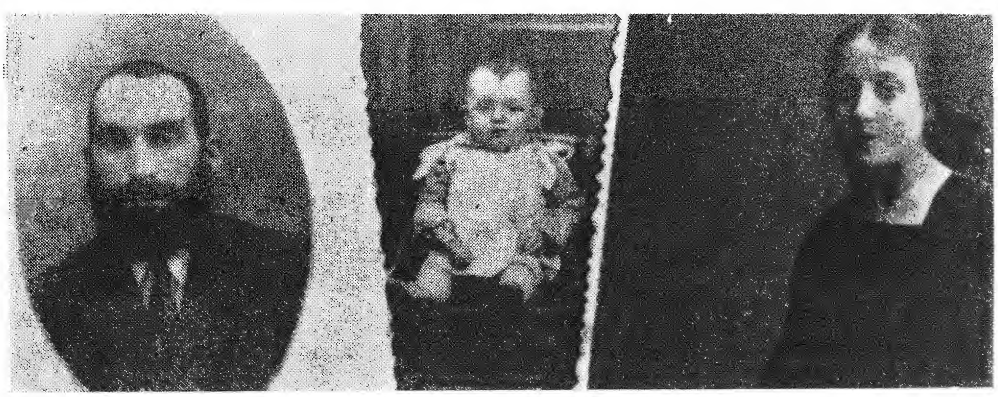
שוועסטער: **חנה**

רבקה ציטרין

לזכרון עולם

הנני מנציחה את יקירי נפשי שנרצחו בשואה

אחותי **שרה** ובעלה — **אברהם קורנווסר,** ובתם **חנה** הי״ד

אסתר ציטרינבוים

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערע און ליבסטע, וועלכע זיינען אומגעקומען אויף א טראגישן אופן אין דער שרעקלעכער טראגעדיע פון יידישן פאָלק

פאָטער: **יעקב** בן **מנחם צוקערמאַן**

מוטער: **חנה ברכה** בת **צבי ניימאַן**

ברידער: **מרדכי, פסח** און פרוי **פייגע**

שוועסטער: **רחל, יוכבד**, און זייערע פאמיליעס; **גיטל קאַסאַווסקה**

פעטערס: **אברהם־אידל** און זיין פרוי — **חיה צוקערמאַן** און פאמיליע;

שמחה און זיין פרוי **חיה בוכבינדער** און פאמיליע;

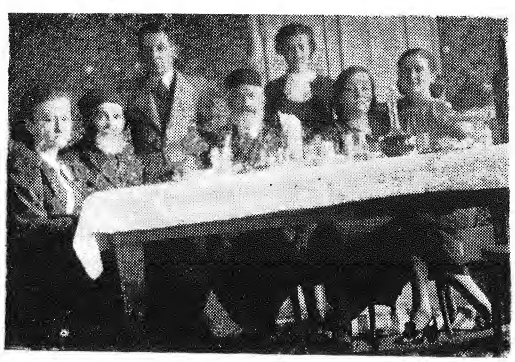
זלמן און זיין פרוי **גאָלדע קירשנבלאַט** און פאמיליע

מומע: **הדסה** בת **יחיאל־מאיר בלושטיין**

כבוד זייער אָנדענק

אברהם צוקערמאַן (טאָראָנטאָ)

לזכרון נצח

בכאב עמוק הננו מנציחים את זכרם של יקירינו

רבי **יחיאל ורחל פשיטיצקי** וילדיהם
חנה'טשע, בעלה — **משהניימן** וילדיהם

רבקה'טשע

שנרצחה על־ידי הרוצחים הפולנים הפורעים הנפשעים
בעיר גדיניה שבפולין, כבר אחרי המלחמה

קרוביהם:
רבקה זוכרמן
חוה שרגא (פייגנבאום)

נר נשמה

לזכרם הקדוש של בני משפחתי היקרים
שניספו בשואה

אבי: **ישעיהו צוקרמן**
אמי: **לאה**
אחי: **אידל ושמואל**
אחיותי: **רחל, מרמל, הענע־טאָבע**
ומשפחותיהם
דודי: **לייזער צוקער**
קרובים: **משה ריכטענבערג, דוד ישעיהו, לייזער שטארקמאן** ובנו **אברהם**

ברוך צוקרמן

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע קדושים

באָבע: **שיינדל**

זיידע: **מנדל פלדפיצר**

פאָטער: **יעקב** (בזשיזשער) **גאָלאָמביאָווסקי**

מוטער: **גיטל**

ברודער: **שמואל צוקערמאַן**

שוועסטער: **בריינדל, מרים, אסתר**
(פון שידלאָוויץ)

פעטער: **שאול צוקער**

חיה שרה ויעקב לענציצקי
בעניעק צוקערמאַן

לזכר נשמות

יקירינו הקדושים

אבא: משה קמץ

אמא: חוה

אחים: אבא, שמחה, אליעזר

אחיות: חנצ'ה, שרה

פסח גרודה-קמץ

צום אייביקן אָנדענק

פון מיינע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: משה בן מנדל קאָגוט

מוטער: רחל בת אליעזר ודבורה צוקער

ברודער: חיים, פייבל און שמעון

רחל וויטצען-קאָגוט

מיר וועלן קיינמאל נישט פארגעסן

אונדזערע ליבסטע און טייערסטע

פאַטער: גאַדל קאדישעוויטש
מוטער: שרה־לאה
ברידער: אברהם, אליהו, פייבל און משה
מומעס: שרה׳קה ניימאן, איטה קאדישעוויטש, ציפע האַפמאן
פעטער: חיים ניימאן
קרובים: חנה און אברהם קאדישעוויטש

יחיאל און עקיבא קאדישעוויטש

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערע און ליבסטע

פאַטער: אברהם־משה קאַרנוואסער
מוטער: רחל
ברודער: משה ראובן און פרוי רבקה
שוועסטער: חיה, מאן מרדכי און קינדער: משה און מרים
מומע: גוטע, פאווע און נח גוטוויל און קינדער
פעטער: ראובן און פרוי שרה
קרובים: הינדע און משה־יוסף
יחיאל און רבקה
ירחמיאל און אסתר

נפתלי און יעקב קאַרנוואסער

נר נשמה

לזכרם הקדוש של בני משפחתי היקרים

אבא: יעקב בן מאיר קורנוסר
אמא: רבקה
אחים: אברהם
אחיות: מינדל לבית פרנקל, מרים (פייגאלע)

יוסף קורנוסר, מאיר ורחל

נר נשמה

לזכר בני משפחתנו שנפטרו לפני המלחמה ושניספו בשואה

סבא: מרדכי דוד קורנווסר ע"ה

סבתא: שרה

דודה: דבורה, בעלה ר' לייביל ספירשטיין

ילדיהם: אסתר, מלכה, פנחס, רבקה ולאה

טובה צוויג-כהן
מלכה ליאופולד-כהן
דוד כהן

נר נשמה

בצער עמוק מיני ים הננו מנציחים לזכרון עולם
בספר הזכרון של קהילת וירזבניק
את בנותינו היקרות

ב ל ה
ג נ נ ד ל

שנרצחו ע״י הצוררים הנאציים

ההורים: צבי ורבקה ווייזר

צום אייביקן אָנדענק

מיר פאראייביקן דעם אָנדענק
פון אונדזערע טייערסטע

נעכע־פייגע, פרוי פון ר׳ **נתן־נטע קאַרנוואסער**

טאָכטער: **ברכה** און מאן **יעקב גוטערמאן**
און קינדער

זין: **אליהו־מאיר, נח** און **מרדכי־דוד**

יעקב יצחק קאַרנוואסער
און פאמיליע
הינדה טייטלבוים

לזכרון עולם

בצער רב וביגון קודר הננו מנציחים את זכרם של
יקירנו הקדושים אשר נספו בשואה

אסתר־מירל, אשת ר׳ **נח מאיר קורנווסר**

בניהם: **נתן־נטע, יוסף, אברהם, יצחק, משה** ומשפחותיהם

בנותיהם: **אהובה** (ליבע) **ברודבקר** ומשפחתה
רבקה־רחל אניסמן, ובעלה — **שלמה**
וילדיהם — שנרצחו אחרי השחרור ע״י
המרצחים של א. ק. הפולני

חנטשע ויעקב קורנווסר

לזכרון עולם

יהיו־נא אותיות אלו החרותות בספר הזכרון של קהילתנו כמצבה לזכרם הקדוש של הורי היקרים

אבי: רבי **חנוך** (הניד) בן ר׳ **ישראל יצחק**
אמי: **מרים** בת ר׳ **דוד יהושע הכהן, בראדבעקער**

ת.נ.צ.ב.ה.

הבנים:
מרדכי קויפמן
מאיר קויפמן

לזכרון עולם

תהא זו מצבתם של יקירי, חרותה בספר הזכרון של קהילת וירזבניק, ויזעקו האותיות ולא יתנו דמי למצפון האנושי

אבי: **יעקב קויפמן**
אמי: **חוה** לבית **קוצלוביץ**
אחי: **יוסף**
אחותי: **שיינדל**

חנה סנדובסקי־קויפמן

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע קדושים

פאָטער: **יוסף דוד קויפמאַן**
מומע: **חיה־טובה אסתר**
שוועסטער: **מינדל**
ברודער: **ישראַ'ליק**

גאָלדע בארנשטיין־קויפמאַן
יעקב קויפמאַן

לזכרון עולם

בצער עמוק וברוח נכאה

הננו מנציחות את זכרם של יקירינו הקדושים

אבינו: **יהודה־בער דב הלוי קופף** ז״ל

אמנו: **ביילה־גיטל,** בת הרב **אליעזר הלוי** זצ״ל

דודנו: **אשר זליג צלינסקי** ז״ל

דודותינו: **שרה הענדלעס צלינסקי** (מבית קופף) ז״ל

קרובינו: **דבורה ואברהם פוטרמן**

רחל ליפמן (קופף) תל־אביב
טובציה ווילפובין (קופף) טורונטו

לזכרון נצח

יהא זכרם של יקירי הקדושים חרות בספר הזכרון של קהילת ווירזבניק־סטראכוביץ

אבי: **הניק־חנוך קז'ימירסקי,**
נפטר לפני המלחמה

אמי: **גוסטבה** לבית זילברברג
דודי: **משה זילברפניג**
דודתי: **ברוניה קלמנזון**
סבתי: **טובה קלמנזון**
סבי: **אלי קלמנזון**

כולם נספו בשואה — הי״ד

אחותי: **שרה פלונסקי־קז'ימירסקי,**
נפטרה בארץ

מאניה גלברד־קז'ימירסקי

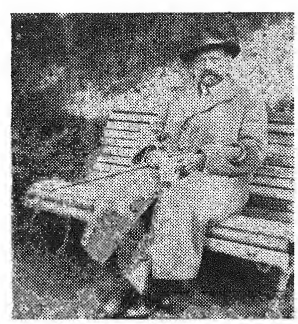
לזכרון נצח

בחרדת קודש הננו מנציחים את זכרם של בני משפחתנו היקרים, הקדושים והטהורים, שנרצחו על לא עול בכפם ע״י הצוררים הנאצים

אבינו: **יוסף ראובן ליכטנשטיין** הי״ד

אמנו: **גיטל** הי״ד

הנכדים:
רניה פרימרמן — עווא זינגר
זאב קילמן ומשפחותיהם

לזכרון עולם

בחרדת קודש וביראת כבוד הננו מנציחים את זכרם היקר של בני משפחתנו הבלתי נשכחים, שנספו בשואה הנוראה שנתרחשה על עם ישראל

אבינו: **לייביש קילמן** (יהודה ארי)

אמנו: **שיינה קילמן**

פולה וזאב קילמן
אוה וירחמיאל זינגר
רניה ומשה פרימרמן

לזכרון נצח

מיט גרויסע צער און יראת הכבוד פאראייביק
איך דעם אָנדענק פון די קדושים

פאָטער: **שלמה זלמן** בן **עובדיה קירשנבלאט**

מוטער: **גאָלדע,** בת **יעקב מנחם־מנדל**

ברודער: **צבי־הערשל** בן **שלמה־זלמן**

שוועסטער: **לאָה,** בת **שלמה זלמן**

הרב יעקב מנחם ב״ר זלמן קירשנבלאט

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

שוואָגער: **משה בן טוביה גוטמאַן,** פון סליפיע
זיינע קינדער:
ביילע, שרה, אריה, טוביה, דוד

פעטער: **אפרים פינקלשטיין,** פון סליפיע
פרוי און זין: **אברהם, לייבל, יצחק** און
זייערע פאמיליעס

חזן: משה יצחק קליינבערג,
טאָראָנטאָ

צום הייליקן זכרון

פאראייביקן מיר אין יזכור־בוך
פון דער קהילה וירז׳בניק
אונדזערע טייערע עלטערן און געשוויסטער

פאָטער: **הערשל קליינבערג**

מוטער: **סימא**

ברידער: **יצחק, אנטשיל**

שוועסטער: **רייזל, פייגע**

פעטער: **ישראל קליינבערג** און פאמיליע

קרובים: פאמיליע **העלשטיין**

חיים קליינבערג
אַריש קליינבערג

צום אייביקן אָנדענק

פון אומגעקומענע טייערסטע און ליבסטע

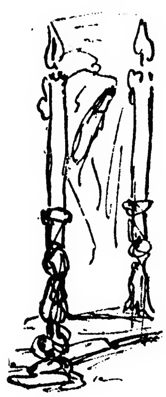
פאָטער: **שמואל קליינר**

מוטער: **שיינדלה**

ברידער: **יעקב, פישל** און פאמיליע

יוסף קליינער, וועגעזוועלא
שרה (ווייזענפעלד) קליינער, וועגעזוועלא

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערע און ליבסטע קדושים

פאָטער : **בערל בוים**

מוטער : **מרים־רייזל**

ברידער : **בן־ציון, מאיר, ישראל, פישל** און **יעקב**

זיידע : **יוסף בוים** וזוגתו **רבקה**

און זייער משפחה׳

נאכטשע קליינבערג (בוים)

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

מוטער : **חיה קירשנבלום־קרויזמן**

ברודער : **רפאל**

לובה חייטאן קירשנבלום

ביגון קודר

אני מנציח את הקדושים היקרים

אבא: ר׳ יוסף דוד בן ברוך אברמוביץ

אמא: רייזיל בת ר׳ יצחק

אחיות: אסתר זלדה, בעלה חיים נחמן
מקרוביץ ובתם גולדה
חיה שרה, בעלה משה צבי
דעלעווקאוויטש בניהם שמשון ומנחם־
מנדל ומשפחותיהם

פנחס יצחק אבראמאוויטש
ריו דה־ז׳אניירו

אנו מעלים את זכרם

של הורינו היקרים

משה צבי בן יוסף דוד אברמוביץ מווירז׳בניק
נפטר כ״ה מרחשוון תשל״ב בריו דה־ז׳אניירו

שרה מלכה בת יצחק אייזיק
נפטרה כ״ט מרחשוון תשל״ב

הבן: ברוך ואשתו זלאטה אברמוביץ
הבת: גולדה ובעלה בנו ניסנבוים
״ איטה ובעלה שמעון ברייער
האח: פנחס יצחק אברמוביץ ואשתו
טובה רוחה ריו דה־ז׳אניירו

אנו מנציחים

את זכר אבינו היקר

נחמן אברמוביץ בן ר׳ יוסף דוד מווירז׳בניק
שנפטר בריו דה־ז׳אניירו

בנם: יצחק
בתם: דינה ובעלה יעקב מאנעלא
בתם: ברוכה ובעלה יעקב ורשבסקי
ריו דה־ז׳אניירו

אנו מנציחים

את הורינו היקרים

אבא : **יעקב בורשטיין**
אמא : **פרל ניסל**

שנפטרו בריו דה־ז׳אניירו

בנם : יצחק
בתם : דינה ובעלה יעקב מאנעלא
בתם : ברכה ובעלה יעקב ורשבסקי
ריו דה־ז׳אניירו

לזכר עולם

על קברם הבלתי נודע של יקירינו

שמואל ופישל הילף

שניספו בשואה

חוה הילף וילדיה יצחק, פרל, היתדא
ריו דה־ז׳אניירו

אנו מנציחים

את זכרו של יקירנו

יחיאל יעקב הילף בן מנשה וצאטיל

שנפטר בריו דה־ז׳אניירו

אשתו : חוה
בנו : יצחק
בנותיו : פרל והיתדא
גיסו : יצחק קארנבלום
ריו דה־ז׳אניירו

לזכר יקירינו

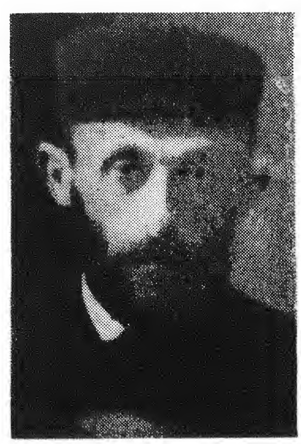
אבא : **משה צבי דעלעווקאוויטש**
אמא : **חיה שרה** בת **יוסף דוד אבראמוביץ**
אח : **שמשון** ומשפחתו
אח : **מנחם מנדל** ומשפחתו

הבנות :
גולדה איטא ובעלה מנשה לאטערמאן
פרל ובעלה יהודה טננבוים
הבן : יהודה אריה זעלעקאוויטש
הנכדים : אשר זליג, מלכה, חנה
ריו דה־ז׳אניירו

לזכרון נצח

בצער רב וביגון קודר הננו מנציחים את זכרם של
יקירינו הקדושים והטהורים
שנשמותיהם כזוהר הרקיע יאירו

ההורים: ר׳ **דב דוד** (בערל) **טננבוים**
דאַבראַ ע״ה (נפטרה בשנת תרצ״א)
דודים: **מנדיל טננבוים והמשפחה,**
לייבל טננבוים
דודה: **שרה,** לבית **טננבוים** ובנה **יוסף**
סבא: ר׳ **אברהם־חנוך טננבוים** הי״ד

הירשל טננבוים
מנדל טננבוים
דבורה קמינר

נר נשמה ומצבת זכרון

לזכרה של האשה האצילה

דבורה־חיה (דורקה) **טננבוים** ע״ה בת ר׳
ירמיה לעווינזון מאפטא הי״ד שנפטרה בדמי
ימיה בטורונטו (קנדה)
ביום כ״ח תשרי תשל״ב (17.10.71)

גדול הכאב ורב הצער והתוגה בין כל מכריה

תהא נפשה צרורה בצרור החיים
ויהא זכרה ברוך לעד

הרשל טננבוים
הבנים: בני ומאיר
הבת: רות

כוס תנחומים

לבעלה, ידידנו ומכובדנו, ר׳ **צבי** שיחיה, לילדים
היקרים ולכל המשפחה — תנחומים

המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים
ולא תוסיפו לדאבה עוד

ארגון יוצאי וירזבניק בישראל

על אלה אני בוכיה

צום אייביקן אנדענק

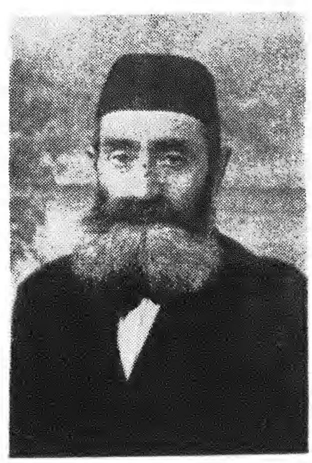
פון אונדזערע טייערע

שטיף־מוטער: **הדסה** בת **יחיאל מאיר צוקערמאן**

קינדער: **יחיאל־מאיר** און **בן־ציון**

פעטער: **אברהם־יידל צוקערמאן**

מומע: **חיה'לע** און פאמיליע

אברהם צוקרמאן (טאראנטע)
ברכה שאטלאנד (אמעריקע)

נר תמיד

לעילוי נשמות יקירינו

אבא: ר' **שמואל דב** בן יהודה **טננבוים**

אמא: **רבקה־אלטה** בת **פרץ טרופר**

אחות: **רחל**

אח: **משה**

ירחמיאל טננבוים — רומא
חיים טננבוים — ברזיל

מיט גרויס צער

פאַראייביקן מיר דעם אָנדענק פון אונדזער חברה

אסתר צוקערמאַן ז״ל

וועלכע איז אזוי פלוצלינג אוועקגעריסן געוואָרן פון אונדז

אברהם, אין דיין פרוכטבארע ארבעט לטובת הכלל און דיינע באַזונדערע אָנשטרענגונגען צו דערמעגלעכן דאָס דערשיינען פונם „יזכור בוך״ זאָלסטו געפונען דיין טרייסט

קאָמיטעט־מיטגלידער אין טאָראָנטאָ
הערשל טענענבוים, גרשון ראָזענ־וואלד, מאקס ניימאַן, חנה ניימאַן, לייבל ראבינאָוויטש, בעניעק צוקער־מאַן, לוי בראָדבעקער און טאַבטשע וואָלפאָוויטש

אסתר צוקרמן ז״ל

גורלה התאכזר לה ולא זכתה לראות את מפעל ההנצחה שכה חלמה עליו — הופעת „ספר יזכור״ ראוי לשמו לזכר ילדיה, וקרוביה ששיכלה בשואה ולזכר בני עירה שהושמדו באופן כה טראגי. אסתר היתה ידועה במידת הכנסת האורחים שלה שהפכה את ביתה לבית־ועד ומיפגש לכל יוצאי העיר. החיוך לא מש מפניה, אם כי בתוך עמקי לבה היתה שותתת דם ושרוייה באבל וביגון על פרי בטנה, שני בנים רכים, ששיכלה בעמק הבכא הנאצי. היא הקדישה עצמה למפעל חייה, מפעל ההנצחה של בני העיר, ולא חסכה מאמצים כדי לראות בהגשמתו.

היא הצטיינה בטוב־לבה, במידותיה הטובות, בענוות רוחה ובמאמציה לטפח בית מסורתי וחמים.

נמשיך במשנה מרץ לקיים את רצונה האחרון ונשתדל להחיש עד כמה שאפשר את הופעת ספר ההנצחה, לזכר קדושי עירנו ולזכרה לעולמי עד.

גרשון ומשה׳קה

אַ מצבה

אויף די אומבאקאנטע קברים פון אונדזערע קדושים,
וועלכע זיינען אומגעקומען אין נאצישן גיהינום:

פאָטער: **צבי צימערמאַן**

מוטער: **שרה**

ברודער: **מיכאל, שלמה־דוד**

שוועסטער: **יאכעט, חנה, גאָלדע, פעלא**

זיידע: **אפרים**

באבע: **שרה**

פאראייביקט

פריץ צימערמאַן

לזכר נשמות

יקירינו הקדושים

אבא: משה קמץ

אמא: חוה

אחים: אבא, שמחה, אליעזר

אחיות: חנצ'ה, שרה

פסח גרודה־קמץ

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: יעקב קאַפף

מוטער: פסיה

ברודער: חיים־בער

שוועסטער: בראָניה, איר מאַן משה דאַווידאָוויטש און קינד

מומע: לאה באַראַנעק

משה קאַפף
אריה קאַפף

לזכרון עולם

של יקירינו הקדושים והטהורים
שנשמותיהם כזהר הרקיע מזהירים

החותן: ישראל קנר

החותנת: לאה

הבנות: איידל, אסתר

הבנים: שמואל, קלמן־יוסף

לייביש קנר
יעקב כץ

נר תמיד

לזכר עולם ולעילוי נשמתם של הורינו ובני משפחתנו

אבינו: **לייבוש־פסח** בן **משה קרבל**

אמנו: **הינדה** בת **זושע** (לבית וייסברג)

אחינו: **אברהם** (אומעק)

דודים, דודות, קרובים ובני משפחה

זכרם הקדוש לא ימוש מלבנו

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים

משה, יצחק, דוד ושמואל, ישראל
שפרה, רוזשקה ושרה, תצואלה

איך פאראייביק

מײנע טײערע קדושים

פאָטער: **אברהם אלי קליקוואסער**
מוטער: **רחל**
ברודער: **ישראל־משה**
שוועסטער: **רבקה, חיה, פולה, מינה**
באָבע: **שײנדל**
זײדע: **מענדל פעלדפיצער**

יוסף קליקוואסער

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טײערסטע און ליבסטע

פאָטער: **נחמיה־מנחם** בן **דב ראָזענבערג**
מוטער: **פײגה־אלטע** בת **יהודה**
ברודער: **לוי־יצחק** און זײן פרוי — **העניע** און
קינדער: **אברהם, יוסף** און **טוביה**
שוועסטער: **רבקה** און מאַן — **יצחק־זאב**
און זײער פאַמיליע
מומע: **רחל** און איר מאַן — **יהודה**
פעטער: **מאיר־אליעזר** און פאַמיליע
קרובים: **יחזקאל** און פאַמיליע

בעלא ראַבינאָוויטש־ראָזענבערג
(טאָראָנטאָ)

צום אייביקן אָנדענק

מיט גרויס צער פאראייביקן מיר אונדזערע קדושים

פאָטער: **ראובן ראלניצקי**

ברידער: **מאיר, נתן־דוד** און דאָס ייִנגסטע
ברידערל, **לײביש'לע**, וועלכער אין קוים 2
יאָר אלט געווען

שוועסטער: **שרה**

יהושע און אהרן ראָלניצקי
(אַמעריקע)

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערע קדושים

פאָטער: ירחמיאל ראַבינאָוויטש

מוטער: שיינדל

ברודער: יעקב־יצחק, אשתו מלכה והילדים:
משה, אלימלך ואליעזר־מרדכי

מומעס: הינדל, דינה, חיה

א גרופע חסידים מיטן קאָמאַרנער רבין. דער ערשטער פון לינקס זיצט
ר׳ ירחמיאל ראַבינאָוויטש ז״ל

לייבל ראַבינאָוויטש (טאָראָנטאָ)

שטייענדיק אויפֿן מארק־פלאץ, צוזאמען מיט מיין ליבער מוטער אין די רייען פון דער אויסזידלונגס־גרופּע, האָט זי צו מיר געזאָגט: „גיי אריבער, מיין זון, אין די רייען פון די ארבעטס־גרופּן, אפשר וועסטו אויסהאלטן ביזן סוף און בלייבן לעבן, זאָלסט קענען דערציילן, ווי אזוי מען האָט אונז געפּייניקט". יאָ, דאָס איז אונדזער אַלעמענס צוואה און חוב, כלפּי די קרובים: צו דערציילן! צו געדענקען און קיינמאָל נישט פאַרגעסן:

צום אייביקן אָנדענק

פון אתדזערע טייערסטע און ליבסטע עלטערן און קרובים:

פאָטער: **מרדכי שרגא** ב"ר **דוד** — נפטר

מוטער: **פריידה,** בת **יעקב ניסקער**

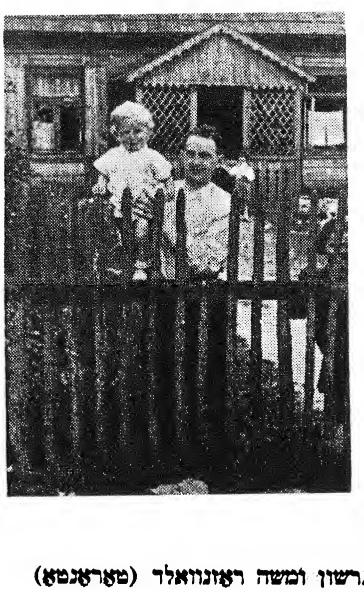
ברודער: **ישראל־יצחק** בן ר' **מרדכי שרגא,** אשתו **פייגה** ובנם **מרדכי**

שוועסטער: **שיינדל־לאה** און איר מאן **קופל מאסלוביץ** און קינדער **(ביילה, מרדכי, פייגה, יעקב)**

מומע: **מרים כץ־ראָזנוואלד**
שרה־דינה פינקלשטיין־ראָזנוואלד און קינדער

פעטער: **ברל ניסקער,** פרוי **חנה** און 4 קינדער,
ישראל, יצחק, יחיאל און **לייבל**

קרובים: **אידל ניסקער,** פרוי און קינדער

גרשון ומשה ראָזנוואלד (טאָראָנטאָ)

על אלה אני בוכיה

לזכר יקירנו

שנרצחו ע"י הנאצים הטמאים ועוזריהם הנפשעים

זכריה בן מרדכי גימפל
חנה פלדפיצר בת קריינדל ובנה זכריה
שמחה רובינשטיין בן גימפל ומשפחתו
קריינדל ודבורה ייטי, לאה ושמואל
גיטל בת דבורה
אברהם זאב רובינשטיין בן מרדכי גימפל
ומשפחתו
מנשה בן זאב קאַמאראָווסקי

ברוך רובינשטיין

אַ מצבה

פאר אונדזערע קדושים

פאָטער: משה רובינשטיין
מוטער: רייזל
ברודער: חנן און זיין פאמיליע
מומע: גיטל בעקערמאשין און איר פאמיליע
פעטער: לייבל און זיין פאמיליע

אסתר נודלמאן־רובינשטיין

לזכרון נצח

הנני מנציח את זכרם של יקירי הקדושים והטהורים

אברהם רובינשטיין, בן אלחנן (אברהמ'לה שניידער)

חנה, אשתו, בת זכריה רובינשטיין

נחום גרינבוים (בן אסתר־מלכה)

אשתו גיטל בת זכריה רובינשטיין

בנותיהם בריינדל, רייזל, פייגה ואיטה־לאה

זכרם לא ימוש מלבי

ירחמיאל רובינשטיין

צום אייביקן אָנדענק

פון מײַנע טײַערסטע װעלכע זײַנען אומגעקומען
אויף קידוש השם

פאָטער: חנן רובינשטיין בן גימפל,
געשטאָרבן אין ישראל

מוטער: יוכבד רובינשטיין בת אסתר

שוועסטער: איטה רובינשטיין בת יוכבד

מומע: אסתר בת דבורה

זיידע: אפרים צימערמאַן בן מרדכי

קרובים: גאָלדע צימערמאַן, פרימעט צימערמאַן, שמחה רובינשטיין און שרה בת דבורה

גולדה בידרמן־רובינשטיין

צום אייביקן אָנדענק

נאָך אונדזערע טײַערסטע און ליבסטע, װעלכע זײַנען אומגעבראַכט געוואָרן אויף א באַרבאַרישן אופן

פאָטער: יעקב רובינשטיין

שוועסטער: סאַבינע

מומע: פריווא

פעטער: יוסף, יעקב און משה הערבלום

זיידע: לייבוש

באָבע: אסתר־פערל

מרים רובינשטיין־הענדלער
מלכה רובינשטיין

לזכרון עולם

בלב מלא צער ויגון הננו מנציחים את זכרם
של יקירינו הקדושים והטהורים שנספו בשואה

האב: **דב רוזנברג**

האם: **יהודית**

האח: **ישראל**

האחיות: **לאה ותמרה** הי"ד

מלכה וייסבלום-רוזנברג
יוכבד ביאליק-רוזנברג
אריה רוזנברג

לזכרון עולם

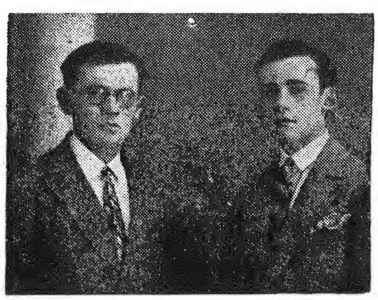
לזכרם של בני משפחתי היקרים

אבי: **אברהם משה ריבק**

אמי: **חנה-גיטל**

אחי: **מנדל-נח, שמואל ואברהם**

ת. נ. צ. ב. ה.

שרה מרים ריבק

אַ מצבה

אויף די קברים פון מיינע טייערסטע

פאָטער: **ראובן רייזלער**

מוטער: **מלכה**

שוועסטער: **חנה** מיט איר מאַן **דוד נאָוויצקי**
און קינדער

מיין מאַן: **ישראל רייזלער,**
געשטאָרבן אין מאָנטרעאָל

פרידה רייזלער (מאָנטרעאָל)

לזכרון נצח

הנני מנציחה את זכרם של יקירי הקדושים

אבי: **אברהם רייכצייג**

אמי: **לאה**

אחי: **ברוך, ישראל, מנחם**

אחיותי: **פנינה וחוה**

דודותי: **רחל פרבמן, חיה מילר**

בנות דודתי: **חוה ופרל מילר**

הניה קופפר (רייכצייג)

נר נשמה

לזכר יקירי

האב: **יוסף קרויזמן** (נפטר בישראל)

האם: **שרה** (נפטרה בטורונטו והובאה לקבורה בישראל).

הדודות: **חנה־רוחטשע, פריווה, מרים, חיה**

הדוד: **משה**

חיה ומקס ניימן (טורונטו)

צום אייביקן אָנדענק

מיט גרויס צער פאראייביקן מיר דעם אָנדענק
פון אונדזערע קדושים

פאָטער: **יעקב מאיר קרישטאל**
מוטער: **חנה**
שוועסטער: **מרים גיטל, פרל־מלכה** און **חיה**
מומעס: **רבקה־רחל** און **חנה**
פעטערס: **אברהם־אלעזר, שלמה טייכמאן**

פיינע קרישטאל־פאנדיק
שמואל קרישטאל
(אמעריקע)

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: אלעזר רובינשטיין

מוטער: נעכע

ברודער: משה און פאמיליע

שוועסטער: חנה יאַבלאָנסקי און פאמיליע

גנענדעל קאַמאַראָווסקי און פאמיליע

שרה גורפינקעל און פאמיליע

רבקה רויזמאן־רובינשטיין

לזכרון נצח

של בני משפחתי היקרים והקדושים

האב: זאב (וועלוויל) פנצר

האם: ליבה־גיטל

האח: בערל (דב)

האחיות: בריינדל, ביילה, פסיה־לאה, מרים

צבי פנצר

צום אייביקן אָנדענק

פון מיינע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: שמואל קונוביצקי

מוטער: חיה גיטל (געב. טוכשעלער)

ברידער: טוביה (טולעק), דוד, פנחס, זלמן (זענעק)

שוועסטער: לאה זיסל

יהא זכרם ברוך

יעקב (קובה) קונוביצקי

לזכרון עולם

לזכר בני משפחתי היקרים

גיסי: יחזקאל מורגנשטרן ואחותו נחמה

בני אחותי: יוסף ויצחק

יהא זכרם ברוך

רחל רובין

ציון לנפשות היקרות

אבא: ר׳ **משה־דוד רוטשילד**

אמא: **ליבאלה** — (שניהם נפטרו בארץ)

אחות: **איצי־יאכעט**

ובעלה: הרב **יצחק גולדקנופף**

ושני ילדיהם

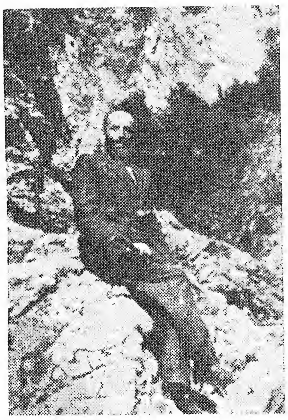
הדוד: **ראובן רוטשילד**, אשתו וילדיהם

גיטל רוטשילד־שפרונג

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע:

פאָטער: **יחזקאל שטערנקראנץ**

מוטער: **שרה**

ברודער: **יעקב**

שוועסטער: **עלקא** פון הויז **טענענבוים** און זייער קינד

מומע: **רחל וואגמאן** און פאמיליע

פעטערס: **משה בינשטאָק, מרדכי בינשטאָק**
און זייערע פאמיליעס

ת. נ. צ. ב. ה.

חוה גלילי — שטערנקראנץ
סימה שנולד — "
זהבה זנדמן — "
מאיר — "
בנימין — "

עַל אֵלֶּה אֲנִי בוֹכִיָּה

נר נשמה

לזכרו היקר של

אבי משה קלמן ניימאן

(נפטר בריו דה־ז׳אניירו)

הבת : יטא

צום אייביקן אנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע קדושים

פאָטער : **בנציון בן יחיאל שטארקמאן**

מוטער : **מאַטיל**

די טעכטער :
מרים רויכרט־שטארקמאן
בינה קליינבוים־שטארקמאן
מירל ברבר־שטארקמאן

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערע און ליבע

פעטער : **מענדל בראַדבעקער**

מומע : **באשע**

קוזינען : **מאיר** און **נעמי בראַדבעקער**

אלטער באַראָוועד און פאמיליע

חיים בראַדבעקער

אברהם און יעקב שיינער

עיני עיני יורדה מים

צום אייביקן אָנדענק

זאָלן פארצייכנט ווערן אין ספר הזכרון פון
וויערזבניק אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

פאָטער: **אברהם מרדכי שטארקמאַן**

מוטער: **חיה**

ברודער: **יוסף** און פאמיליע

שוועסטער: **רייזל, גאָלדע, פערל, בלימה**
און פאמיליעס

פיגע האָכבערג-שטארקמאַן
מנשה שטארקמאַן

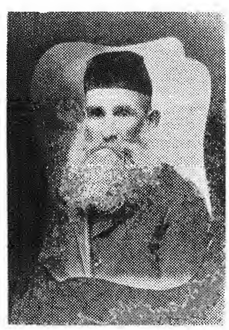
לזכר יקירינו

הסבא: **יצחק אייזיק ניימאן**

הסבתא: **פרל**

נכדיהם:
אברהם וליבה נכדם של משה קלמן
ברוך בן משה צבי
גולדה בת משה צבי
איטא בת משה צבי
ריו דה-ז'אניירו

לזכרון נצח

סבא ר' **חיים זייפמן** ז"ל

סבתא **רבקה זייפמן** הי"ד

יעקב שניר (שיינר)
אברהם שיינר

מיט גרויס צער

פאראייביקן מיר דעם אנדענק פון אונזערע טייערע

פאטער: **אלימלך שטרייטמאן**
מוטער: **פייגעל**
ברודער: **יחיאל־מיכל**
שוועסטער: **יאכעט**

פרץ שטרייטמאן

לזכרון עולם

בצער רב וביגון קודר הנני מנציחה את זכרם של הורי, אחי ואחותי

אבי: ר' **צבי הערשל שטיינהארט**, שו"ב מטרלו
אמי: **פייגה־איטה** בת **מאיר שמואל**, שו"ב
אחי: **אברהם** ואשתו **ליבעלע טייטלבוים** — לבית **קרוזמן** ובנם **הערשעלע**; **שאול** ומשפחתו
אחותי: **רבקה** ובעלה, **משה** שו"ב **רוזנבלום** ובנם

שרה שטיינהארט־פוסטובסקי

נר נשמה

לזכרם הקדוש של בני משפחתנו היקרים

אבינו: **משה שיינר**
אמנו: **מרים** (מניה)
אחיותינו: **חנה וטובה**

הבנים:
אברהם ויעקב שיינר

לזכרון נצח

הנני מנציח את בני משפחתי היקרים

אבא: **אַנשל שרפר**
אמא: **לאה**
אחים: **בנימין, משה ושמואל**
אחיות: **איטא גוטליב** וילדיה, **גולדה שרפר**
דודים: **משה ברוך לייבוש, עוזר קוגוט**
דודות: **חיה, רבקה, רחל ויענטע קוגוט**
וכן משפחותיהם של הדודים והדודות

יחיאל שרפר

לזכרון נצח

אין טיפן טרויער און מיט גרויס ווייטאָג פאראייביק איך דעם אָנדענק פון מיינע טייערע, אומפארגעסלעכע עלטערן, ברודער און שוועסטער, וועלכע זיינען אזוי טראגיש אומגעקומען פון מערדערס האנד

פאָטער: **יהודה־אריה** (לייבוש) **שפאגאט**
מוטער: **מירל שפאגאט**
ברודער: **מתתיהו שפאגאט**
שוועסטער: **גיטל שפאגאט**

משה שפאגאט, (טאָראָנטע)

בצער ויגון

הנני מנציחות את יקירינו הקדושים

האב: **יצחק שפיר** מסטראחוביץ

האחיות: **שרה**, בעלה וילדיהם
רוחמה טורקלטאוב, בעלה וילדיהם

האח: **מאיר** ואשתו **טובה** וילדיהם

רחל שפיר־בינשטוק
תמה שפיר־קנובל

לעולם לא נשכח ולא נסלח

את מעשי הרצח הנפשעים של המרצחים הפולניים שבוצעו אחרי המלחמה

נח אניסמן מבודזנטין

רבקה, אשת **שלמה אניסמן**

חיים בינשטוק

שרה וולפוביץ, בנה **פישל** ובתה **רבקה**

מרים, בתו של **אברהם זילברברג**

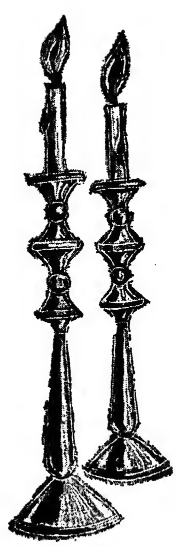
רבקה, בתו של **יחיאל פשאטיצקי**

ברוניה ציפיס, בתו של **אלי קלמנסון**

אברהם, בנו של **גודל קאדישוויטש**

נח קורנווסר

ורבים אחרים ששמותיהם לא ידועים

ינקום ה' את דמם השפוך

לזכרון נצח

אנו מתאבלים על אבדן יקירתנו

חוה דקל־דרקסלר (לבית פרימרמן)

שנקטפה בדמי ימיה

בעלה: ישעיהו דקל
בתה: רחל
בנה: חנן
אחותה: טובה שטיינמן

נר נשמה

לזכרם הקדוש של בני משפחתי היקרים
שנרצחו ע״י הנאצים הטמאים ועוזריהם

אבא: **יוסף אונגר**

אמא: **פראניה**

אח: **מוניק**

דודים: **אברהם אונגר**

שמואל אונגר ובני משפחתו

דודה: **פסיה אונגר**

בנם: **אפרים**
בתם **שיינדיל**

צבי אונגר

נר נשמה

צום אנדענק פון מיינע ליבסטע און טייערע

שוועסטער: **רבקה רחל**, איר מאן **משה**
בעקער און זייערע 6 קינדערלעך

ברודער: **מאנעלע בינשטאק**,
פרוי אין קינדערלעך

מרים שלמן-בינשטוק

נר נשמה

לזכרם הקדוש של בני משפחתי היקרים

אבא: **צבי הרשמן**

אמא: **פיפא הרשמן**

ת.נ.צ.ב.ה.

המתאבלת:
לאה נבנצל-הרשמן

נר נשמה לזכר יקירינו

אבא: **אברהם גוטליב**

אמא: **חיה**

אחיות: **הנה** ובעלה **ברוך קוגוט** וילדיהם
אסתר ובעלה **ליבוש זיסמן** וילדיהם
חיה ובעלה **לייבוש הרבלום** וילדיהם

אחים: **גרשון גוטליב** ובנו **יעקב**
פנחס
יעקב

גיסה: **מרים גוטליב** וילדיה **מיכאל וחיים**

אחיות: **שרה** (לבית הלשטיין) ובעלה **אבא**
פרצובניק וילדיהם

סוניה (לבית הלשטיין) ובעלה **יצחק**
וייגנשפרג ובתם **קלרה**

אח: **שמואל מרדכי הלשטיין** ואשתו **הלה**
וילדיהם

רחל הלשטיין (לבית גוטליב)
פנחס הלשטיין

ג ל ע ד

לזכרון קדושי קהילת

וונחוצק

הסמוכה לווירזבניק

שהובלו להשמדה יחד עם

קדושי עירנו.

כבוד לזכרם!

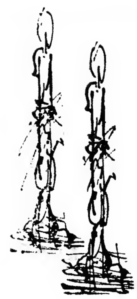
א דענקמאל

פאר די קדושים פון קהילת

וונחוצק

וועלכע איז געווען נאנט צו
אונדזער געוועזענער קהילה
און וועלכע זענען געפירט
געווארן צו דער פארניכטונג
צוזאמען מיט די קדושים
פון אונדזער קהילה.

עהרע זייער אנדענק!

וויעזשבניקער פארבאנד

אין ניו־יארק

טרויערט אויפן אומקום פון

זעקס מיליאן יידן

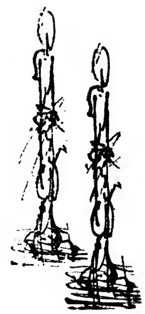
צווישן זיי

פיר טויזנט יידן

פון וויעזשבניק

און פאראייביקט זייער

אנדענק!

וויערזשבניקער פארבאנד

אין טאראנטע

טרויערט אויפן אומקום פון

זעקס מיליאן יידן

צווישן זיי

פיר טויזנט יידן

פון וויעזשבניק

און פאראייביקט זייער

אנדענק!

ארגון יוצאי ווירזבניק בישראל

מתאבל על אבדן

ששה מיליון יהודים

בתוכם

ארבעת אלפים יהודי ווירזבניק

ומנציח את זכרם!

תְּפִלָּה

לְזֵכֶר קְדוֹשֵׁי הַשּׁוֹאָה

הַנֶּאֱמֶרֶת בְּסִיּוּם פֶּרֶק אוֹ מַסֶּכְתָּא וּבְאַזְכָּרוֹת

אָנָּא ד׳ מָלֵא רַחֲמִים

אֲשֶׁר בְּיָדְךָ נֶפֶשׁ כָּל חַי וְרוּחַ כָּל בְּשַׂר אִישׁ, יְהִי נָא לְרָצוֹן לְפָנֶיךָ תּוֹרָתֵנוּ וּתְפִלָּתֵנוּ בַּעֲבוּר נִשְׁמוֹתֵיהֶם שֶׁל מֵאוֹת רִבּוֹא מִיִּשְׂרָאֵל, זָקֵן וָנַעַר, אֲנָשִׁים וְנָשִׁים וָטַף שֶׁנֶּהֶרְגוּ עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם, נִשְׁחֲטוּ וְנֶחְנְקוּ וְנִשְׂרְפוּ לְאֵפֶר עַל־יְדֵי הַצּוֹרְרִים הַגֶּרְמָנִים יִמַּ״שְׁ, בֵּינֵיהֶם אַרְזֵי הַלְּבָנוֹן, אַדִּירֵי הַתּוֹרָה, קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים, רָאשֵׁי יְשִׁיבוֹת וְתַלְמִידֵיהֶן, תִּינוֹקוֹת יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא טָעֲמוּ טַעַם חֵטְא וְצַדִּיקֵי עוֹלָם – רַבָּנֵי יִשְׂרָאֵל עִם קְהִלָּתָם קְהִלּוֹת הַקֹּדֶשׁ, שֶׁמָּסְרוּ נַפְשָׁם עַל קְדֻשַּׁת הַשֵּׁם וְכֵן בְּעַד קְרוֹבֵינוּ שֶׁנִּסְפּוּ בְּתוֹכָם –

יִזְכְּרֵם אֱלֹהֵינוּ לְטוֹבָה

עִם שְׁאָר צַדִּיקֵי עוֹלָם וְיִנְקֹם נִקְמַת דַּם עֲבָדָיו הַשָּׁפוּךְ. כַּכָּתוּב בְּתוֹרַת מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים: הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ כִּי דַם עֲבָדָיו יִקּוֹם וְנָקָם יָשִׁיב לְצָרָיו וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ. וְעַל־יְדֵי עֲבָדֶיךָ הַנְּבִיאִים כָּתוּב לֵאמֹר: וְנִקֵּיתִי דָּמָם לֹא נִקֵּיתִי וַד׳ שֹׁכֵן בְּצִיּוֹן. וּבְכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ נֶאֱמַר: לָמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם אַיֵּה אֱלֹהֵיהֶם, יִוָּדַע בַּגּוֹיִם לְעֵינֵינוּ נִקְמַת דַּם עֲבָדֶיךָ הַשָּׁפוּךְ.

תְּהִי נַפְשָׁם צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים

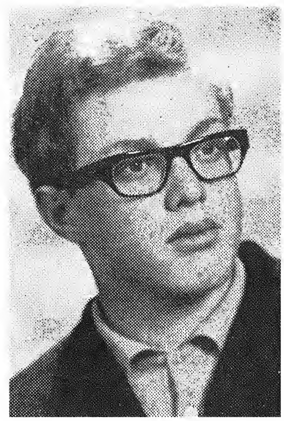
לְהַחֲיוֹתָם בִּתְחִיַּת הַמֵּתִים עִם כָּל מֵתֵי עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּרַחֲמִים, וּשְׁלַח לָנוּ אֶת מְשִׁיחַ צִדְקֵנוּ לִפְדּוֹת אוֹתָנוּ מִגָּלוּתֵנוּ וְקַבְּצֵנוּ יַחַד מֵאַרְבַּע כַּנְפוֹת הָאָרֶץ לְאַרְצֵנוּ וְנִזְכֶּה לִגְאֻלָּה שְׁלֵמָה בִּמְהֵרָה, אָמֵן.

ציבור יוצאי וירזבניק בישראל

מרכין ראשו בתוגה עמוקה
על קברות בנים יקרים,
צאצאיהם של יוצאי וירזבניק
שחירפו נפשם במערכות ישראל
והקריבו את חייהם למען תקומת העם
והמדינה, קיומה ועצמאותה,
ולמען שלא תהיינה עוד כאושוויץ,
ברגן־בלזן, טרבלינקה ומיידאנק - שנית

נצרור בלבנו את זכרם הקדוש!

יוסי (יוסף) קילמן ז״ל

נולד במחנה ברגן־בלזן לאחר מלחמת העולם השניה וסימל בכך את סיומה של תקופת האימים המזוועת והמעבר מאפלה לאורה.

בהיותו בן 8 חודשים, עלה עם הוריו ארצה, בשנת 1949 באנייה „עצמאות״.

כבר בשנות ילדותו המוקדמות גילה כשרונות בלתי רגילים והתבלט בבית־ספרו בכשרונותיו ו־תכונותיו הנעלים. הוא ניחן מנעוריו בתחושה מוסי־קלית וכושר ארגוני, אשר הניעוהו לפעילות מוסיק־לית מבורכת. לימים, הקים להקת חובבים והתמסר לה בלב ונפש, עד כי זכתה להצלחות ניכרות ב־הופעותיה.

בשנת 1966 התגייס לצה״ל עבר קורס מכי״ם ושירת כמפקד כיתה בחטיבת „גולני״.

עם פרוץ מלחמת ששת הימים, נלחמה יחידתו באזור הצפון ויוסף ז״ל השתתף בקרבות על כיבוש רמת־הגולן. הוא נפצע מרסיסים בשלב מוקדם של הלחימה, אך לא נטש את המערכה. הוא המשיך להילחם ותוך קרב קשה ועקוב מדם הגיע עם חבריו לבונקר מבוצר. הם הסתערו על הבונקר בחירוף נפש ובמקום הזה נפגע וסף ונפל על משמרתו.

במכתבו בזמן הכוננות להוריו כתב רב״ט קילמן: „אין ברירה, מוכרחים להילחם — כדי שלא תהיה עוד ברגן־בלזן ליהודים״.

מדברי שר הביטחון

...„יוסף ז״ל נפצע בידו בעת הקרב, חבש את עצמו ועל אף פקודת מפקדו להישאר׳ — המשיך לנוע עם הכוח עד ליעד.

לאחר פציעת מפקדו, לקח יוסף את היוזמה בידיו וניסה עם מספר חיילים להיכנס לתוך התעלות ובשעת טיהור אחד הבונקרים של האויב — נפל.

זכרו של רב״ט יוסף קילמן הינו קדוש וננצרנו בלבנו בגאון.

ביקר,

משה דיין, רב אלוף

שר הבטחון

סגן **שמואל קלוגר** ז״ל

נולד בשנת 1949 בשטוקהולם אשר בשוודיה ובעודו תינוק עלה ארצה עם הוריו — פולה (מבית סמט) ויעקב קלוגר באניה „נגבה". לאחר שלמד בבית־הספר היסודי בזכרון־יוסף, באחוזה, החל ללמוד בגימנסיה הומנית בחיפה וסיימה כחניך מצטיין.

בשנת 1967 התגייס לצה״ל ובפרוץ מלחמת ששת הימים נטל חלק במערכה והשתתף בקרבות ברמת הגולן.

בשנת 1968 סיים קורס קצינים ומאז שירת כקצין בבקעה וברמה.

בשנת 1969 היה מוצב באזור אל־חמה ובהיותו מפקד המוצב השתתף בקרב עם מחבלים ונפל בי״ד באייר תשכ״ט (2.5.693).

סגן שמואל היה אהוד על פיקודיו ושימש כדוגמה להתגלמות הטוב שבאדם, הודות למידותיו התרומיות ותכונותיו הנעלות.

עם נפילתו בקרב, איבד בן יקר שהיה גאוות המשפחה, אבד עלם צעיר ומבטיח לעם ולמולדת, מבחירי ומיטב הנוער שלנו, וידיד נאמן ומסור לכל קרוביו, רעיו וידידיו.

נצרור את זכרו הקדוש בלבנו בגאון.

מהוריו

אין אתנו מילות פרידה
כי עוד חי אתה בתוכנו...

והלב אינו תופס

אם יש לאדם משהו היקר לעצמו ולמחשבותיו, הרי הם אותם הרגעים בהם הוא מהרהר ומנסה להיזכר בילדותו, במאורעות ובאירועים, ובכל מה שהספיק להעשיר את אוצר חוויותיו.

כאשר אני כותב מילים אלו אני יודע כי ניתק אצלנו משהו, שהחוליה המקשרת בין המון חוטי המחשבה, נקרעה, שעמוד התווך של האוצרות הפנימיים שלנו, שעליו נטוו קורי הילדות, נגדעו בעודו באיבו.

קשה לי להסתגל לכך כי איננו. המחשבה על נפילתו עדיין אינה נתפסת. נבצר מלהאמין, קשה להשלים.

אולם בזכרון כולנו ישאר לעד כדוגמה להתגלמות הטוב והנעלה שבאדם.

להורים ולמשפחה נאמר: היו גאים בשמואל שכה יקר היה לכולנו, ודעו שזכרו לא ימוש מקרבנו לעד.

ת. נ. צ. ב. ה.

ידיד הוריו
ראובן ישועלי

Name u. Vorname	*Geb.*	*Name u. Vorname*	*Geb.*
Łęga Majlech	1914	Warman Chaim	1912
Łęga Chil	1919	Wolfowicz Mendel	1920
Małach Motek	1908	Zalcberg **Wolf**	1914
Margulis Icek	1895	Zalcberg Chaim	1914
Margulis Jakub	1926	Kierszenbaum Mordka	1914
Merker Josef	1906	Kierszenblat Chaim	1906
Najdyk Mordka	1902	*Wolanów*	
Nisenbaum Szlama	1925	Waksberg Fajwek	1937
Pasternak Nachman	1921	Wajntraub Cilek	1939
Patron Majer	1914	Patron Herszek	1941
Percowicz Chaim	1911	Tuchman Rafał	1929
Pikier Rachmil	1925	Kierszenblat Abram	1927
Rapaport Moszek	1927	Wajnberg Mendel	1927
Rodbard Berek	1924	en shrdl cmfwy vbg	1927
Rozencwajg Lejbuś	1911	Koperwas Nuta	1929
Rozencwajg Abram	1879	Waksman Icek	1930
Rozensztajn Icek	1882	Lichtensztajn Gedala	1926
Starowieszczyk Izrael	1925	Waksberg Jukiel	1927
Szajnfeld Moszek	1895	Rubinsztajn Dawid	1929
Szer Natan	1908	Korman Herszek	1928
Szlikier Moszek	1909	Pilicer Blima	1928
Szpajzman Gedala	1914	Cukier Jakub	1928
Szpigiel Mojżesz	1926	Korman Pinia	1930
Szpiro Jankiel	1917	Lichtensztajn Icek	1936
Szwicer Abram	1907	Berkowicz Moszek	1927
Tenenbaum Jonas	1923	Waksberg Uryn	1929
Tenenbaum Mordka	1918	Małach Abram	1933
Tenenbaum Pejsach	1920	Małach Chaim	1930
Tuchman Abram	1890	Małach Jenta	1938
Tyszman Nachman	1925	Cerlewicz Chaja	1933
Tyszlen Izrael	1912	Cerelewicz Szajndla	1935
Tytelman Chaim	1907	Cerlewicz Rywka	1940
Warcki Pinkus	1904	Bumenfarb Chana	1941
Wajman Moszek	1923	Koperwas Jankiel	1937
Wajnberg Szmul	1903	Koperwas Cela	1933
Wajntraub Josek	1911	Wajntraub Hilek	1939
Waksberg Szmul	1918	Warszawska Ewa	1937
Waksberg Aron	1895	Szachter	
Waksberg Majer	1923	Waksman Lusia	
Waksman Chaim	1922	Bojman Dwojra	

VERZEICHNISS DER MÄNNL, ARBEITSKRÄFTE, DIE AM 12.7.43 AUS **WOLANÓW** GEKOMMEN SIND *

Name u. Vorname	*Geb.*	*Name u. Vorname*	*Geb.*
Adler Jakub Szmul	1920	Grycman Samson	1916
Ajzenberg Wolf	1915	Grynberg Rachmil	1913
Ajzenmesser Abram	1914	Gut Jankiel	1903
Ajzenmesser Dawid	1922	Gutman Abram	1917
Akierman Pejsach	1909	Haberberg Izak	1908
Bamel Szmul	1913	Haberberg Icek	1924
Berkowicz Beniamin	1908	Herszenfus Abram	1924
Berkowicz Daniel	1910	Herszt Szyja	1915
Berkowicz Szymon	1894	Hoch Józef	1897
Bernholc Josek	1913	Hochenbaum Icek	1925
Bister Mendel	1924	Honigsztok Izrael	1902
Blacharz Izrael	1916	Jeruchim Moszek	1927
Blatman Chil	1915	Kaufman Berek	1915
Blatman Hersz	1898	Kestenberg Izrael	1924
Blumenfarb Berek	1896	Kierzenbaum Chaim	1898
Blumenfarb Lejzor	1914	Kołtun Beniamin	1921
Bojman Abram	1904	Koperwas Szyja	1908
Bojman Majer	1915	Koperwas Mordka	1909
Bojman Szyja	1893	Korman Majer Ela	1922
Bojman Moszek	1910	Korman Izrael	1904
Ceder Dawid	1925	Kryger Jakub	1926
Dąbak Hejnoch	1900	Kunowski Abram	1918
Dyment Abram	1919	Kunowski Moszek	1910
Feldsztajn Motel	1927	Kunowski Szmul	1919
Fiszbaum Dawid	1919	Kunowski Jankiel	1918
Flajszer Chaim	1911	Kurlemder Ela	1924
Frukenberg Motek	1913	Łajzerowicz Mordka	1907
Frydman Abram	1900	Lederman Lejbuś	1903
Frydman Chaim	1922	Lewental Abram	1924
Gelberg Szaja	1900	Lewental Izrael	1919
Gisser Moszek	1915	Lewental Jankiel	1926
Gliksman Dawid	1922	Lewental Moszek	1922
Goldberg Naftali	1915	Lichtensztajn Izrael	1922
Goldberg Izrael	1925	Lichtensztajn Josef	1905
Goldberg Mordka	1898	Liberman Chaim	1920
Golczewski Chaim	1926	Linderbaum Josek	1896
Golczewski Lejzor	1926	Linderbaum Szulim	1926
Golczewski Szmul	1921	Łęga Moszek	1912

* 1294 אנשים.

VERZEICHNISS
DER JUDEN, DIE AM 5 SEPTEMBER (AUS **TOMASZÓW**)
INS LAGER GEKOMMEN SIND *

Name u. Vorname	*Geb.*
Ajzelsztajn Grojnym	1904
Assja Wolf	1912
Antman Martin	1920
Ajzenberg Majer	1917
Ajzenberg Lejzor	1904
Bulwa Jakob	1925
Blumensztajn Josek	1920
Bogdański Abram	1910
Cygielman Majer	1922
Curling Chaskiel	1922
Czośniak Szansze	1913
Cymberknopf Hersz	1901
Flamelbaum Chaim	1920
Grossman Mendel	1910
Grynszpan Abram	1907
Grynfarb Icek	1910
Goldkranc Jehuda	1912
Gomoliński Szaja	1907
Gincberg Leon	1893
Goldberg Mendel	1906
Gersztajn Lejbuś	1897
Hoch Moszek	1920
Hejnochowicz Abram	1903
Igielman Pinkus	1920
Klingerman Moszek	1910
Kurc Chaim	1894
Kohn Chaim	1883
Jakubowicz Abram	1926
Kożuszek Szmul	1905
Łęga Eliasz	1909
Łaskaski Szmul	1927
Muszkat Witold	1896
Meldung Szmul	1902
Neustempel Szmul	1925
Olszak Wolf	1900
Rozen Majlech	1919
Rubinsztajn Abram	1902
Rozenblum Tobiasz	1906
Rabinowicz Lejbuś	1922
Szmucig Abram	1893
Szwarc Szmul	1920
Szteler Matys	1903
Salem Dawid	1916
Sztajnhorn Symcha	1914
Teitelbaum Jakob	1914
Teitelbaum Josef	1907
Uszerowicz Hejnoch	1914
Weinrych Mordka	1924
Zonabend Moszek	1907
Assja Chana	1912
Gersztajn Kosia	1924
Grynszpan Rywka	1914
Grynfarb Estera	1915
Grossman Rajzla	1908
Meldung Ruchla	1906
Rozenblum Rózia	1914
Sztetter Fajga	1910
Szmucig Debora	1918
Szempek Pola	1909

KINDER

Assja Fania	1931
Grossman Tola	1938
Grynszpan Ruta	1936
Grynfarb Jakob	1943
Sztetter Sara	1933
Sztetter Izaak	1940
Szczupak Madzia	1938

* 66 אנשים.

VERZEICHNISS
DER JUDEN, DIE AM 16.9.43 AUS **MOKOSZYN**
ANGEKOMMEN SIND *

Name u. Vorname	*Geb.*	*Name u. Vorname*	*Geb.*
Anielewicz Salomon	1915	Szwarc Gedel	1922
Bryks Icek	1920	Szajnwald Alter	1924
Baum Hersz	1893	Wajnberg Sucher	1912
Bloch Jakub	1911	Watman Hersz	1917
Cukier Moszek	1907	Watman Mojżesz	1922
Erman Majer	1923	Wajnberg Moszek	1927
Erman Bencjan	1910	Zynger Froim	1922
Fortgang Gabriel	1907	Zylberman Daniel	1921
Fligielman Symcha	1926	Zylbersztajn Jankiel	1923
Flamelbaum Josek	1914	Szulman Salek	1936
Frandenrajch Aria	1915	Borensztajn Szajndla	1913
Glasman Rafał	1888	Bryks Kajla	1923
Gleser Jakub	1902	Cukier Czesia	1915
Goldsztajn Mojżesz	1913	Grynberg Tauba	1925
Glat Pinkus	1923	Grynberg Zysla	1910
Glat Jakub	1916	Grosman Toba	1913
Goldman Lejb	1893	Goldwaser Halina	1924
Goldsztajn Zelman	1925	Hercberg Łaja	1881
Goldman Mojżesz	1913	Kac Syma	1926
Krajndels Pinkus	1923	Mandelbaum Jadzia	1918
Krajndels Abram	1920	Malicka Bajla	1912
Kazimierski Jonatan	1918	Munk Bela	1923
Kapłański Gerszon	1924	Rozenberg Matla	1910
Karmeser Moszek	1914	Szafran Hela	1915
Karmeser Szlama	1919	Synaj Sara	1925
Lustman Majer	1924	Synaj Minia	1924
Langer Chaskiel	1913	Samborska Cesia	1920
Orlean Chaim	1919	Synaj Estera	1906
Orensztajn Liber	1911	Szuldman Bajla	1907
Pęczyna Chil	1908	Szterenlicht Guta	1919
Rotenberg Judka	1917	Wajnberg Estera	1909
Szymkiewicz Ajzyk	1928	Wajsrozen Małka	1924
Szrajbman Liber	1925	Zalcman Chana	1918
Synaj Szmul	1920	Zauberman Matla	1901

★

* 68 אנשים.

Name u. Vorname	Geb.	Name u. Vorname	Geb.
Pająk Hersz	1884	Cwajgenberg Rajzla	1911
Puterman Pejsach	1911	Dancyger Salomea	1925
Rafeld Gabriel	1924	Den Idesa	1899
Rajchman Lewi	1883	Finkielsztajn Sura Rywka	1893
Rapaport Josek	1923	Goldszleger Eta	1894
Rozwadowski Chaim	1902	Hoch Sura	1893
Szafir Froim	1885	Horowicz Stefa	1920
Szajnbaum Fajwel	1901	Heller Regina	1920
Szwa rcberg Motek	1890	Kestenberg Hindla	1921
Tajtelbaum Szaja	1919	Kuperszmidt Rachela	1925
Wajcman Herszek	1897	Kuperszmidt Fajga	1923
Wyszyński Jakob	1904	Kleinman Hanka	1922
Wołkowicz Ignacy	1919	Karafioł Frania	1927
Wódka Mojżesz	1897	Karafioł Fajga	1899
Wróblewski Lejb	1900	Percowicz Mania	1925
Wajnberg Moszek	1909	Piskorz Mindla	1920
Wajch Josek	1921	Pomeraniec Mina	1907
Zyskind Pinkus	1888	Rozenkranc Chana	1899
Zylber Juda	1907	Sztajman Syma	1907
Szmukler Moszek		Turek Alta Cypora	1904
Weisfogel		Wołkowicz Pelagia	1920
Breslauer Beniamin		Wróblewska Ajdla	1907
Apfelbaum Felicja	1921	Werber Laja	1918
Bergeisen Mindla	1923	Weisgogel Luba	1923

KINDER

Name u. Vorname	Geb.
Puterman Icek	1935
Waksberg Jacheta	
Tajtelbaum Bajla	
Karafioł Bronia	
Koper Ita	

Name u. Vorname	*Geb.*	*Name u. Vorname*	*Geb.*
Gryner Pinkus	1890	Dresner Calel	1920
Aronowic Dawid	1908	Rosner Gerszon	1910
Wertal Hirsz	1907	Wajcher Samuel	1925
Lazarus Kurt	1912	Pelcyk Jakób	1926
Kurz Leon	1895	Wolf Dawid	1898
Goldstoff Kiwa	1899	Wolf Lejb	1923
Englender Aleksander	1923	Bachner Ferdynand	1898
Szpiro Szymon	1921	Elman Abraham	1923
Koszer Szmul	1922	Elman Izak	1905
Koszer Abram	1920	Taub Dawid	1924
Koszer Majer	1905		

★

VERZEICHNISS DER MÄNNL, ARBEITSKRÄFTE, DIE AM 15.10.43 AUS **RADOM** GEKOMMEN SIND *

Apfelbaum Wolf	1919	Jamer Hersz	1894
Blajwajs Hersz	1898	Joskowicz Abram	1925
Bejgel Josek	1916	Koper Aron	1913
Berkowicz Icek	1903	Korman Mojżesz	1918
Blat Benek	1904	Kuperszmidt Szmul	1900
Bryt Pinkus	1903	Karafioł Pinkus	1901
Bialski Chil	1903	Kierszenblat Szlama	1906
Dancyger Lejb	1919	Kieps Judka	1909
Dziewięcki Moszek	1912	Kleinbaum Pinkus	1924
Ekselman Jakob	1921	Kleinman Moszek	1894
Federman Herszek	1919	Kleinman Szyja	1926
Frydman Lejbuś	1921	Kierszenbaum Naftali Perec	1913
Frydman Natan	1915	Mandelzys Pinkus	1910
Gliksztajn Rywan	1874	Mandelbaum Symcha	1927
Geliebter Chaim	1926	Najman Nachemia	1928
Glinktewicz Moszek	1917	Najfeld Nuchym	1889
Gutman Majer	1909	Nissenbaum Aria	1908
Holcman Wolf	1913	Osób Mordka	1924

* 99 אנשים.

NAMENTLICHE LISTE DER JUDEN, DIE AM 18.2.43 AUS **KRAKAU** GEKOMMEN SIND *

Name u. Vorname	*Geb.*	*Name u. Vorname*	*Geb.*
Kraków i Radom		Fiszbajn Moniek	1923
Młynarski Marian	1909	Majbruch Majer	1908
Młynarski Dawid	1918	Fajrajzen Josek	1905
Kopholz Lothar	1924	Liber Icek	1925
Ogórek Samuel	1906	Młynarski Mendel	1909
Szafirman Lejb	1901	Młynarski Rafał I	1905
Flamm Roman	1909	Młynarski Rafał II	1917
Heublum Josef	1910	Bochenek Abraham	1908
Rajch Jakub	1922	Lempel Wilhelm	1897
Borger Majer	1925	Bochenek Leon	1899
Borger Lipek	1924	Abraham Ernst	1922
Fuks Abram	1925	Flancgraben Lazar	1921
Herszkowicz Moniek	1922	Rozmaryn Henryk	1924
Holender Jakub	1928	Rausch Szymon	1926
Holender Beno	1922	Grynberg Julian	1915
Blutner Izak	1923	Grynberg Alfred	1915
Infeld Mozes	1924	Trachman Abram	1919
Szpilman Markus	1915	Cukierman Mojżesz	1927
Wolfajler Bernard	1898	Kluger Jakub	1912
Wieża Icek	1926	Kluger Szymon	1910
Winterfeld Dawid	1908	Młynarski Icek	1925
Keler Fryderyk	1911	Wajtzenblum Mozes	1899
Jukier Jakub	1921	Sznajder Hermann	1897
Blander Szymon	1920	Sznajder Moszel	1926
Kurz Henryk	1926	Worcman Josef	1923
Jukier Chaskiel	1900	Frydrych Majlech	1913
Goldwasser Hersz	1920	Frydrych Josef	1916
Pinter Mendel	1910	Wulff Pinkus	1909
Grynszpan Jakub	1925	Leiter Beniamin	1907
Szliwowic Dawid	1906	Hefter Boruch	1925
Absfeld Josef	1913	Wajcman Eliasz	1923
Banger Symcha	1899	Blat Majlech	1921
Klajn Henryk	1899	Lempel Ferdynand	1926
Rajewicz Lipa	1926	Zylberlust Arnold	1920
Halbersztadt Osjasz	1923	Beck Ossjasz	1923
Lipicki Szapsza	1898	Frydlant Isser	1924
Fiszbajn Fajwel	1900	Cukierman Henoch	1912
Sztajn Szlama	1922	Cukierman Icek	1916

* 96 אנשים.

A n o r d n u n g !

In letzter Zeit wurde wiederholt festgestellt, dass Juden am Tage und auch nachts mit und ohne Begleitung von Werkschutzleuten die Julags verlassen und sich nach Starachowice oder Wierbznik begeben haben.

Zwischen den Polizeidienststellen und der Abwehrstelle wurde folgende Vereinbarung getroffen:

1.) Jeder Jude, der das Lager verlässt und nach Starachowice bzw. Wierbznik will, muss im Besitz einer Bescheinigung sein, die von der Abwehrstelle erstellt und von den Polizeidienststellen abgezeichnet sein muss.

2.) Jeder Jude, der ausserhalb des Lagers oder in der Stadt angetroffen wird, ohne im Besitz dieser Bescheinigung zu sein, wird erschossen.

Der Abwehrbeauftragte!

Starachowice, den 14.4.1943
Bg./Wö.

Verteiler:
10x Julag I
5x " II
1x Akte

Z a r z ą d z e n i e !

Stwierdzono w ostatnim czasie kilkakrotnie, iż żydzi opuszczają w dzień oraz w nocy w otoczeniu wzgl. bez nadzoru wartowników ochrony fabrycznej obozy żydowskie, w celu udania się do Starachowic oraz do Wierzbnik

Pomiędzy posterunkami policji oraz ochroną fabryczną zawarte zostało następujące porozumienie:

1) Każdy żyd, opuszczający obóz i udający się do Wierbnika wzgl. Starachowic, posiadać musi poświadczenie Ochrony Fabrycznej upełnomocnione przez władze policyjne.

2) Każdy żyd, napotkany poza obozem wzgl. w mieście bez wyżej wymienionego zaświadczenia, będzie zastrzelony.

Starachowice, dnia 14.4.1943

Kierownik Ochrony Fabrycznej

Name u. Vorname	Geb.	Name u. Vorname	Geb.
Mekler Lejzor		Fisz Szlama	
Klajman Dawid		Wajsberg Dawid	
Lipa Froim		Rabinowicz Abram	
Karp Chaskiel	1924	Ejnesman Łaja	
Watman Hersz		Wolfowicz Rywka	
Kestenberg Hanka	1921	Blum Marceli	
Manela Symcha-Majer		Fajgelbaum Heniek	
Herling Towia		Watman Abram-Herz	
Cisłowski Dawid		Walman Abram-Herz	
Wigdorowicz Hejnoch		Tenenbaum Majer	
Grosman Szmul-Nuta		Szwarchar Aron	
Erlichman Icek		Zylberberg Icek	
Binsztok Majer			

Name u. Vorname	*Geb.*	*Name u. Vorname*	*Geb.*
Birencwajg Sura	1914	Nanman Zelda	1894
Fajntuch Chaja	1920	Ejnesman Rywka	1917
Herblum Szajndla	1920	Ejnesman Ruchla	1904
Laks Anna	1922	Laks Regina	1926
Laks Rozalia	1924	Kac Brucha	1915
Mincberg Machcia	1895	Bromberger Teresa	1912
Mincberg Rywka	1921	Bergson Chawa	1920
Noser Chana	1909	Sztajnhart Sura	1921
Ollmer Luba	1908	Sztrajtman Majlech	1894
Rubinsztajn Ita	1924	Wajnsztok Josek	1897
Rubinsztajn Fajga	1925	Nagiel Lejbuś	1901
Rubinsztajn Rachela	1905	Herblum Moszek	1915
Szafir Ałta	1921	Wilczek Jeremiasz	1900
Szarfarc Bela	1910	Wilczek Abram	1922
Szpiro Ruta	1927	Nower Henryk	1903
Tencer Rojza	1898	Tencer Mojżesz	1902
Tencer Chana	1928	Kogut Chaim	1919
Tencer Tauba	1926	Lindzen Azryl	1910
Wolfowicz Blima	1896	Langleben Szaja	1900
Wolfowicz Sura	1910	Szczęśliwy Szmul	1920
Wilczek Ruchla	1904	Rauf Icchok	1909
Zynger Perla	1909	Rozendorn Szaja	1903
Ejnesman Chaim	1922	Szarfarc Szaja	1908
Ejnesman Izrael	1916	Rubinson Bajrech	1894
Goldberg Moszek	1910	Lerman Chil	1895
Laks Izak	1895	Żabner Josek	1897
Rozenberg Chaim	1926	Lewenson Jeremiasz	1893
Rubinsztajn Jankiel	1905	Melcer Rafał	1915
Wileńczyk Pinkus	1926	Szuch Josek	1908
Wolfowicz Rachmil	1911	Feldberg Symcha	1917
Zylberberg Mania	1926	Tenenbaum Majer	
Szczęśliwa Rajzla		Szpiro Lejb	
Rubinsztajn Ruchla	1907	Herblum Dawid	
Langer Ruchla	1916	Cymerman Hersz-Abram	
Rotsztajn Zelda	1923	Gotlib Chaim	
Lewenson Miriam	1921	Birenbaum Chaim	
Wajzer Rywka	1894	Lejbman Kielman	1890
Szachter Rywka	1907	Goldgrub Chaim	1914
Szachter Ruchla	1925	Dyner Abram	1901
Kierszenblum Lola	1928	Tojter Chaim	1906
Mandelzys Estera	1921	Wajchendler Chaim	1927
Łomska Halina	1927	Szachter Nusyn	1895

Name u. Vorname	Geb.	Name u. Vorname	Geb.
Klajman Perla	1900	Łachtyngier Abram	1908
Manela Łaja	1925	Kogut Moszek	1900
Erlichson Gucia	1926	Herblum Moszek	1916
Erlichson Szajndla	1920	Herblum Jankiel	1890
Kestenberg Mirla		Goldberg Berek	1893
Kestenberg Syma		Binsztok Josek	1908
Lipster Gołda	1919	Himelgryn Chaim	1912
Lipster Joachima		Zelcer Sura	1907
Kurta Lea	1918	Wilczek Ita	1922
Kurta Lejzor	1909	Tencer Gitla	1914
Kramarz Jakub	1906	Rabinowicz Rywka	1922
Kac Jankiel	1911	Mangarten Małka-Hinda	1892
Lewenson Fiszel	1912	Korenwaser Hinda	1926
Frenkiel Majer	1896	Kahan Małka	1921
Rabinowicz Lejbuś	1910	Ajzenman Pola	1913
Herblum Herszek	1911	Frankfurt Roma	1920
Blum Łaja	1909	Sznajderman Fryda	1920
Wajnberg Tonia	1898	Cukier Szyfra	1913
Lewenton Pola	1910	Baranek Dobra	1902
Finkielsztajn Dora	1920	Guterman Estera	1903
Rubinsztajn Małka	1924	Kenigsztajn Bela	1910
Gotlib Lejbuś	1910	Komorowska Chana	1898
Korenblit Froim		Lipsztajn Gucia	1925
Kaminer Moszek	1919	Rubinsztajn Ita	1923
Honigman Fiszek		Rozenblat Regina	1918
Grynbaum Ksyl	1919	Sztulman Mindla	1916
Cytryn Dawid	1924	Winograd Sura	1899
Dąb Dawid	1911	Wajntraub Rywka	1922
Rubinsztajn Chuna	1918	Warszawska Hinda	1915
Rubinsztajn Herszek	1925	Warszawska Hinda	1913
Rubinsztajn Josef	1895	Zelcer Ruchla	1923
Binsztok Majlech	1897	Birencwajg Basia	1908
Herblum Alter		Tauber Josef	1922
Garber Mendel	1928	Żabner Josef	1900
Lubka Pinkus	1913	Herblum Majer	1914
Zylbersztajn Icek		Finkler Berek	1923
Nudelman Szmul-Nuta	1913	Adler Maria	1912
Kalikwaser Abram	1902	Adler Esfira	1915
Sztarkman Ojzer	1907	Adler Estera	1915
Wilczek Hersz	1927	Adler Mojżesz	1917
Szorfarc Izrael	1894	Balter Chana	1922
Mincberg Nechemiasz	1925	Birencwajg Łaja	1908

Name u. Vorname	*Geb.*	*Name u. Vorname*	*Geb.*
Kierszenbaum Jakub	1918	Apelsztajn Estera	1917
Klajman Moszek	1900	Cukier Matla	1916
Korenwaser Majer	1910	Cymerman Małka	1917
Korenwaser Noech	1918	Fridenson Gitla	1922
Koszykarz Chaim		Gutman Hinda	1923
Krys Mendel	1907	Goldfarb Sura	1918
Krys Pinkus	1900	Grynbaum Ita	1923
Langer Hersz	1915	Gutman Fajga	1917
Liberman Josek	1921	Herblum Maria	1919
Lisiewicz Josek	1894	Himelgryn Chaja	1912
Lubliner Wolf		Lewkowicz Romana	1921
Makierowicz Nachman	1893	Lewkowicz Malwina	1924
Mandel Chaim	1921	Lustman Fajga	1925
Mandel Izrael	1919	Rabinowicz Fajga	1920
Mandel Pinkus	1900	Szachter Ira	1924
Mangarten Dawid	1926	Sztarkman Chawa	1919
Mordfeld Herszek	1917	Sztarkman Szajndla	1916
Mydlarz Majer	1918	Wajchendler Matla	1922
Rabinowicz Jakub	1911	Wajchendler Sura	1909
Rabinowicz Józef	1903	Zachcińska Jochweta	1912
Rajzman Moszek	1900	Żabner Estera	1900
Rozenberg Lewa	1905	Tenenbaum Chaim	1922
Rozenberg Lejbuś	1923	Kopf Toba	1921
Szachter Moszek	1924	Frojman Rywka	1921
Szachter Moszek II	1908	Bromberger Czesława	1923
Szafir Chaim	1916	Sztajman Toba	1917
Szapszewicz Jakub	1914	Manela Rachela	1915
Szlezynger Chaim	1914	Mangarten Chawa	
Sztajnbaum Majer	1898	Lustman Estera	1919
Sztarkman Moszek	1915	Kumec Pesa	1920
Sztarkman Szlama	1923	Klajminc Hinda	1919
Tenenbaum Szmul	1896	Gedałowicz Ruchla	1915
Wajsblat Moszek	1908	Grójecka Rachela	1922
Wajntraub Mordka	1921	Grabska Szyfra	1922
Waksman Pinkus	1911	Binsztok Mindla	1908
Wasersztajn Pinkus	1912	Ajzenman Ruchla	
Wekselman Moszek	1902	Abramowicz Chana	1921
Zyferman Lejb	1901	Dziadek Tauba	1917
Zylberberg Abram II		Erlich Chana	1921
Zylberberg Chaskiel		Lewenson Bela	1919
Zylberberg Mendel	1904	Lustman Rywka	
Żabner Dawid	1924	Zelcer Matla	1917

Name u. Vorname	*Geb.*	*Name u. Vorname*	*Geb.*
Malc Moszek	1922	Bergson Fajga	1917
Masłowicz Berek	1915	Bergson Fajga	1913
Masłowicz Szlama	1904	Albirt Majer	1923
Merzel Aron	1922	Anielewicz Jankiel I	
Merzel Lejbuś	1915	Anielewicz Jankiel II	
Mincberg Mendel	1923	Arbeiter Aron	1925
Mordfeld Josek	1899	Arbeiter Izrael	1924
Morgensztern Froim	1918	Arbeiter Motel	1922
Nisenbaum Josek	1917	Ajzenman Hersz	1906
Ollmer Izak	1902	Ajzenberg Kielman	1925
Puterman Abram	1904	Biderman Szlama	1925
Rajs Szmul	1920	Biderman Moszek	1923
Rafałowicz Wolf	1908	Binsztok Chaim	
Rozental Icek	1910	Cymerman Abram	1907
Rozental Tadeusz	1900	Cymerman Moszek	1901
Rubinsztajn Chuna	1906	Feldman Ela	1916
Szechter Tewel	1910	Feldpicer Zachariasz	
Szachter Jankiel	1919	Feldpicer Judka	1897
Szachter Lejbuś	1916	Finkler Icek	1907
Szafir Lejzor	1911	Finkielsztajn Beniamin	1907
Szajner Moszek	1900	Finkielsztajn Herszek	1918
Szczerbakow Majer	1918	Fisz Judka	1926
Szerman Josek	1923	Fridenson Josef	1922
Szerman Wolf	1902	Gliksman Alter	1912
Szpilfogiel Jankiel	1915	Goldberg Nuchym	1888
Sztarkman Majer	1924	Goldfarb Majer	
Sztrajtman Perec	1919	Goldman Szyja	1916
Szwarcberg Hersz	1911	Crocher Herszek	1911
Taub Hersz	1911	Grosman Szmul	1923
Tenenbaum Lejb	1908	Guterman Jankiel	
Warszauer Zysia	1911	Gutman Froim	1903
Wajgenszperg Izak	1898	Grynbaum Chuna	1926
Wajnberg Mojżesz	1907	Grynberg Dawid	
Wajnsztok Lejb	1916	Gryner Gamliel	1911
Wajnsztok Moszek	1918	Grynsztajn Aron	1915
Wajsblum Szlama	1918	Herblum Jankiel	1892
Waserman Hersz	1915	Herling Icek	1916
Winograd Gerszon	1904	Herling Moszek	1909
Zylberberg Jankiel	1915	Honigman Abram	1903
Zylberberg Rywan	1917	Kahan Dawid	1924
Zysman Kalaman	1918	Kampel Fiszel	1925
Zysman Kalman	1918	Kaner Lejzor	1922

Name u. Vorname		*Geb.*	*Name u. Vorname*	*Geb.*
Brener Natan		1917	Goldbach Szmul	1912
Brodbekier Josef	M. W. A.	1911	Goldberg Icek	1906
Brytt Szlama		1918	Goldblum Jakub	1903
Cygiel Abram		1923	Goldgrub Lejzor	1917
Cymerman Abram		1895	Goldsztajn Abram	1923
Elberg Josek		1895	Grosman Nuta	1925
Erlich Abram		1907	Guterman Mordka	
Erlichman Chanina		1910	Hajblum Gerszon	
Fajgelman Nuchym		1912	Klajman Szulim	1923
Fajgenbaum Symcha		1907	Korenblum Mordka	1926
Fiszkowicz Hilel		1914	Kuperiad Mordka	1911
Frydman Aron		1915	Lichtensztajn Bernard	1920
Ganc Herszek		1918	Lichtensztajn Szmul	
Garfinkiel Hercka		1913	Libman Izrael	1908
German Icek Lejb		1917	Lipszyc Szulim	1909

★

Name u. Vorname		*Geb.*
Libman Moszek		1910
Lubka Chanina	M. G. 1	1925
Mordkowicz Judka		1905
Morgensztern Szmul		1909
Moszkowicz Szlama		1909
Najnudel Fajwel		1902
Orzech Josek		1921
Prusak Szaja		1917
Piaskogórski Beniamin		1913
6ćc B vbgkj cmfwyp shrdlu cmfwy shrdl etaoii		
Przepiórka Izrael		
Przepiórka Towia		
Rajchcajg Chemia		1899
Rozenberg Herszek		1925
Rozencwajg Beniamin		1899
Rozencwajg Pinkwas		1926
Ryczke Mendel		
Samet Chaim		1910
Szucht Szmul		1909
Szachter Froim		1924
Szerman Jankiel		1920
Sztern Jankiel		1908
Sztrosberg Mendel		1920
Szykier Ezra		1921
Unger Majer		1922
Wajsblum Josek		1912
Walsztajn Chaim		1923
Warszauer Izrael		1899
Wikiński Josek		1925
Zachciński Abram		1908
Zamberg Eliasz		1923
Zynger Noe		1910
Zawierucha Zanwel		1919
Firstenberg Halina		1920
Klajminc Perla		1920
Zynger Karolina		1912
Altman Lejb		1920
Bromberg Dawid		1920
Choina Majer		1923
Cieśla Cemach		1918
Czarny Wolf		1919
Erlichman Judka		1896
Erlichman Rachmil		1918
Feferman Rafał		1926
Felner Ojzer		
Flancbaum Chaim		
Fuks Mordka		
Frymel Jankiel		1903
Garnek Moszek		1915
Grosman Aron		1913
Gutholc Rachmil		1915
Kestenberg Lewek		1925
Klajman Dawid		
Kogut Ajzyk		1920
Lustman Mendel		1913
Lustman Nusyn		1899
Minkowski Moszek		1926
Miodecki Chaim		1919
Morgensztern Herszek	E.W	1915
Nadułek Majer		1893
Oberman Eliasz		1918
Poliborski Mojżesz		
Rochman Josek		1914
Rubman Abram		1914
Szachter Noech		1916
Szafir Manes		1923
Szarfer Chil		1924
Szerman Berek		1915
Sztrosberg Ajzyk		1924
Tarek Uszer		1922
Trefler Icek		1921
Wajnbaum Josek		
Waintraub Nusyn		
Załka Mojżesz		1900
Zelinger Froim		1913
Zynger Dawid		1911
Zylberberg Fiszel III		1920
Ajzenberg Symcha		1920
Bas Izrael		1914
Berger Herszek		1905
Bergson Gerszon		1911
Birenbaum Michał		1913
Blatman Herszek		1898
Brand Zachariasz		1911

Name u. Vorname		Geb.
Taubman Estera		1904
Taubman Małka		1926
Trajster Miriam		1922
Wajnberg Chaja		1921
Wajsblum Tobka		1917
Wisła Cłuwa		1908
Zauberman Rywka		1905
Zylberberg Łaja		1917
Zylbersztajn Estera		1908
Zylbersztajn Mindla		1922
Zylbersztajn Pesla		1916
Żabner Rajzla		1923
Baranek Bencjan		1909
Dreksler Alter		1921
Dreksler Moszek		1919
Guterman Berek		1895
Guterman Icek		1921
Guterman Moszek		1927
Guterman Lewa		1926
Kaufman Majer		
Kaufman Mordka		
Kierbel Lejbuś		1897
Kierszenblum Abram		
Kryształ Szmul		1924
Lewa Abram		1912
Mentlik Abram	Martin	1913
Morgensztern Icek		1926
Tenenbaum Rachmil		1926
Wajchendler Lejbuś		1888
Zynger Rachmil		1912
Cukierman Izrael		
Cymerman Samson		1899
Goldberg Chaim		1912
Gertler Nusyn		1921
Gertler Josef		1897
Grynszporn Abram		1926
Grynszporn Zelman		1900
Herblum Lejbuś		1894
Herling Juma		1908
Jeger Lejbuś	BUGAJ	
Klajminc Zelman		1912
Komorowski Boruch		1908
Szczęśliwy Jankiel		1913
Szpiro Moszek		
Szrajbman Josek		1909
Sztajman Jakub		1910
Sztajman Majer		1911
Unger Josek		1896
Unger Moszek		1921
Zaterman Izrael		
Zylberberg Abram		1893
Zylberberg Chil		1918
Erlichman Juer Chaim		
Bliman Michel	Werkslhutz	1913
Bliman Michel		1903
Finkielsztajn Josek		1917
Gotlib Jankiel		1907
Gutwil Szymszon		1921
Ajzenman Boruch		1898
Brodbekier Chil		1923
Brodbekier Lejbuś		1895
Brzegowski Abram		1925
Cymerman Lejbuś		1925
Cukierman Hersz		1918
Dodkiewicz Berek		1920
Erlichson Fiszel		1916
Fiszman Jankiel		1923
Frankel Aleksander		1926
Fruchtman Herszek		1908
Fruchtman Majer		1917
Garncarski Józef		1921
Goldman Izrael		1924
Goldsztajn Hersz		1913
Grójecki Lejbuś		1923
Grójecki Srul		1919
Grosman Mendel		1910
Honigsberg Moszek		1925
Honigsberg Moszek		1925
Joskowicz Szmul		1910
Kalmowicz Szymon		1925
Kenigsztajn Mordka		1906
Kierbel Lejbuś		
Kuperberg Pinkus		1921
Lanienter Boruch		1923

Name u. Vorname	*Geb.*	*Name u. Vorname*	*Geb.*
Cymrynt Fiszek	1928	Erlichman Rywka	1925
Drajnudel Jankiel	1914	Erlichman Welka	1924
Erlichman Moszek	1905	Finkielsztajn Dora	1925
Feldpicer Fajwel	1922	Finkielsztajn Rojza	1920
Feldpicer Herszek	1924	Finkielsztajn Sura H.H	1916
Feldpicer Moszek		Ferstenberg Fajga	1921
Fiszman Moszek	1920	Frydman Regina	1921
Fiszman Rachmil	1919	Gelbard Maria	1916
Fruchtman Kielman	1922	Grosman Pesla	1920
Gelbard Szmul	1917	Grynszporn Basia	1924
Grafsztajn Zelig	1908	Grynsztajn Ruchla	1917
Herblum Herszek	1911	Heller Anna	1901
Horowicz Abram	1906	Helsztajn Fania	1909
Hanna Mordchaj	1907	Holcman Rózia	1915
Klajnberg Chil	1920	Jankielowicz Gina	1902
Kurlender Nuta	1910	Kaufman Chana	1924
Łęczycki Szmul	1898	Kaufman Chaja	1924
Lis Lejzor	1921	Kilman Ewa	1915
Maj Binem	1913	Klapper Frania	1921
Masłowicz Fiszel	1920	Koper Sura	1914
Milberg Jerachmil	1914	Kopf Ruchla	1923
Najman Moszek	1910	Korenwaser Małka	1921
Orzech Berek	1918	Laks Pola	1924
Orzech Icek	1917	Lisiewicz Mindla	1919
Rozenwald Icek	1901	Łomska Maria	1924
Rozental Moszek	1908	Lustman Estera	1905
Rubinsztajn Awner	1915	Mentlik Chaja	1912
Rubinsztajn Szaja		Najman Chawa	1921
Rubinsztajn Zachariasz		Najman Szewa	1906
Rutmanowicz Kiwa	1922	Ostrowiecka Ruchla	1918
Rychtenberg Moszek	1923	Przytycka Rywka	1920
Śmiały Moszek	1895	Rotfogiel Luba	1920
Szerakowicz Ber		Rozencwajg Rywka	1908
Szpagat Moszek	1923	Rozenwald Szajndla	1925
Tenenbaum Moszek	1923	Rubinsztajn Rywka	1920
Wajzer Izrael	1897	Samet Cypra	1922
Zieliński Abram		Samet Maria	1924
Żołna Lejb	1921	Ścisłowska Nacha	1923
Baranek Sura	1902	Szajner Perla	1920
Baum Nacha	1925	Szpagat Gitla	1923
Dawidman Chana	1923	Sztrajtman Chaja	1923
Erlich Rywka	1925	Szuch Mala	1909

Name u. Vorname		*Geb.*
Miller Dawid		1921
Najman Hewek		1893
Pajkus Szulim		1925
Rubin Boruch		1925
Szachman Jankiel		
Wajchendler Ezra		1906
Wajnerman Wolf		
Wajsberg Nusyn	H.P.B	1891
Wajsdorf Lipa		1925
Waksberg Mendel		1925
Warszauer Lejzor		1925
Zylberberg Moszek		1925
Zyskind Beno		1923
Zyskind Jerzy		1928
Żołna Mendel		1926
Brodbekier Rywka		1923
Cytryn Rywka		1920
Frymerman Cypra		1925
Glat Chana		1921
Glat Maria		1925
Glat Sura		1923
Grocher Chaja		1910
Grocher Dwojra		1915
Grynszpan Jacheta		1910
Kaminer Gołda		1917
Kaufman Gołda		1924
Kryształ Rywka		1920
Mangorten Małka		1920
Nudelman Estera		
Niskier Sura		1910
Rabinowicz Chaja		1911
Rozenberg Toba		1920
Rubinsztajn Gołda		1924
Rubinsztajn Ita		1924
Rubinsztajn Krajndla		1923
Rubinsztajn Małka		1923
Tenenbaum Chaja		1925
Wajsberg Fajga		1923
Wajsblum Estera		1922
Wajsblum Rywka	H.P.B	1922
Zylberberg Blima		1917

Name u. Vorname		*Geb.*
Zylberberg Gitla		1926
Zylberfenig Chawa		1925
Ciepły Icek		1923
Cukierman Szmul		1903
Drajnudek Icek		1924
Wajnberg Dawid		1926
Frymel Berek		1907
Goldberg Szmerek		1915
Hilf Chaim		
Kaufman Symcha		
Klajman Chaim		1924
Korenwaser Majlech	E.L.H	1897
Lejbman Pinkus		
Liberman Jojne		1923
Morgensztern Chaskiel		1898
Morgensztern Josek		1923
Rozenes Abram		1921
Sztulman Boruch		1914
Wajnryb Aron		1900
Wajnryb Mordka		1920
Wajnryb Szlama		1918
Wajsmehl Lejb		1911
Cukierman Berek		1920
Sztajnbaum Lejbuś	H.H	1925
Drajnudel Mendel		
Feldman Chaskiel		1913
Frymerman Abram		1903
Rubin Boruch		1908
Tenenbaum Dawid		1925
Tenenbaum Herszek		
Tenenbaum Izrael		1925
Tenenbaum Mendel		
Ajzenberg Chil		1925
Ajzenberg Majlech		1907
Alpert Rachmil		1910
Bekiermaszyn Josek		1927
Binsztok Icek		1919
Binsztok Szlama		
Borówka Szmul		1911
Cukierman Moszek	H.H	1924
Cymerman Perec		1921

Name u. Vorname		*Geb.*
Ajzenman Lejb Szlama		1899
Ajzenman Moszek		1905
Baum Zelig		1912
Binsztok Jankiel		1920
Brodbekier Abram		
Brodbekier Icek		1902
Brodbekier Szmul		
Broniewski Szymon		1911
Brytt Izrael		1898
Cyprian Marian		1913
Cyrulnik Moszek		1922
Czapnik Eliasz		1924
Cytryn Hersz		1920
Cytryn Jonas		1910
Drejzner Chil		1903
Felner Pejsach		1921
Frymerman Bendet		1923
Gdański Chaim		1924
Gewercer Moszek		
Glàs Chaim		1920
Gliksman Jakub		1923
Grober Jankiel		1906
Grynszpan Mendell		
Hajblum Ajzyk		
Helsztajn Urysz		1903
Henig Jeszaja	V.V.2	1914
Kalmowicz Zelig		1915
Kaminer Aria		1917
Kaufman Josek		
Kierbel Dowid		1923
Klajminc Berek		
Kochen Jakub		1920
Kochen Maks		1916
Konowiecki Jakub		1922
Konowiecki Tobiasz		1924
Kryształ Abram		1903
Las Moszek		1907
Lejbman Lejbuś		1923
Lerner Zelman		1913
Lewi Berek		
Libeskind Herszek		
Łajewski Lejzor		1911

Namé u. Vorname		*Geb.*
Mandelbaum Jankiel		1922
Mandelzys Szmul		1918
Miller Chil		
Miller Szlama		
Minceberg Moszek		1898
Pancer Herszek		1922
Pancer Szaja		1905
Pinczewski Moszek		1913
Pozner Herszek		1924
Radziński Lejzor		1910
Rajzman Rachmil		1913
Rodowicz Eliasz		1921
Rozmaity Chaim	SZP.22	1912
Rubinsztajn Boruch		1900
Rubinsztajn Chuna		1909
Strzyg Mojżesz		1906
Szachter Aron		1923
Szajnwald Josek		1922
Sztajnowicz Chaim		1921
Szwicman Matys		1901
Taub Liber		1921
Wajnberg Josek		1926
Wajnberg Mendel	V.V.H	1926
Wajnsztok Towia		1923
Wajntraub Josek		
Wajsblat Majlech		1915
Warda Szlama		
Wargon Abram		1920
Wekselman Lejzor		
Zemel Chaim		
Zylberberg Icek		1904
Anielewicz Chaim		
Ajzenberg Nuchym		
Baum Bencjan		1918
Brodbekier Lejbuś		
Derwic Aleksander		1924
Herling Mendel		1925
Hochminc Pinkus		1925
Kaufman Jankiel		1925
Kierbel Szmul		1926
Klajnberg Chaim		1925
Machtynger Lejbuś		1920

Name u. Vorname	*Geb.*	*Name u. Vorname*		*Geb.*
Manowicz Szlama	1918	Wajgenszperg Munisz		1926
Markiewicz Aron	1923	Wajnberg Nusyn	M.G.W.2	1904
Mauer Jankiel	1917	Wajnsztajn Froim		1915
Merszajn Chaskiel	1919	Wajnsztok Lejb		1918
Milgrom Moszek	1918	Pomeranc Szmul		1908
Miodownik Dawid	1920	Pomeranc Szmul		1908
Morgensztern Lejbuś	1913	Wajs Szlama		1923
Najman Abram	1927	Wajsblum Alter		1903
Najman Icek	1918	Wajsblum Szmul		1898
Najman Lejzor	1916	Wajzer Icek		1919
Neufeld Szaja	1924	Waksman Chaim		1905
Najman Szmelka	1918	Wejgman Icek		1905
Nudelman Mendel	1909	Wiliński Chaim		1923
Ofman Josek	1917	Włoszczowski Izrael		1924
Olszer Szlama	1909	Włoszczowski Moszek		1927
Perelman Jecheskiel	1914	Ulsztat Icek		1911
Pinkusiewicz Izrael	1909	Zalcman Aba		1916
Pflichtentrajn Icek	1922	Zauberman Mordka		1926
Presel Erwin	1906	Zejgman Leon		1916
Radolnik Eliasz	1898	Zonabend Icek		1916
Rajchman Mordka	1902	Zylberberg Chaim		1924
Rajzlik Izrael	1921	Zylberberg Chaskiel		
Rajzman Moszek	1912	Zylberberg Mordka		1906
Rubinsztajn Rachmil	1920	Zylberberg Josek		1921
Rapsztajn Sandał	1908	Zylberberg Rachmil		1898
Rozenberg Szmul	1916	Zyngman Chaim		1912
Rotbard Chil	1923	Żołna Josek		1922
Rutman Fajwel	1925	Żołna Majlech		1896
Senderowicz Berek	1929	Adler Tamara		1920
Szajn Hejnoch	1919	Kuperman Ruchla		1912
Sztabholc Dawid	1915	Kuperman Sura		1921
Sztajnbaum Moniek	1927	Lewenson Reka		1914
Szterenszus Abram	1923	Lipman Łaja		1921
Szterenszus Rachmil	1926	Rabinowicz Chasia		1925
Sztrosberg Moszek	1914	Rabinowicz Dyna		1921
Szymanowski Herszek	1911	Rabinowicz Raca		1919
Tajblum Symcha	1912	Szlezynger Estera		1912
Tajchman Jarmia	1909	Sztarkman Matla	M.G.W.2	1901
Taubman Szlama	1898	Wakszal Basia		1917
Wajchendler Lejb	1923	Abramowicz Pinkus		1909
Wajchendler Moszek	1904	Abramowicz Pinkus II		1904
Wajchendler Nusyn	1925	Ajzenman Abram		1925

Name u. Vorname		*Geb.*	*Name u. Vorname*		*Geb.*
Brodbekier Izrael		1919	Grynberg Abram		1907
Brodbekier Moszek		1920	Grynszpan Szeftel		1927
Brykman Jakub Majer			Guterman Moszek		1928
Brytt Izrael			Guterman Icek		1921
Chajton Izrael		1923	Hajblum Jankiel		1926
Chajton Jankiel		1919	Hauptman Abram		1917
Ciechanowski Szaja		1907	Herblum Samuel		1924
Cukier Mordka		1914	Herzberg Wolf		1909
Cukierman Gerszon	M.G.W.2	1905	Herszman Nuchym		1916
Cukierman Mordka		1906	Herszeuhorn Jankiel		1912
Cukierman Mordka II		1900	Horowicz Majer		1910
Cymrynt Chil		1924	Jarecki Abram		1903
Cymrynt Szmerek		1918	Joskowicz Josek		1913
Cytryn Menasze		1925	Kalikwaser Josek		1923
Cytrym Wolf		1920	Kaniński Chaim Lejb		1909
Czarny Chaim		1914	Kanarek Szlama		1909
Delewkowicz Szymszon		1912	Kapłan Izrael		1905
Dreksler Dawid		1924	Kapłan Moszek		1924
Drygant Nusyn		1906	Kaufman Josek		1902
Ejnesman Icek		1898	Kestenbaum Moszek		1894
Elbirt Eleazor		1922	Kierszenbaum Mendel		1923
Erlichman Chaim Juer		1899	Klajman Jankiel		1926
Feldpicer Herszek		1902	Klajn Szmul		1917
Finkielsztajn Matys			Knobel Abram		1918
Flancbaum Dawid		1918	Kochen Ela		1924
Fryc Izrael		1924	Kogut Rachmil		1924
Freulich Kurt		1907	Kryształ Chananiasz	M.G.W.2	1925
Fryszman Boruch		1920	Kuperminc Manela		1908
Fryszman Wolf		1919	Kurc Pinkus		1921
Ganc Pinkwas			Lejbman Herszel		1921
Gerszt Moszek		1919	Lewa Perec		1908
Gitler Nuchym		1920	Lewin Szmuł		
Goldberg Chaim		1912	Lichtensztajn Izrael		1924
Goldberg Josek		1922	Lilenbaum Lejbuś		1922
Goldsztajn Chaim		1909	Lipman Juer		1914
Goldsztajn Jakub		1922	Lipowicz Majer		1923
Gołębiowski Hersz Wolf		1920	Lipowicz Szmerek		1918
Gotlib		Chil1915	Luksenberg Nuchym		1919
Gotlib Zachariasz		1923	Łęga Moszek		1919
Grynbaum Moszek		1916	Manela Berek		1914
Grynbaum Pinkwas		1901	Manela Dawid		1923
Grynblat Szmul		1906	Manela Majer		1921

Name u. Vorname	Geb.	Name u. Vorname	Geb.
Wajnsztajn Izrael	1924	Klajman Łaja	1923
Wajsblum Wolf	1925	Kogut Rózia	1924
Warcki Dawid	1905	Korenwaser Małka	1914
Waserman Chaim	1908	Kryształ Rywka	1915
Watman Abram	1916	Najnudel Sala	1924
Wietrznik Icek	1920	Nudelman Rojza	1924
Winograd Rachmil	1925	Papierczyk Sonia	1923
Wiśniewski Icek	1927	Przepiórka Basia	1910
Zachciński Jor	1915	Przepiórka Maria	1922
Zalcman Ela		Przepiórka Rela	1918
Eetao Ashrdl	1928	Rajchcajg Hendla	1916
Zelcer Abram	1923	Szczęśliwa Chana	1924
Zelcer Hersz	1909	Szterenszus Sura	1922
Zelcer Icek		Sztarkman Mirla	1920
Zelcer Chaim	1915	Unger Perla	1924
Zejgman Herszek	1921	Wajchendler Zofia	1920
Zylberberg Chil	1921	Wajchendler Estera	1922
Zylberberg Ela	1912	Wajdenbaum Genia	1923
Zylberberg Fajwel	1909	Wajnbaum vel Lewin Mariem	1918
Zylberberg Fiszel I	1905	Wajnper Brandla	1922
Zylberberg Lejb	1927	Wajzer Hinda	1925
Zylberberg Majer		Winograd Gołda	1925
Zylberberg Moszek I	1924	Zelcer Bela	1918
Zylberberg Moszek II	1924	Mangarten Ałta Cywia	1920
Zylberberg Moszek III	1885	Wajntraub Basia M.G.W.1	1923
Zylberberg Nosch	1926	Wajntraub Luba	1920
Zylbersztajn Josek	1921	Abramowicz Gutman	1904
Żarnowiecki Rubin Aron M.G.W.1	1924	Abramowicz onas	1915
Ajzenberg Gitla	1921	Adler Jakub	1916
Brodbekier Perla	1921	Ajlenberg Majer	1912
Brodbekier Sura	1924	Alios Wolf	1920
Blumenfeld Chaja	1923	Altman Mordka	
Bromberger Rachela	1915	Baum Gedala	1903
Dawidowicz Saba	1918	Baum Szyja	1920
Finkielsztajn Zelda	1917	Biderman Szulim	1914
Furman Mania	1904	Binsztok Abuś	1910
Gewercer Sala	1922	Binsztok Chaim	1897
Goldberg Mania	1921	Binsztok Mendel	1924
Gutholc Rojza	1913	Birenbaum Motek	1925
Guterman Lifela	1925	Blatman Ajzyk	
Karniszyn Anna	1920	Blisko Majlech	1921
Kaufman Sura	1924	Borensztajn Zelman	1919

Name u. Vorname	Geb.	Name u. Vorname	Geb.
Knobel Eliasz	1913	Rajs Rywan	1923
Kochen Symcha	1918	Rechtman Jankiel	1903
Kogut Juma	1925	Redlich Szyja	1909
Koralnik Mendel	1921	Rolnicki Aron	1923
Korenwaser Izrael	1925	Rozenberg Chemia	1909
Korenwaser Kielman	1922	Rozenberg Hercyk	1918
Kuperman Jakub	1916	Rozenberg Nuta	1908
Kuperberg Abram	1920	Rozenblat Samson M.G.W.1	1921
Kuperberg Abram	1920	Rozenblum Chaskiel	1911
Kuperberg Motek	1920	Rubinsztajn Jakub	1908
Kuperberg Wolf	1913	Rubinsztajn Abram	1915
Łajtajzen Mordka	1910	Samet Szmul	1894
Laufer Szymon	1921	Samet Moszek	1913
Lejbgot Chil	1924	Sendorowicz Icek	1918
Lewenton Piotr	1910	Strawczyński Lejbuś	1914
Libman Berek	1912	Szerman Izrael	
Lisser Liber	1913	Szerman Szmul	1891
Lustman Pinkwas	1926	Sztajnhart Szlama	1925
Machtynger Chaim	1919	Szmuklerman Tanchem	1913
Malicki Jankiel	1922	Sztal Froim	1906
Majzels Hersz Josek		Sztrajtfeld Josek	1900
Maindel Chaskiel	1926	Sztrosberg Kalman	1924
Mandel Majer	1915	Szuch Rafał	1912
Mandel Symcha	1915	Szuch Moszek	
Mandel Majer	1910	Szwarcberg Symcha	1913
Mangorten Lejzor	1913	Szfarcfiter Szlama	1899
Melchior Majer	1920	Szyfman Rafał	1923
Melman Izrael Aron	1915	Tenenbaum Rafał	1903
Merszejn Zelig	1922	Tenenbaum Mordka	1910
Minkowski Nusyn	1897	Tenenbaum Chil	1923
Mitelman Fajwel	1915	Trefler Fajwel	1915
Morgelsztern Eliasz	1922	Troppe Mojżesz	1916
Morgensztern Joel	1913	Turko Chaskiel	1923
Morgensztern Srul	1911	Unger Hersz	1926
Morowiec Lejzor	1903	Wajchendler Herszek	1924
Najman Rachmil	1920	Wajchendler Hersz	1921
Orzech Szlama	1922	Wajnbaum Josek	1924
Pacanowski Michuel	1922	Wajnberg Chil	1888
Pinczewski Dawid	1912	Wajnberg Josek	1923
Pflichtentrajn Uszer	1925	Wajngort Szyja	1913
Rajchcajg Izrael	1922	Wajskopf Nusyn	1922
Rajchman Abram	1909	Walgroch Chaim	1922

Name u. Vorname		*Geb.*	*Name u. Vorname*		*Geb.*
Bekiermaszyn Boruch		1925	Goldfarb Herszel		1911
Benedykt Izachar		1922	Goldfeld Josek		1925
Biderman Froim		1908	Gołdsztajn Aron		1923
Binsztok Abram Majer		1915	Gorlib Nachman		1918
Birenbaum Icek		1898	Grabski Aron		1897
Bojmelgryn Froim	M.G.W.1	1921	Grójeski Dawid		1924
Blicher Abram		1892	Grynblat Dawid		1924
Birenbaum Rachmil		1925	Grynblat Jankiel		1918
Bojmelgryn Icek		1924	Grynszpan Moszek		1913
Bojmelgryn Majlech		1898	Gryncberg Berek		
Brodbekier Hersz		1920	Grynsztajn Moszek		1920
Borensztajn Izrael		1903	Gutman Chaim		1914
Bromberg Dawid		1920	Guterman Josek		1892
Brodbekier Mendel			Halsztuk Jerychem		1916
Chełmiński Chaim		1918	Hering Chil		1896
Cisłowski Ancel		1926	Herszkowicz Majer		1908
Cisłowski Chaim		1892	Hilf Mordka		1918
Cukierman Boruch I		1926	Himelfarb Szlama		1910
Cukierman Boruch II		1912	Holcman Chaskiel		1917
Czernikowski Kiełman		1922	Honigsberg Majer		1928
Czernucha Jakub		1910	Honigsberg Majer		1928
Diament Szmul		1905	Honigsberg Mendel		
Dreksler Josek		1900	Jabłoński Chaskiel		1911
Dyner Moszek		1916	Jarmuła Abram Icek		1919
Dysenhaus Lajbuś		1914	Judkiewicz Fiszel		1916
Echt Moszek		1911	Judkiewicz Moszek		1919
Ejzenbuch Moszek		1922	Kac Aron	M.G.W.1	1918
Farber Izrael			Kac Moszek		1896
Feldman Chaim		1922	Kalichman Moszek		1919
Feldman Chil Szaja		1920	Kalechman Wolf		
Feldman Moszek		1904	Kalimowicz Moszek		1910
Feldpicer Chuna		1927	Kaminer Chaim		1924
Fisz Szulim		1920	Kamiński Jankiel		1918
Floman Szmul			Karp Chil		
Frenkiel Ancel			Lshrdl Wshrdlu		
Frenkiel Pinkwas			Klajman Josel		1903
Frydman Izrael		1916	Klajman Kopel		1903
Frydman Moszek Majer		1918	Klajner Josel		1912
Frydman Mordka		1918	Kleparda Chaskiel		1925
Fuka Abram Chaim		1918	Klinger Berek		1915
Fuka Jakub		1926	Kłos Josel		1923
?????????? Icek		1906	Knobel Chaskiel		1911

NAMENTLICHE LISTE
DER JUDEN, DIE IM LAGER SICH BEFINDEN

Name u. Vorname	*Geb.*	*Name u. Vorname*	*Geb.*
Mincberg Symcha	1894	Korenwaser Icek	1923
Birencwajg Moszek	1902	Korenwaser Moszek	1907
Ejnesman Szlama	1908	Lustgarten Lejbuś	1924
Kahan Szmul	1894	Lustgarten Moszek	1926
Lipsztajn Mordka	1894	Nudelman Majlech	1904
Arbeitsman Josek	1909	Mune Icek	1895
Bendet Froim	1901	Rubinsztajn Chuna	1905
Binsztok Chaim Sz.	1904	Rubinsztajn Izrael	1910
Bromberger Bencjan	1890	Szyff Mendel	1909
Chajton Rachmil	1914	Turko Izrael	1920
Dreier Izrael	1908	Waldman Herszek	1915
Ejchman Chil	1905	Winograd Dawid	1927
Fajntuch Wolf	1917	Winograd Lejbuś	1898
Feldpicer Jankiel	1927	Binsztok Hinda	1917
Finkielsztajn Herszek	1909	Binsztok Mindla	1910
Flikier Chaim	1910	Bromberg Lonia	1920
Goldberg Dawid	1883	Bromberger Mania	1925
Goldcwajg Lejb	1910	Goldberg Hinda	1919
Goldfarb Szulim	1917	Gotlib Fajga	1916
Gotlib Jankiel	1924	Helsztajn Rachela	1907
Gotlib Gerszon	1913	Helsztajn Sura	1926
Gotlib Gerszon	1913	Kasztan Bajla	1915
Gotlib Moszek	1911	Klajnberg Gitla	1903
Gatlib Szlama Hersz	1899	Korenblum Cywia	1897
Grosman Ancel	1899	Rubinsztajn Bina	1916
Gutman Kielman	1921	Rubinsztajn Dora	1911
Helsztajn Michael	1927	Sztarkman Mania	1914
Helsztajn Pinkus	1901	Uszerowicz Fajga	1915
f,łk shrd	1900	Winograd Łaja	1928
Herblum Lejbuś	1911	Ajzenberg Majer	1924
Jabłoński Majer	1909	Ajzenman Nusyn	1928
Kasztan Izrael	1922	Ajzenman Abram	
Kasztan Majer	1908	M9 9n hrdl	1728
Kirszenblat Eliasz	1912	Ajzenman Szaja	1917
Klajnberg Izrael	1899	Apelbaum Szmul	1921
Komorowski Moszek	1913	Ausdeutscher Majer	1910
Korenblum Natan	1901	Bajgelman Herszek	1912
Korenblum Wolf	1928	Baran Mendel	1923

* 154 אנשים.

ר ש י מ ו ת

היהודים שהיו במחנות לעבודת כפייה „יולג־1" ו„יולג־2" במקומות „שצ'לניצה" ו„מיובקה" ליד סטרכוביץ (מוזכרים לרוב בספר)

שבועות מספר לאחר השחרור, כאשר כל עומקת הטרגדיה של השואה נתחוורה לעיני כל העולם, כיוון ר' שמחה מינצברג את פעמיו לעיירתו וירזבניק — שמא ימצא בה שרידים מבני משפחתו, קרובים, בני־עיר.

התמונה שנגלתה לפניו היתה מחרידה, היא עמדה בסימן החורבן והכליון המוחלט.

ברוח נכאים ובלב מלא ייאוש, מדוכדך ומושפל, סייר בין החורבות; הוא צעד בשבילים השוממים, בהם תוססו פעם חיים יהודיים — הכל היה מיותם, מדכא, והשכול מרחף באויר ותלוי מעל לראש כעופרת כבדה.

והנה לפתע, בהיכנסו לצריף המחנה בו עבדו היהודים בכפיית פרך, הבחין מעל המדף בחפץ המבצבץ החוצה. הוא ניגש בלב פועם מרגשה ובצעדים מאוששים, נטל לידו את צרור הניירות ומאליו ייקרא בקול דממה דקה את שמותיהם של „העבדים", אותם רשמו הגרמנים בדייקנות האופיינית להם.

ר' שמחה שמר על האוצר הזה במשך כל השנים, והודות לכך, יש באפשרותנו לכלול את הרשימות הללו בספר הזכרון והקינה.

Through all the ages of Jewish history, since the destruction, thousands of Jews journeyed from far off lands to weep over the ruined Jerusalem, to bow before the wall and to kiss it. Aged Jews came to die and be buried in her holy soil. Even those Jews who never saw the land, felt the love of Jerusalem, which bound together Jews scattered in many different lands. Toward a Jew from Jerusalem all felt an especial brotherly closeness. In his poem, "Jerusalem", the poet A. HaMeiri, expresses his longing, and outpours his soul towards the city:

Peace to you, Jerusalem
From the summit of Mount Scopus —
From the summit of Mount Scopus —
I'll fall on my face before you.
For a hundred generations I dreamt about you,
To be privileged to behold the light of your countenance.

Finally, finally — "Your sin is ended, daughter of Zion. He will not again exile you." The State of Israel was established! Hope became a reality and Jerusalem was restored to her former eminence. As the capital of our state, she contains the Parliament, the Presidential Residence, the Chief Rabbinate, and many other institutions. Torah and learning are wreathed about her every streets. For Jerusalem is no longer in strange hands; she is wholly ours — deeply rooted in the collective soul of the Jewish people and firmly stamped in our consciousness. Torn in half, during battle, she returned to us completely in the whirlwind of the Six Day War. In this miraculous and wonderfilled whirlwind she appeared to us suddenly. On the one hand, her return seemed strange and was dimly comprehended, but on the other it felt as natural as the rejoining of a lost object with its owner. Finally, finally the words of the poet, Saul Tschernichovsky, had become reality:

A wanderer through all the world you will be,
But your homeland is one,
Forget it not... until your grave.
Even if the day of redemption may tarry...
Don't despair, you prisoner of hope,
Our sun will rise...

My people too, again will blossom forth
On the land a new breed will arise.
Their iron chains will they remove,
Eye to eye will they see the light.
The soul yearnings of 2000 years have found their fulfillment:
Rejoice you with Jerusalem, and be glad with her, all you that love her.
Happy are we, we who have seen the fulfillment of the 2000 year old longing for the land of Zion and Jerusalem!

*

YAAKOV KATZ

JERUSALEM OF OLD AND JERUSALEM THE GOLDEN

For two thousand years, Jews all over the world never ceased hoping for a return to the land of Israel. They yearned to rebuild Jerusalem and transform her into the capital of the state of Israel for the people of Israel. So she was in times past when the Temple stood. Thrice yearly, all of Israel would pilgrimage to Jerusalem, with songs and dancing, laden with the choice fruits of the land, and leading choice sheep and cattle.

Great was the preparation for the festival pilgrimage. From all corners of the land, kinsmen would depart together and the roads and paths bustled with pilgrims. The capital prepared to meet them; the Temple candelabrum lit up the surrounding hills; the priests came out to greet the visitors, and the Levites played and sang in their honor. Great was that joy!

To our great sorrow the Temple was destroyed and Jerusalem razed; gone were the joyful years. The nation was exiled. Only the Western Wall remained to recall Israel's past glory. But for two thousand years Israel continued to long for Jerusalem, and did not cease to lament her destruction. On the same date, the night of the 9th of Ab, both the First and Second Temple were destroyed. Thus, "She weepeth sore in the night" — doubly did Jeremiah lament, once for the destruction of each Temple. "Mine eye, mine eye runneth down with water—"; the verse's repetition of the word "eye" teaches us that the shedding of tears was ceaseless, without respite. On this night, year after long year, they sit upon the ground, and keep silence, "the elders of the daughters of Zion"; they have cast dust upon their heads, they have girded themselves with sackcloth. They sat, stricken and motionless, on the ground as though sunken into it. During the course of the year too, at Midnight Devotions and at prayertime, with tears streaming from their eyes, they turned towards Jerusalem, to that Western Wall known as the wailing wall — the Wall of Tears. As long as the heavenly Gate of Tears was not shut, it was the wall which drew Jewish prayers. Truly, lamentation was established for all generations: "And all of Israel shall bemoan the great conflagration which the Lord kindled."

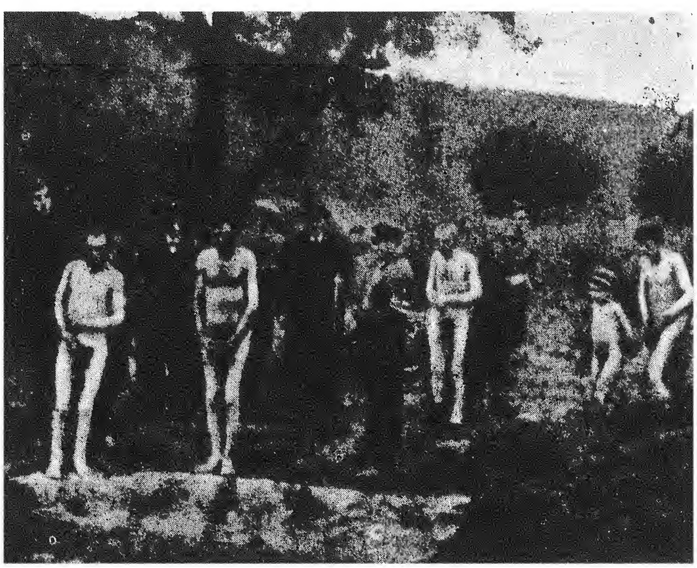
Moreover, one is required to rend one's garments in mourning upon sight of the desolate Jerusalem. And for Jerusalem our sages held, the customary single rent is insufficient:

> Said Rabbi Helbe, as citing Ulla of Berai, who reported Rabbi Eleazar: One who sees the cities of Judah in their (state of) ruin, recites the verse: "Thy holy cities are become a wilderness..." and rends his garments. (On seeing) Jerusalem in its (state of) ruin, one recites, "Our holy and our beautiful House, where our fathers praised thee, is burned with fire and all our things are laid waste", and rends his garment (Moed Katan, 26).
>
> Similarly, in the 7th chapter of the tractate of Semachot, we read the following: These are the rents which may not be basted: (When it was done)... for the ruined Temple... on seeing Jerusalem from Mount Scopus...
>
> One who sees Jerusalem from Mount Scopus must rend; when he enters (the city) he extends the rent, and if he goes up (again to Jerusalem), he must extend it further.

We may deduce then that for Jerusalem more than one rent is required.

and so many others, whose names escape me now. Many are now living in Israel.

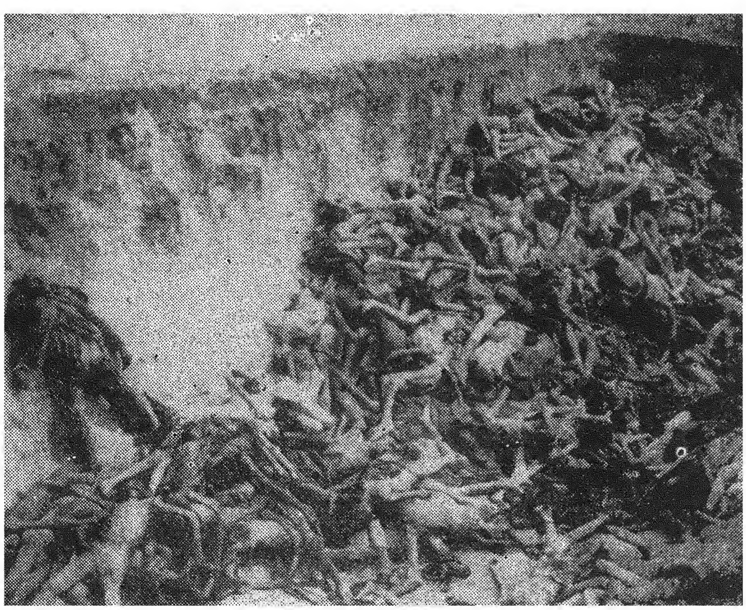
When I returned to my company I began to try something to help all the inmates of the camp. I found a Rabbi Mussman with the United States forces a chaplain with an office in Bremin. He and I met and I discovered he was helping these people, and he said that anything I could bring out is needed. As per tradition — we were 2 Jews, and began planning to see what we could do together to help. Pretty soon I found other Canadian Jewish soldiers — officers and servicemen whose hearts were also asking how to help. We got together every so often and accumulated whatever we could to bring to the camp, to help make our fellow brethren's lot a little better. We turned over the goods to the Jewish Committee inside the camp for distribution to the neediest. I also performed a marvellous postal service for the inmates. I would send letters to my wife to be pased on to families in the rest of the world from the inmates. thus uniting families, many of whom had given up hope... the answers of course, were sent to me, and when the mail was distributed to us, I always had many letters, and from all over the world. And when I'd return to the camp I always had a terrific bundle of mail for the survivors. This was carried on until my return to Toronto. It gives me great pleasure to see so many of those Wierzbniker I met under such horrendous conditions in camp, successful members of our community, with families and friends. And when I attend their Simchas and see the happiness of these same people, I can't help but look back to 1945—6, and remember, and it does my heart good to see how well things have gone for them. Of course the memories they carry with them every day of their lives overshadow so much of their lives, but they have done a tremendous job of living with them, and adjusting to a new world.

BEFORE THE EXECUTION

men passing by, as they were from the "honey" camp. I followed the men from across the street and as I listened, I heard Yiddish being spoken. I crossed the street and greeted them with "Shalom". They immediately looked me with typical inquisitiveness of the Jewish nature and proceed to ask me where I'm going and who I'm going to see. My first question to them produced the answers to "Who are you? Where are you from?" They were from a place not far from Wierzbnik — they were Ostrowcers. I then took courage and asked if there were any Wierzbnikers in the camp, and they replied, "the camp is full of them". My heart began to pound loudly, for there was now hope of finding my family. From then on my feet seemed to be made of clay, and that last stretch to the camp was an eternity. Inside the camp we seemed to walk forever, until we came to the Jewish section. We walked along the street, and then one of the men pointed out a Lantsman of mine — Herschel Feigenbaum, and his 18 year old daughter (Herschel — son-in-law of Yitche Meyer Schoichet). He came over and we introduced ourselves, and I asked about my family. He told me he had been in the Chevra Kadisha when my father died in 1942, and had buried him. From the description, it must have been due to starvation. When asked what had become of my mother and my younger sister Pesel and her family, his daughter replied "Treblinka". Upon hearing that one word I felt the earth should open beneath me and swallow me up. and I completely lost my composure. But it didn't take long to regain it, and now that I knew my family had been wiped out I asked about other Wierzbniker. He began sounding off names which tumbled over me in my sense of loss, and then I heard familiar names, Chaim Kleinberg, Boruch Zuckerman (Shier Schnieder's), and these and other names jarred me back to my senses, and I asked to see them.

Herschel Feigenbaum sent his daughter to bring my Lansleit. I wasn't there very long, and Chaim Kleinberg appeared. He took one look at me, fell on me and kissed me. I assumed he thought I was his brother Yosel, who lived in Canada, because of the Canadian uniform. He looked so terrible, just about like everyone else, and there is no need to dwell on that. Now that my family were gone, these Wierzbniker were my family and I asked: "What can I do for these people?" I stayed on in the camp for a few days and went around seeing others — Roize Shmiel Isses, and her daughter. Roize was very ill at that time. Then I saw Yoinelle Kliman, Romek Zinger,

HEAPS OF HUMAN BONES OF THOSE WHO WERE SLAUGHTERED IN THE CAMP

to go to this committee, who then informed her that two days before, all the Jewish children were taken to an Orphanage in France. It had taken my mother one full year to accumulate all this information. She wrote to Miss Keller, who was in charge of the Orphanage and gave her all the information about me. It was another full year before my mother was able to get all the papers she needed to go to France, and in 1948 she left Poland. She took me out of the Orphanage just a week before all the children were taken to Israel. It was another four months before my mother could get all the necessary papers to come to Canada. We arrived in Toronto to begin our new life in March of 1949.

SAM STEIN

MY HEART BEGAN TO POUND LOUDLY

Sam Stein — (in Wierzbnik — Sam Bumstein). My father was Avrum Pavlavor, and my mother, Chana.

In 1929, my sister Brucha brought me to Toronto, Canada from Wierzbnik. During the 2nd world war, I served with the Canadian Forces (Army), and in 1945, at the tail end of the war, I was shipped to the European Theatre. First, however, I went to England for training, and then the camp was all cleared out and we were shipped to the Continent. After much going back and forth, I was sent to Germany — one of 30 Canadian soldiers of the First Canadian Railway Company as re-inforcements. I was stationed at Ebenburen, Germany. I spent all my spare time trying to track down the "camps". But to no avail.

While I had been training in the United Kingdom, I had written a letter to my brother in Paris, France, as France was now liberated, but there had been no reply. While I was in Germany, a letter was forwarded to me from Paris from my nephew. I had to find a French Canadian soldier to interpret the French writing, and he found it quite difficult to understand, but the drift of the letter was that my brother had disappeared, leaving no trace, but he, a brother, and their mother had survived. He had been so long in answering because they had only just returned to liberated Paris, and as my letter was in Yiddish he too had difficulty finding a translator. I was so anxious to see them, and I began to cause a lot of excitement around the army camp, and then I approached the Commanding Officer for permission to leave and go to France to see my surviving family. Permission was granted and I had an extraordinary first meeting with my sister-in-law, her oldest son who had written to me, and another son who had gotten compassionate leave from the French Forces to meet me.

When my leave was over, I was transferred to the Army of the Occupation and shifted to Baad Tsvishen, near Oldenburg, in Germany. I continued again to search for the "camps", and inquired of everyone and every place I could. Finally I discovered that there was a "camp" in existence not far from Hannover — Belsen. I found out how to get to Belsen and upon my arrival there asked how to get to the camps. No one knew anything about a "camp".

A group of British soldiers were leaning on a building, and as a last hope I approached them, asking for the Belsen camp. But they too said they knew nothing. I argued with them for over an hour, and finally one soldier asked if perhaps I meant the "honey" camp, and if so, to follow a group of 5

NECHA BARANEK

IT WAS A GREAT SHOCK

I was born July 7th, 1940, in Wierzbnik, Poland. My parents, Ben Zion and Sala Baranek.

In 1942, just before Hitler liquidated all Jews from Wierzbnik, my parents gave me away to a Polish couple in Warsaw and I took on the identity of Zosha Murofska. I was two years of age and spoke perfect Polish.

Two days after my parents gave me away, they were taken to a labour camp in Wierzbnik, called Tartak. From Tartak, my parents communicated with the Pole who kept their child. He was to keep them informed about her health and they in turn would pay him at regular intervals — as agreed upon. After a few months, my parents were transferred from Tartak to Myufka and they had no choice but to ask somebody in Tartak to communicate with the Pole on their behalf. My parents gave this person all the information and money to pay for me. When the Pole came, this person paid him and at that time asked him to take the son of Mortry Maslowicz — a little boy who was hidden in the Tartak Camp with him. The Pole agreed and took the little boy to his home. This, I believe, was a very important step in my life — an actual turning point. The only recollection of this part of my childhood, was a little boy walking back and forth, back and forth, and me sitting crossed-legged like an Indian, for days on end. The pole was arrested by the Germans and his wife, being in fear for her life, especially since she was hiding a Jewish boy, had no alternative and found us and took us to our new home — beside Warsaw. The Nuns were very good to us and tried to keep us alive with what little they had. I can remember the hours spent on my knees is prayer, the Virgin Mary was taught to be our one and only Mother. I do not know the date, but I remember when again, I had to leave my home. The Germans made the Nuns evacuate their Home and we all had to get out within hours. Those who were healthy, had to walk the long journey to Zakopany. Babies and the sick rode in buggies. It was winter and those who had no shoes had to walk barefoot in the snow. When we arrived in Zakopany it was Christmas and I will always remember the warmth and light of that very beautiful Christmas tree. My new home consisted of tables for beds, bread and milky soup once a day, and devoted prayer.

When the war ended, we were taken away from Zakopany, by a Jewish lady. There were five of us — three girls and two boys. It was a rainy night and I can remember being carried out to the horse and buggy that would take us to a new home. From the horse and buggy we went into trucks that had been waiting for us and it was here that I got my first taste of sugar — in cubes. I recall being very sick for quite a long time, and at this point, we arrived at our new home — a Jewish orphanage in Bellevue, in the outskirts of Paris, France.

My father died in Motthausen. My mother survived and in 1944 she began her long journey in search of her child.

My mother's search began in Warsaw. It was a great shock to her when she learned from the Polish lady that her child was no longer there, and in fact had no knowledge of my whereabouts. From here, mother went to the Missing Childrens' Bureau in Warsaw. Her daughter, Zosha Murofska, was listed as one of many children brought to the Convent outside of Warsaw. From here they traced her to Zakopany and then to a committee who had taken out five Jewish children. My mother's next step was

when he breathes his last, he is in duty bound to rend (his clothes). To what is it like? To a scroll of the Law that is burnt.*

One has to rend twice, once for the sake of the parchment (which implies the body), and the second time for the sake of the script (which implies the soul). Rashi, the illustrous commentator, elucidated thus: "For the commandment is a lamp, and the teaching is light" (Proverbs 6, 23), and the soul is called light, for it is written: "The spirit of man is the lamp of the Lord" (ibid. 20, 27).

Further, in the tractate of Sabbath (105b), it is said:

> If a Sage dies, all are his kinsmen. All are his kinsmen? Can you think so? Rather say, all are his kinsmen, all must rend (their garments) for him; all must bare (their shoulders) for him... for whoever weeps for a worthy man is forgiven all his iniquities... (and) if one sheds tears for a worthly man, the Holy One, blessed be He, counts them up in his treasure house, for it is said, "Thou countest my grievings; put thou my tears into thy bottle, are they not in your book" (Ps. 56, 9).

Thus, we bewail our martyrs and lament their passing twofold; once because they were the embodiment, while they were alive, of the best in human qualities; secondly, because we were deprived of their good deeds and the further contribution that they could have made, if they were allowed to live their full natural span of life.

★

When I returned from the cemetery, I was met by two S.S. men, and they ordered me to follow them. I obeyed and walked after them to the local police courtyard. There I found two bodies that were shot by the wild beasts. These were the brothers Aharon and Noah Silverberg, the sons of Abraham Silverberg. Outside the courtyard I found the body of a murdered child whose name was Mordecai David Cornwasser. I somehow dug up a cart, placed in it the martyred bodies, and gave them a Jewish burial. On Friday morning, the third day of Nazi atrocities, I was led by an S.S. murderer on the road to Boagi, and was ordered to bury two young children. These were the children of Reise, daughter of Shmuel Isers.

With a bleeding heart and eyes full of tears, that still remained, I gave these children a Jewish burial. And again after I returned to the bunk, I was awaited by a murderer who ordered me to bury yet another martyred girl whose body was lying in a room next to the bunk. And again I was called to drag out a murdered victim from under the bed to give him a Jewish burial. This was the body of Moshele, the son of Naftoli.

It is not in my power to describe and to enumerate all the horrors and the murderous deeds of the Nazi beasts. Too numerous were the victims I was ordered to bury within the frame of the cleanup group to which I was attached. May their memory be blessed and may the Lord revenge their blood.

★

These are the facts conveyed to me by one of the eminent citizens of our town, a man of splendid deeds and accomplishments — in the words of the Sages: A fully rounded man Mr. Leibush Herblum. He endangered his life every second of the day in order to fullfil his holy task and carried out the burial of our martyrs in accordance with the Jewish laws. He thus performed acts of true kindness and to this day he is ready to live up fully to the dictum of "love thy neighbour as thyself." Mr. Herblum is especially dedicated to the welfare of the descendants of our town ("the poor of your town come first") and is responsive to their needs. Whoever knows him extolls his praises. It is therefore our honorable duty to inscribe him in this Memorial Volume and may his light shine as the glow of the firmament forever.

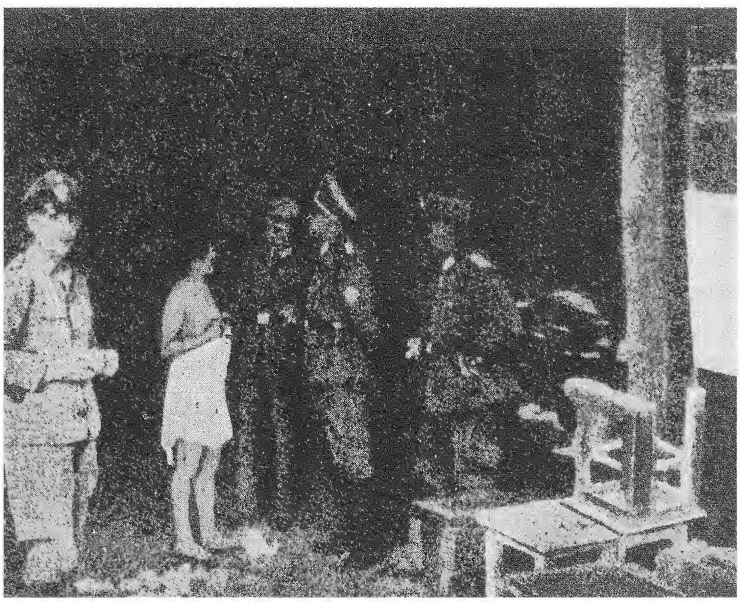
* Sabbath 105; Moed Katan 25ff, and Rambam, The Laws of Mourners, chapter 9.

dearest, my wife and children, my friends and acquaintances — my whole world was to disappear. Bloody tears streamed from my eyes and moistened the death darkened road. Oh Lord of the Universe, avenge the bloodshed of the holy ones, of the pure and the righteous!

The clean-up force, which numbered twenty people, including myself, was commanded to march toward the Jewish graveyard of the town. There we beheld unspeakable horrors. Every few minutes a new transport of slaughtered Jews arrived, the cherished ones who had died a martyrs' death. We counted 48 bodies, 26 men and 22 women, whose bodies were scattered in the area. We were commanded to bury our murdered brethren.

We dug two graves, a separate one for the men and one for the women, While at work one of the young men of the clean-up unit, Eliyahu Sharif of the town of Bazechin, broke his leg. He was shot on the spot by a Nazi. The bullet pierced his mouth, and while he was fully conscious, we were ordered to bury him alive. It is difficult to describe my feelings at that moment. It seemed to me that the ground we stood upon would give way; the earth would open its mouth and swallow the universe. At the very last minute, somehow the order was changed to place him in our bunk. Even then, his luck was short-lived; the next morning he was killed.

With great awe, and with the sense of performing a holy task, I buried the martyred women. Among the murderd were Dvorele Morgenstern, Miriam Kaufman, Freindel, wife of Fischel Menashe. Among the 26 murdered men were: Yosef Reuven Lichtenstein; Moshe Pinchas Lichtenstein; Henich Kaufman, the son of Yisroel Yizchak; Fischel Drexler; Moshele Kamf; Moshe Krazman; Shlomo Melamed. Three martyrs had prayer shawls (talesim) to cover their bodies. I did all I could and more than it had seemed possible, to bury them honorably, with due respect to their holy and cherished memory.

SHAMEFUL ACTS ON WOMEN AND CHILDREN

And so before our own eyes perished the elite of our town. Our hearts became afflicted, and we were engulfed in darkness. It is fitting to quote in honor of these martyrs the following opinion of our sages:

One who stands near the dying at the time

YAAKOV KATZ

THE SIXTEENTH DAY OF CHESHVAN
THE LIQUIDATION OF OUR TOWN

It was a dark and gloomy day in our town of Wierzbnik-Strachowitz, when in the morning at approximately 8 o'clock, we heard the yelling and shouting of the S.S. beasts. "Get out ! Get out !" they screamed unceasingly.

With terrible fear and trepidation, each and everyone left his house for the Square, where the Nazi preying wolves ordered us to stand in straight rows of fives. From time to time we heard shots coming from numerous Jewish homes. They were murderous shots aimed at people who were not fast enough to leave their houses.

We lingered at the Square until the afternoon, when suddenly we heard blood-curdling shouts: "Line up!" Soon after we were forced to march forward on the way to perdition. With tears in our eyes and bleeding hearts we marched in the direction of the railroad station. Suddenly I was removed from the line of people and ordered to stay in town. My task was to serve in the clean-up force ("Raum-Kommande").

As soon as I realized what my fate held for me, the last parting from my family and my dear friends, I posed to myself the question: "By what merit have I, Leibush Herblum, been chosen to serve in such a holy task, to engage in the burial of our martyrs? Will this be my last privilege?"

I cast a last glance at the martyrs and my

A MOMENT BEFORE THE SLAUGHTER

man in charge of the city had learned about her and, she learned later, because her fiance had given a diamond in hope of saving her, she was saved — for Auschwitz.

She learned that her fiance had been told "I don't have to kill her; you are all going to be sent to Auschwitz anyhow."

The next day, she and the others were packed aboard freight cars to be shipped away. But after hours, were released.

"Unfortunately, we were finally put on the train and sent to Auschwitz where many of us met immediate death."

"A very small minority of us survived and are still able to tell of the horror of that night, able to testify about what happened."

"Years pass, but these things should not be forgotten. People should be treated as people, not as animals."

"I remember. I know. Others should know to prevent anything like this from happening again in the future of humanity."

★

AT THE BORDER OF THE GHETTO

with my mother. My father and brother were standing on the other side," she said.

But standing there at that moment, "deep in me I felt that there might be a spark of hope. I felt that I must do something in this moment.

"So I stepped out from the line and I went to him. I started pleading with him to spare us, to send us on to Auschwitz where we would not have much chance anyway. I pleaded with him to spare us then."

She recalls: "Evidently he thought I was attacking him. He grabbed his rifle and with the back of it, hit me in the back of the head and knocked me down. I fell, but I got up.

"At that moment I knew I had to do something more than just plead. I ran and grabbed his arms from behind and held on, trying to reason with him."

Instead, the German officer yelled that "he would kill us all."

While at that moment "everything seemed to be lost," she recalls determining "that at least I would not die, slaughtered like a lamb."

"I couldn't really do anything to him. I had no weapon or anything," she said. But the German guards were astonished, not knowing exactly what had happened, and she and the officer were so close they dared not shoot.

Then, "we both fell."

One of the guards pulled the officer away and cries went up to kill her immediately.

But he decided not to kill her, that she should suffer first. He used a phrase in German which she understood that meant he wanted the grim pleasure of seeing her fight for life.

"At that point I decided no matter what he did, how much they tortured me, I would not give them the satisfaction of seeing me cry or plead," she said.

She lay still on the ground, not moving. The guards began "kicking me, knocking and pushing me" until she heard a woman's voice pleading them to stop, saying she must have fainted.

At that point the German officer said that if that were the case "she won't be alive any longer." He stood over her and fired. The bullet grazed her forehead, but "there was blood all over my face, and when they looked a time they thought I was dead."

She remembers that "I was thinking very clearly at that moment, more clearly than ever in my life. I was thinking of all the people, especially my family, and I was still hoping that nothing would happen to them."

Feigning death, she heard sounds then of the people being marched away. Later she would learn that because it was then dark and late, the German officer who was acting on his own rather than from any orders in deciding to kill them chose to let them live for the moment.

She was left on the ground with a single guard to watch her, and then came more terrifying moments.

He searched her first for money or valuables, then grabbed her arm and then her leg, trying to break them, "to make sure I was not alive. It was so painful; I felt like every bone was broken. But I didn't utter a sound. I knew if I did it would be the end of me."

Before leaving, the guard made a final check, picking up her hand to feel for a pulse. "Still he had no indication I was alive."

After he left, she was able to make her way to nearby barracks, crawling between passes of a searchlight, and hid beneath one throughout the night.

In the early morning the Germans discovered her absence. She had already discovered her people were in the barracks building above her, and they tried to hide her.

But Schroth arrived screaming in German "where is the beast?" When he threatened to kill everyone, she emerged and approached him. "I felt nothing at all. All I was concerned about was that they not kill my people.

"He grabbed me by the arm and pulled me outside to a small enclosed storage area."

She was not killed. Instead, because the Ger-

WENDY TUCKER Staff Reporter

GERMAN TRIAL STIRS MEMORY OF HORROR CAMP

Gusta Blass was 16 when she stood beside what could have been her grave.

The Germans had come into Poland and Jews were being placed in a series of work camps. She and her parents and younger brother had escaped from the large textile city of Lodz to her mother's home town of Starachowice.

The day came when they were forced into a work camp with about 300 others where the Germans put them to work making such things as ammunition boxes and stretchers.

Even then, she recalls: "Their main purpose was to eliminate as many of us as they possibly could.

"There was little food, no medicine." Many died.

Then the time came when Jews from small camps such as that one were gathered together at a large camp called Majowka to be shipped off to concentration camps.

It was at that camp that Gusta Blass, her family, the man she would marry and the others almost went to a mass grave. Her actions would be praised for having saved them on a night of horror in late 1944.

The man who planned their execution that night, Erich Kurt Willi Schroth, the leader, or fuhrer, of the Ukrainischen Wachmannschaften who was in charge of that camp, is on trial this month for war crimes in Duesseldorf, Germany.

Gunta Blass, now Mrs. Leon Weintraub of Charleston, was unable to go to Germany to testify: But she has given sworn testimony before a German judge and an attorney in Philadelphia.

She and her husband both survived a series of concentration camps that included Auschwitz, Buchenwald, Belsen and Dachau to be reunited after the war and marry.

They came to Charleston in late 1946 and have made their home here. In addition to raising six children, Mrs. Weintraub has made a career as a dress designer, and has a dress designing and dressmaking shop here.

She tells of what happened on that night in 1944 out of the belief that "these things should not be forgotten."

"I would like to forget, but I know I shouldn't. My concern is that such things should be a lesson to people.

"My hope is that if people do remember these things they will not let them happen again. History should not be allowed to repeat itself."

Gusta Blass — Mrs. Weintraub — recalls Schroth as a man who "was known to be very brutal, almost bloodthirsty."

As she, her family and the others from the smaller camp were gathered in a large fenced field area, "two tremendous graves were dug," each about 100 feet long and six feet wide.

"They lined us up on each side, with the women standing three in a row on one side and the men on the other."

She recalls Schroth "stood at the end of the grave, facing us. He said: 'these are the last moments of your life. I give you my permission to say your prayers,' and he said 'you will be shot'."

She was standing in the second row of women beside the long grave.

"I cannot describe what a person can feel when you hear words like this. I was standing

Although each of us knows that we all lost members of our families in the holocaust, it seems so remote to us born here in North America. They are tragic, heroic figures of another time — remembered at Yahrzeit, except for their immediate family survivors, who never forget... the old, the young, the poor, the sick, the women, the children... yes, those innocent little children who never had a chance to give of themselves to this world, and who never shared the joys that abound in this life. Only through a book like this Wierzbnik Memorial Book will we, the next generations remember... and have some record of a special place called Wierzbnik. I recall how zealously my father worked for, and how dedicated he was to, the erection of a Yahrzeit Memorial Monument to the memory of those beloved Wierzbniker who perished in the war, so that it would be recorded for all time that these families existed, and should not be forgotten. How passionately his desire to see this dream a reality... how very much it means to all Wierzbniker now that it is completed. But a stone memorial isn't enough. This biography will make those names, impersonally carved in granite, living, breathing, responsible human beings, worthy indeed of our memory.

My personal involvement goes so very deep. My paternal grandparents Hershel and Rifka Najman, and their family, except for one son, were all here in Canada. But my mother was the only child of Mordecai-Mendel and D'Vorah Raizel Zylberstein fortunate enough to have been here in Canada at the time of the war. My mother kept alive her family for us — her many dear brothers and sisters, all those precious memories, by recounting tales of them, and telling us over and over again, who they were, and what they were, and what they did. I see this Memorial Book as accomplishing the same feat — bringing alive, through memories set down on paper, all our families and lansleit for all the generations to come.

REVA (NAIMAN) KARSTADT

FOR THE NEXT GENERATIONS

As the daughter of Yosel and Chana Naiman, perhaps I, more so than others was brought up on "Wierzbnik". It was a long time before I realized that Wierzbnik was a small town in far off Poland. For Wierzbnik, in those dark, dismal days of the depression here, and the ghastly progroms there, was a living, vibrant, all-encompassing part of our household. Meetings, meetings — it seemed as if life revolved around meetings to aid our lantsleit, and there was no distinction between the responsibility shared by us children, who were products of Canada, and our parents who were products of Wierzbnik. We were a viable part of Wierzbnik too — as indeed Wierzbnik was of us, and our past and our future were bound up in it.

As soon as we children were old enough, we addressed envelopes; cut ribbons and made decorations for the annual banquet; mailed parcels; and a host of other jobs for we too, were involved with Wierzbnik.

But our emotional involvement went far deeper than the physical acts allotted to us. Not only did *our* beloved parents relate stories of the life in Wierzbnik, but the constant stream of visitors to our home while my father was organizing the Society here in Toronto, and long after it was established, besides the friends, relatives and "lansleit", sparked our imaginations with their recollections of the people, their homes, and most of all, those wonderful, sad, marvellous, tear-jerking "maises". Many times my sisters and I would listen behind the closed living-room door, to the adventures and reminiscences of "our" Wierzbniker. So Wierzbnik, and its assortment of characters, lived in our home, and it seemed almost as if we were an island in a foreign land, where Wierzbnik still thrived. And how very proud my sisters and I were, to be accepted and included.

This book is filled with facts and recollections, written by those who were there. Perhaps it will serve some useful purpose to know, that as a first generation Canadian-born Wierzbniker, I feel this book is a very necessary part of the heritage we can pass on to our future generations. For how else can our descendants know what it was like when their beginnings started in a remote part of our world that was obliterated from the face of the earth in the 1940's. Where else can they learn about our ancestors, the leadership they assumed, and the avenues that leadership took, in their tiny "shtettle".

What other source can convey the warmth and comradeship all Wierzbniker jealously guarded against a hostile world that smote them time and again. How will they know, except from sterile history books what it was like to be a Jew in the midst of Poland — but not just any fellow Jew, but their very own ancestors. What source other than this book, can bring alive in perpetuity those precious accounts and experiences that in the end, shaped our destiny, and moulded our character. Because these are the things that are lost from generation to generation.

How can my children be expected to understand, when it's difficult even for me, to hear that it was necessary to hide "Yomtovdicke" clothes under every-day garments in order to go to shull unmolested, when here in North America, whole portions of cities literally stop on High Holy Days.

The Germans opened up mortar fire. We suffered many casualties whilst crossing the lines and now from this infernal fire.

We were left without officers or guides, nor did we have a compass so that we didn't know in which direction to run. Firing continued with rockets falling on all sides. We were afraid that the Russians, perhaps in the immediate vicinity, would suddenly open up fire against us-not knowing our identity. Therefor we kept on shouting the whole time in Russian: "We are Partisans" in the hope that our voices be heard and to avoid the danger of being caught in a cross fire.

It appears that we had crossed the first russian lines without having been observed, nor had we observed them for that matter.

In the meantime dawn began to appear and we found ourselves again in an empty space, uninhabited so to speak.

Once more we were in a quandary which way to turn. All was quiet, no longer did we hear any shooting and we continued marching towards a forest without knowing what fate had in store for us there. We were tired, exhausted and in despair.

We had already reached the forest when we noticed a sign posted to a tree in russian: "Injured -- to the Hospital" and underneath was an arrow pointing the way. Needless to say, we took that turning and came upon a concentration of gun emplacements and tanks which abounded there.

Here, for the first time we met russian soldiers and our meeting was overwhelming. We conversed together and they took us to their headquarters.

We recuperated here some time from all our troubles and looked over our ranks. We had suffered heavy casualties From 320 men who started out to the front, only 68 survived. The rest was killed, five Jews amongst them.

Here ends the account of the Partisan activities by the Jews of the Wierzbnik region.

FIGHTING THE NAZI OCCUPANT

into the deepness of the forest and so escaped from their hands. The distance to the company being still considerable, I decided to spend the night in hiding. Next day I made it to the vicinity of the company, where I met a Jewish friend of mine, who was on his way to fetch water. I told him my adventure, asked him to bring me food and clothes and also to report the whole story to the commander. He sent for me, and then it became evident that the Tartars had forestalled me with their version and had reported that the story about the cow was pure invention on my part and that I had fled.

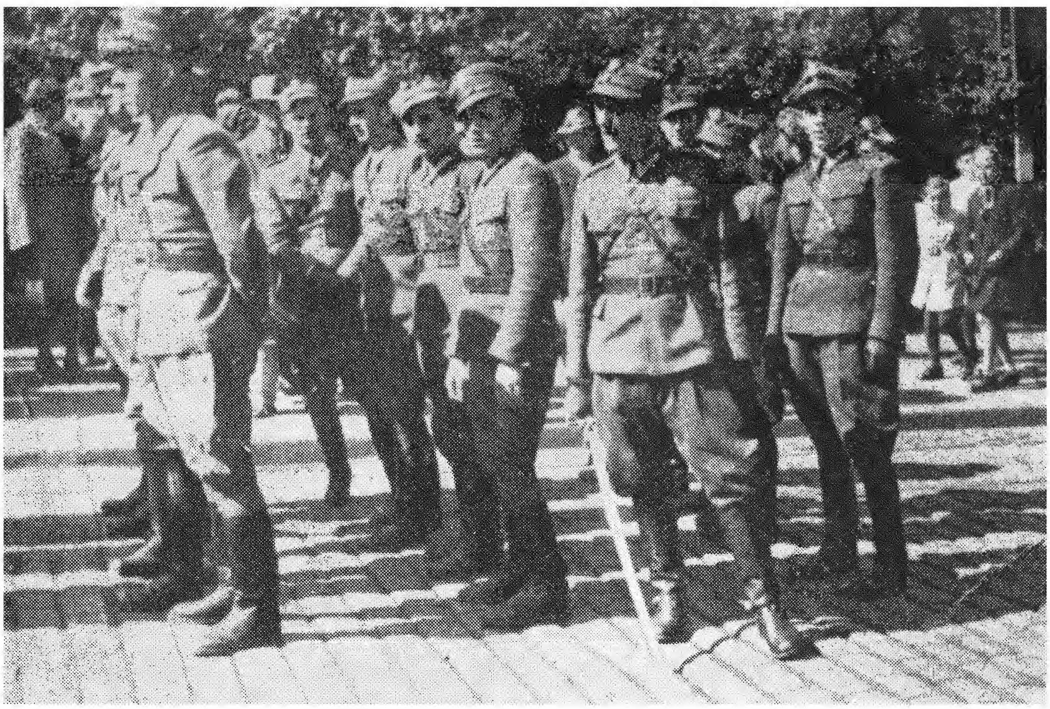
The commander heard me out, and upon my accusation ordered an enquiry.

Once more the two Mongolians saved the day for me, as they had done so earlier.

The Tartars got their due punishment; continuous guard duty during a whole week.

THE DAY OF LIBERATION

We were now in Winter 1944, the Germans were in full withdrawal from the main front and our region filled with large german troop units which had retreated. The time had passed when small units could be of any use and the front line was rapidly coming nearer. In these circumstances, we were told to cross the lines and go over to the Russians. The front was about 60 miles away, near Sandomir. We marched the whole night through and before dawn we had neared the lines. In every village on the way we picked up a local guide who led us through the german concentrations. We heard the explosions of shells and small arms fire.

Dawid Sali in the Polish Army — the first on the right

We marched in Indian file, Pinchevsky and I made up the rear. It was our duty to cut the german communication wires.

The whole area was covered in a deep layer of snow and had apparently one line, when suddenly we found ourselves before barbed wire guarding the trenches.

The order was given to storm the trenches and we opened fire. The Germans replied in kind and we continued fighting until we had crossed their line.s We were now in no-mans land.

out any casualties — but the Jew was missing. We were to learn later that he was murdered by the Poles, his "brothers-in-arms" who had participated in the operation.

— The whole story came to light when his body was found in the forest, some time after the action. The Poles had reported that he had been killed in action, but we had serious doubts about the truth of this statement. We knew them as they were — rabid antisemites — and decided to bring the matter to the attention of the commander, Motzar, who ordered an immediate enquiry.

Two of the Poles were found guilty of the murder, and were sentenced to death and executed the 7th of November-Revolution day. Together with them went to the firing squad a number of spies and provocateurs who had been planted by the Germans within our ranks.

The blowing up of trains and railways were frequent actions and Jews used to participate actively.

PROVISION OF FOOD

At some distance there was a big farm estate, which belonged to a Polish landowner and which the Germans had confiscated.

The Partisans used to "pay them a visit" from time to time to get food supplies for the whole unit.

Since the place was guarded by the Germans, these excursions always entailed bitter fighting.

A STORY ABOUT A COW

During the German comb-out we were obliged to leave our encampment and leave our food provision in wooden cases, which we could'nt take with us, behind. The Germans carted them away when they got to them. When I returned to the place I saw a cow attached to a tree. I reported this to my company commander who detailed a few men to go with me to guide them to the place, and to examine whether it wasn't a trap.

Those were six Tartars who did not want to go out of laziness and fright. On the way they told me: "If there won't be a cow, then you too won't be..."

I began to fear that the cow wouln't be there anymore, perhaps someone had forestalled us because we were a few miles marching distance away. When we finally got there, tents had been put up and we saw two Mongolians in german uniforms with rifles — but of the cow there was no sign...

We laid down on the ground, "my" Tartars pointed their arms in the direction of the Mongolians and ordered me to go towards them whilst they covered me.

I had no alternative, the odds were one against six and I started out.

Meanwhile the Mongolians had observed me and gave sign that they had no intention to fight. When I got to them they told me that they were deserters who had deserted the Germans during the comb-out, and wanted to join the Partisans.

We took them with us to our headquarters. But "my" Tartars kept on bothering me: "Where is the cow?"

I was confused and didn't know what to answer when to my great surprise help came from an unexpected quarter. Hearing the question about the cow, the two Mongolians confirmed that they too had seen the cow and that a farmer from the village had taken her away half an hour earlier.

On our return journey to the unit, the Tartars led us a different route. When we arrived on the open space where arms and ammunition were usually parachuted, they told me to go in front. I noticed they had lowered their rifles from their shoulderstraps, which aroused an immediate suspicion within me. I had a feeling they intended to kill me — it was then that I took advantage of the fact that there were many water shoals on the way and started to jump as if to avoid the water. I was running in my underpants and suddenly started to flee as fast as I could, assuming that I would be out of range already before they could point their rifles.

I didn't have to wait long before the first shots rang out; my forebodings had come true. I ran on

was injured. We got medical help to him, who could do little to help him but dress his wounds. He could not be moved. With the enemy approaching we decided to hide him in the forest. I was told to stay close to him, thereupon I climbed a high tree, settled under its crest and remained in observation there the whole time. I had a few handgrenades and a rifle, and had made up my mind that if the worst came to the worst — to throw the grenades at the Germans and to put an end to my life. Fortunately, the Mongolians passed by me without discovering my presence, although they did find our wounded friend and loaded him on a cart. I was unable to come to his help seen the overwhelming numbers of the enemy. Shortly afterwards we found his body, and buried him. He had been shot through the head.

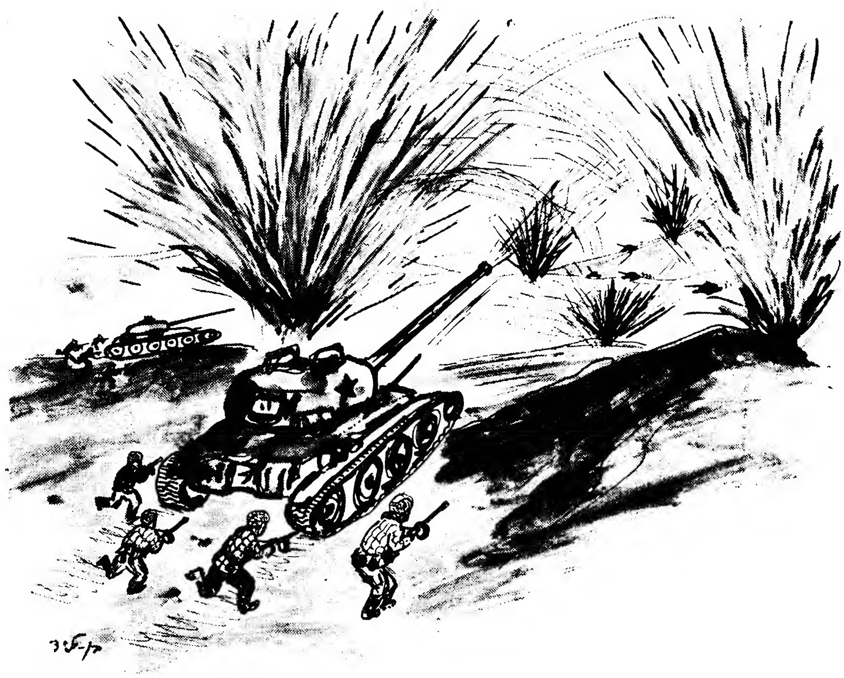
After the Germans had gone, I climbed down and started looking for the unit. On the way I met other members who had dispersed during the fighting, together we went until we finally found the new encampment.

The Germans continued these comb-outs on and off every few weeks.

OPERATIONS

Besides these defensive actions, there were planned operations by our unit. Our unit was a mixed crowd, there were Poles, Jews and escaped Russian P.O.W. from the german prison camps who had joined us. Amongst them were many minorities: Tartars, Gruzinim, Azbedjanim and White Russians.

We had radio contact with the Partisan command in Kiev.

FRONTAL ATTACK ON THE NAZI ENEMY

From time to time planes appeared overhead, usually at night, and parachuted arms and men. The parachutists constituted a unit of their own and they operated apart, without anyone sharing their secrets. I approached this unit once and got friendly with them, imagine my surprise to hear some of them talking yiddish. It appeared that there were some Jews amongst them — a fact which strenghthened our morale.

One day a company was detailed to blow up an ammunition train on its way to the front.

For this operation the company was made up of Poles, Russians and one Jew, Israel Rosenberg. The action was a success, all of them returned with-

Newly armed with the German's rifle, one of us took up position near the window and the other two entered the house. The one outside the window ordered the Germans to put up their hands, which they did without resistance and our men collected their weapons.

With our precious charge, a revolver and four rifles, we made off at all speed to the forest.

We returned to our group, whose joy knew no bounds, and were feted like heroes.

After the excitement had subsided we decided to send a delegation and present our newly acquired arms to the headquarters of the Partisans.

They were impressed by our achievement and the Commander announced his decision on the spot that he was ready to receive our group within their ranks.

On hearing these words, we hurried off to the rest of our group to announce them the good tidings. Next morning we moved to a new encampment next to the Partisans.

Our group consisted at the time of 37 men and 3 girls, one of them I remember was Tamara Weisblum — may her blood be revenged.

The swearing-in ceremony was held at a general parade and the Commander stressed in his welcoming address the ultimate command not to leave any arms on the battlefield. "Rather return without your head than without your weapon..."

All of us were equiped with arms, some of us got rifles whilst the rest received sub-machine guns of Russian make.

The man who negotiated with us and was responsible for our initiation into the Partisans was no other then Mitchlev Motzar, who today is the deputy Prime Minister in Poland.

We were all integrated within the different platoons of the unit. I was posted as runner at headquarters.

From now on we were part and parcel of the Partisans, and we took part in all their activities and operations.

THE FIRST ENCOUNTER

In an adjoining village to the forest was an informer, who used to keep us posted on the Germans' movements. One day we were warned that the Germans intended to make a comb-out of the forest. Usually they avoided the forest and when they did venture into the forest they used Mongolian P.O.W. for that purpose.

I was sent together with my friend Pinchevsky to try to substantiate this information. It was in the early evening when we arrived at the outskirts of the forest and a deafening noice of chains reached our ears. We advanced about 100 meters when suddenly we heard the german command "HALT".

Darkness had set in already, we stopped in our steps and looked around to find out where the voice came from. About 200 meters in front of us there was the silhouette of a tent where the guard was. Instinctively we threw two handgrenades in this direction to cover our withdrawal. We certainly needed no further confirmation, since the facts spoke for themselves.

The explosion of the grenades invited a volley of fire from the village. The bullets shrieked around us and found their mark in the trees.

We reported back to headquarters, where preparations were being made for the forthcoming encounter.

The fighting tactics in a forest are different altogether, here no trenches are dug, the big trees provide ample camouflage and cover against bullets. We prepared to meet the german onslaught.

The night passed relatively quiet, although from afar we could hear the german movements. We had posted look-outs near the outskirts of the forest. Next day hordes of Mongolians under German command reached the outer ring of the forest, marching upright and shouting battle cries.

The Partisans outmanoeuvered the Germans, attacked them from the rear and broke through their lines. Battling their way through, they succeeded in getting to another part of the forest where they encamped. We suffered casualties, dead and wounded.

Two day before this battle, one of our friends

anymore and not to demand food from the villagers. They threatened that they would kill us if we did not comply.

We asked them: "Where will we get our food supplies to stay alive? After all we want to join the Partisans."

Their response was: "Do come and join us." Most of us declined this invitation, because we were wary of the A.K. people, questioned their real intentions and did not feel at our ease with them. Inspite of the majority's decision, six men joined the A.K. and went with them.

Four days later we found their bodies, all six of them murdered in cold blood, not far from the village.

Shortly after this episode, another group of Polish Partisans, who were associated with the P.P.S. party, wearing the party's initials on their armbands, stopped nearby.

We went out to meet them and expressed our wish to join their ranks. Their reaction was to order us to undress — it was futile to resist since they were armed and we had no weapons — then they searched our clothes and took all the money they found. After the search and robbery they simply marched off, explaining that they were only a pioneer company and that the bulk of the unit with the commanders would shortly appear and that we should apply to them.

In fact, the next day the whole Partisans unit appeared. Again we repeated our request before the commanders. They listened patiently and heard the story of the robbery which was perpetrated by their men the day before. They took full particulars from each of us what was stolen, promised to look into the matter and to return us the stolen money. Yet they rejected our pleas to join them by the stupid and bad-hearted excuse by asking: "Why didn't you flee the Germans a few years earlier?" — and off they went...

Amongst the commanders we recognized a few who were from our town; and one of them I knew personally well since he was imprisoned before the war, as a Communist together with my cousin. I used this "kinship" to urge him to use his influence at least to see to it that the stolen money be returned to us.

Our money was returned to us in full a few days later. Looking backward I cannot but draw the conclusion that inspite of their correctness about the return of the stolen money, their refusal to admit us to their ranks stemmed out of deep-rooted "principles" — being antisemites they did not want any Jews amongst them.

Shortly afterwards we met another big Partisan unit, and once more we tried our luck. After some negotiations, one of the officers-in-charge announced that in principle they agreed to accept us, on condition that we proved ourselves in deed as well as in words. "Procure yourselves arms and we will accept you as a group within our ranks."

He adviced us how and where to put our hands on German weapons, upon which we decided to take up the challenge for want of another choice.

The unit was stationed in the forest some distance away from us.

After they had left us we drew up plans and decided upon a course of action as told hereafter.

THE ACQUISITION OF ARMS

According to the information we had, the Germans used to come down to a village once a week in order to collect the tax, which they gathered in kind such as food, meat, chickens etc. Usually five men arrived with a cart, and our plan was to overcome the German who was left in charge of the cart, steal his rifle and then to deal with the rest.

At noon the following day, five men — Pinchevsky, Mats the cobbler, may his blood be revenged, another two men whose names. I don't remember and myself marched down to the village. Nearing the place we watched and waited the Germans' arrival. From afar we saw four soldiers going to the first farmhouse, it was then that we ran unseen to the remaining guard and tackled him from behind. He was taken completely by surprise which left him aghast and he didn't utter one word. Two of us remained to guard him, whilst the rest ran up to the house.

butter etc.) were on their way to town. We decided to approach them and ask for some food .
To our pleasant surprise, they gave us some, although not from good will but from fear, taking us as Partisans.

These same peasants, returning from the market, told the Partisans who were quartered in their village of their meeting with Jewish Partisans who had so-called robbed them on the way. The Partisans who had apperently taken upon themselves the "protection" of the peasants, were angered and began looking for us.

Partisans in action

Having stilled our hunger, we were once more on the march deeper into the forest and on the way we met small groups of Jews, who had fled from our Camp and from other places. Altogether we numbered already 48 men.

Since our ranks grew, our self-confidence increased somewhat and we fixed our encampment in a certain spot in the forest. Without any tools nor materials at our disposal, we obviously were unable to put up tents or any other structures for that matter, we simply encamped on the spot as we were whilst patrols were sent out in different directions to discover any Partisans.

Within our enlarged group, discussions started as to our immediate goal but soon it became clear that we could not rely on ourselves since we were not- self-supporting and that our only possibility was to join one of the Partisans' units which was not unfriendly to us. This will explain the reconnoitring parties and probings towards this end.

At night, some men were sent to an adjoining village, Ratkowice, to get some food. I was chosen together with my friend Pinchevsky, to be the leaders of these expeditions to the village. One of these excursions I remember especially: at dusk we both set out and carefully made our way to the house of the village chief who lived with a Jewish woman as his wife wihout that the villagers knew her real identity, and with her help we gathered the necessary food products. The village chief reallized that we were Jewish but chose to ignore this because he himself was living with a Jewish woman.

One day, armed members of the A.K. encircled our group, and warned us not to go near the village

DAVID SALI

IN THE WOODS OF WIERZBNIK

(WITH THE PARTISANS)

After many wanderings, I arrived together with my younger brother in Mansera to work there. My sister reached this place some time before. I did all kinds of manual odd jobs there.

On the 24th June 1944 the Gestapo arrived and encircled the Camp on three sides with the "Gmina" flowing on the other flank. Their purpose was to supervise the transfer to the bigger Camp in Starachowice, and from there to the railway sidings with the ultimate destination — Aushwitz.

The Germans came in the afternoon, whilst I was working with the second shift. When we heard of their arrival, their intentions were clear to us and it didn't take much time for us to decide on the spot: to try and flee to the woods.

The windows of one side of the factory, where we worked, looked over the river; we broke the window panes and jumped into the river. The noice and excitement of the breakthrough by a few tens of people aroused the Germans who started firing at us with rifles and machineguns. We crossed the river at all possible speed and in this attempt many of us were hit by the german bullets.

All this arrived so quickly that I did not even have the time to say goodbye to my sister.

Having crossed the river, we ran to the woods, dividing up into smaller groups and individuals — not to present an easy mark for our pursuers.

On our way we had to cross the busy urban road leading to Ostrowiec and Skavzysko. We passed this highway without any mishaps and finally arrived in the adjoining forest.

Everyone ran his own way and when I arrived in the forest I found myself alone. After half an hour or so I met two friends from our town — Meir Sternkrantz and Moshe Pinchevsky, who had also fled at the same opportunity. Meanwhile, the sun had set and a deep darkness came over the forest. We were still wet from the river crossing and we suffered from cold. Because of the darkness amidst strange surroundings, we stopped marching and "encamped" on the spot. The whole night we spent beneath the trees and talked about the happenings of the past and especially about what was awaiting us and how to go on. Needless to say, we didn't sleep a wink the whole night but we had made our first decision — to make our way further into the depth of the forest, because we were too near its outer edge with all the dangers this entailed.

We continued another few miles and stopped at a densely wooded spot which provided better cover against any unwanted peeping eyes.

All this time we were still under the deep impression and excitement of the last events, and didn't miss the food. But after two days that we hadn't tasted any food and taking into consideration the physical efort of our forced marching, did the hunger begin to harry us more and more. We came to the conclusion that we had to provide ourselves with this important item — food — were we to continue our way. Whilst this was on our minds we noticed through the trees how the peasants, carrying vegetables and milk products (cheese,

Cohen — Josef. I remember this event very clearly because it happened right next to me and secondly because he was a close friend of mine.

Tired and exhausted we arrived at the camp and were ordered to put all our belongings on one heap.

After that we were pushed into a trench while germans with machine guns at the ready towered over us at both sides, and again we were ordered to hand over money, precious objects etc. At the same time they got hold of Jacob Rubinstein to take him to the kitchen and asked him whether he had anything worth full in his possession. When he gave a negative answer, they searched him and found some money. The germans wanted to execute him on the spot. Under the threat of death he begged for mercy and implored them for his life — with difficulty did he save himself. This incident was sufficient for all the others who started to dig deep into their pockets and other hiding places and handed all that was left them.

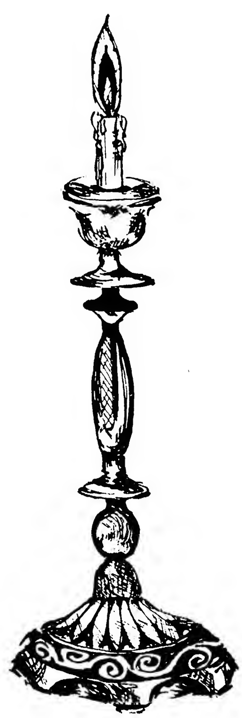
Something unexpected happened when a young lad started to curse the germans loudly. He was murdered on the spot by the commander, Althoff.

We were taken to the baracks in the camp, which was surrounded by a barbed wire fence and efficiently guarded.

The people who remained in the Rynek were again divided into two groups: one group was taken for forced labour in the sawmill or in the electricity plant — whilst the rest were loaded into wagons and transported to Treblinka.

We learned later that 42 people, old and sick who could not or did not want to go to the Rynek and remained in their homes, were murdered in cold blood. My wife's grandfather, Reb Josef Reuven Lichtenstein and his wife Gitel were amongst them.

The germans went through every house and murdered everyone indiscriminately they found; a young girl, the daughter of Pinchas Manela was between the victims.

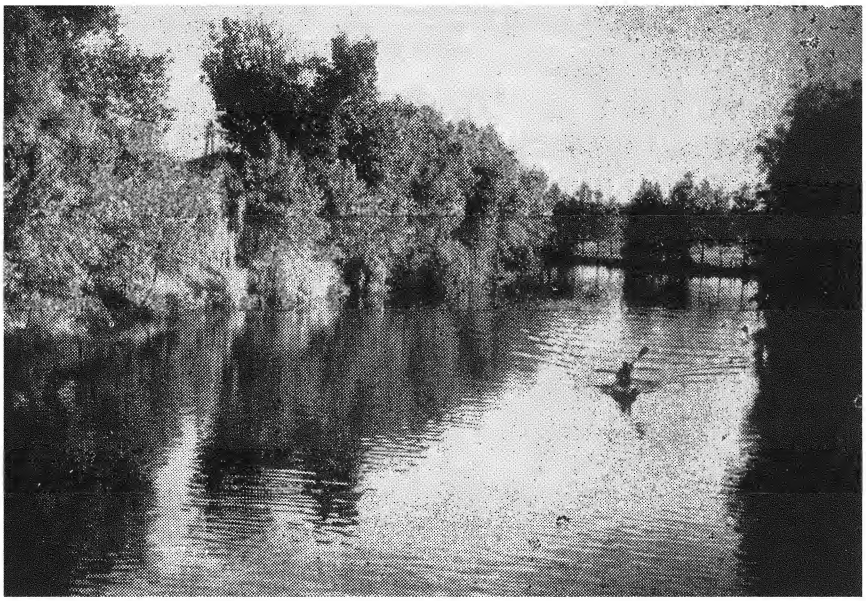
started, it would include all those who were within the ghetto whilst the workers who would be at work in the factories would not be effected. Time was to prove their reasoning to be right. There were even those who tried to work two consecutive shifts at work, so as to spend as much time as possible in the factory — and so to save themselves.

The Separation of Families.

After a short interval, the Latvians went through the lines and demanded that all money and precious objects be handed over to them. By force accompanied by insults they robbed what they could. An hour or so afterwards, they called on all who had work permits to step outside the lines and group up separately. This caused an immediate splitting up of families, since not all the members of one family had a permit. Heart-rending were the scenes that took place.

People with work permits refused to part from their dear ones, relinquishing thereby voluntarily the opportunity to be exempt from the expulsion, but the germans took them by force from their families into the other group.

Having completed the disposition of the groups, those with the work permits were ordered to march off in the direction of the Szczelnica camp at Starachowice under the guard of Ukrainians, who were called "Werkschutz". The distance from the Rynek till the camp was about 7 kilometers uphill, which we had to run with the guard at our heels — beating, shooting into our ranks and murdering. Among the victims was the son-in-law of Shmuel

THE K. Z. WAS NEAR THE RIVER

The Expulsion.

The 27th of October 1942, this date will always be remembered with horror, Jewish police at dawn entered the courtyards of the houses in the ghetto and announced sorrowfully the german order that everyone without exception had to leave his home and concentrate in the Rynek. Everybody understood what it was all about and took with them small parcels of personal effects which had been kept at the ready some time now.

I was among the first who made their way with their families to the central square. Awaiting us were companies of S.S. troops, german gendarmes and for the first time we saw units of Lutishim (Latvians) who were the actual executors of the expulsion. They ordered us to line up five abreast. I stood facing Krotka Street.

In the death camps

After their bloody accomplishments

wanted by elderly people. For them it represented a question of life or death and were therefor willing to pay these prices. There were those who acquired permits with their last savings — to be on the safe side — for a few priority factories like Starachowice, the electricity works "Zeorg" and the sawmill of Heler.

The town was full of refugees, and they too joined the market for work permits. This caused the prices to rise still further.

A month before the expulsion, a work camp was put up by the germans in the Majòwka district. The camp consisted of wooden huts and the non-local workers from the Starachowice could live there. The Jewish workers willingly went to live there for two reasons. First of all they wanted to make sure that they had permanent employment in a high priority plant and secondly because it offered a certain security.

This plant was divided into two parts — upper and lower. Whilst the work camp in Majòwka was intended for those working in the lower part, the other camp called Szczelnica served those working in the upper part.

In October 1942, gestapo men and german gendarms "visited" the houses of the "well off" and robbed and plundered all they could lay their hands on with a special eye on precious objects. Early one morning — I was still in bed — they came to our house too and without a word went straight to the cupboards and emptied them.

Seeing what was happening, the Jews tried to sell their belongings, at least that what was left, to the local non-jews. And that was not always easy, so that many an object was passed to a Polish neighbour for safekeeping.

As the days passed, the first signs appeared of the Germans' brutal intention to expulse the whole Jewish population from the town. Jews from other places like: Wychock, Szidlowiec, Suchedniow and other villages told of the dire fate of the Jews there when they were all, men women and children, expulsed to an unknown place. Another fact which supported these forebodings, was the sudden demand of germans — who had ordered shoes or suits with jewish tradesmen — for their orders whether completed or not. This was most suspicious since no reasonable excuse was given.

Public hangings were an every day occurrence

These ominous signs brought dark shadows on every Jewish house.

Most of all feared the elderly and infirm that they would be the first victims of the expulsion with all its consequences. Speculation begun with a logical reasoning that if and when the expulsion

Buslig Melamed, Zvi Feigenbaum, Hershel Herblum, which somehow got hold of a radio set which they hid in one of the cellars. They used to gather regularly to listen to London calling, and afterwards spread the news „underground" from one to the other.

Every week they used to meet in the house of my wife's grandfather, Josef Reuven Lichtenstein — a well versed and enlightened man — to discuss the political and military situation and to exchange ideas. They somehow got german newspapers and learned to read the truth between the lines, with the help of radio London.

What we feared happened when the germans arrested Shlomele Ben Zelig Melamed and Itzhak Trupa, the son-in-law of Libish Binstock. Their friends were afraid that under torture they would disclose all. But Shlomele assured Hershel Herblum, who was arrested by the Jewish police so as to get him in the prison to contact the arrested, that he would never give his friends away — even if it costed his life.

From prison they were transfered to a concentration camp where Shlomo Lev died soon after his arrival. His wife received a notification to that effect. Itzhak Trupa on the other hand, as told by his brother living now in Petah Tiqua, fell one day before the end of the war during a bombing raid.

The Witch Dance around Work Permits

1942, was the worst and bitterest year for Polish Jewry. On Seder night came to us a relative of Simcha Mintzberg who had been in Lublin and had succeeded to escape from there during the expulsion of the Jews and had reached Wierzbnik. The girl who was called Bianca, told of the horrows which had passed in Lublin and of the expulsion of the whole Jewish population to an unknown direction. At the same time, news reached us of the concentration of all Jews from the surrounding villages of Warsaw, as well as expulsion. The Poles spread rumours that the germans were transporting Jews in wagons to certain places in the Lublin region and returned empty from there. They also told that Polish engine drivers were replaced at a certain spot by german drivers and that's as far as their knowledge went, but added that over the whole area hung a sickly smell of corpses...

It became also known that many Poles living in the area, went down with jaundice.

Unfortunately, very few took these stories seriously and put them down as pure fantasy since it did not dawn upon them that it is possible to destroy people, just like that, without any reason.

The rumours persisted and became louder day by day, and fear overtook all for the future. The germans were at the peak of their success at the front and the political situation worried the Jews still more. The Poles on the whole were hostile, and even those who were active against the germans refused to take Jews into their ranks. When I addressed myself to an old acquaintance of mine, Jankowsky, on this subject — his answer was curt: "Impossible" without any explanation.

In the registry office I met a non-jewish comrade with whom I had studied together at college in Konske, and he gave me — without any payment — identity papers on aryan names for my two sisters, my wife Ida Birentzweig. The last two named in fact, hid themselves with the help of these identity papers with Polish families, and thus saved themselves.

Begin of the summer 1942, the expulsions started in our vicinity : Ostrowice, Skarzysko, Radom, Kolzev and other places — those who had succeeeded to escape reached us and told of what was happening. With all these facts at hand, it became finally clear to the people that danger was approaching. At the same time it was rumoured that people who were engaged in essential work would be exempted from the expulsion order. This then brought rise to a witch dance around the procurement of work permits, and all kinds of agents appeared overnight who led a brisk trade with these permits which sold at exorbitant prices. The permits sold were fictitious and were especially

weeks of the married men. The bachelors were released after the fortifications were completed.

Hanging and Murders

During the summer of 1940 a german patrol was fired upon from a house at the end of town, whereupon all the inhabitants — Jews and Christians alike — were arrested. The germans soon came to the conclusion that the Jews were not guilty, and released them accordingly whilst the Poles were held in prison. After a few days the germans put up a scaffold in the middle of the Ring, and the whole non-jewish population was forced to witness the execution of the arrested. Amongst the executed was an old woman of 67 years and babies.

Midst 1940, a well known personality — Itzhak Rosenberg — was murdered by an Ukrainian policeman upon leaving his factory under the pretence that he had ignored his order to halt. This event caused great sorrow on all Jews in town, especially on the workers of the factory who had worked with him. He was a fervent Zionist and a staunch supporter of the national funds, to which he was the biggest donator.

The Collection of Furs

The beginning of 1941, the Jews were ordered to hand over all furs to the germans. All had to bring in furcoats or any other article made of fur to the police station without receiving anything ofcourse. Believing that the Jews had not handed in all furs, the germans started house searches. A funny thing happened when a german policeman came to the house of Hershel Feigenbaum to look for concealed furs. Upon his question of „where is the fur ?", everybody kept quiet except a little girl who thought he was asking about the cream of the milk which in yiddish has the same expression like fur „Peltz". In all innocence she answered : The cat has eaten it..." The german chuckled and left the house without further ado.

Resistance Activities

Inspite of the threats and depression exercised by the germans in the ghetto, there were a few who had the courage to resist by all possible means. These activities were not without danger to their lifes. Such was the group which membered amongst others : Shmuel Cohen, Shlomo Lev,

Hunger and epidemics

infected by this contagious disease, the overcrowding became still greater.

The germans transferred part of the refugees from Plotzk to the neighbouring townlet of Bodzentin.

Mistreatment and Beatings

Life became almost unbearable as new decrees and orders followed one another ; one of the decrees which hit the Jews most severely was the restriction on trade. One had to procure a special license for each deal, and so high was the demanded payment that it was almost impossible to bear.

Many remained without a living, with the setting up of the ghetto, and were forced to look elsewhere for their living.

Till May 1940, the germans used the Jewish manpower for a variety of jobs i.e. log cutting, cleaning of houses and offices, loading and unloading, street cleaning, snow clearance etc. All this changed when one Saturday in May 1940, hundreds of men were taken from their homes to an iron ore mine at a distance of 12 kilometers from town. There they had to work hard labour. The Jews were not used to such hard physical tasks and this left them in a state of shock.

A few days afterwards saw the sudden appearance of S. S. troops belonging to the „Skull and Cross-bones" Regiment. They entered the ghetto, broke open the doors of the houses, meted out brutal beatings indiscriminately and forced everyone to the streets from where they were driven in the direction of the metal factories, which were part of the Starachowice plant.

The same day I was in the office of the Jewish Council together with Moshe Feldman, Abraham Goldstein, the teacher — Laps and twenty others. All of us had been called upon for secretarial work, when — before we had time to settle down to work — the same S.S. men entered the building and started to beat everyone up with their rifle butts. We tried to flee to the other rooms in the building but to no avail. They hit us mercilessly. I received a few blows on my head and ran home from there covered with blood. I had to stay six weeks at home.

About the time of these bloody events, the germans started to „employ" the Jews at the Starachowice factory. They were organised into working parties and worked in three shifts.

Until this period it was possible to avoid duties by paying ransom money, but now this became impossible and everyone — without exception — went out to work.

Food Rationing

With the entrance of the germans in Wierzbnik they ordered the rationing of food, which was distributed in small quantities with food cards. When the factory was put into production again, the workers received supplementary rations of bread, marmelade, fish and a small quantity of sugar. The food rations were insufficient and the people turned to the black market which of course was very dangerous. Trading in the black market was punishable —even with the death penalty.

Hard Labour

Inspite of the fact that the Jews worked in a factory which had first priority, all the Jews were taken one summer afternoon and transported to the Lublin region to work on fortifications on the german-russian border. Working conditions were beyond description whilst their supervisors were brutal, and whipped them.

Most of the men had families, who stayed behind without the minimal economic means of existence.

This happened on Thursday, Tisha Be' Av, with the women weeping in the streets bewailing their fate.

The council of Jews, after many an effort, succeded in bringing about the release after four

The children played their parts with great gusto and the event was no doubt a bright spot in their dark lifes.

Quite a number of refugees were ill, stricken by an epidemic of typhoid which spread amongst them. The community organized a hospital in one of the houses on Ilitzka Street, where conditions were not ideal due to overcrowding and other physical shortcomings.

The Ghetto

If my memory does not fail me, the ghetto was established, like in other parts of the „General Gouvernment" in mid April 1940.

The district governor ordered the Jewish council to establish the ghetto and gave them 3 days time to arrange the evacuation of certain streets and to concentrate all the Jews within the quarter which had been proclaimed as

The boundaries of the ghetto included as follows: the streets — Kilinskiego, Nieska, Wisoka, a small part of Rinach i.e. the pavement from the corner of Visoka till the corner of Nieska only, Krotka, Koliova, Jedushveskiego — till the Jewish Cementry, an alley leading from Koliova Street till the house of Miriam Drexler, Ilsetzka Street till the plywood factory of the Lichtenstein Brothers.

And yet there was something particular about the ghetto in Wierzbnik, which as we learned later was the only place where the ghetto was not completely closed up — where none could come or go. One was free to move to and from other quarters in town. Credit for this exceptional feat is apparently due to the Community leaders who succeeded in influencing and convincing the germans to demarcate the ghetto as described above.

To rob and to steal — that was on their minds

This allowed the Poles to move freely in the ghetto, a fact which made life easier for us from the aspect of food supplies, as well as for communication with the outside world.

The refugees who had arrived earlier in Wierzbnik from Lodz and from Plotzk were ordered also to move into the ghetto. This meant overcrowding and with it a spreading of the typhoid epidemic.

Since the healing and the prevention measures called for the isolation of sick persons who were

patch indicated a person who could be taken for forced labour whithout having to account to anyone.

Another order which caused us great embarrasment and humiliation ordered us to take off our hats before any german in uniform...

Wierzbnik

The local authority was taken over by german officials, and a „Volksdeutche" (a Pole who declared that he was of german origin) was named as its head.

Abuse — that was the order of the day

At the same time the germans set up a council through which they could govern the Jews, and demanded a special contribution for this purpose. This sum had to be handed over within 24 hours, and the people had to collect it within this time limit. With the setting up of the Jewish council, the random seizing of Jews in the streets ceased, but the council had to provide the necessary manpover in accordance with the german demands. Soon there were two groups : those who were always sent out to work on the one hand, whilst the other group comprised those who paid ransom money.

The community was ordered to draw up a list of all males between the ages of 14 and 65, which actually made up the available manpower for them to draw upon. The germans made a point of it that all those who appeared on the lists underwent a socalled medical inspection. In fact it was a farce, since the doctors did not receive any instructions on the subject. Jewish apostates too were forced to register and were included in the lists.

The Death of Engineer Hidokewitch

A polish engineer named Hidokewitch, was murdered in the beginning of 1940 by partisans who suspected him of cooperating with the germans in putting the ammunition factory into production again. Following this act, hundreds of Poles were arrested. The germans were fully aware that Jews were not involved in this murder. Yet they arrested a number of them. They were held a whole month in the central prison of Radom

and were subjected to harsh treatment. Amongst them we count Dr. Leon Korta, Zwi Feigenbaum, Abraham Shmuel Eisenstadt, Beni Zuckerman and his father, Josef Paflower and son, Meir and Moshe Brodbeker, Yaacov Guterman and others.

Since they did not succeed in finding the perpetrators, they released the Jews — but not before the community paid a decent sum as a special tax for their release.

Owing to transfer of population orders which the germans had enacted, polish refugees of the Furmon region arrived in Wierzbnik. They found refuge in different places in town. In March a train-full of Jewish and Polish refugees arrived from Lodz. The Jewish community went all out to help them and saw to their needs as far as they could. Part of them travelled on to Warsaw, mostly those who had relations and friends there.

A short while afterwards another train arrived with Jewish refugees from Plotzk, but now the community could not help much considering the previous influx and settling of refugees in town.

Oppression and tyranny on the assembly ground

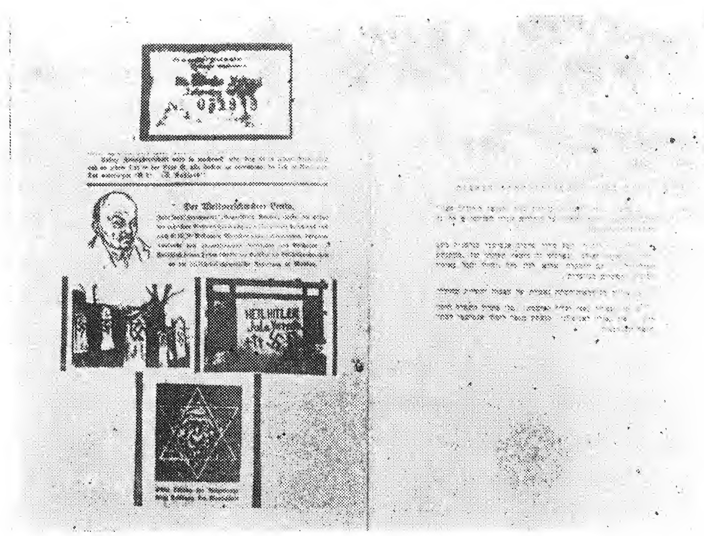
Refugees

The great number of refugees spelled out need and poverty, and it soon became necessary to put up a public kitchen, which provided them with regular meals. The kitchen was supported by the community with the help of volunteers. A great number of women were active, but special mention should be made of the few who excelled themselves in this task : Yehiel Schechman and his wife, Mrs. Avisa Milman-Herling, Mrs. Hochnitz, Yeshayahu Jona Sharfhertz, Haya Brank-Weisblum, Yeheskel Morgenstern and Moshe Feldman.

Most of the refugees belonged to intellectual circles and it was not easy for them to adapt themselves to the new conditions and to the fare of the public kitchen.

A special effort was made to provide additional nourishment to needy children. Every friday bread was collected for them and Shabbat they were guests at a communal meal with the family Steinbaum which was always accompanied with song.

Within this framework, my sister Gutzia Tentzer, organized a children performance „The Trial of the good Mother". The following took part in this performance : Natasha Zirenska, Sara (Slusia) Scharfhertz, Rivka (Regi) Milman and her brother, Hanna Tentzer, Issy Siskind, Mietek Wiegensprech, Mondek Holtzman and Rachel Milman.

It all began as poisonous propaganda. A page from "Der Stuermer"

Edicts

A series of proclamations, decrees and orders against the Jews followed one another. To cite only a few of them : the turning in of foreign currency, jewelry, gold, silver and other precious metals. Orders about restrictions of movement : it was forbidden to go by train or any public vehicle without special permission ; it was for. bidden to raise prices ; food rationing and new taxes were introduced etc.

As life became more difficult, so the tension rose day by day. In many cases Poles — so-called „Volksdeutsche" — betrayed Jewish shopkeepers, whereupon the germans put through ruthless searches. Not a day passed without a few Jewish families being ransacked. By Yaacov Guterman an enormous quantity of material was taken out of the cellars. So were the stores of Shmuel Cohen, Josef Drexler and others completely emptied. The german authorities expropriated the sawing mills and timber yards of Mordechai Lipstein, Yitshak Rosenberg, Uri Helstein, Meir Steinbaum, Moshe Tentzer, Shmuel and Yaacov Kleiner, Weitzman, the father-in-law of Yaacov Zuckerman. The factory and saw mill of Shmuel Pochachewsky were confiscated, as was the plywood factory of Hortzi. Here I have to mention the tragic case of Shmuel Kleiner, who upon hearing the news that his timber yard had been expropriated got a heart failure and passed away on the spot.

The Sign of Dishonor

The current beatings and seizing of Jews paralized the life of the Jewish population altogether. And if the Jews still tried to get about inspite of the atmosphere, this became impossible with the latest and most humiliating of all decrees — the wearing of the yellow patch.

The decree caused great confusion amongst us, everyone felt as if he was being branded, and a deep sense of shame overcame many. Not surprising therefor that the first days of the decree most of us did not leave our dwellings, but life continues and slowly people started to show their faces outside.

The Poles meeting us on the street, grinned and smiled of satisfaction. In their satanic minds they were convinced that all the furor and enmity of the germans would be directed only against the Jews, whilst they would enjoy special privileges. Whereas to the germans, the yellow

streets emptied — german troops were marching into the town.

The German Occupation

The Jews were horror struck, and feared of what was to come. Trouble started soon enough. The germans immediately imposed a curfew from sunset till 6 a.m. A few Jews on their way home from „Mincha — Mariv" prayers were killed by german patrols.

We stayed a few days with friends, family Kleiman. When we heard that the roads were clear, we decided to return to our town. We hired a horse and wagon and so arrived back to Wierzbnik. The sight which met our eyes was shocking: there were few people around, all the stores had been broken into and looted. Our flat we found as we had left, so was our provision stock intact which we had prepared before the outbreak of the war.

The bakeries were ordered by the german authorities to open, and the people — including Jews — were queueing up for bread. Soon the Poles started to point at the Jews, who were then forcefully removed by the german guards. Daily, Jews were being rounded up for all kinds of jobs: to clean german army vehicles, to clear public buildings of materials and furniture, loading, unloading etc. This work was carried out with beatings and mistreatment.

The night after Yom Kipur, we felt a strong smell of smoke. We climbed to the roof to see if we could detect anything, but in vain. Next day, however, an awful sight awaited us. The Synagogue in Nieska Street and the adjoining building of Talmud Tora had burned down completely with all the Tora scrolls, religious objects, the furniture as well as the community offices. (The burning of the Synagogue is described in a separate article by D. P.).

As it transpired later, the germans had perpetrated this act, since this very same night many Synagogues went up in flames throughout Poland. The germans had apparently intented to commit this arson on Yom Kippur night, but were misled by the Jewish calendar. This event left a deep sorrow on the Jewish community in town.

Their "heroic" deeds — to abuse and debase. Forcing Jews to dance before them

When we heard that all the offices of the government and the local authority had been evacuated to the district capital and that the town mayor was advicing everyone to leave, we too on second thoughts, decided to follow suit. On the 5th of September we started out on foot, because no more vehicles of any description were available in town. It soon became apparent that more people shared our thoughts and decided on the last moment to leave town, amongst them our family. Since they were setting out to Vashniew, we joined them.

German tanks crossed the village...

I couldn't leave town without seeing two of my friends, Dr. Jacob Kramacz and Prof. Leon Korta, who were on duty this time of night at the public bathhouse and to warn them of the situation.

When I got there they were asleep. Without disturbing anyone I awakened them and in a whisper told them of my intention to leave town advicing them to join me. After some hesitations and upon my insistence, they quietly — without anyone noticing — came away with me.

Together, we made our way through the night uneventful. It was only at down, upon meeting the local police sergeant, Oupile, who told us that three german tanks had broken through the village down the road, that we became aware of any change.

These tidings greatly upset us. Instinctively we increased our pace until we started running... Thus we continued marching, taking a little rest here and there until at sunset we reached Vasniew. This was a typical Jewish village, which we found half deserted and in turmoil. We decided therefor to continue our flight.

By now we were quite exhausted and after a few hours sleep all of us — except Unger — took to the road again. This time we went in the direction of Ostrowic.

The effort of the continuous marching made itself felt and the walking became difficult, besides the strafing from the low flying german planes.

We reached Ostrowic in the early afternoon. The streets teemed with refugees, many from our town. Amongst them we met a close frtend of the family, Mordechai Lipstein. Tired from our journey we sat down to rest when suddenly the

From the waggons to their "final" destination

say mentioned Kubel). This official step only increased the fear of what was ahead. Slowly the shopkeepers emptied their stores and people prepared themselves to flee to the neighbouring townlets and villages, which they thought to be safer. At about this time a Civil Defense was organised under the auspices of the authorities — among the organisers were also Jews ; Isac Laks, Josef Unger, Yitzhak Singer and others.

„We are all in the same boat"

I joined the Civil Defense, when a neighbour, a cafeteria owner in our neighbourhood, presented himself as the man in charge of our block and appealed for volunteers among those who were free of army service or had not yet been called to the flag. He assigned me for duty on a certain stretch day and night, because the black-out was already in force.

About a week before the war broke out the congregants of the Great Synagogue in Wierzbnik were indeed surprised when during the Friday night service no less a personage appeareu then the District Inspector of Police — in person. His sudden unprecedented appearance in „Shul", in those troubled days certainly was dramatic. He didn't waste any time and came straight to the point. As the responsible authority of the District including Civil Defense, he asked for volunteers to dig trenches in all parts of the town. To make the point he stressed the fact that the Jews and the Poles were now bound by the same bonds of destiny and his own words : „We are all in the same boat". No one needed any convincing that indeed we were on the verge of war.

Next morning — inspite of the Shabat — many volunteered to dig the trenches together with the Poles.

Special mention must be made here of Professor Godel Janisevitz, the leader of the Union for light Industry, who was the first to take an active part in this matter.

The inevitable came... On the first of September 1939, the first bomb fell on Wierzbnik next to

Forced labour...

the plywood factory of the Lichtenstein Brothers. This was followed in the afternoon by a second one which fell near the house of Chaim Brodbekker, and although this was expected — it nonetheless shook the people who became more wary as what was to come.

Next day, the atmosphere became somewhat lighter when the news came that England and France declared war on Germany.

Jews started to leave town, one after the other the houses in the „Jewish" streets became empty. Only those who did not have the possibilities of hiring a cart to stack their belongings or those who had an active part in the Civil Defense stayed behind. The big yard of Maschliburski was nearly empty. In this block only my cousin, Josef Unger, my father, my sister and myself were left.

JERAHMIEL SINGER

DARK DAYS OF HORROR AND RUIN
(THE TRAGEDY OF WIERZBNIK)

Dark clouds settled over Poland. Day by day, almost hour by hour one felt the oncoming war approaching and becoming inevitable. The skies turned black and threatening over the towns and villages where the Jewish population was concentrated. Every news item on the worsening situation, every runner with a mobilization order, increased the uncertainty and fright among the masses.

The fact that there were ammunition and arms factories in town was sufficient to arouse people's thoughts of what was in store for the place once hostilities broke out. They thought — rightly as the events proved later — that the presence of those factories would invite the german bombers to unload their destructive charges on the densely populated area in the very near vicinity.

Fifth columnists, knew how to exploit this fact in addition to their other subversive activities, only encouraged the rumours in order to create a panic amongst the people and create difficulties for the Polish army authorities.

Meanwhile the Poles themselves started to dismantle the arms factories with the intention of putting them up in some „safer" place, (hear-

The memorial wall dedicated to the six million tn the "chappel" Synagogue in Los-Angeles, California

in the thirties it was my whole world. It was a small village in the midst of the surrounding fields and pastures, forests, lakes and streams. There were no asphalt roads or large buildings. The antiquated wooden houses, which lacked electricity, running water, or built in sanitary facilities, were, nonetheless, marvelously clean. The Jew's life was that Jewish way of life that had belonged to his grandfather; yet it was still alive and effervescent. No wonder then that great writers like Shalom Aleichem, Mendele and Peretz saw fit to describe and immortalize the village Jew as he really was. One's own, "everyday" people would arise before dawn, winding their way through darkness or by lantern light to serve their Maker at the first service in the study hall. From there they would go to their daily affairs, some to stores, some to their small crafts, and some to their merchandising. The village may have been without luster and pomp, but it certainly did not lack scholars, students of the Torah, righteous persons and others who busied themselves with holy matters.

The study hall was not only a place to pray or study the Talmud, but it also served as a meeting place for all public functions. Here was the "parliament" where the congregations policies were formulated with regard to all local or public matters. Here communal workers would wrestle for influence in all matters that they considered within their sphere. Here, from time to time came important public leaders, famous preachers, and public functionaries, Here for many years Jewish life and affairs were managed peacefully.

From the time of Hitler's ascent to power in Germany, the world, and particularly the Jewish world, began to be shaken by increasingly severe tremors. Antisemitism had always existed, and was deeply rooted, but it had usually been masked and furtive. Now it gradually began to rear its ugly head and show its true colors. The feeling of economic insecurity grew, and Jewish youth began to wonder about the future and seek a way out.

As if borne on the wings of a violent storm, the magic word — "Eretz Yisrael" — the Land of Israel — began to take hold. Through every Jewish village swept a wave of Jewish youth movements, religious and secular. Inscribed in their banners and in their hearts was the hope for the return to Zion. Clubs were established where the youth could release its pent-up energy. Not easily did the parents accept this rebellious development. Many Jews, however made a de facto peace with it in the conviction that in time the youth would find the road to its own salvation. Young people had simply found themselves and their mission in Life.

Wierzbnik-Strachowitz was blessed with a small number of communal workers who gave of their time and spirit, of their money and support to this holy work. The Zionist movement was a basic and formative influence upon the youth. It educated them towards human and solid values, towards the acquisition of enlightenment and towards a widening of the horizons of Torah and thought.

On the other hand, there also arose an increasing number of youth organizations which cleaved to the nation's heritage and to the generation old wellsprings of Torah. Their members plowed deeply in the fields of the Talmud and Codes. They found in the depths of traditional methods of interpretation, whether simple or elaborate, a source of support an aboundless enthusiasm. Biblical stories about the desired land of the Patriarchs, about the "Beauteous Land" of the Bible, intoxicated with delight.

The town spewed forth her sons and daughters. Hostile Poles joined with the Nazi oppressors in an effort to destroy us utterly.

We shall not weep for her destruction, but only for the desecration of human dignity, for lives that were cut off in their prime; for dear ones whose names were sanctified.

Let us memorize this and remember forever.

Remember what the Amalekite Nazi did to you — may his name and memory be eternally blackened!

YAAKOV KATZ

REMEMBER, AND DONT FORGET

The great, classic Jewish authors at the beginning of the 20th Century did a great service to the people by describing as profusely as they did, Jewish life in the villages of Poland and Russia. Never in their wildest dreams did they imagine that those very same writings would come to be seen as the swansong of the Jewish village. After the Holocaust of 1939—1945 their authentic, creative works came to serve as the graveside monument for the European Jewish village.

In the past, Jewish historians writing in the Diaspora had always skillfully immortalized the heroes and heroic deeds of the nation. They described that national heroism which always emerged in times of suffering, from the Babylonian Exile through the Maccabean Revolt, and down to our own times.

Today, over thirty years since the beginning of World War II, a national poet has not yet arisen, whose writings adequately describe the great Holocaust and the terror which accompanied the unparalled devastation of this cruellest of wars.

Certainly the burden is too great for the historian who might aspire to uncover, beneath the ruins of the villages and ghettoes, their nameless heroes. Heroic deeds were almost without number.

Many were those who suffered hellish torment before they breathed their last in the Nazi ovens. The Nazis left few survivors in any village, and even fewer from any family, as it is written, "One of a city and two of a family".

Thus, for the few survivors there exists an holy obligation to eternalize the memory of the pure and holy dead that it may never be forgotten.

In the book of Exodus, G-d says to Moses, "Write this as a memorial in the book and rephrase it in the ears of Joshua, for I will utterly blot out the remembrance of Amalek from under heaven". One might think the word "this" unnecessary, were it not that it hints at a deeper meaning, In the original Hebrew the letters of the word "this" are identical to the initials of the Biblical phrase, "Remember and do not forget". In that phrase the words "do not forget" also hint at a deeper significance. Perhaps the verse warns not so much against literal, absolute forgetting ("Tishkach") as against a failure to persevere in memorializing and the command is not to tire in effort — Koach — to remember (Tish-koach). From the above we learn of the *duty to remember and the prohibition to forget*, as Divine commandments incumbent upon us all, "That you may tell in the ears of thy son, and of thy son's son". We, the last generation in the bondage of exile — and the first to glimpse redemption, are obligated and commanded to recall the past, — this for our own sake and for the sake of future generation. Let them be proud of the stone from which they were quarried. Let them realize that whole nations and peoples have lived and schemed and are now vanished from the earth, but "The Jewish People lives and endures". "The Eternal of Israel will not fail". These are not mere phrases, but real truths which have been tested in the melting pot of history. These words are proven; they are engraved with the blood and flames of blameless martyrs consumed by fire.

The village Wierzbnik-Strachowitz, was perhaps only a small speck on the map of Poland, but

and not to separate from their children; my mother kissed me and begged me to go to work, maybe I will survive and be able to tell what they did to us; maybe she said, you will live long enough to see their end; and when an S.S. murderer came to me and took me by the throat and told me if you don't come to work you will be shot immediately, I did not see my dear ones again.

★

My eye has grown dim from grief...

that we were standing in line when the murderer Althoff and the others selected who is to live and who is to die and, not a light death, but the sealed cars they prepared, were already waiting at the station where our sisters, brothers, parents and children by the hundreds packed 150 to the car.

Until that day whoever had hidden valuable items could bribe themself to life, but on this seventeenth day of Heshvan, the dark Tuesday in the annals of Jewry of Wierzbnik, was the end. You all remember that it was a hot day. It was the 27th of October, 1942. Those who were chased to the factories for a distance of five kilometers, — far beyond the city, with our possessions on our backs, and only the bare minimum. Many had to throw some of these bare possessions away because of the heat and the chase of the murderers.

Our town was the last to be annihilated and, the murderers said that the Jews of Wierzbnik are useful, — they are good workers in "Hermann Gerring's" ammunition factories. This Tuesday the children were standing with their parents and, as my brother-in-law, Kopel Maslowitz, held his twin in his both hands and they asked him if he will give away his children so that he can go to the factory and when he refused they permitted him together with his wife and four children and sister to step aside and go to his death in the sealed cars. The seventeenth day of Heshvan, this unfortunate day in our lives, when the largest number of Jewry of Bendzin, Drilz, Wanhatzk, a part of Plotzk and other cities which the murderers brought to our Wierzbnik, participated together in their dark hour by saying their "Shma Israel" (Hear Ye Oh God) with such composure. You all remember that the line condemned to death, how their crying eyes looked and how quietly they accepted their verdict of death.

We, the ones selected for labour, well understood their looks, — should some of us survive to take vengeance of their murderers. Those who survived a long list of suffering began. Our punishments were such that we envied those condemned to death. Hunger, epidemics, hard labour was the order of the day. Remember the sick in the special barracks. There were many ill with fever and the murderer Althoff shot them all on their straw beds. Think today of your camp with 120 people for whom pits were prepared and thrown in almost alive, men and women together. Remember the fathers and the mothers who would not part with their children and perished together.

How gruesome was the picture for all of us to return to the city and find corpses lying in various parts of town. Let us bow our heads for the 107 who perished and on whom we performed Jewish burial rites and buried them in one plot.

Let us remember those who perished and those who survived that Tuesday and put on our prayer shawls for those whom the murderers shot in the houses. And the way our neighbour, Mr. Henoch Biderman, a very fine Jew, put on his religious clothes and marched to his death in the market. Remember, remember all of them who fled from the camp into the woods, 800 in all, and the Poles who reported many of them to the Germans.

I remember every year those of us who perished. Itshele Weizer, who came to the woods and found a group of Jews and brought with him his phylacteries and prayed on the eve of Yom Kippur and two days later Itshele was found cut in pieces and we buried him. As shivers run through our bodies remembering all this and it is our duty to remember those of us who perished, we shall never forget them and always avenge them. I want to remember my brother, Isaac, may he rest in peace, whom the murderers shot as he was working in the factory and when the police found him, he had a prayer book open in his hands at the prayer, "God Our Lord Take Vengeance From Those Who Spilled Our Blood". April 1, 1944, after a night's work he apparently prayed after completion of his work and the Ukrainian murderer found him doing this and shot him.

Let us remember them all. I want to mention the name of my mother with whom I was standing in the market place together with my three sisters and their three children, wanting to go together

GERSHON ROSENWALD

TWENTY YEARS AFTER THE LOSS OF JEWRY OF THE CITIES OF WIERZBNIK AND DRILZ (DRUJE)

Sixteen days in the month of Heshvan, on Tuesday, October 27. 1942 the murderous hands of the Nazis snuffed out the Jewish life that existed for many generations. At the same time twenty years ago, in the early hours of this dark Tuesday morning, the remaining survivors of Wierzbnik and Drilz congregated to remember their dead who were tragically lost before our own eyes, a world still fresh in every one of us, even though twenty years have passed since this bloody destruction. Everyone of us of Wierzbnik will always see before him this frightening picture, the way we congregated with those from other communities in the thousands and in the early hours of this Tuesday morning, when it was still dark, we were brought together from our camped ghetto quarters and brought together into the market place with clubbing and shooting. The cries of the little children, the wailing of the mothers looking at their sleepy tots and the children who were lost looking for their mothers.

Eight o'clock in the morning we were all standing in the empty market place. Our hearts were bleeding; everything was black before our eyes to see the S.S. murderers with their Ukrainian and Lithuanian helpers shooting at the people and telling the Jewish police to drag the corpses into the yards. Rivers of Jewish blood were flowing like water.

Put the pages back twenty years in our life and for us the few survivors it appears just like yesterday. It is difficult to free oneself of this destruction that the murderers made in a few hours. Eleven o'clock of the same day you will remember

On their last way...

alike, would suffice to overcome all the difficulties inherent in this invaluable task.

For those working on this particular volume, the scattering of the descendants of Wierzbnik-Starachowitz throughout the wide world, and their differing relations and attitudes toward the nation's spiritual treasures, weights as a heavy problem. There is also a lack of substantial and reliable information about the history and events of Jewish Wierzbnik-Starachowice.

Despite all difficulties, however, our great faith in the "Rock of Israel," together with our belief that (Jeremiah 51,5) "Israel is not widowed," have renewed in us the hope that our combined efforts will suffice, "to roll off the stone from the lip of the well". We will succeed. To me it seems as if our requests and prayers have already been answered. After long, fatigueing efforts, we are now finally entering the advanced stages of the projects realization. G-d willing, the book will soon appear in a format which will do honor to those from the town and its surroundings.

We realize that the work, cannot be altogether faultless or complete. Certain details regarding personages or historical periods may be missing. We may, however, accept such deficiencies, secure in the knowledge that the editors and all those involved in the project have done everything possible to obtain source materials, to encourage participation and to bring to light memoirs and information about events and feelings in the life of the villagers.

Let me take this opportunity to give my blessing and encouragement to all those engaged in this holy task and to all who have given it material and spiritual aid. Special mention must be made of the small group of organizers of the project who have not spared pain or effort to ensure the book's speedy publication. Similarly, we must thank all those who have actively participated in this lofty cause, whether by volunteering information or contributing financially. May they all be blessed !

May the memory of those who are not with us serve the State of Israel and all the House ot Israel. May their merit help protect us from those in every generation who hate us and would seek to destroy us.

May the memory of our town and her holy martyrs be bound up with the eternal life of the renewed State of Israel in which we conceive some small consolation, for our great loss. May the State be a source of hope and encouragement to all our brothers and sisters everywhere, thus strengthening the weakened ties among Jews. May her influence serve to forge a new link in the splendid, continuing chain of Jewish learning and values in the tradition of the prophets.

Let us say Amen — may such be thy Heavenly Will!

"Again will I build thee and thou shalt be built, O virgin of Israel."

✶

"MUSULMAN"

We, the survivors and mourners will never forget our loss. Our agony must be unceasing for those who, innocent and pure, fell victims at the hands of the scum of the earth. Let us hope that the conscience of an enlightened world will finally awaken, clearly realize the situation and learn the necessary lessons from this unparallelled holocaust. Even now, we must be on guard against those who call for a new genocide and who deceitfully scheme to uproot us from the land of our fathers, our eternal homeland since Abraham.

We are thus commanded on the basis of every consideration to kindle an eternal flame of memorial for our fathers, families, and relatives. May it burn before us forever, sanctifying their name in public mind and all the holy of Israel.

For us it is both a privilege and a holy obligation to eternalize the history and events of the village, her social and spiritual life, organizations, public institutions and personalities. Only thus can we understand the proud and brave stand of our fathers and mothers, brothers and sisters, blood-relatives and dear friends, who were brought to the slaughter with lips trembling at the thought of vengeance.

Their last words were of "The G-d of Israel who is a G-d of Vengeance", of "The people of Israel which lives and endures." The downfall of Hitler and his cohorts must certainly not be of any less importance or significance to us than that of Amalek, Haman, Pharoah, or any of Israel's enemies throughout the generations.

We were commanded to remember Amalek to celebrate Purim with joy and the reading of the Scroll of Esther. We celebrate Passover and tell stories of the Exodus till morning. Doubly so, should it be our holy obligation and that of all Israel to eternalize in flaming letters and in public what the monstrous figure of Hitler bode for us. Unquestionably, enormous difficulties will arise in the practical implementation of such a weighty task. Those pioneers who have unselfishly shouldered the burden of this sacred duty will certainly meet many financial and social problems. Most difficult perhaps, will be the patient "Ant's work", of collecting the mass of material, connecting its diverse threads and of finally reworking it for publication.

More than once doubts have arisen whether the strength of these pioneers, Jews and non-Jews

YAAKOV KATZ

THE JEWISH PEOPLE LIVES!

With awe and reverence, ardently, and with a heart quivering with a holy fear, I wish to join in expressing something of the purpose and meaning behind the publication of a memorial book for the Jewish community of Wierzbnik-Strachowitz.

This was a grand community with a long heritage and deep Jewish roots. In her, we first wove the fabric of our lives and futures, and in her the foundation of tradition was laid in our souls forever. In Wierzbnik-Strachowitz's synagogues and study halls we imbibed the living Torah. To her came the bloodthirsty Nazi beasts and she went up in smoke. The town is gone and only a scattered remnant have escaped.

There has emerged therefore, a felt need to establish a lasting memorial to Wierzbnik-Strachowietz. A living monument in the form of a memorial book was conceived. Its pages were to tell of the life and death of this bustling community in whose shade we had been secure; of the war, and of the struggles to save her. It would once again advance the contention that, "The Holy One of Israel will not fail."

For each and everyone of us, it is thus a sacred duty to aid and support to the fullest possible extent those engaged in this holy work, as it is written (Exod. 17, 14), "Write this for a memorial in the book." We must be for them "aiding and supporting brethren".

In this memorial book we must recall from the depths of the past the tortures and torments of those dear innocents who bore their suffering with exalted courage. But we must also, so far as the human pen is able, record and eternalize the rich tapestry of tradition — steeped lives; of god — fearing and learned men; men of action and laborers, simple persons and seekers after enlightenment. In brief, we must chart the community's life-course from its shining dawn till its sunset. We must memorialize all for the sake of those who were not privileged to witness the enemies downfall and the consolations of Zion and Jerusalem. We must memorialize for the sake of our dear ones who went up in flames, sanctifying the Holy Name.

Led to slaughter, they breathed their last pure breath on the altar of their will to remain jews. Sons of a chosen nation, a "stiff-necked" people, they chose to guard the spark of Judaism, despite all. We must memorialize too for our own sakes, we "splinters saved from the fire", a last remnant which has emerged from bondage and been vouchsaved a glimpse of redemption. We must memorialize also for the sake of future generations.

Wierzbnik-Strachowitz was a thrifting and flowering branch of the splendid, deeply rooted tree of Polish Jewry; an ornamented link in its chain; a fruitful and productive shoot of Jesse's stock. But when the axe of the German hangman was aimed at that beautiful tree, even the gentle and wonderful branch of Wierzbnik-Starachowitz was cut in its prime.

28 years have passed since the nazi terror directed its poison darts at Israel, employing weapons and tactics of destruction hitherto undreamed of by mankind. We were (Jeremiah 9, 21) "As dung upon the open field and as the handful after the harvestman, which none gathereth..."

Even in the long, blood-drenched history of Jewish martyrdom there is no likeness or parallel to those deeds of destruction.

The shops and the inns in the market area mostly belonging to Jews, benefited most. They were crowded buyers, traders and visitors who would spend lavishly. At side streets, where the blacksmiths and craftsmen were conducting their business and working, income was flourishing too. There they were selling carosine, and timber, as well as haberdashery, and grocery (twms, in addition to foods and drinks. In essence, the market day mainly provided the Jewish people of our town with opportunities, livelihood and support. Only at late hours of the evening the farmers galloped their carriages through the town's streets back to their villages; then the market-place was deserted again by thousands of its visitors and the Jews would relax and make a blessing : "...blessed is God daily..."

And today — everything is gone for ever. The main square is probably still there, but with a different shape and look. The rumbling of the active Jewish business has become mute forever. Polish murderers took it over, as the prophet said: "...hast thou killed, and also taken possession?..."

But inspite of all this, it is impossible to erase the memory of our youth days which we spent in our town until the catastrophe occured and turned life into hell, without hope, without salvation.

There are tombstones erected to commemorate a fellow-man. There are tombstones to make one's achievements. But the most important of all tombstones is the ad memorium, the commemoration book which unfolds the life of one generation, its joys and vivacity, its agonies, and torment, and its struggles until its last gasp.

THE KOLEJOWA STR. IN WIERZBNIK

I mourn you, my town. A devastating hand annihilated your Jews, your own prime source of liveliness and strenght. It is all over and done with a community of exemplary life full of excitement and fermentation, of culture, of knowledge, of trade and of study.

There was a blessed town. She has gone forever.

struggled for their existance at all conditions and circumstances.

I remember you with excitement, I cherish with fondness and admiration your Jews because of their modesty, innocence and simplicity; because of their way of life — Purified and relaxed — and the wonderful harmony of noblemindedness, and unlimited love of Israel.

That was a magnanimous and hospitable town. Whenever a stream of refugees reached its boundaries, at times of catastrophies and emergencies, it opened wide its arms and hearts to welcome the victims of fear and sword. You knew to shelter them, to assist them, to support them, in their time of stress. Nobody of its people uttered "there is no room".

The center of the town, around the main square, the market, and the neighbouring streets, were inhabited by the Jews. Only the remote suburbs at the outskirts, were settled by the majority of the polish population.

Most of the villagers in the vicinity of the town were farmers who lived on the land, and workers, while most of the businessmen and the craftsmen in town were Jews (cattle dealers, tailors, shoemakers, upholsterers, hatters, carpenters, blacksmiths and others). Most of the saw-mills surrounding the town were owned by Jews; so were the iron and copper founderies, and the armouries, in which thousands of polish gentiles were employed.

I remember vividly the town's market-day. It was, actually, a day of joy and festivity for the Jews, since it used to provide an endless source of income and welfare for them. Thursday the traditional weekly market-day, when the people of the town, of its suburbs and of the neighbouring villages used to stream into the central market place as from the very early hours of the morning, some walking, some driving in long convoys with their carriers. On one side there stood the counters of tailors, shoemakers, hatters, haberdashers, and others. On the opposite side there used to stand tabernacles, carriages and counters loaded with fruits, vegetables, milk and dairy products, chickens and piles of potatoes. The market-place used to be heavily crowded with buyers and visitors. The proceeds came in abundance.

THE PIŁSUDSKIEGO STR. IN WIERZBNIK

MOSHE SALI-KERBEL

SKETCHES OF A TOWN

My beloved birthplace, Wierzbnik, you havn't expanded their families, raised their children and wholesomeness, attributed to some cities and Jewish communities in the Polish diaspora. But you were fortunate in having the love of your own people and the respect and appreciation of your visitors, due to your forests, rivers and lakes that surrounded you; and because of the richness and the excitement of your life, your work, trade and production, as well as of learning and enlightenment.

You were so much enriched with liveliness and gaiety of youth. Zionist and pioneering spirit prevailed all over you, and the lust for Zion has been veiled over all Jews. That was popular, humble, Jewish community, orthodox, learned, but a struggling one, for bread as well as human rights. That was a very earthy community, but very anxious about its spiritual possessions.

Your streets and narrow alleys were without any splendour or beauty. The dwellings manifested the economic standing of your citizens. Nevertheless, we adored you as you were. We never took notice of your repellent and faulty spots. You stood for the enterprise of your people, industrious and creative ones, and the intelligence of your Jews who were at the center of your daily life. For two generations Jews used to live there, they have expanded their families, raised there children and

The „Thartak"

formation, so as to present a balanced account of events and make the picture as complete as possible. We are very grateful to all the members of our community, here and abroad, who rendered invaluable assistance in the compilation of the book.

We dedicate this book to the memory of our town and its victims. May our troubled past be superseded by a bright future of fulfilment.

★

Zionist Pioneer Organisation "Hachalutz"

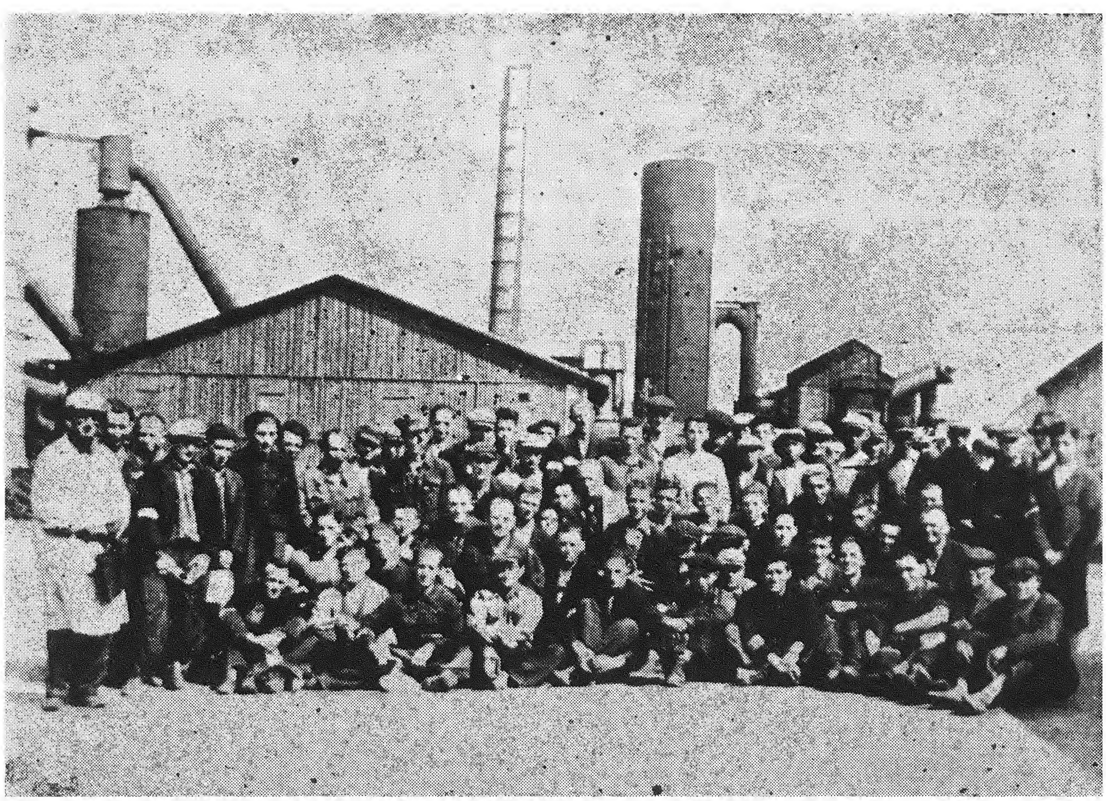
felt in the Diaspora, how he was treated with contempt and despised as something to be eliminated.

Young Jewish people everywhere should know these things, in order to appreciate freedom which they have attained, and strive to preserve it in the face of adversity. This record is also dedicated to the thousands of innocent victims of Wierzbnik-Starachowitz, brutally murdered by the Nazi executioners together with the other millions of Jews. The pain and sorrow of their loss can never be assuaged.

Great difficulties were involved in preparing for print this memorial book of the Wierzbnik-Starachowitz community. Besides financial problems, we also encountered considerable trouble in gathering factual material on the past history of the community, as we lacked documentary evidence or library records of any sort. We often thought that the project would be beyond our means, but thanks to the unflagging efforts of the sponsors and compilers we managed to overcome the difficulties and finally got the book ready.

We would not claim, hohever, that we have done a perfect job. It can be expected that the book suffers from some omissions, inaccuracies, and other defects. These are inevitable in a book of this kind, specifically with the limitations on hand.

Nevertheless we spared no effort in trying to uncover any available scrap of in-

Jewish compulsory labourers on the foreground of the furnace of the Starachowitz Iron Works

Only one people was left unable to arise from the ruins, for it had been dealt a blow beyond restoration.

Only an infinitesimal part of the once great Polish Jewry survived, with injuries in body and soul that could heal no more. Among the survivors, there was a small number from the community, just a handful of them.

On the banks of the Wierzbnik the voices of Jacob's children were stilled, never to be heard again.

Even today, after a long history of bloody persecution and suffering that culminated in the terrible Holocaust in Europe, even now in the state of Israel reborn, we have still not found peace.

This memorial volume has been conceived and put together at a time when Israel again faces the need to fight for its freedom — for its very existence, indeed — against enemies that greatly outnumber it. As in times past, we are once more confronted with forces of evil bent upon wiping us off the face of the earth. But how different our situation today, now that we stand secure in our own land, strong in body and in spirit; no longer a fragmented minority within a hostile environment meekly submitting to its fate, but a united nation that knows to fight back and win!

In order to display the profound change that the Jewish people has undergone, it is our duty to inform the younger generation of what the past was like. They must be made aware how insignificant the Jew

Zionist Religious Elementary School "MIZRACHI"

Although Wierzbnik was not noted for its riches, everyone could make a living, and a spirit of mutual assistance prevailed.

For many generations the Jews of Wierzbnik-Starachowitz lived in peace and harmony, tending to their affairs, each one with his hopes and dreams.

But all this peace and quiet was swept aside by a fury of bloodshed and violence unprecedented in the history of man or in the annals of the longpersecuted Jewish people. All dreams and hopes were shattered, all good deeds laid to waste.

The Holocaust had broken loose, and death came to claim a heavy toll.

★

This book tells the story of the persecution, deprivation and humiliation to which the Jews of Wierzbnik-Starachowitz were subjected, from the time the first bombs fell near the ammunitions plant of the town and up to the day of deportation to the death-camps. A story of blood and tears, recounted by the scanty few who miraculously escaped destruction. The book also pays tribute to the courage of the men and groups who refused to resign themselves to their bitter fate and endeavoured to oppose the monstrosities of the Nazi perpetrators.

Nearly all of these brave men forfeited their lives for any act of resistance, whether passive or active, against the oppressor. The sublime sacrifice they made in order to preserve the honour of their people, shall live in our memory for ever.

The nightmare of the war was eventually over, and the world started rebuilding the damages and returning to normal life again.

Purim celebration of Makkabi Sport Club

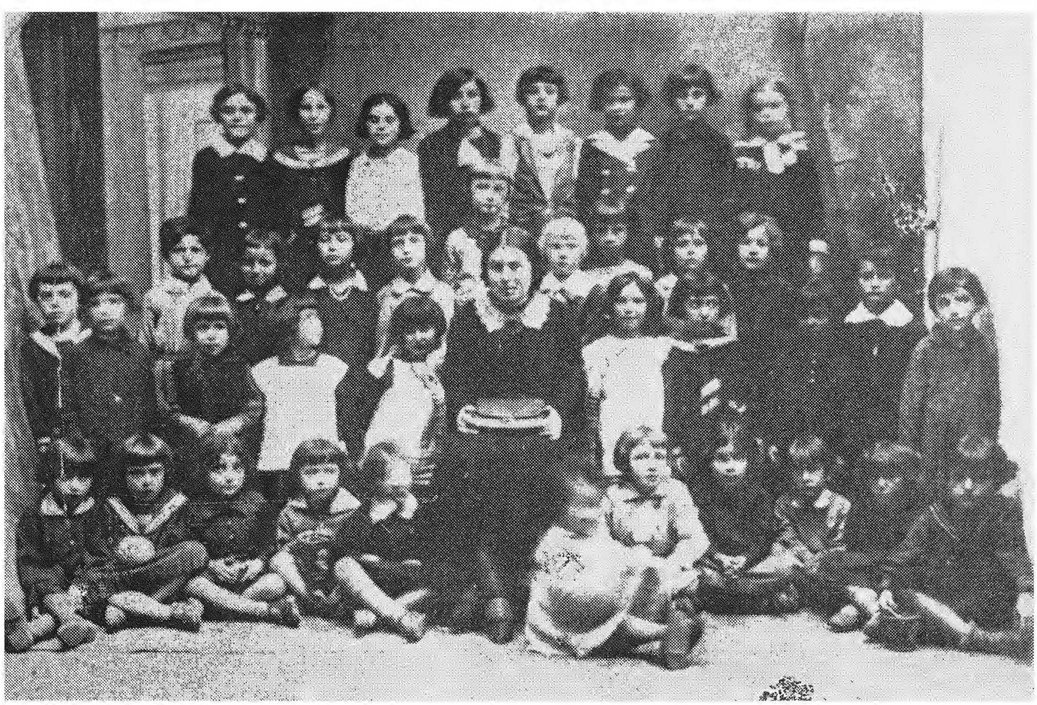
of life in Wierzbnik we still remember the lively activity that went on there — the people rising at dawn for God's worship and the daily labour, workers and scholars alike, each going his own way.

Ever since the founding of the Wierzbnik community, the townspeople had built their life around Jewish devotion, study and honest work, righteousness and brotherly love.

On the Sabbath and holidays, the streets thronged with worshippers on their way to the synagogues, and the air was filled with the sound of song and prayer celebrating a life of goodness and peace.

And on normal weekdays the down resounded with the noise of everyday toil and trade, the voices of merchants, porters and cart-drivers mingling in the Rynek square — the square which became under the Nazi oppression a last meeting place before the transportation to the extermination camps.

Within the mainstream of this life there also grew the new Zionist generation, young people in youth movements and organizations, who prepared for the day when they would realize the age-long dream of the Jewish people: the rebuilding of their own homeland. While cherishing their hopes the Jews of Wierzbnik-Starachowitz kept up a productive activity in all walks of life. They largely contributed to the economic development of the town, built workshops and factories, and established a flourishing trade. Thus the close-knit Jewish community formed an integral part of the growing town.

Religious Elementary School for girls "Beth Yaacov"

IN MEMORIAM

INTRODUCTION

Only few of us have been spared from the hellfire unlashed by the Holocaust, and no words can encompass the full extent of what we have irretrievably lost.

Memory grows dim with the passage of time, among those who have been left behind. We are becoming increasingly aware that an era is about to end, that this generation will have gone its way and sunk into oblivion.

We feel duty bound, however, to leave for posterity a record of the immense suffering and bereavement that have been our sad lot. We, the survivors of the town Wierzbnik, have therefore undertaken the solemn task of perpetuating the memory of our town's community and its martyrs who perished at the hands of the Nazi oppressor and his evil accomplices.

The community of Wierzbnik-Starachowitz never achieved any greatness, and its people did not gain positions of prominence or particular distinction. It just consisted of simple, decent Jewish folk who were happy to live and let live.

Looking back to the past, to the days

Hebrew Elementary School "TARBUTH"

PUBLISHED BY THE WIERZBNIK - STARACHOWITZ
RELIEF SOCIETY IN ISRAEL AND ABROAD

WIERZBNIK-STARACHOWITZ

A MEMORIAL BOOK

Editor:

MARK SCHUTZMAN

Market Square (Rynek) in Starachowitz